

Mart. Bellaii Langaei ... Commentariorum de rebus Gallicis, libri decem : quibus Francisci primi, Galliae regis, res gestas, varios casus & bella quae illi cum potentiss. principibus & populis intercesserunt, complexus est

<https://hdl.handle.net/1874/389516>

2

MART. BELLAI
LANGAEI, EQVITIS
TORQVATI, COMMEN-
TARIORVM DE REBVS
GALLICIS, LIBRI
DECEM.

QVIBVS Francisci primi, Galliae regis, res gestas, varios casus,
& bella quae illi cum potentiss. principibus & populis in-
tercesserunt, complexus est.

ab a.^o 1513 ad a.^m 1546.

Ex Gallico Latini facti ab Hugone Suræo.

CVM INDICE COPIOSISSIMO.

FRANCOFVRTI,
APVD ANDREAM WECHELVM.

M. D. LXXIIII.

MART. BELLAI

ANIGAEI FOVITIS

TOROVATI, GOMMEN-

TARIVORVM DE REBVS

GALLICIS, LIBRI

PRIMUM

Quia: Franciscus Gallie regis, res gallicas, varias causas
& bellis que illi cum potentibus principibus & populis in-
tercesserunt, compendiosus est.

16. 12. 17. 17. 17. 17.

Ex Gallia: mini. 17. 17. 17. 17. 17. 17.

SYM IN DECE. 17. 17. 17. 17. 17. 17.

FRANCISCVS
ANIGAEI FOVITIS

17. 17. 17. 17. 17. 17.

NOBILISSIMO, ERV-
DITISSIMO ET CLA-
RISSIMO VIRO D. THOMAE

Redigero Vratislaviensi,

Hugo Suræus S.

HOMERVS omnium ingeniorum parens,
Redigere clarissime, dum ad Troiæ mœnia duas
duorum populorum acies aduersas prælium ini-
re paratas scribit, Helenam interim domi seden-
tem facit, quæ varia illorum certamina artifi-
ciosè in tela contexta exprimit: in qua quæ viri
fortes bello gesserant, postea depicta viseren-
tur, quæ & spectantium oculos palcerent, & re-
rum memoriam à temporis obliuione vindica-
rent. Idem Nestorem non semel inter Græcorum proceres differentem
inducit, iuuenile pristinum robur & vires exoletas rursus sibi adesse optā-
tem: resque vel à se gestas, vel quibus, dum gererentur, interfuisse se recor-
datur, commemorantem scribit. Quibus locis duo hominum genera mi-
hi quidem describere videtur: vnum eorum qui res ab aliis gestas historiæ
commendare student, quique tum eorum quos ornare instituerunt, vir-
tutes celebrant, tum verò sibi etiam ingenii laudem è scriptorum celebri-
tate comparare cupiunt. Alterum eorum qui quæ ipsi viderunt, dixerunt
feceruntque, breui quadam narratione vel aliis viua voce nuntiant, vel
scriptis vt minus elaboratis, sic magis ad genuinam rerum veritatem per-
tinentibus, posteritatis memoriæ consecrant. Nam tertium illud genus
voti magis est quàm consilii, imò fingi potius quàm optari nedum spera-
ri potest, quod ab eodem poeta exprimitur, si quis nèpe in acie ipsa & me-
dio certamine versetur, quem Minerva manu ducat, impetumque ab eo
omnem & periculum auertat, vt neque extra telorum iactum sit, neque à
telorum iactu sibi metuere cogatur. Hæc duo scriptorū genera si quis di-
ligentius inter se cōferre volet, reperiet hos vnum fere illud sectari, vt quo
quidque ordine, tempore & ratione factum sit, commemorent, sic tamen
vt non annales nudos atque ieiunos cuiusdam quasi fastorum comme-
morationis instar conficiendos suscipiant, sed consilia ducum & impera-
torum, apparatus, dolos & strategemata addāt, quàm fœliciter vel euē-
tus consiliis prudenter susceptis responderit, vel fortuna & casus, quæ in

EPISTOLA.

rebus humanis (vt loqui solent) dominantur, sapientes nonnunquam homines prospero successu, debito licet virtutis, prudentiæ & fortitudinis præmio fraudarint. Illi in eo potius esse videntur, vt lectoris animum retineant, delectent & rapiant: ingenii & eloquentiæ commédationem hac ratione aucupantes, longiori quàm veriori operi insistent, veritatísque oratione (quam simplicem esse dicere solemus) non contenti, pigmentorum varietatem toto studio anxie conquirunt, nimirum Helenam illam imitantes, quæ (vt inquit ille) μέγδ' ἰσὺν ὕφαινε, Δίπλανε, μαρμύρεω, πολλοὶ δ' ἐνέπασσεν ἀέθλοισι, aut (q̃ de Andromache idē scribit) ἐν δὲ Σέβῳ ποικίλ' ἐπασσε. Quæ sanè causa est cur eos qui in otio & vmbra res gestas ex aliorum vel narratione auditas vel commentariis excerptas, lucubrationibus suis latius describunt, non absque quadam suspicionis vmbra legamus, quos scimus & ab aliis accepta tradere, & artificium nōnunquam affectare, vt multa ex ingenio prodant, eas nonnullis conciones orationesq; tribuant, quæ ab illis ne edisci quidem potuerint, atque adeo potius μελέτες ad delectandum auditorem cōfingant, quàm veras διηγήσεις ad docendum lectorem conscribant. Eos verò scriptores & libentius legimus, & tutius recipimus, quos in puluere & sole versatos otii quoque nonnihil à rebus seriis ac strepitu suffurari scimus, vt visa, audita, vel etiam à se gesta literis prodarent. Huiusmodi scriptores duos præstātissimos Gallia nostra his temporibus protulit, Philippum Commineum & Martinū Bellaium. Quorum illum Io. Sleidanus simplicitate styli delectatus (quam fidelis & sincera veritatis argumentum idoneum inter cætera, esse meritò iudicauit) in Latinam linguam conuertit. Hunc Gallica lingua aliquot abhinc annos euulgatum cū multi iam pridem Latine loquentem audire cupiebant, tum verò ornatissimus & doctissimus vir D. Weyerus Illustrissimiprincipis comitis Palatini consiliarius sæpe se optare significauit, vt illius commentarii Latinitate donarentur: quorum lectione magno vsui, vtilitati ac voluptati multis fore iudicabat, qui propter linguæ Gallicæ imperitiam non vulgari fructu carebant. Quæ quum ab eo sæpius audirem cōmemorari, tandē illius nō modò autoritate (quæ me plurimū mouere debuit) sed etiā rationibus verissimis & grauissimis permotus sum, vt eos & Latinitate donarē, & tibi præstantissime REDIGERE dicarem. Quas quidem rationes præterquàm quòd non leues esse, vt quæ à tanto viro afferebantur, statuere debebam, etiam ipse meo iudicio solidas & idoneas, cū in ipso interpretandi labore, tum absoluto opere comperi & agnouī: vt & bene locatam à me in eo studio operam putem, nec me temeritatis vllius incusandū esse existimem, quòd tibi, quicquid id est, nūcupare ausus fuerim. Quorum alterum illis ipsis rationibus, quæ à me exponentur, adductus, credo, verum esse pronuntiabis: alterum ne repudies, tuæ humanitatis erit. Horum ergo Cōmentariorum non vnus est autor, licet vnus nomē præfigatur, sed duo fratres Gulielmus & Martinus Bellaii, qui Langæorum etiam cognomen habuerunt: qui quidem genere, cognomine, vitæ instituto & virtutibus verè fratres fuerūt, ambo in

EPISTOLA.

in rei militaris administratione, prudentia, fide, diligentia ac fortitudine singulari præstantes: ut etiam utriusque ob excellentes virtutes ad maximas res administrandas atque gerendas opera & fide usus sit Franciscus Galliarum Rex, qui regiones quas suæ ditioni bello partas adiunxerat, quas non nisi summæ sapientiæ & integræ fidei hominibus committendas esse intelligebat, illis tenendas & seruandas tradidit. Quam in re nec iudicio hallucinabatur, nec spe decipiebatur, qui eos vigilantissimos, prudentissimos ac fidelissimos expertus est. Ac ut de eorum laudibus iustam orationem non instituam, cuius exitum vix reperirem, mihi videntur illam tanto opere celebratam Cyri Pædiam & à maximis semper ducibus diligenter lectam propemodum edidicisse, re ipsa profecto in muneris administratione optimè expressisse. Eius enim quum potissimum præceptum à Xenophonte celebretur, ut exercitus imperator hostium consilia sciat, sua occulta habeat: hanc non minimam ducis virtutem in quo melius quam in utroque horum perspicere vnquam licuit? Quis Gulielmi diuinam pene sagacitatem non admiretur, qua legatorum Regis, quos marchio Vastius nefariè trucidandos curauit, & periculum antè præsensit, quum eis tutiorem itineris faciendi rationem ostenderet, & necem perpetratam, maxima calliditate obscuratam, singulari solertia & diligentia deprehendit atque illustrauit? Nihil omissum à se Vastius putabat, ne rei perpetratæ vel exiguum extaret vestigiū, ut ne Ibyci quidem grues pertimescendi viderentur. At Gulielmi vigilantia, industria & labore illius consilia patefacta & in apertissimam tandem lucem extracta sunt. Quum ambo aduersa castra haberent, multi ex Vastii militibus ad Gulielmum trāsierunt: multi in oppidis consilia clām communicabant, quorum opera magnam regionem suo principi nulla pene hominum iactura acquirere poterat: nisi quorūdam inuidia præclaræ hominis virtuti obstitisset. Quid illud commorem, quòd Pedemontanis fame laborantibus tanta diligentia prouidit, ut ni hoc ab eo factum fuisset, & regioni incolæ defuissent, & regio ex regia dominatione fame urgēte auulsa fuisset? Quæ omnia ut ille summa prudentia administrait, ita maxima impensa sustinuit: ut quum alii publica munera sibi demandata quæstui habere soleant, ille dum populi commodis & principis sui gloriæ seruit, oculos proprios exhauriret, & valde obæratum moreretur, Martino fratri & dissoluendum æs alienum & imicandam virtutem atque fidem relinquens, cuius etiam viuus fœliciter æmulum semper habuerat. Quale enim hoc illius est (ut è multis vnū proferam) quòd Taurino decedens, quos relinquebat, iis tanto antè prædixit, ne plaustra fœno onusta oppidū intromitti paterētur? Hæc enim operimenti oppidi maximè ingeniosa & occulta ratio ab hoste excogitata fuerat, Martino indiciis declarata, & multo antè prouisa. Laudatur Xenophontis opus, quo Cyrum non ad historiæ veritatem, sed ad iusti imperii effigiem depinxit. Hic & rerum gestarum veritatem cum in multis aliis quorum res præclare & fortiter gestæ cōmemorantur, tum in iis ipsis qui scripserunt, legimus: & quod ille philosophicè non historicè docet, apud

EPISTOLA.

hos non minus perspicuè intuemur: vt theoriā hīc ex praxi elicere facile sit, quum theoriā illic in praxim producere difficillimū videatur. Atque hāc quidem communia illi inter se habuerunt. Nam Gulielmo propria fuit singularis bonarum literarum, artium & linguarum scientia, in qua non modò excellebat, sed etiam omnibus eruditis qui in Italia, Germania & Gallia florebant, charissimus erat. Huius eruditionis nominetā acceptus Henrico VIII. Angliæ regi fuit, vt dum negotium quod ille cupiebat, apud celeberrimas orbis academias (in quibus notissimus erat) perficeret, Regi in eius gratiam quingenta quinquaginta coronatorum millia dono daret, quadringenta millia mutuo concederet, quæ ille quinquennii tempore persolueret. Tantum vnius hominis eruditio & gratia, qua apud homines literatos valebat, Regi potentissimo, sed tum rei pecuniariæ inopia valde laboranti profuit. Illius eloquentiæ acceptū tulit dux Illustrissimus Wirtembergensis, quòd ditionem suam amplissimam recepit: in cuius causā orationes duas apud principes Germanos ab illo habitas in hisce Commentariis legimus. Neque verò quum dicendo plurimū valuerit, scribendo minus nostræ ætati quoq; profuisset, si eius ad nos scripta incolumia peruenissent. In quo sanè duo summopere mirari subit, quā fieri potuerit, vt vir militaris rebus bellicis maximè implicatus, tantū temporis ab armorum strepitu abreptum literarum studiis & scribēdi labori impertierit: deinde quis tandem casus nobis illius lucubrationes ademerit, qui & ætate nostra scripsit, vt id temporum longinquitati atque iniuriæ (quod fieri solet) tribuere nō possimus: & prudētia singulari præditus, plagiariis tamen potuerit esse obnoxius. Quicquid sit autem quod egregios tanti viri labores nobis abstulerit, ex ipsius verbis tenemus quæ ingenii monumenta reliquerit Latinè scripta, quæ ab ipso commemorata legimus in præfatione libro horum Commentariorum quinto præfixa. Nam librum Gallicū De disciplina militari ab eo (ni fallor) scriptum memini me Lutetiæ excusum aliquando vidisse. Is igitur Xenophon Gallicus (quo enim nomine melius eum appellē, qui orator eloquentissimus, scriptor suauissimus & dux fortissimus prudētissimūque fuit?) vitam suam Agésilai, Francisci Regis, qui hoc nomine primus dictus est, descripserat, res ab eo gestas, varios casus, bella quæ cum potentissimis hostibus gessit, suis scriptis celebrauerat, illustres & fortes viros sua historia commendauerat, quos apud eum gratia & auctoritate valere videbat, in primis virum bellica laude clarissimum Annam Mommorencium, ne etiam Agésilao suus deesset Lysander. Horum scriptorū iacturam Martinus Bellaius sarcire cupiens, tres à fratre scriptos libros quos habuit, suis Commentariis inseruit, qui sunt ordine quintus, sextus, septimus, vnā cum præfatione cuius meminimus, quam ille toti operi preposuerat. Hic igitur est eorum librorum ordo, REDIGERE ornatissime, quibus nimirū vita Francisci iam inde ab eo quum regnum Galliæ iniit, continetur. Hæ denique sunt causæ, quibus D. Weyerus adductus autor fuit, vt Latina lingua eos donarem: vt quoniam res non solū in Gallia sed etiā in Italia & Germania

EPISTOLA.

mania à Gallis gestas complectuntur, possent etiam ab Italis & Germanis hominibus legi, imò & ad eas gentes permanarent, inter quas Latini sermonis sonus auditur: præsertim quum non Frãcis modò, cuius memoria celebrandę potissimùm dicati videntur, res gestas complectantur, sed etiam multa narrent tum de Carolo v. Cæsare, qui Romanum Imperium cum miro rerũ successu tam potentibus aduersariis tum oriẽte tum occidente impetitus gessit, tum de aliis maximis principibus ac populis, quibus res cum Francisco fuit. Cur autem meum hunc laborem tibi dicare in animum induxerim, si eam tantum causam afferam, quòd eundem autorem hac in re secutus sim, satis (opinor) fuerit dictum, vt velleo nomine solo munus tibi non ingratum fore confidam, quòd hominis tibi amicissimi & coniunctissimi verbis atque commendatione ornatum esset. Nam temeritatis quidem culpam cur deprecer, quòd ignotus te compellare ausus sim? Huiusmodi excusationes apud eos adhiberi solẽt & debẽt, qui scripta pro hominum gratia & notitia admittunt, non homines pro scriptorum dignitate complectuntur. Apud te verò his minimè opus esse intelligo, qui eruditos omnes viros quanti semper feceris, abunde perpetuò testatus es, quum Italiam, Germaniam, Galliam & Angliam perlustrares eo præcipuè studio, vt literatorum notitiam atque cõsuetudinem tibi cõparares, eosque ad familiarem & intimam necessitudinem admitteres: nõ minori sanè cura atque impigri negotiatores pretiosissimas merces maxima diligentia conquirunt. Quo fit vt non modò apud te huiusmodi non paucos viros habeas, sed plurimi etiam variis & maximè dissitis locis disiuncti, te tamen certatim summopere colant & obseruent, tẽque benignissimum eruditorum hominum Mecenatem virtutis tuę, doctrinę & humanitatis merito celebrẽt, à quo se maximi fieri animaduertunt. Quis enim ignorat quàm charos habeas nostrę ætatis Theologos, Iuriconsultos, Medicos, Poetas, atque eos nõ tyrones quosdam, sed ipsos Falkemburgium Nouiomagum, & cæteros rara doctrina insignes viros? Cum his præstantissimis hominibus quanquam nullo pacto sum confectendus, imò me infinitis partibus inferiorem agnosco, vt nihil ad te, quo hanc tuam in doctos benevolentiam mihi demerear (quod illi perfacile possunt) mittere aut proferre queam: non sum tamen ea exiguitatis meę conscientia deterritus, quin te accederem, vt qui sciam eiusdem esse & doctos homines admirari, & eos qui ad aliquid præstandũ pro virili enituntur, non aspernari. In primis verò quod mihi deesse satis intelligo, id te boni consulturum hanc ob causam confido, quòd ex omni literarum genere, historię potissimùm studio teneris, eiúsque lectione vehementer delectaris. Quę res tibi iampridem φιλοστοιχία, Hub. Languetum verè πολυίστορα iure optimo conciliauit, illiúsque cõsuetudinem atque amicitiam iucundissimam reddidit. Hac ego te historię delectatione & voluptate in his commentariis perlegendis non cariturum spero, qui locis antea conspectis, quę hĩc narrari audies, longè melius ob oculos tibi ponere poteris. Hos porro libros etsi Gallicos non minus à te intelligi scio quàm in Lati-

EPISTOLA.

nam linguam conuersos, tamen tantum abest vt ea me causa à sententia deduxerit, vt potius contrà illa valde sim impulsus, quòd sperarem tibi rem non minus gratam fore quàm illi ipsi D. Weyero, cui etiam planè ea lingua nota est: præterea cæteris, qui alterius tantum lingue scientiam tenet, animum additum iri, vt libetius tutiusque ac minori interpretationis dubitatione legendum sibi hoc scriptum putent, quod ei nuncupatum esse norint, quem fallere nec possim nec ausim, quiq; eo munere nò solum afficiatur, sed censor etiam ac iudex constituatur. Atque hæc quidem ornamenta tua verè esse censi debent, quæ tuo labore, studio & industria tibi comparasti. Hæc etiam vel sola me inuitare & mouere potuerunt, vt hoc munus & te decere arbitrarer, & mihi ad te nò nullum aditum patefacturum esse cõfiderem. Accedebat etiam multo grauißima alia causa, generis nobilitas, & familiæ dignitas atque amplitudo: quæ in aliis tãtam vim habent, vt qui huiusmodi ornamentis commendantur, multi ad eos certatim sibi esse aspirandum statuunt. Quãtum enim dignitatis in patria apud Vratisslauienses obtineas, quantum tota Silesia nomen vestrum ac fama sit, vel ex eo satis perspicitur, quòd illic fratrem habes qui summum vrbis magistratum gerit, Nicolaum Redigerum, qui in tanti muneris fastigium virtute, sapientia & probitate euectus, familiæ decus administratione æquat, ciuium vota & expectationem etiam superat. Ille verò quum non minus historia legenda delectetur, nò minorem, credo, ex his Commentariis fructum & voluptatem capiet, qui satis nouit quãti reuerat eorum quæ superioribus seculis cõtigerunt animo memoriã completi, quò ex aliorũ prudentia, consiliis & prospero euẽtu, solertia & dexteritas in rebus gerendis comparetur. Quid verò si hoc addam, duorum fratrum lucubrationes duobus etiam fratribus iure optimo dicatas videri? Quod tamen si appositè admodum ipso numero quadrare videtur, tamè summopere dolendum est quòd tertium adiungere non licet, Ioannem Redigerum, qui ante annos aliquot Pragæ diem obiit, postquã Galliam, Italiam, Germaniam & Angliam non *πλάγχθεις*, vt ille *πολύεργος*, sed eodẽ atque tu studio peragrauerat, & sapientiæ virtutumq; merito in summũ regni Boemici senatũ à Cæsare Maximiliano allectus erat. Qui sanè quãtum familiæ, ordini ac genti ornamentum attulisset, tantum sui moriens desiderium reliquit. Hæc sunt REDIGERE clarissime, quæ mihi & animum addiderunt, vt tibi hunc nostrum laborem in vertedis hisce Cõmentariis nuncuparem, & metu liberarunt, ne vel temerarius vel rusticè blandus viderer, quòd antea minimè notus tanta audacia te compellare. Quæ profecto non tam reformidaui (quanquam metuenda videbantur) quàm speraui fore, vt quæ Galli sua lingua libenter legerũt, obuiisq; vlnis, quum in lucem prodirent, amplexi sunt, deinceps Latina facta omnes nò minori alacritate euoluãt: qui porro iã tibi eruditionis nomine noti sunt, quæ in tuam gratiam præstiti, ea non fastidire incipiãt: mihi denique alia in posterum suscipiendi studium excitent, & diligentiam industriamque acuant. Vale. Francofurti ad Mœnum, Prid. Cal. Sept. 1574.

LECTORI.

QUOD sibi omnes sumere coguntur, qui historias hodie ex vulgari quadam lingua in Latinam transferunt, id nobis cōcedi meritō postulamus: ut in nominibus oppidorum, dignitatum, munitiorum, armorum, alia ad recepta iam Latinae linguae vocabula referamus, aliis Latinum sonum quasi vestem aptemus. Siquis enim universa velit Latinis priscis dictionibus efferre, eum simul cum libro dictionarium emittere oporteret: siquis contra nullum Latinum servare velit, sed omnibus Gallicis Latinum vultum tribuere, is videatur omnem vetustatem fastidire. Itaque modus quidam tenendus est, quem tamen nemo certum queat praescribere. Homeri atate Ephrya dicebatur, quae postea Corinthus: at Dyrrachium etiamnum hodie potius quam Dura Zonem dixerimus. Ita Brigantium & Briansonem, Tauroentam & Tolonem promiscue scribimus: quum Agathopolim pro Mompeffulo retineamus: imo & Lutetiam hodieque dicimus, quam si hoc nomine in ipso oppido & apud incolas ipsos appelles, se Parisinos esse non Lutetianos dicerent. In dignitatum similitudine nominibus eandem pene rationem sequuti sumus. Latini Atheniensium archontes & Lacedaemoniorum ephoros scripserunt: at duces & imperatores, non strategos dixerunt, decuriones, non decadarchos. Graeci Persarum satrapas non solum retinuerunt, sed & ὁπαρχὸν & ὁπαρχίαν inde finxerunt. Latinorum consules & aulici dixerunt, unde & αὐλικὸν fecerunt. Dictatorem servarunt, tametsi etiam αὐτοκράτωρ aliqui dixerunt. Nos quoque veteres illos non prorsus inepte opinor imitati, quum legatum & signiferum Latino vocabulo dicamus, tamen centurionem vel capitaneum promiscue dici posse existimamus. Mareschallatum & cancellarium gerere, ut tribunatum & consulatum, diximus. Connestablium, seneschallum, & alia quaedam domestica usurpauimus: at praefectum praetorio quam magnū magistrum dicere maluimus. Vicecomitem, procomitem: vicedominum, prodominum, nonnunquam appellauimus, quin & ipsum Gallicum Vidamij nomen interdum retinuimus. Mareschalli nomen Galli multis in rebus usurpant. Nam castrorum mareschallum dicunt, quem Bud. ex Tacito praefectum castrorum appellat. Est etiam mareschallus quem epistathmum Graeca voce dicunt, quasi ἐπιστάτης id est mansionum designatorem. Huiusmodi enim mareschalli mansiones militibus, quum in oppidum quoddam aut vicum veniunt, describunt. Vt interim vulgatam mareschalli appellationem omittam, qua veterinarium aut denique fabrum ferrarium significat. Sed in his Commentariis mareschallos intelligimus quales Gallia quatuor habet, apud quos militaria iudicia exercentur. Illis conestablius praest, tanquam magister equitum. Mareschallo demortuo alius statim succedit: verum conestablij morte non

continuò quisquam sufficitur. Carolo Borbonio Gallia egresso, nemo hunc honorem
gessit multis annis: sed Franciscus Rex Hispania demum reuersus, Mommorenciū
hac dignitate virtutis ergò auxit. Quo etiam mortuo, iam septimum hunc annum
Gallia connestablio caret. Amiralium classis præfectum aut nauarchum dicere li-
cet: præest enim classi Gallica, & rerum quæ mari geruntur, ad eum procuratio per-
tinet. Qui exactius de his velit differere, ut origo & institutio exponatur, satius
fuerit opus proprium tantæ rei dicare. Equitum turmas ex præfectorum nomi-
nibus Galli appellant: equites ipsi cataphracti à nobis aliorum exēplo dicuntur, quos
Gallico nomine homines armorum aut armatos vocamus. Quum autem turmam a-
liquam quinquaginta cataphractis constare audis, equites ibi plus minus ducentos
fuisse debes intelligere. Equitibus siquidem singulis bini attribuuntur, quos sagitta-
rios vocant. Vtrorunque institutionem & descriptionem ad Carolum septimum
exactis Gallia Anglis referunt. Henricus secundus anno 1549. nonnihil mutauit.
Sagittarij sic dicuntur à sagittis quibus tum utebantur, ut essent hippotoxotæ. Ita-
que nomen vetustum armorum, genere licet commutato, mansit. Quin & hodie,
quum quispiam ad eum locum euehitur, ei sagittarum manipulum aut dragma por-
rigi audio. Eo autem inter se præter cetera distinguuntur, quòd aliorum paludamen-
tis manica desit, aliis dependeat. Hos porro sagittarios aliquando diximus, aliquan-
do etiam Arcitenentes, licet vocabulo non Latino, partim ut Gallicum nomen ex-
primeremus, qui non à sagittis, verum ab arcu (ut Græci suos ἄρκουτες) eos nominant,
partim ne quis putaret esse sagittarios quosdam pedites, quales in Anglorum exer-
citu nostra ætate fuisse, in his etiam Commentarijs significamus. Nam Galli hoc ar-
morum genere multo citius uti desierunt. Hippotoxotas alicubi, sed semel me dixisse
memini: hi sunt qui equites arcubalistarij Gallicè tum temporis erant & dice-
bantur. In quorum locum successerunt quos hipposclopistas congruo vocabulo appel-
lari posse putauimus. Peditum cohortes dicimus, ubi Gallicus scriptor societates
(ut ita exprimam) vel signa ex linguae consuetudine dicit. Quot verò militibus cō-
sistent, nihil certi affirmari potest: horum enim numerus & augetur subinde & mi-
nuitur. Ad armorum porro nomina quod attinet, id video quod in multis alijs re-
bus, ut usu vel genere mutato, nomina tamen vetusta remanserint. Helepolim De-
metrij ætate natam scriptores prodiderunt, machinam ab Epimacho Atheniensiar-
chitecto inuentam. Hec arietibus crebritate despectis (ut ait Am. Marcel.) suc-
cessit. Tandem hoc nomine tamen dici omnia machinamenta, quibus diruuntur op-
pida, testatur Hesychius. Sic vetusta nomina æneis machinis igniuomis patrum no-
strorum memoria inuentis tribuere licet. Aliorum armorum nomina ex verna-
culis Latina fiunt, ut apud celebrem quendam nostræ ætatis scriptorem re-
pererim partisanas & alabardas. Itaque si qua paulo ob nouitatem in-
solentiora aures initio radere videbuntur, quum armorum aut
munitionum hodierna genera nominabuntur, necessita-
te extorta usu tandem mollescent, & fami-
liaria, ut spero, fient.

E I D E M.

RÆTER indicem quem huic historia subiunximus (qui tibi abūde ac in promptu quod cupies subministrabit) visum est, idque quorundam scriptorum exemplo, singulorum librorum epitomen conficere, quæ tibi vno quasi aspectu quæ præcipua sunt, oculis subiiciat: vnde postea indicem quoque adire queas, si querendi & chartas euoluendi compendium cupis.

PRIMI LIBRI SVMMÆ.

REX Ludouicus duodecimus quum ducatum Mediolanensem nuper amissum recipere conaretur, Trimollium illuc cum exercitu mittit: quem ad Novariam Heluetij prælio superatum regredientem persequuntur, tandemque alpibus superatis Diuione obsident. Per idem tempus alia ex parte Cæsar Maximilianus & Henricus Angliæ rex prælio victores, quod à calcaribus denominatum fuit, Teroanam & Tornacum capiunt. Rex pacem cum Heluetiis & Anglis facit, Angli sororem in matrimonium ducit, filiam dat uxorem Francisco Angolismensi, quum denique expeditionem Mediolanensem pararet, moritur. Angolismensis regno accepto, quod ille instituerat perficit, Heluetiis ad Marinianum deuictis. Belli inter eum & Carolum quintum initium describitur, cui occasionem dederunt Henricus Albretus & Robertus Marcanus, quod ille Nauarræ regnum recipere, hic Bulionensis ducatus supremam auctoritatem tueri vellet. Asperraltus Nauarræ regnum paucis diebus recipit, & denuo amittit. Marciano tota penè ditio adimitur. Galliam Cæsar ad Campaniæ oram inuadit, Musonem capit, Masseriam frustra obsidet. Rex hac iniuria incensus Artesiam & Hannoniam cum exercitu ingreditur, ad Valencenas prælio eum laceffit, Hedinum capit. Anglus pacem componere conatur, sed perfici non potest ob Fontirabiam, quam Boniuetus à Rege missus ceperat. Torna cum post longam obsidionem in Flandrorum potestatem venit. Turbæ Mediolani autore Leone pa aduersus Regem suscitantur.

SECVNDI.

PROSPER Columna, qui exercitui Papano & Cæsariano Francisci Sfortiæ nomine præerat, Gallos magna ex parte Mediolanensis agri expellit. Rex Lautreco, quem illic præesse iusserat, subsidium mittit, cuius tamen ob stipendij penuriam nullus vsus fuit. Gallis ad Bicoccam caesis, Mediolanum & Genua amittitur. Adrianus papa demortuo Leoni succedit. Borbonij ad Cæsarem de maximo exercitu suscepto reuocat, ne Mediolanum ipse proficisceretur. Eò Boniuetus cum mitteretur. Angli interim & Burgundiones longè in Picardiam progressi Mondiderium & Roiam incendunt. Hispani Fontirabiam recipiunt. Comes Gulielmus Fustembergus cum Germanicis copiis in Burgundianum ducatum impressionem facit, quem Guisus repellit. Borbonius & marchio Piscarius Massiliam obsident, Regis cum firmissimo exercitu aduenientis metu se recipiunt. Ille copias alpes traducit, Mediolanum cum aliis plerisque oppidis recipit. Papiam obsidet, vbi prælio cum hostibus commisso capitur.

TERTII.

REGE in Hispania captiuo ducissa Angolismensis eius mater quum regnum administraret, rebus omnibus sapienter prouidet, nequid detrimeti acciperet. Anglum placat, qui bellum Picardiæ inferre cogitabat. Ducis Lotaringi fratres Germanicam quandam plebem, quæ aduersus nobilitatem conspirauerat, ad Sauernam delent. Rex Madrilij ægrotat: quæ res Cæsarem mouet, vt domum cum redire permetteret, liberis tamen obsidibus datis, certisque additis cōditionibus, quæ quum iniquiores essent, minimè seruantur. Roma à Cæsarianis diripitur, in qua capienda Borbonius occiditur. Fæditionis Mediolanensis oppida in Francisci Sfortiæ commodum capit, reliqua capturus, nisi ad liberandum papam ab Hispanis oppressum festinare coactus fuisset: quos inde auocat ducto in Neapolim: quam quum obsideret, peste in exercitu grassante ipse cum maximo suorum numero moritur. Auria à Rege deficit, & Genuensibus defectionis autor est. Pax Cameraci inter Cæsarem & Regem componitur, quo fit vt liberi regij reddantur, ipse Cæsaris sororem in matrimonium ducat. Cæsar non multo post in Italiam contendit. Romæ coronatur, Florentinos diuturna obsidione reipublicæ formam commutare cogit.

Q V A R T I.

FRANCISCVS Rex quum pacti Cameracensis durissimis conditionibus stare non posset, scierates in Germania, Anglia & Italia init, quibus se confirmet. Regina Aleonora pacem inter eos alere & ad colloquium adducere conatur. Rex Vngariae Ioannes pecuniis à Rege, quemadmodum petierat, iuuatur. Instat Regi Caesar ut sibi bellum cum Turca gerenti opem ferat: quod ille denegat, nisi Italiam defendere opus sit. Britoniae ducatus assentientibus regionis ordinibus, Gallico diademati adiicitur. De Concilio habendo quaestio inter principes agitur. Mervilius patricius Mediolanensis crudeliter à duce Sfortia necatur, quum Regis apud eum legatum ageret. Quia ille iniuria offensus bellum ei inferre parat, nisi mors interueniens ducem ultioni exemisset. Dux Aurelius Catharinam Mediceam, quae Regis Henrici III. hodieque in Gallia mater est, uxorem ducit. Duces Vvirmbergenses principum Germanorum ope atque armis, quos ad hanc rem Langueus oratione sua adduxit, pecuniis verò à Rege collatis, suas ditiones, quas Ferdinandus occupabat, recipiunt. Legionarii in Gallia instituuntur, aperiri que incipit odium quo Rex Sabaudum prosequabatur.

Q V I N T I.

FRANCISCI postremi è Sfortiana gente ducis mors Regem mouet, ut Mediolanum à Cesare repetat. Sabaudiam & Pedemontanum agrum, ut iter sibi planum reddat, bello occupat, ita sibi eam ob matris mortem arrogans. Caesar ex Tunetensi expeditione reuersus Regis legatis de Mediolano reddendo spem facit, dum vires parat quibus Pedemontanam regionem ei adimat, & in Prouinciam moueat. Quod priusquam aggrediatur, multa publicè aduersus Regem loquitur, idque Roma in papae & cardinalium cœtu. Rex illius maledicta scripto refutat.

S E X T I.

CAESAR numerosum exercitum ex variis gentibus colligit, ut Galliam ex Prouinciæ parte belio petat. Galli eius copias ad Fossanum aliquandiu remorantur: tandem pactione deditionem facere coguntur, à Francisco marchione Salustiano proditi, quem Rex Pedemontanis locis preposuerat. Caesar concilium cogit, apud suos concionatur, multa sibi cum quibusdam Gallis arcana in cerce re iactat, exercitum Nicæam, ut Prouinciam ingreditur, progredi iubet.

S E P T I M I.

CAESAR cum suis in Prouinciam veniens, biduo celerius quàm alioqui necesse erat, festinat, ut in primam Galliam die Apostoli Iacobi perueniret, quod eodem die anno superiori in Africam appulisset, paucisque diebus Tunetes cepisset, deinde quod Hispani hunc Apostolum inde nactus, oratione ea ratione omen lati exitus captans. Apud milites velut occasionem loquendi inde nactus, oratione habet. Galli tota Prouincia vastitatem edunt, ut illius exercitui cibaria deessent. Delphinatui mendo Humerius diligenter prouideret alia ex parte Massiliam & Arelatum magna praesidia deducuntur. Morencius praefectus praetorio ad Auenionem exercitum cogit, castra vallo & fossa munit. Alium exercitum Rex ad Valentiam colligit. Montianus & Bosius ad Briniolas malè pugnat. Burgundiones Peronam obsident. Franciscus Delphinus summo omnium luctu moritur. Comes Rangone ac reliqui Regis socij exercitu in Italia coacto, Caesarianis & Genuensibus bello molesti sunt. Caesar in Aquis ciuitate quâ nostri deseruerant, commoratur, cum quadam apparatus specie, quasi Massiliam & Arelatum obsidere cogitaret. Rustici Prouinciales panem nauticum, qui è Pedemontanis locis in castra comportabatur, intercipiunt.

O C T A V I.

CAESARIS in Prouincia milites fame & pestilentia in castris vexantur. Quare propius mare accedit, supplementi quidpiam ab Auria accipit, & quo venerat itinere dilabitur. Burgundiones Perona magnis conatibus nequicquam oppugnata discedunt. Rex Prouinciam peragrat, populumque consolatur: quâ à Rangone apud Pedemontanos gesta sunt, cognoscit. Lugduni Rege in iudicio sedente, capite damnatur is qui Delphinum veneno sustulerat. Scotus ad Regem accedit, cui Magdalene eius filia despondetur. Burius & Taxis dum Casalum Monferratense expugnare cogitant, profligantur. Rex Caesarem in senatu Parisiensi desertæ clientelaris fidei ob Flandriam, Arteliam & Caroleam reum agit. Eo qui insequutus est anno Artesiorum fines ingressus Hedunum, Sampaulum, Liberium & Savenantum capit. Sampaulum Burgundiones paulo post magno Gallorum numero cesso recipiunt, Montrolium deditione capiunt, Teroanam obsident, Annobaldum qui obsessis comitum meatum duxerat, praelio superant. Delphinus obsidionem tollere instituit, dum breues interim induciæ Vngariae reginae opera fiunt. Pedemontana res variè administratur ob Rangonis & Caguni dissidia. Eo Humerius prorex cum Germanico peditatu mittitur, Astam obsessam non expugnat. Albam capit, Querassium munit: exercitu ob stipendij penuriam tumultuante recipere se cogitur. Vastius liberè castrametatur, Gallos multis oppidis adeptis valde premit, ut Rex exercitum eodum

cere cogitet. Hostes angustiis Suis occupatis aditum impedire conantur, quem Mommorencius vi-
patet facit. Delphinus Vastio pugnandi facit potestatem, quæ ille ademerat, ex iis nonnulla recipit.
Trimestres fiunt induciæ: quæ congressu Cæsaris & Regis ad Nicæam in decennium prorogantur.
Mommorencius connestablius creatur. Cæsar ut Gandauos coherceret, media Gallia amicè iter facit.
Chuiensis Nauarra Regis filiam uxorem ducit, sed matrimonium nequaquam absoluitur. Fames
Pedemontanos vexat, cui sapienter à Gulielmo Langæo prospicitur, qui tum prorex eam regionem
administabat.

N O N I.

HUMANITAS summa Cæsari, quum Gallia transfiret, exhibita, eius odio sociorum à Rege vo-
luntatem alienat: neque tamen tantum apud eum valuit, ut quod de Mediolano promiserat præsta-
ret. Suum erga Regem odium clarius aperuit, quum Rinco & Fregoza legati violantur & necantur.
Qua iniuria violatis decennialibus induciis Delphinus Perpinianum obsidet, Aurelius dux Lucem-
burgum capit, quo non diu potitur. Langæus apud Pedemontanos Vastij vim sustinet, sex Italorum
nulla defectione sibi conciliat, eumque à castrametado desinere cōpellit, aliquot oppida Galli illius
opera, in quibus consilia arcana habebat, capiūt. Annobaldus illuc prorex venit, Coniū frustra obsi-
det, dum maleuolorum consiliis abductus Langeum monentem aspernat: qui hac de causa in Gal-
liam rediens Tarara obiit, magnum sui desiderium viris literatis & rerum vsu præditis relinquens.
Eius frater Martinus Bellaius Taurinis præfectus relictus, ditionem Taurinensem dilatat captis Sam-
bonio, Castillione & Sarraphaele. Annobaldus dum in Galliam reuertitur, in monte Ceniso procel-
lanti oppropit, cum multos ex suo comitatu amittit, tum verò Carrugiū, ac vix ipse euadit. Ru-
pellani rebellionis rei veniam à Rege obtinent. Bellaius multa quæ Cæsariani machinabantur, de-
prehendit, proditores capite plectit. Buterius illo decedente Taurinorum oppido præest, quod pau-
lum ab eo abest ut à Cæsare Neapolitano occuparetur, alias scalis, alias scæneorum plaustrorum do-
lo. Vindocinus in Picardia hostium fines populatur, Teroanam commeatum introducit, Lilerium
captum diruit.

D E C I M I.

PROXIMO anno Rex Hannoniam bello vexat, agrum Auennensem vastat, aliquot muni-
tiones & castella excindit. Vindocinus Bapalmam capit, arcem reuocatus relinquit. Landrisium Bur-
gundiones deferunt, ob situm commoditatem à Gallis communitur. Rex quò opus tutò fieret, diu ca-
stra ad Marollas habet. Delphinus Malbeugium & Emcrium capit, Balnearum oppidum obsessum
relinquit, quòd non amplius biduo illic manere possët. Anguianus quatuor triremes amittit, dum
Nicanem arcem occupare conatur: in eam fraudem à Griniano Massilia prætoris impulsus, qui arca-
ne alicuius rei consilios illic se habere confidebat. Dux Aurelius secundo Lucemburgum & Arlonè
capit. Landrisium vix communiri cœptum Cæsar obsidet, propugnantibus Landa & Essè. Princeps
Melphitanus Lucemburgum egrè commeatum introducit. Landrisium milites & cibaria intromit-
tuntur, quum non procul illinc exercitum Rex haberet, quem quum paulo post discederet, Cæsar
paululum insequutus obsidionem soluit: Cameraci arcem ædificat, quam Landrisio opponeret. Bar-
barossa Nicæam oppidum capit, arcem frustra obsidet. Vastius quum obsessis subsidio veniret, Mon-
deuissium capit, item Carinianum, quòd etiam communit. Buterius apud Pedemontanos prorex
Sangermanum capit, malè audit quòd Carinianum magni momenti oppidum muniri non prohi-
buerit. Anguianus à Rege missus prouinciam ab eo accipit, Crescentino, Paleolo & Desana captis
Carinianum obsidet. Vastius suis auxilium ferre conatur: vnde pugna Serisolanæ occasio extitit. Vi-
ctores Galli Carinianum ac pleraque tum Pedemontana tum Monferratenia oppida capiunt. Cæ-
sar & Anglus hac victoria irritati Galliam duobus locis inuadunt. Anglus Boloniam obsessam igna-
uia præfecti capit, Cæsar Lucemburgum, Linium & Sandiserium capit, Spernem venit, in Picardia
exercitum ducit, pacem cum Rege facit. Rex aduersus Anglum à Cæsare desertum vires suas tum
terrestres tum nauales conuertit. Delphinus inferiorem Boloniam simul capit & amittit. Propugna-
culi Vltraque edificatur, quo Anglorum incursiones cohibeantur, quos Galli aliquot præliis profligant.
Amiralius Annobaldus cum magna classe Anglos ad prælium allicere conatus, oram maritimā
populatur. Pace deinde facta Anglus non multo post moritur, quem Franciscus non procul subse-
quitur, Rambolietum extremum vitæ diem claudens.

MARTINI BELLAI

IN SVOS COMMENTA-

RIOS PRÆFATIO.

*I*N omni eorum numero qui ad scribendum animum appulerunt, ut res memoria dignas immortalitati consecrarent, paucos reperias, qui non vel ad ornandos suos principes vel ad aliorum gloriam obscurandam de suo aliquid addiderint. Nonnulli quoque tantum sibi licere putauerunt, ut temere quicquid animo occurrebat, literis mandarent: à quibus sanè multis in locis ineptas & plusquàm aniles fabulas pro historia accepimus. Quin etiam hodie videmus quantum fidei sit iis habendum, quos non pudet suas lucubrationes emittere, quibus res longè aliter narrant, quàm quomodo ipsi gestas esse certò nouimus. Quæ tamen eo non dico, quòd inficiari velim aliquot nobis extare historiae scriptores, qui non minori eruditione quàm diligentia bella periculose suscepta, pacis & fœderum rationes, rerum publ. administrationem, regnorum atque imperiorum mutationes, hominum mores & ingenia, locorum denique situs atque ciuitatum instituta in genere descripserunt. Inter quos Paulus Æmilius & Paulus Iouius in primis magnam laudem merentur, ob ea quæ nobis reliquerunt historiae monumenta, quàm de iis, quæ toto orbe nostra memoria gesta sunt ediderunt. Nisi quòd Iouius multis in locis partium quoddam maius studium prodere videtur, quàm in historiae scriptore esse debeat, quem incorruptam veritatem sectari omni conatu decet. Verùm quæ ad nostram gentem proprie spectant, & ad ea bella quæ celeberrimæ memoriæ rex Franciscus huius nominis primus vel illata propulsare, vel ipse inferre coactus est, neminem esse memini, qui adeo fusè sigillatim omnia descripserit, atque frater meus Gulielmus Bellaius Langeus, equestri dignitate à Rege ornatus, & rebus in Italia administrandis ab eo præpositus, cuius virtutem atque eruditionem omnes satis norunt. Is septem ogdoades Latine conscripserat, easdemquæ à Rege iussus in Gallicam linguam conuerterat: in quibus tanquàm in speculo non solum perspicere poterant varia huius ætatis euenta, verùm etiam miram quædam in scribendo dexteritas elucebat, quàm ille doctiorum iudicio propriam habebat. Verùm tantus hominis labor nobis inutilis mansit, nonnullorum improbitate qui illius opera suffurati sunt, ut vel sui principis & gentis gloriam sepultam obruerent, vel eo fortasse consilio, quòd temporis progressu in proprium commodum ea conuertere se posse putarent, alio scilicet ordine inducto, & stili genere aliquantum im-

P R Æ F A T I O.

mutato: quo sanè & historiæ veritas (quod ad rem ipsam attinet) non parum obscuraretur, & autoris fama vehementer laderetur. Hac quum ita essent, meum esse arbitratus sum, ut dum ab armis quies datur, ne otio abuti videar (unde omnium vitiorum origo emanat) laborem nullum aut operam defugerem, quò tres libros qui nobis ex quinta illius ogdoade supersunt, in lucem emitterem, quibus alios septem Commentariorum libros de rebus tum bello tum pace gestis comites adderem: quasquidem partim testis oculatus commemoro (qui multis locis tum cisalpinis tum transalpinis coràm ipse adfui) partim ex eorum testimonio & non dubio relatu qui interfuerunt narro, quorum fidem integram & iudicium sincerum comperi, quorumque verba inter se contuli, imò ne ipsos quidem exteros prætermisi, quos partium studio minimè duci intelligebam. Quippe ingenti semper studio flagraui, ut quæ ab hinc duos & quadraginta annos acciderunt (ex quo nempe belli tyrocinium ini, ad Francisci Regis mortem) liquidò & verè cognoscerem. Hoc quidem non grauati agnosco, opus meum non esse rhetoricis pigmentis illustratum, ut neque hoc meæ vitæ institutum fuit. Mihi inscribèdo propositum hoc fuit, ut ad rei veritatem quàm fieri maxime posset accederem: neque puto me ulla in re aliquem præter meritum vel collaudasse vel vituperasse. Quòd siquid fortè à me prætermisum est (ut sanè omnia videre perdifficile est) eo mihi facilius ignoscendum esse existimo, quo minus in literarum studio educatus sum, minus item otij & facultatis habui, ut tempus ad scribendum conferrè, qui principi meo militans in bello assiduus fui. Id à lectoribus etià atque etiam considerari velim: qui cùm grato animo accipient, quod lectu non prorsus indignum iudicabunt, tum me cum Lucilio viro Romano nequaquam sentire perspicient, qui sua scripta ad doctissimorum manus peruenire, multo etiam magis ab indoctis legi nolebat, quòd illos plus quàm seipsum, hos nihil prorsus intelligere diceret. Ego enim hac mea lucubratione viam duntaxat sternere doctioribus studui: qui quæ crassius dedolaui, limatius perpolire & elegantiori dicendi genere exornare poterunt, tum etiam addere vel detrahere quæ magis quadrare videbunt: ut quæ nostro seculo cum virtute & laude gesta sunt, ad posteritatis memoriam transmittantur.

ΕΠΙΦΑΝΕΣΤΑΤΩ ΑΝΔΡΙ

Θωμά Ρεδιγήρω.

Τεφρός Αλεξάνδρου Μακεδῶν Φόρμιγα λίγαν
 Εν πολλοῖς ὀρόων κλήμασι δεικνυμένη,
 Τὴν μὲν ὀνόασαδ', ὃ δ' ἦθος χέλυ Αἰακίδαο
 Ηπτε, Τλὼ ἰδέειν ἔξοχ' ἱμειρόμεν.
 Δὴ γὰρ ἰφθίμων δυνάων ἐλείψαναι μῆς
 Αἶξια, τῇ δ' ἄλλων ἐδενόσωρα πέλη.
 Τῷ κ' Βελλαίου κλυτὲ Θωμά λάξεο δέλτον
 Πρεμυμένης, ἐπὶ τὸν μινάεο πάλχ' ἴφην,
 Εργων τε περικλῆρα καλῶν, ῥητῆρά Τε μύθων,
 Αἰεκέος δ' ἡμῖν πρῶτον ἰσοείης.

ΤΩ ΑΥΤΩ.

Ταῦτά σοι, ὦ Θωμά κύδιστε, θαλύσια ῥέζῃ
 Χρλογογράφος καμάτου λαμπερὰ τυπογραφικῶς,
 Εξ οὗ δὴ τὰ πρῶτ' ἀκαλαρρείται οὗ ὄχθας
 Μοίνου εὐκλιμένη ναυτάεσκε πόλιν,
 Κρηίδος ἐπεφυγάν' ἄμα ὃ πρῶθεν φόως δε
 Φερνέλιον, πρῶτα γὰρ ἔλκος ἐπ' ἐδὸν ἄκος.
 Ως ἄρα Γηλείδης, ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε Μαχάων
 Ἰητῆρ, πολέμου ἔλκε' ἀκεαστόμυρος.

E I D E M.

BELLAIUS dum bellagerit, dum bellica scribit
 Facta & magnanimū clara trophæa ducum,
 Hic tibi se gemino commendat nomine Thoma,
 Virtute & vera clarus ab historia.
 Ut quia te gemini appellatio nominis ipsa
 Conspicuum gemina nobilitate notat,
 Bellica tum virtus tum veri oratio testis
 Bellaium meritò sic tibi concilient.

H. S V R.

MARTINI BELLAI

LANGAEI EQVITIS TOR-

QVATI COMMENTARIORVM

DE REBVS GALLICIS

LIBER PRIMVS.

3

VVM post felicem illam Rauennensem victoriā, rex Ludouicus duodecimus rerum humanarum inconstantiam in iactura ducatus Mediolanensis expertus esset, omnia periclitari decreuit, quò illū reciperet, & in suam potestatem redigeret: voluitque princeps ille pro sua prudentia & animi magnitudine singulari, nihil diligentiae, quae ad rem tanti momēti esset necessaria, reliquum facere. Hoc autem eo maiore etiam celeritate curandum putabat, antequam arces quae Mediolani & Cremonae erant, ab hostibus occuparentur, quarum praesidia penes Gallos adhuc erāt, quum arx Mediolanensis ab equite Louanio, Cremonensis à Iacobo Herbouillao Bunouio teneretur. Quare tum vt illis opem ferret, tum vt ducatum recuperaret, statuit exercitui idoneum virum praeficere: quam ad rem inter reliquos de legit Ludouicum Trimollium, quem dignum iudicauit qui copiis praesesset, quas conscripsit anno 1513. quo fere tēpore adolescens ad aulam accessi. Illi praeterea comites viros fortissimos & rei militaris peritia clarissimos adiunxit, Ioannem Iacobum Triuulsum mareschallum Galliae, & Robertum Marcanum Sedanium. In eo exercitu erant octingenti fere cataphracti equites, octo millia peditum Gallorum, & Germanorum sex millia, quibus praerat Florengius filius maior natu Roberti Sedanij. Is Robertus genus quoddam munitionis ex ligno confectum excogitauerat, quod carris vehebatur, quo, si loco iniquiore cogerentur praelium committere, exercitus cingi posset. Hoc tamen hominis inuentum (vt postea dicitur) quum magno constitisset, non magno vsui fuit. Eodem anno (hoc enim interiicere visum est) feriis Pentecostes Castelloduni celebratae sunt nuptiae Caroli comitis Vindocini & Marleani, qui uxorem duxit Franciscam Alencorniam viduam ducis Fracisci Longouillani: qui quidem dum ex Aquitania rediret, mortem obiit. Huius autem itineris, antequam longius progredior, mentionem mihi faciendam video: quòd praeteritarum rerum cognitio historiae nostrae non modicum lumen allatura videatur.

Ivlivs secundus pontifex anathematis fulmen in eos omnes reges vibrarat, quorum oratores concilio Pisano interfuerant, eorumque regiones praedae addixerat. Huius rei praetextu rex Arragoniae Ferdinandus quum paulo post Rauennensem victoriam Galliam bello inuadere simulasset, impressionem in regnum Nauarrae fecit: vt Ioannes rex priusquam se tueri & hostis impetum sustinere posset, cum alia munitissima regni oppida, tum verò Pampalonam amiserit, & penè toto regno spoliatus sit. Quamobrem Ludouicus Rex quum foedus cum illo & societatem seruare cuperet, Longouillanum statim proregem Aquitaniae cum exercitu auxilio mittit, qui bello capta oppida illi restitueret: atque vnà cum illo comitem illum Vindocinum Carolum Borboniū. Cui quoniam non bene conuenire cum Longouillano certior fiebat, quòd satis sciret huiusmodi controuersis magnas interdū in castris rerum perturbationes oriri, & insignes etiam

Ludouicus missum Mediolanum recipere cogitat.

Nauarra regnum papa auctore Ioanni per iniuriam ademptum.

1513.

clades accipi: Franciscum ducem Valesium & comitem Angolismensem (qui proximus hæres erat regni, qui etiam ipsi postea Ludouico successit) misit, qui discordiam hanc componeret, æmulationemque supremæ autoritatis de qua inter se dimicabant, sedaret. Qui postquam illuc peruenit, licet Longouillanus semper imperij summam teneret, quod (vt supra dictum est) prorex illius prouinciæ esset, tamen vnâ cū illis ad montem Ialofium peruenit. Vbi quum Hispanis qui ad Sanjanum Pedeporcium castra habebant, pugnandi potestatem fecissent, non prodierunt illi, quod sibi vetitum esse à rege Ferrando dicebant, ne rem incerto pugnae euentui committerent. Postea ducem Albanum Ferrandi regis principem legatum Ronceuallem transire compulerunt. Ibi Angolismensis cum exercitu à Rege vt omni mora sublata redeat, accersitur: propterea quod Anglus Henricus octauus & Maximilianus Cæsar designatus, instigante & autore papa Iulio, magnos apparatus bellicos ad inuadendos Picardorum fines faciebant. Et sane ingens fuit ille conatus: quippe Anglus descensionem fecerat peditatum habens ad xxv aut xxx millia, equitatum ingentem, tormenta verò ænea quanto ante centū annos numero aduecta ex Anglia citra mare non fuerant. His copiis se cum Maximiliano coniungit, vt ambo exercitus simul essent ad vii aut viii equitū millia, peditum xlv millia Anglorum, Germanorum & Hannoniorum: nam ex Flandria & reliqua Caroli Austrij Hispaniarum principis ditione nulli aderant, quum ille Regis amicus esset. Etenim illius pater Philippus morti proximus, quum à se Carolum filium (cuius in his commentariis pater mentio) relinqui videret annos natum vndecim, vereri cœpit ne antequam ille ætatem attingeret, Rex ob insitam Flandris leuitatem illius ditionibus manū iniiceret. Cui malo vt occurreret, Regem Ludouicum xii curatorem testamento instituit: qui ex consensu ordinum toti regioni Caprarium è familia Croiana præposuit.

Teroana Morinorum obsidetur.

TOTVS ille exercitus ad Ardream & Santaudomarum facto itinere, ad obsidendam Teroanam Morinorum cōsedit. Quorum nonnulli qui postremi iter faciebant, & machinis æneis præsidio erant, ad oppidum Turnohanum in trecentos aut quadringentos ex nostris cataphractos, qui Montrolio & Bolonia venerant, incidunt. Ibi ablata illis est magna machina, quam duplicem colubrinam vocant, nomine S. Ioannis appellata (nam duodecim eadem magnitudine, & quæ glâdes isoperimétras capiebant, Anglus habebat, quas nominibus xii Apostolorum vocabant) & cæsi aliquot ex illis peditibus. Eodem temporis articulo Anglus in itinere erat, vt Caletō profectus in castra ad Teroanā veniret: vt paulum abfuerit quin in nostrorum equitatum incideret. Itaque Santaudomarum se recepit: quod quum Cæsar venisset, ambo vnâ in castra se contulerunt. Paucis post diebus qui Montrolis & locis finitimis præsidio erant, (inter quos erat turma equestris Vindocini ducis ductore Moæo, ducis Alenconij, Francisco Sillio Imberurio, item Plessij Dassæi, vt numerus esset ad quadringentos cataphractos) nuntiato magnam cōmeatus vim Guineis ad castra Teroania conuehi, ad illum intercipiendum ad Ardream progrediuntur. Ibi Anglorum præcursores obuī facti à nostris profligantur: qui in ipso agmine erant, quum se impares cernerent, carris se cingunt, aditus omnes sagittariis dispositis muniūt. Ita noster equitatus impetu licet aliquoties facto, propter caros, quos pro vallo obiecerant, perrumpere non potuit: vt post diuturnum prælium tandem illi carrorum præsidio firmati Ardream (nam à nostris relicta erat) nostri Boloniam reciperent. Hic cū multi fortes viri ex nostris perierunt, tum Plessius ipse sagitta ad subalare ictus, dum sublato brachio pugnat: magna quoque equorum multitudine sagittis confecta est. Teroanæ duos principes legatos Rex pari autoritate constituit: strenuos viros, Tellinium Seneschallum Ruergie cum centū cataphractis equitibus ex turma Caroli ducis Gueldrij, cuius ipse legatus erat, & Antonium Crequium Pondormium, Crequij fratrem natu minorem, cum pari numero equitum ex turma Gruturij: qui prorex Picardie quum paulo antè obiisset, equites illi Pondormio commissi erant. Præter illos erant etiam Sercutius quingentorum peditum tribunus, Hellius & Burnonvillanus totidem, Brandhecius Germanus totidem suæ gentis. Eodem tempore Lutetia celebrantur nuptiæ Claudij Lotaringij comitis Guisij & Aumalij, & Antonie Borboniæ, quæ soror erat Caroli comitis Vindocini, quum quidem Rex in ædibus Turnellanis esset: epulum verò è regione in ædibus Stampanis factum est. Post prandium nuntiat Regi Trimollium ad Nouariam prælio superatum esse & exercitum profligatum.

Guisius ex gente Borbonia uxorem ducit.

Hic

Hic non existimo ab re fore, si obiter paucis ostendero, re altius repetita, quam ob causam & quo pacto regius exercitus ex Italia expulsus fuerit: cuius recipiendæ gratia totum hoc fuerat susceptum. Anno 1508 Rex, papa Iulius & Cæsar Maximilianus suos oratores convenire Cameraci iusserant: vbi fœdus simul inierunt, statueruntque impensis belli communibus Venetos ex continenti Italia eiicere: quicquid enim illic haberent, per iniuriam tum Imperio, tum Ecclesiastico patrimonio, tum ducatu Mediolanensi ademisse. Quam ad rem perficiendam visum est ut Rex, papa & Cæsar suas copias coniungeret dicto huic negotio die, anno 1509, ad limites Venetæ ditionis. Rex ipse cum regij sanguinis principibus & exercitu in tempore adfuit: papa & Cæsar promissis non steterunt, quorum nomine nemo Regi præsto fuit. Ipsa quidē populi Veneti instructa acies prælium cōmisit inter Cassanum & Pandinū, qua rex superior euasit, ut ducibus omnibus captis, hominibus ad xx millia interfectis, & Piscariano castro vi capto omnia Venetorum oppida Verona, Vincentia, Cremona, Crema, Patauium, Brixia, Bergamū, tum ciuitates omnes Giaradaddæ, denique quasunque in continenti habebant, præter duas aut tres, in eius venirent potestatem. Quoniam autem ipso Cameracensi fœdere cautum erat, ut Cæsari restituerentur quæ ipsi adempta fuerant oppida, & papæ itidem quæ Ecclesiæ essent: Rex Cæsari in manum tradidit Veronam, Vincentiam, Patauium, cum reliquis, papæ verò Ariminum, Fauentiam, Ceruiam, Rauennam, & quæcunque Ecclesiasticæ ditionis erant. Verum eo ipso anno, quum negligentius Cæsar rationibus suis prospexisset, Veneti Patauium receperunt: ad quam iacturam sarcindam Rex iussit Palissæum Cæsari esse auxilio cum quadringentis equitibus grauis armaturæ Gallis: qui ramen siue negligentia, siue alia de causa, parum profecit. Papa & Cæsar vires suas ad opprimendum Regem contulerunt, & ducatum Mediolanensem aggrediuntur, successu sanè parum secundo. Etenim Gasto Foxius prorex Italiæ anno 1512, collatis signis cum illis ad Rauennam ipsis Paschalibus pugnavit. Quo prælio illis victis, & Rauenna impetu capta, quum Foxius victoriam persequens à nemine suorum animaduerneretur, nullis comitatus interficitur. Itaque Palissæus Iacobus Chabanius (qui ante paucos dies prætorij præfecturam in Gallia, mortuo anno superiore Carolo Ambosio obtinuerat) prorex Mediolani & Italiæ constituitur. Eodem anno papa & Cæsar Regi (cuius tanta in illos expectabant merita) adhuc infesti, quum eius copias disiunctas viderent, Heluetios ad bellum sollicitant, nomine Maximiliani Sfortiæ Ludouici Sfortiæ F. Qui quum antea ducatum Mediolanensem occupasset, à Rege Ludouico (qui ducatum iure sibi ob Valentianam auiam vindicabat) bello captus & captiuus in arce Loscia obierat. Heluetij ergo in ducatum ex improviso impressione facta, nostros, priusquam spatium illis daretur ad res suas curandas, ducatu expellunt, & Maximilianum Ludouici filium compotē faciunt, quem etiam in suam fidem & clientelam recipiunt. Hæc igitur Regi causa erat Trimollium illuc mittendi, qui ducatum reciperet.

Fœdus Cameracense aduersus Venetos.

Veneti à Rege cessi.

Papa & Cæsar in Regem ingrati.

Post Trimollij profectionem, quum Heluetiis nuntiaretur exercitum nostrum aduentare, accersunt à confœderatis subsidio decem hominum millia. Quos quum expectarent, & satis constaret nostros Delphinatum iam esse ingressos, Mediolano proficiscitur septem aut octo millibus hominum, eo consilio ut nostros faucium Susiarū transitu prohiberent. Verum certiores facti illos summa celeritate confecto itinere iam in valle Austana Ivram contēdebat. Hoc accepto nuntio Trimollius non expectato reliquo exercitu, qui adhuc per montium salebras progrediebatur, Nouariæ illos obfideret, secum duntaxat habens peditum Germanorum sex millia, Gallorum quatuor, equitum verò suam ipsius turmam, nempe cataphractos cētum, totidem ex turma Borbonij, quibus præerat eius legatus Nothus Cliettanus: aderat etiam Robertus Marcanus cum suis centum, dux Albanix quinquaginta, Santandræus & Bussius Burgundio totidem, Iacobus Iunius cognomento Malherbæus quinquaginta ex turma Marchionis Monferrati: huius enim legatus nuper creatus erat obitu Crottæi, qui Ludæi frater erat. Hoc igitur exercitu Trimollius ad oppidum accessit: quo acerrimè machinis concusso, & muri iusta ad oppugnationem parte deiecta, ab oppugnando tamen duabus de causis abstinuit: vna, quod tanta esset intus Heluetiorum multitudo, ut absque ingenti hominum iactura irrumpere nefas videretur. Altera, quod certior fieret subsidium iam

1513.

Ivræ appropinquare: à quo, quum recentes & integri succederent, nostrorum exercitus post cruentum conflictum etiam victor facile delectetur. His causis adductus, obdione sublata recta ut subsidium illud oppugnaret, antequam vires coniungerent, contendit: & duo passuum millia Nouaria, quæ Trecaßum iter est, castra facit. Ea re nuntiata Heluetij, relicto ad laeuam nostro exercitu, nocte subsequenti nemine illis occurrente Nouariam ingrediuntur. Ibi consilio communicato statuunt egredi, ut Trimollium adorianantur, qui loco valde iniquo castra habebat, quod equitatus peditibus opem ferre non poterat, quum canales & lata admodum fossæ interessent: præterea ubi equites pugnaturi erant, locus esset palustris, quo equi crurum tenus ceno immergebantur. Accedebat hoc incommodi, quod ne sic quidem sibi prospexerant, uti munitione illa lignea (quæ tanto sumptu vecta fuerat) castra circumdarent: quod sine dubio plurimum valuisset ad impetum Heluetiorum tantisper infringendum, dum reliqui exercitus aduentum expectarent. Hanc tantam offensionem eo accidisse ferunt, quod villæ cuidam Ioannis Iacob Triuulsi parcere studerent. Si tempus productum fuisset, Tauanius satis mature ad illos accessisset: is enim cum sex millibus peditum Germanorum, quos Carolus dux Gueldriæ Regi auxilio miserat, iam Santambrosium in valle Susia peruenerat. Heluetij leuiter curatis corporibus nulla mora in apertum prodeunt, partim recta via primum agmen nostrum petunt, partim ad laeuam procedunt, & relicto ad dextram nostro exercitu, impetum in Germanos faciunt, quæ Trecaßum itur: qui quum neque ab equitibus iuari, neque quo loco constiterant commodè pugnare possent, alij turbatis ordinibus diffugiunt, alij interficiuntur: quinetiam Florengius illorum ductor & Iamesius frater minor natu inter mortuos iacuerunt. Quod ubi rescivit eorum pater Robertus Marchus, cum centum illis equitibus quibus præerat, cōuerso itinere tanta vi hostium aciem perripuit, ut ad eum locum ubi filij iacebant, perueniret. Maiorem in equum suum extolli, minorem equo sui cuiusdam equitis imposuit: sicque inuitis hostibus periculo exemit, non sine tamen multis tum facie tum iugulo acceptis vulneribus: verum Dei beneficio & medicorum arte vita illis seruata est. Trimollius ubi omnia aduersa & se ad summam desperationem peruenisse videt, quod nullum iam in peditatu robur esset, ipse autem in crure vulnus accepisset, Vercellas versus se primum, postea Susiam recepit: quod facile potuit, quum Heluetiis nullus esset equitatus. Alij ex nostris valle Austana dilapsi euaserunt.

Angli nauali
prelio superati.

PER idem tempus Rex quatuor actuarias naues freto Gaditano transmissis ductore Pregentio miserat, quibus Anglorum incursiones reprimerentur, qui Oceanum per totam Normandiæ & Britoniæ oram infestum habebant. Eas Amiralius Angliæ in Burgundiam Brestum usque compulit: ubi tamen ab iisdem nauali prelio superatus, acceptoque vulnere paucis post diebus moritur. Rursus ad Gassorium promontorium classe Anglicana LXXX nauium cum Normana & Britonica classe XX nauium a quo micatum est, quod nostri vento secundo, Angli aduerso vterentur. Inter ceteros capitaneus Primalguetus Brito, qui naui Franciscanæ quæ vocabatur, præerat, (ea magnitudine omnes superabat, fuerat autem reginæ Annæ iussu ædificata & instructa) ubi se decem aut duodecim Anglicanis nauibus circumueniri, ut se expedire nullo modo posset, cernit, mori magno hostium damno decreuit. Itaque primam nauem (Rectricem Anglicanam vocabant) recta petit, igneque immisso ambabus incensis nauibus, omnes virique viri perierunt. Paulo post Rex certior factus quanta rei frumentariæ angustia laborarent Morini, qui obsidionem sex aut septem iam septimanas tulerant, iuuare illos tantisper constituit, dum copias colligit, quibus illos prorsus liberaret. Iamque nuntiatum illi fuerat Germanorum peditum sex millia, opera ducis Sothfolci Albarosani, qui iam pridem ex Anglia profugus erat, ad se adduci. Ob eam causam Piennio Picardiæ prætor (eum enim principem legatum præfecerat exercitui quem Blangij Ternorum ad Hedinum colligebat) imperat, det ille operam ut Morini com metu iuuentur. Piennius communicato cum iis quos secum habebat capitaneis consilio, Ludouico nempe duce Longouillano, qui præerat centum regiæ turmæ nobilibus, Palissæo Gallici prætorij præfecto, Imbercurio, capitaneo Badio, barone Beardo, Emario Pryeo, Boniueto, Bonouallano, Fayette amiralij Grauillij legato, equitibus ex turma Iulij Sasseuerini, Malebertocomitis Guisij Lotaringi legato, Claromontio Andensi ducis Angolismensis legato, Nicolao Moxo Vindocini legato, Francisco Sillio Candomi præfecto & ducis Alenconij

conij legato & aliis equitatus capitaneis, adiuncto etiā Futrallio, qui toti Albanorū equitatu præerat: statuit mittere Futrallium cum Albanis, qui equorum collo appensum lardum & puluerem machinarium seorsum ferrent. His mandat ut ad supercilium fossæ perueniant, & in eum locum ista coniiciant, unde oppidani præsidio machinarū & scopulorum freti tutò ad se comportare queant: ipse & Palissæus cum mille quingentis equibus cataphractis ponè iugum Guinogattum ad illos fulciendos euadunt. Res fœliciter virtute & industria Albanorum perficitur. Verùm nobiles aliquot adolefcētes vnà cum illis animi causa profecti, oppidum ad amicos inuisendos ingrediuntur, spe statim egrediendi, cuius tamen rei facultas non contigit. In his erant Antonus vnicus Busciagij filius, Rupemenius, Ioannes Moçus Malleræus, Bocartus, Rupemondus, Rupefendrius & alij complures. Rex ex sententia perfecta Piennius de reditu cogitandum cēsebat. Ibi tum iuuenes aliquot incessit cupido propius accedendi ad castra hostium exploranda, alij ob æstum vehementiorem (erat enim medius Augustus mensis) depositis galeis & tolutariis equis consensu se ex lassitudine bibendo recreare cœperunt, imperatori parum dicto audientes, & de consilio hostis nimium securi. Dum lagenis epotandis indulgent, hostis rebus gerendis intentus equitum circiter quinque millia, peditum tum Anglorum tum Germanorum duodecim fere millia emittit, & tormenta duodecim leuioris vectura. Qui flumine Lilio ad Delettam traiecto nostros in vado fluminis quod Huchinum aluit, expectant: in quos nullo ordine equitantes impetu factò, ita eos, antequam otij satis esset ad conscendendos equos bellicos & galeas induēdas, perturbatos agunt, ut paucis pugnare liceret. Quamobrem quoniam calcarium maior quàm gladiatorum usus illic fuit, pugnam calcariam appellarunt. In ea capti sunt Longouillanus, Palissæus (sed postea hostibus ereptus) Badius, Claromontius Andensis, Bussius Ambosius & alij nonnulli tum ductores tum milites. Hac clade Lutetiam ad Regem perlata, quum morbo articulari grauius afficeretur, lectica Ambianum vsque pergit. Inde Franciscum Angolismensem (qui postea regnauit) Picardiæ proregem constituit, & ad castra Blangiana mittit, quòd compertum haberet id totum ex cōtrouersis ducum exercitus accidisse. Huic disertè dat in mandatis, nequid nisi ex veteranorum capitaneorum sententia gerat. Ille exercitu accepto Blangio mouet, & Ancorā traiecto flumine Somona peruenit: is enim locus per commodus ad obsistendum hosti, quamcunque se in partem mouere conaretur, (ut qui in media regni ora esset) videbatur. Rex tādē quum planè desperaret se exercitum satis maturè colligere posse, ut obsessis (quibus cibaria deficiebant) subueniret, eos monuit ut conditionibus quàm possent æquissimis cum hoste deciderent. Quod ab illis perfectum est. Nam obsidionem nouem septimanarum perpeffi, summa rerum inopia conflictati, impedimentis tamē saluis, equites galeati, signis explicatis, in procinctu, pedites instructa acie, signis elatis & tympani strepitu, ciues denique ipsi cum sua supellecile egrediuntur. Anglus deditione facta, oppidum instigantibus Flandris solo æquat, fossas complet, ædificia omnia, præter ædem sacram & Canonicorum domos incendit.

Teroane deditione excidit.

D v m hæc apud Morinos geruntur, Trimollium ex Italia (ut suprā diximus) decedentem insequuntur Heluetij quatuordecim aut quindecim millibus hominum (hortatu Papæ Iulij & Cæsaris Maximiliani) assumpto equitatu ex Burgundia superiori (quā comitatum vocant) & Germanis aliquot equitibus, quibus præerat Vrichus Dux witembergensis. Hunc ergo Diuione obsident, quod oppidum est primarium inferioris Burgundiæ siue ducatus, sed nullo vallo neque munitione firmatum: verùm hominum virtus pro mœnibus fuit. Post obsidionem menstruam & eo amplius Trimollius subsidij spe abiecta, quòd Anglus & Cæsar in finibus Picardorum essent, Aquitania ad Fontieret. Tandem multis sermonibus ultro citroque habitis, promissis quadringentis coronarum millibus (quàm sibi summam deberi confirmabant bellorum causa quæ Regis nomine antea in Italia gesserant) ut discederēt perfecit. Ex hac summa viginti millia quū representasset, de reliqua obsidibus cavit, quos dedit, Masserium suum nepotem, Rupefortem iuridicum Diuionensem, & quatuor ciues. Ita placati Heluetij domum redeunt, & Burgundiones metu liberantur. Quamquam hac in pactione conditiones quædam pro tanti Regis amplitudine parum honorifice inerant: sed durum telum necessitas id cogit, quum prouinciæ salus agitur. Quinetiam illas Rex ubi intellexit, ratas non habuit,

Trimollius ab Heluetijs Diuione obsidetur.

verum ut sibi ignominiosas recusavit.

Tornacum ab Anglo deditio ne captum.
 P O S T Morinorum excidium (cuius supra meminimus) Anglus videns exercitum à Rege comparari, & anni tempus præceps, statuit è Picardorū finibus excedere, & hortatu Maximiliani iter Tornacum Nerviorum cōvertit. Hoc oppidum ab omni vetustate Regiæ ditionis fuerat: sed tum nullo præsidio à solis ciuibus tenebatur: propterea quod Rex minimè suspicabatur, Anglum, relictis Picardicis rebus oppidum aggressurum esse, quod etiam si caperet, paruo illi vsui futurum erat, ut pote toto Belgio, hinc Hannonia illinc Flandria inclusum, insuper procul à mari situm. Tamen inductus à Cæsare illuc duxit copias: nam & Cæsarianus exercitus ab Anglo stipendia habebat, & ipsi Cæsari centeni quotidie coronati in cibum pendebantur. Iter Insulis Flandrorum fecit, decem passuum millibus Tornaco. Eò postquā tantus exercitus peruenit, oppidani absque duce, quum nullam sibi spem auxilij relinqui viderent (Regi enim erat tota Hannonia transeunda, & duo vel tria latissima flumina traicienda, in primis ipse Scaldis & Carpus) post aliquam oppugnationem deditionem fecerunt. Anglus arce illic ædificata, commeatu & præsidio, quantum satis videbatur, imposito, quum hyemem imminere cerneret, in Angliam exercitum transportavit. Quo etiam tempore insignem victoriam de Iacobo quarto Scotorum rege retulit, qui eo prælio cecidit: quū quidē Dux Northfolcus ex familia Hauartia Anglicani exercitus esset imperator.

E O D E M anno 1513, circa Natalia Blæsis moritur regina Anna Britonica, regis Ludouici vxor, duabus filiabus relictis, maiore Claudia, minore Renata. Viduo igitur Ludouico, dux Ludouicus Longouillanus, qui captiuus erat in Anglia, sermonem iniecit de nuptiis Mariæ Anglicæ regis sororis, ut hac ratione firma pax inter duos Reges & populos coalesceret: id quod perfectum est, uti postea dicitur. Hæc pacem Rex summo opere expetebat, ut nihil sibi ab Anglo timendum esset, dum ad Mediolanensem ducatum recuperandum exercitum cogebat.

1514. M E N S E Maio anni sequentis Franciscus dux Valefius, comes Angolismensis Gallici regni hæres, vxorem duxit Sangermani Layorum Claudiam maiorem natu Regis filiam, quæ matri reginæ Annæ in ducatum Britoniæ successerat. Hoc matrimonium dum viueret regina Anna, cōponi non potuerat, quæ filiam Carolo Austrio nunc Cæsari potius tradere cupiebat: qua de re longè prius agi cœptum fuerat quàm de Angolismensi. Causa huius rei ferebatur, quod Ludouicam Sabaudam Francisci matrem odio prosequeretur. Quinetiam paulo antè, quum Rex graui morbo Blæsis laboraret, illa mortem mariti metuens, pretiosissimam supellectilem secundo Ligeri flumine in artem Nannetensem deuchendam curauerat. Quam quum mareschallus Gyæus ad Sal-murum retinuisset, tantum in illum odium concepit, ut ex aula expelli curaret. Mense octobri ineunte pactum matrimoniale Regis & Mariæ Anglicanæ confectum est, inchoatum antea Longouillani opera. Quo in conciliando hoc in primis vrgebat Anglus, ut sibi in manus traderetur dux Sothfolcus, qui apud Regem militabat: quod idem de maiore illius fratre rex Philippus fecisset: quod tamen obtineri non potuit. Illud quidē se exorari passus est, ne eum in regni sui ditione haberet: atque adeo Metas illum abire iussit, ubi annuam pensionem sexies millenorum francorum dedit.

Sothfolcus Angliæ exulat.
 E G O tametsi res Anglicanas literis mandare non constitui (quum meum sit consilium his commentariis quæ in Gallia nostra acciderunt, aut certè quæ externis bellis à nostris gesta sunt, complecti) dicendum tamen paucis & obiter putavi, quisnam fuerit hic Sothfolcus, quidque causæ fuerit cur solum verteret, & ex Anglia profugus Regi militaret. Regi Anglorum Eduardo quarto (cuius in Philippi Cominæ commentariis mentio fit, qui Ludouico vndecimo rege in Picardiam descēdit, sed usque cum illo Richar-percuissit) duo erant fratres, vnus nomine Georgius dux Clarentianus, alter Richardus dux Glocestrius. Is Merlini libros fatidicos consulere cogitauit, ut sciret quid postea futurum esset: quæ superstitio in Anglia iam ab ipsius regis Arturi etate admodum inualuit. Hæc vaticinia ubi intellexit, ut quidem illi exponebantur (nam flexiloquam habent interpretationem nō secus atque Apollinis oracula) comperit alterum ex fratribus eum nempe cuius nominis initium esset à litera G, hæredibus esse regnum erepturum: erant autem illi duo mares, & totidem feminae. duci Clarentiano (vbi dixi) nomen erat Georgius: itaque eum putauit oraculo illo designari. Quare comprehensum statim & indi-

*Anglus fra-
vrem necat.*

indicta causa immersum in dolium vini aruisij necauit. Illius mortē se oraculi fato de-
 functum esse credidit, non animaduertens alterum fratrem esse ducē Glocestrię, cuius
 ditionis nomen ab eadem litera inciperet. Huius Clarēiani filia superstes relicta est, quę
 nobili cuidam Anglo nupsit cognomento Polo: a quo genus duxit Millordus Monia-
 cutus, quem Henricus octauus obtruncavit, insuper Reginaldus Polus, qui exul Romę
 regis iram fugiens, in cardinalium collegium allectus est, & etiamnum uiuit: denique
 alius frater Godefredus Polus.

EDVARDVS Rex fratris morte expiatum esse ratus ominosum hoc Merlini vatici-
 nium, morti proximus liberos suos pupillos reliquit tutelę fratris Glocestrij. Qui cupidi-
 tate regni post fratris mortem occupandi incensus, duos mares in turri Londinensi in-
 terfecit, rumore in vulgus sparso illos casu ē ponte quo in turrim est aditus, deiectos per-
 iisse: scēminas in monialium collegium intrusit, illegitimo partu illas editas esse causatus,
 quod earum mater nobili cuidam Anglo nupsisset. Ita coronam sibi per vim imposuit:
 rerum potitus, qui de tanta iniuria conqueri ausi essent, eos omnes variis suppliciis occi-
 dit. Comes Richomontius, qui plurimum apud suos gratia valebat, regis scēuitiam veri-
 tus, naui conscensa in Galliam profugit: sed tempestas aduersa in nauale quoddam Bri-
 tonię detulit. Vbi a Francisco duce captus, qui regi Anglię pro affinitatis vinculo gra-
 tificari studebat, ad illius vsque ducis mortem mansit. Carolus postea octauus quum
 eius filiam Annam ducissam Britonię vxorem duxisset, liberum Richomontium esse
 voluit, & honesta pensione, qua se sustentaret, donauit.

QVVM Richardus rex tyrannicē & insolenter se gereret, optimates totius Anglię,
 in primis frater maior natu ducis Sothfolci, cuius supra meminimus (is ex familia Poela-
 na erat oriundus, genus ducens ex gente Lanclastria, cuius gentis symbolum erat alba
 rosa: quemadmodum contrā gens Yorcana, vnde Richardus rex ortum habebat, gesta
 bar rubram) vt regni quieti consulerēt, Richomontio missis clam nuntiis spem faciunt, si
 a Rege obtinere possēt vt classem illi instrueret, grauem armaturam quadringentorum
 equitum & peditum ad duo millia ad occupandum in Anglia portum traderet, fore vt
 plurimi in illius partes transirent, & Richardus tyrannus regno pelleretur. Postulata cō-
 cedit Rex & Anna Frātica soror, ducissa Borboniorum: ea enim propter fratris etatem
 in procuratione regni erat. Instruitur classis Deppe, cui Regis nomine p̄ficitur Candē-
 cius Delphinus, Francisci comitis Vindocini legatus, & naui dominus, cui nomen erat
 Equuleo Deppeo. Fortuna illis mirificē fauit: si enim quod intendebant appulissent, ob-
 uium habuissent Richardum cum quadraginta hominum millibus. Sed ventus adeo op-
 portunus illis fuit, vt in oppositam partem delati, in Vuallię fines appulsi nauibus faciliē
 milites exponerent.

BIDVO post rumor percrebuit Richomontium Vualliam inuasisse: ad quam fa-
 mam qui illum accersierant, cum multis aliis sese cum illo coniunxerunt. Coactis copiis
 visum est rectā Londinum proficisci: quod ea vrbe occupata, faciliē sit totum regnum
 tenere. Richardus quum hominum amplius quadraginta millia secum (vti dixi) habe-
 ret, hostem recta petit, eūque in itinere Londinum versus offendit. Acie vtrinque in
 conspectu instructa, maxima pars regij exercitus rege relicto ad comitem transiit: ni-
 hilo tamē secius rex magnitudine animi singulari infestus in hostem vadit. Verū tam
 exigua manu impetum tanti exercitus sustinere non potuit: ipse quidem fortiter pugnās
 quo constiterat loco occubuit. Victor Henricus Richomontius Lōdinum proficiscitur:
 ibi coacto senatu Eduardi filias ex parthenone educit, quarum maiorem ipse vxorem
 populo cōsentiente ducit, atque adeo diadema regium assumit: minorem Comiti Vons-
 hero nuptum tradit, cognomento Cortenæo, postea marchioni Excestrio.

ITA regni ex sententia compos, ducem Sothfolcum suspectum habere cōcepit, licet
 illius p̄cipuē opera & hortatu in Angliam nauigasset, propterea quod ex gente Lan-
 clastria genus haberet: itaque illius familiam radicatus extirpare cōstituit. Sothfolco duo
 erant fratres: Sothfolcus (de quo diximus) prorex in Hibernia, alter septem aut octo an-
 nos natus. Ipse factus certior de pessima regis in se voluntate, nauigat in Flandriam, per-
 fugium querens apud Philippum regem Cēsaris Maximiliani & Marię (quę Caroli Bur-
 gundionum ducis filia erat) filium. Hibernię prorex audito fratrē aufugisse, mari salutē in
 Ostrelinorū fines quęsiuit, inde in Germaniā se recipit. Minimus turri Lōdinēsi inclusus

est, vbi illum vidi anno 1518. verum postea obiit. Post aliquot annos quum Philippus rex ex Flandria in Hispaniam nauigaret, aduersis ventis in Angliam appellit. Excipit illum honorifice rex Henricus, & mutuo dat coronatorum quinquaginta millia, pignore accepto lilio aureo: quod postea in federe Cameracensi Carolo quinto Cæsari redditum est, dum liberi regij redimerentur. Tamen non prius illum suo regno excedere passus est, quam illi traderet Sothfolcum, qui in ipsius ditione Belgica erat, & se illum morte non esse affecturum confirmat. Id quod postea præstitit ille quidem: sed moriens filio Henrico octauo mandauit, vt simulatque obisset, securi illum percuteret: quod etiam perfectum est. Accidit postea vt Anglus, qui regnum opera regis Galliarum (quemadmodum dictum est) obtinuerat, cum exercitu in Galliam nauigaret, & Boloniam obsideret. Sothfolcus, superioris illius frater, quum esset in Germania, certior factus bellum inter Regem & Anglum coortum esse, eo venit cum non paruo Germanorum peditum numero. Quum inter duos reges pax ad Boloniam conciliaretur, Anglus summa contentione postulabat sibi Sothfolcum tradi. Rex ne fidem datam solueret, eo se adduci nunquam passus est. Illud quidem promisit, e regno eum abiturum. Ex eo tempore omnibus foederibus hoc caput eadem forma inseri consuevit: vt quoties pax fieret, ille exulatum abiret: conflato bello statim in Galliam militatum rediret. Hoc perpetuum fuit ad pugnam vsque Papiensem, anno 1524. in ea enim occubuit, vt à nobis dicitur.

Nunc ad matrimonium Regis & Mariæ Anglicanæ redeat oratio. Rebus vt narratum est constitutis, Rex ad Picardiæ fines ad sponsam excipiendam accessit. Abbauillam vt venit, Boloniam comitem Angolismensem misit, quem comitati sunt duces Alenconius & Borbonius, comites Vindocinus, Sampaulius & Guisus, denique maxima pars procerum qui apud illum erant. A quibus Maria magnifico apparatu excepta, maximo splendore Abbauillam deducitur. Huic Rex obuiam procedit, & postero die nuptiarum summa celebritate fiunt in æde quæ est ad forum rerum promercalium. His gestis Lutetiam contendit, vt illic Regina, sumpto prius Sandionysij diademate, auspiciato ingressu exciperetur. Illam ex Anglia cum multi primarij nobiles prosequuti fuerant, tum marchio Orsetus & dux Sothfolcus non summo loco natus ille quidem, verum regi Henrico ob virtutem gratiosissimus: vt ducatu Sothfolci illum auxerit, quem Polis ademerat, vt dictum est. Rex quum sibi pacem cum Anglo constare videret, exercitum comparare decreuit vt proximo vere ducatum Mediolanensem recuperare conaretur. Huic præposuit ducem Borbonium. Hanc provinciam antea recusarat, (quo tempore Trimollius illam suscepit) quod exercitum satis firmum esse ad rem tantam aggrediendam negaret: quod rei euictus in Trimollij clade verum esse comprobauit. Ad illud bellum e Germania accersit ad sexdecim hominum millia, quibus cum alij præerant, tum comes wolfius & capitaneus Brandhecus. Deinde Borbonium Molendinum præmittit qui exercitum acceleraret. Sed defuit illi temporis facultas ad cæpta peragenda: nam Cal. Ian. circiter mediam noctem animam Deo tradidit Lutetiæ in ædibus Turnellanis. Funus ad ædem Virginis matris inde Sandionysium elatum est, vbi tota principum consanguineorum turba regia illi iusta more maiorum persoluta sunt. Post eius mortem consanguineorum extitit reginam Mariam grauidam esse: sed statim rem aliter habere ipsamet confirmante compertum est.

Aduersis rebus valde ab ipsa adolescentia iactatus fuerat. Quum dux Aurelius esset, prælio victus est ad Santalbinum in Britonia, & captiuus magna turri Biturigum diu inclusus. Deinde Carolo octauo Neapolim profecto, obsessus Nouariæ eo venit omnium rerum penuriæ, vt canibus & foricibus vescendum illi esset: sicque multos ex suis inedia ac egestate amisit: donec cum Carolus Neapoli rediens liberauit. Postquam regnum iniisset, qui rebus aduersis cum illo steterant, suadere conabantur, vt eos vlcisceretur qui regnantis Caroli nomine & iussu illum bello afflixerant, maxime Ludovicum Trimollium, qui illum prorex ad Santalbinum prælio vicerat, & ceperat. Verum negavit ille REGIS Galliarum esse, iniurias vindicare quas dux Aurelius accepisset: qui enim integra contra se erga Regem fide fuerant, eos non minori in se nunc Regem fore.

PRIN-

Ludouici Regis mors.
no 1514 1^a Iunij

Ludouici Regis mors.

RINCIPI optimo, ob eamque causam patri populi dicto, successit Franciscus dux Valesius comes Angolismensis. Qui tanta

Franciscus pri-
mus regnum
init.

Franciscus prius rex
mortuus an 1546 Capiti

Deinde regio apparatu pro more Lutetiam ingreditur, & hoplomachiam in vico Antoniano instituit, ubi certamen sustinebant dux Alenconius, dux Borbonius & comes Vindocinus. His gestis animum cepit appellere ad componendas rationes & magistratus regni. Principio Antonium Pratensem, summum senatus Parisiensis praesidem cancellarium creauit. Nam morte Regis erat duntaxat fiduciarius sigilli regij Stephanus Poncherius episcopus Parisiensis, qui postea archiepiscopatu Senonensem gessit. Ducem Borbonium magistrum equitum dicit, Connestabulum vocant: comitem Vindocinum Insule Francie, Lautrecum Aquitanie praeficit. Palissau, praefectum praetorio, Marschallum constituit: Bosium, quem adolescens moderatorem habuerat, praetorio praeficit. Hunc una cum Florimondo Roberteto principe secretario, summam administrationem omnium rerum habere voluit. Habuit denique hic Rex apud se duos in primis charos, Annam Mommorentium & Philippum Chabotum Brionium, quorum postea summa apud nos extitit autoritas. Porro quum iter a Ludouico ceptum perficere in animo haberet, foedera cum principibus & populis finitimis renouare decreuit. Patrum cum Anglo initam a rege Ludouico confirmat, vidua eius remittit, sexagena coronatorum millia quotannis dotis nomine pendens. Eam Anglus duci Sothfolco pro summo in illum amore nuptum tradit. Rex Ludouicus Venetis Bartholomeum Aluissorem imperatorem, qui pugna Pandina captus fuerat, Andream item Gritum provisionem Brixie captum, pactione certa cum eis facta remisit. Huius pactionis conditiones Rex confirmat: erant autem haec: uti Veneti auxiliares copias Regi mitterent ad ducatum Mediolanensem recuperandum & seruandum: utique Rex mutuo illis auxilium ferret ad recipiendum quicquid Caesar Maximilianus per vim occupabat, nempe Brixiam & Veronam cum aliis oppidis.

Deinde haec geruntur, Lutetiam ad Regem accessit comes Nassauuius legatus Caroli Austrij, ut fidem clientelarem & obsequij auctoramentum profiteretur nomine comitatus Flandrie & Artesie aliarumque provinciarum, in quibus regem Gallie suum priorem agnoscebat: id quod praestitit. Simul etiam ut firmiter amicitia inter duos illos principes constaret, agi ceptum est de matrimonio ipsius Austrij cum Renata Ludouici filia, Regine sorore. Ad illius pacti constitutionem mittitur Vindocinus legatus ad Carolum Austrium: cui adiungitur Stephanus Poncherius, Genlius & Scheneius. Vindocinus per Hannoniā & mediam Brabantiam iter faciens, Hagam Hollandorum peruenit: ubi quum Carolum Austrium reperisset, transacta illic res est. Quum autem Austrius comitem Nassauuiū familiariter diligeret, initum etiam illic est eius matrimonium cum principis Aurangij sorore, quae in aula Gallica comorabatur. Quare Nassauuius Vindocinum illinc Feram usque ad flumen Osiam comitatus est: quod principem Aurangiam Guierius & Manlia nobilis foemina e Picardia adduxerunt, ibique consummatum est matrimonium. Libet hic commemorare quid in eo itinere didicisset a Rege Ludouico illi ex consensu ciuitatum Flandriae moderatorem praeposuisse, sic illum educabat, licet annum etatis decimum quintum nondum attigisset, ut ex quibuscunque provinciis adferrentur literae vel nocte intempesta, omnes ipsi referrentur. Accidit aliquando ut Genlius qui apud eum Regis legatus erat, (ego vero illic quoque iussu Vindocini cum illo substiteram) apud Caprarium cenaret, in eumque sermone veniret, ut mirari se diceret, quod adolescentis principis ingenio tantum laqueo me illi curatorem & tutorem datum: hunc volo post mortem meam sui iuris esse. Quod si suarum rationum ignarus sit, me mortuo alio illi curatore opus fuerit, ut qui ex

Vindocinus est

Caroli Austrij
educatio,

caprang & doming de

cin. Vindocinus

Vindocinus. f. r. sol. d. g. m. r.

put. m. r. h. m. m. m. m. m. m.

montat et se caprang esse opus

aliena fide & diligētia penderet, neque in rerum gerendarū cognitione esset versatus. DVM hæc fiunt, Rex quum Ambrosiæ esset, copias suas magnis itineribus Lugdunum contendere iubet, quò ipse extremo Iulio mense peruenit: vbi etiam Vindocinus illi præsto fuit, qui eum de rebus à se gestis docet. Ferrandus Arragonius quum timeret ne in se vires illas quæ in Italiam parabantur, Rex conuerteret, quibus Nauarræ regnū paulo antè per vim occupatum eriperet, cum illo paciscitur. Rex Lugduni quo ordine exercitum progredi vellet, demonstrat: primam aciem Borbonio tradit, adiuncto Francisco Borbonio eius fratre, qui nuper dux Castelloraldi creatus erat, item mareschallo Chabanio, principe Talemondio Ludouici Trimollij filio, Ioanne Iacobo Triuulsi Gallix mareschallo, Boniueto, Imbercurio, Telinnio Rouergix seneschallo, barone Beardo, comite Sancerrano & aliis equitum præfectis. Pedestres copias ducebat Petreius Nauarrenus, nempe sex millia Vasconum, quibus illum Rex præfecerat, nullòque redemptionis numerato pretio liberum fecerat, quum in pugna Rauenensi (vbi peditibus Hispanis præerat) in Gallorum potestatem venisset. Adiunxit etiam Rex quatuor Gallorum millia, quibus octo duces præposuit, Lorgium, Piratum Malgeronium, Richoburgium, Lortellium, Lanatum minorem, Onatiliū, Herculem Delphinatē, & capitaneum Commarquium: denique Germanorum militum octo aut nouem millia. Mediam aciem ipse ducebat, secum habens ducem Lotaringum, ducem Vindocinum, comitem Sampaulium, Orualium, Ludouicum Trimollij, ducem Albanix, nothum Sabaudum, Odetum Foxium Lautrecum, capitaneum Bardiū (cui tantus honos a Rege est habitus, vt ipso prælij die ab illo cingi & equitum quatuor dignitate ornari voluerit) & alios multos equestrium turmarum ductores. Aderat præterea Carolus dux Gueldrius, qui vniuerso Germanico peditatui præerat, cum comite Guisio nepote Caroli ducis Lotaringi fratre: hi enim peditatui accensebantur vnà cum ipso Gueldrio. Postremum agmē traditum est duci Alenconio cum firmissimis tum equestribus tum pedestribus copiis. Quum Rex Gratianopolim perueniret, iam Borbonius Ambrodunum versus iter faciebat, & certis locis forum gubernarium exercitui instituebatur. Itaque Rex matri Ludouicæ Sabaudæ regni gubernacula tradit, ipse Ambrodunum Borbonium subsequitur. Eò postquam peruenit, reperit Prosperum Columnam Romanum virum fortem, qui à Leone papa cum mille quingentis equitibus submissus fuerat Heluetiis, ad ipsas alpiū radices in Pedemontana regione consedis, valde securum animi, quòd montium angustia ab Heluetiis obsidebantur. Sed extiterūt certi quidam exploratores, præmissi à Carolo Solerio Morettano, qui confirmabant transitum esse ad Roccam miluiam, vbi nullæ erant Heluetiorum custodiæ, quia nulli vnquam equites hac iter facere conspecti fuerant: hæc Prosperum inopinatē facile opprimi posse. Hoc nuntio perlato, negotium datus mareschallo Chabannio, Imbercurio, Albinio, Badio, Buffio Ambrosio & Mommorettano, qui tum Bosij præfecti pratorio legatus erat, rem vt aggrediantur, ad quam opera Morettani & ducibus itineris vtantur quos habebat. Addebat Morettanus, illis, etiam siquid offenderetur, tutum tantisper receptum vel Fossanum vel Saulianum fore, ad quod exercitus appropinquaret.

NOSTRI quum ex superioribus locis copias in campum non sentientibus aduersariis deduxissent, certiores fiunt Prosperum cum equitatu esse Villanoux Soleriorum. Itaque illuc contendunt: quò quum peruenissent, comperiunt illos Villafrancam discessisse: est autem exiguum oppidum ad flumen Padum, duorum ab eo loco milliū interuallo. Verum iam diluxerat, & transeundum erat flumen, quū nusquam esset propinquus pons, nisi in ipsa Villafranca. Hæc difficultates quum occurrerēt, ex itineris ductibus quidam recipit se illos vado traiecturum, mille ferè passuum interuallo infra Villafrancam: id quod præstitit. Imbercurius præcursorum præfectus prandij tempore ad portam oppidi accedit: quo animaduerso ex oppidanis aliquot ad claudendas portas concurrunt. Verum duo equites, alter Normanus, nomine Bellouacus cognomento Elegans, alter Halancurius genere Picardus summo conatu incitatis equis ad portam accelerant. Halancurius tamen si equi impetu in fossas oppidi deturbaretur, eū tamen oppidanis terrorem iniecit, vt Bellouaco otium fuerit ad lanceam immittendam, quò portam subito claudi prohiberet. Imbercurius subsequens statim equo desiluit, & in portam

Papa Regis
hostes exerci-
tui iunxit.

Prosper Coli-
na prandens
opprimatur.

tam vi irrumpit. Interim mareschallus Chabannius cum reliqua multitudine accedit, & cuncti equis infidentes oppidum ingrediuntur: ibi Prosper mensæ affidens deprehenditur, qui ut salutem suam confuleret, se data fide Albinio dedit. Denique omnes prandendo capiuntur, fitque præda mille ducentorum equorum Neapolitanorum. His rebus confectis nostri metu Heluetiorum qui Conij erant, cum captiuis & equis se Fossatium recipiunt, dum totus exercitus adueniret. Heluetij suos equites profligatos esse certiores facti, Gallorum exercitum in planitiem transisse, iamque Regem iuga alpium teaditus relinquant, ut Mediolanum se reciperent. His se coniungit cardinalis Sedunensis, qui Pinierolæ erat cum parte copiarum, ubi legati papæ auctoritatem habebat, & Maximilianus Cæsaris nomine rebus administrandis constitutus erat. Ita nullo prohibente Rex iter per angustias conficit, & Conium, unde Heluetij pridie eius diei profecti fuerant, peruenit. Dū hæc fiunt, Emarius Pryæus alio itinere à rege missus, auxilio Genuensium usus Alexandria potitur, & in fidem Regis accipit, opera quorundam oppidanorum qui Guelfinarum partium erant. Rex ubi omnia sibi prosperè euenire perspicit, Coniodux Sabaudus frater Ludouicæ Sabaudæ (quæ in Gallia relicta regni administrationi præerat) illi obuiam procedit, eumque Taurinos ducit, ubi magnificè excipitur. Deinde nulla mora interposita Chiua sum contendit, unde Heluetij nuper discesserant directum oppido, & arce incensa. Inde Vercellas mouet, quæ scilicet Heluetij progrediebantur: quibus à tergo imminerebat, ut conquiescendi facultatem nullam daret, donec Mediolanum illos compulit. Vercellis Nouariam ire contendit, quæ in illius fidem traditis clauibus venit: cui præficitur mareschallus Chabannius. Illuc adueniunt cohortes nigræ, quæ vocantur: constabant sex millibus Germanorum, qui totos viginti annos simul militauerant, & bello assueuerant. Has dux Gueldrius auxilio regi adduxerat, cui legatus attributus erat Tauanius. Ita Rex omnibus copiis collectis iter Marinianum instituit.

Dum hæc geruntur, dux & Nothus Sabaudus rem componere inter Regem & Heluetios aggrediuntur, tandemque his conditionibus perficiunt, ut Rex pecuniæ magnam vim repræsentaret, quam sibi ab ipso & maioribus deberi dicebatur tum stipendiorum nomine quæ superioribus bellis meruerant, tum pacto quod Diuione Trimollius fecerat: utique illi ducatu Mediolanensi decederent: utique Rex annua pensione sexagena tantam conflandam pecuniæ summam collatum est quicquid argenti tum solidi tum signati erat apud principes & reliquos nobiles, ut illis in octo dierum sumptus tantum relinqueretur. Dux Gueldrius pacem videns conciliatam, simul quod audiret Brabantos suos fines bello inuasisse, veniam accepta, & in suum locum relicto comite Guisio nepote, commutatis ad itineris celeritatem iumentis, ad ferendam suam opem proficiscitur. Lugduni certior fit committi prælium: quo ex nuntio tantum doloris cepit, ut in se & collatis pecuniis, deliguntur Lautrecus & Nothus Sabaudus cum grauis armaturæ quadringentis equitibus, qui pecuniam Bufaloram deferrent: illic enim præsto esse oportebat delegatos confederatorum ad eas accipiendas. Rex quod arbitrabatur ex pacto urbem & arcem Mediolanensem statim traditum iri, Sambrigidum usque progreditur, quod ad magnam viam Mediolanensem situm est, eo consilio ut postero die duobus passuum millibus Mediolano castra poneret. Per idem tempus exercitum pontificum ducebat magnificus Laurentius Medices papæ nepos, eratque Placentiæ. Erat præterea exercitus regis Hispaniarum non procul Placentia ad flumen Padum, duce Remundo Cardonio, qui Hispanici exercitus imperator fuerat in pugna Rauennensi. Cum illis summa contentione agebantur tum dux Maximilianus tum cardinalis Sedunensis, ut suas copias cum Heluetiis coniungerent: sed duabus de causis adduci huc non poterunt: una quod sibi mutuò diffidebant. Laurentius enim quum Remundum multa simulatè agere animaduerneret, suspicabatur ista iussu Hispani fieri, qui cum Rege commercij aliquid clanculum haberet. Idem Remundus à Laurentio metuebat, quod legati à papa ad Regem crebro accederent. Altera, quod ambo pariter utrinque includi volebant hinc nostris copiis, quas integras & paratas videbant, illinc Venetis, quas adduce-

Pax inter regem & Heluetios.

Cardinalis Se-
dunensis pa-
cem violari
suadet.

bat Bartholomæus Aluianus, quæ nobis maximo adiumento fuerunt. Heluetij iam suos delegatos missuri erant Bufaloram, qui pecunias pactas acciperent, quum repente à Cardinali Sedunensi de sententia deducuntur, & ad soluendam fidem impelluntur. Docebat enim, Regem, ut qui de pace facta nihil dubitaret, negligentius suas copias habiturum, quin etiam ea de causa Bartholomæo Aluiano, qui Laudæ cum exercitu Veneto erat, Regis iussu renuntiatum esse ne ulterius progrediretur. Proinde illos, si ex improviso proficiscerentur, duo simul consequuturos esse: tum pecuniam Bufalora ex itinere auferre posse, quam illuc Lautrecus conuexerat, tum Regem prælio adoriri, quum nihil tale suspicaretur, imò qui copiarum partem à se dimisisset, Venetorum scilicet auxilia, & quadringentos equites quos duxerat Lautrecus. At ille quum tale esse Heluetiorum consilium ab exploratoribus didicisset, recto itinere relicto Galerasum se recepit. Quare Heluetij ea spe deiectioni, ad Regem profligandum progrediuntur.

1515.

Heluetii contra fidem pugnantes caesi.

DIE Iouis XIII Septembris (qui dies Crucis sacer est) 1515 hora circiter secunda pomeridiana Heluetij aggrediuntur primam aciem, cui præerat connestablius Gallia Borbonius. Qui quum in armis esset, primum eorum impetum fortiter sustinuit, sed non sine graui damno. Nam vnam aciem Germanorum grauissimus terror occupauit, quo partem abfuit quin fugam arriperent: quod arbitrarètur pactum illud adhuc firmum & ratum esse, & prælium hoc simulatè ad suam ipsorum perniciem committi, ut hac ratione infestissimorum sibi Heluetiorum libidini traderentur. Verum nouas vires paulo post sumere & prælium redintegrare cœperunt, ubi viderunt equitatum irruentibus hostibus acriter resistentem, Regem etiam ipsum cum cohortibus nigris & machinis bellicis prodeuntem. In eo prælio cecidit Franciscus Borbonius, Imbercurius, comes Sancerranus, cum aliis multis egregiis viris. Dimicatum est ad ipsam noctem, quæ tam caliginosa fuit, maximè ob pulueris copiam vtrinque excitati, ut inter se dignosci minime possent. Accedebat quod Heluetij insigne crucis albæ non secus quàm Galli gestabant: hoc intererat, quod clauem ex albo panno humero vel pectore affutam habebant. Et, ut omnia magis inopinata nostris acciderent, nulla tympana habuerant, buccinis tantum ad dispersos colligendos utebatur. Vnde tanta perturbatio cōsequuta est, ut multis locis Heluetij & Galli alij in aliorum castris pernoctarent. Rex ipse sub armis, deposita sola galea, in carpento tormenti ænei iacens noctem transegit. Vbi diluxit, & internosci potuerunt, quod singula signa inferebantur, eò se quisque recipit, & acrius quàm pridie pugnari ceptum est, ut ipse viderim vnū ex firmissimis nostrorum Germanorum cuneis amplius ceptum pedum interuallo loco cessisse, Heluetiumque quædam omnia agmina prætergressum eò peruenisse, ut bombardam vnam manu tangeret, ibi tamen interfectum fuisse. Quod nisi equitum nostrorum virtus certaminis molem sustinuisset, maximum impendebat periculum. Ibi interfectus est Franciscus Trimollius, princeps Talemondus, Trimollius vingenitus, Bussius Ambosius, Royus & alij plerique, Vindocini equus duobus aut tribus locis hastis confixus. Comes Guisus totius Germanici exercitus præfectus, quum in primo ordine esset, in terram deiicitur: sed armiger illius Adamus genere Germanus, quum herum videret iacentem vndique hastarum ictibus peti, in illum incumbit, & vulneribus excipiedis sese obicit. Interim Heluetij loco pelluntur, & Guisus seruatur: quem quidè regia turma Iametus Scotus è prælio extulit: quo quidem auxilio maximè opus habebat. Tot enim vulneribus confectus erat, & prætereuntium pedibus ita calcatus, ut aggrè respicere posset. Hora ferè nona matutina Heluetij ut nostros aliò auerterent, suorum cuneum valle quadam læuam versus emittunt, qui à tergo impedimèta adorirentur, ut nostra acies illuc conuersa deleteretur. Sed occurrit illis dux Alenconius, qui nouissimum agmen ducebat, à quo fusi & fugati sunt. Horum pars in syluam sese abdidit, sed tum à Varsconibus, quibus præerat Petreus Nauarrus, tum ab hippotoxotis (ceterum ducebat Cosæus minor, Malgeronius totidem) ad vnum omnes interficiuntur. Pridie eius diei Bartholomæus Aluianus accepto nuntio Heluetios violata fide in nostros adfuturum: & summa usus celeritate circiter decimam matutinam cum equitatu ad locum pugnae peruenit, peditatu longè subsequente. Comitum Petilianus filius iuuenis, qui magno iam pridem studio tenebatur ut suam fidem & obsequium in prælio Regi probaret, Heluetios qui ad pugnam recipiebant, adoritur, illicque cum multis prælians interficitur. Heluetij qui ad

pugnandum trigintaquinque hominum millibus venerant, quum prælium diutius sustinere nequirent, amissa præfectorum maxima parte, bidui labore defessi, & animo consternati in fugam se coniciunt. Ex iis plurimi ædes ubi Borbonius cōfederat, petunt: ubi quum deditionem facere recusarent, igne immisso omnes comburuntur, simulque ex nostris aliquot, qui ad illos conficiendos promiscuè irruperant: in quibus Ioannes Moëus Malleræus regius signifer. Alij partim arcem Mediolanensem, partim domum redeunt: rex enim victoria contētus abire illos passus est. Heluetij ad quindecim millia occubuerunt, atque ij omnium fortissimi & bello exercitatissimi tum ordinum ductores tum milites. Cardinalis Sedunensis, quem antea perfidiæ autorem fuisse demonstratum est, cū sexcentis equitibus illos comitatus quoad primum conflictum videret, ubi contra suam expectationē nostros prælium inire perspexit, vesperi cum suis Mediolanum contendit. Ibi ciuium tumultum animaduertēs, & ipsorum etiam Heluetiorum querelam tum ob acceptam cladem tum ob stipendium trimestre quod debebatur, in Germaniam ad Cæsarem Maximilianum fugam se recipit.

REX postquam Deo supplicasset ob tam insignem victoriam, quam vno & vicesimo ætatis anno consequutus fuerat, constituit postero die exercitum ad duo passuum millia Mediolano adducere: ubi ciuitatis clauēs illi afferuntur. Verum non tam citò illuc sibi ingrediendum censuit, quòd Maximilianus Sfortia cum quatuor Heluetiorum millibus arcem teneret: propterea visum est illum nō prius urbem ingredi quàm arcis ipsius compos esset. Itaque præmittitur Borbonius cum primā acie, qui in vrbe castra locaret, arcemque obsideret. Rebus ad obsidionem necessariis cōstitutis Borbonius Albinum ibi relinquit, ipse ad regem redit: qui cum reliquo exercitu Papiam venit, ubi omnes se illi subiiciunt. Dum illic moratur, comes Petreius Nauarrus, cui summa obsidionis cura à rege & Borbonio mandata fuerat, paucis diebus aqua educta fossas exicauit, eo confilio vt muros suffoderet, cuius rei maximum vsum habebat: & breui infimum propugnaculum (casamattam vocant) quod dextrum erat portam ingredienti, & plateam vrbis quæ est ad portam Comensem respiciebat, deturbat: toto igitur illo muri latere diruto, pluteis tectis murum cœpit labefactare. Dum totus in fossa huic rei intentus est, fortè pluteo egreditur ad aliquid explorandum. Tum ex nostris qui ad machinas erant, quum animaduertent abati partem adhuc extantē, illuc totius ordinis bombardarum glan-
des emittunt. Quo factum est vt abati cadentis ruina obrueretur Petreius: vnde extra-
tus & summo vitæ periculo domum relatus est. Sfortia & Heluetij obsessi quum nullam
auxilij spem viderent, quum præsertim rex cum Heluetiorum principibus de fœdere a-
geret, de arce tenenda desperant, quanuis Cæsar Maximilianus illis subsidium se missu-
rum polliceretur. Tandem multis cum Borbonio colloquiis habitis, iussu regis hæ con-
ditiones statuuntur, vt Heluetij cum impedimentis domum redirent, vtique Sfortia re-
ret, illique iure suo quod in ducatu sibi vindicabat, planè decederet, & in Galliam se con-
ferret: vtique rex illi viuo sexagena ducatorum millia annua pensione suppeditaret, re-
liquum vitæ in Gallia loco quem commodissimum iudicaret, transigeret. Hæc omnia
peracta sunt, & in Galliam mittitur Sfortia: quò illum iussu regis deduxit Mauleo frater
Trimollij, Franciscus comes Pontremius, & alij aliquot nobiles. His omnibus perfectis
rex Mediolanum armato comitatu ingreditur: cui aderant princeps consanguinei dux
Alenconius, Carolus Borbonius cōnestablius, Carolus Borbonius comes Vindocinus,
Franciscus Borbonius comes Sampauli, dux Lotaringus & comes Guisius, & tota nobi-
lium multitudo quæ Gallia venerat (iis exceptis qui in prælio ceciderant) equites ad duo
millia grauis armaturæ, deinde prætoriani nobiles, omnes galeati, præterea exteri quos
rex pensione donabat: quibus præerat princeps Rupefursionius Vindocini patruus: pe-
dites tum Galli tum Germani, ad vigintiquatuor millia. Hi omnes armati acie instructa
progredientes regem ad summum templum deducunt, quò ad preces faciendas in-
gressus, inde eodem comitatu palatium petit. Accepta in fidem tota Mediolanensi di-
salutandum adfuit. Illuc etiam principes omnes & dynastæ Italiæ miserunt legatos:
quin etiam papa Leo, antea hostis, misit ad fœdus ineundum. Quam ad rem constitui-
tur dies quo adessent Bononiæ, vt illic omnes controuersiæ componerentur, & firma

abati

Mediolano re-
cepto Sfortiæ
rex in Galliam
mittit.principes
de vrbis

1515. pax iniretur. Omnes enim Italiae principes, præter vnum papam foedere sese cum Rege coniunxerant. Dum hæc geruntur, Bartholomæus Alvianus Veneti exercitus imperator cum suis proficiscitur, cogitans ex improviso Brixiam opprimere, quam Venetianis superioribus amiserant. Sed qui in præsidio erant, aduentu illius cognito, Veronam ad M. Antonium Columnam mittunt, à quo subsidium quinque aut sex cohortium Hispanorum & Germanorum accipiunt: qua re audita Alvianus mutato consilio tentare Veronam constituit. Dum iter facit, alui profluuium laborare coepit: quo tum ob grauiorem ætatem tum ob ingentes labores quos pertulerat exhaustus animam Deo tradidit: cuius mors detrimentum sanè ingens attulit. Fuit enim sua ætate vir rei militaris peritia & imperatoria industria clarissimus.

Pragmaticam
sanctionem pa-
pa abrogat.

DECEMBRI ineunte papa & rex Bononiae conueniunt. Paciscuntur inter se uti regis esset Parma & Placentia, quas iam tenebat: utique rex papam exercitu iuuaret ad recuperandum ducatum Urbini, quem Frāsciscus Maria (ut dicebat) Ecclesiae Romanae emptum occupabat: eundemque papa nepoti Laurētio Medici dederat. Illic adfuit magnificus Iulianus papæ frater, cui nupserat Nemorensis, duc. s. Sabaudi & Gallici regni rectoris foror. Illic etiā cum alia transacta sunt, tū antiquata est pragmatica sanctio. Præterea cardinalis galero donatus est frater Bosij præfecti prætorij, qui quidem episcopus erat Constantiensis. Rex Bononia Mediolanum reuertitur: ubi quæ ad status rationes pertinebant constituit, senatum ciuibus restituit, cui summū præsidem & procancellarium Ioannem Selvam virum eruditione & vitæ integritate singulari præponit, Borbonium connestabulum proregem toti regioni præficit: ipse magnis itineribus in Galliam ad matrem & uxorem contendit, & Lugdunum ad candelariam peruenit. Dum verò Bononia Mediolanum rediret, ibique rebus omnibus prospiceret, interim comes Vindocinus, comes Guisus, & episcopus Laudunensis (qui postea cardinalis Borbonius dictus est) multique cum illis nobiles Venetias proficiscuntur, ibique non minori splendore & apparatu excipiuntur quàm si rex ipse fuisset: deinde Mediolanum ad regem reuertuntur, quum ille reditum in Galliam pararet. Post illius discessum institutum est in platea arcis decurforium certamen, in quo Sampaulus lancea in ipso oculo ictus est. Rex cum multis obres in Galliam properabat, tum verò hæc illi redeundi causa fuit, quòd Anglus molestè ferebat ab eo regem Scotiae adolescentem in fidem acceptum esse, atque adeo missum in Scotiam Ioānem Stuartum ducem Albaniae, qui regis ipsius & regni moderator esset: à quo vel interfecti vel in exilium pulsi fuerant quotquot compererat Anglo studere, maximè ipsius regis mater, quæ Angli soror erat. Quæ quum ita essent, veritus rex nequid illic nouarum rerum, dum abesset, suo malo oriretur, redire decreuit. Præterea Ferrandi Arragoniae regis fides illi non parum suspecta erat, qui sententiam leuiter mutabat, ubi commodi sui rationem ita ferre existimabat. Mortuo Alviano, dum rex adhuc Mediolani commoraretur, mittitur Ioannes Iacobus Triuulsius cum regiis & Venetis copiis, qui Brixiam obsideat. Vbi quum Veneti eruptione quadam oppidanorum malè accepti fuissent, auxilium illis augetur missio notho Sabaudae regis auunculo cum trecentis grauis armaturæ equitibus, & Petreio Nauarreno cum sex millibus Vasconum. Tandem cōsentiunt oppidani, nisi ante vicesimum diem subsidium mittatur, abituros se cum impedimentis & signis explicatis. Nothus Sabaudus certior factus comitem Gulielmum Roquendolfium cum magna hominum multitudine angustiis Rhetorum superatis appropinquare, communicato consilio censuit relinquendam esse obsidionem, quòd se tanto numero imparem videret: ita oppidum Germani ad sex hominum millia subsidio ingrediuntur. Anno 1515 ante paschalia mittitur à Borbonio Odetus Foxius Lautrecus cum nostro & Veneto exercitu ad Brixiam obsidendam. Is postquam diu locis vicinis confedit, ut famem ciuitati afferret, comperit Cæsarem Maximilianum Tridentum venisse cum sedecim millibus hominum quos è superiori Germania collegerat, & Helueticorum quatuordecim millibus, præterea aliquo equitatu. Itaque Cremona vtrunque exercitum reducere coactus, hostem transitu fluminis Addæ prohibere conatus, die paschali Mediolanum se ad Borbonium recipit. Qui quum videret quanta celebritate Cæsar Lautrecum insequeretur, se cum exercitu Veneto in oppido continet, ibique auxilium Helueticorum præstolari constituit. Et quoniam ob inopinatum Maximiliani aduentum verebatur ne ad suburbia communienda non satis esset otij, oppidum solum

solum custodire decreuit, suburbiiis incensis, ne hosti ad locandū exercitum vsui essent. Postea quum Cēsar in itinere aliquantulum temporis cunctaretur, mutato consilio suburbiorum partes describit, quæ singulis vallo cingendæ attribuerentur: vt paruo interposito temporis interuallo parata essent omnia ad tantas copias sustinendas. Interim Mediolanum venit Albertus Petræus cum tredecim Heluetiorum millibus: qui stipendio accepto statim discesserunt, illo cum ducentis aut trecentis viris duntaxat relicto.

CÆSAR Maximilianus Lautrecum idcirco tanta diligētia insequutus fuerat, quod speraret nostros suo aduētū territos in Galliam redituros esse, vt antea acciderat, quum non satis firmæ essent copiae: ita se ex pecunia quam Mediolani reperiret, suis stipendia numeraturum. Verū aliquot dies moratus, vbi se hac spe deiectum videt, quod rebus omnibus summa prudentia à Borbonio prouisis, qui Cæsarianis partibus Mediolani fauebant, nihil eorum quæ intendebant, perficere possent, suis imprudentibus noctu cum trecentis fere equitibus clam excedit: vt priusquam res in castris innotesceret, iam viginti passuum millibus abesset. Hi vbi se capite & pecuniis carere vident, illum magna diligētia subsequuntur: quos insequuti comes Sampaulius, Mommorencius & Scutatus, nonnullos ex illis interfecerunt. His rebus perfectis Borbonius Foxium Lautrecum ducatu Mediolanensi præficit, & proregem in Italia constituit, ipse in Galliam ad regem proficiscitur. Lautrecus acceptis à Borbonio copiis, quæ Venetis promissa fuerant perficere parat, & coniunctis copiis Brixiam obsidet. Duobus locis tum à Gallis tum à Venetis auxilia tam acriter quatiuntur, vt ad colloquium oppidani descēderent, se, nisi sexto die auxilium ferretur, deditiōem facturos, modò cum impedimentis, armis & signis militaribus explicatis abire liceret: quam ad rem confirmandam obsides dant Maldonatum & Ioannem Seruiliū. Vbi dies venit, quum oppidani moras neccere viderentur, Lautrecus obsides se interfecturū, donec tandem urbem regi ex pacto tradiderunt, quam Venetis (sic enim conuenerat) in manum dat. Nostri hoc facto ad hyberna in agrum Mantuanum proficiscuntur, æstate quæ sequuta est, Veronam obsident. Duobus locis oppugnatur oppidum, à nostris Mantuam versus, à Venetis, quæ spectat Vincetiam. Nostri partem muri deiectam duobus locis magno impetu adeunt, hinc portam versus, hinc ad muri latus iussu Lautreci suffossū, vbi M. Antonius Columna, quem Cæsar oppido præfecerat, sclopiglande vulneratur. Qui licet faucius esset, & rerum omnium summa egestate laboraret, tamen vt colloqueretur nunquam adduci potuit. Circiter mensem octob. comes Roquendolfius cum octo hominum millibus ex locis Tridento vicinis subsidio oppidanis venit: quare nostri Villafrancam redeunt, quæ est ad flumen quod agrum Mantuanū à Veronenſi diuidit, vt hostes fame premerent: vbi commeatus tota hyeme nostris opera eorum quibus Veneti negotium dederāt, aduehebatur. Ita Hispani cibariū inopia compulsi, circa Natalia deditiōem faciunt, & vrbs Venetis etiam traditur. His rebus gestis, quum Mediolanum rediisset, postulat ab eo legatus papæ Leonis, vt (quemadmodum Bononiæ conuenerat) exercitum mitteret, quo Franciscus Maria ducatu Vrbinensi (quem per vim occupabat) pelleretur. Huic Lautrecus deesse noluit, & Chissæū eò cum aliquot hominū millibus præmittit: deinde subsequi iubet Thomam Foxium Scutatum fratrem, qui illic prorex cum imperio præesset, cui equitatum & peditatum firmissimum Gallorum attribuit: peditibus præerant eques Ambrēsis, Alfunius, Samblimondus Picardus, & alij. Scutatus Vrbinēsis ducatus fines ingressus tanta celeritate rem gessit, vt paucis diebus totam regionem subigeret: cuius possessionem & dominium Laurentio Medici restituit.

P E R id tempus Turonum ad Regem accessit Philippus Cliuiensis Rauastenus à Carolo Austrio principe Hispaniarum & Flandriæ comite missus, qui de constituendo commodo loco ageret, vbi vtrinque delecti coirent, vt semel tum eorum, tum vtriusque sociorum & fœderatorum controuersia componerentur. Deligitur oppidum Nouiodunum, quò proficiscitur à Rege Arturus Gofferius Bosius præfectus prætorio: à principe Hispaniarum Antonius Croæus Caprarius: qui duo duorum illorum principum moderatores adolescentiæ fuerant: adfunt etiam vtrinque qui illis à consiliis erant, & multi clarissimi viri. Multi vltro citroque habiti sunt sermones ob regnum Navarra paulo antè à rege Arragoniæ occupato, tum etiam ob Neapolitanum. Tadem placuit vti Carolus intra sex menses regnum Navarra Henrico Albreto, cuius patri

Cæsar Maximilianus exercitū relicto se subducit.

Pacta inter Regem & Carolum Austrium.

rex Arragoniæ Caroli auus maternus per vim ademerat, restitueret, aut certè illi intra idem tempus alia ratione planè satisfaceret: utique pro Neapolitano regno Regi quottannis centena quinquagena ducatorum millia (si bene memini) penderet. Sed neutrum re ipsa factum est. Ibidem conuenit de nuptiis Caroli Austrij & Ludouicæ maioris natu regis filia, licet antea actum fuisset de Renata reginæ sorore in matrimonium illi tradenda. Hæc pacta ut iureiurando confirmarentur, misit Carolus comitem Ro-

Ferdinandi Arragoniæ regis mors.

1517.

Franciscus Delphinus nascitur.

Eodem tempore moritur Ferdinandus Arragoniæ rex (quem vulgò Ioannem Gippone cognominabant) Caroli auus maternus. Itaque Carolus ut regnum iniret, nauigauit in Hispaniam: id quod impedimento fuit ne reges, ut decretum fuerat, conuenerent. Rex qui iam iter illud adornabat, mutato consilio Blasas rediit, inde Ambrosiam. Ibi paulo post regina Claudia primogenitum peperit mense Februario 1517. Baptizatus est ex promissione Laurentio Medice papæ nepote, ipsius nomine, & nomen Francisci inditum. Ad huius diei hilaritatem edita sunt munera omnium quæ maiorum memoria spectata vnquam fuerant maximo apparatu, equitum qui committebantur, velitationum, præliorum simulatorum, & oppugnationum. Rex ad arctius viniculum amicitia cum papa ineundum, Laurentio consanguineam quandam despondit, quam vnicam reliquerat filiam atque hæredem comes Bononiæ: mater erat soror Francisci Bononiæ comitis Vindocini, qui quum Carolus rex Neapoli rediret, Vercellis obierat. Eodem tempore princeps Aurangius splendido comitatu in aulam venit, ut Regi operam suam & obsequium offerret, qui tamen cum quadam animi offensione egressus in clientelam & societatem Caroli Austrij trāsijt. Paulo antequam ista fierent, Rex Teroan-

Rex Danie & Gallia auxilium accipit.

1518.

Henricus, postea Rex nascitur.

Morinorum instaurauit, eique Nothum Morellium Fraxinæ præfecit. Circiter id tempus Rex negotium dat Gastoni Brezæo principi Folcarmondo, qui frater erat magni Normaniæ Seneschalli, ut cum duobus peditum Gallorum millibus (quorum præfecti erant capitaneus Pifollius, baro Gondrinus Vasco, Samblimondus Picardus, & capitaneus Landa) auxilio iret regi Daniæ aduersus Regem Sueuiæ. Hi prælio vno victores, tandem à Danis relictæ, in alio prælio quod in glacie commissum est, profligantur: ubi maxima pars periit propter arborum in sylua cæsarum multitudinem. His enim nostris qui è glacie se in syluam receperant, impediabantur, ut hastæ longæ, quibus præliabantur, nulli essent vsui. E quibus cum alij perierunt, tam Samblimondus vir fortis interfectus est. Horum ne dimidia quidē pars domum rediit, iique nudi, exarmati, vestimentis detritis. Qui licet turpiter à rege Danorum, ad quem iuuādum hoc iter susceperant, re-

lictæ tamen naues epibadas nacti in Scotiam, deinde in Galliam nauigarunt. Anno 1518 Sangermani Layorum nascitur Henricus secundus filius regis, cuius susceptor fuit Henricus octauus Angliæ Rex missio legato, eumque suo nomine Henricum appellauit. PAVLO post moritur Maximilianus Cæsar. Vnde multæ postea factiones ortæ sunt ad eum deligendum qui successurus esset, quum alij Francisco Regi studerent, alij Carolo Austrio Philippi regis (qui Maximiliani Cæsaris demortui filius fuerat) filio. Quamobrem amiralius Boniuetus in Germaniam ornatu simulato proficiscitur, quum multi ex electoribus Regi suam suffragationem in comitiis promississent. Verum opera & studio Federici comitis Palatini & cardinalis Leodiensis (cuius frater erat Robertus Marcanus) effectum est ut Carolus Austrius Francoforti deligeretur: qui postea Aquilani coronatur. Eodem anno Bosius præfectus prætorio Galliæ & Caprarius denuo Agathopoli siue Mompeffuli coeunt, ut simul de firma pace semel statuenda disceptarent, omnesque tum Cæsaris & Regis tum sociorum controuersias componerent. Postquam aliquot dies conferendo absumpti essent, & res tam magnos progressus faceret, ut foelicissimus exitus sperandus videretur, Bosius febri cōtinua correptus moritur: quapropter quæ inchoata fuerant, quum perfici nō possent, rediit Caprarius in Hispaniam. Hæc mors multorum bellorum causa fuit, ut postea intelligitur: si enim absoluisset quæ inceperant, nō est dubium quin Christiana resp. summam quietem habitura temporis fuisset. Nam qui postea negotiis administrandis præfuerunt, non tam studiosi fuerunt pacis Christianæ quàm duo illi se præbuerant. Eodem anno moritur Piennius co-

gnomento Halluinus prorex Picardiæ, in cuius locum successus est Carolus dux Vindocinus. Infulæ autem Franciæ, cui præfuerat Vindocinus, Rex prætorem constituit Franciscum Borbonium comitem Sampauli ipsius Vindocini fratrem. Eodem anno mense septembri Rex Andibus quum esset, quod videret non successisse tentatam cum Carolo Austrio concordiam, fœdus cum Anglo arctius inire constituit. Cui rei Gulielmum Goserium Boniuetum Galliæ amiraliū destinat, eūque ad Anglum cum mandatis mittit. Is cum multis proceribus & viris literatis profectus Anglum offendit Grenuichæ quæ domus est ad amoenitatem & voluptatem comparata, ad Tamisam tribus passuum millibus Londino. Ibi agi cœptum est de nuptiis Francisci delphini Galliæ & Mariæ quam vnica Anglus habebat, quamuis illa quadriennio quàm delphinus maior esset. Postquam illic sesquimensem commoratus fuisset, lautè ab eo exceptus venatione, epulis, ludis circensibus & reliquis oblectationibus, in Galliam nauigauit, firma inter duos reges amicitia conciliata. Ad quam etiam confirmandam & nuptias transigendas, paulo post millortus Chamberlanus & prior Ioannis Hierosolymitani Londinus Lutetiam ad regem veniunt, quos tum rex tum regni principes prolixè & magnificè acceperunt. Illic conuenit vti Tornacum Regi restitueretur: quod oppidum antea Angli regi Ludouico ademerant: nam ea etiam de re cum Anglo amiralius Boniuetus egerat. Hæc verò fuerunt conditiones: vti Rex quater centena coronatorum millia numeraret, ducenta scilicet ad rependendos sumptus arcis illic ædificatæ, machinarum, pulueris, & reliqui bellici apparatus, quæ omnia illic relinqui oporteret: reliqua ducenta cederent tum in sumptus belli quo Tornacum Anglus ceperat, tum in reliquationem pensionis debitæ supplendæ. Et quoniam præsens pecunia non numerabatur, dantur Anglo obsides octo nobiles, dum tota summa suppeditaretur. Hi fuerunt quatuor ex regia cohorte, & quatuor pueri honorarij qui vocantur: primi erant Franciscus Mommorancius, Rupepotæus, Carolus Moæus Malleræus, Antonius Pratenfis Mōtipectatus, & Carolus Solerius Morettanus Pedemontanus: alteri primogenitus Hugouillæi, Mortimarius minor, Melodinus & Grimaldus. Pacti etiam sunt, non prius Tornacum restituendum esse quàm obsides Caletum ingressi in potestate Angli essent: qui simulatque illic essent, mitteretur Gaspar Collinius Castellionæus Galliæ mareschallus cum ducentis grauis armaturæ, qui oppidum ingrederentur. Hæc omnia eo modo perfecta sunt. Aduenienti enim mareschallo, qui ab Anglo mandata habebant oppidum, arcem & cætera omnia illico tradunt, & ab oppidanis ea lætitia exceptus est ac si Rex ipse fuisset: qui vt summa erga Regem studium testatum facerent, hilaria celebrarunt, per omnia oppidi compita igne scamnis & sedilibus quibus Angli utebantur, subiicientes. Quæ res testimonio erat nihil illis optatius fuisse quàm vt nunquam in illorum potestatem venirent.

Regi Tornacum restituitur, & pax firma conciliatur.

ANNO sequenti, qui fuit 1519, Amiralus Boniuetus, qui mortuo Bosio fratre præcipuam negotiorum regni curam gerebat, cum Cardinali Yorcano (qui pari in Anglicanis rebus autoritate pollebat) agit vt duo Reges eodem conuenirent, vt coram omnia rata haberent quæ à suis fieri & confirmari antea mandarant. Dies constituitur quo Rex Ardream & Anglus Guineas veniret, deinde locus in medio itinere ad occursum deligitur: ad hanc rem funalium dies dictus est. Tum Reges ambo equis Hispanicis inuehentes, comitati vtrinque maxima nobilium multitudine, quanta ante centum annos conspecta simul non fuerat, florentes etate, omnium totius orbis terrarum pulcherrimi & ad arma omnis generis tum equestri tum pedestri certamine aptissimi sese corā conspexerunt. Quæ fuerit vtriusque regij ornatus magnificentia, dicere nihil attinet: quum tanta in ipsis comitibus esset copia, vt locus ille castra aurea dictus sit. Vbi sese ex equo complexi sunt, descēdunt in tabernaculum ad eam rem comparatum, quum quidē Rex secum duntaxat amiraliū Boniuetum, cancellarium Pratensem & paucos cōsiliarios haberet, Anglus cardinalem Yorcanum, duces Northfolcum & Sothfolcum. Illuc ingressi & de priuatis rebus familiariter colloquuti, iubent eo loci fieri theatra & hippodromum, ad decurorium certamen, vt sese summa lætitia toto tempore oblectarent, quum vtrinque delecti rebus grauioribus decidendis incumberent: qui singulis diebus de iis quæ transacta erant referebant. Duodecim aut quindecim dierum spatio duo principes concurrerunt, & adfuerunt magno numero viri bellica laude præstantissimi: neque enim verisimile est infimos ab illis adductos fuisse. Postea Anglus Regem

Regis cum Anglo colloquiū.

monstratum est) inter se conflictabantur, ubi vident Gallos non satis habere quod sua recepissent, nisi aliena etiam tentarent, posita seditione Asperraltum exercitu iam diuiso aggrediuntur: quem facile superatum capiunt, qui ictibus contusus oculos amittit. Ibi etiam Turnonius & multi fortes viri capiuntur, reliqui per montium iuga diffugiunt. Hispani victoriam persequuntur, & Nauarram nondum ullis praesidiis firmatam offendunt: ita Pampalonam & reliquum regni non maiore negotio quam amiserant recipiunt.

EST autem operæpretium nosse caput & originem belli grauissimi, quod inter se duo potentissimi principes Caesar & Rex gesserunt: unde tot oppida ferro & flamma euerſa, tot gentes oppressæ, tot prouinciarum opes accisæ, tot denique viri fortissimi & optimi interfecti sunt. Quod dum commemoro, iudicabit fortasse lector initium è re leuissima ortum fuisse. SED cælestis ille iudex, credo, sic constituerat, siue ut populos plagis domitos ad sui agnitionem adduceret, siue ut procerum scelera vlcisceretur, à quibus raro ut decet colitur. Sæpenumero etiam tum nostra tum maiorum memoria contigit ut ex modica scintilla ingens oriretur incendium, quod nihil facilius est quam principes inter se committere: sed bellum semel ingressos placare postea & impetum sistere longè difficilimum. Quamobrem quoniam Robertus Marcanus controuersiae omnis quæ inter illos extitit, initium & occasionem dedit, non alienum fuerit causas commemorare quibus ille adductus à Cæsare defecerit, cuius partes paulo antè tanto studio, ut nihil suprà, sequutus fuerat: ita facile erit iudicare vter ex illis pacis conditiones prior violarit. Ut autem res tota altius repetatur, Robertus iste Sedanius Bullionensis prior ducatum tenebat, quem episcopus Leodiensis pridem Gulielmo à Marca vendiderat, sic tamen ut redhibitionis pactum additum esset. Hunc ducatum olim vendiderat episcopo cuidam Leodiensi nomine Eufisprando Godefredus Eustathij filius Boloniae maritimæ comes, quum iter ad terram sanctam pararet: ad quem ducatum pertinet Lonæ vrbs & arx Musancuriæ. Non est etiam prætereundum Robertum Marcanum paucis antè annis regias partes reliquisse, quod agrè ferret suos (præerat autem centum cataphractis equitibus) quia plebem tum in Italia tum aliis locis expilabant, exautoratos esse: impulsum præterea à fratre episcopo Leodiensi (sic enim vulgò narrabatur) qui tamen quæ tenebat, omnia à Ludouico duodecimo, in primis autem episcopatum Leodiensem & Carnotensem, acceperat. Intercesserat aliquot antè annis grauis controuersia inter Emerium quendam nobilem & principem Simarum (is erat è familia Croyana) qui inter se de Hierga Arduennorum vrbe contendebant. Cuius disceptatio quum ad pares ducatus Bullionensis pertineret, quorum iurisdictio summa est, ut prouocare non liceat: pronuntiant illi contra Emerium. Is tamen gratia & auctoritate fretus qua apud Carolum Austrium & proceres aulicos valebat, inducit animum prouocare, tanquam res æquæ esset, & sperat se facultatem exercendæ appellationis impetraturum, licet non in tempore appellasset. Causas afferebat, quod in bellis gerendis, quibus ipse perpetuò se interfuisse prædicabat, occupatus res suas curare non potuerat: quæ omnia in speciem ab illis magis prætexebantur quàm veri quicquam habebant. Aliam etiam artem adhibuit, ut quò intendebat perueniret. Quo tempore Carolus Austrius Germanorum suffraganem præſabat, ut ad imperatorium fastigium eueheretur, pecunias cum à multis corrogabat, tum ingentem quendam numerum ab Emerio mutuò accepit, & marchione Ascotio satisfecit. Hunc ergo adit Emerius, ut cogitata perficiat: se rei pecuniariæ magna penuria laborare dicitur, diem iam aduenisse, nullum se alium quàm vadem appellare posse: clanculum tamen interpositos quosdam adhibet, quibus hominem monet, se diem dissoluendi nominis, quoad liberet, prorogaturum, modò sibi adiumento esset ad ius suum obtinendum, utque iudicium illud Hergianum contra se factum rescindere-tur. Facile hoc impetratur: ea erat Ascoti apud Carolum Austrium auctoritas, cuius adolescentiæ moderator erat Caprarius Ascotij patruus. Illius opera & sollicitatione causa vadimonio denuntiatio vocatur, ut rationum Emerij firmamenta audirent, & quod secretum illis iudicatum fuerat, circumduci, si res ita ferret, viderent. Illi rem planè contra omne ius & æquum esse conqueruntur: nam & patrem & se diu oppidum illud sine negotio possedisse, ad hæc se causa superiores discessisse, & quidem eo iudicio à quo

*Bellorum tam
funestorum quæ
sequeuta sunt,
origo.*

*Robertus Mar-
canus dux Bul-
lionensis.*

prouocationis ius nullum esset, ut quod à paribus Bullionensis ducatus proficisceretur, quorum nō esset iurisdictio obnoxia, quique nullum quàm ducem Bullionensem agnoscerent. Ducem Robertum adeunt, huius fidem, in cuius cliētela erant, implorant: ut iura sua & patrocini priuilegia tueatur, obsecrant. Ille ut erat excelso vir animo & summo ingenio, non deesse statuit. Accedebat alia idonea causa, quæ ad rem suscipiendam hominem impellere poterat, quod pupillorum Simæorum tutor erat, matertera illorū principis Simæi filia in matrimonium ducta. His causis impulsus nihil diligentia reliquit fecit, quin tum Carolo Austrio & aulicis, tum Emerio ipsi instaret, ut ab illis precibus & summa contentione obtineret, quod illi partim ob pupillorum Simæorum utilitatem, ne partim ob ducatus Bullionensis dignitatem seruandam ultro concedere debebant, neque ob stare (quod faciebant) quominus rata & sacrosancta esset iudicii autoritas, quod à suprema iurisdictione iudicum profectum esset, tanquam à Deo ipso, qui omnis potestatis autor est. Quare quæ à magistratu pronuntiata sunt, non debere ad libidinem & gratiam hominum violari.

Robertus Mar-
canus ad re-
gias partes
transit.

HÆC quum Robertus summa contentione & diligentia doceret ac moneret, nihil tamen obtinere potuit. Vbi videt sibi ius omne denegari, omnique gratia & remunerationis spe excidere, Regē adit: quā ad rem maximè ab vxore, quæ ex domo Simæa erat, inducebatur, item à nuru Florengij vxore è familia Sallebrucana, comitis Brenni filia. Illæ enim antea rationem astutè inuenerant qua in Galliā aditum sibi conciliarent, remque apud reginæ matrem veteribus controuersis extinctis non parum promouerant, ut Sedanius amicè exciperetur, quum ad Regē Romorenti ex titonis vulnere (vulnere praedemonstratum est) saucium accessit. Tum se suæque oppida & arces in Regis manum tradit, illum obtestans ut sibi ad tam insignem iniuriam propulsandam & vindicandam auxilio esset. Quamquam Carolus Austrius eum ista conantem quum videret, conatus est demereri, conditionibusque & deprecatore eius fratre episcopo Leodiensi retinere: hæc se autore minimè esse facta, siquid esset admissum quo se lesū conquereretur, se ita farciendū curaturum, ut abundè sibi satisfactum diceret. Verum ista serò animo iam exulcerato tentabantur, quum iam constituisset, ut cunque res casura esset, id vi obtineret quod via & ratione petenti denegatum fuerat. Itaque rebus cum Rege transactis, quum sciret Cæsarem esse Wormatiæ, quæ vrbs est imperialis (illic enim principum pontiferarum Germaniæ ciuitatum conuentum habebat, propterea quod M. Lutherus pontificium statum turbaret) bellum illi palam in ipsa comitiorum corona denuntiat. Id tum Cæsar tum principes indignissimè acceperunt, quod ab humili quodam dynasta (qualis esset ille) tam potens monarcha, totque gentium fortissimarum & virorum bellicis laudibus clarissimorum dominus lacefferetur. Bello indicto Florengius Roberti primogenitus milites in Gallia & locis finitimis ad tria millia & equites ferè quingentos colligit, contra tamen Regis voluntatem, imò planè ipsius iniussu atque interdicto. His copiis Viretonem obsidet, quod exiguum est oppidum ditionis Lucemburgicæ in Lotaringia ora, & in iis regionibus quarum dominatus duci Lucemburgo cum Lotaringo cōmunis est.

Cæsari bellum
publicè denun-
tiat.

PER id tempus quum Rex Sancerræ esset, accessit nobilis quidam ab Anglo missus, qui eum monet ne in bellum cum Cæsare ingrederetur: siquid contentions exoriretur, illum sequestrum & arbitrum esse oportere, ut qui neutri esset addictus. Ea verò tum erat contentio, quod Rex Nauarræ dum à Gallia partibus staret, regno ab Arragono deturbatus fuerat: proinde iam pridem in aula versabatur, opem ad regnū recuperandum à Rege magno studio petens. Suprà demonstratum est coisse Nouioduni delectos à Cæsare & Rege, deinde Agathopoli, sed Bosij præfecti prætorio mortē tum obstitisse, quominus res omnino componeretur. Hoc quidem colloquio Nouiodunensi conuenisse, ut Arragonus intra semestre spatium regnū Nauarre restitueret, aut certè illius arbitratu & commodo quanti regnum æstimeretur, satisfaceret: utique Cæsar Carolus Regi certam summam quotannis penderet nomine regni Neapolitani, in quod sibi ius esse contenderet: quæ omnia nullo pacto Cæsar præstiterat. Rex pactis cum Nauarreno interitis se ad auxilium præbendum obstrinxerat, ut regnum illud bello recuperaretur, siquidem Cæsar promissis non staret. Rex posteaquam sæpius nequicquam appellasset, auxilium Nauarreno (quemadmodum suprà dictum est) ut illum restitueret, miserat. Hæc in summa (quod ad hanc rem attinet) causa fuit cur ab Anglo nobilis ille ad hæc prouiden-
da

da venisset. Altera erat bellum illud à Roberto Marciano denuntiatur, qui statim cum exercitu progressus obsederat Viretonem oppidum Lucemburgicæ ditionis, quod situm in regionibus communibus Lucemburgiæ & Lotaringiæ Cæsari parebat. Ad hæc postulata Rex misso in Angliam Montipesato respondet, de Roberto Marciano iussurum se, siquid controuersiæ cum Emerio illi intercederet, cum eo decideret, bello Cæsarem ne lacefferet: quinetiam dimissis nuntiis vetitum suis ne hac in re ipsi Roberto auxilium ferrent: quibus causis adductus Robertus die xxii Martij, anno 1521 bello Anglus postularat ut nouam societatem & fœdus cum Cæsare iniret, monendum sibi prius esse Romanum pontificem: eam enim esse illorum fœderis conditionem, nequid noui eo inconsulto statueret: proinde se Roman scripturum, & responso accepto, se quicquid æquum esset, libentissimè facturum.

INTERCEDEBAT sanè nonnulla Regi cum papa pactio de recuperando regno Neapolitano, siquidem Cæsar pactis illis Nouiodunensibus non staret, ut pensionem annuam nomine ipsius regni persolueret. Iam Cæsar neque de Neapolitanis neque Narrenis conditionibus quicquam præstiterat, neque impetrare quicquam ab eo Rex nisi per vim & bellum poterat: quocirca siquid cum illo transgisset, omnino id contra fœdus fieri videbatur. Accedebat quod papa & Rex fœdus de tuenda Italia percusserant, in quod etiam Veneti coire parati erant. Quæ quum ita essent, missis Rex ad papam litteris sciscitatur quando censeret de re Neapolitana sermone cogitandum esse. Papa nuntium humanissimè excipit, numerum ostendit tum equitatus & peditatus tum machinarum, qui ad rem suscipiendam requirebatur, denique ut rex intra viginti duorum dierum spatium responderet postulat. Quo tempore, & præterea toto mense exacto, suspicari coepit papa, neque vnquam eximi illius animo potuit hæc suspicio, Regem aliquid se inscio & sibi detrimentosum pactum esse, quinetiam illum non satis diligenter curasse ut Veneti in illud fœdus asciscerentur. Paulo antè aliquot Hispani in ditionem pontificiam ingressi erant, aduersus eos coactus fuerat Heluetiorum exercitum accerere: quam ad rem quum sumptus dimidia ex parte Rex suppeditare deberet, primo mense præstiterat, cæteris desierat. Hæc tantam sollicitudinem animo papæ iniecerunt, ut exules Mediolanenses Rhegiū reciperet, nempe Viscotium, Hieronymum Moronum, & alios: quum tamen per fœderis condiciones illi non liceret, uti nec Regi exules pontificiæ ditionis in suos fines excipere fas erat. Eodem fœdere promiserat papa se Carolo Cæsari regnum Neapolitanum (quod illi morte aui materni obtigerat) non traditurum, quod fraudi Regi esset, qui in eo sibi aliquod ius arrogabat. Sed non multo post à Carolo equum gradarium candidum dono accepit, (tale enim munus illi solet dari, quum huic regno aliquem inaugurat) & cum eo statim societatem facit. Ob eas res Regi satis causa erat cur se læsum grauiter conquereretur, eo magis quod papa confirmarat se illi suffragaturum esse in petenda imperatoria dignitate, qui tamen contra occultis artibus illi pro viribus impedimento fuerat.

CÆSAR interea maximas copias tum equitatus tum peditatus cogit opera comitis Nassauuij, Felicis, Francisci Scalengij & Emerij: his Nassauuium præfecit, ad quem summa imperij rediret, datis mandatis ut in Roberti fines exercitum ducat. Episcopus Leodiensis, qui Roberti fratris gratia hunc episcopatum & alia summa ornamenta consequutus fuerat, Nassauuium se coniungit, & se fratri hostem præbet: Leodienses quosdam ciues, quos fratri studere cognouerat, in flumen præcipitari iubet. Cur autem is episcopus Regis partes deseruisset, hæc adferebatur causa, quod quum cuperet in cardinali dignitatem euehi, eique Rex se ut id obtineret, adfuturum confirmasset, quinetiam ea de re ad papam scripsisset: (nam papa quæ ex suis Rex vellet galero se donare velle ostenderat) quum promissa præstari oporteret, archiepiscopus Bituricensis generalis Boërij frater prælatus illi fuerat. Addebant nonnulli quosdam è Leodiensis clientibus & domesticis Romæ in manibus ministrorum papæ literas vidisse à rectoricæ Galliæ scriptas, quibus à papa petebat, ut quicquid tandem Rex scriberet, Bituricensis tamen antepo-neretur: quinetiam Boërijus (ut quidem ferebatur, nam verum esse non affirmo) à papa galerum hunc quadraginta coronatorum millibus emerat. Leodiensis ergo offensionis materiem hæc nactus (istam enim causam arripuit) ad Cæsaris partes trāsīit: qui illi mox

Papa & regis
de regno Neapolitano
fœdus.

Papa à Rege
cōtra pactum
alienatur.

Cæsar Mar-
cio oppida adi-
mit.

152 I. cardinalatum impetrauit, eiusque opera summis rebus, maximè in petitione imperatoriae dignitatis usus est. Hoc ego me animaduertisse memini, qui aliqua re offensus à rege descuerunt, eos maxima damna intulisse: quorum è numero fuit iste episcopus, princeps Aurangius, marchio Mantuanus, dux Borbonius, & Andreas Auria.

VT ad rem redeamus, comes Nassauuius collecto exercitu Lonias obsidet, quod oppidum è ditione est ducatus Bullionensis, sedecim passuum millibus Leodio: simul etiam Foelicem mittit qui Musancurium eiusdem ditionis obsidione cingat. Lonias Nassauuius acerrimè oppugnat, vt Nisellus, qui oppido præerat, quum suos exanimatos cerneret, quod necopinantes oppressi erant, vt sexaginta tantum illic essent milites, neque vlla spes auxilij daretur, se & suos hostis fidei & potestati commisit: quæ res infeliciter illi cessit, hunc enim cum duodecim delectis suspendi iussit. Oppido exciso Musancurium exercitum ducit, vbi Foelix iam aliquot dies nequicquam confederat: verum simulatque accessit Nassauuius, præfectus oppidi proditione nonnullorum ex suis in illius venit potestatem. Qui viginti è militibus in crucem sublati, quum idem de ipso duce statueret, plurimi ex præcipuis totius exercitus necem illius deprecantur, & periculo eximunt. Nassauuius etiam Musancurium delet, & Iamesum ire contendit. Quæ re cognita Florengius Roberti primogenitus & Saussius minimus natu ea diligentia vtuntur, vt noctu in oppidum ingrederentur, parati vel fortiter mori vel arcem tueri. Militibus commemorant quàm crudeliter Cæsariani Lonienfes & Musancurianos interfecerint: itaque præstare vt fortiter pugnando occumbant, quàm turpem mortem oppetât, dum vitam ignominioso pacto conarentur redimere, vt illis accidisset. Florengius intellecta & collaudata militum voluntate castrum summa diligentia vallo munire, & quæ necessaria essent importare cœpit. Nassauuius quatriduum commoratus vt arcem specularetur, vbi obfirmatos videt oppidanos, abducto exercitu iter Florengiam instituit: quod oppidum etiam Roberti erat, octo passuum millibus Metis. Huc se receperat Iamesius secundus Roberti filius, certus illic mori, aut ab oppido hostium vim defendere. Verum triduo post à militibus Germanis quos intus habebat, proditus in Nassauuij manus venit, quem captiuum firma custodia Namurcum abduci iubet: Germani in Cæsaris partes transeunt. Hoc etiam oppidum vbi solo æquasset, Saussium progreditur, vbi idem facit: deinde magnis itineribus Bullionem, totius ducatus caput, ire contendit: quod oppidum, quia nonnullos intus suis partibus studentes habebat, statim illi traditur. Robertus quum videret totius Germaniæ vires in se ruere, rationem inuenit qua à Cæsare inducias sesquimenstruas obtineret: quas studio Francisci Serkingeni, cum quo fraternam necessitudinem habebat, impetrauit.

Cæsar in Regem bellum se parare dissimulat.

HIC multa cōcurrebant cur rex coniecturam faceret, Cæsarem in animo habere longè aliud bellum moliri, quàm quod hætenus gestum fuerat. Cur enim, si cum Marcanis tantum res illi erat, eis tantum non bello confectis inducias peteret? Cur victor, satis valida manu qua Robertum prorsus deleteret, copias in dies auget? Quamobrem Rex quum hominis conatus satis exploratos haberet, quibus bellum sibi denuntiari intelligebat, exercitum comparat: neque tamen prius quicquam aggredi statuit, quàm Anglum amicum & socium certiore faciat. Legatos itaque mittit qui illum doceant, à Cæsare turbæ initium fieri, à quo magnas vires coactas esse, orent præterea vt à se qui accessit sit, stare velit, quod inter illos in colloquio Ardreano conuenerit. Anglus, qui ab ipso etiam Cæsare literas acceperat, ambos monet ne facile graue hoc bellum ingreditur. Regi separatim suadere conatur, vt nisi apertius bellum indiceretur, illud à se auertat: cuius rei vnâ esse rationem, si postulata Cæsaris (quæ tamen ab omni æquitate aliena erant) non recusaret. Dum hæc fiunt, Rex Sancerra Diuionem proficiscitur quum interim Cæsarianus exercitus nouis in diem accessionibus cresceret. Cōpositis omnibus quæ opus esse videbantur in ora Burgundiana, magnis itineribus Trecas Campanorum miserat ille quidam, qui Hispanis in Nauarra bellum inferret: cuius expeditionis exitum antea commemorauimus: regnum enim illud totum quum recuperasset, per summam imprudenciam puncto temporis rursus amiserat. Quare Gulielmum Gofferrum Boniuetum Galliarum miralium cum exercitu in Nauarram misit, qui iniuriam quam Asperraltus acceperat, vlcisceretur. Ipse tantum virium duntaxat, quæ ad conatum Cæsaris sustinendum satis essent, parat.

Amiralii in Nauarram expeditio.

parat. Ad quod sex è suo comitatu nobiles deligit, qui singuli millenos pedites conseri-
bant: his Franciscum Borbonium comitem Sampauli præficit. Hi erant Franciscus Mon-
gomerius Lorgius, Carolus Moæus Malleræus, Carolus Refugus cognomento armiger
Bocartus, Piraltus Malgeronus, Hercules Delphinus, baro Mommoræus. Sed Malgero-
no Diuione interfecto, mille illi quibus præpositus fuerat, Asinario attribuuntur: is autē
signifer erat vnus ex turmis regiis, in quibus sunt ducenti quos nobiles domus regiæ ap-
pellant. Borbonio etiam constablio mandat octingentos equites & peditum sex millia
conseribat: idem etiam Carolo Vindocino præcipit. Equestres copias à Borbonio con-
scriptas ducebant procomes Lauedanus, Philippus Bolinvillerius comes Dammarti-
nus, vicecomes Thurennius, Rupebaronus Arvernus, Listenæus & Lalierius. Vindoci-
nians præerant comes Briennius è familia Lucemburgica, comes Brennus è gente Sal-
lebrucana, Humerius, Vidamius Ambianus, Haplincurius, Bergerianus & Rentius. Pe-
dites ducebant, nēpe singuli quadringenos, Sercutius, Stratæus, Ruffimanilius, Burnon-
villanus, Helliuss, Laleuuius, Burfius, Bellogardius, Pretouallius, & alij. Amiralio autem
sex millia Germanorum peditum attribuuntur, quorum delectum habuerant Brandhe-
us & comes Wolfgangus Germani, Villerius & Franciscus Tauanius Galli: apud quos
etiam summam imperij tenebat Claudius Lotaringus comes Guisius. Equites porro
ad hanc expeditionem erant, turma amiralij centum grauis armaturæ, turma ducis Al-
banæ (is autem in Scotia erat, regni que gubernacula ob regis ætatē tenebat) turma San-
tandræi cui ipsemet præerat, Sammeminius cum suis equitibus & nonnulli ex turma Se-
neschalli Armeniaci rei machinariæ præfecti. Denique amiralio negotium datur vt ex
Vasconibus & Celtiberis peditatum quantum opus esse videretur, cogeret.

REBUS taliter compositis monasterium Ramosum (id cœnobio propinquo no-
men est) proficiscitur: inde Oliuerium Vernadum Bastiæ dominum cum mandatis ad
Anglum mittit, ne sibi vitio detur quod inuitus & prouocatus bellum cum Cæsare gerat.
Anglus se arbitrum recipit inter illos fore: quod si legatos vterque mittent Caletum, se
iussurum vt illic præsto sit Thomas cardinalis Yorcanus, ad firmam pacem concilian-
dam. Conditionem Rex accipit, modò papæ Leoni quicum fœdere coniunctus erat,
probetur. Ad hanc rem dictus est dies quartus mensis Augusti insequentis: rex etiam ad
papam scribit. Dum crebræ illæ vltro citròque itiones fiunt, Sampaulius iam imperatum
exercitum conscripserat, dux Alenconius vnà cum equitatu ad Attinium erat, qui pau-
cis diebus Remos accessit. Rex interim dum ad Argiliacum ducatum cōmoratur, alias
præterea copias cogit tum Gallorum tum Heluetiorum, quas in Italiam mittit auxilio
Thomæ Foxio Scutato, qui prorex in ducatu Mediolanensi loco fratris Lautreci reli-
ctus erat: audiebat enim Hectorem Viscontium & Hieronymum Moronum cum aliis
aliquid illic machinari, vt postea exponetur. Eodem tempore Rex vt negotiorum admi-
nistrationem distribueret, in provincias quatuor regnum diuidit. Alenconium Campa-
niæ præficit, Vindocinum Picardiæ, Odetum Foxium Lautrecum Mediolani, cui etiam
præerat, Gulielmum Goffierum Boniuetum Aquitaniæ. Boniueto & Lautreco copia-
rum suarum partem quam vult attribuit: reliquas apud se retinet, quas Cæsari oppone-
ret: quibus confectis Lautrecus Mediolanum, Boniuetus in Aquitaniam proficiscitur.
Comparantur tota Picardia & Campania machinæ & pecuniæ ad sumptus bellicos. A-
lenconius interea cum militibus à Sampaulio collectis & equitatu ad Musonem accessit,
quod suspicaretur Cæsarianos debellatis Marcanis illuc vires suas primùm conuersuros:
vbi nouemdecim dies commoratus, Remos se recipit. Vindocinus quoque in Picardia
erat, & vnà cum eo mareschallus Chabannius, Palissæus, Telinnius seneschallus Ruthe-
nus. Per id tempus nuntiatur Liqueum nobilem quendam Hannonium cum nonnul-
lis ad flumen Scaldim non longè Valencenis consedisse: vnde prima belli denuntiatio
exitit. Erant iam pridem graues inimiciæ & contentiones inter Ludouicum cardina-
lem Borbonium & ipsum Liqueum ob abbatiā Amandi, quæ cardinali obtigerat. Hanc
Liqueus occasione captans oppugnare cœpit, vbi tum erant Campiruffus Regis a-
pud Nervios legatus, & Lugesus Tornaci præfectus. Qui quum locum infirmum tenere
non possent, simul quod imparati essent, vt qui nihil minus quàm bellum geri suscipi-
bantur, ea conditione deditionem faciunt, vt cum impedimentis abire liceret. Erat præ-
terea arx & oppidum Mortania, quibus Anglus non aliter quàm Tornaco & Torna-

Anglus con-
trouersias com-
ponere cona-
tur.

Lautrecus Me-
diolanum mit-
titur.

Liqueus Cæ-
sarianus bel-
lum primus
mouet.

I 5 2 I.

cenſi agro Regi ceſſerat, vt planè Regis eſſent, atque adeo nulla erat cauſa cur incurſio-
ni pateret: ſed Liquæus dictitans ſe quondam hoc oppidum poſſeſſiſſe, obſidere cœpit.
Tandem Pranzius Tornacēſis prætor quum intus eſſet, deſperato auxilio pactione op-
pidum dedit non Liquæo, ſed Portiano, ea lege vt ille cum ſuis, armis & impedimentis
incolumibus egrederetur. Dum diſcedunt, ab inſequentibus hoſtibus contra ius belli
ſpoliatur, vix vt ſalui euaderent. Eodem tempore Fiennius vrbium Flandricarum præ-
fectus è gente Lucemburgica, equites mille, pedites ad octo millia colligit, ſex item ma-
chinas: cum his copiis duobus paſſuum millibus Tornaco caſtra ponit, ſibi in animo eſ-
ſe oſtendens oppidum ipſum obſidere. Id quod fecit, & quinque menſium ſpatio ob-
ſeſſum tenuit.

Rex ad bellum
Caſarianis iâ
armatis de-
ſcendit.

INTERIM Naſſauius inducias cum Marcanis fecerat, neque bellum adhuc in-
dictum erat inter Regem & Cæſarem. Verùm cœnobio illo & Mortania captis, quan-
uis Cæſar negaret iſta ſuo iuſſu vel conſenſu fieri, potius priuatas eſſe rixas cardinalis
Borbonij cum Liquæo: Rex ſibi verba dari non diutius ferens, ſtatuit non cunctandum
eſſe quin ad bellum, quod ſatis apertè inferebatur, propulſandum ſe pararet. Inſtabat au-
tem tempus quum legati conuenire deberent Caleti: quò Regis nomine venit Anto-
nius Pratenſis Galliæ cancellarius & Ioannes Selva togati, ex militaribus viris Iacobus
Chabannius Galliæ mareſchallus. Interea Ardrea à Burgundis obſidetur, & quum ne-
quaquam munita eſſet, deditur: hanc ſolo adæquant, idemque de Morinis facere cogi-
tant, propterea quod nonnullos ex oppidanis ſibi ſtudentes habebant. Sed prodigio pa-
reſacta eſt interceptis literis quas anus quædam ad hoſtes perſerebat: itaque coniurati
debitas pœnas dederunt. Commiſſa ſunt etiam aliquot prælia caſu & occurſu: in primis
Telinnius ſexcentos Burgundiones adortus, qui regnum vt prædam agerent, ingreſſi e-
rant, plurimos eorum cecidit, reliquos captiuos abduxit. Rex ad ſe principes conſan-
guineos cum aliis belli ducibus Remos, vt de ſumma belli cum illis ageret, accerſit. Ma-
reſchallus Chabannius cum collegis Caletum venit, vt de controuerſiis regis diſcepra-
retur: verùm Cæſariani legati ſe moderatos minimè præbuerunt, ſed iniquis ſuis po-
ſtulis mordicus hærebant, vt qui ducatum Burgundianum reſtituendum cenſerent,
& Cæſari onus remitti clientelæ quam erga Regem Belgij cauſa agnoſcebat: iniquum
enim eſſe vt Imperator apud Regem fidem & obſequium profiteretur. His cauſis collo-
quium dirimitur, & omnes re infecta domum redeunt.

Delecti de pa-
ce Caleti con-
ueniunt.

D V M habetur hoc colloquium, Cæſariani Muſoni appropinquant. Rex illius op-
pidi rationem habere ſtatuit, eoque mittit Mommorencium, qui præter Mommortium
(is cum quinquaginta grauis armaturæ equitibus oppido præerat) Laſſinium ducit, qui
æquam cum illo imperij autoritatem teneret, cum mille peditibus, Pedefolium cum
totidem: Grangio datur negotium vt primo quoque tempore quingentos milites con-
ſcribat. Præterea vt firmior eſſet equitatus, denuo grauis armaturæ equites ex turmis A-
lenconij, mareſchalli Caſtillionæi & ipſius Mommorencij accipiuntur. Monticlauius
cum vna ex Pedefolij cohortibus & triginta cataphractis collocatur ad cuſtodiam por-
tæ Remenſis, Radimontius cum altera cohorte præſidio conſtituitur Iuæſum verſus,
quâ itur Lucemburgum, cum turma Mommortij, Grangio committitur ſeruandum
propugnaculum ad flumen Moſam. Hæc quum ſic fierent, Naſſauius Duzij caſtra
habebat: eſt autem magnus pagus infra quod flumen Cherus in Moſam influit, eſt
que partim regiæ ditionis, idque ratione Muſonis oppidi, partim Bullionenſis. Inde Cæ-
ſariani traiecto flumine ditionis regiæ agrum Muſoni propinquum incurſionibus & po-
pulationibus vexabant. Mommortius miſſis nuntiis quum apud Naſſauium cōquere-
retur, reſpondet ille ſe neque iubente neque ſciente iſta deſignari, ſi ex ſuis nonnulli de-
prehenderentur, ſe iam ſupplicium non deprecari quod ipſe vellet ſumere: neque enim
Regi bellum inferre velle, ſed ſolùm illic tantisper commorari, dum induciarum cum
Marcanis pactarum tempus præteriret. Mommortius cum ſuis huiusmodi reſponſum
æquum iudicat: verùm mox longè alia nuntiantur, Cæſarianos Moſam tranſiſſe, & ſi-
gnis infeſtis fines regiones ingredi. His vt in ipſo tranſitu obſiſteret, Philippum legatum ſuū
cum triginta cataphractis & peditibus trecentis illuc mittit: at hoſtis iam exercitum Mo-
ſam traiecerat, & oppidum ex improviſo opprimere tentabat. Quod feciſſet, niſi Laſſi-
nij virtute impeditus fuiſſet, qui ad portam accedens hoſtis impetum tandiu & forti-
ſſi-

Cæſariani
Galliam cum
exercitu ingre-
diuntur.

sustinuit, velut alter Cocles, vt porta à tergo clausa, & ponte versatili sublato, hostis aditu prohiberetur: ipse postea fossam trabe iniecta transit, & saluus in oppidū euadit, multis tamen machinarum & sclopetorum ictibus appetitus. Philippus, qui egressus (vti dictū est) fuerat vt hosti occurreret, vbi audit tumultum & pugnam ad oppidum, illuc se cum suis saluis omnibus alio itinere recipit.

POSTRIDIE Nassauuius suos omnes instructa acie in planitie mille passuum ab oppido interuallo collocat. Dum ibi moratur, Franciscus per literas Mommortio suadere conatur, dedat oppidum antequam bombardam murum percutiat: respondet ille se à Rege potentissimo ad oppidum defendendum collocatum esse, idque se facturū. Accepto hoc responso, hostis propius oppidum copias promouet, machinas locis commodissimis ad oppidanos vexandos collocat, duobus simul locis murum concutit, tum ex prato quod ad portam Remensem vergit, tum ex colle qui Ixsum respicit. Duæ illæ oppugnationes sic erant constitutæ, vt glandes ex illa pratenſi emissæ, supra totum oppidum delatæ eos à tergo & in ipso solo peterent qui ad muri ruinam altera oppugnatione factam concurrerent, & ita quidem vt flumē interesset. Nostri pedites statim perterrentur, tyrones nimirum, necdum bello assueti, & rem insolitam vidētes Mommortium cum hoste agere de compositione cogunt. Misso ille tubicine petit vt hostis capitulas inhibeat, dum aliqua ineatur pactio: quod quum negaret se facturum, Mommortius & Laffinius ipsi se in castra conferunt, hisque conditionibus paciscuntur vti grauis armaturæ equites singulis equis minoribus inermes, arcitenentes quos vetusto vocabulo appellant, absque equo inermes, pedites itidem scipionem album manu gestantes egrederentur. Hoc vehementer Regi displicuit, quum se oppidum seruatuos tanta iactantia confirmassent, in primis verò damnabat quod ambo Regis legati in hostis castra ad colloquium venissent: quod nullo exemplo eorum qui arma vnquam traxerunt factum fuerat. Ex ista Musoniana compositione tantos sibi spiritus hostis sumpsit, vt idem se reliquis locis facturum consideret: verum temeraria spes illum longè fefellerit. Etenim quum relicto Notho Nassauio, qui Musoni præesset, ad obsidēdam Masseriam exercitum duxisset, offendit illic capitaneum Badium virum intrepidum, & rei bellicæ vsu præstantissimum, quem illuc Rex principem legatum miserat. Paucis post diebus eodem venit Anna Mommorencius, excelsi vir animi, & summi erga Regem studij, qui cum multis secū iuuenes aulicos rei fortiter gerendæ cupidissimos, tum verò Claudium Annobaldū, Lucæum, Villaclarū ducebat: quorū aduentu milites valde sunt confirmati. Cum Badio erat turma Antonij ducis Lotaringi centum cataphractis constans, cui ipse Badius præerat, turma item Orvalij in qua totidem erant: pedites mille habebat Bocartus cognomento Refugus, & baro Mommoræus totidem. Huius verò milites machinis ad oppugnationē collocatis tanto metu corripuntur (quippe qui nullum huius rei vsū habebant) vt inuitis ducibus alij portis dilaberētur, alij muros transirent. Badius reliquis palam affirmat se de illorum fuga lætari, neque enim magnæ laudis & existimationi sibi futurum fuisse, si quum tam magno essent numero, urbem descendissent, deinde illam etiam tot ignauis viris liberatam esse. Nassauuius vbi ad oppidū accessit, tubicine misso duci & præfectis imperat vt oppidum Cæsari dedant. Badius respondet sperare se antequam illum de relinquenda vrbe suæ fidei cōmissa verba faciem audiat, tantam ex hostibus cadauerum stragem editurū, qua tanquā ponte egressurus vteretur. Tanta Badij cōstantia & firmitudo magnum militibus animum afferebat.

OPERÆPRETIUM facturum videor si Masseria situm describam. Flumen Mosa Musone & Sedano fluens illius mœnia alluit, deinde ambitu circiter duo millia passuum facto, subito reflexu Varcam exiguum valde oppidum petit, alterum Masseriae latus attingit: vt insula sit flumine tanquam circino cincta, ad quam vnicus sit terrestri itinere aditus, instar Peloponnesi. In eo aditu porta est Burgundiana Arduennos versus: & quicquid inter duas fluminis ripas quæ murum vtrinque alluunt interiacet, id totum mœnibus vrbis occupatur, quæ mille ducentos circiter pedes in longitudinem patent. Ita cincto oppido Mosa Castellorinaldum, Dinandum, Namurcum & Leodium præterlabitur & in Rhenum deuoluitur. Nassauuius accepto per tubicinem responso, castra ad portam quæ Arduennos respicit (cæteris enim omnibus locis flumē oppositum habuisset) collocat, deinde machinis dispositis bipertitam oppugnationem instruit.

Galli Musone
obsessi turpem
deditionem faciunt.

Badius Masseria aduersus Cæsarios defendit.

1521.

Principio totius tridui spacio cōtinenter muros labefactavit: deinde remissius agere cōpit, postquam sibi rem cum viris esse intellexit qui non facillè terrentur, sed longè alio essent animo quàm Musoniani. Nam eruptiones isti crebras in hostium castra faciebant, quibus laudem & prædam subinde referebant, sicque circiter mensem se gesserunt. Rex interim Diuione sui exercitus supplemētum expectabat: quod quidem vbi à Bonio & Vindocino (nam illis hoc fuerat mandatum) audiit esse paratum, Treas Campanorum proficisci cōpit, & eis quo loco conuenire vellet ostendit. Hoc eo faciebat, quod certò sciebat, etiam si Masseria fortissimi tum duces tum milites essent, tamen ciuium copiam, quæ illuc primo belli nuntio inuecta fuerat, non diu tantæ hominum multitudini satis esse futuram. His causis adductus iubet quamprimum cōgredi exercitum: interim aliquot equitum turmas in oppida ad flumen Axonam dimittit, qui terrori hostibus, auxilio obsessis, toti denique agro illi præsidio ab incursionibus essent. Ibi egressa aliquot facinora gesta sunt: ex quibus vnum libet commemorare, quo primum nostri cum hostibus à bello incepto confixerunt. Pagus quidam est inter Attiniū & Masseriam, quem comes Rifurketus Germanus populari decreuit, quod putaret omnem Gallorum virtutem extinctam esse: ad eam rem equites circiter centum & pedites ducentos ex toto exercitu delectos educit. Hoc pago direpto quum neminem haberet obfistentem, totum Retelium comitatum, qui duobus fluminibus Mosa & Axona comprehenditur, percurrit, & totam illius tractus prædam colligit. Dum receptum parat, Franciscus Silius prætor Candomensis Alenconij legatus & alij casu Retelum veniunt, Qui postquam ex rusticis metu hostium fugientibus rem intellexerunt, statim suis vt equos denuo conscendant præcipiunt, & rusticis itineris ducibus per sylvas Retelanas vsq; hostes præda onustos anteuertere conantur: cursores aliquot ad illos retinēdos præmittunt, ipsi lentiore gradu subsequuntur. Rifurketus qui minimè sperabat se illos obuios habiturum, vbi clamorem audit, suos statim dispersos signo tuba dato colligit, quum nostros cursores exiguo numero vident, neminem ponè esse rati, vt illos ad pugnam elicerent & delerent, tardius progredi cōeperunt. Postea animaduerso agmine octoginta circiter cataphractorum, aciem equitatus & peditatus, quantus tum aderat, instruunt, & impetum fortiter sustinent, vt victoria aliquandiu anceps esset. Tandem equitatus ille Gallicus (cui gens nulla parem habet) tanta vi in eos ferri cōpit, vt turbatis ordinibus comes aduersum videns prælium, in fugam per sylvas se coniiceret. Hunc ex nostris quidam conspicati insequuntur, & vbi latebat deprehensum capiunt: reliquos per sylvas palantes rustici quorum opes diripuerant, cōsequuti interficiunt, præter quinque aut sex, quos equites rusticis ereptos Remos cum comite captiuos abducunt.

M A S S E R I A N I qui postquam obsidionem menstruā tolerassent, cum aliarum rerum penuria laborabant, tum etiā virorum numerus cōpit imminui. Alui enim profluuium ita grassabatur, vt vix satis multi ad stationes & custodias obeundas suppeterent: quoniam totum illud muri spatium ab hostibus quatiebatur, quod à turri quæ angulum tenet Attinium versus ad turrin venustam (quæ ita vocatur) pertinet, & inde ad portam Burgundianam. Quanquam ex quo Alenconius Remos venerat, & pedites Sampaulij Pontifauergium, equitatus item Retelum & castrum Portianum, non tam acriter premebanrur: propterea quod Franciscus, qui castra cis flumen habebat, quique eos tormentariis ictibus grauiter vexabat, veritus inopinatum nocturno tempore aduentum, flumine transmissio se cum Nassauio coniunxerat. His rebus animaduersis Badius & Mommorencius communicato cum reliquis ducibus de summa rerum cōsilio, omnibus accuratè disceptatis, statuunt, vt quoniam exeundi potestas dabatur quā fuerant castra Franciscana, mitterentur qui Regē certiores facerēt, quo loco res oppidi esset, quibus rebus præcipuè egerent, quæ denique facultas submittendi auxilij, & Briniacius, ambo cataphracti ex turma Badij. Qui noctu custodias hostium prætergressi, summa diligentia confecto itinere Treas ad regem veniunt, cui sigillatim omnia quæ ad obsessos pertinebāt exponunt, & quantopere ipsis viris egerent. Rex omnibus intellectis, eos statim remittit, vt nuntiēt propediem adfuturum auxilium: simul ipse, vt promissa præstaret, Remos magnis itineribus contendit. Ibi belli ducum maxima pars præsto fuit, vt de belligerendi ratione statueretur: in primis Alenconius, Orualis, Marcf-

Rex copias ad
Masseriam li-
berandam du-
cit.

Masserie obsi-
dio grauissi-
ma.

marescallus Chabannius:is enim Caletio redibat, vbi adfuerat cum cancellario Praten-
 si & delegatis à Cæsare & Anglo, quum conarentur (vt supra demonstratum est) incen-
 dium illud inter duos potentissimos principes exortum restinguere. Adfuit etiam ma-
 rescallus Castillionæus, cuius consilio res magna ex parte administrabantur: Telinnius
 item seneschallus Ruerguæ rei machinariæ præfectus. Postridie adfuit Sampaulius, qui
 sex millibus peditum præerat: hi autem ad Pontifaugium confederant, octo passuum
 millibus Remis. Huic Rex iubet vt suos postridie medio itinere inter Remos & Pontifa-
 uergium sistat. Qua re perfecta Sampaulius in castra rediit, vbi suis ad quietem circiter
 horis quinque concessis Attinium contendit, quod oppidum est ad Axonam, millibus
 passuum octo Masseria. Illuc prima luce quum venisset, suos ad noctem vsque continet:
 quo tempore Lorgium iubet proficisci cum mille peditibus quorum tribunus erat, cum
 aliquot etiam plaustris vini & reliqui commeatus: his quadringentos equites cataphra-
 ctos præsidio attribuit, ductoribus Telinnio (quem Rex præfectum castrorū creauerat)
 & prætore Candomensi Alenconij legato: ipse cum reliquo tum equestri tum pedestri
 exercitu, ad quatuor passuum millia Masseria, vt illos tueretur, accessit. Equites postquā
 Lorgium cum omni commeatu Masseriam tutò introduxissent, ad Sampaulium reuer-
 untur, qui cum suis omnibus Retelium ad flumen Axonam redeunt. Interim accedunt
 Heluctij ad Rēgem, quibus obuiam processit Trimollius, Sedanius & nonnulli alij.

M A S S E R I A N I (vt ad eos redeamus) cal. oct. lati ob subsidium acceptum, cre-
 brius quā antea tormenta displodere, contra Cæsariani omnia remissius agere, & de
 expugnando oppido desperare cœperunt. Verū ne deficere animo viderentur, misso
 tribicine ab oppidanis petunt numquis illic esset qui congregi equestri certamine aude-
 ret, comitem quidem Egmondum ex suis paratum in insula Masseriana fore. Mom-
 morencius se ad hoc certamen offert, seque præsto fore loco & tempore cōfirmat. Lor-
 gius ignominiosum esse arbitratus, equitem Gallum à Germano prouocari, peditem
 negligi velut Germano imparem, petit sīne qui in singulare certamen longa hasta velit
 descendere, se ad illum excipiendum paratum esse: tum ex castris Cæsarianis Valdræus
 cognomento Pulcher conditionem accipit. Mommorencius equo insidens, lanceam
 in procinctu habens locum designatum petit, Lorgius item cum hasta longa: vbi aduer-
 sarios paratos inueniunt. Mommorencius & Egmondus infestis equis cōcurrunt. Mō-
 morencius loricam aduersarij assecutus traicit, sed lancea fracta nihil amplius nocet.
 Egmondus siue equi vitio, siue alia de causa, aberrat, aut leuiter certē attigit. Lorgius &
 Valdræus sese mutuò hastarū ictibus quot conuenerant, petunt, sic tamen vt neuter al-
 tero superior esset: postea se vtrique ad suos recipiūt. Postridie Ioannes quidam Magnus
 cognomento Picardus miles veteranus, qui Regi omnibus Italicis bellis ductore Molar-
 no sed paulo antè ad Cæsarem transierat: vt intelligeret quæ cibariorum copia esset in
 urbe, misso tympanista petit à Lorgio pro veteris contubernij necessitudine, vtrem vini
 mitteret. Lorgius duos mittit, vnum veteris, alterum noui: & tympanistam in cellam du-
 cit: vt inde intelligeret illos vino abundare: quum reuera tria tantum plaustra illuc à
 Lorgio ipso essent introducta. Nassauuius vbi videt oppidanos famē non posse confici,
 multo minus vi expugnari, tum propter missum subsidium, tum propter regias copias
 quod diu iam sub pellibus degerent: abducere exercitum statuit. Itaque maximam par-
 tem grauiorum machinarum nauibus impositam flumine Mosā Namurcum (quæ vrbs
 est Cæsarianæ ditionis) vt minus esset in receptu periculi, deuchi iubet. His confectis ca-
 stris mouet: ac nequis illum insequens molestus esset, iter per medias sylvas instituit, ver-
 tus Monticornutum Arduennorum, Malberfontanum & Albentium, vt rectā Vervi-
 num & Guisiam pergeret, & summam vbique incendiis vastitatem edit.

R E X audito hostem discessisse & illac iter facere, anteuertere illum ad Guisiam sta-
 nit: proinde omnes illuc copias iter cōvertere iubet, magnum equitum numerum præ-
 mittit, qui hostem adequitando latius ad populandam regionem vagari prohiberet. Ho-
 stis quum Guisiam proficisci statuisset, certior fit Vindocinum, qui Fervauij erat (est
 autem cœnobium vnde oritur flumen Somona) misisse Nicolaum Moæum legatum cū

Subsidium Mas-
 seriam mitti-
 tur.

Singulare e-
 quitum & pe-
 ditum certa-
 men.

Lorgii pru-
 dens factura.

Cæsariani
 Masseria disce-
 dunt.

1. 5 2 1.

Albentoni oppidi crudelis occidit.

centum cataphractis, simul Stratarum quingentorum peditum ductorem, Longouallanum & Ruffimenilium, quibus parem hominum numerum attribuerat, qui Guisiam defenderent, præterea mareschallum Chabannium cum ducentis cataphractis Vervinum, ut illum cohiberet. His de causis mutato consilio Albentorum exiguum oppidum diripit, ciues promiscue omnes nullo neque ætatis neque sexus discrimine interneccione per summam crudelitatem interfecit. Hoc fuit initium tot immanitatum quæ bellis posterioribus per totos triginta annos designatæ sunt. Exciso & incenso hoc oppidulo, iter Strati pontium ad flumen Osiam, relicto ad laeuam Vervino, conuertit. Rex posteaquam cum Heluetiis venisset, exercitum iubet ad Fervaquium cogi: inde ad montem Sammartinum, quod cœnobium est sub Belloreuiso, vnde flumen Scaldis oritur. Ibi Rex Badij virtutem remunerari volens, centum cataphractos illi attribuit, quibus cum imperio præesset, & in equitum torquatorum classem accenset. Dum hostis pedem referret, antequam copiarum nostrorum collectæ essent, Sampaulius cum suis peditibus & aliquot equitibus ad recipiendum Musonem proficiscitur. Quum ad sex passuum millia appropinquasset, Nothus Nassauius quod perspiceret non satis firmum esse oppidum ad tolerandam obsidionem, porta Burgundiana Iuxum ad duo passuum millia se recipit, igne prius tectis & ædificiis immisso. Ibi Grangius, qui vnus ex ducibus eius oppidi fuerat quum hosti dederetur, tam attentè temporis articulum obseruauit, ut quum hostis vna porta egrederetur, ille alia intraret. Ita oppidum ab incendio seruauit, nonnullis incendiariis interfectis. Sampaulius hac re intellecta firmissimo præsidio imposito intra ad Fervaquium se cum suis recepit.

Amiralis in Nauarram venit.

D V M hæc apud Picardos & Campanos fiunt, amiralis Boniuetus missus à rege in Nauarram cum quadringentis cataphractis & peditum numero quem supra commemorauimus, extremo Septembri San-janum Luzæum peruenit: vnde Santandream cum bis mille quingentis peditibus Germanis mittit, quibus præerant Brandhecus & Villerius, sic tamen ut summa autoritas penes Guisium esset, attribuit ei præterea mille Vascones, Nauarros & Cantabros: hos mittit ad oppugnandam urbem Mayam. Ipse qua triduum ad San-janum commoratus arcem Pungentiam in monte Ronceualli sitam, sibi dedi imperat. Recusantibus oppidanis aliquot bombardas nothas quæ vocantur subuehi iubet, & medio itinere cōfecto arcis mœnia percuti: quo significat se, si in ipsum iugum ascenderet, neminem in deditionem accepturum. Itaque territi illi deditionem faciunt, sic tamen ut cum impedimentis abire liceat. Erant autem illic præsidio Hispani circiter quinquaginta, quibus Mondrago quidam Hispanus præerat. Arce capta amiralius simulat se Pampalonam proficisci, sed biduo post conuerso itinere exercitum montanis itineribus ducit, ubi coacti sunt equites spatium vnus diei pedibus iter facere. Vespere accessit ad quingentorum passuum spatium Maya, ibi totam noctem machinas instruit, nonnullis ignem immittit, ut suspicionem hostibus præberet se illic morari constituisse. Interim Germani pedites alio itinere progrediuntur, quos ille insequutus sub noctem in pagum quendam San-jano Luzæo proximum, quingentis passibus citra riuum nomine Stagnæum peruenit: ubi biduum commoratur. Die martis prima luce tota acies instructa per montium iuga iter facit ad pagum Biriattam. Ibi quum flumen transire cogitarent, reperiunt Hispanos non parua multitudine, quorum tamen numerus ob locorum difficultatem perspicere non poterat. His dolis & simulationibus utebatur amiralius ut hosti omnia incerta essent, sicque Fontirabiam opprimeret. Erant hostes trans flumen Behalbiam, nostri citra: quæ causa fuit (ut dixi) ut eorum numerus sciri nequirit. Labitur hoc flumen ad radices montium qui à Nauarra incipiunt, & prope Fontirabiā in mare influit. Totam noctem exercitus noster ordinibus instructis transegit, propterea quod plenilunium erat, æstus verò maris tam altus, ut flumen neque ab illis neque à nostris transiri posset. Postero die circiter octauam matutinam, post recessum totus acie dispositus suos Germanos pedites instruit, deinde cæteri pedites & equitatus totus acie disposita ad fluminis ripam accedunt. Postquam Germani pedites terram deosculati essent (qui illorum mos est quum prælium commissuri sunt) Guisius omnium primus hastam manu tenens aquam ingressus suis comitatus in hostem vadit. Eum reliqui tanta alacritate insequuntur, ut Hispani licet pares numero, & eo superiores (quemadmodum facile intelligi potest) quod quieti in arido nostros transmissio flumine madentes exciperet, illorum

Amirali stragem.

illorum tamen impetu & audacia perterriti fugæ se montibus superatis darent præcipites. Huic exercitui Hispanico præerat Diegus Verax: ex quibus nonnulli Fontirabiam se recipiunt.

AMIRALIVS vesperi cum exercitu Sammartium magnum pagum aduenit, ubi nemo est repertus, quod tum viri tum feminae montes petierant: illic nostri triduum commorati refrumentaria laborarunt. Hispani enim arcem Behalbiam tenebant, in ipso itinere sitam quo nostris comæatum conuehi necesse erat: quare amiralius iubet ut quacunque ratione transuehantur aliquot machinae, & noctu muris admoueantur. Imperata nostri faciunt, & quatuor cannae cum aliquot nothis prouehuntur. Huc postquam venit amiralius, videt machinas suo iudicio nimium procul à muro collocatas esse: itaque media luce trecentorum sexaginta pedum intervallo illas ad murum obuertit. Prima emissionem machinarum glans quadam irrumpit in infimam fenestram tormentariam, quo ictu effracta est una ex præstantissimis illorum machinis, simul tormentarius magister interfectus una cum duobus aut tribus quorum opera ad eam torqueretur utebatur. Ea res tantum terrorem vniuersis militibus iniecit, ut ducem cogerent se in fidem ac potestatem amiralijs permittere. Ex his qui maximè insignes erant, captiui Bayonam ducuntur, ceteri inermes dimittuntur. Amiralius huius arcis combat, quæ maximè omnium Fontirabiae obsidionem ob rem frumentariam impediens, ex suis relinquit qui tum eam custodirent, tum præsidio cibariis essent: ipse rectè Fontirabiam contendit, quam inexpugnabilem esse omnes iudicabant, & vnum est ex claustris regni Hispanici. Eam, quia exigua est, vndique cingit: est autem sita ad ipsum fluminis ostium, ubi mare ingreditur, hinc mari, illinc flumine, reliqua ex parte monte circumdata. Eo postquam peruenit, ipse quoque unam sibi sumit. Res tam celeriter geritur, ut paucis diebus muri pars deiiceretur. Quæ ruina etsi iusta non erat, tamen pedites nostri Vascones, Cantabri & Nauarri sibi potestatem succedendi muro fieri deposcunt: quod etiam conceditur. Vbi si illorum impetus in aggrediendo maximus fuit, non minor certè extitit in propugnando aduersariorum virtus: ut tandem signum receptui in aliud tempus daretur. Oppidani tamen quod scirent amiralius aliquot tormenta in editum locum subuehere decreuisse, quibus illi postmodum latere aperto, dum nostri irrumperent peterentur, simul quod nostrorum virtutem nossent, cuius pridie eius diei periculum fecerant, deditionem faciunt, sic tamen ut cum impedimentis abire liceret: quo tempore Rex Valencenas versus iter faciebat. Huic oppido Iacobum Dalionem Ludæum præponit: qui fidelem operam præstitit, ut postea constabit.

NUNC ad Regem quem Fervaquij & ad montem Sammartinū reliquimus, nostra redeat oratio. Illic quo ordine progressurus esset exercitus constituit: Alenconio primū agmen committit, & mareschallo Castillionæo, qui secundum illum summam obtinere auctoritatem. Borbonius sibi adimi primæ aciei curam, quæ illius propria erat, quippe in media acie una cum Rege ipso collocatur. Vindocino extremum agmen traditur. Re guntur hostes Bapalmia excurrentes (est autem oppidum in colle in planitie Arteflana situm) toti oræ regni quæ est ad Peronam, Corbiam & Durlenum molestissimos esse. Quamobrem Sampaulium cum cohortibus quas ducebat mittit, qui illam ad deditionem compelleret: ei mareschallum Chabannium & Florengium cum suis quenque equestribus turmis adiungit, attributo etiam aliquo machinarum numero. Illi capto oppido & arce, quum non satis firmum locum esse viderent, cui imponeretur præsidium, aduersarij limites regni incursionibus vexabant: tandem ad regem primis à monte Sammartino castris redeunt. Est etiam exiguum oppidum Landrisium nomine ad flumen Sabim, inter stagnum Osæum (vnde flumen illud oritur) & cœnobium Marollanum, quod Hannoniæ versus à sylua Mormaliana iactu bombardæ abest, Galliam versus est in ipso egressu sylvarum Terrassinarum. Illuc Vindocinum cum extremo agmine mittit. Qui quum eò sub occasum solis venisset, quatuor aut quinque ex cohortibus Picardicis se à commilitonibus auellunt, & absque vilo imperio, absque bombardis aut scalis eo

Behalbia deditio.

Fontirabia deditione capta.

Rex in Belgij exercitum ducit.

Bapalmia à Gallis occupatur.

I 5 2 I.

Landrisii op-
pide excidium

impetu in muros & portam feruntur, vt duo signiferi in summum pontem versatilem euaderent: sed mox in fossas deturbantur, vbi alter ex iis moritur. Submouentur à muro opera Germanorum peditum, qui illic octingenti ferè præsidio erant. Ipsi tamen perspecta nostrorum virtute, simul veriti ne diluculo deiectis muris impetum oppugnantium sustinere non possent, se noctu tuto in syluam abdiderunt: quò scilicet nostris obinteriectum flumen, quod medium oppidum perlabitur, transitus non patebat. Vindocinus vbi mane oppidum ab defensoribus vacuū offendit, illud delet & incendit: postea ad suos se recepit, quos castra habentes ad Catellum Cameracorum offendit. Ad vicissimum secundum octobris Rex quum castra ad Happrum haberet, (est autem magnus victus & prioratus monasticus medio inter Cameracum & Valencenas itinere) certior factus Cæsarem exercitum suum Valencenas reduxisse, pontem ad Scaldim infra Buchanium facere statuit, vt hostem ad prælium prouocaret, aut certè illius profectio similis fugæ esset. Assumpto satis firmo ad præsidium equitatu locum ipse ad eam rem idoneum speculatur, què Nouauillæ ad Scaldim esse iudicat, etiamsi vtrique paludes extarent. Sampaulio dat negotium vt cum suis sex millibus tota nocte pontem faciendum curet, simul suos flumen traducat, & castra muniat dum reliquus exercitus transiret.

CÆSAR Valencenis vbi hæc fieri ex nuntiis audit, duodecim millia peditum Germanorum cum quatuor equitum millibus mittit, qui nostros transitu prohiberent. Sed non satis maturè profecti, quum ad flumen accederent, reperiunt Sampaulium tractum exercitum iam acie instructa in loco palustri illis oppositum collocasse, Regem cū reliquis copiis quam celerrimè transire: itaque Sampaulium adoriri non audent, qui loco munito & potiori conditione consistebat, & de receptu cogitare cœperunt. Id verò priusquam illis facere liceret, reperiunt primam & mediam nostrorum aciem transisse, vbi equites cataphracti fere mille sexcenti, peditum vigintisex millia erant, vna cum leuiori equitatu. Sed nebula sublata quum numerus hostium nosci non posset, nonnulli ex prima nostrorum acie non censebāt in hostem inferri signa oportere, alij quòd sciret ad octingentos hostium equites collocatos esse qui peditibus sui recipiendi facultatem præberent, cum equitibus mille sexcentis illos adoriri statuunt: eos enim, siue in fugam agerentur, siue in peditum agmen compellerentur, quid animi haberent satis ostensuros. Quinetiam Trimollius cum suis equitibus & primæ aciei signiferis se rem aggressurum recipit, idem quoque facit Chabannius. Quod si fecissent, Cæsar eo die maximo damno & summa ignominia affectus fuisset. Sed plurimis res non probabatur. Quamobrem hostis, cui sexies mille passuū iter conficiendum erat, idque patenti planitie, exigua admodum iactura se recepit, neque quisquam celebrior desideratus est, præter Notum Emerium & aliquot equites captiuos. Quum Valencenas rediissent, ibi Cæsar rebus planè desperatis, noctu se cum centum equitibus in Flandriam relictis suis recepit. Eo die hostes nobis manus diuino nutu & consilio traditi fuerant, quod beneficium quum non accepissemus, magno nobis postea constitit. Qui enim præsentem Dei opè, quam tempestiuè offert, aspernatur, hanc postea, etiamsi maximè optet, adipisci non potest. Extremum interim agmen flumen transierat, & Rex galea induta ante Heluciorum agmen consistebat. Hi summis precibus orabant prælium committi, sibi nihil optatius esse quàm vt suum erga Regem studium declararent: propterea quod post pugnam Marinianam & fœdus illic conciliatum sub illo militasse non contigerat, nisi quum Cæsar Maximilianus ad Mediolanum esset: sed nondum erat confirmatum fœdus. Verùm nihil eo die amplius factum est, præterquam quòd ex nostris quidam Valencenas vsque procurrerunt. Rex vesperi ad flumen castra ponit eo ferè loco vbi transierat: postridie Borbonium ad oppidum Buchanium mittit, quòd statim deditione accipit. Vindocinum cum extremo agmine Summanium mittit, quòd oppidum non procul est à flumine Carpo. Hoc flumen transire ad Marchiannas (abbatiæ nomen est) cogitabamus, vt auxilium Tornaco obfesso ferremus. Oritur autem Doaci, & ad cœnobium Viconium inter Valencenas & Santamandum in Scaldim fluit.

Pax legatorū
Angli opera
constituta nō
seruatur.

DVM hæc geruntur, adsunt regis Angliæ legati, Millortus Chamberlanus & summus San-jani prior, qui de pace agant. Quæ eorum diligentia & studio ea constituitur, vt Cæsar exercitum à Tornacensi obsidione abduceret, urbem liberam relinqueret, copias item quas ad Mediolanum habebat dimitteret, vtique Rex idem faceret: vtique

si quo de oppido controuersia vlla esset, Angli iudicio ambo starent. Rebus ita compositis Rex cœpta persequi desistit, quum omnibus pax esse confirmata videretur. Sed fama interim affertur Fontirabiam (quod oppidum est in Cantabria Cæsarianæ ditionis) ab amiraglio Boniueto captam esse. Quare Cæsar in pacis conditiones non prius iurare voluit, quam redderetur: quod quum Rex negaret se facturum, irrita fuere pacta & bellum redintegratum. Dum quinque aut sex dierum spatio in illa regione moramur inter Scaldim & Carpum, tanta pluuiarum copia exitit, vt flumina nulla ratione transiri possent. Itaque explorari placet transitum ad Marchiannas, quâ Rex transire decreuerat. Ad eam rem mittitur Mōmorencius, qui nuntiat altiora esse flumina quam vt vado transiri queant: quamobrem statuūt in altiore Artesiæ partem reducere exercitum, flumenque quod Vico & stagnis Osæis ortum in Artesiam labitur, & in Scaldim ad Buchanum influit, transire Clusæ, qui transitus Doaco quatuor passuum millibus abest. Is dies erat panagiorum vigilia.

E o die vesperti prima & media acies transeunt cum nonnulla extremi agminis parte. Ad solis occasum pontibus qui ad aggerem cōstructi erant fractis nonnulla plaustra decidunt, quæ agrè propter loci palustris naturam attolli poterant. Ita qui reliqui erant ex nostris, trans flumen Doacum versus & Valencenas pernoctare coguntur, & eo quidem loco vbi à suis auxilium ferri non posset. Prima luce (erat autem dies panagiorum) Doaco prodeunt magno numero equites & pedites tum ex Belgicis Cæsarianis tum ex Cliuensis auxiliariis, qui nostri exercitus statum explorarent. Equites nostri quos ducebat comes Briennus, Moæus & reliqui duces, quum duo peditum millia ad contendenda impediissent, eam speciem aciei præbuerunt, vt quantum turbæ esset ad transmittenda impedimenta hostis nunquam potuerit deprehendere. Quod si rem nouissent, & vires suas tum Doaco tum Valencenis euocassent, actum planè erat de iis qui trans flumen substituerant. Transmissis circa meridiem impedimentis, extremi tandem transiunt vt mediam aciem subsequerentur, relictis ad extremum aggerem aliquot peditibus cum sclopiis & longis hastis, qui hostem cohiberent, si fortè postremos adoriretur: quod tamen non accidit. Coniunctis ergo omnibus copiis in campo Artesiano, nuntiatur nullum esse præsidium Hedini (is nuntius allatus est Vindocino) postridie magnam hominum multitudinem illic adfuturam ad celebrandas nuptias filix tribuni ærarij Artesiani, propterea quod suspicarentur omnes exercitum nostrum adhuc trans flumen esse. Rex Borbonium illuc summa celeritate cum iis quos adduxerat, mittere statuit, Vindocinum cum extremo agmine, Sampaulium denique cum sex peditum millibus quibus præerat. Profecti Andinferro, quod sex passuum millibus Attrebatibus abest, tanta diligentia etiam iugi pluuia vtuntur, vt oppidani nostrum exercitum ad mœnia prius videret quam profectum esse audissent. Statim oppugnatur oppidum, & aliquot machinariis glandibus muro impactis vi capitur: ibi ingens fit præda, quippe quum oppidum commercio abundaret, in quo ex omni vetustate duces Burgundiæ commeatum vt plurimum habebant. Roxii vxor & Bellanius cognomento Saccaræus, quum in oppido essent, in arcem se recipiunt, vbi quum tormentariam oppugnationem instrui vident, ea lege paciscuntur vt Roxiæ & militibus qui præsidio illic esse consueuerant, cum impedimentis abire liceret, oppidani qui se illuc receperant captiui essent: deducitur illa tutò quò proficisci libuit. Dum Borbonius & Vindocinus arcis oppugnatione expediunt, oppidum à quibusdam prædatoribus igni corripitur: qua in re maxima iactura facta est. Priusquam enim ad restinguendum concurrì posset, nonnulla pars cum multis opibus absumpta est. Hedino capto multa per totam viciniâ oppidula & arces, nempe Rentium, Balliomontium cum aliis in Regis potestatem veniunt. Quum Andinferro Borbonius discederet, rex Durleno Ambianum exercitum reduxerat. Itaque Borbonius & Vindocinus arci Hedinensi præficiunt Dubetium, qui tum Pondormij legatus erat (is autem Italico bello intererat) cui ad arcem custodiendam attribuunt cataphractos triginta cum ducentis statuariis militibus. Vrbi præsidium mille peditum imponitur, tribuno militum Lorgio, & duobus legatis Hutino Manlio & Barræo, quorum verterque quingentenis præerat. His confectis rebus Borbonius & Vindocinus Ambianum veniunt. Tum Rex exercitum sciungere statuit: maximæ parti nobilium qui in equitatu Borboniano ordines duxerant, vicanos quinos cataphractos attribuit, comiti

om̃ sententia / r̃ inq̃t / m̃p̃is nana ñm̃ f̃ng̃t

Hedinum à Gallis captū.

1521.

*Res exercitū
in hyberna di-
misit.*

*Tornacenses
deditionem fa-
ciunt.*

*Papa cum Cæ-
sare adversus
Regem facit
suisq; causa.*

*Scutatus Lau-
trecei frater
Mediolani pro-
rex in ciues a-
cerbior.*

nampe Dammartino, quem Bolinvillerium agnominabant, procomiti Tureno, pro-
comiti Lauedano, Escario Valguioni, Listenæo & Rupebaroni Arverno: nonnullos
etiam ex Vindocinianis eadem dignitate auxit, comitem scilicet Briennium & Hume-
rium. Duo Heluetiorum millia Abbauillæ reliquit: reliquum exercitum dimisit, sic-
men ut sua oppida præfidiis ad hunc modum firmaret. Bononiæ præficit Fayettum cum
quingenta cataphractis, Rupebaronem etiam cum quinque & viginti: Teroanæ
Nothum Morollum Fraxinæ præfectum cum cataphractis quingenta, comitem
Dammartinum, Listenæum, Valguionem, qui vicenis quinque singuli præerant, Bibra-
cte ad Somonam procomitem Lauedanum cum viginti quinque cataphractis, Mon-
trolij Telinnium feneschallum Ruergie cum iis quibus præerat equitibus: Durleni col-
locat equites Vindocinianos, Corbiæ Sampaulianos, Peronæ Humerianos, Sanquini-
ni Chabannianos, Guisæ Guisianos & Briennanos, Veruini denique Brennios: ipse
ut reliquis rebus prospiceret, Compendium proficiscitur. Illic quum circa natalia ei nū-
tiaretur Tornacenses obsessos magna premi egestate, neque per hyemis inclementiam
vilam videret subsidij mittendi facultatem dari, Campiruffo mandat (quem principem
legatum illic cōstituerat) ut quā æquissimis posset rationibus cum hoste pacificetur.
Ille de deditione colloquutus cum suis armatis, impedimentis saluis, vexillis explicatis
& tympanis strepentibus exit: quos hostes tutò Durlenum prosequuntur. Ciues qui do-
mi manere voluerunt, liberè manserunt: qui Gallicanas partes sequi maluerunt, iis
quoque integrum fuit.

D v m hæc in citeriori Gallia gerebantur, nihilo quietior erat Italia. Cæsar enim
iam inde ab anno superiore 1520, omni ratione Regem obruere cogitans, licet pax
inter illos tum constaret, fœdus inter Regem, Venetos & Heluetios initum clanculum
labefactare & aliud nouum illi aduersum cum eis sancire conatur: id ubi se perficere
non posse videt, Leonem papam ambire cœpit. Is contra sanctissimum fœdus quo an-
tea (ut supra demonstratum est) Regi coniunctissimus erat, per summam leuitatem cum
Cæsare societatem inire cœpit, ut coniunctis viribus & sumptibus Gallos ex Italia
eiicerent, Parma & Placentia papæ darentur, quæ patrimonij Ecclesiastici censerentur.
In hanc societatem asciscitur etiam Frânciscus Sforcia, qui apud Germanos exulabat, fra-
ter minor Maximiliani eius qui nuper quum dux Mediolanensis esset, iure suo Regi celsi-
serat. Illum Sforciam papa & Cæsar communi sumptu Mediolanensis ducatus compo-
tem facere armisque dominium asserere debebant. Per id tempus senator quidam ante
diolanensis Hieronymus Moronus, quem rex valde amplificauerat, quum paulo ante
libellorum supplicum in regia magistratum peteret, dolore repulsæ papam & Franciscū
Sforciam adit, status Mediolanensis rationes se turbaturum & nouarum rerum autorem
futurum confirmat. Quod etiam præstitit: neque dubium est quin princeps in causa sue
rit cur e ducatu Mediolanensi deturbaremur. Ego ut quæ antea incepti persequar, com-
memorare statui quæ res papæ suspicionem præbuerit, ut Regi diffideret: cuius rei quum
nullum initio dedisset indicium, ubi motus citeriores intellexit, suos dolos cœpit patefa-
cere. Scutatus frater Lautreci, qui quum frater in Galliam venisset ducturus uxorem fi-
liam Orvalij ex gente Albretana, relictus erat prorex, quum rescivisset aliquot Mediola-
nenses exules sese Bussetum recepisse, Christophoro Palvesino (nam in eius ditione erat
Bussetum) Regis nomine & autoritate interminatur ne illos exules admittat, & Cardinū
quendam Cremonensem mittit, qui hæc mandata perferat. Cardinus itinere suscepto
domum suam quam illic habebat, proficiscitur, ut rei familiari prospiciat. Palvesino nun-
tiatur venisse Cardinum insidiandi causa: itaque hominem cōprehensum tormentis fa-
teri iubet se huius rei gratia venisse. Hac confessione edita, iubet Palvesinus magistratui
ut tanquam conuictum suspendat: quod quum recusaret, ipse hominem ad viginti-
strangulandū curat. Palvesinus iste prædiues erat, ut annuus eius redditus esset ad viginti-
quinque millia ducatorum in Placentino & Parmesano agro, vir annos natus septuagin-
ta, amicitias florentissimus, domum habens omnibus patentem. Is audiens quæ sibi Re-
gis nomine imperabantur, exules apud se manere non patitur: hi Rhegium ditionis Ec-
clesiasticæ concedunt, licet inter papam & Regem conuenisset ne alterius exules alteri
admittere fas esset. Ad hos exules se multi alij aggregare cœperunt, ut quos Lautrecus
Mediolano in exilium egerat, non minori essent numero iis qui domi manserant: quin-
etiam

etiam magnam partem leui de causa prædicabant patria eiectos esse, vt fortunæ eorum publicarentur. Quæ res multorum nobis inuidiam conflauit, quorum postea studio & opera, vt opes amissas recuperarent, Mediolano excidimus. Priusquàm illuc prorex mareschallus Foxius, fratre Lautreco in Galliam profecto (vt dictum est) veniret, Telinnius Ruthenorum Seneschallus hunc magistratum gerebat, qui sua prudentia & humanitate ita sibi Mediolanensium animos conciliauerat, vt omnia summa quiete regerentur. Sed post Scutati aduentum & Telinnij decessum, commutata est administrationis ratio, atque adeo hominum voluntates auersæ.

Vt ad rem redeamus, mareschallus Foxius Scutatus vbi audiit exules Rhegium ab-
 10 iisse, quorum præcipui erant Hieronymus Moronus, cuius suprà meminimus, & Viscon-
 tius Bernabonis Viscontij frater (is autem Bernabo ex equestri cochleatorum ordine ce-
 rat, & quinquaginta cataphractis præerat) Mediolano profectus Parmam venit: inde
 20 die 23 Iunii 1521 cum quadringentis cataphractis Rhegium ire contendit, à comite Gui-
 do Rangone (quem papa illic præfectum constituerat) petiturus vt exules sibi dederen-
 tur. Quum duobus passuum millibus Rhegio abesset, maximam equitatus partem relin-
 quit, ipse comitatus Alexandro Triulsiio, equite torquato, & quinquaginta cataphra-
 30 ctorum præfecto Rhegium pergit, præmisso equite Ambrensi suæ turmæ signifero, &
 vnâ Stratæo signifero turmæ cui præerat Michael Antonius marchio Salussius, cum le-
 uioris armaturæ equitibus harum turmarum, qui portam qua itur Mutinam occuparet:
 40 idq; eo consilio ne dum colloquium cum Rangone haberet, exules ea porta elaberent-
 tur. Postquam Rhegium peruenit Scutatus, præfectum ad colloquium euocari postu-
 lat, qui postquam porta egressus repagulum præterijisset, Scutatus ex equo descendit.
 Dum colloquuntur, in oppido conclamatur ad arma, simul è muro quidam Rangonem
 monet oppugnari oppidum ad portâ Mutinensem. Tum ille, Clarissime Foxi, inquit, ingre-
 dere urbem, vt tuos cohibeas, nequid per vim & iniuriam faciant. Dum ingrediuntur,
 ex muro nescio quis sclopum torquet, & medium Alexandrum Triulsiium trajcit, qui
 50 do millibus passuum sexto post die Parmæ moritur. Statim rumor ad equites qui duobus ab oppi-
 dini. Hic variæ sententiæ dicuntur, quum alij censerent effusis habenis illuc excurrere
 dum, vt ducem liberarent, alij contrâ conuerso itinere Parmam redeundum, vt eam ser-
 uarent: idq; propterea quod putarent rem ex composito geri, vt dum abessent, vrbs oc-
 cuparetur. Dum inter se altercatur, aduenit mareschallus Foxius à comite Rangone di-
 missus, qui eo die decem millia Rhegio proficiscitur, in oppidum ditionis Ecclesiasticæ:
 60 illuc ad eum venit Federicus Bozzolus cum peditibus ferè mille sexcentis. Foxius apud
 se cogitans quæ sic gesta fuerant, ad maiora pertinere posse, & periculum esse ne papa,
 cui iam pridem cum Cæsare nonnihil societatis intercedebat, hanc occasione vteretur,
 vt regio foedere renuntiato Cæsari se adiungeret: Mottæum quendam Gruinum si-
 gniferum turmæ cui præerat Ludouicus Asteus, properè cum mandatis ad papam mit-
 tit, qui doceret, quæ gesta fuerant, non eo se consilio fecisse vt quicquam vel illi vel Ec-
 70 clesiæ detrimentosum aggrediretur. Huic papa vehementer commotus respondet Fo-
 xium suos fines hostis instar ingressum esse, facturum se vt intelligat quàm male nego-
 tijs Regijs consuluerit: eum postea diris deuouet, & ab Ecclesiæ communione submo-
 uet. Foxius eodem loco quo constiterat, duodecim ferè dies commoratur, à bello tamè
 & omni maleficio prorsus abstinens: deinde Parmam redit, vbi ei præsto fuit Pondor-
 80 mius oppidi ipsius præfectus, quem Rex Diuione ad Foxium miserat, vt illi quid vel-
 let fieri ostenderet, in primis nempe cauere ne papam alienaret: nolle enim se duos si-
 mul hostes habere. His mandatis Foxius auditis Pondormium Parmæ præfectum re-
 linquit, ipse Mediolanum contendit, quòd certior fieret percrebuisse illic famam eum
 90 Rhegij captiuum teneri: quo nuntio regiarum partium homines non parum terreban-
 tur. Foxius antea quum videret proscriptorum numerum, Mediolanum scripserat, ad
 se iubens mitti aliquot machinas æneas: ad quas vehendas quum deessent equi, capi ne-
 cesse fuit iugales quibus matronæ Mediolanenses ad cisia vehenda utebantur: quos qui-
 dem liberalissimè commodarunt. His Foxij mandatis acceptis magister fabrū & an-
 100 tigraphus extremo Iunio mense Richoburgum adeunt arcis præfectum, vt ab eo machi-
 nas & tela machinaria acciperent. Id quum grauatè se facere ostenderet præfectus, ad-
 eunt

Rhegii tumultus excitatus papam irritauit.

Papa belli cū Rege occasiōem capiat.

1521.

Arx Mediolanensis de caelo tacta.

eunt illi episcopus Conseranensem Mediolani relictum Regis legatum. Interea maxima turris arcis portæ imminens sexta fere vespertina de caelo percutitur, in qua inerant bis cetera quinquaginta millia pondo pulueris tormentarij, mille ducenti viri igniarij, sexceteræ lanceæ igniarie, & salis copia in quinquenniū congesta. Turris ab ipsis fundamentis conuulsa est, simul quadragenī ex muro vtrinque porrecto pedes: cuius ruina opprefsi sunt ad trecentos partim nobiles partim milites, qui illic spatiabantur, in his ipse Richoburgus: eodem modo alij perierunt, qui extra arcem in platea deambulabant. Tanta pulueris vis extitit, ut muri partes solidas ad ducentorum quinquaginta passuum spatium sublimes extulerit, quibus loco mouendis centum bouum vires vix satis fuissent. Hinc tanta solitudo sequuta est, ut arx absque vlla custodia relinqueretur: ut Galli quidam senatores cum suis domesticis cogerentur ad eam custodiendam statim concurrere usque dum centum cataphracti Nouaria venirent. Hoc casu audito papa Leo omen arripuit tanquam sibi secundum, Gallis infaustum esset, aduersum illis Deum dictatans: itaque opem diuinam sibi affuturam sperans, Regem in hostium numero palam habere decreuit.

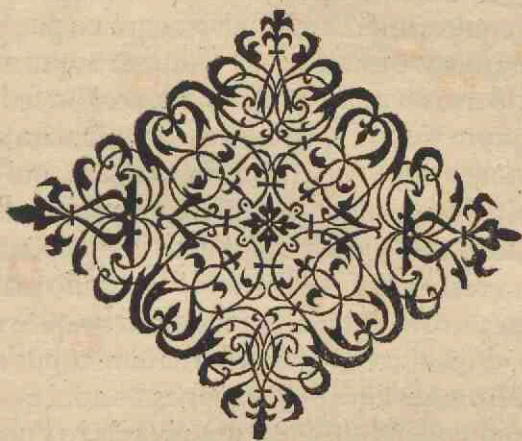
Garrouius Palvesinus Mediolanensem, a quo obsidebatur, caput.

Ad lacum Comensem erat nobilis quidam Mediolanensis Manfredus Palvesinus; cuius summa erat autoritas. Is cum non exigua militum manu, maxime Germanorum peditum, pridie eius diei qui natalis Ioannis celebratur (quo etiam die Scutatus Rhegij fuerat) recta Comum contendit, cui præerat capitaneus Garrouius Cantaber rei militaris peritissimus. Tum ergo dum extra oppidum festum diem pro more celebrarent, Garrouius audito repente tumultu in urbem redit, & qua erat in rebus gerendis solertia, custodijs murum tum pro hominū numero quos habebat tum ad præsentem usum firmare coepit, ita tamen ut ciues & milites alternis locis disponderet: eo consilio ut siquid de hoste intromittendo cogitassent, id irritum esset. Palvesinus ad portas oppidi accedit: verum ubi perspexit quanta industria nostri suis rationibus consuluisse, nihil amplius suscipere ausus est. Benedictus quidam Vlmæus ciuis Comensis, caput & administer consilij iurationis, Palvesino confirmauerat Antonium Rusquium ciuem, qui intus consilij particeps erat, effecturum ut aditus illi in oppidum daretur: noctu enim per posticum domus murum effracturum, ubi expeditus esset homini armato transitus, Gallos porro qui tam pauci essent, ingressum non impedituros. Verum Benedictum illum spes fefellerat: nam Garrouius (ut dictum est) permixtis ciuibus & militibus effecit ut neque Rusquius neque quisquam alius se aperire ausus fuerit. Palvesinus ubi videt irritum esse temerarium hunc conatum, locis circa oppidum qui videbantur commodissimi custodias disponit, ipse cubitum concedit: sed non diuturno somno illi frui contigit. Etenim Garrouius ubi perspexit eos negligentius excubias agere, eruptione summa dexteritate facta, octingentos pedites tum Germanos tum Italos somno oppressos inuenit: quos ita perterritos ex hostibus interfecit. Quinetiam Palvesino ipsi tantum terrorem immisit, ut ambigere coepit num lacu conscenso nauigio, an verò terrestri itinere fugam arriperet. Tandem autoribus Germanorum ductoribus terrestre iter sequutus est: sed tamen (ut auctoribus Germanorum ductoribus terrestri itinere sequutus est) ex comitibus illius alij nauigio abierunt, alij montium iuga petierunt. Garrouius animaduersa tanta hostium perturbatione, angustias occupare instituit quā illis transeundum esse nouerat: quamobrem cum ea hominum multitudo quam colligere potuit, naui conscensa, celeritate nauigandi hostes anteuerit. Quum eò venit Palvesinus nihil tale suspicans, in nostrorum insidias incidit, tanto timore perculsus ut de resistendo non cogitaret: ita capitur ipse cum aliquot alijs ducibus Italis, reliqui interficiuntur, præter paucos qui montibus superatis euadunt. Garrouius Germanos pedites domum fide data redire voluit, Palvesinum cum firma custodia Mediolanum misit. Illic confessus coniurationes aduersus Regem initas & rerum nouarum consilia in ducatu Mediolanensi, maxime Hieronymo Morono autore hæc à se susceperat fuisse, causa cognita crudelissimo & inaudito genere mortis afficitur: obtruncantur etiam Bartholomæus Ferrerius & capitaneus Sotus. Cæteri Palvesini indicij proditi in montes se receperunt, qui nobis postea bello infestissimi fuerunt.

Mareschallus Foxius quum Rhegio Mediolanū reuertisset, ubi omnia ad defectionem spectare videt, ad Heluetios mittit ad octo millium hominum delectum habendum:

bendum: deinde collectas aliquot peditum cohortes Parmam mittit, quò iam peruene-
 rat Federicus Bozzolus. Illis etiam adfuit Pondormius Parmæ præfectus cum suis quin-
 quaginta cataphractis: qui quum sciret hostis primum impetum illuc factum, vallo cele-
 riter oppidum munierat. Dum hæc in Italia geruntur, Rex certior fit colloquium ha-
 bitum fuisse à Foxio cum Rhegij præfecto, & papæ in suspensionem venisse quasi oppidū
 illud occupare conatus fuisset. Id quod molestissimè tulit, quòd timeret ne papa ob eam
 causam ad bellum inferendum adduceretur: nolebat autem sibi hunc hostem accede-
 re, cui satis erat quòd cum Cæsare sibi res esset. His causis adductus Lautrecum mare-
 schalli Foxij fratrem Mediolanum (vt demonstratum est) mittit. Is postquam eò perue-
 nit, Palvesinum, cuius antè memini, crudelissimè necauit, hominem summæ inter suos
 auctoritatis, qui annuo reditu habebat xxv m ducatorum in agro Placentino & Parme-
 sano: idq; ob eam solam causam quam commemorauimus, quum nulliis præterea sce-
 leris conuictum esse omnes prædicarent. Bona eius publicata fratri Foxio dedit, quod in-
 pessimam partem à plurimis est acceptum, quoque à nobis abalienati ad hostes transie-
 runt. Erat enim ille potentissimus totius regionis in primis Leoni papæ necessitudine cō-
 iunctus. Ex ijs qui in iudicio aderant plurimi non censebant necandum esse, quum
 illud hominis primum esset peccatum, sed potius in Galliam mittendum: sic
 enim obsidis cuiusdam instar futurum, ad retinendos multorum a-
 nimos ne deficerent, & augendum erga Regem studium, vt
 in gratiam hac ratione redirent. Certè pauci senato-
 res vt capitali iudicio subscriberent
 adducti sunt.

LIBRI PRIMI FINIS.

MARTINI BELLAI

LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER

SECVNDVS.

I 5 2 I.

Caesar, papa
& aliquot I-
talie populi
foedere iuncti.

O tempore inita est & iureiurando confirmata factio inter Leonem papam & Caesarem, in quam asciti sunt Federicus Gonzaga marchio Mantuanus & Florentinorum resp. Hi omnes vno consensu factionis principem Prosperum Columnam patricium Romanum creant, quem (ut superiore commentario demonstrauius) necopinanter anno 1515 Villafrancae nostri ceperant. Is Gonzaga marchio Mantuanus ab adolescentia educatus fuerat in aula Ludouici duodecimi, cumque Franciscus quum regnum iniret, praefectura centum cataphractorum attraherat, & legatum Bocartum cognomento Refugum attribu-
buerat. Bocartus in ipsos equites imperium sibi arrogare coepit, suum id ius esse, penes marchionem nomen tantum & ornamentum residere: atque adeo signiferum & vexillarium ipse constituit. Id marchioni acerbum valde accidit, sed dissimulandum tamen sibi esse censuit: deinde quum videret Regi cum papa amicitiam constare, a Rege petit, ut sibi per eum liceat honorem sibi a papa habitum accipere, qui eum vexillarium Ecclesiae creauerat. Hoc ubi a Rege obtinuit, occasionem postea nactus, quum papa se hostem Regis profiteretur, torquem equestris dignitatis insigne Regi remittit, & Ecclesiae stitici exercitus imperator creatur. Caesar Ferrando Aualosio marchioni Piscario, ut se cum illis coniungat iubet cum quadringentis cataphractis, quos ex regno Neapolitano adduxerat. Eo tempore adfuit Hieronymus Adurna cum tribus millibus Hispanorum, qui nuper aduenerant. Hi omnes vires suas vniuersas Bononiae congregant, & consilio communicato Parmam contendendum esse statuunt, relicto Piscario cum trecentis cataphractis & aliquot peditibus ad limites agri Mantuani, qui quatuor millibus Germanorum peditum & duobus millibus Rhetorum auxilio venientibus praesidio essent, ne a Venetis angustiarum transitu prohiberentur. Lautrecus certior factus Caesarianos Parmam versus progredi, mareschallum Foxium fratrem illuc mittit cum suis centum cataphractis & aliis quos ex tempore colligere potuit. Illic praesto fuit Federicus Bozzolus cum bis mille peditibus Italis, Pondormius etiam cum suis quinquaginta cataphractis, centum item equites Scoti quibus praerat Albinus, ductore Luca legato, equites Philippi Chaboti Brionij, numero quadraginta cataphracti, ductore Paride legato Delphinatense, viro celeberrimo, equites Ludouici Astai numero sexaginta cataphracti, Sampaulij equites cataphracti triginta: denique Ioannes Hieronymus Castellioneus, & comes Ludouicus Bellijocus, qui peditibus Italis praerant.

HOSTES Rhegio ubi fere sesquimensum commorati fuissent, profecti omnibus copiis ad torrentem progrediuntur sexies mille passuum Parma interuallo (is limes est Mediolanensis & Rhegini agri, qui ditionis sacrae est) ita tamen ut incursionibus abstinere. Ad hunc torrentem circiter dies quindecim commorati, tandem transseunt, & armati in fines Mediolanenses impressionem faciunt: quae fuit aperta belli denuntiatio. Totus iste confederatorum exercitus mille quingentorum passuum interuallo Parma castra

castra ponit, ad vicum Sammartinum. Inter hunc vicum & Parmam Giara planities interest, in qua pluuioso cœlo magnæ existunt inundationes, sereno siccum est solum, vt *Parmæ nostri obsidentur.* pote arenosum: spectatque ea planities arcem Parmensem. Illic velitationes tum pedestres tum equestres quàm dici potest bellicosissimæ cõmittebantur: atque hoc fuit initium scloporum qui furca subiecta torquentur. Hostes vbi per aliquot dies in planitie confisissent, die mercurij qui Ioanni obruncato sacer est, machinas ad portam crucianam Mediolanum versus promouet, vbi tum suburbanæ duntaxat ædes erant: hanc portam & reliqua lateralìa munimenta postridie concutunt. Postero deinceps die multas tum simplas tum duplas cannas ad oppugnationem collocant, tantæque diligentia vtuntur, vt meridie muri ruina quinquaginta passus lata facta sit, in quam quum tribus cuneis irrumpere conarentur, à nostris tum equitibus tum peditibus submouentur. Qua parte ruina huius muri facta est, nullæ erant fossæ, & murus planè infirmus, vt quum vtrinque noctu in excubiis essent, alteri vicissim aliorum hastas intus & extra conspicerent. Vnde tantus terror pedites nostros Italos inuasit, vt plurimi per muri deiectionem patentem ruinam egressi ad hostes transirent, atque ex sex ferè millibus hominum non relinquerentur duo millia: sed illorum duces fidelem operam nauarunt. Marechallus Foxius quum quindecim dierum ferè spatio inferius oppidum seruasset, de sententia ducum exercitus noctu deferere decreuit, quòd diurno & nocturno labori ferendo pares non essent. Quare vbi tota nocte in urbem superiorem deduxissent machinas & quæ vsui erant omnia, illuc horæ vnius spatio priusquam diluxisset se recipiunt, relicto quodam peditum duce ex cohortibus Federici, quoad omnes intus coacti essent. Is vbi videt tempus esse vt receptui prospiciat, egregio strategemate vtitur, ne hostes recedenti instant. Sclopetarios omnes suos iubet extremum funem accensum præcidere, eumque certis spatiis intermissis vallo imponere, quibus locis excubias agere consueuerant. Itaque factum est vt hostes nostros in stationibus esse arbitrati nihil de discessu prius senserint, quàm horæ iam spatium dies promouisset, & nostris rebus suis prospiciendis facultas daretur. Postquam constitit nostros pedem retulisse, hostis machinas traiecit iis ipsis muri ruinis vnde repulsus fuerat, easque media luce ad superiorem urbem promouet, propterea quod ædificiis suburbanis tanquam vimineis pluteis vterentur, & machinas collocant pontem versus: quo die exiguum muri partem labefecerunt, sed capitaneus Lucas ictu bombardæ interiit. Tandem hostis videns obfirmatos oppidanos, certior etiam factus Lautrecum cum exercitu appropinquare, in quo erant viginti millia Heluetiorum, die lunæ mane aliquo machinarum strepitu edito, abducunt machinas, & duobus passuum milibus Parma secundo Pado abscedunt.

LAVTRECVS cum suis Heluetiis, equitibus grauis armaturæ ferè octingentis, & aliquot peditibus Gallis, quos hinc inde collegerat, adiunctis etiam Venetorum copiis, quingentis nempe cataphractis equitibus (vt illorum mos fert) & octo fere peditum milibus, hostem insequi cœpit. Verum dum in arce quadam Rupeblanqua oppugnanda suos detinet, (ibi enim tridui fere statium absumpsit) aduersariis sui colligendi facultatem præbuit, vt Padum transirent: quod minimè profecto facere licuisset, si illis instare voluisset. Lautrecus fratrem Foxium accersit, quoscumque habeat ad se adducat: quamobrem quum Parmam nullo defensore deseruisset, ciues statim in papæ fidem se dedunt. Marechallus Foxius Padum è regione Cremonæ ad fratrem transit: itaque coniunctis ambo copiis Burdelenæ duobus ab hostium castris passuum millibus castra collocant, illi enim Rebecci ad castrum Pontium (quod ditionis est Venetorum) septem passuum millibus Cremona confederant. Situm est autem Rebeccum ad riuum quendam qui Mediolanensem agrum à Veneto determinat. Trans eum riuum loco edito est castrum Pontium, despectus habens in eam planitiem vbi hostis castra habebat. Quem si tum adorti fuissetus (biduum enim ibi commoratus est, quum nos Burdelenæ essemus) non est dubium quin è loco superiori bombardis petitus & turbatus fuisset, vt ad instruendam aciem nulla illi facultas daretur. Tertio die aggredi illos decreueramus, sed tarditate nostrorum ducum effectum est vt elaberentur: itaque Lautrecus eo die Rebecci, vnde illi discesserant, castra locat. Postero die eos insequi cœpit, & mille passuum intervallo eorum castris castra confert, quum quidem loco munito cui Ostiana nomē erat in marchionatu Mantuano se continerent. Postridie Lautrecus hostes è munitionibus elicere cupiēs,

Hostes Parmæ re infecta discedunt.

Parmenses ad papam deficiunt.

521. aciem explicat: at illi quod inferiores se nosset, castris se continuerunt, neque sui potestatem, quantumvis lacesiti fecerunt. Quamobrem Lautrecus copias Rebeccum reduxit nescio qua causa adductus: nisi quod aiunt illi satis fuisse quod hostem ex agro Mediolanensi expulisset. Rebecci exercitus noster octo circiter dies commoratur, quum interim mensis Nouember appeteret noctes fierent productiones, pluuiosa & frigida. Quare Heluetij tædio affecti venia non impetrata abierunt, stipendia non dari causati, ut ex viginti millibus circiter quatuor millia remanerent: hoc quidem constat, à cardinali Medicæo papæ consanguineo ad hanc rem fuisse sollicitatos. Rebecco Pondormius cum suis mittitur, attributo comite Hugone Pepolone, qui legatus præerat turmæ ducis Genuensis, & circiter MCC peditibus, duobus præterea falconellis, qui Heluetios transitu prohiberent, quos cardinalis Medicæus (qui postea papa Clemens fuit) & cardinalis Sedunensis adducebant. Is transitus erat ad flumen in ditione Venetorum, vergit autem ad lacum Istium. Hunc nostri biduum aut triduum occupant, postea hostes vi perumpunt, quâ Hugo cum suis aditum obsidebat. Itaque Pondormius oppidum petit ditionis Venetorum, ubi biduum comoratus, ad Lautrecum se confert, quem etiamnum ad Rebeccum inuenit. Heluetij qui à nobis defecerant, ad Prosperum Columnam, qui (vbi dictum est) factionis imperator erat, transeunt. Lautrecus videns suorum numerum minui, hostiles copias contra transfugas augeri, fluminis Addæ aditus munire constituit, simul Mediolanum missis nuntiis iubet castella & vallum instaurari quæ antea à Borbonio facta fuisse demonstrauimus. Cafariani Addæ transitum quum tentarent, tandem Franciscus Moronus Mediolanensis Hieronymi Moroni nepos, & alij nonnulli belli duces, qui regionis situm perspectum habebant, Bembram adierunt, quod exiguum flumen est ex Bergomatum finibus fluens, & Vauræ in Addam labitur. Vauræ aliquot nauigia in arundinetis nacti flumen circiter quadringentos homines traiciunt: hi comitem Hugonem qui ad hunc transitum à Lautreco constitutus fuerat, in fugam coniiciunt: ubi capitaneus Cardinus qui quingentis viris præerat interficitur, simul Gratianus Lucæus qui parem dignitatem obtinebat.

LAUTRECUS ubi aditum vi patefactum esse audiuit, firmum præsidium Cremonæ reliquit, ipse summa celeritate Mediolanum, veritus ne hostis anteuertere, rediit. Urbem dispositis custodiis munit, auxilium quod à Gallia mittebatur, illic expectare statuit, mense Nouembri. Prosper flumine Adda traiecto, certior factus Lautrecum Mediolani esse operi accelerando & muniendæ urbi intentum, hominem insequi constituit, & Cheruallem (coenobium hoc Mediolano abest quatuor passuum millibus, Laudæ Mediolanum iter facientibus) copias adducit. Ibi quum incertus esset, quidnam ageret, quod magnam hominum multitudinem in oppido esse non dubitaret, adducitur rusticus quidam in excubiis marchionis Mantuani captus, qui Prospero & reliquis ductibus ait se à nonnullis ciuibz qui Cæsarianas partes sequebantur ad Hieronymum Moronum mitti, qui confirmaret eos, si recta pergere vellent, sine vlla dubitatione oppidum occupaturos esse: sin cunctarentur, & Gallis sui colligendi & vires explorandi facultas daretur, frustra illos postea rationem qua eos expellerent quesituros. His auditis coeunt duces, & vicesimotertio Nouembris die statuunt ut marchio Piscarius cum cohortibus Hispanicis, quibus tum præerat, recta ad portam Romanam sub occasum solis accedat, cuius portæ & simul suburbiorum custodia commissa erat copiis Venetis, quibus Theodorus Triulsius cum imperio præerat. Piscarius delectis MCC viris ad primum imperii faciendum, recta castellum petit, quod à Venetis inceptum nondum ad arcendum hostis satis firmum erat. Hi repentino metu perculsi hostibus non obsistunt, sed relicta munitione & statione fugantur. Theodorus Triulsius, qui ægrotus decubebat, è lectulo surgit, sequi hosti opponit cum paucis quibusdam quos ex suis reperit, & se ad hostium impetum infringendum parat, suos magno numero pone sequi arbitratus. At illis, quoniam nullus est in nocte pudor, dilapsis ipse impar victus capitur, & postea coronatorum redimitur: simul etiam Iulius Sanseuerinus & marchio Vigeuanus capiuntur. Lautrecus ubi suburbia à Venetis absque vlllo prælio relicta esse animaduertit, se cum suis quos reliquos habebat in plateam recipit quæ est è regione arcis: deinde quum videret nulla ratione oppidum suburbio amisso seruari posse, loco excedere constituit, & Comum versus ad Heluetios, ut auxilium è Gallia expectaret, proficiscitur: prius tamè arci Mascaronem Vasconem præponit. Episcopus etiâ Conseranensis quum alios sequi non posset, remanet,

Heluetii ad
hostes trans-
eunt.

Lautrecus Me-
diolanum se
recipit.

Hostes Medio-
lani suburbia
primo impetu
capiunt.

Mediolanum
captum diri-
pitur.

quingenta item grauis armaturæ milites & sexcenti pedites Galli. Cardinalis Medicæus cum copiis papanis Piscarium subsequutus, Mediolanum prima luce ingreditur. Ibi inæstimabilis fit præda: nam totos decem dies direptio militum, tametsi duces pro imperio vetarent, cohiberi non potuit.

CÆSARIANI & papani vrbe potiti, de conficiendo bello consilia inire cœperunt, & multis in vtranque partem sermonibus habitis constituunt Heluetios a fœdere Gallico alienandos esse: itaque ad eos mittitur Veronensis episcopus papæ nomine & alij à ciuibus Mediolanensibus, qui de ea re cum illis agant. Vbi ad confœderatorum litæ ventū est, Mediolanenses se vltius nisi accepta fide publica progressuros negāt: Veronensis episcopus audacius institutum iter conficit, sed suo malo. Eum enim Heluetij quod in suos fines, qui Gallorum socij erant, absque fide publica ingressus esset, vinctum in custodiam tradunt. Lautrecus interim Comum proficiscitur, secum habens nō amplius quingentos grauis armaturæ equites, Heluetiorum quatuor millia cum paucis peditibus. Venetis aderant quadringenti grauis armaturæ suo more, peditum sex millia cum impedimentorum nō ita magno numero. Sub diluculū Comum peruenit, ibique totum exercitum collocauit: postero die quatuor Heluetiorum millia qui remanserant, domum redierunt. Lautrecus cum omni equitatu Leccam versus contēdit, vbi flumine traiecto præsidia in Venetorum oppida deduxit, Vandenessum mareschalli Chabannij fratrem L. cataphractorum præfectum Como præposuit, eique capitaneum Bouetum cum d. peditibus Gallis attribuit. Hostes exercitum nostrum insequuti Comum obsident, & oppugnatione x aut xii dierum spatio facta, Vandenessus oppidū seruari non posse quum videret, cū Piscario Cæsaris in ea obsidione legato paciscitur vti milites impedimentis, equis & armis saluis abirent, & tutō in Venetorum fines deducerentur. Hæc pactio inita & chirographo confirmata marchio pronuntiari iubet vti milites domū se recipiant, & sarcinas expediant, se quidem, nequid illis detrimenti inferretur, Hispanos capitaneos in parte muri deiecta collocaturum. Vix horæ spatium intercesserat, quū hostes passim domos ingressi tum milites tum ciues ipsos, de quibus etiam pactio cautum fuerat, diripiunt. Præda facta ingreditur marchio Piscarius, sibi dolere simulās hæc sic gesta esse, & militibus nonnihil ex præda restitui imperat: verū ex iis plurimi spoliati pedestri itinere abire coacti sunt. Vandenessus inde profectus quum ad Lautrecum venisset, illius permissu Piscario per caduceatorem prouocationem denuntiat, promissis illum & datæ fidei non stetisse: quod si inficietur, se singulari certamine instare factum paratum esse. Piscarius respondet, si se prudente aut iubente direptionem contigisse audet asserere, eum se falsi reum agere. Multæ vtrinque denuntiationes fiunt, quum Pōmine Vandenessi fideiussor esset: verū antequam hæc cōtrouersia singulari certamine dirimeretur, Vandenessus ad Romanienum moritur, quum amiralius Boniuetus exercitum reduceret. Paucis post diebus Veneti molestè ferre cœperūt nostros diutius apud se commorātes gratis ali. Itaque placuit omnem exercitum discedere, & die dicto in duobus pagis decem millium interuallo Cremona conuenire: quod sine mora factū est. Cremonenses quod nostrum exercitum funditus Mediolani deletū esse arbitrarentur, a nobis deficiunt, & suis portis Cæsariana insignia imponunt. Quod vbi Lautrecus nuntiatum est, nihil ad celeritatem relinquere statuit quō vrbe reciperet, ope arcis quæ a nostris adhuc tenebatur, cui præerat lanotus Herbouillæus Bunouius. In vrbe homines erant vndique collecti, pauci rei bellicæ periti, qui tamen vallum & fossam aduersus arcem ad impediendas eruptiones ducunt. Huc impetum faciunt ferè c. l. grauis armaturæ & ccc. quos sagittarios siue arcitenentes vocant, quos oppidani fortiter repellunt. Quum secundo illos adoriri pararent, hostes perterriti de deditione colloqui cœperunt, modo saluis impedimentis abire liceat: id nostri cōcedunt ea lege vt post duas horas oppido excedant. Accepta ab his conditione, Lautrecus cum d. grauis armaturæ tredecus, qui si vno die amplius cunctatus fuisset, hostes numero superiores illuc proculdubio venissent. Lautrecus Cremonæ triduum aut quatrīdū cōmoratus mareschalum Foxium fratrem in Galliā mittit, qui regē doceat quo loco res Mediolanensis esset, quem Cōpendij inuenit. Hoc facto Lautrecus Pisquetonem mittit, hoc enim oppidū a nostris adhuc tenebatur. Hoc quidē verum est, simulatque Mediolanum amisimus, qui

Lautrecus exi-
git exercitus
Comū venit.

Comi deditis
& præda.

Cremona a
Rege deficit,
& a nostris
capitur.

1521.

Alexandria
ab hostibus ca-
pta.

nostri antea studiosi videbantur, eos statim alienatos esse. Quare Lautrecus copias va-
riis locis distribuere statuit, ut eas dum è Gallia subsidium mitteretur recrearet. Cre-
monæ præsidium imponit quinquaginta cataphractos, eorumque præfectum marchio-
nem Salussium Michaellem Antonium oppido præponit, attributis centum Foxianis
gravis armaturæ, & nonnullis peditibus Italis ex cohortibus Federici Bozzoli, aliquot
etiã equites in oppida ipsius Federici dimittit: ipsum denique Federicum ad Parmam
recipiendam mittit, quam defecisse à nobis meminimus. Id quod efficere non potuit:
ita omnia erant à papanis prouisa. Prosper Columna qui cum suis omnibus Mediola-
num ingressus fuerat, id temporis certior factus Alexandriam à ciuibus teneri, studio
Gibellinorum fretus eò contendit. Quò quum venisset, ciues eruptione facta, Gibelli-
norum dolo repelluntur, sicque Hispani permixti irrumpunt. Papienses quum apud se
præsidio haberent Sampaulianos equites, eos monent loco excedant, se enim illis fer-
uandis idoneos non esse, quin ab hostibus deleantur. Hi ubi sibi omnia infesta vident;
Astam se recipiunt.

Papa rebus no-
stris aduer-
sis supra mo-
dum exhilara-
tus moritur.

Yakim Tsavrtse

EODEM tempore papa Leo quum rescivisset nostros Mediolano expulsos esse,
tantam ex eo nuntio lætitiã cepit, ut rheumate & febris continenti triduo absumptus
sit. Bene sanè cum illo actum, qui præ gaudio obierit. Statim Rex cardinales Borboniũ
& Lotaringum cursoriis equis Romam mittit ad eligendum qui demortuo succede-
ret. Dum iter faciunt, audiunt designatum esse successorem (cui nomen fuit Adriano)
patria Louaniensem, Caroli Cæsaris olim præceptorem. Is tum Roma aberat in Hispania,
quum papatum obtinuit: itaque cardinales conuerso itinere in Galliam reuertun-
tur. Cardinalis porro Medicæus, qui legatũ agebat in exercitu papano, audita papæ con-
sanguinei morte, exercitum dimisit, & ipse Romam se recipit. Lautrecus Cremonæ re-
cepta & rebus in tuto collocatis, cum ducentis cataphractis in fines Venetorum reuer-
titur, ubi propter rem ex sententia gestam amicè excipitur. Verum decem post diebus
accepto sinistro nuntio de re Papiensi & Alexandrina ad motum fortunæ se mouere cœ-
perunt, & grauem sibi eum esse apud se demonstrarunt, eumque monendum curarunt
diutius illic hære aut in suis regionibus ferri nõ posse, itaque illinc facesseret. Id facere
coactus Cremonam redit. Mortuo Leone papa Franciscus Maria, cuius res vehemen-
ter erant accisæ, ut qui à Gallis in Leonis gratiã ducatu Vrbinensi (ut superiori libro de-
monstratum est) spoliatus fuerat: tum pro optima voluntate, qua illum ut pote virtute
bellica præstantem prosequerentur milites, tum etiam in Leonis inuidiam (qui pro tan-
tis Gallorum in se meritis hanc retulerat gratiam, ut regis hostem se apertè profiteretur)
collegit ad sexcentos voluntarios milites, quibus ducatum paucis diebus recepit, & ad
hunc usque diem retinuit. Prosper factionis imperator & Hieronymus Moronus, qui
Francisci Sfortiæ (cuius causa bellum istud motum fuerat) res curabat, ubi vident se ab
exercitu papano destitutos, in quo præcipuè illorum vires tum ob equitatum tum ob re-
pecuniariã positæ erant, statuunt inueniendã esse rationem qua res partas tuerentur: in
primis autem re numaria laborabant. Et quoniã hyems aduenerat, quo tempore non ita
magno exercitu opus erat, ut sumptu leuarentur, Heluetios menstruo stipendio nume-
rato dimittit, peditibus quoque Rhetis & Italis idem faciunt: equitatum qui antea sumpti-
bus papæ alebatur, cum marchione Mantuano mittunt, ut in Placentino & Parmesano
agro arbitrato suo viuerent, pedites tum Hispanos tum Germanos in oppida & castra
quæ subegerant eadẽ conditione dimittunt, paucos quosdã Mediolani retinent, qui Gal-
los eruptionibus ex arce prohiberent. Moronus ut rem pecuniariã expediret, subornat
monachum quendã Augustinianum Andream Ferrariensem, qui quum dicendo valeret,
suis cõcionibus populum in hanc sententiã pellexit, irã Dei in Gallos cecidisse: ut cui vel
duo suppetere coronati, is alterum liberaliter in belli usum conferret. Huic monacho
pollicebatur Moronus archiepiscopatum Mediolanensem: sed promissam rem nõ præ-
stitit. Rex postquam Compendij sigillatim è Foxio didicit quo loco res Italica essent, so-
Nothum Sabaudum præfectum prætorio, mareschallum Chabannium, qui sede-
seuerinum præfectum hippocomiæ & Mommorencium ad Heluetios mittit, qui sede-
cim hominum millia conscriberent, ut Mediolanum subsidio ducerentur.

Monachi en-
imdam con-
cionibus bellũ
exardescit.

DVM hæc in Italia geruntur, nihilo maior in Picardia quies extabat. Demonstra-
tum est quã ratione hanc regni oram Rex dispositis vndique præsidiis Valencenis re-
uerfus

versus muniisset. Tota hyeme bellum vtrinque acerrimè à præfidiariis gerebatur, vbi
 aliàs Galli aliàs Burgundi certamine superiores discedebant. Inter cætera vnum extat
 quod prætermittendum non videtur. Ad vicesimum quintum Martij anno 1521
 ante Paschalia mille ducenti pedites Germani è præsidio Attrebatensi traiecto ad Dur-
 lenum flumine Orthia, pagum Bernauillam cum aliis finitimis populati sunt. Qua re in-
 tellecta Vindociniani equites qui Durleni erant præsidio, (his autem præerat Strataeus)
 nocte intempesta equos conscendunt, vt eos redeuntés ad vadum fluminis præstola-
 rentur, tametsi duntaxat triginta essent cataphracti, cum arcitenentibus circiter quin-
 quaginta: sed tantam rem suscipiebant peditum virtute freti, qui se dimicatu-
 ros confir-
 mabant: hos enim fere trecentos voluntarios collegerant. Hostes iam vadum transiisse
 reperiunt, itaque illos adoriri statuunt: quod etiam tanto impetu faciunt, vt turbatis or-
 dinibus eos disiciant. Vbi ex nostris cadunt Ricamæus & Nothus Dampontius, equus
 Strataei, qui autor rei suscipiendæ fuerat, interficitur, equus item Martini Bellaij, Coque-
 leti & Lealij. Quñ autem pedites subsecuturos confiderent, reperiunt illos, antequam ad teli
 iactum accessissent, fugæ se mandasse: quare quum denuo hostes adoriri statuerent, cur-
 sum inhibere coacti sunt. Nihilominus tamen illos prædam relinquere cogunt: & ex
 Germanis peditibus tum in conflictu tum in receptu centum quinquaginta interficiun-
 tur, in primis vnus ex præcipuis eorum ducibus. Illi postquam se Attrebatum recepif-
 sent, tam aduerso prælio se pugnassee dolentes, tantam iniuriam vindicare statuunt, & Dur-
 lenum ex improviso opprimere, vbi magna solitudo præsidij erat: nullis enim peditibus
 tenebatur. Ad eam rem perficiendam comes Buranus princeps legatus Cæsaris in Bel-
 gio, coactis omnibus tam peditibus quam equitibus qui in ora Belgica præsidio consti-
 tuti erant, sex etiam tormentis æneis, Durlenum die sabbati XIX Martij paulo sub di-
 luculum venit, & supra oppidum ea parte quæ Ambianum vergit, vbi nunc arx est, ca-
 stralocat, nihil minus cogitans quam nostros in tanta paucitate expectatu-
 ros pedites Germanos aggredierentur, non dubitant etiam aliud longè maius tentare,
 quum viginti quinque duntaxat equites cataphracti reliqui essent. Buranus vbi animo
 tam præfenti eos esse videt, machinis admotis murum concutit ad turrim Corneriam
 Auchianum castrum versus: deinde suos vndique muro succedere etiam scalis iubet.
 Sed obsessi ope diuina & ciuium diligentia tam strenuè eos repellunt, vt non pauci in
 fossis occisi iacerent. Interea Vindocinus Ambiano Sampaulium fratrem Abbauillam
 mittit, qui duo millia Heluetiorum (illic enim præsidio constituti erant) adduceret: qui
 tamen nulla vnquam oratione adduci potuerunt vt progredierentur: itaque ex autora-
 tidomum dimittuntur. Accersit etiam Hedino mille quibus præerant Hutinus Man-
 lius & Barræus, totum item equitatum Montrolio, Corbia, Perona & ex aliis locis: co-
 nfilio vt Burgundiones ab obsidione submoueret, aut certè dimicaret. Hoc audito
 hostes, quum iam aduersperasceret, seque nihil perfecisse viderent, relictis in fossis oppi-
 discalis ignominiosè domum se recipiunt. Parisini videntes quam propè ab extremo
 periculo abfuisset Durlenum, mille accensos suis stipendiis illuc mittunt, ducibus Bur-
 barræo & Saleusio, Lorgij legatis. Cur autem Burgundiones denuo ad muri ruinam nõ
 accesserint, ea in primis causa fuit, quod hæc obsidio suscepta maximè fuerat ad sar-
 ciendum illud detrimentum superiori martis die Germanis illatum: proinde censebant.
 Vallones vt Germani ipsi ad murum accederent, vnde controuersia inter illos extitit.
 Nostri intus desperato subsidio, nisi fortè ab Heluetiis, vt tempus extraherent, dum por-
 tas & aquæ ductum obstruerent, fide publica accepta Mombrunium mittunt ad collo-
 quium, non tamen vt quicquam statueret, sed vt illos detineret, & quid consilij cape-
 rent circumspiceret, maximè autem exploraret num ad longioris temporis moram ci-
 tum, quod nihil in colloquio actum esset, parat, orta illa contentione hominem & col-
 legas Attrebatum secum abducunt. Eò postquam perueniunt, ciues & Vallones suspi-
 carii aliquod pactum de Durleno intercessisse, eosque à nostris obsides datos esse, in æ-
 des vbi erant ad eos capiendos per vim ingredi conantur: vt Germani ad eos eripien-
 dos arma sumere cogerentur.

Germani in
 Picardia à
 Gallis castris

Hostes Durlenum
 oppidum
 opprimere conantur.

flor. h. 3. com. 10

Parisini subsidio
 suo sum
 ptibus moti.

Vindocinus
 aliquot hostiū
 oppida excin-
 dit.

1522.

& Betunam aliquot esse castella ex quibus hostes oram regni incurſibus vexabant, ut ea dcleret, copias præſidarias ad Moſchium Cærum non procul à Sampaulo cogit. Tellingius ſeneſchallus Ruthenorum cum ſuis equitibus Montolio profectus (vbi præſidio erat) ut ad Vindocinum veniret, caſu dum ad Hedinum iter facit, in pedites Burgundiones numero fere trecentos incidit, è Gallia cum præda redeuntes, quos tanta vi adori-
ritur, ut omnes vel capti vel interfecti ſint. In eo cōſictu Tellingius glade ſclopo miſſa ad
humerum iſtus paucis diebus Hedin moritur: neque ex toto comitatu quiſpiā vel vul-
neratus vel interfectus eſt. Huius viri magna fuit iactura, ut qui fortitudine & vſu pluri-
mum valeret. Vindocinus quod ſuſceperat perficit, Dienallum, Diuionem, Bruellū cū
aliquot aliis caſtellis Betunæ vicinis Atrebatum verſus capit: quibus ſolo æquatis Dur-
lenum reuertitur. Quo loco poſtea certior fit Anglum exercitum Darverni comparare
quem Caletum transportaret, quinetiam ſecialem iam in itinere eſſe, qui bellum Regi
denuntiaret. Quamobrem Martinum Bellaium ſtatim Lugdunum veredaria celeritate
ad regem commonefaciendum mittit: illic enim tum erat ob exercitum quem in Italiā
miſerat, ducibus Notho Sabaudo præfecto prætorij, mareſchallo Chabannio & Mon-
morencio. Belli inferendi cauſam hanc Anglus afferebat, quod ſibi arbitrium ex com-
promiſſo delatum fuerat, ſiquid controuerſiæ inter Regem & Cæſarem incideret, ut
pro hoſte haberet qui ſuo iudicio ſtare recuſaret: anno porro ſuperiore quum rex ad Va-
lencenas cum exercitu eſſet, miſſos à ſe legatos de pace re infecta diſceſſiſſe, idque vnius
Regis culpa, qui Fontirabiam reſtituere noluiſſet, quam Carolus captam eſſe affirmat.
bat ex quo de pace agi cœptum eſſet. Iſdem temporibus Solimanus videns copias Chri-
ſtianorum mutuis bellis diſtineri, inſulam Rhodum imperio Turcico adiungere ſtatuit.
Hanc octo menſium ſpatio obſeſſam cepit, quum principes Chriſtiani obſeſſis non
ſubueniſſent.

Anglus Regi
bellum inferre
cogitat.

Rhodus à Tur-
ca capitur.

Proſper no-
ſtros in arce
Mediolanenſi
premit.

D V M hæc apud Picardos fiunt, Lautrecus certior factus aduentare quàm maxi-
ma celeritate ſubſidium Gallicanum, copias variis locis diſſipatas, ut rei frumentariæ fa-
cilis proſpiceret, conuocare ſtatuit: ſimul Venetos commonefaciendos putauit, auxi-
lia quæ ex ſœdere mittenda erant pararent, ut quumprimum Heluetij adueniſſent, nul-
la mora interpoſita, nequa temporis opportunitas prætermitteretur, exercitum educe-
rent. Iſdem mandat ut ditionis ſuæ limites attentè obſeruarent, ne Hieronymus Adur-
na, qui ſex millia peditum Germanorum ſubſidio Cæſarianis adducebat, per eorum an-
guſtias peruaderet. Qui tam ſegniter ſuis rebus prouiderunt, ut prius ille cum ſuis Ger-
manis Bergamo præteriret, quàm iſti ad occupandum aditum vires congregaſſent. Pro-
ſper vbi cum tantis copiis ſibi pugnandum videt, ut locis apertis cedendum ſibi putaret,
Mediolanum munire, ipſam quoque arcem foſſa ad arcendum noſtrorum ſubſidium
cingere decreuit. Itaque ea parte quæ ad ſeptum vergit geminam foſſam valde latam
ducit, propugnacula locis opportunis ædificat. His foſſis tum eruptiones ex arce, tum
noſtrorum etiam aditus ad oppugnandam urbem impediri poterant: intra has foſſas
ſuarum copiarum nonnullam partem collocat. Quibus perfectis rebus, comitem Phi-
lippum Turniellum Nouariam mittit, ipſe cum reliquo exercitu inter flumina Addam
& Ticinum caſtra facit. Hectorem etiam procomitem cum mille quingentis equiti-
bus Alexandriam mittit, quos, quoniam res pecuniaria deficiebat, à ciuibz gratis ali iu-
bet. Antonium denique Leuam Hiſpanum, qui primos ordines in equitatu Cæſariano
ducebat, virum multo rerum vſu præditum cum mille Italis & duobus Germanorum
peditum millibus mittit, qui Lautrecum tranſitu Addæ impedito diſtineret, ne cum
auxilio Gallicano ſuas vires coniungeret. His perfectis reliquum exercitum, qui duo-
decim peditum millibus, equitibus grauis armaturæ fere ſeptingentis & leuis armaturæ
pari numero conſtabat, Mediolanum reducit, paratus illic impetum quamlibet acrem
Gallorum ſuſtinere. Nuntio deinde accepto quo certior fiebat Franciſcum Sfortiam,
qui ſe ducem Mediolanenſem proſtebatur, & Hieronymum Adurnam cum ſex illis
Germanorum millibus quos commemorauimus, Venetorum anguſtias prætergreſſos
eſſe, his mandat ut quàm maxima fieri poſſet celeritate in Veronenſem & Mantuanum
agrum copias ſuas ducant: quod tamen illis haud facile factum erat, propterea quod Ve-
neti ſuas copias cum Lautreco iam in Mediolanenſi ducatu coniunxerant.

CIRCITER hilaria Lautrecus certior factus mareſchallum Chabannium &
Nothum

Cannibyrinia

& Nothum Subaudum esse Vicomercati, castra mouet, seque cum illis ad Monchæum coniungit. Inde cum omnibus his copijs rectâ Mediolanum proficiscitur, copias in se-
pro collocat, sperans per arcem aditum sibi in oppidum fore: sed hunc aditum (vt de-
monstrauimus) Prosper ductis fossis intercluserat. Lautrecus quum ad septum venisset,
domum quandam ingressus reliquos duces conuocat, vt de summa rerum cōsilium ca-
perent, & de auxilio ferendo suis in arce inclusis deliberarent. Dum illic sunt, hostes co-
lubrinam extremo aggeri versus portam Vercellensem impositam incendūt, vnde mis-
sa pila in domum ruens, M. Antonio Columnæ Properi nepoti alterum crus aufert, ex
quo vulnere paucis interiectis diebus moritur: eodem etiam ictu interficitur Camillus
10 Ioannis Jacobi F. Triuulsus. Quæ non vulgaris fuit iactura: erat enim M. Antonius in re
militari exercitissimus, à Camillo adolescente omnia summa expectabantur. Quum
viderent Lautrecus, Nothius Sabaudus & Chabannius nullam superesse rationem vt no-
stri subsidio leuarentur, Cassanum se recipere constituūt quinq; à Mediolano passuum
millibus, inter Papiam & Mediolanum, quod illic se occursuros Francisco Sfortiæ cōfi-
derent, quem audierant illac iter facere, vt se cum Mediolanensib. coniungeret. Dum
nostri illic castra habent, Ioannes Medices papæ Leonis cōsanguineus, quo viuo sem-
per aduersariam factionem tutabatur, ad nostros se aggregat cum tribus peditum milli-
bus & equitibus ducentis, quibus vexilla atra propter luctum præferebantur.

Lautrecus sub
sidium suis fer-
re impeditur.

20 NOSTRORVM exercitus ad Cassanum circiter sesquimensem confedit: quo tem-
pore nuntiatur Lautreco ab altera parte Mediolani magnam cibariorum vim Cæsa-
rianis conuehi. Quare Mommorencium & Bocartum (is marchionis Mantuani legatus
antea fuerat, eiusq; equestris turme, postquam regias partes deseruisset, curam gerebat)
cum centum cataphractis equitibus & ducentis sclopetarijs mittit, qui iter auerterent,
pabulatoribus occurrerent, & pistrina, si fieri posset, effringerent. Bocartus, cui Mom-
morencius præcursores attribuerat, spatio fere octo millium à nostrorum castris, in ho-
stes incidit, & re cum Mommorencio, qui agmen ducebat, non communicata, illos a-
doritur, sed infelicitate eum enim hostes in Mommorencium subsequentem repellunt.
Quem quum ille lata via Mediolanensi citatissimo cursu fugientem conspiceret, pe-
dites in vtrunquelatus concedere iubet, deinde explicat aciem & aperit, ne fugienti-
um impetu turbarentur ordines: prætergressis illis rursus coire suos iubet. Ita hostes ef-
fuso cursu ruentes opera peditum alariorum profligantur. Legatus, signifer & vexilla-
rius cum equitibus non paucis captiui in castra adducuntur. Erant autem ex turma e-
questri centum cataphractorum Remondi Cardonij qui ad Neapolim prorex substi-
terat. Per id tempus Lautrecus nuntium accipit Foxium fratrem appropinquare quâ ve-
nitur Genua, cum peditatu quodam & equitatu, sed nō satis illi esse ad transeundū viriū,
vt se cum nostris coniūgeret, propterea quod ab hostibus Omelina tenebatur. Qua cau-
sa adductus Mommorencium cum tribus Heluetiorum millibus, mille peditib. Italis, du-
centis cataphractis & quatuor machinis campestrib. ad trāsitum expediendū mittit, cui
etiam Bocartum attribuit. E castris profecti ad portum Falconium contendunt, vt illic
10 Ticinum transirent. Ad locum vbi venerunt, reperiunt nisi pontone ordinario transiri
non posse: quem Mommorencius cum Heluetijs primus conscendit, tū Itali deinde ma-
china æneâ, relicto Bocarto cum equitibus: quum vellent cataphracti conferti se effun-
dere, principio quinq; vel sex demerguntur. Qua re portitor animaduersa, qui Cæsaria-
nis studebat, nostras nepe copias seiunctas esse, hinc equites illinc pedites, vt sibi auxilio
esse nō possent, secundo flumine Papiâ nauigat, vt ducem Franciscū Sfortiâ de casu Gal-
lorū certiore faciat: qui statim quatuor Germanorū peditum & duo Italarū millia cū
aliquot equitib. ad opprimendos nostros seiunctos mittit. Mommorencius casum tā in-
commodū cernens, Bocarto mandat vt iter Gambolatū versus capestat, quod ipse cōmea-
tus causa progredi cogebatur. Postridie Mommorēcius hostes Papiâ egressos rectâ ad se
10 venire cōspicit: proinde veritus ne Gambolati circumcluderetur, loco scil. iniquiore, in a-
perit campū prodit. Hostes quū ad bombardæ mediocris iactū accessissent, nostri cōfer-
ti coeunt, supercilio fossæ obiecto. Interim Bocartus nihil ad celeritatē reliquū fecit, sed
flumine traiecto nostris adest auxilio, equitatumq; tripartito agmine separat, quâ ob cau-
sam hostibus multo maior re ipsa videbatur: tāta enim attollebatur pulueris copia, vt tria
agmina vnus speciē præberet. Quare Cæsariani, quib. equitatus Gallicus semper formi-

Mommorēcius
Cæsarianos
profligat.

Nostri portito-
ris astu duab.
fluminis ripis
seiusguntur.

1 5 2. dabilis fuit, Papiā se recipere contendunt. Nostri quū pugnandi nullam dari facultatem viderent, quod locorum conditione Casariani essent superiores, quod sibi iniunctum fuerat perficere instituunt. Nouariam rectā contendunt, vbi erat comes Philippus Tur- niellus, qui multū negotij faceſſebat ijs qui ē Gallia in nostra castra veniebant, & in Gal- los comprehensos summa crudelitate ſauebat. Quo libentius hanc rem Mommoren- cius ſuſcipiebat, vt hoc iter patefaceret, præſertim quum arcem, quæ à noſtris teneba- tur, ſibi ad id adiumento fore confideret. Ex hac arce, quum ad Nouariā eſſet, duas *can-* nas educit ea porta quæ agrum verſus ſpectat, vt illis vnā cum quatuor leuioribus quas ſecum adduxerat, murum collabefaceret. Bocartus rei machinariæ præſcitur, quam di- ligentiſſimè adminiſtrat: ſed vna ex leuioribus machinis, ſiue quod præter modum pul- uere impleta eſſet, ſiue rimam aliquam haberet, diſrumpitur, ex qua fragmentum diſi- lijt quo crus Bocarto frangitur, paucisq; poſt diebus moritur, non mediocri ſanè detri- mento: erat enim vir ad res gerendas aptiſſimus. Nihilo tamen ſecius reliquis machinis murum quater perſeuerant, vt iuſta muri longitudo deiiceretur. Heluetii Mommoren- cio iubenti vt ad murū accederent, respondent ſe ad dimicandum loco patenti paratos eſſe, oppida expugnare non ſolere. Mommorencius Heluetiorum voluntate perſpecta, ab eis petit vt acie inſtructa edito loco vrbi propinquo conſiſterent, quò oppugnantib; præſidio eſſent: quod ſe facturos recipiunt. Equites deinde ex equis deſcendere iubet: qui loriceis & ocreis poſitis ad oppugnationē ſe accingunt. Nostri qui arcem tenebant, erum- pere in urbem non poterant, ob latas foſſas quibus hoſtes eos intercluſerant: ſed poſt- quam equites muro ſucceſſiſſent, illi machinis ex caſtro oppidanos à propugnatione arcebant. Quibus ſubmotis & cedere coactis noſtri equites quum urbem captam eſſe putarent, foſſam intus reperiunt à lateribus vndique probè munitam: huc ſe conde- runt oppidani, & primo impetu multos ex equitibus ſclopis ſauciarunt vel interfece- runt. Tandem ſequuti foſſæ crepidinem euadunt, & domibus quibuſdam repertis atque ef- fractis, hoſtibus à tergo imminent: qui ſtatim ſe circumuentos vbi vident, fugā ſe man- dant. Heluetij vi capto oppido ingreſſi omnes trucidant, comes Philippus cum paucis quibuſdam viuus ſeruatur, ijq; fere omnes præter comitem, ſuſpenſi ſtrangulantur, ob inauditi cruciatuſ exempla quæ in Gallos captos edidiſſe fatebantur, quod nonnullorū cor comediſſent, alijs viuus ventrem aperuiſſent, quibus exenteratis pabulum equis ſuis obiecerant, aliaq; ſummæ immanitatis ſcelera deſignaffent. Hoc ſupplicio affectis ſce- leratis, adueniunt ē Gallia mareſchallus Foxius, Badius, comes Petreius Nauarrus. Con- cilio coacto totam regionem Omelinam hoſtibus adimendam eſſe ſtatuunt, Vigenam iter conuertunt, quæ primo aduentu in eorum venit poteſtatem: arx oppugnationem ſuſtinuit, ſed non diu, quippe poſtridie ſarcinis incolumibus deditionem faciunt.

Papia à Gallis
frustra oppu-
gnatur.

LAVTRECO nūtiatur hoſtibus eſſe in animo copias coniungere, tum quas Proſper Mediolani habebat, tum quæ ad Papiam cum duce Sforcia erant: has Lautrecus vt diſ- tineret, ſuas ipſe congregare properat: quam ad rem perficiendam mareſchallum Fo- xium & Mommorencium Caſſanum ad ſe accerſit. Nulla tamen celeritate effici potuit, quin hoſtes ad Landrianum ſe cōiungerent: vnde factum eſt vt Caſſanum occupatum fuiſſe nihil profuerit. Papiæ ſolus marchio Mantuanus cum exiguo admodum hominū numero ſubſtiterat: itaque noſtris exercitum illuc conuertere placuit. Eo ſimulatq; ven- tum eſt, tāta machinarum vitum à noſtris tum à Venetis murus impetitur, vt iuſto labe- factato ſpacio inuadendus videretur. Dum hoſtes in propugnando vallo occupantur, clam ſubmittitur Sancolumbus turmæ Lautrecanæ legatus, qui alia parte oppugnet: huic duo peditum millia attribuuntur, & eiufdem turmæ ſagittarij, ductore Riberaco ſignifero, ſagittarij item turmæ Nothi Sabaudi ductore Rupepoſæo ſignifero, vt nume- ro eſſent quadringenti equites. Erat portula in vrbe ad Ticinum quā egrediebantur aquatores: hanc partem ciues flumine freti ſegnius cuſtodiebant. Sancolumbus duces habebat itineris, quorum opera flumen vado tranſire debebat, deinde equites oportebat admiſſis equis ſecundum murum, qui omnibus propugnaculis nudatus erat, portu- lam occupare, ibiq; peditum aduentum qui ſubſidio eſſent, præſtolari. Sancolumbus e- quites cum ſuis peditibus ad fluminis ripam adducit, Rupepoſæus & Riberacus quod cōuenerat faciunt, & oppidum ingrediuntur, quos tamen Sancolumbus nec ſubſequi- tur nec flumen tranſit: quā ipſius tarditate ciuib; facultas datur ad auxilium concurrē- di.

di. Ibi praelio commisso Riberacus interficitur, Rupeposæo crus tormenti minoris cam-
pestris glande effractum, postea sanatum est, ita tamen ut semper deinceps claudicaret.
Quod si pedites subsequuti fuissent, oppidum profecto propter hominum paucitatem
in nostrorum manus venisset. Prosper lectos Hispanos ad duo millia oppidanis quos vr-
geri intelligebat, subsidio mittit, qui noctu proximè castra nostris imprudentibus præter-
grediuntur, nisi quod qui in statione adhuc equis infidebant, postremos adorti nonnul-
los conficiunt, sed per paucos, quod nimium serò eos animaduertissent: horum aduen-
tus oppugnationem remoratus est. Quinetiam Prosper se auctum videns sex millib. Ger-
manorum peditum & aliorum accessione quos Franciscus Sfortia adduxerat, sibi satis
virium esse putavit ut in apertum prodiret. Mediolano profectus Carthusiam venit triū
à nostris castris millium spatio, ut nostros ad murū accedere prohiberet: satis enim scie-
bat eos suo exercitu tam propinquo hoc non conatuuros. Hoc statu fuerunt res nostræ
sex aut septem dies, quotidianis velitationibus & mutuis incursis: tandem pluuijs con-
tinentibus obortis, commeatus ex Omelina ad nostros importari, exundante Ticino &
riuis fluminum instar auctis, iam non poterant. Quæ res nos coegit die Iouis qui Pascha
lia proximè antecedit, copias Marinianum reducere, ut tum ex Laudensi & Cremon-
ensi agro, tum ex Venetorum regionib. cibaria nobis suppeditarentur. In ipsa pfectio-
ne hostes è suis castris nouissimos nostri exercitus acriter adoriri cœperunt: verum totis
copijs è suis munitionibus egredi, ne praelium committeremus, ausi non sunt.

20 H O S T E S ubi nostros vident Monzam versus iter facere, veriti ne illinc Mediolanum
occupare conarentur, die Iouis feriarū Paschaliū Bicoccā veniunt, qua iter est Lauda
Mediolanū. Erat domus cuiusdam nobilis latissimis fossis cincta, quarū ambitus tam latè
patebat, ut homines ad numerum viginti millium acie instructa capere posset. Illuc post
quam aduenerunt, fossas detergunt, & propugnaculis vndiq; firmāt, quib. magnam ma-
chinarum copiam imponunt. Nonnullis interiectis dieb. Lautrecum duces Heluetiorū
Monzæ adeunt, milites suos diutinæ castrametationis tædere ostendunt, ex tribus sibi
vnum concedi postulare, ut vel stipendium numeretur, vel domū redire liceat, vel certè
nulla interposita mora in praelium producatur. Ibi tum Lautrecus, Nothus Sabaudus &
mareschallus Chabannius orare ut paucos dies expectent, sperare se hostib. absq; pugna
superiores fore, aut certè potiori conditione preliū cōmissuros, quod eis tandē fame coa-
ctis è munitionib. egrediendum esset: cæterum illos adoriri, quandiu se castris cōtinerēt,
hoc verò nullam belli rationem ferre. Sed nullis verbis aut rationib. ex sentētia deduci se
passi sunt, quin semper pugne signum dari flagitarent, sin minus, postridie se discessuros.
Nostrorum duces quū illos tam obfirmato esse animo vident, maximā exercitus par-
tem ex illa gente esse, ab ijs relictos se hostib. prædæ patere, deniq; ubi vi quicquam agi-
tur, nullum esse rationi locum, in certamen potius descendere statuunt, quàm fugæ simi-
lem profectionem facere. Vel hinc perspicere licet quàm incommodum sit potissimas
exercitus vires in externo milite sitas esse, à quo legem impositam, quū libet, pati cogi-
tis. Heluetij consentiunt ut hostium castra explorentur: quam ad rem Pondormius cum
40 quadringentis cataphractis & Heluetiorum sex millibus constituitur, ut dispiceret qua
parte commodius inuadi possent. Omnibus circumspectis nulla extat ad inuadendum
opportunitas: sed ne sic quidem consilium mutare voluerunt. Lautrecus quū videt si-
bi corum imperium ferendum esse, quibus præesse debebat, pugnam in posterum diem
(qui octauus erat à die Paschatis) confert, & omnibus ut parati essent edicit. Prima luce
negotio ut commodissimo loco, quemq; pridie explorauerat, locum inuadat: Mommo-
tencius cum octo Heluetiorum millib. ad alteram partem mittitur. Lautrecus, Chaban-
nius, Nothus Sabaudus, Galeacius Sanseuerinus mediam aciem ducebant, quæ reliquo
exercitu constabat tam equitatus quàm Heluetiorum & aliorum peditum: Franciscus
Maria Dux Vrbinēsis cum exercitu Veneto extremum agmen clauderat, Petreius Na-
uarrus ad iter explanandum præibat. Pondormius in mādatis habebat ut cum suis quin-
quaginta cataphractis & equitibus tyronibus Foxium præiret, videretq; nequa ab hoste
conspiceret, qua nostram aciem ponē turbarent: simul ut sicubi laborantes nostros
faciendum expedit.

Galli ad Bico-
cam infelici-
ter pugnant.

1522.

MOMMORENCIVS cum octo Heluetiorum millibus, quibus præerat, pedib. in primo ordine incedens recta vallum hostium petit. Habebat etiam secum multos ex nobilitate Gallica qui sponte illuc ad gloriam rebus gestis comparandam venerant: in quibus erant comes Monfortius comitis Lauallij primogenitus, Miolanus Sabaudus, Grauilanus prodomini Carnotensis frater, Auchius cognomento Mallius Picardus, Launæus ex cubicularijs regijs alijsque multi quos commemorare longum esset. Quum ad vallem vallo proximam venissent (ea porro valle tegebantur, ne hostium machinis essent obnoxii) Mommorencius Heluetios tantisper subsistere iubet dum Foxius alia parte prælium iniret, ut sic hostium vires distinerentur. Addebat etiam machinas Gallicas sibi magno præsidio fore: quod sanè sic evenisset si tandiu differre in animum induxissent. Id quum ab illis obtinere nequiret, præceps in hostium vallum fertur: quò priusquam perveniret, bombardarum ictibus amplius mille Heluetij sternuntur. Huc quum tandem venissent, fossam cum aggere tanta altitudine reperiunt, ut longis hastis vix fastigium aggeris perungere possent: itaque conatu irritò in ima fossa subsistunt. Interim tormentarij & sclopetarij, quibus refertum erat vallum, illos continenter petunt, ut plurimi ex ducibus & fortissimis militibus illic interierint, in his comes Monfortius, Miolanus, Grauilanus, & alij plerique. Mommorencius humi sternitur, sed à proximis nobilibus extra fossam effertur. Illic etiam moritur Albertus Petræus qui summum inter Heluetios locum tenebat, quiq; princeps illos tanta immaturitate ad prælium impulerat. Interea mareschallus Foxius, Vandenessus, Paris cum equestri turma Brionij, quam ducebat, & reliqui equitum duces, circumequitando tandem lapideum pontem nacti in hostium munitiones irrumpunt, & hostes adorti adeo turbant, ut propè in manibus esset victoria. Er sanè vicissent, si quidem Heluetij tam strenuos se tum gessissent quàm initio: sed aliter prorsus accidit. Postquam enim primo aduentu loco pulsi fuissent, quemadmodum effreni quodam & cæco impetu ad vallum accesserant, sic nullis unquam precibus aut imperio ad prælium redintegrandum adduci potuerunt, sed languefacta omni virtute se subdixerunt. Quòd si quo loco constiterant, pugnare voluissent, hostes à suis munimentis nunquam discessissent: si denique nostros milites munitiones ipsas ingressos alij ad auxilium ferendum subsequuti fuissent, verisimile est nos prælio superaturos fuisse. Casariani Heluetijs exonerati uniuersas vires suas in Foxium & Vandenessum conuertunt, qui non plures quadringentis equitibus erant. Itaque ad pontem redire coguntur, & cecidendo præliari, pontemque agrè transeunt, quum nonnisi bini aut ad summum agminem incedere possent. Mareschallus Foxius ut ruentes hostes remoraretur, in extremo agmine subsistit, dum suis transeundi facultatem præbet. Quod profecto absque iactura suorum perficere non potuit: quanquam non multi admodum desiderati sunt. In eo prælio illius equus interficitur: verum tanta celeritate alius ei equus adducitur, ut non ita magna facta iactura se reciperet. Dum in tanto discrimine versatur mareschallus, Hispani alia ex parte in Heluetios abeuntes sese effundunt. Verum Pondormius, qui cum sua turma & tyronibus equitibus ad huiusmodi casus collocatus erat, tam acriter eos aggreditur, ut in vallum repulerit. Quod ni fuisset, Heluetijs, qui sese recipiebant, plus æquo marturandus gradus & fuga turpissima profligatis arripienda fuisset.

DUM tanta virtute dimicatur, Veneta acies instructa ad vallum stabat, extra tamen reli iactum: hi se tanquam sequestros quosdam, apud quos res controuersa deposita esset, præbuerunt. Qui si à sua parte, quemadmodum equitatus & Heluetij, hostes inuasissent, non levis est coniectura, quippe hostibus vires suas diuersis locis separare coactis, nos victoriam consequuturos fuisse. Lautrecus & cæteri duces res adeo perturbant quum viderent, persuadere Heluetijs conantur ut eo loci noctem transfigerent, confirmant plurimos ex equitibus postero die equis remotis, æquato cum peditibus periculum primos in certamen prodituros. Verum surdis fabulam narrabant, qui nullo ordine eulantes & dispersi Monzam se recipere cœperunt: ut nisi subsequentes illos cum reliquo exercitu Monzam usque deducit: vnde postridie profectus circiter millia passuum sex proccedit. Die Martis Heluetij nobis relictis domum redeunt, & cum ijs Nothus Sabaudus, mareschallus Chabannius, & Galeacius Sasseuerinus. Lautrecus se ita destitutum videns, postero die equitum & peditum satis magnam multitudinem, in ijs Ioannem Meddicem

dicē & Federicum Bozzolum cum peditum ducibus ad muniendam Laudam mittit, ut sic Cremonensem agrum seruaret. Laudam quum venissent, reperiunt Bonouallanum præfectum cum suis quinquaginta cataphractis locum munisse, quem etiam tueri cogitabat: ita coniunctis copijs illic vniuersi ad quadringentos equites grauis armaturæ, & peditum tria fere millia erant. Hi nocturno itinere defessi, quum mane illuc venissent, se atque equos quieti dant, quòd confiderent Bonouallanum cum suis, quos integros habebat, custodijs disponendis prospecturum, ut illis interim defatigatis quiescendi facultas daretur. Hostes eadem nocte Mariniano discedunt, & passuum tribus à Lauda millibus castra ponunt. Quorum prima acies quum propius oppidum accessisset, acerrimum committitur certamen, tanta vtrunque virtute, ut nostris in urbem asperius compulsi hostes permixti intrarent, & plurimos è nostris militibus in lecto iacentes meridiano ferè iam tempore offenderent. Quinetiam illud incommodè cessit, quòd pons quem nostri nauibus iunctis ad flumen Addam Cremonam versus fecerant, fractus sit: vnde complures capti sunt. Indigna profecto & pudenda offensio, quòd trecen- ti equites & ter mille pedites in vrbe nulla oppugnatione, nulla muri parte labefactata, nullis denique scalis mœnibus admotis caperentur. Ioannes Medices & Federicus Bozzolus Cremonam profugunt.

EODEM die Lautrecus cum reliquo exercitu Ripaltum venerat: ei sub vesperam clade illa nuntiata, nostri non mediocriter commouentur: potissimam enim spem in Lauda propter ipsius fluminis traiectionem ponebant, præterea Lautreco supererant omnino quadringenti equites & exiguus peditatus. In tanta trepidatione Pandormius se ultro periculo offert, & si modò res Lautreco probetur, Cremonam, antequam ab hoste occuparetur, cum suis & alijs qui sponte sequi vellent, ingressurum, & cum hoste, etiam si multis partib. superior occurreret, dimicaturum spondet: malle se ab hoste interfici quam rusticorum libidini exponi, aut inermem in Galliam reuerti. Vbi suam sententiam omnibus probauit, nulla interposita mora se cum suis itineri committit: hunc aliarum turmarum, & milites aliquot venia à ducibus accepta comitantur. His quid sui consilij sit ostendit, decreuisse se, quoscunque in itinere offenderet, vel si totus esset hostium exercitus, cum ijs manum conferere, proinde vniuersi ad id se compararent. Postquam summam omnium voluntatem perspexit, galea induta, & omnibus idem facere iussis, iter capessit. Posteaquàm passuum millia quatuor processisset, Marefchallus ut se expectaret mādatur. Quam consilij tam repentinam mutationem miratus, Marefchallo respondet hanc moram tum ijs quos secum habebat, tum Cremonæ ipsi detrimentosam fore: se, quum portam consequutus esset, illic præstolaturum.

LAUTRECVS videns expeditionem Laudensem irritam esse, exercitum profligatum, Venetos grauatim reliquas copias in suis finibus tolerare, quòd stipendia deessent, in Galliam se recipit. Mommorencius animaduertens Venetos alieniori iā esse animo, Venerias proficiscitur, ut senatum in fide & voluntate erga Regem contineret. Lautrecus cum in Galliam reuersum à Rege acerbo vultu conspectum esse nihil mirum est, ut pote cuius culpa Mediolano se deturbatum esse existimabat: itaque ne alloquio quidem eum dignatur. Ille quum purgare se studeret, efficit tandem ut admitteretur, & rei sibi causam grauissimam dari ob amplissimam illam ditionem Mediolanensem amissam. Excipit Lautrecus ipsius non autem suam culpam esse, sæpenumero se significasse, nisi res pecuniaria expediretur, non posse diutius equites retineri, qui sesquiannum nullo stipendio accepto militauerant, & ad extremam egestatem deuenerant: Hel- necum hoste pugnasse: id verò, nisi stipendia defuissent, facturos illos non fuisse. Rex quadringenta coronatorum millia se misisse affirmat, quum per literas petisset. Lautrecus hanc summam negare se vnquam habuisse, literas quidem certè accepisse, quibus scripserat se aliquando eam missurum. Ad hæc verba Regis iussu accersitur Samblancus: penes illum enim erat summa rei quæstoriarum Gallicanarum. Sciscitatur Rex annò verū esset à se imperatū aliquando fuisse ut hæc summa ad belli sumptus & militum stipendium in Italiam ad Lautrecum mitteretur. Fatetur ille quod res est, & quanuis non medio- criter ex suis verbis Regis animum commotum iri cerneret, agnoscit tamen hoc sibi iniun-

Lauda à Ca-
sariensis vice
pta.

Pandormius
ad Cremonam
seruandam ul-
tro proficiscen-
tur.

Lautrecus
à Rege ut se
purgaret admis-
situr.

1522.

Tanta iactura
re culpa in Re-
gis matrem co-
fertur.

Samblancæus
iniquo odio op-
primitur.

Cæsariani Cre-
monam obsi-
dent.

Conditiones de
Cremona dede-
da.

iniunctum fuisse, verum à rectrice Regis matre hanc summam, quum iam mittenda es-
set, fuisse acceptam: huius rei se fidem quamprimum facturum. Rex in cubiculum ma-
tris vultu irato se confert, de tanto damno accepto grauissimè cum ea expostulat, quòd
eius culpa tam opulentum ducatum amisisset, quam ab illa iniuriam orituram nūquam
putasset, quæ pecuniam subsidio exercitus destinatam interuertisset. Quum illa culpam
a se demoliri institueret, accersitur rursus Samblacæus, qui sibi in dicendo cōstat. Tum
illa affirmare cœpit hanc sibi pecuniam pridem à Samblacæo asseruatam esse, quam ex
suo prouentu parsimonia congesserat. Cui quū ille vehementer reclamaret, cōstituun-
tur disceptatores qui tantam controuersiam dirimant. Cancellarius Pratenfis, qui malo
in Samblancæum animo iam pridem erat, eiq; tanta ornamenta, amplitudinem & gra-
tiam inuidebat, quum animaduerneret hanc in illum reliquatricem esse, priusquam hæc
lis decideretur, Regem illi aduersarium & accusatorem apponit, iudicesq; suo arbitra-
tu dat, apud quos causam dicere cogeretur. Pondormius Cremonæ porta positus,
illic reperit Federicum Bozzolum, & Ioannem Medicem, qui se illuc post Laudensem
cladem receperant. Equitatum urbem ingredi iubet, ipse equo insidens marescallum
præstolatur, qui duabus post horis adest. Postero die urbis partes describuntur, sua cui-
que custodia attribuitur, quòd non dubitabant quin paucis interiectis diebus obsidione
cingerentur. Medices tanta diligentia vitur, vt quatrIdui spatio circiter mille sexcentos
homines haberet: Federicus domum ad conscribendos milites se confert. Sexto post
die hostes ad urbem castrametantur. Ad quorum aduentum Medices tumultuari cœ-
pit, stipendium persolui flagitans, portam occupat quæ castra respiciebat, hac se hostes
intromissurum, ni detur stipendium, minatur: ægerrimè pecunia vndique corrogata
est. Interea marchio Piscarius Pisquetonem mittitur, quod est è munitissimis Italia op-
pidis, ad flumen Addam: quod statim deditione accepit, tanta erat nostrorum qui intus
erant trepidatio. Nostri Cremonæ aliquot iam dies obsessi, quum iniquam Medicis
voluntatem & subsidij spem perexiguam viderent, ad conditiones descendunt, si à Rege
tantus exercitus trium mensium spatio mitteretur vt flumen Ticinum transfiret, tum
rem integram sibi fore: sin autem eo tempore regius exercitus flumen non transfiret, tū
abituos se cum impedimentis, armis & machinis tum maioribus tum minoribus, quæ-
quidem insignia Gallica gestarent: boum iuga quæ vehendis machinis satis essent, Pro-
sperum suppeditaturum, eosque tutò Susas vsque ducendos curaturum: huic denique
marescallum Foxium in manum Leuquam & Domodocellam traditurum. Ad tam
æquas pactionis conditiones Prosper vt deueniret, hac ratione impulsus est (nam alio-
qui, si nullum mitteretur subsidium, nō dubitabat quin vel ad turpissimam deditionem
eos adactus esset) quòd Genua à nostris tenebatur, non tamen valde firmo presidio:
quam nunquam occupaturus esset, si tempus Regi ad rem prospiciendam daretur. Quòd
si ad Cremonam moraretur, Genuam adire non licebat: pactione verò inita, quandiu
trimestres illæ induciæ constarent, Genuam tentādi, vt decreuerat, facultas illi dabatur:
id quod etiam perfecit. Hac denique pactione cibaria quibuslibet conuochere Cremo-
nam licebat. Quibus confectis rebus marescallus Foxius fide publica accepta nuntium
maxima celeritate in Galliam ad Regem mittit, qui de pactione facta certior eum fa-
ciat, & de subsidio mittendo agat. His perfectis, obsidibusq; acceptis & datis, Prosper cū
exercitu Genuam ire contendit, inductus ab Hieronymo & Antonio Adurnis fratribus
Genuensibus, qui se illi in manus urbem tradituros confirmabant. Genuæ præerat inua-
Regis Octavius Fregoza, vir prudens & populo graciosus ille quidem, sed corpore inua-
lido & ad belli administrationem non ita idoneus: is nuntio accepto de discessu Cæsaria-
norum, qui Genuam properè iter faciebant, duo hominum millia in urbem intromit-
tit. Quem numerum non satis firmum esse quum videret, à Rege subsidium petit: Adur-
nanam quippe factionem se cum Cæsarianis coniunxisse. Non defuerunt qui illam ma-
rescalli Foxij in paciscendo festinationem de Cremona dedenda reprehenderent.
Mommorencius enim, qui Venetij erat, pene rem eò deduxerat, vt fœdus cum illis re-
nouaretur: qui quum de Cremonæ pactione nuntium acceperant, quæ confederatio-
nis potissimum fundamentum erat (vt pote quum regionis illorum propugnaculum es-
set Cremona) sententiam mutarunt, & à fœdere desciuerunt.

Rex de rebus in Italia gestis certior factus tum de clade Bicoccana, Laudensi iactu-
ra, &

ra, & pactione Cremonensi, tum de Cæsarianorum expeditione Genuam suscepta, quanta fieri potuit celeritate delectum haberi iubet quatuordecim millium Vasconum, quos cum quingentis cataphractis in Italiam mitteret. Sed has vires quum videret in tempore paratas non fore ut Genuæ subsidio venirent, Petreio Nauarro, qui Massiliæ erat mandat, det operam ut Genuam nonnulli protinus ad primum hostis impetum sustinendum mittantur, dum auxilium in Gallia comparatur. Petreius Massiliæ duas tantum triremes paratas reperit, quas ipse cum ducentis circiter hominibus conscendit, tantaque utitur celeritate ut Genuæ portam ingrederetur, quum marchio Piscarius peditatus Hispanici & Italici ductor ad aliam vrbs partem appropinquaret. Piscarius tubicine misso, Genuensibus ut se in Cæsaris fidem ac clientelam dedant, denuntiat: eius verbis pollicetur se vetera eorum iura & priuilegia integra seruaturum. Ciues, utpote natura lubricæ fidei, quique mobilitate & leuitate animi nouis imperijs studebant, ilico apertis portis Cæsarianos recipere parati erant, nisi Petreius & pauci Gallicos secum habebat, obstitissent: qui tamen coacti tandem sunt ciuibus concedere ut Vitalem ad Piscarium colloquendi gratia mitterent, quod eius mentem penitus perspiceret. Dum Vitalis in Piscarij tabernaculo moratur, ciues colloquij inducijs confisi & Piscarij promissis, nihil se, quandiu colloquium haberetur, noui tentaturum, segnius vigiliis & custodias obibant. Hispani conspecta ruina in muri latere defensoribus nudato, urbem ingressi obuios omnes interficiunt. Ciues se proditos & oppressos conspiciendo, repugnando nihil cogitant, sed quâ licet, sibi quisque consulit. Episcopus Salernitanus Octauij Fregozæ frater & aliquot nobiles liburnicam nacli Massiliam nauigant. Octauius frater ægrotus decumbens captiuus in Piscarij manus venit. Comes Petreius pauculis quos temere potuit reperire collectis, plateam vrbs occupauit: ibi postquam quandiu per humanas vires licet, dimicasset, tandem multitudine potius quam virtute superatur, & à circumfusijs vndique aduersarijs capitur. Ibi aliquot equestris turmae Sampaulianæ equites in arcem profugiunt, eamque quandiu res frumentaria suppeteret, tenuerunt. Hostes nemini parcunt, sed urbem totam diripiunt ac populantur: id quod Prosper iniquo animo tulit. Sperabat enim, se, si direpta non fuisset, satis pecuniæ ad stipendia suis militibus suppeditanda in ea reperturum fuisse. Non abest tamen suspicio hoc illum cōsultò permisisse, quod sibi militum animos demereretur, & quandam quasi viscerationem illis faceret. Quanta vis diuitiarum illic reperta fuerit, non est quod pluribus demonstrare conemur: satis enim constat quam omnis generis opibus & diuitijs referta sit. Genua capta & direpta Prospero nuntiatur nouum Gallorum exercitum alpes transire: quare in Astam festinat ut Gallos impediret, ne traiecto Ticino Cremonæ auxilium ferrent. Hunc exercitum ducebat Claudius dux Longouillanus, quadringentos nempe equites cataphractos, & peditum sex millia. Postquam Villanouam Astanorum venit, & Genuam captam esse audit, cuius gratia nonnulla ex parte venerat, vltius progredi non decreuit quin à Rege mandata acciperet: neque enim satis magnas copias habebat ut cum Cæsarianis manum confereret. Rex nihil spei reliquum videns ut vel Genuæ vel Cremonæ succurreret, Longouillanum in Galliam reuerti iubet. Trimestri spatio elapso, quo Cræmonæ subsidium mitti oportebat, mareschallus Foxius, quemadmodum conuenerat, in manus Prosperi oppidum tradit, relicto in arce Bunouio, rebus necessarijs omnibus abundè prouisis. Prosper Foxium deduci tutò cum tormentis iubet cis Susam, neque defuit quicquam quod promississet.

DICTVM est supra Fontirabiam Cantabriæ urbem, quatuor passuum millia trans Bayonnam, ab amiralio Boniueto captam fuisse, cui Iacobum Dallionem Ludæum præposuit. Hanc urbem Hispani, quum in Galliam exercitus amiralij reuertisset, vndique obsederunt: post annuam fere obsidionem, tanta rei frumentariæ inopia nocere, nisi subsidium mitteretur, poterant. Hac causa adductus Rex illuc mareschallum Castillionæum cum exercitu miserat: qui vbi Daxā venit millia passuum duodecim citra Bayonnam, in morbum incidit, quo acriter iactatus obiit, magno nostro damno, ut qui summæ autoritatis & vsus vir esset. Mommorencius qui tum Venetijs erat, mareschallus in eius locum creatur. Chabannium, qui paulo ante Bicocca redierat, Rex

Cæsariani Genam fraude colloquij specie occupat & diripiunt.

Cremonæ deductio præter arcem

Fontirabiæ Hispani obsident

Mommorencius Gallie mareschallus creatur.

1522.

Fontirabia ob
sidione libera-
tur.Cæsar & An-
glus vires ad-
uersus Gallia
coniungunt.

Comitatus hinc inde

mittit ut Castillionæo in ducendo exercitu succederet. Is imperio suscepto Bayonnam contendit, inde San-janum Luzæum, ubi vniuersum exercitum colligit, quò coacto En-dæam proficiscitur: illicque quia inter se & Hispanicas copias flumen intererat, castris positis expectat classem qua com meatus e Britonia importabatur, ductore Lartiguo proamiralio Britoniæ. Verum siue socordia siue infelicitate Lartiguij, qui nimium diu cunctabatur, nostri tempus terere coacti sunt. Marechallus videns classem tam neces-sario tempore officio deesse, nihilo secius flumen illud exercitum traducit, hostes vi & catapultarum impetu castris exiit, qui eius aduentum non sustinuerunt, sed tandem, multis commissis velitationibus per montes diffugerunt, quamuis numero plures ef-sent: in quibus erat Comes Gulielmus Fustembergus cum sex millibus peditum Ger-manorum. Marechallus obsidione oppidum liberat, com meatum & necessaria quæ e-rant reliqua inuehenda curat, huic in locum Ludæi proregem præponit Fraugetur: is legatus erat Marechalli Castillionæi, quum moreretur. Hic Ludæus in seruando illo op-pido singularis virtutis testimonium edidit, tantamque omnium rerum penuriam per-tulit quantam ætas nostra non vidit. Vnde eam sibi gloriam comparauit, ut cum omnib. obsidionibus quæ vel nostra vel patrû memoria acciderunt, conferri ista merito possit.

Q uo tempore hæc tum in Italia tum ad Fontirabiam fiebant, Anglus denuntiatio Regi bello, ut dictum a nobis est, nihil cunctandum sibi esse statuit quin statim exer-citum Caletum transportaret. Huic præficit ducem Sothfolcum, qui Mariam regis Ludouici duodecimi viduam vxorem duxerat. Cæsar quoque suum exercitum con-scribit, quem cum Sothfolcano coniungeret: huic præesse iubet comitem Buranum, qui ipsius per totum Belgium princeps legatus erat. Vindocinus qui Picardiam pro-uinciam prorex obtinebat, Regem certior facit exercitus ab utroque hoste parari, ad quas res milite & pecunijs sibi opus esset. Rex Ludouicum Trimollium Burgundiæ proregem cum satis magna militum manu ad eum mittit. Hi inter se de summa ap-petiti verisimile erat: nam Vindocino ut copias in aperto haberet, non satis virium suppe-tebat. His causis permotus, Boloniæ, siquidem hostis illuc exercitum adduceret, Fayette ipsius loci præfectum, qui quinquaginta cataphractos ducebat, esse voluit: huic attribuit turmam Alenconianam centum cataphractorum, duce Iacobo Sillio Can-domi prætore, Rupebaronem Arvernum cum viginti quinque equitibus, mille item pe-dites, quibus Burbarræus & alij præerant. Teroanæ collocat Brionium (qui postea reuer-alitiam dignitatem gessit) cum parte turmæ ipsius: nam reliqui ex Italia nondum reuer-terant: Fraxinæum, nothum Morollum ipsius oppidi præfectum, qui quinquaginta e-quites ducebat: comitem Dammartinum, Listenæum, procomitem Turennum, & Valguionem, qui vicenis quinis equitibus præerant: capitaneum Salscium Normanum cum mille peditibus, & cum pari numero Mombrunium. Hedinus Duberium, præ-erat autem ipse oppido cum ducentis statuarijs militibus & equitibus triginta: cui Ser-cutum cum mille peditibus attribuit, & capitaneum Landam cum quingentis, quibus præerat Longouallanus, qui ægrotus Abbauillæ substiterat. Montrolis comitem Sampaulium fratrem iubet esse cum quadringentis equitibus cataphractis, & ducem Gui-sium sororium cum sex peditum millibus, quibus præpositus fuerat Lorgius: hi duo pa-ri inter se erant imperio. Ipsi Vindocinus & Trimollius cum bis mille Heluetijs, aliquot tum equitibus tum peditibus Gallis Abbauillam contendunt, ut sicubi opus esset, au-xilium submitterent.

REBUS ita constitutis Vindocinus certior factus hostium classem ante dies quin-de-cim non posse appellere, suas copias tandiu desidere non patitur, sed eas educere statuit. Lorgio mandat (is cum sex peditum millibus subsidio Genuensibus missus fuerat, sed postea audita ipsius arcis præ cibariis penuria deditio, conuerso itinere iam re-uertebatur) ut fratri Sampaulio & Guisio Peronæ præsto sit: propterea quòd hunc lo-cum constituerat, ubi exercitus cogeretur, quò impetus in hostium fines fieret. Paret ille imperio. Sampaulius & Guisius collectis Peronæ viribus, quatuor cannas educunt, Bapalmam oppugnant, oppidum & castrum capiunt, vtrunque incendunt, diruunt & solo æquant. Deinde iter ad Clusæ angustias quum conuerterent, ut inter flumina Scal-dim & Carpum in Austraentorum fines copias suas introducerent, illic reperiunt hostes

Bapalma à
Gallis capta
& diruta.

hostes collecto exercitu transitu eos prohibere conari: quos tanta virtute adoriuntur, ut pullos & fugatos ad ipsas Doaci portas persequeretur. In eo prælio Franciscus Lotaringus ducis Lotaringi & ducis Guisij frater primum belli tyrocinium edidit, quum quidem annum ætatis decimum septimum nondum attigisset. Is in illa hostium fuga conspicatus septem aut octo Burgundiones pedites in syluam se abdidisse, inscientibus omnibus suis illos insequi cœpit. Illuc casu aduenit Martinus Bellaius cum duodecim fere equitibus, qui opportunè admodum principi adolescenti adfuit: is enim ex equo desiliens rat ut solus illos adoriretur, qui quidem illic interierunt. Nostri per totum agrum ad Valencenarum & Doaci portas procurunt, ingentem prædam agunt, ad ipsius Clusæ angustias reuersi noctem illic transigunt. Est autem hic locus ad flumen quod iuxta Vicum Artesiorum ortum in Scaldim non longè à Buchanio influit. Postridie eius diei nostri quum non satis sibi virium esse iudicarent, ut vel Valencenas vel Doacum tentare possent, Ancoram se recipiunt, ubi ad suum quisque locum dimittuntur.

ANGLI interim naues Caletum applicant, & quoniam cibaria & impedimenta nondum aduecta erant, castra in regione Oyana faciunt. Qua re intellecta Vindocinus Sampaulium & Guisium cum equitibus quadringentis in Fossam Bolonesiam proficisci iubet, qui hostem agros populari prohiberent: nam Ardrea tum diruta & deserta erat. Antequam verò discederent, factus certior amissum esse castrum Contium quod inter Montrolium & Hedinum situm est, ab eo qui iussu Regis præfectus impositus fuerat, ipse illic proficiscitur. Quod bombardis oppugnatum, Lorgius tandem vi capit, & hostes omnes excepto duce conciduntur. His perfectis rebus Sampaulius & Guisius Duræ prius, deinde Salmerij ad syluas, hinc Bordis & alijs pagis finitimis confederunt. Ita diebus duodecim aut quatuordecim, quibus hostes in terra Oyana castra habuerunt, multos ex illis profligarunt qui ad Fossam progredi audebant: quoad vniuerso hostium exercitu collecto, Montrolium se, cuius cura illorum fidei commissa erat, recipere coguntur. Angli & Burgundiones coniunctis ad Santaudomarum & Ardream copijs, quam in partem iter faciendum videretur, inter sese deliberant. Tandem Angli à Bellorano Roxij filio impulsu Hedinum obsidere constituunt, quod oppidum hoc totius oræ regni minimè firmum esse iudicarent, Boloniam, Teroanam & Montrolium quibus ditum est præditijs teneri intelligerent. Postquam Hedinum ventum est, hostes Sampaulum versus castrametati machinas instruunt, ut murum qui inter turre Robinam & Sanfranciscam est concuterent. Quod quum quindecim dierum spatio fecissent, murum spatio amplius ducentorum pedum deijciunt: neque tamen ad oppugnandum, iusta licet ruina facta, oppidum accedere ausi sunt. Turrim etiam Christophorianam, qua parte est arboretum, concutere cœperunt: cuius suprema tantum munimenta labefecerunt. Dum obsidetur oppidum, hostibus per nostros non licebat desidia & quieti indulgere, quin subinde in eorum castris conclamationes ad arma ederentur. Ne longè abeam, Guisius & Pondormius certiores facti quadringentos Anglos ad vastandum agrum Betianum & Olianam commendaturam venisse, Montrolio cum suis turmis & parte quadam equitum Vindocinianorum proficiscuntur. Eos consequuti, licet non amplius mille passus à castris, vi aggrediuntur, ut cunctos vel interficerent vel caperent. Superfuerunt duntaxat ad quadraginta, qui se in hortum magnis sepibus cinctum receperunt: ubi tanta pertinacia dimicarunt, ut Guisius contra omnium sententiam (quod nimium vicina essent hostium castra) ad illos oppugnandos ex equo descenderet. Tandem quum eorum ne vnus quidem ad deditionem faciendam adduci posset, ad vnum omnes interficiuntur. Pondormio aliàs nuntiatum est illos ad incendendum Fressinum fratris maioris natu domum venisse: eis ille occurrit, & tanto impetu adoriuntur, ut omnes deleteret. Hoc pacto crebrè in eos, quandiu ad Hedinum confederunt, à Morinis, Montrolianis & Durlenienfibus incursiones suscipiebantur, ut vix à castris pedem efferre auderent. Accesserunt iuges pluuiæ, quæ alui profluvium Anglis inuexerunt. His rebus factum est, ut post bimestrem fere obsidionem non sine dedecore discedere cogerentur.

VINDOCINVS, quum illi nuntiatum esset hostes iam vasa conclamare, Sampaulum cum trecentis equitibus & peditum sex millibus quibus præerat Lorgius, Durlenum mittit: ipse cum Guisio, Trimolio & reliquo exercitu flumine Somona iter fa-

Hedinum à Cesarianis & Anglis obsidetur.

Hostes Hedinum re infecta discedunt.

1522.

cit, ut hostibus se recipientibus à latere instet. Illi Hedino profecti ad Auchianum castrum castra ponunt, ad Othiam flumen, medio itinere quod Hedino Durlenum contendentibus faciendum est. Sampaulius Durlenum infirmius esse quam ut defendi posset intelligebat, propterea quod nullam arcem haberet. Nam ubi hodie arx visitur, tum temporis mons erat, unde quoquouersum despectus erant in subiectum oppidum, ut omnia nuda & aperta conspicerentur. Quibus ille causis adductus, quicquid cibariorum in oppido repertum est corrumpi iubet, ne hostibus vsui esset, portas deiecit, sequē Corbiam confestim, ut se hosti aduenienti opponat, recipit. Huc venit mareschallus Mommorencius, nuper ex Italia reuersus, secum ducentos regiae turmae nobiles habēs: cui à Rege mandatum fuerat ut Corbia cum imperio praeficeret, si quidem hostis illuc accederet. Vnde nonnihil cōtrouersiae illic cum Sampaulio intercessit: hic enim sibi à Vindocino qui prouinciam Picardiam prorex obtinebat, hunc locum traditum esse dicebat ut princeps legatus esset. Verum ista amicē tandem dirempta est. Dux Northfolcus & comes Buranus Belloquercum vsque progressi ut Corbiae oppugnationem tentarent, ubi eam egregiē munitam vident, praeterea continentes imbres, magnam in castris agrotorum multitudinem, denique autumnum praecipitem atque adeo hyemem imminentem (erat enim circiter cal. Nouemb. anno 1522) Durlenum circunciectosque

Angli reditū
parātes à Gal
lis caduntur.

pagos incendunt, & in Artesiorum fines reuersi exercitum dimittunt, Angli domum nauigant, Burgundiones in praesidia deducuntur. Sampaulius & Guisus per exploratores interim certiores facti Anglos magno numero Passum Artesiorum cōcessisse ut se ex labore castrensi recrearent, eos inopinantes aggrediuntur, sexcentos fere ex eis occidunt.

Guisia simula
ta proditio, Re
gis tamen ad
uentu irrita.

Non multo post Paschalia Nicolaus Bossuuius Longouallanus fictae coniurationis speciem struendam suscipit, qua ipso sciente quispiam ex eius manipularibus Guisiam hostibus prodebat: quod factum Regi quoque probabatur. Proditor iste miles erat ex praesidio castro Guisiae imposito Liuetus nomine, faber ferrarius. Is dicebat (& res ita habebat) Longouallanum, qui tum eo loco cum quingentis peditibus praesidio erat, huius consilij participem esse: quinetiam aliquot ex decurionibus & necessarijs Longouallani Auennas Hannonum ad colloquium cum duce Ascotio adduxerat. Hoc profecto ab illo verissimē affirmabatur, Longouallanum huius proditiois conscium esse, sed longē alio sensu quam putabat Ascotius. Vbi ea dies quā ad tradendum oppidum constituerat venit, sic res erant comparatae, ut Florengius cum peditibus ad numerum quinque millium, equitibus trecentis, ab Arduennis locum inter Auēnas & Guisiam occuparet, quod hostis receptum intercluderet: Vindocinus cum quatuor millibus Germanorum quos adduxerat dux Sothfolcus Albarosanus, tribus Gallorum millibus, & quingentis equitibus è regione, Perona nimirum, veniret, atque inter abbatiam Bohuriā & Guisiam iter illis interciperet: ut minimē dubius esset huius consilij euentus. Siue enim hostis se recipere conaretur, à fronte Florengium, Vindocinum à tergo habiturus erat: siue pugnare vellet, Vindocinus à fronte, Florengius à tergo illum vrgeret. Huic tam praeclearae rei interesse debebant praecipui quique ex hostium ducibus, quod nemo erat qui non huius gloriae & praedae cupiditate duceretur. Praeterea ad auertendos nostrorum animos, ne scilicet in ullam rei suspicionem venirent, delectus habitus erat quindecim millium Flandrorum, duce Fiennio, praefecto Flandriae, cum ferē sexcentis Anglis & magna equitum manu, qui Teroanam obsidione desultoria eingerent. Rex qui tum Campiburgi erat, ipse adesse constituit, & veredarijs equis profectus media fere nocte possum ad Calnidum eo die peruenit, quum nocte insequenti res gerenda erat. Fieri vix potest ut tam remoto loco, quam est Blasius Feram, centum sexaginta passuum millium itinere, quispiam celeberrimus (qualis est Rex) iter faciat, quin multa exoriatur suspicio: propterea quod omnes eum sequi cupiunt. Hostes iam iter erant ingressi ut Guisiam uenerent, quum per exploratores fiunt certiores, Regem esse Genlij. Itaque hominem à quo sibi prodendum oppidum confidebant, quemque vnā secum huius rei causā habebant, comprehendunt, tormentis rem quærere instituunt: verum nihil vnquam ab eo extorque illa ratione possunt: Longouallanus idem facit obsidibus quos ab hostibus acceperat. Tandem quum multis autoribus & nuntijs Regem illuc aduenisse certō comprehensissent, domum re infecta redierunt.

Rex ubi se ab instituto aberrasse perspexit, ea tamen facultate quae dabatur
viri

vti decreuit, vt collecto exercitu aliquid gereret. Quare Florengium ad Sedaniam regni oram reuerti iussit: ipse Peronam ire cōtendit, quò vniuersas copias quas in Picardia Vindocinus habebat conuenire præcipit: datoq; illi negotio vt Morinos obsidione leuaret, atque in oppidum cibaria importaret, Lutetiam reuertitur. Vindocinus exercitum accipit, quatuor millia nempe Germanorum (vt dictum est) duce Suthfolco Albarosano, Picardos pari fere numero, ducibus Sercuto, Burnonvillano, Hergerio, Fontanio Hellifilio, & alijs nonnullis, quingentos insuper equites cataphractos, Brionium cum quadringentis regijs custodibus, Fayettum denique rei machinariæ in ea expeditione magistrum. Hac collecta manu vt rectà Morinos contenderet, iter per hostium fines facere decreuit, vt sic illos læderet, nostros subleuaret: simul vt aliquot castella quæ in illo tractu sunt, ex itinere capta deleteret, quæ regni oræ multum molestiæ exhibebant. Has ob causas Balliomontium contendit, quod oppidum est satis firmum medio itinere inter Attrebatas & Durlenum. Intus trecenti erant milites Hispani genere, qui receperant se vel illud defensuros, vel morituros: verum neutrum præstiterunt. Vbi enim accerrimè à nostris oppugnari & aliquot ex suis interfectos viderunt, metu exanimati deditionem ealege fecerunt, vt vita incolumis seruaretur. Hoc oppidum plurimi ex ducibus non censebant oppugnandum esse, quippe hominibus bellicosis munitum. Sed Vindocinus in sententia permansit, non commissurum se vt huiusmodi oppidum aduersum se ferociret. Aut quonam pacto hostes aggredi ad Teroanam auderet, qui alitero tanto plures erant, qui oppidulum intactum præteriret: Ipse media luce machinis admouendis incumbit, vbi iuxta eum brachium Piennio sclopi glande traijcitur, & tres fossores ad ipsius pedes interficiuntur. Quæ res magnum hostibus timorem incussit, quòd machinas plena luce nullis ductis fossis admoberi cernerent. Castrum solo æquatur, & turres succutuntur. Inde Rupetillam & Gincuriam contendit. Hostis Andinctone & Delettæ mille Teroana passus castra habebat. Quamobrem quum illum Andinctone oppugnare nefas esset, quem locum difficilem reddebat Liliū flumen, Ludacū metatorem iubet locum castris faciendis ad Foccobergā capere: quòd hac ratione futurum erat vt commeatus facilè nostris, egrè hostibus adueheretur, quippe quum iter Santaudomari à Vindocino intercluderetur, qui aut Teroanæ præsidio erāt, (erāt autem capitaneus Petripontius cum turma ducis Lotaringi, & Aculius) iter Areæ obsiderent. Hostes vbi nostros adeo appropinquare vident, noctu Andinctone profecti Huppenum contendunt (domus est quæstoris Bononiensis, loco edito Santaudomari versus) & Teroanam ad dextram relinquunt: inde quum nostros instructa acie recta contendere conspiciunt, locum mutant, & castra Elfalti locant. Vindocinus eos vt prælium committat insequitur: interim Brionius plaustra commeatu onusta, qui nocte superiore Montrolio aduectus fuerat, Teroanā introducit. Hostes vbi vident Vindocinum Elfaltum versus exercitum ducere, iamque comitem Dammartinum & Aculium velitationibus laceffere, tanto terrore, Gandauī in primis & Flandri, perturbantur, vt statim absque ducibus, signis militaribus & tympanis in fugam maximo cursu se conijcerent, rectà Cordam flumen petētes, ingenti clamore vociferantes patria lingua *Gau,*

Balliomontium à Vindocino captum dirigitur.

Mira Flandrorū trepidatio & fuga.

MENSE Aprili insequenti anno 1523 Rex quum videret aliquot iam exercitibus in Italiam missis ad recipiendum Mediolanum, nihil tamen profectum esse, sed magnas

Rex rursus in Italiam proficisci cogitat.

1523.

calamitates acceptas esse, ipse expeditionem suscipere decreuit. Verum ne dum abesset, impetus fieret in Galliam citeriorem, simul ut secum abducere copias posset quæ in Picardia hyemauerant, antè statuit istis prospicere, quàm discederet: maximè Morinorum rationem sibi habendam esse iudicauit: quò antea quum cibaria conuecta essent, uti demonstrauius, voluit tamen de integro omnibus quæ necessaria essent abunde illud oppidum instruere. Ad has res perficiendas Vindocino mandat omnes copias cogat, ipse omnibus oppidis finitimis iumenta & carros imponit, Mommorencium mittit qui Vindocino præsto sit, & primum agmen ducat. Hi rebus omnibus comparatis, Montrolio proficiscuntur, & Andinctonem millia passuum octo Teroana perueniunt. Liliij fluminis quod hunc pagum alluit, illic adhuc minima est altitudo, ortum enim habet Isleburgi, quatuor ab eo loco passuum millia, quâ itur Hedinum: est quæ Andincto pagus ad extremam syluam Foccobergam, quâ Frugas & Hedinum iter est. Huc ubi ventum est, castra sic locant ut primum agmen duce Mommorencio trans flumen, ipsa acies ad alteram fluminis partem esset. Quod postquam hostibus aliquot interiectis diebus nuntiatum est, vtraque castra eodem tempore noctu aggredi statuerunt. Quia in parte acies castrametabatur, Villabonus equitatus levis armaturæ ductor paulo ante castra ad hostium aditum confederat. Burgundionum equites qui in nostrorum aciem impetum facturi erant, in excubitores leuioris equitatus irruunt tanto impetu, ut in ipsorum castra iam peruenirent quum ad arma conclamari ceptum esset. Quibus etiam tanta celeritate instant, ut nullo ad instruendas turmas concessio spatio, in ipsius aciei custodes regredi illos coegerint: inde tota prælij moles in ipsa maiora aciei castra recumbit, quam nonnulli forte è nostris iam parati sustinuerunt: hostes ad impedimenta leuioris equitatus diripienda se conuertunt. Quod ni fecissent, credo equidem maximam in nostro exercitu perturbationem exorituram tum fuisse. Hæc res salutis fuit, quippe quæ & magna vi irruentem hostem retardauit, & nostris facultatem ut arma expedirent, attulit.

Gallorum castra separata Burgundiones aggrediuntur.

DUM isti ad aciem præliantur, alij primum agmen inuadunt, cui (uti dixi) præerat mareschallus Mommorencius. Is firmam valde custodiam constituerat, cui Tigorettam vnum ex suis cataphractis præfecerat: qui quum ad vigilum stationem cumultum quendam exaudiret, solus illuc ad explorandam rem se confert. Dum ulterius, quò certius rem cognosceret, progreditur, in hostes incidit, à quibus circumuentus capitur. Vbi se captum videt, veritus ne tota multitudo improviso opprimeretur, ad arma conclamat: quamobrem paulum abfuit quin ab hostibus interimeretur: sed maluit scilicet capitis periculum adire, quàm committere ut totus exercitus in discrimen veniret. Statim totum agmen primum in armis fuit: quo factum est ut hostes conatus suos patefactos videntes pedem referrent. Omnes armati quoad sol oriretur, & tota vndique regio conspicua esset, manserunt. Postea vniuersus exercitus quo loco confederat Mommorencius, collocatur: neque tam desipuimus ut separatis copijs castra haberemus. Ita in oppidum omnem com meatum quemadmodum constitueramus, inueximus, ut hostes deinceps nobis molesti non fuerint. Quia in re hunc seruabamus ordinem, ut Montrolenses ad syluam Foccobergam præsidio procederent, inde equitatus nostrer Morinos vsque deduceret.

Expeditionis in Italiam preparatus.

REX ubi quæ necessaria erant Teroanæ omnia diligenter esse prouisa intellexit, Mommorencium ad se accersit, Vindocino mandat ut Sothfolcum cum peditibus Germanis quibus præerat, Picardos ad numerum trium millium & equitatus partem ad se mittat: reliquis etiam suis edicit Lugduni ut ineunte Augusto præsto sint. Amiralium Boniueto ad occupandas angustias Susias, dum ipse cum reliquo exercitu subsequetur, præmittit. Mommorencium ad Heluetios mittit, qui duodecim millium delectum habeat. Sex Gallorum millibus Lorgium præficit, & vnâ cum Boniueto proficisci iubet. Mommorencius quod sibi iniunctum erat, tanta diligentia gerit, ut quum amiralius Susis esset, ille iam cum duodecim Heluetiorum millibus quos collegerat, Ivraliam perueniret. Copias ergo illi suas vniuersas ad Taurinum coniungunt, ibique Regem præstolantur.

Italicorum populorum contra Gallos fecerunt.

PROSPERO Columnæ & proregi Neapolitano nuntiatur maximam hominum multitudinem Mediolanum aduētare. Quibus rebus permoti societatem cum Veneris (qui

(qui à Gallico fœdere defciuerāt) & cum omnibus Italiæ dynastis, papa, populo Florentino, Genuensibus, Senensibus, Lucanis faciunt. Hi omnes contra Gallos coniurant, si Italiæ pacem turbatum venirent, non passuros: impensas in militum stipendia pro rata parte omnes conferunt: huius factionis caput Prosper deligitur. Qui tātę rei administratione suscepta rebus Mediolanensibus omni studio prospicit, in primis Ticini transitu munitioibus factis nostros prohibere constituit. Cæsar & Anglus etiam societate inita statuerant vt si Regius exercitus alpes transiret, Anglicana classis, duce Northfolco in Picardiæ fines nauigaret, comes Buranus ex Germanis peditibus & Belgicis copiis alium exercitum colligeret, quem cum Anglis coniungeret. Eodem porro tempore maximi momenti coniuratio quædam contra Regem struebatur: eam bona fide, vt quidem comperire licuit, exponam.

Cæsar & Anglus Regis hostes.

DEMONSTRAVIMVS antea quemadmodum Rex quum Valencenas anno 1521 exercitum duxisset, duci Alenconio & mareschallo Castillionæo primū agmen ducendum commiserat. Quam rem Carolus Borbonius, cuius erat hæc prouincia, vt qui connestablius esset, iniquiore animo quàm præ se ferebat, passus est. Paruo post hæc expeditionem tempore moritur Susanna Borbonia ducis Petri Borbonij filia, quam ille ex Anna Francica, Ludouici vndecimi filia, Caroli octauī sorore susceperat. Hanc Susannam connestablius Carolus Borbonius comes Mompēserius in matrimonium duxerat. Ducendi causa fuerat, quòd mortuo Petro Borbonio ipse Mompēserius, qui patre erat Borboniæ gentis minore natu, matre Mantuana, contēdere cœperat, possessio- nes illius hæreditatis, quæ perpetua fiducia essent & ad nepotes transirent, suas esse, qui hæres esset masculus, Susannæ addici non debere. Quamobrem vt hæc controuersia se- peliretur, Susanna illi nuptum collocatur, licet antè Carolo Valesio duci Alenconio de- sponsa fuisset: qua vxore accepta ducem se Borboniū profiteri cœpit. Alenconio postea nupsit Margarita soror Francisci comitis Angolismensis, hodie Regis. Susanna mortua rectorix Regis mater instigata (vt fama erat) à cancellario Antonio Pratenfi, contendit, ex tota illa Petri Borbonij hæreditate bona quæ creuerat connestablius, Regij fisci esse, si- bi autem reliqua potius quàm illi deberi: se enim consanguinitate propiorem esse, vt po- te quum ducis Petri ex sorore, quæ duci Sabaudō nupsit, neptis esset: à quo Mompē- serium istum tres gradus distare: quamobrem res in iudicium curiæ Parisiensis dedu- ceret, res illi ad restim rediret, Cæsaris gratiam opera Adriani Croæi comitis Roxij ca- pte cœpit, quòd præoptaret patria excedere quàm fortunis exutus apud suos inglorius viuere. Cum Cæsare ita paciscitur, vt Leonoram eius sororem, quæ tum Lusitaniæ re- gis vidua erat, postea Galliæ regina, vxorem duceret. Rex Lutetia profectus vt Lugdu- num & porro in Italiam contenderet, vbi Sampetrum Monasterianum peruenisset, certior fit de illa Borbonij cum Cæsare coitione. Hanc rem illi nuntiant duo nobiles Normani ex ipsius Borbonij clietela & domo, Argugius vnus, alter Matinio. Quo nūtio accepto Rex illic commoratur, dum Germanos duce Sothfolco è Picardia venientes expectat, quòd nonnisi magno comitatu Molendinum ingrediendum sibi intelligen- bat. Biduo demum pòst, quum aduenissent Germani, eis ad portas collocatis ipse oppi- dum intrat.

Borbonii de- fectio.

Regis mater Borbonio for- tunas adime- re conatur.

BORBONII consilium & pactio erat vt morbum simularet, ne Regem in Italiam comitaretur: quo alpes prætergresso, & Anglis in Picardia expositis ipse comitē Guliel- mum Fustembergum & comitem Felicem cum x i i fere Germanorum millibus ac- ceriturus erat, qui Cossio & Caldomonte Bassiniorum factio itinere ad eum in suos si- nes accederent, vbi per clientes & eos quos sibi fauere & cupere sciebat, collecturum se equites trecentos cataphractos & sex fere peditum millia sperabat: quinetiam ad hunc Germanorum numerum conscribendum mandata cuidam Mottæ Nucetano nobili Borbonefio dederat. Ita de bello in ipsis regni visceribus mouendo cogitabat. Eodem tempore Hispani magna manu Fontirabiam obsessuri erant: quod etiam ab eis factum est. Quæ quum ita essent, præsertim quum Rex regno cum omnibus fere copiis abes- set, non est dubium quin Gallicana res in pessimum locum, antequam opis quic- quam ferri posset, deducta fuisset. Si enim copias huc conuerrere cogitasset, Italos à ter- go instantes habiturus erat. Verum Deus huius regni perpetuus verusque Stator ac cu-

1523.

Regis cum Borbonio colloquium.

stos, huic malo occurrit, quod Regi negotium iam erat indicatum. Etenim si minus totum hominis consilium (quale modo commemorauimus) illi patefactum erat, illud certe satis sciebat ab illo coniurationem cum Cæsare iam esse initam, & conferri consilia, ut ad illius partes transfret. His rebus adductus rationibus regni quanta potuit maxima diligentia prospicit: & quoniam nouerat Vindocinum esse ex gente Borbonia, nequid inde suspicionis oriretur, se in Italiam comitari voluit. Eum itaque ex Picardia, cui præerat, accersit: Trimollium in eius locum mittit, Orualium minorem natum ex domo Albretica in Campania, cui eum præfecerat, relinquit: Burgundiae Ducem Guisium in Trimollij præfecti locum præponit: Aquitaniae & Ocitanæ Odetum Foxium Laurecum: Ludouicam matrem regni rectricem gubernacula tenere voluit.

Regis cum Borbonio colloquium.

VB I Molendinum venit, offendit Rex Borbonium morbum assimulantem. At ille candidi animi Princeps, quique clementia quam iusta ultione agere malebat, quod hominem ad sanitatem reduci, & a suscepto scelere deduci posse speraret, eum in cubiculum inuisit, Principio illum tanquam morbo licet simulato decumbentem consolatur, & bono esse animo iubet: deinde se certis nuntiis comperisse indicat Cæsarem opera Roxij in suas partes eum pertrahere & a summa illa voluntate & fide mouere conari, qua adhuc in Gallicanum regnum fuerat. Se quidem ita arbitrari, eum non villo velin Regem vel in regnum ipsum odio permotum aures ad huiusmodi verba accomodasse: cuius rei suspicio in hominem consanguinitate tam coniunctum cadere non posset. Sed desperatione nescio qua & metu ne ornamentis & fortunis spoliaretur, tanquam nunc becula, obscuratum fortasse nonnulla ex parte fuisse singulare illud studium quod nunquam honori sui regis & principis defuerat. At deponeret ista ex animo omnia, quibusangebatur: se enim hoc illi confirmare, etiam si in causa qua secum & cum matre contendebat, inferior discederet, omnes illi facultates & opes restitutum. Proinde id ageret ut ad iter hoc in Italiam comitem se præberet.

Borbonius morbum simulat.

BORBONIVS qua erat prudentia & constantia, quod in animo habebat callide dissimulat. Hoc quidem fatetur, Cæsarem per Adrianum Roxium egisse ut ad suas partes transfret: se tamen nunquam animum ad hanc rem aduertisse, imò hæc omnia constituisse illi indicare, quo primum tempore conueniendi facultas daretur, neminem quidem internuntium ad tantam rem adhibere voluisse. A medicis summam spem ostendidi fore ut propediem confirmata aliquantulum valetudine rheda vehi possit, tum se primo quoque tempore Lugduni præsto fore. Nonnullis placebat hominem in custodiam tradi: sed noluit humanissimus princeps hoc consilium sequi, maxime quum crimen non dum esset patefactum: iniquum ratus nisi rebus antea planè compertis grauius quicquam in tantum virum decerni. Rex Borbonij promissis fidem habet, eumque omnino placasse confidit. His rebus comparatis Molendino profectus Lugdunum tendit, ut exercitum ad iter capeffendum promoueat, Borbonio comitem relinquit Perottum Britonnerium Oartium. Paucis interiectis diebus ex eodem loco Borbonius specie itineris Lugdunum faciendi proficiscitur. Vbi Palissam peruenit, morbum recruduisse fingit: inde Oartium cum literis mittit quibus Regem de profectione sua facit certiores. Post illius discessum secum expedit bona ex senatus iudicio apud sequestros deposita esse, vix tandem se iis potiturum, sibi rem esse cum rectrice, cuius gratia & auctoritas nimia sit. Statuit antequam ulterius progrediatur, Regis consilium penitus perspicere: interim Cantellas se recipit, quam domum satis firmam habebat, & in ea erat quicquid mobilium bonorum possidebat. Eò simulatque peruenit, episcopum Augustodunensem ex familia Huralorum ad Regem cum literis & mandatis chirographo notatis mittit. Has literas totidem verbis subiici.

Borbonius Cantellas secedit, quod ei imprudenti male cessit.

PLVRIBVS ad te scripsi antea Domine iis literis quas Oartio dedi. Nunc rursus Augustodunensem hunc episcopum mittere visum est, ut etiam certius iudicare possis quantopere cupiam meam in te fidem obsequiis testatam relinquere. Quicquid tibi meo nomine nuntiabit, fidem habeas oro atque obsecro, & de me sic statuas velim, meum tibi studium & laborem nunquam defuturum. Ita mihi semper integra maneat existimatio & dignitas. Vale, Cantellis domi tuæ v r i Sept. Postulata autem huiusmodi erant. Dummodo Rex iubeat illi omnia ducis Petri Borbonij bona restitui, pollicetur & confirmat se summa fide, voluntate & diligentia quocunque loco, tempore & negotio

no iubebit, dicto audientem fore, neque ad extremum vite spiritum officio defuturum. Petit insuper iis omnibus ignosci in quos huius rei causa Regem iniquiori animo esse constat. Hæc postulata propria manu subsignarat.

POST QUAM Oartius Lugdunum aduenisset, Regi nuntiatur Borbonium relicto recto itinere Cantellas secessisse. Quo nuntio accepto, statim Nothum Sabaudum præfectum prætorio & mareschallum Chabannium iubet cum centenis vtrunque equibus cataphractis Borbonium vel in itinere consequi & sistere, vel etiam Cantellis obsidere: Aléconianos ite equites centum & Vindocinianos pari numero, satellitum item regionum duces & ipsum prætorianum iudicem illis attribuit. Nothus Sabaudus recta Molendinum procedens, quum Pacalderiam venisset, incidit in iumenta sarcinaria & muliones episcopi Augustodunensis, qui Lugdunum iter faciebant cum mandatis Borbonij. Eos sistit, & cistis apertis perscrutatur nunquid illic quod ad Regis perniciem vel regni interitum pertineret, reperiretur. Exiguo interposito spatio aduenit ipse episcopus qui etiam sistitur. Idem fit Sanvalerio qui Lugduni erat, item Emario Priæo, & Valguoni qui Teroanæ erat, & plerisque aliis.

BORBONIVS per nuntios certior factus manum episcopo Augustodunensi iniectam esse, de reconciliatione planè desperare atque adeo de salute cogitare cœpit. Quum ex suis nonnullos in ea esse sententia videret, expectandum esse dum Cantellis obsideretur, minimè assensus est: imò pro ea qua valebat multarum rerum notitia, summa dementia esse iudicavit vlla arce se inclusum continere, quæ tum in media Gallia esset, tum vbi nihil auxilij sperandum videretur. Quibus occasionibus permotus, sibi, si saluus esse vellet, regno excedendum esse intellexit. Itaque vno Pomperantio comitatus, absque vilo famulatio, commutato ornatu Cantellis profectus itineri se committit. Primo die vesperi veniunt ad ædes Lallerij senis cuiusdam nobilis qui in domo Borboniana educatus fuerat, cuius etiam nepos ipsi Borbonio studebat. Ibi dum subsistit, consilium repudiat quod de itinere capiendoprius intenderat, iter ad dextram reflectit, & postero die apud ipsum Pomperantium pernoctat: inde Anicium siue Puteum Arvernorum contendit. Postea iter aggrediens, relicto ad læuam Lugduno Sambovetum frigidum venit, diuersorium à pago seiunctum ingreditur. Vbi quoniam Borbonius ieiunus erat, subsistere coguntur, & curare cibo corpora ita se posse putant, vt à nemine conspicerentur vel agnoscerentur, quum præsertim anus quædam sola ibi esset. Mulgundo veniens illuc diuersatur, vt equo pabulum præberet. Hæc causa fuit cur ilico discederent, & nocturno itinere ad cibum capiendum in pagum Vauquellas se cõferunt. Ibi hospita Pomperantium agnoscit, nuntiatque equos eius bellicos pridie illac iter fecisse: quinetiam eius notitiæ causa equam integram defatigato equo commutat ei que filium itineris ducem præbet.

BORBONIVS Vauquellis proficiscitur media ferè nocte, quum se Pomperantij famulum assimularet: prima luce Daucam peruenit. Inter hunc pagum & Viënam, quæ proxima est, quum Rhodanum flumen interesse animaduertaret, metueretque nequis in fluminis transitu speculator à Rege constitutus esset, pone certas ædes se occultat, interrim Pomperantius omnia exploraturus præit. Qui ad pontem Viennæ progressus, Lanioni cuidam quem obuium habet, ait se ex satellitio regio esse: rogat num commilitones Viennam venerint, missi ad pontem tenendum, vt Borbonium transitu intercludant: sibi enim eos per literas significasse totam turmam eò venturam. Negat Lanio illos ad pontem custodes esse, se quidem fama quæ tum ferebatur, audisse magnam eorum multitudinem Delphinatum versus iter facere. Pomperantius vbi intellexit nullam in pontis transitu custodiam esse, ad Borbonium redit: statuunt tamen pontem non ingredi, ne fortè agnoscantur: verù tutius esse iudicant, pontone flumen transire decim simul conscendunt, vt flumen transmitterent: quæ res non paruum Borbonio metum incussit, eo magis quòd medio fluminis traiectu, Pomperantius à quibusdam eorum agnitus est. Sed perterritum confirmat Pomperantius, monens, siquid periculi impendere animaduertarent, præcidendum esse rudentem ductorium, atque ita versus Viuarensium fines pontonem conuertendum: ibi se mōtes petituros,

Mittitur qui
Borbonium
capiant.

Borbonii à
Gallia profectio.

1523.

& extra omnem periculi aleam futuros. Verum hoc incommodum subire nihil fuit necesse. Flumine trajecto, quandiu se locis patentibus esse sentiebant, via regia qua Gratianopolim itur insistebant, postea obliqua via transuersis syluis recta ad Santantonium Viennorum progressi, Nantij apud anum quandam viduam stabulantur. Quæ quum Pomperantium inter cœnam agnouisset, rogat num ex eorum numero esset qui cum Borbonio insanierant. Negat Pomperantius, se quidem affirmat libenter omnibus suis fortunis redemptum cupere, vt in illius comitatu esset. Sub cœnæ finem rumor ad illos perfertur prætorianum iudicem ad duo passuum millia esse vel certè fuisse, frequenti comitatu, vt Borbonium assequeretur. Quo nuntio percussus ille è conuiuio se subducere ad fugam parat: sed cohibetur à Pomperantio, nequam conuiuii suspensionem daret. Dimisso conuiuio equos cõscendunt, & duodecim passuum millia progressi locum quendam deuenerunt, inter montium anfractus occultum: vbi ad leuandos ex itineris defatigatione equos diem vnum morantur.

DIE Martis insequenti summo diluculo pontem Bellouicinum petunt, vt Ca-
merinum Sabaudorum recta cõtenderent. Dum iter faciunt, in plurimos incidunt qui exercitum sequebantur quem in Italiam amiralius Boniuetus ducebat, à quibus ne agnoscerentur vehementer timebant. Tandem quum die Mercurij sub vesperum Ca-
merinum venissent, statuunt veredariis equis Sufas vsque proficisci, vnde per fines du-
cis Sabaudi venirent Sauonam aut Genuam, quo ex loco in Hispaniam ad Cæsarem na-
uigarent. Quo die discessum mane parabant, comes Sampaulius illac veredis transit, Su-
fas proficiscens, vt in Italiam ad amiraliū contenderet. Quamobrem mutato consilio
montem Cattum versus pergūt, Rhodanum sedecim passuum millia supra Lugdunum
iterato transeunt, iter Sancti claudii faciunt. Vbi quum cardinalem Balmium non repe-
rissent, nocte vna tantum intermissa ad Turrim Mayam (quæ domus est ex cœnobij San-
claudiani prædiis, ibique plurimum degebat) illum conueniunt, cui quoniam Cæsaria-
narum partium erat, Borbonius se cognoscendum præbet. Postero die cum satis numero-
so equitatu quem illi præsidio dedit cardinalis, Collinium peruenit, inde Passeranum,
quo loco dies fere duodecim commoratus est. Passerano Vefontionem, inde Leriam
Ferretorum profectus est. Ibi præsto illi fuit maxima pars nobilium Gallorum, qui vt eū
comitarentur, Regem & domos suas patriamque ipsam & possessiones reliquerant. Ex
iis erant Lurcius, Lallerius, Mombardo, Pelusius Spinax, Beschinus, Tensanius & multi
præterea alij. Illic etiam eum conueniunt capitaneus Imbaldus & Paruodeius, & cum
eo de reditu in patriam agunt, certò cõfirmantes Regem omnium quæ accidissent me-
moriæ depositurum esse, eumque apud se esse ea conditione iussurum quam Molen-
dini tulerat. Hæc quum illi minimè probassent, in Galliam re infecta reuerterunt. Bor-
bonius cum octoginta fere equitibus Germania peragrata post sesquimensum Triden-
tum venit: deinde bidui aut tridui mora interiecta Mantuam quum venisset, cum sum-
ma amoris testificatione à marchione excipitur: erant enim consobrini, quum Borbo-
nij mater fratrem haberet marchionis patrem. Hunc itaque & eius comites rebus om-
nibus vt postulabat tanti principis dignitas, equis, armis, iumentis sarcinariis liberaliter
instruit. Quarto die quàm illuc venerat, Mantua Cremonam proficiscitur, & à præfe-
cto honorificè excipitur. Postridie cum magno equitatus numero Placentiam deduci-
tur, vbi Carolus Lannosius prorex Neapolitanus illi præsto fuit. Is Neapoli venerat, vt
Cæsaris princeps legatus Mediolani esset, propterea quòd Prosper Columna extremo
morbo grauissimè afflictabatur.

CONSILIIS de summa belli inter se communicatis Borbonius Genuam ire cõ-
tendit: vbi dum ventum secundum expectat, dies quinque & triginta commoratur: si-
mul etiam quòd reditum Lurcij præstolabatur, quæ quum in Germania esset ad Cæsarem
miserat, vt quid à se fieri vellet cognosceret. Tandem quum eius reditu desperato na-
uem conscendere pararet, ad portum appellunt Adrianus Croæus & Lurcius cum mā-
datis à Cæsare, qui Borbonio optionem dabat, num vellet in Hispaniam nauigare, an in
Italia cum exercitu subsistere. Maluit ille manere Mediolani, vt videret quò euaderent
duo illi potentissimi exercitus, maximè quum nostræ copię totius hyemis ad Mediola-
num labore pessimè essent acceptæ. Quibus cõstitutis rebus Binasquam ad proregem
Neapolitanum & Cæsarianum exercitum profectus est.

Borbonius in
Italiā venit.

MARESCHALLVS Chabannius & Nothus Sabaudus quum Borbonium nati non essent, (qui quidem euaserat, quemadmodum à nobis demonstratum est) Cantellas proficiscuntur. Huius castri præfectus deditionem facit, simulatque nomine Regis supremi principis denuntiatio facta est. Illic totam Borbonij suppellectilem (cuius ille elegantia & pretio nulli Christianorum principum cedebat) reperiunt, & possessum publice in vniuersa eius bona mittunt, Carlatum etiam ipsius castrum & omnes possessiones publicant. Paucis interiectis diebus Rex Emarium Priæum quinquaginta cataphractorum præfectum comprehendi ex suspitione iubet, Sanvalerium præfectum centum nobilium turmae regiae, Valguionem cataphractorum præfectum, qui tum Morianis præsidio erat, & alios non paucos ex Borbonij clientela. Ex iis tamen cognitum est aliquos coniurationis non ignaros fuisse, quam pro suo in Regem officio indicare debuisse, hanc tamen illis culpam condonauit. Episcopus Augustodunensis Generalis Huralti filius, tamen quicquid bonorum cum suis habebat, id omne Regis & illius maiorum benignitate adeptus erat, in suspitionem tamen venit quasi consilij de fugam postea conscius esset. Itaque comprehenditur, deinde dimissus Borbonium in Italianensem eum constituit. Rex tamen illi tandem veniam dedit, & bona adempta omnia restitui iussit. Quæ sanè omnia testimonio sunt Regem incomparabili fuisse clementia, qui ab iis offensus quos bonis & ornamentis amplissimis auxerat, neminem tamen vltisci, quum iure summo posset, voluit: imo vniuersis pepercit & ignouit, qui quidem ad eius misericordiam confugerunt.

Borbonij bona publicatur

REX Borbonij fuga cognita, alpes sibi non censuit esse transeundas, quod veretur ne coniurati plures essent. Gulielmum Gofferium ad amiraliū Boniuertum mittit (is autem iam ad Vercellas cum exercitu processerat) qui eum moneat, ut quæ ambo inter se fieri oportere iudicauerant, perficeret. Apud se Alenconium, Vindocinum, Nothum Sabaudum, Chabannium cum suis quæque centenorum equitum turmis tenet. Nuntiatum ei Mottam Nucetanum (quem antea demonstrauimus à Borbonio cum mandatis in Germaniam missum fuisse) cum comite Gulielmo Fustembergo & comite Felice, qui circiter duodecim Germanorum peditum millia ducebant, progressum inter Sequanorum & Campanorum fines iter instituere. Quare intellecta Guisio ab his regni oris accipiat, quàmque in partem hostem iter habere intelligerent, huc vires coniunctas cōuertant. Alenconianorum & Vindocinianorum centenorum equitum supplementum illis mittit, ipsum verò Alenconium & Vindocinum etiam apud se retinet. Mareschallum quoque Chabannium & Nothum Sabaudum præfectum prætorio apud se esse iussit, quorum opera & virtute vteretur, ubi opus esse & rem ipsam ita postulare intelligeret.

Rex in Gallia manere constituit.

SEPTEMBRI incunte anno 1523 amiralius tum certior factus de Borbonij fuga, tum mandatis à Rege acceptis ut Mediolanensem expeditionem persequeretur, primum agmen, quod Rex si ipse adfuisset, ducturus erat, mareschallo Momorenccio tradit, ipse mediæ aciei curam suscipit, & rebus ita comparatis rectà Mediolanum ire contendit. Prosper Columna (quemadmodum dictum à nobis est) adiutus Ticini munierat, quod confideret se nostros transitu prohibere: atque adeo munire Mediolanum quod inchoauerat, destiterat. Paucis antè diebus dux Sforcia Moncha, ubi domum fere habebat, profectus Mediolanum veniebat. Nobilis quidam Mediolanensis ex eius clientela, nomine Benedictus Viscontius, ei subiratus, quod peditum quandam cohortem cui præerat, exautorasset, quam in eare iniuriam accepisse videbatur, eam tum vindicare constituit. In eo itinere quum Sfortia humiliore equo insidens, paucos secum ob pulueris copiam comites haberet, Viscontius cum equa Turcica specie colloquij proximè eum accedit, pugionèque districto iugulum petere conatur. Dux capite demisso, & corporis quadam declinatione petitionem se coniectam effugit, ut ferrum brachio tantum acceperit: quod si latus ipsum petiisset, actum de illo procudubio erat. Ille multis licet insequentibus, equæ quam concipit, quod metueret ne aliæ porro essent in vltiori itinere aduersus se insidiæ. Statim

Sfortia per dolum vulneratur.

1523.

rumor increbrescit hoc ictu illum interiisse. Quo audito capitaneus quidam Mediolanensis Galeacius Biragius, qui Taurini tum nostrorum copias expectabat ut se cum illis coniungeret, ut quod ex usu Regis esse iudicabat faceret, quum verum de ducis morte nuntium arbitraretur, nostrosque iam montium angustias ingressos sciret, Valentiam per prodicionem occupat (est autem oppidum ad Padum flumen infra Cazalum Sanuasium) spe adductus se eam ad nostrorum aduentum seruare posse: verum longe aliter accidit. Etenim Antonius Leua iussu Prosperi Columnæ cum peditatu Hispanico & levis armaturæ equitatu Asta profectus illum Valentia expulit nullo adhuc ad munien dum opere facto, ipsumque cepit. Interim amiralius Boniuetus iter sic instituit ut recta Prosperum peteret, collatisque signis dimicaret. Hos autem secum duces habebat, mareschallum Mommorencium, Badium, Vandenessum, Masserium, Valerium, prodominum Carnotensem cum fere MD cataphractis, Lorgium cum VI M peditum Gallo rum, ducem Sothfolcum cum Germanorum VI M & Heluetiorum fere XV M. Aderat præterea animi causa absque vlla præfectura comes Sampaulius & Valdomonius. Sed antequam hæc narro, res ad Bayonnam & Fontirabiam gestas commemorare est oportet.

DICTVM est à nobis antea quemadmodum anno 1522 mareschallus Chabannius Fontirabiæ auxilium tulerat, & Ludæum eduxerat, cuius singularis opera in toleranda inedia & rerum omnium egestate extitit: in eius locum Fraugetum iussu Regis oppido præfecerat, qui mareschalli Castillionæi quum moreretur, legatus erat, pro uectæ ætatis nobilem, præclaræ in re militari existimationis, quem Rex quinquaginta equis cataphractis ad defendendum oppidum præposuerat. Illi præterea adiunxerat Petreum mareschalli Nauarreni filium, cuius patrem Hispani non multo antè in vinculis necauerant: eum autem mille peditum tribunum constituerat. Consilium hostis erat (ut antè à nobis dictum est) ut eodem tempore Campania spe auxilij quod Borbonius laturus erat, inuaderetur, Angli & Burgundiones Picardorum fines ingrederentur, & Hispani Fontirabiam obsidione cingerent: id etiam ab illis perfectum est. Eodem quippe anno 1523 ad sextum Septembris Hispani copias suas iunxerunt. Quod ubi Lautrecus Aquitaniæ præfecto nuntiatum est, Bayonnam proficiscitur, ut tum ipsi tum Fontirabiæ prospiceret. Principio Faugeto ipsi tantam virorum, cibariorum & telorum rei que totius bellicæ copiam suppeditat, quanta ad diuturnam obsidionem ferendam & accerrimum hostium impetum sustinendum satis erat. Bayonnam introducit omnem comitum & pecorum quicquid ex agris colligi potuit, partim ut oppido prouideret, partim ne illa hosti vsui essent. Propter paucitatem verò hominum, quod exercitus regij in Italia, Picardia & Campania erant, Bayonnam eo militum numero quo opus erat, munire non licebat. Accedebat quod verebatur ne hostis dum obsidere Fontirabiam velle præ se ferret, Bayonnam tentaret. His causis adductus ipse tueri oppidum decreuit.

Hispani Bayonnam impetu occupare conantur.

HISPANI coniunctis copiis ad decimum sextum Septembris San-janum Ludæum veniunt, quod oppidum medio itinere situm est Fontirabia Bayonnam. Postero die Bayonnam terra & mari eo impetu oppugnare cœperunt, ut nisi ipse Lautrecus ad fuisset, verisimile sit, quum tanta esset defensorum paucitas, eos vi irrupturos fuisse. Sed virtus hominis fortissimi tanta extitit, ut totum triduum noctu & interdiu ad mœnia continenter staret, rebus omnibus summa diligentia, maximè ostiis fluminum prospiciens. Sic enim habendum est, duo illic esse altissima flumina navigabilia. Vnum ex Daxæ parte fluens oppidum quâ parte Galliam spectat, cingit. Alterum San-jano Pedeporcio & è montibus Nauarricis fluens medium oppidum perluit: extra oppidum in vnum coeunt: quo loco æstus maris quotidie bis tanta altitudine accedit, ut naues plenis velis illuc deducantur. Quæ res ciuibus maximum terrorem incutiebat, ob multitudinem nauium quas habebant Hispani & Cantabri. Tamen Lautreci præsentia sic confirmabantur, ut viri, foeminae & impuberes manum omnes operi admovent, & ignauissimus quisque se fortem & industrium præstaret. Quarto demum die Hispani quum se tempus nequicquam absumere cernerent, pedem referunt, & ad obsidendam Fontirabiam iter conuertunt. Illic non eam defensorum virtutem comperiunt, tametsi abunde esset virorum & omnium quæ opus sunt. Fraugetus enim post paucorum dierum obsidionem, firmissimo licet munitus præsidio, oppidum magnum, & quò viru' l'us accessus

cessus patebat, per ignauiam hosti tradit, ut sarcinis saluis abire liceret. Quanquam hanc causam afferebat, se ad tam turpem deditionem inuitum deuenisse, quod Petreio mareschalli Nauarreni filio cum hoste commercium clandestinum intercederet. Nihilominus fecius Fraugetus Lugduni in edito theatro sacramento militari & nobilitatis insignibus solutus, & ad plebeiam conditionem cum sua posteritate reiectus est, quod per negligentiam & animi deiectionem Petreij coniurationi non occurrisset, si modo veram esse constaret.

AMIRALIVS Boniuetus (ut nunc ad eum reuertatur oratio) recta Prosperum petere cepit, ut cum eo praelium committeret. Antonius Leua Astæ certior factus nostros transire, summa qua potuit celeritate trans Ticinum se recipit. Hac re factum est ut amiralius Nouariam & cætera Omelinæ oppida caperet. Prosper grauissimo morbo decumbens se pensili vehiculo deferendum ad Ticini ripam curauerat, tanquam praelium inire vellet: verum ubi per nuntios intellexit nostrorum præcursores ad ripam ipsam progressos fuisse, de transitu impediendo propter minimam vadi multis locis altitudinem, desperare cepit: grauiora tormenta ænea Mediolanum remittit. Postridie audit reliquas nostrorum copias ad Vigevam esse, iamque machinarum vi Germanos pedites Cæsarianos qui transitum obsidebant, summos esse, nostros etiam tum equites tum pedites transire cepisse. Tum non parum à se erratum esse licet serò, agnouit, qui fluminis transitu exercitum Gallicum recentem, cuius vis in impetu est, prohibendum suscepisset. Igitur Mediolanum se recipit: quò quum venisset, tanto metu perterritos reperit tum milites tum ciues, ut relicto oppido Laudam se recipere cogitaret. Sed res adeo infelicitè casu nescio quo amiralis cessit, ut consilio aliquot Mediolanensium, in primis Galeacij Viscontij, se adduci pateretur, qui docebant, si relictum illuc duceret exercitum, milites non posse contineri quin spe prædæ in urbem irruerent, quo efficeretur ut vrbs nulli vsui Regi esset. Sin autem Galeacium ipsum cum ciuibus colloquutum mitteret, perfecturum illum, ut Cæsariani vrbe pellerentur, pecuniæque ingens quædam summa ad belli impensas conficeretur. Ista Galeacij oratione adductus amiralius secundi illius auspicii cursum non tenuit, sed biduum illic aut triiduum commoratur, dum Galeacius cum Normaniæ quæstore generali Boerio Mediolanum proficiscitur. Colloquia diuturniora, & ad extremum verba mera reperta sunt: inde nostri exercitus pernicies cõsequuta est. Dum enim tempus ducitur, Prosper suorum animos ex tanta trepidatione confirmat, sarcinæ ad profectionem iam collectæ & expeditæ deponuntur, summa celeritate & incredibili fossorum numero vallum locis maximè labefactatis instauratur. Deinde quum sibi non satis esse virium animaduertit ad plures vrbes defendendas, Mediolanum tantum, Cremonam & Papiam sceleret, & hyeme iam propinqua infringere. Ad quas res perficiendas Antonium Leuam Papiam mittit, mille homines Alexandria eò deducit, præter duo millia quos secum Leua ducebat, pedites alios parî numero Cremonam mittit. Amiralius Alexandriam, quam desertam videt, Bussium Ambosium cum duobus equitum leuis armaturæ millibus mittit.

AMIRALIVS errore in quem vana spe lusum inciderat animaduerso, recta Mediolanum ire contendit, sed serò. Prosper enim decem militum millia illuc collegerat, præter ciues ipsos qui iam armis assueuerant. Non tamen incepto destitit, sed castra ad oppidum inter duo itinera Laudæ & Papiæ locat. Monzam exercitu missio occupat, ei que firmum præsidium imponit, ut commeatum Mediolanum importari prohiberet. Præterea certior factus ducem Mantuanum Laudam venisse cum quingentis equitibus & ducentis peditibus, quos papa auxilio fœderatis mittebat, Badium cum octo peditum millibus, quadringentis cataphractis & octo machinis igniariis illuc mittit, Mantuanum ibi oppressum iri sperans: at ille nuntio accepto & viribus suis diffusus, oppido deserto se proripuit. Badius ingressus, impositoque præsidio Cremonam contendit, periculum facturus num ope nostrorum, qui etiamnum arcem tenebant, illam occuparet. Ad quem quum eò venisset, accessit Rentius Ceres patricius Romanus, cum quatuor peditum Italorum millibus, quos ex agro Ferrariensi & locis finitimis collegarat. Illi communicato consilio quum viderent ab arce nullam irruptionem aut impetum

Gallicæ copie
in Italiam ve
niant.

Amiralius bel
li fortuna uti
nescit.

Mediolanum
à Gallis obsi
detur.

1523. in urbem fieri posse, quod latissimis & altissimis fossis aditus omnes hostis interclusisset, oppugnare alio loco instituunt, & periclitari num vi irrumperent, licet Venetorum exercitus qui foedere erant coniuncti, Pontuij ab eo loco non procul abesset. Nam Venetorum illum exercitum (qui, ut dixi, in numero foederatorum erant) non magnopere sibi timendum esse ducebant, propterea quod Senatus vetuisset ne suo iniussu finibus excederent.

PROSPER certior factus Regium exercitum Cremonam proficisci, Papiam mittit, ut milites ad numerum trium millium quingentorum Cremonam praesidio ducerentur. A duce Vrbinensi Venetorum legato & marchione Mantuano papae legato summopere contendit ut suas copias ad nostrorum castra adducant, ut ab oppugnatione oppido auertant. Sed ne haec quidem res Badium, Rentium & Lorgium peditatus Gallici praefectum remorata est, quin admotis machinis ea diligentia murum concuterent, ut triduo satis magna pars deiiceretur. Verum tanta repente imbris copia extitit, ut nostri loco lubrico quantum progredi ad murum conabantur, tantumdem retro pedem cogerentur referre. Qui imber quum quatrimum totum nulla temporis parte intermissa duraret, Badius oppugnationem in alium diem differre cogitur: qua temporis mora hostibus ad ruinam obstruendam spatium datum est. Denique iuges illi imbres tantam itinerum difficultatem attulerunt, ut nulla omnino ex parte cibaria in nostrorum castra importari possent, atque adeo fame illic laboraretur: ad quae incommoda hoc etiam accessit, quod hinc ab exercitu Veneto illinc a papano commeatus intercluderentur. Quibus rebus coactus Badius Mediolanum se recipit, quum tamen prius arcem Cremonensem viris & cibariis recentibus munisset. Quam ingressus reperit Bonouium praefectum mortuum, simul vniuersos milites quos Foxius reliquerat: ex quibus octo tantum supererant, animo obfirmato se potius idem genus mortis cum reliquis perpeffuros, quam ut deditioem facerent, quamuis diutina biennij conclusionem ad summam rerum omnium inopiam adducti fuissent. Non ea virtus fuit eorum qui Mediolanensem arcem tenebant. Qui simulatque Lautrecus quo cupiebant temporis articulo auxilium non tulisset (vbi Marcus Antonius interiit) deditioem fecerunt, quum rei frumentariae satis magna suppeteret copia, ut auxilium amiralij Boniueti expectare possent. Quinetiam Prosper ipse quum post Ticini transitum e nostrorum conspectu pedem referret, nunquam de defendenda vrbe consilium iniussit, si arcem nostri tenuissent. Qua de causa capitaneus Mascaro qui (ut antea diximus) ei praepositus fuerat, male audiit, paulumque ab eo absuit ut ignominiae maculam ex disciplina militari susciperet.

16 I AM rebus amiralij ad Mediolanum in suum locum reiectis, ad Picardiae & Campaniae statum reuertendum est. Simulatque Borbonius Gallia excessit, Morta Nucetanus, quem diximus in Germaniam ab illo ad milites conscribendos missum fuisse, tanta usus est celeritate, ut paucis diebus Campanorum fines cum comite Gulielmo Fustembergog & comite Felice ingressus, ad Cossium obsidendum veniret. Oppidum hoc est qua parte Gallia comitatum Burgundiae contingit, millia passuum a Lingonum vrbe duodecim. Eorum aduentu perterrefactus is qui praerat, prima statim denuntiatione, nulla oppugnatione deditioem facit. Quo facto Montinium regium ad laetiam relinquunt, & transmissa Mosa flumine supra Neocomum, Monticlarum versus progrediuntur, quod castrum est in monte situm non procul a Matronda flumine, medio fere itinere Caldimontis Bassiniorum & Ianvillae. Hoc castrum etiam in eorum potestatem venit. Dux Guisus qui Regis legatus in Burgundia prouincia relictus erat, quod Trimollius Picardiae praefectus abesset, amissa haec oppida vbi intellexit, non putauit committendum esse ut Germanicus iste peditatus longius progrediretur, sed cum suis equitibus cataphractis centum, totidem Alenconianis, & Vindocinianis itidem pari numero & aliis aliunde accitis, Caldimontem venit, vbi suos cum equitatu Orvalij Campaniae praefecti coniungit, ut numerum fere sexcentorum cataphractorum equitum conficerent: quibus accessit equitatus ex nobilitate prouinciae promulgatione facta coactus: cuius praesidio Caldimontem & reliqua oppida firmarunt. Nam cataphractos illos oppidis nolebant concludere, sed locis patentibus paratos habere volebant, quorum opora vbicunque rem ita postulare intelligerent, vterentur. Hostes quod confiderent

Germanorum
in Galliam ex
ercitus a Bor-
bonio accersitus.

20

30

40

50

viderent Borbonium equites suppeditaturum, equitatu carebant. Quamobrem equites nostri continenter in armis erant, illi nullos qui frumentatoribus præsidio essent habebant. His rebus effectum est ut paucis diebus fame coacti, itinere Neocomum Lotaringorum conuerso, ut illic Mosam transirent, domum redire cœperint.

G V I S I V S postquam eos discedere, & quodnam iter instituerent, per nuntios comperit, cataphractus circiter trecentos mittit, qui traiecto Mosâ flumine antegressi hostes à fronte adorirentur, ipse cum reliquo equitatu, parte illorum flumen traducta, nouissimis à tergo instaret: quum enim ingentem prædam agerent, facile erat illorum ordines sub sarcinis perturbare. Ad hanc rem perficiendam deligitur Coruillanus, qui Guisianos equites & alios ducturus erat: sed accidit ut pridie quam proficiscerentur, rixa quædam coorta sit inter Coruillanum & Castelletum Lotaringum: qui quum ad arma venissent, Castelletus districto gladio Coruillanum punctim in os petit, & iugulum traiecit: quæ res profectionem eorum retardauit. Guisius quum illos Mosam, quemadmodum iussi erant, transisse existimaret, nouissimos illorum suis equitibus insequi cœpit: quos ad Neocomum assequutus, eos qui citra flumen reliqui erant (nam dimidia ferè pars transierat) concidit, & prædam recuperauit. Quod si quibus negotium datum fuerat, ut trans flumen essent, quod imperatum erat fecissent, paucissimi ex hostibus superfuissent: tantus eos metus inceserat. Lotaringa & Guisia nobiles matronæ ex arcis fenestris hoc spectaculo se oblectabant.

D V M hæc in Italia & Campania geruntur, nihilo minus turbarum erat in Picardia. Dux Northfolcus quatuordecim ferè aut quindecim Anglorum millia ad Caletum exposuit, & iunctis cum Burano comite Cæsaris legato copiis, reperiunt in exercitu esse sex ferè millia equitum, peditum ad viginti quinque aut triginta millia, & tormentorum non paruam multitudinem. Iter insunt inter Montrolium & Teroanam, ut Hedinum vel Durlenum aggressuri viderentur. Trimollius tantam belli molem sibi sustinendam videns, iis iam viribus prospexerat ad quas hostes primùm accessuros verisimile erat. Teroanæ Fraxinæum Nothum Morollum ipsius oppidi præfectum cum quinquaginta cataphractis reliquerat, & capitaneum Petripontium cum turma ducis Lotaringi (erat autem centum cataphractorum) cuius ipse legatus erat, & duobus peditum millibus. Hoc oppidum hostes tam egregiè munitum conspicati, sibi non tentandum esse rati, prætereunt. Hedinum usque progressi, itinere Durlenum conuerso, idem faciunt: Durlenum tandem obsidendi consilio perueniunt. Castrum reperiunt cespitium viris & rebus ad bellum necessariis abundè munitum: quod Pondormius iussu Vindocini anno superiori in colle Ambianum versus extruendum curauerat. Quod quum diligenter explorassent, ab eo etiam sibi abstinendum esse duxerunt. Ibi quadriduum morati, ut se ex itineris defatigatione recrearent, Corbiam iter faciunt: sed ne eam quidem aggredi in animum induxerunt, quod illic ipsum Trimollium adesse intelligerent.

H O C dignum scitu est, tantam fuisse Trimollio hominum paucitatem, ut quum aliquod oppidum hostis præterisset, illinc cogeatur præsidium abducere quod statim in aliud introductum hosti opponeret. Pondormius ubi hostes Corbiam prægressos esse, & aduerso flumine Somona procedere sensit, Bibracte ingreditur, ubi fluminis transitus est inter Corbiam & Peronam, eo consilio ut hostem transitu prohiberet, quum quidem secum circiter centum quinquaginta cataphractus & pedites ferè mille quingentos haberet. Neque verò eum latebat oppidum infirmius esse quàm ut defendi posset, ut pote quod mœnibus inualidis cinctum, nec muniri etiam potest, ob tres circuniectos montes adeo propinquos, ut vel lapidibus abigi queant siqui propugnare conentur. Sed sperabat, si maiori hostium vi impar esset, sibi per aggerem receptus facultatem datum iri, sequè pontes effrakturum esse. Verum aliter omnino se res habuit. Adeo enim vrgentibus aduersariis premi se sentit, ut non nisi perturbatis ordinibus se recipere potuerit, promiscuè per tumultum illis transcurrentibus. In ea turba Pondormius circiter centum homines amisit, ex quibus fuit capitaneus Adrianus mille peditum tribunus. Nec dubium est quin reliqui ad vnum omnes deleti fuissent, nisi Pondormius cum equitibus aduersum se ad sustinendam irruentium hostium molem op-

Anglorum & Belgarum exercitus Picardiam ingressus.

Pondormius infeliciter pergit.

1523. posuisset, dum pedites Corbiam, ubi erat Trimollius, se reciperent.

TRIMOLLIUS certior factus hostes traducto exercitu Roiam & Mondiderium contendere, Mondiderium mittere auxilium constituit. Quod quum nemo suscipere auderet, quod itinera hostium exercitu referta erant, Pondormius, (cui omnia quantumvis periculosa, leuia videbantur) rem tantam aggredi non dubitauit. Postquam aduersperasset, itineri se committit, assumptis ducibus iterum peritissimis: quumque neminem obuium habuisset, illuc Rupebaronem Arvernum cum quinquaginta cataphractis, Floracum pari numero (is autem erat in turma comitis Dammartini legatus) & capitaneum Renatum Palleterium cum mille leuioris armaturæ equitibus collocauit. Re quam susceperat ex sententia confecta, de reditu cogitare coepit. Tamen autem minimè dubitabat quin hostes, qui eum Corbia profectum Mondiderium venisse sciebant, operam daturi essent ut redeunti occurrerent, tamen quod metuebat ne Trimollius suam operam desideraret, non iudicauit sibi expectandum esse dum nox appeteret. Ita plena luce iter ingreditur, quoscunque obuios haberet certò constituit aggredi, quum tamen suam tantum turmam, quæ nonaginta cataphractis constabat, & procomitis Lauedani turmam duceret. Dum iter facit, incidit in quingentos equites, quos tanta virtute adoritur, ut in fugam statim coniiceret. Duo postea equitum millia reperit qui subsidio primis veniebant, quorum occursum se recipere coactus, cum triginta equitibus nouissimum agmen claudit, dum reliqui itinere quo Ambianum itur euaderent. Vrgentibus supra modum aduersariis equo interfecto ipse in terram deicitur: prostrato succurrit Barniolius frater & legatus cum Canaplio nepotè, qui idem etiam signifer erat: hi & equum illi suppeditant, & nouissimi omnium subsistunt, dum ille vnà cum suis Ambianum se recipit: nam Corbiam redire integrum non erat, propterea quod hoc iter ab hostium exercitu intercludebatur. Tandem crebris praeliis Barniolius & Canaplius cum viginti cataphractis conflictati humi sternuntur, & cum septem equitibus viui in hostium potestatem veniunt. Roia ab hostibus capitur & incenditur: qui postea Mondiderium veniunt, & machinis muros deiciunt. Nostri quos illic Pondormius collocauerat, suis viribus diffusi, deditionem saluis impedimentis faciunt, seque ad Trimollium tradito hostis oppido recipiunt. Ob quam deditionem sanè vulgò damnabantur, quam nimia festinatione fecisse videbantur, quod hostes precommeatus penuria diutius illic commorari neque longiore eos obsidione premere potuissent. Affirmarunt nonnulli Renatum Palleterium hanc pactionem nunquam approbasse.

Roia & Mondiderium capta atque incensa.

REX quum Lugduni audiret quo loco essent res Picardicæ, hostesque ad Osiæ flumen progressos Lutetiæ duorum & viginti millium spatio appropinquasse, Vindocinum quammaxima potest celeritate eò mittit, summo imperio tradito, ut quicquid intelligeret in citeriori Gallia opus facto esse faceret. Simul quadringentis equitibus grauis armaturæ partim ex Burgundia, partim ex Campania collectis, ut statim illum sequerentur, eique per omnia dicto sint audientes, imperat. Præmittit Brionium qui Parisinorum animos perterritos confirmaret. Huic mandatis quæ habebat in comitis populi expositis, neque vlla mentione aduentus Vindocini & equitatus quem secum adducebat, facta, Balletius secundus curiæ præses totius multitudinis nomine in hæc verba respondit, Periucundū sanè toti populo esse eius aduentum, quem à Rege supremo suo principe missum esse intelligerent. Tamen Regem Ludouicum vndecimum, quum Lutetiæ vrbis fidelissimæ ciues ob expeditionem Caroli ducis Burgundiæ, qui ad Belouacum erat, metu perculosos consolari conaretur, misisse non vnum quempiam veredariis equis, sed mareschallum Ioachimum Rualtum cum quadringentis cataphractis, quam rem illis solatio fuisse. Tamen enim illis in dubium minimè veniret Brionij fides, virtus & gratia qua apud Regem valeret, non esse tamen eum qui solus tantam urbem metu liberare posset. Nuntiatum nihilominus illis erat Vindocinum aduentum re cum pari hominum numero quem Rualtus tum habuisset. Id quod magnum illis animum addebat tum ob singularem principis virtutem & dignitatem, tum ob comitum multitudinem.

Parisinorum ob hostes propinquos trepidatio.

ROIA & Mondiderio captis & incensis nuntiatur Anglis Vindocinum appropinquare. Quamobrè vereri cœperunt ne Trimollius ex vna parte & Vindocinus ex altera

accederent, qua ratione fieret vt commeatus omnis interciperetur. Itaque reducere co-
 pias Feruaquio statuerunt, ad caput fluminis Somonæ octo passuum millia supra San-
 quintinum. Nellam oppidum in itinere desertum, quod infirmius esset, reperiunt, quod
 etiam incendunt. Postridie Hanum iter conuertunt, quod defensoribus destitutum re-
 perire se sperabant: verum superiori proxima nocte comes Brennus cognomento Sal-
 lebrucus illuc cum suis quinquaginta cataphractis & peditibus fere octingentis vene-
 rat, qui oppidum seruare statuerant: arx enim ea erat quæ ab exercitu ab expeditione
 reuertenti capi vix posset. Id oppidum quum præsidio firmatum hostes videret, absque
 oppugnatione prætereunt. Secundo post die relicto ad lauam Sanquintino ad Ferua-
 quium castra locant: postridie Premontē, Bohanium, quod castrum est duobus Pre-
 monte passuum millibus, oppugnare velle præ se ferentes. Quamquam Premontiana
 illa castrametatio satis ostendebat illis non esse in animo Bohanium tentare: quippe
 quæ in itinere Bohanio Cameracum facta fuerat: vt verisimilius esset eos se illuc recipe-
 re, quam castrum aggredi cogitare. Quod quum non animaduerneret qui castro illi
 præerat, quum hostes tam propinquo loco esse intellexisset, non expectauit dum de fa-
 cienda deditione mitteretur nuntius: verum ipse Premontem profectus castrum Soth-
 folco & Burano in manum dat, modò sibi & suis abire saluis impedimentis liceat. An-
 glus relicto quod satis esse videbatur præsidio, in Artesiorum fines reuersus exercitum
 dimittit. Id factum est paulo post *Diuallia* anno 1523, decem nempe aut duode-
 cim post Martinea diebus: quo quidem Martineorū die tritica fata per vniuersum Gal-
 lia regnum gelu correpta sunt. Decimo aut duodecimo ab hoc grauiissimo casu die
 quum videret Trimollius hostes prius excessisse quam Vindocinus aduenisset, rectà Bo-
 hanium cum sex cannis muralibus pergit, murum tanto impetu concutit, vt hostes de-
 sperato auxilio, quod dimissus erat exercitus, deditionem facerent: quo facto Strataus
 castrum præficitur. Trimollius è Picardia decedit, quam aduersus maximi exercitus im-
 petum paucissimorum hominum ope tanta virtute defendit, vt hosti ne pedis quidem
 spatium occupatum tanta expeditione in Gallia superfuerit.

Nella incensa

*Bohanium ho-
sti ne petenti
quidem dedi-
tur.*

*Diuallia vrbis firtu.
19 vni sancta festu 13*

*Gelu satis tri-
ticis per vni-
uersum Gallia
exitiosum.*

A M I R A L I V S id temporis quum ad Mediolanum castra haberet, oppidani ad
 eam cibariorum penuriam redacti sunt, quod pistrina nostri vndique fregissent, & a-
 queductum ab oppido auertissent, vt nisi magnam pistrinorum versatiliū multitudi-
 nem in vrbe habuissent, quæ fieri Prosper imperauerat, dubium non sit quin tum ciues
 tum milites fame perissent. Prosperi morbus etiam ingrauescere cœpit, vt summam
 imperij Alarconi Hispano tradere cogeretur. Is paulo antè iussu Cæsaris è Calabria ve-
 nerat, vt peditatui Hispanico præesset, propterea quod Piscarius aberat, qui ob rixam
 aduersus Prosperum coortam discesserat. Alarco hac cura totius administrationis sus-
 cepta, vt initio aliquid memorabile faceret, editam valde aggeris molem in vrbe exci-
 tauit, vnde in nostrorum castra glandes conicerentur: illuc septem aut octo maiora
 tormenta subuehi iussit. Prosper operis inutilitatem, & munitionis bellicæ iacturam
 quum videret, desistere ab ea substructione suos iubet: marchioni Mantuano imperat,
 vt cum quingentis equitibus papanis quos habebat, Papiam occupet, commeatum
 qui nostris ex parte Laudæ deportabatur, intercludat. Florentini, Lucenses, Senenses
 & ex sociis alij impensam detrectare cœperunt, quod trimestrem pensionem, quem-
 admodum conuenerant, persoluissent. His rebus fiebat vt Prosper ad rem numariam
 expediendam, Mutinam (quæ à Guido Rangone nomine ecclesiasticæ ditionis tene-
 batur) duci Ferrariæ certo pretio restituere statueret: & hanc ad rem perficiendā lega-
 tos ad eum mitteret. Rebus iam cōpositis, Carolus Lānosius prorex Neapolitanus mis-
 so muntio pactionem perturbat, seque ad belli sumptus pecuniam suppeditaturum cō-
 firmat. Quinetiam ipse Neapoli profectus Mediolanum venit, vt quandiu Prosper æ-
 grotaret, rebus gerendis iussu Cæsaris præesset, secum quadringentos cataphractos ex
 Neapolitano regno habens: & in iis marchionem etiam Piscarium, qui ob contentio-
 nem quandam, quæ illi (vt dictum est) cum Prospero intercedebat, ab exercitu disces-
 serat. Amiralius quod verebatur ne Mantuanus & Antonius Leua, qui Papiæ erant,
 ponte quem ad Vigeuam faciendum curarat occupato, commeatum qui illinc in ca-
 stra cōuehebatur interciperent, Badium & Rentium Moncha Vigeuam venire iussit.
 Quæ quidem migratio nostris perniciem attulit: tum enim aditu patefacto commea-

*Amiralius Me-
diolanum pre-
mit.*

hanc

1523. tus liberè & ingenti copia Mediolanum importari cœpit.

Galli Mediola-
num obsidere
desinunt.

AMIRALIVS hac de causa quum Mediolanenses fame se premere posse desperaret, simul quod consilia eorum quos in vrbe sibi studentes habebat patefacta esse dicebatur, obsidione desistere constituit, eoque magis quod suos locis apertis continere diutius non poterat, qui niuofam & sæuam hyemem semestri spatio antea pertulerant: quibus vt tecta subeundi facultatem daret, Biagrafum & loca finitima se recipit. Eo postquam peruenit, Rentium, Sampaulium & Lorgium peditatus Gallici præfectum, Aronnam quod oppidum est ad lacum Maiorem, obsessum mittit. Verum Prosper animaduerso nostrorum discessu, mille ducentos milites illuc subsidio miserat: quæ res nostris incommodè profecto cecidit. Rentius ad oppidum adducto exercitu aggeres ad machinas ad mouendas extruit, machinas instruit, viginti & eo amplius dies concussis muris bis aut ter oppugnare urbem cœpit. Nostris fortiter ab oppidanis repulsis, alia aggredi via instituit, vt cuniculos ageret. Suffosso latissimo muri spatio & igne cuniculis subiecto murus in sublime elatus in fossas non delabatur, sed ad libellam desedit, & in fundamenta tanquam adactus constitit. Quibus rebus factum est vt ille sua spe deiectus, tam longo tempore nequicquam absumpto se in nostrorum castra reciperet. In ea obsidione ex nostris viri fortes non pauci perierunt, & ex hostibus quoque nonnulli. E nostris interit Pomerellus rei machinariæ in Italia magister, & iuuenis quidam nobilis Normanus cognomento Roncerollius, Hugouillani F. quorum morte non mediocre damnum acceptum est. Ille enim exercitissimus omnium Gallorum in machinis collimandis cœrat: hic summam sui apud omnes expectationem concitabat. Plurimi etiam alij interierunt, à quorum nominibus recensendis, ne æquo longiores simus, supersedere visum nobis est.

Prosperi Columnæ mors.

PER id tempus Cæsarianus exercitus Mediolano non discesserat, quum expectaretur Carolus Lannosius prorex Neapolitanus, quem Cæsar mittebat vt summam auctoritatem acciperet. Sed cunctabatur ille, expectans quorsum Prosperi morbus euaderet, tum quod in eum locum venire nolebat, quo loco ille esset, ne eius imperium velut inferior ferre videretur: tum quod hominem virtute militari & belli gloria clarum loco quem adhuc tenuerat, mouere non studebat. Tandem nuntio accepto eum ex morbo delirare, Papiæ profectus Mediolanum venit, eo ipso credo die quo Prosper obiit. Mediolanum vbi venit, lustrato exercitu ex oratoris Venetorum consensu statuit, vt Germani pedites numero ad sex millia, quos è Germania accersuerant, cum exercitu Veneto se coniungerent, & simul flumine Adda transmissis ad se accederent. Id eo consilio faciebat, vt coniunctis copiis regium exercitum quem longa hyeme quam pertulerat, conflictatum putabat, vt erat, & semestri labore defatigatum, priusquam è Gallia supplementum mitteretur, inuaderet.

Galli ab hostibus nocturno aduentu oppressi.

MENSIS erat Martius quum exercitus Venetorum, auxilia Germanorum & papæ Clementis copiarum flumen Addam transierunt. Coniuncti in apertum prodeunt, & ad iter Mediolano Papiam castra faciunt: ibi pro regi nuntiatur Badium cum suis centum cataphractis, Masserium & Samemmium cum suis vtrunque quinquagenis, Lorgium denique cum Gallis peditibus quibus præerat, ad Rebecum confedis loco à castris dissito, & ad auxilium ferendum incommodo. Hac de causa nocturno impetu eos inopinantes opprimere cōstituit, & ad hanc rem Piscarium cum peditatu Hispanico & Ioannem Medicem Clementis papæ nepotem cum magna equitatus multitudine delegit. Et quoniam noctu rem fieri oportebat, indusium candidum singulos, vt se agnoscerent, capere iubet: hinc etiam talem adoriendi hostis rationem à camisia camisadam appellant. Tanta celeritate iter faciunt, vt ad vigilum stationem duabus ante lucem hostibus peruenirent. Hos infirmiores ad sustinendum impetum adorti, in ipsa castra compellunt, vt non prius ad arma conclamaretur, quam Badius & ceteri duces suos repulso cernerent. Badius etsi ægrotabat, tamen sumpta medicina equum statim conscendit. Lorgius illi præsto fuit, collecto repente quantum potuit peditum numero. Hi impetum hostium sustinent, dum reliqui conuenirent, & ad castra confugerent: in itinere amiralis occurrit, qui cum exercitu ad auxilium ferendum properabat. In eo conflictu paucos homines amisimus, impedimenta omnia hostis ademit. Postridie amiralis quum videret nostras copias in dies singulos minui, ad Heluctios mittit vt supplementum

plementum sex millium acciperet : interim nihilominus ipse & mareschallus Momorencius primæ aciei ductor, exercitu licet valde acciso quotidie præliandi potestatem quærebant. Sed hostis congredi nolebat, quod speraret absque pugna & nullo periculo nostros ex Italia eijcere, & eam ferè consuetudinem esse sciret, ut serò auxilia è Gallia mittantur.

CÆSARIANI amiraliū Biagrasi loco valde commodo castra habere quum per-spicerent, duobus hominum millibus Mediolani præsidio relictis Ticinum transeunt, & Gambolati castra locant, ut commeatum qui Omelina conuehebatur impedirent. Præterea quum nostri qui Garlasum præsidio tenebant, commeatum qui Papia in castra Cæsarianorum importabatur, intercluderent, dux Vrbinensis cum exercitu Veneto-rum nostros inde expellere aggreditur. Itaque ad motis machinis & muro deiecto, bis oppugnauit: sed nostrorum virtute repulsus, plurimos & fortissimos ex suis amisit. Tertia oppugnatione quum nostri tot laboribus defatigati, impetum hostium sustinere non possent, succumbunt: dux Vrbinensis imposito firmo præsidio ad Cæsarianorum castra se recipit. Hæc Garlasi occupatio magno vsui fuit hostibus: nam deinceps Papia ad eorum castra commeatus nulla molestia & periculo vehebatur. Hostibus Ticinum traductis & Garlaso occupato amiralius vereri cœpit ne Omelinæ omnibus itineribus occlusa ratione fieret ut nostros ad famem compellerentur: illinc enim petebatur quicquid commeatus habebat. His causis permotus Biagrasi mille relictis peditibus & centum equitibus leuis armaturæ, Vigeuam venit.

QUUM Cæsariani Garlasi & Binasci essent, Ioannes Medices iter cum suis faciens, incidit in ducentos Helucios ex nostris qui pabulatū ierant. Hi quum impares se viderent, loco munito occupato se continent: deinde quā ea conditione, ut viui seruarentur, dedicationem fecissent, fidem violauit, & omnes per summam crudelitatem interfecit. Hac celerata perfidia irritati Helucij ab amirali petunt ut eius voluntate sibi bello sequo uti liceat: quod ut illis satisfaceret, concedit. Ita totos viginti dies ex hostibus nemo in illorum manus incidit quem non mactarent, & quicumque captiui in castra adducebantur, ab ijs statim interficiebantur. Qua ratione nostri si uti perseverassent, verisimile est bellum nobis commodo fuisse. Nam Hispanus præter ceteros populos mortem reformidat, magisque quæstus cupiditate quàm alia causa adductus bellum gerit, & quoties non tam speratur lucrum quàm timetur detrimentum, rarissimè periculo se obijcit. Quod de maxima parte, non de omnibus dictum accipi velim. Hoc ita esse argumentum est, quod toto sæui illius belli tempore pauci Hispani se locis patentibus committerent, & maiori quiete quàm antea potiebamur. Neque destiterunt illi cum nostris agere, donec iustum bellum rursus concederetur.

CÆSARIANVS exercitus Gambolati, noster Vigeuæ erat, locis admodum propinquis. Ibi amiralius dies continuos tres pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit, ut si vellet hostis prælio contendere (velle autem debebat, cui duplo plures viri suppetebant) ei potestas non deesset. Tamen prorex & Vrbinensis certamen sibi experiundum non esse ducebant, quod sine periculo se superiores fore confiderent. Qui ut nostros Vigeuæ elicerent, Sartiranam exercitum ducunt, quam comes Hugo Pepolius Bononiensis & Ioannes Biragius præsidio tenebant. Quo simulatque perueniunt, machinas summa celeritate expediunt. Amiralius hoc hostium cognito itinere, quia oppido quod infirmum esse intelligebat, metuebat, seruare homines voluit, & auxilium eis ferre constituit. Morterram usque progressus nuntiatur capto per vim oppido maximam militum partem interfectam esse, Hugonem Pepolium & Biragium in manus hostium venisse: qua re intellecta ille suscepto itinere destitit, & eo loco castra posuit.

CAPTA Sartirana Cæsariani rationem quærere cœperunt, ut Vercellas à Gallis alienarent, opera Hieronymi cuiusdam Parui Vercellensis. Id facile illis factum fuit, quod illic Gibelini Guelfana factione longè essent superiores. Hæc Vercellarum defectio magno nostris detrimento fuit, quod commeatus maxima ex parte illis ex agro Vercellensi & locis Taurino vicinis comportabatur: vnde contra, postquam descivisset, plurimum intercipiebatur. Quibus de causis hostes in magnā spem veniebat fore ut arbitratum suum de nostris propter rei frumetariæ inopiā statueret, imò ut eos (si liberet) reditu in Gal-

Gambolatum
vi ab hostibus
captum.

Ioannis Medice
perfidiam
Helucij acriter
vindict.

Sartirana ca-
pta, ex Ver-
cella à Gallis
descessit.

I 5 2 3.

Gallorum infelix cedes.

liam prohiberent: qua spe adducti Camelianum veniunt. Eodem tempore grauissimus quidam casus nostris interuenit. Montianus & Buterius Badij legatus rem periculosam latis inconsulto aggrediuntur. Ex nostro equitatu quibus vident optimos equos esse (sic autem habendum est, minores tantum equos superfuisse: nam bellatores vniuersi inopia confecti perierant) eos ad centum viginti deligunt. Duce itineris aberrante hostibus occurrunt, ab eisq; tandem fortiter praeliantes caduntur & profligantur, capiuntur Montianus & Buterius cum tota multitudine. Quæ res nostras copias, quippe inclinatis iam rebus, vehementer afflixit.

AMIRALIVS tempus producere conabatur, dum auxilium ab Heluetijs quod accersuerat, acciperet: supplementum etiam quadringentorum equitum grauis armaturæ à Rege expectabat, sex denique Rhetorum millia, qui Bergomeni agro iter faciebant ut se cum Federico Bozzolo Laudæ coniungerent, ducatumque Mediolanensem & Venetorum fines illinc inuaderent, & vires hostium auocarent. Itaque Nouariam exercitum ducit. Ioannes Medices cum quatuor peditum millib. & equitibus trecentis à prorege mittitur, qui Rhetos transire prohiberet. Qui postquam ad Bergomatum limitem peruenit, cum Venetorum auxilijs tantum negotij illis exhibuit, ut quoniam equitatu carebant, domum redire cogerentur. Cæsariani metu Rhetorum liberati Biagrasium nostris eripere conantur, propterea quod inde comiteatu iuuabantur: ad hanc rem deligitur Ioannes Medices. Qui primo impetu pontem qui à nostris tenebatur, occupat, deinde quum ad oppidum machinas admotas ad oppugnationem instruxisset, Mediolano egressi ciues ad sex millia egregie armati, auxilio illi accedunt. Concussis muris quatuor aut quinque dierum spatio, oppugnare aggressi à nostris repelluntur: secunda agressionem vi capitur oppidum. Fitingens præda, quæ tamen Mediolanensibus magno constitit. Omnes enim ædes in quas illata est præda, infecit pestis, & tota deinde ciuitas lue correpta est: ut certum habeatur perijsse illic circiter quinquaginta hominum millia. Prorex ut omnes aditus nostro exercitui præcluderet, simul ut Heluetios qui Ivream descendebant, & amiraliū distineret, Marianum copias duxit. Eo tempore pestilentia per nostrum exercitum grassata est, maxime Heluetios inuasit & alios promiscue. Quinetiam mareschallus Mommorencius primi agminis ductor tam graui morbo correptus est, ut salutis spes exigua esset. Tot rebus aduersis conflictatus amiralius honestius esse iudicauit reliquis copijs discrimen fortiter adire, quam si miserè contabescere & perire sineret. Itaque Nouaria profectus Romanianum versus contendere cepit, ea spe ut se cum Heluetijs coniungeret, sicque conuerso itinere prælium cum hoste committeret. Illinc quum proficiscendum esset, Mommorencius qui præ morbo equum conscendere non poterat, gestatorio vectus est.

*Biagrasium ui à Cæsarianis captum & direptum.**Gallorum exercitus peste laborat.*

PROREX & Vrbinensis de nostrorum profectioe moniti, celerrimè illos subsequuntur. Quumque sex millia passuum progressi castra facere decreuissent, Borbonius qui (ita ut dictum est) nuper in eorum castra aduenerat, ulterius ut procedant admonet, ad primam lucem nostros castris appropinquaturos, ut antequam auxilia coniungerentur, nostros vel inuitos ad certamen cogerent. Dum inter illos dicuntur sententiæ, media fere nocte amiralius discedit, ad flumen Sesiam iter facit. Eo quum diluculo venisset, auxiliares Heluetij ad alteram fluminis ripam accedunt. Quos amiralius per nuntios monet & rogat ut flumen transeant, sperans coniunctis copijs sibi satis virium fore ut cum Cæsarianis congrediretur. Nuntijs respondent sibi satis esse si ciues suos & commilitones periculo ereptos secum domum reducant, præsertim quum Regis promissa non appareant. Conuenisse enim ut dux Claudius Longouillanus cum quadringentis cataphractis sibi, quum Ivream venirent, præsto esset: hoc minime factum fuisse. Accessit denique illud infelicitate nostris, quod ex Heluetijs qui semper in castris fuerant, quum suos ad ripam fluminis consistere sensissent, plurimi nullo ordine ut ad eos transirent festinare cœperunt. Amiralius tanta perturbatione animaduersa, ne res aduersarijs innotesceret, cum aliquot equitibus quos ex tempore collegit, nouissimos claudit, & impetum sustinet. Illo primo congressu brachium sclopo traiecit, saucius præ cruciatus magnitudine pugna excedere cogitur, relicta exercitus cura Sampaulio & Badio, qui receptui prouiderent. Prorex interim equites levis armaturæ circiter mille ducentos cum peditibus fere octingentis præmittit qui nostros prælio lacefferent, & dum ipse cum totis co-

Gallorum exercitus profligatur.

pijs accederet, occuparent. Badius & Vandenessus in extremo agmine totum pondus & molem huius conflictus sustinent, sed ibi vterque cadit. Vandenessus in ipso praelio moritur, Badio medium corpus plumbea glande traicitur: qui suis monentibus ut se ex pugna reciperet, negavit se auersum vnquam tergum hosti dedisse. Hostibus repulsis ab œconomo suo, qui eum nunquam deseruit, iubet se ex equo deponi, & ad truncum arboris vultu ad hostes conuerso applicari. Ibi Borbonius qui cum hostibus nostros virgentibus aderat, illum intuitus, se illius vicem dolere & fatum miserari ait, quem virum strenuum & bello fortem fuisse sciret. Cui ille, Enimvero Borboni, inquit, nihil est cur me misericordia prosequaris, qui ut virum probum decet morior. Me quidem contra tui miseret, quem contra principem, contra patriam, contra fidem & iurisiurandi religionem arma ferre video. Paulo post hæc verba animam efflauit. Oeconomus publica fide accepto permissum est ut hominis cadauer in Delphinatum, quæ patria eius erat, referret. Mortuo Badio comes Sampaulius de receptu faciendò curam suscipit: vbi multa à nostris quam fortissimè fieri potest gesta sunt, quum tam pauci essent, ijque minoribus maxima ex parte equis (vtri demonstratum est) vecti. Inter cetera in quadam hostium impressione legatus Samemmius interfectus est, cui nomen erat Bellouaco cognomento Eleganti. Is alter ex duobus illis erat, qui anno 1515 Villafrancæ portam claudi prohibuerant, vbi Prosper Columna improviso captus fuit. Prodomini Carnotensis & Annobaldi legati equi interficiuntur: quibus laborantibus Lorgius cum paucis peditibus, qui ex tanta clade supererant, ita in tempore subsidio venit, ut hostes ad suorum agmen se recipere cogerentur. Quibus rebus perfectis Sampaulius paucis desideratis reliquum exercitum flumen traducit, tormenta igniaria Heluetijs tradit, hi se cum illis valle Austana recipiunt: ipse Taurinonem Susamam usque regreditur. Inter Susam & Brianconem obuium habet Claudium Longouillanum cum quadringentis cataphractis auxilio ipsis venientem, sed post festum, quod dici solet. Qui si ante quindecim dies aduenissent, Heluetij illi, quos integros & recentes secum coniunxissent, pugnare non recusassent, qui eam tantum causam cur non pugnarent attulerunt, quod sibi quum Ivream descenderent, promissum fuisse cauentur equitatum illum præsto futurum. Idem vsuuenit anno 1522 quum auxilium Germaniam mitteretur. Illud denique verum est, morem nostrum esse ut serò, quum data factas cultas præterijt, auxilium mittamus, idque immodico & inutili sumptu. Mea quidem certe memoria hoc non semel accidisse comperi.

PROREX Neapolitanus vbi Mediolanensem ducatum vacuum esse Gallicis armis vidit, censuit uti dux Vrbinensis cum Veneto exercitu domum se reciperet, in itinere Laudam, quam Federicus Bozzolus adhuc iussu Regis tenebat, duci Sfortiæ receptam traderet. Piscarius cum exercitus parte Alexandriam proficisceretur, quam eidem duci recuperaret: illic enim Regis nomine aderat Bussius Ambosius. Bozzolus & Ambosius copijs nostris Italia egressis, neque vlla auxilij spe relicta, suo munere, quoad eius fieri potuit, functi, pacti sunt uti sibi ad Regem mittere concederetur: à quo si intra dies quindecim nihil acciperent, deditorem se facturos. Die constituta nuntium à Rege accipiunt, sibi nullam esse auxilij copiam: proinde quam honestissimis possent conditionibus cum hoste deciderent. Itaque hostium voluntate in Galliam redeunt, saluis impedimentis, vexillis explicatis, Susam sine periculo deducti, traditis prius oppidis in eorum manus qui à Cæsare constituti essent.

ISDEM temporibus proregi mandata à Cæsare & Anglo afferuntur, ut nonnullis Italia pulsas victorias vrgeret, & in Galliam exercitum duceret: sibi enim summa omnia pollicebantur, eorum opera quos Borbonius sibi cupientes & studentes esse in Gallia prædicabat. Ad quas res conficiendas Cæsar ducenta coronatorum millia Germaniam miserat: Anglus singulis mensibus ingentem quandam pecuniæ summam suppeditaturus erat. Huic exercitui præponitur dux & caput Borbonius, cui attribuitur & catapultis igniuomis octodecim. Borbonius ut animo apud se cogitauerat, confidebat, simulatque Galliam ingrederetur, plurimos ex nobilibus se ad eum aggregaturos esse. Quæ spes hominem fefellit, quum Gallus eo ingenio sit ut à principe suo nunquam deficiat. Suscepto exercitu, oppugnandam Massiliam suscepit: etenim quoniam nec vallo nec fossa nec lateralibus propugnaculis munitam esse satis intelligebat, paucis

Borbonius cum exercitu in Galliam venit, & Massiliam obsidet.

1524.

paucis insuper defensoribus & rebus quæ ad propugnandum vsui sunt firmatam, facili hanc sibi deditum iri confidebat.

REGI nuntiatur Borbonium Massiliam versus iter habere: eò Rencium Ceretem, virum rei militaris peritissimum & Brionium, cum ducentis cataphractis & peditum tribus millibus mittit. Qui Massiliam vbi aduenerunt, tanta celeritate operi faciendo incumbere cœperunt, vt paucis diebus tum militum tum ciuium industria vallo & propugnaculis cincta eo loco esset, vt hostibus obsidio dedecori & ignominia futura videretur: quod etiam tū accidit. Borbonius enim & Piscarius castris collocatis ita crebris eruptionibus & machinarum è muro strepitu excepti sunt, vt facile intelligerent urbem fortibus viris non carere. Rex quum videret quantis copijs Massilia oblidetur, exercitum restituendum eodem anno quo labefactatus fuerat suscipit. Iam ad Heluetios miserat vt millia hominum quatuordecim cogerentur, Germanorum peditum sex millia accersit, tribus millibus Franciscus Lotaringus, totidem numero Dux Sothfolcus Albarofanus, cuius iam sæpe in his Commētarijs meminimus, præerat: decem præterea millia tum Gallorum tum Itolorum. Has copias adiunctis cataphractis equitibus fere mille quingentis, Massiliam ducere decreuit, vt illic cum hoste, qui quadraginta iam dies castra ad oppidum habuerat, congredere. Hæc vt conficeret, mareschallum Chabannium, quem primo agmini præfecerat, præmittit, qui Auenionem occuparet, ne hostis prior eius compos fieret. Chabannius eo quod imperatum fuerat perfecto, vbi Regem appropinquare sensit, Salonem Craxiorum progreditur: quod oppidum millia passuum sedecim Auenione abest, Massilia totidem. Borbonius simulatque tantum exercitum, vtpote Regium, ad se accedere perspexit, maturè vt se reciperet, dandam esse operam intelligit. Maiora tormenta nauibus Genuam remittit, minora rotis exempta frustatim iumentis dorfuarijs imponit, quòd iter illi in receptu per ea loca faciendum erat, quibus ægerrimè carri ducuntur. Mareschallus regredientes insequens equites circiter quingentos mittit, qui nouissimos adorti multos ex hostibus confecerunt, & maximam prædam faciunt: propterea quòd omnes vt fuga salutem quærerent, sarcinas relinquebant, milites arma quæ ferre non poterant, itineribus abiecta negligebant. Mommorencius etiam non exiguo equitatu eos trans Tauroentam insequutus, sui colligendi aut requiescendi facultatem adimebat.

Rex cum exercitu in Italiam venit.

REX pulso hoste expeditionem Mediolanensem suscipere decreuit multis licet eundem de sententia deducere conantibus, propinqua iam hyeme, medio nempe Octobri anno 1524. Nihilominus paratas videns copias, & Borbonium reuersum, iter illi anteuertere, aut certè prior in Italiam venire constituit. Quapropter nulla interposita mora exercitus frontem Italiam versus conuertit, secum habens regem Nauarræ, ducem Aulconium, comitem Sampaulium, ducem Albaniam, ducem Claudium Longouillanum, mareschallum Chabannium, Mommorencium, Foxium, Nothum Sabaudum præfectum prætorio, amiraliū Boniuetum, cuius præcipuè consilio utebatur, Ludouicum Trimollium, Michaelē Antonium Salussium, comitem Valdomontium, Franciscum Lotaringum eius fratrem, qui tribus peditum Germanorum millibus præerat, Sothfolcum Anglum cum pari numero, Rentium Ceretem Romanum, Philippum Chabotum Brionium, Galeacium Sanseuerinum Gallia summum armigerum, Ludouicum Astarum & multos alios amplissimos viros, quorum nomina commemorare nimium longum esset. Ludouicam Sabaudam matrē reliquit, quæ regni gubernacula haberet. In Picardia & Insula Francia Vindocinum, in Campania & Burgundia ducatu Guisium, in Normania Ludouicum Brexum magnum Normania Seneschallum, in Aquitania & Ocitana Lautrecum, in Britonia denique comitem Lauallium, hos singulis prouincijs cum imperio præesse iubet. Per hoc tempus illi nuntiatur reginam Claudiam uxorem charissimam diem suum in arce Blæsiana obiisse, relictis liberis quos ex eo pepererat, tribus maribus, duabus sceminis. Primogenitus fuit Franciscus pape Leonis filius lustricus, secundus Henricus dux Aurelius nunc Rex, Henrici octavi Anglia regis filius, tertius Carolus dux Angolismensis Heluetiorum sociorum filiolus. Filia maior nata Magdalena, quæ postea regi Scotia nupsit, minor Margarita adhuc superstes, & quum hæc scriberentur, nondum nupta. Rebus omnibus compositis Rex nihil sibi ad celeritatem reliqui fecit, vt alpius superatis ducatum Mediolanensem ante exercitum Casarianum

Regina Claudia mors.

transiit
ex fontibus
margarita
regi nupta

rianum ingrederetur. Borbonius & Piscarius contra antecedere omni diligentia conabantur. Prorex Neapolitanus dum Cæsariani in Prouincię finibus castra habuerant, Astę se continuerat. Vbi mareschallum Chabannium cum primo agmine appropinquantem sensit, Alexandriam se recipit, vbi relicto ad duo millia hominum peditatu (quod putaret Regem illic subsistere velle) Papiam proficiscitur. Rex nullam vsquā moram facit, sed omnibus ponē relictis rectā Mediolanum exercitum mouet. Quare intellecta prorex Borbonium & Piscarium properē ad se Papiam venire iubet: Adsumt illi ut imperatum erat, cum equitatu & peditatu Hispanico: nam Germanicus illorum celeritatem non potuit assequi. Itaque Leuam Papię subsistere iubet, cui Hispanos circiter mille ducentos attribuit & sex millia Germanorum peditum ex ijs qui Massilia redierant: ipse cum reliquis copijs quam maximis potest itineribus Mediolanum ire contendit, metuens ne Rex illuc prior accederet. Vallum & propugnacula reperit diruta: quare ciues omnes conuenire & arma capere iubet. Illi ad oppidi portas tanti Regis exercitum videntes parere recusant.

Rex interim Vigeuę erat, vnde marchionem Salussium Michaelē Antonium cū ducentis cataphractis & peditum quatuor millibus pręmittit, quod cum speraret priorem Cæsarianis illuc venturum. Is quum in itinere audisset Mediolanum à prorege iam occupatum esse, non desistit tamen, sed rectā portam Vercellanam inuadit, Hispanos qui in suburbio erant, in oppidum compellit, suburbium occupatum custodit, quamuis Hispani crebris eruptionibus illum expellere conarentur. Rex non multo post Trimollium cum satis magno equitatu & peditatu subsidio marchioni mittit. Prorex certior de his factus, veritus ne illic includeretur, simul quod alienos à se ciuium animos videret, antequam adueniret Trimollius, porta Romana egreditur, & vnā cum eo Borbonius & Piscarius cum reliquo exercitu, qui omnes Laudam abeunt. Mediolanenses se liberos à Cæsarianis videntes, porta aperta marchionem intromittunt, quem summa latitia excipiunt, Trimollium itidem, qui paulo post accessit. Rex accepto nuntio de Mediolani de ditione, conuocato concilio de summa rerum deliberare cępit. Multi censebant hostem Laudam vsque insequendum, relicta ad custodiam Mediolani aliqua militū multitudinem: quinetiam Trimollium & Salussium monendos esse ut porro procederent, dum Rex subsequeretur, sicque vrgendum hostem ne vsquam subsistendi daretur facultas. Alijs placebat Papiam obsideri, quod inde expulsis qui oppidum tenebant, Rex paruo negotio reliquum Mediolanensem ducatum subigere posset. Tandem hæc sententia potior visā est Trimollius iubetur Mediolani manere, Salussius accersitur ut se cū Rege coniungat: qui Vigeua profectus Biagrasum, inde ad Papiam venit. Ita sentiunt multi, neque sanē à vero abhorret (siquis ex ijs quę postea euenerunt, rem velit æstimare) si prior sententia vicisset, ut Cæsariani acriter premerentur, nostros victoriam & porro ducatum Mediolanensem consequuturos fuisse. Nam ea iam perturbatione & confusione laborare cęperant, ut præ labore itinerum ab ipsa vsq; Prouincia, miles passim viribus debilitatus arma in lacunas conijceret, quę ferre nequiret. Quare Laudam quidem hostis seruare non potuisset, de Cremona res erat in dubio. Etenim Trimollius & Salussius occupato Addę fluminis transitu, quadam celeritate vsi eos remorari nō agrę poterant, dum reliquę copię accederent. Hac ratione Papiani & Alexandrini ad quasdam conditiones adducti necessariō fuissent, quippe nulla spē auxilij relicta. Sed melior sententia Deo ita statuente neglecta est.

Rex ad Papiam adductis copijs die vicesimo septimo aut octauo Octobris, regiones suis describere cępit: mareschallum Chabannium cum primo agmine arcem verpido mareschallum Mommorenciū cum tribus Germanorum peditum millibus, Italo in suburbio Antoniano, vbi erat insula, suos collocare. Ut hunc locum occuparet Mommorencius, turrim ad pontem sitam oppugnare cogitur: captam munire & custodire iussit, quos intus reperit omnib. suspensis, quod ea fuisset illorū temeritas ut aduersus exercitum Regium infirmā turriculā defendere ausi essent. Rex ad hūc modū collocatis castris, oppidū vi aggredi cōstituit, aggerē extruit, machinas instruit, murū aliquot dies cōcutit, ruinam facit, sed nō satis latā: nihilominus ut exploraretur quo animo essent oppidani,

Mediolani deditio.

Rex Papiam exercitum adducit.

1524.

Papia nequic-
quam à Gallis
oppugnatur.

dani, constitutum est ut accederetur. Tum nostri ubi ad summum vallum euassissent, captum iam esse oppidum arbitrabantur: sed longè aliter accidit. Intus enim fossas magnæ latitudinis & altitudinis reperiunt, quaquaversum munitas, ædes proximas locis commodis pertusas, multis sclopetarijs refertas. His rebus effectum est ut nostri diu in supremo vallo præliati, se recipere cogerentur, quod longius procedi non posset. In eo conflictu multi egregij perierunt, inter cæteros Hutinus Manlius, & frater minor Alchij, ambo Picardi, San-julianus iuuenis Cantaber, multiq; quorum non memini. Postea Rex equitibus imperat ut equis remotis bipertito oppidum aggredierentur, quorum alterum agmen ducturus erat mareschallus Foxius. Quum iam acie instructa pedibus oppugnationem pararent (quam ad rem expeditissimos quosque delegerant) Rex monitus ab ijs qui muri ruinam explorauerant, rem in aliud tempus differri iussit, & equitatum reuocauit. Paucis antè diebus dux Claudius Longouillanus, magni animi princeps, quum ad aggres res esset, ex fossa egressus est, ut aliquid in mœnibus specularetur: simulatq; conspectus est, campestri tormento in aduersum humerum ex muro ictus ipso in loco obijt. Multi qui gratum Regi facere studebant, rationem sibi videbantur inuenisse, qua in oppidum irrumpi posset. Operis ratio erat huiusmodi: Ticius oppidi mœnia alluit. Ea ex parte hostes fluminis præsidio freti, quod vado transiri nequireret, oppidum vallo munire neglexerant. Quibus animaduersis rebus, isti cursum fluminis auertere telarum adminiculo tentarunt, facile esse dictitantes, deflexo cursu, exiccato alueo, & acri repentinaque op- pugnacione facta, oppidum vi prius capere, quàm hosti ad succurrendum tempus daretur. Hoc opus princeps aggrediebatur Iacobus Sillius prætor Candomenis Alenconia- næ turmæ legatus. Homines non paucos ad hanc rem adhibuit, sed post multos sumptus & longi temporis iacturam, subito imbre flumen auctum vnus horum spatio multorum die- rum opus rapuit, & nostrorum laborem inutilem reddidit.

Papa Regis
partes ample-
ctitur.

Rex copiarum
partem Neapo-
lim mittit.

DVM Papiam Rex obsidet, ut dictum est, papa Clemens Italiæ quieti studens, Lau- dam ad proregem Neapolitanum de pace concilianda legatos mittit. Prorex quia nec de Germanico auxilio quod Borbonius pollicebatur, neque de re pecuniaria expedi- enda compertum aliquid habebat (repererat autem ille pecuniam pignori datis monili- bus pretiosis quæ à duce Sabauda mutuo acceperat) quinqueñales inducias paciscitur, ut interim Rex præter Laudam quicquid est cis Addam teneret. Has condiciones Rex accipere recusauit, impulsus (ut fama erat) ab Amiralio Boniueto, penes quem summa negotiorum regionum erat administratio, & à Sammarfalo, cui Rex confidebat maxi- ma, & summo apud se loco esse volebat, quod aulicarum rerum peritissimus erat, etiam- si nulla esset in re militari illius existimatio. Papa Clemens ubi irritum videt quod de in- ducijs efficere studuerat, à comite Carpensi regio oratore adductus veterem similitatem deponit, quam Leo ipsius consanguineus cum Rege exercuerat, foedusque cum eo facit. Matthæum datarium mittit qui foedus illud confirmet, & Regi persuadeat ut Neapolita- num regnum tentet: quod facile factu esset, quum exercitus Cæsarianus ad eam occuparetur, Regius papæ auxilio & ope leuaretur. Rex expeditionem probat, ad eam suscipiendam ducem Albaniam principem legatum constituit. Huic Rentium Ceretem attribuit, & equites cataphractos sexcentos, in quibus erat Nothus Claietanus, Aculius eum sua turma cataphractorum, præterea trecentos leuis armaturæ equites, centum i- psius Albanij, turmam Longouillani ducis, cui Logesius legatus præerat, peditum deniq; decem millia, cum decem aut duodecim tormentis ancis. Plurimis tamen regium ex- ercitus separari non placebat. Prorex & Piscarius tum Laude erant, Borbonius in Ger- maniam abierat, ad conscribenda peditum millia duodecim, pecunijs ad eam rem à du- ce Sabauda (ut dictum est) mutuo acceptis. Illi nuntio de Albanij profectioe accepto, putarunt eum ad Ferrariæ ducem abiisse, à quo puluerem, pilas tormentarias, fossoria instrumenta & reliqua huius generis commodatò acciperet. Qua causa adducti Lauda egressi suas copias Padum traducunt, ut iter illi anteuerterent, & Monticellum passu- um quinque millibus Cremona Placentiam versus perueniunt, Floran fossas progredi parati. Illic duo ex leui equitatu qui pabulatum ierant, ad eos adducuntur: ex ijs quærun- t quò iter haberet Albanus, reperiunt Neapolim proficisci. His auditis Monticelli se con- tinent, nostrosque, quod se illis impares sentirent, progredi sinunt.

PROREX Neapolitanus quum iter susceptum ab Albanio videret, cui cum papa foedus

foedus intercedebat, regnum Neapolitanum in discrimen venire intelligit, eoque si-
bi festinandum esse iudicat. Sed Piscarius eum à sententia deducit, docetque, si Medio-
lanense negotium deserat, Regem nullo negotio conata perfecturum, deinde à tergo
subsequuturum, quo facile effici posse ut Albanio à fronte, Rege ponè urgente delere-
tur. His rationibus permotus à proposito desistit. Postea Cæsariano exercitu auxilij ac-
cessione aucto, & Regijs copijs diuturnitate hyemis, quam sub pellibus transegerant, cō-
flictatis, ijsque seiunctis (nam præter illam Albanij expeditionem aberant quinque fere
hominum millia, quibus marchio Salussius Regis legatus Sauonæ præerat, alijque non
paruo numero tum Mediolani tum reliquis locis ad com meatus præsidium constituti)
copias ex præsijs producere statuunt, dum Germani pedites duce Borbonio adueni-
rent. Hac re constituta Piscarius assumpta exercitus parte Cassanum ad flumen Addam
contendit, quod oppidum à nostris parum firmum tenebatur. Quare primo aduentu
simulatque machinæ ad murum impetendum compositæ essent, impedimentis saluis
deditionem faciunt.

PROREX ab Antonio Leua fit postridie per nuntios certior quemadmodum
Germani qui Papiæ præsidio erant, se Regi oppidum tradituros, ni daretur stipendium,
minitabantur. Cui malo occurrendum omni conatu studebat: quumque nec pecunias
querere, nec si suppetere, in urbem intromittere tutò posset, tandem huiusmodi stra-
tegema reperit. Duo quidam homines, quorum fidem exploratam habebat, ad nostro-
rum castra duos equos agunt binis vini vtribus onustos, in quorum alteris tria corona-
torum millia erant: quàm possunt proximè urbem specie vendendi vini accedunt, An-
tonium de suis rebus per exploratorem faciunt certiores. Qui eo nuntio accepto, eru-
ptionem altera ex parte fieri iubet: dumque certamen committitur, alter ex rusticis v-
tribus effractis & pecunijs demptis oppidum ingreditur. Antonius ut Germanis fidem
faceret, quod stipendia eis non persoluerentur, id nec pecuniæ inopia nec voluntatis
alienatione fieri, sed quia intromittendi nulla dabatur facultas, concilium conuocat,
quantum periculi subiisset rusticus, ut tantillum pecuniæ afferret, demonstrat: reliquam
pecuniam in castris Cæsarianis esse. Germani quum vera esse quæ ab illo affirmabantur
crederent, manus testificandæ optimæ voluntatis causa tollunt, se, quandiu duraret ob-
sidio, Cæsari militaturos, dum modo soluta illa stipendia numerarentur. Quod quum se
facturum esse Antonius reciperet, hac ratione illorum animos sibi reconciliat, tumul-
tumque sedat.

*Germani Pa-
piam Regi tra-
dere volunt.*

EODEM anno 1524 mensis Martij initio Michael Antonius marchio Salussius,
quem (vt dictum est) legatum Rex Sauonam miserat, lustrato pedestri exercitu, duo ex
ijs millia Varasum mittit: quod oppidum est maritimum, parum munitum medio Sauo-
na Genuam itinere. Hugo Moncadeus prorex Sicilia, qui tum Cæsaris iussu Genuæ præ-
erat, his rebus auditis, Varasum ad eos conficiendos ire contendit. Cæsarianas omnes
triremes in statione collocat, ut è mari glandibus emissis portam oppidi perfringant, spe-
rans fore ut milites oppugnatione, quod infirmum esset oppidum, perterriti, se relicto
Varaso Sauonam secundum litus reciperent. Ipse cum quatuor hominum millibus in-
sidijs inter duo illa oppida collocatis, dum illac iter facerent expectat. Triremibus in-
structis, & quemadmodum præceptum erat, portas percutientibus, Salussius Sauonæ
audito fragore duas triremes quas paratas reperit, cum ijs quos apud se eo tempore ha-
bebat, conscendit: reliquis, quibus præerat Andreas Auria, longis etiam nauibus, & ipsi
denique Fayette classis tum præfecto ut se subsequantur imperat. Milites quum Varaso eum
appropinquantem vident, animo sese confirmant, portam iam pene dirutam vallo ob-
struere incipiunt. Reliqui nostræ classis classem Genuensem propius accedunt, quam
bombardis petunt. Genuenses suis viribus diffisi in altum prouehuntur, quos nostri sta-
tim subsequuntur. Moncadeus ubi se nauali præsidio destitutum, atque adeo spem po-
tius oppidi ademptam videt, Genuam secus litus iter faciens se recipit. Id conspicius
Salussius Malleræum ex turma Regia (quem Rex paulo antè ad eum miserat) ad littus ap-
pellere & milites Varaso educere quibus Moncadeum fugientem persequatur, iubet: se
cum triremibus oram legentem ad nauigando illos turbaturum, qui propter montes
propinquos litus sequi cogeantur.

*Moncadeus si-
cilia prorex à
Gallia capitur*

MALLERÆVS ut ei fuerat præceptum, tanta diligentia vsus est, ut triremium o-

1524.

pe Cæsarianos illos qui ad quatuor millia erant, in fugam coniecerit. Moncadeus hac re animaduersa, ad nouissimum agmen cum delectis quib. confidebat maximè ad sustinendam vim substitit. Sed tanta fuit nostrorum virtus, ut cum suis omnibus uiuis in illorum veniret potestatem. Quibus firma custodia Sauonam missis, nostri quam obtinuerant victoriam vrgentes tria millia passuum Genuæ appropinquant, obuios quosq; stermentes & internecione delentes.

SALVSSIVS classe triremes hostium Genuam vsque persequitur. Ibi nauim Pretoriam Genuensem in anchoris nactus bombardis adoritur. Post diuturnum conflictum deditione facta capitur. Multum illic machinarum, bellicæ munitiois & opum repertum est: nostri etiam hostium triremes insequuti, duas capiunt. His confectis rebus Salussius cum captiuis & præda Sauonam reuertitur. Si satis fuisset magnus exercitus ad Genuam mari & terra obsidendam, tanta erat in vrbe trepidatio amisso nempe præfecto cum multis belli ducibus & militibus, ut in maximum discrimen ventura fuisset videatur ne in manus Regis veniret.

Pondormius
vallem Cassel
lā populatur.

DVM Rex ad Papiam esset, Vindocinus Regis legatus Picardiam administraret, bellum summa contentione alternis victorijs & offensionibus gerebatur. Ut ex multis vnum proferam, Antonius Crequius Pondormius Regis, vbi Vindocinus aberat, legatus, commeatum Morinos submittere aggreditur, simulque periclitari instituit num Nouam fossam per vim occupare posset. Est autem lata fossa aquis plena, quæ vallem Castellam Santaudomaro Aream claudit, singulis autem locis quib. aditus est in vallē, extructa sunt castella terrea, quibus milites qui ad vallis aditus custodiendos constituti sunt (quod in illa valle omnes regionis opes atque armēta seruentur) cum multis omnis generis machinis sese tutò continent. Pondormius ut rem perficeret, præfecto Salmerij Boscani nobili viro Boloniensi, cuius magna erat apud milites autoritas, mandat ut ex illis locis mille circiter & ducentos pedites cogat, cum quibus postmodum ad vesperum Foccobergæ sibi præsto sit. Eò die dicta Pondormius ipse Montrolio profectus duabus ferme ante solis occasum horis peruenit cum suis equitibus centum cataphractis, Vindocinianis pari numero duce Torsio legato, & comite Dammartino, qui quinquaginta cataphractos ducebat. Dum pastus equis datur, commeatum Montrolio aduentum Teroanam introducendum curat, ut hosti suspicionem inijceret sibi eam tantum veniendi causam fuisse. Prima noctis vigilia Foccoberga discedit ad rem susceptam perficiendam, cui iter facienti occurrit quinquaginta cataphractorum turma cuius dux erat Fraxinæus Morinorum præfectus, cum ducentis fere peditibus ex eodem præsidio: hi duas pregrandes colubrinas secum ad vi faciendam viam ducebant. Nouam fossam ante diluculum veniunt, aditum, licet multis defensoribus & machinis abunde munitum per vim occupant: in valle ipsa fit incredibilis tum pecorum tum aliarum opum præda. Consilium fuerat ut receptus Foccobergam fieret. Verum quum periculum esset ne Pondormio cum potiori virium parte digresso, hostes qui Areæ, Betunæ & Lilerij præsidio erant, nostris Teroanam reuertentibus iter præcluderent, satius visum est ut eò deducerentur vbi in tuto essent, ne machinæ Morinis aduectæ perirent: itaque pedites cum præda rectà Foccobergam mittuntur. Dum ad Arquas mille passus Santaudomaro iter faciunt, equites Santaudomarani prodeunt, peditibus collocatis ad lapidicinas non longè ab æde sacra, qui equitatum fulcirent. Equitatus pars nostros lacessere cœpit, eos retinere conantes, dum Areani & Betunij cum illis se coniungerent. Adeo incaluit certamen, ut Burgundiones in suos pedites repellerentur. In hoc certamine Liquæus Ascotij legatus, qui eo die sororem Focorollij in matrimonium duxerat, dum suis subsidio esse conatur, in nouissimo agmine subsistit. In eum fit impetus à Strætæo (qui eius sponsam aliquando ambierat) & Rumo, ibique capitur. Ita eo die optatis nuptijs non est potitus.

Hostes à Pondormio insigni clade afficiuntur.

QVOD hostes cupiebant, id Pondormius verebatur, ne Areani, Betunij & Lileriani cum illis coniuncti receptum prohiberent: ipse igitur ad suos ex certamine exaudicandos venit. Quum proximè Teroanam venissent, strepitus Aream versus exaudicatur, eò dimittuntur aliquot equites qui rem explorent. Iuuenes illuc certatim tanquam animi causa lanceas fracturi procurrunt, ut solent nobiles Galli imperia ducum non valde morari. Quæ tota multitudo ductore carens quum ad vicum Rudium peruenisset, medio

medio itinere Teroana Arcem in Arcanos & Betunios incidunt, qui eo consilio venerant ut cum Santaudomaranis nostros reditu prohiberent. Hostes circiter nongenti erant pedites Hispani genere, Belgæ fere sexcenti & trecenti equites cataphracti. Illorum equitatum tyrones nostri laceſſunt: ita qui inter eos veterani & peritiores erant, eos se qui ut subsidio essent laborantibus, coguntur. Ea re nuntiata Pondormius comitē Dammartinum mittit, qui nostros è prælio extraheret: quod intelligebat, si illic subsisteret, non fore postea integrum Foccobergam reuerti, sed omnino illis apud Morinos manendum esse, ut commeatum introductum consumerent. Huc quum venisset Dammartinus, reperit ita inter se mixtos, ut illinc euelli absque manifestissimo periculo non possent. Quum enim Pondormius cum præcipua copiarum parte tria fere passuum milia abesset, si receptū ita tentassent ut nemo esset qui hostes vigentes inhiheret, nullo negotio deleti fuissent. Dammartinus postquam animaduertisset quo pacto se tum hostes tum nostri gererent, in edito loco consistit, & ex ijs qui ad eum se continenter aggregabant cuneum aliquem efficit, quo certaminis onus exciperetur, si fortè nostri aucti compellerentur: simul Pondormio nuntiatum mittit ut celeriter progrediretur, alioqui perituros omnes qui prælio decertabant. Pedites enim hostium ordinibus instructis celeriter procedebant, ut equitatum fulcirent.

Hoc nuntio Pondormius accepto noluit eos qui in certamen descenderant perire: itaque in eum locum ubi erat Dammartinus, signa inferri ad opem ferendam iubet, ipse ducentos cataphractos secum ducit. Dammartinus ad ducentos equites vndeque collegerat, seque eo loco ubi subsisterat, continebat. At ubi Pondormium adeo appropinquasse conspexit, ut ab eo iam posset sustineri, equis concitatis in hostes fertur, equitesque in Hispanorum peditum cuneum compellit, & impressione facta eorum ordines perturbat. Quam ad rem faciendam maior illa pars equitatus subsequens illum iuuat, quæ in ipso prælii committendi articulo irruit. In hoc conflictu Hispani amplius ducenti intereunt, sexcentis fere captis: equites peditibus suis pugna implicatis fuga salutem petunt. Hos nonnulli ex nostris tanto studio insequuntur, ut aliquot permixti repagula ad portas Aræ intrarent: quibus ad tergum occlusis inter cæteros capitur Stanaius qui postea signifer fuit turmæ Vindocinianæ. Pondormius hac clade hostibus illata, cum captiuis numero fere nongentis Teroanam se recipit. Et quoniam tot captiuorum custodia nimium molesta futura erat, postero die menstruo stipendio (quod est centum solidorum) redempti dimittuntur, retentis ducibus fideiussoribus. Strataus Liquæum roganti sponsæ, quam ille aliquando amauerat, remittit.

Non multis postea diebus, nempe circiter quindecim ante Papiensem pugnam, quum milites qui præsidio erant Hedini incursionem in hostium fines fecissent, ex his unus cognomento Nothus capitur, & Betunam abducitur. Hunc Fiennius Flandriæ præfectus sollicitare cœpit ut Hedinum proderet. Respondet Nothus sibi rem factu esse facilem: sed necesse esse ut fide & iureiurando dato specie pretij quærendi dimittatur, ut commilitonem quendam sibi fidum ad eam rem asciscat, penes quem arcis clauēs essent: id quod statim conceditur. Hedinum reuersus Pondormio rem totam aperit, sibi esse in animo illi Fiennium, Ascotium & præcipuos ex hostium ducibus cum Arcanis & Betunijs præsidiarijs in manum tradere. Rationem rei perficiendæ talē affert: daretur illi à Pondormio quispian cui fides haberi tutò possit, cuique clauēs arcis committantur. Hunc se consilij sui participem factum & ad susceptę rei communicationem à se adductum hostibus persuasurum: quinetiam se ex illis quempian ad septum arcis propinquum adducturum, ut cum personato isto ianitore ambo colloqui possent, quò res probabilior redderetur. Die autem constituta quum adducenda hostium multitudo esset, se cum eodem illo rursus venturum ut ianitorem conuenirent, cum quo etiam certum quoddam signum illis intercederet, ad quod ianitor responsurus esset: omnia denique inter illos peraguntur. Die constituta Pondormius sub noctem cum ducentis cataphractis venit, qui suam quisque lanceam & in capite cassidem ipsi habebant, nullo armigero aut famulo subsequente, idque ne ob impedimentorum multitudinem res proderetur. Pondormius negotium Sercuto Hedini præfecto dederat, ut ad septi portam sub magna fornice in ipso aditu, quo hostis ingressurus erat, duas aut tres cataractas faciendas curaret. Id eo consilio faciebat ut si hostis maiori multitu-

Hedini simul-
lata proditio,
& Sinonis
Galli astus.

152 4.

dine irrumperet, essetq; periculum ne arcis compos fieret, tum cataraetę dēmitteretur, quō omnia in tuto essent. Quum Pōdormius illuc veniret, res nondū peracta erat: vnde consequutū est ingēs damnum, vt postea audietur. Ante hanc portam erat exiguum vestibulum lapideum, quā arcē hostis subiturus erat. Huius vestibuli solum naphthæis & picatis operib. ad ignē cōcipiendum palea superiecta stratum erat. Huc signo dato ignis immitti debebat ab ijs qui in superiore portę parte starēt. Ipse Pondormius, quum perterritos hostēs videret, equum cōscensurus erat, vt illis se recipientibus iter pręcluderet.

REBUS ita comparatis hostes Notho pręeunte, media nocte duo millia passuum Hedino veniunt: quo loco Fiennius per duos exploratores fit certior Pōdormium cum magno equitatu prima face Hedinum ingressum esse. Fiennius se proditum esse arbitrat, quum Nothum necari iuberet, ille intrepidus exploratores quod non vidissent pro viso renūciare affirmat. Id vt verum esse intelligeret, se lorīs vinctum iuberet aliquot ex suis tradi, à quibus pugionem districtū manu tenentib. duceretur ad fossę labrum, adhiberetur etiam is quem antea secū duxerat quo tempore cū ianitore loquutus fuisset: intellecturum illum num ianitor ad signum pactum respōsurus esset. Placet consiliū: itaq; hominem vinciunt, constrictum tribus aut quatuor ex suis, qui maximē idonei videbantur, tradunt, qui nudato pugione diligenter obseruarēt, iugulaturi siquid mentitus videretur. Hos ducit ad fossę supercilium, ianitorem ad se sibilo euocat, quē vbi respondisset rogat num tempus sit rem aggredi. Ille maturandum esse respondet, omnia esse parata. His auditis hominē ad suos reducant, & Burgundionib. maior etiā quā antea spes rei perficiendę accedit. Itaq; progrediuntur Notho duce, sed semper vincto, vti dictum est. Septū ingressis occurrunt alij exploratores, qui proditiōē factā esse asseuerant. Nothus oratione sua illorū verbis fidē detrahit, efficitq; vt rem meditari & susceptā exequi pergant. Ad vestibulū perueniunt, eorumq; iam non paucis portā ingressis, Pōdormius qui in superiore loco cōsistebat, videt cataraetas, vt pote non rectē absolutas, laxatis funibus nō delabi. Quare veritus ne plures ingrederentur, qui multitudine supiores essent, ijs qui inferior loco erant clara voce vt ignem inijciant edicit. Casus tum valde infaustus accidit: qui ignem inijciebat, id tam incommode fecit, vt ei loqui conanti ignis in os aduersum inuolaret, quo intestina exusta sunt: subito tamen Canaplum nepotē iubet equum conscendere, vt quod facere constituerant, aggredieretur. At ille repertus est facie vultu lata, vt nulla oris species reliqua esset. Ita res infecta mansit: & hunc exitū iste conatus habuit. Pondormius biduo post moritur: quo casu Rex hominē summa fide singulariq; erga se studio & bello clarissimū amisit. Burgūdiones vestibulum ingressi centum ferē numero, incendio perierunt. Nothus primus arcē ingressus, eos seruauit à quib. vinctus tenebatur, & sibi captiuos habuit. Hostes perterriti fugiunt, nostros subsequētes sibi se recipere existimantes, quōd infortunium Pondormij planē ignorarent: vt plurimi dum se recipiunt, per syluas aberrarēt. Verisimile est, nisi mirificus ille casus interuenisset, hostes vniuersos perituros fuisse (nox enim nō erubescit) atq; adeo re fortasse eō venturā, vt hostib. adeo attonitis nostri illos insequuti vel Arcā vel Betunā permixti ingrederentur. Hoc sane ipsi postea mihi ingenuē confessi sunt. Eo tēpore moritur is qui in Germanos summā imperij habebat, neq; abest suspicio quin veneno sublatu sit, quōd Antonio Leuz com mercium cuim Rege habere videretur. Sed res nūquā patefacta est. Cæsariano exercitu aucto & copijs cōiunctis prorex Neapolitanus Papiēsib. auxiliū ferre cōstituit: sed quum deficeret eum res pecuniaria, valde vereri cōepit ne milites certamen detrectarent. Itaque ducum belli omnium cōsensu & iussu Piscarius Hispanos, quorum summus ductor erat, in concionē conuocat, illos pręlio decertare ne recusent hortatur: multas eos & illustres victorias se duce consequutos fuisse, hanc demū eis omnium laborū, quos adhuc pertulerāt, mercedem amplissimā fore: capto enim Rege cum regij sanguinis principib. atq; adeo maxima Gallicę nobilitatis parte, nihil eis neq; ad decus neque ad opes deesse posse. Docet pręterea victoriā tātum non in manib. esse, Gallicano exercitu iā diuturnam castrametatione debilitato, insuper etiam multis locis, Neapoli, Sauone, Mediolani separrato: deniq; nihil deesse, quā vt re alacriter aggrediantur. Hispani tum quōd maximam ei fidem habebant, tum ipsius pręde spe, quam pollicebatur, erecti, se eandem cum illo mortis aut vitę conditionem habituros respōdent, in omnia loca & pericula etiam nulla p̄senti pecunia sequuturos, modō suppeteret victus quo se interea tolerarent. Germani hoc

Inaudita Pondormij mors.

Hispanorum imperator suos ad prælium cohortatur.

ni hoc intellecto responso, idem se facturos cōfirmant, se non minus quàm Hispanicam gentem ad bellum gerendum aptos esse. Prorex, Borbonius & Piscarius hac re intellecta cunctandum non esse, sed nauiter, dum alacri animo essent milites, rem suscipere statuerunt. Rex hostium consilio nuntiato, quum sciret in itinere Lauda Papiam esse castrum nomine Castellum Santangelicum, cui Petreium Gonzagam Federici Bozzoli fratrem præesse iusserat, magni sua interesse existimauit illud à suis teneri, vt commeatus hostib. impediretur, siquidem Papiam venire contenderent. Quamobrem ne ab hoste occuparetur, marschallum Chabannium & Bozzolum mittit, qui locum explorent & reb. necessarijs muniant. Illi vt iussi erant, octingentos pedites Italos præsidio relinquunt cum ducentis equitibus, quibus Petreium ipsum præficiunt. Hostes (vti dictum est) coniunctis vnum in locum viribus, Lauda profecti Marinianum perueniunt, vt explorarent nū qui Mediolani erant ex nostris, relicto oppido ad exercitum Regium venire cogitarent. Vbi Trimollij non esse hoc consilium perspiciunt, mutant sententiam, Castellum Santangelicum ire contendunt, vt iter tritum Lauda Papiam ad rem frumentariam sine periculo subuehendam liberarent. Eò quum venissent, machinas expediunt, & ad subruendum murum collocant, ruina edita vallo succedunt: sed à nostris submouentur. Tandem nostri illorum diligentia perspecta, metu perculsi se in fidem proregis Neapolitani tradūt. Is belli duces retinet, milites armis exutos dimittit, sic tamen vt iureiurando eos astringat, intra mensem aduersus Cæsarem se arma non sumpturos.

Castellū Santangelicū hostes occupant.

REX postquam Castellum Santangelicum captum rescivit, non dubitauit quin sibi dimicandum esset. Qua ratione adductus Trimollio mandat vt ad se cum ijs quos habebat veniret, relicto Theodoro Triuulsi & Chandæo qui ad ius dicendum constitutus erat, cum exigua quadam manu ad arcis fossas custodiendas. Reliquas copias vbicunq; habebat, ad se accersit, præter marchionem Salussium (quem ad Genuam esse antea demonstrauimus) & aliquot alios qui arces tenerent, vt tutiora essent itinera. Non multo ante hoc tempus Rex Ioannem Medicem, qui tria peditum millia & trecentos leuis armaturæ equites ducebat, sibi ascuerat. Is quum se ad Regem conferret, illi etiam complures Italos duces conciliauerat, in primis comitem Guidum Rangonem, qui inter homines bellicosos magnum locum obtinebat, cum eius fratre comite Francisco Rangone. Quinetiam Palvesini, quem supra demonstratum est Mediolani fuisse obtruncatum anno 1521, fratrem Ioannem Ludouicum Palvesinum Regi tamen placauit. Rex hostes ne commeatum Papiam introducerent, vt impediret, in valle ad exiguum riuum Vermiculum castra ponit, quòd illac hosti iter esset faciendum, si obsessis auxilium ferre conaretur. Præterea mille Italos qui Massilia Sauonam veniebāt, accersit: qui itinere dedessi quum ad Alexandriam iter facerent, à præsidiarijs militibus oppressi delentur. Eodem fere tempore Ioannes Iacobus Medices, quem Mediquinum appellabant, Muzo præfectus (castrum hoc est ad lacum Comensem finitimum Rhetis) qui Sfortianis partibus studebat, quum sciret Rhetos ad sex millia paulo antè in castra regia ad Papiam venisse, rationem inuenire statuit, qua illos à pugna auerteret, domumque redire compelleret. In ditione Rhetorum animaduertit situm esse castrum Clauennam ad alteram lacus ripam: huius præfectus quòd sibi nihil summa pace metuebat, quotidie procul satis domo spatari solebat. Quem locum obseruat Mediquinus, atque in eo insidias collocat. Res tam appositè cecidit, vt præfectus ille pro more egressus, in istius manus incidere: captus ante ipsam castri portam adducitur. Mediquinus districtum tenens gladium vxorem accersit, confirmat, nisi fores aperiat, se mox caput marito ablaturum. Vxor marito saluti consulere cupiens, hominem intromittit: statim homines ad numerum trium millium, quos loco propinquo in insidijs locauerat, ad eum accedunt, & castro potiuntur. Præsidio quod satis esse videbatur imposito Muzum redit. Rheti de hac iactura certiores facti, tanto metu correpti sunt, quòd suspicarentur de tota ditione occupanda consilia à quibusdam esse capta, vt suos, quos ad sex millia in Regis castris habebant, statim ad patriam defendendam reuocarent. Hoc mandato accepto nulla ratione potuerunt retineri, ne pudore quidem, quòd sacramento militari obstricti, quòd stipendio accepto principem turpiter qui iam in eo erat vt pugna decertaret, desererent, quin domum quinto ante prælium die discederent. Quantum hoc damni Regi attulerit iudicari facile potest, præsertim quum hostis passibus non amplius quingentis abesset: nih-

Mediquinus Clauennā a suis occupat.

Rheti sub pugna diem Regem deserunt.

1524. Io magis tamen à consilio vnquam desistere voluit. Nonnulli cēsebant vt Mediolanum copias reduceret, dum Cæsariani ob stipendium non persolutum dilaberentur: nam vbi stipendium nō numeratur, rem frumentariam statim deficere. Verū siue quod princeps animo esset excelso, siue quod ita diuino nutu & consilio res gubernaretur, adduci non potuit vt aliò quàm ad hostem exercitum conuerteret.

Rex præterea Palvesinum (cuius nuper mentio facta est) cum pecunijs miserat, qui equitatus & peditatus magnam multitudinem cogeret, ijsque Cremonam (quam nō amplius sexcenti pedites tenebant) occuparet. Is collecta peditum bis mille & quadringentorum equitum manu, Casalo Maiore ad Padum castra facit, dum supplementum fere quater mille peditum expectat. Sfortia qui Cremonæ erat, quod metueret ne Guidus Rango se cum Palvesino coniungeret, priusquam in vnum vires colligerentur, hominē opprimere constituit. Cremonæ ad duo peditū millia & aliquot equites cogit, quib. Alexandrum Bentiuolium præficit. Qui cum his copijs quum Casalum contenderet, Palvesinus se non inferiorem, vt prælium committeret, arbitratus, imprudenter munitionibus egreditur, suo magno malo: qui si intus suos continuisset, comes Franciscus Rango Guidi frater postridie subsidio venturus erat. Egressus in apertum rectā in hostes vadit, primo impetu equitatum ducis Mediolanensis fundit fugatque: sed Alexandri Bentiuolij aduētū ita vtrunque vrgetur, vt sterneretur & caperetur, exercitus profligaretur. Quare etiam Rex non mediocri detrimento affectus est. Papienses vident ad Medicis castra excubias negligentius fieri. Eruptione facta incidunt in custodes qui exiguo numero erant: his pulsos multos ex militibus concidunt antequam spatium ad arma sumenda daretur. Medices hac offensione indignatus, vt par pari referret, oppidanos elicere aggreditur. Qui se etiam tum certamine superaturos sperantes, exeunt: sed spes eos fefellit. Medices enim geminas insidias vnas in ipsis fossis, alteras longius ab oppido collocauerat. Hispani quum eos insequerentur à quibus primū laceffiti fuerant, longius progredi nolunt, quod scirent vltius alios in insidijs delitescere. Dum se recipere conantur, qui proximè oppidum erant illis occurrunt: ita vtrunque circumuenti omnes ad vnum interficiuntur. In quo conflictu Medices ad calcaneum glande tormentaria vulneratur, faucius se extra castra efferri iubet: quæ res etiam nostris magno damno fuit, propterea quod vir rei bellicæ peritissimus erat. Eius milites duce orbatī dispersi abeunt, & nullo tandem numero fiunt: denique istis & Rhetis dilapsis octo hominum millia è nostris castris detracta sunt. Eodem tempore Albertus comes Carpius Regis apud papam orator, eum iussu papæ non semel monuit, ante omnia cauere ne prælio cum hoste decertaret: non esse dubium quin, si ad quindecim dies tempus extraheret, Cæsariani è inopiā venirent, quod stipendium non persolueretur, vt totus ille exercitus tandem euanesceret: nullam illis iam pecuniæ colligendæ rationem superesse, quum & Mediolano pulsi essent, & copiæ ducis Albanæ apud Neapolim superiores viderentur: quæ duo hæcenus rei pecuniariæ subsidia Cæsari suppetebant. Verū Rex tanquam diuino fato ad cladem illam comparatus in ea sententia permansit, ne ab hostis conspectu se videretur subduxisse.

Regi copias
sin imminui
tur & separa-
tur.

Pugna Papi-
ensis occasio.

1524. PRO REGIS Neapolitani & Borbonij consiliū non erat cū Rege prælio cōgredi, nisi fortè facultas quædam insperata, qua potiori essent conditione, daretur. Id tantum conabantur, vt Mirabellum peruenirent, quò suis quos illic habebant fessis recentes alios integrosque submitterent: quod fieri, nisi propter Regia castra iter haberent, non poterat. Et quoniam Rex munito loco castra habebat, è duobus alterum sibi faciendum intelligebant: vt si Rex è castris copias ad prohibendum transitum educeret, prælio dimicaret: sin minus, vltius progredierentur. Cæsariani extra septum Cartusiam versus, non longius à nostrorum castris quàm fert bombardæ iactus, iam castra collocauerant. Ibi paucis post diebus noctu murum septi suffodere coeperunt, & duabus ante lucem horis die Matthiæ sacro, anno 1524 muri pars latitudine fere trecentorum pedum collabitur. Hac sclopetarios Hispanos ad numerum fere trium millium cum aliquot equitibus leuis armaturæ emittunt, qui albis indusijs induti progrediebantur, vt quoniam nondum diluxerat, se mutuò agnoscere possent. Hos subsequuntur acie instructa veterani milites tam Germani quàm Hispani inter se mixti, quibus postea succedunt tres peditum cunei, Hispanorum vnus, Germanorum duo vnà cum grauis armaturæ alariorum

rum equitum duabus confertissimis turmis. Qui omnes exercitum Regium ad læuam relinquunt, quod cum nollent propter loci iniquitatem (vti dictum est) adoriri.

H O S T I B V S necesse erat (quemadmodum demonstrauiamus) ad nostri exercitus caput iter facere. Quare cognita Iacobus Galliotus Affius Armeniacorum seneschallus rei machinariæ præfectus tormenta loco adeo hostibus iniquo, nostris commodo collocauerat, vt illi, quum prætereundum esset, contentissimo cursu vallem quandam, quæ a machinarum iactu tuti essent, petere cogerentur. Glandes enim subinde eorum cuneos emissæ ita aperiebant, vt brachia modò & capita laceris corporibus auulsa in sublimine attolli conspiceres. Quibus rebus animaduersis Rex illorum ordines metu perturbatos fugere existimauit, simul quod ei nuntiaretur ab Aléconianis & Brionianis equitibus aliquot Hispanos deletos esse, qui ad nostrorum latus dextrum iter facere conarentur, & leuiore machinas quatuor aut quinque captas. Hæc omnia simul in causa fuerunt, vt Rex loco sibi commodissimo relicto hostem petere contenderet, machinisque facultatem quibus hostes vehementer lædebantur, adimeret.

Rex commodissimum locum, ubi confederat, relinquit.

CÆSARIANI quum nihil iam sibi à nostrorum machinis metuendum esse, & Regem infestis signis ad se venire conspicerent, ad eum primos aciei ordines qui Mirabellum spectabant, conuertunt, suoque equitatu duo aut tria sclopetariorum millia permiscunt. Rex Heluetiorum cuneo (in quo præcipuæ illius vires erant) ad dextrum cornu collocato, rectè marchionem Santangelicum primi agminis equitum ductorem petit, hostes illic fusi & marchio ipse interfectus est. Verum Heluetij, quorum erat in Germanorum peditum Cæsariani exercitus cuneum impetum facere, quum prælium inire deberent, iter Mediolani ad fugam capiendam insistere cœperunt. Germani nostri pedites qui non plures quinque millibus erant, ducibus Francisco Lotaringi ducis fratre & Sothfolco Albarofano, aduersi in confertissimam hostium aciem, quæ Regem petebat, vadunt. Illic pauci (vti dictum est) quum essent, duobus magnis Germanorum cuneis circumuenti fortiter præliantes cadunt. Quod si idem fecissent Heluetij, dubia sanè fuisset victoria. In eo confictu Franciscus Lotaringus & dux Sothfolcus intereunt, cum militibus ipsis non melius actum est. Rex equitibus quos primos obuios habuerat, pulsus, Germanis tamen deletis & Heluetiis pugnam detrectantibus, totam certaminis molem subit, equus quo inuehens pugnabat, tandem interficitur, ipse altero crure vulneris accipit. Interficiuntur ex iis quos apud se habebat amiralius Boniuetus, Ludouicus Trimollius annos natus septuagintaquinque, Galeacius Sanseuerinus summus Galliarum armiger, Sanseuerinus alius primus regius œconomus, Maraphinus primus hippocromiarum præfectus: capiuntur mareschallus Foxius, Nothus Sabaudus præfectus prætorio qui postea ex vulneribus obierunt. Sampaulius tum facie tum aliis partibus saucius, vt exigua esset salutis spes, apud Regem capitur: qui tamen Papiæ postea, quò abductus est, conualuit. Mareschallus Chabannius qui primam aciem ducebat, ad alterum cornu, sed nihilo meliore conditione dimicabat: etenim nostro exercitu adeo labefactato ille toti impetui sustinendo par nullo modo esse poterat. Quare oneri tandem succumbit, cum ipso in loco cum maxima suorum parte interficitur. Mareschallus Mommorencius præerat, & duobus Heluetiorum millibus pridie Sallazarium ad obsidendas transitus angustias missus fuerat. Quo loco quum in armis ad diluculum vsque constitisset, audito bombardarum strepitu se cum rege coniungere conatur. Sed & auxilij facultas inclinata nostra acie iam præterierat, & receptu impeditus est: nam circumuentus vincitur & capitur, antequam se cum eis coniungere posset.

Gallius exercitus ceditur.

R E X (vt ad eum redeamus) equo interfecto vbi in pedes sese erexit, vndique circum oppugnatur, & à plurimis vt fidem det vrgetur. Quod facere recusat, & quandiu spiritum ducere potuit, acriter dimicat, tametsi norat se diuino iudicio obsistere non posse: sed quoniam magnas inter Cæsarianos contentiones prædæ causa oriri videbat, verebatur ne deditione etiam facta ab eis per rixam & altercationem interficeretur. Ibi tum adfuit Pomperantius, quem demonstrauius Borbonij comitem, quum Gallia excederet, fuisse, idque propter eandem à se Ambosiæ factam, vbi Chiffaunum occiderat. Is statim ex equo desiluit, & proximè Regem euaginato gladio omnes submouet, quoad

Rex ab hostibus circumfrentibus fortiter prælians capitur.

1524.

prorex Neapolitanus accessit, in cuius fidem se rex & potestatem permisit. Alenconius, qui extremum agmen ducebat, exercitu profligato, & ipso Rege capto, nullam omnino spem restituendæ aciei superesse intelligit: quamobrem ex eorum quos secum habebat sententia ponte quem ad Ticinum nostri antea fecerant, se recipit. Theodorus Triulsius & Chandæus qui Mediolanum tenebant, tantæ cladis nuntio accepto cum suis in Galliam reuertuntur.

Qui prælio Pa-
piensi interie-
runt.

In eo prælio interfecti & capti sunt plurimi præcipuæ virtutis & nobilitatis viri. Interierunt mareschallus Chabannius, Ludouicus Trimollius, Gulielmus Gofferus, Boniuetus Galliæ amiralius, Nothus Sabaudus præfectus prætorio captus obiit: mareschallus Foxius, Galeacius Sanseuerinus summus armiger, Franciscus Lotaringus, dux Sotfolcus, comes Tonerranus, Caldomontius, cuius pater Carolus Ambosius fuerat præfectus prætorio, Bussius Ambosius, Baro Buzancæus, Bellopratenfis, & alij præterea multi quorum commemoratione lectori tedium afferrem. Capti sunt Henricus rex Nauarræ, comes Sampaulius, Ludouicus Niuernensis, Florengius Roberti Marcani F. mareschallus Mommorcencius, Brionius, Lorgius, Rupepotæus, Montilianus, Annobaldus, Rupemenius, Malleræus, Mompesatus, Bosius, Curtonius,

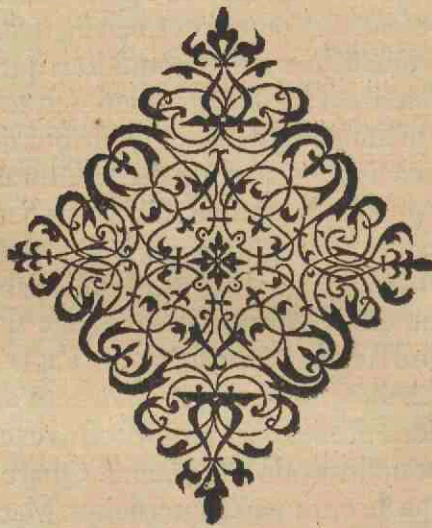
Langæus & alij, quorum nomina si coner recensere, volumen magnum conficiendum sit. Ex hostibus quinam interierint, quum victoriam obtinuerint, dicere super sedeo: qui enim vicit, victoriam sibi nihili constare ducit.

Ista lectorum iudicio relinquo.

LIBRI SECVNDI FINIS.

HAC

MARTINI BELLAI

LANGAEI COMMEN-

TARIORVM LIBER

TERTIVS.

HAC clade in Galliam perlata, quantum ex nuntio dolo-
rem & aegritudinem ceperit Ludouica Sabauda Andega-
uensis & Angolismensis ducissa, quam demonstraui-
mus reatricem in Gallia à Rege relictam fuisse, quum filium ca-
ptum & deletas Gallicas copias intelligeret, facile iudicari
potest. Tamen qua erat animi virtute & constantia, rebus
tam accisis remedium quod poterat, afferre decreuit. Prin-
cipes & praecipuos totius nobilitatis qui in Gallia reliqui e-
rant, ad se accersit, praesertim Vindocinum qui Picardiam
& insulam Francicam prorex obtinebat, Guisium qui Că-
pania & Burgundie praerat, & Lautrecū Aquitaniae & O-

*Regis matrā
constantia &
animi magni-
tudo.*

citaniae praefectum: qui extremis regni limitibus praesidio firmatis Lugdunum ad eam
veniunt. Vindocinum illuc proficiscentem quum Lutetia iter faceret, nonnulli ciues &
in iis aliquot ex curiae praecipuis senatoribus conueniunt, docent vnū eum esse ad quē
summa administrationis totius regni spectaret, qui Rege capto, impuberibus eius filiis,
Borbonio per defectionem alienato, Alenconio nondum Lugdunum reuerso, primus
ac praecipuus ipsius diadematis regij haeres esset. Quam rem si suscipere in animum in-
duceret, Parisios & aliarum regni urbium ciues illi fide & potentia opem laturos. Illius
orationis haec eis, credo, causa erat, quod cācellarium Antonium Pratensem insensum
habererent, neque vellent eius consilio regi. Hac ex re Vindocinus intelligebat non solū
Regis sed etiam ipsius regni perniciem consequuturam esse, reatricē, quae à Regis pro-
fectione rebus administrandis praefuerat, se hac regni procuratione abdicari aegrē latu-
ram, denique factiones inde exorituras, quae imperij Gallicani interitum adferrent. His
causis permotus respondet se Lugdunū proficisci, illuc omnes principes conuenire de-
bere, quorum consilio quae tum Regis tum reip. ex vsu essent statui oporteret. Haec fuit
Vindocini in populum & regnum ipsum singularis fides & voluntas, quum plurimi re-
rum nouarum studio tenerentur, quibus dux modò & autor opus erat, cuius scilicet no-
mine & autoritate ad speciem abuterentur. Vindocinus vbi Lugdunum peruenit, prin-
ceps & caput consilij Gallicani deligitur.

REATRIX, vti diximus, summa diligentia omnibus prospexit quae ad regni sta-
tum tuendum pertinere iudicauit. In primis Andreae Auriæ triremium regiarum pra-
fecto & Fayette proamiraglio (qui ambo tum erant Massiliae) mandat, vt quoniam rebus
Gallicis in Italia nimium attritis terra iter facere minimē tutum erat, in regni Neapoli-
tani fines nauigarent, vnde Albaniae ducem cum exercitu in Galliam transportarent.
Quod illi vt iussi erant, perfecerunt, rediitque integer exercitus, paucis quibusdam ex-
ceptis, qui cum Aculio Velitras praeruerant. Hos enim Columnaei Romam compule-
runt, vbi ab Vrsinae factionis hominibus excipiuntur. Postea imperat vt tum belli du-
ces tum militibus qui ex praelio reduces venerant, stipendium quantum debebatur,

1525.

Angli erga
Regem capti-
uum beneuo-
lentia.

persolueretur: quin maxime illorum parti redemptionis pretium numerari iubet. Deinde quum Michael Antonius marchio Salussius Sauona reuertisset (vbi Regis iussu praecebat: hunc Ludouicum cum suis in Burgundiam mittit, qui hostes, si forte per Burgundiam comitatum impressionem tentarent, cohiberet. Postremo quum sciret Anglum, vt cum Caesare pactus erat, cum exercitu Darverni esse debere, quod Caletum inde statim nauigaret, legatum ad eum mittit Ioannem Ioachim Genuensem, qui doceret quanta calamitas Regi filio accidisset, rogaret ne principi captiuo molestus esset, potius amicitiae cuiusdam & beneuolae pacis actionis cum consilio Gallicano rationem iniret. Anglus quod verebatur ne Caesarem viribus & potentia auctum tandem hostem haberet, ex inimico Regi amicus redditur, cum rectrice & consilio paciscitur, auxilium tum viris armatis tum re pecuniaria se laturum ostendit, quod Rex e captiuitate emittatur: denique exercitum multis licet sumptibus collectum dimittit, neque sibi quicquam pro impensis dari postulat.

Rusticorum
Germanorum
seditio & in-
teruicio ad Sa-
uernam.

ISDEM temporibus apud Germaniam vulgus quoddam perditorum emerfit, qui bona esse communia contendebant. Hi collecta quatuordecim aut quindecim milium hominum manu, iter faciunt in Lotaringiam, eo consilio vt in Galliam porro venirent. Hac enim se facile potituros confidebant, quod omnem Gallicanam nobilitatem in pugna interiisse arbitrarentur. Quacunque iter illis erat, nobilium domos dirpiebant, sceminas & impuberes inaudita saeuitia interficiebant. Ad istorum furorem compandendum dux Guisus & comes Valdomontius frater praesidia ex Burgundiae & Campaniae urbibus tam peditum quam equitum educunt, & adiuncto comite Ludouico Bellioeso cum bis mille Italis peditibus quos habebat, progredientibus istis rusticis occurrunt, & in eos ad Sauernam ad montis radices, qua Argentinam itur, incidunt. Tamen autem sex millibus hominum aduersus quindecim millia pugnandum sibi esse intelligebant, tamen equitum virtute freti adoriuntur, caedunt, & penitus delent, is exceptis qui motes fuga subierunt. Ex hac rusticorum turba decem fere millia occubuerunt, ex nostris pauci, inter quos capitaneus Sammalotus, & Betunius qui ducis Guisij satellitio preerat. Post hanc internecionem, nunquam auditum est sceleratos illos coaluisse. Ista ducis Guisij expeditio neque Rectrici neque consilio Gallicano probabatur, quod in discrimen coniecisset quicquid in Gallia virium coactum fuerat, quae hosti, si victor ex Italia mouisset, opponerentur. Verum res foeliciter cessit.

Iniquissima
Caesaris postu-
lata Rex cap-
tiuius repen-
diat.

CAROLVS Lannosius prorex Neapolitanus, Caesaris princeps in Italia legatus, victoria parta de continendis militum animis valde sollicitus esse coepit. Quum enim non suppeterent pecuniae quibus stipendia trium aut quatuor mensium persolueret, metuebat ne milites tumultu excitato Regem tanquam pecuniae representandae obsidem per vim raperent. Cui malo vt occurreret, Regem inscio exercitu Piscetonem ducit, quod oppidum est firmissimum ad flumen Addam, & Alarconi Hispano, cui Caesar maxima fidem habebat, custodiendum tradit: deinde ad corrogandam pecuniam, vt militibus satisfaceret, animu appellit. A Clemente papa C. L. M. francorum, a duce Ferrariensi X. L. M. accipit. Veneti non mediocrem summam polliciti, quum ad maiorem eos compellere vellet, diem ex die ita duxerunt, vt tandem nihil praestarent. Rex Piscetone quum ultra Palschalia comoraretur, quum annus censeretur 1525. Caesar ad eum Roxium praefectum praetorium cum mandatis misit, quibus postulabat vt Borbonio Delphinatum & Prouinciam traderet, quibus eas regiones quas antea obtinebat iungeret, idque totum in regni formam redactum summo imperio ex nullius clientela teneret: simul vt Caesari Rex Burgundiae ducatu cederet. Multa etiam erant alia in istis iniquissimis postulatis capita, quae consulto praetero. Ad ista Rex respondit dolere se quod Caesar illi tam longum & molestum iter tanta celeritate conficiendum iniunxerit, ad tam iniquas condiciones perferendas: cui suis verbis renuntiaret, nalle se exulem & captiuum mori quam istis assentiri. Regni mei statum (inquit) integrum adhuc esse confido, quem mei redimendi causa nolim labefactare aut laedere. Itaque si rem ad quandam concordiam deduci cupit, aliis longe verbis illi vtendum est.

INTERIM comes Sampaulius, qui custodum opera (quos sibi conciliauerat) euaserat, comes Valdomontius & marchio Salussius Michael Antonius cum nonnullis Italiae

lia principibus & capitaneis aliquid commercij instituebant, quò efficerent ne rex ex-
tra ducatus Mediolanensis fines duceretur, sperantes temporum rationem eam tandem
fore, vt Italiae dynastis potentia Caesaris formidabilis redderetur, ne monarchiam affe-
ctaret, atq; adeo omnes opprimere conaretur: quod malum vt à se auerterent, exercitū
ad regem liberandum compararent. Horum consiliorū comes Franciscus Pontremius
administrator erat. Cuius rei leuissimo statim rumusculo audito prorex Neapolitanus
regi narrat sibi per literas (quas etiam ostendebat) Cesarem confirmasse, si in Hispaniam
nauigaret, fore vt colloquio coram habito pace semel facta omnibus controuersis finē
imponerent, ipse deniq; liberaretur. Rex quòd intellexerat Borbonium in Hispaniam
nauigasse, quodq; de Aleonora Caesaris sorore ab illo in matrimonium ducenda agi coe-
ptum fuerat, non intermittere, imò spem esse propediem perfectum iri: non grauātē as-
sentitur, licet à multis suorum reclamari videret. Assentiendi causa fuit, quòd sperabat
fore, vbi in Hispaniam venisset, vt Aleonora potentissimo Regi quā principi omnibus
fortunis spoliato nubere mallet, ac proinde fratrem quoq; Cesarem de hac sententia de-
duceret. Quòd si contrā illae nuptiae conficerentur, nō dubitabat quin ex ea re Gallia in
ipsis visceribus bello flagraret. Id satis intelligi posse ex Caesaris postulatis quē Roxius per-
tulerat, ex quibus constaret Cesarem opes & potentiam Borbonio sorore ducta nō de-
negaturum. Ad hanc nauigationem oportebat sex ex regiis triremibus quae ad Massiliam
erant preberi, Hispanis militibus compleri, reliquas omnes exarmari. Hoc quoque Rex
concessit, & hac de re mareschallum Mommorencium ad reatricem matrem misit. Is
vbi Lugduni consilium & voluntatem Regis exposuit, res tum reatrici tum vniuerso cō-
cilio placuit: hac enim ratione illum citius liberatum iri sperabant. Simulatq; Mommo-
rencius Pisquetone discessit, Rex inde prorege Neapolitano comitatus Genuam con-
tendit. Ibi quum suas triremes praestolaretur, ad eum redit Mommorencius absque tri-
remibus tamen, quòd eas nisi denuo iussus Caesarianis tradere tutum non existimaue-
rat: itaque Tauroentae eas reliquerat, sic tamen vt quum res flagitaret, satis maturē addu-
ci possent. Prorex Neapolitanus regias nauales copias suis firmiores esse videbat, vere-
baturq; ne nauigatione suscepta tum suum exercitum tum captiuum ipsum amitteret:
sinatē in continenti diutius commoraretur, sibi à rebus nouis periculum esse intelli-
gebat. His causis adductus sibi non cunctandum censuit, sed cursum Neapolim tenere
instituit, vt captiuum in tuto collocaret. Quae res summum dolorem Regi attulit, quum
se tam procul abduci ab iis à quibus iuuari posset, vidit. Nauibus ad portum Veneris ap-
pulis, biduum illic comoratur. Quò quum venisset Mommorencius cū triremibus quas
Rex promiserat, prorex consilium & cursum mutauit, ad insulas Hieras profectus, sinu
Legionensi Barcinonem peruenit. Paucis post diebus quum Tarracone essent, Hispani
Regis custodes de stipendio non numerato aduersus proregem tumultuari coeperunt.
Quorum furori ille cedens, superatis ædium fastigiis per colliquias ex alia in aliam do-
mum transilire, vt euaderet, coactus est: qua ex re non modiocri in periculo Rex versa-
batur, quum circumuolantes sclopetarias glandes sentiret. Inde Valentiam profiscū-
tur. Hinc Mommorencium denuo ad reatricem matrem mittit, qui ex ea & cōsilio sci-
ficaretur quibus pactionis conditionibus cum Cesare agere deberet, simul quidnam
rei cum Anglo transactum esset. Reuersus narrat foedus Anglo cum reatrice intercessis-
se, reatrici visum esse vt Alenconiam ducissam ipsius sororem, quae mortuo Lugduni
Alenconio nuper vidua erat, ad ipsum mitteret, quae de eo liberando ageret: itaque da-
ret ille operam vt sorori tutus comitatus fide publica concederetur. Anglum ægrè fer-
re quòd à Cesare post insignem illam victoriam se contemni animaduerneret, qui ta-
men stipendia Caesarianis suppeditasset. Paulo antè ad eum venerat Brionius cum pe-
piscopo Ambrodunensi (qui postea cardinalis Turnonius dictus est) & Ioanne Selva pri-
mo curiae Parisiensis praefide autoritatem haberet. Hi enim iam pridem de redimendo
Rege ad Cesarem missi fuerant.

*Consilia de re
ge liberando
inueniuntur.*

*Rex in Hispania
abducitur*

canal. 6

*Rex in Hispania
agrotat.*

Eo tempore Rex quum in castro Madrilio moraretur, in tantam febrim incidit, vt
pauis de valetudine spes esset. Iamque aditus Hispaniae clausi seruabatur, vt nihil cer-
tè inde afferretur: qua ex re reatrix summum merorem cepit, quòd de salute aut morte
sui nihil compertum per nuntios habere poterat. Langæus illuc transiturum se, multis

1525.

Alenconia soror ad Regem venit.

licet difficultatibus obiectis, recipit. Quod etiam perfecit, quæsitis aditibus quos non observari comperit: & certa veraque de Regis morbo renuntiavit. Margarita eius soror, Alenconij vidua iam itineri se commiserat ut fratrem inuideret, quum fidei publicæ tabellæ à Cæsare, ut tuto iter faceret, illi afferuntur. Mense Septembri Aquis mortuis nauim ingressa Barcinonem appulit, inde Cæsaraugustam, deinde Madrilium venit. Valde opportunus fuit illius aduentus: quum enim Regem extremo morbo laborantem, ut dictum est, offendisset, plus illum quam medici omnes ad valetudinem restituendam iuuuit. Quum illuc venit, Cæsarem apud fratrem reperit, qui eum inuiderat, non amore (ut mihi quidem videtur) quo illum prosequeretur, sed potius quod ne moreretur pertimescebat, atque ita captiuum suum amitteret, quem fructum amplissimum suæ victoriæ ducebat. Nam antea ex quo in Hispaniam venerat, tametsi id subinde polliceretur prorex Neapolitanus, nunquam ad eum accesserat. Vbi fratrem illa non iam de vita periclitari, Cæsarem verò nihil de conditionum iniquitate remittere sensit, (nisi quod de Borbonio rege creando iam agere desierat) in Galliâ redire constituit, relictis apud Cæsarem archiepiscopo Ambrunensi, Selva, Mommorencio & Brionio. Accepit præterea à fratre mandata de rebus administrandis quam poterant à captiuo rege dari amplissima: quibus ille regni gubernacula Delphino primogenito committebat, quem regno etiam inaugurari sumpto diademate non recusabat: quod mallet captiuus mori quam ut quicquam committeret, quo in publica regni commoda peccaret. Ad hanc rem perficiendam Mommorencium & Brionium in Galliam dimisit, qui in Delphini satellitium & aulam asciscerentur. Qui tamen non adeo maturè discesserunt, propterea quod Cæsar quum Alenconiam vidisset subiratam abiisse, Regem verò perpetuam potius captiuitatem ferre decreuisse, quam ut regno, quemadmodum postulabat, incommodaret, spem dare coepit se ad æquiores condiciones descensurum esse. Iter hoc Alenconia tristius fuit. Dum se recipit, fit certior Cæsarem de se retinenda mandata dedisse, quod tempus fidei publicæ elapsus esset: nam prorogare petenti noluerat. Quæ res illam mouit ut quantum itineris quadriduo conficere statuerat, vno absolueret. Claromontio Lo-deuensi per literas mandat (is autem Narboni iussu Regis præerat) ut quoniam postremus erat dies ad iter concessus, Saussas ad se excipiendam veniret: quod ille tanto comitatu perfecit, ut quibus de ea retinenda mandatum fuerat, rem non auderent aggredi. Dum illic esset, nuntium accepit Henricum Nauarræ regem persummam industriam & solertiam è manibus Hispanorum erupisse, ubi à pugna Papiensi ad hunc diem detentus fuerat.

Pacis conditiones.

INTER eos quibus de pace agenda iniunctum munus fuerat, hoc tandem conuenit, ut Rex simulatque in Galliam rediisset, Cæsari ducatum Burgundiæ traderet, sequæque pro sua autoritate annisurum ut regionis ordines ratum hoc haberent: Flandriæ & Artesiæ clientelare imperium remitteret, ducatum Mediolanensem & regnum Neapolitanum, in quæ sibi ius esse antea contenderat, renuntiaret: Aleonoram ite Cæsaris sororem, antea Lusitaniæ Reginam, in matrimonium duceret. Quibus alia etiam per multas conditiones additæ erant. Hæc ut promissa certa essent, quum Fontirabia discederet, in ipso Gallici regni ingressu filios suos Franciscum Delphinum primogenitum, & Henricum Aurelium ducem iis qui à Cæsare huius rei causa missi essent, in manus traderet. Quæ Rex eò facilius promisit, quod satis intelligeret, quicquid à se captiuo, quum in custodia asseruaretur, fide neque accepta neque data promitteretur, id nullum pondus habiturum: filios suos postea pecunia redimi posse confideret. His omnibus ita constitutis & transactis, mittitur ad reatricem Mommorencius, qui eam moneret, ut quam fieri posset celerrimè Bayonam contenderet, secumque filios regios obsides duceret. Cæsar Madrilium ad Regem venit: ibi multa inter se colloquuti eodem pensili vehiculo reginam Aleonoram regis Lusitaniæ viduam adeunt. Eadem pactione cautum erat ut illa Regi antequam Hispania discederet, desponderetur: quod etiam præstitit. Fontirabiam postea venit, ubi filij pro eo obsides dati sunt. Cæsar suos legatos Bayonam vnà cum Rege abire iussit, ut pactionis conditiones regnum ingressus statim confirmaret: quibus quum eò peruenisset, respondit prius explorandum esse animum & sententiam suorum subditorum Burgundiæ, quos non nisi ipsorum voluntate alienare à se posset: se breui ordinum totius ducatus panegyrim haberi curaturum, ut eorum mentem intelligere posset.

Rex duobus filiis obsidibus datis domum redit.

DOMVM reuersus in eorum locum qui in pugna Papiensi occubuerant, alios sufficere coepit. Pro Notho Sabaudo mareschallum Mommorencium praefectum pratorio cum superiori dignitate constituit, Bonniueto Brionium substituit amiraliū, mareschallo Chabannio successit Theodorus Triuulsus: eius turma equestris bifariam distribuitur, quinquaginta accepit Carolus Moæus Malleræus, Antonius Prataus Momperatus reliquos quinquaginta. Florengio Roberti Marcani primogenito Foxij mareschallatus tribuitur: is Florengius in pugna captus Clusæ Flandrorū arctissima custodia clausus fuerat, inuidia credo qua domus illa apud Cæsarem flagrabat. Et quoniam in ipsa pugna Rex equo interfecto quum pedes ab hostibus circundaretur, opera Põperantij (qui cum Borbonio è Gallia profugerat) seruatus fuerat, quem meminerat ex equo ad auxilium ferendum repente descendisse: vt ni hoc fecisset, summum salutis discrimen subitum se, priusquam adueniret prorex Neapolitanus, fuisse arbitraretur: Pomperantium ipsum rursum in suorum numero habuit, eumque turmae equestri quinquaginta cataphractorum quam antea duxerat Samemmius, praefecit: is enim captiuus obierat. Quin ipsum equestre autoramentum iam inde ipsi Pomperantio commiserat, quum Pisque-tone esset, eumque ad reatricem miserat. Rupemenio dimidiam turmam Alenconij dedit, quæ centum cataphractis constabat, cuiusque antea ipse legatus fuerat: nam Alenconius Lugdunum à pugna reuersus, obierat. Trimollij nepoti quinquaginta cataphractos attribuit ex iis quos ille duxerat, reliquos quinquaginta Ioanni Stampæo Fertæ Nabertanæ domino. Ducatui Burgundiæ, cui præfuerat Trimollius, Brionium præposuit: Delphinatui Sampaulium loco Boniueti: Galliæ Ocitanæ mareschallum Mommorencium, qua in prouincia antea Delphini legatus erat: nam Delphinum illi post Borbonij discessum præesse iusserat. Magnum denique Normaniæ seneschallum Ludouicum Brezeum eidem prouinciæ Normaniæ præposuit, vbi antea legatus Regis fuerat: ita Alenconio in ea prouincia successit.

*Rex in domo
suorum locis
alios sufficit.*

CÆSAR vbi Regis responsum quod legatis Bayonnæ dederat, rescivit, proregem Neapolitanum Carolum Lannosium, Mingouallium ducē Traiettanū & Alarconē ad eum mittit, sperans à ducatus Burgundiæ ordinibus quod cupiebat decretum iri: quod omnino aliter accidit. Coniacum ad illum veniunt, excipiuntur & tractantur magnificenter, sed paucis interpositis diebus rem parum gratam conspiciunt: foedus enim coram vident & audiunt præconio publico recitari initum inter papam Clementem, Regem, Anglum, Venetos, Heluetios & Florentinos, quod sacrum foedus appellatum est: cuius hæ conditiones erant, vt Italia in libertatem exteris omnibus expulsis vindicaretur, Sfortia ducatum Mediolanensem certis quibusdam conditionibus reciperet: sic tamen vt Cæsari, si libèret, ingrediendi illuc potestas fieret. Qua re illi vehementer perculsi sunt, nec mirum: quum enim ducatus Burgundiæ possessionem ilico se adituros sperarent (nam princeps Aurangius iam ad ius illud vsurpandum profectus erat, velut praefectus futurus esset) vident sibi foedus suo Cæsari planè inimicum exhiberi. Quæ quum ita esse animaduertent, venia petita in Hispaniam reuertuntur, Cæsari renuntiant, si redemptionis pretium pecunia numerata velit accipere, & liberos regios reddere, à Rege persolutum iri, alias conditiones non accepturum. Inter confederatos porro illos conuenerat vti pro rata parte copias singuli conferrent. Regij exercitus ductor constituitur Michael Antonius marchio Salussius: is constabat quadringentis cataphractis equitibus, Heluetiorum decem millibus quos Rex conscribi iusserat, tribuno comite Tandæo, & peditatu Gallicano.

*Ducatus Bur-
gundiæ nō tra-
ditur ex pacto*

*Factus sacrum
in gratiam
Sfortia.*

DOMVM hoc foedus initur & confirmatur, dux Franciscus Sfortia in arce Mediolanensi obsessus eò venit omnium rerum inopiæ, vt nihil planè illi superesset. Marchio Piscarius id temporis mortuus erat, in cuius locum marchio Vastius illius consanguineus & Antonius Leua tum ipsius exercitus tum vniuersi ducatus Mediolanensis administrationem susceperant, atque adeo arcem ipsam premere obsidione perseuerabant, operamque sedulo dederant nequo com meatu Sfortia iuuaretur: quoniam verò militibus stipendium debebatur, ciuibus tributum intolerabile imperant. Cæsar nuntia Piscarij morte ducem Borbonium principem legatum in Italiam mittit. Is Genuæ nauis applicata, Mediolanum postea venit: vbi res desperatas quum offendisset, quod ciues quererentur, tum tributis immodicis tum militum sæuitia durissimè se tractari,

*Sfortia in arce
Mediolanensi
obsessus penur-
ria premitur.*

15 26. concione aduocata docet sibi dolere quòd iniurias illas accepissent, in animo se habere eos deinceps molestiis leuare. Vnum tamen etiam præstandum esse, triginta coronatorum millibus, vt militibus satisfiat, omnino opus esse: quæ summa si ab eis suppeditaretur, optare se & à Deo immortalis precari, si fortè vlla illis præterea fieret iniuria, vt vbi primum inter hostes versaretur, siue in prælio siue in oppidi oppugnatione, plumbea pila necaretur. Nec irritum fuit votum: hoc enim illi ad Romam accidit.

Lauda Casariorum adempta.
 D v m hæc Mediolani fiunt, papa & Veneti nihil diligentiae reliquum faciebant, vt copias ad subsidium Sfortiae ferendum compararent, quem sciebant extrema inopia premi: has copias Laudam contendere iubent. Quos id conari quum Vastius & Leua perspexissent, veriti ne Lauda occupata rem frumentariam Mediolanum importari prohiberent, properè tres Hispanorum cohortes illuc mittunt. Quum huc peruenissent, fama inter eos percrebrescit Mediolanum direptum iri: quo nuntiato, vt prædæ participes essent, non exaudito imperio Mediolanum reuertuntur, relicto Laudæ Fabricio Maramo cū septingentis peditibus Italis: qui suos milites omni genere crudelitatis in ciues sæuire impune passus est. Hæc rerū perturbationē videns Lud. Vistarini ciuis Laudensis clarissimus, patriæ indignis modis afflictæ succurrere statuit. Francisco Mariæ duci Vrbinensi Veneti exercitus præfecto nuntiarī iubet, maturaret Laudam venire, se milites intromissurum, tantum fidem daret, qua occupato oppido nullam ciues iniuriam accepturos esse intelligeret. Res quemadmodum pollicitus fuerat, perficitur, intromissoque Vrbinensi Fabricius in arcem profugit. Vastius de Lauda capta certior factus, summa festinatione Mediolano proficiscitur, vt eam ante Veneti & panani exercitus aduentum reciperet: id enim ope & auxilio eorum qui arcem tenebant, se perfecturum confidebat. Verum Vrbinensis ducis hominis impigri & in re militari exercitatissimi diligentia illius laborem irritum reddidit, qui fossis ductis aditum hostibus in arcem præcluserat. Vastio abunde fuit quòd milites ex arce eduxit, quos vnà secum rediens Mediolanum reduxit. Interim reliquus tum papæ tum Venetorum exercitus celerrimè Placentino agro progrediebatur. Idem faciebat Michael Antonius marchio Salussius cum copiis Gallicanis, iamque Sufianas angustias transierat, Pedemontorum fines ingressus. Heluetij quoque quos Rex cōscripserat ad decem millia in Rhetorum finibus erant, quorum Galli aduentum præstolabantur, ac sine illis prælio decertare minimè decreuerant. Quaquidem ratione effectum est, vt quum illi tardius progredierentur, Sfortia interim fame coactus arcem Mediolanensem Borbonio in manus traderet: quod tamen iis conditionibus fecit, vt saluis impedimentis abeundi potestas militibus fieret, Comum à Casarianis qui illud tenebāt, ipsi Sfortiae redderetur, vbi tātisper commorari ei liceret, donec se Casari purgaret: se enim per iniuriam & vim eo ducatu à Piscario fuisse spoliatum docere volebat. His inter illos transactis & chirographo confirmatis, arx Borbonio traditur, cui Tefanium nobilem Borbonesium pro uectæ ætatis præfecit: Sfortia Comū ire contendit. Huic in itinere nuntiatum à Casarianis non modò Comum non tradere, quemadmodum pacti fuerant, sed eum etiam capiendum habere constituisse: quinetiam sarcinas quas Mediolani, quia ad eas conuehendas deerant plaustra, reliquerat, militibus diripiendas traditas fuisse. Hoc nuntio accepto se in confœderatorum castra recepit, & cum his ob tam insignem iniuriam & acceptam coniunxit. Interim marchio Salussius ad eadem castra cum exercitu Regio quem ducebat, peruenit, quadringentis nempe cataphractis, quatuor peditum Vasconum millibus, & quingentis leuis armaturæ equitibus. Quorum aduentu Malatestam Ballionem cum octo millibus peditum & aliquot equitibus ad capiendam Cremonam mitti placet: quod quidem facile factu illis videbatur, propterea quòd arcē ducis milites adhuc tenebant: quum alioqui in vrbe esset Casarianorum præsidium mille peditum Germanorum, quingentorum Hispanorum cum ducentis leuis armaturæ equitibus. Hanc quum Malatesta complures dies nequicquam oppugnasset, ad extremum Vrbinensis ipse Venetarum copiarū præfectus ex omnium sententia ad illam expugnandam mittitur. Qui postquam illuc peruenit, paucis diebus eò Casarianos adegit, vt in eam pacificationem descenderent, nisi intra sex dies subsidium mitteretur, deditionem facturos: itaque non misso subsidio oppidum ex pacto hostibus tradunt.

Cremona Casariani dedit.

D v m hæc ad Mediolanum geruntur, papa Clemens Romæ ingentes sumptus fi-

bi faciendos vidēs, dum exercitum in ducatu Mediolanensi, alterum etiam in Romania alit, quod sibi à Columnæa factione timeret: cum Vespasiano Prosperi F. Colūna totius gentis nomine in gratiam redit, pace cum omnibus facta, condonatisque iniuriis quæ vtrinque acceptæ & illatæ fuerant. Pace composita & iureiurando cōfirmata, Romanensem exercitum dimittit: quæ in re sibi malè consuluit. Paucis enim post diebus cardinalis & Ascanius Columnæ magnum militum numerum in suis ditionibus quæ sunt ad Neapolim, improviso cogunt, Romam cōtendunt, & prius San-janum Lateranensem occupant, quàm papæ quicquam nuntiatum esset. Qui re inopinata & repentina perterritus, nullum aliud remedium habuit, quàm vt in arcem Angelicam se reciperet: eodem vniuersi cardinales profugiunt, cumque his tanta ciuium multitudo, qui sui seruandi gratia hunc locum occupabant, vt cibariorū omnis copia illis ad tridui spatium alendis non satis esset. Quæ causâ papam famis metu coegit cum hostibus pacisci, exercitum se quem ad Mediolanum habebat, educturum, confederatorumque copiis nihil auxiliij intra quatuor menses laturum. Cæsarianis qui Mediolanum tenebant, hoc nuntio perlato, studium propugnandi accessit. Præterea Georgius Fronspergus quum filium Gasparum cum Germanis peditibus quibus præerat, Mediolani summa premi inopia sensisset, tum vt Cæsarem iuuaret, tum vt filio salutem afferret, propriis sumptibus peditatum XIII millium Germanorum comparauerat: quos cum magno equitatu & bombardis à rege Vngariæ Ferdinando Cæsaris fratre datis, summa celeritate sub sidio Mediolanensibus ducebat, iamque angustias Tridenti transierat, & Venetorum fines à duce Mantuano adiutus peruaserat.

Papa à Colūnis obsidetur.

MARCHIO Salussius & dux Vrbinensis alter Regij alter Veneti exercitus imperator (nam papani milites iam abierant) postquam hæc auxilia aduētare audiissent, obsidione sublata hostibus in ipso trāsitu occurrere & cum illis congredi conantur: sed ferius profecti Georgium iam in planitiem euasisse comperiunt, vt leuibus duntaxat quibusdam velitationibus decertatum sit. Quarum in vna quæ ad transitum exigui cuiusdā fluminis commissâ est, Ioannes Medices sclopetaria pila ad tibiam ictus, Mātuanam se deferri iussit, vbi intra paucos dies ex vulnere obiit. Cuius morte grauissimum dānum accepit confederatorum factio, quem omnes bello gerendo totius Italiæ præstantissimū habebant. Mediolano obsidione liberato (vt dictum est) Hispani Borbonio instare cœperunt, vt sibi semestre stipendium debitum penderetur, quod ni faceret, se oppido directo abituros. Cui malo vt obuiā iret, militibusque satisfaceret, Borbonius ditissimos & præcipuos ciuitatis noctu comprehendi iubet, ab iis tormentorum exquisitis cruciatibus pecunias exprimit, quibus suis bimestre stipendium persoluit. Postea quum ducatum Mediolanensem tanto exercitui sustinendo imparem esse animaduerteter, maximè quum Cremona & Lauda in confederatorum potestate essent, aliam sibi insistentiam viam & aliam quærendam artem statuit. Antonium Leuam Mediolani relinquit, quem etiam totus ducatus administrandi summam habere iubet: ipse in ecclesiasticæ ditionis fines impressionē facere decreuit: quos inuadere minimo negotio poterat, quod papa cum Columnis pace facta nullas habebat copias. Georgium Fronspergum sibi ad Placentiam præsto esse iubet. Hoc Borbonij cōsilio Salussius intellecto, Vrbinensem cum Veneto exercitu illic manere iubet, ipse cū Gallica manu tāta celeritate iter facit vt Placentiam prior veniret. Borbonius oppidum tam multis & tam fortibus viris teneri, & Venetas copias altera ex parte relictas animaduertens, ab eius oppugnatione suscipiēda desistit. Vnum hoc demonstrare mihi excidit, quod papa grauissimæ iniuriæ memoriam à Columnis subditis acceperat, pacta item omnia quæ quiuis princeps cum subditis aduersus se armatis coactus inuit, nullum omnino pondus habere, pacta cōuenta omnia violauit: & comitem Valdomontium ducis Lotaringi fratrem ad se accersit, qui ex gente Andegauensi erat, quāquidem Neapolitani maximè acceptā habent & summo perepetunt. Is ergo Massilia cū regiis triremibus profectus Romā venit, cumq; eo Renatius Ceres Romanus. Ibi coacta manu ad numerum fere x.m. peditatus & equitatus ali qua multitudine, regni Neapolitani fines ingreditur, primo impetu maximam partem oppidorum quæ Columnæ in sua ditione habebant, & ipsum Salernum cœpit, ad ipsas Neapoleos portas progreditur, Hugonem Mōcadeum proregem Neapolitanum fugat, Frezelonem à Cæsarianis obsessum liberat. Carolus Lannosius vbi omnia sibi parum

Principes pacta cum armatis subditis iniuria non seruanda esse credunt.

1527. prosperè euenire videt, inducias cum papa nomine Cæsaris in quatuor menses facit: quamobrem noster exercitus dimittitur. Quod sanè nobis perincommodè accidit: res enim in eum locum deductæ erant, vt facile esset Cæsarem Neapolitana ditione exuere, quum incolæ omnes tributorum grauitate offensi quæ prorex exigebat, arma per seditionem contra Hispanos sumerent, Cæsari nullæ copiæ Neapoli suppeterent, omnes cū Borbonio essent. His rebus ita administratis Valdomontius Massiliam cum triremibus redit, istis induciis non leuiter offensus: illum enim Neapolitani, quod (vti dictum est) ex Andegauensi familia erat, vehementer optabant.

BORBONIVS de capienda Placentia desperans, aliam sibi fortunam tentandam ob rei frumentariæ & pecuniariæ inopiam iudicauit. Florentiam, quam à papa & Medici cæa domo descivisse sentiebat, inopinato opprimere (quod rebus turbatis huiusmodi conatus faciles videntur) & suis militibus diripiendam dare constituit. Langæus qui tum iussu Regis ad tuendum sacrum fœdus Florentiæ erat, huius rei nuntio accepto, marchionem Salussium quo itinere Cæsariani progressuri essent, certiore facit, aliud iter demonstrat, quo Borbonium antecedere & populatione ciuitatem eripere posset. Salussius homo acer & impiger & Vrbinensis Venetorum imperator eam cum exercitu celeritatem adhibent, vt Florentiam vesperi venirent: quo audito Borbonius iter Romanam conuertit. Langæus Florentiæ statum in tuto videns, quum exploratum haberet hanc esse Borbonij mentem, vt si à Florentia aberraret, Romam aggredere, (nam quas fecerat inducias papa cum prorege Neapolitano, atque adeo omnem datam fidem desperatis rebus nihili pendebat) veredariis equis vsus papam maturè monet, vt satis spatij ad occurrendum daretur: etenim cohortes nigræ, quas Horatius Ballio ducebat, vnus tantum dici aut ad summum bidui itinere Roma aberant. Verum papa induciis confusus quæ cum Neapolitano prorege ictæ fuerant, animum noluit aduertere. Quinctiam Rentius Ceres illi confirmabat intra triduum homines Vrsinarum partium ad quinque aut sex millia se collecturum. Papa tamen siue à quibusdam deceptus, siue rei magnitudine perculsus, suis rebus non antè prospicere voluit quam hostem ad portas vrbs inspiceret. His rebus effectum est vt pugnae genus non aliud inierit quam quod in Castrum Angelicum cum aliquot cardinalibus & principum oratoribus relictis absque custodibus vrbe, se reciperet. Hac rerum perturbatione Rentius & Langæus conspecta, repente ad duo hominum millia cogunt, quibus vtcunque hostem arcerent, dum Salussius cum exercitu adueniret. Ibi mirificus casus interuenit. Signifer quidam cui ruina muri ad compitum Petrinum commissæ erat, quum Borbonium aliquot militibus comitatum vinctum perumpentem ad explorandum locum vidisset, tanto metu perterritus est, vt quum in urbem profugere cogitaret, ipsa ruina signo elato egressus ad hostes contenderet. Borbonius hominem ad se venire conspicatus, alios subsequi & eruptionem in se fieri arbitratus, gradum subito sistit, eo consilio vt suis collectis impetum sustineret, dum reliquus exercitus appropinquaret, qui confestim omnis in armis est. Signifer extra urbem ad passus fere trecentos progressus, audito ad arma capiendam in castris Borbonianis clamore, ad se rediit, & instar eius qui è somno excitatus animum colligit, euestigio urbem versus se proripit, eademque ruina qua exierat, ingreditur. Borbonius hominis gestum admiratur, locoque animaduerso, signum oppugnationis statim dari iubet, ipse primus scalis arreptis ad murum accedit. Simulatque illuc venit, ex vrbe glans emittitur: qua coxa traiecta ilico moritur: quod plurimi diuina ultione accidisse putant, quia fidem Mediolanensibus datam soluisset. Princeps Aurangius, qui ei proximus erat quum decideret, pallio iniecto statim contegi iubet, ne milites cognita dum morte animum desponderent: rem inceptam eodem animi ardore prosequitur, vt simul cum propugnatoribus permixti in urbem irrumperent. Rentius & Langæus cum suis quos tumultuariè collegerant, pedem ad arcem Anglicam referunt, diu ad pontem præliati, donec vi irruentibus hostibus cedere cogerentur. Hæc Maij die sexto anno 1527 acciderunt.

Roma capta diripitur.

QUAM crudeliter sese expugnata vrbe hostes gesserint, nihil est quod institui commemorare, quum satis notum sit quid soleat in his rebus fieri. Huc accedit quod maxima ex parte Germani erant, qui & alios feritate excedunt, & fere vniuersi protestantium partes sequebantur, atque adeo papæ infestissimi erant. Hæc vrbs populatio duos menses

mensis duravit. Non desunt qui Borbonium existimant, si tum non interiisset, Romæ & Neapolcos dominatum in regiam formam sibi redacturum fuisse: id adeo quoniam verba sibi à Cæsare data fuisse indignabatur, qui sororem in matrimoniū pollicitus non dedisset, præterea missum ad bellum Mediolani gerendum pecunia non iuuisset, tantum illum prædæ exponeret. Sed Deo aliter visum est.

MORTVO Borbonio summa imperij Philiberto Catalauno principi Aurangio omnium voluntate defertur. Itaque castrum Angelicum obsidet, vbi papa cum omnibus fere cardinalibus & principum Christianorum oratoribus sese continebat. Dum rem machinariam ad subruendum murum expedit, glæde plumbea in capite ictus de salute periclitatur: neq; tamē ob eam causam obsidio intermissa est. Quamobrem papa desperato auxilio, veritus ne in Germanorū manus incideret, quibus se inuisum sciebat, quū denique cibaria deficerent, cum principe Aurangio paciscitur, vti ipse & cardinales in eius fidem & potestatem venirent. Langæus & Rentius aliique regiarum partium hanc pactionis conditionem non acceperunt, qui Salussium subsidio venientem expectare decreuerant. Itaque separatim paciscuntur vti armis & impedimentis integris abire liceret: papa cum suis in arce firma custodia captius retentus est.

*Papa captivus
in arce Ange-
lica.*

REX & Anglus frater coniunctissimus nuntio accepto quantas indignitates papa pertulisset, quantoque offendiculo toti ecclesiæ Christianæ esset quod illius caput captivitate premeretur, rem non negligendam sibi esse duxerunt. Quam ad rem Anglus cardinalem Yorcanum, cui præcipuam negotiorum regionum administrationem commiserat, ad Regem mittit: quem Ambiani quū offendisset, multis colloquiis habitis concituunt exercitum in Italiam communibus impensis mittere, quo papa in libertatē vindicaretur, & sacri patrimonij regiones illi restituerentur. Huic exercitui præficitur Odetus Foxius Lautrecus cum hominum numero quem postea recensimus. Cardinalis Yorcanus domum navigat, Lautrecus à Rege discedit, vt exercitum conscribat. Ad huius expeditionis sumptus Anglus sexagena angelicorum millia menstrua pendebat. Rex his rebus perfectis Annam Mommorencium præfectum prætorio & marescallū ad Angliæ regem charissimum & perpetuo fœdere coniunctum mittit, qui pacta confirmaret, & cochleatum torquem aureum equestris Gallicanæ dignitatis insigne perferret. Discessit circiter decimum Octobris diem anno 1527, comitatus Ioanne Belαιο Bayonnensi episcopo, postea cardinali, Humerio equite torquato, Brinone primo Rotomagensis curiæ præfide & Alenconix domus cancellario, duodecim item ex primariis nobilitatis Gallicanæ viris, qui vel ex Regia cohorte essent vel equestrium turma ductores: quales erant Rupebaro, Buterius, Rupemenius, Guichæus, Allegrius Ioachimus Chastrensis satellitij Regij præfectus, permultique alij ad numerum ferè sexcentorum equitum. Mommorencius quum Darvernum peruenisset, plurimos episcopos, nobiles & alios ab Anglo missos reperit, à quibus summo honore exceptus Londinum deducitur. Quæ ex ciuitate obuiam illi prodeunt mille ducenti fere equites, qui exceptum ad ædes illi paratas prosequuntur, quæ sunt in episcopali palatio Londinensi. Post biduum secundo flumine Tamisa lenūculis Grenuichum deportatur, qui locus est sex passuum millia infra Londinum, vbi rex crebrò domum habet. Illic à rege & cardinali Yorcano maximo apparatu excipitur. Yorcanus enim (vt hoc obiter moneamus) honorat regi omnibus in rebus exæquabatur, dexter illi semper assidebat, quibus in locis erant Regia arma & insignia, eodem etiam ordine Yorcana visebantur, omni denique honore pares erant. Expositis apud regem mandatis Mommorencius dies plurimos tū Londini tum Grenuichi prolixè acceptus, ab Yorcano cardinali in domum quam paucis antè diebus ædificarat, octodecim passuum millia supra Londinum ad Tamisam flumen, cui nomen indiderat Hamtoncuria, ducitur. Ibi eum cum toto comitatu per dies quatuor aut quinque quibuscunque rationibus fieri potuit splendidissimè & lautissimè tractat, aulæis ingentis pretij, & aureis argenteisque vasis pene innumerabilibus. Londinum reuersis rex Martinaliorum die in sua Grenuichana domo epulum præbet omnium quæ vnquam vidi sumptuosissimum, siue fercula siue personatorum hominum ludicra spectacula & comœdias spectes: in ipsis comœdiis Maria regis filia aderat, quæ & ipsa personam agebat. Denique vbi muneribus amplissimè singulos donauit, Mommorenciū à se dimittit, qui Bayonnensem episcopum apud eum Regis oratorem ad tuendam so-

*Mommoren-
cius ad Anglā
mittitur.*

1527.

cietatem & amicitiam initam relinquit. In Galliam reuersus Regi quæ gesserat omnia exponit, cuius ille fidem & diligentiam magnopere collaudauit.

DEMONSTRATVM est à nobis antea quemadmodum Lautrecus à Rege dimissus fuerit vt in Italiam expeditionem susceperet, idque extremo mense Iunio. Cæsar qui tum in Hispania erat, his rebus nuntiatis Tarbellensem episcopum (is postea cardinalis Grammontius dictus est) quem apud se Regis oratorem habebat, captiuum teneri iubet, & alios præterea principum confederatorum oratores. Quod vbi ad regē & Anglum fratrem optimum perlatum est, oratores etiam Cæsaris quos apud se habebant, captiuos tenent, Guiennam Gallum & Clarentium Anglum feciales mittunt, qui illi bellum amborum nomine indicerent. Prius tamen suis oratoribus libertati restituitis mandant ad se vt venia ab eo accepta redirent.

*Cæsar orator
à Rege veniā
ab eundem petit.*

REX missis fecialibus fit certior suos legatos liberatos esse, iamque vt in Galliam reuerterentur in viam se dedisse. Quare Cæsaris oratorem accersi iubet, ostendit quibus causis adductus eum detineri iussisset, conqueritur de multis iniuriis sibi à Cæsare illatis. Itaque octauo & vicesimo Martij die, anno 1527 ante paschalia Rex in vrbe Lutetia quum principes consanguineos secum haberet, alios item principes, antistites & notabiles partim indigenas partim exteros qui tum tēporis in aula versabantur, oratores in super principum, dynastarum ac populorum quos apud se habebat, adesse coram Cæsaris oratorem Nicolaum Perronotum Granvellanum iubet. Qui illis astantibus Regē venerabundus submisit salutem, docet se per præfectum prætorio ornatissimum Mōmo renciaum à Cæsare vero & supremo domino literas abhinc XIII dies accepisse, quibus literis dies ascripta esset VII Feb. Per eas sibi significatum esse quēadmodum Regij oratores ab eo XXI die Ian. dimissi essent, & postero deinceps die bellum ei Regis nomine per fecialem indictum: qua de causa sibi mādatum esse vt venia à Rege quamprimum accepta in aulam Cæsarianam rediret. Dolerē se vehementer rem eō tandem deductā esse, vt à pace & amicitia constabilienda longissimē abesse videatur: quā à Cæsare omni studio expetitā fuisse documento esset Madrilianū pactum, quo effectū fuerat vt Rex liberaretur. Se quidē omni officio & opera studuisse vt pax tam utilis coalesceret & constaret: verum quando ad extrema ventū esset, orare se vt sibi per regē domino suo morē gerere liceat, veniam cum fidei publicæ firmo & idoneo præsidio concedat, quō liberē & absq; vllō periculo domū se recipiat. Id enim æquitati & humanæ societatis honestati consentaneū esse, hunc morem inter principes virtutis & integritatis studiosos vltimum semper fuisse: neq; verō sibi cōsciū esse quicquā à se cōmissum cur aliter de se statueretur. Quod si tamen priuatim se molestiorem alicubi aut acerbiorē ac minus vrbānū præstitisset, hoc in se tolerari & condonari postulare. Magnā se illi habere gratiā, quōd tantum sibi honorem ab eo, à clarissimis aulæ comitibus, ab omnibus deniq; populi ordinibus habitum esse recordaretur. Hanc hominis orationē Rex ipse his verbis subsequens

*Regis ad Cæsaris oratorem
responsum.*

est. Grauius sanē & iniquo animo, clarissime orator, tuli ac fero me inuitū eō adductū fuisse, vt te non ea humanitate prosequerem qua te dignum officiis tuis, quæ summa omnia & egregia quandiu apud me versatus es extiterunt, ostendisti. Hoc enim non dubitans confirmare possum, te vt debuisti & honori principis tui studuisse, vt per te non steterit certō sciam quin res alium longē exitū & finem ac videmus expectandum esse ceperint. Ita te summa cupiditate & studio teneri animaduerti, vt omnia ad pacē tuēdam referrentur: qua in re te diligentissimē officio functum fuisse minimē dubito. Verū tamē quū certior factus essem quā multa iniqua contraq; ius diuinū & humanū Cæsar aduersus tum meos tum sociorum oratores, quos apud se pacis alendæ gratia habebat, fieri mandasset (à quo principes omnes etiam infideles ipsi & pagani non solūm Christiani abhorrent) mihi pro eo ac charos habere debebā, quos per summā iniuriā captos teneri intelligebā, faciendū esse existimaui, vt idē de te statuerē, quāuis grauius in te consilium ob causas iam dictas minimē decreuissem. Quasquidē ob causas & ob fidelē amicitiam hac in re nauatam operam sic habeas velim, præterquam q. à Cæsare tuo amplissimam mercedē te accepturū esse facile credo, vbi meæ opes tibi ornamento esse poterunt, nō minorem meam in bene merēdo alacritatem te sensurum, quā tuū in rogando studiū fuerit. Quod Cæsar ipse Guiennæ & Clarentio fecialibus tum à rege fratre optimo & societate mecum in perpetuum sancita coniunctissimo tum à me missis ad bellum nostro

stro nomine denūtiatum dixit, cuius rei octo sunt capita, omnibus constare & planum esse opto. Principiò quòd mirari se ait cur à se bello captus & fide data bello postea illū laceſſo, quòd nec decere nec licere contendit, tibi, vt ei renunties, respondeo verè ista dicturum eum esse, siquidem hīc in eius manibus captiuus tenerer, aut si me data fide obstrictum teneret. Sed meam illi datam esse vnquam fidem, quā pondus vllum habere queat, non memini. Etenim bello captus quī potui id facere, quē tot bellis quā gessi, quibusque & interfui & præsui, nunquam obuium habui aut conspexi? Quum captiuus in lectulo periculoſissimo morbo decumbens cccc ferè sclopetariorum custodia traditus essem, nō difficile credo ad hanc rē me adigere fuisset, sed non admodum magnæ laudi illi futurum erat. Ex quo in Galliam meam redij, neque illius neque alterius cuiuspiam eam esse potentiam puto, vt fidem à me per vim exigat. Nam vt sponte id facere velim, res mihi quidem maioris momenti videtur, quā vt ad eam rationem leniter mihi deueniendum esse putem. Iam verò quoniam meā existimationi & nomini labem inuri nullo pacto passurus sum, etsi scio omnibus qui rei militaris scientiam habent in confesso esse, qui captiuus in custodia tenetur, cum neq; fidem dare, quam postea præstare iure cogatur, neque ad vllam rem se obligare posse: tamen Cæsari tuo principi hoc scriptum manu propria obſignatum mitto, quòd & in præſentia legas, & te postea illi ipsi nec alteri vlli redditurum promittas velim.

Hic dictis scriptum illi tradere Ioannem Robertetum, qui illi à secretis & in publicis negotijs & intimis erat, iubet. Orator scriptum in manibus acceptum ne legere compelleretur deprecari cœpit: se literis à principe suo missis (quas quia resignatas accepiſſet, à Rege & ijs qui Regi in consilio adsunt, lectas fuisse arbitraretur) legationis munere abdicatum & reuocatum, vt nihil iam in mandatis habere videatur, nulli deinceps negotio gerendo se immiscere decreuiſſe. Petit à Rege, tametsi in eius manu & potestate eſſet, rationem ex æquo ac bono haberet cum separatim quantum pateat quæ iam sibi facultas & ius agendi relictum videretur, tum quid in vniuersum deceat & in legati conditionem ac personam cadere possit: denique ne sibi amplius inſtet ac vrgeat, orat atque obsecrat. Ad ea Rex subiecit, quando hoc facere recusaret, se coram vniuerso cœtu recitari iuſſurum, vt omnibus planum fieret, crimina quæ Cæsar falso sibi obieciſſet, à se iusta purgatione esse depulſa. Quòd si ne perferre quidem & illi reddere vellet, fecialem se miſſurum qui vnà eat, & illi tabellarum fidei publicæ loco sit, quò tutus principem suum adire possit. Quòd si Cæsar denique has literas sibi reddi nollet aut veraret, se coram amplissimo illo præclarissimorum hominum cœtu testificari, ac conditionis latæ autoritatem conſignatā petere, se omnia quæ debebat præſtiſſe quò res illi innotesceret, vt se horum esse ignatum cauſificari in posterum illi non sit integrū. Quibus dictis Rex Robertetum accerſit, & recitare literas iubet. Is vt erat imperatum, eas ad verbum in hanc ſententiam recitat.

FRANCISCVS Dei gratia Francorum Rex, Genuensium dynasta, &c. Carolo Cæsari eadem gratia Romanorum Imperatori & Hispaniarum Regi. S.P. D. Perlatum ad me eſt, te, quoties meis legatis aut caduceatoribus, quoscunque ad te de pace miſi, respondes, ſolere tui purgandi cauſa de me conqueri, me tibi fide data obstrictum teneri, eaque conditione præter concepta promiſſi verba è tuis manibus & tuæ ditioris finibus exceſſiſſe. Quæ quum ita ſint, vt honori meo & nomini conſulam, cui contra ius & fas hac tua oratione maculam aspergi intelligo, hoc prouocatorium scriptum ad te mittere viſum eſt, quo, tametsi ſatis mihi ad purgationem cauſæ eſſe poteſt, quòd quisquis captiuus tenetur, fidem aſtringere non poteſt, tamen quia omnibus ſatisfacere ſtudeo, nec antiquius quicquam habeo, quā vt honorem meum tuear (quem ſaltem concedet, in animo habeo) tibi ſignificarem, ſi me non dico fidei illo noſtro diſceſſu vioſtimationis ſtudioſo turpe ſit facere: me tibi in os affirmare mendacium hoc foedum & vaniſſimum eſſe, ac te quoties in animum hoc dicere induces, mentiturum eſſe: meque omnino hoc decreuiſſe, vt ſamam ad extremum vſque vitæ ſpiritu pro virili defendā. Quamobrē quoniā falſo me accuſare conatus es, vt ad me deinceps ſcribas nihil poſtulo, ſed vt locū certamini deſignes, quo p̄liaturus cum armis me conferā. Quòd ſiquid

Regis ad Cæsarem
rem littera.

1527. hac denuntiatione facta in me grauius aut scribere aut loqui perges, sic habeas velim, ignominiam dilati certaminis in te casuram: propterea quod aduersaria omnia scripta vno certaminis exitu dirimuntur. Datum in augusta Vrbe nostra Lutetia die Martij vicesimo octauo anno 1527, ante Paschalia. Signatum, Franciscus.

PERLECTO scripto Rex, vt cœperat, verba facere pergens, sic ipsum oratorem alloquitur, Iam satis opinor, Cæsar tuus vir clarissime, ex ijs quæ te audiente recitata sunt intelliget me abundè ad sua in me male dicta, vt meæ existimationi (quantum debeo) in feruiam, respondisse. Quo fit vt pluribus tecum his de rebus agendum mihi non putè. Quod autem hoc sibi nouum & insolitum videri ait, quod bellum à me denuntietur, qui à sex aut septem iam annis cum eo continenter ita geram, vt nulla tamen denuntia-¹⁵ tio intercesserit: ego verò optarem vel eum ipsum res à se gestas melius memoria tenere, vel eos saltem qui ipsi à consilijs sunt, vt eum de singulis postquam facta sunt, commonefaceret. Etenim si res retro actas querere volet, reperiet Preuostium Trecanum oratorem bellum mihi Diuione contra fœdus inter nos ictum denuntiasse. Quod quum ab ipso factum esset, satis se monitum debuit existimare, non aliud me consilium inire velle quàm quo pacto me defendere possem. Quod negat se vllius erga Deum malefacti sibi conscius, illius verò est, non nostrum de nostris cogitatis & de animi integritate iudicium. Mihi quidem testis ipse erit, nihil à me per tyrannidem & iniuriam, nihil quod non iure optimo meum sit appeti, neque à me Imperatoriæ dignitatis fastigium aut monarchiam affectari.

QVOD ab eo assertur vt crimen illud diluat, quo sanctissimus pater noster Dei in terris vicarius & legatus contra omne ius (quem omnes sacrosanctum & inuiolatum habere debent) captus detinetur, per mihi mirum accidit sermones adeo ab omni veri specie alienos inter homines spargi. Quis enim quæso est, qui sibi tandem verisimile fieri patiatur, nullo illius iussu aut consensu hæc in patrem nostrum designata esse, quum tam diuturna fuerit captiuitas? quum tam detestandi & tam Christiana mente indigni sceleris autores, de quibus ob crimen se incio (vt prædicat) commissum pœnas sumere debebat, siuerit cum papa captiuo de mercede agere, & ad pretiū præsentī pecuniam obmeradum adigere? adeo quidem vt in regionibus quib. regnum vel principatum ob-²⁰ tinet, sacerdotiorum & rerum sacrarum quasi quædam auctionaria licitatio instituta sit: Id quod non modò Deo & sanctæ Ecclesiæ aduersatur, sed ob hæreses quæ hoc tempore grassantur, vel dictu valde periculosum est.

QVOD me non latere ait filios meos in suis manibus obsides esse, meisque legatis notissimum esse non per se fieri quod nondum liberentur, hoc illi renunties velim, de meis filiis non dubitare, mihi que rem eam summum mœrorem asserre. Quod verò addit per se non stare quominus inde educantur, nullum ad causam dicendam patronum postulo quàm quod operam omnem & diligentiam ad hoc ipsum adhibui, quod nemi-²⁵ ni non est notissimum me illis patrem esse, quod denique, etiam si filij non essent, sed nobiles modò quidam qui mei redimendi causa eo loco essent, omni ope & conatu anniti deberem vt libertati redderentur. Quod vt consequerem, immodicam pecuniæ summam non semel obtuli, & quam nulli vnquam ex maioribus meis vel apud paganos & nominis Christiani hostes captiui, non dico ex asse, sed ne ex dodrante quidem, pendere coacti sunt. Quam tamen hodie etiam persolvere, vt pacem quantolibet pretio redimam, sum paratus. Quæ vt à me verè dici intelligas, vnā ē multis proferam. Cæsar tuus memoria tenet me ad redimendos filios spondisse vicies centena coronatorum millia partim præsentī pecunia satisfaciendo, partim satisdando, vel ijs quæ in Anglia ipse debet, vel ex redditu in eius ipsius dominatu & ditione. Quæ summa apud homines iudicio præditos valebit, vt vacare me iam omni culpa & suspitione existiment, neque me adeo desipere, vt tāta copia me spoliare & alium locupletare vellem, cui postea bellum inferre cogitarem. Quando itaque vt diutius obsides detineat, ad nullā pacti æqui-³⁰ tatem se adduci patitur, quando restituere eos recusat, quò me eò adigat, vt quam fidè & officium amicis periclitantibus debeo deseram ac prodam, quando papam Dei in terris legatum captiuum detinet, quando omnia sacra ac diuina euertit, quando nec venienti Turcæ nec hæresibus & nouis exorientib. sectis occurrere ac mederi cogitat, quod imperatorij est muneris: si me qui pater sum, qui Regis Christianissimi nomen obtrince-^{tot ra-}

tot rationes ad bellum non mouent, haud scio quibus tandem iniurijs acceptis aut quibus rationibus impelli possem. Atqui nihilo ob ista omnia secius has ego conditiones quas commemorauero, ut tute nosti: ex quibus satis perspicere & iudicari potest inuitum me ac coactum ad bellum gerendum descendisse, qui tam magno pacem emere non dubito: ut interim omittam alia iura quibus libens cedo ac remitto, oppida & regiones quas restituo, quæ illam etiam pecuniæ summam quam dixi excedunt.

Ad regem Angliæ fratrem mihi coniunctissimum & perpetuum quod attinet, tantam illius sapientiam, virtutem & probitatem esse confido, ut nihil ab eo factum iri putem quo admissum ullum dedecus & honorem ullo pacto violatum patiatur. Qui sanè omnium quæ ad se spectare intelliget, tam prudenter, cordatè & grauiter ratione redditurus est, ut iniuriam sibi fieri putet si quis pro eo causam dicere aggrediatur. Illud quidem, ut sis sciens, affirmare non dubito, tantum apud me firmam illam, constantem & in perpetuum inter nos institutam amicitiam valere, ut si (quod nolim, & Deum obsecro ne omen habeat oratio) per valetudinem hoc præstare non possit, me nihil minus eius quam meam ipsius causa effecturum esse, quàm ad rem non recusaturum quin Regias opes, ditiones, populos, vitam denique ipsam impendam & profundam: quibus, quoties illi opus esse sentiam nullo modo parcere decreui: idque toto audiète mundo testari & affirmare non dubito. Iam verò quoniam Guienna caduceator mihi renuntiavit sibi Cæsarem tuum mandata dedisse, quibus ille quæ à se meminisset præsidii meo oratori ad Granatam dicta & imperata ut ad me perferret fuisse (quod ea me scire mea valde interesset) de ijs me sibi videri non fuisse factum certiore dicebat: me enim vel suo iudicio tam generosum esse principem ut si hæc rescuisssem, aliquid essem responsurus: ad ista te sic habere volo, quum mihi multa à meo oratore nuntiata fuerint, nihil tamen quod existimationem meam vel tantillum lædere queat, dictum ab eo fuisse. Nam si tale quid accidisset, dubitare non debes quin tam diurni silentij ac moræ impatiens iam pridem respondissem. Cuius rei argumentum est, quod simulatque ea quæ à me audisti rescui, responsum quod tibi recitandum, mea manu subscriptum tradidi, dare maturavi. Quod quidem abunde idoneum esse iudico, ut non ad ea solum quæ ille in me acerba & grauiam dixit, verum etiam quæcunque in posterum ad labem ullam meo honori atque existimationi inurendam comminisci poterit, diluenda & refutanda satis sit.

Quod ait me ex illis meo Oratori datis mandatis intellecturum, se verius quam me promissis quæ Madrillij facta sunt stetisse, me illi aliquid pollicitum fuisse non possum reminisci. Nam quod ad pactum scripto consignatum attinet, quàm non sim illo obstrictus, satis ostendisse me confido, qui nunquam prius liber neque ante neque post illud pactum fui, quàm in regnum redij: neque iureiurando præstito dimissum me fuisse me testis mens mea respicere, & sermonum nostrorum memoriam recordari, reperio nihil à me dictum fuisse, nisi quod subit de bello Turcico, me, quoties id suscipere & ipse adire vellet, illi cum meis viribus comitem ad futurum. Hæc verò agnosco & valde probo. Atque utinam omnium priuata studia & contentiones Deus ita ad communem totius orbis Christiani salutem quærendam conuertat, ut omnes vires ad rem tam utilem, honestam & sanctam conferre serio cogitemus. Quod sanè ad me spectat, hoc ne illi dubium sit moneo, etsi non tam mihi proximus est Turca quàm ipse in Vngaria atque adeo in Germania nuper vicinum habere cœpit, non tamen illum tam cito ad equum conscendendum pedem sublatum, quin me iam ephippijs (ut ita loquar) insidentem conspexitur sit. Hac oratione habita Rex Granvellanum priuatim amicis & familiaribus verbis liberaliter prosequutus dimittit, feciali suo, quem vnà cum eo mittebat, qui superius illud scriptum Cæsari porrigeret, ut fidei publicæ tabulas curaret dandas rogat, atque ita concionem dimittit.

Deinde hæc quemadmodum diximus, in Gallia & Anglia fiunt, Lautrecus cum parte exercitus alpes transierat. Sed quoniam Heluetij, quos Rex ad numerum decem millium conscribit iusserat, & Germani pedites quibus præesse debebat comes Valdomontius, nondum omnes aduenerant, eos dum præstolatur, in Astifana comoratur. Ut autem quæ fuerit exercitus multitudo aliqua ex parte sciatur, ex equitibus erat ipsius Lautreci turma centum cataphractorum, duce Gramontio legato, Valdomontiana pari numero, duce Petri-

Lautrecus est
exercitu in tra-
liam proficisci-
tur.

pontio

I 528.

pontio legato : ducis Albanæ totidem, Moriaco legato duce : Liniacus cum suis quinquaginta, Fayettana turma totidem equitum filio eius duce : Mompenfatus, Pompe-
rantius, Trimollius Trimollij illius nepos, cuius Ludouicus Bellouillerus Fertæ Cepari-
dominus legatus erat, Hugo item Pepolius Bononiensis, Turnonius, Claudius Stampæ-
us Fertæ Nabertanæ dominus frater eius & legatus, Nigropelissius, Lauallus deniq; Del-
phinus cum quinquagenis equitibus grauis armaturæ aderant. Iermingus Anglus ex re-
gia vtrisque regis cohorte, vir in re militari celeberrimus cum legato Caro ducentos le-
uis armaturæ equites adduxit: hi ambo cum plurimis Gallis ad Neapolim ex cœli mali-
tia interierunt. Pedites Valdomontius Germanos sexies mille, Petreius Vascones pari nu-
mero habebat, Burius quatuor Gallorum millia, Heluetiorum denique decem millia
cum magna machinarum multitudine duce Mondragone Vascone aderat. Lautrecus
aliquot dies in Astifana commoratus, fit certior à comite Ludouico Lodrone duo Ger-
manorum peditum millia (nam sex millia Alexandriæ habebat) ad oppidum exiguum
Boscum missa esse, à quibus totius finitimæ regionis incolæ ad stipendia soluenda coge-
rentur. Hac re intellecta Lautrecus putat, si illam Germanorum manum delere posset,
magnum sibi adiumentum & hosti detrimentum inde futurum. Qua causa adductus e-
quitatum satis magnum cum Heluetiorum parte qui iam aduenerant præmittit, vt op-
pido cincto hostes se Alexandriam recipere prohiberentur: ipse cum reliquo exercitu
& machinis subsequitur. Quibus confectis rebus Boscū celeriter peruenit, loco ad col-
locandas machinas complanato, vbi hostes maximè terrere & lādere posset, tam acri
& continenti impetu mœnia labefactare cœpit, vt hostibus ad obstruendam ruinam spa-
tium non daretur. Qui nostros iam vallum subire paratos quum viderent, pactione fa-
cta incolumes illi quidem sed inermes abire permittuntur. Hi postea sub Rege merue-
runt, & ad Valdomontianas cohortes accesserunt: quibus etiam Lautrecus licet ex pa-
cto armis exuendi essent, arma tamen pro bellica ingenuitate indulsit. Hæc illis, meo iu-
dicio, causa fuit, vt iurisiurandi religione soluti, quod ab Antonio Leua stipendia nō per-
soluerentur, Regi postea militauerint.

P E R id tempus Andreas Auria, qui regijs triremibus præerat, cum quatuordecim
quas ex illis habebat, Massilia profectus, tam infesto bello Genuenses Sauona subinde
prodiens illucque pedem referens vexabat, vt toto mari Ligustico prodire non aude-
rent. Quibus rebus fiebat vt commeatus & commercium illic deficerent, ille autem Sa-
uonam se recipiebat. Dum hæc mari gererentur, Cæsar Fregoza, qui paulo antè à Vene-
tis ad Regem transierat, per suos quos Genuæ habebat, certior factus magnam illic esse
rerum penuriam, à Lautreco eum equitatu & peditatu quantum satis esse videbatur, vt
terrestri bello eos infestaret mittitur. Id quod tanta sedulitate præstitit, vt intra paucos
dies millia ab vrbe quoquouersus passuum duodecim nihil pecoris, frumenti aut vllius
commeatus quo ciues iuuari possent suppeteret. Genuenses extrema inopia conficti,
vnam sibi salutis rationem mari superesse arbitrati, sex triremes instructas in altum ad ci-
baria comparanda subuchi iubent. Nauigatione adeo prospera vtuntur, vt tempestate
id temporis orta coactus Auria Sauonam se reciperet, quo in receptu capitur comes
Philippinus eius nepos, & Genuam ducitur. Quo ex euentu Genuenses tantos sibi spiri-
tus sumpserunt, vt contemptis Gallorum viribus eruptionem in Cæsarem Fregoza
facerent, & primos quos habuerunt obuios sternerent. Sed dum longius per impruden-
tiam progrediuntur, Galli intercluso reditu omnes ad vnum qui exierant, concidunt, &
comes Gabriel Martinengua imperator capitur. Tanta offensione perterriti Fregoza
Regis nomine deditionem faciunt, & Lautrecus paucis interiectis diebus illuc venit,
Theodorum Triuulsiū Galliæ mareschallum proregem constituit. Non multis post
diebus arx ipsa in Regis potestatem venit, quæ à Cæsarianis & Adurnanæ factionis ho-
minibus tenebatur. Quum rebus Genuensibus cōstituendis operam daret Lautrecus,
suis peditibus Germanis qui Bosci erant, imperat vti Alexandriā pergeret, & auxilia in-
gredi prohiberent: ipse composito Genuensi statu (quemadmodum diximus) illos cum
exercitu subsequitur. Quod postquam venit, machinas celerrimè ad oppugnationem in-
struit. Quod ni Albertus Barberanus noctu mille militum subsidium introduxisset, in-
maximum periculum venisset ne eo ipso die expugnaretur: quod oppidanis tantus ter-
ror ex iactura Boscana peditum Germanorum immissus erat, vt pauci arma sumere in
animo

Lautrecus Ge-
nuam & Ale-
xandriam de-
ditione capit.

animo haberent. Postero die Veneti magnam bombardarum, pulueris tormentarij & pilarum copiam mittunt. Quibus Lautrecus tam acrem oppugnationem instruit, vt à comite Ludouico Lodrone, qui oppido præerat, hac lege deditio fieret, vti milites tum Germani tum reliqui saluis impedimentis abirent, fide data se ante spatium semestris cum Gallis & socijs bellum non esse gesturos. Lautrecus oppido potitus in manus eorum quibus. Sfortia mandauerat illud tradit, quemadmodum sacro fœdere cautum & constitutum fuerat. Iisdem temporibus Ioannes Iacobus Mediquinus Muzæ præfatus, qui postea marchio Mariniani fuit, nonnullos milites conscripserat quibus Sfortiam iuuaret, & se cum Gallis coniungeret. Quod vbi rescivit Antonius Leua, & Medequinum millia quatuordecim passuum Mediolano castra habere loco patenti & minime cōmunito cognouit, Mediolano cum omnib. copijs ex improviso proficiscitur, & magna celeritate vsus prima luce Medequinum nec opinantem opprimit: qui omnibus suis armis Muzā profugit. Ille hac re perfecta, veritus ne Mediolanum, quod nullo præsidio firmatum reliquerat, à Lautreco occuparetur, ad suburbia magna celeritate reuertitur: vbi nuntiū de Genuæ & Alexandriæ deditioe accipit. Qua re permotus, simul quod sibi paucos eosq; nullo stipendio superesse videret, de seruando Mediolano desperat, eoq; relicto Papiā se recipere cogitat. Postea parum illic cōmeatus suppetere factus certior, sententia mutata comitē Ludouicum Bellioesum (qui propter cōtentionē aduersus Federicum Bozzolum à Rege paulo antè defecerat) eò cum bis mille quingētis peditib. mittit. Lautrecus Alexandria in Sfortiæ manus tradita Vigeuam proficiscitur, quam cum tota Omelina subigit. Vigeuæ copias suas Ticinum traducit, vt Biagrasum contendat: quod oppidum capturn similiter Sfortiæ restituit. Quibus rebus confectis Mediolanum se ire simulat: sed mox conuerso itinere Papiam ex parte arcis obsidet, Veneto exercitu ex altera parte oppugnante, vt grauiter vtrinque machinis muri collabefierent. Ruina à Lautreco facta, sed non iusta, Galli quidam imperio non expectato ad expugnationem prodeunt: sed rem tantam temere aggressi, temere etiam incepto desistunt. Postridie à Lautrecanis castris tā magna muri pars deiicitur, vt oppidum statim vi caperetur: qua in expugnatione vtrinque non amplius trecēti homines interierunt. Nam oppidani se impares videntes ponte fugam petierunt, quem prætergressi effringunt, quò ab insequentibus nihil esset periculi. Oppidum diripitur, & nonnullis edibus ignes immittuntur, militesq; nisi Lautreci diligentia obstitisset, totum incendio, quòd memoria cladis ante quadriennum acceptæ eorum animis penitus infederat, absumpissent.

Papia à Gal-
lis vi capta.

SERVATO oppido & in manus Sfortiæ restituto cardinalis Cibotus papæ legatus cum eo agere cœpit, vt quemadmodum ex sacro fœdere inter papam, Regem & Anglum sanciendo conuenerat, exercitum ad Cæsarianos è ditione Ecclesiastica expellendos moueret, Romamq; hostium terrore & dominatu liberaret. Qua re intellecta dux Sfortia magno nobiliū Mediolanensium numero comitatus Lautrecum orare ne vltorius progrediatur, quin prius quæcunq; ex Mediolanensi ducatu reliqua erant, Cæsarianis adimeret, facile factu id esse: Antoniū enim Leuam militib. & militum neruo pecunijs carere, Mediolani rem frumētariam angustissimam esse, propediē eum relicturum, cui nusquam vllus ad receptum locus pateret. Lautrecus tamen equa illū postulare animaduertebat, imò in eadē erat sentētia, tamē vrgēti papæ legato assentitur, qui reliquias belli Mediolanensis facilē à Venetis & duce Sfortia confici posse contendebat, vnum Mediolanum Antonio Leuæ superesse, atq; id fame prope enectum, copias etiam Cæsarianorū attritas. Diutius tamē Papiæ quàm statuerat cōmorari cogitur, partim q; Germani pedites quibus comes Valdomontius præerat, nōdum omnes aduenerant, partim quòd Heluetij Romanam expeditionem repudiarunt. Germani pedites postquam aduenissent, Lautrecus Placentiā progreditur. Illic Alfonso dux Ferrariēsis in fœdus sacrum cum Rege Cæsariana societate renuntiata coit: ibi etiam de matrimonio actum est quo Hercules Alfonso ducis F. in matrimonium duceret Renatam Ludouici duodecimi Galliarū Regis filiam, Reginæ demortuæ sororem. Nuptiæ paulo post in basilica Parisienensi splendore maximo celebratæ sunt, & in aula Ludouicana epulum exhibitum. Nonnullorum ea est sententia, à qua nec ipse abhorreo, si Lautrecus quandiu Placentiæ & Bononiæ commoratus est, hoc tempus in rebus gerendis posuisset, cum & facile totum Mediolanensem ducatum, vt pollicitus fuerat, Sfortiæ acquisiturum, nec ob eam rem minus

Lautrecum
papam liberes
monetur.

1528.

minus Neapolitanam expeditionem perfecturum fuisse: nam Cæsarianis ex Insubria e-
iectis toti Italiæ formidabilior longè futurus erat. Sed hominem ea prudentia credo fu-
isse, ut quicquid huius fecerit, vel optimo consilio vel principis sui mandato fecisse pu-
tandus sit. Antonius Leua ubi copias Regias agro Mediolanensi excessisse videt, nec
Venetum nec Sfortianum exercitum, qui inter Padum & Ticinum remanserant, ma-
gni admodum fecit. Itaque suos latius explicare, ut commeatum facilius compararet,
statuit. Mediolano profectus Biagrasum oppugnat, & Sfortianis adimit. Collectis & col-
ligatis nauibus pontem ad Ticinum, ut Vigeuam, Morterram, Novariam & totam deni-
que Omelinam eodem pacto subigeret, cogitat. Quibus rebus Lautrecus nuntiatis (is
enim Placentiæ tum erat) comitem Petreium Nauarrum properè illuc cum sex fere pe-
ditum millibus & aliquot equitibus mittit. Is primo aduentu oppidum recipit, hostes v-
niuersos quos offendit concidit, duci Sfortiæ restituit, qui firmius quàm antea præsidium
imponit. His rebus ita perfectis Lautrecus Parma & Placentia ineunte hyeme anno 1528
proficiscitur, Rhegio Bononiam iter facit. Bononiæ cardinalem Cibotum præfectum
urbis offendit: ibi exercitum in hybernis ad initium vsque mensis Februarij constituit.

Papa redemp-
tionis pretium
pactus ausu-
git.

Lautrecus Ne-
apolim conte-
dit.

Dus exercitus
propinqui.

D v m Bononiæ moram faceret, Cæsariani potentiam & felices hominis succes-
sus veriti, ne præda illis præriperetur, ut haberent unde suis stipendium darent, papæ re-
demptionis pretium constituunt, quod dicerent sibi à Cæsare mandatum esse quidem
ut eum plenæ libertati restituerent, verum ut militibus satisfiat, cogi se licet Cæsaris in-
iussu pecunias accipere, nequid ab illis tumultuantib. iniuriæ aut dâni acciperet. Sed re-
uera hoc metuebant, ne Lautreci aduentu illum gratis dimittere cogerentur. Nam grā-
diorem pecuniam ab eo exigebant, quàm ut soluendo esset, ob eamque rationem in-
seuerissimam custodiam illum, quanuis obsidibus de pecunia cauisset, tradiderant.
Ad extremum rationem inuenit qua custodes falleret, & consensu equo Hispanico in-
arce Orvietam fuga salutem petijt: sed obsides postea pretium numerarunt. Laure-
cus Bononia profectus Ariminum, Senogallum, Anconam & Recanatā venit. Illic quo-
niam pontificiæ ditionis erant hæc loca, liberaliter excipitur: nam Cæsariani illum ad-
uētare quum sensissent, relicta tota Romania, Neapolitanum agrum petierant. Recana-
tæ aliquot dies commoratur, ut defatigatos milites recrearet, illinc profectus Pisauo &
per alia Vrbinensis ducatus oppida iter facit. Deinde Aprutiæ fines ingreditur: quæ re-
gio colles habet & agros copiosissimos feracissimosque vini, tritici & olei, & Lenzanica
stra facit. Littore maris superi progreditur in marchionatum Vastanum: inde egressi
milites Aquileiensem agrum ingrediuntur. Quo loco tanta cœli inclementia exiit, ut
ex militum numero (licet se ex itineris defatigatione leuassent) tū pedites tū equites am-
plius trecenti vi frigoris & tempestatis sacuita interierint. Inde in Apuliam iter conuer-
tunt, propterea quod Lautrecus nundinale tributum quod illic ad trecentum ducato-
rum millia Ducanæ exigitur, intercipere cogitabat, quæ pecunia ad stipendium soluen-
dum prodesset: quod etiam perfecit. In Apulia Cæsaris equaria erat, unde equi in turmas
Gallicanas distributi sunt. Eodem tempore Lautreco nuntiatur quum adhuc in Apulia
haberet exercitum, Philibertum Catalaunum, ad quem post Borbonij mortem sum-
ma imperij in exercitu Cæsariano redierat, iter præcludere conari. Quo audito nuntio
ipse cum peditatu Gallico & solis ex nobilitate qui animi causa ad bellum venerant Lu-
ceriæ consedit, reliquum exercitum Ecanam siue Foggiam quatuor aut quinque illinc
passuum millia mittit: ita separatis copijs hostis ad Troiam, qua nostris iter erat, castra fe-
cit. Lautrecus hostem tam propinquum sentiens, equitatum Foggia ad se conuenire iu-
bet: qua re intellecta hostis totum equitatum è castris educit, eo consilio ut nostros di-
stineret, & coniungi prohiberet. Postquam nostrum equitatum pulcherrimo ordine,
armis & lanceis instructum procedere videt, & ad dimicandum paratum sentit, copias
in munitiones reducit, ut ne velitatione quidem vlla nostros laceggeret. Itaque nullo ne-
gotio equites cum Lautreco se coniungunt.

EXERCITV vnum in locum conducto Lautrecus quum sciret hostē ad Troiā con-
sedisse, Luceria cum omnibus copijs ut cum eo prælium committat discedit: hostis è ca-
stris suos educit velut sui facturus potestatem: non valde tamen prope accessit. Quan-
quam velitationibus toto biduo egregiè & fortiter vtrique conflixerunt. Lautrecus qua-
terna tantum passuum millia progressus secundo die alueum torrentis tum arefactum, sed

sed altū admodū, copias traducit, atq; ad montis radices & ad Troiā castris hostiū castra confert. Quo loco singularis in militibus virtus & industria in velitationib. committendis vtrunque extitit. Postero die, qui primus Sabbati dies erat quadragenarij ieiunij, Gallicanus exercitus acie instructa in procinctu progrediebatur, iugo montis superato ad laeuam hostes habens, vt eos in pugnam eliceret. Quum illi se castris continerent, nostri aduersis signis in eos procedunt, machinæ ore conuerso, nēpe duodecim cannæ, sex nothæ & totidē mediæ, prouehuntur. Germanicæ cohortes summo duce comite Valdomōtio, ad numerū octo millium hominum, Heluetiorum tria millia ductore comite Tendano (hi veterani erant, duosq; abhinc annos sub marchione Salustio continenter militauerant) Gallicæ cohortes ter mille peditum, quibus præerat Burius, quatuor Vasconum millia Petreio Nauarro ductore, cui Candalla cōiunctus erat, deniq; Italici peditatus cohortes, numero decies mille hominum. Hæc omnis multitudo acie instructa præcunctibus singulis suo agmini ductoribus ad hunc modum progrediebatur. Primum, medium & postremum agmen exæquato itineris ordine & eadem fronte, procedebant, sic tamen vt inter binas acies bis ceterorum passuum spatium interesset. Nostorum tanta erat ad pugnam ineundam alacritas & cupiditas, quanta vnquam in militibus nostra memoria conspecta fuit: vt si manus eo die conferere contigisset, non dubium sit eos victoria potituros fuisse. Singulis agminibus alarij vtrunque equites ad subsidium dispositi erant. Heluetijs dextri erant equites centum cataphracti ducis Albanix, Moriaco legato ductore, & Pomperantius cum suis quinquaginta. Ab ea parte velitatione dimicari cœptum est: interim Heluetij pro more terram prælij spe exosculantur, totius exercitus clamor ad pugnam cohortantium exauditur. Lautrecus machinas in montis cliuo conuerti ad hostes petendos iubet: illi tum licet iam ad manus ventum esset, tamen vtrique ex velitatione ad suos se recipiunt, quod iamiam certamen cominus commissum iri putabant. Ex Cæsarianis aliquot sed perpauca cadunt. Nostorum peditum agmen qui machinas subsequebantur, ex hostium equitatu trecenti fere impetu facto adoriuntur. Id conspiciens Lautrecus, ipse galeatus gladium manu gestans Moriacum & Pomperantium in illos immittit: qui statim equis concitatis iussi in hostem vadunt. In eo conflictu Turnonij cum suis cataphractis equitibus adfuerunt, adfuerunt etiam iuuenes Galli nobiles, qui sponte nullo autoramento militabant: quales erant Boniuetus, Iarnacus, baro Contius, Castaneræus, Cornelio, alijque numero circiter quadraginta. Tam acriter dimicatur, vt omnibus qui ex hostium castris illuc processerant pulis & profligatis, insignia & vexilla auferrentur.

Gallicus exercitus ad prælium paratus.

D V M conflictu illo occupantur, Lautrecus è regione hostis in planitie edita castra suos locare iubet, vt inter bina castra vallis satis lata interesset: quo loco multi vtrunque velitantur, dimicant, capiuntur, & capti eripiuntur. Postridie quàm acies Gallica castris positis confedit, Lautreco dicebatur, si in iustum certamen pridie descendisset, non dubium esse quin victoriam reportaturus esset. Quibus ille auditis, Non poteram, inquit, pugnam absque magna fortium virorum iactura committere: sed faxo tandem vtriusque nostras manus vel supplices & infulati veniant. Illic exercitus octo dies confedit: quo tempore tanta venti vis & impetus extitit, vt tabernacula omnia & tentoria deijcerentur. Tam infesta etiam aeris fuit constitutio tamque acre frigus, vt antequam hinc discederēt, multi interierint. Lautrecum quominus eo die pugna decertaret quo sui potestatem fecit, inter alias causas hæc quoque ratio prohibuit, quod Horatium Ballionem expectabat, qui tredecim peditum cohortes ducebat, qui vsu & disciplina militari totius Italiæ præstantissimi habebantur: cohortes nigræ appellabantur, & diu sub Ioanne Medice militauerant.

Lautrecus consilio suos à pugna continet.

C V M illis Ballio die quodam Veneris sub vesperum in castra venit. Quod vbi hostis rescivit, nocte insequenti tintinabula iumentorum cistis condit, vasis nec buccina nec tympano conclamatis per sylvas rectà Neapolim iter facit. Ea re Lautrecus cognita aliquot vtriusque armaturæ equites subsequi iubet: hi paucos quosdam ex hostibus assequuti interficiunt. Multis ex Gallorum ductoribus placebat vt Lautrecus Aurantium sequeretur: quos si audisset, non levis est coniectura hostem profligatum iri. Tanta enim apud Hugonem Moncadeum tum temporis Neapoli proregem & alios qui inter Cæsarianos principem locum obtinebant, inuidia flagrabat, vt venienti in oppi-

Lautrecus uti lissimum consilium non audit.

1529.

dum portas illi claufuri fuissent: quam eorum rixam nostrorum interuentus diremisset. Sed Deo aliter visum est, qui noluit potiore sententiam Lautreco probari. Non desuerunt qui eum existimarent Petreio autore aliter fecisse, qui quum in illis regionibus educatus fuisset, assererat, postquam ditionis Neapolitanæ alia oppida subegisset, ipsam urbem qua conditione vellet, ad deditionem compulsum esse. Sed contra ac ille expectabat accidit: qui illis spatium ut suis rationibus prospicerent, dedit.

Melpha vi à
Gallis capta.

POSTRIDIE quam Aurangius Troia discessit, Lautrecus Petreio firmum satis peditatum, cohortes nigras, equitatum & non exiguum machinarum numerum cum omnibus quæ vni erant attribuit, datis mandatis ut Melpham obsideat, & Regi subigat. Id eo consilio faciebat, ne dum nostri ad Neapolim essent, Princeps Melphitanus, cui peditatus ad tria hominum millia & equitatus non penitendus suppetebat, crebris eruptionibus commeatus iter infestaret. Eò postquam venit, rem machinariam expedit, murum toto biduo subruit, Hetruscos milites ad ruinam adhibet, qui licet egregie præliati submouentur tamen. Altero assultu oppidum à Vasconibus per vim capitur, sed non mediocri damno ab oppidanis fortiter resistentibus illato. Galli commilitonum iactura incensi capto oppido magnam eadem faciunt: caesorum numero inito repertum est trucidata fuisse tum militum tum ciuium ad septem millia, ex ijs milites fere ad tria millia fuisse. Ipse princeps arma in manu habens & dimicans capitur, capiuntur etiam vxor & liberi qui in arcem confugerant. Dum obsidetur Melpha, Lautrecus equitatum & peditatum Venusium mittit: qui statim ubi venerunt, scalis aliquot muro exim-
prouiso admotis, tantum timorem oppidanis, quos inopinantes oppresserant, incusserunt, ut relicto oppido in arcem, quæ munitissima erat, confugerent: quam etiam nonnullis post diebus, desperato omni subsidio, pactione dedunt. Ea est arx quam regnante Ludouico duodecimo anni totius spatio, postquam Gallicus exercitus è Neapolitana ditione excessisset, Ludouicus Aftanus inuito omni Arragoniæ regis exercitu tenuit, & anno demum vertente pactione cum hostibus facta, armatus galea & vexillis explicatis in Galliam redijt.

Gallicus exer-
citus Neapo-
lim obsidet.

MELPHA direpta Lautrecus copias suas per Laborios campos ad Neapolim Calend. Maij, anno 1529 adducit, castra ad Poggeregalem locat. Maxima oppidorum & castrorum totius Neapolitani agri in eius potestatem Regis nomine veniunt, præter arcem Manfredoniam, quæ ad mare Adriaticum versus Sannicolaum Barranum & Cagietam sita est. Nonnulli qui regionis naturam compertam habebant, castra ad Poggeregalem faciendâ esse non censebant, quòd apperentibus æstatis caloribus statim aer ob aquas minimè salubres inficitur: sed reclamabat Petreius, urbem prius ad deditionem fame venturam, quam calores extarent: ea fuit præcipua nostratis exercitus perniciēs. Dum obsidetur Neapolis, quadraginta ex Albanianis & Valdomontianis cataphractis occupare Vicum tum oppidum tum arcem ductore Gruffio conantur. Rem tanta celeritate administrant, ut vtrunque statim opprimerent. Illic prædæ ingens copia deprehenditur, vasorum aureorum & argenteorum & omnis generis alterius suppellectilis: ut singulis equitibus milleni & ducenteni coronati præda distributa contingerent. Nec
dubium est quin multa alia reperta sint quæ palam non sunt cognita: quinetiam ipsum Cæsaris sigillum illic repertum est. Nostri ad Neapolim acrius obsidendam castellum faciunt & communiunt loco palustri ad Magdalenes, non longè ab oppido: quod castellum Cantabrorum appellarunt, propterea quòd commissum est duobus capitaneis Cantabris, Martino & Remoneto viris strenuis, qui que sui similes milites habebant, quorum virtus satis ex ijs quæ postea narrabuntur fuit explorata. Aliud castellum à Petreio Nauarro inceptum est ad Sammartinum, superiore illo maius, quod magnam hominum multitudinem caperet, à quibus hostes eruptionibus prohiberentur, quibus antea nostrorum equos, dum extra castra aquabantur, intercipere solebant. Ad hoc castellum, ne inceptum à nostris absolueretur, magna contentione Cæsariani eruptione facta dimicarunt: tandem illis ad ipsa portarum repagula compulsi perfectum communitumque est. Custodia Burio cum suis peditibus Gallis traditur, & Baroni Grammontio cum suis Vasconibus: ob eam causam castellum Gallorum, à nonnullis etiā Vasconum dictum est. Hoc castellum oppidanis obsessis magnas attulit molestias, propterea quòd in eos Burius & Grammontius noui aliquid toto obsidionis tempore subinde mole-

Præda ad Vi-
cum facta.

moliebantur. Inter cætera audacter suscepta pugnatum est semel ad virginis Pedegrotanæ: vbi Boniuetus excelsò & nobili iuuenis animo re fortiter gesta accepto vulnere quo intestina è corpore erumpebant, saucius Venusium deferretur: ex quo vulnere conualuit ille quidem, sed morbo postea interiit.

PENTECOSTES vigilia insequenti hostes castellum Cantabrorum, quo maximè premebantur, repentina eruptione occupare statuunt, & ex oppido octingenti fere homines exeunt, vt nostros indusijs indutis fallerent. Circa mediam noctem vigilantes castelli in statione excubantes nescio quid albi obscurè videre sibi videtur, id alius alij inter se silentio indicant. Alius tandem qui visus acie reliquis præstabat, suspicatur esse milites humi pronos iacètes, indusijs albis indutos ad castellum occupandum. Ductores suos commonefaciunt, qui per manus nullo strepitu milites excitatos ad propugnandum disponunt, ad excipiendum hostem paratos. Ipsi deinde superiore loco consistunt, falconellos commodis locis vnde hostes læderent, disponunt. Postea velut tunc primum cõspectis hostibus, inclamant quinam & cuiates essent. Hostes nullo respõso dato vallum non valde altum toto impetu rectà petunt, ea audacia vt in summum statim eniterentur. Sed quo impetu irruunt, non minori studio à nostris excipiuntur: vt qui illuc euaserant, interficerentur, tum etiam qui idem facere conabantur. Ex hostibus intereunt ducen-
ti quinqueaginta, ex nostris vulnerantur ambo ductores. Martinus paucis post diebus è vulnere moritur: Remoneto glande plumbea genu traiecitur: vnde quum stare nõ possit, diu altero genu innixus pugnare cogitur. Is fuit rei susceptæ exitus. Non multis post diebus Horatius Ballio nigrarum cohortium ductor hostes persequi inter castellum & adem Magdalenes instituit: quos assequutus tanto impetu adoritur vt in urbem compelleret. Sed à suis, qui subsequi destiterunt desertus, dum pedem referre cogitat, tantumquam alius esset, ictibus hastarum confoditur: cuius viri non mediocris fuit iactura. Illi succedit Hugo Pepolius Bononiensis, cuius in his commentarijs non semel meminimus. Per idem tempus comes Philippinus Auria, Andreæ nepos cum octo triremibus ad Neapolim erat. Hugo Moncadeus prorex Neapolitanus certior factus milites è clas-
se in castra ventitare, vt naues sæpius custodib. vacuæ essent, sex triremes in portu Neapolitano instruit, quibus Philippinas inuaderet. Eius rei Lautrecus per exploratores factus certior Philippinum commonefaciendum curat, simul etiam clanculum quadringentos sclopetarios lectos mittit, ductore Croquio Vascone, ad impetum hostis sustinendum. Hoc supplementum submissum esse ignarus Hugo Mõcadeus suas triremes è portu subuehit, quas lectis militibus compleuerat: inter cæteros marchio Vastius, Risius Burgundio & alij erant complures magni viri. In nostros statim nihil cunctati impetum faciunt, nec minori studio excipiuntur. Primo congressu Galli pilis tormentarijs duas triremes deprimunt, reliquas cominus pede collato aggrediuntur, summa & pertinax dimicatio per sesquihoræ spatium multis vtrinque amissis militibus durat. Ex Cæsarianis per pauci euadunt, Moncadeus prorex occiditur, marchio Vastius capitur, simul etiam Risius, Ascanius Columna, Valdræus & alij ex primarijs. Ex quadringentis sclopetarijs Gallis sexaginta duntaxat superfuerunt, reliquis vel interfectis vel saucijs. Hac par-
ta victoria ex triremibus quæ depressæ non fuerant, duæ fuga se Neapolim recipiunt: v-
nus nauclerum Aurangius iubet suspendi, alterius nauclerus re perspecta ad Philippini castra perfugit: nam duæ reliquæ in ipso congressu captæ fuerant.

Huius victoriæ fama perlata Lautrecus captiuos in Galliam mitti iubet: quod Philippinus, vt iussus erat, perficere instituit sumptis duabus triremibus. Quum Genuæ iter facerent, Andreas captiuos manu iniecta retinet. Retinendi causam afferebat, quod sibi à Rege satisfactum esse negabat de pretio quo redimendus fuerat princeps Aurangius à se ad portum Delfinium captus, quo tempore Rex ad Papiam castra habebat. Hęc res quia Aurie causa fuit à Rege deficiendi, nostrā expeditionem & exercitum Neapolitanū funditus deleuit. Quinetiam marchio Vastius, quem captiuum retinebat, ad Cæsarianas partes cum pertraxit.

Hoc loco animaduertendum est quod dicere prætermiseram, paulo post illam Lautreci Neapolitanam expeditionem institutam, classem à Rege imperatam & instructam fuisse quæ in Siciliam nauigaret. Hęc se vel occupaturū Rex magna spe ducebatur ope-
ra & consilio cuiusdam Siculi nomine Cæsaris Imperatoris, & aliorū quos in Sicilia sua-

Cæsarianorū
Neapoli eru-
ptio.

Galli confi-
ctu navali su-
periores.

Rex in Sicilia
classem misit.

1 5 2 8. rum partium habebat: aut certè effecturum vt Cæsarianæ vires distinerentur, & à Neapolitana defensione abducerentur. Huic classi Rentium Ceretem principem legatum præfecerat, Andream Auriam Thalassiararchum constituerat. Sperabat enim fore vt quo tempore Lautrecus Neapolim perueniret, classis etiam Siciliae portum teneret. Præclarum sanè & prudens consilium, siquidem exitum æquè prosperum diuinitus habuisset. Classis ex Hetruriæ naualibus in altum subiecta, tanta tempestate conflictari cœpit, vt mutata velificatione Corsicam petere, & ad cibaria comparanda Sardiniam nauigare ibique appellere cogerentur. Illic expositis militibus prorex Sardiniae, qui iussu Cæsaris insulae præerat, nostrorum exercitui cum quinque ferè peditum millibus & equitibus quadringentis occurrit, quum nostri non plures tribus millibus essent. Nihilominus nostri pulsus magna virtute & fufis hostibus, eodem impetu Saffarium vi capiunt, in cuius oppugnatione interficitur Iacobus Bellaius, duorum millium peditum tribunus. Capto oppido pestis in eos grassari cœpit, quòd ciborum vsus largior, qui magna illic copia reperiiebantur, milites post summam inopiam quam pertulerant, valetudine tentauit. Itaque in febres inciderunt, quæ postea in pestem conuertebantur. Accessit etiam nescio quid contentionis inter Rentium & Auriam. His duabus permoti causis consumptis ciuarijs quæ ad nauigationem Siciliensem acceperant, nauibus conscensis Genuam reuertuntur. Quò postquam redierunt, missus est comes Philippinus cum octo illis triremibus, quæ ad Neapolim pugnarunt, vt antea demonstrauiamus.

*Cur Andreas
Auria à Rege
defecerit.*

Vt plenius intelligatur quæ causa Auriae à Rege deficiendi fuerit, præter illam marchionis Vastij sollicitatione, quædam ex alto repetenda sunt. Nā nostrorū exercitus labe & perniciēs inde ortum habuit, propterea quòd Neapolitani absque illius subsidio veniunt quibus conditionibus in nostrorum potestatem venissent: quibus comatus importari naualibus copijs (vt demonstratum est) profligatis, nullo pacto poterat. Genua à Lautreco in Regiam fidem & manum accepta, Rex certorum hominum consilio adductus Sauonam communire & portum ædificare statuit, quæ res Genuensium in primis salinarium vectigal (quod antea Genuæ pendebatur) transfudit. Hoc pacto Genuenses magis dicto audientes, & magis obnoxios se habiturum sperabat, verum aliter omnino se res habuit. Rei enim tanta innouatio eorum animos mirum in modum offendit, quòd ex ea re suæ ciuitatis statum penitus procedente tempore labefactum iri præuiderent. Itaque qui inter eos principem locum obtinebant, Auriam adeunt, docent posse illum Remp. in veterem libertatem vindicare, quam ad rem primo quoque tempore suscipiendam charitate patriæ permoueri deberet. Quibus ille respondet, se patriæ causa omnia facturum, quæquidem existimatione & honore saluo liceat. Ad hanc animorum alienationem hæc captiuorum occasio quam commemorauimus, accessit. Quos quum apud se retentos haberet, per nuntium à Rege petit, vt sibi de redemptione Aurangij & aliorum, quos bello vnà cum eo ceperat, simul etiam de stipendio obtrirèmes quas proprias habebat, satisficeret. Quæ res si à Rege sibi denegaretur, Genuensibus se vt in libertatem restituerentur, operam daturū confirmat. Hæc consilia Lautreco per Langeum nuntiatur: quem etiam ipse ad Regem mittit, utq; tantæ rei prospiciat monet. Langæus iter Genua faciens, in Aurie palatio pro magna necessitudine & consuetudine quæ inter eos intercedebat, hospitij iure diuersatur, hominis animum quàm maxima prudentia & diligentia explorat. Ille pollicetur, si sibi Regis iussu de captiuorū pretio satisficeret, si salinariam negotiatione & vectigal Genuæ restitui, si libertates omnes quas ipsius tum maiorū Regum memoria habuerat reddi intelligeret, se cum populo acturū vt ad fidem rei faciendam Regi duodecim triremes instructæ traderentur, quas quib. ille vellet ductorib. & militib. compleret, duas modò ad portus custodiā retineret. Langæus veredarijs equis Lutetiam venit, Regem in ædib. Villeregianis conuenit, madata quæ à Lautreco acceperat tum quæ ab Auria intellexerat exponit. Re ad consiliū relata hominibus postulata cum alijs tum maximè cæcellario Pratenfi, cuius summa erat autoritas, iniqua videtur. Multa in eam sententiam à Langæo dicta sunt, quare hominem tam parui fieri non oporteret, quo offenso & alienato multum esse periculi non solum de Genuæ defectione, sed de Neapolitani exercitus interitus: cum, si nullā sui ratione haberi intelligeret, opes suas oēs, quas nō mediocres habeat, qui mari potētissimus sit, & pecunia præfenti

senti valeat, vitam denique ipsam, quò se vlciscatur, impendere non dubitaturum. Sententijs vtrunque dictis placuit vt Barbezius Genuam mitteretur, qui triremes tum Regias tum Aurianas occuparet, nauale imperium maris Mediterranei illo abdicatione suscipere, quin etiam ipsi, siquidem opus esse facto videret, manum iniiceret.

RES non tam secretò peragi potuit, quin Auria certior factus se salutis causa in triremes suas reciperet. Barbezius Genua venit, cum vt in mandatis habebat adit. Respondet Auria se non fugere quemadmodum de se capiendò & triremibus occupandis Rex præcepisset, Regias quidem triremes se illi in manum traditurum, vt Regi place-
re videbat, suas sibi, quibus arbitrato suo vteretur, habiturum. Vastius quique reliqui apud illum captiui erant, has turbas conspicati, clanculum rem iam inchoatam perficiunt: vt ad Cæsarianas se partes transiture illis polliceretur, quemadmodum tabellis consignatis inter se cauerunt, quod ipsi Cæsari se probaturos recipiunt. Barbezio quidē sibi tantum in animo esse dixit vt patriæ consuleret: sed non multo post defectionem palam professus, ita Neapolitanos hominum supplemento submisso iuuat, vt ni hoc fuisset, fame confecti in nostrorum potestatem quibus imperassent conditionibus, venturi fuissent. Equidem recordor me, quum per veredariorum stationes ex Italia Lutetiam ad Regem venire, obuium habuisse ad pontem Agasonium nō procul Montargiuo Antonium Auriam huius consanguineum, qui me de ipsius defectione certiore fecit, quum quidem eum ob turpe factum & detestabile abominaretur. Sed postea narratum mihi est illum ipsum triremibus, quibus à Rege præpositus fuerat, abreptis ad Cæsarem transisse.

DVM hæc agerentur, Lautrecus subinde Regem sollicitabat vt copijs & pecunijs iuuaretur, se multos ex suis ob pestilentiam quæ exercitum inuaserat amisisse. Rex amiralem Brionium mittere decreuerat, qui subsidium mari duceret, & prorex Neapolitanus constitueretur, propterea quòd sibi redeundi potestatem fieri postulabat. Ea ratio postea nescio qua de causa commutata est, misso principe Nauarreno, paucis hominibus attributis, ijsque maxima ex parte ex nobilitate Gallica iuuenibus, qui animi causa ad famam querendam militabant: aliquid etiam pecuniarum missum est, sed non quantum ille postulauerat. Nauarrenus à Barbezio ductus Nolam nauigat, vbi propter hominum paucitatem præsidium à Lautreco vt tutò ad castra perueniret, petere cogitur: ille Candalla mittit. Quum ad Neapolim iter redeuntes facerēt, oppidani eruptione facta eos tanta vi adoriuntur, vt multi occumberent. In ijs Candalla grauius sauciatur, & Neapolim abducitur: deinde commutatione captiuorum facta reuersus ex vulnere accipit statim vbi in castra venit, interiit. Hugo Pepolius etiam capitur, qui in Horatij Balatione facta redditus est. Hoc primum fuit certamen à sesquianno, ex quo Lautrecus è Gallia exierat, quo hostes equo Marte cum nostris dimicauerūt. Sed egresso ex nostrorum munitionibus supplemento ad ipsa portarum repagula repelluntur. Per id tempus Rentio Cereti, qui post reditum è Sardinia ab exercitu populi Veneti & ducis Mediolanensis nō discesserat, rex mādāt Neapolim ad castra proficisceretur, quem sibi magnopere putabat profuturum, quòd Vrsinam factionem sibi cupientē habebat. Itaq; ad portum Herculis peruenit, vbi Nicolaus Bellaius eques Rhodius illi præsto fuit, qui liburnicis quibusdam & actuarijs nauibus exceptum ad Nolam eum tutò exponit. Ad castra postquam peruenit, tantam pestilentiae vim reperit, vt vix tertia pars superesset, quin omnes vel morte vel morbo absumpti essent. Interierat comes Valdomotius, Gruffius & multi qui ordines duxerant. Lautrecus ipse tametsi ægrotabat, tamen Rentium in Aprutiam ad nouum militum delectum, qui supplemento nostris essent, mittit. Hoc enim erat hominis cōsiliū, vt eo loco potius mortem obiret quàm pedem referret: neq; sanè eo viuo hostes nostrorum castra oppugnare vnquam aggressi sunt. Rentio præterea negotium datum fuerat vt pecunias ad stipendia in Aprutia acciperet: sed quæstores reperit qui nec obolum, vt quidem prædicabant, habebant. Neapolinus quidam Iordanus Vrsini filius, milites proprijs sumptibus quibus Regem iuuaret, coegerat: ad eum se Rentius aggregare coactus est. Non defuerunt qui dicerent ararij præfectos in Aprutia numos interuertisse & depeculatos esse, ipsum etiam Focaldarium, quæ rei pecuniariae administrandæ Lautrecus præfecerat. Quamobrē Neapoli reuersus ad cau-

Lautrecus à Rege supplementum petiit

Gallorum ea strage pestilentia inuadit.

1528.

Princeps Melphitanus in Regis partes transiit.

sam dicendam reus actus est: sed Antonius Pratenfis cancellarius sua autoritate debito cum supplicio exemit. Demonstratum à nobis est principem Melphitanum in suo oppido fortiter propugnando cum vxore & liberis captum fuisse. Is sæpissimè Cæsaris oppem implorauerat, vt quoniam illius partes fouens in tantam calamitatem inciderat, vt fortunis & principatu spoliatus esset, de se redimendo cogitaret. Quum illius auxilium à se nequicquam expectari videt, ad Regias partes transire cogitur, qui cum vxore & prole liberum esse voluit. Itaq; renūtiata Cæsari sociali fide à Lautreco cum equitatu & peditatu ad Caietam obsidendam mittitur: quam, vt imperatum erat, obsidione cinctam valde premebat. Verum eodem tempore in nostræ classis conspectu Auria singulis pene diebus commeatum & subsidium Neapolitanis supportabat. Regi nūtiatur duodecim Brunswichum cum duodecim peditum Germanorum millibus & magno equitatu subsidio Neapolitanis venire, iamque Tridentinas angustias transisse, Antonium item Leuam receptam Papiam duci Sfortiæ ademisse, & Cæsarianos inuito Veneto & Sfortiano exercitu pro libidine regionē populari. Quo nuntio accepto comiti Sampaulio exercitum tradit equitum grauis armaturæ quingentorum, ferentiariorum totidem, quibus præerat Bosius, sexies mille peditum ductore Lorgio, quater fere mille peditum Germanorum duce Montijano. Equites erant turmæ ipsius Sampaulij, turmæ Castello briatij, ductore Mōtijano, turmæ summi Normaniæ Seneschalli legato Annobaldo centeni equites, Allegrij quinquaginta & Bosij totidem. Rex Sampaulio negotiū dederat, si dux Brunswicus Neapolim ire ad auxilium ferēdum contenderet, cum vt subsequere 20
 tur, seq; cum Lautreco coniungeret. Sampaulius in ipso alpium transitu certior fit Brunswicum, quia stipedium non dabatur, in Germaniam cum suis copijs rediisse. Itaq; exercitum Venetum, cuius imperator erat Franciscus Maria dux Vrbinas, ad se conuenire iubet. Dum eos præstolatur, subigit quæcunque à Cæsarianis oppida inter Padum & Ticinum tenebantur. Ad Papiam accedit exercitus Venetus: & concilio coacto placet ipsum oppidum obsidere, quod capi magnopere referebat, quod in medio ducatu Mediolanensi esset sitū. Hoc constituto Sampaulius & Vrbinas bipertitis copijs oppugnare cœperunt, Antonius Leua spe auxilij obsessis ferēdi Marinianum venit: verum se imparem conspicatus, veritusq; ne dum alterum seruare studet, vtrunq; amitteret, Mediolanum se recepit. Sampaulius & Vrbinas deiecto muro vt ruina iusta esset, in contentio 30
 nem veniunt vtri ad murum eniterentur, vtrisq; id sibi vindicantibus. Tandem placuit vt imperatores taxillorū iactu sortirentur: sortitō Veneti obtinent vt priores oppugnarent. Quos Lorgius quum diutius cunctari videret, & tardius exequi quod alea illis obtulerat, dum eminus sclopetaria velitatione rem trahebant, medium se cum suis interijcit, in aduersum vallum enititur: vt priusquam Veneti arma sumpsisent, oppidum 40
 captum esset. Lorgius primus ascendens duos ordinum ductores adhibuerat, Florimundum Challium & Grandizæum, qui latus vtrunq; clauderent, & laboranti subsidio essent. Vterque illic interiit vnā cum antesignano qui præibat: sed trib. alijs locum statim occupantibus vi in summum euasit. Biraguius & Butigerus, qui in oppido præsidio erāt, 40
 in arcem profugiunt, & deditionem post biduū faciunt. Extremo Iulio anno 1528 per 50
 stilentia etiā in castris Neapolitanis acrius sæuire cœpit, vt triginta dierū spatio ex quinque & viginti peditum millib. nō superessent quatuor millia qui bello essent viles, neq; centum equites ex octingentorum numero. Illic ipse Lautrecus interiit, comes Valdomontius, princeps Nauarrenus, qui nuper aduenerat, Turnonius cum fratre, Claudius Stam pæus Fertæ Nabertanæ dominus, Vallengis Delphinus, baro Gramontius, Gruffius, Moriarius, Mondrago rei machinariæ ductor, Croquius, Castanæus, Candalla, Luppius, Cornelio, Grutturius, Malnurius baro Buzancæus, maior natu Iarnacus, Boniuetus, comes Hugo Pepolius, baro Contius, Comes Wolfius, & innumeri præterea alij illustres viri, milites, nobiles qui nullo stipendio illuc vltro in militiam profecti fuerāt, & alij gregarij, quos si recensere velim, charta me deficiat. Quod si Rex Lautreco subsidium, vt faculta 50
 cultas ferebat, tum militum tum pecuniarum misisset, regno Neapolitano etiam nunc potiretur. Nam exercitus noster ea causa periit, quod integros & recentes nullos submitteret. Morte Lautreci intellecta an Rex mœrorē magnū ceperit, nihil est necesse scribere: facile enim existimari potest quā illi detrimentosa fuerit tanti viri iactura. Vt honore debito afficeretur, præter ea quæ legatis regijs fieri solent, iusta ei perfoluta sunt in sum-

Sampaulius in Italiam cum exercitu venit.

Papiam à Lorgio capta.

Exercitus Gallicus ad Neapolim pestilentia absumptus

in summo Parisiensi templo, astantibus vniuersis principibus consanguineis, qui luctum eundem atque pro Delphini morte egerunt.

MORTVO Lautreco Michael Antonius marchio Salussius maximi vir animi, omnibus viris militaribus tam charus quam quisquam alius, laceri illius exercitus curam suscipit, reliquias disiectas colligit ex iis qui arma ferre possent: denique obsidionem tollere ex concilij sententia & Auerfam se recipere, ibique praestolari dum Rentius cum subsidio veniret, constituit. Dū discedit, Cæsariani oppido egressi nouissimos adoriuntur: sed ille suo agmini primo quod ducebat ea prudētia prospexerat, vt pauci caderent. Petreum Nauarrum medio agmini praefecerat, nouissimi agminis speciem habebant Pomperantius, Nigropelissius & Paulus Camilius Triuulsus turmarum equestrium grauis armaturae ductores. Hæc duo agmina hostes Neapoli egressi fuderunt, ipse Petreius Neapolim abductus illic obiit. Salussius Auerfam simulatque peruenit, statim ab insequentibus hostibus obsidetur. Post acrem & diurnam oppugnationem ipse assultu tormento igniario in genu impacta vulneratus, & genu fracto inutilis ad pugnam redidit. Quum vulnus ingrauescere animaduerneret, reliquorum saluti quos secum habebat consulendum esse iudicauit, & cum principe Aurangio his conditionibus paciscitur: vt quod nunc oppidum, & arcem, machinas, munitiones, cibaria & quicquid illic opum Regis nomine occupat, id oppidum, arcem, machinas, munitiones, cibaria, & quicquid illic opum est, Aurangio aut iis qui ab eo mandata acceperint, statim post hanc pacem constitutam & chirographo confirmatam in manum tradat. Vtique Salussius vt pote Regis princeps legatus & comes Guidus Rango captiui apud eum manent, quos liberaliter se habiturum pollicetur, quoad libertas illis aliqua ratione adferatur. Vtique quotquot ductores & milites in exercitu sunt, equites, pedites, cataphracti, sagittarii, ferentarii, Galli, Itali, Germani, Heluctij & cæteri quacunque ex gente in Auerfana vrbe Regi merent, Aurangio cuncta vexilla signa militaria & vniuersa arma tradant. Vtique turmarum equestrium praefectis omnibus, legatis, vexillariis, signiferis, equitibus cataphractis, & ferentariis per principē liceat è tribus iumentorum generibus vnum abducere quod maluerint, equum breuiorem, ruffinum quem vocāt, & mulam: peditem ductoribus, legatis & signiferis breuiorem equum aut mulam. Vtique militibus Italici intra semestre spatium proximum Regi, sociis aut alteri cuius aduersus Cæsarem militare nefas sit, sed domum aut quod libebit aliò concedant: Galli, Vascones, Heluctij & cæteri milites, tribuni, signiferi tum equites tum pedites domum se recipiant, sic vt nullam omnino vsquam moram facere illis liceat. Vtique quotquot oppida & loca munita in Calabria, Aprutia & cæteris in regionibus Laboria & Appulia & quicquid toto Neapolitano regno à Rege, Venetis & sociis occupantur, ea oppida & loca munita Aurangio aut quibus ille iusserit, Salussius tradenda curet, quod pro virili omni opera, labore & diligentia conaturum se recipit: vt denique totum illud regnum pacatum & tranquillum reddatur, in eumque locum restituatur quo pridem erat, quum Lautrecus in illud exercitum duxit. Vtique quotquot ductores & milites in aliis oppidis praesidio sunt, cum iis eadem conditione, neque deteriore quam cum Auerfanis agatur. Vtique Aurangius vniuersos tum duces tum milites illos tutò cum praesidio absque vllò damno & molestia ad Regni limites deducendos curet: deinceps nulla obligatione teneatur. Has pacti conditiones Princeps & Salussius fide data & accepta sanctè seruaturos se neque vlla in re violatuuros pollicentur, idque suis chirographis signo & stemmate insignitis, quò dictis veritas constet, confirmant. In castris Imperatoriis ad Auerfam a. d. iii. Cal. Septembris anno 1528.

HIS ita confectis rebus marchio Salussius arcera Neapolim vehitur, vbi paulò post moritur: vehuntur etiam Dodiū & eques Nicolaus Bellaius. Incomparabilis huius viri morte iactura facta est, ob integritatem & praestantiam, quæ in eo tanta extitit, quam tam in vllò alio eius ætatis perspicere licuit: quæ singulares virtutes summum omnium illi amorem conciliauerāt. Auerfæ morbo periit vir militari laude clarissimus Pomperantius. Ex nostris aliquot qui per valetudinem potuerunt in Aprutiam ad Rentium & principem Melphitanum se recipiunt, qui coniunctis viribus Barletam & alias maritimas vrbes occuparunt: quas etiam tenuerunt, vsquedum ex pacto Cameracensi Cæsaria Rege restitutæ sunt. Reliqui Romam se receperunt, ex quibus pauci demum in

Galli ab Aurangio obsessi duris conditionibus paciscuntur.

1528. Galliam perueniunt, tantæ illis acerbitates & ærumnæ in itinere perferendæ fuerunt: alij denique triremes nostras conscenderunt. Burius & Baro Grammontius cum suis in castello Cantabrorum ad Neapolim substiterunt, donec post aliquot dies fame coacti & omni auxilio desperato, pactione facta armis saluis egressi sunt. Gramontius paucis post diebus laboribus bellicis fractus obiit. Quandiu hæ Lautreci, Salussij & Sampaulij expeditiones fiebant, nonnulla erat in citeriore Gallia quies, pacatè se Picardis & Belgis gerentibus: nisi quod hyeme quæ Lautreci discessum sequuta est, aliquid dissidij extitit, quod tamen intra octo ad summum menses compositum est.

Genuæ defectionis autore Auria.
 VNUM prætermisi, quod silentio prætereundum non est, comitem Rangonem ad colloquendum cum hostibus in castra Casariana profectum fuisse. Dum eò abire cœpisset, interim pactiones quales recensuimus illo nescio fiunt: ac proinde se illis teneri negauit: & secundum cum ab omnibus ductoribus & tribunis iudicium factum est. Barbezii quotquot potuit collectis nauibus conscensis cum classe Veneta se coniungit, ut Auria simul occurrerent: is enim mare latrociniis infestabat, & Gallos domum redeuntæ prædabatur. Vbi nostros cum Venetis coniunctos sensit, quum se ambobus imparem esse intelligeret, iuxta arcem insulæ Ischia seu Enaria se recipit, ubi nostri cum bi-duo obsidēt, sic tamen ut oppugnandum non esse iudicarent, quod loci oportunitas propter arcem quæ præsidio erat, tutum illum ab oppugnatione reddebat. Barbezii & Venetorum imperator inutilem moram & obsidionem arbitrati, quod Auria castri præsidio tectus oppugnationi non pateret, cursum in Galliam instituunt: Veneti in altum pro-uecti, nostris relictis suos portus petunt. Auria ubi separatam classem perspexit, velis passis nostros insequi cœpit: qui in Genuensem portum appulsi, & Auriam ponē subse-quentem certiores facti, portu relicto Sauonam nauigant. Fugientibus adeo instat ho-stis, ut naus prætoris ductoris Ionæ comprehensa caperetur. Eodem facto Auria Ge-nuensium defectionis autorem se demonstrat, & ciuitatis dominatum occupat. Ex no-stris nonnulli cum suis nauibus (ex hoc numero erant Termius, primogenitus Sercuti & alij) dum in Calabriam nauigare conantur, à Turcis capiuntur. Is fuit exitus superbi-lius & ferocis exercitus, qui toto biennij & quatuor mensium spacio in omnem Italiam, Romaniam & regnum Neapolitanum dominatum exercuerat. Quumque humanis vi-ribus superari non posset, Deus ipse manum admouit, ut planum faceret decus omne & laudem ex victoriis comparatis illi vni deberi. Capuani fidei parum tenaces quum scirent Rentium in itinere esse, ut Capuam ingrederetur cum octo aut decem cohorti-bus Neapolini Vrsini (cuius pater Ioannes Iordanus fuerat) eo consilio ut nostrorum ca-stris auxilio esset, Lautreci morte nuntiata, Fabricium Maramum monent, ut cum equi-tatu & peditatu loco ad urbem oportuno insidias collocaret, se quidem daturos ope-ram ut expulsis Gallis illum vrbis compotem facerent: quod ille eorum hortatu facit. Captuani rebus ad prodicionem comparatis, Gallis persuadent ex usu esse eruptione fa-cta, pecora & commeatum in urbem, antequam penuria eos premeret, introduci, huius rei facultatem in præsentia dari. Galli quod viderent valde probabilia ab illis dici, exeunt: redire conantes portas clausas, & Fabricium alia porta à ciuibus intromissum reperiunt. Ira se quisque quò commodissimè potuit recepit. Nolæ & ceteris in ciuitatibus rebus nostris labefactari cœptis idem factum est.

Genuenses Sauonam recipiunt.
 SAMPAVLIUS Genuæ defectione nuntiata, cum tribus peditum millibus, & aliquot equitibus, qui præsidio essent, ex agro Mediolanensi proficiscitur, sperans se, si celeritate vteretur, eam recepturum, eo magis quod nonnullos ex oppidanis sibi cupiētes habebat, qui se ad eam opprimendam auxilio futuros promiserant. Verum spe deie-ctus, nostris ab oppidi oppugnatione submotis pedem referre cogitur: quod neque ma-chinas vllas duxerat, neque cibaria nisi in diurnum demensum secum extulerat: accede-bat quod multa iam hyeme suos admodum defatigatos videbat. Quibus omnibus cau-sis compulsus exercitum Alexandriam in hyberna reduxit. Eodem tempore Theodo-rus Triulsius cibariorum penuria arcis Genuensis deditionem facere cogitur, sic ta-men ut suos saluis impedimentis inde educeret. Arce tradita Genuenses Sauonam, cui Morettanus præerat, proficiscuntur: qui paucis diebus deditionem facit. Quod ei ab omnibus vitio datum est, propterea quod Sampaulius magna celeritate opem illi ferro contendebat. Sauona potiti Genuenses, arcem excindunt, & portum obstruunt, quò faci-

facilius in sua potestate & ditione tenerent. Sampaulium semper Genua amissa vrebant, omnesque rationes illius recipiendæ excogitabant. Tandem certior factus urbem non admodum firmo præsidio teneri, quinetiam ipsum Auriā fere in palatio quod ruri extra urbem habebat, se continere, Montianum cum militum manu mittit, qui urbem adoriretur, interim Italus quidam capitaneus Vellecerra cum alia multitudine Auriā necopinantem opprimere debebat. Sed ducibus itineris imperitis vsos lux, priusquam huc peruenirēt, offendit: quamobrem utroque conatu irritum, nullo nec lucro nec damno Alexandriam reuertuntur.

V E R E incunte Sampaulius cū paucis quos reliquos habebat (maxima enim pars hyemis & morborum pertæsi in Galliam redierant) præsidio egressus Morterram petit, vi capit, & quicquid hominū intus reperit, concidit. Quare Philippus Turnielus intellecta Nouaria deserta Mediolanum se recipit: hanc cum omnibus municipiis Sampaulius in suam redigit potestatem. Vrbinas audito nostrorum copias è præsidiis eductas esse, cum exercitu Veneto, cui præerat, flumine Adda transmissio, se cū nostris cōiungit: idē quoque Sfortiani faciunt. Exercitibus Mariniani coniunctis quid facto opus sit consiliū capiunt. Mediolanum aggredi supra vires esse iudicant, maximè quod milites è Gallia, quod hyematum discesserant, nondum redierant, ter mille Hispanorum subsidium illuc intromissum erat. Tandem placet ut Veneti Cassanum, Galli Biagrasum, Sfortiani Papiam se recipiant, ut pro se quisque commeatum conuehi Mediolanum prohiberent: ita fame propediem confectum iri: quod decem passuum millia quoquouersus agricultura intermissa esset. Veneti & dux Sfortia quod cōstitutum erat, suas copias reducunt: Sampaulius quia res Genuensis perpetuò eius animo obuersabatur, consilium mutat, & relicto Biagrafo iter Landrianum duodecim Mediolano passuum millia conuertit. Quod die Sabbatino quum venisset, nocte insequenti pluuiæ ingenti copia flumē per se valde exiguum adeo auctum est, ut machinæ transfuehi nullo pacto possent: itaque die Dominico cessatum est. Quo die Antonius Leua certior de omnibus factus, vesperi Mediolano proficiscitur, & omnes suas copias loco nostris vicino ante lucem insciis nostris collocat.

*Sampaulius
Nouariam
capit.*

C O M E S Annibal Nugolarius qui ducentos equites ferentarios ducebat, & Pitonum cum totidem à Sāpaulio iussi erant iter Mediolanense explorare, nunquid ab hoste tentaretur. Hi vestigiis exercitus Cæsariani deprehēsis, neque hostes insequuntur, neque nostros cōmonesciunt, sed (ut à nonnullis affirmatur) quum alter alteri inuideret, aliud iter quam imperatū est insistant. Hæc verò nostri exercitus perniciēs fuit, quod Sampaulius quadringentorum illorū fide & diligentia fretus rebus suis non prospexerat. Die Lunæ fluminis altitudine diminuta ut transiri posset, Sampaulius machinas & omnia impedimenta traducit, ut Papiam proficisceretur, iis quos præmiserat (ut diximus) confusus, & causa satis esse explorata arbitratus. Ibi ex machinis vna cœno demergitur: cuius rei editibus Germanis ductore Nicolao Rustico cognomento Bossulo subsistere coactus, dimi domum iubet ad trabes eximendas, quæ rotis ad transfuehendam machinam subiicerentur. Dum in ea re occupatur, aliud longè maius negotium obiicitur, sclopetariis Hispanis improuiso irruentibus. Hos primo impetu equitatus noster excipit, atque in aciem suorum Germanorum compellit. Riuus quidam altus medius vtriusque exercitus Gallorum & Hispanorum intercedebat: post hunc hostium sclopetarij occulabantur in angustia quadam quadraginta ferme pedes lata. Germani regij hostes sustinent, magna que virtute eos qui riuum transierant, omnes repellunt: ad crepidinem verò progressi quum ab iis qui in ripa vltiore erant supramodum vrgerentur, extra go cum primo agmine diluculo Papiam versus progredieretur. Quod quum ut iussus fuerat fecisset, non prius de prælio quicquam cognouit, quam Papiæ iam in tuto esset. Comes Claudius Rango qui nouissimos ducebat, strenuam & fidelem operam nauabunt, quum prælium committi viderent, alio itinere Papiam contendunt, alios, quibus res cordi erat, prælio dimicare sinunt. Interim aliquot ex hostium equitibus alacrum interiectum transcunt, quos nostri pro sua paucitate fortiter sustinent: ibi Ioan-

*Sampaulius
exercitum dele-
to capit.*

1530.

nes Cameracensis summi Normaniz seneschalli signifer equo deiicitur & capitur, cumque eo septem aut octo. Tum Germani nostri multitudine coacti, cum Sampaulio pedem referre ad villam quandam incipiunt, sic tamen ut aciei ordines quantum per loci angustiam licebat, seruant. Ad extremum equites certatim alueum transeunt, & cum Germanorum confertissimo cuneo tanto impetu in Sampaulium irruunt, ut villa cedere cogeretur. Germani ad extremam difficultatem reducti Germanis Cæsarianis deditionem sui seruandi causa faciunt. Comes Sampaulius & Annobaldus cum exigua valde equitum manu qui supererant, se recipere, sed aduersi semper, coeperunt. Quum trecentos ferè passus retrocedendo confecissent, occurrit illis salebra, quam Annobaldus transiit, Sampaulius equo debilitato remanet: illic quotquot aderant, aut interficiuntur, aut capiuntur, atque in his Sampaulius, Ioannes Hieronymus Castellanus paulo ante Neapoli reuersus, & comes Claudius Rango capti in propinquam villam ad Antonium Leuam abducuntur. Illuc Annobaldus cum paucis qui vnà cum eo salebrā transierant, alio itinere peruenit, siqua ratione hostibus perterritis posset captiuos eripere. Quam rem fieri non posse conspicatus, Papiam se ad ducem Sfortiam recipit: Antonius cum suis captiuis Mediolanum reuertitur. Hæc fuit illius expeditionis catastrophe.

Mulieres pacem componere conantur.

DVM hæc in Italia geruntur, mater Regis Ludouica, & Margarita Cæsaris amita de pace in perpetuum concilianda inter se agebant, remque eò deduxerant, ut diem inter se constituerent, qua die Cameraci cum Cæsaris & Regis cōsiliariis adesse eas oporteret. Illic extremo Maio conuenerunt anno 1530, cum liberis mandatis ut pacem firmam & perpetuam semel componerent. Viginti dies contendendo & disceptando absumuntur, ut interdum res pene transactæ interdum prorsus desperatæ viderentur. Tandem aliquando pax conficitur his conditionibus, ut Rex redemptionis nomine vicies centena coronatorum millia penderet, utique duodecies cetera millia ex hac summa representarentur quum liberi Regij in Galliam rediissent, utique possessiones & prædia quæ Maria Lucemburga ducis Vindocini mater in Flandria, Artesia, Brabantia & Hannonia habebat, quadringentis coronatorum millibus pacto redhibendi in certum tempus addito venirent, item quæ in iisdem regionibus dux Mompenserius Vindocini patruelis possidebat. Denique quadringenta coronatorum millia (tot enim ex illa summa restabant) Rex Anglo persolueret, cui à Cæsare mutui nomine debebantur. Cuius debiti Cæsar ut fidem faceret, Anglo pignori Santaudomarū & Aream dare debebat: quod tamen nondum præstiterat. Utique præter immensum hoc pretium quingentæ tiam coronatorum millia Anglo penderet, quibus Cæsarem debito liberaret. Huius tiam debiti quo Cæsar Anglo obstringebatur, causa hæc fuit. Quū ille post aui Ferdinandi Arragoniæ Regis mortem in Hispaniam nauigans Angliā appulisset, Anglus Mariam filiam illi desponderat, quam si non duceret, Anglo indemnitis nomine quingenta coronatorum millia persolueret. Is porro sponsalibus istis renuntiatis Lusitaniz Regis filiam in matrimonium duxerat. Et quoniam Philippus Cæsaris pater quum in Angliam ventis aduersis delatus pignori patri Angli dederat liliū aureū gemmis insignitum, frustra crucis Dominicæ incluso, (quod à Philippo illo viro optimo duce Burgundiæ per manus transmissum fuerat) quo pignore quinquaginta coronatorum millia mutuo acceperat: cautum quoque fuit uti hoc liliū Rex repigneraret, & Cæsari restitueret. Utique supremo & clientelari Flandriæ & Artesiæ dominatu se abdicaret, Aleonoram Cæsaris sororem in matrimonium duceret: utique si ex eo coniugio mascula proles nasceretur, huic Burgundiæ ducatus tribueretur: utique Margaritæ Flandricæ cederet quicquid iuris sibi in dominio Salinarum contenderet, utique hæredibus Borbonij satisfaceret, etiam si illius bona & possessiones publicasset. Pactionibus ad hunc modum compositis constituitur dies decimus Martij proximi, quo die ad illa præstanda Bayonna & Fontirabiæ conueniretur. Cedebat insuper Rex ducatu Mediolanensi & regno Neapolitano. Id verò facere illi nefas erat, propterea quòd hæc iam illius liberis ex Claudia Regina eorum matris obitu obtigerant: ad eam enim ista omnia lege redibant, quæ filia Ludouici duodecimi Aureliæ ducis fuerat: porro iste hæc ob Valentinam auiam iure sibi vindicauerat.

His rebus ita comparatis Langæus in Angliam mittitur, qui cum Anglo de negotiis illis quinquaginta coronatorum millibus mutui, indemnitis & pignoris ageret. Quod

Quod ægerrimè ab eo obtineri potuit, qui ad hanc pacem conciliandam se adhibitum non fuisse molestissimè ferebat. Tum temporis autem Anglus in animo habebat cum Catharina vxore diuortium facere, quæ regis Hispaniæ filia Cæsaris amita erat. Cau- Anglus diuor-
tium facere
cogitat. sam afferebat, quòd ea primùm fratri suo maiori natu nupsisset (& res ita habebat) pa-
pe verò non eam esse legibus soluendi potestatem, vt vni eidemque mulieri duobus fra-
tribus nubere concederetur. Hoc diuortium quominus obtinuisset, à Cæsare & eius
administris adhuc prohibitus fuerat. Hæc causa fuit cur indignationem hanc aduersus
Regem conceptam Anglus tandem mitigaret: quòd speraret opera Langæi, qui apud
homines literatos in scholis Galliæ, Italiæ & Germaniæ gratia & autoritate valebat, im-
petraturum se quod cupiebat, id quod etiam tum Lutetiæ tum in aliis Galliæ academiis,
præterea Papiæ, Patauij Bononiæ & aliis locis impetrauit, nimirum vt à viris eruditis
omnium academiarum papæ nefas esse tale coniugium concedere (cui in leges diuinas
quibus prohibetur, nihil iuris sit) pronuntiaretur. Itaque vt quod optabat perficeret,
plus etiam quàm postulabatur, largitus est. Nam quadringenta millia prima, quæ ad
principem illam viginti tonnarum summam conficiendam (hanc enim præsentem nu-
merari totam oportebat) pertinebant, mutuato, quæ intra quinquennium æquis pensio- Angli singu-
laris in regem
liberalitas. nibus restitueret, quingenta indemnitate millia dono dedit, liliū aureum, quod quin-
quaginta millibus æstimabatur, filiolo Henrico Aureliæ duci largitur. His ita confectis
Anglus vnā cum Langæo Briandum cubicularium mittit, qui omnes tabulas, syngra-
phas, apochas & quæ vsui erant omnia, ipsum denique liliū, vt omnia in tempore re-
præsentarentur, adferebat.

Rex summa Angli in se perspecta voluntate incunte Februario Blasas ire conten-
dit, vt omnia ad optatum finem ducerentur, vtque die constituta legati Bayonnæ cum
omnibus necessariis rebus conuenirent. Ad ea conficienda Mommorencium præfe-
ctum prætorio & Galliæ mareschallum deligit, quòd maximam in omnibus fidem illi
habebat. His mandatis ille acceptis Burdegalam & Bayonnam proficiscitur, quem Rex
tantum posse voluit quantum si ipse adesset, vt omnia efficeret & transigeret. Ei archi-
episcopum Bituricensem, qui Bayonnæ cardinalitio galero auctus, cardinalis Turno-
nius dictus est, & nobiles Gallos multos adiungit, quumquidem duodecies centena co-
ronatorum millia, quæ in promptu numerari oportebat, secum duceret. Burdegala
Briandus illi præsto fuit, quem veredariis equis Martinus Bellaius Langæi frater addu-
cebat, cum iis quæcunque Angli nomine & iussu expromenda erant. Nam ipse Lan-
gæus ob negotium diuortij cuius meminimus, apud Anglum substiterat, vt pote cuius
opera ad eam rem vti decreuerat.

MARTII die decimo (vt constitutum fuerat) Mommorencius Bayonnam, con- Ritus in tra-
dendis pecu-
niis & liberis
regis recipien-
dis. nestablius Castiliæ Fontirabiam venit, cumque eo Pratenfis Cæsariani ordinis eques
cum liberis mandatis. Vbi ad locum præfinitum ventum est, simul dispiciunt quemad-
modum pecuniæ cum liberis Regiis permutarentur, vt res neutris fraudi esset, quòd alij
aliis suspecti erant. Res post longas contentiones eò tandem deducitur, vt ipsa corona-
torum summa inspectantibus certis ad hoc à cōnestablio Castiliæ missis numeraretur,
lignis capsis vicena quina millia coronatorum conderentur, capse in fascem compo-
nerentur, & eorum sigillis notarentur quos vtrinque ad hoc constituissent connesta-
blius & Mommorencius, numi denique aurei omnes explorarentur. Ad hanc rem ex
Hispania & Gallia monetalium fabrū præfecti adhibebantur: quæ res negotium am-
plius quatuor mensium spatio remorata est. Tantæ moræ etiam alia causa extitit. Can-
cellarius Pratenfis (cui in pacto Cameracensi præter cæteros Regis mater fidem habe-
bat) à nescio quibus rei numariæ peritis adductus, quum Regi magnopere profuturum
se arbitraretur, in mediū adduxit satius & magis ex vsu Regis fore, vt numi aurei nō quo
pretio in negotiatorū cōmercio æstimabantur (hæc enim ratio Cæsarianis probabatur)
numerarentur, sed ad pondus & libram exigerentur. Quum fusi numi appenderentur,
compertum est rem maximo esse detrimento. Itaque vt quantum pondus à numero
aberrat sarciretur, in summam illam duodecies cētenorum millium corollarij vice qua-
draginta millia coronatorum Cæsarianis dari oportuit, ne quantum damni videbantur
numerando accepturi, flagitare pergerent.

FLUMEN est quod è montibus Nauarricis fluens, mœnia Fontirabiæ alluit, & in mare voluitur, Galliamque à Cantabria diuidit, illuc æstus maris bis quotidie accedit: ultra flumen est Fontirabia, citra Andæa pagus Gallicus. Placuit vt medio vtriusque itinere statueretur ponto iis similis quibus equi in Galliæ fluminibus traducuntur, nisi quod in summa parte constratus & secundum naturam fluminis porrectus esset. In quo vtrinque extremo crassius rudens appensa ancora religaretur: vt quoniam post æstus recessum tam exigua est fluminis altitudo, vt vado possit transiri, accedente æstu ponto ad summam aquæ superficiem sublatus ancoris tamen & rudentibus immotus teneretur. In eo medio repagulum esset, quod scaphis ad latera pontonis adductis, inter Gallos & Hispanos prætereuntes intercederet. Mommorencio ad tutò vehendam tantam pecuniam San-jano Andæam venienti quatuor peditum cohortes & ducenti equites, connestablio Castiliæ ultra flumen totidem attribuerentur, qui liberis Regiis præsidio essent. Mommorencio liceret sex nobiles Gallos in Cantabrorum & Nauarorum fines dimittere, qui viderent nunqui illic coirent: idem etiam in Gallia connestablius faceret: Gallis concederetur in Hispaniam, & Hispanis in Galliam cursores mittere. Transitus porro faciendi ea fuit ratio: Andæam versus lenunculum esse oportebat, quem impositis numis aureis, lilio aureo & tabulis Anglicanis, Mommorencius cum duodecim nobilibus Gallis, qui pænulam, gladium & pugionem duntaxat gestarent, & duodecim remigibus Gallis conscenderet. Ante Fontirabiam alium æquali magnitudine lenunculum ferri eodem cum illis pecuniis pondere saburratum, quo liberi Regij & connestablius Castiliæ cum comitibus & remigibus pari numero & ornatu veherentur. Ad ostiū fluminis duas scaphas esse, Gallicam vnā, Hispanicam alteram, vnde vtrique spectarentur nunquid toto mari nouarum rerum tentaretur. Idem etiam superiore fluminis parte ad Behalbiam & Sammariam fieri. Aliam insuper nauiculam qua sex nobiles Galli cum duobus Hispanis sex remigibus Gallis veherentur, quibus negotium dabatur, vt scrutarentur num Hispani antequam ex portu Fontirabiæ soluerent, alia arma ferrent aut maiori essent numero quàm constitutum fuerat. Idem eadem ratione à sex Hispanis & duobus Gallis in Gallia fieri. Reginam Alconoram alio lenunculo ad dextram liberiorum regionum vehi, quam comitaretur cardinalis Turnonius cum decem nobilibus Gallis, & Pratenfis cum totidem Hispanis, cuius reginæ nobiles fœminæ comites pro-pinquo lenunculo veherentur. In mari interim duas naues bellicas Gallicas & totidem Hispanicas esse, sic vt Galli ad Sanctebastianum Cantabrorum, Hispani ad San-janum Luzæum & Bayonnam essent, qui obseruarent vtrum aliæ naues aduenirent. Remiges qui Alconoram Reginam vehabant eadem cum liberis Regiis celeritate remigare. Denique quicquid machinarum erat Fontirabiæ, rotis eximi. Quam ad rem explorandam illuc duo nobiles Galli ingressi erant.

REBUS ita comparatis vbi dies constitutus venit (is erat ineunte mense Iulio) Mommorencius San-jano Luzæo millia passuum ab vrbe Fontirabia quatuor cum duobus & triginta mulis proficiscitur, capsas gestantibus, quibus condita erant duodecies centena quadraginta coronatorum millia: nam addi illa quadraginta millia oportuit ad faciendum detrimentum cuius meminimus. Proficiscitur autem de media nocte, vt quoniam tempore matutino æstus maris accedere solet, illic prima luce adesse posset. Quā San-jano discederet, per nuntium Fontirabiam missum connestablium suæ profectio-nis certiore facit, quò in tempore adesset. Qui mittebatur, quum Fontirabiam venisset, arcis portam nondum esse apertam & connestablium adhuc in lecto iacere compe-rit. Pratenfis ædes ingreditur, qui necdum surrexerat: ei potestate tamen colloquendi facta aduentus causam exponit, cupere se, vt iussus fuerat, connestablium monere itin-ri se accingeret, vt fecisset præfectus prætorio Mommorencius. Pratenfis respondet, si nulla illis alia veniendi causa sit quàm vt liberos Regios abducerent, iam nihil esse cur diutius morarentur, se in animo non habere illos reddere: à nobis enim (vt quidem ille affirmabat) violatæ pacis initium factum esse, qui cursores Hispanum Bayonnæ deti-nueramus. Quam ob causam Regios liberos qui Rauteriam processerant, Renarium octo passuum millia regredi esse iussos. His auditis ad Mommorencium redit, quem me-dio fere itinere obuium habet, quæ sibi à Pratenfi dicta fuerant, narrat. Neque tamen hoc nuntio deterretur quin ad portum progrediretur, vt quæ suarum erant partium se fecille

fecisse omnia doceret. Quò postquam venit, Cæsarianos rogat nunquid desiderarent ex iis quæ se facturum receperat. Respondent sibi adhuc satisfactum esse, seque ubicunque opus esset, rem sic habere testaturos.

Hoc responso intellecto Mommorencius Guischio ex turma regia propter linguæ Hispanicæ scientiam, mandata dat ad connestablium Castiliæ, se ad locum constitutum processisse, ut promissis stare, omniaque quæ conuenerat, re ipsa perficeret: proinde videret ille quæadmodum officio fungeretur. Quòd si facere recusaret, sibi in animo esse illum in eum locum euocare, ubi ad agnoscendam violatæ fidei culpam compelleret. Ibi in ipso temporis articulo adfuit quidam ex connestablij comitatu Sanjacobicom mendatarius. Is petit à Mommorencio sibi per eum connestablium adire liceret, effecturum se sua oratione ne his durioribus mandatis vllò pacto opus sit. Quòd quum Mommorencius ex eorum qui aderant sententia concessisset, tanta ille diligentia vitur, ut reuersus confirmaret liberos regios ante æstus recessum in portu ad Fontirabiã futuros, ut quæ promissa vtrinque fuerant perficerentur: id non diutius horæ spatio futurum. Mommorencius illius verbis fidem habet, mulos exonerari & omnia ad transitum parari præcipit, hora fere tertia pomeridiana Domini ad litus veniunt. Tum omnes ordine suprâ exposito ad transitum se comparant. Nauicula quam conscenderant liberi Regij, ad locum peruecta ad pontonis latus porrecta applicatur, nauicula item pecunia onerata ad aliud latus, vtraque vncis ad extrema retinetur. In pontone duo nobiles, Gallus vnus, Hispanus alter, ut inter duos repagulum interesset (Gallus erat Sampejanus Cantaber) Hispanus connestablium, Gallus præfectum prætorio Galliæ accersit. Qui binis remigibus comitati hic lenunculum Dominorum, ille pecuniæ nauiculam ingreditur, cæteri deinceps ordine, quoad omnes Galli hæc, Hispani illam occupassent. His perfectis rebus suam vtrique ad ripam, quàm maxima fieri potuit celeritate contendunt. Neque tamen Delphinus, dux Aureliæ & regina Aleonora, quantumuis festinarent, San-janum Luzæum antequam obtenebrasset, peruenire potuerunt.

*Liberi Regij
restituti Gal-
liam ingre-
diuntur.*

MOMPE SATVS confestim Burdegalam ad Regem mittitur, qui ei totam rem nuntiaret. Periucudum fuisse de filiorum libertate patri nuntium nemo est qui non satis intelligat: quo accepto Rex Burdegala proficiscitur, ut Aleonoræ Regine & filiis obuiam procederet: idem etiam illi faciunt, ut Regi occurrerent. Fit optatissimus occurfus in exiguo cœnobio inter Rupefortem Marcanum & Captium: quo loco horæ interuallo antequam diluxisset nuptiæ regiæ consecrantur. Regina Burdegalam regio aduentu ingressa, Coniaco iter faciunt, Ambosiam, Blasas & Sangermanum Layorum veniunt: quo loco tantisper commorantur, dum ea parantur quæ vsui erant tum ut regiû diadema Sandionysij susciperet, tum ut Lutetiæ regio apparatu exciperetur. Quibus confectis rebus, hoplomachia in vico Antoniano quo solet splendore ad ornandas rediolanensis (qui post pugnam Marinianensem Regi iure suo cesserat) Lutetiæ diem suum obiit.

PER id tempus Cæsar quum Regem sibi placatum videret, quem maximè suis conatibus obfistere posse sciebat, de imperatorio diademate sumendo cogitare cœpit. Quòd quia à papa sumendum esse intelligebat, rationem qua eum sibi conciliaret quaerit. Reperit papam in eo totum esse ut ipsius voluntatem demereretur, quò eius potentia atque auxilio Florentinos ob illatam ab ipsis iniuriam, quo tempore in Cæsarianorum manibus erat, vlcisceretur: quum omnes Medicæ gentis opes prædæ habuissent (cuius caput se papa profitebatur) Florentia & eos omnes & quotquot eorum causa facere aut sentire velle constabat, expulerant. His causis adductus ut in patriam restitueretur, his conditionibus cum Cæsare per legatos paciscitur, uti si se Cæsar opibus & potentia in patriam restitueret, ei diadema, quod à demortuo papa obtinere nunquam popellisset, imposeret. His pactionibus compositis Cæsar Barcinone soluit & Genuam appellit, quo in loco papæ legati gratulaturi ei præsto sunt, quibus etiam magna Italiæ dy-nastiarum pars se adiungit. Genua Placentiam venit, ubi Franciscus Sfortia res suas pessimo esse loco videns, (nam Papiam paulo antè amiserat) deprecatoribus Papa & Venetis vsus, auitum sibi dominatum ut restitueretur postulare cœpit: nullam in se culpam esse, marchionis Piscarij tyrannide & inhumanitate coactum rationem quaesisse qua

153 o.

*Sfortie Medio
lanum Caesar
restituit.*

fortunas & dignitatem, quibus ab eo per suam iniuriam spoliatus fuerat, recuperaret. Tandem Caesar à papa exoratus in pristinum statum illum restituit, certis additis conditionibus, quas dum prestaret, arces Mediolanensis & Cremonensis tantisper in ipsius Caesaris potestate manserunt. Quinetiam, ut maior rebus fides constaret, neptum suum ei collocat Regis Daniæ filiam, qui quidem regno exutus captivus tum temporis detinebatur.

*Florentini à
Caesarianis re
gatu papæ ob
sidentur.*

CÆSAR de bello Florentinis inferendo non tam maturè consilium capere poterat, quòd Turcam audiebat cum maximis copiis prodiisse, quibus Viennam obsidere velle videbatur. Quæ quum ita essent, necesse sibi intelligebat esse ut copias servaret, quibus tum fratrem Ferdinandum iuaret, tum ditionis suæ fines tueretur. Bononiæ tandem per nuntios fit certior Turcæ ab obsidione Viennæ similem fugæ profectio nem cum damno & dedecore fuisse: itaque papæ quod cupiebat concedit, ut in Florentinos exercitum moveret. Et secundum illam Papæ sollicitationem alia extabat causa, cur hanc sibi rem cogitandam & suscipiendam putaret, quòd Florentini in expeditione Neapolitana Gallis duce Lautreco auxilium tulissent: sed speciem suis conatis hanc prætexebat, quòd Medicæam domum in pristinam dignitatem vindicare cogitaret. Ad eas res perficiendas Philibertum Catalaunum principem Aurangium ex Aprutia, ubi cum exercitu morabatur, accersit, cui summam imperij in bello administrando desert, & in Hetruriam exercitum ducere iubet. Idem imperat Ferrando Gonzagæ magistro equitum, & marchioni Vastio peditatus Hispanici tribuno. Obsidetur Florentia continenter vndecim mensium spatio, quo tempore cum multa præclarè ac fortiter ab obsessis gesta sunt, tum ipse Aurangius Caesariani exercitus imperator in conflictu interficitur, dum eos qui obsessis subsidio veniebant, delere conatur. Florentiæ cum summo imperio præerat Malatesta Ballio Perusinus & Stephanus Columna Romanus. Quorum tam egregia virtus & industria extitit, ut nominis claritatem & magnum decus sibi compararint. Bellum hoc Tuscanum alij literis mandarunt, ut mihi ab eo scribendo supersedendum esse putem, tum quòd mei instituti non est externa bella narrare, sed quæ tantum ad meam patriam pertinent, quorum quidem notitiam habere mihi contigit.

20

LIBRI TERTII FINIS.

MAR.

MARTINI BELLAI

LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER

QVARTVS.

R E B V S inter duos potentissimos principes ita uti demon-
stratum à nobis est compositis, nemo fere erat qui non spe-
raret firmam toto orbe Christiano, quandiu illi supersti-
tes essent, pacem esse comparatam. Sed qui longo vsu re-
rum humanarum peritiam habere videbantur, statuebant
meo quidem iudicio, fieri non posse quin Regis animo
memoria insideret, quàm acerbum se ei in redimendis fi-
liis Cæsar præbuisset. Ferri enim atque ex animo recor-
dationem breui potuisse deleri, si in pecuniarum ingenti
tantum summa exigenda nimium rigidè egisset. Quòd ve-
rò tam iniquas condiciones addidisset, ut de Flandriæ &
Artesiæ suprema autoritate Regi decedendum esset, quæ antiquitus in fide & cliente-
la Gallici sceptri perpetuò fuissent, ut ducatum Mediolanensem, Campaniæ & Siciliæ
regna, quorum ius non ad ipsum sed ad filios lege redibat, remittere cogeretur, hoc ve-
rò grauius ac durius esse, quàm ut indignitatis memoria in perpetuum deponi posset,
quin aliquando Rex aut certè liberi factam sibi iniuriam reminiscerentur, quòd re-
gnum hoc pro amplitudine ac dignitate nimium angustis finibus circumscriptum esse
videretur. Quemadmodum illi suspicabantur, sic accidit. Plurimi enim qui Christia-
num orbem bellis laborare quàm quiete frui malebant, Cæsari ostendebant, Regem, si
Mediolani recipiendi vnquam facultas daretur, nunquam postea quieturum, neque
passurum ut Neapolim & Siciliam ipse liberè teneret. Commodissimum ergo videri, si
omnem in posterum spem huius ducatus potiundi præcideret. id fieri nullo negotio
posse, si illum Sfortiæ restitueret: sic enim & pecuniam ingentem ab illo accepturum, &
vniuersis Italiæ dynastis ac populis satisfacturum, qui Mediolani ducem vicinum sibi
esse mallent æqua vel etiam minori potentia, quàm vel Cæsarem vel Regem, quorum
vires illis suspectæ meritò essent. Simul etiam hoc facto omnes ab eo adduci posse, ut
ad defendendum Sfortiam fœdere coniungerentur: quæ res novos illi socios & ami-
cos conciliaret, & Regis gratiam autoritatèque minueret. Addebant alij perfore ac-
commodatum, si ducem Sabaudia, qui regionem in ipso transitu è Gallia in Italiam si-
tam habet, ad hoc fœdus ascisceret: hoc enim obstaculum & tanquam firmissimum
obicem fore, quo impeditus Rex nunquam expeditionem in Italiam suscipere in ani-
mum induceret. Ad hanc rem perficiendam suadebant, ut comitatum Astensem cum
clientelis duci tribueret, ut deinceps bella quæ apud Insubres gererentur, ad se ille pri-
uatim pertinere intelligeret. Quinetiam in eum sermonem venerunt, ut dicerent ope-
ra Sabaudi Heluetios & Rhetos à societate atque amicitia Regis alienandos esse, quò
ad Cæsarianas partes transirent. Denique omni ratione contenderunt, ut eum amicis
& auxiliis destitutum ita debilitarent, ne postea ex ea solitudine emergere posset. Et fa-
tos de ducatu transfegerat. Cæsari hæc omnia iam inde narrabantur, quum Barcinone

*Noni belli v-
triusque occa-
siones querun-
tur.*

1530.

Genuam nauigare cœpisset. Qui consilium hoc sequutus, verbo suadentibus papæ & Venetis assentiebatur, re autem vera istis autoribus adducebatur vt Sfortiam de integro ducem Mediolanensem constitueret.

Nec verò deerāt alia ex parte, qui Regi & Regijs liberis, quoties res ita & temporis facultas ferebat, subiicerēt indignum esse Cæsaris facinus, qui in manū Sfortiæ hominis obscuro loco & spuria matre nati, quēque ipse non semel publicè proditiōis & perfidiæ incufasset, hunc ducatum tradere mallet, quā regi, cui sororem collocasset, aut certè filiis, quorum iure optimo esset. Quem si ipse sibi seruasset, esset tamen mussitanda hæc iniuria: nunc quod velut illis contemptis alteri isti tradidit, id verò minimè ferendum esse. Iam verò quis suspicaretur ducem Sabaudum regiam auctoritatem & opes tam parui ducturum fuisse, vt oblatum Astensem comitatum acciperet, quem ab omni vetustate ad aurelianum patrimonium pertinere constat? Quod si tantam à Cæsare iniuriam animaduertere non placet, aut fœdus nuper initū prohibet, in Sabaudum certè experiri licet, aduersus quē satis multæ & idoneæ belli causæ extant. Cui si Cæsar auxilio esse volet (quod facturum eum vix dubitari debet) non pacem ipse violauerit: non iustissimam causam dedisse videbitur, cur tum ipse tum liberi de recipiendo Mediolano contendant? Non desunt eis summa hominum studia & voluntates, quibus summæ indignitates quas ab Hispanis perferunt, Gallicum nomen charissimū reddiderunt. Siccine prætereunda est ea facultas quam casus ipse nobis obtulisse videtur? Huiusmodi sermones crebrò apud eum habebantur, & alij, quibus faciliè commoueri animus exulceratus potest, vt indignum sui fastidium & iniuriam non ferre statuatur. Regi vehementer dolēbat damnum acceptum, vehementius etiam cōtemptus: si occasio quærenda esset, iam sibi satis causæ datum esse intelligebat, pace iam inde ab initio à Cæsare violata, qui aulicos Delphini & ducis Aureliæ ministros emittere è vinculis nauticis (quod eos per summam iniuriam coniecerat) quanuis ab eo per conditiones pacti Cameracensis appellatus recusasset. Nec verò eum fugiebāt coitiones & coniurationes quas Cæsar & Ferdinandus frater, quas item Sabaudus & Sfortia per suos machinabantur, quibus Heluenios & reliquos socios alienare conabantur: id quod planè pacem labefactabat. His omnibus rebus vnum repugnabat, quod quantum malorum superioribus bellis illatum esset Ecclesiæ Christianæ reminiscebatur, & quantum porro acceptura esset, si bellum denuo susciperetur, perspiciebat. Quamobrem placidè potius & amicè quod suum erat tandem vel pecunia redimēdum esse statuebat, & moderatè agere quā bello ius persequi decreuerat. His causis permotus Rabodangium ad Cæsarem & Ferdinandum eo consilio mittit vt arctioris etiam necessitudinis & coniunctionis ratio quæreretur. Quæ in sententia & animi proposito Alconora huius mariti illius fratris amantissima, pro sua summa virtute & singulari prudentia eum confirmabat. Quæ nihil omnino reliqui faciebat, quod ad firmissimam pacem & veram amicitiam colendam tuendamque pertinere intelligebat.

Alconora regina pacis colende studiosissima.

HANC ob causam quum esset in Germania Morettanus Regis apud Cæsarem orator, effecit illa vt Curtibaro ex Cæsariana turma (quem archiduci Philippo patri intimum & maximè acceptum fuisse recordabatur) ad Regem Sangermanum Layorum mitteretur, qui pacem inter Regem & Genuenses conciliaret, quò commercia exercendi in Gallia potestas illis fieret. Cuius legationis specie negotium illi datur vt eam a diret, vt de colloquio ageret, quod coram inter se Cæsar & Rex habituri essent, quod ipsi coniunctionis illius arctissimæ autores essent. Quod tametsi Regi valde probabatur, cui nihil antiquius erat quā vt bona fide in gratiam rediisse viderentur: tamen quoniā ista reginæ consilio & ductu adhuc administrata fuerant, se prius immiscere noluit, quā negotium amplius processisset. Itaque rem omnē Alconoræ & matris duchissæ Angolismensis diligentia prudentiaque commisit, quibuscum Curtibaro sæpius egit, ac rem eò deduxit, vt regina eius verbis adducta primum Tumbanum deinde armigerum Sillium ad Cæsarem fratrem de loco & tempore ad congressum habendum constitutendo mitteret.

CÆSAR tum temporis siue quod ista in medium attulerat, vt vel Regis sociis suspicionem iniiceret, vel ex suorum animis euelleret, siue quod vno tempore diuersis locis

cis communicare consilia cupiebat, ut quod sibi ex omnibus maximè necessarium videretur arriperet, cum cardinali Campegio (is in Gallia legati Romani munere fungebatur) per literas agit ut de sarcienda Ecclesiæ concordia & vniuersa inter Christianos componenda pace curam susciperet. Idem papæ per literas significat, se quicquid cum Rege videretur agere, nihil tamen eius causâ facturum, nihilque causâ esse cur in suspitione ullam apud eum veniret. Papa tamen Cæsari affirmanti non tantam fidem habendam putauit, quin cum Rege per nuntium expostularet quod se in scio de tantis rebus inter principes ageretur. Rex obiectam criminationem diluit, docet nondum eousque rem progressam esse ut cum illo temere, antequam aliud firmitus subesset, communicari deberet: hæc duntaxat per Cæsare inter foeminas agi cœpta esse. Itaque & de ea re ne amplius ageretur vetuit, & à Cæsare ista consulto in medium prolata esse sensit, ut aliquid eliceret quo socios omnes suspitione iniecta alienatos sibi conciliaret. Tamen quum de congressus & colloqui illius spe irrita & consilio reuocato per Pomeræum Cæsari sese purgaret, nullam afferendam causam putauit quàm matris reatricis mortem, quæ cum regina negotium illud hucusque prouexerat. Huius primariæ foeminae mores integerrimos, ingenium & singulares virtutes, quantumque sui desiderium superstitionibus reliquerit, si coner describere, opus fuerit maius quàm pro breuitate commentariorum suscepta. Cæsar Pomeræo quum ad se venisset, dat in mandatis Regi nuntiaret quemadmodum in Germaniam proficisceretur ad copias aduersus Turcam comparandas, quæ alteram in Austriam expeditionem suscipere audiebat: petere se à Rege ut interim in reconciliata amicitia perseveraret. Rex non modò assentitur, sed illum etiam rogat ut principum & dynastarum qui Christi cultum profitentur cœtum cogendum curaret, quò de exercitu communibus impensis aduersus Christiani nominis hostis conatum colligendo statueretur. Eadem postulata & conditiones Rex ad papam per episcopum Altissiodorensem Tinteuillanum oratorè perferri curat. Petit papa ut legatum cum amplissimis mandatis & libera potestate Romam mittat, qui de tanta re cum reliquorum principum legatis agere possit. Rex statim morem gerit, legatum ducem Albaniam illuc mittit, atque ad hanc rem perficiendam non solum opes suas & exercitus sed seipsum etiam dicat vouetque.

*Regis mater
moritur.*

CÆSAR quum antea iam in Germaniam profectus fuisset, multa principibus ceterisque Imperij ordinibus pollicitus fuerat, quæ illi non præstari conquerebantur: maxime quum in his præcipuæ dignitates, iura atque priuilegia imperij agerentur. Quindum Cæsaris consilium erat ut principes & reliquos imperij ordines cogeret Ferdinandum fratrem regem Romanorum admittere, eiusque electionem confirmaret, quæ tamē vitio facta erat, utpote contrà quàm bulla aurea & veteres imperij leges ferrent. Id quod ex eis multi iniquissimo animo tulerunt, eamque ob causam Ioannes Elector Saxoniæ, dux Ioannes filius, Gulielmus & Ludouicus Bauariæ duces, Philippus Lantgrauius Hassiæ & alij principes conciliis aliquot conuocatis, tandem inter se pactum ineunt, quo imperij iura, priuilegia libertatesque tuerentur & seruarent. Regem etiam sapen-
Germanorum
principum ad
Regem nuntij
 mero per nuntios rogauerant ut pro vetustissima quadam societate & coniunctione, quæ integra semper & sacrosancta inter imperium & Gallicum regnum intercesserat, fœdus commune iniret. Ad ea Rex responsum verbis commodis temperauerat, eosque per Gervasium quendam Vannium doctorem genere Germanum in amicitia & fide continuerat, nihil quod priuatim pacem cum Cæsare initam læderet promiserat. Porro quo tempore Cæsar ea quæ ad congressum & colloquium illud pertinebant, papæ (uti dictum est) indicauerat, causâque adeo nonnulla Regi dabatur cur animum & aures plurimis præberet, qui Cæsarem hoc agere monebant quemadmodum vanis eum verbis produceret, dum interim cōiunctis omnibus & necessariis nudaret, quos ad se quàm maximè posset raperet: principum Germanorum nuntij ad Regem reuertuntur cum amplissimis mandatis, quæ ipsi chirographis, signis & stemmatibus confirmant. Habebant præterea exemplum pacti bona fide descriptum, quò perspiceret eorum mentem non esse ut quicquam inuaderent, sed ut imperij præsidium quærerent: ad quod tuendum eum etiam vetusto illo fœdere obstringi, nec esse quòd vereretur ne hac ratione in pacem cum Cæsare initam incurreret. Sibi denique, si ab eo destituerentur, vel in manifestissimum certissimumque tum dignitatis tum fortunarum discrimen veniendum

I 35 I.

esse, vel Cæsarem pro libidine atque arbitrato imperaturum: cuius mentem & cōsiliū esse satis constaret, ut illos sibi subigeret, imperiūque gentile & hæreditarium redderet. Magnopere ex eis quosdam timere ne ille specie belli Turcici in suum exitiū vires quas ipsimet ad oppugnandum communem hostem suppeditassent, conuerteret. In summa ita illi persuadent, ut ad eos legatum cui voluntatem & cōsiliū suum communicaret, mittere statueret. His promissis nuntios à se dimisit.

QVVM in Germaniam illi rediissent, principes nullum tempus intermiserūt, quin subinde per literas postulata ingeminarent, Regemque crebrò monerent, faceret ille ut promissa quamprimum apparerent, idque eo magis quòd Cæsar illos inter se coitionem & fœdus percussisse certior factus maturabat. Ratis bonam venire, neque à minis & durioribus verbis sibi temperabat. Rex quòd sibi nihil nisi conscio & suadente Anglo fratre coniunctissimo tentandum existimabat, iam inde quum ista agi cœpta essent, legatos miserat, qui apud eum essent, illorūque principum postulata & conditiones quas ferebant exponerent, qui denique ab eo cōsiliū peterent quam ratione hoc fœdus ambo inirent, ut pax illa cum Cæsare facta non violaretur. Quare intellecta Anglus episcopum Vincestriensem Vattevillam Normanorum ad regem de nouo fœdere faciendo miserat. Hoc enim totis viribus conabatur, ut Regem ad fœdus ascisceret quod contra Cæsarem vel inuadendo vel excipiendo fieret. Quod ille assentiri nunquā voluit, quòd fidem datam semper seruare instituisset. Illud quidem concedebat, se impensis principes adiuturum, dum suas fortunas, dignitates, iura & libertates tuerentur. Legato item Cæsaris Leidekerco (qui eum hac de re conuenerat) apertè responderat se pactis illis quidem cum Cæsare initis bona fide stare decreuisse, præter illa verò ut in illius gratiam priuatim aliquid facere libeat, nulla se ab illo ratione inuitari, exiguum in se illius studium perspicere, quem amicis omnibus sociisque alienatis & sibi conciliatis debilitare conabatur.

EPISCOPVS Vincestriensis rebus cum Rege nō constitutis, venia accepta rediit. Quæ res Anglo iam in Cæsarem exacerbato (quem sibi contumeliosè & superbè inuitari audiebat) adeo displicuit, ut ex iis quæ passim Regis apud se oratori dicebat, non leuem alienatæ voluntatis suspensionem præberet. Regis orator ut huic malo obuiam iret, eum rogat ut scripto mentem suam planè aperiat, Vincestrium fortasse non satis perspicuè re oratione explicasse. Quibus verbis Anglus adductus capita pactionis quæ inire cogitabat (quam arctiorem confœderationem vocabat) de integro tradit. Hæc capita magna ex parte huc spectabant, ut pactio de bello inferendo, non solum propulsando fieret: qua de re à Regis oratore admonitus, multa ad leniorem sententiam traduxit, & ad Regem certo homini nominatim delecto perferenda dedit. Rex interim ad principes Germanos Gulielmum Bellaium Langæū ex sua turma mittit, datis mandatis principum ut se purgaret quòd tardius ad eos misisse videretur, quam moram non negligentia vlla accidisse, aut quòd minus illos iuuare cuperet, dum iura, consuetudines & instituta Imperij tuerentur, sed quòd ad Angliæ regem necessarium & fratrem coniunctissimum mittendum censuisset, quem in ea re suscipienda summa erga eos voluntate esse perspexisset. Vincestrium episcopum ab eo missum mensē & eo amplius apud se fuisse, deinde ad eum rediisse, sub protectionem confirmasse illum non paruum pecuniæ summam ad hanc rem collaturum, tamen si nondum planè id constitutum esset. Quare ne diuturnior mora molesta illis esset, neve se de consilio capto quicquam mutasse suspicarentur, Bellaium mittere decreuisse, qui partim hanc moræ culpam deprecaretur, partim illis regia autoritate & fide interposita ostenderet, se pro eo ac sacri Imperij iura & priuilegia facta tecta esse cupit, ad opem ferendam paratum fore, etiam si soli sibi hæc res suscipienda esset, & Anglus maturè satis (quod tamen ne suspicaretur quidem) de aggrediendo negotio constituisse non videretur.

HABEBAT præterea Bellaius in mandatis, ut certò illis confirmaret, si Cæsar, cū quo initam pacem colere & integram semper tueri cogitabat, bellum eis inferret, quo iura illa amplissimi Imperij & consuetudines violare conaretur, (quod tamen tentatum sibi minimè videri) sic haberent, se neque illorum iniurias neglecturum, neque quicquam prætermisurum quo illis præsidio & auxilio esse posset. Et quoniam illi per legatos quæsierant quantam pecuniæ summam ad huius belli sumptus polliceretur, quan-

Langæus ad
Germanos
principes mit-
titur.

quantamvis ante bellum conflatum praesentem conferret, ne forte adeo repentinus esset Caesaris conatus, ut oppressis mittendi è tam longinqua regione auxilij nulla daretur facultas: vberima Bellaio se mandata & potestatem cum illis agendi dedisse: sic tamen ut disertis verbis vetaret ne pecuniae ad laceffendum bello quemquam ex confederatis ac ne Caesarem quidem, verum duntaxat ad Imperij iura & instituta seruanda & illos defendendos infumerentur: qua de re diligenter & prouide ab eis caueret. De duce porro Wirtembergensi, se omni ope annisurum esse, ut quantum pacti illius conditiones ferrent, potentiam & auxilium ad eum defendendum & ornandum nunquam negasse videatur. Caeterum eidem legato negotium datur, ut dispiceret quam ratione diffidia religionis, quibus Germania conflictabatur, tolli possent, ex quibus periculum erat à bellis ciuilibus & innumeris calamitatibus, quae cum in eos priuatim tum in vniuersam Christianam Ecclesiam redundarent. Bellaius medio ferè Martio anno 1531 Hostia Normanorum profectus circiter medium Aprilem ad Principes Germaniae peruenit.

PER id tempus duo legati ad Regem veniunt, vnus à Ioanne Vngariae rege, Hieronymus Lascus vir praecipuae in aula nobilitatis & dignitatis, alter à Caesare Balanconius, qui summum apud eum locum obtinebat. Vngarus affinitatis coniunctionem expetebat, & pecunijs iuuari postulabat ad opem patriae ferendam, quae superioribus bellis valde attrita, & oppidis dirutis labefactata fuerat. Quod ad primum postulatum attinebat, iniectus est de Isabella regis Navarrae sorore sermo: de altero, concessa est quaedam pecuniae summa, ea lege ne ad laceffendos bello Regis socios illa vteretur. Nominatim verò Rex Lascus dat in mandatis, moneret ille Vngariae Regem, quocunque tandem bello appeteretur, ne auxilio Turcico aduersus hostem uti in animum induceret. Quod si faceret, se illum pro hoste habiturum, neque vllam pacem aut amicitiam respecturum, quominus Turcam religionis nostrae hostem Christianorum fines ingredi prohiberet. His conditionibus quum pactam pecuniam Lascus abstulisset, missus est postea Antonius Macaltus regius cubicularius & à secretis, qui eam retulit.

BALANCONIVS Caesaris verbis docet maximum & grauissimum exercitum à Turca in Vngariae fines ad Austriam occupandam introductum esse, ad eius conatus infringendos magnas se copias terra marique comparasse: ut quod ad vires attinet, nihil iam sibi ab illo metuendum esse putaret. Petere tamen à Rege ut pecuniae non exiguum summam ad sumptus ferendos, equitum quandam manum & triremes aliquot, quas in mari Mediterraneo habet, mitteret. Ad ea Rex respondet, Caesarem à se non ita pridem vices centena millia coronatorum accepisse, ut satis illi esse videatur: deinde mirum esse quod pecunias tanquam à negotiatore quopiam aut trapezita petere videretur, ac non potius à principe Christiano, qui gloriae, periculi & iacturae particeps esset. De equitatu quod petebat, eum esse firmissimum regni robur, quo semel amisso, nihil iam à se deinceps suscipi posse quod Christiano nomini gloriae & praesidio esse queat, imò se ad omnes casus & hostium iniurias expositum fore. Proinde nolle se tanto periculo illum obijcere, quin ipse cum tam firmo peditatu & re machinaria simul proficeretur, ut nonnisi magno hostis malo illum amittere cogeretur. Aestatem iam praecipitare, ut equitatus multa demum hyeme in Austriam perueniret: quo factum iri ut itinere, anni tempore & laboribus iam antè fractus esset, quam in conspectu hostis venire aut aliquam operam nauare posset. Iam verò tanto exercitu à Caesare collecto (ut ipse Balanconius inflatus praedicabat) nihil esse opus auxilia in Germaniam mittere, sed potius in Italiam, quod fama sit Turcam cum alijs copijs expeditionem instituere, quum nemmo se ad resistendum compararet, quod etiam Rex propter locorum propinquitatem facilius mittere quam in Austriam queat: se ad illam tuendam quinquaginta hominum millia confecturum. Sustineret Caesar tanti hostis in Germania impetum: se quidem cum Anglo amantissimo & in perpetuum coniunctissimo fratre paratum esse, ut proxima aestate cum his copijs aut etiam maioribus in quancunque partem opus esse videretur expeditionem faceret. Quod ad classem attinet, sibi magnam esse oram maritimam Prouinciae & Galliae Narbonensis, piratarum incursionibus (qui tum magno numero mare obsiderent) obnoxiam: quam minimè æquum esset defensoribus nudare, neque classem vlli comodato dare, ad quam sustinendam stipendia ab ijs qui illam oram accolunt penderentur.

Vngarus à Rege auxilium petit.

Caesar ad bellum Turcicum subsidium petit.

153 2. Hæc Regis responsa Cæsar in ordinum Imperialium conuentu Ratisbonensi omnibus audientibus narrauit, sic oratione temperata, vt res in deteriore partem acciperetur, eo cōsilio vt Regi apud principes & ciuitates Germaniæ inuidiam conflaret, qui cōmune illorum periculum & impendentem perniciem negligere videretur. Quibus cognitis rebus Bellaius, quem ad Imperij principes miserat, & communicato cum Velio altero Regis apud Cæsarem oratore consilio, exiguam de confirmanda inter eos pace atque amicitia spem superesse intelligebat. Principes præterea ob tarditatem & taciturnitatem Cæsaris iam sibi timere ne ab eo opprimerentur, & à Rege destituerentur, animaduertebat. His causis permotus ijs conditionibus paciscitur quas principum legati petierant, & Cebengæ (qui locus est in Saxoniæ ducis ditione) inter se conciliauerant. Quæ causa fuit cur Ioannes Federicus Saxoniæ dux, iam iter Ratisbonam ingressus, regrederetur, & Estingnani Bauarorum legati concilio coacto hæc pacti capita componerent, societatemq; inter Regem, principes & populos sancirent.

Rationis Anglicanae capitula.

D V M apud Germanos comitia Imperialia habentur, Rex capita ab Anglo temperata (vt dictum est) accipit, quæ paulo post, nonnullis detractis & additis in Angliam remisit, vnâ cum potestate quam Pomeræo faciebat vt in illa verba pacisceretur. Capitulum potissima hæc erant, vt si ex eis alteri bellum in suis finibus inferretur, Rex Anglo auxiliares quingentos cataphractos mitteret, quibus stipendia ab Anglo persoluerentur, vtique duodecim naues comiteatu, tribus militum millibus & rebus omnibus necessarijs instructas ad pacanda maris loca à Mahæo promontorio ad fretum Caletanum mitteret. Vtique Anglus, si Rex bello in Gallia appeteretur, classem pari numero conficeret, & Anglorum sex millia mitteret, quibus tamen à Rege stipendium numeraretur. Vtique illato statim alterutri bello, vicissim mercatoribus qui à principe belli autore essent, quicunque in sua ditione reperirentur, manum inijcerent, ea tamen lege, vt principi illi denuntiari curarent, vt quos initio belli detinuisset restitueret: quod si recusaret, dederentur isti in manus Regis bello laceffiti, quibus clarigationis iure ad suos recuperandos vel damna sarcienda vteretur. Vtique neutri foedus pactumve cum alio quopiam principe, dynasta aut ciuitate non admonito & ascito socio facere fas esset. Hæc foederis capita Pomeræus ab Anglo ad Regem pertulit, qui tum Castellobrianti Britonum erat, simul syngrapham quinquagies mille coronatorum quos Anglus conferre assentiebatur ad seruandas sacri Imperij libertates & priuilegia. Habebat insuper mandata vt de congressu ac colloquio inter illos habendo ageret, vt vnâ rationem quærent qua Turcæ obuiam iretur, si quidem Christianis infestus esse pergeret: quæ res vehementer Regi placuit. Dum hæc renuntiantur, per commodè cadit quod adesset Bellaius, qui à principibus Imperij redibat: quem Rex ilico ad Anglum mittit, qui cū de pactione Germanica & ratione legationis certiores coram faceret. Dum Rex apud Britones commoratur (vt diximus) ex regionis ordinū sententia statuitur vt Franciscus Regis primogenitus delphinus Viennensis dux Britonū agnosceretur, ea lege vt quum ille regnū iniret, Regiæ dignitati ducatus adunaretur, vtq; primogenitus Regiæ proles deinceps diceretur delphinus Viennensis & dux Britonum, stemmata itē Britonica cum Franciæ & Delphinatus gentilijs insignibus permiscerentur, sicque eodem ordine fieret in ijs qui postmodum regnaturi essent, si quidem Delphinum absque liberis mori contingeret. Ita antiquatum est pactum matrimoniale Caroli octaui cum Anna Britoniæ ducissa, necnon Ludouici duodecimi cum eadem, pactum denique Francisci primi tum Regis cum Claudia Ludouici illius & Annæ filia. Hæc in tabulas relata, & omni cautione, vt rata in posterum essent, comprobata sunt.

Britoniæ ducatus cū delphinatu coniunctus.

Alterum Regis & Angli colloquium.

BELLAIUS & Pomeræus in Anglia cum rege de die, loco, ratione, ordine & ritibus habendi illius congressus transigunt. Vt autem de ritibus in ea re seruandis statueretur, Rex curam Mommorencio præfecto prætorij & Galliæ mareschallo committit, Anglus duci Northfolco, vt eorum consilio atque consensu res tota gereretur & administraretur, non secus ac idem factum fuerat ab eodem Mommorencio & cardinali Yoricano, quum hic Compendium ille in Angliam iter fecisset: quemadmodum horum cōmentariorum lib. primo dictum est. Rebus confirmatis Boloniam nauigauit Anglus circiter vicesimū Octobris diem anno 1532 à Rege & filijs exceptus. Post amicissimos complexus & vera fraterni amoris testimonia, in ædibus cœnobij Boloniensis ambo coeunt,

coeunt, ut dimidia illius pars ab utroque teneretur. Ibi Rex Northfolcum & Southfolcum duces torque cochleato (hoc insigne est equestris in Gallia dignitatis) donat, Anglus Mommorencium & Philippum Chabotum Brionium Galliae amiraliū sua periscelide ornat. Post epulas & reliquas omnis generis oblectationes Boloniae exhibitas, quibus tum Galliae tum Angliae principes & cardinales cum maxima antistitum & nobilium parte interfuerant, ambo simul Caletum proficiscuntur, ubi Rex non minori splendore quam Anglus Boloniae maximo totius nobilitatis & reliqui comitatus plausu excipitur. Illic eiusdem mensis die vicesimo octavo eodem anno foedus in haec verba incunt. Quamquam non dubitarent quin maleuolis obrectatorum sermonibus, quibus sua existimatio laedebatur, nihil loci neque fidei apud homines sanos esset, sed se tales semper habitum iri confiderent, quales reuera sint, nempe nominis Christiani amplificandi in primis studiosos: (cuius rei testimonio essent oblatae ab ipsis conditiones ad propulsandum bellum Turcicum) tamen quum magnopere sua referre intelligerent hanc suam voluntatem omnibus in dies notiolem fieri, reliquosque principes secum coniungere cuperent, ut omnium consilio dispiceretur quid quisque virium ad sanctum hoc opus conferre queat, qua ratione locis periculo vicinioribus consuli possit, quibus Turca, siue susceptum bellum prosequatur siue aliud nouum machinaretur, imminere videtur, se consilia ad eam rem suscipiendam in illo congressu contulisse. Quamobrem licet sibi nuntiati esse eo ipso loco meminissent Turcam copias abduxisse, tamen veriti ne huiusmodi receptus ad nouam cladem inferendam institutus esset, (praesertim quum bonam exercitus partem in Vngaria reliquisset) statuisse, siquid huiusmodi contingeret, exercitum cogere millium octoginta hominum, in quibus equites ad numerum decem millium essent, cum tormentorum multitudine quanta satis esset: neque nisi mutuo consensu has copias dimitti aut sciungi posse. Denique missuros se ad eos per quorum fines iter illis esset faciendum, siue in Italia siue in Germania, ut sibi eorum voluntate sine ullo maleficio, cibis pretio comparandis transire liceret.

Foederis inter
Regem & An-
glia formula.

PRÆTER istud foedus Anglus apud fratrem Regem grauiter de iniuria conqueritur quam sibi à Papa in re diuortij fieri contendebat, quem eò etiam vellent adigere ut vel ipse Romam proficisceretur, vel certum aliquem cum mandatis & procuratore, qui ipsius nomine Romae litigaret. Hoc verò neque ullam iuris rationem pati, neque ullo exemplo fieri posse. Imò quoties tale quiddam in summorum principum causa accidisset, iudices ad eorum ditiones mitti consueisse: quod & tale negotium, quo magis ex sese nihil quisquam habere potest, ut pote ad animi causam pertinens, ac de quo suis cuique verbis respondendum est, parum tutum est procuratori mādare: & principem verò relictā regni administratione & cura Romam proficisci, cuius æquitatis esset? Conquererebatur etiā nimium graues exactiones ab Ecclesia Romana in Anglicani regni clerum & plebem fieri: quibus verbis Regem in papam & Ecclesiam Romanam exacerbare conabatur. Summa enim contentione laborabat ut ambo legatos ad papam mitterent, qui cum ad totius Ecclesiae concilium quasi vadimonio denunciato vocaret, ubi audiret quā multa praeterea & fas per summā iniquitatē in principes Christianos & eorum populos faceret, eaquē omnia concilij autoritate atque iudicio emendarentur & reformarentur. Id verò Rex non planè sibi denegandum esse censuit: verum quoniam papa ab eo per cardinalem Grammontium petierat ut Nicææ vel Auenione post Caesaris in Hispaniam reditum coram possent colloqui, Anglum amicè rogat ut res in aliud tempus reijciatur. Atque ut placare sibi quoque in animo esse cum papa expostulare, suas nec paucas nec leues querelas commemorat, quod nimium grauātē ille videretur concedere ut decimas quasdam ex amplissimis cleri facultatibus ad Turcicum bellum propulsandum acciperet: remque ab eo diutius per dissimulationem trahi conquererebatur, quam antea liberalius promississet. Accedebant nouae & immodicæ exactiones quas Romae fieri in diplomatibus conficiendis Ecclesiam Gallicanam apud se conquestam esse dicebat, ex quibus haec mala consequi, regnum Gallicum pecunia quae efferebatur exhauriri, clerici opes extenuari, sacra aedificia non instaurari, denique mendicos, ut æquum esset, non alii. Quae omnia ut vera esse constaret, afferri à clero quod caducaria sacerdotiorum iura, in quibus nullus seruatur modus, summo iure exigantur, quod multitudo noua ministrorum praeter morem introducta sit, quibus satisfieri, quum diplomata conficiuntur,

Anglus de papa
duriori imperio
conqueritur.

Ecclesia Galli-
canam Roma-
ne curiae exa-
ctionibus vexa-
uit.

1532.

præter id quod antea persolui consueffet, oporteat: quod qui in demortuorum locum allegendi sunt, id pecunia quæ ad papæ fiscum redeat, emere soleant, quod hostiarijs, cubicularijs, protonatorijs, eorumq; pueris cursoribus & famulis non leuis pretij munera danda sint: quod ad Apostolicas basilicas instaurandas ingentes pecuniæ cogantur, quæ ferè tamen ad bellum cum Rege gerendum profunduntur: quod diplomatum multum imperetur vbi vnico opus est, multa etiam alia per fraudem fiât, quæ nulla ratio, nullum ius fieri postulat: vt nihil aliud quàm pecuniæ aucupium & nundinatio videatur. Quod quum antea caducarium illud ius in ijs tantum locum haberet qui in demortuorum vicem sufficiebantur, nunc in ijs etiam sacerdotijs exigatur, quæ quis dispensatione (quam vocant) consequitur: quod quum in re aliqua quæ iure prohibita sit, legis gratia vel relaxatio sit, ibi arbitrariæ compositiones immodicæ sint & exitiosæ: quod denique semestris illa prorogatio sacerdotij ineundi, quæ ijs decernitur qui in locum alicuius se abdicantis alleguntur, causa sit cur plurima per falsimonium & adulterationem fiant, vt vera esse euentus comprobatur. Ad hæc vitia emendanda multos sæpè numero à se contendisse, vt Ecclesiæ Gallicanæ concilium indiceretur: se tamen adhuc cunctatum fuisse, quod expectandum sibi intelligebat, dum papa ipse huic malo prospiceret. Verum quum ducatus Britoniæ ordines conuocasset, sibi à totius huius regionis clero grauissimas querelas fuisse exhibitas, in quibus multa essent adeo fœda & turpia, adeo offendentis piorum animis obnoxia, adeo ab ea charitate qua Ecclesiam florere decet aliena, vt nihil suprâ: vt sibi nequaquam credibile sit ista papæ nuntiata esse. Ad extremum se priuatim quoque grauissimas expostulandi causas habere, quod quum papam non late-
ret quàm propensum animum & paratam operam ad defendendum orbem Christianum ostendisset, se tamen sciret illo sinente & coniuente per calumniam accusatum esse, neque vllam interim ab eo significationem datam fuisse, qua se immerito fuisse in-
cusatum constare velle videretur: quum tamen summam semper diligentiam adhibu-
isset, vt quoties falsis criminationibus impetebatur, papæ purgatus esset. Quinetiam e-
piscopum Verulanum à papa ad Heluetios necessarios suos & fœdere coniunctos mis-
sum, tum occultis coitionibus tum alijs rationibus nihil non fecisse, quod fœdus quod il-
lis secum intercedit solueretur: quanquam se longè aliter tum de sede Apostolica meri-
tum esse recordaretur, tum de ipso priuatim papa, postquam ad summæ dignitatis filium sem-
gium euectus fuerat: quiq; se Ecclesiæ addictissimum & obsequentissimum filium sem-
per præstitisset. Nihilominus tamen sibi placere, vt antequam misso legato (quem admo-
dum fratri suo charissimo se facturum recipiebat) papam de hisce vitijs tollendis com-
monefacerent, leniore alia via rem aggredierentur, ad quam tam idonea facultas tum
temporis dari videretur.

Rex de papa
conqueritur.

PER id tempus Cæsari Genuæ nuntiatur Turcam cum exercitu Vngariam ingres-
sum, in Austriam ipsam contendere. Quo nuntio tamen nequaquam de itinere in Itali-
am suscepto deductus est, sed propriam ditionem & ipsum fratrem libidini hostis obie-
ctum deserere maluit, & progredi, vt papam conueniret, perseuerat. Rex iniquum in se
Cæsaris animum satis perspexisse videbatur, neque Anglus ipse ignarus erat: cui etiam
Cæsar non minus infestus erat ob diuortiū quod ille moliebatur. Cuius causa papa quo-
que acerbiori in Anglum erat animo: vt suspicaretur à duobus istis Regibus aliquid in
suum incommodum suscipi posse. His causis permoti statuunt vt ad papam Turnonius
& Grammontius cardinales, vt pote ipsius velut genimina proficiscerentur, quæ specie
prosequendi in congressu illo cū Cæsare obseruarent, occurrerentq; nequid grauius in
se statueretur, aut certè siquid huiuscemodi accideret, per illos certiores facti suis ratio-
nibus prouiderent. Iis Rex in mandatis dedit, vt papam tãquam ipsius proles & filij ob-
sequentiissimi monerent, quemadmodum duo potentissimi Reges multos grauius que-
ri, expostulare & indignari ob præsentem rerum statum audiissent. Quibus rebus addu-
ctos statuuisse per communes legatos denuntiare vt istas equissimarum querelarum an-
fas præcideret: sin minus vellet, se ita rem curaturos, vt illi constaret quâ non essent ho-
rum duorum vires contemnendæ. Quare docerent & omni ratione persuaderent offi-
cij illius esse, videre vt duobus Regibus satisfaceret, maximè ipsi Anglo, cuius res non mi-
nus ac si suum decus & fama agatur, curæ sibi esset. Monerent præterea vt ille etiam atq;
etiam apud se cogitaret quàm commodum & vtile ei esset duobus Regibus amicis &
propicijs

Reges co-
gli ad papam
legati.

propitijs vti, quàm detrimentosum contrà tum illi tum ipsi sedi Apostolicæ foret si eos abs se alienaret: præsertim quum tam firma & intima inter eos coniunctio coaluisset, vt nemini iam vlllo pacto dubitandum sit quin omnium quæ gesturi sunt vna videatur ratio & voluntas: hoc profecto certissimè statui possit, eam esse illorum potetiam, vt cum socijs & auxilijs tum publicis tum occultis magnum quiddam, quum suscipere libebit, perficere posse videantur. Quam rem illi summo opere considerandam esse, ne eos irriter, & ad moliendum aliquid perpellat, ex quo in posterum ingens damnum & immensus dolor compararetur. Etenim si concilium totius Ecclesiæ indici semel postularent, (quum in suo vterque regno & ditione cum alijs qui se ad illos aggregare vellent, separatim possint cogere) idq; si illis vel denegaret, vel si differret, eius moram & tarditatē prodensatione haberent, ac sic absque eo indicerent & conuocarent, suam causam ceteris principibus Christianis facilè probaturos esse, quum expostulationes grauissimas in medium adducerent, quibus vel pares vel etiam gratiores expostulandi causæ suppetere. Hinc futurum esse vt omnes suis vetarēt ne Romam pecunias ferant, neu mittant, siue directò siue indirectè, siue collybo siue alia permutatione: talemque multam denuntiarent, nisi decreto pareatur, vt facere contrà audeat nemo. Ad ista etiam adderēt, se Regem Christianissimum audijsse, quum diceret, si papa suis diris & pōtificiæ censuræ imperio in se suosque sœuire vellet (quod tamen illius maiores in Regem Galliæ facere haud quaquam consueuerunt) vt sibi Romam esse tandem eundum videret, quò caput deuotum maledictis liberaret, se tanto comitatu stipatum iturum esse, vt nihil libentius faceret quàm vt primo quoq; tempore eum sibi placaret. Videret insuper quo loco iam sint Germani, Heluetij & complures alij populi ex familia Christiana, quemadmodum se ab imperio Romani pontificatus subdlexerint. Quòd si duo potentissimi Reges idem facere in animum inducerent, idq; iuris non obscura specie, quòd æquissimis suis postulatis nihil apud illum loci fuisset (quod non prorsus falsò ab his iactaretur) periculū esse ne multi ad eos sese adiungerent, & cōiunctis copijs, sociorum quos vel apertos vel occultos (vti dictum est) habent accessione, nihil mediocre molituros, vt eorum conatibus egrè obfisti posset: sicq; pro ea pace qua nunc Ecclesia Christiana fruitur, bellū longè quàm antea fuerit, grauius oriturum esse.

PRÆTER hæc mandata Rex istis cardinalibus iubet, vt si papam animo in leniorem & moderatiorem sententiam maximè in re Anglicana propendere viderent, sermonem obiter tanquam à se ex tempore excogitatum de congressu illo Nicæno aut Auenionensi iniicerent: Regem deinde confirmarent effecturū vt Anglus quoq; illic adesset, vbi omnia pacatè & amicè transigi possent, commodissimum factu videri, si antè congressus haberetur, quàm denuntiatione illa à Regibus facta res in neruum iamiam eruptura videretur. Hæc inter fratres coniunctissimos Reges conueniunt. De quibus Rex certiore fieri Tinteuillanum Altijsiodorensē episcopum iubet, quem apud papam oratorem habebat, vt quoniam cardinales illi apud papam adfuturi erant quum Cæsar illum conueniret, videret ille quemadmodum eorum mandata sua oratione subsequeretur. Nominatim eis Rex disertis verbis mandat omni studio & cōtentione cum papa agant, vt Anglo petenti iudices in Angliam mittat. His confectis rebus Sanjoquiueri Reges à se mutuò discedunt: illuc enim Anglus Regem prosequutus est. Mompefatus vna cum eo nauigat orator Regis in Anglia futurus.

R E X illinc reuersus Lutetiæ & locis finitimis hyemat, multos regni antistites ad se conuenire iubet, demonstrat magna sibi antea obeunda negotia extitisse, maiora imminere, quibus prospici necesse sit, spontaneum aliquod subsidium ad ea conferri ab ijs petit. Hi licet nullum à papa diploma proferretur (quod in huiusmodi rebus fieri sollet) cum gratia binas aut etiam ternas decimas concedunt. Ibi à suo oratore Tinteuillano per literas fit certior, papam, vbi audisset cardinales Turnonium & Grammontium sibi, quum Cæsarem alloqueretur, præsto futuros, rem sibi valde gratam esse ostendisse, imò postulasse vt à Rege autoritatē haberent agendi de ijs quæ Christianæ reip. profutura viderentur. Rex Anglo ista nuntianda curat, vt quid sentiret, an illuc quoq; mittere cogitaret intelligat. Quod quū ipse p̄baret, duos illi legatos pari autoritate illuc mittunt. Die 4 Ian. 1533 nostrates cardinales Bononiā veniunt, quò iā papa & Cæsar cōueniant. Cæsar inter cætera præcipuè fœdus quod antea cū Italiæ dynastis inierat, renouare renouandoq;

Rex ab Ecclesiastico ordine pecunias accipit.

1533.

*Cæsar Regem
Italia prorsus
excludere co-
natur.*

uandoq; amplificare (sic tamen ut in ea re ex Regis incommodis, comoda pararet sua) conatur: eiq; ut Genua quoq; inscriberetur postulat. Inscribendi causam prætexbat, quod Rex pactione Cameracensi omni Italia atque adeo Genua se abdicauerat: quare quum Rex illam cedendi formulam ad rem Genuensem non pertinere contenderet, non aliam hominis mentem esse, quam ut portam sibi referuaret, qua ingressus nouas denuo reliquæ Italiæ turbas daret. A quibus ut prorsus arceretur, publicè enuntiari oportere, Genuam in hoc fœdus ascitam in Cæsaris & sociorum Italiæ dynastarum fidem & clientelam accipi. Papa iam non nihil inaudierat de querelis illis Galliæ & Angliæ Regum, vix ullam spem subsidij aut leuationis à Rege sibi reliquam esse sentiebat, Cæsarem sibi instare nunc prece ac pretio, nunc minis & terrore videbat, ut hanc fœderis promulgationem ratam haberet. Quibus rebus prope eò adducebatur ut Cæsari gratificaretur, seq; illi totum crederet, & eodem rerum exitu cum illo vteretur. Neq; eum quicquam remorabatur, nisi quod rem paulisper prolatabat, dum videret quid aduentus cardinalium adferre videretur.

*Cardinales Re-
gis mandata
exponunt.*

CARDINALES in ipso aduentu quo loco res essent, intelligunt, non parum esse periculi vident, si primò Regum querimonias ordine narrarent, ne ille omni abiecta spe animi desponderet, ex quo efficeretur porro ut Cæsar quò vellet eum statim præcipientem daret, cuius deinde autoritate suo arbitratu aduersus Anglum vteretur: quo denique exacerbato motus & turba in Christiana Repub. oriretur. His rebus consideratis mandata quæ habebant præpostero ordine exequi, & initium à postremo capite ducere statuunt: quumq; eis imperatum esset ut à duriori oratione exorsi in leniorem desinerent, diuersam planè viam insistant. Itaque ei pro eo ac illi sedique Apostolicæ felicissima omnia cupiunt, ostendunt quantopere studere debeat ut Regis Christianissimi animum retineat, quem & dignitatis illius & quietis Italiæ cupidissimum esse senserant. Eum enim præter quàm quòd plurimum in eo studij posuerat, ut exulceratum Angli charissimi fratris animum mitigaret: in quo non parum profecerat (cuius rei narrationem in aliud tempus rejiciebant) simulatque intellexisset quàm ille cuperet Italiæ quieti consulere, vererique ne specie Genuensis controuersia aliquid à se turbarum oriretur, sibi in mandatis dedisse, ut si per eam tantum contentionem staret quominus pax Italiae tuta ac firma esset, ut illi conditionem hanc suis verbis ferrent, quicquid controuersia sibi cum Genuensibus intercederet, se illius iudicio stare velle: & quicquid hac in re adhuc sibi seruasset, eo consilio fecisse ut de certis & priuatis Genuensium offensis pœnas sumeret, quas ipse papa nosset. Quare caueret ille etià atq; etià ne Genuenses in ulli fœdus asciscerentur cuius ipse particeps esset. Causam esse, quòd pacto Cameracensi Cæsar & Rex Apostolicum iudicium se subire professi fuerant, neque causam dicere quin sententiam in eum ferret qui prior pactum illud violaret: id ut fieret, causam prium cognosci oportere, quod omnino papæ ius sit. Quamobrem siquid Rex aduersus Genuenses moliretur, idque Cæsar contra fœdus fieri contenderet, nullum quàm ipsius iudicem inter litigantes quæri posse. Qua iudicij & causæ æquitatis cognoscenda autoritate seipsum priuaturum, atque adeo omnem pacandæ Christianæ plebis facultatem sibi adempturum, imò in litigantium ordinem relicto patris communis munere relinquitur esse, si fœdus ineat in quod Genuenses asciti sint. Quinetiam hoc illi confirmant, si (quemadmodum iam per legatos tentatum fuerat) eum Nicæ, Auenione aut alio finitimo loco conuenire in animo haberet, eum præsto esse, eumque iudicem de tota Genuensi controuersia ferre constituisset: quin & operam pro virili daturum ut Anglus frater optimus vel ipse adsit, vel cum vberissimis mandatis quempiam mittat, qui de diuortij causæ obscuritate semel transigat. Denique quæ res agi antea cœptæ necdum perfectæ inter ipsum & ducem Albaniam cum cardinali Grammontio fuerant, promittunt fore ut in eo congressu (si quidem habendus esset) de ijs rebus semel decideretur.

HÆC omnia mirum in modum Papæ placuerunt, eoq; magis quòd non nihil opis & præsidij à Gallia sibi adhuc sperandum videbat: hancque rimam sibi datam esse vehementer lætari cœpit, qua Carolo instanti & ad hanc fœderis amplificationem agentem elaberetur. Sic enim habendum est, hos sermones antè à Papa cum illo duce & cardinali habitos quos nunc isti cardinales in memoriam reduxerant, eiusmodi esse, ut maximè ad ornandam amplificandamque ipsius familiam pertinerent, quam ille summo

mo studio prosequeretur. Qui sermones iam proferendi à nobis sunt. Quo tempore dux Albaniae (vti suprà demonstratum est) ad papam missus fuerat vt cum reliquorum principum ac populorum legatis de pace & quiete populi Christiani, quaque ratione Turcæ infestissimo hosti & reliquis huic nomini inimicis obuiam iretur, postquam Cæsar oratores cum alijs negarunt sibi quicquam in mādatis hac de re datum fuisse, papa facultatem nactus qua de neptis suæ ducissæ Urbini negotijs cum duce Albaniae cōsanguineo, quique illius materteram aliquando in matrimonium duxerat, priuatim ageret, venit in eum sermonem qui à papa Leone antea in medium prolatus & à se denuo usurpatus fuerat, de conficiendis nuptijs Henrici minoris natu Regis filij, Aurelij ducis & ipsius ducissæ. Quam ad rem papa ipse vt neptis fortunas augeret, & matrimonium ornaret, in dominatus formam redacturum se pollicetur Rhegium, Mutinam, Ruberiam, Pisam, Ligornam, insuper Placentiam & Parmam, si minus conditione vberissima, ac commutatione certè aliarum possessionum, vt sic paria faceret. Qua donatione ab ipso confirmata postquam Albaniae dux & cardinalis mense Aprili anno 1531 Regi hoc probari intellexissent, mandatumque ab eo accepissent conditionem latam eius verbis accipiendi, papa sponso futuro se auxilium & opem laturum recipit quantum inter se iudicarent, quò ducatum Mediolanensem recuperaret: cuius nempe ius ad eum pertineret, partim quia Cæsar Maximilianus Ludouicum duodecimum in illius possessionem miserat, partim quia illi cessurus esset Rex ipse cum reliquis filijs, Delphino & Angolismensi, se præterea ducissæ nepti auxilio futurum vt ducatum Urbiniensem recuperaret. Hanc donationem die Iunij insequentis nono per literas fecit quas manu subscripsit, iamque tum vt re præsentī fidem dat possessiones suprà commemoratas se Regi traditurum quibus inter illos conditionibus conueniret, matrimonio nempe antè consummato: quod porro ad Urbini ducatum attineret, se dimidiam sumptuum partem suppeditaturum esse, exceptis tamen equitatus regij stipendijs, quòd illa ordinario autoramento persoluuntur.

*Papa Cathari
nam Medicæ
neptim Hen-
rico Regis filio
nuptum dare
conatur.*

PAPA tamen si hos de matrimonio illo sermones antea habitos fuisse meminerat, non tamen tantum sibi honorem à Rege habitum iri sperare audebat, vt rem perficeret. Verùm istud de integro repetitum colloquium ab istis cardinalibus (ex quibus alter superiori illi interfuerat) nouam illi lætitiā & animi confirmationem attulit, vt se non omnino ad Cæsaris voluntatem ac nutum conformaret atque obsequeretur. Itaque & congressum illum cum Rege fieri sibi placere ostendit, ad quem literas manu scripsit, quibus interim rogabat nequid enuntiaretur antequam Cæsar in Hispaniam venisset. Cardinales nostrates, vbi illum omni metu vacuum animaduenterunt, cum reliqua illi mandata quàm possunt maxima dexteritate exponunt, tum verò rem Anglicanam aggrediuntur. Hanc enim nouis subinde literis quas quaternorum ferè dierum interuallo accipiebant, Rex illis commendabat, disertis verbis præcipiens ne illius negotium minore cura quàm suum complecterentur: imò de suis quicquid in medium illis afferretur, ne omnino agerent nedum statuerent, quin Angli oratoribus notum fieret, placeret, probaretur. Itaque cum illis cardinales consilia semper non modò de diuortij negotio, verùm etiam quacunque de re literas à Rege acciperent, conulerant. His vbi res quo loco tum esset considerassent, placuit in rem sui Regis maximè esse nequid præproperè agatur, neue ea res vllò pacto prius attingatur quàm Cæsar discessisset: satis sibi esse si operam dent ne Papa in Regis causa, quòd illi incommodaret, quicquam amplius decernere maturaret.

*Papa non om-
nino Cæsari ob-
sequitur, vt
Regis amicitia
am capiet.*

ALIQUOT post cardinalium aduentum diebus Cæsar satis ex papæ vultu atque oratione illius in se voluntatem minus quàm antea propendere intellexit, eiusque rei quanam causa esset suspicari cœpit. Nam de matrimonio nonnihil aliquando inaudierat, quum papæ ipsius iussu hoc illi nuntiatum esset. Quinetiam quum hac de re sententiam papa rogaret, Cæsar quòd rem non confectum iri existimaret, eam vt vtrageret autor fuerat: postea quum rem vt se habebat, liquidò cognosceret, vt Regis conatum auerteret, Cannesio & Granvellano imperat vt cum papa de matrimonio ipsius neptis cum Francisco Sfortia agerent. Hanc conditionem papa sibi ornamento & gloria fore fatetur ille quidem, verùm de altera illa orationem iam non parum processisse aperte ostendit. Hoc quidem fatetur, illam tam splendidam ob familiæ ac gentis digni-

153

in dicitur reddidit
fama huius in p[ro]p[ri]a

Cæsar Catha-
rina nuptias
auertere cona-
tur.

tatem summumque gradū, si cum sua conferatur, sibi videri, ut vix (si quod res est dicere libet) eò sibi aspirare liceat: verum quando sermonibus crebris habendis res huc deducta esset, non posse se absque Regis offensione, à quo tantum sibi honoris tribui videret, prius ad aliam conditionem accipiendam animum appellere, quam Rex ipse de sua agere destitisse videretur. Accedere huc, quod neptis in Gallia bona possidebat quæ quinquies vel sexies centenis coronatorum millibus essent, quæ omnino publicarentur, si quidem extra regnum cuiquam absque Regis voluntate ac venia nuberet.

EXCIPIUNT Cannesius & Granvellanus, principio quod ad bona spectet, quorum publicatio metuebatur, Cæsari in manu esse quibus abundè hanc iacturam commpensaret: bona illa Gallicana, quantacunque essent, æqua aut etiam ampliori conditione permutaturum in tractu Mediolanensi bonis quæ pleno mancipij iure ipsa cum suis possideret, quibusque illam iam nunc potiri ipsius ducis consensu iuberet. Ducem ad hæc omnia seruanda non recusaturum quin & fidem obstringeret, & quibus papa vellet conditionibus in posterum caueretur. Conditionem quidem illam Aurelij ducis factis scire se ista sua longè esse ampliorem & ornatiorem: sed causam non esse cur eam sibi polliceretur, aut putaret à Rege alio animo de ea sermones iniici, nisi ut falsa spe illum lactaret, illiusque ope ad suum commodum, quandiu sua interesse videret, visus, potestea illū defereret. Id an verum sit, ut periculum faceret, cardinales rogaret, num de hoc matrimonio peragendo mandata habeant. Quod si negarent, id verò idoneo esse argumentum Regis consilium non aliud esse quam quod ipsi indicassent. Papa quod suadebant facit. Respondent cardinales sibi mandata tum literis scriptis, tum oratione coram habita à Rege data fuisse: verum licet signo & chirographo nondum confirmata essent, recipiebant tamen alia se propediem probata autoritatis accepturos esse.

Veneri oratio
207m subinde
mutant.

PERGEBAT nihilo secius interim Cæsar hanc fœderis amplificationem Genuensibus etiam ascitis urgere: quum papa recusandi causam supra commemoratam afferret, quum iudex ambobus probatus esset, sibi iam non esse integrum ut ad alterutrum suffragio accederet. Dux Urbini, quod ad se rem priuatim spectare intelligebat, à Cæsare ad Senatum Venetum sollicitandum mittitur. Veneti palam vno verbo negant sibi esse in animo hoc fœdere arctius obstringi quam obstricti essent: itaque re infecta discedit. Horum oratores nostratibus cardinalibus separatim dicunt, hoc ideo responsum ab illis esse, ne Regis animum offenderent: papæ & Cæsari aliam afferunt causam, hoc ab eis fieri non posse quin Turcam grauius offenderent, quicum sibi induciæ aut pax etiam iureiurando confirmata intercedebat, cui Andreas Auria bello infestissimus fuisset: cum autem patria esse Genuensem. Ita diuersis locis alia atque alia ratione factum suum defendebant. Ferrariensis nullum non mouebat lapidem quod res perficeretur, quod hac quidem ratione, sibi Rhegiensem & Mutinensem dominatum se in tuto collocaturum speraret. Papæ hanc ferebat conditionem, se supra iudicium à Cæsare in cōsilio datum centum coronatorum millia præsentī pecunia illi numeraturum. Quam conditionem papa non accepit, neque hoc iudicium ratum habuit. Cæsar quum initio de hoc fœdere amplificando ad hunc confesum referret, socios monuerat, ut summptuum estimatione facta de impensis in militum stipendia faciendis, quantum cuique conferendum esset viderent: opus esse magnis viribus ad quietem Italiæ & pacem tutò seruandam, nequa ratione ab hoste ex improviso opprimatur: has impensas in mentes singulos posse ad centena vicena coronatorum millia excrecere, primi mensis stipendium iam in manum cuiusdam mensularij Genuensis prærogatum tradi oportere, tantæ festinationis causam esse periculum aduentus Turcici, ab his pecunijs contribuendis se immunem esse debere: sibi enim maximos sumptus faciendos esse si quando bellum (à quo non longè abesse videretur) ingrueret. Denique ita diligenter suaserat, ut tantum non persuasisse videretur. Verum simulatque tanta contentione se de Genuensibus asciscendis laborare ostendit, coactus est detracta larua ingenuè fateri, se, quicquid huius faceret, Regis metu facere, in quem grauissimè & acerbissimè, quasi is esset qui publicam pacem turbare soleret, inuehi cœpit.

Cardinales à
Rege missi, Cæsari reclamant.

HVIC occasione cardinales Galli & orator Regis minimè defuerunt, quin firmissima orationis fundamenta iacerent, qua tum omnes sigillatim tum vniuersos simul cōpellarent,

pellarent, firmissimis rationum momentis demonstrantes Cæsaris postulata non ad pacandam sed turbandam Italiam pertinere, hoc sine vlla dubitatione, dum ita vrget, agere vt suum in Italia exercitum alienis sumptibus alat, quem nulla sua impensa, simulatq; opportunam facultatem sibi nactus videretur, in Regem moueret. Iam verò si permittatur has in Italia copias habere, non est dubitandum, inquiunt, quin Rex illas sui opprimendi causa haberi arbitratus, alias in limitibus Italię, marchionatu Salussiano & in Delphinatu paratas sit habiturus, ne Cæsar nec opinantem adortus negotium facessat. Quę ubi ita essent, magnopere metuendum est vt duo exercitus adeò propinqui diutius contineri possent, quin causa hinc vel inde præberetur vt in contentionem venirent, atque adeò ex modica scintilla graue incendium ad totius Italię interitum excitaretur. Accedit etiam hoc mali, quòd Italię dynastæ interim suis impensis in suam perniciem maximum exercitum aluisse videbuntur, quo ipse tandem ad eorum libertatem opprimendam fortasse vtetur. Ille enim hominis conatus, quo obliquè hoc agebat vt Genua non tanquam libera in Italia ciuitas, sed tanquam Cæsaris clientela in fœdus inscriberetur, & aliæ eiusdem satis apertæ molitiones ita illius mentē testantur, vt iudicare faciliè queant eum totius monarchiæ imperium ad se rapere statuisse.

Hæc nostrorum oratio sic eos affecit, in eamq; partem ab eis accepta est, vt pederet hoc decretum fuerit, nullam pecuniæ repræsentationem aut depositionem faciendam esse, sed socijs pro se cuique videndum esse quoràm sumptuum partem (quorum summa menstua ad centena vicena coronatorum millia excreveret) exorto in Italia bello ferre deberet. Placuit etiam vt Cæsar legiones ex Insubria deduceret, ne Regi iusta occasio alium exercitum in Italię ora habendi præbita videretur: tātum Antonium Leuam fœderatorum imperatorem relinqueret, aliquot etiam cēturiones & tribunos, qui statim copias colligere, siquid opus videretur, parati essent: quibus in singulos menses stipendia ab omnibus socijs quinquies & vicies mille coronatorum persoluerentur. His ita constitutis Cæsar ex suo exercitu in Hispaniam tria hominū millia remittit, Neapolim totidem ferè, reliquos dimittit. Ferrariensis fœderi inscribitur, ea lege vt papa assentiretur se in sesquianni spatium illi non fore molestum, nec quicquam Rhegi & Munscibuntur etiam Genuenses, sed velut fœdus ipsi suo nomine contrahentes, non tanquam in fide & clientela Cæsaris essent, licet id ab illis rursus Cæsar magnopere contenderet. Aderat illic quinq; apud Heluetios pagorum orator, qui à papa & Cæsare auxiliū petebat, si fortè reliqui pagi, qui se à papali dominatione subduxerant, bellum interrogaret. Quum is quoq; vt hoc fœdus amplecteretur eorum à quibus missus fuerat nomine rogaretur, negauit sibi ea de re quicquam in mandatis datum fuisse.

P E R id tempus, imò iam inde à medio mense Februario literæ à Rege cardinalibus & oratori redduntur, quibus nominatim potestas illis fiebat perficiendi quæ ad coniugium ducis Aurelij & ducissæ Urbini spectabant. Quæ res Cæsari valde mira accidit, qui nunquam suspicatus fuerat (vt quidem Papæ dicere solebat) Regem missurū esse: quamobrem papæ persuadere conabatur, hæc tantum in speciem ab illo fieri, hoc inde faciliè intelligi posse, quòd si vehementius eos premere perseveraret vt res ad exitum deduceretur, tergiuersaturos illos, neq; progressuros. Id verò quum etiam cardinales & orator Regius se perfecturos recepissent, multo magis obstupuit Cæsar, quòd spe falli se videret qua papā sibi aduersus Regem conciliaret. Hoc saltē ab eo tum cōtendit ne quatuor illa capita in paciscendo prætermitteret, quæ sibi iam tum promissa fuisse prædicabat, quū illi autor fuisset vt hanc affinitatis in eundæ rationē amplecteretur: de quibus tamen papa sibi ab illo verbum vllum factum vnquam fuisse negabat. Primum erat, vt à Rege hoc promissum obtineretur, nihil illum in Italia nouaturū esse: alterum, vt pactum Madrilianum & Cameracense renouaret: tertium, vt seriò confirmaret se de concilio habendo assentiri: quartum, vt fide data se obstringeret Anglum nihil præter id quòd hætenus factum fuerat, in causa diuortij moliturum. Ad ista papa respondet tanti apud se esse honorem & decus quo gentem suam à nobilissima & clarissima familia cohonestari illustratq; videbat, quum affinitatem non respueret, vt illius non suum esse duceret conditiones illas ferre & addere. Se quidem omnem operam & auctoritatem apud Regem & reliquos principes eò conferre paratum esse, vt firma & constans in omnib. pax colatur.

Rex Catharicam Medicam sibi nuntium fieri probat.

1533.

Cæsar à papa
ut concilium
cogit petit.

Concilio here
ses non esse re-
futandum, ac ne
concilium qui
dem conuocan-
dum papa cen-
set.

de protestantibus
et concilio

Hæc concilij mentio, in quam nunc incidisse me video, commonescit me & inui-
tat, ut quæ antè ea de re acta fuerant recenscam. Cæsar Germanis pollicitus effecturum
se ut intra annum concilium cogeretur, cum papa per literas egerat ut huius rei perfici-
endæ curam suscipere vellet, simul capita aliquot miserat, quib. nonnullæ moderationes
significabantur, quas in eo conuocando obseruandas esse putabat: maximè quod ad hæ-
reticam prauitatem corrigendâ, ad Turcicos furores reprimendos & dissidia inter prin-
cipes Christianos cõponenda attinet. Papa hoc perlecto scripto, viris quos apud se à con-
silijs habebat doctrina & eruditione præstantib. imperat ut denuo legant & examinent,
deinde sententiam ad se referant, quò videat quid ad ea responderi operæpretiũ sit. Hi
quæ paulo post subiicientur respondent, eaq; Papa primum per archiepiscopum Corto-
nensem Bononiæ præfectum Cæsari significat: postea etiã eadẽ scripto cõprehensã sunt,
quod illi à cardinali Campegio legato, deinde à protonotario Gambaro, quem apud illũ
nuntiũ & oratorem habebat, exhibitum est. Quod ad primum attinet, de refutandis &
reformandis hæresibus, hoc illi etiã atq; etiã considerandum esse contendebant, quũ
concilium totius Ecclesiæ nominatim & priuatim huius rei causa institueretur, si quidem
illuc admitterentur hæretici, ut potestas illis disputandi fieret, quò impias opiniones de-
fensarent, quæ à sacrosanctis concilijs iam pridem damnatæ essent: rem pessimi exempli
fore, & periculum non obscurũ esse, ut in posterum licere putarent, quæcunq; cõstituta
antiquitus, decreta & diuturna obseruatione confirmata essent, ea in dubiũ & quæstio-
nẽ reuocare. Ita principia ipsa & capita fidei controuersijs nouis subinde agitari & ver-
sari, neq; vllum doctrinæ cuiusquã certum fundamentum constitui posse. Ex quib. tum
nouæ & innumeræ occasiones extarent vel recentium errorum, vel veterum, qui interpo-
lati rursus prodirent. Sin autem nullus illis ad concilium aditus neq; dicendi facultas da-
retur, sola cõcilij autoritate se conuinci non paterentur, imò palàm se indicta causa dam-
natos esse dicerent, secum durius quàm cum Arrianis agi conquererentur, quib. Patres
concilij veterib. coactis audientiam fecerint, quũ quæ de fidei capitibus sentirent, expo-
nere concederetur. Huiusmodi expostulationib. non expectato concilij exitu discede-
rent, atq; ita quos in fraudem & errorem induxissent, his verbis eorum contumaciã fo-
uerent. Præterea, inquiunt, si illis non est religio concilij vetustis repugnare, ijsq; autori-
tatẽ derogare, quĩ sperandum est eos futuri concilij iudicio acquieturos: Quod si contra-
dicere semel audebunt, quã grauis offendiculi res nostro seculo erit, concilium nequic-
quã coactum fuisse, maximè si papæ & Cæsari vel propter Turcicas incurSIONES vel pro-
pter principum Christianorum dissensiones, desit facultas armis exequendi quæ aduer-
sus inobsequentes istos & rebelles constituta fuerint: Tertio loco, quum omnium hære-
ticorum præfracta semper fuerit contumacia, hodierni isti, omnes qui vnquam fuerunt
obstinati animi pertinacia superant, qui se Scripturæ verba sectari prædicant, sacrorum
conciliorum autoritatẽ & Patrum interpretationes repudiant, qui tamẽ Spiritu diuino
afflati ea illustrarunt quæ ex solo & mero diuinorum librorum scripto flexiloqua vide-
bantur & ambigua. Quæ quum ita sint, verendum esset, ne si res Sacramentaria & Eccle-
siæ autoritas in dubium & in quæstionẽ caderent, nunquam eò adducerentur ut manus
darent: quo non solum fieret ut nihil conuocando concilio profectũ esse videretur, ve-
rũ etiã ut grauissimè eorum mentes percellerentur qui ab eo longè maiora sperassent.
Ad hæc si istorũ, quũ conciliũ conuocari postulant, ea mens est, ut tantisper in suis prauis
dogmatib. maneat, dũ cõuocetur & omnib. præfectis dimittatur (q. palàm ex ijs intelli-
gi potest quæ in comitijs Imperialib. Augustæ habitis adduxerant) quũ postquã etiam in
diẽ certam indictũ fuerit, nec maturius anno conuocari queat, nec conuocari dimitti
ante aliquot annos nedũ menses, intra q. spatiũ aliquid turbarũ oriturũ esse sperant, ut
illud vel infectum dirimatur, vel si absoluat, præstari nõ possint quæ cõstituta fuerint:
quis non videt interim eos in de prauata doctrina perseveraturos, & pœnas quas Cæsari
luere deberẽt, non luituros? Hoc deniq; in primis expendi debet, si hæretici (ut Augustæ
fecerũt) occasione arripiant curẽ concilio omnib. nondũ perfectis discedat (quæ pfecto
illis nunquã, quo iure quaque iniuria, decrit) periculũ est nequid deterius quàm in cõcilio
Basilienfi accadat. Etenim si tũ Ecclesiæ reb. quictis, & paulo antè, cõcilij Cõstantiensis de-
creto sublatum fuisset diuturnũ illud schisma, tamẽ quæstio illa ardua, virum papa auto-
ritati concilij subiaceat, an verò superior sit, tantum turbarum dedit, ut eodẽ tẽpore duo
concilia

Quæstio perob-
scura, utrum
papa superior
sit concilio, an
contra.

concilia haberentur, vnde creato Felice papa schisma extitit quod ad Nicolai papę tempus pertinuit, dubium non est, quum nostro hoc seculo pietatis & cultus diuini doctrina hæreticorum nefaria peruersitate, in tantam perturbationem deducta sit, quin eadem illa tam obscura quęstio rursus moueri debeat. Ibi si conciliū definiet papā esse superiorem (vt reuera est) isti mox nitentur ijs quę contrā Constantiensi concilio constituta fuerunt. Deinde, quia hoc nolent aduertere, tum tres fuisse qui sibi papę dignitatem & nomen arrogabant, ac non vnum Dei vicarium (vt nunc habemus) causabuntur hoc concilium non esse liberum, vt iam dicere incipiunt, neque vllam rationem pati vt eius autoritate, quę suprema non sit, teneri debeant: sicque pugnantibus sententijs rationem quęrent qua soluatur, se ab alijs seiungendo: & nacti aliquot episcopos (extabunt enim semper nimium multi nouarum rerum cupidi, qui amplioribus opibus & dignitatibus inhiant, & hac ratione se consequi posse sperent) aliud pugnant concilium cogēt, Antipapam aliquem creabunt, qui illorum hæreses probet, religionemque Christianam maioribus etiam turbis inuoluat quā quę iam extant. Sin autem concilium statuet suam autoritatem papali superiorem esse, hinc verò nec difficultas minor nec periculum leuius nascetur. Etenim si Cæsar pro imperio & autoritate qua pollet, concilium vel dimittere, vel certè vt factionibus obuiam iret, quas aduersus papalem amplitudinem comparari videret, aliò transferre conaretur (quod vnum esset his malis remedium) ibi tum sanè concilium affirmaret nefas esse, alia quā sua ipsius autoritate vel dimitti vel transferri, & Cæsare inuito sedem mutare auderet: vt Cæsar tanto vulnere, quantalibet autoritate valeat, medicinam facere minimè posset.

Hanc quęstionem villo patet attingi tum non est.

N E longè abeamus, tale quiddam Cæsari Sigismundo beatę memorię vsuuenit, quin nulla opera, officio & diligentia, quam maximam adhibuit, Basiliensis concilij dissidia & discordias tollere potuit: qui tamen tam multa Ecclesię causa fecerat, quique autoritate, industria, sumptu maximo & laboribus schisma tanta diuturnitate confirmatum sustulerat. Quare verisimile est, si concilium ad aliquot annos prorogabitur (quod sanè fiet si quidem suprema autoritas illi tribuetur) causam Cæsari aliquam futuram curandiu adesse nequeat.

Q UOD alia causa conuocandi concilij adfertur, vt impetus Turcę infringantur, docebant, quum illius copię adeo magnę & paratę sint ad Christianorum fines infestandos, nimium longū fore concilij habendi tempus expectare: potius id dari operā oportere, qua ratione illius impetus sustineri & repelli possit: quę omnia nimis serò factum iri, si hoc tempus expectaretur. Quinetiam multos, qui quū debeant, nolunt tamen ad propulsandū hunc hostē operam & opes conferre, materię hanc speciosam negligentię & morę nactos, dicturos esse morem se concilio gesturos, atque auxilium quantū ex omnium sententia visum fuerit, laturos. Præterea Turcam ipsam, vel si nondum tam mature Christianis bellum inferre cogitasset, tamen hęc conuocationem aduersus se haberi certius factum, & magis festinaturum & maiores copias adducturum esse, quod huius concilij sententiam, quam ad se opprimendum constitutam arbitraretur, opprimeret. Postremò si hæretici ad sanitatem & concordiam Ecclesiasticam reduci non possent, sicque à concilio re non perfecta discederent, periculum esse ne cum Turca se coniungant (quemadmodum Vaivoda apud Transiluanos fecerit) ea spe vt opes Ecclesiasticas occupare & tenere, vt libertatem verbo (vt iactant) Euangelicam, re Mahumetanę impietati persimilem vsurpare liceat. Hinc verò Christianę gentis interitum & perniciem consequuturam, aut certè perpetuum nobis cum illis bellum conflatum iri, non secus ac Turcis aduersus nos intercesserit ac etiamnum extet.

H Æ C à Cæsare papę Romano proposita capita cum his papę responsis Pratenfis Cæsariani ordinis eques Regi communicauerat, vt quid de vtriusque sentiret, cognoscere-
tur. Ad ea respondet Rex, tametsi in pontificis responso grauissimę causę inessent, quibus periculum ex indicto concilio demonstrabatur, ediuerso tamen permulta maximi ponderis & momenti adferri se existimare, in primis ea quę quo loco sit res religionis demonstrant, quę quidem (nisi diuino fauore & clementia malum hoc auertatur) in deterius lapsura magis quā meliorem statū acceptura videretur, vnde summa orbi Christiano calamitas impenderet. Id verò si acciderit (quod Deus prohibeat) sibi dubium nō esse quin olim principes Christiani id maximo crimini & papę & principibus qui hodie

De concilio habendo Regis sententia.

1533

Christianos se haberi volunt (cuiuscunq; tandem culpa sit) daturi sint, qui res in tantam perturbationem & cōfusionem prolabi siuerint, dum vel conciliū coire prohibuerint, vel si coactum fuerit, ijs limitibus & cancellis libertatem circūscripserint, vt speciem ijs præbere possint qui obijciēt multos ob istas præscriptiones interesse recusasse. Se igitur, postquam duo illa attentè considerauit quæ in papæ responso habentur, sic sentire, ita vnum fieri debere, vt alterum minimè prætermittatur. Principes omnes Christiani nominis, quæcunq; tandē priuata habeant dogmata quibus adhæreant, per literas & orationes ante omnia hac de re simul communicare: oratores deinde illos sigillatim quàm fieri celerrimè posset cum vberimis & liberrimis mandatis Romā mittere, qui tum de tempore & loco quo cōmodissimum & tutissimum esset cōcilium haberi, statuere possent, tum de capitibus quæ illic disceptari oporteret, ex cōmuni sentētia & consensu iudicārēt, iudiciūq; scripto exarato significarent. Neq; non tamen cuius plenè liceret, quicquid in mentem veniret (modò priuatæ contentiones nullo pacto attingantur) liberè absq; vllō metu in medium adferre, q; ad commodum, concordiam & quietē Ecclesiæ, Dei cultum, vitia reprimenda, hæreses stirpitibus euellendas & pietatis doctrinā confirmandam pertinere viderētur. Neq; de ijs priuatim & expressè cauendū esse quæ in responso papæ haberentur: qualia esse ista, nequid q; superiorib; concilijs ratum & constitutum sit, de nouo in medium pponatur, eo fenestram aperiri alijs qui in posterum idem in reb; hoc concilio transactis & probatis tentare vellent. Sic enim prima fronte, libertatē coangustare, & modum nonnullis excipiendis ponere, idq; antequam oratores & viri à principibus delecti conuenerint, & inter se ad capitulum de quib; agendum videatur, limites circundandos animum adiunxerint, hoc verò iam esse ansam ijs præbere quibus alioqui interesse non libeat. Contrà si suos quisque oratores & delectos non definitis mandatis mitteret, tum nihil cuiquam dari quod excusaret, atq; adeo, vbi coirent, neminem futurum cui non valde probaretur in libellos referri de quo quisque audire atque differere vellet, priuatas denique similitudines & controuersias interim amnestia sepeliri. Hæc porro capita sic scripto comprehensa idem Rex tum demum publicè proponenda esse censebat quum coactum esset conciliū, neq; prius enuntiāda esse: oratores & delecti exemplum descriptum ad suos quisq; principes adferrent, vt ad diem cōstitutam omnes probè meditati quid ad singula dicendum sit, veniant. His ita constitutis, qui hodie à Romæ Ecclesiæ dominatu discesserunt, si quidem cum alijs in istis capitibus consentirent, spem esse eos tandem aliquando eandem salutis viam ingressuros: sin minus, causam potestea non dicturos quin equissimam quanq; rationem conciliūq; ipsum, de quo tantopere laborassent, recusasse viderentur. Ceterum oratoribus ipsis in illo primo congressu & priusquam dies ad conciliū indiceretur, liceret inter se statuere quæ ratio interim sequēda esset, vt huic malo obuiam eatur: ac principes ipsi quoque pro se quisque quibus locis dominatum obtineret, viderent ne errores & falsa dogmata pullulent. Hæc si seruarentur, resq; ea sinceritate qua dictum est administrarentur, non alium quàm faustum & optatum concilij exitum sperandum esse. Hoc ergo Regi videbatur.

Regis de concilio
sententiam
Cæsar representat.

S V B finem Februarij mensis hæc Regis sententia & responsio ad Cæsarem perferretur: quæ omnia longè aliter atque ille senserat & expectauerat accipit ac interpretatur. Principiò quod commodissimum factu dixerat, vt concilio sua autoritas & fructus constaret, vt principum & populorum Christiani nominis oratores de quib; agendum illic esset, inter se prius dispicerent, & prima quasi lineamenta adumbrarent, hoc Cæsar ad minuendam concilij auctoritatem pertinere obijciebat: in quo quicquid agitur, Spiritus sancti afflatu non humano arbitrio aut præscriptione geri oporteat. Ad caput autem alterum, quo agitur de cohibendo Turcæ impetu & consilio, quod Rex neq; quicquam respondisset, neq; vllam suam opem conferre se velle significasset, id verò & grauiter reprehendebat, & vehementer cōquererebatur, quasi quum proximus paries arderet, incēdij periculum ab extero & longinquo hoste sibi nullum esse iudicaret. Hoc Cæsaris scriptum specie quadā actionis expostulatoriæ & accusationis Regi redditur. Qui mirari satis non potuit, nisi quod animum subijt ab aliquo criminandi cupido responsum adulteratum Cæsari fuisse exhibitum: ex quo hanc tam grauē tamque indignā expostulationis causam illi præbitam fuisse videri, vtpote qui de secundo capite tantos motus cingere conabatur. Nam quū in suo responso, postquam suam de Religionis negotio sententiam non

non solum significauerat, sed etiam declarauerat, ad extremum addidisset, oratoribus & legatis pro mandatorum acceptorum potestate concedendum esse ut de reliquis inter se viderent constituerentque: satis se in eo videri quo esset animo & voluntate exposuisse: aptissimum enim esse ad tuendam & seruandam Christianam gentem, ab oratoribus & delectis, qui statim Romam mitti possint, ista tractari, ac non expectari dum in concilio proponerentur. Quod, quum ante annum (vt dictum est) cogi non posset, nimis magnum interim spatium Turcæ datum iri, qui iamiam Christianorum ceruicibus immineat. Ad secundum, quo Cæsar contendit, si oratores & delecti inter se antè de iis conferant de quibus in concilio agendum sit, concilij auctoritatem imminutum iri, vbi omnia Spiritu sancto autore geri debeant: in eo suam sententiam calumniosa interpretatione detortam fuisse. Huiusmodi enim oratorum boni publici & Ecclesiasticæ concordie amantissimorum cœtum non putare se absque Spiritus diuini auspiciis & ductu fore, atque adeo quicquid ab eis constitueretur, præludium quoddam & quasi exordium concilij habitum iri.

R E X tamen vt planè officio satisfaceret, consilium suum Cæsari pluribus significare statuit. Ac de primo quidem capite respondit, quando illi placebat cōcilium absque vllis restrictionibus indicendum esse, neque vllos antè colloqui aut coire debere qui illic interfuturi essent, sibi quoque idem videri. Se quidem non esse à quo primo orta essent illa restrictionum & præscriptionum verba: vt iudicare cuius facile esset qui capitalegeret quæ sibi per Pratensem à Cæsare exhibita fuisse meminisset. Quod porro addidisset nequa de priuatis controuersis mentio iniiceretur, id se optimo cōsilio fecisse, quod ei malo vellet occurrere, ne cogeretur cōcilium, relictis rebus quæ ad procurandam religionem pertinent, in dissidiis conciliandis tempus absumere. Tamen si enim nullus esset ex Christianis principibus cui de loci ordine atque præstantia tanta fieret iniuria, se tamen publicæ paci libenter priuatum dolorem condonare, quem vel obliuioni traderet, vel in longius tempus reiceret. Quamobrem se rursus testificari, ac palam denuntiare, sibi nullum vnquam tempus videri fuisse quo res ipsa magis clamaret cogendum & habendum esse sanctum concilium, atque nunc sit. Proinde quum à Deo in eum locum & dignitatis ordinem euecti essent, melius, sanctius ac salubrius Christianis populis nullum esse opus, quod suscipere ipsi atque aggredi debeant, quàm vt primo quoque tempore habeatur, idque sancto & sincero consilio, ne siquid illic vitiosè geratur, suspicio animos hominum incessat & occupet, superiora illa omnia eodem morbo laborasse: vt loco opportuno, ad què tutò accedi possit, indicatur, nequis tergieretur aut adesse recuset, nève concilium quoddam nationale aut gentile siue etiam prouinciale ac non vniuersale appelletur: vt profecto fiet si non ex omnibus populis Christianis constitutum sit. De bello autè Turcico quod obiiceretur, licet duodecies iam centena coronatorum millia soluerit, atque octies centena millia adhuc superesse ad vices centena perficienda videat, licet innumeros sumptus fecerit, licet infinita damna acceperit, licet onera grauissima tulerit, & deinceps ferenda esse sciat, sibi tamen hanc sententiam animo fixam insedisse, vt simul atque Turcam ipsum in exercitu esse audierit, vt Christianos bello premat, non modò opes suas ciuiumque & nobilium sanguinem profunderet, sed suam quoque ipsius vitam impendere paratus sit, seque eundem esse Cæsaris animum & consilium omnino persuasum habere. Rogat denique vt postremum hoc responsum æqui boni consulat, atque illud ab eo proficisci statuatur, cui nihil antiquius sit, quàm vt nullam quàm pacis & amicitie cum illo colendæ occasionem probari intellegat. Hæc fuerunt postulata, responsa, exceptiones & rescripta quæ inter papam & duos principes istos vltro citroque de cogendo & habendo concilio missitabantur. Enimuerò multi subinde nuntij & rumores ad eos adferebantur, quibus aliquid maturè suscipiendum atque faciendum adduci debebant. Nuntiabatur enim Turcam Constantinopolim reuersum (quò tanquam victoria parta triumphans ingressus fuerat, quòd Cæsarem Vngariæ regnum occupare, vt gloriabatur, prohibuisset) bellum terra marique aduersus Cæsarem, aduersus illius clientes & subditos publico præconio promulgari iussisse: magnum ab illo exercitum in Zacyntho comparari vt Cōneam reciperet, quam eodem anno Cæsariani & Melitenenses ceperant. His tamen vehementer incitari ad rem capeffendam debebant, nihil tamen actum est: neque papa

*Dilucidior
Regis de con-
cilio sententia*

1533.

De galero car
dinalitius con
silio.

& principes in vnum consilium coire potuerunt, aut (meo quidem iudicio) voluerunt. Quum enim vnus alterius postulatis acquiesceret, tertio res non probabatur, tanta inter se diffidentia & suspicione laborabant. Ita dissimulationibus mutuis atque alternis totum negotium effluxit, occulto sanè quodam nobisque ignoto Dei iudicio, qui nostrorum scelerum magnitudine offensus tantam nobis adhuc felicitàtem largiri noluit.

I A M tempus est vt ad fœdus illud Bononiense redeamus: quo quidem Cæsar cōposito atque confirmato in Hispaniam nauigare decreuit. Priusquam proficisceretur, petit à papa tres in cardinalium collegium cooptari: vnum duntaxat papa concedit. Regis orator galero coccineum Regis verbis petit: conceditur, & eo ornatur Ioannes Aurelius archiepiscopus Tolosanensis ducis Longouillani patruus. Vnum præterea dari idem orator petit in Angli gratiam, episcopo Vigornensi, intimo consiliario, id quod tum obtineri non potuit. Hoc verò postulatam Cæsar indignissimè tulit, siue quòd hac ratione perspiciebat duorum regum negotia eodem momento impelli, neque alteri res alterius minori curæ quàm suas esse, siue quòd existimabat id à Regis oratore factum esse, quòd oculi sibi dolerent, propterea quòd iniquiore in Anglum voluntate esset. Neque verò se continere potuit, quin palam indicaret hoc sibi oratoris nostratis factum longè magis displicuisse, quàm si in Regis gratiam quatuor galeros petisset. Bononia tamen prid. cal. Mar. ita profectus est, vt nihilo apertius publicè quidem suum in Regem animum patefaceret. Dum hæc Bononiæ gererentur, cardinalis Gallus in scis Cæsare & Cæsariensis de congressu illo agerent quem supra memorauimus, episcopus Comensis, postea cardinalis Carpius cum Rege agere cœperat (nam apud eum papæ nuntius erat) vt nò solum ille cum papa in colloquium veniret, verum etiam vt Cæsar adhiberetur. Huic Rex apertè significare noluit quàm exploratum de ea re papæ animum haberet, neque antè suum consilium apertius indicare quàm illius mentem rescisceret, propterea quòd illa omnia clā isto nuntio adhuc gesta fuerat. Itaque respondet sibi vehementer probari vt si cū papa colloqueretur, Cæsar non adhiberetur, nisi quartus etiam Anglus adiungeretur: quòd tamen facile factu sibi videri negabat: se enim illuc non venturum, ac ne Anglum quidē, quin sibi vterq; parem comitum multitudinē adduceret atq; Cæsari adesse intelligeret, quòd sibi, ne per insidias circumuenirentur, cauendū esse putarent: atque ita parum probabile esset tres trium principum copias, quorum non magna esset animorū coniunctio, adeo propinquas ad pacem confirmandam, ac non potius ad nouum bellum excitandum causam præbituras esse. Hanc nuntij orationem & suum ad illam responsum suis cardinalibus & oratori Romæ die vndecimo dicti iam mensis per literas significari curauerat. Iisdem etiam literis ad ea rescripserat, quæ illi antea de loco ad congressum deligendo Nicæa vrbe ad eum scripserant: hanc sibi commodam non videri, quòd in eius principis ditione ac imperio erat, quem de se ita meritum intelligebat, vt illius opera nullo pacto sibi esse vtendum putaret: deinde tum urbē tū arcem sibi in manum tradi postulaturum, alia enim ratione non venturum: quæ omnia nonnisi magnis difficultatibus & sumptu grauissimo fieri posse, quum præsertim loca valde accommodata alibi non deessent, in quibus papa non minus quàm domi in tuto esset.

C O M M O D V M Rex ab Anglo literas acceperat, quum ista Romam scribere institueret, quibus ad se hominem mitti rogabat quicum familiariter colloqui posset: habere se quasdam res, quas nec literis committere, nec cuiquam indicari vellet, præterquam vel ipsi vel ei quem pro fide & taciturnitate quas in eo esse sitas intelligeret, ad se mittendum curaret. Rex tum vt fratri in istis morem gereret, tum vt eum de ijs quæ Romæ gesta fuerant certiore faceret, item de fœdere Italico, quemadmodum Veneti se in illud coituros negassent, papa Genuenses ascisci noluisse, quæ primò adducta, responso in colloquium cum papa veniret, qui sermones de ducissa Urbini nuptiis habuissent, quid ad orationem Nuntij de Cæsare in colloquium secum & cum papa adhibendo respondisset, quæ de Turca & Coronæ à Venetis nuntiata fuissent, quicquid denique ex quo à se inuicem Caleri discessissent acciderat, Gulielmum Bellaium Langæum (cuius iam in hisce Commētariis meminimus) ad eum mittit. Huic mandat vt inter cætera illud commemoraret, quemadmodum non solum matrimonij conditionem accepisset, qua duci Aurelio secundo filio ducissa Urbini (vti inter eos conuenerat) quum re-

motis arbitris colloquerentur) verum etiam quod papæ fidem faceret, eumque à Cæsaris coniunctione auelleret, filium vnà secum ad illum congressum ducere statuisset, quod etiam ille ducissam adduceret, vbi matrimonium illud conficeretur. Anglum præterea doceret quàm sibi commodum & aptum videretur, ipsum coràm isti colloquio interesse: neminem esse qui vberius, efficacius & firmioribus argumentis causam illam diutius probare queat, præsertim quum id & absque periculo & maximo suo commodo, tunc ad sui purgationem tum ad rerum suarum quietem quærendam perficere posset. Nam quod ad iter attinet, per mediam Galliam illi progrediendum esse, vbi nihilo plus periculi illi quàm in ipsa Anglia compararetur. De loco quod dubitari posset, se Nicæam recussasse, quod ab eo tenebatur, quo cur vteretur nullam sibi causam esse iudicaret: operam daturum, quemcunque tandem in locum veniendum esset, nequid periculi, nec terra nec mari ab hostibus vilo pacto esse possit. His causis adductum se Lutetiæ substitisse, vbi equitatus & peditatus rationes institueret, denique classi ipsi, quemadmodum simul statuerant, prospiceret. Rei quidem summam, veniendum censeret necne, se in illo, iis qui ipsi à cõsiliis sunt, atque in rerum & status ratione reponere. Quod si iter hoc ipse suscipere nequaquam vellet, autorem se illi esse, vt hominem, cui non minus quàm sibi ipsi fidei haberet, mittat. Hæc in primis Langæus in mandatis accipit, simul vt illum moneat, de iis quæ Germani principes rursus summo opere à se obtinere per legatos cupiant. Quæ de re quid ille sentiret, eum sciscitari & nosse iubet.

QVOD Anglus Regi significare cupiebat, hoc nimirum erat, se, postquam sui diuortij negotium multis moris subinde interpositis ab episcopo Romano (sic enim papam vocabat) produci animaduertisset, curasse vt Ecclesiæ Anglicanæ iudicio, cui archiepiscopus Cantuariensis Angliæ primas præsideret, de eo semel statueretur. Hanc pronuntiasse superius matrimonium incestu esse, quam indulserat papa relaxationem, induci debere, quam in re concessisset quæ nec in eius nec in Ecclesiæ ipsius potestate sita sit. Hoc se iudicium sequutum, priori matrimonio relicto marchionissam Annam Boltoniam duxisse: cui rei archiepiscopum, sponsæ patrem, matrem, fratres & ducem Northfolcum patrum, nullis præterea adhibitis interfuisse. Horum omnium paucos conscios tantisper esse velle, dum in illo papæ & Regis congressu (qui futurus sperabatur proximo mense Maio) suum ius ab eo obtinere posset. Quod si denegaret, tum se statuisse, vel inuita tota Romana Ecclesia, eam pro vxore palam habere, illiusque Ecclesiæ iugum profus excutere. De cuius etiam tyrannide, quam sibi in cæteras Ecclesias sumpsisset, se librum non exiguum conscripsisse, quem tamen non prius emitte decreuisset, quàm videret qua in se ille æquitate vt constitueret. Quæ in re auxilium Regis summis precibus implorabat, se totum illius fidei tradens & committens, si fortè eam ob causam Cæsar & episcopus Romanus bellum inferre cogitarèt. Sibi nuntiatu esse quemadmodum Romanus episcopus iactaret se totius Christiani orbis vires in se excitaturu, siquidẽ iudicio quod de diuortij negotio faceret, stare nollet. Cæsar item quum bis eum conuenisset, magnam orationem de belli immanitate habuisset quo se premere statueret, nisi cum Catharina amita in gratiam rediret, honorẽque sartum tectum restitueret: facultatem præterea indicasset qua bellum hoc acriter vrgere posset, maximè ob consilium quod commune cum rege Scotiæ habere se prædicabat. Hoc profectò indubitatum est, neminem fuisse, qui paulum modò hac de re audiret, quin exploratum haberet Cæsarem eum esse qui hæc perficeret: eamque ob causam multi optimi viri in hoc maxima cura & studio incumbabant, vt inueniretur ratio qua controuersia ista amicè & pacatè componeretur, quod verebantur ne bellu inde exardesceret, quo vniuersi principes Christiani diuersarum partium studio implicarentur. Ac Cæsar quidem Scotum misso equestri dignitatis insigni ad se pertraxerat.

DISSIDIUM hoc inter Anglum & Scotum, patrum & nepotẽ, ab ipso Scoto illo tempore natum est: qua de re Anglus à Langæo primu certior factus est. Is enim naue bellica conscensa qua transuerso mari Bolonia in Angliam nauigaret, iam dimidium iter & eo amplius Bolonia Darvernum emensus, hora fere decima matutina ad tamen Darvernensem tres naues apparatu bellico conspicit, quæ passis licet velis nihil Darverno progredientes specularentur: quo reuera consilio illic erant. Itaque Langæus

*Dissidij inter
Anglum &
Scotum causa.*

1533.

tametsi nulla belli aduersus Regem erat suspicio, tamen quia ex eorum gestu potius iudicabat piratas nescio quos esse qui primum quēque adorirentur, quā quiduis aliud, nulla interposita mora velificatione mutata in altum nauem prouehi iubet, ut periculum faceret quid illi conarentur. Qui ubi eum perspiciunt sui metu cursum non tenere, prora obuersa ad decimam vespertinam, dum & ventus poneret, & noctis caligo interueniens conspectum auferret, eum insequuntur, pilis tormentariis continenter petunt, quarum plurimæ proximè eum pertinebant. Ex iis vna interficitur nauis Britonicæ nauclerus, qui eum Conserua comitabatur, & nauis ipsa capitur, quæ non tanta celeritate ferebatur quā alia hæc, in qua velis & remis utebantur. Langæus nocturna nauigatione ad portū Rayensem peruenerat, inde postridie mane cōspicit illorum numerum ad non-¹⁰ uem naues excreuisse, nauibus aliquot captis, quas militibus & machinis compleuerat, quarum maiorem copiam secum aduexerant quā ad tres illas primas instruendas opus esset. Denique à piscatoribus qui in portum profugiebāt, audit Scotos esse, qui has naues prima belli significatione rebus adhuc dubiis armassent. Ita summa celeritate v-
sus primus Anglum certiore facit, qui paulo post alios subinde eadem de re nuntios accipit. Quod illi valde molestum fuit, non tam sanè quod illius hostis potentia admodum terreretur, quā quod Cæsaris & sociorum vires subsequi suspicabatur. Sed totus iste motus paucis mensibus Regis Galliæ interuentu sedatus est: quamobrem his o-
missis ad Cæsarem redeundum est.

Rex Angli ne
gotium pacatè
componere stus
det.

Is Bononia profectus Genuam venit, & sexto Id. Apr. è portu soluit, rectà in Hispa²⁰ niam cursum tenens. Hunc Velius Regis orator comitatus est: cardinales Galli papam Bononia Romam profecti, summa contentione cum eo agunt, ut Anglicana turba ita componi posset, ut nequa ad Ecclesiam tempestas & motus rediret. Ad hanc rem curandam crebris & literis & nuntiis à Rege admonebantur, qui summopere optabat negotium illud prius dirimeretur, quā papæ renuntiaretur quid ab Anglo factum esset. Eam ob causam diligentius vrgebat ut congressus ille acceleraretur, quod sperabat in ipso colloquio rationem se aliquam reperturum. Præter cæteras autem literas quas in Angli gratiam antea miserat, quum ad eum milortus Rupefortius nouæ reginæ frater³⁰ venisset, literas ad papam summi in Anglum amoris plenas scripsit, quarum ab ipso Anglo aduersaria acceperat. Harum summa erat, ut causam absentiae quam Anglus afferrebat, papa acciperet, ut iudices in Angliam mitteret qui causam cognoscerent, utque vadimonium Romæ obire ne cogeretur. Cæsaris orator contrà, multi cardinales & qui ab eo stabant, aut qui Romanæ Ecclesiæ auctoritatem incolumè manere cupiebant, papæ non minus instare & vrgeri ut in Anglum lege ageretur, præsertim quum nuntiati illis esset (quamuis incerta adhuc fama) non quidem Angli posterius cum Anna Bolania⁴⁰ matrimonium re iam confectum esse (ut erat) sed illum instare ut papalis illa prioris relaxatio induceretur: quod tentari aut suscipi posse negabant, quin sanctæ sedis Apostolicæ maiestas auctoritasque læderetur. Papæ consilium erat rem producere, neque mitius transigi posset: hoc etiam ostendebat, si contra Anglum pronuntiaretur, neque tamen iudicatum postea fieri, re ipsa fieri posset, rem sic frustra suscipi, quæ tandem de-⁴⁰ decus, ignominiam & contemptum sanctæ sedi esset allatura: ad eam autem suscipiendam sibi non satis esse virium, nisi Cæsaris auxilio iuuaretur. Si denique coniunctis opibus illud aggredierentur, metuendum sibi videri ne Anglus sibi Regem Galliæ, pro maxima necessitudine & societate qua inter se iuncti videbantur, ascisceret: quæ res maiores turbas & seditiones quam antea in Christiana Ecclesia excitaret. Hæc excusabat papa, cui paulo post nuntij certi afferuntur, non quidem nouas Angli nuptias re ipsa confectas esse: sed hoc sine dubio affirmabatur, archiepiscopum Cantuariensem rei iudicium suscepisse: quæ res sanctæ sedis maiestatem magnopere minuebat, quum præsertim sub iudicibus ab ea constitutis litem adhuc esse constaret. Itaque grauius papa cum cardinalibus Gallis expostulat, quod dum illi rem proferri, nequid ante illum congressum⁵⁰ acceleretur, postulant, Anglus interim aliquid semper noui molitur.

Vana est sine
viribus ira.

D v m illa vtrinque magno studio vrgentur, certis nuntiis de profectioe Cæsaris è portu Genuensi acceptis, papa extremo mense Aprili in frequenti cardinalium confessu (non tamen iusto consistorio habito) Regis postulata in medium proposuerat, quibus ille de loco deligendo agebat, ubi de rebus ad Christianam religionem spectanti-
bus

bus colloquerentur de Turca fidei hoste repellendo, deque aliis quæ Rex per literas suis exposuerat: quæ tam æqua & sancta erant, ut cardinales quibus congressus ille minimè cordi erat, nullam honestam orationem reperirent, qua reclamare possent. Cæsaris orator omni ope, industria & diligentia elaborauit, omnia attulit quæ comminisci potuit, quo rem si minus planè impediret, at certè tantisper retardaret, dum Cæsar suam de hoc negotio sententiam significaret: verum tanta contentione nihil impetrauit. Ac ne ipsi quidem cardinales qui illi studebant, quique Cæsarem de his rebus certior fieri cupiebant, quicquam inuenire potuerunt quod quidem saluo pudore postulari debeat, nisi id tantum, ut priusquam res constitueretur, papa ad Regem scriberet. Quod quum factum esset, Rex exiguo post tempore per literas respondit.

Hoc responsum sub finem mensis Maii papæ in cardinalium confesso redditur, presentibus Gallis cardinalibus. Reliqui cardinales, qui impediendæ rei studebant, ad quod etiam à Cæsare sollicitabantur, propterea quod coram nostratibus liberam vocem emittere non audebant, aliam diem senatui habendo præscribi postulant: cui interesse Galli recusarunt, quod eos non latebat quamobrem id illi postulassent. Quo concessio, ubi ea dies venit, principio causas à Rege allatas tam pias & iustas sibi videri fatentur, ut à nemine repudiari debeant: quas se nihilominus, quum paucae essent, non tanti esse arbitrarî, ut papa è sua sede pedè efferre debeat: satius esse præmitti aliquem ex antistitibus, qui Regis sententiam magis perspicuè intelligat. Quo à papa concessio mittitur episcopus Saissantanus, quem antea ipse à Rege accersuerat, quicum de loco opportuno constitueret. Nam quod ad tempus attinet, iam cōuenerat, ne caloribus, qui in Prouincia sunt maximi, papæ valetudo afficeretur, ut non nisi refrigerato proximis pluuiis cælo proficiscendum esset. Rex interim (qui etiam hoc de tempore consilium dederat) Galliam Narbonensem & Arvernorum fines perlustrabat. Nam de loco, papa (vt dictum est) Nicam huius rei destinabat. Quæ quum in ditione ducis Sabaudia esset, cum papa suo nomine (nam Rex suis verbis hoc petere noluerat) vno ex intimis cubiculariis misso, ut id ipsius voluntate fieri liceret rogat. Ille aliquandiu papæ se obsequi vltro velle demonstrat, secum foeliciter agi prædicans, quod tam pium negotium in suis possessionibus transigi videret. Ac profecto, ut quod res est dicam, id fortasse magno illi cōmodo cessurum erat, & ad clades auertendas commodum, quas postea grauissimas accepit. Ea enim causa in primis papæ fuerat cur tãto studio hoc peteret, quod ipsum etiã ad colloquium accersere, & ubi commodum videret, Regi placare decreuerat. Cæsar tamen, cui totum hoc valde displicebat, quique sibi quiduis potius tentandum, quàm id fieri sinendum existimabat, eas rationes per nuntios homini proponit, ut sibi non constare, sed nutare & difficultates nescio quas excusare inciperet. Itaque Saissantanus episcopus & marchio Mommorencius postquam de Villafranca, Antipoli, Freiusio, Tauroenta, & Massilia simul egissent, & loca inspexissent, Massiliam ad hanc rem delegerunt.

Cæsar quum rationes querere pergeret quibus vel omnino negotium istud impediret, vel ad hyemem produci curaret, nominatim quodam ex suis nobilibus misso papam vrget ut iniuriam reginæ Catherinæ amitæ illatam vindicaret: se iam aduersus eum testificari si hoc sibi denegetur, vel etiam diutius proferatur. Ad rem vehementius sollicitandam etiam hoc impulit, quod eodem tempore Romæ nuntiatur archiepiscopum Cantuariensem sibi nomen Legati nati in Anglia sumpsisse, aduersus papalem relaxationem pronuntiasse, Annam Bolaniam Anglo nupsisse, librum ab eo, cuius supra meminimus, aduersus primatum & summam Ecclesiæ auctoritatem editum esse. Hoc nuntio totum cardinalium collegium tam grauitur commotum est, ut vno ore omnes aduersus tam nefarium Angli conatum papæ fidem implorarēt. Papa ab his permotus censura in Anglum animaduersurum se ostendit, nisi intra certum tempus iniuriam resarciat: nihilo tamen secius de congressu agere persistit, suam de ea re certam sententiam frequenti cœtu exponit, omnibus quos comites habiturus erat, ut parati essent, ecreuisse, eas sibi dari petunt, ut ad subsidium Coronæ aduersus Turcam mitterentur: quod sic sperarent vel iter impeditum iri, vel causam sibi in posterum dari, qua dicerent culpa illius, qui triremes aliò auertisset, Cæsarem coactum Coronam deseruisse, quam tamen ad salutem totius Christianorum Reip. valde referret teneri, siquãdo bel-

*Regis coram
colloquio Cæsariam im-
dire student.*

*Ecclesia An-
glicana Ro-
mane aduer-
satur.*

1533

li aduersus Turcam suscipiendi, & Græcos fratres totumque Constantinopoleos imperium durissima seruitute liberandi facultas daretur. Id prospiciens papa noluit sibi tantam ignominie labem inuri, non solum illas triremes Coronam duci concedit, sed suas insuper addit, Gallicis ad nauigationem uti statuit. Contra Cæsaris, Ferdinandi fratris, ducum Sabaudi & Mediolanensis cæterorumque legati, veriti nequid aduersus se in eo congressu fieret, eodem omnes consilio omnia moliebantur quibus Heluetiorum animos maxime eorum qui Romanæ Ecclesiæ obtemperant, à Regis fide atque societate alienarent, docebant eum protestantibus aduersus Catholicos fauere. Ad hanc criminationem & coniurationem maxime illos iuuat episcopus Verulanus papæ apud illos nuntius, quem passim prædicabant de Rege illic pessime meritum esse. His verbis ita permoti erant Heluetiorum animi, ut parum abfuerit quin foederi illi Italico aduersus Regem inito se inscribi curarent. Rex tamen huiusmodi consiliis paruo negotio occurrat, præsentem pecuniam mittit, ad bellum, si quod illis à reliquis pagis religionis causa inferretur, se conferre sena coronatorum millia in mensem velle ostendit: aliquoties apud papam per literas & nuntios de Verulani iniuria conqueritur. Papa hominem his de causis domum reuocat, se de eo negotio Regi purgat, & Verulano imperat ut in ipso congressu crimina ista diluat.

MEDIO fere Iulio mense dux Northfolcus ad Regem venerat, ab Anglo missus, ut illius nomine illi colloquio interesset. Statim ubi aduenit, audit Romæ aduersus principem suum aliquid noui constitutum esse, quanuis quid tandem esset, liquidò scire non posset: itaque veniam petit, ut domum rediret. Rex hominem retinet, sic tamen ut quantum posset, rei gestæ veritatem dissimularet, sperans negotium ad pacatum quendam exitum deduci posse. Statim enim ad papam nuntium miserat, qui doceret quem locum Angelus obtineret, quādiu dubia euentus spe suspensus fuisset, nimia temporis diuturnitate, ingenti animi æstu, qui sibi scrupulum eximi optabat, & cupiditate qua adducebatur ut hæredem regni ex sese relinqueret, impulsus, non expectasse Romanæ sedis iudicium: rationem principis nonnullam habendam esse, præstare eum Ecclesiæ obsequentem & addictum, ut antea fuerit, retinere, quàm contumacem, immorigerum & porro hostem: quod pessimi exempli esset, & infinita mala ex se pareret. Addebat etiam eam

Anglo nuntia-
tur Romæ
curia contra
se iudicium.

inter se amicitiam & necessitudinem interesse, ut quicquid in eum grauius statueretur, eo loco esset habiturus, neque minus grauius laturus, quàm si ad seipsum hæc pertinerent. Tandem medio ferme Augusto Northfolcus ut res Romæ gesta fuerat certior factus, militem Rupefortem summa celeritate in Angliam mittit. Angelus illum statim iubet venia à Rege accepta ad se redire, ducem Richomontium nothum, quem in aula Gallica habebat, item oratores quos Romæ habebat, domum reuocat. Rex cum nec precibus nec vlla oratione retineri posse conspicatus, tandem dimittit: monet tamen à fratre charissimo rege obtineat, ut probum quendam & eruditum hominem mittat, qui testis esset quantopere illius causa apud papam laboraret: id quod Northfolcus perfecit, mittunturque episcopus Vincestrius, quem antea doctorem Stephneum appellabant, & Briandus ex ipsius cubiculariis & nouæ reginæ patruelis.

Bauaria ducem cum Rege fœdus.

CIRCA idem tempus Tolosam ad Regem venit Bonaccursius Grynæus Gulielmi & Ludouici Bauariæ ducum à secretis, quem illi tam suo quàm aliorum principum nomine mittebant qui cum eo fœdere illo nupericto coniuncti erant. Mittebant autem his mandatis, quod ad representandam ceterum coronatorum millium summam attineret, quā ille ex pacti formula promississet, illis vno consensu placuisse ut sibi Bauariæ ducibus in manū traderetur. Rogare tamen, ut quoniam satisfacere, quemadmodum polliciti fuerant, non possent, quin totum in vulgus efferretur, & causa innotesceret cur tanta pecunia numerata esset (quam tamen incognitam esse cupiebant, & res ita postulabat) sibi fides haberetur, qui illi cauere qua ratione vellet & in consilio videretur, parati erant. Huic Rex orationis humanitate satisfecit, pollicitus se, simulatque è colloquio cum papa remissus, ad principes missurum qui cum ipsis vel cum eo cui rem committerent, agendi mandata haberet. Interim parantur omnia quæ ad congressum pertinebant. Dux Albanæ tum triremibus Gallicis proficiscitur, quas papa consensurus erat: illis alia naues adduntur, quibus impedimenta & sarcinæ cardinalium aliorumque comitum veherentur. Laurentius Cibotus & comes Massæus à papa missi ducem Aurelium cum muneribus

neribus salutant. Comes item Tonnerranus Carcassonna ad ducissam Urbini mittitur, quam donis Regiis prosequitur.

EODEM etiam tempore Regij nuntiatur cædes Mervillij patricij Mediolanensis, quem antiquitus in aula Gallica educatum & in hippocomiam regiam ascitum Rex apud ducem Mediolanensem legatum habebat. Venerat pridem in Galliã ad aulam Ludouici duodecimi, vnã cum Galeacio Sanseuerino, maximo postea Galliæ armigero. Aulico ministerio ad mortem vsque Ludouici functus, eundem etiam statum sub Francisco tenuerat. Hunc dux Mediolanensis ea causa & ordine quem commemorabo obtruncari iussit. Anno 1531 Mervillius à Rege petit vt in Insubriam ad suos inuisendos redire eius voluntate liceret. Et quoniam liberaliter in Galliã habitus non modicas opes acquisierat, comitatũ frequentem habebat, lautẽ conuiuabatur, primos & intimos ducis aulicos excipiebat, illos & ipsum quoque ducem muneribus affecit, cui se non vulgari (vt quidem videbatur) insinuauit, & comiti Maximiliano Stampio, qui princeps ducis negotia administrabat. Aliquanto postquam in Galliã rediisset, quo tempore Cæsar exercitum aduersus Turcam comparabat, Franciscus Taberna Mervillij nepos, à duce (cuius cancellarius erat) in Germaniam missus, quum iter per Galliã faceret, Regem Fonte Bellandi illius nomine salutat. De multis inter se dum sermones miscet, huc loquendo venit, vt Regi confirmaret, siquẽ illuc legatum mittere in animo haberet, rem fore duci gratissimam, eaque ratione multa commodẽ geri posse: neque verò vllum apertiore & duci magis acceptum quàm Mervillium mitti posse. Verum quoniam dux omnino ratione videre cogeatur vt Cæsaris gratiam retineret, qui si apud eum à Rege legatum esse animaduerneret, duriori oratione vteretur, Regem etiam atque etiam rogare vt legati nomen inter eos arcanum & tacitum seruaretur: vtque Mervillio literæ à Rege separatim ad ducem darentur, quibus priuata illius negotia commendaret: idque eo consilio, vt siqua suspicio animum Cæsaris subiret, istis se dux purgare, & fidem facere posset, apud se illum esse nõ qui legati locum obtineret, sed qui res priuatas curaret. Rex facile assentitur, & præter epistolam fiduciariam & mandata alias literas dat, quibus tantum ea scribebantur quæ de rebus priuatis & domesticis Mervilli esse videbantur. Menstruum etiam aliquod stipendium præter superiora beneficia attribuit, quo se pro loco quo esse eum volebat, sustentaret.

Dux vnã cum Cæsare Bononiæ erat quum Mervillius in Longobardiam venit: qui, ne dux Cæsari in suspensionem veniret, progredi noluit, sed Mediolani subsistit. Ducem de suo aduentu certiore facit, se literas ad eum à Rege & mandata habere quæ in rem essent totius Christianæ religionis, se, nequid suspensionis oriretur (quemadmodum cancellarius apud Regem dixerat) nisi ipsius voluntate & iussu vltius progredi non statuisse: se enim à Rege hoc in mandatis accepisse, vt morem ei per omnia gerere conaretur. Dux per literas respondet, quibus dies ascripta erat xvi Decembris anno 1532: quas ego ad verbum interpretatus sum.

Quæ ad me literis xii huius mensis die statim ab aduentu tuo scriptis significas vir ornatissime & charissime, ea intellexi omnia, vtque te in omnibus ex Regis Christianissimi præscripto gesseris perspexi. Quæ mihi omnia mirum in modum placuerunt, vt qui Regi potentissimo fidem & obseruantiam singularem adhuc præstiti, & præstare porro in animo habeo, quique id præcipue studeo & cupio, vt qua apud eum valeo gratia, eam tua opera tueri possim. Quod in mea ditione & ciuitate commorari cupere te ostendis, sic habeas velim, hoc me, quandiu voles, libentissime concessurum, & gratissimum te mihi cum alias ob causas futurum, tum quod à Rege maximo profectus inter ciues meos versaris. Studium meum, vbi opus tibi esse significabis, tuarum rerum rationibus nunquam deerit. Vale.

Hæc fuit illius literarum sententia. Cui Mediolanum postea reuerso Mervillius opera cancellarij qui è Germania redierat (huc enim primo loco adiit) literas Regis reddit, mandata fiduciarie sigillatim exponit, quæ omnia ille sibi iucunda esse testatur. Diu apud illum commoratur, vbique comitatur, priuata & familiari valde illius consuetudine vititur. Fortasse etiam non ita diligenter sibi temperauit, quin se legatione fungi alibi indicaret: vt ferè solent qui ab externi principis famulatio in patriam reuertuntur, cupidius vt inolarescant quærere. Vt cunque sit, fama ad Cæsarem peruenit, & non

I 53 3.

nulla de fide ducis dubitatione visus est affici, ut quæcunq; de nuptiis ipsius neptis & du-
cis agi non parua perficiendi spe cœpta fuerant, propè irrita fierent. Dux per nuntium
Cæsari se purgat, cui ut persuadeat Mervillium apud se ob negotia quædam priuata cō-
morari, literas illas commendatitias perferri iubet, quæ consilio Tabernæ scriptæ fue-
rant, ut eis ad se purgandum, siquid huiusmodi accideret quale accidit, vteretur. Cæsar
hac satisfactione non planè accepta, nonnullam sibi adhuc suspensionem hæreere osten-
dit: hanc speciem captari, ut callidius occultarentur quæ maioris momenti interim age-
rentur. Deniq; tam acerbè de iis expostulat, ut dux amplius se purgare cupiens, per nun-
tium illi confirmaret se propediem omni eum suspensione liberaturum, effecturumque
ut planè intelligat se neque a Mervillio neque ab alio vllò ad Regis partes vel amicitiam
adduci posse. Huius rei perficiendæ occasio mox narranda paulo post data est.

Mervillio in
sedia paratur.

CAL. Iul. Mervillius cum suis ducem in ciuitate comitabatur. Ibi nobilis qui-
dam è domo Castillionea siue casu siue iudicio è famulis Mervillij Baptistam nescio quæ
hominem minimè malum cōpellat, nomen heri rogat. Ille ostenso hero, hic est, inquit,
Mervillius è Gallia. Imò, inquit ille, Mervillius à furca. Hoc maledictum alius ex eodem
famulatio quum audiret, illo tēporis articulo diffimulat: expectat dum dux in arcem in-
gresso omnes qui eum comitati fuerāt egrederentur. Tum hominem ponè subsequens
ita alloquitur, Modò, inquit, herum meum Mervillium in malam crucem abire iussisti.
Neque te sic loqui decet, neque ille hac contumelia & maledicto dignus est. Negat il-
le à se dictum hoc fuisse. Instat alter, inficiando locum non esse, seipso audiente hæc illū
effutisse. Pernegat ille, & quisquis hoc affirmaret, mentiri ait. Imò, inquit ille, furcifer, te
mendacij reum perago: simulq; cum dicto vagina gladium educit. Nobilis ille quod for-
tasse humilioris sortis hominem præ se minoris duceret, quàm ut cum eo sibi decertan-
dum esset, se subducit, duo ex eius comitatu strictis gladiis illum adoriuntur: verum licet
hanc qui aderant, dirimunt. Mervillio domum reuerso famulus rem totā, uti acciderat,
ordine narrat. Qua illius oratione adductus nobilem quēdam necessarium Castillonis
consanguineū accersit, quem ex illo quærere iubet num his verbis vsus esset. Quod quū
ille iureiurando interposito inficiaretur, Mervillius homine rursus misso sibi vehemen-
ter dolere significat tantam fuisse famuli petulantiam, id sibi ne vitio detur rogat. Dux
de hac cōtrouersia certior factus, utriq; vetat ne acrius rem vrgeāt, sed desistere & quie-
scere iubet. Respondet Mervillius huiusmodi vetationes ad eos pertinere qui diffidia
haberent, sibi quidem nihil controuersia cum vllò mortali intercedere. Castillio ta-
men nihilo ob interdictum secius comites secum ad duodecim cum tragulis & sclopiis
deducit, crebrò ad ædes Mervillij obambulat: tandem vesperi in quinque vel sex illius
famulos incidit, quibus ni se recepissent, vim facere parabat. Mervillius quum iniuriam
facere pergerent, veritus nequid grauius accideret, prætorem per nuntium rogat ut rei
prouideat: se quidem nolle ut quam suis iniuriam inferre alij conabantur, hanc vlla ra-
tione illi vlciscerentur: sed illud quoque sibi nequaquam ferendum existimare, ut alij
molesti esse pergerent. Prætor iustam hominis querelam nihili ducit, Castillonem pa-
titur subinde, ut solebat, ad ædes Mervillij iter facere. Tandem vesperi illos ut antea se-
cerat aggreditur: verum eos sibi præcauentes offendit, qui ita vim vi repellere insti-
tuunt, ut Castillione interfecto reliqui fugæ se mandarent. Postridie mane (is dies quat-
tus erat Iulij) prætor Mervillij ædes ingressus, omnium bonorum repertorium conficit,
in custodiam illum & quotquot ex illius famulatio reperit, tradit, ex iis vnum ferè octo-
genarium, qui præ senio sensum aurium amiserat, arripit, de eo quæstionem habet, ut a-
liquam aduersus herum confessionem exprimeret. Ad illum, quandiu in vinculis fuit,
nemini aditum patere aut alloquendi facultatem dari patitur. Tandem ex amicis non-
nulli (ut Mediolani in huiusmodi rebus mos est) illius causam scripto defendunt, quod
prætor sibi exhibitum lacerat, & ne lectum quidem comminuit. Die Dominico qui in-
sequutus est, post mediam noctem, ducis voluntate cognita eum capite obtruncari iu-
bet, & postero die ante lucem in platea mercatorum corpus obtruncatum publicè ia-
cens repertum est.

Mervillius in
carcerem con-
iectus indistincta
causa necatur

NEPOS quidam Mervillij aufugiens equis veredariis se ad Regem recipit, cui
rem ordine narrat, & de accepta iniuria grauius conqueritur, quæ sanè satis perspicua
erat, quod Mervillius ad prætorem confugisset, q; eius depulsionem recusasset audire,
quod

quòd immaturè iudicium factum & supplicium sumptum, quòd die festo, q. nocte in-
tempesta, causa neq; informata neque dicta, atq; totum id tridui spatio. Quùmque hoc
fit in Mediolanensium more positum, vt cuilibet victo, cuiuscunq; loci & ordinis sit, post
capitale iudicium triduum soleat prorogari, siquid ad diluendum crimen afferre potest,
multo magis hoc ei denegandum non fuerat, cuius à multis annis officia summæ fidei ex-
tabant in eum qui rex esset Galliæ, cuius etiã iussu legatione illic fungebatur. Istam ho-
minis querimoniam & genus mortis Rex & qui in consilio aderant, iniquissimè tulerunt.
Neq; quisquam erat qui legatione Regis nomine obire solitus esset, quin sibi idem im-
pedere iudicaret. Itaq; omnes summa contentione vrgebant vt tantum facinus Rex cum
suis ad se pertinere iudicaret, idque tam manifesto declararet, vt documento omnibus
in posterum esset ne ius gentium violaretur, nè legati (quorum nomen etiam inter ar-
ma apud hostes sacrosanctum & inuiolabile esse debet) maximè apud eos ad quos missi
sunt, vllò in periculo versarentur. Rex, ne tã præceptus esset in vliscendo quàm ille in pec-
cando fuerat, primum à duce ipso petere statuit, vt de tam insigni iniuria sibi satisfaceret:
deinde vniuersos principes & dynastas Christianos certiores ea de re facere, velut quæ
ad omnes ex æquo pertineret. Ad ducem scripsit in hæc verba.

PERLATVM est ad me, mi consobrine, tuo iussu contra vetustissima queque iu-
ra, contraque morem quem omnes omnium ætatum principes seruare consueuerunt,
legatum meum Mervillium ante paucos dies capitis supplicio fuisse affectum. Quod ego
supra quàm dici potest, pro tam atroci iniuria quam accepisse videor, molestè tuli ac fe-
ro: quam persequi etiam in animo habeo, dum mihi pro rei gravitate satisfactum sit. Eum
ego ad te miseram, quòd eius in omni vita tantam probitatem & integritatem perspe-
ctam habebam, vt verisimile mihi fieri non posset, facinus ab eo tali supplicio luendum
patratum fuisse. Quod etiamsi verum esset, illud tamè tibi excidere animo non debuit,
rem peragendam nò prius fuisse quàm & me certiorè faceres, litis acta mitteres, & quid
sentirem intelligeres: ad quæ ego tam æqua & iusta rescripsissem, vt nulla conquerendi
causa tibi relinqueretur. Hæc erat via atq; ratio quam in huiusmodi causis ab omni vetu-
stare cuncti sibi seruandam esse censuerunt. Quum autem præcipua huius necis iniuria
ad me redeat & spectet, quam ego inultam vt sinam nulla vnquam ratione adduci pos-
sum, te sic habere velim, omni opera tibi videndum esse quòd scelus commissum ita ex-
pies, vt mihi quantum ratio & æquitas poscit abundè satisfactum esse intelligam. Sinau-
tem hoc tam æquum ius abs te obtinere non potero, tibi edico, me aduersus te quacun-
que licebit ratione acturum esse, effecturumq; vt à te per summam stultitiam, nulla cur-
id fieret occasione præbita, minimè tolerandam mihi iniuriam esse factam intelligas. De
qua etiam per literas apud omnes Christiani nominis principes, socios & fœderatos cõ-
queror, ad quos res ista, vt pote inter nos cõmunis, æquè pertinet: vt sciant illi atque sta-
tuant mihi iustissimam causam non deesse, cur eam mihi persequendam, & te iusto bel-
lo aggrediendum, vsq; dum mihi debitas pœnas dederis, existimem.

AD papam velut patrem omnium communem in eandem sententiam scripsit: vt
planum faceret, si tantæ iniuriæ satisfactio sibi denegaretur, vt ad illam vi & armis vindi-
candæ deueniendum sibi videret, id se absque grauissima & idonea causa nò facere. Ad
Cæsarem quoque, ne si res ad arma progredieretur, materiem suspicandi nactus videret-
tur aliam belli inferendi causam extitisse, has literas misit.

AMPLISSIMO, potentissimo & præstantissimo Cæsari fratri charissimo, consan-
guineo & socio. S. Quanquam legatos vlla ratione lædi aut violari omni iure atque æ-
quitate vetitum est, qui ab omni hominum memoria ad nostram ætatem eximia & sin-
gularia priuilegia maximè laudabili & vetere instituto concessa obtinuerunt, eaque ser-
uari omnium regum & principum valde interest: propterea quòd si ea res tollatur, pacē
inter eos & amicitiam tandem solui contingeret: (vnde periculum esset ne regni cuiusli-
bet & status publici pernicies atq; interitus consequeretur) tamen dux Franciscus Sfor-
tia, vt certo nuntio compertum habeo, non ita pridem legatum meum Mervillium, quē
apud se habebat, securi feriri iussit. Quem tanta morum & vitæ integritate se perpetuò
gessisse comperi, vt vix mihi quisquam persuadere possit, crimen ab eo designatum esse
quod tanto supplicio dignum videretur. Quòd siquid etiam tale commisisset, non licuit
tamen duci prius supplicium sumere, quàm ad me causam & litem scriptā mitteret, no-

Regis ad Sfor-
tiam epistola.

Regis ad Cæ-
sarem epistola.

1533

stramq; de ea re sententiam expectaret: qua in re ut illi satisfaceret operā dedissemus. Iam verò hoc præter cætera alienum nobis accidit, q; biduo captus, accusatus, damnatus & supplicio affectus est. Quæ iniuria tantum mihi dolorem & indignationem attulit, ut ferre nullo modo decreuerim: eamq; ob causam ad illum scripsi, ut eam plenè quemadmodum ius fasq; iubet, farciat. Quæ quum ita sint, ad cæteros etiam Christianos principes socios & fœderatos scripsi, quos nostra omnium de re quæ ad vniuersos eque pertinet, certiores fieri interest: ne quis mihi, quum pœnas bello expetam, aliam esse causam existimet, nève hoc captato prætextu putet me de recuperando Mediolanensi dominatu cogitare. Quod hac ratione me non quærere Deum immortalem contestans affirmare non dubito, contra me satis habiturū esse si hæc iniuria expietur. Hanc culpam si dux ut præstet, operam (quemadmodum debet) se dare ostēdet, negotio statim desistam: sin minus, ego quacunq; ratione potero, illi ostendam me non eum esse, qui tam insignē contumeliam in me accipere, aut ut eam impunè ferat, pati queam, teq; id scire volo. Et si nē si apud se quisq; cogitet quo animo tantam indignitatē & contumeliam, si sibi fieret, laturus sit, quamque intolerabilem videri præ se ferat, reperiet me iusto dolore ad id compelli, causamque idoneam pœnas bello reposcendi mihi datam fuisse. Vale.

IN eandem sententiam ad regem Ferdinandum, Anglum reliquosque principes, populos, ad ipsos deniq; Heluetios scripsit. Romæ papa iter ad cōgressum Massiliensem parabat, quum illi Regis literæ de Mervillij nece redditæ sunt. Cæsari Velius Regis orator literas reddit, & coram cum eo, quemadmodum in mandatis habebat, agit. Respon- det ille, Mervillium debitas pœnas dedisse, nullum legati locū tenuisse, sed priuatæ conditionis nobilem, ex dominatu & ditione ducis, apud quem domestica quædam ac propria negotia curaret. Velius ilico alias profert ducis ipsius ad Regem literas, quibus constabat eum loco oratoris apud ipsum habitum fuisse. Cæsar se istis leuiter commoueri ostendit: imò de ducis fide iam sibi dubitandum non esse videns, neque vllam in posterum suspicionem relictam ut ille vnquam Regis partes amplexurus esset, paucis interiectis diebus Pratensem (cuius non semel mentio facta est) in Flandriam mittit, qui alteram Christierni Daniæ regis filiam adduceret, quam ille neptem suam duci, ut pollicitus fuerat, in matrimonium daret. Eodem fere tempore nuptias ducis Aureliæ & ducis Vrbini celebrantur. Etenim Septembris die octauo, eodem anno 1533 papa Romanus discessit, relicto legato, dum abesset, cardinali Mōtano, Iulij Papæ demortui patruo, qui tamen paulo post diem suum obiit. Rex multos myoparones & celoces disponi iubet, qui omnia diligenter & alto mari & ad omnes oras perlustrarent, ne quod illi periculum incauto crearetur. Cuius aduentum etiā dum expectaret, Massiliæ finitima loca peragrabat, Massiliam quoque ipsam raptim interea venit, ut videret num omnia ad illum excipiendum rectè curata essent.

MASSILIAM ad Regem à duce Francisco Sfortia mittitur Franciscus Taberna (cuius supra meminimus) cancellarius, qui ducem de nece Mervillij obiecta purgaret. Hunc Rex in intimo consilio audiri iubet. Eius oratio huc pertinebat, ducem nunquam suspicatum fuisse fore ut Rex hanc necem in eam partem accepturus esset, quam per literas expostulationis acerbissimæ plenas significasset. Mervillium legati ordinem & locum nunquam tenuisse, neque in aula ducis ea conditione habitum fuisse, sed subditum & clientem ducis illic priuati negotij causa, aliorum instar qui suas res curant, versari solitum: nunquam sciuisse suspicatumve esse istum Mervillium Regis domesticum nedum nuntium aut oratorem fuisse. Hoc si compertum habuisset, eam illius rationem habiturum fuisse, quam habendam eorum esse intelligeret qui ex tanti principis famulatio sint, cui se ex omnibus maximè deuinctum esse, cuiusque honori plurimum officij & obseruantia se sustinere agnoscat: quo insciente nunquam se quicquam in illum grauius statui passurum fuisse. Verum quum non alio illum loco quam quemuis e suis haberet, permisisse ut in illum ea conditione lege ageretur, & tanquam eo supplicio dignum, ob eadem nobilis e domo Castillionæ, qui ordinarium in ducis domino locum & gradum obtinebat. Ipsum porro Mervillium hominem fuisse vitæ flagitiosæ & sceleratæ, qua multorum animos grauius offendebat, sicariis & facinorosis hominibus illius ædes continenter patuisse, qui etiam mortem ipsius ducis & aliquot inti-

Papa Roma
proficiscitur
ut Massiliam
veniat.

Sfortia se de
Mervillij nece
per Taberni
cancellarium
purgat.

intimorum conspiratione facta machinabantur: ut sapius dux illum moneri iusserit sibi cordi non esse quod diutius Mediolani commoraretur. Addebat se quoque iussu ducis eum monuisse ut ciuitate excederet, sed dicto audientem eum non fuisse, interim illam Castillionæi cædem interuenisse. Quæ quidem quo pacto accidisset, atque ille comprehensus & obtruncatus fuisset, eodem pene ordine commemorabat quo antea narrata est: tantum silentio illud præterit, prætorem fuisse à Mervillio rogatum, & amicos, quum in custodiam traditus esset, eius causam scripto defendere conatos fuisse.

Hæc legatio & oratio incredibilem toti concilio stuporem attulit, & maxime aliena visa est, propterea quod cancellarius iste Mervillij ex sorore nepos erat, deinde nemmo extabat qui certius eo sciret rem contra se habere quam narrabat. Itaque tota eius oratio grauissimè sigillatim refellitur, fieri non posse ut ducem lateret ipsum Mervillum Regis legatum non solum domesticum esse, quem ad se missum recordaretur. Id verum esse satis tum ex literis intelligi quas Mervillius Bononiæ scripsisset, tum ex ipsius ducis responsio: illarum exemplum descriptum, huius archetypum apud Regem esse. Illum in autum Ludouici tum Francisci Regis amplius vigintiquinque annos versatum fuisse, ut dux huius rei ignarus esse non posset: quem tam negligenter res suas gessisse non sit verisimile, ut suorum nomina & fortunas qui in aliena ditione & regione essent, non teneret. Quin ipsum quoque cancellarium, qui satis norat quibus de causis missus fuisset, imò cuius opera aditus illi ad ducem patuerat, & eo familiariter utebatur, non esset dubium monitum fuisse ducem suum, ne adeo grauiter in tam potentem Regem per imprudentiam peccaret. Excipit cancellarius Mervillum quidem ad se adire meminisse, ut ad ducem intromitteretur, sed nihil præterea cum eo rei habuisse: neque hoc colloquium aliam ob causam habitum fuisse, quam pro necessitudine auunculi & nepotis in rebus priuatis: aliud quod cum duce haberet, non indicasse: nisi fortasse eo consilio ut aliquid expiscaretur de quo Regem certiores faceret, ut denique si qua facultas daretur, ad alendam & confirmandam inter illos pacem operam suam conferret. Si prior hominis oratio aliena & parum consentanea visa fuerat, multo etiam absurdior hæc exceptio habita est. Obicitur quam parum deceret orationem hanc ex ipsius ore mitti, qui meminisset Mervillum literas à Rege fiduciaras & legatorum commentarium Regia manu subscriptum habuisse: ipsum cancellarium esse qui apud Fontem Bellandi Regem de his omnibus monuisset, qui hanc rationem inuenisset, ut literæ commendatitiæ priuatim à Rege darentur, quibus negotium quod reuera agebatur, occultari posset. Quæ etiam omnia ut desint, immaturitatem tamen & præcipitantiam ac quiduis potius quam ius & æquum perspicere in toto hoc negotio, quod suspitione tantum iniecta & opinione præsumpta, quasi cædem à suis factam non inficiaretur, die Veneris comprehensus altero post die damnatus clanculum noctu obtruncatus esset. Nimirum hinc satis constare, ducem metuuisse, ne si palam supplicio affici iussisset, exorto populi tumultu res impediretur: populum enim veritum fuisse, ne si Rex iniuriam vindicaret, ab infontibus poenæ luerentur: id enim Mediolani fama vulgò iactari.

MIRA est conscientiae vis, quæ mentem & consilium iis adimit quos damnat. Eundem memini quum adolescens istum cancellarium audirem ex præstantissimis & promptissimis in respondendo & excipiendo haberi omnium qui causas agebant. Sed cum hoc obiecto solertia statim & ingenium defecit: aut certe consanguinitas ipsa (cui vis afferri, ut dissimuletur, non potest) eum in absurda & malè coherentia responsa impulit. Nam ut clandestinum illud & nocturnum supplicium excusaret, ducem ait hoc fecisse non quod vllum populi motum timeret, sed quod Regem ita veller obseruare, à quo Mervillum venisse sciret, ut palam illum tanta ignominia nolet affici. Ad hanc vocem os illi occluditur, quum fateretur ducem (quod negauerat) non fuisse ignarum quo loco haberetur Mervillius, nihil iam opus esse cum eo pluribus agere qui tam pugnantia loqueretur, & rem perspicuam inficiaretur. Regem satis compertum habere totam hanc purgationem verbis modo constare, nulla ratione niti: contra Regem literis & aliis argumentis duci hanc purgationem extorsisse, cui obscurum non fuit Mervillum legati nomen & locum tenuisse: atque adeo velle (quod initio per literas postulauisset) hanc sibi illatam iniuriam & indignitatem refarciri, alioqui denuntiare se armis rem persequuturum. Sic Rex hominem absoluit & dimittit. Nec vero quisquam erat ex toto Regis co-

*Mentis sibi
malè conscia
vis quanta.*

1533.

mitatu, quin tantam iniuriæ atrocitatem esse & indignitatē iudicaret, vt non solum iustam de vltione cogitandi causam habere videretur, verum etiam vix desistere posset, quin maiestatis decus ignominia aspergeret. Quod nisi in congressu illo mox futuro controuersia componeretur, suspicabantur vere proximo aliquid turbæ datum iri.

Summa adueniente papa gratulatio.

*vide serm. serm. in
papa. et sup. abia. et
in epist. in ap. in m. in
et in t. et in m. in s. in*

MENSE Octobri ex turri Taxiana & speculatoria conspicitur classis qua papa nauigabat: vnde signo dato myoparones & celoces magno numero obuiam illi prodeunt, quibus multi nobiles cum tubis & lituis vehebantur. Quum portum ingrederetur, à tur re speculatoria, Ioanea & cœnobio Victoriano, multisque aliis editoribus locis strepitu amplius trecentarum maiorum machinarum saluatur, quibus reciproco boatu à tremibus reddito totus portus & loca finitima incendio corripui videbantur. His rebus confectis è naui ad Victorianam ædem versus (ea est è regione vrbis portu interposito) ad palatium Mommorencij descendit: quem locum ille parauerat quo eum exciperet, donec ciuitatem cum splendore ingrederetur. Idem Mommorencius (huic enim Rex omnem de excipiendo papa curam commiserat) duo in ciuitate ornanda palatia, vnum papæ alterum Regi curauerat. Inter illa vicus intererat, in quo amplissimam aulam ligneam extrui iusserat, quæ iter ad vtrumque palatium esset: quæ tanta etiam magnitudine erat, vt tum cardinalium consistorium capere posset, tum illic etiam papa cum Rege congredi. Hæc omnia passis maximi pretij aulaeis ornata erant. Papa ad illud palatium quod ci trans portum paratum esse diximus, deducto, domum se quisque in posterum diem recipit, quo se vt urbem ingrederetur parauit. Ingressus illi summo splendore & magnificentissimo apparatu instruitur. Ipse cathedra sedens, humeris duorum baiulorum ornatu pontificali insignis gestatur, nisi quod capiti tiarâ deest, antea mulonem habet equum Asturconem album, cuius tergo impositum quiescit sacramentum altaris: equum duo pedites decentissimo ornatu habent candidis sericis ducunt. Sequuntur cardinales celeberrimis vestibus, mulis pontificalibus inuehentes: tum ducisla Urbini separatim splendidissime sese inferens, quam nobiles tum viri tum mulieres tum è Gallia tum ex Italia comitantur. Ea subsequenti populi frequentia stipatus papa ad locum vbi comoraretur paratum peruenit: tum omnes domum redeunt. Tanti splendoris pompa absque vllò tumultu aut turba administrata est. Dum urbem ingreditur, Rex interim myoparone ad eum locum vnde papa discesserat, nauigat, vt inde postridie profectus clientelæ papalis officium supplex humi ad pedes stratus, utpote Rex Christianissimus, præstaret. Multo antè conuenerat, vt quum Rex papam adorandus & demissus saluaret, Gulielmus Poyetus qui tum curiæ Parisiensis primus præses erat, postea cancellariatum gessit, apud illum orationem haberet. Is omnes suæ ætatis oratores facile eloquentia superabat, & linguam Gallicam omnium optimè callebat ille quidem, Latinæ credo, non valde peritus fuit. Quam ob causam orationem suam iam pridem à doctissimis Gallicæ hominibus conscriptam, diligentissime edidicerat: verum contrà accidit ac putabat. Nam ceremoniarum antistes Regem mane è lecto surgentem monet quibus de rebus papa orationem haberi cuperet, ne aliorum principum animi offenderentur. Argumentum ab illo dictatum omnino aliud erat ab eo quod Poyetus meditatus fuerat. Itaque in opinato casu se oppressum videns, Regem orat vt hoc munus alius obiret, episcopi cuiusdam prouinciam esse, quum de concordia & pace Ecclesiæ agi oporteret. Hanc verbum causam afferebat, re significabat sibi tempus non suppetere, vt orationis argumentum & seriem mutaret. Quæ quum ita essent, negotium Ioanni Bellaio Parisienti episcopo committitur, qui licet repente res obtruderetur, sic tamen pro temporis breuitate se gessit, vt & nostratibus & exteris satisfaceret.

REX paratus venit ad papæ palatium, principibus consanguineis comitatus, duce Vindocino, comite Sampaulio, Mompenserio & Rupefurionio, duce Nemorensi ducis Sabaudi fratre, qui illic diem obiit, duce Albanæ & plerisque comitibus, baronibus aliisque nobilibus, ex quibus Mommorencius præfectus prætorio ab illius latere nunquam discedebat. Rex in palatium quum venisset, summa humanitate à papa & cardinalibus consistorio coacto excipitur: se quisque postea ad locum designatum recipit. Rex cum nonnullos alios cardinales secum abducit, quos regi acciperet, tum Medicem ipsum papæ nepotem virum dignitate & comitum frequentia clarissimum. Postero die qui vtrinque delecti fuerant, conueniunt, vt de iis agerent quorum causa congressus erat institutus.

*Rex Gallus sup. ad
pedes papæ stratus humi
ante demissus*

tutus. Principiò quum de fidei negotio tractandum esset, quoniam res nondum eò deductæ erant, vt concilium cogeretur (cuius rei causas antea demonstrauius) diploma interim conficitur quo hæreses in hoc regno suborientes sisterentur, ne rerum maior perturbatio cõsequeretur. Matrimonium ducis Aurelij alterius Regis filij & Catharinæ Medicæ Urbini ducissæ papæ neptis transigitur, ijs aut non longè dissimilibus conditionibus quas antea duci Albanæ propositas & latas fuisse demonstratum est. Nuptiæ amplissima & magnificentissima pompa celebrantur, papa ipso nuptialia verba nuncupante. Postea coacto consistorio quatuor in Regis gratiam creantur cardinales: cardinalis Venator, antea Lexouienfis episcopus, summus Regiæ stipis erogator: cardinalis Bononiensis ex Cubicularia familia, ducis Albanæ frater vterinus: cardinalis Castellioneus è gente Collinia, Mommorencij è sorore nepos, mareschallij Castellionei filius: & cardinalis Guierius Amiralix Brionix patruus. Missa Papalis celebratur, in cuius exitu papa Christianam gentem totam, vbicunque orbe vniuerso sparsa est, faustis ominibus prosequitur, & peccatorum veniam eandem largitur quam solet die Iouis septimanæ sanctæ, quæ scilicet Paschalia proximè antecedit. His confectis rebus papa Romam nauigaturus è portu circiter diè Nouembris vicesimum soluit. Rex Auenionem proficiscitur. De Angli negotio Rege summa diligentia instante sermo iniicitur. Verum quoniã res eò processerat, vt papa in eum iam execrationis fulmen vibrasset, cardinaliũ intercessione Romam negotium reijcitur, vbi collegium totum haberetur: placuit interim vt Rex per nuntios ei persuaderet, quò se Romanæ Ecclesiæ iurisdictioni rursus submitteret.

Matrimoniu
Henrici postea
Regis & Catharinae
Medicæ.

Christophorus
dux Wirtembergensis
Regis ope sua recuperare conatur.

Rex ex quo Massilia profectus est, iter non intermisit, nisi quòd biduo Auenione commoratus est, donec ad Costam Santandream perueniret. Ibi intimo concilio coacto de postulatis deliberare cœpit quæ tum dux iunior Christophorus Wirtembergensis suo & patris nomine, tũ Gulielmus & Ludouicus Bauariæ duces illius patruis scripto significauerant. Demonstratũ est antea quàm amico & humano responso Rex Bonacursium Grynæum alloquutus fuisset, se certum hominem cum mandatis missurum, qui cum eis quemadmodum optauerant postulauerantq; ageret atq; constitueret. Hoc ille responsum suis principib. per literas significauit, ipse in aula substitit, dum colloquio illo dimisso Rex quem pollicitus fuerat deligeret. Is Christophorus Wirtembergensis literas à socijs fœderis Suauies iam inde à mense Augusto acceperat, qui ad alias ipsius literas rescripserant quas prid. Cal. eiusdem mensis miserat, quibus ostenderat quàm iustas expostulandi causas habere videretur, quòd seuerè & acerbè nullo suo merito secũ agi diceret. Quibus communi fœderatorum consilio mandatum erat, ij respondent negotium hoc tam multis difficultatibus impeditum esse, vt literis vltro citroq; mittendis vix ac ne vix quidem transigi conficiq; posset: monent vt ipse coràm primo Septembri proximo comitijs intersit, quæ Augustæ habere cogitabant, quibus de alijs negotijs deliberatio institueretur: illic se de illo etiam acturos. Hanc ob causam fidei etiam publicæ tabulas amplissima verborũ formula exaratas Triumuirorũ manu & signo confirmatas miserat. Hi tum erant Gulielmus Ketingensis, Leonardus Bappahinensis sacri Imperij mareschallus, & Vlricus Natarius prætor vrbani Vlmensis. Est autem apud Germanos in more positum, vt quisquis comitia de suis rebus priuatis haberi postulat, is quàm maximo potest numero necessarios, familiares & sui studiosos aut certè ab eis missos delectosq; secum adducat, vt illis præsentibus & audientibus negotium decidatur. Huius præsentix & comitatus ea conditio atq; lex est, vt quotquot interfunt, illius causam qua de agitur, non secus ac suam ad se pertinere ducant, ipsoque facto suam illi fidem vel ad arma capiendam, si opus sit, obstringant, vbi iuris obtinendi denegatio vel dissimulatio aliqua ceritur. Hunc morem sequutus Christophorus multos reges, duces & principes per nuntios magnopere rogauerat, eorumq; hoc negotio fidem & opem implorauerat. Itaq; quæ memoria tenebat, ducibus Bauariæ patruis suis Regem promississe se aliquem delecturũ quem cum mandatis illuc mitteret, literas ad eũ scribit singularis modestiæ plenæ, quarum sententiam huic loco inferere libuit, simul etiam Regis ad illas responsum, deniq; alteram eiusdem petitionem, adiunctis summis Bauariæ ducum ipsius patruorum precibus: vt quidem à Grynæo tum verbis tum scripto omnia Regi significata sunt.

Christophorus
dux Wirtembergensis
Regis ope sua recuperare conatur.

SALUTE in primis, vt fert consuetudo, dicta, ostendebat quemadmodum à de-

I 5 3 3.

cem & septem annis, quum fortunis suis exuti & possessionib. pulsi essent, in tanta sua & patris calamitate prima tum liberationis spes affulsisset, quū illi Reginā Alconoram Cæsaris & regis Romanorum sororem (quorum fisco ea bona addicta fuissent) nupsisse intellexisset. Quum enim Christophori mater Cæsaris Maximiliani neptis ex sorore fuisset, cuius filius Philippus Castiliæ Rex liberos habuerit Carolum, Ferdinandum & Alconoram, omnino confidere se, fore ut Regia autoritas huic negotio interposita utrumque ob eam affinitatem quæ inter illos intercedebat, valde commotura esset, quò hinc acerbitatum & calamitatum finis consequeretur. Hanc porro illius gratiam & potentiam ad se subleuandos adhibitum iri, se non posse non sperare, pro ea bonitate & commiseratione qua omnes prosequi soleret qui in miseras & ærinas incidissent. Quamobrem quoniam fidei publicæ autoritate ad cœtum sociorum fœderis Suauientis (a quibus spoliati & bonis deturbati fuerant) venturus esset, illic querelas suas expositorus, Regem etiam atque etiam orare tum ut ad Cæsarem & Ferdinandum scriberet, tum fœderatis istis per legatum summa studij significatione rem commendaret, suum denique & patris negotium in fidem suam acciperet. Non dubitare se quin illo fauente & iuuante pro sperè & fœliciter se res haberet: seque hac ratione incomparabilis beneficii memoria obligari illius maiestati in perpetuum sensuros, cui tandem denuo se etiam atque etiam commendarent.

Regis ad Christi-
phori episto-
læ responsum.

HÆC fuerunt ducis Christophori postulata, ad quæ Rex post multam deliberationem respondet se & natura & institutione ad opem ijs ferendam quibus opus sit, non solum consanguineis, propensum esse. Proinde se magnopere dolere, quòd neque illorum negotium nisi Cæsare & Romanorum rege (ad quos totum illud in primis pertineat, quique illorum bona & dignitates publicarint) conscijs ac probantibus complecti & defendere, neque ad socios fœderis Suauientis legatum hac de re mittere posset, quin quam cum illis habebat pacem & amicitiam violare videretur. Etenim si vel peteret vel postularet ut fœderatorum iudicio ipsi & patri omnia illa restituerentur, quid hoc aliud esse, quàm quòd obscurè illos damnaret taciteq; sugillaret, tanquā alienas fortunas per fraudem & iniuriam occuparent atque detineret? Se certè libentissimè facturum ut eos per literas quanta posset maxima voluntatis & studij testificatione rogaret, rationem illi tantæ propinquitatis quæ inter utrosq; intercedit haberent, illorumq; rationibus inspicere, quòd habeant unde pro gradu & nobilitate generis & affinitatis, qua tantis principibus coniuncti sunt, viuere possint. Cæterum ipsi Christophoro duci suis bonis & facultatibus vtendi potestatem vbicunq; opus esset, faciebat, de quibus suo arbitratu constituit absque cuiusquam iusta offensione & querela posset, se denique illorum causa omnia facturum confirmat, quæ salua sociorum & necessariorum coniunctione facere liceret.

RES ita proculdubio habebat, ut Rex summo opere hos duces in pristinum dignitatis locum restitui cuperet, libentissimeq; rationem inuenisset qua illos etiam proprijs impensis iuuaret, partim ut vires Cæsaris & fratris debilitaret, partim ut in Germania vel nouas necessitudines pararet, vel veteres confirmaret, denique ut Cæsari par pari referret, qui ad se Regios amicos & socios pellicere omni ratione conabatur. Sed hoc tam specioso prætextu efficere volebat, ut verè semper contendere posset à se nihil contra fœdus committi: cuius quidem fœderis formulæ si verbo tenus herere videretur, facturum officio satis se existimabat, ut nō etiam amplius eam in eius gratiam dilataret, à quo sibi nullam tantæ voluntatis occasionem dari satis animaduvertebat. Hunc esse Regis animum Bonaccursium ducum Bauariæ secretarium non latebat, id quod suis principibus per literas notis exaratas significauit, qui ducem etiam Christophorum nepotem certiore faciant. Longè enim in illum meliori erant animo quàm in patrem, ut si ducatu illi restituere patre relicto fas fuisset, id libenter suscepturi viderentur, quòd etiam non obscurè significarant. Sed id se consequi posse desperabant, tum quòd maxima eorum pars qui hunc ducatum recuperandum curabant, patris causa præcipue cupiebant, tum quòd turpe videbatur, patre neglecto de filio ornando laborare. Itaque quia quòd volebant, non poterant, quòd possunt velle coeperunt, aut certè quòd facilius factu esse iudicant, & ad legatum suum secretariumq; fufius scribunt: qui & oratione illorum mentem Regi indicat, & scripto comprehensam tradit.

PRINCI-

PRINCIPIO magnam se illi habere gratiam significant, quòd humanissimo & amicissimo responso legatum suum prosequutus fuisset, se cum illo semper bona fide & simpliciter acturos. Deinde certiorè illum faciunt sua opera & consilio occulto effectū esse ut publica fide data dux Christophorus nepos comitijs tutò interesset queat. In his nihil actum iri, in quo non ille per legatum quendam cum alijs reliquorum regum & principum Christianorū Christophoro auxilio & subsidio esse possit: qui etiā illorum opera, studio & suffragatione confirmatus eū regi Ferdinando placare & reconciliare poterit. Hanc reconciliationem amicè peractum iri, eamq; ut sacri Imperij & gētis Germanicæ iura, instituta, leges, mores & priuilegia ferunt, quibus Ferdinādus reclamare nec veller nec auderet, quin multorū inuidiam & in primis ordinum Imperij odia aduersus se concitaret. Ita Regem, si huic negotio fauere institueret, è duob. vnum sine vlla dubitatione effecturum esse, aut à Ferdinando ducum restitutionem cōsequuturum esse: quo fieret ut & illi cum suis sempiterna tanti beneficij memoria illum colerent, & Ferdinando tantundem virium atq; amicorum decederet: aut illum eò redacturum, ut quod iustum & æquum est denegaret, quo sibi totam Germaniam infestam redderet: quæ non ducatum illum modò sed etiam dignitatem & nomē regis Romanorum adimere posset. Atque omnia ista sic administratum iri, ut Regem non tam apertè eis immisceri oporteat, meritò ut dici possit ab eo primo exordium pacis cum Cæsare violatæ extitisse. Quamobrem rogabant, ut quoniam iam decreuerat Langæum in Germaniam mittere, qui cum principibus ageret & statueret quam ratione pecunia deponeretur ad fœdus illud ineundum, quod excipiendi non inuadendi conditione cum eis pacifcebatur: & futurum erat ut legati vel delecti quos principes omnes fœderis Smalchadici participes mittebant, his comitijs ad ducum restitutionem vrgendam interessent, ne grauaretur hoc negotium socijs fœderis Suauiensis per literas commendare, Langæo imperare ut illic eadem conditione qua alij adesset, aut quemadmodum saltem ipsi Langæo cum Bauariæ ducibus conuenisset. Quinetiam ad Lotaringiæ ducem & Guisæ ducem illius fratrem scriberet, ut si fortè duci Christophoro aut nōnullis ex eius famulitio per illorū fines iter facere vel commorari contingat, hoc illorum voluntate facere, idque cum omni iustæ humanitatis studio atq; officio liceret. Quod faciliè ab illis Regem obtenturum confiderent.

HÆC postulata ad hunc fere modum descripta Regi traduntur, simul redduntur posteriores ducis Christophori literæ, quibus docebat non solum consensu Cæsaris & Ferdinandi hæc comitia cogi, verum etiam eorum nomine delectos & legatos mittendos esse, Ferdinando placere, ut hoc negotium ex Iurisconsultorū disciplina in cœtu fœderatorum decideretur. Id ita habere ut cōstaret, exemplum mittit tabularum fidei publicæ quas Ferdinandus dedisset, quibus dies ascripta erat vicesima septima mensis Maij superioris, item literarum quas postridie dedisset, ad fœderis capitaneum de eodem negotio scriptas, quibus non modò quod iure deberetur se facturum, sed humanitate quoque erga eum vsurum esse promitteret: quinetiam apud Cæsarem quicquid gratia, commendatione & autoritate valeret, illi non defuturum: ut iam Regi verendum minimè aut suspicandum esset, ne commendando hoc negotio vel iure persequendo Cæsarem vel Ferdinandum offenderet, vel quicquam committeret quod cuiuslibet non liceat, qui etiam in sacri Imperij clientela habeatur, neq; vllam hac in re iustam reprehensionis causam esse.

HIS omnibus postulatis intellectis, literarumque & fidei publicæ exemplis perlectis, Rex tametsi ex eorum sententia satis perspiciebat non esse eam Ferdinandi mentem ut ducatum restitueret, satis tamen habebat quòd hæc scripta prætexere poterat, quæ in meliorem sensum & suo consilio commodum (nempe eum qui ex ipso verborū tenore eliciebatur) accipiebat: neque sibi persuadere poterat Ferdinandum aliter quam sentiret, scribere. His causis adductus concilio habito ducum Bauariæ & Wirtembergensis postulatis obtemperare constituit. Langæum mittit dato negotio ut de pecunia dependenda ageret, ea tamen conditione, ne ad vllius ditionem inuadendam, sed ad tuendamtaxat Imperij iura, consuetudines & priuilegia insumerentur. Alijs etiam conditionibus & præscriptionibus cauit, quas tabulis ea de re confectis inscribi iussit. Dat etiam negotium ut ad restituendos duces quantam posset operam & industriam adhiberet,

Langæi Rex
in Germaniā
mittit.

153 3. sic tamen ut maximè speciosum nomen prætuleret, neque foederum & pactio-
nis aperte repugnaret. In primis autem cum omni ratione iubet conari quò foedus illud
Suauicense non instauraretur, sed potius irritum fieret. Qua de re fiduciaras ei literas dat,
quas Cæsaris delectis, quas item Ferdinando, si quidem illic interesset: si minus, delectis
qui eius nomine adessent, quas denique omnibus confederatis redderet.

LANGÆVS ubi aduenisset, audit Ferdinandum his comitijs non interfuturum. Ita-
que eius legatos certiores de suo aduentu & causa facit, & literas una cum ijs quas à Re-
ge acceperat, ad ipsum Ferdinandum, aut ad eos, si abesset, mittit. Eas hic inserui una cum
duabus orationibus, quas habuit in ipso confessu, quibus ducum Wirtembergensium
restitutionem suadebat.

Guilelmi Lan-
gei ad Ferdi-
nandi regis le-
gatos epistola.

QVVM Galliæ Rex Christianissimus, princeps meus obseruandissimus, à Christo-
phori ducis Wirtembergensis & Vlrici patris legatis rogaretur ut eorum causam defen-
dendam susciperet, viri clarissimi, tametsi ut hoc illis concederet sui esse officij intelligen-
bat, eo magis quòd suis calamitatibus doctus alijs opem ferre didicisset, tamen Ferdinan-
di regis propinquitate deterrebat, ad quem hoc negotium in primis pertinere animad-
uertebat. Verum posteaquam rem totam diligenter apud se perpendit, & quo loco tum
antea fuerit, tum in quem nunc deducta sit, considerauit, maximè verò Ferdinandi ipsi-
us rogatu diem concilio indictam esse, quò in suum locum quem antea tenuerunt, resti-
tuantur, ut amica quædam compositio potius quàm defensio futura videatur: tum suas
partes esse intellexit (qui utrisque ex æquo amicus sit) ut cum suis foederatos tum misce-
rum hunc & infonem Ferdinando socio & necessario commendaret: esse enim quam-
obrem utrisque congratuleretur, illis, quòd tanquam tempestate fortunæ calamitate ia-
ctati, portum aliquem nacti videbantur: huic, quòd ad laudabilem sententiam descen-
derit, ut clementia uti statuatur. Quare non ea mihi veniendi causa fuit ut Vlrici peccatum
excusem, quamuis nonnullam causam si minus iustam, at cum iusto certè dolore con-
iunctam habere videatur: sed ut vel datam veniam & animaduersionem leniorem gra-
tulari, vel (si quidem res ita ferant) precibus à vobis impetrare possim. Si satis hactenus
malorum pertulit, domo profugus & à liberis, quos ab eo tempore non vidit, auulsus, iam
tempus est ut patri filius vnicus, filio pater, & dignitas utriusque quam obtinuit, restituatur.
Horum alterum ex sola Ferdinandi clemetia pendet, alterum officij etiam ratione præ-
stari debet. Multæ illi rationes hodie suppetunt (alias etiam postea fortasse habiturus est)
quibus opes augeat, digniores sanè ipsius amplitudine, quàm ut ex consanguineorum
istorum inopia ditescere, etiam si liceat, in animum inducat, quibus, nisi eorum ipsum mi-
sereatur (ut video velle) nihil quàm inopia & solitudo per totam vitam relinquetur. Hæc om-
nia & huiusmodi alia etsi Rex Christianissimus princeps meus planè intelligebat, tamen
amicè monere eum voluit, ne ab hac tam pia & sancta sententia deduci se sinat, qua ni-
hil ad posteritatis memoriam præstabilius potest relinquere. Quòd si precibus hoc effi-
ci potest, eum etiam atque etiam orat & obsecrat: siquid communis amici autoritas ad
dirimendas controuersias valet, huc suam omnem auctoritatem conferre paratus est, da-
tis mihi mandatis, ut suis verbis ea afferam quæ honesta & commoda videbuntur, quò
res tam salutaris confici possit. Quum verò Ferdinandum Regem, quia huc venturus
non est (contrà quàm Regi Christianissimo nuntiatum fuerat) vobis audiam omnem po-
testatem & auctoritatem tribuisse, viri clarissimi & ornatissimi, qua quicquid est contro-
uersiæ tollere possitis: literas quæ ad Ferdinandum Regem atque adeo (quando is abest)
ad vos scriptæ sunt, mitto: quibus intelligatis, quæ à me dicuntur, ea Regis Christianissi-
mi verbis, consilio & iussu omnia dici & exponi. Valete.

Christophori
ducis aduoca-
ti & studiosi.

DVX Christophorus ipso iam Nouembris die quinto & vicesimo eiusdem anni
1533 Augustam venit: una cum eo adfuerunt qui illi præsto essent & ab eo starèt, Ioannis
Federici ducis Saxonie electoris nomine, Christophorus Tambahanius equestris ordi-
nis & Theodorus Spiegelus I. V. D. Henrici ducis Brunswicensis & Luneburgensis, Iurif-
consultus quidam: Ernesti etiam ducis Brunswicensis & Luneburgensis, Christopho-
rus Santampergensis & Baltasar Clauerius: Alberti ducis Prussie, doctor Andreas Rip-
us: Alberti ducis Mechelpurgensis, Sebastianus cancellarius Schweinspurgensis. Ioan-
nis ducis Cliuiensis & Iuliacensis, doctor Carolus Harstanus: Lantgrauus Hassie Philip-
pi, Hermannus Malspeirgensis mareschallus & Ioannes Finlius Locampius cancella-
rius:

rius: Georgij comitis Wirtembergensis, Jacobus Truchius equestris ordinis, & doctor Ioannes Euoderus cancellarius. Ex principibus denique Ecclesiasticis, ducis Francisci episcopi Monasteriensis nomine, Thomas Hordo mareschallus, & doctor Iodocus Rulandus cancellarius. Langæus Regis Christianissimi legatus tametsi vehementer rogabatur ut numero eorū qui aderant inscribi se concederet, tamen quia norat quanti momenti hoc nomen esset (cuiusque enim causę quis adest, is illam suam esse ducit, ut supra demonstratum est) noluit eo loco se haberi quasi principis suffragatoris nomine adesset, sed tanquam eius nomine qui paci inter dissidentes componendę studeret. Ac ne ipsos quidem Bauarię ducum legatos, qui eum à Rege mitti petierant, alio loco haberi animaduertit, quā quod socij essent & fœderis illius participes. Proinde ne facere cogeretur, quibus potuit rationibus obnixus est. Anglus etiam legatum eodē miserat ille quidem, sed tam intempestiuē profectus est, ut serō cœtu iam dimisso adueniret. Vngarię rex Ioannes propter itinerum difficultatem legatum nullum misit, literas tamen summi studij plenas in ducum gratiam scripsit.

DIE Decembris octauo dux Christophorus certior fit causę dicēdę locum die decimo hora septima in confessu datum iri. Idem Langeo nuntiatur: qui quum ipso demū octauo die aduenisset, toto insequenti die operam dedit ut verum & ius causę Wirtembergensis liquidō posset perspicere, præter nonnulla alia quę in itinere à quodā Christophori famulatio didicerat, quem dum Solodori iter faceret, obuium habuerat: à quo nempe prolixam chartam typis prid. Kal. Aug. excusam, vnde totum negotium intelligeret, acceperat. Nam quum ē Gallia discederet, nihil propemodum audierat: imō tantum Rex rem totam à gemino ouo (quod aiunt) compertam habuisset, sic ij qui de mitiendo legato cum eo agebant, totum istud omiserunt: neq; ea fuerunt prudētia, ut cum vel oratione vel scripto docendum curarent. Vbi diei constitutę hora venit, adfuit dux cū suis, qui omnes serie collocati vnius ordinis subsellia occupant. Datur alijs ex fœderis delectis negotiū ut tantisper in alia aula cū Langæo versarentur, dum quo loco & ordine habēdus esset, disputabatur. Neq; enim pati volebat ut inferius latus Regis Ferdinadi legatis clauderet, satis esse ratus si Cæsaris delectis loco cederet, Regi secundū deberi. Ne hæc contentio negotium remoraretur, neū alterius iuri præiudicium fieret, statuunt, ut eo die & ceteris deinceps, si alter comitijs interesset, alterum abesse oporteret. Ita Langæus à Gulielmo Kneringensi, vno ex fœderis capitaneis, & doctore Leonardo Eloquio Gulielmi Bauarię ducis, eiusdem fœderis summo capitaneo productus, Cæsaris legatis proximus assedit: hi erant Christophorus Stainus episcopus Augustanus, & comes Mōfortius. Tum delectis & legatis confœderatorum literas fiduciarias exhibet, quarum initium duntaxat, ne totius scripti prolixioris lectio molesta sit, subiiciam.

FRANCISCVS Dei gratia Francorum Rex, Obseruandissimis, illustrissimis, magnificis & spectabilibus electoribus, principibus alijsque sacri Imperij ordinibus in fœdere Suauienti cōuentum agentibus, amicis, consanguineis & socijs charissimis, S. Inter summa illa & grauiissima Reip. Christianę negotia quę nostro tempore extant, &c.

Regis ad sacri Imperij ordines epistola.

PERLECTIS literis Langæus mandata Regis Christianissimi principis sui in cōuentu exponit. Deinde dux Christophorus in medium adducit quę ad rem suam facere arbirabatur. Tota eius oratio omnibus placuit, præterquam Ferdinandi Vngarię Regis (à quo ducatus occupabatur) legatis & qui eius partes sequebātur. Itaq; nihil eo die statuerunt, licet vehementer cōmotos fuisse appareret oratione ex tempore à Langæo habita, quam nunc legendam exhibemus.

SI Gallię Rex Christianissimus princeps meus quid officij sui tantummodo & humanitatis ipsius ratio postularet, adhuc spectare voluisset, iam pridem illustrium & tam miserorum Wirtembergensium ducum causam apud hos ordines, id est apud necessarios & veteres socios defendendam suscepisset: quam ad rem recentis proprię calamitatis exemplo incitabatur, ut alienas ærumnas suarum ipsius recordatione releuare conaretur. Accedebant alię complures causę, multorum magnorum & clarorum principum, quos apud se illorum causa laborare videbat, gratia atque autoritas, necessitudo & affinitas: alterius præterea egregia indoles, & spes virtutis quę vnā cum accrescente ætate vires acceptura videtur, eiusdem satis comperta & indubitata innocentia, ea deniq; amborum fors, quę vel hostium ipsorum animos ad cōmiserationē possit flectere.

Prima Langæi apud Imperij ordines oratio.

Etenim

1533

Etenim alter profecto satis magnas pro facti gravitate poenas dedit, alter nimis multas pro innocentia ærumnas pertulit. Sed (vt verum dicam) quàm ista Regis animum ad opem illis ferendam incitabant, tam refrigerabat fama à nonnullis sparsa, qui quum vestrum rei huius administrandæ consilium non intelligerent (quemadmodum satis nunc perspicitur) ad ipsius aures pertulerant, illorum fortunas & dignitates edicto sempiterno à vobis in Ferdinandi manus translatas fuisse: vt timendū illi videretur, ne si hanc causam tueri institueret, in multorū offensiones incurreret, quib. firmissimis cōiunctionū & foederum vinculis copulatus est. Deinde tanti apud illum est decus & amplitudo Ferdinandi, imò vestra ipsorum existimatio, vt neque princeps ab omni ambitione alienus in suspicionem illi venire deberet, quasi vicinorum & sociorum bona præter legum & morum instituta raperet: neque vos tanta virtute & prudentia præditos absque iusta causâ paternæ noxæ poenam ad filium extendere velle arbitraretur. Nisi enim immanis cuiusdam criminis atrocitas obtenderetur, tum vobis in perpetuum inhumanitatis & crudelitatis tum illi impietatis atque avaritiæ macula hæreret. Verum postquam per literas ducis Christophori sigillatim factus est certior, quonam pacto hæc res principio inita atque suscepta sit, & quo nunc loco sit, post diligentem & diuturnam considerationem, auxilium suum socijs principibus misericordia dignis denegare noluit, maximè vbi omnium fortunarum & opum ratio agitur: aut (vt verius dicam) vbi tantam clarissimorum virorum erga illos voluntatem perspexit, qui ad eorum causam sese adiungunt, committendum sibi non putauit, quin illis congratularetur, quòd recuperandæ dignitatis spes non ex incerta & dubia opinione suspensa, sed in vobis & in vestra clementia & Ferdinandi Regis humanitate posita sit. Ac mihi quidem, vt vobis quæ congratulationis faciendæ mandata accepi significem, spes est me ostensurum non modò illos in statum suum restitui debere, maximè hunc cuius nulla culpa est, sed etiam per vos id fieri debere: id quæ a deò verum esse, vt nisi quamprimum restituantur, vobis culpa omnis, non Ferdinando Regi tribuenda sit. Quod ego si perspicuè demonstro, quum Rex princeps meus eos esse vos existimet, qui æquitatem, misericordiam, prudentiam & cæteras quas in vobis esse perspexit virtutes non deposueritis, profecto inde efficitur, vt iusta causa fuerit, cur & istis & vobis gratularer: istis, quòd tantæ tempestatis impetu vexati & agitati, optatum portum repererunt, vbi tutò consistent: vobis, quòd pium & laudabile consilium amplexi estis, vt mansuetudine & misericordia (qua nihil est quo mortales ad immortalis Dei naturam propius accedant) vtendum vobis esse duxeritis. Quare ad rem ipsam venio, vbi multis verbis opus non esse video. Memoria enim omnes vos tenere arbitror, quum patre huius mortuo, istius ducatus dominationem vos primùm Cæsari, deinde Cæsari Ferdinando tradidit, hanc disertè conditionem à vobis additam fuisse, vt cum Ulrico trafigeret: deinde quod ad hunc innocentem attinet, qui annos quatuor natus, nullum crimen, nullum turpe facinus admittere potuerat, facultatem iuris sui persequendi reuerentiam ei fuisse, nominatim verò castrorum Tubingæ & Neiffæ, quum non ita multo post se in istorum possessionem mitti postulet, quæ in regis Ferdinandi potestate erant: denique quum sua repetere perseveraret, ipsum Ferdinandum vltro dixisse, per se illi licere quicquid ius & fas esset persequi: neque hodiernum diem conuentui habendo dici tantummodo concessisse, sed præcipuum autorem extitisse. Hoc ego Ferdinandi factum quo diligentius apud me perpendo, eo magis illum prudentius facere non potuisse reperio. Qui si re vobiscum non communicata suas illis opes ac dignitates restituere in animum induxisset, quæ nunc vobis autoribus tenet, visus esset vel vestrum beneficium nihili ducere, vel sibi separatim illorum benevolentiam sic comparare, sicque illos sibi obstringere, vt vobis infesti manerent: quasi hoc optasset & curasset, vt quæ per vos amiserant, non per vos, ac fortasse vobis inuitis, se ex eius manibus, cui commodū ac vtile erat tenere, recuperasse illi putarent. Nunc quum omnia adhuc in integro sint, & penes vos esse cupiat, vt vel vterq; vel alter restituatur, vestrum etiã profecto iudicium esse vult inquam ex dignitatibus restitui placeat, illosque vestra sententia quàm beneficio restitutos videri mauult. Quum item vestrorum in se meritorum magnitudinem memoria, vt debet, prosequatur, quum vestræ quietis & reconciliationis rationem habere videatur, quum hac laude contentus sit, vt quemadmodum nullam in se arrogantiam in beneficio accipiendo ostendit, sic non tam aliena per iniuriam occupare, quam de suo libe-

beralis esse videatur: facile sanè iudicari potest eum nec beneficij collati laudem, nec gloriam facti vobis p inuidiam praripere voluisse. Nam ex his alter adolescentiæ ornamenta & grandioris ætatis spem, alter senectutis otium & tranquillitatē vobis debet. Sed gloria pculdubio ipsa tota vestra erit: neq; vt in bello, vbi non exiguam partem miles sibi tribuit, sic hac in re laudis socium habituri estis. Omnib. enim notissimum est & innocentem hostis filium vestra ope ac fauore recreatum, & hostem ipsum victū deiectumq; tanquā manu porrecta erectum esse. Ac Ferdinandus ipse si minus disertis verbis, certē ipso facto satis ostendit, quicqd laudis & beneuolentiæ inde expectari potest, ita se vobis totum concedere, vt quodcunq; tandem futurū sit vestrū in hac causa iudicium, nulla in eū vituperatio aut reprehensio cadere queat. Qui enim causam suam alteri iudicandam non audet cōmittere, is omnino se damnat: qui verò se legib. & institutis subiicit, is alterum è duob. ostendit, aut sibi in animo nō esse aliena bona p vim occupare, aut se sperare, quorum iudicium subire visus est, eos contra ius & fas secundū se pronuntiaturos. Horū vnū facile credo, alterū tū à vestra tum ab illius existimatione nimis est alienū. Nā cum quidem nunquam putabo, etiam si possit, velle aliquid q. cum æquo & iusto pugnet, moliri, imò illum suam auctoritatem adhibere & vires conferre ad socios iuuandos magis quàm opprimēdos cupere iudico. Nec mihi vllum ius in illorū opes sibi sumere videtur: potius illud quærit, easne p vim tenere liceat, an vestro cōsensu ac iudicio cedere. Quicquid sit, nunquam adduci possum vt credā, vobis autorib. eos spoliandos esse, quorum alter immane & inauditum nescio q. scelus designasse dici non potest, alterum omni culpavacare planum est. Potius sic sentio, quoniam crimina distingui oportet, & pœnarū ratio diuersa est, optimū factu esse vt res vestro iudicio pmittatur, annon Vlricus pater (nam de filio cui dubium esse potest:) septemdecim annorum spatio satis multa pertulerit, & pœnas scelere dignas persoluerit. Quanquam enim in vos peccauit, certum tamen est eum non fœderis odio adductum, sed inuitum & imprudentem, vindictæ cupiditate, & iusto quodam dolore incensum hoc fecisse. Atq; hoc fortasse est hominis peccatum (pace vestra dixerim) vt nemo vestrum, si eo loco esset, non idē facturū fuerit. Scitis enim ciues castrī Reuthlingani in Suauia (quod nūc huic fœderi adiunctum est) grauissimas simulas cum Vlrici maiorib. exercuisse, ipsi infestissimos continenter fuisse: vt ex illis nondarint: qui in ipsius syluis domicilia habebant, summa crudelitate occiderint & trucidarint: qua de iniuria vt sibi per ipsos castrī præfectos satisfaceret, summis precibus obsecrauit. Qui tantum absuerunt ab eo vt in sicarios illos debita exempla ederēt, vt in oppidum etiam intrōmissos apud se habuerint & aluerint. Cuius rei tāta indignitate offensus, mirum non est si ira inflammatus est, & quidem tanta celeritate, vt castrum citius captum esse quàm obsideri audiretis. Hic nihil dico quàm grauer illud factum vindicandum esse censueritis: nunc enim solum rationes afferre institui, quib. hanc pœnam leniēdam esse demonstrē. Hic ergo ante omnia vobis ob oculos ponatis velim cadauera eorum quos in sua clientela habebat, crudeliter dilaniata & ad illius pedes abiecta. Perpendite quæso illorū consanguineos, vxores & liberos flentes, eiulantes, supplices se ad eius pedes proijcientes: animos vestros subeat quàm grauer doluerit se ita contemni, quæ potuerit eorum esse oratio, qui illum vt iniuriam vlsceretur monebāt, alioquin hostes maiora machinatuos. Vos ipsos iudices fero, vobis cogitandum pmitto quid tum illi a nimi censeatis fuisse. Equidē sic iudico, si vllum tempus est quum iusto dolori morem gerere & de vindicta cogitare oportet (vt vos non inficiabimini credo, huiusmodi tempus nonnunquā inter homines incidere) tum certē necessarium est, quum implorata magicipi conspiciuntur, verū etiā ad honores publicos efferuntur. Certē id cum omnibus & nihili fieri animaduertunt. Ad hanc defendendam nō lege tabulis scripta, sed sensu & natura mentib. inscripta moueri nos experimur, vt ad arma etiam piliēdum nobis esse putemus, si nullam leniorē facultatē dari intelligamus. Percurrite veterum tēporum historias: comperietis pauca à maiorib. nostris bella aliam ob causam suscepta fuisse. Equidē vos ipsos (vt rursus q. sentio apud vos liberē vestra venia mihi pferre liceat) vos ipsos, inquam, credo, si eodem loco fuissetis, tali dolori non minus cessuros, easq; causas non minus virium in vos quàm in illum habituras fuisse. Ille insigni iniuria accepta iusta ira accensus se cohibere non potuit, quin iniustam suorum cadem vindicaret. Quod à me

1533.

ita dici minimè existimetis velim, quasi q̄ vobis laudi tribui debet, id vitio vertere cogi-
 rem, qui in eum animaduertendum vobis esse iudicatis, à quo vestros socios & fœdera-
 tos deletos esse cōstabat. Absit etiam à me, vt hoc animo id dixerim quasi illius peccatū
 cum vestro fortissimo facto conferendum putem, nedum vt eū peccasse velim inficiari,
 quem culpam agnoscere video. De accepta iniuria conqueri in hoc conuentu debuit,
 ex cuius sententia atq; autoritate longè commodius ei satisfactum fuisset. Quamobrem
 errauit, temere fecit, factū confitetur, facti pœnitet, facti pœnā acerbā & diurnā pertu-
 lit, ad vestram nunc clementiam supplex confugit, peccati veniam petit, se in posterum
 quietum fore recipit: qui si aliquando ad contumeliā & vim promptior & intēperantior
 fuit, etate, exilio & diurna miseria deferbuit & refrixit. Ignoscite quæso, viri clarissimi,
 ignoscite delictū detestanti, ignoscite confitenti, ignoscite, inquā, nunc quū minus inui-
 diæ obnoxius est, qui flagranti delicto misericordiæ spem reliquistis. Vos quæ vestrę par-
 tes erant, pręstitistis, & qui vestros socios & confœderatos in tēpore tueri atq; seruare nō
 potuistis, q̄ proximum fuit, factam illis iniuriā seuerè vindicatis: socios ex seruitute libe-
 rastis: qui libertatem illorū oppresserat, eū domo & possessionib. expulistis. Quæ magni
 & fortis animi erāt, hactenus p̄stitistis, eos vos esse docuistis, quorum socios atq; amicos
 impune lædi nefas sit. Vnum vos oro & obsecro, ne vestras aures eorum orationi pate-
 re sinatis, quos in ipso aduentu audiui, qui tamen se huius sententiæ autores haberi no-
 lunt, qui vos improbis sermonib. obtundunt, vt constantiæ famā seruetis, nulla ratione
 concedendū vobis esse, de quib. aliquando suppliciū sumpsistis, ij vt vobiscum in gratiā
 redire queant. Illud potius videte, ne q̄ cōstantiā appellant, verè sit pertinax crudelitas,
 & crudelis p̄tinacia. Viri graues & constantes sine vlla dubitatione veniam dare consue-
 uerunt, vt ipsi fecistis: atq; vt se quisq; qui supplicio dignus est, à scelere maximè abducit,
 sic de summo iure & seueritate est aliquid remittendum. Quinetiam illud vsu ipso com-
 pertum est, summos & illustres viros tum nostra tum patrum memoria initio nequissi-
 mos & improbissimos fuisse, qui tandem ad sanitatem redierint: vt adolescentiæ calore
 refrigerato superiorem imprudentiam rebus fortissimè gestis & maximis in Remp. me-
 ritis compenfarint. Eos nominare hīc possem, nisi odio dignum esse arbitrarer honesto-
 rum virorum lapsus in memoriam reuocare, quos iam pridem dies ipsa obliuione dele-
 uit. Vestros ipsorum maiores legistis bello superatis hostibus non rarò pepercisse, exte-
 ris etiam (quod multo maius est) interdum bona restituisse: quæ res illis tum domi tum
 foris non modò gloriæ sed magnæ vtilitati fuit. Quanto plus ab isto vobis est expectan-
 dum, neque dubitandum quin deinceps velit & possit cum finitimis pacem colere, Rei
 publ. vtilitatem afferre, qui iusto dolore permotus & summa qua in suos erat voluntate
 adductus, errore communi Reipub. quietem semel turbauit: & rem potius se dignam fa-
 cere visus est, quàm veritus ne inuidiam sibi conflaret, & factum in malam partem acci-
 peretur? Quod si tam atrox esset crimen vt nec longinquitate temporis deleri, nec pœna
 mitigari, nec eorum precibus qui eius causa laborant, remitti debeat, vestræ tamen con-
 stantiæ est vt conditioni ducibus istis promissæ, quum ipso crimine flagranti & recens
 patrato ducatum ademptum alteri dedistis, standum esse censeatis. Vestro honori con-
 suluistis, quum arma in eum sumpsistis qui socios violauerat: hunc honorem amplissi-
 mē retinuistis, quum in ipso victoriæ cursu resipiscentiæ locum reliquistis, & misericor-
 diæ spem exceptione illa addita fecistis. Amplius dicam. Quemadmodum summo vo-
 bis decori fuit quod hostis filio subuenistis, ita turpe hodie fuerit huius exceptionis cō-
 modo eum per vos non frui, inuidiamq; ingrauescere, quam tempore leniri & euanesce-
 re oportebat. Turpius fuerit ad prius supplicium hanc accedere calamitatē, vt erroris
 vel criminis sui causa vnicum filium, qui criminis socius non fuerit, quēq; senectutis suæ
 columen & solatiū sperabat, miseriarum sociū perpetuò habeat. Turpissimū fuerit, hunc
 innocentē pacis tēpore reliquijs bonorū auitorū spoliari, quas bello cōcesseratis: & alic-
 ni delicti pœnā in eum transmitti, in quem ne leuissima quidem suspicio cadere poterat,
 tantum abest vt ab eo perpetrata sit. Maiores vestri quum illatas sibi iniurias vlscerentur,
 sæpenumero patrum errata liberorum misericordiæ condonarunt, adolescentium
 culpā etati potius quàm improbitati tribuerunt. Vos decerneris vt innocentissimus iste,
 qui ne verbo quidem vllum vnquam lædere potuit, ob alterius delictum in perpetua mi-
 seria consenescat: cuius delicti nec grauitas nec magnitudo tanta est, quin & pœna pro-
 cedente

cedente tempore minui & inuidia obliterari possit. Vos paterni criminis ultionem in fili-
 um fascijs inuolutū deuoluetis: Obseruate quaeso vos viri ornatissimi, calamitosam hu-
 ius senectutem, ærumnosam illius nullo suo merito adolescentiam: vt in vnus innocen-
 tia equitatis vestræ rationem habeatis, in pœnis ab altero expetendis vestram mansuetu-
 dinē adhibeatis. Obseruate summo loco & genere illos ortum habere, illis nec amicos
 nec consanguineos defuturos qui opem ferant, qui etiam si pœnas luere permittēt, om-
 nino tamen deleri & funditus perire non sinent. Nam vt de ijs nihil dicam qui hīc aurib.
 arrectis attentē expectant qualē se quisq; vestrū in hoc negotio præstabit, videtis quā
 multi illorum partes foueant, non ex Germania solum, sed etiā ex longinquis regionib.
 10 Qui omnes beneficium se accepisse putabunt, si miseris istis parcetis: sibi factam iniuriā
 existimabūt, si acerbiores vos præbebitis. Et vt semel omnia, hoc vobis etiam atq; etiam
 considerandum puto, seueriori iudicio vobis & posteris belli seminariū relicturos, præ-
 ter nonnullam ignominia labem, quod durius æquo in alterum animaduertitis, alte-
 ri fidem datam non præstiteritis: contra lenior sententia Reip. quietem, vobis honorem
 afferet. Hæc non eò dico quod eos rationem quæsituros putem, vt vi & armis quæ ami-
 serunt recuperent: neq; enim deuictis tantum est animi & audacia. Verū quoniā au-
 dio esse nō homines sed hominum pestes, qui clām virus spargunt quo vobis persuade-
 ant, metuendum esse, ne si in integrū restituentur, quæ prima dabitur facultas, ea ad vin-
 dictam abutantur, & sibi priuatim illatas iniurias, in omnes publicē nullo turbādæ pacis
 20 metu rependant: id adeo dico vt doceam, rerum nouarum studium potius ab ijs timen-
 dū esse quos in exiliū eieceritis, quā ab ijs quos vestro beneficio restitueritis. Vt enim
 omnium bonorum iactura acerrimus est stimulus quo ad ea recuperanda omni ratione
 impelluntur, ita semper aliqui extabunt qui calamitosorū misericordia tangantur. Quæ
 quum ita sint, animos omni belli suspicione liberate, ærumnosum in fontem iuuate, istū
 resipiscētē excipite: vt hoc nouo beneficio vetera mala omnia è memoria euanescant,
 & amborū mentes vehementius in eo laborent vt vobis gratiam referant, quā id nunc
 operam dant vt in pristinam dignitatem & gradum restituantur. Hoc si facietis, firmissi-
 mam & certissimam pacem à Deo armipotente summo cōsequemini, qui resipiscētes
 in gratiam recipit, qui in fontes tuetur. Is enim est qui pacem in vestra ditione potest col-
 30 locare, qui nisi ciuitati seruādæ præest, nequicquā excubat qui eā seruare instituit. Effici-
 te vt qui sinistros istos rumores spargunt, agnoscant Deum opt. Max. sua clementia pla-
 carum esse, quæ bellum depellit, & pacem firmat, non seditiosa certorum hominum cōfi-
 lia & nefarios cœtus, qui resipiscētem abigere & innocentem opprimere studebāt. Ve-
 rum pro causæ æquitate satis multa, pro vestra mansuetudine ac prudentia nimium mul-
 ta dixisse videor: q; satis ipsi intelligitis æquum esse vt & ambo exceptionis suprà memo-
 rata beneficio fruantur, & innocens in veterem statum planè restituatur. Id à vobis præ-
 stari debet, quorum iudicium rex Ferdinandus subire voluit, ea mēte vt tota iudicij seu
 inuidia seu beneuolentia, siue decus siue ignominia in vos redundet. Quod si eius confi-
 40 lium sequemini, iudiciumq; ex æquo & honesto facietis, necesse est vt vtrunq; restitua-
 tis: sin summo iure agere libebit, vt pessimè omnia cadant, fieri nō potest quin hic saltem
 fortunas & ornamenta cōsequatur. Quare si in eadem sententia perseueratis (vt vnde di-
 gressa est eò redeat oratio) nō dubitabo vtriusq; gratulari: illis, q; omnib. ornamentis amif-
 sis extremum in vobis perfugium nacti sunt: vobis, q; Ferdinandi regis clementia eavo-
 bis offertur occasio, qua illorum demereri studia possitis. Postquā enim tanto vobis illos
 beneficio deuinxeritis, nunquam non optima in vos & vestros liberos voluntate esse po-
 terunt: quib. eo maior dabitur seruandæ pacis & concordia publicæ causa, quo se vobis
 magis esse obstrictos recordabūtur. Hoc pollicetur qui vos supplex orat, tam suo quā
 patris nomine, hoc pollicentur omnes legati principum suorum verbis. Præter has præ-
 50 ces & promissa, siquid ponderis est in Regis Christianissimi principis mei petitione (de-
 bet autem esse nō parum) tantundem vobis pollicetur: vosq; etiam atq; etiam vehemen-
 ter orat, siquid incidat (vt in huiusmodi controuersijs ferè vsuuenit) q; plenam concor-
 diam distineat, eius opera vt ne dubitetis. In quo siquid amici communis autoritas va-
 let, sic habetote, nihil diligentia, curæ & sollicitudinis reliqui facturum quæ ab eo princi-
 pe expectari possunt, qui summopere cupit sociorum reconciliationem, cuiq; nihil est
 antiquius quam vt pacem publicam promoueri & stabiliri videat.

NEQUE hac Langæi oratione quam Regis nomine habuit, neq; verbis eorum qui du-
cib. Wirtembergensib. suffragabantur, delectorum & capitaneorum fœderis Suauissimis
(quorum erat iudicium facere) animi vnquam flecti potuerunt. Neq; à duce Bauariæ Gu-
lielmo summo ipsius fœderis capitaneo remedium vllum afferri potuit, quantumcunq;
& patris & filij causa cuperet: ppter ea q; consilijs & machinationib. arcanis tum Cæsaris
tum Ferdinandi oppugnabatur. Quamobrè precib. eorum qui ducib. Wirtembergensib.
fauebant adductus Langæus alijs rationib. proximo conuentu vti statuit, si fortè ora-
tio habita nomine & autoritate amplissimi Regis eos ad aliquam æquitatem deducere
posset. Itaq; quum rursus conuenissent, huiusmodi apud eos verba fecit.

Altera Lan-
gæi oratio.

SUPERIORI mea oratione, viri præstantissimi, demonstraui quibus causis ad-
ductus Christianissimus Galliarum Rex princeps meus principiò distulisset, deinde ad ex-
tremum in hanc sententiam venisset, vt causam Christophori ducis Wirtembergensis
qui hic vos sua & patris gratia supplex orat, cõmendaret. Demonstraui etiã quæ illius es-
set sententia & mens in hoc negotio, quemadmodũ quum me huc mitteret, illi nuntia-
batur, & ipse cõfidebat fore vt vestra opera & beneficio, clementia & mansuetudine Se-
renissimi regis Ferdinandi hic conuentus portus & pfugium esset causæ illorum tandiũ
afflicte & agitate. Quæ quum ita essent, non tã mittebar vt illis vexationis leuationem &
auxilium afferrem, quàm vt & illis & vobis & Serenissimo regi Ferdinando gratularer:
illis, q; aditus patuisse videbatur, quo ad veteres dignitates & status redirent: vobis & Se-
renissimo Regi, quòd pio sanctoq; instituto mansuetudine erga eos & clemẽtia vteremi-
ni. Nunc quum res illis tam malè cesserint, vt nò modò spes eos fefellerit (quæ exiguo ad-
modum ac propè nullo iam firmamento nititur) verum etiam ad miseriarum cumulum ma-
leuoli homines (qui vt suas vobis cogitationes & conatus p̄bent, non tam causæ bonita-
te quàm calumnijs & falsis criminationib. nituntur) huic innocenti inuidiam apud vos
cõparare studeant: precib. illius cogor, quibus mihi cõtinenter idq; optima de causa in-
stianissimi principis mei nomine valere possit, vt vel excusationem accipiat, vel ad illã
siue æquitatis siue misericordiarum viam reduci vos patiamini, à qua calumnijs abducti fuera-
tis: cogor, inquam, institutæ orationis statũ cõmutare, vt qui gratulari cogitaram, nunc
cõmendare & purgare incipiam. Quo in argumento tanta mihi in hoc loco loquendi &
perorandi copia offertur, vt neq; me neq; alium quenquã verba deficere queãt, cui hoc
agendum datur, vt hunc illustrem virorũ delectorum (id est optimorũ & iustissimorum)
cœtum orem, atq; adeo exorem, ne in vestram fidem mendacium & iniuriam cõtra ve-
rum & æquum recipiat. Vnum est quo præcipuè deterritus sum, ne tã facillè & alacri-
ter hanc puinciam susciperem, q; ducis huius aduersarij regem Ferdinandum falsis cri-
minationib. (sic enim malo existimare) in eum excitarunt, à quo tamẽ summam beneuo-
lentiam & studium expectabam. Cui tanta & tã arcta cum Rege principe meo tam affi-
nitatis quàm confœderationis nomine necessitudo intercedit, vt nunc causam huius a-
pud vos agere longè difficilior mihi videatur, quàm prima fronte existimabam. Ac mihi
quidem nò parua difficultatis res visa est, quo pacto in hac cõtrouersia in vnus gratiam
loqui possim, vt oratione mea alterum minimè offendam: in quem tamen nec velim
nec debeam grauius quicquam dicere, qui satis noui, si hoc mihi contingeret, Regis me-
odiũ & iustam indignationem subiturũ esse. Verum enimuerò quum apud me perpẽdo,
si causam hanc desero, alterũ opes omnes & dignitates, quas ingentes habet, saluas & in-
tegras seruaturum & nominis etiam celebritatem acquisiturum, alterum eò inopia re-
ductum esse, vt ex vestro iudicio pendeant reliquæ tenuissimæ veterum ornamentorũ
& fortunatarum quas à maiorib. acceperat, id est quicquid ad vitam duriter tolerandam
superest, insuper existimatio etiam valde labore, siquidem qualem isti fingunt, talis à vo-
bis habeatur: quum animaduerto me & ab eo accersitũ, & vt illi auxilio esse mĩsum:
reperio me iam nò esse mei iuris, neq; honesto p̄textu quicquam afferre vt illi patrocini
um denegem, quin grauissimè tum vtriusq; Regis amplitudinem lædam: q; principem
meum efficerem videri solum ex omnib. inhumanum & inexorabilem, qui socij inson-
tis causa afflicta (ad quem defendendum video vndiq; eos etiam qui nihil cum eo com-
mune habent, concurrere, illiusq; causam, tanquã rē suam agi viderent, defendendã su-
scipere) ne vnus quidẽ ex suis orationẽ vellent adhibere, qua vobis illã iudicio cõmenda-
ret:

ret: Ferdinandum autem eum esse iudicarem qui vltro malam & iniquam causam tueri velit, qui contra ius & equum bona & omnes possessiones cōsanguinei egeni & innocentis occupare conetur, qui grauius ferat si quis qua decet modestia & reuerentia rei veritatem doceat, quæ à nonnullis transformatur, qui illius nominis prætectu (vt ostensurū me confido) & non mediocri illius existimationis infamia priuatas inimicitias aduersus innocentem istum exercere cogitant. Dabo tamen eam operam (idq; æquum esse intellico) orationemq; meā in hoc negotio intra eos rationis & moderationis cancellos continebo, vt tum æqui tum iniqui illam non contra regis ipsius Serenissimi (cuius æquitas, modestia, & iustitia mihi in dubium minimè venit) consilium & voluntatem habitā esse intelligant, sed contra iudicium quod improbi & violenti callidè ad opprimendum miserum innocentem ipsius cōsanguineum extorserunt. Et quoniā ab hoc cœtu abesse video verbo ipsius delectos, re supplicis istius afflictī hostes & aduersarios, vos clarissimi & grauissimi viri meæ istius orationis testes & arbitros esse cupio, vosq; quum hinc discedam, dicturos confido me officij mei rationem non neglexisse, quam in eo sitam intelligo, vt nec extra modum egrediar, quum agendum est de miserrima hominis sorte, quem amicum & socium Rex Christianissimus habet, & sic quidē vt de ijs agere cogar quæ ad alium eiusdem fœderatum & propinquum pertinere possunt, nec latius in commendanda istius salute mea versetur oratio, nec prudens ac sciens alterius existimationē lædam, nec deniq; quam cum vtroq; societatem habet prætermittam.

Hæc dum doceo, si me tam attento animo ac beneuolo audire voletis quàm me superiori oratione audistis (si modo prius longiusculum hoc exordium condonaueritis, quo necessariò vsus sum vt perspicuè Regis Christianissimi mentem atq; consilium exponerem) effecturum me spero vt non solum animo cernatis, sed manu tantum non palpetis huius ducis innocentiam, causæ illius æquitatem, inimicorum insignem & impudentem calumniam, simul vt huius defensionem & salutem cum Imperij vtilitate, cum omnium qui in hoc iudicio adsunt existimatione, cū vestra in patriam, in ciues, in vosmetipsos, in omnem vestram posteritatem pietate atq; officio coniunctam esse intelligatis: vt eum deferere nisi iacturam facere, crimen committere, & dedecus admittere velit, vobis non liceat. Hæc omnia non modò sine offensione regis Ferdinandi (cuius isti nomine ad tegendam nequitiam & calumniam abutuntur) sed cū bona ipsius venia cōsequuturum me confido. At vt in re narrāda eodem ex loco exordium ducam, vnde totius rei initium sumptum est, memoria tenetis, quum à duce Vlrico ducatum & ornamentum ad Cæsarem Augustissimum tum Romanorum Regem trāstulistis, idq; aditis quibusdam restrictionibus & conditionibus quarum superiori oratione memini, noluisse vos paterni criminis pœnam in filium ducem Christophorum, tum annos quatuor natum, perpetuò redundare. Quamobrem tum hoc illi reseruastis, vt in genere de ducatu recuperando iure experiri liceret, tum verò in Tubingæ & Neiffæ (quæ oppida nominatim exceperatis) possessionem illum misistis. Hæc oppida quum possideret, aliquot post annis extiterūt qui quum se delectos procuratores augustissimi vestri Cæsaris & amplissimi principis Gulielmi Bauariæ ducis iactarent (hos autem Cæsarem & Bauarum ipsius Christophori tutores affirmabāt) per fraudem & dolum, suis eū possessionibus expulerunt. Ita impuber iste & sui iuris ignarus cum possessionibus hæreditarijs Serenissimo regi Ferdinando (cui Cæsar quæ ex ipso ducatu supererant, non tã dominio & mancipatu quàm custodia & possessione precaria tradiderat) educandus instituendusq; traditur. Is posteaquam per ætatem rerum suarum rationes & statum intelligere potuit, quū in lucri & beneficij loco reputaret quòd tam seuerè in illum agere quàm licuerat, vobis non libuisset, beneficiū vestrum vsurpare cogitat, & vt suarum rerū tutelæ fiat postulat. Sed quum putaret rē in eum locum deductā esse, vt saltē suorum bonorum & oppidorū cōpos esset, repente se hac spe deiectum videt, quumq; hunc conuentū agi Ferdinandus rex concessisset, in quo ius ei ex legum præscripto diceretur, hostes & aduersarij pro inueterato & acerbissimo odio quo eū & totam familiam prosequuntur, idq; ob aliquot ex illorum necessarijs & ob vnius cuiusdam patrē, qui aliquando reus, conuictus & damnatus maiestatis à ducis Gulielmi ministris supplicio ex regionis legibus institutisq; affectus est, nunquam contendere & laborare destiterunt, vsquedum precibus & importuna certorū interpellatione ipse Ferdinandus vinci se & impelli passus est, hucq; misit legatos &

15 3.3.

delectos qui scilicet ipsius causam agant, istos omnis Wirtembergicæ domus apertissimos & capitales aduersarios. Ad quam opprimendam & funditus delendam quum tam oportuna facultas detur, nihil est quod dubitetis quin latissimè mandata sua & fiduciam apud vos amplificaturi sint, ut commodissimum ad conata perficienda esse videbunt. Itaque quod dederint principium aduenientes, videte. Quum princeps de toto iure suo quod defendere & persequi intendit, verba faceret, os illi occludunt, nihil se in mandatis habere respondent: quum interdicto contendere cœpisset, ut priuatim illorum oppidorum redintegrationem obtineret, compensationes obtrudunt, & condiciones æquas, si dijs placet, & quales ius postulat, ferunt. Quas quoniam minimè dignas quæ accipiatur existimat, utpote quib. se non solum ducatu in perpetuum, sed ipso familiæ nomine & titulo (quæ peruetusta est) abdicari videt, hunc ideo vobis depingunt hominem feru, contumacem, qui nullam æquam pactionem ferat, publicè coram vobis & omni populo palam testificantur, non alia eum mente longè æquissimas cōditiones repudiare, quam ut belli inferendi causam quærat, ut cōcordiam & pacem publicam turbet, ut incendiū exciter quo tota ardeat Germania. Quæ corū accusatio huic ptinet, ut hoc p̄textu vos in aliud fœdus faciendū vel renouādum inducere conentur, ex quo, si tale facietis & qua ratione isti optant, ostēdam fore ut infinita mala cōsequantur, ut vos & posteri in pericula innumerabilia incurratis. Quæ quum ita sint, vos hodie (si vnquam aliàs) in deliberando grauitate iudicii, cōstantia, humanitate, virtute, fide & p̄uidencia uti decet: grauitate iudicii, ne fidem ijs habeatis qui sua commēta non quæ veri speciē habent afferunt: cōstantia, ne quem beneficio affecistis, eum nunc nulla sua culpa priuetis: humanitate, dum innocentem vexatum misericordia leuabitis: virtute, quatenus liberè & palam vos nō eos esse ostendetis, è quorū dissimulatione & taciturnitate quispiā ansam arripiat qua innocentē opprimat & deleat: fide, quatenus quum vetusta cōsuetudine alij ad aliorum bona, dignitates & gradus cōseruādos mutuò obstricti sitis, multò magis istū vobis curæ esse decet, cuius bona, si familiæ successio desit, ad Imperium redeunt, cui seruando & amplificādo iurisiurādi religione obligati estis: p̄uidencia deniq; ut mētis oculos aperiatis, videatisq; quantum periculi & mali ex hoc exemplo singulis vestrum impendat. Verū ut principiis cognitis quæ inde cōsequantur videatis, & qd faciendum sit certius statuatis, attendite huius causæ æquitatem, quas ille condiciones acceperit, aut potius quas nō acceperit, quib. contrā isti fallacijs & mendacijs vsi sint. Ac primū quidem exponere libet mirificum hoc ius commune, qd Imperij legib. nunquā fando est auditum, ut cogatur quispiam, antequam redintegretur, pactionem aut conditionē cōpensationis accipere, minus etiam ut hæc cōditio ab aduersarijs feratur, dū vetustis omnib. dignitatib. literarum monumentis, scriptis & iuris tabulis paternæ domus, vnde genus duxit, renuntiet. At enim ad hanc cōpensationē accipiendā compellitur dux Christophorus ex pacto: nam huiusmodi quidpiam à tutorib. factum esse contendunt. Videamus sanè verum an subdicitum, cōsistens an infirmum pactum istud fuerit. Quod ad me attinet, nunquam adducar ut credam pactum esse, nisi qd pactum esse definiri solet, id in hanc transigendi rationem cadat. Itaq; quando hoc fundamentum iacere ausi sunt, doceant primū duci Christophoro tutoribus vnquam opus fuisse, doceant quorum nomina hic iactant, eos potuisse aut debuisse tutores dari, doceant hoc pactum ab his adumbratis tutorib. inter se factum esse, aut negotium datum esse istis qui illorum nomine fecerunt: doceant hoc pactum factum, à suppositis tutorib. ratum habitum fuisse, aut fas fuisse ut facerent, vel ratum haberent. Vbi hæc ostenderint, doceant hoc pactum à Ferdinando obseruatū fuisse. Tum assentimur posse pactum appellari, tum concedemus ut hoc fundamentū iaciant, & hominem ad pacti condiciones seruandas possint cogere. Sed quum certum sit tutorib. illi opus non fuisse, qui in patria erat potestate, certum sit quos isti intendunt, tutores nunquam datos fuisse, neq; hoc nomine dari, admitti vel accipi potuisse, quorū alter impuberis bona occupabat, alter exercitus imperator fuerat ad eum spoliandū, certum sit neq; pactum ab illis factum, neq; qui fecerunt, ut facerent eis mandatū fuisse, neq; ab illis fuisse ratum habitum, certum sit, ut voluerint, non potuisse, non licuisse, res & bona soli, quæ impuberis essent, suo arbitratu alienare: deniq; ut demus solennia omnia seruata fuisse, quum tamen constet temporis & conditionum limitib. fuisse circumscriptum, tempus abiisse, & Ferdinandum regem conditionib. non stetit, quum illius voluntas

voluntatem aliam omnino esse, quum permutationem, quam ex pacto isto quod prætulerunt, fieri oportebat, iam penes eum non esse constet, quum qui ex hoc numero ab illo latam accepistis, sciatis eum non posse moram purgare, ut qui vobis conscij sitis nunquam vos restituere velle: quid est quod cuiusquam iudicium suspensum teneatur, ac non potius indubitatum sit, pactum istud quod vocant, infirmum imò nullum esse?

A T excipiunt, quum redderentur ista oppida eadem illa pactione qua ei reseruebantur, ac velut reddebantur, conuenerat ut postea compensatione quæ illi fieret, restituere obstringeretur, idque tabulis scriptis cautum fuisse. Quin proferunt igitur? Intercidisse aiunt. Lepidum me hercule inuentum! Quia supposititias literas proferre non audent, ne temeratores comperiantur, intercidisse malunt dicere. Taceant igitur, patiantur hanc suam iacturam ad huius commodum redire, & inter causæ momenta ab eo numerari. Scilicet quos tam diligentes videtis, quos vi aliena bona inuadere, quos tam circumspectos animaduertitis, ut iuris specie suas violentas occupationes prætexant, eos credemus tam negligentes fuisse in seruandis tabulis quas causæ suæ ossa & nervos ducunt. Sed demus rursus (quod tamen à vero planè abhorret) in hac de oppidis pactione disertè istud caput de compensatione aliquando danda additum fuisse: certè Ferdinandus neque tum intererat, neque conspectus aut auditus est. Quod si permutationis ius cuiquam reseruari debuit, debuit vestri foederis bono id fieri. Quod si tum reseruatum vobis fuit, satis hoc ipso renūtiastis, quod uti noluitis, quod simpliciter, liberè, nulla conditione aut perscriptione addita Christophorum in oppidorum possessionem misistis, quod eorum dominium tanquam rei hæreditariæ reddidistis, quod subditos omnes & clientes dominum agnoscere ac ei parere iussistis. Neque verò opus est ut hanc puram, simplicem & liberam possessionem pluribus probare coner, qui apud eos verba facio qui interfuerunt, qui meminerunt, qui hunc, si mentitur, falsi reum peragere possunt. Quæ omnia quum ita habeant ut à me commemorata sunt, quum hic impuber ex possessione non violenta, non clandestina, non precaria eiectus sit, quam tempore legitimo & à legibus posito tenuit, si omnia omnium gentium & populorum iura clamant ante omnia decere, ut qui spoliatus est, restituatur, si dux quum postulat hoc ius in sua causa valere, id postulat quod per leges ciuiles denegari non potest: videre quas conditiones accipere paratus sit. Imò quam non vel iniquissimam conditionem pati voluit, ut apud hunc conuentum planum faciat, se non tam difficilem esse in paciscendo quam fingitur? Ut aduersariis tempus concederet, quo tam acerbum odium concoquerent, & ad æquitatem aliquando descenderent, postulata sua noluit vrgere, sed quiescere & silere concessit, modò superioris temporis prouentus ad hunc usque diem redderentur, in posterum cauere ad decem florenorum millia, quibus interim vitam toleraret.

H O C C I N E verò est, iudices, quod ab aduersariis dicitur æquas condiciones repudiare? Hoc cene est cuius causa calumniosis istis suis testificationibus contra istum cæcū, terram & mare coaceruare conantur? Ut inuidia eum apud vos prægrauent, contumacem esse prædicant, intractabilem, ab omni æquitate, omni iustitia, omni ratione, omni amicitia conciliandæ ratione alienum, pacis quietisque publicæ hostem & perturbatorem. Edicite quæso ne quod non est, pro vero affirmare pergant. Edicite ne pacti nomine appellent quod maiores neque sic appellarunt vnquam, neque obserandum esse iudicarunt: alioqui non iuris doctores sed indocti iuris futuri sunt. Edicite ne deinceps affirmant hoc qualecunque subdititium pactum ab autore seruatum fuisse: alioqui se manifesti mendacij alligabunt, apud vos præsertim qui rem contra habere probenostis. Edicite ut quum iura liquidò illis obiciuntur, taceant si idoneo responso destituantur: ne pacta nescio quæ cōmentitia proferant, quæ neque extant, neque extiterunt vnquam, quibus, etiamsi proferrent, nihilo firmior causa redderetur: alioqui se toti huic hominū coronæ ridendos propinabunt. Edicite ne iam testificentur amplissimas & plusquam æquas condiciones à se latas, à duce Christophoro repudiatas: alioqui vos qui istas noradicem ipsam impegisset, siquidem illis morem gessisset, hinc eos facessere tanquam amentes quosdam, vel qui pro amentibus vos habent, iubebitis. Pene præterieram, iudices, egregiam aliam & longè firmissimam rationem, quam impudenter inter conuiuia & in cœtibus populi iactant. Ad vestram tum existimationem tum in hos principes ob-

153 3. seruantiā, quos auxistis, alterum Cæsarem alterum Romanorum regē, interesse aiunt, huius ducatus possessionem firmam & perpetuam stabiliri, qui adeo illis commodus est vt nihil supra, vt quoties ex aliis possessionibus quas in Germania tenent, in suum Belgium iter habebunt, suos duntaxat fines ingrediantur. Annon hæc singularis momenti ratio est, digna quæ ab illis apud vos ad tantam confirmandam causam afferatur? Tantam vos adeo stupidos, cæcos & dementes habeant, vt non sentiat, videatis, intelligatis quam potentiam & libertatem, si hoc concedatis, deinceps futuris Cæsaribus permissuri sitis, vt sibi licere existiment eadem vt lege, vt in vestris & posterorum bonis id aggrediantur non quod lex, quod ratio, quod naturalis inter dominum & cliētem fides postulat, sed quod suæ cupiditati, commodo & libidini congruere videretur.

EQVIDEM vt hanc rationem interim & cæteras omittā, libet illos rogem (scio enim, quæ nunc consilia captant, & quos sermones habent, hæc omnia inscio Cæsare & inscio Ferdinando fieri) libenter, inquam, rogem quo vultu, quo ore, qua confidentia hoc consilium dare suo principi, vobis, augusto & inuictō suo Cæsari auderent: principi ipsi, vt contra iurisiurandi religionem quo se ad iura sacri Imperij seruāda obstrinxit, occuparet & hunc sibi ducatum ascisceret, qui ex primæ institutionis legibus, si horum ducum posteritas deficiat, nūc æquē atque tum fisco & erario Imperiali addictus est: vobis, qui Imperij membra estis, vt fœdus & coitionem ad hanc occupationem tuendam faciatis: Cæsari, vt probet, ratam habeat & potiri faciat. Indigna profecto res tum hoc Imperio quod legibus & religione administratur, tum fide quæ illi debetur, vt occupandi huius ducatus gratia is legem deserat & datam Imperio fidem soluat, qui à vobis Romanorum rex delectus, aliis vt legibus pareant, quamq; Imperio dederūt fidem seruet, autor esse debet. Non minus etiam eo indigna res esset, qui ab aliis iusiurandum accipit, vt contra iusiurandum, in familiam suam, quæ indubitata sunt Imperij bona transferret & vindicaret. Mihi hac in re iudices fidem habeatis velim: nihil ab his consiliis machinationibus fidē habituri sunt, nisi aliis coloribus inductis adulterentur: vt profecto nunc qui Ferdinando sunt à consiliis (quod hodie vitium latē patet) vt suam operam, studium & diligentiam vēdant, quo iure quæque iniuria principum suorum bona & possessiones interuertunt, priuata sua odia (quod paulo antē dicebam) exercere cupiunt: quod vt perficiant, hanc causam acius & obstinatus agunt quā à rege suo est imperatum, aut certē quā ad ipsius nominis laudem & integritatem pertinet. Quin ea est istorum in calumniando audacia, vt quod illum à regia prima & pia sententia, suæque in hunc supplicem optima voluntate deducant, ei persuadere non dubitent, nihil vobis ipsis vestra sponte optabilius esse quā vt hoc fœdus renouetur, quod illi hunc ducatum in perpetuam possessionem asseratis: id tantum superesse, quod vt vestro nomini & dignitati consulatis, id à vobis peti postulatis. Vobis quoque ostendere statuerunt, suam cupiditatem & quod esse commodissimum ducunt, sui principis consilium esse, vt in hanc fraudem vos inducant: eāque in illum vestram voluntatem esse arbitrantur, vt rogati statim nullo negotio assentiamini. Idque persuasum habent, id si feceritis, à vobis hunc miserum innocentem si minus apertis & disertis verbis, at re ipsa certē damnatum iri, regem etiam Ferdinandum prorsus deterritum iri ne illi satisfaciatur: quod iam pridem (vt audio) fecisset, nisi falso hoc de vestra voluntate rumore, de illa sententia deductus fuisset.

NUNC id considerate iudices, annon quantæ vobis laudi fuit & decori, quod armati & bello victores in ipso victoria cursu vindictam in patrem temperastis, filio innocentis facultatem qua se sustentaret reseruastis, & bona dignitatēque in posterum recuperandi spem fecistis, tantæ nunc infamiae futurum sit, quod non solum ad illius oppressionem & interitum conniueatis, sed etiam ipsi illum opprimatis & conficiatis. Ipsi certe hoc fœdere renouando hominem opprimeris, dum suspicionem hanc omnium mentibus immitteris, vt putent, quæ in illum facta sunt, & porro fient, vobis omnia probantibus fieri. Nemo enim futurus est, qui hunc ex lectis omnium ordinum viris coactum cœtum putet id fœdus, cuius exemplum in vestram ipsorum perniciem olim redundabit, facturum fuisse, quo quisquam bonis omnibus spoliandus esset, nisi eum atrocissimi cuiusdam malefici manifestō conuictum teneretis. Aut si efficietis vt quisquam merito putet vos aut non circumspectē neque cum grauissimo cōsilio, nulla æqui aut iniqui ratione

ratione habita hoc fœdus confirmasse, aut etiam consultò (quod absit) hominis innocē-
tiam opprimere voluisse, maculam vestro nomini inuretis, quæ nec Oceani aqua elui
nec omnibus tenebris obscurari aut regi poterit. Neque enim vobis dubium aut igno-
tum esse potest, istum, si tam excelso est animo quàm illustri loco natus, tam indignè opi-
bus spoliatum patriæ & ciuium conspectum laturum nō esse, ne vbi princeps natus est,
ibi miser viuere cogatur. Itaque voluntario exilio suscepto quid aliud quàm Cæsaris, re-
gis fratris, & omnium vestrum dedecus secum circumferet? quid aliud quam omnibus
materiem afferet, vt dicant, Hic est qui aliquando, qui nunc, qui nulla culpa, qui extra
Germaniam? Cætera nostis, & ipse libenter prætereo, ne sententias absoluam. Video e-
nim vos animis commoueri, vos tacitè ipso vultu & signis quæ dico vera esse agnoscere
& fateri. Nolite interim putare bonos istos calumniarum architectos (dum quæ per se
non possunt, id per vos e mentita principis sui aut Cæsaris autoritate perficiant) quic-
quam pensi habere quid vel nunc dicant homines, vel in posterum post sexentos annos
dicturi sint.

Hic ego possum (quando ipsa se offert oratio) commemorare cuiusmodi sermo-
nes ob talia consilia passim tota Germania aduersus supra dictos fratres principes ab iis
iactetur qui falsò (mea quidē sententia) eorum nunc cæcam ambitionem & immodicā
auaritiam, nunc paruam fidem & nimium suspectam potentiam describunt, qui vos vt
vobis caueatis monent, eos huic vni prædæ inhiare, quò totam Germaniam occupēt,
& in suam ditionem redigant: eos dum modò hunc modò illum opprimunt, & faculta-
tes inuadunt, hoc agere videri, vt multis & variis Germaniæ locis præsidia sua collocēt,
vt postea suo commodo, vbi eam suis quasi membris debilitatam viderint, totam semel
maiori fiducia minori periculo adoriantur. Possum etiam innumera exempla com-
memorare, quæ tam externa quàm vobis domestica, tam vetera quàm hodierna de iis affe-
runtur qui proximos suos opprimi vel neglexerunt, vel se videre dissimularunt, neque
aliorum oppressione suam parari prius intellexerunt, quàm ipsi eadem seruitute irreti-
rentur. Quæ omnia proposita eò spectant, vt vestris rationibus prospiciatis, vt de ser-
uanda libertate cogitetis, vt finitimorum periculis memoria repetendis, ad ea quæ vel
speranda vel metuenda sunt animum aduertatis. Sed ego ista commemorare superse-
deo, ne qui fortasse putant aut quacunque ratione cuperent, res inter Regem principē
meum & istos fratres non planè compositas esse, ij alios ex suo ingenio metiantur, obui-
ciantque me vel ab ipso Rege meo de industria subornatum, vel mea sponte (vt illi gra-
tum faciam) hanc captasse occasionem, vt ea narrem & patefaciam quæ in mentem nō
nullis vestrum nondum venerunt. Verùm quicquid tandem dicatur, siquid mihi impru-
denti excidat quo principes illi fratres offendi queant (si fortè ad offensionem sunt pro-
cliuiores) nolite existimare me id iussu, consensu aut verbis Regis principis mei dixisse.
Vestri mei læti & hilares vultus nonnulla ex parte inuitarunt, vt liberè dicerem quæ an-
tea tacere decreueram, coegit me maxima ex parte istorum arrogātia, qui in causa sunt
vt aduersus illos principes huiusmodi voces dicantur & spargantur. Atque vt de me hac
in re non nihil dicam, nunquam quispiam fuit qui difficilior vera crederet quæ in prin-
cipes maledicta feruntur, quàm me tum ingenio tum institutione semper esse sensi. A-
serenissimis autem principibus in quos tam insignia vestra extant beneficia, quos ita bo-
nis, opibus & dignitate, vestræ salutis, opum & bonorum periculo auxistis, nihil tale ti-
mendum suspicabor. Vnum hoc mihi videri nō inficiabor, eos cum ea quæ illorum am-
plitudinem decet reuerentia, nonnunquam officij monendos esse, ne se à recto & æquo
prauis consiliis abduci sinant. Exorabiles sunt, leni sunt ingenio, existimationis ante om-
nia & bene sibi conscia mentis studiosi sunt, quæ nobis à Deo honestorum cōsiliorum
& rerum bene tota vita gestarum tanquam testes tribuuntur. Quo molestior est ipsi du-
ci fortunarum omnium amissio, quòd intelligit & nouit (vt ego quoque intelligo & no-
ui) regem Ferdinandum, siquis paululum modò officij moneret, aut nemo eum ab in-
fita clementia dimoueret, statim ac libenter quæ iuri & rationi consentanea sunt fa-
cturum esse.

Quæ Christianissimi etiam Regis sententia erat, quum me huc magis gratulandi
(vt dixi) quàm alterius rei cuiusquam gratia misit. Qui tamē quia satis norat in grauibus
controuersis, etiam vbi de summa conueniret, quasdam leuiiores circumstantias non

1533. statim neque facile expediri: in hac autem, siquid tale accideret, in quo hæreretis (quod
 vñuenisse comperio) suæ autoritati aliquid ponderis futurum confidebat (vt merito ef-
 se debet) literas fiduciarias mihi ad regem Ferdinandum (quem hñc adfuturum sperabā,
 & Regis gratiam non parum apud eū valiturā fuisse puto) aut, si abesset, ad eius legatos
 dedit: neque vnquam rem vllam maiori studio expetiit, quā vt quicquid autoritate &
 gratia potest, ad illos conciliandos quos æquē amicos habet, totam conferret. Quam
 ob causam mihi mandauerat vt rationem pacis in medium adferrem, eāque indubi-
 tatam, vtrisque commodam & vtilem, quam in manu promptā habebat. Quod si Deus
 immortalis fecisset vt vel rex Serenissimus Ferdinandus alios huc misisset, qui legatorū
 non litigatorum partes suscepissent, vel illos ego nihil moratus ipsum rectā adiissem, cer- 10
 tō mihi persuadeo eum non modō à clementiæ & æquitatis via, quam ingressus iam e-
 rat, se deduci passurum non fuisse, verū etiam auditis mandatis quæ exponenda habe-
 bam, illam ingressurum fuisse: neque te nunc Illustrissime dux Christophore hæc per-
 plexitas implicaret, vt expectandum sit tibi iudicium vnde tota bonorum ratio depen-
 det. Sed quando ita casus tulit vt hñc eum minimē reperirem, qui verō huc ab eo missi
 sunt, quum eos adij, non modō hac in re principis mei autoritatem adhibendam non pu-
 tarint, sed literas etiam insolenter accipere recusarint, vt mihi iam non sit integrum, nisi
 mandatis denuo acceptis, Serenissimum regem adire: non est æquum à te in malam par-
 tem accipi quod tuis postulatis morem nō gerā. Quod mihi honestē & citra offensionē 20
 à me fieri posse & debere intellexi, vt apud hunc cœtum negotium tuum Regis Christia-
 nissimi verbis commendarem, id studiose præstiti, & lubens præstabo: neque commit-
 tam vt quicquam tua causa faciam quod regi Serenissimo vel officere vel meritō dispi-
 cere queat. Hoc Rex Christianissimus neque si velit, per fœdus quod inter eos interce-
 dit, possit: neque si per fœdus possit, pro consanguinitatis necessitudine velit. Verū in
 cæteris omnibus quicquid salua fide, existimatione & sanguinis iure quod in rem tuam
 sit, præstare poterit, summam in te illius voluntatem perspicias, vt ne bonis quidem &
 opibus, si tibi opus esse intellexerit, parcere decreuerit.

A V L A Gallica semper quidem inter cæteras liberalitate excelluit, semper patuit
 & obuia fuit: sed nunquam tam liberalis fuit quā hoc Rege, vt perfugio ac receptui sit
 vniuersis principibus è patria pulsus & afflictis. Multo magis sperandum tibi est te con- 30
 fœderatum non exclusum iri, te qui pro causæ æquitate, pro innocentia propria vel ipsius
 aduersariis misericordia dignissimus videris. Spes tamen adhuc est & bene ominari li-
 bet, melius tibi à Serenissimo rege sperandum esse quā adhuc res polliceri videatur.
 Quinetiam si me qui adsunt viri ornatissimi iuratum rogarent, non dubitem affirma-
 re nec iussisse illum, nec sciuisse, nec denique vnquam probaturum, quum suos legatos
 audiet Christianissimi Regis literas repudiassse: neque mihi vnquam persuaderi sinam,
 vt qui sua sponte literas satis contumeliosas à Solimano Turca communi nostræ reli-
 gionis hoste non dubitauit accipere, suos patiatur vt literas humanitatis, commenda-
 tionis & amicitie plenas à Christianissimo Rege amico, socio & propinquo repudiant.
 Nihil magis verisimile putabo, qui quum lis esset de regno amplissimo, vltro ipse So- 40
 limani hostis iudicium arbitrium subierit, eum nunc recusaturum ne rationem au-
 diat quæ à Rege (vt prædico) necessario, socio & propinquo adfertur, qua controuersia
 ducatus, qui ad alia quæ obtinet bona non magni momenti esse potest, dirimatur. Sed
 vt veram rei causam teneas, boni isti legati veriti sunt (quod sanē accidisset) ne redditus
 & recitatis literis, auditisque meis mandatis, facultas adimeretur explendi odij quo pri-
 uatim ducuntur, quōque iam inueterato tantopere incitantur, vt seipsos perdere & e-
 uertere non recusarent, modō patrem, filium, totam familiam, & familie memoriam
 eadem ruina & exitio implicare queant. Verū quum ipse pio sit animo, neque confi-
 lium illius sit cuiquam iniuriam inferre, sed à nonnullis prohibeatur, qui neque numero 50
 neque autoritate plurimum valent, qui nunc rei per se claræ, suis maleuolis sermonibus
 caliginem offundunt, sperare debes hanc larvam & prætextum non diu durare posse,
 ac tempus, quod omnia aperit, calumnias istorum, fallacias & vanitatem illi ob oculos
 positurum esse. Tum perspecta hac tua innocentia & tam arcta consanguinitate, ab eo
 non tantū quæ postulas, sed longē maiora obtinebis, qui sequi & probare non dubi-
 tabit verum & æquum iudiciū quod celeberrimus & grauissimus hic cœtus in tua cau-
 sa

facturus est. His optimis & ornatissimis viris teipsum tradere & committere tutò debes. Enimuero quum satis superque ex meis verbis exploratum habeant causam hanc tuam cum Imperij vtilitate, cum suo erga patriam, quæ eos genuit & educauit, erga ciues, erga seipsum & liberos officio cõiunctam esse: in his secundum Deum spem locare, in horum fide ac tutela acquiescere debes, hos summis precibus rogare, vt nefarij cõsilij cursum sistere hodierno die, sicut possunt & debent, velint: ne causæ tuæ æquitatem opprimat, Imperij vtilitatem impediatur, patriæ dignitatem labefactet, aliorum omnium, suam ipsorum deniq; & posteritatis spem deiiciat. A vobis sanè iudices, re bene perspecta, quæ dixi sperare debet & potest omnia. Si maiores vestri vt innocentium nulla etiã necessitudine coniuictorum causam tuerentur, grauissima & longinqua bella multa suscepunt: quàm decet vos amplecti & in fidem vestram saltem iudicij autoritate accipere huius propinqui causam, quæ Imperij vestri commodum aut incommodum, omniumque vestrum laudem vel infamiam secum trahit? Ipse dux, qui supplex vos obsecrat, summi vestri erga se beneficij loco habiturus est, si hodierno iudicio istud fœdus vel planè tollatis, vel si renouandum censebitis, suam hanc causam contineri pronũ tietis. Quam opem vestram si ei denegabitis, si eum vestro fœdere excludetis, vanissimos sermones quibus isti regem Ferdinandum onerarunt, confirmaueritis, aditum innocentem ad recuperandas fortunas præcluseritis, vos ipsos obstrinxeritis vt nulla sua culpa eum in fœderatorum numero habeatis, vt nihil aliud ipsius causâ faciatis, hominem ex molestissima vexatione recreaueritis, dum regi Ferdinando quæ sit vestra sententia ostendetis, & quid eum hac in re facere cupiatis: id quod adhuc plenè & verè intelligere non potuit. Denique vnum mihi reliquum esse videtur, quod, vt meam erga vos fidem liberem, demonstrandum puto. Hoc ego vobis nihil dubitans confirmo, vos vestram fidem, quam Ferdinando debetis, hoc iudicio esse exoluturos, neque solum nihil quod ei molestum esse debeat, sed rem etiam gratissimam, & cuius causâ vobis gratiam habiturus sit, facturos esse, dum hac ratione quid sui sit officij cognoscet, eorumque fallacias & in veritate obscuranda impudentiam perspiciet, qui nullam existimationis illius habent rationem, qui materiem omnibus præbent vt eum ambitionis & cupiditatis insatiabilis insimulent: quos sermones ob eam quam attuli causam pluribus commorare non placet.

E r quisquam vestrum adhuc ambigere potest num in hunc supplicem clementia vrendum vobis sit, qui neque de vlllo vestrum neque de alio quoquam malè vnquam meritus est, qui neque facto neque verbo oculos vel aures vllius vnquam violauit, qui tam diu iam alieni peccati grauissimam pœnam sustinet? Quem si complecti & misericordia prosequi volueritis (quemadmodum demonstraui) nominis vestri gloriam, vestram in eum fidem quem in vos regem esse vultis, in Imperium, in patriam, in ciues, in vos & vestros apertè seruaturi estis: nominis gloriam, siue innocentem vexatione liberabitis, siue beneficium semel collatum seruabitis: fidem erga eum quem regnare voluistis, cui consilium fidele debetis: in Imperium, vt illius iura sarta tecta seruetis: in patriam, vt alij aliorum mutuò statum & dignitatem tueamini: in ciues & liberos, à quibus non modò periculum auertere debetis, sed etiam huiusmodi exempli metum, quod in vnus capite tentatur, ad omnes ex æquo pertinet. Quòd si hæ causæ apud vos nondum tantum valent, vt id suscipiendum & perficiendum vobis putetis (valere autem debent) vt summũ in hanc causam studium ostendant, legatos vnà cum eo ad vos miserunt, qui eius partes foueant & iuuent: ne de iis interim dicam qui temporis breuitate & locorum intervallis impediti mittere non potuerunt, quos animo adesse, si minus corpore adfuerint, existimetis velim. Hi omnes vnà cum isto, Iudices, opem à vobis & auxilium accipiant: hos omnes, inquam, non modò vobis obnoxios & obstrictos habebitis, sed quantum ex vultu & gestu vestro possum iudicare, iam vobis & posteris vestris in perpetuum deuinxistis.

H æ c Langæi oratio ducis Christophori causam mirum in modum iuuat, præter illud studium quo multi principes incitabantur, partim tyrannidem exosi qua Cæsar & Ferdinandus frater innocentem premebant, partim consanguinitate moti qua amplif-

1533

simos illius cœtus principes contingebat. Itaque fœdus illud Suauienſe, quod ſeptuaginta annos magno Auftriacæ domus emolumento ſteterat, primum antiquatur & reſignatur: deinde duces Bauariæ, Lantgravius Haſſiæ, eorūque ſocij & fœderati aliquoties inter ſe egerunt, vt ducem Wirtembergensem in eas poſſeſſiones reſtituerent quas Cæſar & frater Vngariæ rex per vim occupatas tenebant. Tandem omnibus expenſis nullam rationem ſuper eſſe vident, quàm vt armis rem tentarent, quum iure & legibus certando nihil profici animaduertent. Id verò quum abſque pecuniis perfici nō poſſet, Langæum ad eunt, & de centum illis coronatorum millibus (quæ ſuprà commemorauimus) deponendis cum eo agunt. Langæo hæc fieri à ſe non poſſe videbantur, quin pactum Cameracenſe planè violaretur. Itaque hanc inuenit commodam rationem, vt 10 Montispelicardenſem comitatum, qui ducatu & comitatu Burgundiæ item comitatu Ferretano finitimus eſt, dux Wirtembergensis Regi centum viginti coronatorum millibus venderet, ſic tamen vt redhibitionis conditio apponeretur. Hac ſumma dux Wirtembergensis accepta arbitrato ſuo ſiue ad res belli ſiue pacis vteretur, neq; tamen idcirco Rex vlllo pacto in pactū Cameracenſe incurreret. Ita vt conuenerat, res perſcitur, pecunia duci Wirtembergensi vel viris ad id delectis in manus traditur, Rex in comitatu Montispelicardenſis poſſeſſione collocatur, cui Cermefium præſcit. Hac pecunia Bauariæ duces, Lantgravius Haſſiæ & dux Wirtembergensis cum ſociis & fœderatis poſſent. Ita ducatus ille breui tempore Vngaro adimitur, ducique & filio reſtituitur: cuius belli 20 dux fuit Lantgravius Haſſiæ Philippus. Haud multo poſt pecunia Regi perſoluitur, niſi quòd quadraginta circiter millia deerant: cuius ſummæ quum fideiuſſores eſſent Bauariæ duces, ita comitatus Montispelicardenſis illis reſtituitur. Sed de his hæcenus.

Bellauius Parisiensis episcopus cum Anglo agit, ne a papa dominatu deficiat.

R E X Auenione ad Coſtam Santandream circiter Calend. Dec. peruenit, quum quidem incommodum proſpiceret, quod ex iudicio papæ aduerſus Anglum conſequuturum erat. Quum Maſſilia diſcederet, à papa obtinuerat, vt tantisper dirum anathematis fulmen inhiberetur, dum de Angli voluntate conſtaret, num ratio inueniri poſſet qua Eccleſiæ Romanæ ſe ſubiici pateretur. Ad hanc rem Ioannem Bellauium episcopum Parisienſem in Angliam equis veredariis mittit, qui ei perſuaderet vt legatos Romam mitteret. Is Anglum grauiter aduerſus papam & ſedem Apoſtolicam ira accenſum reperit, de illata iniuria conquerentem, quòd mittere in Angliam iudices reſcuſaret, qui de cauſa cognoscerent, ſed relicto regno & patria ipſum Romæ iudicio experi- 30 ri iuberent. Verum oratione episcopi Parisienſis eò tandem adductus eſt, vt ſi papa aliud tempus differret quod facere conſtituiſſet, nempe vt prorsus ab Eccleſia Romana deficeret. Episcopus Parisienſis ſe Romam proſecturum recipit: cui Anglus confirmat, ſe, quum primum quæ poſtulabat concedi certior factus eſſet, ei poteſtate & mandata per nuntium daturum, vt quod conueniſſet ratum haberetur: ſe enim illi fidem habere pro ea amicitia qua eum proſequutus fuerat, quum Regis legatus in Anglia per 40 biennium fuiſſet.

H I S ab Anglo impetratis episcopus Parisienſis ipſa bruma & hyeme quàm ſauiffima itineris tamen moleſtiam nihili duxit, præut laborem illum profuturum eſſe credebatur. Tanta celeritate iter conficit, vt Romam veniret priuſquam aduerſus Anglum quicquam amplius quàm antea actum eſſet. Intromiſſus in conſiſtorium docet quæ ab Anglo magno Eccleſiæ bono obtinuiſſet: quæ quum æqua viderentur, certum tempus conſtituitur, quo reſponſum ab Anglo acciperet. Itaque curſorem ad eum mittit, quem eam adhibere diligentiam iubet, vt ad diem conſtitutam adeſſet. Ea ubi venit, nec re- 50 diſſet nuntius, cardinales in conſiſtorio coacti ad Stygij ſupplicij irrogationem progredi cœperunt. Episcopus Parisienſis tum apud papam priuatim tum apud cardinales vniuerſos intercedit, ſex adhuc dies concedi poſtulat, fortasſe vel ipſi nuntio aduerſi aliquid contigifſe, aut mare tempeſtate infeſtum eſſe, vt ventos aduerſos eſſe non raro accidit: nuntij diligentiæ, ſiue dum proficiſceretur, ſiue dum rediret, moram iniectam eſſe, denique non iniquum eſſe Anglo ſex dies prorogari, qui totos ſex annos operiri non recuſaſſet. His episcopi verbis qui maiore prudentia erant aſſentiebantur: ſed maiori iudicio cum parti contraria placuit ſententia: illi reliquos, qui malum Eccleſiæ ex ea re futuro

ad ex Romanam
hæc yoyat 17

Romane curia precipitatum in Angli iudicium.

rum animo cernebant, numero vicerunt. Tantæque fuit præcipitancia, vt quod tertio consistorio absolui non poterat, primo perficeretur: sicque decretum fulminatorium stringitur. Non præterit biduum, quum nuntius rediit cum mandatis & facultate quæ ab Anglo afferebat, quæ episcopus Parisiensis se habiturum receperat. Quibus rebus qui autores præcipitandi iudicij fuerant, grauiter turbari cœperunt. Itaque aliquoties consistorio habito hoc malum sarcire conati sunt: verum remedij afferendi nullam vnquam rationem inire potuerunt. Anglus rei indignitate commotus, quum perspiceret quàm paruum sui rationem habuissent cardinales, quem nihilo magis quàm abiectissimum quemque totius nominis Christiani respexerant, se & totum regnum à Romanæ Ecclesiæ iurisdictione subduxit, se protinus secundum Deum Ecclesiæ Anglicanæ caput constituens. Is fuit huius rei & meæ hac de re orationis exitus.

Angli à papa defectio.

R E X indigna legati Mervillij morte & contemptu ducis Mediolanensis irritatus, quum animaduerneret iuris æquitate nihil obtineri posse, Cæsarem ipsum audita expostulatione id parui à se fieri satis ostendisse, ius armis sibi esse persequendū statuit. Et quoniam satis prospiciebat Cæsarem negotium non esse neglecturum, suis rationibus consulere decreuit, vt satis virium haberet ad eorum conatus sustinēdos, quos sibi molestos in re quam suscipiebat, fore suspicabatur: quumque externo milite vti posset, Gallicis tamen viribus sese munire instituit. Quamobrem vt primo statim iussu præsto sibi essent milites, consilio cum suis communicato singulis regni prouinciis legionem, quæ senis peditum millibus constaret, Romanorum exemplo instituere decreuit, quibus senos nobiles præficeret, qui binos millenis peditibus legatos sub se haberent, vt cohortes quinquies centenorum hominum essent. Legionarios tum ductores tum milites amplis priuilegiis ornauit: has omnes legiones semel quotannis recenserī oportebat. Vt militum culpam ductores præstare possent, singulorum nomen, cognomen & locum quem incoleret tenere oportebat, tum vt signo dato protinus eos accerferent, tum vt, siquid peccarent, pœnas de illis sumerent. Has res conficiendas certis hominibus delectis mandat. Circiter mensem Maium anno 1534 nuntio accepto iam institutas esse legiones, proximas quasque inuisere ipse statuit. Rotomagū primam Normaniæ ciuitatem adit, ibi legio illius prouinciæ ipso præsentē & inspectante lustratur. Ductores erant sex nobiles, Baccouillanus, Sallius, Santalbinus Hermitæus, Satalbinus Gobletanus, Cantilupus Bisamantius, & Salenellus. Conspecta Normantica legione, quam mirum in modum delectatus est, Ambianum ire contendit, vt Picardicam spectaret. Vicesimo circiter Iunij die legio hæc armata in planitiē quæ ab oppido ad Sâfufcianum patet, prodit. Ductores orant Sercutus, Manlius, Auchius, Ioannes Brabantus Canisius, Sanseuallius, Hellius cognomento Pisselæus. Hanc legionem dum recenseretur, spectabant etiam matronæ, ad quas oblectandas velitationis tum equestris tum pedestris simulachra tum militum, tum nobilium aulici comitatus edita sunt. Cæsar id temporis ad expeditionem Tuncensem profectus erat. Rex è Picardia in Campaniam proficiscitur, cuius prouinciæ legionem in finibus Remorum spectauit. Inde Masseriam contendit, vt regni oram tum Campaniæ tum Burgundiæ perlustraret.

Legiones in Gallia instituantur.

1554

M A S S E R I Æ fit certior nobilem quendam Buzancium è familia Aspromontana domum suam nomine Lumam muniisse mille passus Masseria ad Mosam, quâ itur Sedanum: qua communita eò venisse temeritatis atque amentię, vt neque Regis neque comitis Retelij, vnde pendebat, clientelare autoramentum agnoscere vellet. Causa cur eam arcem ædificare permitteretur, erat quod patrem habuerat Retelani agri & Masseriæ præfectum: cui quoniam summa apud Orvalium autoritate & gratia erat, & maxima ei fides habebatur, quicquid libebat licebat. Quare qui Masseriæ Regis ministri erant, istum Buzancium arcem communire facile passi fuerant. Cæterum præfectus ille Buzancij pater quum tabulas & literas comitatus Retelani haberet, eas abstulerat quæ Lumam pertinere ad eius clientelam indicabant. Hac re intellecta Rex, præterea ministros suos audiens clausis portis illuc non fuisse intromissos, quum prandium parare conarentur, indignissimè ferre cœpit. Sex machinas expediri & Campanam legionem progredi iubet, subditum rebellem ad obsequium redigere & vlcisci statuit. His auditis rebus Buzācius territus, quod regias vires sibi impendere videret, vitæ metuens audaciam remittere cœpit. Roberto Marciano Sedanio deprecatore errati veniam ob-

Luma ad Mosam ædificata.

1533.

tinet, ea lege vt castrū in manus Santandrai equitis torquati iussu Regis traderet. Quod tamen castrum postea Rex in gratiam Sedanij ei restituit, fide data se in Regis clientela fore, atque castrum illud in illius causa aduersus quemlibet hostem tuenda penes se futurum. Postea tamen bello exorto Regis partes reliquit, & vxoris opera (quæ ex Cæsaris ditione genus ducebat) à Gallica societate auocatus ad Cæsarem desciiuit. Henricus qui nunc regnum tenet, vt rebellionem hanc vlcisceretur, castrum captum solo adæquauit, & agrum fisco adiudicauit.

*Sabaudus iter
Regi petenti
denegat.*

R E X ad vindicandam iniuriam quam nece legati acceperat, à comite Gulielmo Fustembergo viginti cohortes peditum in Germania conscribi iubet. Legatos ad ducem Sabaudia mittit, qui peterent vt per ipsius fines iter eius voluntate sibi facere liceret, vt quam acceperat a duce Mediolanensi iniuriam vlcisceretur. Sabaudus ab vxore (vt fama est) impulsus, se iter daturum negat: quod Regi propter vetustum fœdus & arctissimam consanguinitatis cōiunctionem permirum accidit, eo magis quod post mortem Ludouicæ Sabaudæ matris de hæreditate cernenda molestus illi nondum fuerat, quam iure adire licebat morte Philippi ducis Sabaudia. Is enim Philippus primis nuptiis vxorem è domo Borbonia duxerat, ex qua Philibertum ducem & Ludouicam Regis matrem susceperat. Secundis nuptiis vxorem è familia Pontiuera accepit, quæ Carolum Sabaudia ducem peperit, de quo nunc sermo est, & comitem Geneuensem postea ducem Nemorensis. Quamobrem Rex magnam Sabaudia partem patrimonij iure sibi vendicabat, quod mater è primis nuptiis orta, sola Philiberti hæres, qui absque liberis obiisset, relicta fuerat. Itaque Gulielmum Poyettum quartum senatus Parisiensis præsidem & alios Iurisperitos ad eum legatos mittit, qui ex iuris atque legum disciplina quid meritò Rex sibi vendicaret docerent. Sabaudus ad hæc postulata aurem nullo pacto voluit accommodare, & legati domum re infecta redeunt. Eodem tempore Regi nuntiatur omni ratione Heluetios ab eo sollicitari vt à Gallica societate discederent: sciebat denique eum à Cæsare, priusquam Tunetensem expeditionem susceperet, pretio dato comitatum Astensem comparasse, qui ab omni vetustate ad familiam Aureliam pertinet. Ex istis facillè Sabaudi auunculi iniquissimam in se voluntatem perspiciebant. Tandem nuntio missò vt sibi semel satisfaceret rogat: alioqui se armis ius persequuturum. Ad ista postulata quum idoneum responsum non acciperet, simul quum sciret Geneuam ab illo obsideri, Veresium nobilem Sabaudum ex sua turma cum aliquot Rentij Cere-tis equitibus Geneuam subsidio obsessis ingredi passus est. Bernates qui ciuitatem Geneuam in suam fidem acceperant, per legatos Sabaudum monent ne fociis suis substitus sit. Quum ille nihil æqui responderet, decem aut duodecim hominum millia subsidio obsessis domo educunt. Horum copias veritus Sabaudus domum se recipit. At Bernates non ita domum redeunt: imò illius fines ingressi partem feracissimi agri quem in sua ditione habebat, vi ademptum sibi vendicant. Lausanam quum venissent, episcopum inde expellunt, oppidum suæ ditioni adiungunt, quod etiamnum tenent: nisi quod aliquam fociis partem attribuerunt.

Cæsar Mediolanensem expeditionem auertere conatur.

R E X in Sequanorum finibus nuntium accipit de Cæsaris ad Tunettes victoria: qua de re Leidekerkio eius legato gratulari cœpit. Verum de itinere quod ille ingrediebatur, nihil accepit, quoad Panormum illum appulisse ex illa expeditione reuersum certior factus est, exercitu propter ingentes labores & summos calores quos pertulerat, valde afflictò, & conuentu habito à Siculis pecuniam petiisse. Cui illi ducenta quinquaginta coronatorum millia promittunt, præter decem millium hominum stipendia trimestria, quæ æstate superiori persoluerant. Rex Diuione rursus ad Sabaudum mittit, vt quid tandem statuisset, cognosceret: ille fœlici Cæsaris victoria confusus nihil respondet ex quo certi quicquam colligi posset. Cæsar Panormum quum venisset, Velio Regis oratori se gratissimum habere ostendit quod Rex voluptatem & lætitiâ de Tunetenſi victoria præ se tulisset: sibi etiam periucundum fuisse duarum sororū colloquium, reginæ Aleonoræ, & Vngariæ reginæ. Damnum deinde narrat quod ad Minoricâ insulam Baboſſa intulerat, se de purgando mari consilium capere velle: ad hanc rem perficiendam se arctius fœdus cum Rege inire statuisse, vt communis tum honor tum fructus ad eos rediret ex iis quæ ad Græciam bello caperent. His dictis orationem non absoluit, sed plura ex Granvellano intellecturum addit. Mihi quidem valde verisimile videtur Cæsarem

farem rationes tum captasse quibus regem occuparet & detineret, quod vereretur ne copiis ita debilitatis Rex Mediolanensem ducatum tentaret, quem ille per iniuriam tenebat, quum ad patrimonium Regis liberorum pertineret. Granvellanus enim Velio, quum simul loquerentur, in memoriam reuocauit quemadmodum Cæsar antea centena coronatorum millia pensionis nomine ex eo ducatu ipsis vel ei quem ex ipsis Rex nominaret, pollicitus fuisset. Deinde sermonem iniecit de nuptiis Mariæ Angli filię, neque tamen, Velio licet valde urgente & instante, Cæsaris mentem planius declarauit. Quæ omnia testimonio abunde esse possunt, Cæsarem tum metuisse ne Rex Mediolanum inuaderet, quum ad auxilium ferendum nullæ illi copię suppetebant.

¹⁰ MENSE Nouembri qui insequutus est, Cæsar quod suspicabatur suas technas & fucum quo utebatur, à Rege deprehensum iri, quo fieri posset vt maturius rem susci- peret, eo magis quod omnia parabat, vt à Sabaudis armis obtineret quod amica pactio- ne consequi non potuerat: cautius illum vana sp̃a lactare constituit. Itaque Granvella- nus paulò apertius se cum Velio agere velle simulat, Cæsari in animo esse vt Lusitaniæ puella reginę Leonorę filia Delphino Gallię nuberet, huic matrimonio Hispaniæ puel- lam per ætatem nondum esse maturam. Et quoniam coniunctiones firmissimas quære- bat, Maria autem Angli filia maior esset quàm pro ducis Angolismensis ætate, aliam eum nuptiarum conditionem reperturum, quæ Regi satis ampla videretur. Quę oratio ad Hi- Francisci Sfor-
tie mors.
marco sforza

²⁰ spaniæ puellam pertinere videbatur. Non multo post Francisci Sfortiæ ducis Mediola- nensis mors interuenit. Cæsar certior factus Regem magis ac magis festinare, vt à Sa- baudo quæ postulauerat extorqueret, vereri cœpit ne in Mediolanensem agrum moue- ret: quod facile admodum erat. Itaque Granvellanus verbis Cæsaris Velio Regis oratori demonstrat, duce Mediolanensi mortuo, omnium oppidorum præfectos fide data Cę- saris dominium & beneficiariam autoritatē agnouisse. Quæ quum ita essent, iam arcti- oris coniunctionis opportunam dari facultatem: propterea quod illo mortuo Cæsar obstrictus esse desuisset, vt suo iam arbitratu de Mediolanensi ditione statuere posset. Ibi tum sermones iniiciuntur de nuptiis & matrimoniis, vt postea liquebit. Vnde procul- dubio constabit, quicquid Cæsar egit, dissimulandi studio egisse, vt Regem diutius du- ceret (quod perfecit) & toti orbi persuaderet paci se studuisse, cuius violatæ inuidia in Regem redundaret. Quinetiam rerum progressus & exitus satis omnia docebunt.

³⁰ ADHVC intelligere potuistis lectores, quam rationem sequutus sim, vt res gestas ab anno 1513. memoriæ & literis proderem. Statui autem temporum seriem persequi ad Francisci scelicis memoriæ Regis obitum, vt sic aliqua ratione irreparabilem iacturam eorum sarciam, quæ frater sub mortem scriptis mandarāt, non quidem ea orationis co- pia & stylo quo ille scripserat: vt ex illius lucubrationibus constare potest. Verum quæ vel ipse vidi vel audire licuit, ea quàm potui maxima fide & diligentia conscripsi, vt iis commentarios relinquerem, qui historiam edere poterunt vberiore illam quidem & magis ornatam, verum vix eam quæ ad rei veritatem propius accedat. Sequuntur ergo tres libri quos ex eorum fragmentis qui à fratre Gulielmo Langæo scripti sunt, collegi. Postea quæ ad mortem Francisci primi acciderunt, ea proximè ad historiæ fidem, quo- ad fieri poterit, ordine persequar.

LIBRI QVARTI FINIS.

GVLIELMI BELLAI

LANGAEI PRAEFATIO

IN SVAS OGDOADES.

Ex illis ogdoadibus tantum extant tres qui sequuntur libri, quintus horum commentariorum, sextus & septimus, cum nonnullis fragmentis quae hoc opere sparsa sunt: item Epitome antiquitatum Gallicarum, quae separatim excusa est. Reliqua interciderunt.

Libri octonary

ALSO queruntur hodie historiographi Galli, & superiorum temporum sortem conditionemque immerito requirunt, tanquam illa rebus fortiter gestis florentissima, argumenti varietate & amplitudine adduxerint ac veluti compulerint celeberrimos illos & nobilissimos scriptores, ut scribendo ingenium exercerent, nomenque ac famam literarum monumentis illustrarent & perpetua memoria consecrarent: nostra aetas contra materiam ad eas res suppeditare minimè videatur. Ego verò illos (pace eorum dixerim) puto, si ea tantum quae à centum annis apud nos contigerunt attentis animis considerare vellent, facile iudicaturos scriptores potius argumento quam argumentum scriptoribus defuisse: iamque historiographum diligentem & industrium plura in lucem volumina & decadas, etiam nullare vel superuacanea vel inutili admixta, edere potuisse, quam protulit vel T. Liuius vel Trogus Pompeius, qui tot seculorum historiam complexi sunt. Quiquidem si tam ieiunè atque impolitè scripsissent, quam nostrates Galli, ac non causas eorum quae scribebant adiunxissent, ducum deliberationes & consilia, conciones & orationes tum militares tum civiles, tum laudatorias tum suasorias adhibuissent, parum sanè voluptatis illorum historia sua lectione afferret, neque tanti etiam facièda videretur: quae tum elegantia singulari & ornatu styli quo scripta est, tum rerum concinna distributione commendatur. Itaque meritò Alexander eo maxime nomine Achillem fortunatum iudicabat, quòd Homerum tam nobilem laudum suarum praekonem nactus esset. Enimvero si historiam definiri constituamus, ut rerum gestarum diligens & vera expositio dicatur, inde efficiam, si quis historiam scribere aggrediatur, non satis esse ut dicat hoc dictum illud factum fuisse, nisi etiam ostendatur quo pacto, qua ratione, quo nomine & quo consilio. Hoc quidem non inficiabor, si quis cum exacta veritatis fides res literis mandet, eius opus veram rerum narrationem dici posse: sed rogabo in quo igitur sita sit diligentia illa quae in definitione allata necessaria esse dicta est. Respondit

debet aliquis, opinor, in ordine & in perpetua recteq; collocata rerum narratione. Iam si quis hunc narrandi & prosequendi ordinem perpetuum seruare volet, eum principio de quibus dicturus sit proponere oportet. Si de pacto aut fœdere scribendum est, tñ docere debet quò respexerint & quibus causis adducti fuerint qui fœdus inierunt: utriusque postulata, querele, contentiones & pactiones adiungenda sunt. Sin de bello, quibus de causis exortum fuerit, quibus de rebus certamina extiterint, colloquia, prouocationes, apparatus, consilia suscepta, inita, & quæ ratione perfecta. Oratione ad viuum exprimere decet aciem instructam, concursum, prælum, machinarum stragem, sclopetorum, sagittarum & telorum iactum, longarum hastarum ictus, cataphractorum equitum collisiones, equorum incursiones, gladiatorum vulnera, hastarum & massarum contusiones: describendum est quo pacto victi terrore iniecto ordinibus turbentur, in fugam coniiciantur & profligentur: victores contra animi magnitudine & audacia victos persequantur. Vt non solum huius aut illius aciei habitus narretur, verum etiam quid quisque speciatim dixerit feceritve.

HIS gradibus perueniendum est ad extremum casus euentum, quem etiam nominatim multis circumstantiis definire oportet, virtute an hominum numero, diligentia, prudentia & solertia vnus in re administranda, an alterius negligentia & socordia: utrum horum temeritate, arrogantia & precipitantia, an verò illorum calliditate & dissimulatione. Sexcenta sunt huiusmodi circumstantia, in historia scribenda non negligenda, sed diligenter seruanda, ut singulari artificio mandata, denuntiationes & responsa quæ ultro citroque sunt, exprimantur, neque præmittatur quæ maiestate, audacia, contemptu, fastidio, metu, animi præsentia, astu, dolo, aut proditiōe singula perlata, audita & reddita fuerint. Atque ea demum est diligentia & perpetui ordinis seruandi ratio, quæ in historia spectanda est. Ne longè abeam, non satis erat, si T. Liuius Romanorum victoriam aduersus Perseum Macedonum Regem narrasset, nisi occasionem & apparatus belli primo loco posuisset, quemadmodum Persei exercitu iam parato, quum Romanis multa adhuc deessent, L. Martius Romanorum dux spe pacis hominem fefellerit, eoque adduxerit ut breues inducias peteret, dum Romani quum pacem facere videbantur, ad bellum se pararunt, tandem bello eum superarunt, eiusque regnum imperio Romano adiecerunt. Quæ Romani ducis calliditas grauitè reprehensa & damnata est ab iis qui autoritate, etate & sapientia inter senatores maximè valebant, ut quæ plurimum detraxisse de victoriæ gloria & existimatione videbatur, quum illi non tam arte & dolo quàm virtute vincere vellent. Ex hoc exemplo (quod infinitorum loco quæ colligi possunt, afferre volui) perspicitur quem ordinem & dignitatem flagitet historia: quæ si negligetur, etiam si historiae scriptor (vti diximus) nihil nisi verissime scripserit, indignum tamen erit opus quod iusto historiae nomine censeatur. Vtinam verò extaret quispiam huius definitionis & præceptorum memor, à quo tot bella gesta, hominum occursum, prælia, urbium castrorumque oppugnationes & defensiones, contentiones, pacta, compositiones, legationes, principum congressus quæ velex quo hic noster regnare cœpit contigerunt, celebrarentur. Ipsarum certè rerum gestarum gloria licet per se tam illustris sit ac eximia, ut orationem alioqui ieiunam & humilem vegetare & excitare queat, tamen stylum nacta pleniorē,

multo uberior appareret. Quo specimine exhibito, facile possent æqui rerum aestimatores iudicare, si nobis in Gallia extitisset quidam T. Liuius, nullum in historia Romana fortitudinis aut virtutis exemplum reperiri, cui non parallelum opponere possimus. Nullus enim est quod sciam inter omnes orbis populos (quod ad aliorum gloriam obscurandam dictum nolim) cui sæpius aut diutius rerum secundarum & aduersarum vicissitudines acciderint, & in quo fortuna utriusque potentia suæ vim apertius ostendere voluisse videatur: ut aliis exemplum esset & speculum, quo res aduersas fortiter & constanter, secundas moderatè & placatè ferre docerentur.

Q V Æ res quum meo iudicio ita sit, multorum animos in admirationem rapuit, quid sit cur Gallici nominis celebritas mille annos & eo amplius antè floruerit, quàm extaret quisquam, cuius quidem existimatio sit paulo illustrior, qui manum operi admoueret, ut tot egregia facinora & casus memorabiles historiae mandaret. Sed maiores nimirum nostri & regni conditores hoc erant ingenio (& fortasse ita expediebat) ut ad agendum quàm ad scribendum alacriores essent. Iam tum acciderant vniuersæ regnorum mutationes, regionum euerisiones, literarum & artium ignorantia grassabatur, quæ tanquam sepultæ multa secula iacuerunt: quam fuisse causam arbitror, cur huius regni originem, progressum & amplificationem nemo historiae exposuerit. Sed quedam tamen variis locis sparsa reperiuntur eo dictionis stylo & cultu qui tum vigebat, quem misericordia potius (ut mihi quidem videtur) quàm risu prosequi decet. Effecerunt, quoad illis licuit, ne rerum suæ ætatis memoria prorsus interierit: materiem scribendi iis præbuerunt qui postea stylo limatiori & maiori ornatu celebrare vellent. Verùm ex quo artium liberalium splendor rediit, quæ nostri Christianissimi, fortissimi & liberalissimi principis benignitate veterem prope modum dignitatem recuperarunt: video tamen quo magis in dies prouehuntur & florent, eo pauciores inueniri historiographos, qui in tanta maximarum rerum amplitudine animum ad scribendum appellant, ut præstantissimorum virorum nomen scriptis suis illustrent & celebrent. Itaque quum nostra ætas ab istis immeritò accusetur, quasi argumentum scribendi desit, mihi contra eius fatum & sortè iniquam miserari & queri libet, in qua nullam artem aut scientiam adeo contemni & negligi video, ut hanc unam, quæ pro sua utilitate & præstantia inter omnes maximè excoli debebat. Neque profecto res humanæ meliore loco fuerunt, quàm quum res laude vel vituperatione dignæ veris scriptis ad posteritatis memoriam transmittiebantur. Quemadmodum enim laus virtutum nutritrix homines liberali ingenio inflamat ac stimulat, ita nihil est quod tenues & abiectos animos magis à vitiis deterreat quàm malorum infasta memoria: quorum exempla, quæ vel sequamur vel fugiamus, in historia ob oculos ponuntur. Ex ea ergo hæc omnia capiuntur commoda, primum ut quisquis siue princeps siue priuatus hoc apud se cogitat, quicquid seu rectè seu perperam gerat, id olim tanquam in theatro in omnium conspectu veræ historiae lectione cognitum iri, operam daturus sit quò laudabilem sui potius memoriam quàm abominandam relinquat.

HANC ob causam Caesar Caligula licet plurimis in rebus meritò damnetur, hoc tamen nomine laudatur, quòd Labieni & Cassij historias, iussu Senatus (qui nonnullis gratificari studebat, qui sua in illis vera probra animaduertent) in ignem coniectas, denuo in lucem efferrì voluerit, quòd publicitus interesset ceret

ceret omnium facta, quæcunque tandem sint, laudanda an vituperanda, scribi & legi. Præterea si contingat (quemadmodum non rarò vsuuenit) ut cuiusdam virtutis & studij præmium debitum non persoluatur, siue mortis interuentu, siue facultate vel non data vel nimia occupationum mole impedita, princeps ipse aut qui succedit, de optimo hoc officio ex historia comonefactus, ubi locus vel tempus postulauerit, re munerari illud si minus erga eum ipsum, at erga ipsius posteros ac nepotes poterit. Quæ obrem inter aulica Imperatorum Græcorum ministeria non postremum erat Com mentariensis munus, cuius erat scribere eorum res gestas, deinde apud Imperatorem recitare, qui domi vel belli fecissent quæ reip. utilitati aut decori essent, ut hæc prin cipi nota fierent, tum ut ea, quum commodum esset, præmio afficeret, tum ut aliàs illorum opera in negotijs publicis vteretur. Id quandiu fiet, (uti nostri Regis memo ria factitatum est) nemo caput & fortunas periculo in principis causa obijcere dubi tabit: propterea quòd nihil loci supererit huic timori, qui natura hominum mentes solet occupare, quoque multi sæpe deterriti sunt, ne si periculis sæpenumero adeundis mortem oppetere contingat, liberos à se relinqui videant qui fortunis, amicorum stu dio & principis non ingrati præsidio careant. Accedit quòd eorum qui fortiter o pes & vitam pro reip. vel principis salute & imperio profuderint, posteris, ubi ma iorum res præclare gestas commendari intelligent, hoc sine ulla dubitatione calcar ad imitandam illorum virtutem addet. Contra si quis in illustri & claro genere (ut sæpenumero fit) vel praua educatione vel improborum consuetudine à maiorum vir tute degeneraret, qui postea nascentur, quum inter tot decora in hoc probrum inci dent, hanc maculam virtute & rerum gestarum gloria eluere pro virili conabun tur. Quas ad res fæliciter peragendas historia dux est fidelissima.

A B ea notitiam omnis disciplina tum ciuilis tum militaris accipimus: in ea iura, leges, instituta, artes, virtutes habemus, rationes item quibus noua regna con stituta & seruata sunt, vitia & peccata quibus alia labefactata sunt & euerfa. Hac magistra Lucullus Imperator Romanus antea rei militaris imperitus, exiguo tempore præstantissimus omnium suæ ætatis ducum euasit. Hac Cyneas orationibus & suasionibus, quas ab exemplis quæ afferebat petijt, tam multas regiones & pro uincias Pyrrho suo comparauit, ut illius opera maiora quàm viribus & copijs suis gesserit: quod & amici & hostes confessi sunt. Hac denique est cuius nemo imperi tus ad remp. administrandam adhiberi, sed ab ea arceri tanquam inutilis debet. E tenim si ad consilia de rebus gerendis capienda veteres belli ductores aduocantur, qui multarum rerum suæ ætate usum habent, multo æquius est eos accedere qui præter suorum temporum casus possunt etiam multorum retro seculorū res susceptas & per sectas commemorare, strategemata, artes veteratorias & dolos quibus quidque ge stū sit. Et sanè (ut quod res est dicam) quid intersit aliud nō video inter historiam re descriptam & hominem prouecta ætatis, qui multa viderit, animaduertit & me moria teneat, quàm quòd alter est historia loquens & viuua, sed mortalis: altera est historia mortua & muta, sed quæ tamen lectoris studio & diligentia in perpetuum suscitari subinde vocisque usum recuperare possit. Quin & illud addere non dubi tabo, quemadmodum senex quidam qui multa vidit ille quidem, sed pauca observa uit, & pauciora etiam meminit, nulla re puerum antecedit: ita qui historię ignarus est, maxime suæ gentis & patriæ, non tantum pueri loco habendus est, sed tanquam

peregrinus domi existimari potest. Hæc dum apud me cogito, mirari subit & accusare temporis conditionem, quod quæ res maxima celeritate opem sibi & auxiliis inter omnes ferri postulat, in ea maximam tarditatem & negligentiam prodimus. Equidem aliarum artium quas excitari videmus, progressum remorari minimè velim: verum otij abundè est ut illæ iuventur & promoveantur, propterea quod boni scriptores eos nobis libros, instituta & præcepta reliquerunt, ut si studium modò & diligentiam afferre velimus, in his possimus proficere. At in historia quo brevior est mortali vita, eo periculosior est mora. Quod si ab ijs qui res sui temporis norunt & meminerunt, nihil prorsus scriptum relinquatur, posteri quatumcunque stylo valeant, quantumcunque & operæ & laboris adhibeant, nihil certi poterunt historia mandare. Id iam usuvenisse ab aliquot proximis annis comperimus, de quibus plenè & exactè iam loqui perdifficile est: cuius rei causa est eorundem scriptorum vel socordia vel etiam temeritas. Et queruntur interim, si diis placet, sibi idoneum deesse argumentum, in quo ingenij nervos exerceant. At isti longè melius & sibi & nobis consulissent, si omni labore abstinentissent, quàm quod historia nomine ignotam nescio quàm fabularum & ineptiarum vanarumque narrationum farraginem sparserunt: quarum hodie longè maior est copia quàm historiarum. Ipse in quodam Annalium libro legi (quod vereor nequis me per somnium vidisse suspicetur) quendam Gallie Regem pomeridiano tempore, dum ceruicem fugientem vendendo insequitur, Compendio Laudunum venisse: quod iter ducenta fere passuum millia patet. Nemo nescit principem illum Carolum Aureliæ ducem (cuius ob singularem virtutem memoria maximè laudatur) postquam pro regni Gallici salute viginti annos in Anglia captivus vixisset, tandem rediisse, & domi extrema senectute maximo in honore diem suum obiisse. At qui viginti amplius alij atque alij scriptores eum maiestatis reum factum & convictum Lutetia securi percussum fuisse scribunt. Scotia rex postremus nonne in prælio quod cum Anglis commissum est anno 1514, interijt? At ipse legere me memini eum parta victoria triumphantem domum rediisse.

PLVRA huiusmodi mædacia commemorare super sedeo, quia prolixitatem refugio: quæ sanè in vulgus non efferuntur nisi oscitantia, temeritate & incogitantia certorum qui historias & annales conscribunt, qui pro comperto quod quilibet dixerit, affirmare audent, de renuntiantis fide & integritate parum solliciti: aut quod nullo autore in vulgus iactari audiunt, ubi ne mica quidem veri subest, in tabulas referunt. Quo fit ut qui in eiusmodi scripta incidunt, qui quidem rem contra habere certò nondi ratione sequutos fuisse suspicantur: idemque hic accadat quod alia in re merito & in re optimo dixit cardinalis Bessario. Qui quum Romæ tot sanctos, quasi minorum gentium deos, in diuorum numerum referri conspiceret, quorum vitam moresque parum probauerat, & apotheosim etiam minus probabat: Enimvero recetes isti, inquit, diuificiunt ut quæ de veteribus leguntur, in suspicionem mihi veniant. Atque utinam isti Chronicographi vel Chronicorhaphi quiescerent, vel suas lucubrationes titulis debitis in laudi studerent, ut quo possent orationis genere, quæ vel ipsi viderunt vel ab hominibus minimè dubie fidei acceperunt, literarum monumentis complecti aggredierentur. Ita fieret ut docti homines qui polienda illa oratorij ornamentis susciperent, molestia illa & graui labore liberarentur, quo verum inter tot mædacia, & dicta inter se pugnantia

Fallitur autor, qui hoc de Lauduno Pictoni accipit. Est autem aliud Laudunum Picardorum quod Compendio non amplius viginti millia passuum abest.

tia expiscari coguntur, quæ ab istis Chronicorum consarcinatorib. obtruduntur, qui quod se quisq; ex fama audiuisse prædicat, temere arripiunt. Quæ nõ eò dico quò nemini putẽ nisi quod ipse spectauit scribendum esse. Tametsi enim plus fidei habetur oculato testi vni quàm auritis decẽ, & Ioannes ipse Euangelista, ut fidem faciat, seru- sanuntiare scribit: tamen nemo solus ubiq; rebus gerendis interesse, neq; ut intersit, & suum simul munus exequi, & quæ ab alijs geruntur videre potest. Sed tamen qui historiã scribere instituit, is aliquã eorum quæ scribit partem, quoad fieri potest, oculis commissam aut certò exploratã habeat: in reliquis exacto & singulari iudicio utatur, dum ab ijs inquirat qui propius vero referre queant, eaq; non à suis solum sed etiã ab hostibus sciscitetur. Id de Thucydide scriptum legimus, qui quũ bello Athenien- sum & Lacædæmoniorum interesset, neq; postremũ locum inter belli duces obtine- ret, ut tamen quæ in utrorunq; castris fiebãt certius cognosceret, suis sumptibus (qui opes magnas possidebat, genus à Miltiade & Cimone Atheniẽsibus Eaci Ioue pro- gnati posteris ducens) homines ingeniosos & solertes tum Peloponnesios tum Atheni- enses alebat, quòd alteris tantum confidere noller, ne suas quisq; partes plus æquo fone- ret. Post illius mortem ubi desijt, inde Timagenes Milesius & Xenophõ Atheniẽsis historiã perpetuo ordine continuarunt, quæ quisq; vel spectauerat vel audierat, ad- iicientes. Horũ alter ex senatus patriæ principib. erat: alter post Cyri mortem, in cu- ius expeditione, quam aduersus fratrem Persarum regem suscepit, ordines duxerat, totius Græcorum exercitus imperator fuit, quos innumerabilibus periculis libera- tos domum reduxit.

D E N I Q U E qui veterũ historiographorum locum & conditionem dili- genter perscrutari volet, qui res suæ ætatis literis prodiderunt, eorũ, inquam, qui hi- storias ac non fabulas & mendacia scripsisse existimantur, reperiet eos ferè aut im- peratores aut ductores & tribunos fuisse, aut certè illustres quosdam & eximia notæ viros, qui quæ corã ipsi non vidissent, ab alijs liquidò discere poterant. Dares Phryx & Dictys Cretensis in bello Troiano plus fidei obtinent quàm Dion & pleriq; alij: illi enim & calamo & gladio manum admouerunt. Corinnus etiã Phryx in ipso Illo natus, quia ipsis prælijs interfuit, testis pleni testimonij habitus est: à quo Homerus suæ Iliados argumentũ mutuatus est. Marfyas Pellaus regis Antigoni frater, cũ A- lexandro ab ineunte ætate educatus, Onesicritus Aegineta, Callisthenes Olynthi- us Aristotelis discipulus & cõsanguineus, Aristobulus Iudæus, Diognetus & Me- nœchmus Sicyonij, qui Alexandri historiã (in cuius expeditione & peregrinatione versati sunt) alij iam inde ab eius ortu, alij ex quo arma ferre vel regnare cœpit, alij ab eo demum tempore quo exercitũ conscripsit, historiã texere cœperunt. His fides habetur in ijs quæ de Alexandro tradunt, necnò alijs qui post eos scripserũt, Q. Cur- tio, Arriano Tiberij Cæsaris poetæ domestico & familiari, Arriano historico, qui sub Adriano consulum gessit, Plutarcho deniq; qui Traiani ætate consulari potestate Illyrico præfuit, in omnes prouinciæ magistratus auctoritatẽ obtinens. Ceterorũ, qui nec visa referunt, nec eorum qui viderunt historiã sequuntur, verba leuissimæ fidei habentur. Itaq; Palephatus quum de Niobes statua differere incipit, in primis se eam vidisse testatur. Alibi ut qua decebat fide res narrare posset, plurimas regiones se per- lustrasse scribit, quòd noller quæ ab alijs commemorata fuissent, pro veris habere. Lu- cianus quum Egyptiaca sacrificia cum Hebraicis conferre vult, se cũ utrisq; ver-

satum esse affirmat. Agathyrſides Cnidius quum res Asiaticas recenſet, non paucis locis ſe illic diu militaſſe perhibet, hac nimirum ratione fidem ſuæ orationi querens. Hæc fuit cauſa cur Philisto Syracuſio in ſui temporis hiſtoria credatur, qui præcipuam regni Syracuſani adminiſtrationem habuit, ex qua quum à Dionyſio maiore pulſus fuiſſet, poſtea à minore reſtitutus & ad regni ſocietatem accitus eſt. Eratoſthenem mēdacij nemo arguit in ſua à Ptolemæi Euergetis ad Ptolemæum quintum hiſtoria: nam illorum negotia adminiſtrauit. In cæteris non perinde fides ei habetur. Hieronymus Rhodius quia Demetrii Poliorcetae rerum curam geſſit, & negotijs Bæoticis præfuit, veros annales de ipſius vita & rebus geſtis edidiſſe putatur. Herodoti Halicarnaſſei & Hellanici Mitylenai hiſtoria eo facilius teſtimonij pondus naſcitur, quòd ſumma & prima autoritate apud Amyntam Macedonum regem valerent, qua ratione multarum rerum & maximarum notitiam conſequuti ſunt. Parem fidem meruit Simonides Magnæſius, qui pro ſumma cū Antiocho magno conſuetudine bellorum quæ geſſit, cauſas, conſilia & euenta pernoſcere planè potuit, in primis verò belli Galatici, in quo illum ipſe comitatus eſt. Decem libri quos De portibus & plagis maris Demotheſes edidit, ab omnibus admittuntur, quòd ea loca claiſis præfectus & imperator Ptolemæi exercitus in Egypto vididiſſet. Idem Damidi accidit in libris quos de peregrinatione & prodigijs Apollonijs Thyanei coſcripſit, item Philoſtrato, qui Damidis teſtimonium ſequitur.

E N N I V S poeta vera potuit de M. Fuluij aduerſus Etolos & Ambraciotas expeditione narrare, cuius ipſe comes fuerat. Idem præſtitit L. Lucullus in eadem hiſtoria quam contra Marſos à L. Sylla reportatam vidit & ſcripto teſtatus eſt. Qui non multo poſt ipſe imperator regnum Ponti Romano imperio adiunxit. Valerium Antiatem & Polybium cæteri hiſtorici tanquam præeuntes ſequuntur in Punicis bellis deſcribēdis. Nam alter Scipionis Africani primū præceptor deinde tota vita comes fuit: alter ſub Valerio Leuino conſule in eo bello quo Hamonem Pænum ab eo ſuperatum & Agrigentum vi captum narrauit, ordines duxit. Q. Fabij Pictoris annales eo veriores putantur, quòd ex nobili familia ortus autoritatem habebat, & Romæ cū Q. Fabio Labeone Præturam geſſerat. Probant omnes quæ vel Theophranes Leſbius de rebus Pompeij ſcripſit, vel Pomponius Atticus de conſulatu Ciceronis: quòd illis omniū familiariffimè uſi ſunt, ut ab eis ipſis omnia exactè diſcere potuerint. Id de uno ſatis ex Ciceronis ad illum epiſtolis conſtat: de altero ex nominis communione ad quam illius filium Pompeius aſciuit, quem M. Pompeium dici voluit. Is eſt quem poſtea Caſar Auguſtus Aſiæ præfecit. Criſpus Salluſtius Catilinæ coniurationem vera hiſtoria potuit complecti, qui eam Romæ ſpectauit: ut Iugurthinum bellum ſcriberet, in Affricam nauigauit, ibiq; diu commoratus eſt. No dubitamus vera eſſe quæ de bello Gallico & ciuili à Iulio Caſare & poſt eum ab Hircio ſive Oppio traduntur: nā & faciebant & ſcribebant. Diodoro Siculo in Egyptiacis fidem habemus: viſa enim ſcribit, & ſumma Iulij & Auguſti Caſarum conſuetudine uſus eſt: uti Auguſti familiares fuerunt Fenella Romanus, Dionyſius Halicarnaſſeus & Nicolaus Damascenus: quo plus autoritatis habent illorum hiſtoria. Artemidorus fide dignus exiſtimatur, quum Elij Galli in Arabia victorias celebrat: cuius tota expeditione comes fuit. Quid autoritatē, exiſtimationē & fidem loſepho in bellis Iudaicis cōcilauit, Tacito in Germanicis, niſi quòd alter miſeriarum & arum.

et arumnarum in patriæ excidio particeps fuit, alter Gallia Belgicæ quæ ad inferiorem Germaniam pertinet præfuit? Qua denique ratione tantam nominis celebritatem consequuti sunt Suetonius Tranquillus, Dion, Cassius, Gargilius Martialis, Callistus Bemarchius, Iulius Frontinus, Favonius Arelatensis, Dionysius Milesius, Ephorus Cumæus, Ælius Spartianus, Iulius Capitolinus, Ælius Lampridius, Volcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, Flavius Vopiscus, Herodianus, Festus, Aurelius Victor, Ammianus Marcellinus, Appianus Alexandrinus, Eustathius Epiphaneus, Eusebius Cæsariensis, aliq; huiusmodi, nisi quod summum gratiæ locum apud principes obtinuerunt, ut maximæ arcanorum partis conscii fuerint? Dion Prusæus tanta familiaritate Traiani utebatur, ut eadem rheda simul in agro et urbe veherentur. Quinetiam cum eo nondum ad Imperatoris dignitatis fastigium sublatum in expeditione Germanica et Getica fuit, quas etiam historia mandavit. Dion alter et Suetonius ex præcipuis fuerunt à secretis consilij, Favonius rempub. gerebat sub Adriano Cæsare, sub quo etiam Dionysius Milesius Orientis satrapa fuit. Iulius Frontinus vir consularis Alexandri Cæsaris præceptor fuit: cuius vitam Gargilius Martialis intimus familiaris conscripsit. Sic Iulius Capitolinus Diocletiani necessarius erat, Ephorus Cumæus Gallieni, Bemarchius et Eusebius Constantini, Eustathius Anastasij, Callistus Iuliani. Qui ipse quoque Iulianus fide dignus indicatur in ijs quæ de Gallijs scripsit, quod illic ante et post Imperatoriam dignitatem versatus est. Non secus Lampridius et ceteri quos supra recensuimus, sua quisq; ætate omnes in imperatorum et principum de quibus scripserunt, aula non infimum locum tenuerunt.

POST eos Procopij, Agathia et Theodoti Gotthica historia fidem accipit: qui rebus vel consulendis, vel suscipiendis et perficiendis interfuerunt. Eusebio, cuius antea meminimus, facile fuit, res sibi non visas neque sua memoria gestas in litterarum monumenta redigere. Quicquid enim alij commentarijs complexi fuerant, Constantinus Magnus illi afferri et in manum tradi iussit. Talis tum et alijs retro seculis erat cura et diligentia veras historias scribendi: quarum reges ipsi et principes vel dictabant vel descriptos commentarios uberrimos tradebant. Cæsar hoc consilio suos commentarios scripsit: sed tales edidit, ut nemo repertus sit qui ulterius progredi conaretur. Itaque præcepta (ut ait Hirtius) non præbita facultas scriptoribus visa est. Cicero quum L. Luceium patricium Romanum summa doctrina et auctoritate virum sui temporis historiam ordiri sciret, commentarios sui consulatus ad eum misit, et longa epistola summo opere rogavit ut eos suæ historiæ infereret. Agrippina Germanici filia de patris vita et rebus gestis commentarios confecit, quibus fœlices item et aduersos ipsius familiæ successus comprehendit. Zenobia Palmyrenorum regina, quæ post mariti obitum imperium Romanum in Syria administravit, sui temporis, et rerum Alexandri Orientisq; historiam in epitomen contraxit, ut alijs materiem præberet quam uberius prosequerentur. Denique tempus me deficeret, si omnes recensere coner qui hanc rationem tenuerunt, atq; ad id æquissima et honestissima causa adducti sunt. Etenim principes et excellentes viri ceteris omnibus ad sapientiam abundare possunt, huius rei unius nimia cupiditate affici non possunt, nempe ut sui fœlicem et præclaram memoriam relinquunt. Nemo enim virtutis studiosus esse potest, quin famæ etiam suæ potissima cura tangatur. Ac mihi quidem nihil videtur

videtur esse quo quisquam suum erga principem officium & summam voluntatem melius testatâ relinquat, quàm si eius res fortiter & præclare gestas scriptis illustret, illiusq; nomen à temporis iniuria & caliginose ignoratâ tenebris vindicet. Superiores illos imitati sunt patrum nostrorum memoria Aeneas Syluius, postea papa Pius secundus, Iouianus Pontanus, Leonardus Aretinus, Antonius Panormitanus, nostra deniq; ætate Commineus Argentonijs egregium operâ hoc in argumento nauauit. Ante eum Ioannes Frossardus & Enguerranus Monstreletus ea scriptis mandauerant quæ diligenter inquirendo reperire potuerant: inquirendo, inquam, diligenter. Nam secundum eos qui visa narrant, proximi sunt ij quibus credatur, qui cû indicio & prudentia aliunde inuestigarunt & didicerunt. Sic Iuba Numidie rex cosmographiæ scientiam, qualē inquirendo reppererat, scripto tradidit: sic Claudius Ptolemæus Ægyptius partim vidit & scripsit, partim certos per omnes orbis plagas nuntios dimisit fide dignos, qui vera certò affirmarent. Nec frustra fide dignos dico: hoc enim opus hic labor est. Strabo Eratosthenem reprehendit, qui infimæ conditionis hominibus usus sit testibus: eandem ob causam Patrocles ab Hipparcho emulatore damnatur. Quintilianus in præceptore Seneca id notat, quòd quum multa sciēdi cupiditate teneretur, opera nonnullorum utebatur, à quibus, quia negligentiores erant, deceptus est. Atque hic fortasse metus doctos quosdam homines deterruit ne scribendam historiam susciperent, quod libenter fecissent si quidem de rebus certis vera cõperire potuissent: idque iam pridem valde dolebam, neminē illis hac in re auxilio esse.

QUANQUAM autem multi cum eo sentiunt, qui olim rogatus, tātum interesse respondit inter eum qui historiam scribit, & eum qui res historia dignas facit, quantum inter præconem & athletam: ego tamen exemplis virorum illustrium adductus quos supra nominavi, qui quā digna quæ scriberentur facerent, scribendi etiam curam laboremq; non fastidierunt, post adolescentiam & primos pubertatis annos quum armis assuescere cœpi (qui mos est & ordinarium nobilitatis Gallicæ munus, quibus etiam gradibus maiores mei superioribus seculis famam sibi ac dignitates summas compararunt) non putaui me rem facturum indignam & alienam à generis nobilitate (licet multos longè aliter sentire non sim nescius) si ad illud literarum genus animum conuerterem, quod non modò tot clarissimi & præstantissimi viri, quorum antea meminimus, usurparunt, verum etiam quod alij quàm illustri loco nati nunquam attigisse comperiuntur, usquedum L. Octacilius Pompeij permissu (cuius erat præceptor) id fecit: is enim primus est qui non nobili genere ortus historiam conscripsit. Itaque ut aliqua tandem ratione eorum quæ mea ætate acciderūt memoriam relinquerem, sæpius animi causa in huiusmodi argumenta dialogos, epigrammata, elegias, satyras, epistolas, sylvas & panegyricos pro varietate & ratione cuiusque argumenti meo arbitratu conscripsi: neq; unquam vel laborem defugi, vel itineris molestiam detrectaui, vel sumptibus peperi, ut ex varijs locis ea conquirerem quæ ad id de quo scribere cogitabam, illustrandum pertinere videbantur. Eadem me cupiditas, qua ardebam, ut dicta, facta & res Gallie & Francia in lucem aliquando & aliorum populorum conspectum (qui in hoc genere scriptorum diligentia nos superarent, nobiscum alioqui non conferendi, si quidem scriptoribus abundaremus) prodire viderem, iam pridem perpulerat, ut archiuis perscrutandis, euoluendis libris, chartis, epitaphijs, collegiorum institutionibus & alijs antiquitatum monumentis, periculum facerem,

facerem, an duarum istarum gentium origo ex alto repeti & perpetua historiae continentis serie ad nostra tempora deduci posset.

I D quauis & à nemine tentatū sciā & me sæpenumero desperare meminerim, tandem tamen proferre decreui, ut variorum hominum iudicium subeat, lectoribus corrigendum, probandum vel improbandum: simul etiam excepta quadam instar dictionarij alphabetico ordine, omnium huius regni regionum, ciuitatum, oppidorum, arcium, montium, vallium, sylvarum, fluminum, & cæterorum locorum: ubi cur sic quodque appellatum sit ratio reddetur, prælia item, hostiles occursums, obsidiones, cæteraq; memoratu digna narrabuntur, ubi quodq; contigisse reperietur. Aliud præterea opus Valerij Maximi exemplo, de factis & dictis memorabilibus. Denique Plutarchum imitatus, quorundam Regum, principum & ducum nostratium vitas & gesta cum totidem Græcorum, Latinorum vel Barbarorum conferre decreui. Ad eas res suscipiendas quum rationibus quas recensui adductus sim, nō parum mihi profecisse videbor, si hoc meo labore aliorum ingenia excitare qui tantam rem longè melius quàm ego præstare queant. Iam verò quum in hac aulam studio multa discendi adductus sim, & Regi potentissimo principi meo obseruandissimo visum sit ut non modò in suorum grege esse, illustremq; apud se locum tenere vellet, sed etiam ad maxima maximeq; seria status sui negotia tū domi tum apud externos adhiberet: non solum ea possum verè narrare quæ bellis ab eo tempore exortis acciderunt, quib. magna ex parte terra mariq; interfui: verum etiam facultas mihi subinde data est ut causas bellorum, consilia & euentus intelligere potuerim, idq; tum à nostris tum ab ipsis etiam hostibus.

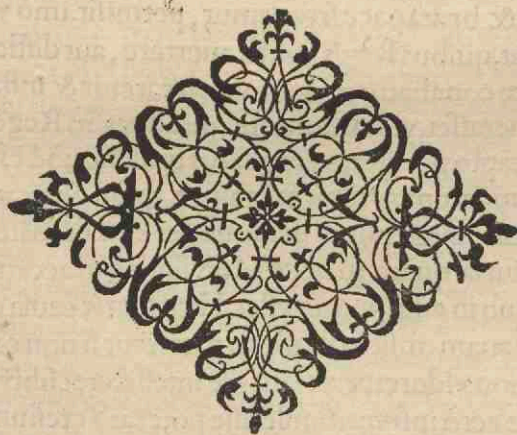
Q V Æ quum ita sint, cēsui, dum ab armis quies datur, nihil melius aut præstantius esse in quo tempus & otium collocem, quàm ut hac in re aliquid doctis & eruditis historiographis commodi afferam, qui post me maiori dictionis elegantia scribere instituent. Non sum tamen nescius me longè minus calumniæ obnoxium futurum fuisse, si reb. susceptis incumberem, ac non tanti periculi opus aggrederer, quū viuorum virtutes & vitia scribenda suscipiam: quorum alterum inimicitiam & odium, alterum adulatoris ignominiam parit. Verum in his omnibus animum iudicē & testem habeo: quæ res me præcipuè consolatur, quòd me nec simulasse quicquam nec dissimulasse mihi sim conscius. Quamobrem ut mihi lectorum iudicium (velim, nolim) subeundum esse video, quod vitari nullo modo potest, sic tam candidos mihi lectores contingere desidero, quàm candidè me scripsisse profiteor. Hoc ingenuè fateor, me in hoc scribendi genere non tantum mihi tribuere, nec tam perfectum esse meum stylum arbitrari: nec tantum mihi arrogare audeo, ut aliorum rerum quotidiana occupatione impeditus ea possum scribere, quæ eruditorum hominum iudicio satisfaciant: quam laudem vix consequuntur qui in hoc vno student & elaborant. Sed tamen id non dubito affirmare, me omnia summa fide perscripturum, neq; veritatem gratia, ambitione, odio aut studio cuiusquam obscuraturum: verum hoc meū esse & perpetuò futurum consilium, ut doctis & peritis historiographis veram historiam scribendi materiem suppeditem, illisq; quoad eius facere poterō, ea repræsentem quæ reuera studijs domesticis occupati nosse nequeunt. Qua in re si hoc obtineo ut vel fidelis ac verus testis habear, aut alium ad melius aliquid præstandum excito, abudè mihi satisfactum esse (uti modò dixi) putabo, satisq; amplum laboris mei

fructum consequutus videbor: non aliter quàm inter statuarios & sculptores qui non tantum arte valent ut statuam modis omnibus absolutam reddere queant, idoneum tamen lapidem aut lignum deligere, ruderare & dedolare item modulatam mēbro- rum magnitudinem designare norunt, quo labore peritiores alios & præstantiores ar- tifices leuant, satis habent si architecti socios operis illos habere & eorū opera uti, ne- que honoris parte fraudare volunt. Quin & illud fortasse consequar, ut quemadmo- dum fabricando fabri sumus, exercitatione scribendi stylum ipsum perpoliam & per- ficiam, ut totum opus ipse tandem in præstantius dicendi genus relambendo reforma- rem: reuera enim hoc demum esset oleum & operam perdere, nisi exercitatione assi- duè discens plurima doctior euaderem.

N V N C ut instituti nostri rationem reddam, horum commentariorum ini- tium à primis Regis principis mei adolescentiæ annis ducetur. Eos si quis volet cum historijs conferre quæ nuper ieiunæ adeo & exiles cōscriptæ sunt, ut viginti aut tri- ginta annorum acta in eam molem non excrescant, quæ unius anni res in hisce com- mētarijs habet, ubi potius tamen aliqua memoratu digna præterisse videbor, quàm superuacaneum quicquam aut inutile attulisse: inde facile statui poterit multa ab a- lijs prætermissa fuisse dignissima quæ veræ historiæ mandari debeant. His ego com- mentarijs, antequam narrationem ingrederer, breuiarium quoddam & summā præ- fixeram, qua primam Gallorum & Francorum originem, nominis vetustatem, ge- neris propagationem describebam: fœdera item quibus duo populi primū cōiuncti demum in unum reipub. corpus coaluissent, ut se in veterem & naturæ conuenientē libertatem assererent, qui antea Romano iugo inuiti subiiciebantur. Quam li- bertatem tum recuperatā adhuc seruauit, & porro Dei immortalis beneficio sem- piternis temporibus seruaturi sunt. Hoc tamen breuiarium postea, quia nonnullis a- micorum à loco & historia alienum videbatur, resecui & penitus sustuli: non quod profecto damnandum esse iudicarem: nisi forte eadem opera Thucydidem, Sallustiu- T. Liuium damnare placet. Ex quib. vnus ut ad bellum Atheniensium & Lacedæ- moniorum narrandum descenderet, vitio sibi fore non duxit si non duarum modò ha- rum ciuitatū verū etiam totius Græciæ & finitimarū insularum originē & progres- sum describeret. Alter priusquam ad Catilinæ priuati ciuis Romani coniurationem narrandam accedat, ab ipsa urbe condita exordium facit, artes & rationes exponit quibus à minimis initijs ad summum fastigium peruenit, unde postea retro sublapsa labefactata est. Tertius quum populi Romani res gestas scripturus esset, operæ pre- tium facturum sibi visus est, si originem & succedendi vices Latinorum atq; Alba- norum regum Romæ progenitorum præponeret.

N I H I L O tamen minus aliorum iudicio satisfacere malui, eoq; magis quod in isto breuiario illa quæ commemorauim maximo compendio perstringebam, & à ci- tandis autorum nominibus abstinebam: quo fiebat ut multis commenta mea & fabu- las narrare viderer. Quod si, ut huic malo mederer, singulis rebus testem citare vo- luissem, ipsa sola nominum edendorum multitudo totam narrationem excessisset: ita dum Scyllam vitare studerem, in Charybdim inciderem. Quibus causis adductus, simul ut latius de his agerem, & nominandis autoribus verisimilia redderem quæ mi- hi vera esse videntur, ne etiam ubi ad rerum narrationem vêtum erit, seriem inter- rumpere cogar, & molestiam subire, ut prouinciarum, ciuitatum, montium, fluminum, item

item ministeriorum, dignitatum, officiorum & magistratuum nomina cōmutata exponam (quorum omnium occasio aut etiam opus subinde occurret) ne deniq; idē mihi vsuueniat quod solet pigris & socordibus nautis, qui in ipso saeuissimæ tempestatis periculosissimo tempore difficultatibus obruuntur, dum coguntur tumultuariè lacerare vela consarcinare & consuere, rudētesq; veteres astringere & nodare (quod multo antè poterant & debebant præstare, dum quietis facultas in portu aut sinu aliquo dabatur) his, inquam, causis adductus, ex ijs quæ à me varijs è scriptorib. collecta esse prædixi, ea in unam Ogdoadem (hoc enim nomine tomos siue peculiares librorum numeros inscribere placuit) separatim contuli. In qua octo libris collegi & cōplexus sum primū Gallorum & Francorum antiquitatem, horum ab excidio Troiano, illorum à longioribus retro seculis, atq; id totum ad tempus illud quo duo illi populi in unum conuenerunt, & coniuncta sunt amborum nomina: ubi etiam annorum supputatione chronologia seruata est, & principum nomina qui inuicem succedentes dominatum illic obtinuerunt. Deinde diuisionem & descriptionem addidi Gallie tam Cisalpinæ quàm Transalpinæ, & Francie tam Cisirhenanæ quàm Transrhenanæ: insuper conuenientiam nominum veterum cum recentioribus, quātum in re valde obscura perficere potui. Tertio loco mores, consuetudines & leges tam militares quàm ciuiles collegi, nomina insuper officiorum, ordinum, dignitatum & magistratuum, antiqua cum hodiernis conferens, quàm potui proximè & commodissimè, sequutus nimirum vocabulorum notationem & proprietatem. Hæc ergo alijs iudicanda & corrigenda subiiciens, ad institutam narrationem accedo.

GVLIELMI BELLAI

LANGAEI COMMENTA-

RIORVM LIBER

QVINTVS.

*Forturi belli in
dicia.*

Væ toto superiorum annorum cursu à duobus hisce prin-
cipibus instituebantur, consulebantur & gerebantur (quo
sanè tempore tamen bellum apertum non erat, pacem ta-
men constare nemo dixisset) satis indicabant quorsum ta-
dem tota res euaderet. Licet enim de pace confirmanda
& sanctioribus foederibus incūdis sermones passim iacta-
rentur, iam tamen omnia non obscurè ad arma specta-
re videbātur: satisq; omnibus sano iudicio præditis notum
erat ab utroque id vnum captari, quemadmodum erga ho-
mines prætextu specioso belli illati crimen à se amoliretur.
Regi suppetebāt graues offensionis causæ, quas superiori-
bus libris commemorauimus. Cæsar, quod iustam hanc doloris causam satis animadu-
teret, eamq; ignis instar in excelsi principis animo potius ali & foueri, vt tādē emicet,
quàm languescere & extingui oporteam, omni ratione operam dabat vt aduersus futu-
ros impetus vires compararet, Regem ita opibus, societatibus & finitimorum necessitu-
dinibus exarmaret, vt etiam si maximè cuperet, facultas tamen vlciscendi deesset. Ve-
rùm fortuna vel (vt verius dicam) Deus nostris sceleribus irritatus, quum indignos esse
nos iudicaret qui firma & beata pace frueremur, permisit, imò voluit, vt quas occasio-
nes Cæsar peruestigabat, quibus Regis cōsilia auertere, aut difficultatibus obiectis à re-
bus suscipiendis deterrere conabatur, iisdem acceleraretur & inflammaretur. Quod Sa-
baudus monilia oppignerasset, vt Borbonium qui aduersus Regem rebellauerat, pecu-
nia iuuaret, quod ipso capto per literas gratulatus fuisset, quod Heluetios à Gallica socie-
tate alienaret, quod comitatum Astensem emisisset, quod Nicæam denegasset, vbi papa
cum Rege colloqueretur, quod nuper denique per suos fines iter facere non concessisset,
vt indignitatem iniuriæ quam in nece Mervillij legati acceperat vindicaret: omnia
hæc satis testabantur quo in eum animo esset. Hæc fuerat causa cur Rex nonnihil impe-
dimenti Sabaudum Geneuam obsidenti afferri pateretur si non omnino palam, sic tamē
vt prorsus latere velle non videretur: vt satis ille intelligeret sibi vtile non fore si Rege nō
amico vteretur. Neque verò ipsi verisimile esse poterat Veresium Sabaudum genere, li-
cet ad familiam & comitatum Regis pertineret, tantum sibi sumpturum, neque Rentia
nos equites id ausuros fuisse, vt populo Geneuensi opē aduersus se insciente & non pro-
bante Rege, imò absque occulto quodam eius præcepto ferrent. Hæc quum nescire nō
posset, quum expendere apud se deberet quanti intersit Regem tam potentem finiti-
mum habere, cui facile est intra breue tempus ducem Sabaudum aut valde iuuare aut
lædere, quum item animaduertere deberet hanc tantam potentiam perpetuam censi-
posse, filiis patri succedentibus, præ Cæsariana dignitate, quæ suffragijs creatur: his om-
nibus satis moueri poterat vt cum Rege in gratiam rediret, ac non tam veterem, finiti-
mam & perpetuam coniunctionem, nouæ, longinquæ & parum diuturnæ posthabe-
ret. Sed quum multarum rerum sibi esset conscius, quibus Regem vehementer offen-
derat,

Origo belli Sabaudici.

*Geneua Regis
ope aduersus
Sabaudum de
sensu.*

derat, vix fieri posse credebat ut in gratiam cum eo rediret: in qua eum sententia vxor ducissa (cuius hortatu ista inceperat) quam poterat maximè confirmabat. Iam Heluetij Geneuensium sociorum rogatu ducem per nuntium monuerant, si illis molestus esse pergeret, se non neglecturos: neq; illis tamè eius responsum satisfecerat. Quare grauissimum sibi bellum imminere satis videbat, quod sine dubio non conficeretur, quin Rex sese his turbis immisceret. His causis permotus ad hoc bellum auxilium à Cæsare, qui tum nuper Tunetis rediens Panormum venerat, per nuntium petierat. Quæ omnia nō tam clandestina esse potuerunt, quin Rex paulo pōst certior fieret. Quin & illud nuntiatur, ducem cum Cæsare per nuntios egisse, ut illi quicquid cis alpes tenebat, cum alijs in Italia regionibus permutaret. Totum autem illud à Nicæa ad Heluetiorum fines pertinet, ut Geneva ipsa comprehendi intelligeretur. Enimverò si hæc permutatio fieri potuisset, non erat dubium quin Cæsar vndique Gallicum regnum cingere & circumsepire cogitasset, sicque conata tandem perficere & Regem tot subinde obiectis difficultatibus intricare potuisset, ut multa antè timenda illi ac prouidenda fuissent, quam vindictam expeteret, animiue ægritudinem ostenderet. Quæ quum ita essent omni iuri atque æquitati consentaneum erat ut tanto malo obuiam iret, neque huiusmodi velut scelas admoueri pateretur, quibus postea inuadere & transgredi regni limites hosti facile esset. Voluit tamen non nihil adhuc temporis differre, tum ut mandata ad Velium mitteret, quem apud Cæsarem legatum habebat, tum ut Sabaudi animum postremò per-
 20 tentaret: à quo non iam ut iter sibi per eius fines facere liceret, petere instituit, sed ut sibi magna oppidorum pars traderetur, quæ sibi vendicabat, & sua esse contendebat ob matris Ludouicæ Sabaudæ mortem: quæquidem deinceps penes hominem tam dubiæ fidei relinquere nolebat, à quo in manus hostium venirent. Neque tamen ob hanc dilationem committendum sibi putauit, quominus comiti Gulielmo Fustemberggo imperaret ut Germanos pedites conscriberet, tametsi id antea prohibuisset fieri, & Sfortia mortuo centurionibus tantum stipendia dari iussisset, dum copijs sibi opus esse intelligeret ad persequendam Mervillij necē. Tum igitur festinato opus esse iudicat, & Germanos in Galliam adduci iubet, eo consilio ut si leniori illa ratione nihil à Sabaudis se impetrare videret, copijs iam paratis uti posset.

Rex maternā
in Sabaudia
hereditatem
sibi tradidit
lat.

30 C V R mandata ad Velium Rex mittere constituisset, causa hæc fuit. Granvella-
 nus cum Velio dum in comitatu Cæsaris iter facerent, quum loqueretur, dixerat Cæsaris consilium esse, ut non prius de Mediolanensi ducatu quicquā certi statueret, quam à Rege aliquid audisset. In hos sermones sæpius inciderat, sic tamen ut eum moneret ne quid nisi mandatis nominatim à Rege prius acceptis, apud Cæsare de his rebus loqueretur. Ad illa Velius exceperat, si rem transigi Cæsar cuperet, ipsum quidem Regem satis apertè quid in animo haberet indicasse, quinetiam scripto testatum fuisse, quemadmodum agi cum Norcarmio cœptum fuerat. Dum hæc fiunt, quum Velio occasio incidisset ut Cæsarem conueniret, eumque certiore faceret quemadmodum ipse rogatu Sicilia pro regi equi essent restituti, & certus quidam Ragusanus è carcere dimissus, orationem hac de re apertius ingressus, ostendit, Regem, si quidem ipse de patrimonio liberis suis restituendo tandem statuere vellet, libenter ad maiorem & arctiorem quandam coniunctionem ineundam venturum esse. Hanc veram esse rationem, quarum familiarum voluntates firmissimis amicitia vinculis copularentur: quò minime dubium esset, quin eorum utriusque res alterius non minori curæ aduersus quoslibet quam suæ ipsius essent: præterquam quòd istud maximo Christianæ totius Ecclesiæ bono futurum esset, quum viribus & animis coniunctis Turcæ hostis communis minas & conatus frangerent. Ad ista Cæsar responderat sibi periucundum semper fuisse atque etiamnum esse, quòd Regis postulata repeti audiret: quibus si minus adhuc satisfecisset, hoc eo accidisse quòd nulla omnino facultas tantæ rei data fuisset: omnibus enim constare Sfortiam à se ex Regis ipsius consensu & pacandæ Italiæ causâ Mediolani ducem fuisse constitutum. Quamobrem videret Rex, & palam exponeret quid ad hæc & ad ea quæ de pace totius Christianæ Ecclesiæ essent, sibi agendum arbitraretur. Sibi tamen illud in primis necessarium esse videri, ut quam fieri posset firmissimis & tutissimis utrinque rationibus caueretur hæc bona fide seruatum iri: se quidem operam da-

Velius Regis
orator de Me-
diolanensi du-
catu cum Cæ-
sare agit.

253 6.

Tria Caesaris
postulata.

turum nequid Rex merito desiderare posset. Illa tum respondet: quæ superessent, se Granvellano addenda committere. is rem planius totam exposuerat, siquidem animus cum oratione quadraret, Triasse ad quæ Caesar postulabat Regis sententiam perspicui is verbis sibi declarari. Vnum erat de bello Turcico: in quo hanc conditionem ferebat, ut damnum & emolumentum ex æquo vterque perciperet. Alterum de facienda Ecclesiæ concordia: qua in re Regem nihil quod æquum esset, repudiaturum confideret, maximè de Anglia reducenda: Casarem enim nihil à Rege petiturum esse, quod non omni æquitatis ratione imò etiam magno suo cum honore concedere posset. Tertium caput quod publicæ Christianorum pacis erat, ad Italiæ quietem referebat: hanc porro consistare non posse, nisi Rex negotio Genuensi desisteret, & Aureliæ dux Mediolanensis ducatu excluderetur: libentius proinde de duce Angolismensi agi Casarem passurum esse. Nimirum omnia huc ista redibant, ut omnem semel spem præciderent, ne vnquam Mediolanensis dominatus ad regnum Gallicum rediret. Postremum fuit, quod Granvellanus in primis obnixè Velium rogauit, ut omnia hæc paucis consocijs occulta manerent, neq; pluribus enuntiarentur. Illud quoque addidit, quò magis res tota lateret, optimum factu esse, ut cardinalis Turnonius specie itineris Romam faciendi, tanquam pro gradu quem obtinet, apud papam commorari velit, Casari, quum illuc veniret, præsto esset. Quò si cum amplis & certis à Rege mandatis veniret, sperare se omnium eam fore rationem, ut re aliquoties iam discussa, statim facillè iudicaretur quis esset tandem futurus totius negotij exitus.

VELIUS Regem de hisce misso Sperciæo certiore fecerat, idemq; res in com modissimum locum deductas (ut quidem existimabat) postea viderat. Itaque conducere in primis arbitrabatur (quod etiam Regi significauerat) ut Galliæ amiralius ad Casarem mitteretur, qui de omnibus ageret & constitueret. Atq; ea fuit causa quam obrem Rex ad Velium mandata perscripserat. Tamen enim quicquid ille scribebat, fausta omnia portendere videbatur, Rex tamen nuntijs certis compertum habebat in Belgio omnia ad bellum parari, magnum exercitum à Comite Nassauio in Germania comparari, Casarem Ferrandum Gonzaguam & Hispanos qui in Sicilia remanserant, in Italiam transportari. Quam obrem veritus ne res incommodè cederet, statuit ad ea quæ à Casare & ijs qui ipsius negotia curabāt, indefinitis verbis afferebantur, diutius aures non præbere: Sperciæum remittit cum responso ad ea quæ attulerat, Velio per eum mādāt ut quàm possit celerrimè, in summam ante exactum mensem Ianuarius (cuius iam erat initium) quid tandem Casar statuatur perspicuè & plenè rescribat. Porro quæ Sperciæo in mandatis dedit, hæc erant: Primùm quòd ad maiorem necessitudinem incundam attinet, id se non solum optare, verum etiam tam firma ratione conficivelle, ut vnus amplitudo & potentia alteri nihil suspicionis aut metus afferret. De duce Angolismensi, cui Mediolanum concedi vellet, excluso Aurelio, sibi id nullo pacto probari: hoc enim simultatem iam & odium inter fratres, & bellum tandem allaturum esse, quos à pueritia coniunctissimos educauerat, amicitiamque inter eos perpetuam fouere statuebat. De ipso Aurelio, quæ sibi comitem Casar dari ad expeditionem Argerianam petebat, nihilo id sibi æquius videri: sic enim obsidis potius loco futurum, quàm pignus quoddam benevolentiae & mutuae inter ipsos fiduciae. Non tamen idcirco suam illi opem & auxilium ad hanc expeditionem denegare, imò triremes suas in portum proximum verè polliceri cum duobus hominibus millibus suo stipendio, quibus virum bellicosum & rei militaris peritum præficeret. Quòd si ille Constantinopolim mouere anno proximo cogitaret, liberrimè se cum omnibus copijs affuturum.

Regis ad Ca-
saris postulata
responsum.

DE Ecclesiæ reformatione & concordia, se fuisse, esse & porro fore in Germania, Anglia & nusquam non paratissimum atque cupidissimum. Ad Anglum autem quod speciatim attinebat, ut speciosior suppetere pretextus, quo ille ad vniuersam Ecclesiæ sententiam amplectendam vrgeretur, sibi videri ut Papa rogatu Casaris omnium Christiani nominis Principum fidem & auxilium imploraret, quibus ille compelleretur ut iudicio ab Ecclesia facto obtemperaret. De Italiæ pace ac quiete, se, modò Aurelio filio Casar Mediolanensem ducatum traderet, nihil vnquam de regno Neapolitano litigaturum, curaturum insuper ne ipse filius de Florétino & Vrbinensi ducatu litè vllam moueret: quarum rerum Casarem quam vellet in se fidem accipere concederet.

Qualis

Qualis esset, si fœdus vniuersum fieret, quo omnes obstringerentur hanc renuntiationem ratam habere, seruare, & collatis viribus eum adoriri qui primus illud violaret. Sed tamen non assentiri vt Aurelius filius alia ratione & ritu ducatu Mediolanensi inaguraretur quàm sui maiores consueverant. His conditionibus se sponte ad quadringenta coronatorum millia daturum, quibus ille ad bellum quod primum susciperet, vteretur. Præterea se in Cæsaris gratiam erga principes & ordines Imperij effecturum (quod etiam impetraturum se consideret) vt Ferdinandus frater omnium consensu Romanorum rex legitimus ac verus haberetur: auxilio illi futurum, vt quicquid domus Austriae iure sibi vendicat, reciperet: denique operam suam nulla in re, quantum quidem fas & ius permetteret, illi defuturam, vt nullis opibus suis parceret, dum ad ipsum Cæsarem & Romanorum regem fratrem ornandum atque augendum adiumento esse posset, fœderi cuilibet renuntiare quod illis detrimento sum esset. Id solum exciperet, nequid contra ius & æquum aduersus veteres socios & fœderatos aggredi cogeretur: quorum in numero ducem Gheldriæ haberet, cui fidem dedisset. Quinetiam nec illud se negaturum, siquidem Cæsar maioris fiduciæ argumentum postularet, vt iuri renuntiaret quod sibi queat sumere ob ipsius ducis Gheldriæ donum: cui integrum volebat esse, vt pro arbitrato de iam datis bonis, vel in ipsius Cæsaris & posterorum vtilitatem constitueret. Et quoniam Granvellanus non nihil de Germanorum copiis quæ Regis nomine conscribebantur, dixerat, se non inficiari sex millium delectum habitum esse, sed eos non aliò mittere statuisse quàm vt à Sabaudis (si ius suum ab eo obtinere non possent) possessiones & oppida auferret quæ ad se morte matris redire affirmabat. Quas ad res perficiendas suos se iam legatos misisse, qui ista equis conditionibus quas ferrent repeterent. Qui si denegaret, se armis ius suum exequi conaturum, persuasum sibi esse, Cæsarem, qui de cæteris omnibus transegisset, à Sabaudi partibus in causa iniqua contra se non staturum. Hæc fuerunt Regis responsa, qui insuper etiam pollicebatur, simulatque quæ Cæsar ad ista vellet perlata essent, amiraliū (quem postulabant) quò celerius iter faceret, Neapolim aut Romam, vt illi mandatum esset, nauigaturum, vt omnibus probantibus res tota componeretur.

His mādatis confectis Rex animo semper quod inceperat agitans, in intimo concilio controuersiam quam cum Sabaudis habebat, exponit, ex illiusque sententia quo pacto se hinc gereret constituit. Poyetum præsidem ad illū legatum mittit, qui nihilo plus apud illum quàm superiores profecit: propterea quod ille ab vxore, quæ omnia summa à Cæsare expectabat, in illa sententia confirmabatur. Sperciæus interim Neapolim à Rege dimissus venit. Velius orator mandatis Regijs ab eo acceptis Cæsarem conuenit, ei que ex mandatis illis quantum è re nata communicandum videbatur, exponit: sed nihilo apertius illum sensit ad res inceptas componendas accedere velle. Verbosam certè quandam pollicitationem reperit, sed quæ intra verba tantum consisteret, nihil speciatim attingeret: quinetiam Cæsar denuo hæc vt silentio tegerentur obtestari cœpit, ne vel ipsi papæ enuntiarentur, qui si ista clam se agitari rescisceret, non dudum quin pro eo ac facile potest, multis ex obliquo interiectis difficultatibus totum cursum retardaret. Quare videndum etiam atque etiam ne ipsi Bellaio cardinali qui apud papam erat (à quo se totum pendere affirmabat) hæc nuntiarentur, ne si ab illo fortè papa disceret, nihil perficeretur. Ipse tamen interim papam certiores fieri curauit, idque Andreæ Auriæ opera, qui partim priuati negotij causa papam adibat, vt priuigno veniam obtineret, qua, lege solutus Antonij Leuæ minorem filiam in matrimonium duceret, cuius antea maiorem habuerat (id quod etiam impetrauit) partim ad eum à Cæsare mittebatur, tum vt Tunetensem expeditionem narraret, tum verò vt hoc negotium aperiret: quod plenissime declarauit, fidem illi dans, quauis Cæsar regiis ea de re agentibus aurem accommodare præ se ferret, fixum tamen hoc apud se habere, vt nihil omnino, nisi quod ille consuleret probarétque, facturum esset.

Non multum temporis intercessit, quum Rex Cæsarem rescivit & summo opere laborare ne ista ad papam emanarent, & ipsum tamen efferenda curasse. Ex quibus suspicari cœpit hoc esse hominis consilium (maximè quum longis verborum ambagibus subinde vteretur, nec ad rem veniret) vt inter se & papam hac in re suspicionis & diffidentiae scrupulum iniiceret. His causis permotus Velio disertè mandat, vt diligenter Cæ-

Rex sua à Sabaudis per legatum repetit

Cæsar inscio papæ ea se agere simulabat, quæ tamen illi nuntianda euabat.

I 5 3 6.

Alia Regis ad
Cæsarem man-
data.

fari & iis qui à consiliis erant instaret, vt tandem missa isthac oratione perplexa apertius loquerentur, alioqui suspicari se debere, Cæsarem causis quas illi comminifcebantur, ne Mediolanensis ducatus Aurelio traderetur, id agere vt verbis se, dum copias & arma parat, produceret & ludificaretur. Nam quod afferebant Aurelium ducem nimium ad regni successionem prope accedere, neminem esse, cui Delphinus frater & ex ætate & ex corporis constitutione liberos non potius suscepturus, quam prole cariturus videatur. Deinde rationi minimè esse consentaneum, se, qui vtriusque pater esset, maiori ex- cluso, minori natu tam ampli ducatus possessionem dare aut dandam curare: quòd hinc diffidia & rixæ inter fratres orituræ essent, quæ grauium olim malorum causam præbe- rent: tantum abest vt Italiæ pacem & quietem (quod Cæsar se cupere dictitabat) vlla ra- 10- tione afferrent. E duobus enim alterum omnino fore: aut ducem Aurelium dolore re- pulsæ commotum bellum fratri illaturum, aut (vt optimè res cadat) consilium simul ca- ptur os, vt Aurelius Angolismensi minori natu Mediolanensem ducatum concederet, ea tamen lege vt ab eo, transitu, comæatu, milite, omnibus opibus imò seipso expedi- tionis socio iuuaretur, quò Florentinum dominatum & Vrbinensem recuperaret: qua- rum barbarum metu Cæsarem Mediolanum tradere cunctaturum. Quare expeditissi- mam hanc rationem tum ad Florentinam & Vrbinensem rixam consopendam, tum ad Italiæ pacem confirmandam sibi videri, vt Aurelio ducatu Mediolanensi tradendo satis fieret, qui præterea cum vxore ceteris omnibus renuntiaret, ad quam renuntia- 20- tionem confirmandam atque conseruandam fœdus (vti suprà dictum est) iniretur. Adde- bat insuper Rex, velle se vt Cæsar planè & perspicuè explicaret, quum istum ducatum traderet, quo nomine, quibus conceptis verbis, quibus denique conditionibus inangu- rationem fieri vellet: se quidem postulare vt quam latissimè pateat, atque ad ipsius Lu- douici primi ducis Aurelij posteros pertineat. Nam quod ad seipsum attinet, vt Cæsari satisfaceret (qui hunc ducatum in vllius Regis Galliæ manus se traditurum negabat) nò nisi vsusfructus nomine sibi tradi postulare, vt nomine liberorum, quorum possessio sit, prouentu interim frueretur.

Hæc fuit mandatorum summa quæ Rex ad Velium mittebat: quibus ad ea respon- debat quæ ille ex Sperciai verbis de iis quæ post Sforcie mortem acta fuerant, scripse- rat. Insuper Leidekerkio Cæsaris oratori, qui eadem coram loquutus fuerat quæ Velius 30- per literas significabat, eadem planè responderat: hæc etiam adiiciens, se, siquid iniquio- ris erga Cæsarem voluntatis reliquum seruaret, recusaturum non esse quin quauis ob- lata conditione ducatum istum acciperet, deinde postea vt res ferret facturum: verum sincerius se velle agere, eas se condiciones cupere quibus vtrique satisfaceret, amicitia in- ter eos bona fide coleretur, neutrius amplitudo alteri suspecta esset, amicitia enim, qua- diu suspicio subesset, firmam nò fore: se quidem Mediolanum velle suæ ditionis ac pos- sessionum limitem esse, Cæsaris amplitudinem non minorem quàm quòd ipse promo- uere eam posset, cupere: ad quam etiam augendam nullas opes, studium & potentiam denegaturum, modò sociorum & amicorum vtriusque interim ratio haberetur, quo- rum nullum à se alienare vellet. De re Genuensi, se, vt Cæsari gratificetur, assentiri vt in 40- aliud tempus reiiciatur, dum pacatè componi queat. Summa fuit (id quod etiam vt Cæ- sari per literas significaret rogat) non posse certius de sua fide Cæsari constare, quàm si illud sciat, se potius superiora fœdera violaturum esse, quàm vt inuitus nouum aliquod inire cogatur, quod seruare postea non sit integrum aut nolit.

Cæsar de Re-
ge cum eius le-
gato conque-
ritur.

D v m hæc fiunt vltro citròque itiones, Cæsar fit certior Bellouacum Venetias pro- fectum de noua quadam conditione proponenda cum senatu egisse: ab oratore quem apud Regem habebat, monetur episcopum Wincestrium etiam de nouo fœdere ab Anglo missum esse: à Germania denique intelligit quæ à Langeo Regis iussu acta fue- rant. Itaque (vt ferè homines suspiciosi omnia in deteriorem partem rapiunt) efficit vt 50- Pratenfis, Cannesi & Granvellanus grauius de his cum Velio expostularent: in pri- mis de re Germanica, de qua acerbè apud papam ipse conqueritur: qui tamen rem om- nem à cardinali Bellaio & episcopo Matisconensi regis legatis audierat: atque hæc cau- sa fuit quòd Cæsaris oratione minus commoueretur. Ad illorum expostulationes respon- det Velius, ab æquitate & ratione nò esse alienum, quòd Rex in amicitia & societate cum Cæsare facienda socios suos & necessarios retinendos esse censeret. De re porrò Germa- nica

nica Langæum illic palam perorasse, neque aliud egisse quàm vt Ecclesia in eundem doctrinæ consensum reduceretur, se tamen de ea suspiciūcula quæ Cæsaris animum subire videbatur, Regem facturum certiores sperare huiusmodi responsum datum iri vt Cæsar illius planè satisfactionem acciperet. At Cæsar tamen illinc causam aut certè pretextum arripuit, vt remissius de Mediolanensi traditione aliquandiu loqueretur. Præterea in Germaniā mittit, verbo vt quæ illic Rex agitabat liquidò cognosceret, re autem vera vt aliquid aduersus eum moliretur, & notam Germanorum peditum manum cōduceret: quemadmodum postea patuit. Auriam item Genuam ad classem instruendam mittit, qui famam (quod etiam effecit) de expeditione Argeriana iactaret. Sed vera erat causa, vel quòd vanus timor illi iniectus fuerat, vel quòd ex diffidentia suspicio eius animum occupauerat, Regem de Genuensi defectione consilia agitare. Legato tamen Regis noluit rem vllò pacto notam esse, fuitq; Aurix profectio clancularia. Qua ex re, vbi postea innouit, omnibus causam præbuit vt initium potius belli proximi ominarentur, quàm pacis & amicitiae confirmationem sperarent.

Rex interim à præside Poyetto fit certior quid Sabaudus respondisset, nempe nihil ad rhombum, quod aiunt. Ab eo quidem missus ad Regem venit comes Chalanus, qui de equitibus Rentianis ab illius exercitu profligatis satisfacere, & malum sarcire conabatur: sed hoc totum nihil quàm merus fucus erat. Rex quòd nihil à se diligentiae reliqui factum esse sciebat, armis decernendum esse statuit. Quare Sampaulium cum exercitu in Sabaudiam impressionem facere iubet. Quod ea celeritate ab eo factum est, vt antè totam regionem occuparet, quàm ille suis rebus prospexisset. Nemo illius impetum sustinuit, præter vnum Franciscum Claromontinum Neapolitanum, qui Momeliani præsidio erat: qui & ipse quum rei frumentariæ inopia premeretur, neque vlla auxilij spes superesset, deditionem impedimentis saluis facit: ad extremum à Sabaudis cōtemptus ad Regem transiit, egregiamque illi multis locis operam nauauit. Interea Rex negotio apud Cæsarem suscepto minimè desisteat, neque vllam conditionem, quæ etiam detrimento, modò ne ignominia esset, repudiabat, vt amico & pacato Cæsare Mediolanensem ducatum Aurelio obtineret. Quamobrem vt illi satisfaceret, ab Angulo impetrat, vt quæ cum Wincestrio agi cœpta erant, illius voluntate in aliud tempus reiicerentur, Bellouacum Venetiis domū reuocat, de Langæi in Germaniam legatione ita scribit, vt Cæsar illius satisfactionem acciperet, aut saltem id præ se ferret. Itaque die Februarij decimonono Velius iamiam cursorem ad Regem missurus erat, quum Canesius & Granvellanus maximis precibus contendunt vt rem in posterum diem differret, & attentè apud se difficultatem obiectam de fratribus Aurelio & Angolismensi expenderet, se quidem pro virili vt hæc obscuritas expediretur, operam daturos. Posttrigie mane eum rursus accersunt, quumque post longam altercationem nihil ab eo extorqueere possent, Aurelio Mediolanum concedunt, sic tamen vt videret Rex cuiusnam Sfortia vidua, Cæsaris neptis nuptura esset. Quam orationem ita temperabant, vt licet perspicuè non exprimerent, suspensionem præberent cupere se vt Scotiæ regi nuberet. Cur porro eorum verbis plus fidei haberet Velius, eosq; tanquam de re constituta loqui existimaret, hæc fuit causa, quòd illi ostendebant, eumque vt Regi ostenderet rogabant, suam hac in re non tam leuem fuisse operam, quin ita de Rege meriti essent, vt quæ sibi à Sfortia Mediolani data fuerant, salua retinerent. Qua eorum oratione Velius in maiorem spem erectus propius de omnibus sigillatim agendum cœsui, maximè rogat quam sibi fidem dari postularent. Respondent se non nisi æquissimam postulatueros, qualemq; ipsi vicissim dare parati essent. Sermōnem præterea iniecit de inaugurationis formula. Ibi tum loquentem interpellant, satis esse in præsentia quod præcipui erat momēti coniecisse: amiraliū, quum venisset, cætera adiecturum. Illi enim iniuriam non exiguam factum iri, quum tantæ esset apud Regem autoritatis, si tantum accerseretur, vt quæ ab aliis transacta essent, rata haberet, ac non ipse ad ea transigenda adhiberetur. Cæterum ne dubitaret Regi confirmare, amiralij aduentu sine vlla difficultate fore vt omnia componantur. Interim ante omnia orare vt hæc arcana inter se essent, neu quicquam ab eis fieret diceretur, quo cardinalis Bellaius nosse posset exemptum esse hunc scrupulū: se quidem curatueros nequid comiti Sisfuentesio Cæsaris apud papam legato enuntiaretur. Huic colloquio præter Canesium & Granvellanum duo Cæsaris secretarij in-

*Sampaulius à
Rege missus
Sabaudam oc-
cupat.*

*Cæsar per suos
spem de ducatu
Mediolanensi facit.*

1536.

tererant. Horum alter postridie Velio literas ostendit, quibus idem quod pridie in colloquio egerant significabatur. Has Leidekerkio scribebat, & Regi ut ad verbum recitarentur iubebat. Addebat autem, post expeditam hanc dubitationem Cæsari Sabaudum à Rege tam iniquè tractari renuntiatum esse, ut, si maturius ista audisset, nunquam illud ut concederet de Aurelio adduci potuisset. Verum quum iam ut infectum id esset, fieri non posset, iacta sanè esset alea: Cæsarem profecto, quod eadem opera rem Sabaudicam componi posse confideret, haud mutaturum.

Rex bellum in
se à Cæsare pa-
rari audit.

EODEM tempore & hæc Regi nuntiabantur, & alia contrà addebantur, quæ magna ex parte fidem derogabant, quam alioqui habiturus erat. Principiò papam à Cæsarianis sigillatim de tota hac transactione aut (quemadmodum rei euentus comprobauit) simulatione certiore factum fuisse: vnde vehementem illius animum suspicionè subiisse. Præterea reuocato statim Bellouaco, Venetos summa Cæsaris contentione fœdus nominatim pro Mediolano tuendo iniisse, in eius gratiam cui Cæsar illum tradere vellet: quinetiam id eum dare operam quòd papa hoc fœdus ingrederetur. Accedebat, quòd Anglū amplissimis pollicitis in suas partes pellicere conabatur. Quarto loco nuntiabatur Pratenfis in Germaniā profectio, qui Mediolano iter faciens, planè pugnantiā dixerat cum iis quæ Rex à Cæsare petebat & expectabat: in Flandria item cum ipsius Flandriæ & reliquarum Belgij prouinciarum delectis (quos nominatim concilio cœgisset) de maximo belli apparatu egisse atque statuisse. Postremò narrabatur Auricæ paratus. Quæ omnia eo maiorem Regi suspicionem iniiciebant, quòd Cæsar furtim illi nuntiari iubebat, hæc omnia aliò pertinere, alia ad Argerianam expeditionem comparrari, alia ut facilius clam papa esset quòd illam de Aurelio & Angolismensi difficultatem expediissent. At Rex interim multis ex locis compertum habebat, omnia minutatim papæ fuisse exposita. Quæ quum ita essent, exercitum in Sabaudia & eo ulterius promouere statuit: ita tamen ut quæ cum Cæsare agebat, quicumque tandem futurus esset exitus, minimè interromperet.

Prognosticorū
libellorū mul-
titudine in vul-
gus edita.

HIC annus prophetias & prognostica maximo numero tulit, quibus mira felicitas & rerum successus Cæsari portendebatur: ac quo plus ille fidei habebat, eo maior recentiorum copia spargebatur, ut ille, si quis horum librorum verbis hæere vellet, planè natus videretur qui fortunæ imperaret. Rex tamen non dubitabat quin bello duci Sabaudia inferendo omnem Cæsarianæ potentia molem in se conuerteret, tamen etiam satis sciebat quemadmodum qui hæc vaticinia ad prosperos successus referebant quos iamdiu Cæsar, quicquid suscipiebat, habuerat, animis alij ad spem alij ad metum nutarent, tanquam istis veluti diuinis quibusdam oraculis verissima omnia continerentur, ut multi etiam in Gallia in religionem ista traherent: ipse tamen animo nunquam percussus est, neque consilium vnquam mutauit, quantumcunque confictis istis prognosticis eum nonnulli perterrefacere conabantur: ipse sui semper similis esse perseuerauit, excelso & constanti animo ad superstitionis hæc vanorum hominum commenta, ut qui à veri Dei notitia ac fide ne latum quidem vnguem discedebat, quem vnum esse persuasum habebat qui futura omnia & prænotione tenet, & prouidentia moderatur, quique hoc sibi proprium reseruauit, ut temporum & momentorum gubernationem habeat: quem sibi denique propitium & auxiliarium fore sperabat, quum sibi conscius esset quas condiciones subire non detrectasset, non tam ut quod sibi vendicabat reciperaret, quàm ut qui illud per vim occupabat, saltem sibi commodaret, ac non quasi scellarum instar (vti antea dictum est) hostibus illa ad inuadendos & transgrediendos regni limites, obuia præberet. Has ob causas exercitum parari iubet numero pridem ad hanc expeditionem à se destinato, ut quæ Sabaudus per iniuriam tenebat, bello iusto quareret. Imperatorem exercitus Philippum Chabotium comitem Buzancaum, Gallia amiralem, deinde inferioris dignitatis duces alios qui sequuntur constituit. Equitatus fuit octingentorum decem cataphractorum, turmæ primū centenis equitibus constantes, ipsius nempe amiralis, cui summam imperij detulerat, Iacobi Galioti summi Galliarum armigeri & rei machinaria præfecti, Roberti Stuarti Gallia mareschalli, qui centum Scotis ex custodia Regia præerat, & Renati Montijani. Turmæ deinde quinquagenarum equitum, Francisci marchionis Salussij, Claudij Annobaldi, Antonij Mompesati, Ioannis Totovillani Villabonij Lutetia præfecti, Gabrielis Alegrij, Caroli Tercelini Rupe-

menij: turmæ denique Ioannis Pauli Ceretani sexaginta cataphracti. Ferentarij equites mille, ex quibus Essæus, Termius, Altissinus, Veresius Sabaudus centenos ducebant: vniuersis autem præerant ipse Annobaldus eques torquatus, postea Galliæ mareschallus. Pedites Gallicarum legionum ad millia duodecim, Picardorum duobus millibus præerant, Michael Brabanconius Canius, & Antonius Manlius Auchius: Normanorum duobus millibus præerant Sallius & Santalbinus Hermitæus: totidē Campanos ducebāt Anglurrius Iurius & Quintius: mille ex Gallia Ocitana eques Ambrensis: Delphinatum quatuor millia ducem habebant Bresicū & alij eiusdem prouinciæ mille Forgæum ex ordinariis Regis prægustatoribus. Toti peditatui præerat ipse Montijanus tū eques torquatus, postea Galliæ mareschallus. Germanorum peditum sex millia ducemite Gulielmo Fustembergo. Pedites Galli extra legionum censum quingenti Artigodio ducem, totidem habebāt Blanchus, Algarius, Wartius Nauarrus. Italarū duo millia ducem M. Antonio Cusano patricio Mediolanēsi ex Regiæ hippocomiæ præfectis, & mille ducem Christophoro Gastone. Machinarum præterea ingens numerus, quibus præfecti tres, obseruatores duo, tormentorum magistri quadraginta, aurigarum magistri vndecim, fabri materiarij, carrucarij, & ferrarij constituti erant. Præter hunc numerum ad casus inopinatos constituti erant homines sexaginta, fossiores octingenti, equi sexcenti octoginta. Toti rei tormentariæ præerat Carolus Cocius Burius, ex turma Regia.

C R E M I O Delphinatum die Martij sexto proficiscuntur tria millia peditum ex ipsius prouinciæ legionibus, cum aliis mille quibus præerat Forgæus. Annobaldus vnā cum his proficiscitur, & cum eo se Ceretani cataphracti Brigantij coniungunt, quos aliquot postea diebus veredaria celeritate assequitur Montijanus: Germani pedites biui itinere intermisso subsequerebantur. Illic Annobaldo & Montijano nuntiatum comitem Philippum Turniellum & Ioannem Iacobum Medicem marchionem Marinianū cum quatuor peditum millibus ad occupandas Susanas fauces properare. Quo audito maturandum sibi existimant, vt contrā progredientes anteuertere possent, quod vererantur ne si hostis prior hunc aditum cum veteranis militibus quos habebat, teneret, ipsi suis pene vniuersis tyronibus & numero pari vix ac ne vix quidem irrumpere possent. Tanta fuit illorum celeritas, vt antē in subiectam planitiem descenderent, quam hostes eō peruenissent: quos quum subsistere non auderent, nostri quotidianis deinceps castris insequuntur, donec ad Taurinos, quod oppidum est Pedemontanæ regionis caput, peruenirent. Quod oppidum quum hostis ingredi non auderet, deditione à ciuibz post primam denuntiationem facta, in Annobaldi & Montijani potestatem venit, qui ingressi in Regiam potestatem illud redigunt. Hostes Chiua sum deinde progrediuntur, quò quum tubicinem de deditione nostri misissent, statim discedunt, & Regi oppidū occupatur. Interim Germani pedites Taurinos veniunt, & amiralius ipse haud multo post castra illic primū deinde Chiua si muniit, vbi reliquum exercitum præstolari constituit, qui turmatim accedebat. Quam rem non defuerunt qui illi vitio vertebant, quòd trepidum hostem non acrius persequeretur. Die Aprilis duodecimo machinarum tota multitudo aduenit, quam legiones Auchiana & Caniana ducebant. Die decimo quinto Chiua so discedit eo consilio vt ad maiorem Doarā castra faceret. Doaram maiorem vocāt, vt à minori distinguatur, cuius initium est à Coctiis alpibus. Exercitus iam ex quo amiralius aduenerat, auctus erat fere quinque millibus Gallorum peditum, Italis mille quingentis, vt totus numerus esset amplius quindecim millium peditum, qui numerus etiam Germanos pedites complectebatur: equites non plures ducemque quingenta cataphracti, arcitenentes, quos vocant, & ferentarij. Ad alteram fluminis partem aderant Laurentius Emmanuel Cæsaris orator, Ioanes Iacobus Medices & Ioannes Baptista Castaldus cum peditum fere quinque millibus, & equitibus ad numerum quingentorum, qui speciem præbebant tanquam nostros transitu prohibituarii essent. Amiralius eo die flumen transire non statuerat: verū simulatque nostri hostem in conspectu habuerunt, tanta subito pugnādi cupiditate & ardore incensi sunt, vt nullo ducis imperio aut oratione, qui pontem nondum confectum esse docebat, adduci possent, quin transeundi potestatem fieri maxia contentione vrgerēt: vt ille coactus tandem transitum permitteret. Itaque simul cum dicto in flumen alarū tenus transfiliūt, & flumine licet vehementi atque rapido, nullus tamen neque ex Gallis neque ex Ger-

Gallis Taurinorum oppidū deditur.

Gallus peditatus flumen absque ponte transit.

153 6. manis ordine se flumen traiciendo mouit. Ita hosti tanto impetu appropinquant, vt ille sibi minimè expectandum esse duceret, sed summa celeritate se Vercellas recipere contendit. Quòd si nostri equites qui ad hanc rem constituti fuerant, aut etiam plures aduenissent, vt equitatu nostri superiores essent (quo hostes præstabāt) qui aduersarios subinde laceffendo ordine progredi cogerent, dum pedites eos consequerentur: non est dubium quin deleti fuissent, priusquam Vercellas peruenirent. Legionarius quidam flumen tranauit, vt nauiculam è ripa vltiore caperet, quam inuitis hostibus adduxit: qui tametsi innumeris illum scloporum glandibus peterent, nunquam tamè attigerunt. Admirabilis vt cæteros ad eandem laudem inflammaret, illum, quemadmodum à Rege imperatum erat, aureo annulo donat. Eodem die nostri ad Sauillianum castra locant, totumque diem posterum ibidem commeatus causa morantur, qui ponte nondum perfecto, quū exercitus flumen transfret (vt demonstratū à nobis est) cōuehi non potuerat.

N I H I L O interim segnius Neapoli de pace confirmanda & sanctiori fœdere renouando inter Cæsarem & Regem agebatur: quarum rerum spem eo studiosius alebat Cæsar, quòd sperabat (vt postea cognitum est) fore vt hac colloquij specie Sabaudica expeditio remissius administraretur: sibi contra plus temporis & facultatis ad parandum bellum daretur, siquidem hæc negotia ex sententia conficere minus posset. Sibi enim à Rege factam iniuriam putabat, quam valde exaggerabant suis quærelis Cannelius & Granvellanus, qui principes Cæsaris negotia administrabant: quorum eò precipuè per-
tinebat oratio, nefas fuisse Regem, dum de pace colloquia habebantur, bellum inferre. 10
Velius contra docere hoc bellum ad Cæsarem nihil pertinere, colloquia de pace instituta tantum esse ad componendum quicquid contentionis illi cum Rege incidisset, de Sabauda nullo pacto agi, aduersus quem Regis exercitus comparatus esset, & sic quidē vt nominatim iussu esset Cæsaris possessionibus parci, neq; quicquā illarum vllò prætextu attingi. Neque tamen fieri non posse, siquidem Cæsari hoc cordi esset, vt Sabaudica illa contentio eadem opera componeretur. Cæsar non planè se à constituenda pace abhorreere ostendit, remque variis strophis & artibus protrahebat, nunc spem ostentās, nunc scrupulos iniiciens: vsquedum Neapoli profecturus esset. Tum enim Velio se profectio impeditum negat quicquam certi posse respondere, à Cannelio & Granvella-
no eum Caietæ omnia dilucidè intellecturum. Velius hanc dilationem quam in partem 30 accepturus esset, non satis poterat constituere, essetne veluti quædam ceremonia vt omnia grauius fierent, an potius quoddam moræ nectendæ genus, dum de peditatu Germanico nuntium acciperet. Interim Cæsar nihil diligentiae prætermittebat, quòd pampam in suarum partium studium pertraheret. Caietæ Velio, quum instaret, respondetur nisi quid à Rege accepisset, expectandum esse dum Romam ventum esset: interim à Gallia nonnihil allatum iri, Cæsarem porro illic de re Sabaudica aliquid fortasse dicturum, quam omnino negligere sibi turpe existimaret. Velius rem nequicquam differri obiicit quoad à Rege vllæ literæ mitterentur, illum nequaquam prius scripturum esse, quàm sciret quæ illi Caietæ respondenda esse promiserant. Excipit Granvellanus se
vereri ne motus aduersus Sabaudum excitati magno essent ad pacem confirmandam 40 impedimento. Præterea quod de Mediolanensi ducatus usufructu Rex attulerat, quod item negauerat se quenquam sociorum & fœderatorum deserturum, qua de re ne verbum quidem antea factum fuisset: hæc Cæsarem sic accipere quasi Rex eius facilitate ad maiora postulanda abuteretur. De fœderatis nihil opus esse agi, antequam quæ præcipui sunt momenti conciliata essent, & ipsa Cæsaris nonnisi æquissima postulata fore. De re Gueldriensi, possessionem in totum vitæ tempus cōcessum iri, modò pactis conuentis staret, ad quæ Rex pactioe Madriliana astrictus esset: reliquas cum Germanis societates Cæsarem nequaquam turbaturum, modò Rex ne abuteretur. Velio aliquot dierū interiecto spatio respondetur, Cæsari placere, vt siquid constituatur, ab omnibus Regiis sociis subscribatur, se à suis idem vt faciant impetraturum. Deinde quoniam niam ducatu Mediolanensi statim excludi vellet quumprimum cuique regnum Galliarum obtingeret, placere vt id à Galliarum & Mediolani ordinibus iureiurando confirmaretur, edicto publico & immutabili promulgaretur, ad quod pari religione seruandum atque vetustissima quæque iura tum Galliarum Rex tum Mediolani dux in ipso inaugurationis ritu iureiurando adigerentur. Petebat insuper vt sibi fide data caueretur Lotaringie ducē nihil

Cæsar multa
præter superio-
ra postulat.

nihil in ducatu Gueldriensi petiturum, ut Rex matrimonium Scotiæ regis cum Vindocina irritum faceret, cui ipse neptim suam Mediolanensem ducissam locare vellet: hæc porro Vindocina principi Auragio nubere, denique de Lotaringi filia, de cuius cum Auragio nuptiis agi cœptum fuisset, videret Rex, cui rectè pro amplitudine vxor daretur.

Ad hunc modum Cæsar se Neapoli Marinam usque gessit (est autem id castrum Vespasiani Columnæ in agro Romano) consilia de pace confirmanda non pessimo loco, spe modò maiore, modò obscuriore faciendâ suspendens, modò hanc modò aliam conditionem addens, ut quicquid sentiret, intelligi minimè vellet. De se autè sic ab omnibus iudicari volebat, quasi optima esset voluntate ille quidem, sed vereretur ne à Rege negotium eo consilio protraheretur, ut interim exploraret ad quam tandem conditionem adduci ipse posset, sibi verò ille integrum esse cuperet, ut pro re nata assentiretur vel denegaret, quemadmodum ex temporum ratione sibi conducere arbitraretur. Vt cunque sit, hoc de se iudicium fieri volebat, hæcque subinde condiciones proferebat, ut hæc omnia nemini videretur facturum esse, nisi rem confici cuperet. Ac tametsi Velius Fundis maiorem quàm antea difficultatem obici viderat, Marinæ tamen omnia in specie correctâ apparebant, ut id duntaxat superesse videretur, quòd Rex sibi ipsi vsum fructum tribui postulabat. Itaque Velio confirmatur iam nihil obstare quominus ad Regem de mittendo amiraglio scriberet, qui totum negotium velut iam compositum absolueret. Hoc tantum postulabatur, ut Rex in primis copias ex agro Pedemontano deduceret. Velius quòd hæc omnia seriò agi putabat, Sperciæum propinquum cum mandatis mittit, qui Regem de omnibus sigillatim moneret, querelas, condiciones & difficultates obiectas, denique optatam ad extremum (ut ipsi quidem videbatur) pactionem exponeret.

Si Cæsar sibi metuendum existimabat ne Rex negotium per simulationem proferri curaret, ac tantum illud captaret, quasnam tandem condiciones subire vellet, id ipsum Rex multo magis neque ex leuibus coniecturis metuebat, ne Cæsar (quod verum esse tandem euentus comprobauit) se varia ratione incertum suspenderet, immodicis sumptibus conficeret, dum ipse commodè bellum pararet. Quarum rerum suspitione cum ea quæ commemorata sunt afferebant, quòd Cæsar eorum conscientiam in his rebus tantopere se reformidare simulabat, quibus ipse omnia, ut causam suam iuuaret, patefaciebat, tum verò quod per certos nuntios compertum habebat Cæsarem Sabaudum per literas significasse ne molestius, quicquid acciderat, ferret, paucis diebus se ut omnia restituerentur effecturum. Id quod fortasse sic accipi poterat, quasi Mediolano restituendo hoc etiam bona venia se à Rege impetraturum confideret. Sed huiusmodi interpretatio quominus quadraret, efficiebat quòd summa interim celeritate Germanicum perditatum conscribi vrgebat, vir alioqui sumptuum fugitans, ubi se absque sumptu aliquid efficere posse suspicatur: quòd Ferrando Gonzague ut ferentarios equites conducere, imperaret: quæ res etiam absque sumptibus fieri nequibat. Accedebat quòd per Germaniam ex oppidis Imperialibus machinas æneas & munitiones expromptas Italiam versus conuehi iubebat. Ac ne quis hæc ab eo fieri suspicaretur, ut armatus instar Regis atque viribus potius superior quàm inferior, de pace nihilo secius ageret, obstabat, quòd ipse legatis papanis indicauerat (idque opera cuiusdam cardinalis, cuius nomen iusta de causa in præsentia efferre nolo, ad Regem perlatum fuerat) se Regi neque Mediolanum redditurum, neque vel pedem latum ex agro Italico tenere permissurum. Quinetiam cum papa, senatu Veneto & aliis Italiæ populis secretò agebat, ut ex composito obstarent ne Mediolanensis ducatus ex gète externa cuiquam traderetur. Ac ne ista in Regis inuidiam fieri appareret, si quis fortè ex Italiæ dynastis adumbratam hanc intercessionem efferret, clanculū sermonem iniecerat, ut Lusitaniæ Rex ingenti quadam pecuniæ summa hunc ducatum fratri peteret. Hæc omnia ex illis legatis, vnus papa, ab eo religiosè sacramento adactus, ut quæ ex Cæsaris sermonibus didicerat, clarè enuntiaret, indicauerat, illud etiam atque etiam confirmans, Cæsari amicum nullum ac ne fratrem quidem adeo charum esse, cui istum ducatum tradere vellet: quicquid tandem accideret, eum sibi habere constituisse.

Rex quū suos adhuc lentius progredi voluisset, acrius rem ab eis geri tandem præcipit. Quare Ludouico Rabodangio, quem in numero prægustatorum habebat, mis-

*Cæsar quæ
ad bellum ne-
cessaria sunt,
clam parat.*

1536.

*Amiralius Re-
gis iussu ulte-
rius progredi-
tur.*

so amiraliū quid fieri vellet certiorē facit, nominatim iubet ut si superiore vel etiam aequa conditione in hostem incideret, praelium committere ne cunctaretur: imò rectā Vercellas contenderet, quod eos ad subsidium atque adeo ad certamen eliceret. Rabodangius nostros in procinctu ad Sauilianū offendit, & ipsum amiraliū iam de oppido tentando cogitantem, quod à tribus militum millibus, ex quibus mille erant Germani, Sabaudi iussu tenebatur. Ab eo quatuor passuum millibus Antonius Leua cum sexcentis ferè equitibus & peditum millibus duodecim confederat, qui se non Cæsaris legatum sed principem foederatorum ducem haberi volebat, gestu tamen præ se ferebat, & oratione significabat se in nostros, si ulterius progredi conarentur, impetum esse futurum. Porro iam inde quum amiralius ad expeditionem proficisceretur, Galterus Tinteuillanus ad Caguinū Gonzaguam, comitem Rangonem, Annibalem Gōzagum, comitem Nugolarium, qui omnes annua congiaria à rationario Regio habebant, missus fuerat, qui sex peditū millia, & quingentos ferentarios equites conscripserant, lectos omnes milites & superioribus in Italia gestis bellis assuefactos. Hi cum amiraglio sese coniungere, nisi cum Antonio Leua decertarent, non poterant. Hanc ob causam aliquot ante dies per nuntios à Leua petierat, ut sibi eius voluntate iter facere liceret, rogaueratque amico an hoste illo uti deberet. Respondet Antonius tutò licere, modò foederatis auxilio venirent, quorū se imperatorem iussu Cæsaris profitebatur. Amiralius Sauiliano quum discederet, quod memoria tenebat sibi disertè à Rege vetitum esse nequid quod nomine Cæsaris teneretur attingeret, Antonium Leuam rursus sollicitare decreuit. Itaque buccinatorem ad eum, ut illius mentem pernoscere posset, cum literis mittit. Ad eas Leua superbius sed non absque dissimulatione respondet, ut nihil inde certi colligi posset. Quo accepto responso amiralius Vercellas ire contendit. Eo die inter pedites Gallos & Germanos orta seditione, multi utrinque interficiuntur: multoque maior clades extitisset, nisi comes Fustembergus, suo interuentu tumultum sedasset. Is enim suos tam facillè cohibuit, ut nemo pedem, simulatque annuit, moueret, licet inferiores antea fuissent, suūque aliorum accessione auctum esse numerum cernerent, ut cladē acceptam sarcire posse viderentur. Id adeo commemorare libuit, quod documento sit quantopere referat disciplinam militarem seruari, & ducem existere qui in suos imperio uti norit. Secundis castris nostri ad duo millia Vercellis veniunt: ibi Galli & Germani, ut contentions & rixæ causa tolleretur, separatim castra habuerunt. Sed de his hactenus. Nunc ad pacis negotium quod agebatur, redeamus.

*Omen quum
Cæsar Romā
ingrederetur.*

D v m hæc geruntur, Cæsar Romam peruenit: ubi multo antè parabantur omnia quæ ad eum splendidissime excipiendum pertinebant. Quamobrem ut via ingreditur: di latior & rector cōplanaretur, cum multa ædificia diruuntur, tum verò templum pacis euertitur, quod inter cætera vetustatis monumenta, quales illic multæ moles veterum substructionum visuntur, ad hoc tempus seruatum fuerat. Hoc factum plurimorum animos religione occupauit: (magna est enim illic hominum copia, qui huiusmodi curiosa superstitione tenentur) qui portendi affirmabant Cæsarem non ad pacem confirmandam, quod cupere se iactabat, sed ad omnem pacis memoriam tollendam & extinguendam in urbem ingredi: quam hominum opinionem Cæsar iis quæ paulo post gessit, non parum confirmauit. Eodem sexto Aprilis die Cæsar cum papa septē fere horarum spatio colloquium habuerat. Postero die Matisconensis episcopus Regis apud papam & Velius apud Cæsarem orator ad papam intromittuntur. Loquendi potestate facta docent, Regem ad hoc usque tempus pacis componendæ rationem quæsiisse, quod eam speraret ipsius papæ autoritate & arbitrio tandem constitutum iri: hanc vnam videri rationem superesse, ut suspiciones & omnes diffidendi utrinque occasiones tollantur, & plena inter eos fides concilietur: proinde rogare se ut operam suam tantæ rei dicare vellet, maximè ut Mediolanensis ducatus Aurelio traderetur: quam ad rem Velius Cæsaris voluntatem summam esse, ut qui cum eo diu hac de re egerat, affirmabat. Tantum hac de re loquutus substitit, ne plura in hanc sententiam diceret, quod putabat Cæsarem ne ea quidem cum papa communicasse, de quibus inter eos conuenierat, non magis quàm à Rege enuntiari volebat. Cæterum illud in primis ab eo petunt, ut quæ pridie inter se tam multis de pace & quiete Christianæ Ecclesiæ, diuino cultu & sanctæ sedis dignitate amplificanda egissent, eorum se participes fieri ipsius voluntate lice-

*Regis oratorii
cum papa colloquium.*

liceret. Papa Cæsaris animum pacis cupidissimum se perspexisse respondet, se ex illius arbitrio & consensu postero die fratrum sanctę sedis cardinalium senatum habere constituisse (quod etiam præstitit) ut quicquid factu opus esset tum ad tempus concilio cogendo indicendum, tum ad firmam inter summos istos principes amicitiam conciliandam, unde vniuersę Ecclesię pax sequeretur, inter se viderent. Se quidem in his controuersis medium manere, neque alterius partes fouere (ut rationi consentaneum esset) constituisse. Ibi latius orationem effundere cœpit, quàm sui esse officij intelligeret, ut ius fasque seruaret, quemque ad æquitatem adduci nolle animaduerneret, eius ut pertinacię atque iniquitati obfisteret. Interea hoc dissimuladū sibi non videri, quantum quidem animaduertere potuisset, Cæsari non esse in animo Mediolanum Aurelio duci tradere. Ad ista Matifconensis & Velius ne verbum quidem proloqui audent, ne Cæsarem, si absque ipsius venia ea effutirent, quę arcana seruari tanta diligentia iussisset, offenderent. Postea Velius Granvellanum conuenit, hominem rogat ne Regem cum papa committerent, qui occultum id seruasset quod ipsi Cæsari ita placere videbat. Ac ipsi quidem reuera sic statuebant, quicquid difficultatis à papa obijceretur, inde nasci, quod Cæsar consulto se morosiores præstitisset, ut papa sibi gratularetur, quod ad hanc difficultatem præter ceteras, componendam sequestrem se conciliatorem interuenisse putaret. Granvellanus initio de iis exostulare quę aduersus Sabaudum gerebatur, postea Cæsarem nihilo fecius promissis stare velle asserit: quāquam si adeo iniquē tractari Sabaudū intellexisset, nunquam istud polliciturum fuisse. Denique huic conciliando negotio vnum papam obstare, qui familię Mediceę parum æquus erat, atque adeo Mediolani ducissimam valde inuitus, quę inde genus duceret, conspecturus erat. Id quod verum esse intelligeretur, Velio permittit ut liberē & seriō papę diceret, si quidem studiosē à Cæsare contendere vellet ut Aurelio duci Mediolanensem ducatum traderet, illum proculdubio obtemperaturum esse.

Cæsar occasiones aucupatur ne Mediolanū tradat.

E Q V I D E M quidnam inter papā & Cæsarem arcani consilij intercederet, prorsus nescio, vnum scio, Matifconensem & Velium postridie eius diei papam adiisse. Ibi Velius apertē nuntiat sibi iam inde Neapoli facultatem fuisse datam, si quidem libuisset, ut ducis Aurelij inauguratio transigeretur: Regem tamen ipsi tantum tribuere voluisse, (licet sua magnopere interesse satis videret omnem diffidij causam inter liberos, atque adeo in regno ipso quāprimum tolli) ut eo inconsulto nihil statuendum sibi existimaret. Papa seu fortasse quod præuaricabatur, seu vera erāt quę Granvellanus dixerat, respondet de duce Aurelio nullam spem dari, se communē vniuersi orbis patrem esse, non minori curę sibi Italię pacem quàm Gallię esse debere. Excipit Velius inter fratres diffidiū oriri non posse, ut non in ipsam quoque Italiam tempestas redundaret. Denique adeo homini instat, ut tandem se de eo cum Cæsare acturum polliceretur. Cæsarem Velius prior adit, rogat ne se difficilem præbeat: sed ab eo querelas duntaxat & exostulationes audit, nisi quod tandem in genere pollicetur, se non commissurum ut quicquam à superiori de mutuo consensu sententia alienum faceret. Cannesius tamen & Granvellanus spem illum à Cæsare discederet, faciunt, imò confirmant, si papa de Aurelio assentiretur, illum nunquā verbum cōmutaturū. Qua oratione Matifconensis erectus, postridie omnia papę renuntiat, docet, si Cæsar vbi Romam venisset, & cum eo consilia contulisset, multos idoneam suspicandi materiem nacturos, cur dicerent hanc varietatem ipso autore contigisse, quum præsertim hæ ipsę difficultates principio ab eo allatę essent. Papa quum se tam acriter vrgeri videret, subiicit Cannesium & Granvellanum statim à colloquio quod pridie eius diei habuisset, se adiisse, omniaque dicta responsa & excepta vtrinque narrasse. Itaque suspicari se, si quidem id quod res est verbis apertis eloqui oportet, Cæsarem cum suis hoc negotium data opera ad eos lactandos producere, ut illi vicissim Regem vana spe retinerent, dum interim ipse exercitum compararet. Se tamen ut illis gratum faceret, rursus annisurum ut quod de Aurelio postulabant obtinerent, quantuis se oleum & operā perditurum certō sciret. Id verò nisi concedetur (inquit Matifconensis) Rex nunquam assensurus est. Credo igitur (inquit ille) infecta omnia & irrita fore: neque enim Cæsar vnquam volet, neque si velit, possit Mediolanum nisi de quorundam consensu tradere, quos ego quidem consensuros esse nequaquam puto. Venetos hac o-

Papa Cæsaris consilium aperit.

1536.

ratione designabat, quos Cæsar missis legatis vt assentirentur, quemadmodum dictabat, rogauerat: verum sicuti passim narrabatur, vt huic rei se reclamare significarent, submonuerat.

E O D E M tempore reuertitur Sperticius, quem antea demonstrauius missum fuisse ob ea quæ Cæsar cum Velio exposulauerat. Quam ob causam Velius statim intronitti se & audientiam fieri postulat. Intromissus Cæsarem Regis verbis salutat, ad singula vt iussus erat, respondet & excipit. Principio quod Cæsar obiebat Regem satis ostendere quàm à pace faciendâ alienus esset, qui quum ad eam rem amiraliū mittere deberet, aliò & ad aliam longè rem, nempe ad bellum gerendum, misisset: Regis responsum esse, quum expectaret dum ad illam de usufructu, quem sibi reseruari postulabat, difficultatem responderetur, videret autem rem Neapoli Caietam inde Romam reici, exercitum porro quem aduersus Sabaudum (suius & æquum ab eo non posset obtineri) comparauerat, inutilem sibi interim desiderare, iis de causis amiraliū à se missum fuisse, qui tãtis per cum Sabaudis armis decerneret, dum Cæsar eum accerseret: id quod nondum fecerat. Quæ quum gerebantur, se rogante & urgente Cæsare nobilem ex sua turma quendam, quem apud senatum populūque Venetum habebat, domum reuocasse, interea verò Cæsarem cum Venetis per legatos communicasse. Quo facto tamen si iure queri poterat, aliquid à Cæsare esse nouatum, tamen hoc se in primis amiraliō diserte interminatum esse, ne quid eorum quæ à Cæsare quocunque nomine tenerentur ac possiderentur attingeret. Deinde non de ipso nominatim amiraliō cautum fuisse, sed petatum vt vel ille vel alius quispiam qui magnum locum teneret, mitteretur. Imò sermonem de quodam cardinali iniectum fuisse: qua de causa Ioannem cardinalem Loaringum à Rege huic itineri destinatum fuisse, qui specie eius loci quem apud papam cardinales tenent, occultius hoc negotium obiret, quod tanto studio regi cupere Cæsar præ se ferebat, cui etiam, quod princeps esset, & quidem tam Regi propinquus quàm alius quispiam, Cæsar fidem haberet. Ad extremum quum res in optimum locum deductæ videretur, tum accersendum esse amiraliū, qui cum amplissimis mandatis, quæ iam acceperat, illuc se conferret. Res porro planè sic habebat. Neque à Cæsare neque ab eius ministris initio de amiraliō sermo expressis verbis habitus fuerat, imò quum postea eum mitti rogarent, visum fuerat non esse rationi consentaneum imperatorem relicto exercitu proficisci, præsertim tam propinquo Antonio Leua, quem satis constabat, si qua daretur nostros opprimendi facultas, eam non prætermisurum. Verum quò omnis præcideretur suspicionis causa, tanquam Rex de confirmanda pace serio agere nollet, cui summopere studebat, ipsum cardinalem mitti placuerat. Amiraliō per nuntium nominatim missum hæc significata fuerant, ei que imperatum (id quod viris rerum gerendarum peritis simplicius quàm prudentius factum videbatur) ne vterius, nisi à cardinali monitus esset, progrediretur, copias in locum tutum deduceret, de istis omnibus Antonium Leuam certiore faceret, ne cursorem qui ista ad Velium perferbat impediret, quemadmodum antea Sperticiū, quum ad Regem proficisceretur, impedierat.

Cæsaris ad Velium Regis oratorem responsum.

H O C responso Cæsar ad primam suam exposultationem audito, loquentē Velium inturbat, neque ad alia capita transire patitur. Nihil se apud Venetos noui fecisse, tantum ea confirmasse quæ Bononiæ gesta fuissent: neque ista ad Venetos legatione impediri quominus cum Rege agat. Deinde se intra verba manere, Regi aliud quàm verba cum Sabaudis intercedere, quum verba rebus præire oporteret. Quod ad mandata amiraliō data pertinet, id totum esse extra rem, se ad hunc modum agere nunquam consueuisse: meminisse se, quum aliàs multo inferior Rege esset quàm nunc sit, nihil tamen se illius potentia metu fecisse: eum se nunquam fuisse, nedum in præsentia esse, à quo per vim quicquam extorqueri possit. Sabaudis quominus deesse queat, clientela fidem ac societatis necessitudinem obstare. De usufructu, quando Rex ipse responsum expectaret, Velium quodnam esset scire posse, ex scripto quod papæ porrexisset. Ad ea quum exciperet Velius à se conspectum fuisse, sibi que immutatum aliquid videri, quod Angolismensis in ducis Aurelij locum substitutus esset: subiicit Cæsar, quod antea assensus fuisset, se conditione certa fecisse, modò scilicet ea fide caueretur quæ sibi satisfaceret, quàmque satis tutam ac firmam putaret, quæ omnia præstari iam minime esset.

esset integrum: præterea quam conditionem à se latam Rex antea non acceperat, ei se vt nunc stare cogatur adigi non debere. Velius respondet, conditionem à Rege acceptam esse satis ex ipsius literis perspici, quibus dies octaua mensis ascripta esset, de firmanda, Caesaris ipsius perpetuam fuisse orationem, non postulaturum se vt aliis quam æquis conditionibus caueretur: quem etiam, si alias sibi dari flagitaret, videri posse omnia hæc ad Regem circumueniendum excogitasse, cui id promitteret, quod postea alio promisso flagitando, cuius præstandi nulla esset facultas, irritum redderet. Excipit Caesar se antea promississe atque etiamnum promittere, nihil præter ius & fas postulaturum, se denique papæ & reliquorum fœderatorum consilio vti decreuisse. Pergit instare Velius, monetque ne semel promissâ retractet: affert etiam alia quæ dum ista gerebatur, aliis atque aliis locis pollicitus ipse fuisset, quibus non parua Regis animû suspicio de ipsius voluntate subire poterat. Qualia hæc esse, quæ in Anglia ipsius iussu tractabantur, quæ Lusitano per literas de Mediolano eius fratri tradendo significasset: quæ item in ore erant omni populo cum Romæ tum tota Italia atque Germania, Regi verba dari, quibus deceptus exercitum inertem consensescere patiatur: deniq; immutata hæc quæ de Aurelio promissa prius fuissent. Hæc omnia concurrere, quæ attentius considerata effectura omnino vt Rex vel desperaret, vel certè vt ea cum aliis gereret atque polliceretur, quæ postea nec reuocare nec dissimulare honesta ratione integrum esset. Sic conqueri atque altercari Velius, vt pote qui maxima animi ægritudine afficiebatur, quòd tantam earum rerum expectationem Regi concitasset, quas nunc retro ferri inuertique perspiceret: quòdque tanti principis quantus esset Caesar, orationi nimiam fidem habuisset. Caesar contra acrioribus se quam volebat aculeis pungi sentiebat: itaq; iratior factus Velium rogat num quid mandati & facultatis à Rege de summa rei constituta accepisset. Hoc quum negasset, vellet autem rationes afferre, deinda ad reliqua Regis responsa transire, quibus Caesaris expostulationibus omnibus satisfaceret: Caesar interfatus atque ad illum, ne peroraret, conuersus, Ergo quum nulla, inquit, mandata habeas, iam nihil est quòd verba tibi à me dari conqueraris: quin potius tu mihi nihil quam verba das. In summa te sic habere volo, quæ adhuc à me acta sunt, de iis non amplius me antè acturum esse quam te mandata accepisse mihi constet.

H V I V S responsi ea erat sententia, vt si Velius cæterique qui Regis negotia Romæ procurabant, persuasissimum habuissent ipsum pacis, quandiu honesta ratione eam assequi posset, studiosissimum esse, satis causæ haberent cur hoc negotio desistendum sibi existimarent, donec aliud mandatum ab eo acciperent. Matisconensis tamen quum à papa intellexisset, sui mentionem à Cesare, quum simul loquerentur, factam fuisse, qui mirari se dicebat quòd ex quo Romam venerat, se nòdum adiisset: statuit hac occasione vt, & periculum facere num loquendo in eum sermonem incidere posset. Postridie, id est tertio die quàm Caesar Romam venerat, omnibus ceremoniis in basilica D. Petri perfectis, (his autè intererat Cesar imperatorio ornatu, diademate capiti imposito, quum quidem Petrus Ludouicus Farnesius corâ illo malû aureum gestaret, marchio Brandeburgensis sceptrum, Iacobus Longouallanus Bossulus summus armiger gladium manu teneret) Matisconensis ab eo petit qua hora aditum ad se salutandum dari vellet. Tempus in matutinum diem posterum constituitur. Vbi hora quam constituerat venit, accedunt simul Matisconensis & Velius, reperiunt oratores Venetos Caesaris cubiculum iam ingressos, vnde ille statim egressus missam adit. Tum propius accedunt oratores Galli, & Matisconensis prior alloquitur, se, quum Christianissimi fratris optimi apud papam orator esset, committere noluisse quin eum quam posset officiosissimè salutaret, suamque illi operam, studium & obseruantiam dicaret. Respondet Caesar sibi pergratû esse quòd in illius notitiam venisset, quòd laudabile illius vbique studium extitisse à papa intellexisset, ac proinde se illi ex animo bene velle. Tum oratione ad Velium conuersa, Quantum, inquit, reminisci possum ex iis quæ proximo colloquio dicebas, quum indicarem quæ cum papa egeram, & scripto tradideram, non videtur frater Rex còditiones accepturus esse, quia de duce Aurelio sententiam mutauit. Quamobrem siquid amplius de illius consilio & voluntate habes, libentissimè audierim. Respondet Velius tantulum intercessisse temporis ex quo hæc de Aurelio difficultas suborta fuerat, vt ipse satis intelligeret nòdum quicquam à Gallia potuisse afferri, quum vix ad aulam peruenis-

1536.

se posset is qui literas perferebat. Quibusquidem literis, inquit, non dubito quin vehementer ille commouetur, quas tam parum cohærere videbit cum iis quæ perlata ad eum antè fuerant, & quæ ille cum summa læti animi significatione responderat, denique cum iis rebus ad quas gerendas suam operam conferre se velle ostēderat, atque etiamnum vellet, si modò quæ de duce Aurelio conuenerant præstare non recusares. Tum ille, Neque illius res gestas, inquit, damnare, neque meas in abdito collaudare est animus. Itaque gratissimum mihi fuerit, si tu & Matisconensis coram ista audiat: sequimini me quæso ad papam, illic quæ mea sit sententia planè accipietis. Hæc loquutus, Venetis etiam oratoribus se ut sequantur iubet. Ita cubiculum consistoriale vnà ingrediūtur, vbi solet papa ornatu pontificali indui. Ibi cardinales offendunt qui papam præstolabātur: cum iis amplius quadrantem horæ stans & confabulans consumit. Interim certiore de illius aduentu papam faciūt, cuius adhuc ignarus erat. Papa misso nuntio rogat num velit ad se in cubiculum: ille se præstolari malle respondet. Paulo post descendit papa, & vnà profecti ad extremum quendam lectulum qui in cubiculo erat, se applicant & inniuntur. Ibi Cæsar se de maximis rebus coram sanctissimo atque amplissimo cardinaliū collegio agere velle ait. Ad hæc papa reliquos omnes cubiculo excedere iubet, sed ille ut vniuersi maneāt summopere rogat: non recusare se quin omnibus audiētibus loquatur. Tum cardinales collecti eos semicirculi instar cingere cœperunt, in quorum media turba stabant oratores Galli, ponē orant Veneti, postremò magna oratorum, antistitum, ducum, comitum, baronum & clarorum hominum multitudo.

*Cæsar apud
papam & car-
dinales oratio*

TUM Cæsar manu pileum tenens docere cœpit duas præcipuè causas esse cur hunc venisset. Vnam, ut beatos sanctitatis Romanæ pedes adorantis cultu deoscularetur, quod se suæque illi dicaret, atque ab eo peteret ut concilium vniuersale conuocandū curret. Quam ad rem quum eum non modò attentum, sed etiam summa alacritate & cupiditate præditum reperisset, magnam se illi gratiam habere, quod tam felix exordium fecisset, quodque proximo cardinalium vniuerso cœtu coacto id fieri oportere constitutum esset: maecte ergo esset tam egregia voluntate, & rem orbi Christiano tam necessariam pergeret promouere: se quidem omni studio & opera tam sancto operi prouehendo libentissimè inseruiturum. Alteram sui aduentus causam esse, ut illi planum faceret quàm semper quod commodo Christiani nominis facere posset, amicitiam bonæ fide cum Gallo colere cupiūset, neque verò sibi graue futurum fuisse, si nunc demum totum illud negotium felici & optato exitu concludi potuisset. Verum se Galliæ Regem tam iniquo semper vsum fuisse, ut nunc cogeretur tum vitæ suæ totius tum omniū quæ sibi cum illo intercesserant, audiente sacro cardinalium collegio, principum & dynastiarum oratoribus cæterisque ornatissimis & clarissimis viris qui illic astabant, rationem reddere, ut perspicuum sit vtri iustior causa de altero conquerendi data fuerit: sibi veniam dari, si prolixior in narrando videretur, petere, tum propter magnam rerum varietatem, memoriæ imbecillitatem, tum corporis sui non valde firmam valetudinem. His ad sui purgationem allatis, narrationem iam inde repetit ab eo quū Maximilianus Cæsar & Ludouicus Galliæ Rex nuptias fieri constituissent, quibus Claudiam Ludouici primogenitam, quæ postea Galliæ Regina fuisset, sibi qui Maximiliani nepos erat, nubere oportebat. Docet quemadmodum quoniam Ludouici culpa hæ nuptiæ factæ non fuerant, Cæsar indignatus bello illato Mediolanum illi ademisse. Aliquāto post se quindecim annos nato Franciscus regno successisset, quicum ipse societatem & fœdus inire cupiūset. Quanquam autem tum primos adolescentiæ annos agebat, tamen satis intelligeret quanta sanguinis propinquitas sibi cum eo ob Mariam Burgundam auiam intercederet. Quibus causis adductus amplissima & nobilissima legatione missa (ad quā confanguineum comitem Nassauium adhibuisset) fœdus cum illo renouasset, atque amplificasset, quum quidem de Regis gloriæ se ducenda actum fuisset. Postea expeditione Mediolanensi Rex victoriam consequutus fuisset, qua nihil sibi iucundius potuisset accidere, atque auo Maximiliano non obtemperasset, à quo ut eum pro virili impediret, iussus fuerat. Nihilo secius postea Rex nouas secum pactiones inire studuisset, dum in matrimonium modò primogenitam Ludouicam, modò (hac sublata facultate) alterā Carolam dare cogitaret, à se tum contendisset, ut coniunctis copiis bellum cum Anglo ad Tornacum Neruiorum recipiendum gererent: id quod illi dissuasisset, atque ut eo conatu

conatu desisteret, suis precibus effecisset. Haud ita multo post quum sibi ob Ferdinandi Arragonie Regis mortē in Hispaniam nauigandum esset, quo sibi à Rege nihil esset metuendum, de integro pacisci coactus fuisset: cuius rei ne iniquissimas quidem condiciones recusasset, ut illi centies millenorum coronatorum annuam pensionem ex Neapolitano & Siciliensi regno persolueret. Deinde mortuo Cæsare Maximiliano, ambo ad summum Imperatoriae dignitatis gradum eniterentur & contenderent. Ibi verò verborum saepe admodum oratione demonstrare cepit, quam graues sibi ac iustas fuisse causas putasset, cur hanc dignitatem præ cæteris peteret, quam tot ex suis maioribus tenuisse recordaretur, ut scdam suæ familiæ maculā inustus videretur, si ad hanc consequendam non omnes ingenij vires & nervos contulisset, quæ iam velut auita & gentilitia facta esset. Neque tamen idcirco grauiter se tulisse quod competitorum Gallie Regē haberet: qui etiam oratori quem apud eum habebat non semel dixisset, hanc Imperij petitionem esse velut amatoriam quandam inter riuales contentionem, qui eandem amicam ambirent: ut vno assequuto nihil causæ esset cur alter ad simultatem vllam exercendam commoueretur, sed primam inter se beneuolentiam & necessitudinem integram nihilo secius tueri deberent: atque hoc idem sibi videri. Illum tamen post blanda huiusmodi verba sibi Cæsari designato amplitudinem perpetuò inuidisse, ad scdus renouandum etiam mutatis conditionibus & forma compulisse, ut Renatam gloriæ, hodie Ferrariæ ducissam, vxorem ducere cogeret: neque dum satis illi fuisse, verum eò etiam venisse, ut obfidibus datis huic scderi cauendum esse instaret: id se, quoniam summæ iniquitatis esset, recusasse: Regis tum in Germania oratorem multa valde culpanda clam machinatum fuisse: quæ tamen vtrū ipsius Regis mandato fierent, se nec scire nec affirmare velle. Vnum se certò pronuntiare, oratorem ipsum sibi in os ausum fuisse dicere, Regem, nisi qua ratione postulabat scdus confirmaretur, nō posse fidem habere sibi in animo esse illud obseruare. Vtunque tandem esset, tum cepisse Gallum quam malo esset in se animo non obscure demonstrare, atque de re Neapolitana cogitare: quid porro aut qua ratione, se nihil amplius dicere constituisse. Addebat insuper quemadmodum Rex vna ex parte Robertum Marcanum hominem idoneum ad nefarios conatus persciendos, & tanquam selectum ex animi sententia organum (qualis etiā esset dux Gueldriensis in re propemodum eadem, his enim duobus Gallus & maiores uti consueuissent, quorum opera sibi & suis ab omni vetustate negotium facescerent) ad bellum sibi inferendum excitasset. Alia ex parte eodem tempore Albretum impulisset, ut regnum Nauarræ recipere conaretur, tanquam ei auxilium ad eam rem ferre liceret, quod pacto ab illis inito cautum esset ut Cæsar cum Albreto decideret. Quod se nunquam recusasse affirmaret, sed ipsi tantundem daturum se promisisset quanti esset ipsum Nauarræ regnum.

Ita bellum exarsisset (quo tempore Lutherana hæresis in Germania cepit grassari, in Hispania verò, dum abesset, rustici tumultum excitarunt) quod ad Papiensem pugnam gestum est, quum Rex in suam potestatem prælio superatus venisset. Quem postea dimisisset certis tamen conditionibus, quæ dimissionis pacto ad Madrillium inter delectos vtrunque viros facto comprehensæ fuerant. Quod quidem pactum non modo delecti illi accuratè seruatum iri polliciti essent, sed ipse Rex ad Crucifixi quandam imaginem, quam quum iter vnà facerent, obuiam fortè habuerant, iureiurando confirmasset. Qua causa adductus ita fore sperasset, quanuis antea certior fieret Regem non nemini indicasse, nihil se eorum quæ polliceretur præstiturum esse: atque hæc vna vera eius fuisset oratio, qui nihil omnino præstitit nisi priusquam dimitteretur: quæ omnia tandem leuissimo prætextu eluderet, quum his conditionibus se stare posse negaret. Quum deinde vrgeretur, rediret ergo captiuus in Hispaniam, uti antea fuerat, quando promissa præstare nequireret: responderet fidem se in hæc verba non dedisse. Tum scdus a Rege quod sanctum appellarunt, factum fuisset, ex quo sibi denuntiaretur ut liberos Regios restitueret, quasi magicis quibusdam artibus & incantationibus eos allexisset, ac non obsides datos accepisset, quibus de pactionis constantia caueretur. Quos quia non reddiderat, neque sacri scderis præcepto obtemperauerat, bellum conflatum fuisset: quo Rex ut antea Albanie ducem, priusquam bello caperetur, sic tum Lautrecum Neapolim cum exercitu misisset, vbi interiit. Postea Sampaulium misisset qui Insubriam in-

1536. festis copijs ingrederetur, vbi captus est: quo fere tempore ex Italia se in Hispaniam nauigasse reminisceretur. Ibi verò Rex, qui antea semper quiddam tentare solebat, priusquam de pace agendum sibi existimaret, tum demum pacem esse faciendam non omnino denegauisset.

TVM téporis pactum Cameracense constitutum esset, quod ipsum quoq; parum sincere seruasset. Quinetià quum postea fama latè iactaretur Turcam maximo apparatu bellico rursus in Germaniam impressionem moliri, atq; ei ipse obsistere cogitaret, Rex multa in se grauiora dixisset, occasione inde captata q; accersitus nō fuerat, se non indignum esse qui accerferetur dictitasset, affirmassetq; se nō alia de causa hanc expeditionē nullis adiunctis socijs suscepisse, quàm quòd reliquos principes Christianos aspernaretur, ambitioneq; ac studio monarchiæ occupandę teneretur. Quas quidem obtretationes se in præsentia diluere velle dixit. Ac primū quidē de ipso auxilio quod Rex se laturum esse promississet, eo se vti noluisse pronūtiavit, propterea quòd Ballanconio, quem eius rei causa miserat, ille respondisset se in Italiam auxilio venturū cum quingenta peditum millibus, equitum fere quatuor millibus: quæ omnia ipse nec ad suam utilitatem priuatam nec ad Italiæ quietem accommodata esse iudicabat. De monarchiā, si eam affectasset, affirmavit Regē nunquam impediturū fuisse, qui contrā suum aduersus quosuis auxilium & opem promittebat, dū Mediolanensem ducatū obtineret. Continenti deinde narrādi serie exposuit, se, quum ē Germania rediisset, fœdus Bononiæ ad defendendam Italiam percussisse, qua de re ille grauius conquestus esset, quum tamen nullam conquerendi de se iustam causam dedisset: hoc enim fœdus & bono consilio & cum principib. Christianis initum fuerat. Quib. dicendis eum oris habitū pręse ferebat, ex quo & ijs quæ non semel dixerat, appareret Regem ab eo perstringi, quòd fœdus cū principib. non Christianis percussisset. Addidit quēadmodum Rex de nece Mervillij cōquestus esset, qui ducis Mediolanēsis iussu rectē cāsus fuerat, vir sceleratorū consiliorū autor & machinator. Has querelas inde ortas esse dicebat, q; ille maximē sibi occasionē præberi vel prætextum optabat, quo pacta proximē inter se constituta violaret, quę etiā iudicari faciliē poterat qua fide ille seruaret ac tueretur: qui quum inter cætera nihil se in Germania moturum promississet, is tamen cū alia innumera molitus fuerat, tum verò Hassiæ Lantgrauium ad Wirtembergicum tumultū excitasset. Quod ne ipse quidē inficiari posset, quippe à quo pecuniæ ad rem conficiendam suppeditatæ fuerint. In Italia porro non magis sibi temperasse, quin multa egerit contra quàm pactorum ratio postulat, maximē paucis abhinc diebus Tintivillani opera, atq; etiam antea quum ipse expeditionem in Africam institueret. Docebat enim quēadmodum tūc temporis Rex vt se metu suspensum teneret, maximum belli apparatus quasi ex aduerso ipse quoq; fecisset: quanquam illo faciliē postea destitisset, non illud quidem vt sibi gratum faceret, sed quòd proprijs rationibus magis accōmodatum putabat, si ipse periculoso bello suscepto maximos sumptus faceret, quo, vt nihil grauius accideret, se postea ille infirmiori vteretur. Adiecit insuper grauissimam querelam, quòd Rex contra pactiōnem nonnullos ex suis per vim in ergastulo nautico haberet, hanc solum causam habens quam afferat, quòd ipse nonnullos Gallos repræsentare non posset, qui in suis triremibus à reliqua classe vnā cum Portundo decessissent. Quos tamen ipsos restituēdos statim curasset atq; in sua manu habuisset, nempe post victoriam Tunetensem: vt ex ea hoc saltem boni ad Regem priuatim redierit. In quo ne illud quidem se inficiari velle dixit, quin suos etiam post illam victoriam à Rege redditos habuisset: sed subijciebat tamen quēadmodum ille semper nouam expostulandi occasionem aucuparetur, qui per Velium oratorem à se petiisset alios quosdam captiuos reddi, qui in Antonij & Andreæ Aurix triremibus detinebantur: qui tamē ob aliam quàm ob belli causam in vinculis erant, quicquid vt dimitterentur multa contentione opus erat.

MORTVO deniq; duce Francisco Sfortia vel sibi vel vni liberorū ducatum Mediolanensem petiisset: cui ita respondisset ipse, faciliē vt quiuis intelligeret quantopere paci studeat. Etsi enim Rex prorsus omni iure cesserat, multaq; & grauissimæ extarent causæ cur sibi seruandum censeret, non tamē omnino voluisse denegare. Hoc quidem primo loco scire cupiisse, quid Rex in animo haberet de ijs quæ ad Christianæ rei statum pertinent, de cogendo concilio, de Lutheranis ad sanitatem reuocandis, de firma pace

pace in Italia constituenda, quàm magnas denique vires ad bellum Turcicum conferre statueret: quibus quidem conditionibus de Mediolano duci Angolismensi tradendo se assensum fuisse. Quæ sanè postulata tam æqua esse contendebat ut Regi repudianda videri non deberent, præsertim quum ipse à sorore Galliæ regina certior factus fuisset, Regi nihil esse optatius, quàm ut certa pax bona inter se fide cõstitueretur: quod hac demum ratione perficeretur, si ex liberis Regijs vni ducatus Mediolanensis traderetur. Hoc quidem disertè scriptum fuisse fatebatur, Regi magis placere Aurelium id consensui, verum si minus illi obtineret, satis ei futurum modò alteri daretur. Quibus se reb. adductum, tamen si parum sibi causæ dari videbat, cur de Rege bene mereri in animu induceret, qui legatos de pace ad se mitteret (quo tempore ad regnum Neapolitanum & Siciliæ lustrandum duntaxat venerat) interim maximo apparatu bellum moliretur, quin etiam Sabaudum bello lacefferet, nulla consanguinitatis habita ratione, & pacti conditionib. neglectis, quibus nec illi in Italia quicquam mouere, nec Imperij foederatos violare licebat: tamen ut planum fiat se optima quæque cupere, nihilque sibi antiquius esse quàm ut Christiana pax cõcilietur, denique ut tum diuino tum humano iudicio in posterum purgatus esset, coram papa, sacro cardinalium senatu reliquisque omnibus qui astabant, res conditiones Regi se ferre professus est.

VNAM, ducatum Mediolanensem vni ex liberis traditurum se esse, modò ratio reperiatur qua pax firma & perpetua constet: absque eo enim se nihil facturum. Se porro videre non posse qui hoc fieri queat, quandiu Rex hunc ducatu Aurelio petere pergeret, quemadmodum velle videbatur: quod superiorum tēporum euentus satis doceret Regem id non ambire, quasi eo contentus deinceps ab inuadenda Italia temperaturus sit, sed ut hoc quasi gradu substrato altius conscendēdi facultatem paret. Aurelium siquidem Florentinum & Vrbinensem principatum tentaturum esse, cuius vxor esset paparum Leonis & Clementis neptis. Quod si excipitur ducem Aurelium renuntiaturum esse, huic renuntiationi nihilo plus fidei habendum videri, quàm quum Rex ipse idem de ducatu Burgundiæ fecisset. Quamobrē quod in Angolismensis causa tanta cautione facturum esset (& digitum simul cum verbis porrigebat) in Aurelij causa id ipsum ne tanta quidem (brachio exerto) se facturum dixit: idque propterea quod nouam cum Rege pacem facere cuperet, quæ vera pax ac non belli seminarium esset. Atque adeo postulabat etiam ut Rex paciscendo perspicuè declararet qua in re & quibus opibus sibi adiumento esset ad concilium celebrandum, ad eaque omnia quæ ad remp. Christianam reformatam, ad hæreses tollendas & ad bellum aduersus impios populos suscipiendū pertineant. Quæ omnia quum nisi omnibus offensis sublati cõstitui nequaquam possent, postulabat ut Rex primum omnium, atque adeo priusquam de pace ageretur, copias suas à Pedemontana regione deduceret: se enim ni hoc fiat, nec pacisci velle, nec pacem sperare posse.

ALTERAM deinde conditionem ferre cœpit, si quidem Rex priorē non acciperet, ad quam intra viginti dierum spatium responderi postulabat (non quò fortitudinem ille suam iactaret, sed quòd duas acies intra hoc tempus tam p̄p̄inuas fore putabat, ut vix absque conflictu discessuræ viderentur) ut quoniam æquum erat eos caput periculo obijcere, quorum causa tota tempestas exorta esset, sicque humano sanguini parceretur, qui iam nimium multus effusus illorum causa fuerat, hæc litem singulari certamine dirimerent. Id aliàs à quibusdam factitatum fuisse, ut à Davide & alijs: qui tamen reges erant, non alij tamen quàm homines fuerunt, licet cæteris politiores & instructiores. Hac in re etiā addidit, quando multis valde videretur difficile hanc theorian in praxin & vsum producere, quòd innumeræ difficultates extarent in deligendo loco communi & apto ad certamen, sibi nihilo difficilius videri quàm quū locum ad colloquia de pace habenda capere oportet: denique ut illud sit difficilius, iniri tamen aliquā rationem posse, nempe si insula quædam, aut pons, aut nauis in medio flumine ad decertandum deligatur. De armis se facile cõstituturos, ut equis vterentur, se quidem nullū genus detrectaturū, siue gladio, siue pugione indusijs tectos dimicare deberet. Sibi tamē placere, si de certaminis ratione cõueniret, ut victor suas opes papæ traderet, quib. fretus cõciliū indicere, habere, rebelles atque in Ecclesiā cõtumaces ad obsequiū cogere, & Turcæ cõmuni hosti resistere queat. Quas ad res pficiēdas etiā is qui certamine inferior esset suis omnib. copijs victorem

ctorem iuuaret. Quod se facturum iam tum, tanquam re præfenti, papæ & Romanæ fedi recipit atq; obstringit: id præterea postulans, vti ad certaminis pignus Rex Burgundia ducatum, ipse Mediolanensem deponeret, qui ambo victori cederet: vtiq; de his omnibus vterq; idoneis obsidibus datis cauerent.

TERTIAM conditionem de bello gerendo adiecit, ad quam se nunquā nisi coactum descensurum esse testatus est, quod illud tam cruetum fore animo iam cernebat, vt ad victorem parum vtilitatis rediturum esset, hosti verò religionis Christianæ communi hac Cadmæa victoria aditus ad nos lacesseandos patefieret, quum non levis esset coniectura, fore vt propter mutuas clades vltro citroq; acceptas, minus illi obfisti posset quam Christianæ religionis interesset. Quam causam esse affirmabat cur ad tam iniquā conditionem perinuitus deueniret, & necessitate tandem cogi quam diutius detrectare, si honori suo consulat, non esset integrum, qui à Rege tanta cum iniuria prouocatus esset, quo tempore de pace scilicet secum agebat, neq; tamen quenquam cui mandata vel auctoritatem paciscendi daret, mittebat. Itaq; postquam se hac ratione inuitum ad arma compelli videbat, minitabatur se eo animo ad bellum accessurum, vt nulla re postea deduceretur, quousq; ex his alter ad extremam rediret inopiam, miserrimusq; totius patriæ redderetur. Quam acerbissimā & turpissimam cladē certò sciret in Regem casurā esse, sibi diuinam opem adfuturam, quemadmodum antea adfuisset. Cuius tantæ spei tres iustissimas & certissimas causas afferebat, vt de victoria minimè dubitaret. Vnam, quod ius & æquum à se esset, quem nec autorem belli nec aggressorem esse constaret: alteram, quod Rex eo tempore bellum inferret quo sibi commodius & aptius vllum suum non potuisset. Tertiam, quod ciuium omnium, ducum belli & militum eum in se animum & voluntatem esse perspiceret, eaq; rei militaris peritia valere sciret, vt illis maxime de tota re confidendum sibi esse statueret. Quæ omnia in Rege aliter habere affirmabat, cuius ciues, duces & milites eo animo essent, vt si suos illorum similes esse intelligeret, non recusaret quin reuinctis manibus & resti collo innexa supplex ab illo pacem & veniam posceret. Hoc loco perorationis vice testari cœpit, quæ de pace attulerat, nō metu vllō Regis se fecisse, morem suum non esse, vt quum bello inferior sit, ad pacem petendam sese demittat, sed rebus duntaxat secundis: verum occurri optabat malis quæ inde consecutura esse non dubitabat. Tum prolixa oratione differere cœpit infinitam malorum iliadem illinc orituram esse, præter illam innumerabilem Christiani populi cædem, regionum nempe & oppidorum vastitatem, sectarum & hæresum originem, populorum motus & rebellionem: deniq; indignissimam illam necessitatem in quam principes ipsos incidere necesse est, vt se cupiditati & libidini ciuium suorum eorum etiam qui abiectissimi & improbissimi sunt, submittere cogantur: quum pax cōtrā omnia bona afferat. Quamobrem rursus testari cœpit, si qua honesta pacis conciliandæ ratio daretur, eam se minimè repudiaturum esse, neq; ab ea priuati cuiusquam emolumenti causa abductum iri: sic tamen vt Rex, priusquam vlla de pace ineunda oratio instituatur, legiones ex agro Pedemontano deducat. Atq; tum magna voce quum se pacem suadere, optare, petere dixisset, loqui desijt, capite demisso chartulam intuens quam digito circuncunoluerat.

Papa ad Cæsaris orationem responsum.

PAPA Cæsaris orationem subsequi cœperat, vt illius sententiam & cōditiones quas ferebat, verbis amplissimis collaudaret, quum ille inspecta chartula sermonem sic interrumpit. Prætermiseram, inquit, Pater sancte, quum perorarem, te rogare & obsecrare, vt hanc meam purgationem accipias, rationum momenta attentè expendas, & vter nostrum sit in quem culpa conferri debeat. Sic enim te habere velim, si me culpam commeruisse iudicabis, causam me non dicere quin Regem fauore & ope aduersus me iuuues. Sin autem contrā vacare culpa videbor, neq; quicquam quod æquum sit subterfugere, à Rege nullum ius obtineri posse, ibi ego Dei opt. Max. tuam, totius huius sanctissimi collegij, omnium deniq; mortalium fidem aduersus eum imploro. Hac absoluta oratione, papa ad interruptum sermonem rediens, Cæsarem collaudare cœpit, quod eius verba & conditiones ad pacem spectarent: cuius Regem etiam non minus esse cupidum confidebat, qui suam hac de re iam voluntatem patefecisset. Quamobrē sperare se neque ad bellum neq; ad certamen singulare illos esse venturos. Quod si alterum optandum esset (quod tamen Deus auerteret) sibi tamē ita videri, quum præcipua essent reip. Christi-

Christianæ columina, non tantum calamitatis ex bello etiam calamitosissimo ac funestissimo quātum ex singulari certamine accidere posse, si quidem alter ex eis (quod metuendum videretur) aut fortasse etiam vterq; interiret. Quæ quum ita essent, suadebat ut relictis duabus istis conditionibus ad tertiam animum conuerterent, ut pacem atque amicitiam inter se constituerent. Ad hanc rem perficiendam se quicquid gratia & autoritate apud vtrunq; posset, adhibiturum esse, eoq; consilio ex sententia fratrum sanctæ sedis cardinalium medium se, ut in neutrum propenderet, absque partium studio tanquam vtriusq; ex æquo patrem seruaturum, ut sic neutri suspectus rem facilius ad eum finem perduceret: in quo fore speraret ut se æquos, quemadmodum cupiebat, præberent. Hoc quidem testabatur, si alter iniquum se & præfractum præstaret, se omnino facturum ut Ecclesiasticæ disciplinæ censura atque autoritate vteretur. Hoc responso Cæsar sibi abunde satisfactum esse præ se tulit, manumq; illius submisit deosculari gratias agens voluit.

MATISCONE NSIS postea ad Cæsarem accedens, eius orationem, quia lingua Hispanica habita fuerat (quam nō callebat) à se minimè intellectam fuisse ait: itaq; ad pacis caput duntaxat responsum esse, ad quam faciendam non dubitabat Regem paratissimum & cupidissimum fore. Cætera collegæ suo Velio relinquere, qui propterea quòd diutius in eius comitatu legatione fungēs versatus fuerat, omnia melius perceperat. Velius interim accedit, sibiq; dicendi potestatem fieri postulat. Cæsar excipit, de pace satis iam multa dicta esse, se non iam verba sed res ipsas querere: addit etiam, quicquid dixerat, se scripto traditurum esse, in præsentia nullam dicendi potestatem factum iri. Tū surgunt disceduntq; papa & Cæsar, sededunt etiam oratores Galli, dū papa pontificalibus vestibus ornaretur. Vbi indutus est, Matisconensis eum adit, rogat operam det ut Cæsar orationem suam, sicuti pollicitus fuerat, descriptam tradat. Idem Velius à Cæsare petit, qui se facturum recipit. Ille opportunum tempus se nactum arbitratus, quòd papa abesset, ostendit, quòd nemo à Rege cum mandatis nominatim de pace missus esset, nullam in eo culpam esse, quum ipse nunquam significasset sibi in animo esse hanc Romæ facere, imò sibi non placere declarasset papæ nuntiari quo loco res essent, donec planè totū negotium transigeretur. Ad ista Cæsar respondet, Iam pridem, inquit, satis noras me huc venire, idq; adeo te monueram ut Regem tuum certiore faceres. Hæc loquutus rursus papam conuenit, atq; vnà missam adeunt: qua finita nostrates legati Granvellanum & Canesium adeunt, qui vultu ipso sibi rem valde displicere significant, se non putasse Cæsarem illuc venisse ut huiusmodi concionem haberet, cuius tamen prima duntaxat pars obseruanda esset. Respondent illi non deesse Regi rationes quibus ad omnes orationis partes respondeat. Ita satis amicè discedunt.

SUB noctem papa Matisconensem ad se accersit, velle se, antequam ad Regem scriberet, cum eo loqui. Paret ille, & postridie ambo legati eum ad prandij finem adeunt. Papa vultu ut ad orationem quadraret, composito, affirmat sibi omnia ista præter spem & contra voluntatem planè accidisse, cui Cæsar nunquam antea verbum fecisset, alioqui se nunquam passurum fuisse, ut hæc loqueretur. Verum quando quæ facta sunt, culpari potius quàm emendari possunt, rogare se illos ut paci quantum possent consulant, quas vellent hisce de rebus ad Regem literas dare, tanta prudentia & dexteritate temperent, ut ea prætermittant quæ prætermitti citra perfidiæ notam posse, & quibus illum potius exulceratum iri intelligerent. Excipiunt illi, quum illa à Cæsare palam in tam celebri hominum cœtu dicta fuissent, vix à se dissimulari, & aliter Regi per literas significari posse: se tamen quàm lenissimè fieri posset, omnia perscripturos. Vereri quidem ne ab alijs illa disceret, ac fortasse etiam alio sensu quàm ab ipsis scriberentur. Sibi enim plerosque nuntiasse quemadmodum à multis variè & à quibusdam in pessimam partem illa accepta fuissent: vnde fieri non posse quin à multis & varijs rationibus ad eum perferrentur. Ex his illorum verbis papa occasionem nactus, se purgare cœpit quòd Cæsari ad eum modum respondisset, se enim necopinantem oppressum fuisse, nec vnquam existimasse aut Cæsarem dicturum fuisse quæ dixisset, aut vllos fore, qui quæ ipse dixerat, in malam partem acciperent. Neque enim sibi animum vnquam fuisse ac ne tum quidem esse ut ab ea libertate discederet, qua uti constituisset, ut neutri parti se ad dictum contineret: sed eam semper atque omnibus in rebus seruaturum. Quòd verò

Regis oratoribus
responder
di potestas nō
fit.

Regis oratores
apud papam con
queruntur.

153 6.

se potestate Ecclesiastica vsurum denuntiauerat in eum qui equitati non acquiesceret, id se ad exhortandi & monendi rationem referre, quemadmodum sui esse muneris intelligebat. Legati gratias illi multis verbis agunt, hoc sic habeat rogant, Regem nō eum esse qui æquitatem vllam refugiat. Tandem significant se magnopere cupere vt ex Cæsare ipso audiant, idq; papa præfente, quo sensu quædam suæ orationis capita velit accipi, vt sic quàm maxima poterit fieri lenitate omnia ad Regem perscribantur.

*Regis orato-
res à Cæsare
quorūdam ca-
pitum explica-
tionem petūt.*

CÆSAR tum in procinctu erat, qui istis loquentibus interuenit, vt papam salutarer. Itaq; legati paulum secedunt dum iterum accerferētur, vt breui temporis spatio interiecto factum est: sed prius à papa monentur ne loquendo Cæsari molesti essent, quod eo die magnum iter ei conficiendum esset. In hunc sermonem primū veniunt, quod Cæsar de duello, siquidem pax componi non posset, verba fecisset: sed an vlla causa vel diffidium intercessisset, cuius dirimendi gratia hoc duellum institui vellet, hoc verò nō satis perspicuè ab eo fuisset explicatum: nisi quod fortè videbatur id dixisse, ne quod bellum ex his diffidijs oriretur, satius esse singulari certamine tolli quicquid controuersiæ intercederet. Quamobrem optare se vt hæc planiora fierent, putaretne Cæsar his verbis Regem singulari certamine à se prouocatū esse. Quod si esset, non dubitare sui principis verbis spondere eum non esse recusaturum, quin ipsum Cæsarem satis reminisci, tale quiddam antea contigisse: nunc verò nihil tale agi, quod sciant: ac ne Regem quidē ipsum in animo habere, aut certè nullam dedisse suspicionem, quasi ducatum Mediolanensem per vim auferre cogitet. Quæ vera esse satis constare ex ijs quæ eorum alter Ve-
lius Cæsari etiam certis latis conditionibus dixisset: ad quæ etiam Cæsar ea respondisset, ex quibus Regi esset satisfactum. Quæ omnia testimonio satis esse posse quod sit Regis consilium. Huc accedere quod amiralio iam inde ex quo Gallia exercitum educabat, Rex (vt sæpe dictum est) disertis verbis vetuisset, nequid eorum quæ à Cæsare tenebantur omnino attingeret: id autem illum nec fecisse nec facturum esse. Quod porro ad ea attineret quæ inter se illi egissent, omnia scripto comprehensa esse: quæ deinde vtrinque sequuta essent, de ijs papam facile iudicare posse, se in hanc sententiam plura nō esse dicturos: id se tantum nunc à Cæsare petere, num eius mens esset, Regi hoc obijcere quod verbis suis non steterit, aut fidem soluerit, aut quicquam fecerit quo dedecus vllum admiserit: deinde num putet Regem hac ipsius oratione ad singulare certamen prouocatū esse.

*Cæsaris ad Re-
gis oratorum
postulata re-
sponsum.*

DVM ista loquuntur, multi in aulam papæ ingrediuntur, sed tamen seorsum nemi ne accersito audiuntur, quousq; Cæsar se ad respondendum pararet. Is tum ait, quoniam pridie vniuersis astantibus atq; audientibus verba fecisset, velle etiam se tum palam respondere, eoq; magis quod multa à se dicta malè accepta fuisse intelligeret. Itaq; propius accedere qui ingressi fuerant iubet, & lingua Italica loqui exorsus narrat quemadmodum à Gallis oratorib. rogatus esset vt planius se aperiret in ijs quæ pridie dixerat, quod multos audiret à se dicta malè interpretari: quibus satisfacere vellet, & apertius quatuor capita quæ pridie sua oratione se complexum recordaretur, exponere. Primo loco quod fusius quæ antea inter se & Regem intercesserant commemorasset, id non Regis accusandi aut culpandi, sed sui purgandi causa fecisse: se vehementer dolere quod sua verba alio quàm quo dicta essent animo accipi videret. Nā de Rege sic se iudicare, vt nihil causæ sibi esse fateatur, cur grauius quicquam in illum dicere velit. Nonnulla quidem minus sibi probari quæ ille dixisset aut fecisset, quibus facile quiescere potuisset, pro ea quæ inter ipsos intercedebat, ppinquitate, proq; eo ac de illo meritis fuerat, & deinceps mereri cogitaret. Verum quicquid à se dictum esset, non sibi fuisse animum vt res acerbiore redderentur, aut amicitia solueretur, imò cupere se (quod etiam perpetuò cupierat) ab illo nulla in re discordare, atq; firmam pacem consequi & colere: id quod erat secundum orationis caput. Hæc se optare, quam putaret sibi omnium rerum maximè necessariam & accommodatam, quamq; si obtineret, tum magnum discrimen publicum vitari perspiciebat, tum priuatim rerum suarum statum, suum decus & quietem in tuto se locaturum confideret: illud certè verum esse, se non passurum vt vi ad eam adigatur & compellatur. Quod si semel suas in Regem copias, vti statuebat, conuertisset, nihil omnino postea obiectum iri quo à re semel suscepta deterreretur, ne si quidem Turcam cum vniuersis copijs in suas regiones, quas ponè relinqueret, impressionem facere audiret: quod

quod satis intelligeret sibi non tantum esse virium ut ambobus simul obfisteret. Itaque potius se de Rege debellando cogitare: quam ad rem se in dies quam maximū posset exercitum conducere, ut totam rem semel transigat, si quidem ad bellum sibi veniendum esse intelligeret. Verū ne eō tandem descendere cogeretur, se omni ratione (uti pollicitus fuisset) operā daturum, omnesq; ex suis ipsius factis facile iudicatuos quā nullo proprio emolumento à pace faciendā alienatus fuisset.

PORRO autem (quod tertio loco dixerat) si nulla ratio ineundæ concordiae posset inueniri, sibi & magis accommodatum & minus damnosum visum esse, ut inter se privato periculo depugnarent, quā ut tot, quorū culpa nulla est, in capitis discrimen vocentur. Id sic accipi se velle, magis quod ita sentiret cōducere, quā quod Regem provocasse vellet, maxime coram papa, absq; cuius venia tantam rem aggredi nollet. Præterea se non fugere Regem tum animi tum corporis magnitudine præcellere, qui quantos gerat spiritus, non semel demonstrasset: ut non temerē sibi cum eo congregiendum esse iudicaret: quum præsertim nullam extare necessariā causam perspiceret, nisi ut maiori malo obuiam iretur, si quidem impendere appareret, aut maius incommodum vitaretur, cuiusmodi est bellum Christianæ Ecclesiæ intestinum, cuius probabile esset interitum vel certē labefactionem & inclinationem maximam inde consequi debere. Ibi tum in eam narrationem denuo ingressus est, quam superiori die instituerat, de malis quæ iam contigissent, & contingere deinceps ex mutuo bello possent, contra etiam de commodis quæ ex pace & consensu vero oritura essent. Hanc pacem amplissima verborum congerie cœpit prædicare, dum ostendere conatur quantopere cuperet veram illius constituendæ rationem inueniri, idque ut simul dissidium Regis & Sabaudī conciliaretur. Cuius orationis hic fuit exitus, ut diceret, si mutuam inter se, firmam ac tutam fiduciam statuere possent, adeo foelicem ac fortunatam inde plebem Christianam fore, ut nihil supra: quemadmodum contra omnia ex bello infesta & funesta, aditū Turcæ patefactum & ingressum ad nos adoriendos concessum: sectæ Lutheranae & alijs hæresibus facultatem datam, ut non solum impune maneant, sed etiam in dies augeantur: concilium impeditum, sublatam rationem qua isti hæretici ad Ecclesiasticam unionem reducantur, tantam rerum omnium perturbationem, ut principes civium suorum ambitio & libidini subiaceat, antistitum dignitatem, populi fidem ac religionem, Dei cultum penitus extinctum, præter acerbitates illas & miseras quæ ex ira diuina expectari debent & possunt. Quæ omnia tam perspicue propinqua esse, ut mirum videri non deberet si ad hunc modum verba fecisset: propterea quod si duæ acies propius accederent (ut futurum videbatur) tanto utrinque militum numero, ut nulla alia daretur occasio quā linguarum varietas & spes prædæ, nihil tamē expectari posset quā pacem solui. Hanc proinde fuisse causam cur postulasset ut intra viginti dierum tempus Rex copias deduceret: quod quartum fuerat orationis membrum. Non quod sanē hoc suum consiliū fuisset, aut tātum sibi sumeret ut Regi certum tempus præscribere vellet, sed quod satis sciret circa id tempus duos exercitus adeo propinquos fore, ut ægerrimē pacis violationi obuiam iri posset.

PAPA subiicit se quidem boni consuluisse quicquid Cæsar pridie eius diei dixisset, sed multos tamen fuisse qui alio animo interpretati essent. Quare sibi periucundum fuisse quod ea, ut planius intelligerentur, exposuisset, nequis fortē malitiosē ad Regem scriberet, ut acrior simultas existeret, qua mox inter eos pax violaretur. Qua in re sperare se utrunque Regis oratorem fidelem operam nauaturos, se de vno spondere posse, de altero ipsum Cæsarem, (quos iam pridem apud se versantes optimē nouissent) omnia illos ad Regem, ne pax dissiliret, moderatissimē scripturos esse. Respondent illi papam suā auctoritate his omnibus malis remedium inuenire posse, si se communem ambobus partem, ut erat, præberet, seq; ex æquo utrique favere ostenderet. Id papa se recipit facturum, additque, inter cæteras dotes summas quibus ambo principes illi diuinitus pollebant, hanc esse præcipuam, quod cœlesti summi Dei nutu & auctoritate tota res Christiana in eos incumberet: ut quod maiorem sibi laudem conciliarent si rectē se gererent, eo grauiore etiam vituperio digni essent, si quæ res illorum tutela & fidei mandata sit, eius exitium ipsi & interitum afferrent. Quare Cæsarem rogat ut satis habeat, si quæ de pace grauius & copiosē disseruerat, reipsa bona fide præstaret: se quidem bona spe esse

Regem Gallia non fore implicabilem nec morosum, quantum ex ipsius ad se literis coniecturam facere posset. Huic Cæsar morem se gesturum respondet: atque hic rursus enumerare coepit quantum bonorum ex vera inter se fiducia & amicitia emerfurum esset, quanto item studio teneretur ut Rex sibi fidem habere ne dubitaret, idque ab eo summo opere contenderet.

Velius Cæsarem acriter bis urget.

Hic dictis papa & Cæsar iam confurrexerant, ut in discessu se salutarerent, quum Velius alter ex Gallis oratoribus proximè Cæsarem accedit, summis precibus contendit ne recuset coram papa & toto illo cœtu dicere, annon aliquando sibi ipsi confirmasset se Aurelio ducatum Mediolanensem traditurum. Hoc quippe se ad ipsum Regem scripsisse, atque adeo, quum Cæsarem videret in eadem sententia non perseuerare, vereri ne in reprehensionem incurreret, habereturque à Rege homo vanus, qui ista confinxisset. Cæsar ipso vultu satis ostendebat libenter se à respondendo abstinere, ut nihil apertius enuntiaret. Tamen agnouit se id pollicitum fuisse, neque id solum, verum etiam hoc ipsum ad suum oratorem scripsisse, quem in Gallia habebat, qui id Regi significaret: sed tamen sibi nunquam visum, ac ne tum quidem videri, fieri posse ut satis tuta fide caueatur, neque Regem conditiones illas accepturum, quas ipse semper postulaturus esset. Subijcit Velius hanc demum esse rationem qua Rex sibi parum fidendum esse huiusmodi pollicitis statuatur, tantum abesse ut fiducia excitetur & alatur, si hanc conditionem ferret, quam nollet aut non putaret præstari posse. Præterea se ab eo semper audivisse, nullas condiciones nisi equissimas adiuncturum, quum Aurelio ille ducatus traderetur, sed nonnullis in rebus de iure suo, rationibus & nomine decessurum. Ibi Cæsar purgat se, quod Rex in tempore conditionem non accepisset, quod etiam copias in Italiam traduxisset, quod innumera damna Sabauda intulisset, cuius iniurias negligere sibi nefas esset, non solum propter summam coniunctionem, sed etiam quia in sua cum clientela haberet. Esse enim mutue obligationis ius inter eos qui in clientelam alij alijs se dant & accipiunt, ut alij vicissimaliorum salutem etiam capitis periculo tueantur. Postremò de ducatu illo nunquam se concessisse, nisi ea lege ut omnes foederati & socij ratum haberent: qui quidem totum illud vehementer improbabant, incendium novum Italiam sic occupaturum esse ob eas causas quas pridie commemorasset. Quod si Rex duci Angolismensi hunc ducatum tradi vellet, se ab eo non alienum fore ijs partim conditionibus, quas iam tulisset, partim quas adijceret quum res conficienda esset. Nam de Aurelio non esse iam quod quis loquatur: in quo præter ea quæ commemorasset, hoc incommodi esse, quod omnino Regias partes foueret ac tueretur, quum Angolismensis, ut Regi cupiat & studeat, tamē ducta vxore, quæ Cæsarianarum partium (utpote sua nepte) non magnum haberet pondus, sed res pari propè momento essent. Velius iam os aperire coeperat, ut doceret hac suspitione & mentione studi partium nec statui nec indicari ullam fiduciam: præterea ipsum, quum Aurelio Mediolanum polliceretur, ne verbo quidem eius conditionis meminisse, ut foederatis probaretur: quum Cæsar manu silentium imponens ad papam conuersus, Annon bellum est, inquit, quod Gallia Rex mihi orandus est ut ducatum Mediolanensem vni ex suis liberis tradi assentiatur? Annon valde æquum est quod isti me cogere volunt, ut illis, tamen si non sunt mei ex sorore nepotes, aliorum arbitrio patrimonium heriscam?

Cæsar tandem se aperit.

Hoc dicto petita venia à papa discedit, neque oratores nostrates amplius loqui passus est. Qui tamen partim ut papæ monenti obtemperarent, partim quod paci studerent, multa quæ audierant prætermiserunt, neque omnia ad Regem perscripserunt, veluti de singulari certamine, quo gladijs, vel ficis, indusijs tecti pugnarent, gestum, actionem & verba quibus usus fuerat, dum suorum virtutem magnifice efferreret, Regios parui penderet, seque, si suos illorum similes esse intelligeret, victis manibus supplicis instar à Rege veniam petiturum esse: item illud, quum Regem diceret monarchiam se illi conciliaturum, quod tamen postea correxerat: aliaque permulta, quæ facile perspiciet, qui hanc Cæsaris concionem cum capitibus scripti conferre voleret quod postea à Rege missum est: is enim tantum ad ea respondit quæ ab oratoribus suis scripta acceperat.

Cardinalis Lotaringus à Rege in Italiam de pace missus.

De ista gerebantur, cardinalis Lotaringus ad Cæsarem cum mandatis missus fuerat, sicut antea demonstratum est. Ac tamen post illius discessum Rex de illa mutatione & ijs quæ Cæsar dixerat, certior erat factus (quibus tamen de rebus nihil certi priuatim acceperat

perat neq; à suis oratoribus neq; à Cæsariano quem apud se habebat) non tamen idcirco ipsum Cardinalem reuocauit, idq; eo consilio ut quicumq; esset rerum exitus, causam suam Deo tum hominibus probaret, ac nullis non constaret se nunquam pacis condiciones recusasse, sed quacumq; potuisset ratione expetivisse. Cardinalis decimo octavo Aprilis die vesperi ad eum locum ubi nostri castra habebant, cum literis fiduciariis peruenit: amiraglio quæ mandata ad eum habebat exponit, cauere ille summa diligentia nequid innouaret, locum commodum deligeret in quem copias suas tuto deduceret, ne deniq; ulterius progrediretur, donec aut à se literas ex eo loco acciperet quò proficiscebatur, aut aliud à Rege mandatum afferretur. Hoc accepto nuntio amiralius maxima perplexitate afficere cepit, quam rationem in rebus gerendis sibi sequendam esse statueret. Nam certis nuntiis exploratum habebat Cæsarem magnos belli apparatus facere, pacis verò spem esse perexiguam: itaq; maximi periculi rem esse iudicabat (præterquam quòd existimatio & honor illic agebatur) pedem referre, aut saltem eodem loco in ipso victorie cursu exercitum sistere. Rursus verò animaduvertebat, idq; ob oculos sibi continenter statuebat, si exercitum promoueret, acceptis illis à Rege literis ac mandatis quibus id facere vetabatur, etiam si feliciter omnia cederent, Cæsarem, quod de ducatu Mediolanensi promiserat, si retrahere vellet, hunc prætextum allaturum, quòd pactione facta à nostris nouum aliquid designatum esset. Quod factum non dubium esset quin vehementer Regi improbaretur: qui quidem in primis illud cupiebat, ut suum amica potius pactione recuperaret, quam armis experiri cogeretur: quòd si ferro decernendum aliquando esset, cum tam perispicua iuris & æquitatis specie faceret, ne cui obscurum esset nihil non à se tentatum fuisse, ne ad hanc necessitatem veniret. Quamobrem concilium aduocat, ut de re ad omnes ordinum ductores referret. Coacto concilio literas recitari iubet, item fiduciaria mandata quæ ex cardinalis ore scripto excipi curauerat: sententias deniq; rogat. Dicuntur à nonnullis breuissimæ sententiæ, ubi disertum extaret principis mandatum, non consulto, sed facto & obtemperato esse opus. Addunt alij incertum esse & ancipitem rei exitum, qui si parum felix esset, nihil fore quod excusaret is qui contra imperium pugnasset. Bu-
 30 rius rei machinariæ præfectus, qui Vercellarum situm explorauerat, sententiam rogatus, confirmat sese intra proximum diem tantam muri partem deiecturum esse, ut magno oppidanorum incommodo & iniqua conditione oppugnatio fieri posset.

Amiralius animi dubius ac pendens.

*Galli quid facto opus sit de-
 liberant.*

OBICIUNT alij non satis esse murum labefactari, rationem habendam esse quo numero essent propugnatores, quanta esset nostrorum multitudo, eorum denique qui non procul subsidio erant, quibus freti oppidani acriter propugnarent. In oppido tria hominum erant millia, ex quibus mille erant Germani: nostri non plures erant sed decim peditum millibus, equites septuaginta cataphracti, & centum arcitenentes ex ipsius amiraliij turma: ex turmis Ioannis Pauli & marchionis Salussij circiter quadraginta cataphracti, bis totidem arcitenentes: ferentarii ad numerum ducentorum: reliqui nobiles qui nullo autoramento ad famam tantum & nominis claritatem querendam venerant, fere sexaginta, reliquæ copiarum tam equitatus quam peditatus cateruatim alijs atque alijs diebus accedebant. Antonius Leua quatuor passuum millia à nostrorum castris castra habebat ad flumen Sesiā cum fere quatuordecim peditum millibus & equitibus ad numerum sexcentorum. Inde facile poterat oppidanis, si primo impetu non expugnarentur, subsidium & com meatum mittere, nostros verò pabulatores & frumentatores impedire: aut dum nostri muro succederent, aliunde veniens prælium committere, aut denique flumine alibi traiecto Taurinorum oppidum non satis adhuc munitum occupare. Denique ut Vercellæ prima oppugnatione caperentur, ibi imponendum erat præsidium, ut exercitus eo infirmior fieret, unde periculum & iacturæ hominum & ignominia sequeretur. Ad has difficultates non deerat quòd à quibusdam responderetur, posse exercitus parte oppugnari Vercellas, dum reliqui hostem transitu prohiberent. Quod si tam feliciter succederet ut caperetur oppidum, tum verò, quemadmodum à Rege iubere-
 40 tur, nostrorum copias illuc & in alia oppida deduci tantisper posse, dum nuntiaretur quid cardinalis cum Cæsare egisset.

HÆC sententia multis non displicuisset, si res ante cardinalis aduentum aut saltè antequam Antonius Leua eum aduenisse audiret, confecta fuisset. Verum amiralius iam Antonium de cardinalis aduentu certiores fecerat, & tuto transeundi facultatem illi dari

ducemq; itineris præberi postulauerat, à quo ad Cæsare deduceretur. Quib. reb. fiebat, vt si Vercellarum oppugnationem tentarent, neq; conata perficerent, nihil amiralisio su peresset quo se purgaret, Cæsari porro prætextus, seu feliciter seu malè pugnatum esset, præberetur, vt irritum faceret quicquid esset pollicitus. Quamobrem omnium sententia fuit Regi parendum esse, & exercitum reduci oportere. Annobaldo vltius progredi- endum esse non videbatur, sed nec recedendum etiam suadebat, ne hanc sibi concilia- rent ignominiam, neque gloriaretur hostis id sui metu ab illis factum esse. In eius sententia omnes discesserunt, vt vbi erant, eodem loco tantisper subsisterent, dū cardinalis ex An- tonij Leuæ exercitu quid facto opus esset scriberet: vt si tum recedendum esset, id hostis rogatu & consensu factum videretur. Hic nuntius & nuntiantis aduentus magnæ mili- tum parti, qui iam Vercellas animo captas gerebant, & quos prædæ spes erexerat, mini- mè iucundus fuit. Hi quo magis transire vetabantur, eo ferocius se iactabant, & ad vallū duci postulabant, tantaq; inter se confidentia loquebantur, vt multorum ea sit sententia tum ex nostris tum ex hostibus, illos oppidum, si permissi essent, expugnatos fuisse.

Cardinalis ad
Antonium Le-
uam accedit.

CARDINALIS ab Antonio Leua summa humanitate exceptus mandata exponit, docetq; quemadmodum Rex roganti Cæsari morem gerere non recusaret, qui vt mu- tuam amicitiam & pacem ei gratissimam esse constaret, nolisset hoc denegare, vt exer- citum suum gradū sistere iuberet, licet id à se vix fieri, tam propinqua spe victoriæ, abs- que nonnulla existimationis iactura intelligeret. Itaque tametsi hac victoria facile recu- perare & obtinere posset quicquid à Sabaudis per vim & iniuriam occupabatur, nolu- isse tamen suum ius ita armis exequi, vt rationem ineundæ & confirmandæ pacis tolle- re videretur, qua ipsum quoque Sabaudum comprehendi in Cæsaris gratiam non re- cusaret, malletque vltro ijs quæ sibi iure vindicare posset, cedere. Ad ea cardinalis ver- ba satis humaniter respondet Antonius, non tamen vt victoriam tam esse certam fate- retur. Simul quædam ab illis constituuntur, ne Leua citra Sesiā transiret, amiralisio trans Doariam exercitum reduceret, quoad renuntiaretur quid cardinalis Romæ cum papa & Cæsare egisset: illos enim adhuc vnà se reperturum esse cardinalis sperabat. Hæc ad amiralisium perferuntur vnà cum literis quibus denuo Regis mandatum perscribeba- tur. Is tum vt morem gereret, tum quòd nostrorum exercitus loco valde angusto con- federat, quicquid tribus aut quatuor oppidis Monferratenfis ditionis cingebatur, in quibus hostes præsidium habebant, quibus facile erat maioribus copijs introductis no- stris in comœatu ducendo negotium facessere: optimū factū esse iudicauit vt copias ad Sangermanum reduceret. Illic enim sperabat Ivreā oppidum sibi commodo fore, ro- tamq; illam vallem quæ ad Heluetios spectat, vnde milites Regi educerentur, si quidem bellum produceretur, & Taurinis, si opus esset, subsidium mitteretur.

Amiralisio ex-
ercitum redu-
cit.

Cæsar Roma
discedit.

CÆSAR oratione illa habita, qua suam mentē (vt demonstratum est) explanauerat, Papæ valere dixerat, & nulla mora Roma egressus Cannesium & Granvellanum reli- querat, qui à papa subscriptum libellum afferrent, quo se neutri fauere velle nec causæ immiscere testabatur. Cum ijs regij oratores ita suadente papa adhuc de pace egerant, neque omnino de spe deiectionis fuerant. Quinetiam quum sibi testificationis illius exem- plum (quemadmodum Cæsar fuerat pollicitus) dari postularent, responderat Cæsarem grauiissimis & iustissimis de causis sententiam mutasse, illudq; exemplum in Galliam ad Leidekerkium misisse, qui Regi illud recitaret, quique, siquid inesset acerbius, oratione mitigaret, vt ne hoc inceptum negotium interromperetur, sed ad optatum finem perdu- ceretur. Hoc responsum & quæ Cæsar ad sarcinendam offensionem adhibuerat, Velio- spem faciebant fore vt tandem aliquid melius eliceretur. Itaq; existimare cepit vel Ca- sarem arrogantioribus verbis vsum palam fuisse, vt ostenderet regiū exercitum sibi non esse formidini, neq; quicquā à se per vim extorqueri posse, & hac oratione heroici animi laudem quærere voluisse, vt hac ratione videretur quasi aduerso libramine bellum Sa- baudis à Rege illatum designasse: vel cardinalis aduētū (quem propinquum esse sciret, & quocum omnia commodè transigi possent) impulsū hæc dixisse, vt Italicis dynastis & alijs fœderatis occasio daretur, cur existimarēt nullum antea promissum inter ipsum & Regem intercessisse.

HANC Velij spem non mediocriter alebat papa: itaque quòd verebatur ne car- dinalis hac in itinere accepta de Cæsaris oratione fama confestim in Galliam reuerteretur,

retur, nuntio obuiam missō suaſerat ut inceptum iter absolueret. Regem etiam per literas monuerat & orauerat, ut quauis illa Cæsaris verba duriora viderentur, moderatè tamen responderet, ne res magis ac magis exacerbaretur. Interim tabulæ afferuntur pæ signo confirmatæ, quibus se neutri parti addictum esse testabatur. Eorum summa hæc fuit: papam vehementer dolere tam exiguum esse Cæsari cum Rege consensum atque fiduciam, tam apertam mox futuri belli significationem præberi. Et quoniam fides inter eos sequeſter esse cuperet, palàm se neutrius partes sequi testificari, neutri se nec opibus nec consilio fauere in re bellica decreuisse, neutrius nomine milites ad bellum conscribi in suis possessionibus passurum, apud se neminem vllius ordinis aut conditionis habiturum, qui ad alterius partes se pellicere tentaret, neutrius milites sua oppida munita aut arces ingredi permissurum, sed suorum aut mercenariorum præſidijs se illa firmaturum. Per totum hoc tempus nulli prohibitorum fœdus ingredi quod ad defendendam Italiam initum esset: controuersias interim suas & contentiones dilaturum, nempe cum Ferrariensi in annum, cum Vrbinensi & filio de ducatu Camerino, in semestre tempus: quod auxilium Clemens papa quinque Heluctiorum pagis promississet aduersus reliquos qui ab Ecclesia Romana descuerant, illud se polliceri: pecuniæ quandam non mediocrem summam, quæ ad omnes casus parata esset, iam tunc depositurum.

Papa scripto se neutrius partes sequi velle demonstrat.

Hæc chirographo confirmata, & sibi tradita Cannesius & Granvellanus accipiunt, Romæque egrediuntur, atque vnâ cum eis Velius, & Senas, vbi tum erat Cæsar, veniunt. Illuc etiam venit cardinalis Lotaringus: qui hoc sibi tantum negotij primo aditum iri credebat, ut salutato Cæsare, mandata in pomeridianum tempus reijceret, quòd iam adeundæ missæ tempus esset. Verum quum illum salutasset, sui que aduentus causam leuius tantum significasset, ut commodissima oratione, quoad poterat fieri, vteretur, neque præcipuam adhuc mandatorum partem attingeret: Cæsar vltro periuicundum sibi illius aduentum esse respondet, ut perspicuè magis disceret quanam spes firmæ cum Rege pacis absque vlla diffidentia constituendæ daretur. Cardinalis hac oratione audita occasionem sibi arripiendam esse existimat, itaque sigillatim nūtiat quemadmodum Rex in animo haberet se cum eo quàm firmissimis fieri posset vinculis coniungere. Id ut consequatur, & omnibus ostendat quàm sincere se gerat, non solum amiraglio exercitus Pedemontani imperatori vetuisset, ne vltra eum locum in quo tum castra habebat progrediretur, sed etiam inde pedem referre præcepisset: nequid esset quod pacis spem remoraretur aut tolleretur. Hæc si semel constitueretur (ut iam tantum non transacta videbatur, adeo res vsque ad id tempus processerat quum è Gallia mitteretur) nihil illum frustra desideraturum quod in Regis esset potestate. Qui quum audiret illi placere, ut in Argeriana expeditione comitem Aurelium ducem habeat, non esset hoc denegaturus, quin illi dignas tanti Regis filio & pro tanta expeditione copias tribueret. Quum autem omnes quæ adhuc late fuissent conditiones accepisse se ostenderet, præter illam de usufructu, quem certis de causis, quas per legatum exposuerat, sibi semper seruari petierat, iam nunc planè desisteret. Hoc tamen interim postularet (quò omnem omnibus materiem semel præcideret, qua suspicarentur non omnibus numeris absolutam amicitiam inter eos constare) ut usufructus ille sibi concederetur, fide data mox Aurelio filio traditum iri. Quibus confectis rebus illi obuiam, si videretur, Mantuam vsque proditurus esset, aut aliò quò liberet, ut congressu & fide data atque acceptam pacem firmarent, nihilque non faceret quod illi gratum esse & à se ita fieri posse iudicaret, ut sociorum suorum amicitiam minimè violare cogeretur. Quibus omnibus conditionibus tam opportunum ad pacem & mutuam fiduciam aditum patefactum sibi videri affirmabat, ut tametsi in itinere nonnulla intellexisset, quæ ipse Romæ testificans apud papam exposuerat, nihilo tamen secius ad ipsum venire easque explicare statuisset. Quas quidem tam æquas esse asserbat, ut quicquid interim verborum incidisset, non iudicaret tantilla re summum illud bonum interrompi debere.

Cardinalis Lotaringi cum Cæsare colloqui.

Ad hæc cardinalis verba Cæsar maximam eorum partem commemorare cepit quæ oratione sua Romæ habita percurrerat, quibus se purgabat, & causam afferebat cur non tutò se cum Rege decidere putaret. Se enim non videre quemadmodum Aurelio ducatum Mediolanensem traderet, atque adeo omnino non facere se constitui-

Cæsaris ad cardinalis orationem responsum.

se: duci tamen Angolismensi non recusare quin traderet, vnà cum sua nepti, quam illi in matrimonium daret, idque certis conditionibus quæ in agendo constituerentur, modo illic Rex nihil quod curaret haberet. Sperare enim se, ducem Angolismensem, præter intimam illam affinitatem valde sibi obstrictum fore, à quo tam amplum munus acceperit, ita summa pace & coniunctione secum victurum: se vicissim tanta illum beneuolentia & studio complexurum, vt summa quiete hunc ducatum obtinere posset absque vllis præsidijs, quibus populus grauaretur. Deniq; vsum fructum nunquam se Regi nec directò nec alia ratione concessurum esse. Cardinalis demonstrat, si cum Rege agere in animo haberet, nō esse cur hunc scrupulum asferret, aut fidem ab alio quàm ab eo sibi dari postularet, vtpote quicum rem sibi esse intelligeret, & à quo non ab eius liberis, summa omnia iam nunc expectaret. Præterea quū hic ducatus aliquādo Regi, à quo iure tenebatur, ademptus esset, æquitati esse consentaneum, vt quoniam ei non erat restituendus, saltem eius esset statuere vtri ex liberis tradi oporteret. Tum Cæsar interfatus, suum esse hunc ducatum non alterius cuiusquam respondit. Subijcit Cardinalis, Regem ipsum quidem, qui renuntiasset (quod firmum esset, an infirmum, se nūc non agere) videri quodammodo sibi non posse vindicare: ad liberos verò ipsius quod attineret, nemini dubium esse posse quin ad eos hæreditatis iure redeat, quibus nisi per iniuriam adimi nequeat. Qui tamen ne ipsi quidem recusarent ab eo traditum accipere, siue dono siue alia quauis ratione, quā ille præscriberet, modò istud eo modo fieret quem ad modum oratori Regis factum iri pollicitus fuisset. Ad hanc vocem Cæsar homini os præcludit, negat se quicquam viua voce concessisse. Cardinalis quòd nollet primo aduentu spem omnem rei conficiendæ abijcere, speciem obtendere cœpit quasi cum Velio oratore colloqui vellet: sicque ab eo discedit. Cupiebat etiam priusquam res planè in desperationem adducerentur, tempus præcipere quo cursorem nominatim ad Regem mitteret, vt quo loco res aduentu ipso esse comperisset intelligeret: simul etiam vt præteriens amiralium certiore faceret, id adeo ne si tota res possum rueret, ille imprudens opprimeretur.

Cæsar & cardinalis altercatio.

POSTRIDIE mane quū Cæsar in cubiculo adhuc indueretur, redit Cardinalis, renūtiat se de suis mandatis accuratè cū Regis oratore communicasse, atq; ab eo quæ prius acta fuerant audiisse. Omnia verò huc redire deniq; vt nisi de Aurelio quæ cœpra erant, peragivellet, se nihil iam habere quod præterea agat. Illum enim esse veluti fundamentum quod suis mandatis substratum esset, quæ perferenda Rex dedisset, pro eo ac ipse ante se facturum esse recepiisset. His causis adductum rogare vt eius voluntate papam sibi addire liceret, quem certiore de Regis voluntate faceret, quibus conditionibus pacem obtinere contenderet: simul quemadmodum ipse æquissima ista recusaret, queque antea de Aurelio pactus fuerat, retractaret. Cæsar sibi ingratum esse non ostendit quòd cardinalis discederet: tantum causas repetit suprà commemoratas, cur de Aurelio non assentiretur. Quoniam porro inter cætera negauerat se vnquam disertis verbis quicquam promississe, Velius, ad quem res pertinebat ne vanitatis apud Regem argueretur, tantam iniuriam multis verbis deprecatur, ne sibi tanta macula hæreat. Ibi tum Cæsar agnoscit Cannescio & Granvellano hac de re mandata se dedisse, scripsisse etiam ad Leidekerkium, qui Regem de illis faceret certiore. Illum verò conditionem tum quam tulerat, non accepisse: imò planè pugnancia superiori fœderi, si quis verba exactius velit captare, fecisse, qui suum amiraliū quo modo omnes norunt huc miserit: quam rem non nisi indignissimè se ferre posse. Præterea non posse tantam fidem dari, quanta cauedum esse videret in causa Aurelij, vt nimirum sociorum iudicio satis esse videretur. Rogat cardinalis quasnam tandem conditiones addi postularet, eas enim valde iniquas esse oportere, si Rex subire detrectaret, tanta pacis faciendæ & fiduciæ mutuo constituendæ cupiditate tenebatur. Respondet ille, abunde se quid sentiret, papæ significasse, à quo Regem certiore esse factum putaret. Excipit cardinalis vix esse verisimile, eum, quum de Aurelio assentiretur, non præuidisse qua fide caueri postulaturus esset: rogat ne sibi, qui tam procul huius rei conficiendæ causa venerat, quid consilij haberet occultaret. Tum ille negare sibi in animo esse, nisi mandata & facultatem videat, sociorumque sententiam compertam habeat (quibus tamen quod semel probasset, placiturum certò sciret) vt amplius quicquam loquatur. Ad extremum addit, cuiuscūq; ex Regis liberis

Cæsar nouam rationem querit quemadmodum Regis postulata recusaret.

liberis ducatum traditurus esset, ea se conditione facturum, ut noua & mera esse traditio intelligatur, tanquam possessionis clientelaris, quæ ad Imperiale ærarium redierit, cuiusque iustum arbitrium penes se fuerit.

HIS dictis Cæsar ad proficiscendum paratus Senis mense Aprili discedit. Quem quum extra oppidum cardinalis prosequutus eum valere optaret, rogat eum Cæsar ut rediens ad se iter haberet. Cardinalis domum reuersus, antequam Romam iter susceperet, quid colloquendo profecisset ad Regem perscribit, eum quantum potest monet ne ea ad Cæsaris orationem responderet, quibus pax maturius soluenda esse videretur. Eadem opera amiralis etiam de iisdem scribit, quemadmodum se facturum receperat: monet, quicquid à Cæsare vix elicere potuerat, ambiguum fuisse atque flexiloquum, sic tamen ut mox oriturum bellum potius expectandum quam diuturnior pax videretur. *Amiralis Taurinorum oppidum munit.* Amiralis propterea quod literas à Mommorencio tum prætorij præfecto & Galliæ mareschallo acceperat, quibus intellexerat se nihil gratius Regi facere posse (qui tum erat rerum status) quam si loca quedam munitionibus firmaret, ubi dum subsidium è Gallia mitteretur, copias contineret, si fortè Cæsar grauiore exercitu impetum facere institueret: paulo antè Taurinorum oppidum munire cœperat, & Stephanum Columnam cum centum cataphractis & quatuor peditum millibus miserat, qui tum muniendo oppido operam daret, tum ad octo passuum millia citra Padum locum muniendis castris idoneum deligeret, tum denique ne dum pauci per totum hunc tractum præsidio erant, Iacobus Scalengius (quod non mediocriter timendum videbatur) qui Genuam venerat, Mondeuisum, Fossanum & Sauilianum ad defectionem sollicitaret. Quin ipse quoque amiralis Ivræam inspexerat: quam tamen si muniti non posse reperiebat, (sic enim sita est, ut mons vndique eam impendens cingat) tamen M. Antonium Cusanum cum duobus hominum millibus quos habebat, ibi præsidio reliquerat, ut hostem ad aliquod tempus detineret, dum Taurinorum oppidum muniendum curaret.

HOC itaque nuntio accepto opus Taurinis inceptum maturari iubet, & locum vallo fossaq; cingi, quo suum exercitum contineret, si Cæsaris tantæ irruerent copię, ut cum illis aperto loco pugnare tutum non esset. Regem de his omnibus à Marcenescocertiore facit, cui confirmat, si vel menstruum spatium intercedat, non dubitaturum se vniuersas Cæsaris copias sustinere, cuiusque vim à Taurinorum oppido defendere. Postea certior fit Cæsarem summa celeritate uti ad copias augendas & coniungendas, Antonium Leuam in Astisanam transire cogitare ad commeatum à tergo impediendum, Fossanos item à Sabauda ad defectionem occultis consiliis sollicitari. Quibus rebus intellectis, ut etiam totum Padi tractum in fide contineret, equestres Mompesati & summi armigeri turmas cum peditibus Gallis ad numerum quatuor millium & Italis octingentis mittit, qui Fossanum, Vigonem, Sauilianum, Conium, Mondeuisum & alia finitima oppida occuparent. Quæ omnia Regi per literas, quas nono & vicesimo mensis die dederat, significat, quasque à cardinali acceperat mittit. Suadet denique, si Cæsaris conditiones accipere non constitueret, tamen dissimulatione rem in mensem protraheret, interim Taurinorum oppidum ita munitum iri, ut si Cæsar oppugnare aggredertur, turpe illi ac ignominiosum futurum esset. Eiusdem mensis die postremo & nuntius ad Regem peruenit, & ei simul Leidekerkius Cæsaris orator ipsius orationem allatam ad verbum recitat, at non illam quidem qualem Romæ habuerat, sed qualis postea emendata fuerat. Huius exemplum dare, quum rogaretur, recusauit, nec causam cur facere nollet, indicauit, sed eam postea Rex rescivit, ut alio loco à nobis dicetur. Rex ex his quæ tum recitari audierat, tum quæ à suis oratoribus acceperat, responsum conficit. Hoc quoniam ipse scribenti dictauit, qui omnium optimè rem suam narrare poterat, verbo tenus huic loco inferere visum est, atque ea quidem fide ut nihil additum, immutatum aut mutatum sit.

VELLEM res ita tulisset, pater sancte, amplissimi sanctæ sedis cardinales & clarissimi oratores, ut istuc tum præsens adesse potuissem, quum Cæsar longa oratione palam quæ inter nos sunt communia narrauit. Ad singula enim coram respondiissem, ut vos animis suspensis hæerere non esset necesse, qui alterum duntaxat audistis. Sed quum id assequi non potuerim, quod reliquum est, statui scripto ad ea respondere quæ meus honos & rei veritas flagitat. Quod quam mihi difficile sit, satis perspicio, quum nec meis

*Amiralis
Taurinorum
oppidum munit.*

*Cæsariorum
exercitus in
dies augetur.*

*Regis ad Cæsaris
orationem
responsum.*

1536.

legatis Cæsar quod dixerat, scriptum dare voluerit, nec ipsius apud me orator ut vel-
 teras quas acceperat, vel, eas ubi recitauit, exemplum traderet, adduci potuerit: ut ad ea
 duntaxat respondere cogar quæ istinc à meis legatis mihi per literas significata sunt. Tua
 tamen humanitate & iudicij integritate, totiusque amplissimi istius cœtus (cui quæ scri-
 turus sum, ea nota esse & communicari cupio) existimatione fretus, simplicem ac nudā
 ipsius veritatis causam vos attentis animis & omni partium studio vacuis intellecturos
 esse confido. Atque ut inde dicēdi initium faciam, mihi videtur Cæsar mutilos & dimi-
 diatos tantum quasi quosdam annales contexuisse, dum ea excerpit quæ in rem suam
 esse putat, ea omittit quæ mecum faciunt. Quod ut verum esse intelligatis, quum sic ora-
 tionem instituit, ut diceret à se Nassauuium fuisse ad me, quum regnum excepiſsem, de
 amicitia inter nos firmanda missum, id me denegasse credo non reperiet. Ne illud qui-
 dem opinor inficiabitur, meam amicitiam & consilium sibi non nocuisse, ut è manibus
 Margaritæ amitæ & tutoris aui, in cuius potestate erat, liberaretur. Quod ait meam de
 Heluetiis victoriam sibi, pro ea quæ inter nos constabat amicitia, iucundissimam acci-
 disse, idem mihi meus apud eum orator significauit: quo quidem facto non mediocri-
 ter me sibi deuinxit, nec minus illi gratulaturus eram, si tam insignis victoria contigisset.
 Quod prædicat se auo suo non fuisse dicto audientem, à quo sollicitabatur ut mihi, dum
 illud bellum gerebam, in Gallia citeriore molestus esset, id verò fœdere quod pactus fue-
 rat, & iureiurando confirmauerat, minimè illi licebat. Neque verò hoc eum latere po-
 test, me tum ac deinceps totis viribus elaborasse ut illi tota Hispania pacaretur: satisque
 potest ipse testari quid à meo legato fieri iusserim: meumque in eum tale studium exti-
 tisse puto, ex quo nihil incommodi tum temporis acceperit. De filiarum mearum nu-
 ptiiis, tametsi earum mortem pro animo paterno grauiter tuli, non minus tamen eo no-
 mine dolui, quod affinitatis cum eo illarum causa spem mihi excidisse videbam.

DE petitione Imperij, quam dicit simultatis originem fuisse, agnosco sanè mea ver-
 ba quæ tum ipsius oratori dixi, ut ipse commemorat, perinde id esse ac si riuales eandem
 amarem: neque de nostra amicitia, qui tandem esset euētus, quicquam remissum iri.
 Hæc, ita me Deus amet, verè ex animo dicebam. Quod addit me, postquam esset Cæsar
 designatus, ab eo petiisse ut fœdus nostrum renouaretur, datisque ab eo obsidibus con-
 firmaretur, illud quidē quoad potui operā dedi, ut firma & perpetua inter nos necessitu-
 do constitueretur. Nam quum primogenita mea obiisset, altera verò ætate adhuc tam
 immatura videretur, ut tantæ moræ illum tæderet, redire ad illud fœdus in animo habe-
 bam de quo egerat Nassauuius, ut gloriæ illi in matrimonium traderem. Quod quidem
 nec nouum erat, nec tale ex quo suspicari deberet, me non quibuscunque rationibus
 possem, ad suam amicitiam aspirare. Ad obsides porro quod attinet, qui ut darentur me ait
 postulasse, non eum fugit ita inter nos conuenisse, ut quotannis centena coronatorum
 millia mihi ex regno Neapolitano penderet: quæ summa quia non persoluebatur, fi-
 deiussorē me aut sponſionum sequeſtros postulasse: quod non eram facturus, si iste pa-
 citis stare voluisset. Quod me in Germania multa molitum fuisse legati mei opera obii-
 cit, est ille nunc apud me, se pernegat quicquam aduersus eum machinatum fuisse. Il-
 lud quidem semper meo nomine, qui dux essem Mediolanensis, apud Imperij ordines
 curasse, ut mihi cum illis optimus consensus & societas, quemadmodum obſtringebar,
 constaret. Siquid amplius tentauit, me inuito fecerit, neque, si quis me docuerit tale
 quicquam eum cōmisisse, inultum feret. De rege Nauarræ, ipse Cæsar meminit quod-
 nam tempus præfinitum fuerit quo illi satisfacere debuerat: quod quum non præstaret,
 licuit mihi Nauarreni opem ferre, neque idcirco fœdus violare. Atqui ego tempus il-
 lud præfixum aliquot annis elabi siui, quod illum satisfacturum esse considerem: sed
 nimia hominis tarditas me promissis stare coegit. Quod verò ad Robertum Marcanū
 attinet, nūquam ego illi ut bellum inferret autor fui. Id verum esse testimonio est quod
 & ipsius legato recepi, me, si rogaret, ex pacto bellum cum Marcano gesturū: & re ipsa
 meos reuocaui, quos ille me imprudente in meo regno conduxerat: quæ causa fuit, ut
 multa oppida & arces amiserit. Quæ quum ita sint, ipse iudicare potes pater sancte, pri-
 mo illo bello me perturbata pacis crimine non teneri.

DE pacto Madriliano toties tamque prolixè à me responsum est, ut repeti nihil sit
 necesse. Vnum illud affirmabo, neminem nescium esse, eum qui captius in custodia
 tene-

tenetur, fide non obligari: ego verò ad Fontirabiam ipsam atque adeo toto itinere dum redirem, diligentius quàm vel in arce Madriliana asseruabar, neq; vnquam custodibus carui. Vnde efficitur, me ex captiuitate, libera fide nullisq; obstrictum promissis exiisse. Itaque quòd addit quemadmodum antea certior factus fuerit, me illud pactum irritum fore dixisse, agnosco dictum, nimirum quòd prestari non debere intelligebà: quòd si fidem dari stipulatus fuisset, conditionem non eram accepturus. De fœdere postea inito ac de iis quæ agi cœpta sunt vt liberos meos restitueret, id totum eò pertinet, vt ad æquam tandem conditionem deduceretur, vtique redemptionis pretium, quemadmodum æquitas postulabat, persoluerem: neque alia suberat causa. Lautreci expeditio suscepta fuit meo iussu vt papa captiuus liberaretur: qua in re maiorum meorum pietatē imitatus sum. Id ne fieret, quum Cæsarem ob stare viderem, neque eum ad vllam æquitatem adduci posse, aut pacis vllam conditionem tutam esse perspicerem, facultate quæ dabatur, vtendum esse censui. Lautrecus, inquit, illic obiit: fateor, neque ipse solus, sed maxima pars mei exercitus. Quòd si Deus illos à lue atque pestilentia seruasset, quemadmodū ab hostibus tutatus fuerat, haud scio quorsum ista euassissent. De pacto Cameracensi quòd affert, quum multa iniquissima in Madriliano mitigare oporteret, illi contrà alia etiam iniquiora addiderunt: quæ, quoniam liberorum captiuitatem meam ipsius esse ducebam, recusare non potui. Ac tamen si pactum illud tale erat quale narraui, nunquam tamen constabit à me quicquam contra illud, multis licet datis occasionibus, commissum fuisse.

DE Turcica expeditione in Germaniam & de Balanconio, quem hac de re ad me miserat, illum à me petiisse memini, vt pecunias & equitatum suppeditarem. Negauimus me mensularium quempiam aut negotiatorem esse, à quo pecunia peti deberet: Cæsarem nuper à me vices centena coronatorum millia accepisse, quæ satis illi esse deberent. Ac mihi quidem satis causæ tum erat cur quiescerem: sed nihilo secius me tantum auxilij laturum esse recepi quantum maiores mei consueffent, (quibus pretium certum nunquam cōstitutum fuit à Christianis principibus, vt ad bellum aduersum impios religionis hostes compararent) nempe meipsum & vires meas, vt in Italiam & in alias regiones expeditionem susciperem, locum superiorem Cæsari, vt debebam, relinquens: addebam etiam peditatum ex gente Germanica me sumpturum. Quòd si me accersiuisset, copiis ita instructis profectus fuisset, vt honoris & iacturæ particeps essem. Fœdus Bononiense quo consilio initum fuerit, non est quòd pluribus ostendam. De nece Mervillij oratoris mei, vt aliquam in Franciscum Sfortiam coniurationem machinatus sit (quòd mihi non sit verisimile, quum nihil tale in mandatis haberet) fuit tamen illud factum tam sceleratum & atrox, vt Cæsari ipsi probari minimè credam, quum illi, utpote principi potentissimo, multis legatis opus sit. Enimuero (illud enim verè dicam) hoc mihi permirum accidit, quòd quum de tanta iniuria apud eum, vt pote sororium conquestus essem, Sfortiæ causam tueri in animum induxerit. Quòd obiicit me post pactum Cameracense nouas res in Germania excitare conatum fuisse, hoc sanè verissimum est, nunquam fuisse tempus quum mihi & maioribus meis non optima pax & necessitudo cum sacri Imperij principibus intercesserit. Quin & illud me vidisse memini, quamuis Cæsar & Galliæ Rex inter se bellum gererent, non tamen idcirco illam cum Germanis necessitudinem vnquam defuisse. Verum quòd ad bellum Wirtembergense spectat, nō inficior me à duce Wirtembergensi comitatum Montispelicardensem emisisse, redhibitionis intra anni spatium conditione addita. Is postea mutuum reddidit: quæ res non admodum mihi grata fuit, maluissem quippe comitatu illo frui. Quid porro ille pecunia accepta fecerit, nihil est quòd accuratius inquiram.

EX suis nonnullos ait in meis triremibus fuisse. At satis nouit, si restituendos curasset meos, qui ipsius iussu ex liberorum meorum comitatu in Hispania capti fuerant, statim suos reddendos fuisse: nam & illos restitui, simulatque mei restituti sunt. Quòd ad Schenafium attinet, quem ipse ait aduersus se in Italia aliquid moliri, non possum adduci vt id credam, quum nec vlla huiusmodi mādāta habeat, nec ego cum eo bellum gerā. Neq; verò vnquam existimaui aut existimo, si quos ego nobiles Italos in meam aulam & clientelam ascisco, pacem idcirco turbari à me videri. Imò quum Italiæ pacem & libertatem semper in ore habeat, mihi contrà videtur hac ratione seruitutis iugum Italiæ cer-

De hoc Schenasso nihil habetur in superioribus illa Cæsaris oratione.

1536.

uicibus imponi, si nulli Italo fas sit in alterius principis quam Cæsaris fidem se dare, idque demum esset species libertatis seruitute illos premere. De petitione ducatus Mediolanensis, quum à Cæsarianis viuo Sfortia passim audirem illum dolere quòd mihi satisfacere non posset, idque quoniam Sfortiæ cōiunctione impediretur, quum sublatum hoc impedimentum Sfortiæ morte viderem, mihi hunc ducatū petere institui. Quum mallet ab vno ex meis liberis teneri, Aurelium obtuli, causis allatis quæ tum ad res meas priuatim pacandas, tum ad Christianum statum pertinebant. Cæsarem rogare cœpi ut perspicuè sententiam suam aperiret, quemadmodum illius apud me oratori liberè quæ sentirem indicabam. Tandem post crebras itiones assentitur, ut quidem ex eius oratore didici: neque quicquam supererat, præter vsumfructum, quem initio mihi seruari postulabam, postea vltro destiti, illumque certiore fieri curavi. Quamobrem nihil iam obstare video quominus pax constituatur, siquidem Cæsar quæ mihi significari iussit, præstare decreuit. Nam quod ad conditiones attinet quibus cauere oportet, se non alias quam æquas postulaturum affirmat: & sanè si alias postularet, planè ostēderet se nullam pacem facere cogitasse. Quæ quum ita sint, dici illud verè non potest, per me stare quominus res componantur. Nam quæ illius orator postulauit, ea concessi omnia, ut ab illo non à me dissidium oriatur. Iam verò ne ob ipsum quidē ducatum & mihi & liberis denegatum quicquam aduersus illum suscepi: imò quum Turca in Austriam venisset, me non commoui, quin auxilium obtuli quod suprà commemoratum est: quumque in Africam proficisceretur, pacatum me, ut illi placere videbam, sine vlla belli suspitione cōtinui: quum quidem bello molestus illi longè facilius esse poteram, quàm nunc, quum Italiam tenet: ut tu pater sancte satis nosti. De iis quæ ad Christianum statum bene cōponendum attinent, equidem nulli principi hac in re curanda cedam: id quod ex eo satis intelligi potest quòd pacatè meos contineam.

Q V A R E quum tanta patientia tot ac tam insignibus iniuriis acceptis vtar, quum meorum liberorum patrimonium per vim occupari videam, exercitum deduci in præsidia iusserim, ne spem pacis perturbaret, amplissima mandata de pace facienda cardinali Lotaringo dederim, vsumfructu quem postulabam destiterim, satis hinc quibus iudicare potest, num quod meum est armis an iure auferre malim. Et verò meam in dicendo libertatem boni debet consulere. Qui enim aliena occupat, si iure conqueri videtur, quid quæso mihi faciendum est, qui mea & liberorum bona contra ius & fas detineri video? In Sabaudi facto nullam video idoneam expostulandi causam, quæ toties ut mihi satisfaceret rogavi, tū de iis quæ iniuria mihi ab illius maioribus adēpta tenentur, tū de iis quæ hereditate ad matrem meā redeūt. Nam & illa quū viueret, cum eo per grauissimos viros aliquoties egerat, & ipse post illius mortē complures viros magnæ autoritatis monumentis & tabulis abundè instructos misi, qui illum eosque qui à consiliis illi sunt docerent quàm multa mihi iure in agro Sabaudico vindicem, quæ ille per vim & iniuriam occupat: quæ omnia nihili fecit, ut ferro res mihi sit repetēda. Quod dum facio, nequaquam pacta cum Cæsare inita violare putandus sum, quibus cautum est ne me Italicis rebus immisceam, neu cuiusquam dynastæ partes foueam, quod Cæsaris incommodum fiat. Equidē videre nequeo quī cōtendere possit hoc bellum ad se pertinere, quum nihil omnino eorum quæ possidet violatū sit, imo disertè semper bonis illius parci iusserim.

N E Q V E verò si Sabaudus in pactum Cameracense tanquam fœderatus ascitus est, idcirco lege omni solutus est, ne quod detinet reddat. Nam neque ille vnus erat ex pacti autoribus, neque tum de meo iure disceptatum est: quod pacto illo nec cōprehensum nec remissum est. Sperabam porrò fore (quod ne nunc quidem despero) ut Cæsar tanta mihi propinquitate coniunctus in hac causa me Sabaudis anteponeret, meumque ius, quod potius est, complecteretur. At ex omnibus qui in bona Sabaudi manus iniecerunt, vnus sum cuius factū dānet, qui sororius sum, qui iure meo id mihi fumo, qui nisi quod meum est, nihil peto. Quòd si iubes, & tibi est cordi, pater sancte, tabulas idoneæ autoritatis proferam, quibus doceam quæ dico vera esse: ac quum mihi meū reddetur, quicquid præterea occupavi, restituere paratus sum. Quod denique Cæsar addit ad Reip. Christianæ salutem referre (siquidem pax constare non poterit) omnes controuersias à nobis singulari certamine dirimi, respondeo, quando nihil in quo meus honos agatur, obiectum est, cui non abunde satisfecerim, hanc deferendi certaminis cōditionem volunt-

luntariam esse, ac non eam ad quam tuendi honoris causa subeundam impelli possim. Quare breuiore mihi quidem nostri gladij videntur, quam vt tanto locorum intervallo disuncti decertemus. Quod si qua nos occasio vt propius accedamus, adducet, (vt sane hoc vsuuenire poterit si bellum suscipiendum est) in eaq; voluntate Cæsar perseuerabit, vt me ad certamen prouocet, si tum honori meo, vt debeo, non inferuiero, causam non dico quin omnes boni meritò me damnent: id quod longè magis metuo quam certamen ipsum. Quod verò Cæsar postea testatus est nihil à se dictum quo honorem meum aut existimationem læderet, quod item per literas significauit sibi pacem nondum violatam videri, ego verò hanc eius satisfactionem & excusationem libenter accipio. Hæc sunt, pater sancte, amplissimi sanctæ sedis Apostolicæ cardinales atque oratores qui adestis, quæ cupio in vestro cœtu palam exponi, non quò lædere quenquam in animo habeam: duntaxat purgare me atque omnibus planum facere studeo quam sincero & integro ad pacem colendâ sim animo, quam vniuersi Christiani populi salutē promoueri cupiā, belli iniitiū à me nec ortum nec oriturū esse. Quod ex eo facile intelligi potest, quòd nullam non conditionem subire paratus sum, dum illud arceatur. Valete.

Hæc sunt quæ Rex ad Cæsaris orationem Romæ habitam respondit. Et quoniā quo tempore amicitiam & intimam coniunctionem cum Anglo confirmauerat, hoc inter se constituerant, vt quicquid ad alterutrum adferretur, quod quidem alicuius momenti esset, item quid de eo decreuisset, alteri significaret. Polisium Trekarum præfectū Tinteullanum cum harum literarum exemplo ad eum misit. Eundem paulo antè miserat cum exemplo literarum quas à Velio & Matisconensi acceperat, & orationem illam à Cæsare habitam fuisse intellexerat. Cur verò hunc Polisium Rex misisset, in causa hæc erant. Anglus episcopo Tarbellensi Regis oratori ex familia Castelnouiana literas communicauerat, quas summi studij & amoris plenas à Cæsare acceperat, quarum in summa quinque erant capita. Primo significabatur quo die Cæsar se Romam venturū speraret, & quid illic agere cogitaret. Altero multa in Sabaudi finibus à Rege occupata esse: in quo Anglum rogabat, sua opera & apud Regē autoritate efficeret vt omnia restituerentur. Tertio timere se significabat, neque id absq; maximè probabili ratione, ne Rex vltèrius progrediretur, atque in agrum Mediolanensem impressionē faceret. Quod si fieret, eum sibi vt auxilio esset, rogabat. Quarto petebat vt quicquid superioribus annis simultatis ac dissidij inter eos exortum fuerat ob diuortiū illud Catharinæ amitæ, totum illud è memoria deponeretur, cuius causa illius morte sublata esset. Ac quò bona si de in gratiam redirent, omnisque odij suspicio semel deleteretur, vetera amicitie & fœderis pacta renouari postulabat. Postremo certiore eum faciebat maximum à se exercitum aduersus Turcam ad populi Christiani salutem comparari, ad quod gerendum quū aduersus religionis hostes susciperetur, vt pecunias conferret rogabat.

Anglus eo est ingenio vt homines variis locis alat, à quibus quid à quoque geratur dicatur ve intelligat: multos etiam amplissimis muneribus clanculum missis sibi conciliat, quibus aditus patet ad eos qui apud principes & dynastas externos præcipuam negotiorum administrationem habent. Quo fit vt dum omnia sibi nuntiari cupit, pecuniā suam malè collocet, simulq; cum vno aut altero vero nuntio multa falsa pro veris & incerta pro compertis ad eum perferantur. Tamen quæ Roma afferebantur, ea ferè non omnino vana aut incerta erant. Quinetiam illud audierat, consilium Cæsaris esse, vt Roma prorsus diuersa ab iis quæ ad se scribebat ageret, atque moliretur. De altero capite, æquum non esse satis intelligebat, vt id à Rege fratre peteret, quū in re suscipienda consilij particeps non fuisset. De tertio, satis norat Cæsarem non modò nihil Mediolanensi agro metuere, sed etiā cum Regio exercitu prælium in regione Pedemontana primo quoq; tempore cōmittere statuisse. Quarto loco rescuerat à Cæsare se Romæ accusatū fuisse, q. reginam Catharinā veneno sustulisset, & multos alios sermones de se habitos fuisse. Postremò non dubitabat quo consilio Cæsar exercitum conduceret, nimirum non ad Turcam oppugnandum, populūue Christianū defendendum, sed ob causam antè commemoratam. Quibus adductus causis Cæsari eo modo responderat quem ipsi Tarbellensi episcopo indicauerat.

Rex de suis rebus Anglum facit certiorē.

Cæsar cū Anglo in gratiā redire studet.

GVLIELMI BELLAI

LANGAEI COMMENTA-

RIORVM LIBER

S E X T V S.

Caesaris ad bel-
lum faciendū
apparatus.

Varie in Re-
gis aula dere-
bus gerendis
sententiae.

ÆSAR dum omnia moliebatur & clam gerebat, interim nihil fecius Velio aliquid spei dabat: non eo quidem ille consilio ut ad aliquid constituendū res deduceretur (quod reuera nunquam in animo habuerat, ut paulo post demonstrabitur) sed apertum bellum non prius ingredi volebat, quam certior fieret comitē Nassauium paratum esse, ut quo tempore ipse hostem se Regi profiteretur, ille Picardorum fines infesto exercitu intraret. Alium præterea exercitum cogere decreuerat, non tam maturè illum quidē, sed quo demum tempore bellum sæuissimum exarsisset, quem in Campaniam defensoribus nudatam (ut pote abductis præfidiis) immitteret, qui postea cum Picardicis copiis (id quod etiam contigit) coniungeretur. Hanc esse Caesaris mentem ne Regem quidem latebat, quanvis se scire dissimularet. Etenim præter illa quæ in Italia, Gallia, Germania & Anglia rumore nuntio ferebantur, passim è Germania certior fiebat quos milites Caesar conscribi iuberet, quis esset ducum numerus, quo tempore, cuius opera, ex quo ærario stipendium accepturi essent, quo denique tempore simul esse possent. Ex Picardia quoque Belgarum aliquam multitudinem cogi audiebat, & pecunias illis Lensi Artesiorum numerari debere. Illud quidem sciebat, fieri non posse, ut hæc copiarum tam cito paratæ essent: quamobrem satis habebat, dum videret quid tempus afferret, si Picardicæ oræ prospiceret, nequid per insidias ac dolum occuparetur, in Pedemontano agro tuto seruaret quæ iam armis quæsierat. Non deerant tamen ex iis qui Regi in consilio quotidie aderant, aliis que quos adesse, quum de illis negotiis ageret, iusserat, qui aliter longe sentiebant. Quinetiam quum nuntiatum fuisset quàm dura & aliena cardinali Lotaringo Caesar respondisset, valde hoc consilium laudabant, ut quemadmodum ille Regem verbis ducebat, Rex ita hominem simili arte ludificaretur: dumque vltro citroque crebro ventitaretur, specie aliorum atque aliorum mandatorum quæ cardinali Lotaringo subinde mitterentur, pecunias in Italiam permutandas, aut alia ratione mittendas esse censebant, ut sic Caguini & Rangonis copiarum augeretur: eodem tempore Heluetios quos Rex cōduxerat, in Italiam traducendos esse: ut geminus iste exercitus cum iis qui iam in Pedemontana regione erant sese coniungeret: deinde simulatque facultas dari videretur, eam non prætermitterent. Neque enim tanta religione erga eum ius seruandum esse, quem nullam iuris rationem habere apparebat. Aliis verò hæc sententia probabatur quidem, sed Casarianum exercitum adeo nostris iam vicinum esse iudicabant, ut hæc in tempore fieri posse minimè arbitrarētur. Accedit quòd illi intima quadam notitia Regis mentem tenebant, qui se cum hominibus tum Deo purgatum esse studebant: cui optimo Regis consilio acquiescebant, & iam bello parta tueri optimum esse statuiebant, à maioribusque impensis abstinendo præstolari, dum Casarem belli autorem & aggress-

aggressorem esse omnibus constaret. Tum Rex in concilio de tota cōtrouersia in hanc sententiam pronuntiat.

Si in rebus humanis administrandis vni Deo Seruatori satisfaciendum nobis esset, qui hominum consilia & cogitata explorat atque iudicat, qui compertum habet quo in me animo sit Cæsar, si vt illius in me voluntati occurrerē, satis esset iustam conquerendi causam habere: iam pridem id efficere potuissem, neque sanè mihi magno constitisset, vel quo tempore bellum in Austria cum Turca gerebat, vel quum siue exercitus Germanici, qui ducem Wirtembergensem in ducatū restituerat, siue Heluetici, qui postea Geneuēsis subsidio missus fuerat, copia mihi nuntiis missis fieret: illius, quum Cæsar Tunetensem expeditionem suscepisset: huius, quum in Siciliam viribus valde accisis & re numeraria mirum in modum labefactata rediisset. Verum tunc amicis ipsis & iudicibus equissimis causam meam & res gestas, nisi coniecturis quibusdā probare nō potuissem, alienis & parum æquis ne nūc quidem alia ratione probare queo: vōsq; ipsos quid perpetuò me in huiusmodi rebus sentire, quoties in concilio disceptaretur, ostēderim, memoria tenere arbitror. Sed vobis tamen sic persuadeatis velim, nō nunc demū mentem subisse, & me quasi diuinasse, Cæsaris in me animum & iam inde priusquam profisceretur, & postquam ab expeditione Tunetensi reuertisset, continenter eum fuisse quem quidam vestrum deprehendere nunc cœperunt. Quod si antea in dubio animus mihi fuisset, sic habetote, me tum saltem pro indubitato crediturum fuisse, quum meo oratori, qui se vllum mandatum aut potestatem habere negabat, respondit sibi nihil ab eo quàm verba dari. Quid enim causæ erat cur hanc rationem meo oratori afferret? Nimirum quòd alios ex suo ingenio metitur: & satis meminit, quum Nassauuium comitē (qui absq; vllis mandatis venerat) ad me misit, hoc à se eo factū consilio fuisse vt mihi verba daret, meque vanis sermonibus intētum detineret, dum iter suum perageret: vt hac spe delusus, iniuriam quam à Francisco Sfortia acceperam persequi desinerem. Ille vero & suum iter fecit, & in Germania interim clam me opera Nassauuij (qui specie illius bellæ legationis per mediam Galliam itineris compendium quæsiuit) hunc exercitum colligebat quem nunc auditis comparari. Ipsi satis nostis quoties à meis necessariis ex Germania factus fuerim certior, qui, licet ipse Nassauuius hanc militum manum cogi dictitaret comitatus Catznelembogij recuperandi causa, me tamen vt mihi cauerem monebant. Certum est tamen, quicquid siue prosperè siue contrà euenturum sit, rem totam administrare pro eorum magis ratione quæ nuntiari mihi iubet, quàm quæ contrà ab eo fieri video: quo id prorsus vitem incommodum, ne, si illum adoriar, fama eorum quæ aduersus me parare dicitur permotus, habere videatur quòd dicat, se belli propulsandi causa, non inferendi, illa parauisse: aut me, quòd nimio studio ansam violandæ pacis captabam, incertis rumusculis leuiter fidem habuisse. Ne putetis autem me ideo hoc consilium capere, quòd diffidam meas copias satis maturè parari posse: hoc enim confirmo, antequam Cæsar ea loca occupare possit quæ in Pedemontano agro muniri iussi, faciliè illuc peruenturas esse. Sed hoc assequi studeo, vt planè tanquam belli autor damnari mereatur. Quoque apertius omnem illi fucum & laruam detraham, agite, quando tantopere instat, reducatur sanè exercitus citra alpes, relinquantur duntaxat præsidia in iis oppidis quæ communiri iussi. Quod si hoc consilio rerum mearum successum non nihil remorari aut rationes perturbare videor, Deo iudice æquissimo & omnis perfidiæ acerrimo vindice fretus spero, quo magis Cæsar belli initio me tardum fuisse sibi gratulabitur, eo plus, quia pacem ab eo violatam & bellum exortum fuisse non dubitabitur, dedecoris & damni illum accepturum ex ea temporis iactura spero, quam postea diligentia, assiduitate & virtute abunde vt sarciam, operam me datum esse confido.

COMMODVM Rex loqui desinebat, quum à Velio literæ ad concilium afferuntur, quæ cursori datæ fuerant: apertæ palàm coram Rege recitantur. Scribebat Velius Canesium & Granvellanum ex se quæsiuisse num, quemadmodum conuenerat, amiralius ad Cæsarem venturus esset. Addebat etiam non inutile futurum, si hoc de Angolismensi negotium aliquandiu traheretur, quando Cæsar nullam de Aurelio mentionem fieri patiebatur: vt sic vel temporis quædam vsura produceretur, dum Taurinorum oppidum, quod muniri cœptum erat, absolueretur, etiam si nihil aliud emolu-

*Regis apud
suos in concilio
oratio.*

1536.

menti posset obtineri. Ibi tum Rex subridens, Etiam, inquit, Cæsar hoc agit, ut aliquid ab illo sperare velimus. Alterum profecto verum esse habendum est: aut Germani illius pedites nondum aduenerunt, aut si illos iam apud se habet, imperatorem mei exercitus tanquam oratorem accersere vult, ut interim exercitum absque duce improuiso adoratur. Quomodo obsecro erga istum nos geremus? Si mittere recusabimus, prætextum hinc accipiet, ut dicat, quum ad rem vêtum est, nos satis argumenti dedisse, cur omnes intelligant nos omnem paciscendi rationem defugere: si autem mittemus, nihilo plus efficiet. At ego interim aequitatem meam probauero, illi alia quærenda erit occasio quam prætextat. Iaciatur sanè Deo secundo alea. Id ego iam fixum & constitutum apud me habebam, ut exercitum huc reuocarem, illic tantum militum numerum relinquerem, quantus satis ad oppida præsidio tenenda videretur. Largiamur quod postulat: videamus ecquando fœtum quem iam olim parturit, editurus sit: planum amicis & inimicis faciamus nullam nobis culpam obiici posse, imò nos etiam plus quam fas & ius postulat præstitisse.

*Amiraliū ex
exercitū redi-
cere iubetur.*

Hoc constituto, amiraliū per literas significat ne statua amplius sub dio haberet, tantum Taurinense opus perficeret, & alia quædam loca muniret, Carmaniolam scilicet primum, deinde Fossanum vel Conium, aut etiam vtrunque nominat: illic peditatum ad numerum quindecim millium, equitatus tum grauis tum leuis armaturæ quantum satis esse videretur, collocaret. Quod si tantus numerus maior esset quam pro iusto illorum oppidorum præsidio, quod ex illo peditatu superesset, in oppida citeriora deduceret, quæ aliorum vicinia tuta reddere poterat: singulis oppidis vnum præficeret, cui omnes dicto audientes essent, reliquum exercitum in Galliam remitteret: ipse paratus esset ut Cæsarem mox literis à cardinali Lotaringo acceptis adiret: cæterum de istis omnibus Velium certiorum faceret. Hæc mandata amiraliū perfert Rabodangius: alia Rentius Carolo duci Vindocino Picardiæ & Claudio Lotaringo duci Guisio Campaniæ præfecto perfert, quibus iubeantur nonnulla in vtraque prouincia oppida communi, equites & peditum legiones locis commodissimis, & vnde expeditissime ad bellum educi possent, disponere. Pecuniam ad eos perferri iubet, ad gregariorum militum quatuordecim millia, primo quoque tempore conscribenda, qui etiam per totius oræ oppida deducerentur: simul aliam etiam pecuniam in stipendia quæ duobus aliis militum millibus tribuerent, quos quum opus esset, cogere oportebat: aliam denique non mediocrem summam, ad muniendas & commeatu præsidiiisque firmandas vrbes. Priuatim autem ad Franciscum Mommorencium equitem torquatum scribit, qui Picardiæ præerat auspiciis tamen & absentia ducis Vindocini, ut rectè hæc & attentè curaret, maximè ut ipse adesset dum commeatus Teroanam oppidum conueheretur: denique iter faciens Montrolium inuiseret, ac quicquid necessarium esse videretur, se ut certiorum faceret. Cur autem hæc curanda priuatim Mommorencio demandaret, causa erat, quod Vindocinum his rebus impediri nolebat, hunc enim sciebat in nuptiis filiarum maioris natu, quam Scotiæ regi locabat, conficiendis occupari.

PER id tempus marchio Salussius iumentis cursoriis in aulam venerat. Huic Rex oppida numero decem & septem dat ex agro Pedemontano, quæ ille contendebat antiquitus suo marchionatui attributa fuisse, in his Sauillianum, Conium, Fossanum, Caballimontem, Mondeuissium. Hæc oppida petiturus non venerat quod se impetraturum speraret, ut res ipsa postea satis ostendit: sed ut si denegarentur, speciosum haberet prætextum, quem suo facto quod sequutum est, obtenderet: iam pridem enim (quem admodum deinde compertum est) ista consilia agitabat, quæ huiusmodi erant. Is marchio cum Antonio Leua comitis Paucopalæi cuiusdam sui æconomi opera agebat, ut eius filiam vxorem duceret. Recipiebat Leua se effecturum ut causam obtineret, qua apud Cæsarem de marchionatu Monferratensi litigabat. Eum enim iure substitutionis sibi vendicabat, quam intercedere ea conditione affirmabat, ut si deesset hæres masculus, à fœmina non adiretur, sed iure gentilitatis ad eum rediret qui marchionatum Salussianum obtineret. Iam marchio Monferratensis ex sorore ducis Alenconij duos liberos susceperat, marem & fœminam. Filia duci Mantuano nupserat: filius marchio natum adeptus, dum equum calcaribus cõcitatur, equo prolapsus moritur, nondum ducta vxore.

Vnde

Vnde contendebat Salustius sibi hanc hæreditatem, non sorori de mortui cernendam esse. Præterea is Salustius vehementer superstitioni erat addictus, & vaticinia illa conficta pro veris habebat, quibus prænuntiabatur scilicet Cæsarem fore orbis monarcham: itaque iam id metuebat, ne ipso Salustiano dominatu spoliaretur. Quinetiam quum aliquando Fossani cum Martino Bellaio loqueretur, amicorum se fatum miserari prædicabat quos in Gallia habebat, qui suis bonis spoliandi erant: oraculis enim diuinis, quæ à prophetis prænuntiabantur, nulla ratione obuiam iri.

I A M inde à die Maij secundo Rabodangius ea mandata ad amiraliū quæ commemorauimus, perferenda acceperat. Postea quum ille suum exercitum, quem castris ad Carinianum vallo cinctis continebat, nondum dimittendum esse censeret, alia à superioribus illis mandata afferuntur, quibus iubetur vt præsiidijs Taurinos, Fossanum & in alia quæ viderentur oppida deductis (quibus primus Cæsaris impetus, siquidem bellum prior inferret, infringeretur) reliquum exercitum in Galliam remitteret. Nisi fortè Antonium Leuam, qui viribus haud superior videretur, Seziam flumen traducere exercitum velle, contra quàm ille cum cardinali Lotaringo pactus fuerat, appareret. Hoc enim si esset, iubebatur cum hoste congregi, sic tamen vt rationem belli seruaret, efficeretq; vt ab hoste ortam belli iniuriam, iure propulsare omnibus videretur. Quæ omnia nisi clara & perspicua animaduerneret, sequeretur quæ primis mandatis à Rabodangio allatis imperata fuerat, ipse se ad iter cōpararet, simulatq; à cardinale Lot. accerferetur.

P I S T Æ I Velius per literas certior fit quæ mandata Rabodangius ad amiraliū pertulerat: quam occasionem nactus Cæsarem rursus conuenire & cum eo de pace agere statuerat. Respondetur vno verbo eum non antè aures ad ista accommodaturū, quàm Regius exercitus alpibus superatis in Galliam rediisset, Sabauda autem quicquid adeptum erat restitueretur. Subiicit Velius id nimirum esse quod sibi & Matisconensi à papa prædictum fuerat, ea primo loco postulaturum illum quidem, sed satis tandem habiturum, si belli offensis duntaxat superfederetur. Quam conditionem Rex non modo accepisset, sed etiam iussisset totum exercitum præsiidijs exceptis in Galliam redire, Caguini & Rangonis milites dimitti, amiraliū ad cardinalem Lotaringum, vbi ab eo accersitus esset, proficisci. Cæsar his rationibus nihil cōmouetur, nec de postulatis quicquam remittit, nisi quod se consilio capto responsurum esse addidit. Hoc responsum post tertium diem scripto exhibet, sed adeo anceps & obscurum, vt tale de industria videretur dedisse, quod è re nata, siquid aliud vtilitatis ratio suaderet, in alium sensum torquere posset. Interea nihil diligentia reliquum faciebat, omnibus temporum articulis imminere, vt vires suas acceleraret. Iam ipso mensis octauo die Leua violato pacto suum equitatum vndecim Germanorum peditum millia, Italorum septem millia, & Hispanorum duo Seziam flumen traduxerat, præter eos qui è Sicilia venerant & quos Cæsar secum adducebat: iamque inter Taurinos, Vercellas & Sangermanum castra habebat. Cardinalis Lotaringus interim Romam venerat, vbi sermones nullos nisi de bello haberi comperit. Cæsarianos iam passim dictitantes eum esse Cæsaris animum, vt bellum Regi non solum in Pedemontana regione inferat, ad repetenda quæ Sabauda ademisset, sed quàm latè patent ipsius regni ora, imò in ipsis intestinis & penetralibus, tot denique simul locis, vt quod se verteret Rex planè incertus esset. Dicendi potestatem misso nuntio à papa sibi fieri postulat, tum die & hora constituta intromissus huiusmodi orationem habet.

S I antea dubitandum tibi esse putasti, pater sancte, vtrius culpa, Cæsaris an Regis, adhuc factum sit vt tua autoritate permoti pacem inter se bona fide & quæ nihil haberet insidiarum, non facerent, si ex iis quæ post Cæsaris aduentum partim vidisti, partim intellexisti, nondum ea dubitatione liberatus es: certò mihi persuasi tibi omnem scrupulum exemptum iri, simulatq; audieris quas condiciones Regis iussu & tuo consilio, hinc apud te Cæsari eram laturus, quasque quum in illum Senis veredariis stationibus iter faciens incidissem, exposui. Hic ego frustra tēpus non absumā, vt quo pacto abhinc quinquennium vltro citroq; itum ac reditum sit, condiciones latæ & acceptæ, simulata plurima ac dissimulata, res productæ sint, dum de pace confirmanda, arctissima coniunctione & amicitia verè fraterna constituenda agitur: quæ non solum tibi significata atq; declarata satis scio, verum etiam, nisi studium pacis Christianæ tibi vires ad tolerandū suffi-

Cæsaris responsa ambigua & contorta.

Cardinalis Lotaringi ad papam Paulū tertium oratio.

1536.

ceret, te iam pridem tædio potuisse affici non dubito. Venio ad ipsum totius rei caput, quod Rex, quum illinc discederem, pro indubitato & transacto habebat, Cæsari tandem aliquando placere (ut ipse pater memoria tenes) ut ducatus Mediolanensis Aurelio duci Regis filio secundo traderetur: Regi tamen utendi fruendi ius, quod postulauerat, concedere nulla ratione velle. Addere etiam, ut Rex interim bello quo Sabaudum lacefferat, superfederet, donec illorum controuersia causa cognosceretur & statueretur. Super hisce negotiis pater à Rege huc missus sum. Vbi ad nostra castra perueni, primum à Regij exercitus imperatore obtineo ut recepta desisteret, quum quidem à vero non abhorreret, Vercellas nostrorum impetu expugnari posse. Deinde quum Antoniū Leuiam exercitus fœderatorum totius Italiae imperatorem conuenirem, efficio ut Regius exercitus trans Doariam pedem referret, milites præsidio in oppidis relinqueret, ut nihil hostile prorsus ab eo designaretur. His rebus perfectis rursus Cæsare adeo, Regis verbis & iussu quæ de usufructu adhuc petebantur remitto, conditionem accipio, ut Sabaudica lis iudicio disceptetur, omnes Regis copias offero, quibus non solum ad salutem populi Christiani, sed etiam ad suas priuatim res ornandas atque amplificandas vteretur, modò illius fœderati & socij eximerentur, quos ille deserere turpe atque ignominiosum sibi esse existimabat.

D V M ista pro legati munere illi expono, tantum abest ab eo ut eodem illum animo & consilio atque antea reperirem, ut contra primum fateri cunctaretur (quod tamē ad extremum verum esse agnouit) se vnquam ista concessisse: tadem quum ingenuè loquendum erat, palam declararet, saltem coniecturam satis magnam præberet, cur non facturum intelligerem. Nunc quantum ex fama quæ per totum eius comitatum percrebrescit intelligo, rectè ad bellum cum Rege gerendū festinat. Atqui, pater sancte, si diligenter attendatur quemadmodum omnia inter eos superioribus bellis acta fuerint, uterque vel in sua, vel in aliena, vel in communi etiam amborum fortuna satis causæ, credo, reperturus est, cur æquas conditiones sibi non esse repudiandas intelligat: & rebus alterna vicissitudine secundis & aduersis ambo edocti, satis habebunt unde iudicet quam confidere aut desperare de fortuna debeant. Nam ut demus Cæsarem illa & sæpius & magis præter spem propitia atque amica usum fuisse, comperiet tamen in omnibus victoriis quas adeptus est, victoris res non minus in periculum, quam eius quem prælio superauerat, venisse. Robertus Marcanus, à quo omnia hæc bella initium habuerunt, aliquam in Cæsaris possessionibus occupandi specie usus fuerat: ille tum maximam ditionis partem ei ademit. Deinde tanquam hæc iniuria à Rege orta esset, in eius regnum cum exercitu impressionem facit, Musonem capit, Masseriam obsidet: postea à Rege expellitur, aliquot non obscura oppida amittit, profectio nocturna fugæ non absimili se in Hispaniam recipit. Ibi Fontirabiam, vnum ex regni Hispanici claustris & propugnaculis, à Regio exercitu captam esse comperit. Fortuna postea quasi paria faciens, alia ex parte illi fauet, Tornacum Neruiorum per suos occupat, ducatum Mediolanensem à Regis fide abducit. Is nouum exercitum mittit, qui initio sceleriter pugnat, tandem ad Bicoccam profligatur. Alius porro à Rege exercitus comparatur, cuius tam læti sunt & prosperi successus, ut vix tota Insubria oppidum vllum in Cæsaris fide atque societate permaneret. Rursus fortunæ subita extat mutatio, Regiæ copię labefactantur, Cæsariani provinciam ingredi audent, Aquensem ciuitatem totius regionis caput & alia non pauca oppida deserta offendunt, Massiliam obsident & valde infestant: ad famam demum Regij exercitus, quem aduentare audiebant, incompoti & palantes discedunt. Rex ulterius erumpit, alio & breuiori itinere alpebus superatis totam ferè Insubriam subiigit. Cæsarianæ copię paulo post instaurantur, Regiæ atteruntur, denique delentur, ipse captiuus in Hispaniam abducitur, conditionibus valde duris dimittitur. Quas quum moderari postulantibus vniuersæ Italiae, Galliae & Angliæ sociis recusaret, eo propè venit ut non solum Insubriam sed Neapolim etiam amitteret. Fortuna eum denuo erigit, amissa recipit, papam Clementem captiuum tenet: ad quem liberandum Rex exercitum mittit, qui aliquandiu victoria tum in Insubria tum regno Neapolitano potitur: quoad summa Cæsaris perniciem in speciem proxima, quum copias nauales à Regia classe profligatas non semel amisisset, præcipui belli duces capti essent, facultas tamen illis datur qua Regios corrumpent, & victoriam in cladem conuerterent. Haud multo

multo post viribus redintegratis Italiam ingreditur, & trepidante primum Italia infelicem tandem exitum sortitur.

EN tibi pater sancte vera rerum adhuc gestarum contracta in summam historia, cuius ne ipse quidem es nescius. In qua non video Cæsarem tam constanti & perpetuo rerum successu usum, aut Gallicum robur adeo labefactatum esse, ut hac spe fretus, si quidem recta monentes audiet, rursus fortunæ arbitrio victorias superiores debeat committere: ubi non minus causæ est cur timeat, ne vno die amittat quicquid laudis & famę per tot annos se consequutum esse prædicat, quàm cur illi summum cumulum & fastigium se impositurum esse confidat. Hoc quidem constat, pacem inter illos initam fuisse dum ille secundis rebus superior esset, ut pacem dedisse potius quàm accepisse videretur. Hoc vnum est quo mihi quidem præcelluisse videretur, nisi eam pacem certis nimium duris cõditionibus dedisset, ex quibus iustam habuisse metuendi causam videretur, ne Regis liberorum animis adempti hac pace patrimonij iniuria perpetuò resideret. Quærebatur ratio qua omnis ægritudinis radix euelleretur, & principum istorum amicitia atque pax foueretur. Hæc ratio iam non modò instituta sed consueque prouecta fuerat, ut tantum non inuentam esse omnes confiderent: quod statuerent hac reconciliatione Cæsarem eo metu liberatum iri quo se retineri dictitabat, quia Regi diffidebat, quominus summas res aggrediretur, quarum alioqui fœlicem & facilem exitum videret. Quin & illud fore sperabant, quum Christiani populi pars illi studeret, pars Regi, ut omnium solus studia coniunctis sociatisque Regiis viribus & copiis sibi conciliaret: qua opum accessione tam latè Christianæ dominationis fines propagare posset, ut nihil tam magnificum ab ullo post Carolum magnum factum fuerit. Quæ (malum) ista sibi vult mutatio? quid ad Cæsaris fœlicitatem & gloriam accessurum sperare aut comminisci possunt, qui ab hac sententia eum deducunt tam tuta, & quæ tanto illi tum emolumento tum decori futura sit? Deduci eum ab hac sententia dicere non dubito: auertat enim hoc Deus Opt. Max. ne in excellentissimi & ornatissimi principis ingenio adeo turpis simulatio reperiatur, ut contra quàm sentiret, hac oratione uti consultò voluerit. Si Cæsaris utilitate mouentur, quid ad illum commodi redit ex ducatu quem & magno adeptus est, & pluris seruabit? Interim duas istas potentissimas & inuictas familias, quæ portum & perfugium naufragio Christiano præbere debent, perpetua simultate distinguat, sumptibus immodicis atteret, & utrique facultatem occasionemque præcidet, ne res maioris gloriæ & splendoris moliantur.

IAM verò constituamus quæso tanquam in libra quicquid bello vnquam Cæsar quæsiuit: deinde ex aduerso appendamus clades quas interim accepit. Primam ordine collocemus, quòd dum ista fiebant, Christierno Daniæ regi præstare non potuit quæ frater à fratre expectare potest, qui quum nihil auxilij vsquam haberet, & regno & libertate spoliatus est. Neque item Ludouico Vngariæ regi, quicum fraterna propinquitate etiam coniunctus est, subsidio esse potuit, qui bello contra Turcam communem fidei nostræ hostem & vitam pariter & regnum amisit, cū grauissimo vulnere quo Christianam Remp. omnem acerbissimè affectam atque afflictam scimus. Mediolanensem ducatum amplissimum esse non inficior: sed si omnia rectè æstimentur, cū damnis quæ accepta esse commemorauimus, non est conferendus, cum tanta sanguinis Christiani copia qui in hac causâ fusus est, cum tot fortissimorum ducum iactura, cum tot exercituum terra marique internecione. Quæ omnia si ad sanctiora & iustiora bella contulisset, nunc Seruatoris nostri Iesu Christi notitia ad maximè exteras & barbaras gentes propagata fuisset. Regem quidem ipsum, pater sancte, qui illo spoliatus est, iura omnia, tum diuina tum humana omni accusationi eximunt in iis quæ hætenus gessit. Siquid porrò hac in re bello tentabit, ut ipsa pactionis formula inculandus videatur, (qua vetatur huiusmodi quidpiam conari) tamen iisdem illis causis quas attuli ad sui purgationem uti poterit, pro eo ac liberis, regno ac populo obstrictus est, ut liberorum suam cuique patrimonij partem attribuat, nequid tota hæreditas detrimeti accipiat: quibus si ita satisfierit, ut quod cuique obtigerit, eo contentus sit, hinc sequutura est totius regni atque populi quies, pax & concordia.

SINAVTEM isti monitores Cæsaris laude & gloria ducuntur, quam ampliorem quæso gloriam consequi possit, quàm si insigni parta victoria, etiam insigniorem mode-

I 53 6.

rationis laudem assequatur: eodémque facto & liberalis habeatur, simulque maiores illi res gerendi materies occurrat, & facultas Regis fœderatorúmque ope præbeatur? Porro si hoc illos habet sollicitos, quemadmodúm certa fide omnibus caueatur, cuius rationem idoneam ab illis inueniri non posse audio, inter duos principes scilicet, qui ex tam grauibus inimiciis nuper in gratiam redierint: ego verò contrà, pater sancte, affirmo, si nihil vnquam simultatis intercessisset, neque alteri quicquam aduersi contigisset, què admodum facilius conciliari poterat amicitia, ita facilius posse dirimi: propterea quod quum pares amicitiam inirent, neutrius potiore conditione, æqualis etiam futura erat necessitudinis obligatio. Nunc tanta Cæsaris liberalitate Rex deuinctus, quantum sibi officij sustinendum sit, vt gratiam persoluat, satis intelliget: nisi fortè se prorsus ingratum 10 haberi volet, omnique auxilio, ope & studio tum diuino tum humano indignum. Audacius loquar: si bene Regem noui, eiusque generosum animum ex diuturna & familiarum consuetudine perspectum habeo, hoc acceptum beneficium aliud postea vicissim mutuum pariturum est, cum illa grati animi memoria cuius memini. Ita mutua hæc necessitudo duobus maximis & firmissimis vinculis quæ vnquam post hominum memoriam in huiusmodi causa extiterunt, reuincta & constricta esset, communi vtilitate, quæ ad vtrumque pariter rediret, ac fide: cuius quidem hoc ingenium est, vt nemo alterius sibi fidem melius obstringere queat, quàm si illi fidem habeat. Atque hæc, pater sancte, à me dicta sunt partim vt qui à Rege ad te missus sum, partim vt qui princeps sum Christianus, cui salus & quies publica populi Christiani more maiorum charissima sit. 20

Hoc insuper illius nomine spondere non dubito, eius consilium esse & porro fore, (vtinam tam felix quàm pium) vt non nihil de iure suo potius remittat, quàm vt summo iure exigens quæ sua esse intelligit, ad bellum cum Cæsare gerendum compellatur. Qua tamen necessitate si tandem vincetur, vt ferro quod suum est repetat, bellum tanta contentione tantoque studio persequetur, vt timendum videatur ne nos (iam enim, pater sancte, loquor vt collega & frater sanctæ huius Apostolicæ sedis) nos, inquam, communi & auito nostræ Religionis hosti nimis letum huius belli spectaculum præbeamus: neve corporibus fortissimorum hominum tam funesto bello cæcorum (quæ propugnaculi vice eius furori obicienda erant) pontem faciamus, quo aditum sibi ad nos in ipsis nostris penetralibus inuadendos comparet. Deus meliora, tu verò, pater sancte, quem non latet quo loco tota res sit, quàm potens & terra & mari hostis nobis immineat, vide vt tale studium & operam huc afferas, quò & apud homines immortale nominis tui decus relinquant, & cælo triumphum gloriosum inferas, captiuorum turbam tua innocentia, prudentia & communis salutis cura deuictam abducēs, odium nempe, simultatem, dissidium, bellum, crudelitatem cum reliqua atrocissimarum calamitatum sentina qua hodie Christiana Resp. mirum in modum affligitur: quam Deus Opt. Max. tuæ curæ & fidei æterna sua prouidentia commisit. Tuū est, pater sancte, huc omnes ingenij nervos intendere, atque eo magis (mihi enim liberè loqui per te liceat) quod iam rumusculos nescio quos audiui (quæ est hominum perversitas) Cæsarem animo non malè ad pacem comparato huc venisse, sed voluntate alienata discessisse. 30

Hac oratione papa intellecta, tum verbis tum vultu præ se ferre cœpit, quàm illi doleret res aliò non potuisse deduci: quin etiam quæ cardinalis extrema oratione dixerat, ingenuè fatetur, sibi nuntiatum esse quemadmodum hi rumores tota vrbe spargerentur. Ibi tum multis verbis commemorare cœpit, & quantopere in hoc negotio elaborasset, & quàm obfirmato animo Cæsare reperiisset, qui maximè confideret Regi exiguas ad resistendum vires suppetere, se diligentissimè prouidisse ne Germanorum vlla præterea auxilia neve Heluetiorum illi mitterentur. Quæ omnia adeò sibi papa vera esse persuaderi suerat, propemodum vt Regi autor esset, vt quancunque pacem Cæsar ferre pro suo arbitratu vellet, eam quauis conditione etiam deterrima accipere ne recusaret. Ad extremum tamen duos legatos ad duos illos principes mittere decreuit, vnū 40 cardinalem Carpentem ad Cæsarem, alterum cardinalem Triuulsiū ad Regem, sic tamen vt iter vnà facerent donec ad Cæsarem peruenirent: ita enim postquam ambo cum illo colloquuti fuissent, qui ad Regem profecturus esset, eum certius quæ diceret & quid Cæsar polliceretur, habiturum videri.

CARDINALIS à papa his confectis rebus discedit, Venetijs iter facit, tandem ad Cæsarem

farem Petrosanctū peruenit. Quē denuo partim verbis suis, partim mandatis à papa acceptis dicendo & monendo huc adducere conatur, vt quæ antea pollicitus fuerat confirmaret, & rata haberet. Tandem vbi videt monitis nihil esse loci relictum, sub discessum huiusmodi cum eo verba facit. Tamen si, Cæsar Auguste, ex itinere quod instituis, ex ijs quæ paras & loqueris, satis perspicio, Regi fratri tuo nihil iam esse quod aliam abs te conditionem quàm armorum expectet: quin & ab ijs quorum fide & diligētia res tuæ potissimum administrantur, audio tua consilia non tam cōspectare vt Sabaudum restituas, quàm vt Regem in ipsis regni visceribus adoriaris: non tamen desistam quin te etiam hodie orem, vt animi perturbationibus paululum moderari cogites, neu odium & spem, quibus nihil infidum magis aut minus tutum fieri potest, in consiliū adhibeas, aut te transuersum rapi patiaris. Bellorum exitus cōmunes sunt & ancipites: quo sæpius victoriam consequutus es, eo te diligentius cauere conuenit, nequid suscipias, quo rerū gestarum splendor obscurari queat, quoq; detrimentū maius accipias, quàm causa gratius videretur extitisse, quæ te in hoc discrimen vocare potuerit. Vnde profecto fieret, vt calamitas hæc temeritati & immaturo consilio tribueretur, res secundæ fortunæ arbitrio non tua virtute aut sapientia contigisse putarentur. De Rege fratre tuo hoc non dubitās affirmare possum, eum, nisi prior arma capies, nisi à te primū classicum dabitur, nisi prior illum lacesces, bellum non esse tibi illaturum. Sin autem illum adoriri maxime in ipsius ditione & regno institues, quemadmodum passim tui gloriantur, hoc tibi vaticinari & prædicere non dubito (liceat quæso cum bona venia liberè quod sentio eloqui) si illius regni robur & Galliæ florem, si populi in vnā voluntatem conspirantis consensum & concordiam, summūq; erga principem studium ac fidem bene noui, si me nō fallit ipsius Regis (à quo educatus sum & ornatus) animi præsentia & cellitudo, atque indefatigabilis in re præcipui momenti, quam semel suscepit alacritas, non procul iam esse, quum pro maximo beneficio à Deo optabis & petes, vt te saluum ex hoc bello extricare possis. Sic enim habeto, aliam esse Galli militis rationē in tuēda regione bello quæ sita, atq; quū pro patria, oppidis, agris, possessionibus, templis, delubris, focus & aris pugnandum sibi esse videret: pauci eum absq; vel repentina perniciē vel maximo discrimine domi adorti sunt. Quocirca te Cæsar rursus etiam atq; etiam moneo, ne committas vt temerario conatu cuiuspiā Galliæ loco antea obscuro & incognito, nomen & celebritatem tua calamitate afferas. Verū vt semel dicā, spero fore vt potius te à sententia deduci hinc patiaris, quàm in Galliam iter facias, vnde nō parum periculi est ne res tibi tum ignominia tum damno sit futura.

CÆSAR tamen hanc orationem parum grato animo audierat, non tamen sibi valde displicere ostendit eam loquendi libertatem quā cardinalis sibi sumpserat. Quod vt faceret, nō tā mouebatur hominis autoritate, digni sanè cuius ratio haberetur, quàm ipsa facundia & venustate, qua in dicendo valebat. Gratias illi pro fideli consilio agit, Deum precatur ne eum verum vatem esse patiatur: addit sibi aures ad æquas pacis conditiones nondum prorsus esse oclusas, modò Sabaudus (cui deesse nisi cum summo decore non posset) in primis restituere tur: sin minus, suorum consiliorum (quæcunque tandem essent) rationes tam aptè institutas esse, vt omnia sibi prosperè euentura esse nō dubitaret. Ipse tamen postea quum cardinalem cōueniret, humanissimè factus est, in ijs quæ ad Petrosanctum dixisset, ipso rerum euentu didicisse eum vatem non vanum esse. Cardinalis decimo septimo Maij die in aulam ad Sarrambertum Forestanorum venit. Regi renuntiat quicquid ex oratione, vultu atque habitu tum Cæsar in profectione & reditu, tum papæ in vrbe, deniq; ex fama passim à suo ex Gallia discessu compererat, aut coniectura assequi potuerat. Summa erat, nihil æquitatis à Cæsare iam esse expectandū, certum esse in Galliā infesto exercitu venire, Cæsarianos prædicare ita omnia esse pronisa, vt nulla Germanorum auxilia Regi sint speranda, neque pagorum qui ex Heluetica rep. papæ adhuc dominium ferrent: qui verò à Romana sede defecissent, tum Germanos tum Heluetios, ita suorum opera Regi esse infensos, vt nihil illinc opis aut auxilij expectandum esset. Nuntiat insuper quemadmodum Antonius Leua (vti suprà dictum est) copias suas Seziam flumen traduxisset, neq; diu dissimulaturus videretur aut cunctaturus, quin nostros prælio lacefferet.

Hoc accepto nuntio Rex & simul ijs quæ ab ora Picardica & Campania de mili-

Cardinalis Lo-
taringi ad Cæ-
sarem oratio.

Cardinalis ad
Regem in Gal-
liā reuertitur.

I 53 6.

Regis in concilio oratio.

tum numero qui cogebatur multi afferebant, rem primum cum intimis communicat, & ijs quorum prudentiæ in summis negotijs maximè confidebat, deinde concilio conuocato exponit quæ partim trans alpes partim per citeriores regni oras fiebant. Enimvero, inquit, tandem aliquando Cæsar simulandi atq; dissimulandi finē faciet: deinceps in consilio capiendo non erit cur in hac difficultate hæreamus, & deliberatio instituat, num hostis loco iam sit habendus, & bellum aduersus eum parari oporteat, an verò aliquandiu cunctandum, dum factis cum oratione pugnantibus seipsum esse belli autorem demonstret: nunc, quantum ex ijs quæ nuntiari auditis intelligi potest, prope diem laruam deponet. Quod si qui sunt quibus adhuc religione nimia in hac causa duci visus sum, quàm ut regni mei rationes ferrent aut vtilitas postularer, nondū tamen me vllius rei pœnitet. Nunc enim res eò deducetur quò, secūdum pacem tutam & æquam, in primis venire cupiebam, nimirum ne ad bellum mihi cum illo veniendum esset, quod nō Deo primum deinde etiam hominibus probaretur. Quamobrem si bellum iustum est quod quis necessitate compulsus gerit, is verò omnium hominum iudicio ad bellum adigitur, & meritò arma sumit, qui omni alia spe exclusus est: profecto humano etiam iudicio, nō tantū diuino (quod mihi nunquam in dubium venit) ius & fas à nobis stat, tota iniuria hostis est. Atque ut de Sabaudis primum agam, testari omnium mortalium conscientiam possum, quàm sæpe licuerit non dico capere aut occupare, sed quum in manibus iam haberem, retinere maximam meæ possessionis partem quam tenet, idq; quum nondū tantopere socijs atq; fœderatis valeret. Verū satis perpetuò habui, quādiu me per meas possessiones, quoties vellem, transire non impediēbat, quòd eum aliquoties de meo iure monendum curarem, id adeo ne longioris temporis præscriptionē obtenderet: in quo etiam perseuerare omnino decreueram, si se mihi commodum vicinum semper præbuisset. Omitto dicere (quod satis ipsi memoria tenetis) quemadmodū postquam ex Lusitanica propinquitate in Cæsaris societatem ascitus est, se erga me gesserit, pretiosa supellectile oppignerata rebellem & transfugam contra me pecunia iuuerit, me bello captum esse per literas gratulatus, Heluetios a mea societate & fide alienare conatus fuerit, meum & liberorum patrimonium emerit, ut etiam Nicæam (quæ mea est) papæ Clementi, vbi colloqueremur, denegaret. Sed quòd proximè me per meas possessiones iter facere prohibuit, in causâ mea persequenda, quum quidem tam indignam in me accipere contumeliam nollem, quam mihi Galliæ Regi minimè fortis ille Sfortia intulerat, qui nomine tenus & precario Mediolanum tenebat: quis non quæso de suo iure statim armis decernendum sibi esse non putasset? At nihilo tamen secius dum ista paro, rem pacatè & leniter tentare institui: id quia obtinere non potui, hoc mihi saltem licuit, ut armis, quæ iam in manu habeo, quod æquum fasque est auferam. Iam verò Cæsar, quanuis consanguinei simus, & eius sororem in matrimonio habeam, voluit tamen Sabaudi causam defendendam suscipere. Primum petijt ut bellum inceptum intermitterem: feci, & indubitatæ victoriæ apertum cursum inhibui. Postulauit ut exercitus mei imperatorem ad se de pace mitterem: quod quanquam vix vlla æquitate postulabatur, concessi tamen. Voluit præterea ut copias meas cis alpes reuocarem: ne hoc quidem recusavi, sed mei exercitus imperatori iussi, ut dispositis per certa loca præsidijs, reliquum exercitum huc remitteret, nisi quòd Italica auxilia Caguini & Rangonis dimitti præcipiebam. Postremò petijt etiam ut cum Sabaudis in iudicio contenderem: conditionem accepi, & papam iudicem tuli. Denique, ut vno verbo omnia, quid tandem à me prætermisum est, quòd quidem fieri possit & debeat, ut Deo & hominibus satisfactionem, & causam illis meam probem?

I L L E verò interim exercitum suum extra præscriptos limites deduxit, quantum ex meis copijs detraxi, tantum suis adiecit, neque iam quicquam deest, nisi ut (quod habet prouerbium) oppugnetur Saguntum, dum ego Romæ, hic & alibi tempus deliberationibus absumo. Imò hoc tantum inter suos magnificè prædicat, iam hoc se agere ut bello me in Gallia petat, meque ad infimam omnium inter quos regnum obtineo conditionem redigat. Enimvero ut vniuersi mortales animo planè sint excæcati, non oculis corporis, non potest tamen Cæsar Deum, cuius oculis omnia patent, qui omnia præsentit, decipere. Qui si non alia causâ adduceretur quàm ut Sabaudum restitueret, satis illi

illi esse deberet, ut ea recipiat quæ illi bello adem, ac non ut aliqua ex meo regno oppida occupet. De quibus sanè pretio cum Sabaudo decidere malim, ut quod meum est, belli vitandi causa redimam, quam penes hominem adeo suspectum & dubiæ fidei relinquare. At enim è duobus ille alterum euenturum esse prædicat, & disuncti enuntiati antecedens ut verum sumit, deinde bellam suæ ratiocinationi, & quam sibi confinxit, complexionem, si dijs placet, subiungit. Ait enim aut se Galliæ Regem fore, aut me Cæsarem. Equidem Cæsar esse non cogito: neque verò ille, si omni officio erga eum, erga Sabaudum, erga Deum ipsum, omnium pactiōum testem & arbitrum, functus sum (quod præstitisse me confido) Galliæ regnum vniquam obtinebit.

10 I M O Deus ipse omnis superbiæ intolerabilisq; contumaciæ iudex ac vindex, à nobis stabit, nosq; ab eius prauis consilijs & conatibus (quemadmodū spero) tuebitur, atq; in eum iram suam ultionemq; conuerteret, à quo nulla ratio sarcindæ pacis & deponendæ simultatis, quantumvis æqua, impetrari potest. Itaque quum satis sciamus quid intersit inter eum qui Deo propitio amicoq; utitur, & eum qui aduersum & inimicum sibi conciliauit, liceatq; nobis animis bene conscijs hoc bellum ingredi: agite, rem aggreddiamur nō solum ea animi alacritate qua ceteris in bellis vsi sumus, sed iusta ira & indignatione perciti accedamus, qua non iam perduelles, sed fœdifragos & captiōum perfidiæq; artifices vlciscamur. Nunc quoniam audimus duos exercitus ab hoste con-
20 duci, videndum restat in vtram partem potissimas vires nostras conuertendas esse putemus: vtrumue magis in rem nostram sit (quanquam id ab itinere pendet quod ab illo institui videbimus) alpes, ut illi obuiam procedamus, superare, an expectare dum in Galliam cū infesto exercitu veniat, eiusq; aduentū paratis copijs præstolari, ut tandē in patria cum illo congrediamur: nam vtriusq; extant rationes & exempla. Sed quando huc vos conuenire iussi, ut quod quisque sentit, liberè & apertè eloquatur, non ut quod mihi magis placere intelligetis, id sequamini: rationes quæ vtrinque afferri possunt, non commemorabo, sed ex varijs sententijs quæ à vobis dicuntur, quibus res plana fiat, quod videbitur optimum esse pronuntiabo.

H V I C Regis orationi vniuersi qui in concilio aderant assentiuntur. Etenim præterquam quod omnes persuasum habebant omnia fecisse eum & officio abunde satisfecisse, priusquam bellum Sabaudum inferret, nonnulli sentiebant eum non minus rectè atque ordine facturum fuisse, si eadem alacritate perrexisset, quam quod toties Cæsarem respexisset. Qui si grauius cōquereretur, non minus æquum quam facile responsum in promptu fore, dum nihil quod ipsius esset, noster exercitus attingeret, quemadmodum expeditionis initio visum fuerat. Nec deerant qui optassent amiraliū non tam citò mandato Regio obtemperasse, sed ut potius Vercellas occupasset, dum Rex denuo bello interdiceret.

S E D quod factum est, fieri ut infectum sit, non potest. Porro quod ad res præsentēs attinebat, omnes existimabant (idq; valde verisimile erat) quando Cæsaris consiliū (quemadmodum ille quidem dictitabar) de Galliæ regno occupando erat, vnde Regem deturbaret, eumq; funditus euerteret: vbi ille esset, ibi exercitus totum robur futurum, ibiq; eū vniuersas vires suas, aut certè maximam partem habiturum esse. Quod si quid alia etiam ex parte aggrederetur, id futurum duntaxat ad Regias vires distindas, & maiores sumptus faciendos, non ad vllam rem magni momenti perficiendam. Quum enim Rex muniri & teneri tria aut quatuor oppida in agro Pedemontano iussisset, illucq; magna & firma præsidia tum equitatus tum peditatus deduci, belli rationem omnino poscere, ut vel Cæsar illa, antequam in Galliam irrumperet, vi occuparet, aut in Pedemontana regione satis virium ad illa obsidenda relinqueret, aut denique alia pari multitudine præsidia locis finitimis disponderet, quæ nostris imminerent, ne modica accessione aucti sese coniungerent, è præsidijs egrederentur, & facultate quæ fortè daretur, arrepta aliquid magni momenti perficerent. Itaque non esse
30 verisimile, modò omnes in officio erga Regem essent, Cæsarem, si Pedemontanam regionem nostrorum præsidijs liberare & expurgare vellet, antequam in Galliam moueretur, eo anno Galliæ magnum damnum inferre posse: neque rursus, si aliquot modò oppida præsidijs firmata, ac non iustum ad nostros qui illic manebant obsidendos exercitum relinqueret, posse eum absq; externis auxilijs eodē tempore (maximè quum paulo

Varia in Regis concilio sentie.

1536. antè ingentes sumptus aduersus Barbaros in Africa fecisset) duos magnos exercitus alere, quibus in duobus regni locis magnum quidpiam occuparet, in primis verò in Picardorum & Campanorum finibus: in has enim duas prouincias non facile per vim irrumpi posse, neq; iniuriæ & prædæ hostium admodum eas patere. Itaq; optimum esse omnes censebāt, vt Rex præcipua harum prouinciarum oppida præfidijs firmaret, reliquos belli duces strenuissimos & viros rei militaris vsu præstantissimos quàm maximo posset numero apud se haberet: exercitum denique potentissimum & firmissimum compararet, quem ilico in eam partem conuerteret, siue in citeriores siue vteriores regni prouincias, in quam hostis primum impetum faceret. Addebant alij huiusmodi exercitum accelerandum esse, quo in tempore iam parato vteretur, hostisq; aduentum prius occurreret, quàm alpes trāseundi facultas daretur: potius in locis nuper bello quæ sitis bellum gereretur quàm in ipsa patria & vetere regni sede, vnde omnia petūtur quæ ad bellum sumptus sustinendos sunt necessaria: quæ non adeo commodè præstari possent si in ipsis venis & visceribus regni bellum exardesceret.

Rex de summa
et ratione bel-
li gerendi sta-
tuit.

HIS sententijs Rex auditis idem sibi quoque videri respōdet, vt quàm maximum posset numerum cogeret atq; in manu promptum haberet, his copijs vel coniunctis vel separatis vteretur pro ea occasione ac facultate quam hostis ipse bello inferendo præberet, siue transeundæ alpes essent, siquidem ille Pedemontanis locis nostros conaretur expellere, siue expectandum esset dum in ipso regno prælio exciperetur, si quidem regnum ingredi pararet. Sed quocunq; tandem, inquit, impetum facere cogitet, mei consilij non est, vt vel illi pugnæ potestatem faciam, vel ille me ad pugnandum compellat, sed vt eum sinam obsidendis oppugnandisq; oppidis milites, tempus, commeatum, munitiones & rem pecuniariam absumere, vt belli incommoda ille etiam experiatur, quæ nos antea in re simili pertulimus. Illud quidem ex ratione belli administrandi satis constat, expeditionem huc suscipere cum non debere. Etenim quum meis Pedemontanis oppidis tantum præsidij imposuerim, si alia pari numero in sua oppida deducet, quibus meos milites, ne se commoueant, impediatur (quod ad minimum illi præstandum est) fieri non potest vt satis illi virium supersit, quibus in nos cōiunctis omnibus copijs impetum faciat. Quòd si etiam cum vniuerso exercitu transiret, id verò est quod ego maxime optarim, ob eam quam ostensurus sum causam, in qua etiam hætenus acquiesco: vt ne isto quidem incommodo mouear, quo affici eum demonstrastis qui bello in suis finibus premitur. Talis enim calamitas aut incommodum nō nisi certam nostræ Galliæ partem infestare potest. Causa qua vt sic sentiam adducor, hæc est (vt interim omittam illa quæ attulistis, nostros etiā præfidiarios aliquid illic molituros esse, si paulū modò supplementi aut subsidij accedat) quo maiore adducet exercitum, eo maiore commeatu adfuturum esse, eo plures equos & iumenta ad illum per alpium iuga comportandum adesse oportet: tātā enim multitudinem comparare cogetur, vt duplicata pabulorum copia, quæ alendo equitatu vniuerso satis esset, iumentis illis sarcinarijs non sufficiat. Nūc quum per ea loca iter sit illi faciendum (vt etiam frumentum & pabulum quod reperietur, illinc vel auehi vel etiam vastari non iubeam, quod tamen facere decreui) quæ situ & solo sunt parum commodo ad exercitum vel socialem & amicum alendum, qui celeriter & stationibus certis iam pridem constitutis ad commeatum conuehendum & paratis progredieretur: quàm se malè accipi quæso, experietur hostilis exercitus, qui ad singulos aditus aut transitus angustiores effractus (nam ego omnes demolitione tollendos curabo, & quidem maiore numero vno die, quàm quindecim sarcire queant) commorari alibi diem vnum, alibi duos, tres, imò vel octo aut totos decem cogetur, dum quæ disrupta fuerint, reficiat: Ne dubitate quin priusquam ad loca plana peruenerit, iam dimidia ex parte profligatus sit.

TRADUCTIS deinde copijs quum lautiolem & commodiorem se conditionem nacturos sperabunt, tum verò occurrent oppida muris cincta, opere communita, machinarum & telorum multitudine instructa, maximis præfidijs firmata, quæ ego quamplurimis, fortissimis & peritissimis rei bellicæ viris complere possum, in agris quocunq; oculos cōuertent, nihil videbunt quo vti queant, nullum oppidum nisi vastatum & desertum, quo excipiantur, vndique inimicam regionem esse conspicient. Ac quum in Pedemontana regione ponē haberent Longobardicum feracissimum agrum, populos fo-

cios & amicos, flumina latissima ad comportanda cibaria, facultatē promptā & ad manū, ut integri defessis succederēt: nunc cōtrā alpes editas, cōfragofas, steriles habebunt, aditus obsideri sentient, subinde pugnandum sibi esse postquam hac transierint, idq; parum tutò, rebus præsertim ita comparatis ut ipse apud me constitui: deniq; his impedimentis fiet ut stipendiū tardius militibus persoluantur. Hæc profecto difficultas, quæ per se maxima est, deinde temporis spatiū, deprehensiones inopinatæ in hostico, loca ignota, insidijs opportuna, commeatus penuria quæ inde sequetur: hæc omnia huiusmodi mihi quidem videtur, ut numerosum exercitum ad miram hominum paucitatem reducere queant. Nos verò circunciectam vndiq; regionem nostrā habebimus, nihil concipiemus quo non arbitrato nostro uti liceat, summa omni ex parte vbertas & copia se ostendet, agri feraces & fructuosi, fluminum nostro vsui commodissimorum maximus numerus: res numaria quæ cōgeretur, tutò absque vlla præsidij necessitate aduchetur: tempore hostis labefactabitur & elanguescet, nostri numero & viribus augebuntur, ac belli exercitatione ad virtutem acuentur: iucundo illo, si libebit, spectaculo perfruemur, ut hostem à seipso confici sedendo (quod dici solet) vel in castris amoenis & munitis ambulando cum voluptate conspiciamus. Non quò tamen illud velim, aut consilium meum sit, ut illic desides & ignaui semper torpeamus. Hoc dicere cogito, quoties aliquid suscipere placebit, fore ut iudicio & facultate quæ dari videbitur, utamur, non necessitate aut hostis libidine impellamur. Id est, ut vno verbo omnia, vires habebimus integras & recentes, acres erimus, impigri & solertes, ne occasiones nobis oblatas negligamus, neque hostibus opportunas & commodas quas in tempore arripiat, præbeamus.

Hæc in summa sunt quæ facere decreui, quæ iam ut fiant, nullo interposito spatio aggredi oportet. Ego enim iam amiralis per nuntios imperavi, ut dispositis præsijs, reliquum exercitum huc remittat, copias Caguini & Rangonis dimittat, ductores tantum ordinum & præcipuos aliquot milites mihi stipendiarios reseruet. Nunc verò ad illos quod attinet, censeo, quum primum Cæsar bellum apertè facere incipiet, eis per nuntios significandum esse, ut suas copias instaurent. De reditu autem amiralis, adhuc in ea sum & ero porro sententia quam ostendi: idque ut sic statuam, duabus moueor rationibus. Vna est, ut tota belli illati iniuria penes hostem apertius residere & illi vni tribuenda agnoscatur. Altera, quòd præsijs deductis, hosti sub dio impar esset. Stat igitur sententia, ut illum ad me primo quoque tempore reuocem, quum præsertim nihil amplius causæ sit quare expectet, dum à cardinali, qui huc iam redijt, accersatur. Qui illic relinquuntur, omnibus edicam, ut, dum abest amiralis, marchioni Salussio pareant, quem illic (ut illi sum pollicitus) cum imperio velut principem meum legatum esse volo. Delphinatui alium insignem virum præficiam, qui milites illinc redeuntē excipiat, & prudenter locis disponat quæ opportuna & commoda ad alpium transitus obsidendos & impediendos videbuntur, interim dum copias meas vndique comparabo. Quibus omnibus coniunctis si Cæsar apud Pedemontanos diutius cunctabitur, illuc meum exercitum ita instructum traducam, ut illi occurrere non dubitem, & cum magna Gallorum multitudine periculum facere, num mea Gallia adhuc homines procreet, à quibus toto vitæ meæ tempore Hispanos in fugam conijci videre solitus sum, an verò in Hispania alij hodie nascentur ab ijs qui iam pridem Gallorum virtute territi fugere consueverunt. Non inficior eos à certis annis nonnullis in rebus potiore fuisse conditione, conditione, inquam, & loco: ceterum quoties paribus vtrinque momentis, sola virtute dimicari oportuit, nunquam vidisse me memini, quin Gallus perpetuò Hispanum licet feroculum profligauerit, & porro profligaturum se speret. Equitatui nostro nimis grauē iniuriam facerem, si cum eo Cæsarianum conferendum putarem.

ITALOS habebit, credo: neque nobis deerunt, imò aderunt quantocunque numero placebit, neque ij omnium postremi. Germani pedites Cæsariani si nostros numero superant, at virtute, animo & vsu non videntur. Quod numero deest, Heluetijs facietur, quicquid Cæsar tandem suis artibus moliatur & se perfecturū gloriatur. In Germania quidē ipsius partiū homines fortasse meas rationes suis calūnijs & vanitate (qui illorum mos est) non nihil turbauerint: sed semper ipso rerū euentu didicistis, veritati locū illic, quoties demonstrare licuit, datum fuisse. Quæ etiā causa adductus non abs re fore statui, ut illuc hominē negotiorū meorum gnarum mittā, qui quæ locum & tēpus postulare

1 5 3 6. intelliget, ad ea orationem suam accommodare sciat. Quem etiam volo tum meo tum liberorum nomine petere ut ordinum Imperij conuentus in diem certam indicatur, ubi ius nostrum & rationum quæ à nobis afferuntur pondus exponatur & expendatur, unde ortum est quicquid inter nos & Cæsarem controuersia intercessit: ut tota causa ab Imperij ordinibus cognoscatur, qui reuera iudices sunt, & quorum est de controuersijs pronuntiare, quæ inter Cæsarem & eos qui in Imperij clientela sunt (quales me & liberos meos Mediolani nomine agnoscimus) incidere possunt. Præterea simulatq; Lugdunum peruenero (quo me paulo post recipere, ut meis rebus prospiciam, decreui) censeo, quando nunc est nundinarum tempus, negotiatores Germanos qui illuc conuenient, accersendos ad me esse, & oratione temporibus data alloquendos, qui ubi opus esse videbitur, maximè siquid in patria aliter quam res habet fama nuntiante in me dici reperiunt, veritati aduersus mendacium patrocinentur.

Apparatus bellici descriptio.

Q V I in concilio aderant, in Regis sententiam eunt vniuersi, & principis tantam in suis rebus prouidendis prudentiam & maturitatem amplissimis verbis collaudant. Itaque uti visum fuerat, ipso Calend. Iun. die Ioannem Humerium equitem torquatum, qui centum equitibus cataphractis Delphini auspicijs præerat, mittit, qui Delphinatui cum imperio præesset. Franciscum Nocetum comitem Pontremium ex sua turma ad amiraliū exercitus imperatorem denuo mittit, qui diceret sibi valde probari quæ eodem nuntio sibi significasset, de ijs quos præsidijs Taurinorum, Fossani & Conij præponendos putaret: iubet rebus ita perfectis ad se reuerteretur. Gulielmū Bellaium Langæ-
20 um, ipsum etiam ex regia turma nobilem in Germaniam mittit, tum ob causas antea commemoratas, tum ut à ducibus Bauariæ centum illa coronatorum millia reposcere desisset, tempus quo mutuū reddi oportebat iam pridem præterisset, negotium denique valde premeret, ut quicquid vndique opis posset, corradere cogeretur. Quæ-
storem in Picardiam cum ingenti pecuniarum summa mittit, tum ad militum delectum ubicunque opus esset, habendum, tum ad oppida & castra amplius munienda, simul duos rei machinariæ præfectos, Lusarcium & Magdalenium cum multis tormento-
rum magistris, Ioannem Crequium Canaplium comitem Mantium & Molantium, equitem torquatum & centum regiæ turmæ nobilium præfectum, Odardum item Du-
30 betium quinquaginta cataphractorum ducem Boloniæque seneschallum ad se accersit: hunc verò equestri dignitatis insigni torque aureo donat. Massiliam Antonium Rufocaldum Barbezium equitem torquatum & quinquaginta cataphractorum præfectum mittit, qui cum imperio præesset.

E Q V I T V M classes augeat, trecentarum lancearum numero adiecto. Antonio comiti Marleano tum filio primogenito, hodie duci Vindocinensi, Ioanni Aurelio marchioni Rotelino, Francisco Cluio comiti Niuernensi, & principi Rupefursionio quingentos equites attribuit. Ferentariorum item equitum classes & peditum cohortes augeat: Ioannem Paulum Ceretanum ducentis ferentarijs equitibus & duobus peditum
40 millibus præficit, Canaplium pari numero, Martino Bellaio totidem ferentarios equites, ducentos hipposcopistas, & duo millia peditum Italicorum attribuit: ex quibus Ioannem Taurinensem, Sampetrum Corsicum, Collium Corsicum & Chinchæum quingenitis præfecit. Non multis post diebus Regi nuntiatum in Hispania milites conscribi, quibus impressio in Aquitaniam fieret, ut quidem fama ferebatur. Quare intellecta, tametsi verisimile illi vix fiebat Cæsarem velle tot locis suas copias distingere, tamen ne incautus opprimeretur, simul etiam ut Hispanis ipsis metum incuteret, quò magis grauatè pecunias Cæsari suppeditarent, quatuor peditum millia conscribi iubet, quibus
50 utcunque res caderet, & quocunque loco opus esse videretur, paratis uti posset. Quamobrem Nauarræ regem cum imperio illuc misit, qui toti Hispaniæ non modicam suspicionem iniecit.

Humerius delphinatus res componit.

A P V D Delphinates Humerius Gratianopoli curiæ patres, rationum Regiarum præfectos & tribunos plebis conuocat, docet maximum à Rege belli apparatus fieri, quo non modò hosti resistere posset, verum etiam aliquid aduersus hostem magni susciperet: proinde animo ne deijcerentur, neu metu corriperebantur, sed in fide & obsequio Regis sese continerent. Progreditur deinde Ambrodunum vsq; in eandem quo-

que sententiam illos alloquitur. In duobus illis oppidis & in reliquis quoque populum timore non exiguo percussum reperit illum quidem, sed optimo tamen adhuc in Regem animo: eos omnes oratione sua vehementer confirmavit. De illius sententia & iussu ex senatoribus, rationalibus & nobilibus aliqui per totam provinciam dimittuntur, qui frumenti, vini & reliquorum cibariorum censum inirent, & locis statis distribuenda curarent. Gratianopoli amplissima horrea constituunt, ut parata illic haberent, quæ postea quibuscunque locis opus esse videretur distribuere. His confectis rebus Humerius summa celeritate Exilias, Castellodelphinū, Buseriā, Bellocombam, Aualonem & alia tum oppida tum castra oræ Delphinicæ viris, re machinaria & frumentaria, quantum satis esse visum est, cōmunit. Ad Roccam miluiam defendendā Ioannes Bulerus dumvir Riuēsis venit: is frater erat Cētalij, qui loci ipsius dominatū tenebat. Humerius ab eo rogatus quinquaginta milites subsidio misit. Sed ista postea acciderūt. Et quoniā Antonius Leua hanc arcem & alias deditionem sibi tradi per buccinatorem iusserat, Humerius præsidia & munitiones, quemadmodum rei gerendæ necessitas ac temporis opportunitas poscere videbatur, commutavit & innouavit, uti suis quæque locis demonstrabimus. Ipse fere Ambroduni commorabatur, sic tamen ut totam provinciam obiret, Brigantium, Exilias, Gapum ventitaret, & quocunque regni rationes cum vocabāt. Eius denique summa in Regem officia, singularis prudentia atque diligentia, qua usus est, non vulgari commendatione & laude digna extitit.

20 **L A N G Æ V S** in Germaniam quum peruenisset, Regem illic tanta ob res exacerbatus invidia laborare tamque male passim audire comperit, ut re ipsa didicerit non temere Cæsarianos gloriari, quod maleuolis sermonibus eum adeo & Romanensibus & Protestantibus inuisum reddidissent, ut à neutris milites habiturus esset. Reperit etiam non abs re fuisse quod Cæsar, quæ nostratibus legatis Romæ pollicitus fuerat, ut orationis suæ, quam illic coram papa & cardinalibus habuerat, exemplum illis daret, postea retractasset. Tot enim exemplaria ille cum suis tota Germania sparserat, adeo inter se diuersa & discrepantia, pro ingenio eorum ad quos mittebantur, ut tot genera extarent, quot sectæ in religione Mahumetana conspiciuntur. Protestantibus talia destinabantur, ac de illorum negotijs multa eiusmodi scribebantur, ut ex eorum lectione cuius promptum esset suspicari, Cæsarem in eorum causa apud papam deprecatorem potius quam aliud quicquam egisse. Ipse insuper literas priuatim ad non neminem eorum scripsit, quem sciebat cæteris omnibus communicaturum. His significabat se bis aut ter longo & intimo colloquio cum papa egisse, adhibitis etiam aliquot cardinalibus, quos papæ accersiri placuisset: illic causas à se explicatas fuisse, quibus adducti Protestantes in nonnullis capitibus à Romana Ecclesia dissentirent, easque non prorsus à ratione esse alienas se planum fecisse, atque adeo iam non paruum spem tum esse, se impetraturum ut capita illa papæ probarentur & rata haberentur: nisi res tanta, quo temporis præsto transigenda ac componenda iam videbatur, inopinato nuntio impedita fuisset, quo allatum esset exercitum Regiam ad Vercellas oppidum ducatus Mediolanensis confectum, eo consilio ut ulterius progredieretur.

40 **H A N C** causam extitisse cur non expectata papæ sententia, coactus fuisset venia ilico accepta, copias celeriter in vnum coniunctas aduersus hostem conuertere, non sine magno dolore, quod non perfecta re de illis discessisset, sed non sine magna spe etiam, qua confidebat illorum auxilio, quod in tam pia & iusta causa imploraret (cuius indicaturam nullam facere vellet, sed eorum arbitrio relinqueret, quantum cuique conferendum esset) hostem pacis turbatorem omniumque piorum conatuum quos ipse susceperet interruptorem, à se submotum & expulsum iri. Quibus confectis rebus se statim ad negotium interruptum de integro rediturum.

50 **E I V S D E M** orationis exempla ad Romanenses etiam dimittebantur, sed longè alia forma. Quanquam enim ad eos demerendos non nihil de doctrina Lutherana aspersum fuerat, id tamen adeo parcè & summis (quod aiunt) digitis attingebat, ut nihil esset quo Lutheranarum partium homines animis offenderentur. Apud utrosque his artibus Cæsariani utebantur: & quò utrorumque odium in Regem concitarent, rumorem in vulgus efferebant, omnes Germanos è Gallia tubæ præconio publicè pronun-

Langæus in Germania Regis famam calunias oppressam reperit.

Libelli in Regem summi per Germaniam sparsi.

1536.

tiato exulare: quotquot è ditione Regis in Germaniaversati aliquādo fuissent, omnes indiscriminatim tanquam Lutheranos & impietatis damnatos atrocissimo supplicio affici. Hac ratione & Protestantes in Regem instigabant velut illorum doctrinæ infestissimum hostem, & alios concitabant, quasi eodem ille omnes loco haberet, ac eadem trutina libraret. Vtrisque præterea persuaferant, quod Rex bellum faceret, id non tam ob priuatam causam facere, quàm ob initam cum Turca societatem, eamque esse hominis mentem, vt Cæsaris & Imperij vires aliò auerteret, dum ille totius Christiani populi hostis alia ex parte eum adoriretur. Quin & similes labris lætucas episcopos quosdam reperiebant, qui vel animi morbo, vel quod ita esse crederent, invulgas efferre audebant, atque ad hanc rem vel opera rabularum quorundam pro suggestu in publicis concionibus abutebantur, vel programmata typis excusa valuis templorum per suas diocesces affigi curabant. Postremò nequid deesset quod ad fidem faciendam conducere videretur, certam epistolam prouocatoriam typis editam cum priuilegio scilicet Cæsareæ maiestatis (nequis de rei veritate dubitaret) euulgarunt, addito fecialis nomine, die ascripta & quo loco Regi in magna principum & nobilium corona exhibita fuisset. Quam quum fecialis porrigeret, manu gladium teneret, cuius lamina vna ex parte in flammarum speciem cusa erat, alia encaustica pictura tota rubebat. Cuius rei hanc interpretationem attulisset, Cæsarem principem suum illi bellum exitiale & cruentum denuntiare, quo omnia ferro & flamma vastaret, nisi à turpi, scelerata & execranda societate seu coniuratione quam cum Turca in Christianorum & Christianæ religionis perniciem inierat, discederet.

Germania er-
romibus incen-
diarijs vexa-
ta.

Hæc belli denuntiatio ita per totam Germaniam publicata, incredibile dictu quanta hominum odia aduersus Regem concitasset: quod valde pauci erant qui nō certo statuerent id reuera accidisse. Non erat scilicet suspicandum eam à tali Principe tanto Regi faciendam esse, nisi nefariam illam cum Turca conspiracyem factam esse constaret. Per id tempus etiam accidit vt nonnulli extarent incendiarij, qui noctu obambulantes multos in Germania vicos & oppidula rusticana incenderunt. Quam occasionem Cæsariani nacti famam sparserant, istos incendiarios à Rege subornatos & dimissos esse. Hac fama & ceteris artibus effectum est, vt qui antea domo non nisi accepto stipendio egredi nolebant, tum, tanquam aduersus cōmunem quendam totius humani generis hostem pugnandum esset, vltro ad centuriones properarent, rogarentque vt se ad bellum ducerent. Ea res admodum opportunè Nassauio cessit ad cogendas Germanorum peditum copias, quas paulo post in Picardiam duxit. Supererat tertius exercitus comparandus, quem Cæsar (vt antea dictum est) in Campaniam deducendum esse constituerat quum maxima esset rerum perturbatio, qui que ad tempus præstitutum in procinctu futurus erat, atque id modica Cæsaris impensa, nisi Rex sua prouidentia obstitisset, dum in Germaniam dimisit qui explorarent quid illic barbarum & tragicidarum excitatum esset.

Langæo maxi-
ma difficulta-
tes obiectæ.

LANGÆVS vniuersos Germanos ita in Regem animatos reperit, vt qui superiora illa verissima esse crederent. Itaque quum eos adiret quibus plus fidei habebat, & quorum fide, diligentia & opera plurimum antea aliàs in Regis causa vsus fuerat, hi de illo se tum non leuiter mereri putabant, si tantum discriminis adirent, vt eum Cæsaris vel fratris Ferdinandi Regis ministris non indicarent, ac pro amicitia monerent vt reditum maturaret, neque vltius progrediretur. Ac profectò reb. ita exacerbatis, hominumque animis huiusmodi Cæsarianorum artibus inflāmat, si porrò pergere instituisset, iter illi facere interdum nullo pacto licuisset, quin vel agnitus vel ex suspitione manu iniecta progredi fuisset prohibitus. Nocturna etiam itinera nihilo fuissent illi tutiora, propterea quod à crepusculo ad lucem vsque rustici omnes in agris excubabant, qui nullos iter facere sinebant quos non cōpellarent. Quamobrem quendam sibi priuatim amicum nactus, qui nō recusabat quin apud se ad aliquot dies delitesceret, dum prudenter interim & quāta fieri posset dexteritate aliquorum voluntatem tentaret & exploraret (quorum maior erat potentia & autoritas vt illum iuuarent, rationemque inuenirent qua rei veritas proferretur, deletereturque turpis illa labe quæ Regi ab obtrectatoribus iniusta erat) eo consilio vti statuit. Illius opera de alijs duobus inter ceteros, periculum facit,

facit, qui colloquendo (ut res alia aliam trahit) in eum sermonem veniunt, ut cupere se in primis dicerent, dari aliquem, à quo de tota re, cuius tanta fama ferebatur, vera & prolixa oratione certiores fierent: sibi enim vix verisimile fieri, Regem à Deo in tantam amentiam & furorem ruere permissum fuisse. Ille tum fide silentij inter eos tres data, indicat Langæum domi nemine præter se cōscio latere: quem illi adire eumq; coram loquentem audire statuunt.

E o s ego, ne debita laude officij careant, alio loco, quem opportuniorem deligam, nominabo: nunc tacere visum est, ne eius odio obnoxios illos reddam, cui factum hoc nimium displicuit. Posteaquam ad eum accesserunt, etsi oratione & habitu ipso præ se ferrent atrocissimis illis in Regem maledictis se fidem non habere, nonnulla tamen esse dicunt in quibus culpam in eum conferrent, idque se magnorum virorum exemplo facere, qui quæcunque dicuntur non temere credant. Langæus ad omnia sic respondet, ut illi satisfactione accepta se nihil iam exposulare dicerent, multis alijs non minus satisfactum iri, si eadem responderentur. Quibus causis adductus Langæus quæ coram dissenserat, scripto complectitur, efficit ut clam typis excuderetur, & tota Germania tum Latina tum Germanica lingua efferretur: quin & in Gallicam linguam conuertit, quò à pluribus legeretur, ac rei veritas latius patefieret. Præterea ut protestantibus ostenderet verba illis data esse, & eos ludibrio habitos, qui cum literis à Cæsare scriptis fidem habuissent, tum verò illius orationis quam Romæ habuerat dispersis exemplis: illa curat vera & fideli ad verbum Germanica interpretatione typis edi, & quoquoersum dimitti.

*Langæus sem-
sim vanitatis
nebulas discen-
tit.*

E a re effectum est ut Protestantium erga Cæsarem studia valde refrigescerent, odium tamen quod tum illi tum Romanenses in Regem conceperant, non valde remittebatur. Tametsi enim Langæus ijs quos conuenerat, rei veritatem demonstraauerat, ex ipsius Leidekerkij literis, in quibus manus & signum hominis agnoscebatur, constabatque eum adhuc apud Regem esse, quo satis refellebatur euulgata illa & typis excussa belli denuntiatio: literas insuper negotiatorum Germanorum ostenderat, Lugduno ante paucos dies datas, gratulationis plenas, qui summam in se Regis humanitatem in suis rebus prædicabant, Langæoque, à quo introducti & commendati fuerant, per literas gratias agebant, quod satis commenti illius de exilio promulgato vanitatem arguebat: tamen vulgo ipsi, cuius animis penitus illa ex rumore inhæserant, nondum veritas innotuerat.

P E R C O M M O D E tum temporis accidit ut negotiatores, qui à nundinis Lugdunensibus redeuntes festinabant, ut in tempore Argentinenſibus interessent, singulis subinde diebus aduenirent. Id ubi rescivit Langæus, nonnullos ex suis & qui Regi studebant, quos in aliquot oppidis habebat, sui aduentus certiores facit: eisque iubet ut varijs diebus, coetibus & locis maximè frequentibus negotiatores illos rogarent ecquid è Gallia afferrent. Respondent vno ore omnes quæ cum superioribus cohærebant. Rogati num bellum denuntiatum esset, affirmabant, quo tempore Lugduno discessissent, nullum esse inter Cæsarem & Regem bellum indictum, amborum oratores adhuc apud eos mutuo esse, sermones de pace confirmanda etiamnum passim haberi, quamquam, si quis ex ijs quæ fiebant iudicium facere vellet, rem ad arma spectare. Quin & illud non dubitabant affirmare, quo tempore ex libello impresso denuntiationem illam Regi, quum Lugduni esset, factam fuisse apparebat, Regem ante hunc diem amplius mense & quindecim postea diebus Sancheri, Sarramberti & Mombrifone versatum fuisse. Rogati super proscriptione & exilio, respondent Regem contra liberalissimè promississe, si fortè pax inter se & Cæsarem (quod abesset) violaretur, Germanos tamen non minus tutò in Gallia quàm Gallos ipsos versandi facultatem habituros. Imò quoniam exteri fortasse propter bellum minus liberè se itineri commissuri essent, aut magnas pecuniæ summas negotiandi causa allaturi, illos in suo ipsius arario, ut nullum à prædonibus itinere faciendo discrimen subire cogerentur, reperturos coronatorum bis, ter, quater aut etiam quinquies centena millia, quæ in merces suo more coemendas insumerent, quæque vel in Gallia bello confecto, vel etiam in Germania belli tempore, si quid illis opus esset, restituerent: ceterum tanta orationis humanitate usum fuisse, ut

1537.

eam amplissimis verbis prædicandam sibi esse existimarent. Rogant eos nonnulli ex Protestantibus, num adeo acriter in suam doctrinam illic sæuiretur. Respondent ipsum quidem Regem non pati quicquam in religionis negotio mutari, nisi sano & graui eorum demum consilio, qui Ecclesiæ præsunt, & quorum ista facere interest: verum tantum abesse ut summa nescio qua seueritate in eos animaduerneretur, ut contra Rex editum publicari iussisset (cuius etiam exempla descripta nonnulli ex illis proferebant) quo liberè domum redeundi, & bona possidendi potestatem ijs omnibus faciebat, qui solum vertissent quod delati essent aliquid contra ecclesiasticam doctrinam vel sensisse vel dixisse: neque grauiore poena hoc delictum puniri velle, quam ut apud suum quisque Episcopum, in cuius diœcesi ageret, sancto voto se obstringeret, deinceps se vitam pio Christiano dignam amplexurum, & in doctrina atque potestate sacrosanctæ Ecclesiæ Catholicæ futurum esse.

Langæus literas ad principes Germanos mittit.

D V M rei veritas paulatim gliscit, Langæus, quoniam videbat sibi tamen nondum tutò in omnibus locis versandi facultatem futuram, quæ ad eunda sibi iudicabat, ut sui principis & liberorum mandatum curaret, & ordinum Imperij conuentum haberi potestaret, ubi causæ illorum firmamenta & potissime rationes, in quibus cum Cæsare contendebant, explicarentur: fiduciarias, quas à Rege literas habuerat, vnà cum alijs, quas ipse suo nomine priuatim scribebat, quibusque quid in mandatis accepisset, fusius declarabat, ad ducem Bauariæ Ludouicum, comitem Palatinum, Electorem mittit. Eum rogat ut quoniam inter seculares Electores principem locum obtinebat, & Galliæ proximus erat, ipsa Regis & liberorum postulata collegis significanda curaret. Ipse dum nuntius ex eo itinere redit, duces Bauariæ Gulielmum & Ludouicum adit, à quibus pecuniam illam depositam, cuius meminimus, reposceret. Ab ijs verba tantum & satisfactiones satis ieiunas aufert, timere se nimirum, ne si tum mutuum redderent, bello inter Cæsarem & Regem coorto, Cæsar materiem expostulandi nactus videretur, quod Regem ad se oppugnandum pecunia iuuissent. Quinetiam hoc illorum verbis & iussu ei denuntiatur, ut suis finibus quamprimum excederet: periculum enim esse ne res ad Cæsarem aut Romanorum Regem dimanaret, à quibus iuberentur (quod recusare nefas esset) cum in illorum manus tradere. His rebus factum est ut hoc itinere parum admodum proficeret.

L I T E R A S etiam Palatini Electoris manu & signo confirmatas accipit, quibus non minus ieiunum responsum continebatur. Significabat ille, quas ab eo accepisset tum Regis & liberorum tum ipsius priuatim de Regis mandatis literas, eas se ad Romanorum regem Imperij summum vicarium missurum esse, qui suo iudicio de illis statueret. Hoc accepto responso, Langæus quod cupiebat, ut si minus Regi postulanti conuentum haberi concedebatur, at illud saltem omnibus constaret quàm ille nullam conditionem recusasset, neque per illum stetisset quin res ab ijs quorum intererat cognosceretur, alias literas eiusdem aut similis argumenti ad Electores & reliquos Imperij Principes mittit: quarum quidem literarum simul & earum quas à Rege & liberis attulerat, suum cuique illorum exemplar destinat: quas etiam à chalcographo excudendas & passim per Germaniam dimittendas curauit. Porro earum literarum quas suo nomine dabat, hæc erat sententia.

Langæi ad principes Germanos epistola.

Q V O tempore Rex Christianissimus summus meus Princeps ac dominus, obferuandissimi, illustrissimi & ornatissimi Principes, me in hanc Germaniam cum mandatis misit, ipse cum Serenissimis liberis tum fama ipsa tum suorum literis conuentum Imperialem propediem habiturum iri didicerat. Quam ob causam literas mihi & mandata ex æquo ad vos omnes dederant, nominatim autem me à vobis petere iusserant, ut diem certum constitueretis quo denuo ordinum Imperij conuentus haberetur, quò illis tutò & absque vllius offensione legatos cum amplissimis literis mittere liceret, qui in concilio vobis exponerent & perspicuè docerent quid sibi iuris, nominis & causæ sumendum & vindicandum censeant tum in ducatu Mediolanensi tum alijs locis, quæ per vim & iniuriam sibi pridem extorta adhucque occupata retineri conqueruntur: simul etiam vobis illorum facta probarent, coramque hoc sacrosancto Imperio (apud quod suum splendorem & dignitatem integram atque illibatam manere summopere student)

student) non crimina sed calumniosas obtrectiones purgarent & refellerent. Hac igitur spe fretus postquam huc adueni, duas res reperio obstare quominus quod mihi mādātum erat exequi possim: tum quod conuentus ille, de quo ad eos perlatum fuerat, non habebatur, tum quod si vestrum singulos adire cogitarem, ad id faciendum itinera minimē tuta mihi dari videbam. Accedebat etiam quod à nonnullis qui principem gradum & auctoritatem obtinent, amicē sed seriō etiam monebar, certum mihi imminere ipsius vitæ periculum, quocunque loco in Germania deprehenderer. Hoc ego nuntio (fatebor enim quod res est) non leuiter commoueri cœpi. Cuius rei causā non sola hæc erat (quanquam & hæc nonnulla reuera erat) quod me de salute periclitari, & Regis negotia valde lædi videbam, sed etiam quod rei tum nouitatem tum indignitatem valde mirabar.

I N hac enim præterquā quod Regi iniuriam fieri perspiciebam, reperiēbam etiam huius sacrosancti Imperij & gentis Germanicæ existimationem non parum labefactari. Nam quum superioribus sæculis ea in vobis habita sit animi magnitudo & potentia dignitas, vt iniurias non modō vobis sed alijs etiam illatas vindicaretis: quis non hodie ad commiserationem moueatur, qui ipsam libertatem vestram, non solum amplitudinem, adeo opprimi videat, vt illud tolerare ac tacito consensu probare cogamini, vt sit quispiam cuius nutu regum & principum legatos vel admittere vel repudiare oporteat? qui vobis præscribat quibus concedi, quibus denegari aditus debeat? qui etiam nominatim ijs concedi vetet, quorum genus (seu Franci seu Francogermani sint) ab iisdem autoribus atque Imperium ipsum profectum est? Quod quidem Imperium vobis ab illis conciliatum est, ab illis à Græcis ad Latinos tanquam postliminio restitutum est, qui sua liberalitate, præter amplissimas prouincias, quas ingenti labore, sudore & sanguine ad augendum & ornandum hoc Imperium, ad stabiliendam atque firmandam vestram libertatem quæsiuerunt, nomen & limites Germaniæ amplificauerunt, ipsum Imperium tot latissimis possessionibus decorauerunt, quas antiquo patrimonio ad vtranque Rheni ripam tenebant: qui denique præter vetusta illa in vos merita, cum vestro Imperio tanta necessitudine, cōsuetudine & consilio ipso coniuncti sunt, vt etiam quum bella maximē inter eorum Reges & vestros Cæsares (quod non ita pridem factum esse ipsi meministis) intercederent, nunquam tamen nec societas inter vos dirempta est, nec communicatio intermissa.

H Æ C quam ita sint, siccine vos Illustrissimi & Clarissimi principes patiemini ab istis ius gentium in vobis labefactari, eorum legatos violari quibuscum tanta societas vobis in hoc Imperio, quod ipsi vobis pepererunt, intercedit? quorum nomini sacrosancto tanta debetur reuerentia, vt tutō & extra omne periculum inter ipsa hostium arma versentur? Rex quidem ipse princeps meus hanc & alias inusitatæ indignitatis iniurias sibi illatas diuino iudicio planē committit. Ad me verō quod attinet, qui ab eo & eius liberis non alio consilio huc missus sum, nisi vt apud vos (quorum est vt Cæsarem creare, ita etiam de controuersijs rerum Imperialium cognoscere atque pronuntiare) ius exponerem quod illi habent, & sibi deberi contendunt, vtq; in iudicio vestro (quod illi subterfugere velle vanissima calumnia incusantur) sisti eos postularem, qui quæ Regis & liberorum sunt per iniuriam occupata detinent, quibus se spoliari eo grauius ferunt, quod dum illis potiuntur (sunt autem illorum optimo iure) se ex numero esse principum Imperij possunt affirmare: ne mea legatio illis planē inutilis esset, non potui hoc meum officium prodere, quin ea per literas & nuntios agam, quæ absque summo & præsentissimo periculo coram expromere non licet. Itaque Regis principis mei & liberorum literas, cum alijs meo nomine scriptis, quibus mandata mea exponebam, ad illustrissimum principem Ludouicum comitem Palatinum dederam: nam cum illo me agere minore periculo posse existimabā, propterea quod ei, quum Galliæ maximē sit vicinus, facilius mei recipiendi facultas daretur. Ab eo summis precibus contendo, vt de Regis & liberorum postulatis ad collegas Electores, aliosq; principes & ordines Imperij, quorum interesse eos fieri certiores videretur, referret, tum ipsi ex communi consilio & sententia responderent ac ius redderent. Ille per literas respondet se omnia ad Serenissimum regem Ferdinandum missurum, qui ad Cæsarem fratrem perferenda curaret: illum optimē rationem tenere quemadmodum hæc negotia sint administranda.

1537.

Ho c ego responso accepto (prudētissimi & clarissimi principes) quid à Cæsare & fratre Ferdinando expectare aut possum aut debeo, nisi ut literas & mandata ab ijs supprimantur? Alter enim se spolijs indutum & patrimonio principibus meis adempto locupletatum nouit: ambo autem id agunt ut Rex princeps meus apud omnes ubique malè audiat: eumque quum accusent, quòd hodie contra ius & fas ducatum Mediolanensem affectet, antea nullo iure aut legitimo nomine tenuerit & occuparit, itinera obsideri & explorari (uti videtis) iubent, quòd verentur, ne quoniam res omnino se aliter habet, falsoque ab illis accusatur, huc mittat qui crimina diluant, atque in eos ipsos accusationem meritò retorqueant.

Ho c profecto sine vlla dubitatione verum esse omnibus constat, Maximilianum Cæsarem ante aliquot annos causa in iudicio cognita, vtraque parte audita, ex principum Imperij qui aderant sententia, Regem Galliae Ludouicum demortuum, deinde Franciscum principem & dominum meum ipsius Ludouici generum in clientelae fidei professionem accepisse, & ducatum Mediolanensem velut antiquum & autum patrimonium tenere iussisse.

Id e m meus princeps in hac causa disceptanda non modò ordinum huius Imperij subire iudicium non recusat, verum etiam ultro ipse non semel postulauit: tantum abest ut in hac causa vel in Sabaudica (quam etiam maleuoli homines vobis deprauarunt) vnquam vadimonium deferere cogitauerit. His ego in tot difficultatibus constitutus, quum hoc mihi exprobrari minimè vellem, quasi susceptam prouinciam tanta negligentia administrarim, neque, si officio meo omni ex parte respondere minus licebat, aliquid saltem in principum meorum causa tentauerim, nonnulla spe adduci cœpi, fore ut à vobis aliquid respondeatur, vnde illis ostendere possim, quam perfugij & auxilij expectationem in vestra æquitate locare debeant.

Quæ quum ita essent, expedire mihi visum est ut has ad vos communes literas tum alias ad singulos priuatim per certum nuntium darem, quibus fidem vestram implorarem, à vobis peterem ut sanctæ illius ac vetustæ coniunctionis rationem habeatis, quæ semper nostræ patriæ & nostris Regibus cum vestro Imperio intercessit, antiquæ & toties renouatæ propinquitatis, necessitudinis nunquā interruptæ inter nostrates & vestri Imperij principes: cogitatis quinam sitis, quem locum teneatis, ecquod sit munus veteris illius & germanæ Germanicæ libertatis, ecquid huic Imperio, huius auctoritatis & conditorum memoriæ, vniuersæ denique ipsi reip. Christianæ debeatis. Ne committatis ut duo potissima huius reipublicæ columina mutuo conflictu atterantur & debilitentur. Cogitate quemadmodum in eorum splendore & robore possit illa ac debeat sperare & quærere suæ gloriæ atque amplitudinis incrementum, sui contra res aduersas & pericula tutelam: quemadmodum vtriusque maiores præter ceteros suas fortunas, potentiam & vitam ad eam tuendam, amplificandam propagandamque perpetuò contulerint.

Ho c ego à vobis potissimum peto, hoc etiam potissimum à meis principibus negotium datum est, ut petam, si aduersariorum maleuolis sermonibus præiudicata aliquid opinionis vestras mentes occupauit, id ut deponere incipiat, & qua ex parte ius esse agnoscetis, eò iudicium sententias inclinari & propendere finatis. Id ego à vobis sanè spero, si quidem ista simul in memoriam reducat, tum hoc illorum peruetustum ius & hæreditarium publicè declaratum, ac probatum fuisse in causa Ludouici Regis, idque Cæsaris Maximiliani testimonio & iudicio, tum ipsum Regem ab eodem Maximiliano inde per summam iniuriam pulsum fuisse. Qui quum ab eo amplius etiam quinquaginta coronatorum millia extorsisset, haud ita multo post ac fortasse etiam his ipsis pecunijs quas ab eo acceperat, magna coacta manu eum per vim deturbauit. Hunc quum postea Rex princeps meus recepisset, & ex manibus iniusti occupatoris extortum per complures annos tenuisset, Cæsar vester indicta causa eum spoliari, etiam si iure ipso oporteret (id quod à maioribus vestris & vobis semper est usurpatum) potestatem & auctoritatem, qua possessiones quæ in Imperij clientela sunt, ad alios dominos transferantur, legis esse, non ab vnus cuiuspiam (quisquis ille sit) arbitrio ac libidine pendere.

Hoc

Hoc ius, hanc legem quum vestra priuatim interfit & vestrum reuera sit cognoscere, vestra quoque partes sunt diligenter videre quidnam ad æquissima serenissimorum meorum principum postulata respondendum esse putetis. Hi à vobis petūt & obsecrant ne tantopere se fastidiatis, vt suam causam minus quàm aliorum Imperij principum cognoscendam suscipiatis. Mihi quidem minimè dubium est quin, si recordamini quales sitis, principes scilicet libertatis vindices, omnium cōtrouersiarum quæ in hoc Imperio oriuntur, summi iudices, ipsi Cæsari serio instare debeatis, vt ius illi par & æquū possint obtinere, causa disceptetur atque cognoscatur, ipse quoque equitati se subiici patiatur, vestro iudicio magis stare animum inducat, quā opinionem suam præfractè tueatur, qui gloriatur se (haud scio an salua dignitate) omnes suas copias & opes coacturum, quibus potius aduersus Regem, quàm aduersus Turcam hæreditarium sanguinis & nominis Christiani hostem vtatur: mauultque quasunque à tergo regiones relinquit, illius prædæ exponere, quàm vt ab hac sententia se deduci patiatur, & ab expeditione legiones abducatur, quā ad eum Regē opprimendū semel suscepit, à cuius patribus ac maioribus orta est occasio, qua amplissimæ illæ opes & bona familiæ Austriacæ obtigerunt, quæ potissimum eam in supremum dignitatis fastigium, quo nunc locatam videtis, extulerunt. Quod si ille in sententia semel instituta perseverare volet, si semel infestum exercitum in Regis Christianissimi principis mei regiones ducet, quod se facturum minitatur, atque adeo fortasse iam rē aggressus est, reperiet, scio, & patrē & Serenissimos principes filios ita viribus & animis ad excipiendum irrupentis impetum nullo minarum metu paratos, vt nihil Deo secūdo eorum omissuri sint quæ ad principes vigilantissimos patriæque ac ciuium amantissimos pertinent.

VERVM antequam huc veniatur, antequam tempestas excitetur, qua perniciem & vastitatem vniuerso orbi Christiano importatum iri prospiciunt, visum illis est, vt de iis quæ dicta sunt vos per me certiores fieretis, vósque obsecrarem, vt pro eo loco ac dignitate quam tenetis, de inuenienda ratione cogitetis, ne tantum sanguinis Christiani effundatur, aut saltem vt periculi impendentis atrocitas leniatur. Idque faciunt, vt hac illorum testificatione vobis constet, si bellum cum Cæsare gerendum erit, non sponte sua aut consilio illos hoc suscipere, sed ad iniuriam propulsandam & se tuendos necessitate coactos descendere. Quam ego illorum testificationem mihi demandatam & imperatam, quia coram exponere, multis licet rationibus apud non paucos principes tentatis, non possum, ad literas & scripta tanquam ad extremum perfugium me contuli. Vestras ego celsitudines supplex oro, ne graue vobis sit, vt hoc ipso nuntio quid ad hæc æquissima postulata respondere vobis sit in animo, cognoscam. Obseruadissimi, Illustrissimi, &c. Deus Opt. Max. vestras celsitudines seruet ac bene fortunet, in hoc verò tanti momenti negotio, quod ad vniuersos reuera pertinet, vobis eam mentem & consilium immittat, quod & vestrum officium & Christiani populi salus flagitat.

DVM has & alias literas Langæus expedit, veritas per totam Germaniam dimanare coepit in iis quæ Regi falsò obiecta fuerant, & calumniarum vanitas prorsus patefacta est. Quinetiam in ciuitatibus Imperialibus aliquot negotiatores nuper Lugduno reuerfi (vt diximus) bonam operam nauarunt, vt suæ quisque ciuitatis senatoribus commemoraret quàm liberaliter illic habiti fuissent, quàm luculentas conditiones Rex, antequam illinc discederent, tulisset. Quæ res adeo indignationem illam aduersus Regē conceptam diluit ac mitigauit, vt ex tredecim hominum millibus quos rex Ferdinandus in Campanorum fines se missurum sperabat (quique priuato quodam magis studio impulsu coierant, alij prædæ spe, alij vindictæ cupiditate incitati, quàm vt vel illi vel Cæsari obsequerentur) non plures reperirentur quàm ad duo aut tria millia. Reliqui sacramentum militare se nonnisi toto stipendio persoluto dicturos planè negarunt, idque in illo excipi voluerunt, si aduersus Regem arma bello inferendo sumenda essent, in iis regionibus quæ antiquitus Gallici sceptri & possessionis sint. Ita exercitus ille impeditur: qui vt alia conditione sacramento se obligarent, adduci potuerunt, alij in Italiam proficiscuntur, alij cum Nassauianis se coniungunt.

APVD Pedemontanos amiralius iam, vt illi imperatum erat, Taurinis præsidium imposuerat, cui Claudium Annobaldum quinquaginta cataphractorum præfectum, equitem torquatum, cum imperio præesse iussit, & Carolum Cucium Burium, cuius

Amiralius Regis iussu exercitum dimittit.

1 5 3 7. antè iam meminimus, & Gabrielem Alacrium cum suis quinquaginta cataphractis, ferentariis Alfunus, Terminus & Desfæus centenis præerant. Præter illos multi nobiles ex inclytis familiis oppido se concluderunt, vt fortitudinis laudem & famam sibi compararent, Regique ac patriæ suam operam dicarent. Ex his fuerunt Piennius cognomento Halluinus, comes Tonnerrensis, Listenæus, Guido Chabotus Iarnaci primogenitus, Paulus Chabotus Clareuallensis, Escarius, Ludouicus Bullius comes Sancerranus, Franciscus Viuonnius, Carolus Cossæus Brissacus, Ioannes Dofius, Ioannes Claromontius Trauius. Pedites collocantur Alchius & Cannius qui millenis Picardis præerant, Salilius cum mille Normanis, Quintius cum pari Campanorum numero, Lartigodius, Blacus, & Anguarus cum quingentenis Vasconibus, deniq; M. Antonius Cufanus cū duobus Italarum millibus. Toti peditatui cum imperio præerat Burius, vt Regis legatus vnà cum Annobaldo haberetur. Ipse amiralius cum sua centum cataphractorum & marchalli Albinij totidem equitum turma, item Rupemeniana & Villaboniana quinquagenum, assumptis etiam comitis Gulielmi peditibus Germanis Pinierolam se recipit. Reliquum exercitum marchioni Salussio tradit, quem etiam in suum locum imperatorem relinquit.

Salussius morus rectit, diu ad Caesarem transeat. SALVSSIVS ab amiraglio (is Pinierolæ erat) per nuntium supplementum petit, quòd imparem se diceret tantæ multitudini, quam aduentare audiebat. Amiralius turmam equestrem Bonouallani absentis, quàm Brosius legatus ducebat, Rupemenium etiam & Villabonum cum suis quinquagenis equitibus, centum cataphractus Montijani, ducibus Vassæo & Iallio, & sexaginta Ioannis Pauli Cæretani equites, equitem Ambrensem cum mille peditibus Vasconibus, Santalbinum cum totidem Normanis, Oartium Nauarrenum cum quingentis mittit. Hi quo die ab amiraglio dimittuntur, Vigonè perueniunt, inde Villafrancam: vnde missio nuntio à Salussio petunt quid facto opus sit. Is post biduum demum ad Rupemeniū scribit, vt ipse cum Villabono postero die mane Villanouam Sollieriorum veniret, se illic cum Mompesato, comite Pontremio & aliis affuturum, vt de rebus administrandis consilium caperent. Illi imperata faciunt, mane consilium ingrediuntur, eòdem etiam tempore meridiano redeunt, neque quicquam constituitur, nisi quòd Salussius iubet Montijani equestrem turmam à Iallio & Vassæo (is legatus erat Montijani) in Galliam reduci. Nihil præterea statuitur, sed vnde quisque venerat, redire iubentur, dum à Salussio accersantur.

BIDVO post rursus eos cum suis equitibus Sauillianum venire iubet, sic tamen vt Villabonus præiret ad diuersoria designanda, Rupemenius cum equitibus subsequere tur: videret autem diligenter quemadmodum tutò illos duceret, propterea quòd hostis cum multitudine non exigua haud longè abesset. Eò postridie quum illi venissent, adest Mompesatus Fossano reuersus, quò profectus fuerat vt de oppido muniendo statueret. Is nuntiat, quanuis mœnia valde infirma essent, sibi tamen huiusmodi videri, vt propugnari possit, modò tēporis aliquid daretur quo vallo cingeretur, & castella cespitia quæ inchoari iusserat, perficerentur. Salussius hanc sententiam sibi probari negat, & quicquid militum habebat, in Galliam remittendum esse censet, Veresium quam celerrimè ad Regem mittendum, qui eum tum de suo hoc cōsilio certiore faceret, cū causas quibus adductus esset afferret: has esse, hoste cum tanta multitudine adeo propinquo, nullam rationem videri, qua vllum in regione Pedemontana oppidum muniari ad arcendam eorum vim præter Taurinos posset: cæterum alios milites illic habere præter eos qui iam aderant, id nihil aliud esse quàm consultò homines neci obicere.

RESPONDENT centuriones se quidem adesse vt illi dicto essent audientes, qui iussu Regis summam imperij tenebat, sibi que hoc esse imperatum: sibi tamen operæpretium videri vt præter Taurinos vnum aut alterum oppidum seruarietur. Etenim si vnum duntaxat teneretur, id erat nimirum hosti in Galliam transitum præbere, qui aut leui obsidione interim Taurinos nihilo secius premeret: aut tam oportuna facultate data, quum vnum videret oppidum expugnandum occurrere, idque nondum satis vallo & aggere munitum, omnes eò vires conuerteret, & multorum licet militum iactura tandem expugnaret, nequid in Galliam progredienti à tergo relinqueretur quod negotiū faceret. Mompesatus in sententia constar, Rupemenius censebat Conium potius esse muniendum, quòd ampliori oppido maius præsidium capi posset, deinde non tantis muni-

munitionibus opus esset, atque Fossani. Nam si suburbana ædificia cum oppido cingentur, vallum non maiori spatio quam quingentorum passuum duci oportere. Præterea commeatum, tela & arma illic iam esse, quæ Fossanum, si quidem illud muniri placeret, omnia inde essent cōuehenda. Hoc etiam accedere, quod circumiectus Salustianus ager paratissimus esset, item Delphinatus & Prouincia, quod comes Gulielmus cū suis peditibus Germanis Barfelonæ aut sicubi commodius alibi videretur, locari posset, alia item præsidia ad Demontium, Roccam miluiam & aliis locis disponi, quæ hostibus à tergo essent. Ita hosti multas difficultates obiectum iri, antequam aut de Conio obsidendo certò statueret, aut eo ponere relicto montis iugum superare aggrediretur. Cæteri centuriones in eius sententiam frequentes eunt. Mompesatus recipit se in alterum ex his oppidis, vtrum placeret, ingressurum esse. Illud in primis rogat ne deliberando tempus absumatur, iam enim maturè facto non consulto opus esse.

SALUSTIUS, quantumuis omnes acriter contenderent, eo die adduci non potuit, vt certi quicquam statueret, nisi vt Rupemenius & Christophorus Vafcho postridie Fossanum rursus explorarent, quorum renuntiatione audita, quid fieri operæpretium esset, demum constitueretur. Illi postridie profecti eodem die reuertuntur. Rupemenius pertinacius etiam quàm pridie suam de Conio sententiam vrget, eoque magis quod Fossani nulla aquæ copia quàm ex quinque puteis esset, præterea ex vnico fonte qui extra oppidum esset, quæ hostis faciliè in obsidione adimeret. Salustius quod dissimulandi & rem producendi rationem quærebat (vt postea constitit) nihil pronuntiare voluit, tantum statuit vt omnes & equitatus & peditatus duces postridie vnà secū in rem præsentem venirent, vbi de toto negotio semel statueretur, suam quisque turmam & cohortem duceret, quæ ibi præsidio relinqueretur, si quidem illic placeret manere: sin minus Conium etiam recognoscerent: quod si ne illud quidem defendi posse iudicarent, tum vniuersi in Galliam redirent: ipse recipit se operam daturum, vt machinarum multitudo ponere per montium iuga tuto traducatur. Reclamant cēturiones, turpissimum fore, vt etiam se recipere cogerentur, machinas relinquere: neque verò illis hoc probabatur, vt vniuersi milites Fossanū contenderent: sic enim cibaria consumpturos, quibus postea carerent, si quidem locum tueri placeret. Marchio contra instare vt omnes proficiscerentur, non amplius nocte mansuros esse. Qua de re certiore Regem per Veresium summa celeritate facit (ad quem etiam iam scripserat) conqueritur insuper ordinum ductoribus se parum morigeris vti.

Fossanum postridie vbi perueniunt, reperiunt temporis satis esse, si quidem nauiter & diligenter operi instarent, vt quæ cœpta erant perficerentur, id fieri posse si milites ipsi vnà cum amplius octingentis fossoribus, qui inchoauerant, ad vallum ducendum operam suam accommodarent: Mondeuifo (quod non procul abest) cibaria cōuehenda curaturos, vt Conio parcerent. Ita hoc in gratiam Regis effecturos, & vtroque oppido defendendo hostis impetum fracturos & remoratorios, facultatemq; nostris daturus, vt copias in vnum coniungerent. Ea est omnium ducum & centurionum sententia, quam Salustio significant, eum rogant vt protinus certi aliquid statuatur. Ne tū quidem pronuntiare quum vellet, rem in diem sequentem reiicit, interim fossores toto noctis spatio aufugiunt, vt vix quadraginta remanerent: quin illud quoq; postea cognitum est, ab ipso Salustio vt fugerent, monitos fuisse. Id verum esse non tum quidem patet factum est, sed multi erant quorum animis non leuis insidebat suspicio, maximè quā postero die apertè præseferret tenendum sibi oppidum videri: id quod minimè antea assentiebatur, quādiu facultas ad muniendum satis commoda suppetebat. Ita quibus in tam nefariæ rei suspensionem nondum venire poterat, ij tantam mutationem leuitati saltem aut animo in certa quadam sententia parum confirmato tribuere omnino cogebantur. Alij deterius aliquid augurabantur, quibus non placebat comitem Paucopalæū ex eius comitatu, tam crebrò in hostium castra ventitare: verum ille controuersiam Monferratensem obtendebat, addebaturque, illius rei prætextu eum à se exploratorem mitti, quò illorum consilia illustraret. Quibus verbis alij fidem habebant, alij simulatè dici putabant. Martinus quidem certè Bellaius in ipso cōcilio omnibus audientibus, ei in os dixit Bufotum quendam ex hippocomia regia, quum Mediolano veniens Asta iter faceret, eius diuersorium proximè Cæsarianum ipsum inscriptum conspexisse. Ibi sub-

Salustius con-
perendinatio-
nes subinde
excogitat.

1 5 3 7.

ridens Salussius certò se scire responderet, ne ipsi quidem Bellaio nedum vlli ex toto cœtu hoc verisimile fieri. Ibi omnes assentiuntur, se de illius candore & probitate ita sentire, ut tantum nefas in illum cadere posse nequaquam suspicarentur, rogare tamen ut de rerum administratione certi aliquid tandem constituat, neu tempus longis istis & dubiis deliberationibus frustra absumat. Respondet tum Salussius, quòd adhuc dissimulasset, & rem traxisset, id à se factum ut quid animi haberent non ipsi quidem duces (quorum virtus sibi nunquam in dubium venisset) sed milites qui aderant, cognosceret. Quos quò animo tam alacri esse conspiceret, iam non ambigere quin Fossanum defendere oporteret. Petit ut quod non solum pollicendo, verum etiam instando se facturos recipiant, nunc re diligenter præstarent, de Conio postea consilium capturos, si prius quis militum numerus Fossani relinquendus esset conveniret. Subiiciunt illi, modò qui tum aderant fossiores, quum id promississent, exhiberentur, aut alij pari numero, nihil iam se cunctari, sed bona fide perfecturos, ut promissi fides constaret. Interim docent non leuiter se do lere quòd tantum temporis dissimulando & moras nectendo periisset, neque opus vllò pacto inchoatum esset. Salussius fossorum fugam, quæ tum incommodè accidisset, sibi inter cætera vehementer dolere dicere, bono tamen essent animo iubere, polliceri se ex suo marchionatu quamprimum duplo plures accersiturum, & quidem rei militaris non imperitos, ut si quid vrgeret, etiam militum & fossorum numero esse possent, verum ne vnus quidem extabat. Ipse concilium quotidie apud se in cubiculo cogebar, vnde duces qui accersebantur, nihil certi in discessu auferebat, nisi quòd propter multitudinem cibaria in dies minuebantur, Mondeuiso aut aliunde ne mica quidem aduehebatur.

S V P R A demonstratum est Salussium iam inde ab initio & priusquam Veresium mitteret (quem consciis centurionibus miserat) Regi per literas significasse tum quàm magnæ essent Cæsaris vires, tum quàm parum sibi dicto audientes duces experiretur, quas ob causas nec Fossanum nec Conium defendi vlla ratione posse videri, atq; adeo nihil magis expedire quàm ut omnes milites, iis exceptis qui Taurinis erant, in Galliam remitterentur. Quo nuntio Rex accepto Schenassium quam celerrimè ad eos mittit, qui videret quo loco res essent. Rogat ut si quod erga se officiosum obsequium extare stude-rèt, operam, quoad eius fieri posset, darent, ut ista oppida præsidio & opere firmaren-tur, ne tam citò hostem in regni penetralibus nondum paratis viribus accipere cogere-tur. Id si facerent, pollicebatur se ante mensis spatium subsidium esse missurum, siquidè ad hoc vsque tempus stare & primum hostis conatum infringere possent: huius se tanti officij, quod ad summum decus & regni salutem pertinere vehementer iudicabat, nun-quam ex animo memoriam deponiturum. Quæ tamen si se propugnatos diffiderent, malle se ut cū machinis salui redirent, quàm ut tot fortes viros amitteret. Schenassius du-ces ipsos optimè animatos cōperit: qui tamen quoniam Cæsar cum omnib. copiis tam propè aberat, (nam Fossanum intra octo dies obsessum est) trepidè admodum illa defen-denda suscipere videbantur, quum adeo infirmo vallo cincta essent, ipsis nulli fossiores extarent, neque facultas aliunde habendi vlla ostenderetur. De Salussij etiam dissimu-latione grauitè conqueri animaduertit, qui tantum temporis rem protrahendo, neq; certi quicquā statuendo elabi suisset. Præterea quā ille de se suspicionē præberet cōme-morāt: adeo quidè, ut parū abesset quin oppidorū propugnatione omnino desperata, de seruandis tantum viris & machinis laborandum sibi statuerent: eas autem saluas auehen-di rationem facilem tam propinquo hoste nullam dari, nisi vnā hanc, ut alicubi depo-nerentur, vbi tutò essent. Salussius Rauelum deuehi volebat, quod suum castrum dice-bat esse inexpugnabile, ac reuera etiam firmissimum est, nec facilè capi potest. Sed du-cibus parum tutum videbatur (quanuis apertè significare non auderent) in illius mani-bus ac potestate eas relinquere. Mentio iniicitur Roccæ miluiæ, num rectè illie deponerè-tur, modò locum satis esse firmum cōstaret. Exploratū mittuntur ipse Schenassius, Chri-stophorus Vascho & plerique alij. Renuntiant id parum tutò factum iri.

D V M inter se quid fieri expediret contendunt, adest Sansacus, quem Rex post Ve-resij aduentum (quem mandata exponentem, & quid præterea ipse vidisset narrantem audierat) ad eos miserat. Is præter literas quæ ad Salussium datæ erant, alias priuatim cū mādatis Mompesato & aliis ducibus reddit, quibus disertè Rex orat, ut vel supra quàm vires ferant, alterum saltem oppidum retinere quindecim ad minimum dies conentur: id

id mirum in modum sibi gratum fore. Itaque id se facturos inter se recipiunt, & Salussio quid consilij habeant ostendunt, se rem, licet periculi plenam, aggressuros, & singulos fossorum operam præbituros. Rogat Salussius utri ex duobus oppidis mallent se committere, an verò utrunque defendere cogitarent. Respondent, illum pro imperio, auditis sententiis, statuere debere utrius defensio suscipienda esset: nam utrunque simul præstari posse sibi quidem tum non videri, quando res tam negligenter administrata fuisset: fatius esse alterum nauiter defendere, quàm ut hoc periculum adiretur, ut alterius salutis studio alterum periclitaretur. Tum ille, Ego verò, inquit, utrunque defendendum esse censeo: & quoniam Rupemeni hoc infirmius tibi videtur, ipse in eo manere decreui. Tum seipsum ostendens, At hîc tibi adest, inquit Rupemenius, vir non ignauus, qui vnâ tecum libentissimè manebit, quo ad omnia, uti æquum est, obsequentissimo uti poteris.

RELIQVI duces vniuersi reclamare cœperunt. Causam afferunt, non æquum esse ut Regij exercitus imperator primi oppidi & periculo proximi obsidionem experiretur: ea enim ratione & studium expugnandi hosti accessurum, quod illo capto totus conatus irritus esset, & obsessis nullam subsidij spem, quod ab eo submitti deberet, relinquitur. Longè fatius & commodius sibi videri, ut præsidio quantum satis esse iudicaret, Fossani relicto, ipse cum reliquo exercitu Conium se reciperet, quod quandiu liceret, defenderet: dum autem circumuallando muniendoque oppido darent operam, ipse interea vini & farinæ copiam ad se comportadam curaret, quarum rerum magnam esse Conij & locis finitimis vbertatem, Fossani penuriam, maximè verò farinæ, ubi nec pistrina essent, nec quicquam vnde confici possent. Ista quidem ab eis obtendebantur: sed vera causa cur cum à sententia deducere conarentur, alia suberat: verebantur enim ne si Fossani maneret, oppidum simul & milites in manus hostium traderet. Nam & suspicio in dies augebatur, & variis subinde nuntiis certiores fiebant, cum cū Cæsare transigisse. Verùm hanc suspensionem apertius prodere, nisi Regis sententia audita non audebant. Salussius eo die vesperi (quicquid tandem causæ illi obicerent) se Fossani mansurum esse constituit, Rupemenium, & alios ad numerum ducentorum grauis armaturæ militum, & ter mille peditum secum futuros, reliquos Conium missuros: his constitutis concilium dimittit. Postridie ante solis exortum rursus illos accersit, ut quid faciendum videretur, deliberarent.

COACTO concilio rogat Mompesatus quidnam esset de quo deliberatio institui deberet, annon pridie serò de Fossano sententia stetisset. Respondet ille (sic tamen ut Rupemenium sua oratione compellaret) vespertina verba fortasse (quod dici solet) matutinis non responsura. Subiicit Rupemenius se quidem sibi constare, & orationem suam ubique similem esse. At mea, inquit, hoc quidem tempore discrepat. Sibi placere ostendit ut Mompesatus, Villabonus, & Rupemenius cum suis equitibus, Rupes cum summi armigeri turma, peditum duces Anglurius & Santalbinus, quorum alter mille Campanis alter totidem Normanis præerat, Oartius cum quingentis Vasconibus, & Sampe-trus Corsus cum Italis quos fere quadringentos habebat, Fossani manerent: se post prædium cum reliquis Conium profecturum, vnde equitem Ambrensem cum peditibus mille Vasconibus remitteret, qui cibariis, machinis, glandibus, pulueri (hæc enim se illis missurum pollicebatur) præsidio essent. Prandio sumpto, duces & milites commemoratos Fossani relinquit, quibus Mompesatum equitem torquatum cum imperio præficit, ipse Conium discedit.

POST illius discessum Mompesato & reliquis ducibus Fossani nuntiatur, sed incerto tamen autore, eum iam pridie, quum se vnâ cum illis oppidum tueri velle diceret, de hoc suo consilio Antonium Leuam certiore per nuntium fecisse, monuisse ut propere veniret, neque de grauioribus machinis aduchedis sollicitus esset, se illi oppidum vnâ cum viris traditurum esse. Præterea Fossano profectum, quum Conium iter faceret, Leuæ nuntiandum curasse cur consilium mutasset, iussisse maturaret, ut prius ad oppidum adesset quàm opus promoueretur, omnes tum milites tum duces manum admo- uere, ut propediem satis ad vim propulsandam oppidum firmum esset. Sin festinaret, neminem reperturum esse qui obsisteret: imò potius quum ad vnâ e portis castra faceret, Gallos alia fugam facturos esse. Huic rumori eo plus fidei habendum esse videba-

*Salussij clau-
destina cū ho-
ste consilia &
proditio.*

1537.

tur, quòd Salussius quæ de vino, farina, machinis ac telis promiserat, nihil præstabat. Quibus causis adductus Mompesatus, Sanfacum, Castelpergium legatum cum viginti equitibus assumit, quibus comitatus Conium ire cõtendit, vt sciret quid causæ esset cur hæc non adueherentur. Salussium reperit valde scilicet occupatum, vt hæc rectè curarentur: quippe iam longiorem colubrinam & tres cannas eduxerat, glandes & puluerẽ plaustris imponi iubebat, farinæ ad mille & ducentos saccos, & vini non exiguam copiam. Machinas inspectante Mompesato egredi iubet, pollicetur fore vt ante crepusculum omnia Fossanum perducantur.

*Salussius se
proditorem
esse fuga indi-
cat.*

MOMPE SATVS pollicenti facilè fidem habet, eo magis quòd vnà cum verbis aliquid re ipsa præstari videbat: deinde Fossano, cui præfectus fuerat, non diutius abesse decreuerat. Quamobrem bona spe fretus illuc reuertitur, secum equitem Ambrensem & mille pedites Vascones, quibus præerat, habens. Post eum aduehitur duntaxat canna vna, colubrina vna, pulueris quinque cadi, & glandes aliquot, sed eæ & pauca numero, nec ad machinarum rationem accommodatæ. Reliqua tela totam etiam vini & farinæ copiam Rauelum conuchi iubet, seque eòdem nocte insequenti recipit. Hæc die Iouis Iunij septimo gesta sunt: eo qui sequutus est Martis die prima Antonij Leuæ acies secunda hora pomeridiana aduenit, qui ante quintum diem à Salussio monitus à Taurinensi obsidione discefferat, relicto Scalingio Astæ præfecto, qui cum decem hominum millibus oppidum obsidione premeret: eo die Carmaniolam peruenit. Eodem die Annobaldus Ioannem Cameracum legatum in Galliam mittit, qui rei Pedemontanæ statum Regi significaret, vicissimque quo loco res Regiæ essent renuntiaret. Per id tempus moritur Ioannes dux Albanæ, eques torquatus, centum equitibus cataphractis præfectus, Borbonij, Arvernæ, Forestæ & Bellioci prætor. Huic in prætura succedit Ioannes Britannus dux Stampensis, turma eius equestribus bifariam diuiditur, dimidiæ præficitur Chabannius Baro Curtonius, reliqua pars Fayetteano attribuitur. Moritur etiam Ludouicus Aurelius dux Longouillanus comes Dunensis, qui & ipse eques erat torquatus, & quinquaginta cataphractos ducebat: hos postea duxit eius frater Ludouicus Aurelius, marchio Rotelinus. Antonij Leuæ prima acies milites qui ad Fossanum in statione erant, primo impetu loco pellit, parumque abfuit quin eos opprimeret qui in Franciscanorum cœnobio extra oppidum erant, & campanarium templi aliq; ædificia euertebant, quæ oppidi propugnatoribus obesse videbantur. Illic hostibus acriter nostri restiterunt, qui eruptione facta tum suis opem ferre tum fossores eripere conabantur, quorum iam aliquot mortui, alij saucij erant. In ea eruptione ex Cæsarianis multi cadunt, non solum telis, gladiis aut glandibus sclopetariis, sed etiam à bombardis, quæ ex oppido nostris magno erant præsidio: prælium nox interuentu suo dirimit. Antonius Leua cum vniuerso exercitu aduenit, qui ad sclopi iactum ab oppido in ipso Franciscanorum cœnobio castra habuit. Illa enim ædificia propter temporis breuitatem & fossorum paucitatem omnino dirui non potuerant.

*Leua Fossani
Gallos obsidet*

INTERIM Schenafius ad Regē veredariis equis reuertitur, qui à Salussio discefferat, simulatque sententiam de Fossani defensione placere audiisset. Huic quæ viderat & repererat, renuntiat omnia, maximè Salussij diceffum & suspicionem quæ omnium ferè animos incesferat, narrat: quæ res omnium iudicio qui audiebant, aliena ab omni fide visa est. Quum enim apud Regem à puero fuisset educatus, atque ab eo auctus, vt splendidam conditionem & gradum viuo fratre Michaeli Antonio teneret, in equitum etiam torquatorum classẽ allectus, quum Rex marchionatum sibi iudicio commissæ clientelæ addictum (nam mortuo Michaeli primogenitus Ioannes Ludouicus rebellionem fecerat) ipsi dono dedisset, quum præterea ex iis quæ Sabaudò fuerant adempta, ad decem & septem oppida proximè attribuisset, quæ feracissima erant totius agri Pedemontani loca, quorumque vberior prouentus quàm ipsius marchionatus exercitui, quem illius fidei committebat, Imperatorem præficeret: nouus hic atq; inauditus furor, cuius exemplum apud omnes vetustatis historias nullum extat, factum hoc non modò mirum, sed omnino incredibile cunctis reddebat. Ac profecto nunquam post hominum memoriam aut fando auditum aut legendo compertum est, tam nefarium & perfidiosum facinus ab vilo imperatore aduersus principem optime designa-

designatum esse, ut in illius fines imò in ipsius regni viscera, quantum in ipso fuit, hostilem exercitum, quo nullis antea seculis quisquam firmiorem, exercitatioem & diligentius instructum alium viderat, introduxerit, idque rebus satis ex animi sententia cedentibus, & quo tempore minima suspicio dabatur. Fuerit sanè perfidus Cinna, qui Vitellium deseruit, atque ad eius aduersarium transfugit, à quo amplificatus & ornatus fuerat. At non prius id fecit quàm Vitellij rebus planè desperatis: at se ad motum fortunæ mouebat, quæ iam alteri propitia id videbatur adiudicare, quod vterque per ambitionem affectauerat. Sit sanè simile & par Stiliconis & Narsis scelus: sed illi iustam indignationis causam nacti, quam immeritò ab ingratis iniuriam acceperant, iure videbantur vlcisci. Hic nulla accepta iniuria rebus satis secundis, quo tempore maius ac maius principis in se studium experiebatur, & magis ac magis dignitate, autoritate & fortunis ornabatur, cum turpissimè atque foedissimè prodidit. Quamobrem mirandum non est Regem hoc nuntio valde fuisse commotum. Neque tamen huic casui voluit succumbere, verum pro ingenio ac more suo, qui semper rebus aduersis magis erigebatur, & se hosti magis etiam ex his formidandum præbebat, statim Ioannem Paulum Ceretanum cum ingenti pecuniæ summa mittit, qui summa celeritate vel Fossanum vel Conium contenderet, quique si opus esse videret, Italos ad numerum trium millium, & ducentos equites ferentarios conscriberet. Schenassium vnà cum eo mittit, cui literas ad Salussium dat, causas quasdam grauissimas extare cur ad se venire vellet: itaque Ioannem Paulum & Mompesatum alterum Fossani alterum Conij relinqueret. Ad collem Agneli qui vocatur, quum venissent, incidunt in ipsam Ioannis Pauli Ceretani equestrem turmam & aliam Bonouallani, Christophorum item Vasconem cum mille Italis quibus præerat, qui in Galliam reuertebantur. Fossanum obsideri narrant, & Salussium palam aduersus Regem rebellasse, literas ad eum scriptas ad stationem angariæ misisse, quibus (quantum ipsi audierant) Regias partes se deserere significabat, causis allatis quibus ut id faceret adductus fuerat. Quibus intellectis rebus Ioannes Paulus illic gradum sistere decreuit, dum Schenassius Regem adiret, quid ille audito hoc nuntio faciendum videretur intelligeret, Ac ne frustra interim tempus absumeretur, rationem inuenit, quam Annobaldo ad Turinos & Mompesato ad Fossanum cur veniret, cur substitisset & quæ mandata habebat, significaret.

C A V S A S suæ defectionis Salussius has adferebat, ut quidem Martino Bellaio qui Fossani erat, ipse iam Cæsarianas partes sequutus narrauit, quo scilicet tempore induciis confectis nostri obsessi expectabant dum Rex sibi conditionem faciendæ defectionis probari significaret: marchionatus omnes iure clientelaris fidei ad Imperium pertinere. Quod si maiores sui contra hanc legem ab Imperio descuiissent, ut Delphin Viennensis autoramētum inirent, sibi qui ius & fas sequi vellet, omnino aliter faciendum visum esse, ut antiquum dominium denuo subiret. Ad ea Bellaius subiicit, etiam si maiores Cæsarem possessionis clientelaris patronum olim agnouissent, quum ipse tamen à Delphinatu se semper obtinuisse reminisceretur, minus causæ ei quàm maioribus fuisse, cur ab eo descisceret, quem sibi tradidisse, imò dono & gratis dedisse (nam beneficiarium hoc prædium ob perfidiam & rebellionem Ioannis Ludouici in fiscum translatum Rex isti gratis dederat) memoria teneret: vnde consequeretur illi ipsi nullum ius suppetere, nisi quatenus à Rege tanquam Delphino obtinuerat. Quod si nullum Delphino ius fuerat, ne ipsum quidem vllum sibi meritò vindicare, sed totum Ioannis Ludouici esse. Sed non hinc reuera illæ erant lacrymæ. Iste superstitione facinatus vanis nescio quibus futurorum prænuntiis fidem habebat, qui futurum cecinerant ut eo anno Cæsar Regem Galliæ regno exueret. Quinetiam Bellaio ipse promiserat, quum Cæsar Gallia potiretur, de eo se bene mereri velle. Duo erant præcipuè quæ animum illius malè habebant, tum quod metuebat ne suo marchionatu spoliaretur, tum quod Cæsarem sibi hac defectione demereri studebat, ut illius auxilio & potentia causam de marchionatu Monferrateni vinceret. Itaque Bellaio ipsi inter cætera dixit. Non libet, inquit, in Galliam proficisci, ut illic principis Melphitani personam agam. Quibus illum verbis exheredatum esse innuebat.

R E X Humerio per literas iubet, ut præter quingentos quos è Delphinatu ad transitum tutò tenendos coegerat, cohortibus etiam Christophori Vasconis vteretur, cui

Quas sui sceleris causas Salussius adferebat.

1537.

imperat ut ad duorum millium numerum illas augeret, eumque in illa regni ora consistere iubet. Ille enim quoniam verebatur nequa forte in suspicionem veniret, propterea quod Salustio tam esset vicinus (nam multa & diuturna eius consuetudine usus fuerat, quin quum ad Caesarem ille perfugeret, aliquot dies cum eo fuerat, quem si autorem audisset, Regias etiam partes deseruisset) alio miti postulauerat: sed Rex illius fide & constantia fretus illic esse iubet. Mittitur etiam Exilius Turrianus cum trecentis sclopetariis. Humerio praecipitur ut firmum praesidium Susis collocaret, quod de Taurinorum statu crebrius nuntium acciperet. Quod etiam denuo mittitur Cameracus, quem supra nominauimus, qui stipendia militibus ferebat. Equites Ioannis Pauli & Bonoualani in Prouinciam proficisci iubentur, ut alleuatio quaedam Delphinatibus afferretur: comiti Gulielmo Fustemberg, ut cum suis Cisteronem contenderet, impedimentis que illic relictis milites Barselonem & Terranouam duceret, quos illic tantisper moderate & absque vlla populi vexatione contineret, dum constaret, num Caesar alpes exercitum traduceret: quod simulatque certo sciretur, ilico vastitatem regioni inferret, ne Caesar ex hostico suos alere aut vlla re sustentare posset. Gratianopolim pulueris aliquot cadi mittuntur, & pecuniae quibus forum vinarium omnibus locis instructus esset. Burio, qui Taurinis praerat, quinquaginta cataphraeti equites, quos duxerat Salustius, attribuuntur. Schenafius Fossianum ad Mompesatum denuo mittitur, quem Regis iussu moneret, ut si qua ratione fieri posset, ad triginta dierum spatium duraret, ut subsidium quod mittere cogitabat, firmitus esset & maiori diligentia instructum, quam si tu multuari & properanter cogeretur. Sin autem fieri id nullo pacto posse videret, ne eo periculi veniret, ut colloqui cum hoste nimium diu recusaret, ne sic tandem turpi quadam conditione pacisci cogeretur. Schenafius nullam tutum transeundi facultatem sibi dari quum videret, Christophoro Vasconi literas & mandata manu signata tradit, qui perferenda se curaturum recipit.

Nunc ut ad nostros Fossiani obsessos redeamus, sic habendum est: quo tempore hostes aduenerunt, propugnaculum in quo vno totum oppidi robur (si quidem vllum erat) consistebat, nondum ad sex pedum altitudinem extructum erat, & plerisque locis solum exterius ipsius altitudinem superabat. Itaque Antonius Leua ut machinas ante ad moueret quam maior propugnandi facultas adesset, postridie quam aduenit, fossas duci iubet, ubi acriter vtrinque sclopis dimicatur. Hostium magna multitudo cadit, qui fossas ducenda minus considerate se aperiebant: ex nostris etiam nonnulli in ipso opere faciendo interficiuntur & vulnerantur, propterea quod (vbi dictum est) terra exterior ipsius castellum excedebat, ut illic non nisi magno discrimine versari nostris liceret. Cui malo ut remedium inueniretur, noctu dolia viminea illis locis constituuntur. Verum quoniam terra arida non autem calcata aut aggesta oppleuerant, simulatque glandes catapulitis emissae attigerunt, in puluerem minutissimum omnia dissilierunt: quae res maximo nostros terrore affecit. Machinae nec primo nec secundo die ad concutiendum adhuc collocatae fuerant, dum hostes potissimum in fossis ducendis & doliis vimineis obuertendis operam suam ponebant, nostri etiam operi accelerando instabant. Tertio die oppugnatio duobus tormentis maioribus inchoatur, sed satis remissa: oppidum tamen adeo infirmis mœnibus cinctum erat, ut postridie omnia munimenta lateralia diruerentur. Nostri ad vesperum de eruptione facienda consilium ineunt, qua hinc equites illinc pedites eodem tempore hostes adorirentur. Castellum persio Mompesati legato equitatus ducendus committitur, peditatus Oartio Nauarreno. Equites porta ardens egrediuntur: pedites infimo propugnaculi munimento (quod cazamatam appellat) egressi in vallem sic satis ab oppido distantem euadunt. Germani pedites, in quibus tota Caesariani exercitus firmitudo erat, in prato castra habebant, qui quoniam longius à periculo se abesse putabant, excubias negligentius constituerant, contra tamen quam generis mos ferat. Oartius huius rei non ignarus, qui que opertus (vbi dictum est) eruperat, eodem recta tendit, eosque aduentu suo turbat: tum Castellum persius cum equitibus conspiciens se praebens, clamorem totis castris excitat. Quamobrem Antonius Leua Hispanorum, quos apud se habebat, magnam multitudinem praemittit, qui nostris reditu intercluderent. Qui fossoribus praesidio erant constituti, qui tanto strepitu ad arma concurrerent, illuc cursu feruntur, fossoresque paucis defensoribus relinquunt. Sampetrus Corsus, qui cum Villabono

Fossanum machinis oppugnatur.

Villabono castello defendendo constitutus erat, fossoribus tam infirmum præsidium relictum conspicatus, erumpit, & nonnullis tum Campanis tum Normanis alia parte egressis comitatus in hostiū munitiones tanta vi irruit, vt primo impetu triginta ferè homines interficeret, reliquos in fugam ad Antonij Leuæ ædes cōiiceret: is maximam eorum partem quos seruauit, suis fugiētibus subsidio mittit. Hic cōflictus in causa fuit cur primi illi quos ab eo præmissos fuisse demonstrauius, conuerso itinere suis auxilio accurrerent. Equites interim nostri, qui alia ex parte hostes relicto cœnobio passim vniuersos ad illum cōflictum properare conspiciebant, eò rectà contendunt, tum etiam vt Sampetrum confirmarent, qui ad locum fortiter eos qui munitionibus præsidio erant, compulerat. Cogitur Antonius Leua ex ædibus baiulorū opera elatus salutis suæ prospicere: cui adeo strenuè nostri instant, vt à baiulis in segete depositus relinqueretur, siue vt illi sibiipsis consulerent, siue vt alio itinere nostros sui insequendi studio, dum interim clinicus ille seruaretur, elicerent. Ille in cathedra sedens in segete delitescit, spicarum altitudine tectus, quæ insequentium oculos, ne conspiceretur, impedierunt. Nostri nemine ex suis desiderio se recipiunt: ex faucibus paucis tres aut quatuor paulo post moriuntur. Ambo centuriones Sampetrus & Oartius vulnus sclopetaria glande, alter manu alter pede accipiunt: sed paucis diebus ex vulnere conualescunt. Captiuum secum Neapolitanum quendam adducunt, qui trecentis peditibus præerat.

Leua in segete occultatus delitescit.

H O S T I V M oppugnatio ad hunc vsque diem nō valde acris fuerat. Quum enim verum esse confiderent quod Salustius affirmauerat, oppidum à nostris defensum non iri sibi persuaferant: quæ illorum opinio non parum etiam nostris profuit: hac enim spe adductus Antonius Leua liberum illius exitum porta Coniana reliquerat, atq; etiamnum ad decem aut duodecim dies reliquit, quod illa abituros eos speraret. Id quod nostris magnam leuationem attulit, quod ex septem oppidi puteis quinque iam biduo arefactis, hac porta, quam patentem habebant, aquam è fonte qui illa ex parte sub oppido fluebat, sclopetariorum præsidio vsu hauriebant: quod ni fuisset, oppidum nunquam tueri potuissent. Subiit autem Leuæ animum suspicio, obsessos, vt honestiorem sui recipiendi causam nacti viderentur, expectare dum muro deiecto aditus patefactus esset. Quamobrem biduo post illam eruptionem prima luce quatuor cannis murum cœpit quatere (sic tamen vt portam Conianam apertam relinqueret) vt singulis glandibus emissis murus traiceretur, quod fieri non potuit, quin multis nostrorum vulnera inferrentur. Ante ipsum meridiem deiicitur murus tanta latitudine, vt tricenos homines aditus capere posset: deinde duarum fere horarum spatio intermittunt. Vnde nostri suspicari cœperunt eos ingressum vi iamiam esse tentaturos, quippe quum nulla fossa interesset, & ad cōflictum ex æquo veniri ab oppido atque ex castris poterat. Equitibus imperatur, vt in fossam descenderent, quæ post mœnia intra oppidum facta fuerat, ad quos defendendos sclopetarij in labro fossæ collocantur.

H O S T E S ipsi speciem præbent tanquam oppidum aggressuri essent. Itaque nostri ad muri ruinam totum diem steterunt, equites nempe galeati, pedites quemadmodum collocati fuerant: vniuersi illuc conuenerunt præter eos qui in platea constituti fuerant, vt laborantibus subsidio mitterentur. Sic præterit ille dies, neque ad manus ventum est. Hostes tamen ex suis lectos milites magno numero in munitionum fossis locant, qui peruigiles illic noctem transegerunt, si fortè ex improviso aditum occupare possent: quod ne accideret, nostri itidem quinquaginta cataphractos in excubiis collocant. Præterea continenter vix tempore vllō ad quietem intermissio, ruinæ aditum obstruunt, cui interiorem fossam & aggerem cū propugnaculis ab utroq; latere obiciunt: suo quisque loco nauiter omnes insistant, neque ab opere desistant, quanuis hostes illis molestissimi essent, à quibus certis temporum intervallis glandibus tormentariis impetebantur. Duodecim totos dies eodem loco res mansit, neque hostis ad irrumpendum prodibat. Leua Hispanis parcebat, neque ad hanc rem eos adhibendos censebat, sed ad maiorem vsu seruabat, in quibus, quum omnes veterani essent, totam spem posuerat. Itali nisi stipendium persolueretur, aggredi recusabant. Germani se Hispanis inferiores haberi non sustinebant, neque compelli poterant, vt ad oppidi expugnationem soli progredierentur.

I N summa Leuæ omnino consilium non fuit aditum tentare, tum huius contro-

1537.

uersæ causa, tum quòd nostros fame ad deditionem se compellere posse confidebat, ut suos periculo minimè obliiceret. Illos enim & vino & farina carere persuasum habebat: quòd si triticum suppeteret, at pistrina nulla esse: artifices quos ad ea facienda habuerant, à Salustio iam initio vnà cum fossoribus fuisse emissos: atque ut ex militum numero quidam artem tenerent, deesse tamen instrumenta. Denique quantulacunque cuiusque rei copia suppeteret, ipse Salustius censum inierat & descripsérat, & ad omnia citius absumenda, quam maximam populi superuacaneam multitudinem quàm poterat diutissimè continuerat: hancque descriptionem iam tum ad Leuam miserat. Itaque iam à decimo septimo post obsidionem die in eam se penuriam rediisse duces compertiunt, ut etiam durissimè victitando cibos in dies quatuor aut quinque ad summum haberent, pulueris vix quantum ad vnum oppugnationis impetum satis esset: auxilium è Gallia ante decimum quintum diem non expectabant, idque certò sciebant, à Salustio nullum omnino: quòd enim abiisset satis sciebant. Sed ne Antonius quidem tandiu duraturum illis commeatum putabat: quòd Gallicam gentem non paruo cibo contentam esse passim arbitrantur: quare Salustium putabat in descriptione facienda hallucinatum fuisse, iamque illum tam diuturnæ obsidionis, ob infirmum oppidulum tædere cœperat. Itaque tormenta ad propugnaculum labefactandum obuerti iubet, quod sibi maximè impedimento fore videbat, si ad irruptionem suos accedere iuberet.

Galli obsessi
de colloquio
habendo cogi-
tant.

H v i v s propugnaculi seruandi cura Villabono cum suis quinquaginta cataphractis data fuerat, cui additus erat Sampetrus Corsus cum trecentis peditibus: à quo nec interdiu nec noctu discedebant. Hostes re machinaria expedita non magnam glaudium copiam emiserant, quum iam obstaculum diruerant, ex materia & canabe simul coaceruatis confectum, paucissima terra congesta. Demissis machinis infimam propugnaculi partem cōcutere cœperunt. Simul fama per oppidum peruagatur, aggerem editum constituendis machinis ab hostibus parari, vnde in intimum castellum glaudes adiicerentur. Quibus rebus commoti duces, simul quòd viderent quàm parua illis commeatus & pulueris copia superesset, Regem per literas (quas Vasconis opera acciperant) significasse meminissent, ne tam serò de paciscendo cogitarent, ut turpem conditionem accipere cogerentur: inter se agere cœperunt quænam ratio honesta inueniri posset, ut ab hoste, non à se, colloquendi initium fieret: sic enim æquiores fore paciscendi rationem. Quam occasionem captabant, ea se ultro offert. Antonius Leua per tubicinem captiuum quendam sibi reddi postulat: & quoniam Rupemenium nouerat, quem antea pugna Papiensi captiuum habuerat, tubicini iubet hominem suis verbis saluet, roget num molestum illi sit, quòd vinum tandiu non bibat. Respondet ille graue profecto futurum, siquidem eò penuriæ reductus esset: quam tamen difficultatem & sui honoris causa & in Principis sui gratiam fortiter ferret. Atque ut se nondum eò reductum esse ostenderet, duos vini vtres tubicini tradit, quos ad Leuam suo nomine perferret. Tubicen cum ducibus dum loquitur, inter cætera quærit num scirent Salustium ad Cæsarianas partes transiisse. Negat Mompesatus, neque hoc sibi verisimile fieri, quoad vel ipse, vel ex suis quispiam illum conuenisset. Hac de causa Leua postridie mane eundem tubicinem mittit (cui Augustino nomen erat) qui nuntiaret, si quem ex suis in castra secum fide accepta vellent mittere, tum effecturum ne dubitarent Salustium Cæsari militare: simul Rupemenium salutat, gratias agit, amygdala, cucumeres, & alios recentes fructus dono mittit, se denique illius videndi cupiditate teneri significat. Ibi tum Mompesato & cæteris commodissimum videtur ut cum tubicine quispiam mittatur: mittitur nobilis quidam Petragoricus Sammartinus cataphractus eques ex Mompesati autoramento.

Is ubi ad Leuam peruenit, Mompesati verbis eum salutat, commeatum sibi publica fide dari postulat, ut Salustium adeat, & rerum illius statum pernoscat. Tum Leua sermonem excipiens, Scio, inquit, ô bone, te non huc venisse percontaturum de Salustio, quòd sperares te Salustis illum reperturum: est cum Cæsare Astæ. Quòd si dubium tibi est vera à me dici, cras, si huc reuerti voles, tubicinem itineris ducem tibi tradam. Sed hanc tantum veniendi causam tibi esse intelligo, ut percontandi simulatione ex me possis expiscari quàm leni & equa conditione à me impetraturi sitis, ut summa penuria, qua vos laborare fatis noui, leuari possitis. Apud me (ut sis sciens) censum habeo descriptum

tum cibariorum tum telorum quæ Salustius vobis reliquit: (simul autem cum dicto descriptione cum ipsius Salustii signo ostendit) unde sic omnino habendum est, quantumcunque fuerit vestra frugalitas, non multum ab eo abesse, ut omnia consumpta sint. Quæ quum ita sint, mirari satis non possum cur duces vestri, rei militaris periti, tam infirmum & miserum oppidum defendendum susceperint. Enimuero Cæsar summa est princeps humanitate, non scivit in Christianos, tantum impios & perfidos delere cogitat. Itaque & vobis & vestris ducibus autor sum, ne Salustium respiciatis, me potius adite, quo deprecatore æquissima omnia à Cæsare impetrabitis. In primis Rupemenio nunties velim, me, pro ea notitia quæ mihi cum eo intercedit, eius vicem vehementer dolere, illum alibi esse me malle quam ibi ubi est: siqua in re officium meum & operam petet, non frustra petiturum: si me audiet, pro meo in eum amore suadere, ne meum consilium & orationem asperneretur. Sammartinus negat se de his rebus vel agendi vel audiendi mandatum ullum habere, neque in oppido se ullam occasionem datam esse animaduertisse. Se tamen non recusare quin ista imperatori & ducibus renuntiet, postridie reuersurum, ut cum tubicine Astam proficisceretur, & quid illi responderint renuntiaturum.

I L L I rebus diu deliberatis, censent Sammartino postridie illuc esse redeundum, ut tubicinem assumeret, simul quoque à Leua discere conaretur qua tandem cum illis conditione pacisci cogitaret. Is occasione captata hæc mandata exponit. Respondet Leua, si quis se ex ducibus ea de re conueniret, se eam conditionem laturum, quam nihil causæ esset cur recusarent. Id se ad suos perlaturum Sammartinus pollicetur. Illi mittere postero die statuunt: mittitur Villabonus eodem tubicine duce. Aduenientem Leua iisdem verbis alloquitur quæ cum Sammartino fecerat: hoc addit, se, tametsi non dubitaret, quin tandem qua placeret conditione oppidum esset capturus, ea tamen in duces, nobiles & fortes viros qui illic erant, humanitate & lenitate uti constituisse, ut saluis abire liceat, nullo redemptionis pretio numerato, sic tamen ut scipionem album manu quisque gestaret. Subiicit Villabonus se huiusmodi verbis audiendis nondum assueuisse: potestatem sibi redeundi fieri petit, non ea oppidanos egestate premi, quam ille sibi persuaderet: quæ etiam si contingeret, tantam tamen adhuc in eis esse fortitudinem & animi magnitudinem, ut tam dura conditio dimidiæ exercitus partis interitu prius illi esset redimenda, quam ad eam se deduci paterentur. Simul cum dicto nullo expectato responso venia accepta discedit, suisque narrat quæ à Leua audierat. Tum illi vno consensu fortiter potius occumbere constituunt, quam adeo turpi pacto acquiescere. Postero die mane tubicen Augustinus ad portam oppidi adest, qui & fructus recentes alios affert, & Rupemenium humanissime salutatur, Antonium Leuam valde mirari, quum nemo ab eo ad se venisset, quæ non iussisset renuntiare quanto illius videndi studio duceretur, quid causæ esset cur nihil respondisset. Quod si ad prandium in castra venire placeret, polliceri se operam daturum ut lautè cum exciperet, libentissimeque illum conuiuium habiturum.

M O M P E S A T V S & reliqui duces ad portam stabant quum tubicen adueniret, aderat etiam ipse Sammartinus, qui alios rogare cœpit, ut (qui rerum status esse videbatur) & orationem tubicinis attentè audirent, & quæ ex ipsis nonnulli ab Antonio Leua de Rupemenio dici intellexerant. Sibi quidem ita videri, illum, quum feroci & superba oratione nihil eos commoueri sensisset, tandem mitius cum Rupemenio acturum esse. Hæc sententia vehementer omnibus probatur: Rupemenius ipse, quum vnus à cæteris nollet dissentire, tubicinem renuntiare iubet, quando ille sui videndi tanto desiderio flagraret, se in postero diem prandium illi condicere, rogare ut maturè appararetur. Vix semihoræ spatium intercesserat, quum rursus adest tubicen, pira fiscellis quatuor afferens: qui respondet se postridie hora septima rediturum, ut Rupemenium deduceret. Nec fefellit ille: verum Rupemenius mane se iturum negat, rem in meridianam horam reiecit. Hora constituta adest tubicen: ille equitem Ambrensem comitem adhibet. Aduenientes excipiunt eos multi nobiles Itali, Germani & Hispani, quos illis obuiam procedere Leua iusserat: ipse in cathedra à baiulis se gestari iubet, eosque amplectitur. Ibi multis quæ solent in congressu ultro, citroque dictis, Rupemenius contendit deditio-nem non alia conditione fieri posse, quam ut eadem ratione egredieretur qua ingressi fuerant. Subiicit Leua, etiam si assentiretur, ne id quidem ab eis præstari posse: quum à

*Rupemenius à
Leua vocatus
in castra pro-
ficiscitur.*

1537.

Saluffio decem duntaxat equi iugales relictī essent, qui totam tormentorum multitudinem vehere nequirent. Respondet Rupemenius saltem quantum possent, se abducturos esse: at ille planē se passurum machinas abduci negat: equitibus & arcitenentibus vnum bellatorem equum duntaxat habere permittit, insignia manere iubet: tandem aufferri quidem concedit, sed non explicari. Ad extremum pactio in hanc sententiam transigitur.

*Fossam dedens
di conditiones*

P R I M V M, vti ducibus Gallis liceret (si quidem ita mallent) oppidum mensis vnius spatio tenere, cuius numerandi initium fieret à die literis quas à Rege acceperant ascripta, cuius temporis quatuor iam dies præterierant: quo tempore exacto oppidum Leuæ traderetur, cuius rei obsides statim dari oporteret, ex quibus ipse Rupemenius esset, adiunctis duobus tribusve domesticis nobilibus. Vtiq; si maturius egredi placeret, concederetur, seruatis iisdem conditionibus quæ subiicerentur. Vtiq; si per id tempus Rex vel Regius exercitus aut oppidi obsidionem tolleret, aut alia ratione auxilium ferret, Leua obsides restitueret, atque oppidum quo tum erat statu relinqueret. Vtiq; toto illo tempore oppidum non muniretur, neque vallum aliud quàm quod erat, excitaretur: nisi quòd quā deiectus erat murus, ruinam instaurare liceret, quam ad rem Leua certū hominem iam tum constitueret, qui locum diligenter inspiceret. Vtiq; nullum negotium oppidanis aut molestia interim exhiberetur, exercitus quoque trans pontem Sturium reduceretur. De machinis, telis ac munitionibus, vti tum omnia hæc, tum equi quotquot sex palmos & quatuor digitos altitudine superabāt, in oppido manerent: exceptis duodecim equis, quos ex toto numero eximios sibi seruarent duces, legati, antesignani & vexillarij. Cæterum signis elatis & explicatis egrederentur, cum toto reliquorum equorum numero qui infra hunc modū essent, vectariis, asturconibus, mulis, mulabus & iumentis. Vtiq; eis vt tutò se reciperent, ille comites adderet, qui eos in itinere usque Regiam sine vlla iniuria deducerent, pontes insuper & cibaria toto itinere suppeditaret. Mompesato præterea Leua concedit, vt duos aut tres nobiles ad Regem mitteret, quos ille deducendos ad regni usque aditum à nonnullis suorum curaret, qui etiam eodem loco quo illos reliquissent, duodecim dierum spatio præstolarentur, nequod in redeundo periculum illis crearetur. Denique permittebat Leua vt stipendium interim tutò oppidanis à Gallia adueheretur.

H Æ C ita composita & transacta Leua voluit à Rupemenio signo confirmari. Hoc ille facere recusauit, tum quòd ista communicare & renuntiare se velle Mompesato & cæteris ducibus dicebat, tum quòd subiici signum Mompesati oporteret, qui præsidio præpositus & eques torquatus esset: illum se postero die adducturum ad ædiculam quādam medio ad oppidum itinere, ibi totum negotium confectum iri. Quod receperat se facturum, præstitit, seque obsidem dedit, vna secum habens Palissæum vnigenitum mareschalli Chabannij demortui, & Asserium summi Galliæ armigeri vnigenitum. Leua sibi satis esse dixit, sibi hominis fidem & in dictis constantiam semper fuisse perspectam. Tum ille aliquid se habere ait quod ab eo vellet petere: etiam atque etiam orat, quando sibi talem compertum fuisse prædicabat, ne repulsam ferat. Id petit antequam quicquam signo subscripto confirmaretur. Leua quòd putabat eum de obsidibus adulescentibus liberaliter habendis acturum, aut petiturum vt illis inter aulicas puellas versari liceret, libenter se concessurum recipit. Rupemenius hac fide accepta, petit vt toto illo temporis spatio quod conuenerat, oppidanis, tum viris tum equis cibos præsentiprocunia præberi iuberet. Nam alioqui, siquid sibi auxilij mitteretur, cum non eadem conditione redditurum illos esse, qua antea fuerant, quemadmodum conuenerat. Hanc petitionem sibi gratam non esse Leua satis præ se ferre cœpit ille quidem, sed assentitur etiam, ea tamen conditione, vt non plus quàm diurnum demensum acciperet: idque caput superioribus addi placuit. His confectis rebus duo scribuntur antigrapha: vnum Antonij Leuæ chirographo & sigillo confirmatum Mompesato traditur: alterum vicissim Leua chirographo & sigillo Mompesati adhibito accipit.

D I E mensis Iunij vicesimo quarto eodem anno 1537 mittitur Sanfacus, qui Regi rem totam nuntiaret. Dum menstruum tempus labitur, nonnihil contentionis inter nostros & hostes oritur: sed ducum prudentia res ita componitur, vt nihil mali accideret, & Gallis in castris Cæsarianis non minus liberè quàm in ipso oppido versari liceret.

ret. Octauo ferme die quàm hæc transacta fuerant, Cæsar qui Asta Sauilianum venerat, ad castra Antonij Leuæ spectanda proficiscitur, multis Principibus & magnis viris comitatus, veluti ducibus Sabaudia, Aluæ, Bauaria, Brunswicensi, Principibus Salernitano & Bisiniano, marchione Vastio & alijs. Illuc ad horam sextam matutinam peruenit, vniuersi exercitus aciem instrui iubet, quam spectare optabat. Quæ quum illi vehementer placuisset, Rupemenium & alios accersi iubet, quibus eam spectandam ostenderet. Veniunt illi conscensis equis, paludamentis induti quæ armis solebant imponere, crucibus albis conspersa. Cæsarem ex equo salutant: ille porrecto brachio Rupemeniū amplectitur, iubet caput aduersus eustum tegat, se non cupere vt morbum contrahat, sed ex animo illi bene velle, exercitumque suum, quod illi sit voluptati, ostendere.

RESPONDE T ille multum abesse vt vllam ex ea re voluptatem capiat, quū exercitum firmū & optimè instructum sciret: qui si malè acceptus & grauiter attritus exhiberetur, tum verò longè iucundius sibi fore hoc spectaculum, quàm quum ita integrum videret: nisi fortè duo illi potentissimi principes voluntatibus & viribus sese coniungeret, ac non validissimos exercitus magna clade & luctu totius Christiani populi inter se committerent. Quod si saperent, coniunctis copijs Turcam ipsum & vniuersos hostes facile domare possent: falli autem vtrumque, si alterum penitus dolere cogitaret. Quantascunque enim ille copias ostendat, Regi adesse non inferiores, quas possit opponere: quod si primus exercitus profligatus esset (quod tamen Deus omen auerteret) alium ante dierum quindecim spatium confecturum esse. Imò quantus esset totus ille Cæsaris exercitus, ex omnibus omnium ordinum viris conflatus, Regem Gallia ex solis nobilibus, qui pedites militarent, pari numero colligere posse. Deinde ad institutam orationem reuersus optimè eos facturos dixit, si pace facta coniunctis animis fortissimos vtrunque exercitus ad propagandos Christiani Imperij fines ducerent. Subijcit Cæsar neque suas neque Regis vires sibi ignotas esse. De pace quod ille addidisset, nunquam suas ad huiusmodi orationē aures occlusas fore, modò æqua postularentur. Marchioni Vastio & nobili cuidam Hispano iubet vt illi & comitibus vniuersum exercitum ostendant, Germanorum Principum prandio adhibeant: post prandium se illos rursus conuenire velle. Tum illum rogat ecquid placeret exercitus quem perlustrarat. Respondet sibi optimè instructum videri, vnum id dolendum esse, quod tantæ vires ad aliam rem suscipiendam non conferrentur. Rogat Cæsar quam in partem suspicaretur has copias ductum iri. In Prouinciam, inquit ille. Subijcit Cæsar Prouinciales sibi esse obnoxios, & suæ ditionis. At valde, inquit ille, rebelles & parum morigeros se præbebūt. Ex ipsa porro Cæsaris oratione facile iudicari poterat, eum hoc sibi persuasisse, Regē de resistendo nunquam cogitaturum esse. Itaque vt aliud ex alio nascitur, huc tandem euadit, vt interrogaret quot dierum itinere illinc abesset Lutetia. Quum autem ex linguæ Gallicæ (qua utebatur) consuetudine sic loqueretur, vt rogaret quot dies hinc essent Lutetiam vsq: Rupemenius in ambigua voce ludens, respondet, si diem pro pugna acciperet (nam & Gallicè sic loquimur, vt dicamus diem Rauennensem, aut Papiensem) qui Lutetiā bello contendere vellet, hunc duodecim ad minimum dies habiturum, si non etiam ipso primo caput ei imminueretur. Ad hoc responsum Cæsar subridere cœpit. Tum quidam ex ipso coetu qui Rupemenium norat, Ego verò Cæsar, inquit, te rectè monueram, Rupemenium, si liberet, aliquod festiuum scomma dicturum esse. Cæsar rursus illam orationē ingreditur, vt diceret, si quis de pace modo & ratione agere instituat, se aures clausas non esse habiturum. Quibus dictis humaniter eos à se dimittit, suisque vt liberaliter acciperentur commendat.

MARCHIO Salustius cum illis nonnunquam versabatur, eisque persuadere vehementer contendebat vt in Galliam quamprimum reuerterentur, neque expectarent dum tempus concessum adesset: alioqui rem illis non bene cessuram, propterea quod Cæsar vltius progredi constituisset. Itaque si post exercitum restitarent, periculum esse ne rustici extremo agmini instarent, ac delerent, aut certè multis eos damnis afficerent. At illi in sua sententia perseuerant, vt Sanfacci reditum expectarent. Quod si Cæsar cum totis copijs deiecta muri maiore parte quàm opus esset, ad oppugnationem tamen non accesserat, multo magis rusticos verituros esse neque aggredi ausuros, denique & Sanfacci reditum & diem præfinitum expectant. Quæ res magnæ molestiæ hosti-

bus fuit: neque enim eos ponere relinquere decreuerant, ne instauratis viribus aut nouissimis molesti essent, aut eos adorirentur quos in Taurinensi obsidione relinquere constituerant. Ac ipsi quidem Cæsari magnopere displicebat, quod tantum spatij Regi daretur, ut se ad bellum pararet.

Fossani deditione à Gallis facta.

POSTEA QUAM & Sāsacus redijt, & dies constituta venit, eques Ciconius Medianensis ab Antonio Leua & Sammartinus ab oppidanis equis metiendis præficiuntur quos educi oportebat. Qua in re & ipse Ciconius asperiores se & rigidiores præbuit, & multi præterea Galli non leuem acceperunt iniuriam, quibus equi adimebantur iam inspecti, & quos modum præstitutum non excedere constiterat, multi item gradarij equi & asturcones, contra quam ipsis pacti capitibus conuenerat. Sed ferenda fuit vis maior, tam propinquo Cæsaris exercitu. Cæterum armati exeunt, vexillis explicatis, tum equites tum pedites: quos prætereuntes Antonius ex cathedra duobus à porta sagittæ iactibus spectabat. Quum quingentos ferè passus ab oppido processissent, ex Cæsarianis quidam nouissimos qui sub sarcinis erant, quiq; iter se tutò facturos ex pacto confidebant, adoriuntur. Villaboni carruca aueritur, & alia non exigua præda agitur. Hoc strepitu sedato, duces, nequid simile postea accideret, lectos mille & ducentos pedites deinceps ante impedimenta præire iubent, ad latus vtrunq; trecentenos, eosq; omnes sclopetarios. Postremum agmen claudunt centum quinquaginta equites, qui & armis & equis optimè erant instructi. His ducenti sclopetarij attribuuntur, à quibus fulciantur. Inter eos equites & impedimentorum multitudinem reliquos tum equitatus tum peditatus constituebatur. Equitibus qui postremis præsidio subsistebant præerat Martinus Bellaius, peditibus eques Ambrensis.

Hoc ordine totum diem iter faciunt, quum ad latus perpetuò haberent Cæsarianos equites, qui Villafranca egressi, ubi præsidio erant, in nostrorum impedimenta impetum facere decreuerant. Quod quum aggredierentur, decem ferè ex illo numero glandibus sclopetarijs conficiuntur, reliqui perterriti propius accedere non ausi tandem se recipiunt: nostri ad Cardeum pernoctant. Postridie eodem ordine pergunt, & ad vicum quendam sub Pinierolis situm perueniunt, quum quidem Cæsariani equites non aliter quam superiori die & nouissimo agmini & vtrique lateri instarent, quibus cum nostri subinde, sed nullo accepto damno, velitatione contendebant. Die tertio rusticiarmati medio mote occupato, qui inter Pinierolas & Perusam intererat, diuerticulis quibusdam occultis iter facientes nostros à latere premebant, negotium subinde facessentes, & non paucos vulnerantes. Tandem repelluntur tamen, & multis ex suo numero amissis se recipere coguntur. Nostri enim duabus è partibus superato montis iugo, quamdam illorum multitudinem circumueniunt, & interclusos ferè centum quinquaginta concidunt: qua cæde perterrefacti hoc tantum reliqui querere ceperunt, quo pacto suæ salutis consulerent. Nostri sub noctem Fenestrellas Regiæ ditionis oppidum salui & incolumes perueniunt. Inde mittitur maxima celeritate ad Regem Martinus Bellaius, qui omnia ei quemadmodum acciderant narraret, sciretq; ex eo quam in partem illos abire iuberet.

Rex Cæsaris oratorendimittit, suumq; accersit.

DUM obsideretur Fossanum, & deditioni faciendæ dies præfixus nondum venisset, Rex tametsi neque feciali missio neque literis scriptis Cæsar se adhuc pro hoste haberi velle denuntiaret, tamen tam apertè illato bello iudicat oratores iam inter sese habendos non esse. Qua causâ adductus, cunctis totius oræ regni præfectis per literas iubet ut deinceps omnes cursores sisterent, qui vel Cæsarem adirent, vel ab eo aut ab eius ministris profecti essent. Velio oratori suo imperat ut à Cæsare discederet, oratorem Cæsarianum itidem à se dimittit: cui Ludouicum Perræum Castillionensem ordinarium suæ cohortis nobilem attribuit, à quo extra regni limites saluus deduceretur: munere etiam illum amplissimo donat, uti mos est principum & populorum, ut suos vicissim oratores honorificè dimittant. Is quum ex Velio, quem iter faciens obuium habuit, intellexisset eum à Cæsare oblatum munus repudiasset, illud etiâ quod à Rege acceperat, ad Humerium, qui Regis iussu Delphinatui præerat, remittit. Paulo post ad eundem literas dat Susis quinto & vicesimo die mensis, se à Cæsare mandata de pace accepisse, si Rex illi parem auctoritatem & potestatem dare non detrectaret. Rex primum se missurum negare, rem vltius iam processisse quam ut de pace iam mentio injicienda videretur: suspicabatur

Cæsar rursus de pace agere se simulat, aliud in animo habens.

abatur enim nouam quandam sui ludificandi rationem institui. Verum aliquot post diebus reuocato decreto, mandata ad Humerium mittit, id nimirum agens, ut omnem a se culpæ suspicionem auerteret. Postea etiam eidem oratori iter per suos fines facere permittit, quum in Belgium pacis causa se contendere dictitaret. Sed nihil prorsus actum est: imò postea cognitum est, Cæsarem (ut ipse aliquando agnouit) hanc rationem ad itineris compendium excogitasse, ut Nassauuium comitem de suis rebus certiores faceret, simul ut Belgicum statum cognosceret, quò eandem vterque exercitus in rebus gerendis rationem sequeretur.

R E X, qui non malè has artes nouerat, istis oratoris itionibus & mandatis se per incogitantiam (quod ille futurum confidebat) lactari & decipi non permittit: verum rebus suis administrandis operam dare, ut instituerat, pergit. Ioannem Bellaium cardinalem Lutetiam (in qua episcopatum gerebat) principis legati nomine & autoritate mittit, qui populum è metu recrearet, & terrore supra modum occupari impediret: quod populis contingere solet qui belli incommodis non assueuerunt, quum patriam tam multis & varijs locis bello peti vident, quemadmodum Cæsar se facturum minabatur & porro aggredebatur: qui etiam ærarij rationem haberet, quod ex pecunijs quæ locis vndeque que finitimis coguntur, illic constitutum est, ut hac ratione, siquid opus esset, Picardiæ & Campaniæ subueniretur. Humerio imperat ut nostros Fossano reuersos per montanas regiones ad occupandos & seruandos aditus disponderet. In primis creberrimos exploratores subinde dimitteret, qui de hostium rebus crebrò nuntium afferrent, quaque ex parte Galliam ingredi cogitarent. Quòd si iter alpibus Costijs eos facere conari appareret, magna fossorum multitudine celerrimè comparata aditum demoliretur, tympanum quod in monte erat perfringeret, ne ad subuehendas machinas illis esset vti: Castellodelphino Monninum cum militibus præficeret, quorum numerum supplemento addito ad quingentos conficeret. Piquetum recognitorè mittit qui Ioanni Paulo, præter eas pecunias quas illi antea tradi præceperat, quibus milites Italos colligeret (quod ille summa fide præstiterat, & magnam eorum partem ex hostium castris eduxerat) stipendia militum qui Taurinis erant traderet, quæ ille sua industria & virtute aditu patefacto perferret. Id quod perfecit ille quidem, sed ægerrimè tamen, propterea quòd hostium præsidia ad Bozzolinum, Santambrosium, Riuolas & Grolianum constituta erant: quæ oppida inter Suzas & Taurinos sita sunt, regione angustijs & montibus vtrinque cincta. Perrupit tamen nullo suorum desiderio, præter Sebastianum quendam de Monte cuculo ex ferentarijs Italis. Ipse sclopeto vulnus in humero accepit, ex quo paucis diebus conualuit.

N O A L L I V M insuper cum quæstore quodam & Borrano ordinario recognitore mittit, qui Fossano reuersos recenserent, & stipendium soluerent. Quibus quia fortem operam nauarant, simul ut se ex afflictò statu recrearent, quadrantem stipendij ad cumulum addi iubet. Eidem Noallio negotium dat, ut equitatum Auenionem versus ducendum curaret, ubi totum exercitum colligere decreuerat, ut inde quò videretur opus esse, iter faceret. Deliguntur qui locum ad eam rem idoneum dispicerent, princeps Melfitanus Neapolitanus, Stephanus Columna patricius Romanus, equites ambo torquati, Poto Rassinus seneschallus Agenësis, qui centum prætorianis præerat, denique paulo post Ioannes Bonouallanus quinquaginta cataphractorum ex equitatu Regio præfectus. Huic negotiū datur vastitatis faciendæ qualem infra commemorabo. Mandatis Noallio datis, Rex quia in ea semper sententia fuerat (ut demonstrauimus) ut existimaret Cæsarem in Prouinciam impressionem facturum, noua mandata dimittit. Humerio imperat ut equites Fossano reuersos, quia equis minus erant instructi, rectà Massiliam contendere iuberet, quòd illic non adeo multis equis ad oppidi defensionem opus esset. Unde alij, qui equis magis abundabant, in castra producuntur, Bonouallana scilicet turma cum alijs. Ludouico Angerando Boscorigaldo per literas significat Heluetios quos condie iter facturi erant: centurionibus torques aureos quinquies centenos aureos pendentes dono dat. Inde Valentiam contendere illos iubet, ipse postea subsequutus est, posteaquam scilicet Cæsarem in Prouinciam tendere (quod etiam antea suspicabatur) cerò perspexit. Quò antequam proficisceretur, Robertum Stuartum Albinum Gallie

Rex aditus
nos obstrui
bet et impedi
ri.

Rex copias su-
as Auenionem
conuenire iu-
bat.

1537. mareschallum, equitem torquatum, cētum cataphractorum equitum, & totidem Scottorum ex prætoriana cohorte ducem, & Iacobum Galeotum equitem etiam torquatum, totidem cataphractorum ducem, summum armigerum & rei machinariæ Gallicæ magistrum præmittit, qui tum duces tum milites equitatus & peditatus Auenionem conuenientes exciperent. Sed præter illos omnes Annam Mommorencium equitem torquatum, centum cataphractorum ducem, tum præfectum prætorio & mareschallum, nunc Galliæ connestablium deligit, cui vni totius imperij summam traderet. Eum tamē ad vicesimum vsq; Iulij diem apud se adhuc esse iubet.

*Cæsar cibaria
exercitui ma-
gna copia pa-
rat.*

CÆSAR dum nostri deditioe facta Fossano migrarent, Salussas profectus fuerat, vt omnia quàm celerrimè pararet. Itaque Sauliani, Mondeuisij, Conij & Tendæ omnibus pistrinis & clibanis, quotquot extabant ingentem panis rubidi copiā coqui, & quicquid iumentorum vndiq; reperiri poterat, in vnum colligi iubet, quibus tum panis huiusmodi tum reliquus commeatus comportaretur. Antonius quoq; Leua, ne tempus frustra absumeret, dum dies adesset, qua oppidum dedi oporteret, iam ipso Iulij die nouissimo Roccam miluiam misso buccinatore sibi dedi iusserat. Huius loci dominatum obtinebat Ioannes Bullerus Centalius, cuius frater duumuir Riuenfis illic præsidio fuerat constitutus. Is respondet oppidum Regiæ ditionis ac potestatis esse, huius se esse adiectissimum clientem, neminem illuc se viuo ingressurum, qui Regis principis sui amicus & socius non esset. Quod oppidum vt maiori præsidio firmaret, ab Humerio subdidum petit: is milites & tormentorum magistros quanto numero petierat mittit. Itaque Leua nihil amplius in illud oppidum tentauit: suos iter Castellodelphinum conuerrere iubet, quod castrum ex itinere occupaturos eos esse confidebat: cuius rei spem illi vbi se fefellisse animaduenterent, iustam obsidionem instituere cœperunt. Tandem nuntio accepto Christophori Vasconis milites & Turriani cohortem auxilio aduentare, Sampetrum, quod oppidum est in marchionatu Salussiano, se recipiunt. Rex nihilo minus Paulinum Monnini legatum cum supplemento illuc misit: hunc enim paulo antè Monninus ad eum miserat.

*Cardinales à
papa missi.*

SAVILIANVM veniunt cardinales Triuulsius & Carpius à papa hic ad Cæsarem, ille ad Regem missi, qui illis concilium denuntiarent, quod Mantuæ septimo & vicelimo Maij die anni proximi indicebat, qui annus erat 1537: qui etiā de pace inter eos incunda agerent. Magno illi splendore & apparatu excipiuntur, atq; in multorum principum & aliorum magnæ autoritatis virorum corona audiuntur. Cæsar quod ad concilium intineret, assentitur, seq; inter futurum recipit, neque alia quàm diuina vi se impeditum confirmat. De pace, scire eos quid Romæ testificatus esset, se bellum, si semel illuc venire compelleretur (neq; enim nisi inuitum valde suscipere constituisse) tam acriter gesturum, vt nulla vnquam ratione, quæcunq; extaret, nisi perfectis quæ cogitabat, à re susce-pta deduceretur. A qua quidem sententia se decessurum omnino negat, nisi Rex in primis Sabaudum planè in dominatum integrum restitueret, damnaq; illata sarciret. Quibus confectis si nuntios postea de pace mitteret, tum se sibi consilium capturum, & quod res poscere videretur responsurum.

*Cardinalis
Triuulsij cum
Cæsare collo-
quium.*

CARDINALIS Triuulsius qui in Galliam ad Regem progredi iubebatur, nō abs- re facturum se existimauit, si remotis arbitris Cæsarem conueniret. Tamen si enim ora- tione paulo arrogantiore palam vsus fuerat, priuato tamen colloquio longè se leniorem præbiturum illum arbitrabatur, & ad quasdam pacis conditiones magis procliuem fu- turum. Dicendi potestate facta, inter cætera rogat, si Rex de redintegrando Sabauda conditionem acciperet, aut certè quæ bello occupata erant, apud sequestrum Aure- lium datum iri. Cæsar negat placere. Tum cardinalis obnixè illum rogare cœpit, ne quicquid postea accidisset controuersia, quod facere constituerat, commutaret, sed in eo perseveraret quod Romæ in celeberrimo & grauissimo cœtu papæ, collegij cardinalium & coram tot exterarum gentium oratoribus pollicitus fuerat. Negat se Cæsar quod cō- stituerat mutare velle, vt qui nunquam in animo habuisset hunc ducatum tradere, con- silium duntaxat fuisse Regem blandis verbis delinire, & omni ratione efficere vt arma deponeret, dum ipse exercitum compararet, par pari illi referens, qui Sabaudum verbis lactauerat, simul etiam adortus spoliauerat. Nullum aliud responsum cardinalis elicere potuit.

potuit. Itaq; venia accepta alpihus superatis ad Regem proficiscitur. Collegam Cæsar aliquot dies apud se habuit, deinde Mediolanum misit, illicq; præesse iussit.

TOTVS Cæsar ad bellum apparatus institui ad iter in Prouinciam faciendum videbatur. Hoc ipse palàm prædicabat, neq; ab ea sententia deduci se patiebatur Chartam chorographicam vel in manu vel ob oculos habebat, qua alpiū & Prouinciæ inferioris descriptio continebatur. Hæc à Salustio datam continenter summa attentione inspiciēbat: omnia deniq; ita ad suam cupiditatem referebat, vt ipsam regionē non minus quā topographiam in manibus habere sibi videretur. Hoc vt sibi persuaderet, præterquam quod vltro sic cupiebat, à multis impellebatur, qui iucundius quā vtilius cōsiliū illi dabant: quiq; eorum instar qui equo sponte currenti calcar addunt, illi autores erant vt exercitū primo quoq; tēpore alpes traduceret, vt cœptum victoriæ cursum cōtinuaret: in quo si deinceps pergeret, non dubitare se quin absq; prælio, absq; periculo certē, breuitotam Galliam domiturus esset, si quidem alpes transgredi maturaret. Itaque facultatē quæ diuinitus dabatur, quales nec crebrò dantur, nec quoties dantur, diuturnæ sunt, in tempore acciperet atq; vteretur, priusquam Regi spatium daretur ad parandas vires, quib. tantum impetum sustineret. Quod ad postremum hoc attinet, nō absurda illi sanē affirmabant, si quidem tam facile hoc esset factū, quā dictū prōptum. Huic sententiæ alij & quidē maiori numero, reclamabant, qui operæpretiū magis Cæsarem facturū dicebant, si quæ Rex armis Sabauda ademerat, pergeret, vt foeliciter cœpisset, bello recuperare. Præstare enim quæ iā in manib. erant, ea recuperare, quā aliena locis adeo difficilis appetere, ac pacē quietemq; firmam transalpinis regionib. cōstituere, quā bellum Galliæ inferre. Hoc cōsiliū, inquiunt, si amplecti placebit, è duob. alterum omnino euenturum speramus. Nam vel quæ supersunt, propediem recipiemus, & loca hæc citiora hostib. planē liberabimus, & perpurgata reddemus: vel Rex, qui id verebitur, ne istis deuictis eo potentiores & recenti victoria ferociores Galliam aggrediamur, quique in aliena potius regione quā in patria bellum sustinendum censebit, vt rāto malo obuiam eat, statuet huc cum omnibus viribus accedere. Si prius illud fiet, nihil erit cur turba hinc quicquam oriri timeamus, sed summa alacritate & spe in Galliam mouebimus. Sin autem alterum hoc continget, tum multo potiore conditione eum venientem toto exercitu excipiemus, quā si pars tantum copiarum illuc ducenda sit, qua cum illo pugna decertemus, altera hinc relicta (hoc enim omnino faciendum erit) quæ victoriam oppidis recipiendis persequatur. Quæ in re hoc etiam periculi metuendum est, ne Rex fide & concordia suorum fretus, ac firmissimis munitissimisque oppidis confisus, satis habeat, si illa clausis portis seruet ac tueatur: deinde totam regionem, qua nobis triduo aut quadriduo iter sit faciendum, populatus, quod nihil nobis quā vastitas & solitudo occurrat, præter aliquot oppida quæ commeatu, militibus, machinis ac telis abundē munitur (vt illa nobis ex belli ratione sint oppugnanda, nequid infestum ponē relinquamus) ille postremò castris loco cōmodissimo & ipsorum oppidorum præsidio positus, in singulis oppugnandis tā diu nos ad minimū remoretur quā hinc ad Fossanum confedimus. Quod quum valde infirmum sit oppidum, & agrè defendi queat, vt omnes nouimus, tam diuturna tamen fuit eius obsidio, quā si ipsa Lutetia totius regni caput, oppugnanda fuisset.

Hæc quum ita habebunt, nō poterit nobis tale quidpiam incommodum accidere quale illi non semel in Italia vsuuenit? Non poterit etiam in Italiam viribus nudatam, si conducere suis rationibus videbit, alium exercitum è Gallia mittere: aut in ipsa etiam Italia (in qua nostri metu liberata facilē hoc perficiet) exercitum conficere, eorum scilicet opera atque ductu qui copias non pœnitendas illi nuper collegerant? Quæ te perfecta, non poterit tum viribus tum arte & consilio, quo tempore res ei cum gente erit, cuius ingenium ad res nouas & defectionem est flexibile, & populos & vrbes sibi conciliare, dum nos in oppidi cuiusdam obsidione tempus terentes desidebimus? Nostrium profectò, Cæsar inuictissime, cōsiliū minimè est vt sinistrum vllum omen hac in re afferamus, commemorandis magnis summorum principum, ducum & imperatorum cladibus, qui dum aliena nimia cupiditate inuaderent, non solum aliquid de suo amiserunt, sed etiam tantum damnum acceperunt, vt neque ipsis neque posteris inde emergere licuerit: neque illud etiam ostendere decreuimus, si, quæ semel acciderunt, vt

Cæsar de exercitu itinere liberat.

Exercitum in Prouinciā non effundendum quid cōfens.

etiam rursus accidant fieri potest (quoad nempe rerum humanarum ratio & conditio eadem erit) neminem temerario & inconsulto conatu in alterius fines ingredi, quin eadem fortunæ aleam subeat. Scimus enim, Cæsar, eas tibi vires suppetere, tam iustum bellum suscipi, tanta maturitate omnia esse prouisa, Dei fauorem & fortunæ secundum successum ita virtutem tuam comitari, ut nihil tibi ab huiusmodi offensione metuendum sit. Verum ut nostro in te officio satisfaciamus, utque difficultatibus quas afferimus, pro ea qua semper usus es prudentia prospicias, faciendum nobis putauimus, ut hæc proferremus, tibiq; in memoriam reduceremus, tibi cum ea gente rem fore, quæ tum domi tum foris valde se bellicosam præbuit illa quidem: verum quæ domi prudentius se gerit, & consilio plus vitur quam foris: quæ à nullo vnquam quam à te superata est, quin victori ipsi grauissima clade accepta victoria magno constaret: quæ tamen si à te sapienter profligata est, sic tamen ita res tulit, ut nihil adhuc videamus, quo vel te tot victorij auctum, vel illam omni iactura attritam esse constet.

N E Q V E verò his omnibus causis villo pacto moueremur, quin tuum consilium Cæsar, & eorum qui tecum summa fide, maiori etiam fortasse quam nos prudentia sentiunt, sequendum nobis esse iudicarem, si quidem cum solo hoste nobis esse pugnandum videremus. Superandæ sunt alpium fauces, superandum est longum ac molestum iter. His deuictis, nusquam, nec si progredi conabimur, nec si commorari statuimus, occurret nobis vlla hominum amicitia aut beneuolentia, quibus tutò fidamus. Adhuc per amicorum fines exercitum duximus, qui pacem colere quam nostras in se vires concitare malunt: ponè habemus populos dicto audientes, aditus expeditos, ut comitatus & militum supplementum, quoties libebit, accipere liceat. Deinceps quancumq; in partem oculos conuertamus, à fronte, à tergo & vtrinque infesta omnia & aduersa habituri sumus, cælum in super ipsum (quod non parum timendum est) insalubre, & grauissimum ijs qui non assueuerunt: si modò in Prouinciam mouere certum est, ut constituisse videris. Ita longè nobis difficilius erit certamen cum longo & molesto itinere, cum mentariæ inopia, cum cœli malitia, cum fame atque adeo cum pestilentia quæ inde exorietur: quam illud quod cum ipso hoste committendum erit. Is enim longè pauciores ex nostris conficiet, quam vel minimum eorū quæ suprà recensuimus. Id verò est quod nos in primis veremur, Cæsar, cuius causa in ea consistimus sententia, non prius alterius regionem inuadendam esse, quam ille in hac arma sic posuerit, ut nulla rursus sumendi facultas aut ratio illi extet. Qua etiam in sententiâ persistere nobis esset in animo, nisi certò statueremus tibi aliquid non leuis momenti exploratum esse, quod nos lateat, quodq; fortasse nefas sit ab villo nostrum adhuc intelligi.

E A fuit cum maximæ ducum partis oratio, tum ipsius Antonij Leuæ, qui eoque illum orabat & obtestabatur, ut è cathedra se deponi iuberet, quò ad illius pedes accederet, summis precibus contendens ut aliquid apud se ponderis eorum orationi esse pateretur, quorum summam fidem & beneuolentiam iam pridem perspexerat. Non deerant tamen qui Leuam in ea sententia clanculum esse putarent, ut Cæsar illam expeditionem susciperet, verum id sciente illo & volente coram cæteris dissimulasse, ut quum sua ille conata perfecisset (quemadmodum spe non exigua ducebatur, imò sic futurum certò statuebat) tota inde gloria & decus ei tribueretur, passimq; dictitaretur, tanta cum animi magnitudine, tanta in rebus gerendis prudentia & prouidentia excelluisse, ut contra omnium sententiâ rem planè desperatam & aggredi ausus esset, & ad felicissimum exitum ducere potuisset. Quare qua semel in sententiâ fuisset, eam quum tueri vellet, huiusmodi verba facere coepit.

Cæsar in consilio oratio.

N I S I & bellum quod suscipimus quale sit, satis scirem, & hostem quicum nobis res futura est, atque adeo nos ipsos, qui hæc confecturi sumus, præclare nossem, vestrum hoc consilium profecto aut (ut verius dicam) vestram hanc considerationem minimè damnarem, imò probarè potius, & sequi me debere iudicarem. Sed quum sciam bellum aduersus fœdissimum & perfidum hominem suscipi, qui contra quam fœdere cautum erat, Sabaudia ducem (qui in fœdus Cameracense aliorum sociorum instar, ascitus fuerat) bello laceffiuit, quod quidem ad nos spectare non dubitabat: mihi quidem minimè est dubium quin Deus à nobis stet, qui pacis turbata & fidei violata iudex ac seuerus vindex futurus est. Quin illud quoque addam, nobis negotium cum eo hoste futurum esse

esse aduersus quem annos propè iam viginti perpetua victoria vfi sumus, & quidem ea ex qua (vt contra quàm dixisse vos memini, doceam aliquid extare, quo nos vicisse recordemur, illi se victos fuisse fateantur) etiamnum ducatu Mediolanensi potiamur, qui & gloriosum monumentum & opimum spoliū illius victorię superest. Quo nos ita affici conuenit, vt ad hoc bellum spem & animum victoribus dignum afferamus, illis terrorem & desperationē, qualis victos semper comitari solet, relinquamus. Ac mihi quidem præter illa quę dixi, nostras vires cum illorum copijs conferenti (quas & numero longè maiores, & viris rei bellicę peritissimis instructiores habemus, vt parte hęc relicta, etiam satis virium aduersus hostem nobis supersit) nullum videtur tam extimescendum periculum imminere quàm à vobis fingitur, neque si copias partiamur, neque si alpes transgrediamur, & in ipsa Gallia hostem adoriamur. Atque vt de hoc secundo priore loco dicam, quod nostram postea orationem ad illud alterum conuertet, innumera possum exempla proferre multorum, qui quum bello in patria premerentur, inde hostem reuocarunt introducto vicissim in illius fines exercitu: ita & patriam seruarunt, & aduersarij regionem occuparunt. Sed malo mei instituti firmamentum habere rationē quandam certam, quàm exemplum tantum, quod vix re omnibus suis partibus pari & simili reperiri queat.

CENSETIS, antequam bellum in Galliam transferatur, tota hac cisalpina regione eliminandum esse, vt hinc, quicquid hostium superest, eijciamus. Ego contra contendendo, idq; non vna tantum adductus ratione, nobis ex vfu esse vt potius illuc transeamus, quàm hęc bellum in nostris & sociorum finibus alamus, potius in Gallia geramus, quàm in Italia sustineamus. Quę quum antea per tot annos valde afflicta & vexata fuerit, æquitati maximè est consentaneum illi vt nunc parcamus, eamq; quādo licet, quiescere & se ex tam diuturna iactatione recreare sinamus: dum interim Gallia vicissim incurfionibus vastabitur, diripietur, conflagrabit, metum, terrorem consternationem & fugam ciuium, ædium populationem, solitudinem, vastitatem & incendium oppidorum experietur, & cæteras id genus clades quę fere bella comitantur, quę totos triginta annos penè continenter in Italia grassata sunt. Lutetiam ac ipsum Gallicum didema, non Taurinorum oppidum aut Pedemontanum agrū huius nostrę victorię mercedem esse oportet. Nimis adhuc Regi in alienis finib. bellum gerere permisimus: nunc quæso hominem eò adigamus, vt de suis possessionibus defendendis sit sollicitus. Videamus num Galli tanta sit domi quàm foris virtus. An verò eius ingenium, cuius toties periculum fecistis, nondum perspicitis, primo duntaxat impetu valere, temporis mora & dissimulatione illius vim segnescere & extinguī? Ego præterea Regem tanta esse animi magnitudine aut verius temeritate noui, vt sibi maximè pudendum existimaturus sit, si me in suos fines ingredi & illic morari sineret, vt pugnandi potestatem mihi non faceret. Quod si faciet, quis ex vestro numero est, qui de victoria sibi ambigendum esse existimet? Sic habeatis velim, vnam esse belli sedandi rationem, vt vel ipse, præter id quod tenet, Imperium & Hispaniarum regnum me pulso occupet, vel ego supra ea quę possideo, Galliæ Rex eius loco efficiar. Id vt perficiatur, propius accedendum est, quærendus est in ipsis regni visceribus. Non est quod hęc consenescamus, præstolantes dum accedat, sicque facultatem ei præbeamus vt suis regionibus parcat, vnde pecuniæ continenter illi suppeditetur, & exercitum hęc nostris sumptibus alat, earumque rerum prædā locupletet, quibus potius vti nos par est, ad stipendia nostris militibus persoluenda.

QVOD verò metuitis ne in Gallia commodius militum supplementum possit colligere, nihil tam falsum fieri aut dici potest. Etenim si huc adducet exercitum, spes prædæ, quia suis impunè prædari & latrocinari in regione bello quæsita concedet, novos illi subinde milites alliciet: id quod in Gallia sat scio non fore. Nam quia suos disciplina militari illic (vt pote in patria) cōtinere cogetur, lautissima militis cōditio erit, vt parçē & durius suo stipendio victitet. Quo fiet vt pauci reperiantur, qui nulla maioris commodi spes sed ob tantilli stipendij lucellum vulnera aut mortem nobiscum præliando velint referre. Quod si militem maiori indulgentia sibi demereri voler, populum vexabit: quæ hostis non poterit iusto bello attingere, socius latrocinio diripiet, commeatum prædabitur, res nummaria contrahetur & imminuetur: vnde tumultus, seditiones & rebellionēs exorientur: maximè verò si eò res reditura est, vt Rex nobis hoc spectaculum præ-

I 5 3 7.

beat, quo insigne diuini supplicij & vindictæ exemplum coram cernamus, ut qui toties alienas terras ferro, flamma & præda diuexauit, is nunc proprios agros vastare, incendere agere & ferre cogatur, quod metuere vos video ne ante meum exercitum faciat: sicq; ipse designet quæ ab hoste non nisi inuito fierent. Quamobrem neque res quicquam me mouet, neque nos impedit quo minus re frumentaria abundemus. Nam præterquam quod hæc à me diligenter prouisa sunt, in ipsam penitus Galliam progrediemur, ut cibaria gratis maxima nobis copia suppetant. Quod autem veremini ne in citeriori hac regione nouas copias colligat, hoc vobis confirmo, satis negotiorum me alijs in locis illi conciliaffe, ut ab ea cogitatione animum facile auocaturus sit. Nam præter hunc exercitum, aduersus quem non dubito quin omnes vires in aciem sit producturus, præter alium item, quem paratum esse auditis, ut ducibus Nassauio & Roxano in Picardorum fines impressionem faciat: præter tertium etiam qui mihi obuiam Gallia Narbonensis processurus est, ut illis iungamur, quæ Imperatricis rogatu mei in Hispaniarum regnis ciues cõficiunt (ad quæ ego nunc tres & viginti triremes & quendam cum certis mandatis mitto, qui mecum consilium illi exponat, doceatque quo tempore proficiscendum sit) alium præterea conducendum curauit, qui flagranti bello in Campanorum deinde in Sequanorum fines ingrediatur, qui in duabus illis prouincijs, eorum opera quos illic mihi studentes habeo, non minus meas res promouebit, quam quiuis ex alijs tribus, singulis locis facturus est.

ITA tot locis tanto belli apparatu cõstituto, Rege adeo perplexo & occupato, ut vires idoneas satis maturè nequeat colligere, quibus eodem tempore tot exercituum mole sustineat, fieri non potest, etiam si nulli sint qui rebus meis clanculum cupiant, quin aliqua saltem ex parte in ipsius regni penetralia vi perrumpamus, quantamcunq; ille manum comparet. Quare nostras copias separare ac disiungere ne dubitemus: quantum satis est ad Taurinorum obsidionem relinquamus: quod illuc ducemus, valebit ad illud prælio superandum, præsertim si, quod obiecistis, ille etiam suas separare cogitat, quibus oppida seruet ac tueatur, quæ aduersus me communire decreuit. Accedit, quod ipsi non minus quam ego nostis quid peditatus Gallicus possit. Equitatum suum magni fieri volunt, ac reuera huic generi aliquanto magis assueuerunt, & non nihil valent. Sed hoc satis scitis, quemadmodum Fossani & Conflandi ducentos quinquaginta cataphractos plane equis spoliauimus. Taurinis ferme ducenti sunt, qui secum melius actum iri non est quod ipse rent. Reliquæ turmæ quæ huc venerunt, iam ipsa defatigatione propè dimidia ex parte deletæ sunt, quæ breuissimo temporis spatio alpium iuga bis emensæ sunt. Itaque non iam cum Gallico illo equitatu, sed cum laceris quibusdam reliquijs vobis est dimicandum. Tota illorum spes in Germanico & Heluetico peditatu posita erat, quorum quantum potestularent numerum sibi missum iri cõfidebant. Verum nos Dei beneficio eam adhibuimus diligentiam, ut Germanos nullos sint deinceps habituri: quos autem nunc habent, non est quod rationem exponam, quæ mihi ad manum est, qua magnam eorum partem ab alienare possum. Ad Heluetios quod attinet, hoc mihi indubitato promissum est, nec me falsa spe lactari arbitror, illos suis non permissuros, ut principi cuiquam extra suos fines militent.

QUÆ quum ita sint, idem ego quod antea sentio, ut exercitum quantum opus esse videbitur, ad Taurinos relinquamus, cum eo quem hinc habemus, iunctis etiam ijs quos ex Italia conscribemus, in Galliam transeamus, easque difficultates, quas prudenter obseruastis, nihil morati, iter in Prouinciam ora maritima faciamus. Nam quod de difficultati aditu attulistis, non patiemur à Gallis hunc nobis honorem præripi, ut fortius illa quam nos ferant. Rei frumentariæ satis superque prospeximus, ut mari nobis suppetatur: qua etiam via machinas & impedimenta accipiemus, quibus alio itinere vehendissimum magni sumptus faciendi essent. Cæli porro intemperies quam in Prouincia tantopere videmini reformidare, non est, opinor, grauior quam Africana illa: quam tamen nostri tanta virtute pertulerunt. Quare omnibus rite consideratis nihil video cur magis suspicer in hac victoria quicquam esse periculi, quam putem parum nobis gloriæ fore, ut pote aduersus hostem ita ex improviso deprehensum, virisque fortibus & strenuis adeo paucis stipatum. Ea est igitur, ut semel dicam, mea sententia: quam tamen præfractè nolim tueri, sed id tandem cõstituere in animo habeo quod milites ipsi cõsulent & suadebunt,

debunt, utpote quorum opera ad hanc rem nobis utendum est. Suos quisque convenire iubeat, producantur legiones, signa explicentur, ut eos simul conspiciam, & publice apud eos verba faciam.

Hoc Caesaris præcepto omnibus significato, statim militum concio convocatur. Quos ille paulisper intuitus sic alloquitur.

QUANCUNQUE in partem oculos conijcio, milites, hilares undique vultus conspicio, quibus mihi nuntiatur & tantum non spectandum proponitur ingens vestrum studium, quale in animis geritis. Video florentissimum exercitum, ex viris lectis & fere sigillatim ex quodam aceruo excerptis constantem, peditatum egregium ex veteranis militibus conflatum, equitatum instructissimum, rem machinariam amplissimam, omnibus quæ requiri solent refertissimam, ut (meo quidem iudicio) nihil iam desiderare possimus, quam hostem dari in conspectum, qui nostrum adventum excipiat, qui nobis facultatem non adimat, qua præclare tanti exercitus virtutis periculum faciamus. In cisalpinis quidem regionibus talis non extat, qui dignus sit ad quem conficiendum tantæ copię adhibeantur. Nam temere huc concurrerant, instar avium quæ gregatim in agrum satum conuolant: vestro adventu, quemadmodum illæ primo sagittæ stridore exaudito, pauore attoniti se receperunt. Hoc nunc in quæstione versatur, sintne nobis transcendæ alpes, ut hostem minus indignum nostræ virtute quæramus: an hic expectemus, dum ad nos accedat. Si hic cunctabimur, nostræ huic regioni malè consulimus, & vos vestrum stipendium nequicquam consumitis: ut interim illud taceam, parum esse verisimile eum huc venturum. Galli antequam nostras vires experirentur, bellum temeritate magis quam constantia (ut ingenio sunt flagranti ac præcipiti) nobiscum gesserunt: deinceps non puto eos aggressuros, postquam nos sibi longè præstare re ipsa intellexerunt. Sinautem illuc transcendendum esse censebimus, ne illos quidem nostrum impetum expectaturos esse arbitror, non magis profecto quam hic sustinuerunt. Nisi fortè putamus eos viribus nunc tertia ex parte labefactatis, maiori animo ac spe duci, quam quum integras haberent. Id modò fortasse efficient, ut speciem quandam præbeant, pedem tamen subinde nunc unius nunc alterius dici itinere referendo, ut nunquam obsistere ausint. Quod si eò tandem necessitate adducentur, ut prælio illis sit decertandum (nam sponte sua aut animi virtute nunquam huc venturi sunt) proculdubio hoc prorsus statuere debetis, fortunam belli, penes quam iudicium est, victoriam nobis concessuram, qui æquitate & iure nitimur, qui fidei violatæ scelus vlcisci conamur, qui ea recuperare contendimus quæ contra foederis initi pactiones per vim & iniuriam occupata sunt. Hoc nunc superest quod sciam, an ij adhuc sitis qui aliquando fuisstis, an ita vos gerere cogitatis uti adhuc consuevistis: id est, utrum satis vobis sit animi ut alpes superetis, ut non dico dimicetis, neque Galliæ regnum armis subigatis, sed ut ad victoriam ex hoste accipiendam, & ipsius regni possessionem incundam, quæ se ipsa iam offert, properetis. Si deficit animus, hic restandum est, ut turpiter nostræ fortunæ, quæ se ultro obijcit, desimus. Sin minus, hoc tantum vestræ virtutis, animi & studij testimonium expeto, ut alacriter excitata militari acclamatione, velut iam signa sint inferenda, hoc ipsum significetis.

Ad hanc orationem omnes uno animo sublato clamore moveri exercitum & iter suscipi postulant. Tum ille amplissimis verbis eorum voluntatem, fidem & animum collaudare cepit. Mea, inquit, o milites, felicitas hanc vestram acclamationem comitabitur, & quæ suscipiemus, bene fortunabit. Quod si Gallus eos milites haberet, quales vos video, mihi quæ tales essent quales ille habet, hoc iam in grauissimo cœtu dixisse me memini, quod nunc ingenuè repetere non dubitabo, mihi manus post tergum vinciri iuberem, & spem mea dedititius atque captivius veniam supplex ab eo petens imperata facerem, neque ullam conditionem recusarem, quam ille mihi vellet imponere. Neque verò idem illi facturum dubito si vos tam ille nosset quam ego, aliaque arcana sciret que nunc declarari nihil attinet, quæ mihi adeo facile Galliæ occupationem & possessionem reddent, ut sperem prope diem me Lutetiæ meo arbitratu quicquid libebit pro imperio facturum.

ITA concio dimittitur. Ipse verò orationem ea vultus firmitate & constantia pronuntiabat, ut suis animum addidisse videretur, eisque nimium iam tum moræ esset, quod nondum progredierentur. Quænam porro essent illa arcana nondum efferenda, quæ habere se dicebat, nondum rescui. Hoc quidem paulo post patefactum est, nonnihil

Caesaris ad milites concio.

153 7. de prodenda Lingonum ciuitate tentatum fuisse: qua de re proximo commentario dicemus. Quidam suspicati sunt aliquid occulti consilij & quidem de maximis rebus illi in Gallia cum Salustio intercessisse. Id vt verum putaret, inusitatum illud rebellionis genus faciebat. Parum enim rationi consentaneum videbant, vt qui rerum humanarum non paruam peritiam & vsum habebat, præter foedissimam illam turpitudinis notam, quam sibi inusserat, sui principis & veri patroni odiū inimicitiasq; vltro subire auderet, a quo nihil tandem quam certissimum exitium expectare posset, nisi multos haberet cōscios & amentiae suae participes, ac sibi, priusquam deficeret, planè persuasisset aliquam Regi tantam & tam vicinam cladem imminere, vt nulla in posterum causa superesset, cur illi sibi timendum putaret. Ac ipse profecto Bauariae dux Gulielmus, quum mense Iunio superiore Langæo (quem tum in Germaniam profectum fuisse demonstrauimus) quæ de Salustij rebus audierat, narraret, ita statuebat, imò etiā se ab ijs didicisse prædicabat qui non infimum locum apud Cæsarem tenebant (fortasse Ludouicum fratrem Bauariae ducem designabat) ipso euentu comprobatum iri huius cōsilij ineundi Salustium non esse solum autorem, multos in Gallia alios idem conari, qui in tempore illustrarentur. Alijs Cæsar ista dixisse videbatur, quemadmodum à peritis ducibus & imperatoribus fieri superioribus seculis solitum est, vt dicerent se aduersus hostem occultis insidijs aliquid moliri, partim quò suos alacriores redderent, partim vt aduersariorum duci scrupulum iniicerent, vt suis ipsi postea diffiderent, eosq; haberent suspectos: id quod nō raro res maximas susceptas labefactauit. Alij postquam comitis Sebastiani de monte Cuculo confessionem rescuiissent, suspicari cœperunt id demum esse quod clam molitus fuerat, in quo tantam spem collocaret, tanquam Regis & liberorum proximam mortem speraret, quibus sublatis facile se totam Galliam peruadere posse confidebat. Sed huiusmodi spes cum tam immani scelere coniuncta est, vt animum meum subire non possit, tantū principem facinorosa ista & turpissima prodicione vti voluisse. Qui tamen in ea sunt sententia, suspicionis suae materiem nacti ex eo videntur, quòd Sebastianus cōfessus est Cæsarem ex se quæsiuisse, num sciret quam rationem in cibo & potu Rex sequeretur. Præterea quum Ferrandus Gonzaga istum Sebastianum Cæsari sisteret, quem paratum esse ad ea perficienda affirmabat quæ sibi & Antonio Leuæ atq; adeo ipsi Cæsari se facturū receperat, Cæsarem, si eorum mentem de vrbe tantum aliqua aut arce per prodicionem occupanda esse putasset (quod afferunt qui tanto furori & sceleris atrocitati locū in Cæsaris animo fuisse non audent pronuntiare) causam nullam habuisse, cur de Regij victus ratione quicquam ab eo sciscitaretur. Hanc etiam suspensionem in nonnullis auxit, quòd Loppius Soria Cæsaris apud Venetos orator quo tempore ista acciderunt, percontabatur quisnam Rege cum liberis mortuo esset ad quem regnum rediret, vt Cæsari cum eo bellum esset gerendum. Id verò queri omnino absurdum esset & alienum, nisi quadam suspicione moueretur, qua Regem breui cum liberis moriturum esse appareret.

IN summa, quisquis tandem huius teterrimi veneficij autor fuerit (me quidem clam est, Deus nouit, neque quenquam immeritò velim insimulare) Cæsar in certissimam secundum euentus spem efferri cœpit, qua fretus in Prouinciam exercitum ducere statuit: quod etiam statim aggressus est. Cuius rei sæpenumero ipsum pœnituit, ipseq; coram apud Regem fateri non dubitauit quàm sibi tum malè consulisset, quum suo vnus arbitrio staret, qui aliàs suorum consilio vti consueuisset.

Cæsar à nōm
lis immeritò
notatus.

Sebastianus
talus Delphi
num veneno
sustulit.

LIBRI SEXTI FINIS.

GVLIELMI BELLAI

LANGAEI COMMENTA-

RIORVM LIBER

SEPTIMVS.

DOSTEA QVAM in Galliam ingredi placuit, & constitu-
tum est quis militū numerus relinquendus esset, qui Tau-
rinos obsiderent, & Pedemontanum bellum conficerent
(quod facilius multo Cæsar fore putabat quàm re ipsa ex-
pertus est) tripartito copias suas, quò cōmodior esset tran-
situs, diuidit. In primo agmine erant cataphracti equites
cum Germanico peditatu, cui præerat Thamisius. Hi se-
cundo flumine Genuensi proficiscuntur, propterea quòd
tormenta ænea ducebant, quæ Cæsar, ad itineris difficul-
tates tollendas, nauibus vnā cum classe supportari, vt Ni-
cææ sibi præsto essent, constituerat. Hi Iulij mēsis decimo-

*Cæsar Prouin-
ciam expen-
ditionem ag-
greditur.*

tertio die proficiscuntur. Deinde Ferrandus Gonzaga, qui princeps ferentarijs præ-
rat, nonnulli cum eis Neapolitani cataphracti, Germani cum suis equitibus, Iselsthei-
nus, Dietrichus Sepchius, Wolfius Dietrichus Kutringhenius. Subsequebatur mar-
chio Vastius cum Hispanis, deinde comitatus Cæsarianus, Antonius Leua, Germani
pedites, qui Marco Ebenstenio parebant, Cæsar ipse demum, secum duntaxat sex ha-
bens è suis cubicularijs & Hispanorum cohortem: quos sequebantur Germani pedites
duce Gasparo Fronspergio. Hi rectā Fossano Nicæam ire contendunt. Tertium agmen
fuit Italicorum, qui iter Conio facere cœperunt. His imperatur vt primo quoque tempo-
re Nicæam peruenirent, atque ad Sallaurentum & Villanouā, quæ loca sunt Nicææ pro-
xima, considerent.

REX interim Lugduni concilium subinde cogebat, mandata passim dabat quæ su-
periore libro commemorauimus, omnibus locis prouidebat, quibus hosti aditus in re-
gnum præberi poterat. Vbi certum de hostis consilio nuntium accepit, nihil sibi moræ
faciendum censuit, quin ea perfici iuberet, quæ antea ex concilij sententia facienda es-
se, si quis huiusmodi casus accideret, decreuerat. Itaque Ioannem Bonouallanum quin-
quaginta equitum cataphractorum ducem iubet cum sua turma (quam se Massiliam re-
cipere ob causas suprà allatas voluerat) ad alios centuriones & belli duces proficisci (qui
iam ad Cisteronem erant) vt regionem deuastarent, aditusq; Roccæ miluix & Terræ-
nouæ obseruarent. Huic quæ fieri vellet mandat, literas dat ad illos centuriones, ad om-
nes vrbiū præfectos, prætores cæterosq; magistratus, quibus omnes Claudio Sabau-
do comiti Tendano & ipsi Bonouallano nō secus ac sibi ipsi morē gerere iubebat, quos
quidem & cōiunctē ambos & separatim vtrunq; suos legatos constituēbat. Huic in pri-
mis disertisq; verbis, quum à se dimitteret, imperat, cauērent omnes nequam hostibus
rei bene gerendæ primo aduentu occasionem, quæ vice cuiusdam viscerationis esset,
præberēt. Bonouallanus comitem Gulielmum Fustembergum cum suo Germanico pe-
ditatu Cisterone reperit, qui magnam iam vastitatem edere cœperant, direpta Barcelo-
na & toto Terræ nouæ tractu, nisi quòd in eam partem præter Regis mentem peccarāt,
quum nec à templis nec à rebus sacris manum abstinuissent. Cisterone Aquas Sextias
venit, vbi tribus exploratoribus sibi vt præsto essent quum Romano eos à se dimitteret,

*Rex vastita-
tem Prouinciæ
inferri iubet.*

1537.

iusserat. Ibi cum comite Tendano offendit principem Melphitanum, Stephanum Columnnam & alios antea nominatos, qui iam oppidum inspexerant, iudicauerantq; non idoneum esse obsidioni sustinendæ. Itaque locum opportunum castris locandis & munientis dispexerant, quæ oppidum tutius tenerent. Quam ad rem certum quendam delegerant ubi ædes sacra erat Ioannis Hierosolymitani: qui capiendis copiis idoneus erat ille quidem, verum cum multæ aliæ obstabant difficultates, tum mons altissimus impedit, qui despectus in eum locum habebat. Quamobrè Regem his de reb. certior facientem censent: interim Stephanus Columna & Bonouallanus Grassam oppidum perstrarèt. Bonouallanus dum iter facit, Regias literas oppidis distribuit, Trexij, Sammaximini, Briniolis, Draguiniani, & ceteris. Iubet, quemadmodum in mandatis habebat, ut comitum omnem & pecus in oppida cogant, quicquid Grassa rediens non abactum offenderet, se publicaturum. Draguinianum quum venissent, turmam equestrem Montijani, qui postea Galliæ mareschallatum gessit (constabat autem centum cataphractis equitibus & in ijs locis confederat) simul eam cui præerat Bonouallanus, quam Massilia accersuerat, assumunt. Grassæ partem quandam equitum cataphractorum comitis Tendani reperiunt, duce ipsius legato Germano Vireo Miolano, cum quatuor peditum Provincialium millibus, ducibus Massio, Ioanne Ebenaldo Villanovano, Ioanne Ponteno Carso & alijs. Hi oppidum exterius & interius obambulantes circûspiciunt, quod nullo præsidio teneri posse iudicant. Cæsar iam ipso Iulij die vicesimo quinto cum duobus primis agminibus non sine magna rei frumentariæ difficultate Sallaurætum peruenit. Id primum ditionis Regiæ oppidum est cis flumē Varum situm, quo Gallia ab Italia diuiditur. Is dies anno vertente erat, quo Cæsar in Africa exercitum expeditione Tuncetana deposuerat: siue casu id acciderit, siue Cæsar (ut multis visum est, eo magis quod eo die passuum millia duodecim processerat) consulto id operam dederit, ut eo die illuc peruenirent: quo omen ex ea re arriperet, quasi id non iudicio neque voluntate accidisset, quod summo studio & meditatione decreuerat. Quamobrè quoniam aliquando usus ipso cõpererat nihil esse quod ad mouendos & impellendos populi animos ad quam quis vellet sententiā, maiorem vim habeat quàm superstitionem, hac occasione ad sua negotia accommodata vi studuit, præsertim quum is dies Iacobo Apostolo sacer sit, quem tum Hispani antiquitus singulari veneratione prosequuntur, quemque suæ gentis & patriæ tutelare & defensorem habent, tum Germani à multis seculis in Hispania salutant & adorant. Quibus duobus populis, Hispanico & Germanico quum suarum copiarum robur constare intelligeret, maxime verò duobus illa prima agmina, horum concionem aduocat. Apud eos oratione vertitur, cuius sententia ea erat, quam quis ab homine sperare & expectare posset, qui totus implacabili in Regem odio flagrabat. Quem omnibus probris & conuicijs, quæ possunt excogitari, insectatur, proscindens cõtumelijs, perfidiosum, scedifragum, factorum perturbatorem, impiorum defensorem, Christianæ quietis atque pacis hostem & euerforem. De se verò voluptatis capitibus tanta prædicat, vix ut diiudicari posset in utro plus studij poneret, vel voluptatis capere, quum suam conditionem dilaudaret, an quum hostem vituperaret. Tum scilicet illud fortunatumque sui aduentus omen celebrare & magnificè efferre cœpit, rem adeo perispiciam esse, ut dubitare nemo posset, quin Dei rerum humanarum moderatoris arbitrio, nutu consilioque hoc totum iter administraretur. Quo enim die anno superiore in Africam appulisset (qui dies ijs gentibus ex quibus milites in suis copiis haberet, sacrosanctus habetur, qui insuper, quæ tandem causa sit, omnibus faustus & auspiciatus fuerat insigni victoria quam obtinuerant, quum eo die se duce & suo autoramento in Africam venissent, quam prouinciam ex vi & iniuria Turcæ communis omnium Christianorum hostis eripuerant) eo ipso die in Galliæ fines pedem intulisse.

Cæsar apud
milites oratio.

Hic ita ordine commemoratis subiiciebat illis multo magis non sperandum modo, sed indubitata persuasione statuendum esse fore, quum in Galliā eodem die, eodem duce, eodem Dei auspicio & fauore ingrederentur, ut multo scilicet bellum hoc gererent, quod aduersus Regem verbo Christianissimum, re nihil minus quàm Christianum suscepissent: aut verius certò sic illis habendum esse, Deum ipsum religionem sui nominis violatam & cõtemptā vindicaturum esse: eos autem, qui secundum Deum unā cum ipso iniuria affecti erant, id tantum spectare oportere, ut se Deo regendos ducendosque permitterent, qui illorum manu atque opera rem perfecturus esset. Quod si in Africa tam illustrem

illustrem aduersus Turcam victoriam adepti fuerant, multo illustriorem & gloriosorem fore hanc, quam eos relatu-
 10 rorum esse non esset dubitandum. Turcam enim, etsi impius est & nostrae fidei hostis, id errore facere & veri ignoratione: Gallum verò, qui pietatis mysteriis initiatus & institutus est, non nisi peruersitate & malitia ab ea alienatum, turpi & nefario aduersus eam foedere se cum impiis coniungere potuisse. Itane verò milites, inquit, putatis eum, nisi religionis repudiata furore & atrocissimi facinoris infortunio agitatus in exitium rueret, qui toties à vobis, quum Germanica & Heluetica auxilia haberet, praelio superatus est, nunc, quum ab utrisque deseritur, ut nulla spes subsidii ab illis super sit, eò audaciam aut potius incogitantiam veterum esse, ut cum tyronibus raptim
 20 conscriptis, sese huic exercitui opponeret, qui ex vobis militibus veteranis constat, qui tot victorias ex eo reportatas numerare potestis, quot praelia cum eo commisistis? Hoc certe, mihi credatis velim, nunquam facturus esset, nisi suo scelere excacatus in manifestum interitum properaret. Itaque quod nuper aggredi illum vidistis in Sabaudica & Pedemontana regione, licet eos improviso, quum ab illo nihil sibi cauendum esse putarent, adortus sit, ne illud quidem vnquam suscipere in animum induxisset, nisi falsa se ipsum spe non minori mehercule impietate quam temeritate lactasset, qua statuebat non
 30 ipsum illum victoria clarum exercitum nunquam ex Africa incolumem reuersurum esse: quod scilicet arbitrabatur (ut ego quidem suspicor) Deum nobis in hoc bello opere non laturum esse, quod pro eius causa & nominis gloria susceperamus. Sed nimium longus sum fortasse milites, & nimium multa verba, ubi nihil opus est, profundo, dum ista pluribus commemoro & doceo. Nam & vos re ipsa satis comperistis, eum, simulatque vos aduentare audiuit, illinc suos excedere, & trans alpes redire iussisse: ex quibus tamen pauci aliquot, qui praedae studio remanserunt, in tempore adesse, ut se cum reliquis coniungerent, non potuerunt.

NEQUE enim est quod existimetis vel Fossanios vel Taurinenses alia de causa istis oppidis se conclusisse, nisi quod necessitate eò adigebantur, ut se muris tegerent ac tuerentur, nedum ut sua virtute & fortitudine vim à muris defenderent, & oppida tuerentur. Hoc tantum agebant, ut aliquantulum temporis prorogarent, quod sperarent me studio progrediendi (quum praesertim non magnopere interesse viderent me sua causa
 40 hic subsistere) facile eos in deditionem accepturum, vitam concessurum, & potestatem facturum ut domum salui se reciperent. Hoc verum esse testimonio est, quod vestra industria & virtute Fossanios compulimus, ut deditionem equis, armis & impedimentis traditis facerent. Taurinenses certe eò iam rei frumentariae & ceterorum omnium inopia redegimus, maxime ex quo arcem ad pontem Padi cepimus (vnde com meatus habendi praecipua illorum spes pendeat) ut non obscura neque dubia spe propediem potiundi oppidi teneamur. At in illis erat & est etiamnum regis exercitus flos & lectissimum robur. Et istos nuper in militiam allectos, homines pene inermes, à stitu per vim abductos, qui nec ducibus noti sunt, nec duces norunt, putabitis non dico praeliarios, sed vel in conspectum vestrum acie instructa prodituros esse? Scitote milites, quicquid inter
 50 Alpes situm est, quod à mari ad Oceanum pertinet, quicquid inter Rhenum & Pyrenaeum saltum interest, id totum vno praelio, aut (ut verius dicam) vnius praelii specie & simulatione vestrum fore: itineris duntaxat longitudo, non certamen vllum hanc victoriam remorabitur. Hanc vobis Deus mercedem parauit & seruauit, qua tot vestros labores & molestias remuneraturus est, quas illius causa, & ad ornandum illius nomen ac decus perpessi estis. Ea fuit concionis quam habuit summa, nisi quod plurima alia dictu maxime indigna in Regem effusiit, se verborum mandris & ambagibus adeo implicans, ut eorum qui aderant, plurimis (quemadmodum ipse à nonnullis audiui) tedium ac molestiam prolixa & insolenti oratione pareret. Extiterunt tamen aliquot (haud scio vtrum illius auribus seruire studerent, quod rebus secundis nihil sibi aliud dici volebat, an reuera ita
 60 sentirent, neque vllam fortunae mutationem illi accidere posse considerent) qui militari acclamatione se id vnum dolere significarunt, quod rem cum hoste sibi fore perspicere, qui suum conspectum non sustineret: atque adeo facultatem sibi adimi viderent, qua ostenderent quantum industriae & peritiae in re militari tam diuturnis bellis & exercitatione sibi comparassent. Quum igitur tam optata occasione carerent, neque iam consilium sibi capiendum putarent qua ratione victores efficerentur, iam inter se dispi-

Summa Caesarianorum de futura victoria spes.

1537. cere coeperunt quemadmodum victoriæ fructum & amplissima spolia partirentur: nec deerant qui præcipuorum ex aula regia vel dignitates & magistratus, vel possessiones & bona peterent. Quibus audiendis Cæsar, tum certa spe & expectatione rei præsentis elatus, tum præteritorum fama, gloria atque sceleritate inflatus, incredibilem voluptatem capiebat (vt homines facile quod cupiunt, credunt) iamque mentem ob victoriam animo præceptam, lætitia explebat: quam non minus suam esse, atque si iam contigisset, arbitrabatur. Itaque toto dierum octo tempore quo illic moratus est, dum aliquot cohortes ex agro Pedemontano operiebatur, nihil agebatur aliud quàm quod dignitates, magistratus, præfecturæ, præturæ, oppida, arces & possessiones eorum qui apud Regem erant, dono dabantur & distribuebantur.

OCTAVO demum die Ferrandus Gonzaga ferentarios omnes exercitus Cæsariani equites (quibus præerat) ad iter instituendum produxit, & progredi iubet. Alphonsum etiam Sanseuerinum principem Salernitanum cum quatuor peditum millibus assumit. Iter Grassam versus facit, regione montibus valde scabra & aspera: quare magnam hominum multitudinem præmittit, qui videret nunquid insidiarum locis illis lateret. Propius etiam Galliâ procedere velle non obscure videbatur, nisi illius præcursores nostros animaduertissent, qui acie instructa cliuo quodam ad illius iter accedebant. Horum numerus erat ferè ad duo hominum millia: sed verebatur Gonzaga ne plures in insidiis collocati essent, illi autem pauci conspiciendos se præbuisent, quod eum in loca iniquiora ad prælium elicerent: quicquid sit, nulla neque velitatione, neque iusta pugna instituta, eò rediit vnde profectus fuerat. Alia ex parte incedebant ad Antipolim aliquot pedites Hispani, quos duæ legionariorum Prouincialium cohortes acriter adortæ sunt, verum non diuturno impetu. Nam sclopetariis Hispanis pulsi duces suos in grauissimo periculo deserunt: qui tamen fortiter se inde recipiunt, hostemque insequentem sustinent, quoad incolumes in locum tutum peruenerunt. Hæc gesta sunt pridie quàm Columna & Bonouallanus Grassam peruenirent. Qui quum oppidum teneri non posse animaduertissent, statuunt vt alter ad Regem proficisceretur, quem hac de re certiores faceret: is fuit Stephanus Columna: Bonouallanus vastationem regionis aggreditur, quicquid efferrî aut vehi poterat, auferendum curat, reliqua incendio absumit, oppidi mœnia quinque aut sex locis diruit, vt ruina passus ferè quadragenos pateret. Dum ista fiunt, triginta equites Antipolim mittit, vt res hostium cognosceret: hi tres captiuos adducunt, qui narrant hostium multitudinem valde à superiori die auctam esse, eosque ad numerum ferè sex millium esse affirmant. Bonouallanus celeritate opus esse statuit, Miolanum mittit vnâ cum equitibus quos ex turma comitis Tendani habebat, cui duo peditum millia attribuit, qui Galliam versus progredierentur, clibanos & pistrina demolirentur, frumentum & pabulum incenderent, vinum effractis doliis effunderent, iis qui in loca munita maturè conuehere neglexerant, puteos etiam iniecto tritico corrumpere. Ipse rectâ Calienum proficiscitur, cuius dominatum obtinebat Massius, qui quidem primus pistrina diruere, horrea incendere & frumenta cepit. Idem Caldis fecit is qui dominium loci tenebat. Inde Draguinianum cum suis venit, vnde Gronguetum Vasseum cum quinquaginta ferè cataphractis ex turma Montijania (cuius ipse legatus erat) qui Miolano essent subsidio, mittit. Ex ea montis parte quæ Dinam vergit, Maurum Novatum Ioannis Pauli signiferum mittit, cui mille ex Christophori Vasconis peditibus attribuit, qui tum ab Humerio veniebant, his vt toto montis cliuo eandem vastitatem edant imperat: ipse rectâ Carsium tedit, omnia etiam deuastans. Ipse Carsij dominus frumentis suis quæ acervis congesta adhuc in agris erant, ignem subiicit, quicquid vini habebat, militibus ebibendum præbet. Tanta omnes omnium ordinum tum locupletes tum tenues publicæ salutis cupiditate ardebant, vt priuata damna nihili facerent.

DVM ista geruntur, ad Cæsarem veniunt ij quos è Pedemontana regione prestolabatur. Tum ille suas copias Auenionem vsque ducere cogitat: id quod non minus sibi facile quàm commodum ad conata perficienda fore iudicabat. Postea tanquam rationibus subductis, sperabat optionem sibi datum iri, vtram in partem Rhodani fluminis exercitum ducere magis ex vsu esse videretur. Hoc illius esse consilium Regi nuntiatur, qui multo etiam antè præuiderat, hostem, si in Prouinciâ moueret, nihil commodius aut aptius posse statuere, tum vt re frumentaria nullo negotio abundaret, tum vt regionem

Prouincia à
nostris vastata
est.

gionem per totum Rhodani tractum vtrinque quam maximè infestaret. Nam quum Auenionem teneret, fluminis quoque ipsius compos futurus erat, propter pontem ad ipsa oppidi moenia ad Rhodanum ædificatum. His causis adductus huic malo semper occurrere omni oratione parabat, ut hostis conatum anteueniret, Auenionemque prior occuparet. Quas ob res, simul quoniam omnes copias nondum coniunxerat, ut absque damni & ignominie periculo hosti obuiam prodire posset, Mommorencium deligit, præfectum prætorio, Marechallum hodie Gallie Connestabulum, cui propter singularem virtutem, prudentiam, consilium & diligentiam, maximam inter eos omnes quibus ad negotia regni administranda utebatur, fidem habebat. Hunc præregem in ultiore & citiore Gallia creauerat, amplissimamque & plenam auctoritatem habere voluerat, qua se absente omnia tum publicè tum priuatim pro imperio non minus ac si ipse adesset, administraret. Verum quoniam fufius cum illo agere & consilium capere de tantimomenti rebus cupiebat, Robertum Stuartum Albinum ipsum quoque Gallie marechallum præmittit, qui Auenionem occuparet. Huic octo Heluetiorum millia qui nuper aduenerant, attribuit, simul cataphractos numero quadringentos, sed ex aliis atque aliis turmis coactos, ut quique primi, quia proximi, aduenerant, dum reliqui interim accedebant, ut ad diem præstitutum adessent. Cum ea multitudine Albinus Auenionem venit: dumque Mommorencij aduentum expectat, quicquid consilio & virtute rebus adeo vrgētibus prouideri poterat, summa diligentia administrabat. Quam in re omnium grauissima & maxima, non vulgari adiumento illi erant Gulielmus Poyetus tum curie Parisiensis secundus præses, Regis in intimo consessu consiliarius, postea Gallie cancellarius, Gilbertus Badius & ipse consiliarius, regique ærarij secretarius, Robertus Martonius & Ægidius Pomeræus vterque regius cellarius, tum Carolus Petrouius vnus ex quatuor summis Gallie quæstoribus. Hi Auenionem præmittuntur, qui rem frumentariam & reliquum comeatum conuehendum ex iis Gallie locis vnde commodissimum erat iter, curarent, quo tam qui iam conuenerant, quam qui aduenturi erant, alerentur. Id quod tanta diligentia & cura administrarunt, ut in nostris castris non solum nihil deesset, sed etiam multa superessent.

R E X interim cum Mommorencio de omnibus negotiis consilia inibat, quamam omnia ratione optimè felicissimo, nempe exitu & minimo periculo regerentur atque administrarentur: quæ & maximi in præsens tempus ponderis, neque minoris in posterum momenti esse perspiciebant. Mommorencius apud se tacitus quum expenderet quantum ex ea prouincia quam suscipiebat, glorie & ornamenti, si ex sententia res cederent, rediturum esset, quantum etiam, si quid offenderet, dedecoris & ignominie sibi conciliaret: continenter ob oculos ponebat quanta hostis animi obstinatione ad hoc bellum accederet, tantis viribus instructum esse, quantis nunquam antea Galliam quisquam adortus fuisset, magnum esse militum numerum, & ex fortissimis gentibus confectum, quicum sibi dimicandum esse videbat, tam insuper vicissum, ut tantum non præsens adesset: magnam esse virtutis & fortitudinis illorum existimationem, diu iam simul militasse, victoriam, non solum bello & prælio assuetuisse, idque non peregrino quodam duce, sed eo qui natus Princeps eis imperabat. Sibi contra non tam exercitum quam exercitus nomē & speciem adesse, quos haberet iam, & quos expectaret milites, magna ex parte mercenarios esse, inter se ignotos, quos fortasse prius educere cogeretur quam vel duces imperare vel milites imperia exaudire & exequi didicissent. Qui si aduerso semel casu ab hostibus cæsi essent, nullum Lugduno propiorem locum usquam videbat, ubi vel victoris impetus sisteretur, vel victis per fugium pateret. Iam verò quum ea sit hodie temporum conditio, ut iudicium non ex consilio, sed ex euentu rerum fiat, perspicue animaduvertebat fore, ut quid eueniret, non quid ipse cogitasset, omnes expendendum esse censerent. Regi quoque ipsi eadem illa aliaque huiusmodi in mentem veniebant, quæ quum legato suo, cui imperij summam deferrebat, proponeret atque communicaret, ad omnem denique euentum quid facto opus esse videretur, præscriberet, ambo in primis spem cum metu, rationem cum euentu comparabant. Quumque ista inter se expenderent & conferrent, nihil tale ex sua victoria sperandum esse videbant, ut hostem vel Imperatoria dignitate exuerent, vel Hispanico aut vlllo alio ex iis regnis quæ tenet, spoliarent: hostis victoriam non tantum exercitui quem parabant, interitum alla-

Rex Auenionem occupari iubet.

1536.

turam, sed toti regno maximum periculum & ingentes turbas importaturam: Rhodani quidem certè transitu & mari mediterraneo hostem potiturum, ut com meatu nunquam illum deficeret, & regnum quacunque liberet parte infestandi ratio in promptu esset. Hæc ad minimum esse quæ hosti ex victoria speranda viderantur. Quamobrem spei & metus non erant paria momenta. Quorum etsi diuersa erat ratio, omnia tamē incerta & dubia erant, magisq; ex fortuna & casu quàm ex consilio & ingenio pendebant: ut quo diutius se inquirendo & consulendo fatigabant, eo minus certi quicquam de rebus gerendis statuere possent.

Rex Mommorenciū ad rem suscipiendam cohortatur.

TANDEM multis vltro citroque habitis in vtranque partem sermonibus, Rex ad eum conuersus, Quanta, inquit, fortissime Mommorenci virtute intrepidæque animi præsentia bellis superioribus omnia pericula adieris, satis testatum reliquisti: tuæque in meis rebus administrandis opera summæ fidei, singularis fortitudinis, iudicii, prudentiæ & consilij laudem meruit: quæ dotes potissimum in eo requiruntur qui imperator ad magnum aliquod bellum suscipiendum delectus est, quibusque non minus quàm viribus regna & imperia stare ac seruari consueuerunt: neq; quod in te desiderarem vniquam exitit. Sed postremis istis virtutibus plus hodie vtendum esse quàm audacia aut animo, hæc negotia satis docent. Illud quidem sic statuo, nominis & famæ claritatem quàm ex hoc bello te consequuturum certa spe confido, cumulum fore & colophonem, quo gloria omnis & splendor quem antea tibi conciliaisti, ad summum laudis fastigium euehatur. Itaque quod tibi rei administrandæ onus illa spe fretus impono, hoc suscipere te volo, illud interim confirmans, me prospecturum nequid quod in castris vsui sit, tibi vel desit, vel tardius accipias. Quod ad rationem attinet quam sequi debeas, ipse satis nosti quantum fortuna cum in rebus humanis tum in bello possit, ac sæpe quam ex leui re quàm magna rerum commutatio & inclinatio sequatur. In rem præsentem venies, omnia coram videbis, ut de omnibus cognoscas ac iudices. Non dubito quin pro rerum temporumq; articulis & occasionibus, imò ex iis quæ hostes ipsi cogitabunt & tentabunt, consilium vtile & commodum sis capturus.

HÆC Regis verba Mommorencij animum mirum in modum confirmarunt: quibus à Rege dimissus, quarto post die Auenionem peruenit. Rebus omnibus cum Albionio communicatis, duces vniuersos tum equitatus tum peditatus conuocat, aliquot eorumque veteranos, qui magnum in re militari vsum & auctoritatem ex diutina consuetudine habebant, adhibent. Concione illorum aduocata, rem ut erat proponit & ostendit, quàm magnæ essent hostis vires, quantas Rex vel iam haberet, vel adfuturas expectaret, easque tum domesticas tum exterarum, nempe Germanicas vel Helueticas, quam rei frumentariæ angustia laboraturus esset hostis, nos quàm rebus omnibus abundaturi: quid fructus, emolumentum & opus ex victoria nobis accessurum esset, quid contra damni, periculi & barbarum ex clade planè metuendum videretur: unde metus impenderet, unde spes affulgere posset, quanto studio elaborandum esset ut illi occurreremus ac mederemur, illam caperemus, foueremus & exequeremur, hoc præsertim tempore, quo (si vnquam aliàs) opus esset ut omnes viribus omnibus & fortunis contenderent, quo eorum gregium aliquod & insigne opus ad liberandam, tuendam & seruandam patriam ederent, hostem inde submouerent & expellerent, qui nimia fortunæ ac virium præfidentia, nostrarum superbo & intolerabili contemptu, pulcherrimum hoc atque opulentissimum regnum spe iam deuorabat. Ibi multa etiam alia, sed pressis verbis orationeq; acuta, breui ac limata docere cœpit, sententias singulorum rogat, vtrum vltius progrediendum an eodem loci expectandum esse videretur, dum omnium quos Rex accerserat supplementum & numerus accederet, denique quam rationem commodissimam esse iudicarent, ut bellum hoc prudenter gereretur, ac feliciter conficeretur.

SED ne hoc quidem illos latere voluit, Regi, si quidem vellet, facile esse, ut ipse præscriberet ac constitueret, qua ratione, quo ordine, & quibus rebus vellet hoc bellum administrari. Se quidem, quum ex eo loco veniret, acceptis mandatis ab eo cuius rem relictè administrari potissimum interesset, quique tam in his negotiis obeundis iudicio, vsu & peritia quàm alius quicuis polleret, non valde perplexum hæere, ut quid factum deferre, set iudicaret. Voluisse tamen ambos illorum prudentiæ, notitiæ & fidei tantum deferre, ut dum res adhuc integra esset, omnium sententias sibi noscendas existimarent. Se itaque

que ab eis expectare, ut quid quisque sentiret, liberè & apertè eloqueretur. Ea fuit illius in concione oratio. Quanquam verò id cum Rege omnino constituerat, ne ad prælium cum hoste conferendum venirent, nè de summa rei, nisi necessitate compulsi, aut tutam quandam & certam facultatem nacti periclitarentur: quòd scirent imperatoris eas esse partes, ut quum in patria & pro patria dimicandum est, tardius & prudentius quam maturius atque audacius omnia gerat: sic tamen orationem temperauerat, sic vultum & os composuerat, ut eum contrà sentire quivis facillè iudicaret. Idque consultò ita faciebat, quòd hunc apud omnes esse morem sciret, ut ex ducibus aliisque qui in consiliis adhibentur, plurimi id fere studeant, ut quam imperatoris esse sententiam suspicantur, eam sibi probari ostendant, omnesque ingenij vires ad eam rationibus confirmandam ac stabiliendam conferant, quòd omnibus anteponenda esse videatur. Quibus cautis permotus operam dederat, ut suspicionem illis iniiceret se in alia esse sententia quam reuera esset. Ita dum sententiam quam probabat, ab ijs confutari videret, qui contrà se agere putabant, se multo liberius rationum inter se momenta expendere & librare posse sperabat.

D I C V N T V R initio sententiæ multæ & variæ, sed in duas tandem diuiduntur. Alij longius progrediendum esse censebant & propius hostes accedendum, ut ad ipsas transitus fauces & angustias prælio dimicare cogerentur, priusquam aciem explicare & totis copiis pugnare possent, ac non expectandum esse dum latiori planitie occupata dilatato exercitu simul vterentur. Aliis contrà videbatur satius esse ut ubi constiterant morarentur, ut suorum supplemento & auxiliis spatium daretur, quo cum reliquis sese coniungerent. Qui ita sentiebant, rationibus suprà commemoratis ducebantur, quòd proximis esset Cæsarianus exercitus, magno hominum numero constans, qui diutina militia bellicosissimi habebantur, quòd maximo apparatu expeditionem suscepissent, feroces recenti illa victoria, quam in Africa obtinuerant, quòd longa consuetudine inter se notissimi & coniunctissimi essent, qui multos annos sub eodem duce principe suo stipendia meruerant. Nostri contrà magna ex parte vel exteri mercede còducti essent, vel Galli nuper tumultuariè conscripti, qui nulla adhuc notitia vel coniunctione inter se coaluerant, denique qui nondum ij essent, quibus tantopere confidendum esse videretur, ut ad prælium produci idque loco fortasse iniquiori, si qua vrgeret necessitas, deberent. Tutius ergo illis esse videbatur, ut dū milites qui inter se lingua, moribus & religionis institutis differebant, paulatim ex mutuo usu atque conspectu alij aliis innotescerent, disciplina militari assuescerent, ut ordines servare & suum quisque signum agnoscere illucque se aggregare discerent, quòd illis promptioribus postea vterentur: interim locum ubi constiterant, vallo cingerent & munirent, ubi maxima rei frumentariæ copia supererat, summæque facultas, dum suorum undique auxilia convenirent. Tempori interim servirent ac dissimularent, interdum etiam leuibus, sed tutis cum hoste dimicationibus periculum facerent, eequid vel audaciæ in suscipiendo vel virtutis in exequendo nostris inesset. Summa illorum orationis erat, si quis temporum rationem & rerum magnitudinem attenderet, valde ad patriæ salutem interesse illos procrastinare ac bellum proferre, morasque iniiciendo ac negotia facessendo, hostis impetum & ardorè, quos ferri videbatur, languescere & extinguere. Sic enim sæpenumero usuvenisse, ut rebus prudentia atque consilio administrandis, prouidendis & dissimulandis maxima quæque felicissimè cederent: quæ si præcipitanter gesta fuissent, alium longè exitum magno imperiorum & ciuitatum malo habuissent.

Q V I verò aliter sentiebant (quo ex numero nonnulli magnum in bello usum habere videbantur) contrà afferebant, satius multo esse ut progredierentur & proximè hostem accederent. Abesse enim adhuc illum ad centum octoginta passuum millia. Quòd tantum intervallum apertum & expeditum si eum conficere pateretur, nihil hoc aliud fore quam illi iter sternere, pabulandique atque frumentandi pro arbitrio facultatem præbere. Ita quanto virium illius metu perterriti essent ostensuros, & tacita quasi confessione se ad illum propius venire non audere indicaturos. Quæ ex re animi ferociam illis, trepidationem & metum nostris accessurum: iis verò qui adhuc suspensi & ancipites tenebantur, viri se parti adiungerent, dum rerum quandam commutationem extracernerent, occasionem datum iri (quippe quibus rei gestæ veritas non esset comper-

Sententia tripartita.

I 5 3 7.

*Rationes cur
pleriq; pugna
dum esse con-
ferent.*

ta, neque dissimulandi causas tenerent) cur famæ quæ vulgò ferretur fidem haberent, quæ quidem ad eius gloriam spargi consuevit qui aliis terrori esse putatur: atque adeo in præcepta illa Cæsarianæ felicitatis (cui omnia tribuerent) opinione confirmarentur, ut tandem vel illius partes amplecterentur, vel certè à Regè alienarentur, & de illius successu minus spei haberent. Quòd si (inquiunt) ad hostem accedemus, eiusque impetum, antequam pedem in Prouincia fixum ponat, morabimur, ac primam impressionem infringemus: fieri non potest quin, etiam si neque Freiolium neque Tauroentam teneamus, saltem nobis spatium suppetat, ut Aquensem ciuitatem huius prouinciæ caput, vel muniamus, vel iuxta positis castris tegamus (ut iam constitutum est) priusquam Cæsar illuc perueniat. Ita defendendo oppido transitu illum prohibebimus, & ulterius accedendi facultatem adimemus. Neque verò est cur quibus tantopere dissimulationes arident, ij metuant ne ad pugnandi necessitatem, ut signis collatis dimicemus, inuiti adigamur. Quin potius quotidianis insidiis per semitas & cæcos anfractus qui inter alpium cliuos & conualles intercedunt, molestias illi subinde exhibebimus, damna inferemus, nec illi per nos quiescere licebit, ut maius aliquid suscipiendi oportunitatem nunquam sit arrepturus, quod alioqui cum non dubitamus conaturum. Enimvero & belli ratio & rerum nostrarum necessitas omnino postularer, ut illis locis impeditis ea aggredieremur, quæ hic locis planis & apertis aggredi aut efficere nefas fuerit. Etenim ut quod res est fateamur, exercitum Cæsar tum numero tum virtute militum, omnium habet potentissimum, quos vnquam quisquam nostra ætate comparauit. Distinentur illi quidem diuersi, neque adhuc simul collecti sunt, intricati locorum difficultatibus atque itinere defatigati, qui Alpium angustias & transitus neque experti sunt, neque norunt. Quos si nullo obiecto impedimento in planitiem euadere sinemus, vel castra in vnum locum conferent, aut locis patentibus atque commodis confidebunt, se ex labore recreabunt, nouas vires & animum fument, itinerum peritiam tum inquirendo tum experiendo sibi comparabunt. Si denique supplementum & auxilia ex nostratibus, Heluetiis & Germanis expectamus, id verò Cæsari ipsi multis partibus est facilius. Accedit quòd quicquid apud Pedemontanos virium habemus, nò adeo tamè potens est, ut impedire queat quominus exercitus, quem Cæsar illic ad victoriæ extrema persequenda reliquit, ante mens exactum huc transire, & cum iis copiis quæ iam adsunt, se coniungere possit: ibi tunc aduersus utrosque veteranos & peritos necesse erit ut nostros tirones tumultuario dilectu collectos acie instructa producamus. Præterea hostis etiam Aurix aduentum in dies expectat: is vbi aduenerit, nouum nobis bellum trans Rhodanum flumen in Gallia Narbonensi excitabit: illuc enim appellere & quo libebit loco milites exponere licebit. Cui si etiam minus validæ erunt copię, quàm ut magnum aliquid efficiat, à tergo certè Hispanias habebit, vnde noua in dies tum equitatus tum peditatus supplementa accipiat. Hæc omnia hostis vbi ex sententia administrauerit (quod illi sanè nobis ita procrastinando cessantibus perfacile futurum est) quid postea vel optare & eligere, vel illi commodus euenire possit, nos quidem videre nequimus, quàm ut posteaquam nos gemino vtrinque exercitu conclusos cinxerit, hinc Narbonensem Galliam & Hispaniam partefactam & sibi dicto audientem, illinc Italiam & Siciliam, magnam etiam vndique facultatem habuerit, qua rem frumentariam & omnia quæ ad diuturnum bellum sustinendum sunt vsui, & mari & terra supportari possint, nos in isto differendi & perendinandi instituto pergamus. Etenim ille ex Hispania, Italia, Sicilia, Germania, & iis quæ in Belgio possidet, abunde numerum, qui nerui & artus belli sunt, continenter accipiet. Contra nulla ratione fieri potest ut regnum hoc nostrum, cum bellis superioribus, tum nouo isto in Picardorum finibus præster illud Prouinciale moto, vehementer attritum, Regi satis pecuniarum suppeditaturum sit, quibus diuturno bello tantum exercitum alere possit, quantum supplementis omnibus necessariis adiunctis conficere cogitat. Iam verò quemadmodum bellum absque militibus fieri nequit, sic absque ingenti pecuniarum summa se alere & simul versari nequeunt. Quæ si aliquando, quum maximè opus erit, deficient, quid obsecro profuerit tandiu dissimulasse? Si ista dissimulatione hoc consequuti fuerimus, ut pecunia defuit, (cuius fortasse nonnulla hodie copia suppetit, sed quæ à priuatis mutuo sumpta est) quorsum tantam hominum multitudinem coegerimus, si horum nullus erit vsus, quia stipendij penuria discedent? Cæterum illud etiam considerandum

randum est, nostrum exercitum ferè ex Gallis, Heluetiis & Germanis constare: quarum gentium hoc ingenium est, vt discriminè & laborem magis quàm quietem & dilationem ferant. Si quis statim illis vtatur, audent, aggrediuntur, perficiunt etiam supra quàm vires humanæ ferant: si ex hoc primo impetu & æstu redùcantur, elanguescunt, de lassantur & prorsus euanescent. Cuius rei ne à longinqua vetustate exēpla repetamus, nuper si quo animi ardore Vercellas cōtendebamus, pergere nobis & progredi cōcessū fuisset, potiùs di oppidi certissima spes dabatur. Nunc in hostiū fines victricia arma gereremus, non in ipsa Gallia bellū sustinere, ac pro patria, pro aris & focis dimicare cōgeremur. Quæ quū ita sint, vtque tu vir clarissime, qui hīc prorex summā imperij obtines, sine dubio statuas tibi comites affuturos qui excelsam animi tui cogitationem re ipsa perficere cōentur, censem tibi hinc mouendum esse, ibique consistendum, vnde non ita magno interiecto spatio quò iter faciat, aut quid moliat hostis, certior fieri queas: vt si fortè nihil offendet, aut (quod ipse in oratione tuā attigisti) siue nimia suæ potentiae fiducia siue nostrarum contemptione vel incautiorem se præbebit, vel negligentius sua castra locabit atque communit (quod fere iis accidit qui hostem nimium spernunt) illic parato exercitu datam facultatem in tempore arripias, & fortunæ beneficio, antequam è manibus elabatur, vtare. Ita est sanè, sæpenumero homines dum audent, dum suscipiunt, dum manum ad rem ipsam adhibent, res grauissimas & maximi momenti confecerunt, quas alioqui desides ac supini neque fieri neque sperari posse vnquam existimassent.

Hæc illi ad suam sententiam confirmandam afferebant. Iamque in eam bonā pars illorum discedebat, idque cū alias ob causas faciebant, tum quia rem imperatori maxime gratā se facere arbitrabantur, & ea dicere quæ cū illius voluntate valde quadarent. Hunc enim tum ob natura insitam cupiditatem, qua ducebatur, vt res maximas & principi suo vtilissimas aggredere, tum ob recentem proximæ expeditionis Pedemontanæ memoriam (in qua nonnulli vitio imperatori ducebant, quòd cōstantius fortunam suam non fuisset persequutus) nihil antiquius habiturum putabant, quàm vt quæ prima daretur facultas atque occasio, ea vteretur, vt & virtutis periculum faceret, & famam rebus bello gestis partam auget. Ac ipse sanè Mommorencius (vti supra ostendimus) quò certius sententias liberas ab iis quæ assentatorio animo dicebantur, distingueret, omnibus qui aderant (id quod à multis magnis ducibus & summis imperatoribus sæpe factitatum est) magnam præbuerat speciem cur hanc illi sententiam probari suspicarentur, multaque verba consultò, tanquam sibi imprudenti atque alias res agenti excidissent, enuntiauerat, ex quibus occasio illis iudicandi daretur, cum planè aliter sentire quàm reuera sentiebat. Quamobrem simulatque attentè singulorum non orationem modò, sed gestum, os & vultum obseruasset, datæque opera præ se ferret se cogitandum memoria quæ vtrique dicta fuerant repetere, quò vniuersorum animos hac voluptate expleret, quasi pugnantibus licet sententiis, omnes tamen ex æquo firmis & veris rationibus niti comperiret: primùm magnam se Deo immortalī gratiam habere dicit, quòd sibi nihil optatius accidere posset, quàm quòd in diuersas diuisi sententias, neutri tamen animi alacritate & magnitudine carerent, imò aliis illa magis superesse quàm deesse viderentur, aliisque freno potius opus esset, quo cohiberentur, quàm aliis cohortatione, qua stimularentur & incitarentur.

VIDE O, inquit, perspicuè ab vtrisque idem statui, vt vincatur hostis, quacunque id fiat ratione: video omnes ad hoc bellum omnem operam, consilium, vires & industriam ad principis & patriæ salutem ac defensionem conferre velle. Omnes eòdem cupitis peruenire: de ratione qua huc perueniri possit, inter vos minus conuenit. Aliorum hæc sententia est, vt hīc subsistamus, nōsque castris contineamus, hostis aduentum præstolantes: aliis contrà progredi & castra vltèrius locare placet. De hac posteriore sententia priore loco dicam. Qui sic sentiunt, ij (quantum ex eorum verbis assequi possum) duo metuunt, nec immeritò sanè. Vnum, ne si castris munitis maneamus, & quantum hinc ad eum locum vbi hostis nunc castra habet, regionis interest, totum illum tractum liberum ei & pacatum relinquamus, maiorem illi frumentandi & pabulandi facultatem præbeamus, vt homines & equos longè commodius alat, quàm dum angustias & difficiles alpium transitus exercitum traducit. Alterum hoc vereri videntur, ne Cæsar

Mommorencij
ad duces ora-
tio.

I 537

nostram hanc dilationem & cunctationem timoris atque trepidationis confessionem, quodque viribus nostris omnino diffidamus, interpretetur, & huius rei maiorem etiam veritate famam circumferendam ad suum decus curet: qua ratione fiat, ut eos à Regis fide abducatur quorum mentes incerto adhuc rerum exitu suspensæ nutant, ut quæ nostris metum incutiat, eos cõfirmet quos sibi studere perspexit. Ego verò, ut prior ille metus tollatur, nunquam hîc castra ponenda atque munienda censuerim, nisi prius ex omnibus agris, vicis & oppidis infirmioribus (quemadmodum constitutum est) quibuscunque locis iter hosti faciendum est, quicquid efferri, euehi aut abigi aliquid potest, id omne in arces & oppida munitissima cogatur. Hac ratione comperietis, quo magis ad nos hostem alliciemus, id est, quo longius à mari abducemus, eo maiore cibarium egestate illum pressum iri, ut maiori impêsa & difficultate commeatum deinceps accipere cogatur.

Ad alterum quod attinet, satis equidem persuasum habeo, hostem, quoad poterit, huiusmodi artes adhibiturum esse. Verum nihil inde accidere potest, quod æquè metuendum sit, ac si eò progredieremur & castrametaremur, ut hosti (quod sape vñ venit) eam oportunitatem afferremus, qua superiore sua conditione nos inuitos necessitate adigeret, ut eius arbitrio, non nostro, confligendum esset, & patriæ salutem, quæ ex huius belli euentu maximè penderet, fortunæ alex & iudicio committeremus. Hoc quidem verissimum est, bellum omne, quacunque rãdem ex causa inter mortales existat, aut necessarium aut spontaneum esse: atque adeo rationem suscipiendi & gerendi aliam atque aliam esse. Quemadmodum enim qui bellum externum aggreditur, eum, antequam aggrediatur, exercitum omnibus rebus instructum habere conuenit, ac prima statim impressione, dum hostem adoritur, longè latèque sui metum & terrorem incutere: sic (diuersa licet prorsus ratione) nostræ partes sunt, qui bellum domi sustinemus, cunctari & dissimulare, hostis impetum & consilium frustrari, temporis longinquitate ardorem restinguere, & vires enervare. Hoc enim si faciemus, si ubi opus videtur, illius vires nobis maiori esse formidini & terrori, quàm reuera sint, demonstrabimus, aut illum in tam cæcam suæ potentiæ præfidentiam, tamque temerarium nostri exercitus contemptum adducemus, ut eum ad munitiones nostras oppugnandas & prælium iniquo loco committendum alliciamus: aut certè negotium illi subinde facessendo ita occupabimus & atteremus, ut animi elationem deprimere, spem paulatim abiicere, exercitum denique ipse suum conficere & dissolvere cogatur.

Quod affertis Cæsari exercitum hodie adeo potentia, numero, viris rei bellicæ peritis præstantem adesse, ut vix potentior optari posset, qui tamen adhuc sparsus & separatus, montium cliuis impeditus, itinerum magnitudine defessus, commeatu non valde abundet: hæc tamen vobiscum planè sentio. Quod autem additis, si temporis spatium dabitur, illos se vnum in locum coniuncturos, locis commodioribus & parentibus confessuros, se ex itineris molestia recreaturos, animum denique & vires novas sumpturos: ego verò contendo fore, si qua decet diligentia & industria eos pabulari ac frumentari prohibebimus, ut tempus ipsum duplo maiores difficultates afferat quàm nunc sustinent. Quod si etiam Cæsari placebit (id enim vos suspicari significatis) accersitas ex agro Pedemontano legiones, quas illic reliquit, cum propinquo exercitu coniungere, neque illi verendum erit ne nouæ copiæ ex vltioribus regionibus illis à tergo instent: (quod tamen non parum metuere debet) hoc tamen affirmo, quo maiorem hîc exercitum colliget, eo citius (si quidem illius spem fallere & bellum hoc cunctatione producere instituemus) rei frumentariæ inopia atque fame laboraturum. Sed repariat sanè in aliquot dies cibaria in Prouincia, quod omnia tam subito vastare ac populari nequeamus: at postquam profecto tantulum illud absumpserit, non est quod speret ex regionibus quas ponè reliquit, alia supportatum iri. Neque enim vos latet, quicquid vel superiore autumno in horrea congestum est, vel hoc anno demessum, id omne tum à nostris tum ab illius militibus, loca vacua & defensoribus nudata nactis, deuastatum & absumptum fuisse. Quod si fortè non nihil ex eo seruatum est, scitote neque in multum tempus, neque tanto exercitui quem ab illo ad rãtam expeditionem adduci auditis, sufficere posse. Hæc denique ut aliter se habeant atque à me cõmemoratum est (quod vos tamen ne suspicari quidem velim) nunquã tamen tantus iumentorum numerus illi superet,

petet, qui ad omnia tam procul ferenda satis futurus sit.

I A M verò ut ad copias quas in Pedemontanis finibus reliquit, redeam, hoc vobis etiam atque etiam cōfirmo, nihil esse cur aut metuatis aut ille speret vllum illinc supplementum accessurum esse. Etenim quantum adhuc intelligere potui, nostri nōdum tam arcta obsidione illic premuntur, quin crebris eruptionibus hostem laceessant, vnde sapissime victores & præda onusti se recipiunt. Quinetiam comitem Rangonē & Caguinum Gonzagam se cum illis breui coniuncturos speramus, nouo exercitu quem nuper compararunt, & quidem Cæsariano, qui illic est, non minorem, siue numerum, siue vsum, siue virtutem spectetis. Nolite enim putare Cæsari eos hodie adesse milites qui tot illi victorias pepererunt: hi sunt quos ex omnibus paucissimos habet. Alij bellis Longobardicis, alij Neapolitanis, alij Vngaricis perierunt, complures caloribus & intemperie autumnali in Africa sublati sunt, multi in mari interierunt, multi denique cum lucro & præda bello parta domum se receperunt. Quas nunc habet copias, eas scitote supplemento ex militibus recens conscriptis esse completas, qui labores, molestias & difficultates militares non multo plus quàm nostri experti sunt. De Auria quod obiicitis, non video quid Cæsar in eo magnam spem collocare possit, quum res tanti momenti agitur, ut est bellum hodiernum: satis enim scitis quàm parum tuta & certa sint consilia quæ in re nauali capiuntur. Neque mehercule ipse Auria ita in mari imperium obeinet, ut eū quispiam ad diem constitutam præsto fore confidat. Quod si in tempore non aderit, sic habereis velim, Cæsarem cum vniuerso exercitu propediem refrumentaria & pecuniaria laboraturum esse. Sed facite sanè illum secundo vento & prospera nauigatione uti, & ad diem præfixum atque in ipso temporis articulo adesse: at ne illud quidem affirmare potestis, vel tantas esse illius triremes, vel tanto plures viros quàm nostras capere posse, ut propterea vobis tantopere metuendum sit, ne trans Rhodanum tantam militū multitudinem in Gallia Narbonensi exponat, quæ vel ad eos expugnandos satis sit quos ego præsidio oppidis imposui.

N I H I L O quoque plus id vobis timendum est, ne in Hispania tanta sit hominum fertilitas aut prouentus, ut illinc supplementum satis magnum in Galliam Narbonensem ad eum mittatur, nudata interim Hispania, quam præfidiis non infirmis muniri expedit, nequid noui à Granatensibus nuper subactis moueatur, qui grauati & valde iniuncto animo iugo ceruices submiserūt. Quæ quum ita se habeant, ecquod obsecro, auxilium, si rem diligenter perpendere libet, putatis Cæsarem hoc tam optato Aurie aduentu accepturum, nisi commeatus aliquantum, & pecunias in aliquot mensium aut etiam dierum stipendium militibus erogandum? In summa, quicquid afferet, nō tanta erit copia, quin tandem possit exhauriri: quod ubi acciderit, haud scio (neque vobis certius cōstare arbitror) vnde alios rursus numos quæsiturus sit, quibus tot exercitus, quos diuersis & adeo dissitis locis habet, alantur. Illud enim non est profecto quod dubitemus, illius ærarium, præter bellorum superiorum impensam, postrema illa expeditione Africana valde exinanitum esse: etiamsi somniare libeat in insulis illis recens inuentis, quarum causa tantos sibi sumit spiritus, Pactolos nescio quos & Tagos aurifluos manare, qui nunquam exarescant. Quod de gentiū moribus & ingenio assertis ex quibus nostræ copiae conflatae sunt, hoc dico, neque vos fugit, magnam ipsius exercitus partem (si minus cum illo conferenda erit) non minus quàm nostri, ex hominibus constare qui lingua Germanica vtuntur. Itaque quum in eodem solo & sub eodem cæli situ nati educatione sint, nunquam mihi fiet verisimile, eos alio esse à nostris ingenio, aut ad inedia, sitim, frigus, æstus tolerandum melius esse comparatos, aut in officio magis, si stipendium desit, contineri posse, aut eos non esse qui temporis progressu tædio afficiantur, animis deficiant, & de illa genuina alacritate atque audacia aliquid remittant.

N E Q U E non illud adiicere audebo (ita enim ad alteram sententiam orationem meam conuertam) quæ in hac re nobis metuenda pericula videntur, grauissimam esse causam cur hostis illa multo magis timenda sibi esse statuatur. Quippe si tempestiue, ut decet, dolo & arte hoc bellum administrabimus, multum non solum ex illius ardore & æstu, sed etiam ex apparatu & numero decedet. Ac profecto multi existent, quorum animos, ubi bellum sua opinione & spe diutius produci videbunt, domus desiderium & memoria subibit. Hi quum omnia itinera à nostris obsideri videbunt, ut longius vagari

1537.

ad pabulandum non liceat, quin vel periculum sit ne dedecus & damnum accipiant, vel tanta multitudo mittenda sit, quæ statim consumat quantamcūque pabuli copiam nacti fuerint: tum necessitate eò adiguntur, ut sicubus, vuis aliisque frugibus, quæ circum castra occurrent, latranti stomacho obiciendis famem expleant. Vnde paulo post consequi videbitis, ut quum præter cæli & soli mutationem, quæ suorum corporum constitutioni aduersa experientur, præter calores autumnales, & huius regionis aerem hominibus non assuetis parum salubrem, cibos subito mutare coacti fuerint, & iis vesci cœperint, quibus referti non multum tamen alimentum accipiant, morbis & porro pestilentia laborent. Nobis contra, si hîc castris munitis nos continebimus, diuturna illa mora ea suppetent & supererunt quæ illis deerunt. Nos enim ad castrorum munitionem in dies aliquid addemus: nouarum in dies copiarum accessio fiet, ut nulla earum quæ iam adsunt decessio contingat, ita ut virium atque adeo animi incrementum sensuri simus. Atque ut hinc initium demonstrandi faciam, hîc ad munienda castra quammaxima nobis facultas datur, & tempus satis ad opus perficiendum suppetit. Sin autem ulterius progredi placuerit, quot dies nos hostem versus procedemus, quoque illi pauciores supererunt, ut nobis loco patenti occurrat, totidem nobis deerunt, & ex eo tempore detrahentur quod ad cingenda hîc castra vsui nobis esset. Deinde hoc video, quo plus progrediemur, eo difficilius & maiori sumptu commeatus nobis supportabitur: contra si ad latissimum hoc flumē Rhodanum castris collocatis & munitis commorabimur, cibaria tum ex hac regione tum ex aliis Galliarum provinciis affatim & absque vlllo periculi metu ad nos conuehantur.

QUAMOBREM hoc statuere posse videor, non modò plus periculi esse in progrediendo, quàm tardij aut damni in cunctando: verum id etiam adiiciam, nostram victoriam magis in eo sitam esse, ut prudenter & lentè, quàm audacter aut fortiter nos geramus. Ponè enim habemus (quod non parui æstimandum est) totam regionem auxiliarem & tutam, habemus Regem, qui iam optimè prouidit & deinceps prouidebit, ne quis aliunde inopinantibus nobis metus immineat. Memini enim aliquem à vobis scriptulum de bello Picardico iniectum esse: verum hac cura vos libero, vosque securo esse animo iubeo. Nam ut hostis quicquid est in agris agat & ferat, quid tandem est quod efficere possit aduersus tot munitissima oppida & arces, quibus illa regni ora circumdatur, quæ & mœnibus cincta & præfidiis firmata sunt, ut quosuis hostes excipere queant? Quod si Regi illic prælij aleam subire placeret, habetis indigenas ipsos, qui tanta rei bellicæ peritia valent, & tam singulari in Regem sunt voluntate, Germanos adeo propinquos (quos optimo in Regem esse animo non dubito affirmare) adeo apertum & expeditum iter, quo tum ipsi tum Heluetij in Galliam introducantur, ut nihil causæ videam, quamobrem Rex, si videbitur, id non & possit & debeat facere: præsertim quum hostis vnus certaminis victoria tot oppidis munitis regionem sibi non possit comparare. Verum quando victoria sine puluere & sanguine obtineri potest, præstat hostem propriis viribus conficere, quum (ut vno verbo dicam) cunctari quandiu libebit, nobis liceat, ut interim (quod tamen mihi timere videmini) res numaria nos non deficiat. Hoc enim vobis persuadeatis velim, plebem ipsam Gallicam id Regi significandum curasse, ut ad bellum hoc sustinendum & regnum propugnandum, omnes tum publicas opes, tum priuatas singulorum fortunas paratas esse intelligat. Quid si autem hoc nunc ad illa vestra exciperem, Regem nondum in arcani thesauri scrinia manum immisisse, quem eximium habet, cuique parcere decreuit, donec ad extremam quandam penuriam rem rediisse videat?

QUÆ tamen non eò dico quò vestrum iudicium reprehendam, aut quæ attulistis, hæc à vobis obseruata fuisse velim culpæ, aut denique sententiam vestram improbandam putem: imò idem ego quoque vobiscum sentirem, si quidem ex prælio id tantum metuendum esse viderem, quòd inferiores discessuri essemus. Verum quum in hoc bello administrando totius etiam regni rationem habendam esse perspiciam, cuius salus maxima ex parte in huius exercitus virtute & robore atque in huius rei exitu posita est: tum nostræ deliberationis & consilij capiendi ad hoc negotium administrandum, præcipuum caput & scopum esse statuo, ut initium, progressum, exitum, periculum & vtilitatem rectè æstimemus & expendamus. Iam verò quum ex initio

initio & ratione gerendi exitum pendere, inde etiam periculum & utilitatem emergere intelligam, utilitatis porro & periculi æqua nō esse momenta perspiciam, propterea quod pulso hoc exercitu hostis nihil non ausurus est, nobis contra omnia timenda erunt: victoribus autem nobis, neque hosti quicquam decedet, neque nobis accedet: sic in summa statuo, non esse in bello tam formidoloso rem casui & fortunæ committendā, neque spem in offensionibus hostis ponendam esse: sed hoc auspiciatissimum initium, prudentissimam rationem, & tutissimam spem nobis iniri, seruari & dari posse, (quod nihil detrimenti hoc regnum accipiat) ut demus operam ne prælio superemur.

N O N clam me est, fortunam aliquando tantam felicitatem tamque prosperum exitum, velut rebus non meditati obiecisse, ut nemo maiora, si optio data fuisset, verbis cupere aut animo fingere auderet: at neque rarò hoc etiam usu venit, ut nō nemo, quia prudenter non aduerterat quid inter tempora, facultatem datam, spem, periculum & exitum interesset, sua spe deiectus fuerit, cui alioqui nō modò pares, sed etiam superiores quàm hosti vires adessent. Ut semel dicam, neutram harum sententiarum non gravissimis & apertissimis rationibus niti video: sed altera discrimini obnoxia est, quod facile contingere potest, altera tuta & ad omnem euentum certa mihi videtur. Equidem illud summo opere cuperem, si modò fieri posset, (id enim rationibus illis scitè à vobis alatis per motus optimum esse fateor) ne civitatem Aquensem deferamus: sed memini, quo tempore Borbonius Galliam inuasit, iudiciū factum fuisse, non videri illam munitionibus ullis & opere satis firmā reddi posse, ut aduersus hostis vim seruaretur, nisi post diuturnam demum operam & laborem: itaque desertam fuisse, idque ex multorum fortissimorum & rei bellicæ peritissimorum virorum sententia, qui regionis situm & aditus optimè callebant. Nequid tamen præpropere statuatur, quod tam inclytæ civitatis (quæ regionis caput est) incommodo fiat, censo cras primo diluculo equos esse conscendendos, ut non minima hominum lectorum manu eò nos conferamus, ibique rem coram oculis usurpemus, & de toto negotio constituamus. Quod si videbitur satis maturè posse muniri, ilico magnam hominum multitudinem opus aggredi iubebimus: si autem illud ne tentandum quidem esse conveniet, omnia efferri, portas dirui, & quicquid hosti vsui esset (si quidem deferatur) tolli præcipient, ut eam apertam, inanem & bello inutili illi relinquamus.

H V I C iudicio omnes belli duces & qui ad concilium adhibiti fuerant, vno animo assentiuntur. Postero die Mommorencius prima luce, uti visum fuerat, profectus Aquas Sextias venit: quam prætergressus, situm castrorū (de quibus antè dictum est) circumspexit, quem locum castris muniendis minimè idoneum esse iudicat. Oppidum circumquaque perlustrat: quod tandem duabus ex partibus facile communiri posse comperit, ab aliis duabus ægerrimè, ob certos colles à quibus non procul inde in medium oppidū deiectus & despectus erant, ut hostibus aggeris usum, ad statuendas machinas & operationem faciendam, præbituri viderentur. Quamobrem plurimi eorum qui adessent, quique accersiti fuerant, ut ex rei præsentis intuitu iudicium fieret, deferendum esse censent, quod opus illud aliquot mensium non solum dierum spatium postulare videretur. Non defuerunt tamen qui non modò communiri posse & debere contenderent, sed etiam se defensuros sponte reciperent. Hanc sententiam princeps afferebat Montianus, vir maximi ad quidlibet suscipiendum animi, qui summis precibus contendeat sibi ut huius rei cura committeretur. Mommorencius hominis animum & egregiam volūtatē collaudat, & quanquā eum existimabat plus polliceri & sperare quàm vel ipse vel alius quisquam præstare posset, tamen ut illic subsistat permittit, maiori quæ otio & diligentia videat quantum oneris subire cogitet, apud se etiam atque etiam reputet quidnam audere, quid sperare debeat. Se interim Massiliam iter facturum, inde postea reuersum auditurum quid præterea narraret, ac de tota re ex eius oratione quid fieri expediret imperaturum.

H I S ita constitutis Massiliam ire contendit. Eò postquam peruenit, oppidum intus & toto exteriori ambitu perlustrat, circumspicit munitiones, ac Barbezij diligentiam in his curandis collaudat: maiora etiam præsidia constituit, equites nempe qui nuper ex obsidione Fossania redierāt, & Italicas Christophori Vasconis cohortes: belli ducibus & centurionibus suam cuique provinciam & stationem, quam curarēt, attribuit,

*Aquensis civitas
Prouincia
caput deferitur.*

1537. Regis nomine & verbis confirmas, olim fore, quū tam strenuæ fidei se ille memorem in tempore præberet: addit etiam se erga tantum principem deprecatores illos libere v-
 furos esse. Rebus oppidi ita constitutis classem inuifit, circūspicit quā diligenter re-
 bus omnibus ad hoc bellum necessariis instructa esset, militum & vectorum censum in-
 iri iubet, remiges explorari, num rectè instituti essent, nunquid ex numero debito defi-
 deraretur. Ex tota classe tredecim triremes delegit, quæ maximè expeditæ & viris, ciba-
 riis, armis, tormentis, telis omnique nauali supellectile instructæ videbantur. Ex duci-
 bus vnum toti classi præficit, cui cæteros parere iubet (is erat baro Samblacartus) quid
 denique ab illis fieri, qua occasione atque oportunitate deceret, ostendit: reliquis por-
 tum, vt tutò teneant ad oppidi salutem ac defensionem imperat. Eo Massilia decedente 10
 præsidio manet Barbezius cum imperio, Mompesatus, Villabonus & Rupemenius, qui
 cataphractis equitibus quinquagenis præerant, Buterius cum quinquaginta cataphra-
 ctis ducis Aurelij, cuius legatus erat, Roquius cum centum turmæ summi armigeri: An-
 tonius Rupecoardus Cadenarius tribunus mille peditum ex legione Ocitana, cui cum
 ipso peditatu portæ custodia commissâ fuerat: Iacobus Ambosius Albiugus, Futrallius,
 baro Scuffonius & Christophorus Vasco, qui millenis peditibus præerant: deniq; Oar-
 tius Nauarrenus cum sexcentis, & Sampetrus Corfus cum totidem.

MOMMORENCIUS dum istis omnibus prospicit, omnia curat quæ necessaria
 aut commoda ad res præsentis videbantur, de quæ oppidi propugnatione sollicitus est,
 alias res tamen animo nihilo secius versat, illiusque mentem cogitatio subit de munien- 20
 da ciuitate Arelatenfi. Cuius rei quū apud se commoditatem incommoditatemque a-
 nimaduertisset, rem cum ducibus quos apud se habebat, communicandam esse statuit.
 Omnium ea fuit sententia, vt quoniam per tempus licebat, illuc in rem præsentem ve-
 nirēt, antequam quicquam certi statueretur. Hoc consilio Massilia profisciscuntur, A-
 quas Sextias primum veniunt, vbi Montijanum reliquerant. Is aliquot templa atque a-
 lia ædificia suburbana dirui iubebat, tū quod impedimento erant ne certò iudicari pos-
 set, quantum illi colles oppido nocituri viderentur, tum quod hostibus receptum & ag-
 geris vsum machinis subiiciendi præbituri essent. Ibi rursus de seruando aut deferendo op-
 pido refertur. Montijano nihil dum de animi celsitudine decesserat, pari etiamnum cu-
 piditate accēdebat, vt gloriam bello sibi & decus conciliaret. Itaque rursus prodit, si- 30
 bi vt tradatur custodiendum summa contentione elaborat, hostem nunquam se viuo
 pedem illaturum confirmat, modò grauis armaturæ equites centum sibi, præter suos to-
 tidem quos habebat, attribuerentur, præterea peditum sex millia cū re machinaria quæ
 necessaria videretur. Neque quicquam oratione sua præterit, vt doceret quanti inter-
 esset hoc oppidum custodiri si minus in perpetuum, at in aliquod certè tempus, vt tan-
 tisper illic hostis occuparetur, dum hyemem sibi infestam videret. At verò Mommo-
 rencius quod operis difficultatem satis animo cernebat, vt vix ac ne vix quidem muniri
 posse videretur, quicquid etiam esset, opus hoc non paucorum dierum esse appareret,
 rem maturè fieri necessitas postulare, fossorum autem nō tanta multitudo quanta re-
 quiri videbatur parata esset: statuit tandem deferendam esse. Sic enim secum cogitabat, 40
 quemadmodum Cæsar si quod primum oppidum oppugnaret, ab eo re infecta disce-
 dere cogeretur, ea ratione suorum animos valde imminueret, & causæ suæ felicitate re-
 rum successui hoc quasi præiudicio ac desperatione valde obesset: ita nostros, si primā
 ac principem Prouinciæ ciuitatem defendere conarentur, quam tamen amitterent, mi-
 rum in modū rationes suas perturbaturos, animos suis & spē labefactaturos, hostibus ve-
 rò addituros ac confirmaturos esse. Itaque si hoc cōsequeretur, vt hostes superare nostros
 superari dedoceret, satis faustum initium facturum, & futuræ optatæque victoriæ arrham ha-
 biturus videbatur. Quare disertis verbis cōfestim inde migrari, ex oppido omnia effer-
 ri quæ hostem iuuare aut subleuare poterāt, portas & fornices solo æquari, & quicquid 50
 propugnaculorum reliquum erat, euertere iubet.

BONOVALLANVS dum omnia vastare & populari pergit (vti demonstravi-
 mus) interim Briniolas venerat, vt illic Miolanum, Vassæum & alios vel offenderet vel
 præstolaretur. Illos enim sibi præsto adesse eo loco, postquā imperata perfecissent, ius-
 serat, vt quid deinceps facto opus esset de communi consilio statuerent. Ibidem comi-
 tem Tendanium magnum seneschallum & Regis in Prouincia legatum, atque vnā cum 60

eo Claudium Goffarium Bosium, equitem torquatum primumque Regiæ cohortis nobilem reperit, à quibus Mommorencij proregis literas accipit, quibus significat illos à se missos esse, quibuscum communicato consilio Regis negotijs inseruiret. Darent ergo operam, si fieri posset, ut aliquos hostium præcursores opprimerent, ex quibus eorum consilia & rationes discerent, quò denique iter conuertere cogitarent. Interim tamen vastationem quam cœpissent, edere pergerent, eoque diligentius, quòd Cæsarem festinare nuntiabatur.

Cæsaris exercitus progreditur.

NAM & in planitiem Cannesiā iam euaserat, & nostri per exploratores fiebant certiores, Ferrandum Gonzagam postero die progressurum esse: is enim primum agmen ducebat, secum fere duo equitum millia & peditum Germanorum sex millia habens. Nostri quum in concilio essent, nuntium accipiunt, Lucæ ciues (oppidum est exiguum quā Freiulium itur) milites vastatione faciendā prohibere: itaque quingentis peditibus illuc missis incepta vastatio perficitur. Vassæus Freiulio quum veniret, & Luca iter faceret, primum illud hostium agmen illac transiturum audierat, metatorem insuper nonnunquam reliquum exercitum octo fere passuum millium intervallo præcedere: itaque petit sibi liceat illi occurrere, quem si potiore sua conditione offenderet, caperet, ut quemadmodum à prorege imperatum fuerat, hostium consilia discere possent. Verum hoc illi ab omnibus denegatum est, tum quòd verebantur nequid incommodi accideret, tum quòd disertè à Rege & prorege vetitum illis fuerat, ne hostibus infelicitè pugnando quandam quasi viscèrationem letiore belli primordio præberent. Illud enim nouerant, imò ipse Bonouallanus à fidis exploratoribus, quos in Cæsarianis castris habebat, à quibus vera semper sibi renuntiari experiebatur, certior factus erat, hunc esse hostis morem, ut quoties exiguum aliquem numerum emittebat, diuerso itinere alios longè plures submitteret, qui prioribus subsidio essent. Cuius rei etiam periculum eo ipso die fecerat: quum enim nonnullos mittere statuisset, qui octoginta equites ex pistrino discedere cogerent quatuor fere à Freiulio passuum millia (hunc enim locum ad pernoctandum occupant) ab exploratoribus subinde monitus est noctu ad insidias circa illud pistrinum collocandas amplius sexcentos equites postea venisse. Quibus nūtijs permoti statuunt Sammaximum postero die proficiscendum esse, ne expectarent dum ingruentibus hostibus discedere ordinibus perturbatis cogerentur. Itaque iam tum tuba signum ad equos sternēdos datur, & impedimenta præire, dum Briniolis omnia vastarent, iubentur.

VASSÆVS ubi se non impetrasse quod de hoste opprimendo petierat videt, celeriter ad Montijanum redit (is tum vnā cum Mommorencio erat) cui omnia narrat quæ ex eo tempore accidisse memoria tenebat quā ab eo discessisset. Montijanū, qui perpetuam ex eo molestiam animo sentiebat, quòd nullam sibi dari occasionem videbat, quā in ipso belli primordio aliquod suo principi gratum & patriæ salutare facinus eaderet, summis precibus à Mommorencio contendit, ut dum ipse Arelatum proficiscitur, sibi per eum ad suam equestrem turmam contendere liceret, ut si quā rei bene gerendæ facultas daretur, eam nactus arriperet: simul rationem itineris faciundi, quā metator castrorum Cæsarianorum utebatur, quum ad locum castris ponendis deligendum veniret, exponit. Neque prius petere & rogare desistit, quā ei Mommorencius licet perinuitus id aggredi concederet. Sedulò tamen hominem monet ne in hostium manus, quos opprimere conaretur, incideret, lentè omnia aggrediretur, subinde restitans, prudentia potius & arte quā audacia uteretur. Illud diligentissimè videret, ne vnquam eò progrediretur, vnde non eodem die in locum tutum equis non admodum defatigatis se recipere posset, nequid scilicet in discrimen adduceret, vnde ipso belli initio offensio quædam existeret, quæ hominum iudicio (sic enim humanæ mentes consternari solent) infaustum omen habere & triste aliquid in reliquum bellum portendere videretur.

Montijanū hostib. pugna-re cupit.

HAVD multo post idem Mommorencius, quòd verebatur ne Montijanū, quem ad omne discrimen adeundum promptum, & ad aggrediendum audaciorem quā ad dissimulandum prudentiorem nouerat, quæ præscripserat non satis animo teneret (quod etiam accidit) cursorē ex hippocomia cum literis mittit, quib. illum quicquā huiusmodi tentare vetat. Causam mutati cōsilij fingit, sibi in animo esse aliquid aggredi,

1537.

in quo perficiendo (quod perfacile erat) longè plus Montianus gloriæ adepturus, & regi gratiorem facturus esset, quam eo ipso quod facere decreuerat. Verùm res ita tulit ut cursor aliud iter sequutus Montianum serius quàm expediebat assequeretur. Ille enim simulatque quod petierat impetrasset, nulla interposita mora equum conscendit, atque impedimenta obuia habens, quæ Sammaximum versus (ut dictum est) progrediebantur, reuerti iusserat. Bonouallanus, qui deuastationem perficiendam curabat, impedimenta reduci non patitur, sed redire rursus compellit, & iter perficere quod in concilio præscriptum fuerat, iubet.

Montianus
& Bosius cum
hoste congredi
sunt.

MONTIANVS interea iam Briniolas ingressus ad Tendanium & Bosium accesserat, quibus quid consilij haberet exposuerat, ut hostis gestum propius exploraret, & metatorem illum opprimere conaretur. Cuius rei tentandæ quum Bosium non minus quàm se cupidum, ad gloriam comparandam nactus esset, facile ab eo obtinet ut facti huius participem se præberet. Placuit tamen rem iterum cum Bonouallano communicare, qui ætate omnes antecedebat: itaque hominem accersunt, ut factum illi probare conentur, & eo ingressio, inter se videre instituunt quid facto opus esset, quod Regis rationibus commodum esse videretur. Montianus commemorat se à prorege missum esse ut vnà cum illis esset, id quod æquissimum quoque videretur, utpote quum illius turma equestris ibi adesset: sibi permissum esse, hostem, si qua daretur facultas, adoriri: tunc præclaram occasionem ob causas iam commemoratas extare. Bonouallanus contra, quæ semel constituta fuerant, in ijs manendū esse contendit: ex hoc enim, etiam si ex sententia gereretur, non tantum commodi redire posse, quantum detrimenti ex offensione acciperetur, si hoc expeditionis quasi præludium hosti tam prosperè cederet: id tum à Rege ipso tum prorege præ cæteris mandatis imperatum esse: itaque parendum esse sibi videri. Subijcit Montianus non negare se quin Regi & proregi obtemperandum sit, verùm illos non iussisse, siquid utile occurreret, id ut prætermitterent. Bonouallanus tamen apud se Montijani alacritatem & animi magnitudinem non damnabat, neque illud studium quo tantopere cum hoste dimicare optabat, aduersus quem bello Pedemontano nuper suæ virtutis specimen ediderat, tamen huius orationis aculeis se peti sentiebat. Itaque sibi temperare non potuit, quin responderet, se iam id operam dedisse ut hostis propius conspiceretur: quod siquid animaduertisset quod vel ad suum decus vel ad Regis negotia rectè geri referre videretur, id se non præmissurum fuisse, ut neque illum neque alium quenquam expectandum sibi fuisse iudicaret. Quamobrem quum ista de hostibus nuntiari audirent, quum ea esset principis voluntas, quum denique tanti momenti res ageretur, se in ea semper sententia permanere, ut Sammaximum quæ ratione & quibus de causis constitutum fuerat, redeundum esse censeret. Quod si Montiano quæ semel animo agitauerat, ea persequi certū esset (quod quidem se autore nunquam facturus esset) æquum tamen non esse ut reliqua multitudo, quam illic regionum negotiorum causa habebant (quæ equitibus cataphractis non amplius ducentis quingenta & tribus peditum millibus constabat) præsidio illi maneret, qui grauissimum sibi periculum accersebat, ut tota primi hostium agminis moles in eum incumberet: sic grauissimi detrimenti periculum omnino certum esse, leuissimi lucelli spem valde obscuram præberi.

Bonouallanus
Montianum
de sententiæ
ducere conatur.

Ad hunc modum omnibus inde proficisci & omnia depopulari placuit: regionis incolæ primo loco progrediuntur, postremos subsequitur centurio Claudius Vasco, qui reliqua vastaret quibus alij pepercissent. Ille enim minus hoc facere reformidaturus videbatur quàm incolæ ipsi, quibus dolebat propinquorum & vicinorum triticum & ædes vastare. Dum Turbis transeunt, medio fere Briniolarum & Sammaximini itinere, Montianus, ex cuius turma viginti cataphracti illic confederant, ex equo ibi descendit: idem Bonouallanus ad cibum capiendum facit. Ibi rursus de illa controuersia sermo iniicitur: negat se Montianus eo die ulterius progressurū, se postero die in hostes impressionem facturum. A Bonouallano contendit ut ex suis aliquot subsistere pateretur, quod regionis situm iam tenerent. Qui quum à semel suscepta sententia illum deduci non posse videret, tandem assentitur, atque ex suis cataphractum vnum cum duodecim arcitentibus quos vocant, illi attribuit, rem ut secundo Deo aggrediretur, omnibus votis exoptans. His perfectis rebus reliquos Sammaximum versus assequitur. Postero die summo

summo mane Bosius armatus Tendandum & Bonouallanum accedit, quinque & viginti cataphractus ex suis egregie instructos habens: eos salutat, ut quemadmodum Montiano pollicitus fuerat, Turbas reuenteretur. Hic rursus Bonouallanus omnia facit quod hominem ab hoc incepto non modo deduceret, sed etiam illi persuaderet ut alijs mutandi consilij autor esset. Docet, siquid aduersi illis contingat, eo famam quæ inde percrebesceret, rebus suis magis nocituram quod ambo equestris ordinis essent, amboque magnus esset ad Regem aditus & gratia, alter etiam ex regio cubiculo esset, centum cataphractus duceret, & totius Gallicani peditatus præfectus esset. Bosius quia fide data iam integrum non erat de itinere consilium capere, Turbas se iturum affirmat: alioqui non polliciturum iam esse, si quidem nondum se id facturum recepisset. Se præterea, quoad eius facere posset, daturum operam ut hominem à consilio dimoueret. His verbis, valere illis dicto Turbas ire contendit.

TENDANVS & Bonouallanus Sammaximini morantur, vnde centurionē Clau-
dium Massiliam versus ad omnia deuastanda mittunt. Peditatum & equitatum cui Io-
annes Paulus Ceretanus præerat, Bargello accerfunt, quò antea missus fuerat, eumque
qua parte montes ad dextram imminet, Bargello Aquas Sextias Massilia ad læuam re-
lictâ progredi iubent. Postridie Montijanum & Bosium captos esse audiunt: qua de re
postea scribemus. Quo accepto nuntio equites numero viginti Turbas festinare iubēt,
qui rem vt gesta fuerat, explorarent. Hi cataphractum cognomento Burgundionem ex
Bosiana turma obuium nacti adducunt, qui prælio se interfuisse affirmat, seque vidisse,
quum caperentur, & Briniolas reducerentur, narrat. Eadem nocte Ioannes Iallius, vnus
ex Montijani legatis ad illos accesserat: isque vehementer cupiebat vt Briniolas ad ca-
ptiuos hostibus eripiendos contenderent. Tendanus & Bonouallanus contrâ osten-
dunt sibi tantum quinque equestres turmas, easque non valde plenas, peditum verò non
amplius tria milia adesse: cum numerum nō idoneum esse ad profligandos equites mil-
le sexcentos & sex Germanorum peditum millia. Itaque Tressium ire contendunt, quò
quum aduenissent, reperiunt Ioannis Pauli milites Porrerijs non procul illinc esse, iam-
que cibo corpora curasse: quare viginti equites Sammaximum ire iubent, qui explo-
rarent num hostes illos versus progredierentur, reliquos in custodia esse, dum illi cibum
Tressij caperent. Ibi dum essent, illis Claudius Lauallius Boscodelphinus præsto fuit,
qui literas fiduciarias à Mōmorincio afferebat, vt videret num quod imperatum illis fu-
erat perfecissent. Eum statim remittunt, & Briniolanam cladem quæ contigerat, renun-
tiare iubent.

CIBO sumpto oppidum diripi iubent, propterea quòd ciues, quantumuis iu-
berentur, nec cibaria efferre nec vastare voluerunt. Postea Aquas Sextias se recipiunt,
vbi quicunque in diuersas regionis partes ad vastationem inferendam dimissi fuerant
illis, quemadmodum dies definitus fuerat, præsto sunt. In ea ciuitate maxima annonæ
copia reperta est. nam præter id quod ciues sibi priuatim condiderant, ex multis etiam
vicinis oppidis alij, vt iussi fuerant, sua cibaria conuexerant, quòd eam seruatum iri ad-
uersus hostes sperabant, quum muniri animaduertissent. Quo grauius & indignius vtri-
que hoc damnum accipiebant, vt suas facultates tum absumi viderent. Nam & ciues, ni-
si ea spe adducti fuissent, sua bona seruare poterant, & vicinis antea sua facilius aliò con-
uohere licebat. Itaque nisi militum aduentu maior vis adhibita fuisset, Bonna & alij qui-
bus hoc fuerat datum negotium, ægrè illos morigeros habuissent. In tanta tamen re-
rum angustia quod potuit quisque seruauit: reliquum omne vel incendio corrumpitur,
vel in plateis abijcitur, vinum in cellis, effractis dolijs effunditur, pistrina diruuntur, mo-
læ in frustra comminuuntur, ferramenta auferuntur, quicunque pistrini ædificandi sci-
entiam habebant, ad castra mittuntur, verbo quòd illic eorum opera vt necesse esset,
re autem vera ne hostis eos pistrina instaurare cogeret. Ibi tum miserum & flebile spe-
ctaculum edebatur, partim ob eos qui patriam repère deserere & migrare cgebantur,
partim ob subitam ciuitatis solitudinem.

NEQUE tamen (quanuis magna admodum propter conuectam ex tam multis locis opum vim vastatio fieret) ciuitas tam commeatu exhausta fuit, quàm si maturius & maiori otio, ante memoratam cladem acceptam res administrata fuisset. Ibi comiti Tendano & reliquis nuntiatur hostium exercitū iam Sammaximum aduenisse.

Quo

Miserum vasti-
tatis inferen-
da spectaculū.

1537. Quo nuntio permoti Aquis Sextijs Salonem Craxiorum veniunt, quò mareschalli Albinij equites ad depopulationem faciendam præmissi fuerant. Sed ipsius mareschalli legatus qui turmæ præerat, cui etiam rei administratio mandata fuerat, plus diligentia posuerat, ut loculos nummis, quàm vel cellas granarias tritico vel horrea pabulo euacuaret.

Cæsar Massiliam obsidere velle nuntiatur.

M O M M O R E N C I V S (ut ad eum iam nostra redeat oratio) dum Massilia profectus Arelatum ad explorandum situm contenderet, tum ab exploratoribus, tum ab ijs qui bello capti ad eum ducebantur, certior fiebat, licet multi & varij de Cæsaris itinere rumores disseminarentur, constantem tamen famam esse, eum rectà Massiliam decreuisse contendere, quam mari & terra obsideret, & ex duobus alterum assequi conaturum, ut vel repentina & acerrima impressione expugnaret, vel Regem ad auxilium ferendum, atque adeo ad prælium alliceret: quòd si neutrum perficeret, tum ad Arelatensem obsidionem vires conuersurum. Ad hanc rem aggrediendam nihil iam nisi Auriæ aduentum præstolari, quòd maximam bombardarum partem, telorum & eorum omnium quæ ad mœnia diruenda vel suffodienda & oppida oppugnanda vsui erant, in classe habebat. Hæc quanquam omnia per hostes nuntiabantur (quorum verbis adeo moueri ut de summa rei, quæ tanti momenti sit, statuere placeret, leuitatis specie non carebat) tamen ita fiebant verisimilia, ita ad belli administrandi ratione & officium accedere videbantur, ut Mommorencius tum rationem ipsam tum eorum per quos ista nuntiabantur, conditionem negligendam non existimaret. Quamobrem de muniendo oppido sibi maturandum esse existimat: quòd ubi peruenit, diligenter ipsum tribunis & centurionibus quos adduxerat, comitatus circumspexit. Omnium ea fuit sententia, ut oppidum muniri rei necessitas prorsus flagitaret, verum perdifficile esse atque adeo nullam propè spem dari ut tam citò communiretur. Ille tamè quum videret quanti referret hoc mature fieri, quamque detrimentosum esset, si hostis oppido ita sito potiretur, opus inchoandum esse statuit, & quicquid difficultatis occurreret, diligentia & labore improbo superare decreuit. Fossiles & operas tota regione circumiecta eò colligi iubet, loca & rationem valli ducendi designat, manum operi admoueri præcipit, certos homines constituit qui opus vrgerent, oppido duces præficit, commeatum, machinas & omnis generis munitiones conuehendas curat. His confectis rebus Chandenario, quem in Gallia Narbonensi legatū habebat, dat negotium ut paratos milites haberet, quorum delectus haberetur, simulatque certis nuntiis hostem illam regionem adori velle appareret. Id ab eo prudenter & accommodatè fuisse prouisum, rei euentus haud multo post comprobauit. Illinc profectus Tarascone & Belcario iter facit, quæ duo oppida ad vtramque Rhodani ripam sita sunt: vtrumque vallo cingere & munire cogitat, nequem locum negligeret, cui prospici humana prudentia posset. Verum de ea re nondum planè constituit, sed totam in illud tempus reijcit, quàm Auenionē rediisset. Nam & oppido appropinquabat, & illi iter facienti nuntiatum fuerat pulsum esse Montijani & Bosij exercitum, ipsos etiam in hostium manus venisse. Quo nuntio perculsus, ut omnibus incommodis occurreret, Auenionem celeriter properabat, quòd fere hoc fieri non esset ignarus, ut ex primorum præliorum euentu vel metus vel spes militum animis iniiciatur.

Montijani aduersum cum Cæsarianis prælium

HÆC autem clades hoc pacto illis accidit. Quum suos Turbis, quemadmodum conuenerat, coegissent (erat autem numerus fere centum octoginta equitum tum cataphractorum tum sagittariorum ex duabus illorum turmis, præter eos quos vel ex Tenedani turma Torinius signifer adduxerat, vel Bonouallanus attribuerat: aderant etiam Sampetrus Corsus, Oartius Nauarrus & Mola Prouincialis, peditatus duces, cum delectis peditibus quot satis esse iudicauerant) fortè accidit ut hostes Freiulio profecti (ibi enim triduum commorati fuerant, dum quid facto opus esset viderent) ad Argentiam flumen castra haberent, ac ipse Ferrandus Gonzaga flumen transisset, ut cum equitatu cui præerat, Lucam veniret. Id ubi Montijanus & Bosius per exploratores rescuerunt, mane equos conscendunt, & pomeridiano tempore ad Lucam perueniunt, quòd metator ille, aut illius vice alius quispiam cum nonnullis venerat, qui præmissi fuerant ad locum inuisendum & designandum, ubi primi agminis milites castra ponerent. Paulum absuit quin hi à Vassæo Montijani legato & Torinio caperentur: nam ab istis præcursor

res ducebantur. Tum in vallem subiectam se recipiunt, vbi primi agminis milites confederant: quos non minus perturbatos reddiderunt, quàm si in eos non præcursores tantum sed totum nostri exercitus primum agmen incidisset. Itaque clamor ad arma vniuersum castrorum ambitum peruasit: vt toto illo vndiq; tractu nihil quàm circuncursantium huc illuc hominum tumultus, equorum hinnitus, tubarum sonitus, & tympanorum strepitus longè lateq; exaudiretur, quibus ad arma accelerabantur. Quo tumultu acri intellecto Montianus & Bosius receptui canere iubent, reditum parant, vt quàm longissimè fieri posset Arelatum versus progredirentur. Briniolas quum iam cõtenebrascere cœpisset, veniunt, vtrique pedites & equites valde fessi & partim ingenti eius diei calore, partim longi itineris, quod eundo & redeundo confecerant, molestia vexati. Ob eam causam quum pedites, nisi cibo vires recrearent, progredi iam vltius non possent, eam noctem Briniolis commorari statuunt. Dũ milites locum pernoctando quærunt, duces in equis manent. Vassæo datur negotium vt obices faciendos curaret, & excubitores ad omnes vici illius aditus disponderet. Quibus confectis rebus ad curanda corpora vniuersi se conferunt.

H O S T I V M castra postquam eo clamore personuissent, & omnes primi agminis milites in armis cõstitissent, Ferrandus quum existimaret (aut certè præ se ferret) eos à quibus is clamor exortus per castra percrebuerat, in totum nostrorum agmen primum incidisse, subsequi, facultatemq; quærere constituit qua illos nouissimos loco iniquiori adoriretur. Lectos aliquot assumit, quibuscum præire gradu concitatore cœpit, reliquos ponè sequi iubet, qui mille & sexcenti equites erant, cum sex Germanorum peditum millibus: idq; eo consilio, vt siquid grauius ingrueret, ad eos se recipere posset. Quum medio Briniolis Lucam itinere esset, ab eius loci incolis, quos fortè obuios subinde habebat, audit quis esset nostrorum numerus, qui tantum tumultum in castris excitassent.

Q V V M tamen rem certius explorare, simul quò se recepissent nosse cuperet, nonnullos præmittit qui procurrent, itineris duce dato quodam patria Briniolano, qui aliquando apud Borbonium fuerat, eumq; post obsidionem Massiliensem commiratus fuerat, cuius etiam studio & gratia Mediolani in senatorium ordinem cooptatus fuerat. Is summa celeritate renuntiat nostros non plures esse centum octoginta equitibus & peditibus trecentis, eosq; supramodum defatigatos: atq; ad vires instaurandas & cibum sumendum Briniolis substituisse, & postridie antequam discederet, discessuros. Ferrandus illorum paucitate cognita certum ex suis numerum deligit, quos præire iubet, & Briniolas à latere prætergressos, vltra vicum loco remoto insidias collocare, non procul ab itinere quo nostri postridie progressuri erant. Illi imperata faciunt, ac paulo post mediam noctem vnus horæ fere spatio postquam nostri excubias locassent, iuxta vicum prætereunt, sic vt à vigilibus neque conspicerentur neque audirentur. Canes tamen villatici, qui ruri pabulis incubabant, eos senserunt, & prætereuntibus satis diu allatarunt. Itaque Montianus & Bosius suos statim ad arma excitarunt, & excitatos instruxerunt. Aliquanto post vbi canes latrare desississent, & reuertissent aliquot ab illis emissi, qui explorarent vnde hic tumultus ortus fuisset, neque quicquam se vidisse renuntiarent, suos pabulum equis obijcere iubent, ipsosq; paulisper se quietidare, sic tamen ne leuiorem armaturam exuerent, neque sellas equis detraherent. Porro tum temporis erant breuissimæ totius anni noctes: itaque non multo post aurora affulgere cœpit.

N O S T R I tamen iam profectionem, dum dilucesceret, adornabant: interim nonnullos emisserant qui loca vico proxima lustrarent. Hi in decem ferentarios equites incidunt, qui ex eorum numero erant quos Ferrandus (vt dictum est) ad insidias citra vicum locandas, quâ nostris transeundum erat, præmiserat: seque ad suos recipiebant, vt quid gestum fuerat, & quo loco insidiæ latebant, renuntiarent. In eos nostri impetum faciunt, & ex decem octo capiunt: reliqui duo fuga elapsi ad Ferrandum perueniunt, qui iam quingentos duntaxat passus Briniolis aberat. Huic narrant quemadmodum insidiæ locatæ, sui prælio capti essent, & nostri se ad iter accingerent. Quo nuntio ille accepto, nostros suo exercitu & insidijs circumuentos esse (vt cupiebat) intelligens, sperat, se, si paulo maturius acceleraret, nostros superioris diei itinere defatigatos,

1 5 3 7. imparatos & perturbatos, in vico oppressurū, cuius minimè obstructos aditus esse, sed vndique apertos arbitrabatur, quemadmodum exploratores die superiore vesperi esse conspexerant.

H A C spe fretus suos iubet cōcitatis equis in nostros, quacūq; ingredi possent, precipiti imperu ferri, ut eos nondum equis conscensis neque acie instructa adorirentur. Quod profectò facile perfecissent (erant enim ex nostris qui equos adhuc frenabant, alij vel lorica vel galeā afferri expectabant) nisi obices, ut dictū est, & ducū providentia & eorum industria quibus negotium datum fuerat, obstitissent. Nondum planè diluxerat: quo factum est ut ab hostibus obices non conspicerentur, donec in eos equi impingerent. Quare nonnulli ex eis deturbantur, alij à nostro equitatu & peditatu qui in excubijs erant excipiuntur, maxime ab Oartio, qui cum præstantissimis sclopetarijs duo aditus latera, quò illi irruebant, obsidebat. Huius enim rei causa vnà cum equitibus illuc fuerat collocatus, ut primum impetum sustinerent, dum Montianus & Bosius suos instructos educerent. Acriter illic & fortiter pro tanta paucitate pugnatur, multiq; ex illis & quidem viri illustres cadunt. Principes hanc impressionem faciunt Valerius Vrsinus Romanus & Ioannes Baptista Peliacanus Bononiensis, qui inter cæteros illic interijit: Stephanus item Delcampius, qui Ferrando maximè acceptus erat, equi interficiuntur amplius quadraginta. Montianus & Bosius ubi se eò angustiarum redactos esse intelligunt, ut vel se turpiter recipere & pedites hostium libidini & potestati exponere cogerentur, vel discrimen inter decus & cladem subirent, tamen sibi multis partibus minus esse virium quàm animi non erant ignari, suos tamen acie instructa producunt. Oartium ad se accersunt, quem & cæteros peditatus duces cum ipsis peditibus ad duas utrinque alas disponunt, equitatu in media acie collocato. Nouissimum agmen claudēdū Vassæo tradunt, si fortè hostes à tergo imminerent, cui duodecim cataphractos, quos deligere ex toto numero voluit, attribuunt. Exiguo interposito spatio adfuit hostes, qui tamen initio non propius quàm quò sagitta adigi posset accedunt, præter capitaneum quendam Hispanum nomine Sanchium Leuā. Is prodiens Vassæum ad lanceæ certamen prouocat: quod ille non recusat. Itaque confractis lanceis, clauarum ictibus tandiu dimicant, ut Hispanus tandem fidem daret.

N O S T R I interea pedetentim conferti procedunt, peditibus egregiè utroque cornu cincti. Paulatim certamen initur, quod nostri nunquam detrectarunt, illud interim diligenter cauentes, ne se ab agmine longius auellerent, ne hostes perrumperent. Quare ut quisque procurrerat, & impetum fecerat, statim ad suos ordines se recipiebat. Quam ad rem magno illis pedites adiumento erant, qui hostium non paucos sclopetarijs glandibus interficiebant & vulnerabant. Dum ita arctiore loco progredierentur, ut hostis multitudinem laxare non posset, sed pari numero pugnare cogeretur, nostri fere prælio superiores erant. Verum postquam in apertam planitiem ventum est, & hostium circumfusa multitudo nostros à postremo agmine & ab altero latere aperto adoriri cœpit, qui nocte superiore citra vicum processerant, ex insidijs alterum latus aggrediuntur: ita nostrorum acies vndique circundata tenebatur. Hostium copiarum alijs subinde accedentibus augebantur, Germani pedites iam conspici & appropinquare incipiebant: & præsens auxilium hostibus animum addebat, nostros paucitas & subsidij desperatio perterritos exanimabat. Ita enim vndique premebantur, ut neq; postquam in hostem irruissent, in aciem se recipere (quemadmodum initio fecerant)liceret, neq; quicquam semel auersus, proprium ordinem repetere posset. Ita nostri pedites (quorum factus extitit) se equitibus tandem perturbatis ordinibus permixtos reperiunt: ut victoria, quæ aliquandiu anceps & dubia pendebat, ad hostes inclinaret, nostros etiam animus, quo magis quàm viribus adhuc pugnaverant, deficere inciperet. A prima luce ad noonam fere horam pugnatum est, quo toto temporis spatio nostri non amplius duo passuum millia processerunt.

Montianus de
levis suis viribus
cum paucis ca
pitur.

I L L I C omnino pulsi & profligati sunt: ex peditibus ad centum viginti intereunt, octo ex equestri Montijani turma tum cataphracti tum sagittarii, quatuor ex Bosianis, reliqui magna ex parte faucij: ut ex toto equitatu tres ad summum cataphracti euaderent, reliquis vel interfectis vel captis. Ex hostibus præter saucios circiter centum equites

tes equi numero ducenti intereunt: verum multitudine virtus obruitur. Capiuntur Montianus & Bosius cum cæteris ducibus & aliquot illustri loco natis iuuenibus, qui illos, ut bello assuescerent, comitati fuerant. Inter reliquos Ludouicus Sillius cognomento Rupeguionius adolescens capitur, qui tam conspicuum fortitudinis & magnitudinis animi specimen edidit, ut & à nostris & ab hostibus vehementer commendaretur. Captiui Briniolas reducuntur, quo paulo post accedunt Germani pedites, qui cum Ferrando profecti fuerant.

Is quum primum illuc peruenit, omnes vici aditus custodijs collocatis firmat, reliquos ut se quieti darent, & vires reficerent dimittit. Ipse dum castra disponuntur, ad scribendum secedit, & Cæsari quæ acciderant perscribit. Hanc victoriæ famam sibi ingenti gloriæ ducere coepit, non secus atque si virtute non multitudine parta fuisset. Quamobrem huius rei famam quaquaversus literis scriptis disseminandam curat, omnia supra rei veritatem latius atque inflatius locupletans: ut ex literarum sententia non aliud legentibus occurreret, quam ut nostrorum primum agmen internecione deletum esse suspicarentur: alij etiam plus dimidiata victoria illi contigisse adderent. His artibus ad se eos alliciebant qui antea suspensi hærebant, incerti ad utrum se applicarent, suos confirmabat, & diuersarum partium homines metu afficiebat.

Hæc postquam Auenionem perlata sunt, ibi magnus omnium nostrorum incessit timor: qui etiam varijs hominum sermonibus in dies augebatur. Vnusquisque enim ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Mommorencius, qui antea id ipsum quod nuntiabatur, ne accideret metuerat, non parua difficultate angi coepit, dum de tanta offensione restituenda, quod sibi honori & patriæ saluti esset, laborat. Hac enim Briniolana clade hostes ferociore redditos, nostros verò terrore perculsos esse certò persuasum habebat. Nostrorum etiam paucitatem illis compertam esse satis sciebat: quam ob causam timendum sibi existimabat, ne hoc foelici conflictu elati audacius aliquid susciperent, & nostros prius adorirentur quam supplementum & auxilia accessissent. Ipse porro nolebat, remque nimij esse periculi iudicabat, antequam satis virium haberet, suos tam paucos in certamen ex æquo loco cum tanto numero militum veteranorum, qui tot bella gesserant, producere, præsertim quum ipse Cæsar adesset. Sin castra locare & munire cogitaret, ut illic hostis aduentum expectaret, non minus metuum videbatur, ne hostis antè adueniret quam castra vallo & fossa cincta, & viris bombardisque abundè munita essent: quam rem, si ita contingeret, quum impares hostibus essent, & sibi turpem & Regi damnosam fore videbat. Porro, si Auenione subsisteret, id verò erat obsidendum se oppido malè firmo præbere, quod etiam paruo spatio communire ut defendi posset, non erat facile. Reliquum erat ut Massiliam se conferret, quæ vna ciuitas totius oræ videbatur satis munita esse, ut exercitus Cæsariani obsidionem ferre posset.

Id verò nihil aliud erat quam expeditum & apertum iter hosti præbere, qui Massilia ponè relicta rectà nemine obsistente pergeret, atque ad vtram vellet Rhodani ripam loco munito consideret. His cogitationibus efficiebatur, ut dum vni malo remedium afferre cogitabat, inde aliud grauius nasceretur. Dum ita alternis curis & difficultatibus æstuat, hæc tandem vicit sententia, ut suos ex oppido educeret, castrisque clauderet, ut hosti victoria superbo audaciæ speciem præberet, velut illi occurrere non dubitaret, atque offensus uncula illa & primo detrimento suis non omnino spem & animum decessisse ostenderet. Præcipua occurrebat difficultas, quæ ratione castra communiret. Quanquam non dubitabat quin fossorum multitudo quos ad hanc rem adhiberet, militum diligentia, quos etiam in opus incumbere iuberet, denique ipsorum decum sedulitas, quos continenter imminere & prospicere ut ista celeriter fierent imperaret, temporis breuitatem satis compensarent. His causis adductus Auenionem festinare statuit, ut inde Regem de ijs quæ acciderant, per literas faceret certiore, simul quid spei haberet, & qua ratione acceptam illam cladem sarcire intenderet, per literas significaret: quæ omnia ex ipso euentu patuerunt. Cuius literæ antequam Regi redderentur, aliud quiddam longè tristius & acerbius de Delphino primogenito illi renuntiatur. Quod ego in præsens omitto, ut quæ inchoaui narrare, persequar, ad illa postea suo loco rediturus.

Clades Montianæ illata magnis Gallis timorem affert.

I 537.

Mommorencius
militis ani-
mos confirmat

MOMMORENCIUS vt Auenionem peruenit, concilio coacto capitaneis quod decreuerat communicat, vt milites sub pellibus haberet, quò illos ex terrore illo & iactura nuper ad Briniolas facta colligeret atq; confirmaret. Hoc hominis consilium quum omnibus probarètur, imperat vt suos quisque in planiciem educat, in pratum illud quod inter Auenionem & Druentiam flumen interest. Ibi quum coacti essent, vt quæ dicturus esset audirent, in media illorum corona rem vt habebat, exponit, sed oratione sic temperata vt nihil esset cur illi terrore afficerentur, quòd nostri infelicitèr pugnasent, ac Montianus & Bosius ab hostibus capti essent. Docet huiusmodi casibus (qui fere bellis grauissimis solent accidere) strenuos milites non modò non debere præterrerì, sed animum potius illis augeri & cupiditatem sarcindæ iacturæ immitteri, cum prudentia tamen, arte & iudicio, vt nouum discrimen nullum subeat. Fieri quidem non posse quin maximum ex eo nuntio dolorem percepisset, atque etiamnum in animo haberet, quòd ea res imprudentius & incautius, quum nulla fortasse subesset aggrediendi necessitas, administrata fuisset. Verum eo leuius tantam iacturam à se ferri, quòd nostri, licet virtus multitudini succubuisset, & omnibus quæ cogitari possunt, difficultatibus obfessi fuissent, nunquam tamen animo defecerant, nec quicquam quod viris fortibus & strenuè præliantibus indignum sit, admiserant. Quin potius tantam hanc victoriam hostibus vendidisse, vt ex eorum numero quos vel amiserant vel faucios reduxerant, satis proprio periculo didicissent, nec regnum Galliæ absque damno inuadi, nec quicquam illo inuadendo acquiri posse, quod non multis partibus maiori damno rependatur.

Q V Æ quum ita essent, id iam reliquum esse, vt quoniam tam insigne nostrorum virtutis specimen aduersus hostes editum esset, susciperetur & summa dexteritate atque industria perficeretur aliquid, quo talis clades vindicaretur, neque ignauæ quorundam voces audirentur, qui leues illos primarum velitationum casus ita arripiunt, vt malè de toto belli euentu inde ominari non dubitarent. Se quidem potius ita statuere, quum res maximæ perfici nunquam possint, quin vel initio, vel medio vel ipso demum exitu aliquid incidat aduersi, hac vna Briniolana iactura, quicquid sinistri casus fortuna nostris copijs parauerat, id omne expiatum & auerruncatum esse: imò id ipsum nobis tantæ utilitati & bono cessurum, vt eo nostri duces moniti deinceps cautiore & perspicaciores forent, milites quoq; alacriores ad virtutem & industriam ducum imperio & nutu exhibendam. Hanc concionem Mommorencius ea animi præsentia & vultus hilaritate habuit, vt omnium militum assensionem & acclamationem cum tanta vnus animorum alacritatis significatione excitaret, vt omnes lætissimum totius belli exitum tantum non in manibus & ob oculos habere viderentur.

Castrorum que
Mommorencius
munit si-
cut & forma.

H A C oratione habita Mommorencius locum castris ponendis, idoneum deligit, paulo supra eum locum qui aliquando ad eam rem captus fuerat, inter Rhodanum & Druentiam: quæ duo flumina hanc illi oportunitatem afferebant, vt altero comineatus & omnia quæ vsui erant in castra supportarentur, alterum propugnaculi vice hosti aduenienti obijciebatur. Flumen porro istud, quod Prouinciæ perfluit, & in Rhodanum labitur, alueo est & cursu valde incerto atque inconstanti, vt agrè ab ipsis incolis locorum peritissimis vado transiri possit, idque paucis admodum locis. Ac præter illam altitudinis inæqualitatem, sæpius & pluribus locis aquis auctum, tanta velocitate secum magna saxa rapit, vt duabus istis difficultatibus impediti tum homines tum equi vestigio fixo hædere vix possint.

H V I C tamen naturali fluminis difficultati noluit ita Mommorencius confidere, vt ex hac vna castrorum salutem & tutum situm pendere sineret: sed præterea quæcunque oppida & castella trans flumen sita defendi posse videbantur, ea impositis præfidijs diligenter firmat, vt hostibus procurrendi & pabulandi facultatem adimeret, impediretque ne ad illos quæ in castris nostris gerebantur perferrentur, neu facile atque suo arbitratu vadum explorare se posse sperarent, vt nemo illis se oppositurus esset. Dum quæ supra commemorauimus præscribit & imperat, castrorum etiam formam, spatium & ambitum describit. Circum illa fossam altissimam ducit, quatuor & viginti pedes latam, cuius ima pars ad summum labrum eam habebat rationem, vt triente ar-

Etior

etior esset. Aliam insuper fossam magna latitudine & altitudine facit, qua riuus fluebat, qui media fere castra perluebat. Eo omnis totius loci colluuius illabebatur, meatibus quibusdam & aquæductibus quos transuersos multis locis duci iusserat. Ita tabernacula loco sicco statuebantur, purgamenta efferebantur, castrorum denique locus mundissimus & saluberrimus seruabatur. Huius riuus & aliorum qui in eum influebant alueolis, regiones castrorum generatim militibus distinguit, ut suus cuique genti locus ad rixas & controuersias vitandas attribueretur: viarum quibus castra perambulanda essent, locum, spatium & longitudinem describit. Mediis fere castris tumultus erat terreus non valde grandis, collis cuiusdam instar, unde in omnes partes ubi milites tabernacula habebant, despectus erant. Ibi considerare & prætorium habere constituit: ubi duces omnes singulis diebus sibi, ut imperia exciperent, præsto esse iubet. Illinc quicquid undique gerebatur, despiciebat, neque vlla contentio aut tumultus oriri poterat, quin statim animaduerneret. Illinc quinam in opere faciendo strenui essent, & quinam cessarent, obseruabat, neque vnquam vel præscribere aliquid definebat, quod ad eam rem promouendam conducere.

QVOTIDIE ad solis ortum (nisi vel literarum vel nuntiorum aduentus horam interdum remoraretur) coram eo missa recitabatur. Hoc peracto circa tabernaculum aliquandiu spatiabatur, summa comitate duces excipiebat, qui ad eum, siquid fieri iuberet, ventitabant, ius dicens omnibus qui illud petebant, denique omnibus dicendi potestatem & audientiam facile præbens, quibus cum eo aliquid rei esse contigebat. Interim adducebantur equi, ac tunc ducibus aliisque illustribus viris comitatus, sermones de rebus gerendis & colloquia cum illis habens, vel castra siue foris siue intus circuibat, vel transuersa etiam obequitabat, opus ut gnauius perficeretur vrgens, prospiciens quoque nequid tumultus aut rixæ excitaretur, itinere faciendo alios subinde atque alios compellans. Illud enim certò statuebat, imperatoris cum milite colloquia & consuetudinem non multo minorem vim quam ipsam exercitationem habere, ut exercitus ex multis & variis gentibus conflatus morem gerere & iussa facere condiscat. Hac confecta deambulatione cibum sumebat, tribunos & centuriones inuitans, aliosque qui vel longo rerum usu peritiam & nomen sibi quæsiuerant, vel gradum quendam aut dignitatem tenebant, vel qui denique consilio valebant. Sumpto cibo, pro negotiis quæ occurrebant, concilium habebat: deinde idem quod antemeridianis horis faciebat, neque vigilandi aut negotia obeundi laborem vlllo pacto defugiebat. Ita dum quæ sibi quisque mandata fuerant diligenter & continenter administrat, castra quindecim diebus fossa foris aggere intus cincta sunt, lateralibus munimenta & castella locis opportunis constituuntur: vix ut multas vrbes reperire potuisset, in quibus minori periculo & metu magnum hostis exercitum expectare auderet: tempus tamen & ipse usus nouam in dies muniendi rationem adiciebat. His ita constitutis machinæ igniariæ collocantur, quibus hostis impetum faciens vel à fronte exciperetur, vel à lateribus peteretur, ut neque propius ad machinas admouendas accedere, neque ad irruptionem faciendam contendere non graui aliquo damno accepto illi liceret. Cæterum singulis interualla præscriperat, quibus vigilias ac custodias locarent, certà item loca quibus vel singulos vel vniuersos adesse & consistere oporteret, si quo fortè inopinato casu aut clamore excitato ad arma concurrendum esset. Quod tamen nunquam accidit, tanta ille diligentia omnibus rebus prospexerat. Ita non modò quàm magni & fortis animi esset docuit, qui tam exiguis copiis, quas initio habebat, hosti occurrere auderet, sed etiam prudentiam suam ac providentiam incomparabilem declarauit, satisque ostendit se & à Rege præclare de omnibus monitum discessisse, & mandatorum non immemorem se præstitisse, quicquid denique accideret, omnia quæ opus esset fieri, prouidendi & exequendi non ignarum esse. Ipse Rex Valentia non tantum gubernatoris cuiusdam instar qui ad clauum sedet, cuncta in puppi & prora præscribebat & administrabat, verum etiam præter supplementum quod Mommorencio in dies submittebat, ipsum oppidum communiebat, & tantas copias comparabat, ut siquid in castris etiam offensum fuisset, Cæsar eum obuium, & ad aliud certamen committendum paratum habebiturus fuisset.

In Mommorencio vera imperatoris effigies

1537.

Bellum eodem
tempore in Pi-
cardia.

D V M hæc in Prouincia & Gallia Narbonensi geruntur, Henricus comes Nassau-
uius & Adrianus Croæus comes Roxius, Cæsariano prætorio præfectus infesto exer-
citu Picardorum fines ingrediuntur, quacunque iter habent, omnia in agris & infir-
mioribus oppidis depopulantur. Iam Bibracte ad Somonam & aliquot oppidula vicina
ceperant, Sarriquerium tentarant, vt vel inopinato vel irruptione expugnarent: sed re-
pulsus inde fuerant, aliquot bombardis & hominibus non paucis, vt in re tam leuiter sus-
cepta, desideratis. Inde profecti, quum aliò se contendere simularent, paulum ab eo ab-
fuerunt, vt Guisiam ex itinere occuparent. Carolus dux Vindocinus, Picardiæ prorex
præfidiarios milites ex tota regione ad trecentorū cataphractorum numerum & pedi-
tum sex millia coegerat, quibus copiis non modò illos compulerat, vt milites flumen
rursus traduceret, sed vt cū iactura accepta paria faceret, illorū fines ingressus oppidula
aliquot, arces & vicos ceperat & diripuerat. Marollis (quod oppidum est malè cinctū &
apertum) hostium duo millia confederant: illuc exercitum parat ducere, vt eos oppri-
meret. Qua de re Nassauuius per exploratores certior factus, cuius exercitus auxilio-
rum accessione auctus fuerat, maturat, vt se cum eis coniungat. Hæc Vindocino causa
fuit quare rursus transmissio flumine suos reduceret, quos temere periculo obicere no-
lebat. Ibi Claudij Lotaringi ducis Guisij Campaniæ proregis aduentum expectat, vt cō-
iunctis viribus hosti resisterent: interim iubet vt ex totius oræ oppidis, quæ defendi ne-
quirent, bona & opes efferrentur. Inter cætera deferri Guisiam iubet, arcem autem præ-
sidio firmari, ne oppidum hostis occuparet.

Guisia à comi-
te Nassauio
capitur.

- N A S S A V V I O exploratores nuntiant, quanta diligentia ex oppido commea-
tus, armenta & opes tollerentur, qui autem arci defendendæ relictis fuerant, eos in ex-
hauriendo oppido & munimentis murorum diruendis tam attentè occupari, ne ho-
stibus ista vsui essent, vt interim negligentius ipsos aditus obseruarent. Quo nuntio ac-
cepto maturare statuit, vt eos imparatos & perturbatos opprimeret. Id quod etiam ac-
cidit: neque tam maturè milites in arcem confugere potuerunt, quin ex eorum nouis-
simis non pauci tardiores ab hostibus caderentur. Reliquos qui fuga se in arcem re-
ceperunt, missio tubicinis deditioem facere iubet. Centurio cum nonnullis militibus,
quos honoris & famæ aliquod adhuc studium tenebat, arcem defendendam esse cen-
sebant: maiori parti aliud videbatur. Quinetiam ex illis nonnulli extiterunt tam demis-
so & ignauo animo, vt ex muri pinnis in fossas se præcipites darent, quòd mallent vi-
tam cum probro & dedecore perpetuo paululum producere, quàm salutis & mortis
discrimen ad quærendam famam adire. Itaque alij se hostium voluntati dedunt: qua ex
re non leuem ignominia maculam sibi contraxerunt. Quorum in ea deditioe minor
fuit culpa, in eos postea ita animaduersum est, vt qui nobili familia nati erant, omnibus
patriciorum & ingenuorum priuilegiis atque insignibus abdicarentur. Quæ infamiae
nota ad eorum quoque posteros transmissa est, vt tributis & vectigalibus pendendis ple-
beiorum more obnoxij essent.

Glades vtrin-
que acceptæ
Regi nuntian-
tur.

R E X Valentia eodem die de Montiani & Bosij infelici pugna & turpi Gui-
siæ deditioe nuntium accipit. Quæ omnia in aliam atque aliam partem ab aulicis ac-
cipiebantur, vt cuique scilicet de his iudicare & sentire libebat. Aliis hæc incommoda
leuia videbantur, præut superiores illæ iacturæ fuerant, ex quibus tamen Gallia emer-
ferat. Alij quanquam hoc damnum non magnum ducebant, nihilo tamen secius ex his
veluti præludiis de tota re iudicium faciebant. Non deerant, qui non tam ipsam iactu-
ram æstimabant, quanti referre arbitrabantur quorsum ista Cæsar raperet, qui ista om-
nia, vt suæ gloriæ seruiret, supra rei veritatē prædicanda curabat. Rex se istis nuntiis non
magnopere cōmoueri præ se ferebat: sed quū omnia inter se cōferret, ac cogitatione re-
uolueret, simul quæ his malis remedia afferri possent prospiceret, alia lōgè grauior cala-
mitas & iactura ad aulam perfertur: nūtiatur enim mortuum esse Franciscum Delphi-
num ipsius primogenitum. Qui quum à patre sic educatus esset, vt incredibilem de se
expectationem omnibus concitasset, fore, vt eximius quidam ac clarissimus princeps
euaderet, Turnone ægrotans restiterat, quum patrem Valentiam nauigantem comi-
taretur. Illic quarto postquam decubuerat die mortem obiit: neque abest suspicio, imò
valde verisimilis subest opinio, eum veneno sublatum fuisse. Non modica in delibe-
rando

Delphini ve-
neno sublato
mors.

rando occurrebat difficultas, quum quæreretur genus, exordium & ratio instituendæ orationis, qua res tam dura, tam acerba & luctuosa patri significaretur. Sed tamen & prorsus significari necesse erat, nec diutius, ut omnes cuperent, celari poterat: verum ut reperiretur qui negotium hoc suscipere vellet, id verò omnium longè difficilimum videbatur. Hoc quidem omnes statuebant, singulari quadam dicendi arte utendum ei fore, qui luctum & mœrorem, quo paternus animus statim ex eo nuntio corripere, lenire studeret: at consolator idoneus nemo extabat, quod consolatione omnes potius egerent. Tantam enim vniuersi simul & sigillatim omnes dolorem & acerbiteriam perceperant, ut nemo ex omnibus esset qui lacrymas contineret, ita omnes vno animo & voce non secus hanc mortem lugebant, ac si ex suis liberis fuisset. Hæc tantum illi tum humilium tum clarorum hominum omnium studium ab initio conciliauerat, locus vnde natus erat, spes regno succedendi, ætas & similitudo qua patrem exprimebat. Sed sua hoc virtute exiguo tempore assequutus fuerat, ut summi illius amoris quo eum omnes prosequerentur, minima pars his rebus relinqueretur. Nihil enim vnquam consulto prætermiserat, quod in eum cadere posset, qui futurus expectabatur totius orbis maximus & excellentissimus princeps. Itaque conditio infelix & dura præbebatur, ut patri nuntianda esset filij mors, cuius tanta erat expectatio, mortisque genus tam indignum, ut nullus pater reperiri posset, nedum Rex, qui non extremo animi & ingenij mœrore atque tristitia afficeretur.

Q V V M adeo in deligendo viro ambigeretur, qui tam funestum & luctuosum nuntium perferre auderet, nemo alius idoneus occurrebat quam Ioannes cardinalis Lotaringus, cuius intima consuetudine Rex utebatur. At verò quum primum pedem cubiculo intulit, verba eum & vox defecerunt, neque vultum vnquam ad constantiam fingere sic potuit, quin Rex primo intuitu ex ipsa facie aliquid infaustum & calamitosum accidisse suspicaretur. Itaque quasi animus illi hoc infortunium præfagiret, statim rogat ecquid filius valeret. Cardinalis linguam palato hædere sentit, & vir alioqui egregiè disertus & facundus, murmure potius obscuro quam voce orationem enuntiat, balbutiensque duntaxat ægrè effatur, grauius quam antea ægrotare illum quidem, sed valetudinem tamen à Deo sperandam esse. Tum Rex, Teneo, inquit, quid velis: non audes primo statim ingressu eius mortem indicare, sed tantum proximum esse morti nuntiare cogitas. Ad ista cardinalis ita respondet, ut nutu magis quam oratione diem obiisse fateretur. Ibi tum nihil quam lacrymas videres, tum plangore & lamentatione omnes qui aderant compleri audires. Rex edito clarissimo gemitu, ut ex aliis cubiculis exaudiretur, solus & tacitus ad fenestram se confert, animum luctu faucium gerens, quem tamen supra quam vires humanæ ferrent, reprimere studebat, vsque dum ipse tandem virtutis & naturæ conflictus alium illi gemitum vi expressit. Tum capite aperto, oculis, manibus & mente in cælum sublatis, Non me latet, inquit, summe Pater, æquum esse, ut patienti animo quæ à te profisciscuntur, accipiam omnia. Sed vnde optem aut sperem, nisi abs te vno, hanc mihi constantiam & animi firmitudinem dari? Iam me dominatu imminuendo attriuiisti, accessit incomparabilis ex filij morte iactura. Quid iam superest, nisi ut me prorsus deleas? Quod si ita quoque facere decreuisti, hoc saltem me doce, ut voluntatem tuam hanc esse sciam, ne aduersari animum meum subeat. In hac me patientia confirma, qui vnus id præstare vales, natura insitam humanæ menti imbecillitatem iuuans atque sustentans.

HÆC fuit precum illius summa, quam tam pia & Christiana clausula finiit. Verum qui mihi hæc narrabant, qui simul etiam tantæ paterni animi cōstantiā admirabantur & suspiciebant, reliqua præ lacrymis obortis & gemitu narrare non poterant: quæ mihi quoque causa est cur in his narrandis longior non sim futurus. Hoc tantum, antequam ad alia transeo, addam, Cæsarem ipsum, cui propter Delphini famam vnâ cum ætate crescentem ipse pater erat formidolosior, (quanquam nonnulli ex illius intimis huius mortis suspitione non vacant) continere tamen se perlato nuntio non potuit, quin de hominis ingenio ac moribus præclare & honorificè loqueretur. De quo sanè id sperare & statuere debemus, quum iuuenis iis præditus esset virtutibus, ut in plena viri ætate perfectæ virtutis speciem non effigiem solum quandam vocarem, quod in

Cardinalis Lotaringus Regi filium mortuum esse nuntiat.

Regis pia ac brevis ad Deum oratio

1537.

eo præstantioris virtutis initium erat, quum in florentissimi regni expectarione esset, quum tali educatione creuisset, vt illius expectatio iam regni amplitudinem superaret, cum à Deo ad maius & felicius regnum vocatum esse quam istud est, cuius incolæ ingens hominis desiderium tenet & in perpetuum porro tenebit. Quin illud quoque persuasum habeo, non ea ratione & mortis genere ad beatorum sedes illum esse euocatum, quin Deus pro suæ iustitiæ seueritate, meriti supplicij exemplum in eos pararit, qui huius adeo nefarij ac detestandi sceleris autores fuerunt, ad cuius indignitatem exprimendam nulla humani ingenij facultate nomen idoneum reperiri potest.

*Regis excelsus
in maximis ca-
lamitatibus
animus.*

N V N C ad Regem redeo: qui statim atque de bello Picardico certior factus est, quum in Prouinciæ finibus sibi rem cum tam potenti & insperato hoste esse videret, magna se & multiplici difficultate premi videbat, (tamen pro sua prudentia dissimulabat) quemadmodum eodem tēpore tot locis bellum absque externo auxilio sustineret. Vbi tamen ad cæteras molestias mœstissimum hunc nuntium cumuli instar accepisset, cui quiuis alius succumbere potuisset, is ipso temporis articulo quo cæteri omnes de reperiendo orationis genere idoneo laborabant, quo animum ægrum consolarentur, illis vultum, gestum & orationem talem præbuit, vnde ipsi consolationem peterent. Postquam enim in summis illis difficultatibus omnem in Deo spem fixisset atque locasset, vt nihil aliunde spei & auxiliij expectaret, nullum postea perturbati animi signum dedit: verum vbi alij consternato animo obstupescerent, ipse omnes animi vires eò contulit, vt rebus suis prospiceret. Eo ipso die vesperi concilium conuocat, vt de illis ageret: concilio dimisso literas & nuntios ad proreges & prouinciarum atque ciuitatum prætores dimittit, denique iis omnibus mādāta dat, qui rerum administrationem de quibus tum agebatur, aliquam habebant.

*Regis ad Hen-
ricum filium
oratio.*

P O S T E R O die Henricum secundum filium, qui paulo antè dux Aurelius, postea Delphinus Viennensis & Britoniæ dux fuit, accersitum cum paucis in cubiculum deducit, eumque breui hac duntaxat oratione alloquitur. Mi Henrice, inquit, tu fratre charissimo, ego filio primogenito orbatus sum. Cuius in morte quæ res mihi luctum & desiderium auget, eadem ipsa mihi solatium & leuationem affert, recordatio nimirum & satisfactio illius studij & summæ voluntatis quam ab omnibus tum summis tum infimis huius regni sibi conciliauerat. Hunc ita imitari studeto, vt tandem superes, tēque ita virtutibus ornatum præbeto, vt qui illius desiderio conficiuntur, id in te recuperent, quo desiderium hoc sedare & tandem deponere possint. Tu velim ad hoc vnum omnes ingenij vires conferas, omnem industriam, operam & studium colles. Deus quidem tibi conanti & pro virili adnitenti minimè deerit. Hac oratione pater filium cohortatus est, quæ ilico lacrymis & suspirijs excipitur, vel (vt verius dicam) interrumpitur, quæ eorum qui aderant imo corde ob alterius dulcem & iucundam memoriam, alterius gratam præsentiam, patris denique & domini amborum communis admirabilem virtutem & constantiam exprimebantur. Quæ omnia me ipsum quoque mouent & cogunt, vt quæ in eam sententiam dici possunt, reliqua in alium locum reiciam, ne simul & mihi in scribendo & lectori in reminiscendo nimia huius rei commemoratione molestus sim: à quo tamen animum auocare nequeo, vt lacrymarum cursum aliquando sistam, quas mihi demortui memoria subinde excutit. Deum Opt. Max. oro vt Christo omnium iudice, supremo olim die clemētissimo vtatur, superstitibus patri & fratribus diurnam & felicem vitam exopto: quæ omnia ad ipsius gloriam, salutem & amplitudinem ipsorum regni & ciuium vtilitatem conducant. Nunc ad concilium redeamus, quod superiori die vesperi habitum est.

*Rex madata
quoque uersus
dimittit.*

R E X eo tempore ad mandata quoque uersum dimittenda animum cepit appellere. In Picardiam ad Vindocinum & Guisium literas mittit: his imperat, vt Germanos pedites primo quoque tempore, quemadmodum constitutum fuerat, conscribendos curaret. Comiti Rangoni, Caguino & cæteris Italis ducibus iubet, vt fieri posset celerim exercitum quem ipse iusserat, compararent: hostem ita in Italia vexarent & negotium illi facefferent, vt ingentes illas vires quas in Gallia habebat, illuc conuerrere cogeretur. Mommorēcio, vt quemadmodum cœperat, dare operam pergeret, vt quò hostis cōtenderet, vbi moraretur, quid cogitaret ac deliberaret cognoscere posset: ipse quæ faci-

facienda suscepisset, pro locorum & temporum ratione vel acceleraret vel differret. Ad Heluetios etiam viros regionum & itinerum gnaros mittit, à quibus brevissima via in Prouinciam adducerentur. Duo hæc proxima capita postremo loco recensbo. Nunc de Rangone narrationem instituam, & quæ apud Pedemontanos post Fofiani deditionem ad hoc tempus gesta sunt, postea ad Picardica & duces Vindocinum ac Guisium veniemus. Superiore cōmentario demonstrauius quemadmodū Rex quum cardinalem Lotaringum legatum de pace ad Cæsarem mitteret, Rangonem & Caguinum Gonzagam ab exercitu colligendo, quem conscribi in Italia curauerat, desistere, (nequod paci conciliandæ impedimentum afferretur) atque ob eam controuersiam quæ illorum causa inciderat, quicquid iam copiarum coactum fuerat dimitti, domumque reuerti iussisset. Postea desperata prorsus pace, quum perpetuus esset imò indies maior fieret bellici apparatus rumor quem Cæsar instituebat, quo in Galliam impressionem faceret, eo ipso Rex quo antea nuntio vsus fuerat, Rangoni principis legati auctoritatem desert. Is tribunos & centuriones superioris delectus, Cæsarem etiam Fregozam fororium monet, vt suos denuo quisque colligat, & Mirandulam ducat. Res quindecim dierum spatio perficitur, licet non mediocris initio difficultas occurreret, propterea quòd in altera fluminis ripa, è regione Mirandulæ Tamisius Germanos equites circiter octingentos, peditum sex millia habebat, quibus delectum haberi impediret. Verum his difficultatibus prudentia & solertia ducum militumque labore atque industria occursum est.

Rex exercitū
in Italia colligi iubet.

Ipsæ comes Rango princeps legatus & Caguinus bina peditum millia, totidem Cæsar Fregoza cum ducentis equitibus ferentarijs cogit: Palvesinus Viscontius Mediolanensis, Petrus Strossius Florentinus, Baltasarius cognomento Eques Assalius Ferrariensis millenos: Beringerius Caldorius Neapolitanus, comes Montensis, Risius, & Ioannes Taurinus Florentinus quingētenos: Aueroldus Brixianus quadringentos, totidem Bandinus Thuscus cū ducentis equitibus ferentarijs. Totidem numero equites habuit Taxius. Is tametsi genere Gallus erat atq; adeo è Regia cohorte, tamē quū in Italia esset, quò iam pridē missus fuerat, vt Galiorum comitem Mirandulanum in Regis fidem acciperet, turmam suam ex Italis equitibus confecit. Collecta hac manu, Rango omnibus iubet pararent se, vt vicesimo Augusti die proficiscerentur.

Interea Annobaldus & Burius, qui Taurinorum oppidum tenebant, nihil neque noctu neque interdiu reliqui faciebant, quod ad sedulos duces & rei bellicæ vsu præstantes pertineret. Nam & diligenter cauebant, nequam facultatem aut rationem vel hostibus vel ciuibus ipsis nuper regno Gallico adiunctis darent, vt res nouas molirentur: & quum id sibi non satis esse ducerent, vt excubitores collocarent, crebroque explorarent ac commutarent, paratissimi omnibus temporum articulis imminabant, vt si qua ab hoste, audacius per incogitantiam appropinquante, erumpendi & molestiam illi faciendi oportunitas daretur, neque temerè periculo se nequaquam obijcerent, ea prudenter vterentur: seque tutò recipiebant, re tam prudenter feliciterque administrata, vt sapius & homines bello captos armentique & gregis prædam secum agerent. Fabricius Maramus Ciriam (quod oppidum satis firmum passuum circiter septem millia abest) quicquid ex omnis generis commeatu ex vicinis agris cogere potuerat, conuehendum curauerat, quo exercitum Cæsarianum iuuaret, trecentorum hominum præsidio imposito. Hi quum non admodum diligenti custodia sibi opus esse, Gallos potius in defendendo oppido satis occupari existimarent, vt nihil foris tentandum sibi putarent, quasi nulli tota regione hostes essent, sic securi Ciria se gerebant. Annobaldus hac de re per exploratores certior factus, Essæum cum septuaginta fere equitibus, Canium & Alchium cum quingentis peditibus illuc mittit. Hi vigilum stationibus iam collocatis profecti, à nemine conspecti ad imam muri partem perueniunt. Ad motis scalis prius in summum vallum euadunt, vigilesque submouent ac profligant, quàm cæteris qui in lectis iacebant, vestes & arma induendi, & ad eum locum vbi pugnabatur concurrendi otium daretur. Ita oppidum occupant, & qui vim parant, omnes eos gladijs conficiunt. Equos & iumenta commeatu ac præda onerant, quicquid pecoris repererant præ se agunt: ita incolumes nemine obuio Taurinos se recipiunt. Paucis

Galli Taurinis
obsessi in hostes
multa feliciter
suscipiunt.

1537. post diebus oppida capiunt Riuollas, Auellianum & Santambrosium: quanuis Auelliani amplius ducentorum militum non poenitendum praesidium esset.

LEVICULA ista quum ex sententia gererentur, maiora etiam audendi & suscipiendi cupiditatem illis iniecerunt: itaque Annobaldi animum subit Fossanum inopinato occupare. Verum quum ista cogitaret, & ipse temporis vestigio quum viros ad rem administrandam deligeret, Marcus Antonius Cusanus per exploratores fit certior, Sauiliani sedecim machinas tum grandiores tum mediocres a Caesare relictas esse, puluerem, sphaeras, rudentes totamque illam supellectilem, cum non exigua armaturae copia tum leuioris tum pedestris: qui porro praesidio collocati fuerant, eos securè vicinos vicos absque ullo metu aut cura populabundos & palantes peragrarè: itaque illos facili negotio opprimi, oppidum & quae illic seruabantur omnia, occupari posse. Haec omnia quum Annobaldo & Burio nuntianda curasset, remque sibi administrandam concedi postulasset, annuntiat ut ijs duobus peditum millibus quibus praerat, aggredereetur. Comitem illi & socium addunt Cameracum Annobaldi legatum, cum lectis ex ipsius turma circiter sexaginta equitibus. Quum progredi coepissent, audiunt aliquot ex hostibus cum ingenti praeda se in castellum non procul ab eo loco ubi constiterant, nuper recepisse. Quamobrem conuerso in eam partem itinere, castellum vi expugnant, licet summa contentione & virtute defenderetur: ibi Benefstius ex Prouennia gente vnà cum fratre capitur. Dum locum maiori fortè praedae cupiditate quam prudentia diripiunt (multorum enim ea est opinio, Sauiliano potituros fuisse, si quidem nusquam com morati rectè illuc perrexissent) hostib. quid facere in animo haberent enuntiat. Quam illi re intellecta, quam possunt maximam hominum multitudinem Sauilianum mittunt, dum illi maioribus copijs subsequerentur. Qui primi huc perueniunt, pontes attolunt, portas repagulis obiectis obstruunt, suos circum moenia disponunt, munimentis, quacunque latera porrecta patebant, sclopos vncinatos, sacretos, falconnellos, & leuiiores machinas collocant: se denique ad primam impressionem sustinendam, si opus esset, parant. Quod eo audacius & securius faciunt, quod auxilium sibi statim submissum iri satis sciebant.

*Taurinenses
Caesarianos ad
Sauilianum pra
lio superant.*

NOSTRUM ad suburbia quum venissent, suumque consilium patefactum & oppidum defensoribus communitum esse perspexissent, id saltem curarunt, ut hosti quam maximum damnum in suburbio inferrent. Duas grandes cannas, quas illic reperiunt, a seijs & malleis perfringunt & comminuunt, nisi in caminum denuo coniectae nulli iam vsui esse possent: armaturam Caesarianam inter se vniuersam partiuntur, reliqua suo arbitratu diripiunt. Protinus adsunt ex equitibus nonnulli, quos procurrere duces iusserant, siquid fortè eminus conspicerent, qui aduentare Scalengium nuntiant cum duobus ferè hominum millibus (quantum quidem coniectura assequi poterant) & totidem regionis ipsius incolis, quos passim ex vicis coegerant. Itaque quum sibi necessarium ad pugnam veniendum esse intelligerent, omnem euadendi spem in virtute collocant, suos summa celeritate collectos & confertissimo agmine instructos in agrum educunt, equites vtrinque ad latera disponunt. Rebus ita constitutis, nullo interiecto spatio statim hostes obuios petunt, quorum non parum impeditos ordines offendunt, ut qui mirum in modum festinarant, quod nostros imparatos & toto suburbio dissipatos, dum praedae congerendae incumberent, se oppressuros sperauerant. Hostes primum hunc impetum maiori audacia quam animi firmitate sustinent: statim pedem refferre, & in cuneum illum qui ex incolis temerè collectis constabat, se recipere coeperunt. Vnde tanta perturbatio consequuta est, ut ad iustam profligationem nihil superesset quam ut auersi fugam caperent. Hanc illorum trepidationem conspicati nostri equites, dum in dubio sunt num pugnare an fugere mallent, tam acriter eos adoriuntur, ut terga vertere compellerent. Fugientibus instant pedites, eosque ita perturbatos agunt, ut plus caedis quam pugnae deinceps fieret.

SCALENGIVS ubi tantam suorum stragem conspicit, neque iam imperia exaudiri aut cohortando quicquam profici videt, quos ex equitibus maximè expeditos habebat, properè ad Ioannem Iacobum Medicem marchionem Marinianum mittit, qui illum quanto in discrimine versaretur, doceant. Is duo Germanorum peditum milia

lia secum adducebat: qui si statim accessissent, ut nostri iam defatigati tot numero homines integros & recentes in prælio sustinere cogerentur, dubium non est quin ad internecionem deleti fuissent. Cusanus & Cameracus conspecto procul puluere quem adueniētes Germani excitabant, receptui canere, & suos, qui hostes insequabantur, redire iubent. Hi tamen amplius trecentos interficiunt, multo plures vulnerant, septem signa militaria, quum nouem toto numero essent, auferunt: reliqua duo illorum equites fugientes ex signiferorum manibus, ne à nostris itidem arriperentur, extorquent. Nostrorum duces quum puluerem augeri subinde, & appropinquare animaduertent, atque adeò vererentur ne milites, qui & corporibus itinere faciendo & brachijs cædendo fessi erant, ad eorum qui recentes subsidio veniebant, imperum sustinendum impares essent, suos colligunt, & reditum alio itinere quàm quo venerant, parant: Annobaldum misso quodam expedito equite, quo itinere reuerti cogitarent, certiore faciunt. Quod sanè consilium felicissimè illis cecidit, ut exitus ipse comprobauit. Quum enim prædam atque impedimenta quæ præmiserant (quibus etiam sclopetariorum cohortem præsidio præfecerant) subsequerentur, pedetentim incedentes, ne scilicet hostes eos festinando assequuti defatigatione potius quàm virtute delerent, instant illis hostium præcursores, qui eos adoriendo ac per vices subinde se recipiendo, remorari eos & velitando occupare studebant, dum ipsa acies adesset.

Hoc hostium consilium quum nostrorum duces satis intelligerent, id potius agebant ut progrediendo suos è præsentis discrimine eriperent, quàm ut irruentes hostes longius submouerent. Quòd si nonnunquam adeo premebantur, ut aduersos in hostem vadere necesse esset, hoc tanta industria & virtute faciebant, ut hostis damni semper aliquid acciperet: ipsi statim peditum agmen assequuti, festinare eos monebant. Accidit tamen ut Cusanus glandem sclopeto emissam capite acciperet, quo vulnere impeditus non ita potuit rem administrare ut adhuc fecerat. Hostium numerus sensim augetur, alijs atque alijs subinde accedentibus: ut nostris exitum adesse appareret, nisi auxilium ab Annobaldo submissum in tempore accessisset. Sed adeo commodè & tempestiuè adfuit, ut eo loci & temporis vestigio quo hostes explicatis cornibus nostros vndique circumuenire instituebant, equites ab Annobaldo submissi promiscuè in illorum pedites sparsos incidunt, agitant, concidunt, fugant, denique ordines reperere cogunt, nostrisq; equitibus sui recipiendi spaciū & facultatem dant, qui alioqui lassitudine dimidia ex parte iam erant profligati. Equites ipsi numero circiter ducenti erant, quos ducebat Alacrius, vir strenuus, tantaq; ad suscipiendum alacritate ac prudentia quanta alius quisquā tum temporis: eum pedites mille ducenti subsequebantur. Quo effectum est ut nostri paucis admodum suorum desideratis, cum præda & impedimētis Taurinos se incolumes receperint. Cusanus tamen tum itinere defatigatus, tum vulnere debilitatus, Pinierolis resistere cogitur: ibi paucis post diebus, clarā sui nominis famam & viuis magnum sui desiderium mortuus reliquit.

Dum hæc apud Pedemontanos geruntur, comes Nassauuius postquam Guisiam ceteraque vndique infirma oppida diripuisset, omnia flamma & ferro vastans, homines, pecora & omnis generis bona agens & ferens, exercitum rectā Sanquintinum versus ducebat. Quare nuntiata mareschallus Marcanus, qui Laudunum munire inceperat, illinc statim proficiscitur, ut Sanquintinum petat. Tanta eius rei cupiditate incendebatur, ut in obsessa vrbe cum imperio esse posset, quò demonstraret quanto animo, cura, industria, virtute & diligentia obsidionem perferret, oppugnantis hostis aggressionem sustineret, & rationem reperiret qua obsessum oppidum fortiter tueretur. Dum iter facit, à suorum nonnullis præcursoribus fit certior hostem relicto Sanquintino, quòd oppidum illud egregiè munitum esse audiisset, iter statim Peronam versus instituisse. Hoc enim oppidum etsi natura loci munitum erat, tamen opere & arte nondum fatis firmum esse, multo minus etiam defensorum multitudine teneri, qui aduersus tantas copias stare possent, intellexerat. Quamobrem ipse quoque mareschallus mutato consilio iter eodē conuertit. Diemensis Augusti decimo hostium exercitus exiguo quodam vico aut potius villa nomine Catella proficiscitur. Aplincurium castrum ex itinere facta deditione capit: quod quum ob infirmitatem defendi nequireret, desertū fue-

1537.

rat. Postero die Somonam flumen paulo supra illud castrum transit, totamque regionem populabundus vastat & incendit, dum proximè Peronam accessit. Eodem die Sercutus illuc ingressus erat cum mille peditibus, quorum propriam præfecturam habebat ex legione Picardica, cui alioqui princeps præerat. Quamquam autem illi Hamo, unde de media nocte à Vindocino missus fuerat, profecto, viculis & villis iter faciendum fuerat, incendio ab hostibus facto adhuc fumantibus, adeo tamen peritis ducibus usus fuerat, tantaque diligentia sibi cauerat, ut nullo accepto damno omnia loca peruaderet.

POSTRIDIE eius diei mareschallus ingreditur, cum centum grauis armaturæ equitibus: cui etiam caligo fumi ex vicis ab hoste incensis profuit, ne iter faciens conspicuus esset. Nassauuius vesperi Peronam circumequitans explorat, tandem castra ponit non procul à cœnobio Montis Sanquintini, animo admodum ægrè ferens quòd oppidum non ex improviso defensoribus nondum ingressis occupasset. Quæ res quanto illi dolori erat, tantam inde voluptatem Vindocinus & Guisus ceperunt, quum mareschallum & Sercutum saluos illuc venisse audierunt. Sperabant enim omnino fore ut nouæ cohortes quas tota Picardia & Campania conscribi iubebant, cum peditatu Germanico (quem duce Nicolao Rustico cognomento Bossulo expectabant) satis maturè paratæ ad tollendam obsidionem adessent. Ac Belgicarum quidem rerum is erat tum temporis status.

Heluetiorum
plementum in
castra regiæ
mit.

QVOD ad Heluetios attinet, præter octo eorum millia quos Ludouicus Angueranus Boscorigaldus conscripserat, (qui maxima ex parte iam in castra venerant, reliqui itinere longiore quidem & remoto, sed tutiore multo propter obfessos & impeditos transitus, quàm si rectà progredierentur, in dies accedebant) alios etiam pari fere numero Stephanus Aquius Bellouacus & Gulielmus Yzernæus (ex quibus alter è Regia nobilium cohorte, alter Regis etiam cubicularius erat) conscripserant. His quoniam varijs itineribus ad locum quendam constitutum conueniebant (ut quique sigillatim se è patria infcio aut certè conniunte reipublicæ magistratu, furtim subducebant) itineris duces & commeatus præfecti attribuebantur, qui eos per loca certa, quibus forum vinarium institutum erat, quæ scilicet breuissimum erat iter Valentiam, deducebant. Quò quum aduenirent, iussu Regis excipiebantur, qui etiam ducibus singulis torques aureos, qui centenos coronatos pendebant, donat, & ad Mommorencium proregem dimittit. Is certam castrorum regionem illis describit, ubi eorum suæ gentis hominibus confiderent. Vniuersos etiam qui nullo iussu extra castra, casas & tabernacula constituerant, intra munitiones se recipere iubet. Quod dum facit, atque in tanto exercitu disciplinæ militaris seueritatem æquitatè temperatam, ut facultas data ferebat, adhibet, hoc intra breue tempus consequutus est, ut quauis exercitum haberet ex viris non variarum modò gentium, sed etiam sectarum & opinionum diuersarum conflatum, ea tamen ratio & ordo inter eos seruaretur, ut qui ad castra accedebant, potius ciuitatis bene constitutæ quàm exercitus ex tot & tam varijs gentibus comparati speciem conspiciere viderentur.

Cæsar rei susce-
pta difficulta-
tem talem ag-
nosceat.

CÆSAR initio quum expeditionem in Galliam susciperet, has secum rationes deputabat: Regē nullos ex Germania pedites accepturum esse, & Taurinenses obsidionem minimè toleraturos. Nam Belgium iam à suis occupatum esse atque à se possideri persuasum habebat. Verum paulo postquam Prouinciā ingressus esset, ac per nuntios aliquot subinde Germanicas cohortes ad Regem accedere certior fieret, Heluetios etiam plures quàm petierat venire: collectam iam in Italia manum & ad iter paratam esse, bellum in Belgarum finibus opinione diuturnius & difficilius fore, suos in Oceano ferre iacturam facere, nostras in mari Mediterraneo triremes libera nauigatione uti: tum verò se conata perficere & quem sperauerat exitum, obtinere absque externis auxilijs non posse intellexit. His causis adductus omni ratione efficere statuit, ut papam & fœderis Italici socios ad se pelliceret, qui belli impensas & curam vnà secum ferre non recusarent. Ad hanc rem perficiendam Ascanium Columnam cum mandatis & fiduciarijs litteris ad papam totiusque Italiæ principes ac dynastas mittit. Testificatur in primis non quæ vera esse, sed quæ suis rationibus conducere intelligebat, quum bello Galliam inua-

inuadere dereuisset, id se nullius priuatæ contentionis causa fecisse, sed quod publico totius Italiæ bono ac quieti consulere cuperet, ut insatiabilem Regis cupiditatem inde auocaret, qui bello continenter illis molestus esse pergebat. Hoc ne ipsos quidem fugere, imò apertè se eos testes appellare non dubitare, à se nullam fuisse rationem prætermittam, quò id à Rege obtineret, ut quicquid erat controuersiarum, vel iure expellendo vel pactione ex æquo & bono potius dirimeretur, quàm ut vi & armis decerneretur, ut ne hanc quidem tum conditionem recusaret, quin ducatum Mediolanensem Angolismensi minimo natu è Regijs liberis concederet: quem tamen non solum Cæsarei principatus nomine, sed etiam priuato iure tenebat, primùm iure ipso belli, armis nempe quæsitum, deinde quòd Franciscus Sfortia verus & germanus dominus iure cessisset: hanc porro causam verissimam & planissimam esse. Quam etiam pacis in Republica Christiana redimendæ atque constituendæ rationem siue conditionem ne nunc quidem à se repudiari, ut Mediolanum suis manibus auelli, remque planè constitui ex omnium Italiæ principum consilio ac sententia patiatur, nedum ut priuatum commodum publicæ saluti anteponeret.

*Cæsar extota
Italia auxiliū
petit.*

HAS tamen conditiones quas & ferre & accipere, pro eo ac pacis singulari studio tenebatur, paratus erat, Regem intolerabili arrogantiā & animo obfirmato recusasse, nihil quantumuis æquum concessisse, bellum iniustum, sæuum atque anceps, quàm honestam, vtilem & certam pacem maluisse, & quidem vsque eo, ut iam nouum in Italia exercitum conscribi iubeat. Hoc verò satis perspicuè declarari, quanto magis Italiæ quietem turbare concupisceret, quàm regno ipsi suo defendendo consulere, in quo grauissimi belli molem sustinere cogeretur. Siqua tamen ratione occurri posset ne Rex quas in Italiavires collegerat, simul coniungeret, sibi quidem minimè dubium esse quin tam insignem & claram de Gallia victoriam consequuturus esset, ut Italia in perpetuam quietem & otium vindicaretur, quum nemo esset, præter vnum Galliæ Regem, à quo turbæ illi inferrentur.

HIS causis Cæsar allatis, mandatorum hanc adhibebat clausulam, quum ipse supremus eorum princeps & Cæsar, varijs locis, eodem tempore, terra & mari quatuor grauissimos & potentissimos exercitus haberet, id adeo magis quòd communis eorum quietis quam priuatæ vllius offensæ rationem haberet, Italiæque prospectum cuperet, ne in alienum dominatū incidere, eorum profecto partes esse, ut sibi ipsorum causa laboranti opem atque auxiliū ferrent, aut verius ut communi animo & impensis salutem Italiæ defendendam ac tuendam susceperent. Cui si in tanto periculo nunc deessent, qua tandem in re quantum erga illam officij sustineant, demonstraturi essent, quæ feliciter illos in pulcherrima & amœnissima totius orbis regione procreauit, aluit, educauit? Ecqua tandem in re ipsorum opera egere posset, si nunc non in libertate propugnanda ac tuenda egeret?

HÆC Ascanio in mandatis Cæsar dederat, quæ omnibus generatim & sigillatim principibus & dynastis Italiæ exponeret. Eadem quoque ipsi papæ exponenda suscepit: sed illud præterea ut adderet imperatum fuerat, Turcam in eo esse totum ut expeditionem omnium quas vnquam susceperat, grauissimā pararet: ut vere statim incunte ipse in exercitu adesset, eo consilio ut eodem tempore terra & mari Neapolitanum regnum & Siculum bello inuaderet, illicque locis munitis armamentario constituto, quæ ad bellum gerendum vsui essent deponeret, deinde quacumque ratione & facultate posset reliquam Italiam atque adeo quicquid Christiani est nominis peruaderet. Hæc quominus papa ita habere dubitaret, hoc etiam Ascanius in mandatis habebat, ut doceret Barbarossam sua classe iam mare Mediterraneum infestum reddere, ut Christiani nauigatione arcerentur, aut saltem non absque periculo sese mari crederent: maximè quia Galliæ Rex proculdubio fœdus cum illo inierat, omnemque dissimulationis speciem & laruam deposuerat: quem apertè inuitabat atque vrgebat ut expeditionem maturaret. Quas ob causas non esse iam papæ cunctandum aut dissimulandum, quin suo exemplo omnium Christianæ Reipublicæ ordinum studia excitaret, princeps omnes cohortaretur, princeps ipse arma caperet, omnes denique ad commune discrimen aliquod remedium, & leuationem afferrent, quemadmodum ipsorum in commu-

Cæsaris ad papam mandata

15 37. nem patriam, fidem & religionem Christianam officium ac potius pietas, causæ, temporis, salutis in præsens tempus & libertatis in posterum ratio postulabat, ac etiam flagitabat. Addebat porro, ut aliquid ex hac re ad papam emolumenti rediret, Cæsarem illi, si hoc fieret, concessurum, idque iam polliceri, ut de Mediolanensi ducatu suo arbitratu planè statueret: quam ad rem tamen constituendam senatus populusque Venetus adhiberetur.

ASCANIVS Romam Calend. August. venit. Postridie dicendi potestate facta mandata sua exponit, quum quidem coram adesset comes Sisfuentanus, quem Cæsar apud papam ordinarium oratorem habebat. Post cuius discessum Ascanius papam remotis arbitris convenit, Cæsarem ducatu Mediolanensi cessurum confirmat, quem etiam vni ex ipsius nepotibus traderet: effecturum insuper ut Ferrariensis de ijs in quibus cum eo dissidebat, Vrbinensis etiam de ducatus Camerini controuersia cum eipsum voluntate atque arbitrio transigerent, modò id tantum concederet, ut foedus Italicum subiret. id est, ut Regem planè inde eijceret. Hæc mandata etiam Genuæ, Lucæ, Florentiæ, Senis Ascanius quum iter faceret, exposuerat: à quibus responsum in eandem sententiam tulit, se, quicquid opibus, fortunis & potentia valerent, id omne ad liberandam, defendendam, tuendam & seruandam Italiam, quemadmodum papæ & ipsi Cæsari ex communi sententia placeret, libentissimè esse collaturos. Papa Cæsaris voluntate amplissimis verbis collaudata, qui cum propriam Italiæ tum communem Christianæ Ecclesiæ quietem & pacem quæreret: ad cætera respondet, non posse se nõ vehementer ipsius consilium probare, qui bellum ab Italia transferre conaretur, sed si bi hoc multo gratius fore, si nec illic nec vsquam alibi inter Christianos gereretur. Vbi cunque enim siue in Italia siue in Gallia accideret, geri non posse quin sanguis Christianus fundatur, & præcipuæ totius Christiani populi vires debilitentur. De Turca quod afferret, se id satis scire, non posse illum ad iucundius spectaculum inuitari, quàm ut potentissimos Christiani nominis monarchas inter se tam funesto & sæuo bello intestino committi videret.

FACILE enim hoc cuius persuaderi posse, vter tandem hoc bello superaret aut superaretur, pontem Turcæ hac ratione sterni, & optionem dari, ut alterum ex eis arbitratu suo postea adoriretur: quum minimè dubium esset, quin victoria ipsi victori incommoda valde atque detrimentosa esset. Se tamen hoc Cæsari sine vlla dubitatione confirmare audere, Turcam eo anno nihil aduersus Christianos moturum esse: id enim multis nuntijs ijsque certis & constantibus, ipsorum etiam Veneti senatus oratorum opera, qui Constantinopoli erant, didicisse, Turcam, quod eo anno supererat temporis, nihil aliud facere decreuisse, quàm ut se ex clade & iactura Africana quoad adeptam posset, colligeret, quam antea quæsierat, eius rei facultatem postmodum ademptam denuo arriperet, ut Italiam quum liberet, classe aggrediretur. Hoc quidem non inficiari se, Turcam interim descensionem in annum insequentem adornare, classem nauium numero & toto apparatu maiorem & firmiorem instruere, ærario, commeatui, munitionibus, exercitui denique comparando prospicere, ut toto conatu amplissimo, & validissimo exercitu eam impressionem faceret. Idque verissimum esse quod Cæsar ipse monuerat, potissima illius consilia & conatus ad Siciliam & Italiam spectare. Cui malo ut remedium afferretur & obuiam iretur, non aliam posse aptiorem inueniri rationem, quàm quæ ab ipso Cæsare commemorata fuerat, ut suas quisque controuersias & contentiones saluti ac paci publicæ condonaret, simulque omnes eodem animo ad conseruandam & defendendam communem salutem incumberent. Quam obrem quantum ipse Cæsari tam egregiam de renouando illo foedere & concordia voluntatem gratularetur, tanta etiam se cupiditate teneri, ut non solum opes impendere sed etiam caput cuius periculo obijcere posset, quò tam optatæ pacis arbiter ac sequester fieret. Quam sui animi cogitationem & cupiditatem ut aliquando re ipsa præstaret, non alium sibi aditum dari intelligere, quàm ut medium se, neutri studentem aut addictum & neutrius causa damnata perpetuò seruaret: nedum ut sibi aut suæ genti vllum principatum aut dominatum ea arte conciliare in animum induceret, qua damnum, molestiam aut iniuriam cuiquam inferre videretur. Quòd si tantum à Deo immortali benefi-

beneficium sibi conferretur, ut vel minimus esset ex ijs quorum opera ille ad tantam re perficiendam uti decreuisset, ipsam Dei voluntatem, quam sequeretur, abunde sibi magnum operæpretium fore: ut mori se potius optaret, quam ut aliam laboris mercedem ac remunerationem quæreretur aut acciperetur.

CÆSAR commodum Aquas Sextias venerat, quum hæc ad illum mandata perferruntur. In ipso itinere non nihil damni acceperat, sed quod re ipsa non tam graue erat, quam ob eorum indignitatem & infimam sortem, qui intulerant, pudori magis quam dolori erat. Nonnullis enim ex ipsa regione & montosis locis rustici, occultis semitis & cliuis qui alpium angustijs impendebant, in insidijs collocati, facultatē rei gerendæ nati, subinde egrediebantur, & nunc in primos nunc in nouissimos inopinatio irruebant, ut legiones nequaquam laxare posset. Neque ullus dies intermittebatur, quin singulis ducentenorum passuum spatijs interiectis subsistere, ac se defendere cogeretur. Ac ne tum quidem tamen multum ipsis rusticis nocebat, quippe simulatque se grauius premis sentiebant, in summa iuga statim se recipiebant, quam ad rem tramites obliquos ac nullis præter se nota diuertacula habebant, ut non tam discedere quam ex oculis & conspectu euanescere putarentur. Cæsar quum inde castra moueret, ad turriculam quandam iter facere cogitur, quæ à rusticis numero quinquaginta occupata erat, qui sclopetos quoscunque potuerant nati illuc contulerant, eo consilio ut si Cæsarem in ipsa ex insidijs quibusdam agnoscerent, eum vniuersi peterent, hominemque, quicquid tandem euenturum esset, interficerent. Non enim dubitabant, si id perficerent, quin tantæ audaciæ facinus magno illis staret. Ac paulum sanè absuit quin quod statuerent perficerent: nam vnum quempiam interfecerunt, quem Cæsarem esse suspicabantur tum ex insigni & ornatissimo paludamento quod armis impositum gestabat, tum ex magno hominum comitatu, à quibus etiam obseruari & magno honore affici conspiciebant. Cæsar ad hanc turriculam oppugnandam, coactus machinas admoueri, & totum exercitum perincommodè sanè subsistere iubet. Turris oppugnatur, rustici in eius potestatem deditione veniunt: quos omnes tum moræ indignitate commotus, tum ad reliquos exemplo perterrendos, nequid deinceps eiusmodi tentarent, suspēdi iubet. Quum porro plerumque militem quandam summo montis iugo sitam & syluis vndique cinctam esse audiret, quod milites eniti non possent, eò autem nonnullos cum vxoribus, liberis ac pecoribus secessisse, ignem varijs locis secundo sentio immitti iubet. Quo factum est ut omnes miserè cremati interirent: pauci quum ex incendio effugere conarentur, in hostes incidit, qui ne vni quidem pepercerunt. Ea re plebs tantum in Cæsarianos odium cōcepit, ut quisquis in illorum manus postea veniret, non mitiore conditione utebatur, quam ut seuisimo & crudelissimo mortis genere periret.

CÆSAR ad Aquas Sextias literas per cursorem ab Ascanio accipit, quibus ille quid apud eos perfecisset ad quos missus cum mandatis fuerat, scribit, non esse nimirum huius legationis fructum quem sperauerat. Quo nuntio Cæsar accepto, quum diligentius apud se & attentius quam antea, rebus adhuc integris, negotij magnitudinem consideraret, intelligere cœpit quid esset Regem Galliæ in Gallia adoriri audere: videt etiam (quanquam paulo serius) supra vires esse, pecunias diutius ad tot exercitus alendos quot varijs locis habebat, suppeditare. Quam ad difficultatem ut remedium aliqua ex parte adferret, (quando illuc semel ingressus erat, vnde pedem leuiter referre non poterat, aut certè nolebat) hæc ei ratio in mentem venit. A mercatoribus Antuerpiensibus ingentem pecuniæ vim mutuò acceperat: his cauerat tum numis quos illi Belgij ordines ad bellum gerendum concesserant, tum ijs qui annuo reditu ex Hispania, Neapoli & Sicilia pendebantur. Eos per nuntium rogat ut restitutionem in annum tempus prorogent, interim illis numis ad rei præsentis necessitatem vteretur, se damnum, quanti intercesset, ex illorū sententia postea repensurū esse, quod diutius mutuum reddi expectarent. Quos ad hanc sententiam ut adduceret, nihil omnino reliquum facit, preces promiscuè & pollicita, rependendæ longioris moræ adhibet, metum etiam tardioris per solutionis incutit, nempe si quo aduerso casu bellū diuturnius foret quam initio sperasset: quaquidem re fieret (quod tamen ne contingeret, summis votis optabat) ut tantum exercitū stipendij penuria, quod pecunijs persolutis numerari nō posset, dimittere cogeretur. Id verò si accideret, & metuendum nec dubitandum esse, quin hostis adeo acriter

Cæsar ad turriculam quam rustici tenebāt subsistere cogitur.

1537. victoriam persequuturus esset, ut se inuitum & suo magno malo illis in tempore deesse grauius laturus esset.

Hoc misso nuntio Cæsar mirandum in modum dolere cœpit, quod quum bellis superioribus, quæ per legatos solum gesserat, toties felicissimè pugnasset, nunc quum ipse interesset ac præesset cum potentissimo & firmissimo exercitu, post tantam verborum arrogantiam & ferociam qua eum omnes usum fuisse recordabantur, tandiu desidere cogeretur, ut nihil honorificum vel illustre hoc bello designaret. Itaque nouum inire cœpit consilium, aut (ut verius loquar) consiliū quod antea animo agitauerat, perficere & exequi statuit, sed serius quàm par erat, ut nimirum fortunā tentaret, hostem-
que acrius inuaderet. Quod quidem consilium magno sanè illi bono cessisset, si maturè & quemadmodum belli ratio exigebat, Regis copiis nondum coniunctis, & populo ob
repentinum & inopinatum tanti hostis aduentum adhuc exanimato, perficere studu-
isset. Castra habebat sub Aquensi ciuitate, ut illis ipsa à tergo esset, planitiemque & du-
os colles ab imo leniter accliuēs, ex quibus in ipsam planitiem vtrinque despectus erat,
occupabant. Larius exiguum flumen, quod oppidi mœnia alluit, per media in longitu-
dinem castra labebatur. Illic Cæsar quum decimo quinto Augusti die esset, communi-
cato duntaxat cum ducibus consilio, tria Hispanorum, quatuor Italorum & quinque
Germanorum milia lecta de media nocte proficisci iubet, ut antè ad locum quem de-
stinabat peruenirent, quàm nostri quicquam rescuissent. Ipse priusquàm dilucesceret, iā
equum conscenderat, comites habens ducem Aluam Hispanum, Alfonsum Aualosi-
um, marchionem Vastium & Ferrandum Gonzagam Italos, & comitem Hornium Ger-
manum cum lectissimo vniuersi equitatus flore. Cum hac equitum multitudine pedi-
tes paulo post solis ortum non procul Massilia assequitur, quum quidem ad conuallem
quandam, quæ ad plagam maritimam pertinebat venissent.

*Cæsar Massili-
am ipse explo-
rare cōstituit.*

IN illa conualle suis subsistere iussis, ipse vno marchione assumpto cum sclopeta-
riorum non parua manu ad explorandum oppidum progreditur, ut salebris semper &
obliquis itineribus incederet, ne ab oppidanis animaduerneretur, donec ab bombardæ
iactum accederet: vbi se parietinis ædium quæ modò dirutæ fuerant, tectum continet.
Illinc marchionem cum lectis aliquot sclopetarijs progredi iubet, qui locum comi-
nus exploraret quem à nonnullis per commodum esse ad collocandas machinas, op-
pidumque illac infirmius esse audierat. Ille dum locum circumspicit, simul & oppi-
dum diligenter vallo hac parte cinctum videt, & se ab ijs qui ad mœnia in statione erant
conspectum esse sentit: complures enim iam oppido egressos superiora itinera cape-
sere, ut à tergo se circumuenirent. Conspiciendi causa hæc fuit. Equi quos Cæsar in con-
ualle, de qua suprà diximus, reliquerat, magnum hinnitum edere cœperunt, quo ipsa
conuallis hinc mōtib, illinc mari clausa resonare cœpit: ut inde strepitus ad oppidum
ipsum perueniret.

QVÆ causa fuit quamobrem speculatores eo attentius macerias illas & salebras,
quantum quidem oculorum acies pertingere poterat, circunlustrarent. Quod dum di-
ligenter faciunt, marchionem non procul paucis comitatum deprehendunt. Itaque
sclopetarij illi emissi non exiguo numero fuerant, qui cum eum circumuenirent, si qui-
dem nullos haberet comites quàm quos obseruarant, tum verò, si plures fortasse in in-
fidijs semitis occultis & implexis laterent, inferiores, vbi res postularet, ne essent. Mar-
chio vbi se conspectum esse animaduertit, alia se via quàm qua venerat, ad maceriam
illam, vnde profectus fuerat, recipit. Ita causam custodibus præbet, ut alios præterea ad
macerias illas stantes deprehenderent. Quamobrem & alios subsidio milites emittunt,
& aliquot machinis ad eam partem obuensis ignem continuo immittunt. Emissæ in ma-
cerias glandes rudum magnam vim excitant, quibus dissilientibus multi tum interi-
muntur tum vulnerantur.

CÆSAR se quamcelerrimè longius ab oppido extra glandis iactum in vallē recipit,
quam vndiq; impendens maxima & latissima rupes tegebat, vnde fons aquæ perennis
scatebat: ibi cibum propere capit. Communicato deinde cū præcipuis ducib. consilio,
ducem Aluam & comitem Hornium circum Massiliam manere iubet, qui speciē præ-
berent, quasi oppidū obsidere cogitarent, Vastium cū equitib. mille ducentis & Paulum
Saxa-

Saxanum cum sex peditum cohortibus mittit, qui Arelatum explorarent. His mandat, si oppidum irruptione facile expugnari posse iudicarent, Alua & Hornio per nuntium significarent, ut copias illi simul coniungerent, dum ipse cum toto exercitu adueniret. Sinautem ita munitum illis videretur, ut diuturnam obsidionem tolerare posset, se cum Alua & Hornio confestim ad Massiliam reciperent, usquedum ipse quid fieri placeret, significaret.

His ita constitutis Cæsar in castra quo venerat itinere, reuertitur. Nostri quos oppido exiisse demonstrauius, aliquot ex hostibus capiunt, ut nimirum illi globorum ictibus perterrefacti, quibus parietinas illas dirui animaduenterant, palantes varijs locis, ut quisque locum opportunum nactus videbatur (quippe locorum ignari) diffugiebant. Captos ad Barbeziium Regis legatum & alios duces Massiliam adducunt. Ex quibus discunt Cæsarem ipsum paucis comitibus pone maceriam tum fuisse, quum machinarum glandes illuc adigerentur, in capite cassidem Burgundicam cum plumis albis & aureis, & paludamentum Damascenum album armis impositum gestantem. Hac re nuntiata non est quod quisquam roget num plurimi tum extiterint quibus in illum eruptionem fieri placeret: tanti esse Cæsarem vel capere viuum vel interficere (qua in re tota victoria posita esset) ut non dubitandum esset vel multorum morte, si casus ita ferret, rem tentare. Alij, quibus immatura consilia & periculosa minus cordi erant, oppidum militibus exhauriendum non esse censebant. Cæsarem non adeo propè accessisse, quin subsequenter tantam multitudinem haberet, quæ ad dimicandum, si res flagitaret, cum toto Massiliæ præsidio idonea esset: quin ne illud quidem à vero abhorre, ut totum exercitum ponere sequi putarent.

Ad hanc sententiam duæ illos causæ deducebant: Vna, quod speculatores longiusculè ab oppido (in ea scilicet valle vbi Cæsar suos reliquerat) armorum emicantem ad solis radios fulgorem videre sibi videbantur. Altera, quod captiui se, quum è castris proficiscerentur, sciuisse negabant vel quam in partem ducerentur, vel Cæsarem subsequuturum fuisse. Quibus causis permoti verendum esse illi existimabant, ne si plures ex oppido emitterentur, & prælio commisso hostes maiore multis partibus numero superuenirent, vel cogerentur ipsi suos coram inspectantes sinere trucidari, vel si subsidium ferre conarentur, in oppidum compulsi hostes secum permixtos fortè introducerent. In hac altercatione alij medium quoddam consilium sequuntur, ut qui emissi fuerant, reuocarentur, nec longius abire permetterentur, ne in hostium insidias inciderent: horum loco alij integri celocibus & piscatorijs scalmis emitterentur, qui oram legentes plagam illam extra hostis conspectum ad nauigarent, quoad locum illum superarent, vbi armorum micantium splendor extare videbatur. Hucusq; prouecti, siquam hostium illic multitudinem viderent, à quibus se nequaquam conspectos esse putarent, tum egressi conuallem quæ ad plagam pertinebat, circuirent, donec dumeta peragran-tes ad arma eos excitarent, darentque operam ut specie simulati receptus eos ad certam plagam, quam illis designari oporteret, allicerent. Illuc aliquot triremes mitterentur, quæ ad certum temporis spatium cunctatæ eos tandem medios machinarum globis necopinantes turbarent. Hæc si ita administrarentur, non dubitabant quin absque damno & dedecore multos ex hostibus interfecuri essent: quin illud quoque addebant, fortè vel Cæsarem ipsum vel ex primatibus quempiam (ut fortuna summis non minus quam infimis minatur) illic, ut infortunium ferret, ad futurum.

Hæc sententia omnibus probata ad rem perficiendam accinguntur: verum Cæsar inde iam discesserat. Nostri in litus expositi, ut constitutum fuerat, longo circuitu myrtos, lentiscos & reliqua arbuta, quibus tota hæc regio obsita est, peragrant, deinde se conspectui dant, velut longè alijs è locis venient. Dux Alua simulatque illos vidit, aliquot ferentarios in eos immittit, quos adeo appropinquare, ut eorum numerum inirent, & ad se rem confestim renuntiare iubet. Equites posteaquam illuc peruenissent, nostrorum paucitate animaduersa, Aluam ilico certiore faciant, ipsi interim ut eos retinerent, dum receptum parare videbantur, & ad eum locum elicerent, unde ne vnus quidem cladis nuntius euaderet, impetum in eos facere cœperunt. Nostri qui omnes sclopetarij erant, glandibus emissis sibi eorum impetum non magno esse terrori

Massilenses
Cæsarianos e-
ruptione facta
cadunt.

1537. præ se ferunt. Id verò summopere equites expetebant, quorum consilium erat nostros tantisper velitando morari, dum suorum confertam multitudinem præstolabantur: quum quidem nostri artem arte deludentes, eam quoque allicere studerent. Qua paulo post inspecta nostri velut re inopinata se terrore affici simulant, pedem referunt, sic tamen ut in fugam se planè nondum conijcerent. Quum ad locum ad quem eos allicere iussi fuerant, peruenissent, tum terga vertere, seque contentissimo cursu arbutis propriere cœperunt. Eo temporis vestigio sphaeræ è tormentis aperta plaga in mediam hostium multitudinem crebræ emittuntur, quos breui ita exornatos reddunt, ut aliorum corporibus, aliorum cruribus & brachijs stratis, morientium lamentatione & fugientium pauore atque consternatione, reliquis qui integri erant & incolumes, tantum timorem immiserint, ut omnes de fugiendo magis quam experiundo periculo laborarent. Horum fuga subita & terroris plena fit: sed accidit quiddam quod eum valde auxit. Nostri enim qui arbutis & fruticibus se receperant, fugientes tam acriter adoriuntur, ut illorum animos hæc opinio subierit, esse eos primæ nostrorum exercitus aciei præcursores, quasi accepto nuntio Cæsarem è suis castris exiisse, ipsi quoque Auenione egressi pugnandi potestatem facturi essent.

I T A Q U E nihil ad præsens periculum effugiendum aptius esse reperiunt, quam ut procul ab ora maritima dissipatam multitudinem in vallem rupibus collibusque circumdatam colligerent. Ibi speculatores collocant, qui viderent num qui præterea accederent. Illic Alua dum suos recenset, cum multos se amisisse etiam illustres viros agnoscit, tum verò comitem Hornium, aliumque eius propinquum ex Germanorum ducibus, magno sanè omnium luctu. Nostri per paucis desideratis Massiliam se recipiunt. Hostes vnum ex nostris viuum captum ad ducem Aluam adducunt: ab eo rem totam, quemadmodum suscepta fuerat, audit, falsum etiam esse rumorem qui percrebuerat nostros castra mouisse. Ipse Dux cum reliquis centurionibus, quod sibi tot illustres viros periisse indignarentur, hominem per summam immanitatem quatuor equis citatis discerpi iubent. Causam tantæ immanitatis prætexebant quod Italus esset, qui paulo antè sacramentum apud Cæsarem dixisset, atque adeo transfuga & proditor omnino esse conuinceretur.

Vastius Arelatum ad obsidendum explorat.

D V M hæc fiebant, Vastius & Paulus Saxanus quâ iussi fuerant progressi, totam Craxiorum planitiem pertranseunt (quos Campos lixosos appellant) neque quenquam obuium habent. Ad hanc planitiem paludes versus non longè à ponte Craxiorum subsistunt, ut quid facto opus esset, inter se deliberarent. Saxanus illic cum multitudine manet, marchio triginta tantum assumptis equitibus ad pontem venit, ad quem seruandum viginti ex illorum numero relinquit, ipse cum reliquis pontem prætergressus ad tumultum vnde oppidum despiciebatur, peruenit: hunc enim valde opportunum esse narratum illi fuerat, ut oppidani mirum in modum obsidione premerentur. Ac res quidem sic habebat. Subductis enim illuc aliquot machinis, deinde oppugnatione alijs machinis labefactato illo muri brachio, quod cum muro huic colli subiecto in angulum coibat, ex eo colle in muri partem deiectam glandes emissæ faciliè ciues submouissent, ne ad irrupentes hostes arcendos concurrere auderent. Illic Vastius gradum sistit, seque pone duo pistrina ventilata occultans, animaduertit solertia ciuium commoditatem illam quam se reperturum sperabat, sublatam esse, ipse quoque à nostris ex opido conspectus est.

Arelatum mira diligentia communitum

E N I M V E R O si Cæsar initio, uti constituerat, Arelatum rectè venire maturasset, priusquam Mommorencius prorex oppidum munire inciperet, per facile illi erat nemine obsistente illo potiri: vnde liberum Rhodani transitum nactus, vel in Prouincia vel in Gallia Narbonensi nos adoriri potuisset, pro eo ac tempus & occasio in altera harum regionum rei bene gerendæ facultatem præbuisset. Sed ipsius proregis iussu & cohortatione, ducum diligentia, militum indefatigato labore, ciuium denique ipsorum industria breui tempore adeo communitum est, ut decimo tertio die postquam inceptum opus fuerat, firmitus multo ibi esset, quàm ante tredecim dies maxime hosti patere & minime propugnari posse videbatur.

O P P I D V M ad Rhodanum flumen situm est, ad ipsum fastigium ubi in duo brachia

chia diuiditur: vnde duobus ostijs in mare influens insulam triquetram nomine Camarollam complectitur. Calend. August. illuc ingrediuntur Ioannes Caracciolus Neapolitanus, princeps Melphitanus, & Stephanus Columna Romanus, quorum par erat & æqua autoritas, vt vterque Regis ibi legatus diceretur. Eodem die ingreditur Antonius Antiuillanus cognomento Villerius rei machinariæ ductor, secum duodecim tormenta tum maiora tum mediocria, ducentos item quinquaginta fossiores adducens. Postero die Bonouallanus cum sua equestri turma quæ equitibus cataphractis quinquaginta constabat, viginti insuper equitibus ex turma Bosiana duce Montrolio Bonhino Bosij legato. Hunc Bonouallanum, qui frugum & omnium rerum vastitatem faciendam vnâ cum comite Tendano susceperat, vt supra dictum est, Mommorencius per literas Arelatum proficisci iusserat, vt oppidum vnâ cum Melphitano & Columna tueretur, atque adeo equitum commemoratam multitudinem ad eum miserat. Quo ille mandato accepto celeriter ad castra se confert, vt proregis sententiam & consilium plenius edisceret, quid à se fieri vellet, ecquid in muniendo oppido diligentia adhibita esset, quod antea ipse ægerrimè defendi posse nouerat. Breuissima in castris mora facta Tarasconem venit: ibi equites suos præsto habuit. Huius loci arcem, deinde Belcarium quoque ad alteram Rhodani ripam situm explorat, proregi quid sibi videretur per literas significat: id enim discedenti illi è castris mandauerat. Prorex ex eius sententia, quoniam nihil omittere vellet quod humana prudentia prospici posse intelligeret, ea loca munitur, ijs Rabodangium Regis ordinarium prægustatorem & Sarremigium rei machinariæ præfectum cum quingentis militibus præponit.

A R E L A T V M postquam peruenit, literas & mandata principi Melphitano & Stephano Columnæ communicat, qui iam loca infirmiora munire cœperant. Quam tamen munitione inchoata ciues tum viros tum mulieres magnus timor occupauerat, maximè verò vulgus ipsum, propterea quòd complures matronæ nobiles, quæ oppidum antea incolebant (ea est enim illius regionis consuetudo, contra quam in media Gallia fieri solet, vt nobiles viri & mulieres in oppidis non ruri habitent) sarcinis collectis aliò migrare instituerant. Ea res plebi magnum timorem incussit, quòd inde oppidum non mediocriter periclitari suspicarentur. Verùm Bonouallani aduentu, quòd & Gallus esset, & eius linguam magis quàm aliorum ciues intelligerent, quum denique proregis Mommorencij verbi (cui totius regionis incolæ maximè confidebant) confirmaret nihil illis defuturum quòd ad tuendum & defendendum oppidum conducere videretur, matronæ illæ confirmato animo migrandi consilium abijciunt. Quo factum est vt deinceps omnium ordinum homines in opere esse inciperent, locupletiores etiam pecuniam se collaturos pollicerentur. Illic præsidio erant circiter centum triginta equites ex ijs turmis quas supra commemorauimus, pedites mille Vascones, qui tribunum habebant Ioannem Foxium comitem Carmanium, totidem Campani, quos ducebat Ioannes Anglurrius Iurius, præterea sclopetarij Itali propè quadringenti. Hunc numerum non satis magnum iudicarunt ciues, vt vim Cæsariani exercitus & continuas aggressiones sustinerent. Tritici magna suppetebat copia, farinæ parum admodum, ne vnum quidem pistrinum: itaque statuitur vt viginti quinque conficiantur, quæ vel hominum industria vel equorum vi versarentur. Vini quidem magna erat penuria, sed magna supportandi Rhodano facultas dabatur: quinetiam tum ducum tum militum is erat animus, vt vel aqua bibenda, si necessitas cogeret, se sustentarent. Quorum enim fortitudine præditus est animus, & ad res præclaras bene comparatus, ij ne ex profluente quidem bibere detrectant. Decreuerunt tamen vt vinum aduehendum curaretur. Quod ad carnes attinet, poterant nullo negotio vno die ex Camarolla insula decem bouum millia accipere: hæc enim è regione sita est, sic vt Rhodani brachium duntaxat interfit. Sale valde abundabant, puluerem verò & reliqua quæ ad rem machinariam pertinent, non ita magna copia habebant.

Q V I B V S omnibus diligenter consideratis optimum factu esse visum est, vt princeps Melphitanus (qui hanc curam omnium rogatu, quòd Regis negotia id postulare videbantur, libenter suscepit) ad castra, quæ ad Auenionem erant, proficisceretur, Mommorenciumq; moneret vt quæ ad oppidum propugnandum vsui esse viderentur, mit-

1537.

*Arelatiseeditio
inter milites.*

teret omnia. Dum ille abest, rixa inter duos milites cooritur, quorum alter ex Anglur-
ranis cohortibus, alter genere erat Italus. Orta inter eos primum deinde paulatim in-
ter utriusque commilitones contentio ita exarsit, ut pene tota ad extremum multitudo
in Italos commoueretur & arma sumeret, quorum parua erat sanè pro Campanis mul-
tudo: sic denique dimicatur ut ferè octoginta numero utrinque caderent. Itali ad i-
pfas Stephani Columnæ ædes compelluntur: eò se recipiunt, quòd is & contrerraneus
erat, & regij legati in oppido dignitatem tenebat.

CAMPANI incensis pugna animis adeo nullam loci quem ille obtinebat, ra-
tionem habent, ut non promiscuè solum cum ipsis Italis in ædes irruere conarentur, ve-
rùm etiam non secus ac si cum perduellibus res esset, signa eò properè inferrent. Ma-
chinam ad fores usque trahunt, qua alij fores perfringendas censent, alij sclopetarijs
glandibus eos petunt qui colloqui ad seditionem pacandam cupientes, è fenestris pro-
spiciebant, quorum tres aut quatuor occiderunt: alij domos conscendunt, ut detractis
tegulis irrumperent. Res ad miserimum exitum spectabat, ut magnum regijs negotijs
detrimētum adesse appareret: nisi Bonouallanus audito tumultu, cum decem aut duo-
decim duntaxat è suis equitibus, quos fortè apud se reperit, statim accurrisset, reliquis
armatis & equis conscensis properè subsequi iussis. Ipse præ festinatione, quòd metue-
ret ne malum glisceret, parmam manu gestans & gladio accinctus adest, quum tempo-
ris spatium ut alia armatura se tegeret, nullum daretur. Vbi ad locum venit, Villerio pri-
mum, quem obuium fortè habet, imperat ut tormentum inde abducat. Egrè hoc ab
eo perfici poterat, propterea quòd vi & tormentarijs inuitis à seditionis aduētum fue-
rat. Anglurrio insuper præcipit ut suos milites hinc facessere iubeat: verum is nec impe-
rio nec autoritate qua apud illos valebat, quicquam profecit.

EODEM temporis vestigio Brossius Bonouallani & Montrolius Bonninus Bo-
sij legatus adsunt cum toto equitatu armis & lanceis instructo, quemadmodum iussi
fuerant. Bonouallanus ex eo numero viginti equites lectos discedere iubet, qui singu-
lis ædibus Italos inuestigarent, eosque ad locum remotum & munitum, quem ipse ali-
quando designauerat, pone Ecclesiam quam Maiorem vocant, ducerent: denique il-
lis vel capitis periculo edicit, videant nequid illi detrimenti acciperent: reliquos iubet
ad Columnæ ædes subsistere, donec quid fieri vellent ostenderet. Ipse cum decem ca-
taphractis, quos ex equo desilire iubet, ædes obambulat, rationem inuenit qua eos po-
stico introduceret, ingressos ad fenestras prodire compellit, ut seditiosi tandem illas æ-
des præsidio non carere intelligerent. His rebus confectis ad seditiosos illos se confert:
qui equites ad fenestras cōspicati in ipsum Bonouallanum se tumultuari velle præ se fer-
re cœperunt. At ille & vultu & oratione imperiosa atque minaci eos obiurgans, demonstrat
præter equitatum illum quem à tergo viderent, cohortes Carmanianas iam in platea
armatas esse (comitem enim Carmanium ipsius ex fratre nepotem esse illis constabat)
quibus se accersitis & alijs viribus quas ad manum haberet, facile eorum impetum &
effrenatam audaciam repressurum esse. Hac illi oratione percussis se recipiunt, quum
præterea Villerium rei machinariæ præfectum, & suum etiam ipsorum tribunum, An-
glurrium cum Bonouallano stare viderent, qui etiam magna fide ac diligentia in se-
dando tumultu vsi sunt. Hos etiam comitabantur ex ipsis Campanis militibus non
pauci, quibus hæc seditio aduersus equitem torquatum & Regis legatum mota vehe-
menter displicebat.

SEDITIONE pacata Columna Bonouallano per nuntium ut ad se veniat, pe-
tit. Quò posteaquam venit, ostendit se tam insigni accepta iniuria in eo oppido non
diutius morari decreuisse: ab eo summis precibus contendit, ut se egredientem præsi-
dio & comitatu iuuare velit, dum in locum tutum perueniret. Bonouallanus contrà do-
cet nefas illi esse ita discedere, quum & ipse in oppido Regis iussu cum imperio esset, &
Cæsar loco tam propinquo in planicie Auiliana sub Aquensi ciuitate castra iam habe-
ret: satius esse ut tota res vel Regi vel proregi nuntiaretur, ut seditiosi isti exautoraren-
tur, supplicioque debito afficerentur, in cuius locum alios postea milites submitti ma-
gis morigeros & publicæ utilitatis magis studiosos oporteret. Dum porro responsum
à Rege acciperetur, nihil causæ esse cur sibi metueret, obsequentes milites & numero
& viri-

& viribus etiamnum superiores esse. Addit insuper se in ipsis ædibus pernoctaturū esse, imperaturum præterea ut totus equitatus & dimidiæ comitis Carmanij cohortes excubias illic agerent, nequid denuo seditionis oriretur. His tamen Bonouallani verbis Columna à sententia deduci non potest: sed quum timeret ne prima hæc rixa aliam pareret, quæ res publicis negotiis impedimento, sibi dedecori & probro esset, afferret etiam se oppidum absque præfecto non deserere, ipsum Bonouallanum remanere, qui quoniam lingua Gallica utebatur, facile iis ipsis seditionis autoribus morigeris vteretur, maximè si Cæsar prius appropinquaret quam alij milites accederent: quod semel statuerat, in eo perseverat, neque rogare desistit, quin exoraret. Bonouallanus triginta ex suis
 10 cataphractis equos conscendere iubet: horum decem præire constituit, deinde Columnæ famulos procedere, postea ipsi cum decem aliis, quos tandem reliqui decem nouissimo loco sequebantur. Hoc ordine ad portum Trincotallium perueniunt: illic Columna flumen transit, Bonouallanum salutatur, & ab eo discedit, reliquos Italos qui in oppido non ita magno numero supererant, ei commendat. Quod etiam eadem ratione præfidi
 20 ad profectiōem dādi perfecit, & ad eum portum com meatum illis in posterum usque diem suppeditandum curauit.

R E B V S ita administratis Anglurrio disertè imperat ut ex vniuersis cohortibus principes seditionis autores perquireret, quos sibi sisti vellet. Dum Anglurrius iussu exequi parat, (erat autem vir cum primis honestus & probus, sed milites longè dissimiles
 20 habebat) ipse interim ad Mommorencium proregem scribit, de iis quæ acciderant certiores facit, rogat aliquem primaria autoritate mittat, qui de tota re cognoscat. Mommorencius ilico principem Melphitanum remittit, cui Potonem Rafinum seneschallum Agenensem & vnum ex prætorianorum præfectis attribuit: post illos denique machinaria impedimenta & alia quæ vsui essent magno numero mittit. Cum enim in vniuersum summa diligentia prospiciebat quicquid hostis conatum infringere, impedire vel retardare posset, tum verò huic oppido in primis prouidendum esse statuebat, non
 30 modò quòd magno futurum esset hosti adiumento, si eo potiretur, sed quòd solus ferè cæteris diuersum sentientibus illud muniendum esse censuerat. Itaque singulari quodam studio operam dabat, ut omnia abundè, quæ ad propugnandum vsui erant suppeditaretur: quòd videbat, si res malè cessisset, multos obiecturos satius futurum fuisse hosti apertū dirutis munimentis relinquere, quàm negligentius muniendo ei postea obicere, qui à se expugnatum illud gloriaretur: vnde & illi maiores spiritus sibi sumerent, & nostris animi virtus & fortitudo labasceret. Anglurrius Bonouallano duos ex suarum cohortium seditiosos in manus tradit, quorum alter se nobilem esse prædicabat. Hi ad imbrices domus publicæ suspenduntur, cohortes in castra remittuntur, ipse Anglurrius grauius morbo affectus in oppido subsistit. Cohortes postquā in castra venerunt, publica ignominia notantur, vexilla eripiuntur & hastilibus eximuntur, seditiosi omnes
 40 publico præconio exautorantur, regis stipendiis in perpetuum illis interdicuntur. Duo hominum millia in eorum locum mittuntur, quibus præerat Ludouicius Lucemburgius comes Rossius. Is tamen paulo post vnā cum fratre Ioanne Lucemburgio Chistellio à prorege accersitur, ut apud illum in castris essent. Itaque mille ex iis quos adduxerant illic relinquunt, quingentis præerat Marius Delphinus, totidem reliquis Gutta Bonensis. Reliqui mille numero vnā cum Lucemburgio in castra reuertuntur: quorum in locum mittuntur quingenti duce Palassio patria Foxiano, totidem etiam alij duce barone Rixouio Ocitano.

O P P I D V M interim continenter munitur, ut decimotertio iam die vnde maior metus impendebat, inde minus periculi quàm aliunde appareret, sexque propugnaculorum & castellorum substructiones ad illud defendendum extarent. Illis machinæ imponuntur, aliisque locis collocantur, quibus maximo vsui fore videbantur: præsertim
 50 in veteri theatro quod Arenarium appellant. Illinc prospectus in illum tumultum editum, de quo à nobis dictum est, rectè ferebatur: ut nulli quantumuis exiguo numero vlla ratione tuti illic consistere possent. In hoc theatro duæ machinæ loco maximè opportuno collocantur, vnde in omnes vndique partes globi emitterentur. Has munitiones Vastius ex eo loco prospiciebat, ubi se post pistrina ventilata occultauerat, quemadmodum à nobis dictum est. Illinc opus spectans satis iudicat commoditates illas omnes

Vastius Arenarium explorans conspicitur.

1537. sublata esse, quibus se in oppugnando oppido usurum esse sperauerat. Sed rem ita habere ipso usu non solum aspectu haud multo interiecto spatio, neque id sine vitae discrimine, didicit. A nostris enim conspectus, statim à seneschallo Agenensi, qui una cum Bonouallano deambulabat, Villerio rei machinariae praefecto peritissimo & diligentissimo indicatur. Is tam scita collimatione duas machinas theatro impositas ad illum locum obuertit, ut nisi Vastius accensum ignem conspiciatus, subita corporis declinatione loco excessisset, actum de eo plane videretur. Glandes proximè illum delapsae magnam terrae copiam excitant, quae sparsa fortè petitus equus cui insidebat, conuersus in illud iter quo venerat tanta rapiditate fertur, ut nulla ratione cohiberi potuerit, donec ad viginti illos equites quos ad pontem custodiendum reliquerat, perueniret. Illinc se cum suis maiori celeritate recipit quam venerat: quod oppidanorum ad arma concursum clamore significari audiebat. Itaque verebatur ne prius opprimeretur, quam ad suorum multitudinem veniret, quae pone illum tumulum condita latebat, quae ad loca palustria itur: qui locus sex ferè hominum millia capere poterat, ut ab oppidanis minimè conspicerentur. Quae sanè fuerat causa cur sibi ab illo tumulto tantopere metuerent. Etenim si illud tantum periculi extitisset, quod illinc in oppidum prospectus dabatur, quodque machinae è loco superiori oppidum interius nullo obiecto vallo toto muri brachio nostros prohibere videbantur, ne ad irrumpentes hostes arcendos ad muri ruinam concurrerent, ac non etià patuisset locus, ubi recti hostes magno numero collocarentur, qui machinis praesidio essent, ne egressi oppidani illas vel occuparènt, vel clauis adactis obstruerent: non fuisset profecto tantopere ille locus editus pertimescendus. 20

PRINCEPS Melphitanus, Bonouallanus & seneschallus Agenensis, ut toto oppido magna festinatione ad arma conclamaretur efficiunt, non quò eruptionem ullam facere cogitarent, sed ut militum virtutis & animi periculum facerent. Horum tantam alacritatem experiuntur, ut non minus spes quam studium strenua illorum ad propugnandum oppidum industria deinceps utendi eis accesserit. Moenia statim satis conferto hominum numero complentur, certa ex singulis cohortibus multitudo ad locum quò conclamatione facta coire oportebat, praesto est: signa in loca constituta inferuntur, quae tanta militum multitudo comitatur, ut qui circum muros in stationibus collocati erant, desiderari non putarentur: vulgò toto oppido erumpendum esse ingenti clamore iactabatur. At duces, ad quos crebri ex hostium castris nuntij afferebantur (maximè monachi cuiusdam ex Franciscanorum grege opera, quem illic Bonouallanus habebat: nuntium acceperant Caesarem nonnisi de Arelato obsidendo verba facere) suos erumpere non patiuntur, ne totus Caesaris exercitus nouissimo loco esset. Horum tamen egregiam voluntatem amplissimis verbis collaudant, in ea ut pergant cohortantur, quam ad illud tempus reseruarent, quod duces oportunitate oblata commodum iudicarent ac praeciperebent, dum deprehenderent quanta cum iis esset multitudo qui in tumultu conspecti fuerant, quid denique hostis consilij haberet, cognoscerent. Longè illi procedunt, ut neminem obuium haberent: in ea quidem valle depressa & palustri ubi in insidiis latuerant, equorum vestigia obseruant, tum itineris signa, quo se una cum peditatu receperant, agnoscunt. Sed illi maiore festinatione quam venerant reuersi, se ex nostrorum oculis & conspectu sua celeritate subduxerant. Duo rustici in fruticetis reperiuntur, quò se premetu abdiderant: ex iis nostri audiunt, & in oppidum renuntiant, hostes tota multitudine illinc se recepisse, omnes simul ad Sammartinum quem vocant transisse: qui locus ab oppido amplius mille passus abest quàm iter est Massiliam. 40

INTERIM commeatus, machinarum multitudo, & reliquae munitiones quae Melphitanum & Agenensem subsequi debebant, aduehūtur: inter cetera decem aut duodecim vini naues adsunt, quae maximè re ex toto commeatu illi egebant: pulueris tormentarii & sclopetarii non exigua copia, rerum praeterea è quibus lanceae, ollae & malograna ta igniuoma conficiuntur. Horum magnam multitudinem faciendam curant: erat enim quidam in oppido tormentarius huius artis scientissimus: qui aliquando equitibus Rhodiensibus operam suam collocauerat. Eodem tempore aliquot Caesaris triremes ad turrin ostio Rhodani impositam accedunt, quam tormentis diu concutunt. Qui turrin custodiebant, nullo se metu affici praeseferunt, acriter propugnant, in unam ex 50

Caesariana
classis turrin
oppugnat.

triremibus glandibus impactis hostes vehementer lādunt, quos ad extremum illinc discedere cogunt, agrē admodum ferentes quōd conata perficere non potuissent. Cōsiliū enim fuerat capta turri Rhodanum ponte iungere, quo in Galliam Narbonensem transire liceret, spē non dubia adducti, fore ut multa oppida eius regionis occuparent, quę opibus ditissima, defensoribus parum referta, & opere minimē munita erant. Rex quōd huic turri metueret, iam Nemausum, Biterras & in alias vrbes præsidia deduci easq; muniri iusserat, præter eos qui à Candenario tota prouincia Narbonensi conscribi & præsto esse, siquid vrgeret, iussu erāt: quorum maximus postea vsus fuit, tametsi tum quidem nihil esset necesse. Itaque Regi mirē grata fuit eius opera & virtus qui turrim defendit: qui quidem præter insitum illud rei fortiter gerendæ studium, eo maiorem adhibebat diligentiam, quōd adolescens in rixa facinus commisisset, cuius culpam & memoriam delere conabatur. Neque spes sanē eum fefellit: Rex enim tam strenuum factum remunerari studens culpam illi condonauit: quin ipse postea (Vicontio illi cognomen erat) ordines duxit, & quingentis peditibus in regiis bellis præsuit.

HAUD multo post oritur alia seditio, non minori scelere neque leuiori periculo quam illa altera. Cuius hoc fuit initiū. Arzacus Brixius patria Burdegalensis d. peditibus sub tribuno Carmanio præerat. Ex iis duo quī in statione essent, duos annonarios prætereuntes (qui arietes in castra ducebant) cōspicati, statim ē muro scalis admotis descendunt: nā interdiu mane scalæ erigebātur, vesperi in oppidū subducebantur, propter eos qui operi faciēdo incubebāt. Egressi quinque aut sex arietes illis per vim adimunt: qui ad comitē Carmaniū (ex cuius cohortibus eos esse sciebant) hāc iniuriā exposculaturi cōfugiūt, sibi ut satisfiat, petunt. Ille ius non denegat, mox fontes cōprehendi, & Melphitano atque Bonouallano in manus tradi iubet, quos statim in vincula carcere publico coniiciunt. Exiguo interiecto spatio Arzacus Bonouallanum adit, captiuos restitui, & hanc culpam illis ignosci postulat. Respondet Bonouallanus se cum Melphitano principe eadē acturum, se quidem quicquam constituere in re tanti momenti, nec velle nec debere, quæ periculosi admodum exempli duabus de causis erat, primū quōd statione relicta muros ad deprædandum transiissent: deinde si nulla de iis pœna qui huiusmodi latrocinia committunt, sumatur, futurum ut oppidum in egestatem, præsertim Cæsare tam propinquo, incideret. Arzacus cū alia quæ iratus animus subiiciebat, respōdet, tum verō nisi reddantur captiui, permultos esse quibus hoc factum minimē probaretur. Excipit Bonouallanus, & disertē Regis verbis illi imperat, ut quotquot ex suis esse intelligeret, quibus disciplinæ militaris & institutorum belli violatores castigari non placeret, ipse eos oppido eiiceret. Arzacus nihil ad hęc locutus, vultu & gestu indignabundo egreditur. Eodem die post cœnam quum Melphitanus & Bonouallanus oppido exiissent, ut in agro procubitores collocarent (vigilias iniquas verbo castrensi appellant) & milites quibus ad eam rem uti solebant, variis locis sparsi essent, ut omnis opprimēdi oppidi facultas tolleretur: Arzaci milites quingenti numero seditionem mouent, ac Vasconiam magna voce inclamantes, ut conterraneos commouerent, rectā in carcerē magno impetu feruntur, fores effringere & custodibus vim inferre parant: nequis ad opem ferendam accurrat, ad omnes plateæ aditus quæ ante carcerem erat, sclopetarios & hastarios disponūt. Tumultus rumor ad aures Carmanij peruenit, qui quōd tribunus militum erat, eō properē accurrit, & strictum manu gladium gestans se illorum audacię opponit, seditionem pro viribus sedare & domum omnes mittere studet: sed parū verbis proficit, imō bis aut ter paulum ab eo abfuit ut interficeretur. Melphitanus & Bonouallanus re intellecta magna festinatione accurrunt. Verū non ita potuerunt tempestiue accedere, quin fores curiæ municipalis (ubi carcer erat) effractæ, tabulæ & monumenta in ignem coniecta, milites & reliqui quotquot vincti erant, soluti planē ex ergastulo extracti essent.

DVCEs tantum hoc facinus eo tamen die dissimulandum esse cēsent, id veriti, ne dum sceleris autores cōquiri iuberent, deterius aliquid cōtingeret, domus diriperetur, virgines ac mulieres per vim constuprarentur, aliæque designarentur quæ ferē solent homines improbi, quibus facultas quædam ædes nocte intempesta (quæ, ut aiunt, pudore caret) perscrutandi obiiicitur. Præstare statuunt, ut Bonouallanus accersitis ad se omnium aliarum cohortium cēturionibus, cum eis ageret, ut suæ quisque cohortis prima-

*Alia intermi-
lites Arelaten-
ses seditio.*

1537.

rios milites sibi conciliare studerent, quò auxilio ad exemplum in istos audacia furentes edendum essent, hæc ab omni ratione & æquitate prorsus aliena esse, quanti omnium genere Gallorum qui militabant, apud Regem interesset, eorum culpa huiusmodi seditiones crebrò contingere, quæ causam ei præberent, quamobrem milite externo deinceps non domestico vteretur. Hac oratione Bonouallanus & autoritate quæ valebat, eorum animos sic affecit, ut se omnes operam daturos pollicerentur, ut in fontes animaduerneretur, & qui aduersari auderent, vniuersi conciderentur. Postero die mane Melphitanus & Bonouallanus communicato prius consilio comitem Carmanium ad se accersunt, hunc iubet tympani strepitu & vexillis explicatis suas cohortes ex oppido educere, ut in castra ad Auenionem proficiscerentur, nolle se homines turbulentos in oppido diutius pati, cuius tantum esset momentum, quòdque hostis obsessurum se quotidie minaretur. Multa ille tergiuersatus & reluctatus tandem porta Craxiana suos emittere cogitur. Melphitanus & Bonouallanus equitatum omnem, duo peditum millia ex aliis cohortibus & ciues circiter quadringentos (quibus Aquarius oppidi ciuis præerat) porta Tarasconensi exire iubent. His ita constitutis Carmanio imperant ut duas cohortes seorsum instruat, velle se videre quantus in vtraque militum numerus esset. Arzacum vocant eius cohortis centurionem à qua tumultus initium factum fuerat, præcipuos seditionis autores in conspectum dare eum iubet. Is duos miseros gregarios producit, hos esse maximè seditiosos affirmat. Quo illi quum sibi satisfactum esse negarent, præciperentque, ut alios & quidem præcipuos adduceret, de quibus capitale supplicium ceteris inspectantibus sumere intenderent, respondet Arzacus, si in omnes facti participes animaduerrere liberet, ne vnum quidem exceptum iri. Duo illi in manus latrunculatortradunt, quos in oculis exercitus suspendi iubet: ceteri omnes vultu & voce significare, grauiori etiam supplicio dignos esse homines contumaces & seditiosos, qui bonorum omnium congressu arcendi essent. Arzaco signum adimitur, ille cum suis ex cœtu deturbatur: hi absque tympano totam multitudinem peruadunt, iubentur ad proregem in castra proficisci, cuius arbitratui committebant, ut aut veniam illis daret, aut debito supplicio pergeret afficere. Carmanius Arzaco signum militare comodatò reddit, quo in castra proficisceretur, ea tamen conditione ne illi deinceps explicare absque proregis permisso liceret. Ille aliud iter arripit, neque vnquam reperiri potuit, quantacunque diligentia vndique peruestigaretur. Ipse quidem Mommiorencius constituerat ab ipso Arzaco non à militibus facti rationem reposcere. Milite quoque diuersi & palantes alio atque alio itinere dilapsi abierunt: neque vllum postea in eo oppido facinus, contumacia aut tumultus extitit.

Henrici Delphini mira in castra abeundi cupiditas.

His omis ad Regem nunc reuertamur, qui Valentia de illo Caesaris ad Massiliam aduentu, quem commemorauimus, nuntium acceperat. Quanquam porro statim post nuntiatum fuerat eum non diu moratum, parua admodum spe oppugnandi nedum potiundi oppidi ilico discessisse, tamen huius rei fama breui peruagatur, & tota aula incrementum: ut non modò de ipso iam hominis aduentu & machinis ad oppugnationem admotis spargerentur sermones, sed etiam narraretur eum octo dierum spatio ipsas nostrorum munitiones aggressurum esse. Hic rumor à tenuibus ortus ad primates ipsos permanuit: nec verò tanquam de re formidabili id disseminabatur (qualiter solent rumusculi cum metu in aurem insusurrari) sed publicè clara omnium voce prædicabatur, velut rei cuius felicissimus speraretur exitus. Hæc quum palam enuntiarentur, non est quòd quis roget vtrum Henrici modò Delphini & Britoniæ ducis, qui apud Regem patrem ac dominum colendissimum erat, incredibilis quædam cupiditas animum subierit, vtrum omnibus quos apud patrem gratia & autoritate plurimum valere intelligebat, valde instaret, qui sibi adiumento essent, ut cum patris venia castra adire liceret. Ac tanta sanè ille cupiditate huius rei ardebat, ut præ metu quo afficiebatur ne serius adesset, Caesaris audaciam & alacritatem ad nos adoriendos vberius multo quàm exitus ipse comprobauit, prædicaret: neque vllos nisi his de rebus sermones inter familiares ac notos habebat. Præcipue verò quiritari solebat, si res infausto casu ita ferret, ut Cæsar prior huc adueniret, nec ipse ad eum excipiendum præsto esset, ecqua in posterum spes fuisset fore, ut tam opportuna sibi daretur facultas, qua tyrocinium ederet: ecquando æquius aut gloriosius bellum contingeret, quo postquam diuinitus in hunc gradum elatus

elatus esset, cum tam nobili aduersario comparatus sui periculum faceret? Bellum enim geri pro charissima patria tuenda, à qua submouendus esset, potentissimus hostis Cæsar multis antea victoriis clarus ille quidem, sed nunc, si & apparatus noster spectaretur, & æquitatis ratio haberetur, cladi accipiendæ propositus. Denique cum esse hostem, quo superato victoriam omnium maximam & illustrissimam quæ vnquam homini contigerunt, certò expectari: victore autem offensionem fortiter præliando nullo dedecore contaminatam futuram.

HÆC passim animo agitabat & dictitabat: quæ tamen quia non satis maturè se cōsequuturum sperabat, quandiu eorum duntaxat opera vteretur qui apud Regem erant (sic enim animus magna cupiditate incensus vel breuissimæ moræ impatiens est) omnes alias rationes inire cœpit. Cum Mommorencio per nuntios, quos in castrâ crebrò mittit, agit, vt ab eo literas ad Regem scriptas quales cupiebat, & certum hominem cum mandatis impetraret. Rex qui reuera summam ex eo voluptatem capiebat, quòd in filio talem ad bellicam gloriam & res præclaras ardorem agnosceret, qualem in seipso fuisse, quum ea ætate esset, recordabatur, quò magis apud se animi summam alacritatem laudabat, eo se difficiliorem in concedendo præbebat: quòd simulatione repulsæ hunc animum iam honesta cupiditate quærendæ nominis gloriæ in ipso iuuentutis flore flagrantem magis ac magis inflammare velleret. Tandem se precibus expugnari finit, aut (vt verius dicam) se vinci simulans, quod in primis cupiebat, velut nonnihil inuitus concedit. Iam vires suas coniunctas & paratas videbat, ac tales quidem vt absque temeritatis culpa illis cum hoste cōgredi minimè dubitaret, perficeretque reipsa quòd iam pridem in animo habuerat, vt ipse rectâ eò exercitum prælio decertaturus duceret, quòd hostem progredi audiebat. Itaque quum satis sciret filio (quem nunquam profecto fuisset primum belli specimen ac tyrocinium in expeditione nimium periculosa edere) tales futuros comites, vt diuino fauore fretus nec damnum vllum accepturus, nec dedecus admitturus esset, quum insuper ipse breui eum subsequi cogitaret, vt hanc honoris stirpẽ, ex qua incomparabilis virtutis fructus expectabatur, in generoso iuuenis principis corde satam aleret atque educaret: libenter hanc ei gloriæ vsuram concedit, vt illi apud tantum exercitum, tali ætate, aduersus tam potentem hostem, qui ipse aderat, proregis & imperatoris nomen tribueret.

QVAMOBREM vbi quod petebat concessisset, & animo & oculis in eum conuersus sic alloquitur, Nunc, inquit, Henrice fili, cum bona mea venia cumque eo animi ardore quem in te nequaquam damno, proficisceris eius artis futurus discipulus, quam te aliquando scire ac factitare (quæ tui ista educatione digna expectatio est) oportet: sic tamen vt tum ea tibi vtendum esse intelligas, quum causam ea ratione tollere te putabis, ne posthac, vel sæpius vel maiore populi damno & regni periculo ea vti necesse sit. Illic Mommorencium & multos cum eo belli duces peritos reperies, quibus equidem pro singulari in me & regni salutem studio debeo plurimum. Huic separatim te eò venire diceres non imperandi, sed discendi causa vt in posterum imperes: huic porrò vnâ cum cæteris te eos adire dices, vt suam illi te artem doceant, rogabis vt te ei tyrocinio assuefaciant, quod tum tibi tum illis honori sit, ad Dei in primis cultum atque huius regni utilitatem conducat. Comem te illis & affabilem præbeto, eorum tibi amorem ac studium conciliato, quemadmodum frater optimè inceperat. Potissimum id operam dato vt talem te omnes experiantur, vt nisi is esses, qui es, eum te esse cur optent causam habere videantur. His ab se eum verbis dimittit, qui minima mora ad iter faciendum accingitur. Ibi verò iuuenes aulici nobiles satis produnt, quàm vehementi voluntate arma capessendi tenerentur. Nemo enim fuit cui non honoris insitum natura studium puncto temporis omnia ad proficiscendum necessaria parata confecerit. Triduo Delphinus in castra venit. Mommorencius obuiam illi citra pontem Sorguium procedit, vt eum magna tribunorum, centurionum, aliorumque qui aliquem dignitatis gradum in castris tenebant, multitudo exciperet: quibus eum comitatus in ædes suas deducit, eisque illi cessit, vt illic tanquam imperator prætorium haberet. At Delphinus eum migrare non patitur, satis sibi esse dicens si ædium partem teneret. Itaque simul habitant, vt Mommorencius omnia pro imperio, vt antea fecerat, administraret, Delphinus illius consilio & sententia perpetuò vteretur.

Regis ad filium
Delphinum oratio.

I 537.

*Cæsarianorum
ad Massiliam
obsidio.*

CÆSAREM Massilia discessisse iam ad castra perlatum fuerat. Sed dux Alua & cæteri quos ille reliquerat, oppidum etiam nū obsidebant, specie tamen maiore quam potiundi spe aut etiam consilio: nostros duntaxat ad eruptionem quandam temere faciendam elicere conabantur, aut certè efficere ut exercitus Regius subsidio obsessis veniret, quem loci oportunitatem nacti superiore conditione adorirentur: propterea quòd Cæsar castra adeo propinqua habebat, ut statim de nostrorum profectioe certior factus illos anteuertere & ad suos venire facili negotio posset. Sed frustra hæc omnia consilia capiebantur. Nam oppidanis præstantissimi duces præerant, qui suos nunquam nisi cōmoditate scitè captata, ut hostibus damnum semper inferrent, egredi sinebāt. De castris porro mouendis Mommorencius, qui iam pridem apud se quid agere vellet ac deberet constituerat, quique singulis diebus aut exploratorum opera, aut captiuorum testimonio, aut amborum etiam constanti oratione quæ apud hostes gererentur, quicquid illi susciperent, quicquid in concilio deliberarent intelligebat: etiā illis cessantibus, nec quæ constituerant perficientibus, nihil sibi totis copiis tentandū iudicabat, licet victoria iam pene in manibus certa, ut neque Regis neque regni rationes in discrimen vllum adducturus videretur. Idem porro tametsi iam inde à Briniolana clade id potissimum spectabat, ut nostri eo prudentiores & cautiores ad belli fortunam essent, quo hostis ad suscipiendum audacior reddebatur, non tamen prorsus languescere & remitti illorum virtutem patiebatur: sed ut quodque hostium consilium aut iter susceptum ad illum perirebatur, ipsemet (quātum humana iudicii perspicacitas ferebat) præscribebat quos, quæ ratione, quoadusque illis occurrere expediret: ipse quo magis aut minus rem progredi animaduvertebat, eo magis habenas vel adducebat vel remittebat iis quos ad cōsilia sua exequenda emiserat. Hac ratione damnū Briniolis acceptū absq; vllō offensionis discrimine ita sarcindum curauit, ut nullus vnquam præteriret dies quin hostes vel in castris turbarentur, vel nuntium de aliquo conflictu acciperent, quin nostri cum eis aliquo loco pugnarent, ut Cæsariani perpetuò inferiores discederent. Nec verò illi tanta vnquā diligentia suam profectioem cælare, nec horam & tempus tam alienum deligere, nec itinera tam cæca & insueta tenere potuerunt, quin euntes aut reuertentes in nostros inciderent. Si paulo plures egrediebantur, quicquid prædæ reperire poterāt, id omne absumebant, neque quicquam ad suos reuerſi afferebant. Sin pauciores, vel prorsus debantur, vel superati capiebantur. Quamobrem neque quod iter insisterent, satis illis cōstabat, neque certò constituere poterant, vtrum ad penuriam omnem tolerandam se compararent, quòd metus longius à castris euagari prohibebat, an potius se in hostium manus manifesto vitæ discrimine conicerent, quò mortem desidiosam & probri plenam effugerent.

*Mommorencij
incomparabili
lis prudentia.*

NON multo antè Ioannes Paulus Ceres cum suis equitibus & nonnullis Italis ferentariis, & Martinus Bellaius cum suis ducentis & tribus Italarum peditū cohortibus, nuntio per exploratores accepto, aliquot ex hostium equitatu ad Lormarinū, quod exiguum est oppidum quā ipsi iter habebāt, pabulatum venisse, suos equites variis locis in insidiis collocant, id eo consilio, ut si alij aberrarent, alij saltem in eos inciderent. Casus ita tulit, ut quo itinere ipsi equitabant, hostes obuios haberent, qui pecoris & armenti magnam vndique collectam prædam præ se agebant. Eos incautos tanto impetu aggrediuntur, ut illi metu exanimati neque suorum neque nostrorum, qui illos adoriebantur, multitudinem animaduernerent. Erant enim illi numero ferè centum optimè armis & equis instructi, quum Paulus secum non plures quatuordecim haberet. Qua tamē adeo exigua manu & prædam eripit, & captiuos circiter triginta abduxit: quin & plures abduxisset, si plures captores adfuissent. Adeo verum est quod dici solet, in prælio aduerso & victum ita pauore consternari, & victorem rei ex sententia eueniētis voluptate ita capi, ut neuter suorum numerum inire animum inducat. Hostes quū postea tantū dedecus delere cuperent, aliquot dierū spatio interiecto in eiussē oppidi arcem cētum sclopetarios introduxerāt, cum ut cursoribus is locus perfugio & receptui esset, tum verò ut nostris cupiditatem illuc veniendi iniicerent, quasi inde deturbaturi essent, cōsq; alio itinere conferto agmine accedentes circumuenirēt. Ioannes Paulus hac re nuntiata Fayette & Curtoni significat, qui se cum eo coniungunt, ac præter lectos ex suis turmis equites quot accipere libuerat, ducentos sclopetarios peritissimos adducunt. Cum ea multitudine Cæbellio-

bellione proficiscuntur, scalas tumultuariè confectas ferunt, aditus omnes, ne inopi nato hostium aduentu opprimerentur, collocatis militibus muniunt, scalis admotis tanto animo irruunt, ut omnibus qui vel acerrimè repugnarent interfectis, arcem vi caperēt. Reliquos omnes captiuos abducunt, neque redeuntibus quisquam illis molestus fuit. Nā Ferrandus Gonzaga cum mille ducentis equitibus & peditum sedecim cohortibus iter illis præcludere conatus fuerat: sed ab iis quos nostri ad viarū aditus collocauerant, cōprehenso quatuor ex ipsius equitatu præcursores, quonā ille itinere contenderet, ac quo loco nostros præstolaretur indicant: quo audito alia se via recipiunt.

PER idem tempus hostes Cenafium populabundi veniunt, quod exiguum oppidum octo ab eorum castris passuum millibus & duobus Cabellione abest. Qua re Ioannes Paulus intellecta eò statim proficiscitur, ut illos offenderet: verum eos iam discessisse reperit: itaque quum se reciperet, duodecim duntaxat è suo comitatu equites mittit, qui iter Salonem vsque Craxiorum reflecterent. Hi quadraginta fere hostium pabulatores tum pedites tum equites reperiunt, quos primo impetu adorti prædam relinquere cogunt, quam postea rustici recuperant: hostes captiui omnes Cabellionē adducuntur. Tauroentæ Cæsar omnem dosluariorum iumentorum multitudinē collegerat, quæ tota regione conquiri ab Aquis Sextiis Nicæam vsque potuerat, quibus panis nauticus, quem Tauroentæ fieri iusserat, in castra comportaretur, ut suorum penuriæ subueniret, qui farina, pistrinis & clibanis carebant. Rustici de profectiois die certiores facti, tanta diligentia speculatores & insidiatores disponunt, ut iumenta omnia vel abducerent, vel interficerent, vel vulnerarent, ne vlli postea vsui essent. His rebus fiebat ut sensim castra Cæsariana ad extremam ciborum inopiam adducerentur. Hæc aliq; eius generis multa quæ commemorare prolixum esset, ad Mommorencium perferebantur. Ex quibus facile iudicabat hostem fame breui compulsus iri, ut vel nostros in ipsis munitionibus loco iniquissimo adoriretur, vel Prouincia maximo dedecore & dāno excederet. Neque verò quicquam referre videbat, si eum absque pugna & discrimine potius conficeret, iis subtrahendis sine quibus consistere nequibat, q̃ si periculoso prælio superaret.

Cæsariani exercitus penuria.

Hoc fuerat perpetuum & constans eius consilium. Sed extiterant semper apud eū non pauci, qui quanuis initio, quum de rei summa deliberaretur, rationibus vtrinque expensis in eam sententiam pedibus iuissent, non tamen eam penitus probabāt: siue quòd illius auctoritati magis tum deferrent, quàm sententiam mutarent: siue quòd reuera ita tum sentirent illi quidem, victi rationibus quas contra se facere animaduertebant, sed postea ad primam sententiam redirent, quum Regias copias in dies augeri perspicerēt, ut iam ad prælium cum hoste committendum pares viderentur. Quæcunq; tamen causa sit, ij ipsi plerunque sermonibus priuatis cunctabundam illam hominis prudentiā non ita laudabant, quin nonnullā tantæ tarditatis partem timori & animo pusillo tribuerent. Verum post Delphini in castra aduentum, iuuenes vniuersos consentientes nacti, (quorum hoc ingenium est, ut pericula eo minus timeant, quin eo dulcius bellum videatur, quo magis inexperti sunt) quoties postea concilium de rerum summa habebatur, discere prætaturque num ex vsu magis esset propius hostē accedere, an præstaret cunctando & dissimulando rem, ut adhuc fecerant, protrahere: toties illi sententiam suam denuo suadere cœperunt: ut profectò liberius & apertius hac de re iam cœptum erat agi, multiq; instabant, ut promoueretur exercitus, & Massilia obsidione liberaretur. Quam sententiam non solum sequebantur, qui initio eam sibi probari aperte ostenderant, sed ad eam ex iis quoque qui diuersum antea senserant, non pauci adducebantur, vel quòd præsentibus Regis viribus confisi de priore sententia decederent, vel quòd iuuenili principis animo gratificari & obsequi studerent, quem incredibili cupiditate flagrare videbant, ut suæ virtutis dimicando testimonium daret, & nominis celebritatem propagaret. Nam cur tandem (sic enim dictitabant) illi tam honesta & excelsa cupienti non obtemperarent? Cur illum fallerent, & quadam quasi malignitate, tam opportuna & aperta facultate famæ ex bello in ipso iuuentutis flore quærendæ fraudarent, quam diuinitus dare appareret? Quàm rationi consentaneum esset, ut copiis auctis quas Rex immenso sumptu conduxisset, eodem se munitionum vallo desides continerent, quo se in illa paucitate, quum hosti sustinendo impares erant, cinxissent? Satin' hoc sibi esse deberet, quòd tā numeroso & forti exercitu supra hostium vires castris conclusi, expectarent dum illi ad

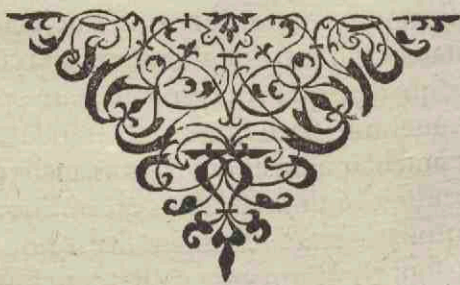
1537. oppugnādas munitiones accederent? Imò (q̄ longè maiori probro dignū est) vt in tantū hostibus contemptum venirent, qui in ipso propè exercitus conspectu oppidum quale est Massilia, obsidere non dubitarent, præsertim tam exigua hominum manu, qui vix satis multi essent, vt pedibus equorum vice straminis subiecti prius calcati comminuerentur, quàm Cæsar totis copiis subsidium ferre posset? Minimè verò, inquit: id potius nostri honoris dispendio spondemus, neque recusamus quin nobis sempiterno in posterū probro rei bellicæ imperitia & inscitia obiiciatur, modò copię è castris educantur, si qui Massiliam obsident, è nostris vnquam manibus aufugient.

NON deerant tamen qui in prima sententia nihilo secius perseuerabāt, censebāt-
que tutius esse, vt victoriam sine sanguine & puluere reportarent, vt sanè certa spes da-
batur fore vt breui talis victoria consequeretur, commeatu duntaxat vndique interclu-
dendo, quemadmodum adhuc fecerant. Massiliā siquidem viris, re frumentaria & cæ-
teris rebus probè communitam esse perspectum habebant, cæterum opere ipso adeo
firmam, vt humanis viribus aut conatu nulla ratione expugnari aut capi posset. Quam-
obrem si eandē modò belli gerendi rationem sequi pergerent qua vsi antea fuerant, fieri
nullo pacto posse quin Cæsaris exercitus à seipso conficeretur & dissiparetur, præsertim
quum fames & lues in eorum castris acrior in dies grassaretur. De Mommorencio hoc
statuebant, Regem, quum eum à se dimitteret, tam apertis mandatis consilium suum il-
li patefecisse, quæ ille & memoria tenebat & articulatim sequutus fuerat, vt nollet tam
firmis iactis fundamentis reliquum negotium ancipiti infelicitis exitus alex̄ exponere.
Itaque tametsi maxima diligentia & industria omnia velut ad pugnam postero ipso die
futuram parabat, certū tamen esse nihil quod quidem alicuius momenti esset, toto hoc
bello cæco fortunæ arbitrio committere, nisi fortè extrema quædam necessitas occur-
reret, qua inuitus cogeretur, quàmque nullo humano consilio cauere aut præuidere li-
ceret. Cur enim, inquit, victoriā, quam tantum non in manibus iam haberet, vtro in
dubium adduceret, quum hostem non minus consilio & arte quàm armis vincere glo-
riosum sit? Cur suorum sanguine ac vita abuteretur, ex quibus in prælio permultos eosq̄
fere omniū fortissimos cadere necesse esset, etiamsi splendidissimā victoriā cōseque-
retur? His rationibus quas vtrique pro se afferebant, Delphinus auditis, etsi dubius non-
nunquam nutabat, seque illo animi insito ardore ac magnitudine in diuersam senten-
tiam propendere sentiebat, sibi tamen ipse moderari, & Mommorencij sententiam cō-
trouersia definitionem esse voluit. Ac profecto, vt quod res est dicam, tametsi dux Aluē
& qui ad Massiliam confederant, non ita magno erant numero, à castris tamen Cæsaris
non adeo procul aberāt, quin ille audito statim nostrorum è munitionibus discessu (ne-
que enim hoc vllō pacto cælari poterat) perfacile vel se inter Auenionem & Massiliam
obieciisset, vel cū iis qui ad Massiliam erant antè cōiunxisset, quàm nostri ad prælium cū
illis committendum peruenissent. Quòd si coniunctis copiis signa in nostros intulisset,
incerta admodum erat victoria: quæ si hostibus contigisset, latissima illi patebat in
ea regni parte regio: nos contra etiamsi superiores essemus, nihil non iam no-
strum acquirebamus. Quare ita constituit Delphinus, vt omnia ea ratione
gererentur quam adhuc sequuti fuerant, nisi fortè noui hostium
conatus noui consilij occasionem
præberent.

Delphinus Mo-
morencij con-
silium probat

LIBRI SEPTIMI FINIS.

MAR-

MARTINI BELLAI

LANGAEI COMMENTA-

RIORVM LIBER

OCTAVVS.

20

ÆSAR omnia vndique sibi infausta nuntiari audiebat, ipse in castris nihil præter famem & morbum conspiciebat. Verum ignominiosa profectio, si inde re infecta discedere cogeretur, qui tanto apparatu venerat, tanta verborum arrogantia vltus fuerat, tam superbè omnem de pace cum Rege concilianda sermonem repudiaret: odium præterea implacabile quo eum prosequeretur, ipsa propriae felicitatis spes, quam perpetuam & immutabilem fore sibi persuaserat, suorum denique tum ducum tum militum toties spectata virtus magnos illos spiritus, quos sibi sumperat, alebant. Accedebat etiam quòd Auria aduentum

*Cæsarianis
omnia aduersa.*

in singulos dies expectabat, qui comiteatu & numis exercitum iuuaret, & lætum aliquem nūtiū afferret: à Nassauio denique aliquid magni perfectum iri sperabat, quo Rex suas illuc copias conuertere cogeretur. Rex interim Valētiæ quum esset, oppidum quam maxima fieri poterat diligentia communiebat, vt nouum hosti obstaculum obiceret, siquidem desperata Prouincia iter in Delphinatum flectere constituisset. Ad eum vniuersa quæ tum in omnibus regni partibus tum in exercitu Pedemontano, tum apud focios & fœderatos gerebantur, perferri solebant: omnibus pro temporum & occasionum ratione prospiciebat. In primis hoc cōstituerat, ne ad sua castra proficisceretur, nisi vel hostis ea adoriri pararet, (tum enim tantæ rei deesse nolebat) vel ipse copiis coniunctis nullo aperto periculo aduersus eum se exercitum ducere posse videret. Non enim cum fugiebat quàm de ipsa rerum summa periclitaturus esset, si in patria & regno à tam potenti & infecto hoste prælio superaretur, cui omnia post victoriam paterent, vt quò liberet progredi liceret: quum Cæsari contrà, etiamsi pugna inferior esset, nihil horum timendum videretur.

PER id tempus Andreas Auria cum Cæsarianis triremibus venit, qui comiteatum & pecunias ex Hispania conuehebat: eum Cæsar in castris humanissimè & honorificentissimè aduenientem excipit. Statim post illius aduentum concilium sæpius conuocatur, in quo quid actum fuerit, nescio. Cæsar certè præconio publico in castris militibus imperat, vt omnes ad recensendum exercitum & stipendium accipiendum parati essent, certoque denuntiato die quò ipse iuberet proficiscerentur: nequid denique in itinere illis deesset, octo aut decem dierum viaticum secum quisque efferret. Paulo antè machinas omnes in veterem Massiliam miserat, & triremibus imponi iusserat. Ea res suspicionem Regi iniecerat, decreuisse eum aliò nauigare, vt descensione facta quædam loca inuaderet, vbi minus diligenter prospectum fuisset. Quamobrem summa attentione circumspectabat, vt ei quancunque in partem iter flecteret, statim obuium se præberet. Ille postea tamen, siue quòd ventus aduersus incidisset, siue quòd Auria aduentu

1537.

consilium mutasset, machinas depositas in castra reduci iussit: quæ res suspicionem attulit, vel ad ipsas nostrorum munitiones oppugnandas venire, vel ad obsidendam Massiliam copias cum Albano coniungere decreuisse.

Rex marchionatum Salustianum Ludouico Francisci per fugæ fratriclementia summa reddit.

REGI nuntiatur quemadmodum tum bona Pedemontani agri pars à transalpino exercitu subacta esset, tum marchionatus ipse Salustianus, aliquot castris exceptis. Complures qui illi in consilio aderant, censebant atque adeo suadebant, ut eum lege commissoria ob Francisci marchionis perfidiam publicatum Delphinatui annexeretur: sed ille genuina sua clementia & benignitate quam eorum consilio uti maluit. Quamobrem cardinali Bellaio, quem Lutetiæ principem legatum constituerat, mandat ut Ioannem Ludouicum Francisci fratrem (is enim marchionatu exutus, & in vincula coniectus ob aliam noxam commissoriam fuerat) è carcere eductum ad se mitteret. Valentiam adductus coram Rege sistitur: quem ille astantibus Totouillano comite Sampaulio Delphinatus prætor, cardinali Lotaringo, archiepiscopo Mediolanensi aliisque multis marchionatum tenere, & clientelaris fidei sacramentum apud se dicere iubet, cuius se Vassallum ipsius marchionatus nomine, qui ad Delphinatum pertinebat, aduersus quemuis Regis hostem profiteretur. Pecunias illi præterea ad comitatum apparandum atque instruendum tradi iubet, in marchionatum dimittit, comitem illi à quo deduceretur, armigerum San-julianum attribuit. Is ex nobili Vasconia gente ortus in familia Salustiana educatus fuerat, signum militare in Michaelis Antonij marchionis demortui turma equestri gestauerat: postea Francisci legatus fuerat. Huic Rex mandat, ut nouum marchionem diligenter obseruaret, omnes eius profectiones & itinera cognosceret: ne ille per simplicitatem à fratre Francisco, quem multo astutiorum esse nouerat, in fraudem impelleretur.

Hoc Regis mandatum San-julianus diligenter curat: ac per commodè sanè accidit quod hominem tantæ fidei nactus esset. Non multo enim temporis interiecto spatio Franciscus Carmaniolam venit, fratrem qui in arce erat, de suo aduentu certiorum facienda curat, cupere se cum eo colloqui. Ioannes Ludouicus tametsi prudenter à suis monebatur, ne fratrem nimia multitudine stipatum in arcem ingredi pateretur, neque illius verbis fidem facile haberet, imò quidam Regi cupientes rebellionis scelus id esse palam testificarentur, si homo perduellis, qui se Regis hostem aperta perfidia prodiderat, intromitteretur: tamen portam ei aperiri iubet. Aduenti obuiam procedit, multisque lachrymis & largissimo fletu se mutuo complectuntur. Præcipue verò Franciscus huius rei mirus artifex, verborum blanditiis & illecebris, adiuuante vultu & gestu, fratris animum ita sibi paucis diebus conciliat, ut vni illi incautus fidem suo magno malo haberet. Eum Franciscus, quum fallendi & verba dandi occasionem nullam prætermitteret, Carmaniola elicit, captiuumque in arcem Valfeneriam ducit: atque adeo totum marchionatum breui in suam ditionem atque potestatem denuo redegit, nisi San-julianus (qui iam antè quorsum illa Ioannis Ludouici simplicitas aut potius stupiditas euaderet verebatur) interim Saluatoris Aguerrij, qui Francisci iussu & nomine Vrezellianæ arci munitissimæ præerat, animum in fide continuisset. Huic enim ostendit, quum ipso genere & ortu ad Regis ditionem pertineret, non posse illum sacramenti vlla religione quod apud Franciscum ipsum quoque Regis clientem dixisset, obstrictum ad aliud quid præstandum teneri, quod eum aut sponte facturum esse parum verisimile fieret, aut certè facere non esset iuri & æquitati consentaneum. Quamobrem quibus iurifurandi conceptis verbis marchioni se obligasset, ut pro eo aduersus quoslibet staret, horum verborum formula indefinita comprehensum Regem, qui supremum dominatum obtineret, non videri. Quibus ille hominem verbis in suam sententiam adducit, arcemque ab illo traditam Regis nomine atque autoritate tenere cepit. Quæ res Francisco summo dolori & molestiæ erat, ut sæpius Vrezellum sibi sudem in oculo esse diceret, impedimentoque esse conquereretur, quominus pacatum ac tutum marchionatum possideret.

Rex in castra proficisci constituit.

DVM hæc gerebantur, Regi nuntiatur totum exercitum tum equitatus tum pedatus à Cæsare esse lustratum, qui per præconem etiā omnibus edixisset, ut ad proficiscendum statim atque iuberentur se accingerent, viaticum in dies octo vel decem colligerent, ut quò illos ducere cogitaret (quemadmodum diximus) sequerentur: quam autem in partem eos

eos ducturus esset, nihil certi nuntiabatur: hoc quidem fama ferebatur, eum ad castra Delphini ad Auenionem oppugnanda venturum esse. Hoc Rex nuntio accepto concilium cogit, de summa rei deliberare cepit. Decreuerat ille copias cum Delphino coniungere, ut quoniam Caesar ad castra veniebat, ipse quoque pugna interesset. Summa enim cupiditate afficiebatur, ut cum eo manum confereret, & quid virtute posset experiretur, atque ita in potentissimorum exercituum oculis perficeret, quod missio iam pridem ad ipsum Caesarem prouocatorio scripto tentauerat. At contra maximae parti videbatur, qui praestare iudicabant, ut hanc filio Delphino rei gerendae gloriam relinqueret, non esse dubium quin ille sapientissimo Mommorencij consilio, adhibitis etiam peritissimis & prudentissimis belli ducibus vteretur, ut aequitate ac iure belli quod susceptum erat, fretus Caesari ostenderet, ei cum Gallis in Gallia rem esse, qui sibi pro vxoribus, liberis, aris ac focis dimicandum esse intelligerent. Demonstrabant insuper ancipitem cum rerum omnium tum in primis belli exitum esse. Quod si aduerso Deo Caesar forte pugna superior esset, ipsum tamen Valentiae cum iis copiis tum quae iam aderant, tum quae in dies accedebant, reliquos qui ex pugna superessent collecturum, ex quibus iusto exercitu confecto praelium denuo cum hoste inire & victoriam extorquere posset. Multa quoque in hanc sententiam tum externa tum domestica exempla afferebant.

Regem in castris venire plurimis non placebat.

Ad extremum constituitur, ut in Auenionensia castra missio nuntio Rex sciscitaretur quantae reuera vires essent, quid de Caesaris rebus noui perferretur, quid denique consilij ad eas res Delphinus, Mommorencius & reliqui duces haberent. Hanc sibi sententiam Rex probari praese fert: verum quid faciendum esse intelligeret iam ipse apud se constituerat. Langæo hoc negotium datur, qui pridie eius diei à Caesarianis castris quae supra scripsimus attulerat. Is ubi ad Delphinum & Mommorencium venit, multis statim ad concilium belli ducibus conuocatis mandata quae apud Regem coram disceptari audierat, exponit. Plurimum temporis deliberando absumunt, cunctisque rationibus vtro citroque attentissime trutinatis, omnibus placet Regi minime huc esse veniendum. Qui praeter rationes supra commemoratas hanc quoque causam afferebant, siquidem Caesar ad munitiones accederet, neque Delphino neque Mommorencio probro datum iri si se castris continerent, cumque ad se inuadendos iniquissima conditione compellerent. Quod quum nunquam ille facturus esset (ut qui castra situ & opere munitissima esse sciret) necesse omnino fore, ut inuitus cum magna gloria imminutione tandem discederet. At si Rex ipse in castris esset, Caesarem, ubi munitiones tribus modò aut quatuor machinariis glandibus impactis attigisset, ilico discessurum, deinde si Rex eum non subsequeretur, gloriaturum esse, se ipsos Regis fines ingressum, & ad bombardae iactum progressum praelio laceessere ausum fuisse: qui tamè praestigia sui potestatem non fecisset. Quod si Rex ut hanc hosti iactantiae materiem praeriperet, etiam è castris, quae vallo & fossa circumdata erant, egredi conaretur, periculum fore ne in ipsis castrorum portis propter exitus angustias ordinum perturbatio incideret, ut Caesari cum dimidia tantum exercitus parte decertandum esset.

Præter superiora illa plurimi erant tum in aula apud Regem tum in castris, qui de Regis salute superstitioso quodam metu laborabant, ob certos nescio quos prognosticos libellos, arte & dolo Caesarianorum in vulgus sparsos, quibus Regi vel mortem vel captiuitatem in eum annum impendere significabatur. Horum siquidem scriptorum vanitas tantum fidei in auribus & animis non modò plebis, sed etiam illustrium virorum repererat, ut Romae etiam pecunia his conditionibus & hac persuasione apud collybitas traderetur. Antequam concilium dimitteretur, nuntium etiam accipiunt quo superior fama de Caesaris profectio confirmatur: sed quò iter facere decreuisset, ad oppugnandas munitiones, an Massiliam obsidendam, an alio quopiam consilio, nihil poterat affirmari. Langæo ut hoc quoque Regi renuntiaret, imperatur, maxime verò operam daret, ut Regem ab animi illo proposito abduceret, ne in castra veniret. Verum tantum abfuit, ut vel Langæi vel aliorum qui crebrò cum talibus mandatis mittebantur, nuntio Rex moueretur, ut sententiam mutaret, ut potius naues confestim parari iuberet, omnibusque in posterum diem profectio denuntiaret: se nunquam commissurum, ut id sibi meritò olim exprobari posset, quum Caesar tam propè dimicaturus accessisset, se Valentiae tanquam annonarium quendam restitisse. Se satis scire, qui hoc iter

1537.

diffuaderent, eos magna ex parte vanis illis & ineptis prædictionibus delusos & fasci-
natos esse: quibus se, qui Rex Christianissimus esset, nec velle nec debere fidem ullam
adhibere. Sperare se fore, ut pro eo ac plena atque indubitata fide Dei verbum ample-
ctebatur, quo huiusmodi superstitiosa vaticinia damnantur & vetantur, Deus ipse bella-
tor armipotens victoriam sibi & felicem exitum concessurus esset, quò omnium hario-
lorum impiorumque huiusmodi augurum in diuinando vanitatē argueret & refelleret.

Rex in castra
venit.

P O S T E R O die Deum castè & piè adit, cuius opem omnibus votis implorat, ut
iter hoc faustum felixque esse vellet, nauem conscendit, firmo Valentia relicto præfi-
dio. Biduo in castra peruenit cum splendissimo comitatu tum supplementi quod secum
adducebat, tum magnæ exercitus partis quæ ex castris illi obuiam processerat. Non ita
multos dies illic moratus fuerat, dum omnia ad pugnam parabat, quum ipso etiam Mar-
tino Bellaio nuntiante audit Cæsarem cum vniuerso exercitu quo venerat itinere secus
oram maritimam profectum esse, præter innumeros mortuos, quorum fœtore totius
vndique regionis aër inficiebatur, longè maximam ægrotorum multitudinem ponere
lictam esse, qui exercitū nec pedestri nec equestri itinere subsequi possent. Ego tamen
summa diligentia inuestigavi, tamen comperire non potui num Cæsar quòd Regem
audiret in castra peruenisse, hoc nuntio motus in Italiam reuerti constituisset, an verò
iam inde ab initio hoc facere decreuisset. Illud me intellexisse memini, eum, quum ex-
ercitum ad Aquas Sextias ante profectionem recognosceret, reperisse ex quinquagin-
ta hominum millibus quos Nicæa habuerat, vix triginta millia superesse, quos in acie
ad pugnandum collocaret. Præcipuos & maximè honoratos amisit, Antonium Leuam,
Marcum Bustinum, quemdam etiam consanguineum ex Germanorum ducibus, comi-
tem Hornium, Baptistam Castaldum cum aliis plerisque. Profectio quidem ipsa primis
diebus valde præceps fuit, quam etiam eadem ratione urgere pergebat, quoad se pro-
cul admodum ab hoste abesse sensit. Ipso profectio die, quo Tressium venit, regionis
incolæ qui arma sumpserant, nouissimos adortiuntur: ibi Francisci Estensis qui Ferrariae
ducis frater erat, œconomus cum non paucis aliis interficitur. Neque verò ullus dies
præteribat, quin eos rustici lacefferent, iis armis instructi quæ vel ægroti abiiciebant, vel
mortuis ipsi adimebant. Omnes aditus atque angustias obsidebant, pontes torrentibus
(qui tum magno impetu è locis superioribus ferebantur) impositos subruiebant: quibus
rebus illi valde vexabantur. Hac re Cæsar animaduersa magnam fossorum multitudi-
nem ad loca instauranda conuenire iubet. Interim quantum per rei difficultatem lice-
bat, omnes saucios & ægrotos colligit, & media acie collocandos curat, ut eos hostis
periculo eximeret. Sed efficere tamen sua diligentia non potuit, quin multi singulis die-
bus ita viribus exhaustis debilitati resisterent, ut per rupium solitudines iacere mallerent,
ibique expectare dum ab irritatis rusticis conficerentur, quò sic omni semel miseria li-
berarentur, quàm ut morbo languefacti ægrè itineris molestiam ferrent. Ad eorum im-
petum sustinendum mittuntur ferentarii, sed tantum illis molestiæ exhibebatur, ut mul-
ta inopia & fame laborarent, quòd parum illis tutum erat extra ipsum iter pabulandi
causa vagari. His rebus factum est, ut Aquis ad Freilium, vbi Cæsar primum castra col-
locauerat, itinera passim mortuis, ægrotis, loriceis, lanceis, hastis, sclopiis aliisque armis
strata essent, equi item ab equitibus deserti, quibus ad standum nullæ vires suppetebant.
Ibi homines promiscuè & equos aceruis collectos videres, moribundos & animam a-
gentes cum mortuis congestos, tam horrendo & tristi spectaculo, ut ipsos infestissimos
& acerbissimos hostes ad commiserationem flecterent. Quod quisquis conspexit, ni-
hilo leuius existimare potest, quàm teterrimam illam cladem quam Iosephus in excidio
Hierosolymitano & Tucidides in bello Peloponnesiaco describunt. Ego quæ oculis v-
surpauì, ea narro. Ex ea defatigatione quam mihi contraxi, quum equites quibus præ-
erā, vna cum Ioanne Paulo Ceretano & comite illos subsequenter ducerem, Massi-
liam quum reuertissem, totos dies quindecim vires me ad equum conscendendum
deficiebant. Tam exiguo itinere Cæsar (ut quidem ex ipso rei conspectu iudicari
satis poterat) Aquis Sextiis Freilium vsque duo ferè hominum millia amisit. Suade-
bant nonnulli, ut cum suis Hispanis naues conscenderet: sed quum Germanorum se-
ditionem metueret, ne tumultuarentur, si se hostium periculo relictos exponi viderent,
hoc consilio uti noluit.

Miserima ex-
ercitus Cæsa-
riani conditio

R E X

Rex interim exercitum recenseret & stipendium persolui iusserat, eo consilio ut ipse hostem persequeretur, & quocunque loco assequi posset, pugna decertandi occasionem arriperet, eadem opera impressionem in Italiā faceret, ubi iam exercitum potētem habebat. Verum dum hæc facere cogitat, adest Longouallanus quidam quem mareschallus Marcanus nominatim miserat. Is nuntiat Peronam grauissimè ab hostibus oppugnari, moenia permultis locis diruta & perfracta, ut de propugnando diutius oppido nulla spes superesset: tametsi ipse mareschallus & ceteri duces omnino constituerāt, idque Regi tum per literas tum per nuntium Longouallanum non dubitabant confirmare, nulla se vnquam conditione deditionem esse facturos, neque hostem nisi omnibus interfectis aut fame enectis ingressurum esse. Hoc accepto Rex nuntio magnam equitatus partem Lugdunum versus progredi iubet cum decem peditum Gallorum millibus: ipse magnis itineribus subsequi statuit: ut vel Peronæ obsessæ subsidium, si in tempore adesset, ferret, vel certè prius eam reciperet quàm hostis munisset, & comiteatū introduxisset. Intelligebat enim quàm multum in hoc esset positum, si ad hæc rem perficiendam otij satis hosti datum fuisset: quod Cæsar hoc oppidum facilè milite & comiteatu firmasset, cui propinqua alia ipse permulta & firma habebat.

Perona grauissimè à Cæsaria nū premitur.

LUTETIÆ cardinalis Bellaius (is enim in Vrbe Regis legatus erat) quum Peronam valde vrgeri animaduertit, ut Vindocinum & Guisium iuuaret, à ciuibus scire instituit ecquid auxilij, si res flagitaret, ferre possent. Mercatorum prefectum, quem vocant, & decuriones in curiam municipalem conuocat, ostendit quantum periculi immineret si Perona in hostis potestatem veniret. Tum illi decem hominum millibus se stipendia daturos recipiunt, quandiu necesse esse videretur, præterea machinariam fufuram cū pulueris & globorum ingenti copia: postremò ad munienda vrbs loca quæ maximè infirma erant, fossorū quinquaginta millia, aut eo amplius, si opus esset. Cardinalis machinas tantum & stipendium militum, quum opus esse videretur, accipere se pronuntiat. Pecuniarum summa statim imperatur & conquiratur: decem illis hominum millib. Strataeus præficitur. Fossores etiam aliquot accipit, ad speciē potius muniendæ vrbs, quàm quod re ipsa adhibendos esse iudicaret, quo minus hostis de illa inuadenda cōsiliū caperet. His perfectis rebus, scire etiam constituit quanta esset frumenti & cibariorum copia: non enim tum huic rei prospiciendum esse iudicabat, quum hostis ad portas esset. Quare censu inito cōperit abhinc viginti annos tã exiguam annonā nō extitisse: cuius rei duas esse causas. Etenim quum Parisini de congerenda annona non valde laborent, quòd omnia in diem ad forum abunde prostare confidunt, idque ob magnā eorū copiam quæ fluminibus in vrbe supportantur, quæ multa ex feracissimis Galliæ agris in Sequanam fluunt: hyeme superiore aquis gelu concretis nulla naus toto trimestri tempore adduci potuerat, deinde ea quæ insequuta erat æstate minima fluminis altitudo fuerat, vix ut portitorias nauiculas ferret. Tamen (ut hinc soli vbertas in quo sita est Lutetia, intelligatur) simulatque à cardinali imperatum est, ut quantum suo quisque commodo facere posset, duodenis vndique ab vrbe millium passibus conueheret, nominatim ut tritici pars ex horreo vel cella granaria expromeretur, reperta est octo dierum spatio annonæ tanta copia, quanta non solum ciues sed præterea hominum triginta millia toto anno alerentur. Hæc omnia ubi cardinalis parasset, ac decem illa hominum millia cōscribi iussisset, Marcanus eum per nuntium certiore facit comitem Nassauuium obsidione relicta exercitum Perona abduxisse. Regem quoque idem nuntius in castra adit, cui hoc ipsum nuntiaret.

Parisiorum ad subsidium sup peditandū facultas.

Lutetiani Agri feracitas mira.

SUPERIORE commentario ostensum est quemadmodum Nassauuius exercitum Peronam adduxerit, castraque ad Montem Sanquintinū locarit: nunc superest ut reliqua ordine percurram. Duodecimo Augusti die hostes circiter mille ducenti equites & peditum nouem cohortes ad villam quandam oppido proximam veniunt. Postridie flumen ad castrum Haplincurium transeunt: quod deditione statim (ut dictum est) accipiunt, propterea quòd nullum esset præsidium. Hoc tractu aliquot vicos diripiunt, & pecoris prædam agunt.

PRIVSQVAM verò ad alia transeo, sic habendum est, miram omnium rerum hoc oppido tum fuisse penuriam, ut ciues de eo deferendo cogitarēt. Sed paucis antè diebus nobilis quidam nomine Strumelius vicinus oppidum cum vxore & liberis ingreditur,

Perona obsidionis desertio.

1537. frumentum tum suum tum vicinorum suis impensis eò cōfert, pecuniæ ad militum sti-
pēdium quicquid habebat vel ab amicis corrogare poterat, affert: quo ciuium animos
non parum confirmauit. Quam illius fidem Rex postea remunerari volens, eum apud
se cellarium esse voluit, atque vnum ex quatuor primis rei ærariæ creauit. Illic præsidio
erant mareschallus Marcanus (vt antè dictum est) cum suis centum cataphractis. Medi-
ancurius legatus, Philippus Bolinulerius comes Dammartinus, ducis Angolismensis
(qui dux Aurelius postea fuit) legatus, qui huius equites cataphractos quinquaginta du-
cebat: Sercutus item & Sasleuallius cū millenis Picardicæ legionis peditibus. Nassauui-
us vt castra liberius dilataret, simul ne finitimis locis munitis coirent quidam qui com-
meatum præcluderent, ad Clarium (castrum hoc ad flumen Somonam situm quatuor 10
passuum millibus Perona abest) misso tubicine sibi dedi iubet. Qui loco præerat (nam i-
pse dominus in castris regijs, ad Auenionem militabat) diem ad respondendum sumit,
interim à Marcano auxilium petit. Is centum milites ex Sercuti & Sasleuallij peditatu
mittit, qui hostium castra prætergressi incolumes ingrediuntur, quamuis nouissimos ex
Cæsarianis aliqui subsequerentur. Nassauuius ad motis decem machinis mœnia acerri-
mè concutit: sed nihil tamen eo die perficit, imò ex suis nōnullos amisit, quos nostri sclo-
pis vncinatis interficiunt: postridie mane machinariam oppugnationem redintegrat.
Res illi adeo commodè cedit, vt eo die Marcanus Peronæ suburbia incenderet, quòd ex
hostium castris nonnulla peditum multitudo ea occupasset. Qua ex re occasionem na-
ctus Nassauuius obsessis narrat Peronam expugnatam, direptam & incensam esse: qui- 20
bus verbis perterriti, quòd vera esse putarent, deditionem faciunt. Is septem ex illis sus-
pendi iubet, reliquos quaternorum coronatorum pretio addicit.

POSTERO die, qui dies erat Aug. decimus sextus, lecti aliquot ex hostium castris
ad oppidi portas accedunt, vt nostros ad prælium elicerent: erumpūt milites ferè cxx.
• Qui aliquandiu præliati, quū hostes sensim numero augeri conspicerent, in oppidū ali-
quot captis hostibus se recipiunt: Rocurius signifer Roxij faucibus capitur. Locus est fa-
tis editus non procul ab oppidi fossa, in vineis inter arcem & portam Nicolæam, vnde
in oppidum despici potest. Illuc hostes quatuor minores machinas subuehunt, quibus
nostros vel ad vallum instaurandum vel ad propugnandum vagari prohiberent. His ad 30
noctem vsque nostros infestant, sic tamen vt neminem neque interficerent neque vul-
nerarent. Postero die sex duplices cannas ad ipsam portam collocant, tribus alijs pistri-
na aquaria quæ ad portam Parisinam erant, petunt, vt nostros cibaria molere prohibe-
rēt. Sed parū sanè ea ratione profecissent (quòd glādes ad molas & moletrine rotas adigi
nō possent) nisi molitor quidam, qui antea è Cæsaris ditione eò cōmigrarat, ad eos perfu-
gisset. Is commonstrato certo loco fossam duci iubet, qua pistrinis aqua adempta, & lo-
cus ille palustris magna ex parte exiccatus est: in quibus maximum oppidi præsidium
& firmamentum positum erat. Quod nisi fontem quēdam in pistrina deduxissent, quo
tantillum illud aquæ quod adhuc influebat, corroboraretur, farinæ inopia valde labo-
rassent. Interim pistrina in quibus equi vel homines molerent, multa fiunt, quibus dam- 40
num illud ab hostibus illatum abundè sarcitur. Alia ex parte duob. locis maxima vi con-
tinenter muros toto biduo concutiunt, quā ad Nicolæam, quā ad Parisinam portam: vt
muri satis magna ad aggressionem ruina fieret. Tamen ne suos præmaturè periculo ob-
ijcerent, toto postero die machinas torquere constituunt, quod faciunt ab ipsa aurora
ad crepusculum: quo die (vt oppidanis narrantibus cognitum est) glandes numero mil-
le octingentas emittunt, quum quidem denæ quinæ singulis interuallis eiicerentur. To-
tam noctem oppidani laceros muros obiectis virgultorum fasciculis, fimo, terra agge-
sta & laneis prægrandibus fascibus obstruunt: quam ad rem omnes operam suam dili-
genter conferunt. Nam & milites opus faciunt, duces ipsi descriptis oppidi regionibus
præficiuntur: & ciues omnium ætatum viri & mulieres nihil diligentia prætermittunt.
Sic enim & singulari sunt in suum principem studio & obseruantia: & simul etiam ani- 50
mo cernebant oppido capto omnes sibi acerbitates & indignitates perferendas esse.

ITAQUE postridie mane, qui dies erat August. vicesimus, hostes quum irrumpe-
re cogitarent, ruinas omnes instauratas conspicati machinis denuo vt coguntur, quod
ad secundam horam pomeridianam faciunt. Disiectis muris vi irruptionem facere ag-
grediuntur, Germanorum sex millia ad portam Nicolæam, ad Parisinā duo millia Han-
noniorum

noniorum, Artesiorum & Flandrorum. Nassauuius cum quadringentis equitibus Germanos producit, deinde ad Mōtem Sanquintinum se recipit tum vt prælum spectaret, tum vt videret quam in partē integros fessis submitti necesse esset. Comes Roxius prætorio apud Cæsarem præfectus cum trecentis equitibus Hannonios, Artesios & Flandros producit. Marcanus, Dammartinus, Mediancurius cæteri que duces sua quisque in statione non cessant, sed suos locis statis ad propugnandum disponunt. Dammartinus ad portam Nicolæam, Sasseuallius ad Parisinam collocatur, Sercutus ruinam defendit quæ infra Sanforcinum patebat. Vniuersi se ita viros gesserunt, vt hostes fortiter submouerentur, amissis suorum fere quingentis. Ex oppidanis nonnulli vulnera acceperunt: sed nemo qui illustrior esset, cecidit, præter commendatorem Strepinium cognomento Humerium, cui caput sphæra machinaria ablatum est. Nassauuius & Roxius sua spe deiectioni, receptui canere iubent.

TRIDVO toto insequenti ædes oppidi temere iactis glandibus petunt, magnumque damnum inferunt. Die qui Bartholomæo sacer erat, Nassauuius tubicinem ad oppidanos de deditioe mittit, quam nisi intra diem facerent, oppidum se flamma & ferro deleturum comminatur. Marcanus adhibitis in consilium omnibus centurionibus respondet, omnes ita ad propugnandum esse comparatos, vt nullum nisi se supinis calcatis ingressum cuiquam datum iri confiderent: imò potius sperare se per media ipsorum cadauera strata egressuros esse. Quo nuntio Nassauuius accepto iubet postridie acriorē quam antea machinarum oppugnationem vndiq; institui. Morem libenter gerit rei machinariæ magister, & machinis septuaginta duab. multis locis mœnia diruit, maximāq; oppidi turrim valde labefactat. Tota nocte vallum oppidani instaurant tanta diligentia, vt postridie mane hostes agnoscerent se nequicquam tantam murorum partem tā confortis machinis deiecisse.

DIE Ludouici machinis admotis quatuor loca acerrimè pulsant. Duarum turrium interstitium, quæ inter Nicolæam & Seruatoriam portam intersunt, sex tormentis quatunt: ipsas portas vnâ cum muri brachio quod ad eas pertinebat, decem alijs impetunt. Paulo infra sex alias ad ruinam superiorem obuenterant, quibus ea continenter disijciunt quæ ruinæ obiecta fuerāt, impediabantque ne amplius obstrueretur. Alijs septem Parisinam portam, & murum proximum, vt superioribus diebus cœperant, labefactare pergunt. Id nullo intermisso spatio ad tertiam pomeridianam faciūt. Simulatque desijt tormentorum fulmen, tum milites maximo impetu aduersus nostros feruntur: alij scalas præggrandes & firmas muris admovent, alij ad partes muri deiectas enituntur. Sic enim sperabant, si varijs simul locis aggredierentur, non satis magnam fore nostrorum multitudinem, quam vbique collocarent. Ter in summum euadere magna vi conātur: ter à nostris fortissimè non sine suorum iactura repelluntur. Tres signiferi præter alios qui in murum ad portam Parisinam labefactatum subierant, interficiuntur (hanc defendebat Sasseuallius) cum quinquaginta tum equitibus tum arcitenentibus promiscuè ex alijs atque alijs turmis.

Alia Perona
oppugnatio.

NASSAVVIVS interim & Roxius instructa acie stabant, alter ad montem Sanquintinum, alter ad portam Parisinam. Itaque tantam suorum stragem conspicati receptui canunt: quam ad rem suos alacriores multo experiuntur, quam quum ad prælum inuitarentur. Etenim præ festinatione viginti sex scalas ad muros erectas relinquunt, quas oppidani ad se subductas accipiunt. Pulso hoste Marcanus & cæteri duces sacram ædem Deum supplicaturi adeunt. Ibi sacricolarum cœtum offendunt, qui oppugnantibus hostibus oppidum supplicantes obambulauerant, Deo illius curam atque tutelam commendantes.

NASSAVVIVS & Roxius postquam se nihil proficere vident, maximam arcis turrim vtrique ruinæ præsidio esse, tum quæ à Dammartino tum quæ à Sercuto defendebatur, adeoque sibi valde incommodare: ad cuniculos subterraneos fodiendos animum conuertunt. Nihilo interim secius pilæ in ædes oppidi, non destinato ictu emitebantur, ignes etiam arte confecti ad ædificia quæ materia lignea constant, inflammanda conijciuntur, quibus etiam multa conflagrant. Quum enim domum incendio correptam conspicerent, eò protinus machinas obuertebant, ne ad incendium restringendum populus concurrere auderet, vt ex alijs in alias spargeretur. Itaq; tam latè

1537. certo quodam die ædificia populari cœperat, vt propè abfuerit quin totum oppidum flamma absumeretur. Quod etiam contigisset, nisi Deus singulari beneficio copiosum valde imbrem demississet, quo incendium extingueretur: quæ res tum à nostris tum ab hostibus in religionem versa est.

MARESCHALLVS & ceteri duces muros ab hostibus suffodi non dubitabant: quo loco id facerent, non planè illis constabat. Quamobrem Damiatum Sercuti signiferum arcis pseudothyro emittunt, cui ad quindecim lectos milites ex peditatu attribunt. Hi egressi, & fossas quas hostes duxerant conspicati, eò properant, fossiores ad maximam arcis turrim in opere offendunt: quos necopinantes adorti ex eorū numero quinque & viginti interficiunt, sex captos abducunt, in eis centurionem quendam Nucellium, qui opus facientibus præsidio erat. Ita rem omnem renuntiant, quo loco cuniculi agerentur: cui rei diligenter à nostris prospicitur subterraneis meatibus transuersis agendis. Sed res infelicitè adeo cessit, vt Dāmartinus obrutus moreretur, vt postea dicitur. Vnum erat quo nostri vehementer percellebantur, quòd sibi pulueris & sclopetariorū numerum exiguum adesse videbant: vt si denuo hostis irruptionem tētaffet, ægerrimè sustinere impetum posse viderentur. Verū Marcanus paucis antè diebus huic rei prospexerat: egregium quendam militem amplissimis muneribus & pollicitis ad rem suscipiendam adducit, vt ad Vindocinum & Guisium Hamum proficisceretur, quibus oppidi statum nuntiaret. Is fūne in paludem subiectam demissus, se tādē inde proripit, & Deo bene iter fortunante ad illos peruenit: qui sibi rem curæ esse demonstrarunt.

Marcanus emissio clām militū subsidii petit, & accipit.

CLAVDIVS Lotaringus dux Guisius rem suscipit perficiendam. Proficiscitur cum ducentis fere equitibus cataphractis, noctu ad hostium castra peruenit qua parte tenebat Roxius, lectos quadringentos sclopetarios sine vllō strepitu ad paludis ripam adducit, quibus itineris ducem ipsum militem attribuit qui rem nuntiat, ipse tota hostiū castra conclamatione ad arma edita turbat. Nam huius rei causa quosunque potuerat tubicines adduxerat: quos vndique effusos classicum canere iubet. Itaque totus exercitus ilico in armis est, Nassauuius & Roxius coniuncti aciem tanquam prælio decertaturi instruunt. Dum hostes tanto tumultu occupati animum aliò aduertere aut aquæ strepitum exaudire nequeunt, sclopetarij nostri ducem itineris sequuti, ad eum locum perueniunt vnde antea ille profectus erat. Deinde ab oppidanis subleuati muros scandunt, singuli saccum denas pulueris libras pendentem humeris gestantes. Iam diluxerat, & Guisius cum suis extra teli iactum se receperat, quum sclopetarios nostros hostes conspicati Nassauuius & Roxius sigillatim conscendentes indicant. Quæ res magno illis dolori fuit, quòd neque quot numero essent, neque quantum pulueris attulissent suspicari poterant. Guisius re ex sententia confecta, redit: ad eum insequendum & nouissimos la cessendos, aliquot equites emittuntur: sed quum illos ad congregiendum paratos & instructos cernerent, ab impetu faciendo temperarunt.

QUARTO Septembris die Nassauuius missio ad Marcanum tubicine pollicetur, si oppidi deditionem facere velit, vt tridui spatio diripiendum militibus permitteretur, ipsum, reliquos duces & milites vniuersos incolumes abituros: sin minus, se cæde & sanguine omnia completurum, neque vlli quocunque genere aut loco esset, parciturum. Respondet Marcanus, quum sclopetariorum & pulueris inopia laboraret, ne tum quidem se huiusmodi sermonibus aurem fuisse præbiturum: nedum vt id facere nunc quum induceret, quum omnibus abundaret quæ ad illum excipiendum pertinent. Hoc responso nuntiato Nassauuius imperat vt postridie mane cuniculis subterraneis quibus maxima arcis turris suffossa erat, ignis subijceretur. Comes Dāmartinus, qui summa fide ac diligentia diurnis nocturnisque laboribus omnia faciebat quæ à viro militari & duce vigilantissimo præstari possunt, quatuordecim sublicas quernas ad interiorem turris partem fulciendam applicauerat, & aggerem ad earum altitudinem in media arce excitauerat, vt deiecta turri ad prælium veniri posset. Itaque eo die prima luce locum subterraneum subierat, quem suffodi iusserat, vt hostium cuniculos meatu patefacto falleret. Dum illic est, igne subiecto turris maxima pars succussa concidit, cuius ille ruina obruitur: quæ res Gallis incomparabile damnum amisso duce fortissimo attulit. Rex postea fidei & officij memor eius liberos in suam clientelam accepit. Turre sic diruta hostes irrumpere instituunt, ex quibus primo impetu tres vel quatuor cohortes in arcis planicie per

Comes Dāmartinus turris ruina opprimitur.

per muri partem deiectam euadūt. Mediancurius cum equitibus circiter quadraginta, quos tum ex Marcani tum ex Dammartini turma collegerat, accurrit, exanimatos milites confirmat, hostes impetu facto fortissimè adoritur, in fossas præcipitatos deturbat, Coryletium aliosq; ex iisdem turmis ex turris ruina extrahit. Denique Cæsariani nihil perficiunt, sed circiter trecentis ex suorum numero amissis, se recipiūt. Postero die (quæ ob Virginem natam sacrum colunt) quicquid ex ea turri erat reliquum, machinis diruunt: deinde ad irrumpendum nihilo remissiore quàm vnquam aliàs impetu irruunt: sed strenuè resistentibus nostris se recipere coguntur. Postridie in ipsa turri interfecti repertiuntur amplius trecenti ex Germanico peditatu, & viginti equites. Postridie incertis & temerarijs ictibus tecta oppidi pulsant. Die toto dominico qui insequutus est, turrim speculatoriam, vbi campana ad excubias significandas sita erat, tormentis quatunt, & irruptionis faciendæ nonnullam speciem præbent, quin scalas quoque magno numero ad muros applicant. Ad decimam tamè horam vespertinam tormenta abducere cœperunt, secunda matutina suis tugurijs & vicorum finitimorum ædificijs incensis descendunt. Exercitum duces inter se partiuntur, & diuersis itineribus domum redire institunt. Nassauius cum Germanis peditibus Attrebates iter conuertit, Roxius cum Hanconiis, Artesijs & Flandris Cameracum, denique Leodienses & Namurcani Bapalmam contendunt, & singulæ turmæ machinarum quandam partem secum abducunt.

Cæsariani à Perone obsidione discedunt.

REX hac re nuntiata in castris supplicationem omnium principum, tum sacrorum tum aliorum, tribunorum item, centurionum & militum omnium decernit, vbi diuinam opem qua res steterant, amplissimis laudibus celebrant. Quibus confectis rebus & cibo sumpto concilium cogit, deliberare cœpit, num, quemadmodum antea cogitauerat, Cæsarem subsequi, & in Italiam porro exercitum ducere præstaret. Verùm quum equitatus iam cum peditatu, vt ab eo præceptum fuerat, Lugdunum versus non parum processisset, non videbatur exercitus denuo posse coniungi, quin Cæsar iam adeo procul abesset, vt eius assequendi nulla spes dari videretur. In Italiam porrò ipsi tam propinqua hyeme transeundum esse non censebant. Exercitum tamen dimitti, nondum placuit.

CÆSAREM enim, vt diximus, ad Freilium subsistere nuntiabatur: quod quum omnes ob aduersos ventos fieri existimarent, Rex tamen ne ille nouum aliquod captaret consilium verebatur. Id sanè constabat, Cæsari molestissimum esse quod tam infelicitè rem gessisset, neque à vero abhorrebat, eum, si Rex leuiter discessisset, tantam occasionem non prætermitturum fuisse, vt cum exercitu ad rem denuo tentandam rediret. Sed ille nihil adeo excelsum animo agitabat: imò in concilio visum fuerat, vt cum suis Hispanis in Hispaniam nauigaret. Mutauit tamen postea consilium, veritus scilicet (vt supra demonstratum est) ne Germani pedites tumultū (quod facturi videbantur) excitarent, si ab eo, firmissima & maxima exercitus parte abducta, præsidio nudari atq; hostibus obijci videretur. Rex quotidie de Cæsariani exercitus statu partim nostrorum opera, qui hostem abeuntem subsequerebantur, partim per exploratores & captiuos certior fiebat. Verùm nequid audendi nouam (vt dictū est) occasionem hosti præberet, omnia adhuc suspensa, nec immeritò, habebat. Interim verò ne nihil esset quod ageret, castris mareschallum Albinū præficit, ipse cum prætorianis copijs assumpto Mommo-
rencio regionem ab hoste vastatam obire instituit, vt omnibus rebus diligenter prospiceret, plebem bello grauissimè vexatam leuaret, denique vt oppida præcipua extremæ tum Prouinciæ tum Galliæ Narbonensis communiri iuberet. Massiliam primùm inuisit: Aquas Sextias noluit adire, ne horrendam illam oppidi deserti atque desolati speciem coram intueri cogeretur.

Rex Prouinciæ bello afflictam obit.

LANGÆVM eò mittit, quem diligenter omnia circumspicere, & quæ in primis instauranda videbantur, reficienda curare iubet. Langaus Massilia profectus, Aquas Sextias venit: oppidum offendit omni desolationis genere fœdatum, quæ loco inferri potest qui omni defensore nudatus, hostium libidini relinquitur. Hoc vnum deerat, quod ignis iniectus non fuerat: quod etiam quum multi facere cupiissent, ipse Cæsar diserte vetuerat. Palatium tantummodo conflagrauit, maximè auditorium rationum Regiarum, iubente nimirum atque astante tam tristi spectaculo duce Sabaudo. Putant nonnulli, sed suspitione duntaxat moti, hanc illi causam incendendi fuisse, quod

1537.

sic putabat monumenta omnia, tabulas & scripta flammis deletum iri, quibus cōstabat, nobiles, ciuitates & municipia Pedemontanæ regionis clientelari submissione Prouinciæ comitibus nomen profiteri consueuisse. Verum irrita fuit hominis spes: etenim Mō morēcius quum primum deserui oppidum placuerat, suspicatus accidere posse quod re ipsa accidit, hæc monumenta oculis condi, & mulis imposita in munitissimum quoddam suum castrum nomine Ballas ferri iusserat. Langæus curiæ Aquensis præsidem, senatores & eos qui inter ciues principem locum obtinebant conuocat, & ex architectorum, fabrorum atque cœmentariorum sententia rationem iniri iubet quanti damnum acceptum sarciri posset. Rei æstimatione certa pecuniæ summa facta ad Regem redit, cui in itinere occurrit Arelatum venienti. Rex audito Langæi responso, summam ipsam iubet quæstoribus & commissarijs, qui opus faciendum locarent, in manus tradi: inspecto Arelatensi oppido Auenionem redit, vt ad sua castra esset. Ibi nuntiū à comite Tendano accipit: is porro ex quo à se Bonouallanum dimiserat, vnà cum Ioanne Paulo & cæteris Cæsarem regredientem perpetuò subsequutus Nicæam vsque fuerat. Inde Regi per nuntium constantissimè & certissimè confirmabat, Cæsarem, si denuò in Galliam pedem referre cogitaret, nihil omnino comatus reperturum esse. Cuius rei testimonio esse asseribat, quod ipse & comites, licet in pacata & amica regione essent, sæpenumero totum diem in ediam ferre, & virgultis duntaxat equos alere cogerentur.

*Cæsariani-
et as profectio-
nis sue causas
spargendas eu-
rant.*

H A C re nuntiata Rex Lugdunum redire constituit, ibique aliquandiu commorari, dum negotijs omnibus prouideret. In itinere Tarasconem, Belcarium & Valentiam perlustrat, impensam menstruam definit, quam necessariam ad opus absoluendum esse iudicabat. Dum iter facit, literas à suo apud Anglum oratore episcopo Tarbellensi accipit. Ex his intelligit, ab oratoribus Angli quos apud se habebat, de Cæsaris expeditione & receptu omnia longè aliter ad ipsum perscripta fuisse quàm euenerant. Discessisse illum strategemate quodam & dolo militari, quod videret, Regem, quantacumque in eius conditione vastitas fieret, ad pugnam elici nulla ratione posse. Quare specie quadam se recipiendi periculum facere instituisse, num Rex reuera exercitum abijisse ratus subsequi auderet, vt vel ea ratione ad pugnam eum compelleret. Vt porro verisimilis esset profectio, ipsummet huius rumoris autorem exitisse, in castris summam esse rerum omnium egestatem, milites plus tertia parte fame interiisse, reliquos breui eodem fato perituros, nisi maturè de reditu cogitaret. Re autem vera non eam esse egestatem quæ vulgò prædicabatur, post egressum ex Italia ne duo quidem hominū millia periisse. Addebant etiam ipsi oratores, post Montijani & Bosij cladem, regiones milites ne semel quidem vllum tumultum aut vllam ad arma cōclamationem in castris Cæsarianis excitare, aut etiam discedentium agmen nouissimum prælio laceessere aut subsequi ausos fuisse. Qua de causa Cæsarem Nicææ substituisse, dum Rex longius discederet, vt mox in Prouinciam rediret, quam viris vacuam reperiret: ita sperare se, antequam Rex exercitum redintegraret, firmissima quæque Prouinciæ & Galliæ Narbonensis oppida ad ipsum Hispaniæ ingressum occupaturum esse. Quod vt facilius expediretur, exercitum in Hispania collectum sibi in Narbonensi Gallia occurrere iussisse.

H A C Anglo ab oratoribus suis per literas significabantur: qui sanè quæ ad Cæsaris profectiōem resque post Montijanum atque Bosium captos gestas pertinebant, falso scripserant. Nam quod de consilio Cæsaris addebant, totam Prouinciam & Narbonensem Galliam eū subigere cogitare, vt quicquid ab Italia ad Hispaniam pertinet occurreret, probabile est eum tantum de sua felicitate sibi promississe, qua potissimum fretus omnia solebat aggredi. Quod ex eo facile potest intelligi, quod non multo postquam se è Gallia recepisset, Hispani in oram Narbonensem descensione facta oppida infirmiora prædari & vastare cœperunt. Quibus ingruentibus legatus Mommorencij collecta incolarum manu fortiter obstitit, vt nulla impensa Regem grauaret ob inopinatum illum aduentum. Pulsos esse & è regni finib. eiectiones Rex prius rescivit quàm in suos fines aduenire illos audisset.

*Scoti singula-
re in Regem
studium.*

H A C postquam Rex ad Anglum ab oratoribus perscripta fuisse cognouit, magni sua referre arbitratus est veram rei gestæ historiam declarare. Accedebat quod Magdalenam Scotiæ regi in matrimonium dare cogitabat: quod Anglus quia timebat, pro virili semper fieri impedierat. Rex verò ægrè hoc poterat nobilissimo principi denegare, qui

qui diu multumque sibi eam in matrimonium dari postulauerat: qui etiam certior factus tantam belli molem varijs vndique locis Regi incumbere, eodem tempore non rogatus sed ultro, non modò eandem belli aleam subire se velle significauerat, sed etiam ipse exercitu suæ gentis non pœnitendo coacto ad auxilium illi ferendum maturare constituerat: quod profecto officium non vulgari remuneratione dignum videbatur. His causis permotus Rex Pomeræum œconomum in Angliam mittere decreuit: is enim & notus valde acceptusque Anglo iam pridem ob crebras legationes erat, & rem vt gesta fuerat, memoria tenebat, vt potè qui ipso belli initio comœtatum in oppida conuehendum curauerat.

10 H V I C mandat vt & rei veritatem narraret, & matrimonium illud filiæ cum Scottorum rege Anglo probare conaretur: simul etiam vt exploraret quæ illius mens esset, de matrimonio ducis Aurelij cum Maria, quam ille ex Catharina prima vxore suscep-
rat, id adeo quòd memoria tenebat illius oratores secum ea de re non semel egisse. Ob
has causas quum Rex Anglum à se nollet alienare, imò quum pro innata animi constan-
tia fœderatorum amicitiam tueri studeret, quam nisi inuitus nunquam vellet deserere,
Pomeræum illuc legatum mittit. Is vbi aduenit, amicissimè acceptus hæc tria quæ in
mandatis habebat exponit. Ad primum quod attinet, opinionem quæ animo penitus
infederat, non omnino sed aliqua ex parte tollit. Verum simulatque de nuptijs Scotticis
Anglus mentionem iniici audit, ibi adeo commoueri cœpit, vt toto quadriduo homi-
nem se conuenire noluerit: quòd verebatur (sic enim illum moneri iussit) ne supra mo-
dum excandesceret. Interim quosdam etiam ex suis consiliarijs submittit, qui docerent
quàm graues conquerendi & molestè ferendi hac in re causas haberet. Denique Po-
meræus nullam reperire rationem potuit qua eum placaret: itaque non magno legatio-
nis profectu redire cogitur. Rex quum Auenione Lugdunum contenderet, Pome-
ræo quæ diximus mandata dederat: eodem itinere ducem Totouillanum Sampauli-
um mittit cum Germanico peditatu cui comes Gulielmus Fustembergus præerat (ad-
iunctis præterea alijs tum peditibus tum equitibus) qui Tarentasios Sabaudia: populos,
qui paulo antè rebellauerant, ad obsequium cogeret. Totam regionem facillè recipit,
& in perfidia: pœnam totam vallem Germanis diripiendam dedit, maximè verò oppi-
dum Confluentiam.

*Anglus ob Sco-
ti nuptias Re-
gi infensor.*

30 I T A Rex dum negotijs omnibus prouidet, Lugdunum venit. Ibi res omnes tum
cisalpinas tum transalpinas in concilio tractat: quæ à me prætermittentur omnia, vt ad
Pedemontanam historiam iamdiu interruptam reuertar. Eum paulo antequam è ca-
stris Auenionensibus discederet, imò priusquam Massiliam proficisceretur, Annobal-
dus & Cæsar Fregoza adierant: ab ijs audierat quicquid apud Pedemontanos & alijs I-
talix locis vel susceptum vel gestum fuerat, quo tempore superiora ea quæ narrauimus
partim in Prouincia & Gallia Narbonensi, partim in Campanorum & Picardorum fi-
nibus contigerant. Dimidio iam Iulio mense, quo fere tempore Mommorencius Aue-
nionem profectus fuerat, Gaucherius Tinteuillanus Vanlæus à Rege in Italiam missus
erat, qui peditum ad duodecim millia & equites ferentarios sexcentos conscriberet. Et
40 quoniam Mirandulæ ducum & præcipuorum militum bonam partem reperit, qui su-
periori illo delectu, cuius meminimus, collecti fuerant, non amplius quindecim die-
rum spatio exercitum instaurauit. Idque factum est ad ipsam Mirandulam tantum non
inspectantibus tribus peditum millibus & septingentis equitibus, qui modò è Germa-
nia Tridentum venerant, quiq; ad Casalum Maiorem è regione Mirandulæ castra-
metati erant, sic tamen vt flumen Padus interesset. Imperator exercitus Rango consti-
tuitur, cui priuatim tribunus attribuitur qui duobus peditum millibus præesset, Cagui-
nus Gonzaga, Cæsar Fregoza & Viscontius totidem singuli pedites ducebant: eques
Assalius nobilis Ferrariensis & Petrus Strozzius, millenis præerant, Belangerius Cal-
50 dora Neapolitanus quingentis, totidem Ioannes Taurinensis: Aueroldo Brixienfi qua-
dringenti, Bandino totidem parebant. Ferentarios equites ducentos Cæsar Fregoza, Ta-
xius Gallus ex Regia turma nobilis totidem, Bandinus denique alios pari numero du-
cebant.

*Exercitus regi-
us apud Pede-
montanos.*

V I C E S I M O August. die Rango cum exercitu Mirandula profectus, secundis
castris medio itinere Parmæ & Regij confedit: inde cœpit exercitus distributis ordi-

*Rango Genu-
am occupare
conatur*

nibus iter facere. Parmæ muros prætergressi Castelloguelfum veniunt, postridie quinque passuum millibus à Placentia castra locant. Postea ad ipsius Placentiæ fossarum crepidinem prætereunt, & Trebiam flumen transeunt: media fere nocte clamor ad arma editur, sed nullo autore. Die vicesimoseptimo Pontremam exiguum oppidum perueniunt, quatuor passuum millibus Tortona. Ibi magna aquæ inopia laborarunt, quam incolæ abduxerant, ne illic castra ponerent: ad mediam noctem ad arma clamore excitantur. Die octauo & vicesimo Tortonæ suburbia ingrediuntur, vbi diem totum ad solis occasum commorantur, & Petrus Strozzius ad eos accedit. Circa solis occasum Rango clamorem ad arma edi iubet, vt ad suum quisque vexillum aggregaretur. Ita distributos progredi & totam noctem iter facere iubet, vt ante auroram Sarauallum transirent, totum etiam insequentem diem pergunt, dum Bezolinum, quod exiguum castrum Genua, ni fallor, quatuor millibus abest, peruenirent, vbi panis inopia premittitur. Die tricesimo, qui decimus erat à profectioe, sub prandij tempus circa nonam matutinam ad pontem veniunt, qui Genua duobus millibus aberat. Ibi confident, & Befaniam mittuntur Cæsaris & Viscontij cohortes, equites item ferentarij quos Bandinus & Michael Angelus ducebant, qui Genuam illa parte aggredierentur. Rangoni insuper nuntiatur consilium suum patefactum esse, duo hominum millia Genuam subsidio venisse. Postea compertum est, Lucensem quendam ex ipsis Rangonis cohortibus superioris nocte clam egressum, Genuenses ciues sibi vt cauerent monuisse, Rangonem & Cæloziam Fregozam oppidum ex improviso occupare instituisse, id se ex itineris ratione & celeritate qua utebantur, suspicari.

EODEM die adducitur ab equitibus captiuus quidam cum pera sarcinaria equitergo imposita, ex famulatio nobilis cuiusdam Burgundi, qui ipse quoque captus, quorundam rusticorum ope euaserat. Adducitur præterea alius captiuus cardinalis Auricæ à secretis, qui mox tamen liberatur: nam & Cæsaris partium erat, seque nominatim venisse vt eum conueniret, prædicabat. Interim aliquot sclopetarij ad templum quoddam & vicina ædificia mittuntur non longius mille passibus. Genua, propterea quod Rangoni nuntiabatur nonnullos rusticos inde equites, quum iter illac haberent, sclopetis petiisse, eos esse quorum opera Burgundi illi euassissent. Hi tamen simulatque sclopetarij perueniunt, montium iuga petunt. Alia insuper ex parte duo equi in exercitu Gallico glandibus ex oppido missis interficiuntur: tum enim milites ad oppidum instruebantur. Ibi instructa acie ad vesperum manent, si quid fortè nouarum rerum ij qui Fregozæ partes fouebant, in oppido mouerent. Verum nihil illi tentare audent, quod præter ciuium multitudinem milites erant ad numerum trium millium, quorum dimidia pars Germanis equitibus constabat, ex ijs quos paulo antè Tridentum venisse commemorauimus. Quamobrem Rango suos reuocat, & loco castris ponendis delecto singulos certis regionibus distribuit. Locus erat duobus vtrinque montibus septus, mille fere Genua passuum interuallo. In summo montis iugo speculatores constituit: tum scalas magno numero conficere instituunt. Media fere nocte exercitus nullo neque tubæ neque tympani strepitu instruitur, deinde alterum è montibus subire conatur magna profecto incredibilis laboris defatigatione. Nam præterquam quod montis magna erat altitudo, arduusque valde & difficilis ascensus, hoc accedebat, quod tritis semitis non itineribus, & rei frumentariæ penuria confecti, præterea scalarum pondere, quas humeris gestabant, defatigati, viribus deficientibus sese humi tanquam semimortui abiciebant, vt vi ac minis ad scalas tollendas cogi eos necesse esset.

Genuæ occu-
panda conatus
irritus.

DVABVS fere ante lucem horis primum agmen ad imam muri partem venit, scalæ admoventur, sed duæ tantum reperiuntur quæ iustæ essent magnitudinis: ac sanè ad eas conficiendas non maius quinque horis spatium datum fuerat. Nihilominus secius qui ad hanc rem constituti erant, scalis in summum eniti incipiunt, sclopetarij oppidanos qui ad propugnandum concurrebant, è muro submovent: acriter & summa contentione atque impetu ad sesquihoræ spatium post exortum solem dimittuntur. Quod si breuiiores illæ scalæ ad iustum modum factæ fuissent, multorum ea est sententia, vt eos vi irrupturos fuisse putent. Ad extremum Rango quum alijs scalarum expugnandum oppidum opus esse, suos è loco superiore à propugnantibus oppidanis interfici,

interfici, vt nullum illis auxilium ferri posset, perspiceret, receptui canit. Ex oppidanis pauci interficiuntur, faucij non ita multi reperiuntur. Ex oppugnantibus multi cadunt, vt alij quinquaginta, alij centum fuisse affirmant: inter ceteros quidam ex centurionib. non obscuri nominis, insuper Hector Caracciolus patricius Neapolitanus, qui nullo autamento militabat. Eum oppidani apud se sepeliri patiuntur: quemadmodum missio tibicine rogati fuerant. In hac dimicatione præclara cuiusdam ex Rangonis cohortib. signiferi virtus enituit, qui cū vexillo in summum murū euasit. Is paucissimis licet propter scalarum breuitatem subsequenter, multisq; in eum irruentibus, ac signum militare arripiantibus, sibi tamen extorqueri passus non est, sed hastile vnā cū manipuli parte (nam reliquum lacinij diuersis ruptum est) ad suos retulit.

COMES suos ex prælio colligit, & quo venerant monte reducit, quod nemine obstante factum est, vt ne illi quidem equites vel pedites, ex oppido egressi ad nouissimos virgandos prodirent. Postea nostris iam illa planitie montibus interiecta castrametatis, in alterius summo montis iugo sub quatuor vexillis cōspecti sunt. Eos comes missis sclopetarijs ad prælium elicere conatur, sed illi confestim discedunt. Totum diem illic moratur, expectans num redirent equites illi & pedites quos Besaniam miserat: hos enim ad se redire iusserat. Sed illi aliud iter arripiunt, & Placentiam versus alia via quā qua venerant contendunt. Ad eum quidem illuc redijt proprius eius tribunus, quem pridie miserat, vt eodem tempore oppidum inuaderet qua parte est Auria palatium: sed ex triremibus cōspectus, machinarum strepitu territus, a re suscepta destitit. Milites indignati quod rustici pabula cremassent, aliquot vicos incendunt.

COMES tribuno reuerso concilium cogit. Omnium sententia est, vt quoniam machinis ad oppugnandum carebant, suos à periculo adeundo, ad Genuam continerent. Silentio de media nocte discedunt, postero die, qui Calen. erat Septem. continenter progrediuntur, donec ad castella quædam perueniunt, Herniam, Taierium & Vadam, quæ Genua circiter triginta passuum millia aberant, ad altissimorum montium radices sita. Ibi parum duntaxat tritici equis alendis, & nuces castaneas, quibus vescerentur, reperiunt: nam incolæ cum impedimentis & cibarijs in montes se receperant. Cuius rei odio incitati milites aliquot vicos incendunt, & castra illa diripiunt, quanquam non ita magna præda suppetebat. Postero die quum iam horæ spatium diluxisset, proficiscuntur, & duodecim passuum millia progressi, castrum Visanum nomine perueniunt. Illic Vanlæus cum viginti equitibus ferentarijs ex Fregoza turmis Taurinos ire iubetur, vt Annobaldo copias aduentare nuntiaret. Die Septem. tertio quindecim passuum millia progrediuntur, ad castrum nomine Cauam. Postridie Tanaram flumen vado transeunt, & ad castrum Serifollas perueniunt, quod millia quatuor passuum Carmaniolis abest. Hostes vbi comitem appropinquare audiunt, Taurinensem obsidionem relinquunt, sparso rumore se prælium commissuros obuiam ei accelerare. Tamen nullum ei negotium facessunt, & libero itinere quinto mensis die oppidum Carinianum ingreditur. Annobaldus vbi hostes discedere sentit, egressus cum circiter octingentis hominibus nouissimos adoritur. Ad turrim pontis ad Padum flumen quum venisset, (quam Cæsar à suis antea captam fuisse plurimi faciebat) eius sibi deditiōem fieri iubet. Hostes imperata statim faciunt, quod nullam subsidij spem sibi dari videbant. Postridie Burius cum fere octingentis strenuis viris egressus Grollianum capit, vbi magnam frumenti & vini copiam ad Taurinos iuuandos reperit. Comes Carinianum postquam venit, iuxta arcem instructum exercitum ducere coepit, quam circiter sexaginta Neapolitani Cæsaris iussu tenebant: qui prætereuntes milites dum sclopis petunt, vnum ex eo numero interficiunt. Irritatus comes tubicinem de deditiōe mittit: quod quum facturos se negarent, rursus missio tubicine comminatur se omnes interfecturum, si machinas adducere cogeretur. Tum illi tempus sibi dari petunt, dum eos monerent quorum iussu arcem tenebant. Hoc accepto responso machinas ab Annobaldo per literas petit: qui statim acceptis literis ipse cum duabus cannis, totidem longis colubrinis & totidem etiam minoribus proficiscitur, quinquaginta cataphractis & centum ferentarijs comitatus: propterea quod ad Moncallerium sibi transeundum esse videbat, quod Scalingius Asta præfectus se receperat. At ille quum tormenta ænea adduci audiret, veritus ne Annobaldus & comes Rango coniunctis copijs Moncallerium obsiderent, eo re-

*Cæsariorum
ad Taurinos
obsidio tollitur.*

1537. licito oppido Astam contenderat, quò etiam se vniuersus Cæsaris exercitus receperat. ANNOBALDO iter facienti nuntiatur quemadmodum centuriones, quos Quer-
 um miserat, quòd audissent Cæsarianos ab eius oppidi ciuibus summam quinque & vi-
 ginti millium coronatorum ad stipendia militibus persoluenda exigere (hæc vna enim
 illis ratio pecuniæ conficiendę suppetebat) eo audacius profecti essent: quam quum ne-
 gligentius custodiri offendissent, quòd milites in pecunia à ciuibus corradenda occupa-
 bantur, subita irruptione ceperant, quum quidem quadringentorum militum præsidio
 Cæsaris iussu teneretur. Moncallerianorum legati statim post Scalingij discessum An-
 nobaldo obuiam procedunt, se suaque Regis fidei dedunt. Inde progressus antemeridi-
 ano adhuc tempore Carinianum venit. Hostes adductas machinas conspicati, duos
 ex suis cum tympanista ad comitem mittunt, quos ille initio durius alloquitur, quòd ad-
 parum firmā arcem oppugnādam machinas adduci coegissent. Dum expectatur quid
 tandem comes respondere statueret, Neapolitanus quidam ex Caguini comitatu, oc-
 culta arte efficit vt qui in arce erant Neapolitani in illius potestatem veniret. Ac eodem
 sanè die duarum fere horarum ante noctem spatio, ipse Caguinus legatum cum mani-
 pulorum ductoribus mittit qui arcem ingrederentur: hora postquam contenebrasset
 Neapolitani emittuntur, centurio & signifer cum singulis equis, reliqui pedites: decem
 ex eorum equis in arce manent, vnà cum ipso militari signo. Hoc enim ipse legatus ma-
 nibus arreptum tenuit, quum omnia Caguini esse prædicaret. Tum patuit simultas co-
 mitis & Caguini: quæ res profectò negotia regia nihil promouit. Illic præter frumen-
 tum circiter tria farinæ saccorum millia reperiunt: iam enim saccis conditam in hostium
 castra mittere parabant: collecta est etiam vini aliqua copia. Id totum comitis iussu Tau-
 rinos conuehitur.

Annobaldo
 quadam oppi-
 da deditione
 accipit.

Ragonis &
 Caguini simul
 1537.

DIE eiusdem mensis vndecimo à Salustianis ciuibus missi veniunt qui deditionem
 facerent, & magistratum peterent: idem fit à compluribus oppidis & castris tum Pede-
 montanæ regionis tum Marchionatus: quo etiam tēpore Queraßium à nostris capitur.
 Die decimoquarto literæ à Rege accipiuntur, quibus & Cæsarem discessisse significa-
 bat, & se integros milites mittere, duo Gallorum peditum millia, quibus præerant tribu-
 ni Renatus & Godinerius, totidem etiam duce equite Biraguio. Hos Rex iubebat Tau-
 rinis præsidij esse, eductis ijs qui multa acerba ab hostibus obsessi pertulerant. Idem eti-
 am Annobaldum cum cæteris ducibus & toto equitatu atque peditatu per literas ad se
 accersebat, oppidum Burio cum recentibus militibus, qui fessis submittebantur, tradi
 iubeat. Hunc Burium turmæ quinquaginta cataphractorum præfecit, quæ Francisco
 Salussio ante defectionem paruerat. Eodem die Sampetrus Corsus & Ioannes Tauri-
 nensis cum hostibus foeliciter pugnarunt, ablati quatuor signis militaribus, captiuif-
 que abductis centurionibus Barone, Senegallio & Pacerio. Die quinto & vicesimo Io-
 annes Ludouicus Salussius, missus à Rege Carinianum venit, quo etiam die Carma-
 nianiolam vesperi profectus est. Quæ ab eo postea gesta sunt, suprâ à nobis sunt com-
 memorata.

Supplicio su-
 mitur de eo
 qui Delphinus
 veneno sustu-
 lerat.

REX Lugdunum interea venit. Ibi concilium cogit omnium principum consan-
 guineorum, equitum torquatorum & totius regni illustrissimorum virorum. Adhibet
 etiam legatum & nuntium papæ, cardinales quotquot in aula tum versabantur, orato-
 rem Anglum, Scotum, Lusitanum, Venetum, Ferrariensem & reliquos: insuper princi-
 pes & honoratos viros externos tum Italos tum Germanos, qui tum temporis in aula ado-
 rant, ducem Wirtembergensem Germanum, ducem Sommanum, Arianum, Atrien-
 sem, principem Melfitanum, & Stillianum Neapolitanum, Hippolytum Estensem, mar-
 chionem Vigeuanum ex familia Triuulsia Mediolanensem, Ioānem Paulum Ceretem
 Romanum, Cæsarem Fregozam Genuensem, Annibalem Gonzagam comitem Lani-
 uolarium Mantuanum, aliosque magno numero. His conuocatis atque audientibus
 perlegi iubet acta causæ sceleratissimi hominis qui Delphinum veneno sustulerat, vnâ
 cum percontationibus, confessionibus, testium repetitionibus, cæterisque omnibus
 quæ in capitis iudicijs solent seruari. Quibus perlectis qui aderant omnes (quibus qui-
 dem lege licet in huiusmodi iudicijs adesse) sententiam de tam horrendo & nefario sce-
 lere dicunt, iudices reum damnant, & supplicio affici iubent, vt equis concitatis in
 quatuor diuersas partes discerperetur. Rex Lugduni aliquot præterea dies commo-
 ratur,

ratur, vnde priusquam discedat, stipendium omnibus militibus persolui iubet: quibus se non egere videt, eos dimittit, Germanos & Heluetios, cohortes tamen Gulielmi Fustembergi & Heluetiorum centuriones omnes retinet: his comitum liberaliter præbet quo in Gallia habitarent: ægrotis & faucibus tum Germanis, tum Heluetijs ædes distribui & pecunias extra stipendium numerari, vt sanarentur, iubet. Quos in Gallia retinuit, ex ijs alios in Picardiæ oppidis præsidio collocat, alios ducem Totouillanum comitem Sampaulium subsequi iubet, cui auxilio essent aduersus nonnullos Sabaudia populos, qui quoniam apud eos fama percrebuerat Regem à Cæsare prælio esse superatū, rebellionem fecerant. Sampaulius tanta diligentia rem perfecit, vt totam Sabaudiam & Tarentasiam Regi subijceret, supplicio de autoribus sumpto. Ab eo tempore in Regis fide & ditione absq; vllō tumultu aut rebellionē permanserunt.

R E X omnibus prospectis quæ ad regni limites quoquouerſus firmandos pertinebant, Lugduno discedit. Locus est nomine Cappella in summo montis Tararæ iugo, qui mons est inter vicum Tararam & Sansaphorinum. Ibi quū Rex pranderet, accedit Scotiæ rex, qui, vt alio loco demonstraui, nuntio accepto de Cæsaris in Galliam expeditione, Scotorum sedecim millia conscripserat, quibus periclitanti Regi opem ferret, idque non rogante ac nesciente quidem Rege. Bis naues conscendere conatus, vento aduerso portum repetere compulsus fuerat: tandem cum aliquot nauibus in Normaniam venit, & ad Deppæ portum appellit. Ibi quum audiret Cæsarem & Regem iam in eo esse vt signis collatis dimicarent, ne à prælio abesset, equos veredarios conscendit: verum nuntio postea in itinere de Cæsaris profectioe accepto, diligentiam cœpit remittere, vt suos ponē venientes præstolaretur. Quibus Rex auditis nuntios obuiam mittit, rogat vt comites nihil moratus properare pergeret. Ita Regem in illo montis supremo iugo, (vt dictum est) accedit, à quo honorificētissimè exceptus, multis habitis sermonibus vnam ex filiabus sibi vxorem dari petit.

Scotus Regi in itinere obuius ab eo filiam in matrimonium petit.

R E X tamen ægrè hoc se Anglo probaturum esse sciret, simul quod nonnulla Vindocini filie iniuria in eo fieri videbatur, quam ille iam veluti futuram Scotiæ reginam adoptauerat, tamen quod Scotus petebat planè noluit denegare: partim quod sincerum illius in se animum perspiciebat, partim quod vetustissimam necessitudinem & amicitiam regum Gallia & Scotiæ apud se reputabat, quin & ipsius regis patrem memoria tenebat Ludouici duodecimi patres sequentem, in prælio occubuisse. Neq; etiam planè quod ille petebat concedendū esse putauit. Itaq; de ijs postea se acturos respondet, postquam ille puellam conspexisset. Hæc sanè causa fuerat, cum alijs duabus maximi ponderis, cur Pomeræum antea Rex ad Anglum misisset, vt à nobis ostensum est. Regem præterea in itinere adeunt legati Heluetiorum fœderatorum, qui rogatu & impensis ordinum comitatus Burgundici venerant: ab eo petunt nequid in ipso comitatu innouaret aut moliretur. Id Rex in annum spatium concedit, Helueticæ societati gratificari studens, dissuadentibus tamen quamplurimis, qui censebant cohortes Fustembergi comitis illuc in hyberna deducendas esse, communiendam quoq; esse aliquam arcem, quæ totius regionis libertati postea immineret.

P RÆT E R E A etiam literas Roma accipit, quibus significabatur papam sponte sua in ipso consistorio de obitu demortui Delphini ad cardinales retulisse, equum sibi videri, pro summis Regis & patrum in sedem Apostolicam meritis, vt iusta illi eadem pompa atque cardinali cuiuspiam persoluerentur. Quam in re contentionem nonnullam extitisse, quod aliquot cardinales id à papa Alexandro factum quidem fuisse dicerēt, quum Ferdinandi Arragoniæ regis filius obiisset: sed illum, quum Hispanus esset, id potius patriæ studio quàm ex collegij consilio fecisse. Ad extremum tamen omnes Pontificis voluntati cessisse: adeoque exequias honorificentissimè in sacrario pontificali celebratas fuisse. Regi insuper nuntiatur Cæsarem in Hispaniam peruenisse, nauigatione tamē valde molesta atq; difficili, sæuissima in mari tempestate vexatum. Nā & in ipso portus Genuensis conspectu duæ naues perierant: quarū altera ipsius equitū altera vasariū habebat: præterea sex triemes amiserat, atq; in ijs plurimos militares viros. Eū tamē nihilo minores ob totiacturas spiritus gerere, minari se propediem maiore quàm antea exercitu in Galliam impressionem facturum. Nuntiatur etiam Normannos denuo Hispanis ex Perea noua insula redeuntibus occurrisse, prædam non minorem bis centenis corona-

1537

torum millibus factam. Literas itidem à Germania accipit, Cæsarem duces instituisse, qui vere ineunte milites conscriberent, multos rumores à Cæsarianis confingi & spargi in Regem contumeliosos, in Cæsarem honorificos, quibus etiam nonnulla de Delphini morte secus quàm res habebat ferebantur: quin Roma quoque & ex alijs Italiæ locis eadem illi nuntiantur. Non ita multo post certior fit de morte Alexandri ducis Florentini. Denique ab ipsa Picardia perfertur ad eum Hannonios oram illam regni incurfionibus populari, prædam agere, & magno iam numero coisse. Quamobrem ut ad tot negotia quæ vndique nuntiabantur, quid facto esset opus, simul ut de Scoticis nuptijs transigeret, Ambasia & Blæsis iter Lutetiam facit. Ambasiæ illi præsto est mareschallus Marcanus, eumque submissè salutat. Hunc Rex ob eximiam fidem & singularem virtutem, qua Peronam obsessam defenderat, cum maxima amoris & benevolentiae significatione excipit. Is tamen quum ob Roberti Marcani patris mortem (is enim paulo antè obierat) Sedanum redire pararet, in itinere febri correptus Longumij, quod oppidum millia passuum decem Lutetia abest, diem suum obiit, vir sanè ob virtutem militarem & summam fortitudinem omnium bonorum desiderio dignissimus. Blæsis Rex Magdalenen filiam Scoto despondet, nuptijs faciendis dies Lutetiam reijcitur. Eò postquam venit, ex suorum sententia de omnibus quæ ad hanc rem pertinebant constituit. In Germaniam ad Imperij ordines literas scribit, quibus veram de morte Delphini historiam exponit: rursus proficitur se eorum iudicio stare velle, de iure quod sibi in ducatu Mediolanensi vendicaret, quæ una esset totius huius belli origo & causa: præterea Romam ad pontificem & cardinalium collegium eadem de re scribit. Ad oratores quos Romæ habebat, literarum exemplum mitti iubet, quas in Germaniam scripserat, ut pontificem eadem re monerent, omnesque intelligerent quas ipse pacis condiciones quæsiisset, ac etiam annum quæreret. Florentini mortem alijs scribendam relinquo, quam nihil ad me pertinere arbitror, qui Regis tantum res gestas & negotia literis mandare decreui.

Roberti Marcani mors.

Burius Cæsarem occupare aggressus capitur.

DEMONSTRATVM antea est Burium Regis legatum, apud Taurinos relictum esse. Is quum audisset Cæsarios non facillè adduci ut ducem Mantuanum marchionem Monferrati agnoscerent (Cæsar enim secundum eum pronuntiabat, contententibus licet Sabaudis & Francisco Salussio) monachi cuiusdam Franciscani, patricij etiam Monferratenfis nomine comitis Claudij Biendrasij, item Petri Antonij Valentini opera usus, centurionem quendam Neapolitanum Damianum curialem sibi conciliauit, qui Cæsari præsidio à Cæsare præpositus fuerat. Is Burio unam se ex oppidi portis traditurum pollicetur. Burius ea de re Rangonem monendum non existimauit, veritus ne si negotium ad plures dimanaret, statim erumperet atque illustraretur: sed adhibito Christophoro qui secum mille ducentos pedites Italos habebat, & Taxio cum aliquot equitibus, rem perficere aggreditur. Biendrasio pecunias suppeditarat ad coemendos batillos, ligones cæteraque fossorum instrumenta, eo consilio ut occupato oppido statim fossa ducta milites e castro erumpere tantisper prohiberet, dum exercitus & machinæ à Rangone ad illud oppugnandum adducerentur, quod oppido potitis facile erat. Verum re perfecta reperit Biendrasium instrumenta, quemadmodum conuenerat, non parasse. Itaque dum alia ad fossas ducendas conquirat, multum temporis absumentur, ut marchioni Vastio Cæsaris principi legato, qui tum Astæ erat, otium ad exercitum colligendum daretur. Itaque castrum porta qua rus exitus erat, ingreditur, inde in oppidum irruptionem facit, fossis vix dum inceptis. Burius cum peditatus numero quem demonstrauius, tantis copijs impar, impetum non potest perferre, à circumstantibus hostibus capitur atque una cum eo Taxius, Christophorus interficitur, reliquis vel captis vel interemptis, Biendrasius & Damianus cum aliquot alijs quos consilij participes habuerant, salui euadunt. Quod si Burius cum Rangone consilia contulisset, ut ille cum exercitu regio ad Astam venisset, valde verisimile est marchionem Vastium nunquam opem laturum fuisse, ne dum uni mederi cuperet, alterum amitteret: ut Burius tantum incommodum accepturus fuisse non videretur. Rex re per nuntios intellecta Guidone Guiffredum Butterium Taurinis legatum præficit: cardinali Turnonio, quem Lugduni legatum habebat, rerumque summam ad eum detulerat, mandat ut Guiffredo quæ necessaria esse viderentur, suppeditaret. Marchio Vastius quum satis haberet quod Cæsari recuperasset, rebus omnibus perfectis Astam se recipit, ut se Rangoni opponeret.

NUPTIIS

N V P T I I S Scoti Lutetia in episcopi aedibus perfectis, Regi nuntiatur quemadmodum hostes in ora Picardiae auctis praesidiis, in nostros quaedam molirentur. Inter cetera quum equites ferentarios, quibus vidamur Ambianensis praerat, (ij autem Durleni praesidio erant) audissent de Auenna opprimenda consilium cepisse, quod oppidum Attrebatibus sex passuum millibus abest, in quodam vico delituerant, nostrosque ex insidiis adorti profligarant, neque abest suspicio quin ab eo quem itineris ducem habuerant, proditi fuerint. Hoc nuntio Rex accepto, Martinum Bellaium cum ducen-
 10 tis equitibus ferentariis quibus praerat, Durlenum mittit, Georgium item Capussem-
 tium cum totidem paulo post eodem mittit. Vervinum turmam equestrem comitis Mar-
 leani (is Vindocini ducis erat primogenitus) quinquaginta cataphractis constantem, Sa-
 quintinum centum ipsius Vindocini equites mittit: atque adeo totam Picardiam maio-
 ribus praesidiis firmavit. Tota hyems incursionibus vltro citroque infesta fuit, nihil tamen
 commemoratu dignum gestum est, propter intensum gelu & ingentem niuium copiam:
 ut mensibus hybernis equites iter facere prohiberentur.

H A C ratione Picardiae rebus, ut temporis angustia ferebat, prospectum est. Inte-
 rim Rex aliud quiddam longe maioris momenti molitur. Etenim in augusta vrbe Lute-
 tia, in ipsa basilica palatina, quae curiae sedes est, pares Franciae qui vocantur, principes co-
 sanguineos, episcopos prope quadraginta, & totum Parisiensem senatum conuocat, ad-
 hibitis etiam multis illustribus & honoratis omnium ordinum viris. In celeberrimo illo
 20 clarissimorum virorum confessu, astante Rege, Cappellus regius aduocatus, potestate
 dicendi facta, Caesarem Flandriae, Artesiae & Carolosiae comitem, qui alias etiam pro-
 uincias, quae ad regni Gallicani clientelam pertinent, occupat, rebellionis & perfidiae in
 Regem supremum natum principem reum agit: itaque perorat, ut lege commissoria in
 beneficiarium lata ex senatusconsulto bona illa fisco addici & publicari deponat. Ad haec
 aduocati postulata, in consilium itur, omnibusque accuratè expensis senatusconsulto fa-
 cto placet in omnes regni oras, ad quas quidem tutò accedi liceret, praecones dimitti,
 qui tuba Caesari diem dicerent, ut ille quos liberet, paratos ad vadimonium obeundum
 causae firmamentis instructos mitteret, quae ad illa aduocati & cognitoris regij postula-
 ta quae viderentur afferrent: interim summam iudicii inhiberi, neque Cappello postula-
 30 ta adiudicari: quos Caesar mittere vellet, iis fide publica data accessum & discessum nul-
 li fraudi futurum. Dies à faciali more maiorum rectè atque ordine dicitur: quumque
 nemo extaret qui vadimonium Caesaris nomine obiret, Cappelli & cognitoris regij po-
 stulatio, quibus verbis ab ipsis nuncupata fuerat, addicitur. Rex ad senatusconsultum a-
 liqua saltem ex parte exequendum quam maximum exercitum primo quoque tempo-
 re cogere constituit. Hostes verò quum Lutetiam ad causam dicendam mittere debe-
 rent, de impressione in Regis fines facienda consilium capiunt. Itaque quum Teroanam
 vini inopia premi & praesidio admodum exiguo teneri constaret, quod nuper cataphra-
 cti quinquaginta, quibus Bernellius Crequij frater minor natu Morinorum praefectus
 praerat, ab incursione, qua vallem Castellam depredati fuerant, reuertentes non lon-
 40 gè à Morinis pulsi & profligati fuerant, hostes Areae, Betunae & Santaudomari manu
 coacta conuenerant, ac Roxius ipse magnopere maturabat, ut antè oppidum occupa-
 ret, quam maius praesidium introduceretur. Quamobrem Rex Martinum Bellaium
 Durleno decedere & Morinos cum equitatu, cui praerat, contendere iubet. Bellaius
 Calend. Febr. cum suis nullo accepto incommodo ingreditur, licet hostes cum octin-
 gentis fere equitibus itinera obsiderent. Sed tempore admodum nubilo, gelu acutissi-
 mo & noctis densissima caligine effectum est, ut hostis nocere nequaquam posset. Pau-
 lo post circiter hilariorum dies Sanfacus cum pari equitum numero eodem ingreditur.
 Reliquum hyemis tempus ad medium quadragenarium ieiunium quotidianis certa-
 minibus cum hostibus qui finitimis oppidis praesidio erant, transigitur, sic tamen ut no-
 50 stri superiores essent. Neque vllus fere dies praetermittebatur, quin aut nostri ad hostium
 portas, aut illi ad Morinorum munitiones praeliarentur. Quò etiam ad bellum spectan-
 dum se contulit bona pars iuuenum nobilium ex Delphini comitatu, in quorum nu-
 mero erat Santandræus, Dampetrus, Dandecanus, Earsius & Lanoæus, qui nullo non
 die eo se spectaculo oblectare potuerunt.

M E D I O circiter Martio mense Rex Annobaldo, qui in omnes ferentarios equites

1537. summam imperij habebat, negotium dat, ut comneatum Morinos deducat. Huic attribuit Taxium, Termium & Alfunium Gallos, Maurum Nouatum & Franciscum Bernardinum Vicomercatum Italos, Georgium item Capussementium & Theodum Manerem Albanos, qui ducentenos equites ferentarios singuli ducebant, Dubetium insuper seneschallum Bononiæ & Crequium Montrolij præfectum, quibus quinquageni cataphracti suberant. Comneatu Montrolij comparato, Annobaldus Teroanam nuntium mittit, qui diem certum & tempus indicaret quo se in sylva Foccobergana adfuturum esse speraret, tum ut ex suis aliquot præmitterent qui totam regionem Aream versus & Santaudomarum explorarent, tum ut obuiam ad comneatum excipiendum procederent. Egredi oppido ferentarij non procul inde in equitatum Santaudomari & Areæ incidunt, qui expiscandi causa venerant. Eos nostri ilico adorti fundunt fugantque, atque ad ipsius portæ repagula compellunt. Deinde Foccobergam, ut illis mandatum fuerat, ad comneatum excipiendum contendunt, nonnullis tamen equitibus ad speculandum relictis, qui renuntiarent si quos ex hostium præfidiis egredi conspicerent. Santaudomari erat Roxius, qui re per nuntium intellecta, statim egreditur cum equitibus ferme sexcentis quos ex finitimis oppidis coegerat. Ex iis aliquot Teroanam mittit, qui nostros ad equestre prælium elicerent: ipse cum tota multitudine loco post scilas patibulares tecto in insidiis se collocat. Inter eos quos à nostris ad speculandum relictos fuisse commemorauimus, & Roxij præcursores prælium acerrimum committitur: in quo nostris loco cedere necesse fuisset, nisi equites Bernelliani, quos Nothus Halluinus signifer ducebat, subsidio adfuissent. Vnde factum est ut diuturnius prælium, sed remissius quam initio redderetur: quippe Roxius suis vetuerat ne longius progredere, ne ipsius insidiæ viderentur. Ac profecto tametsi non longius ab oppido locus ille aberat, quam quò mediæ colubrinæ globus adigi posset, tamen ex ipsius oppidi specula non deprehendebatur. Verum nostri eousque procurunt, ut tandem illum conspicerent: itaque suos qui ad Foccobergam erant monendos curant.

EXISTIMABAT autem Roxius futurum, ut qui comneatum adduxerant, statim eo nostris tradito se pro more reciperent: quod sane si accidisset, satis illi virium suppetebat, ut & nostros adoriretur, & comneatum interciperet. Verum aliter omnino accidit: propterea quod Annobaldus & Dubetius insidiis cognitis turmas summo monte ad finitram Santaudomarum versus progredi iubebant, ut si Roxius vim inferre pararet, statim ad opem ferendam accurrerent. Quare ille perspecta Santaudomarum se recipit: illi Morinos vesperi venerunt, reliquos Montrolium remittunt, ne cibaria multitudine consumerentur. Eodem ipsi quoque biduo post perustrata finitima regione reuertuntur.

Rex exercitum
Hedinum ducit

EXTREMO ferè Martio Rex copias colligere cepit: Ambiano profectus Fliscuriū, hinc Pernoium venit: quo tempore moritur Carolus dux Vindocinus, qui ægrotus ardenti febre Ambiani restiterat. Hic magnum toti Galliæ sui reliquit desiderium, quod excelsi animi princeps esset, & de Rege & Gallica Rep. optimè meritis. Mommorencius præfectus prætorio, cui Rex in exercitu summam imperij detulerat, Pernoio cum prima acie proficiscitur. Castrum est Alchianum nomine ad flumen Orthiam medio itinere Durleno Hedinum: quod quum magno esse nostris incommodo audiret, siue comneatus duceretur, siue Durleno Montrolium iter fieret, ad illud proficisci decreuit. Quò simulatque cum machinis peruenit, hostes saluis impedimentis deditionem faciunt. Eo postridie Rex venit. Postea ad Hedinum copias ducit: quod oppidum munitissimum est, & ad finitimorum salutem commodissimum, Cæsarique maximè incommodum, si Rex eo potiretur. Dum ad illud oppidum quæ ad machinas promouendas pertinent fiunt, Antonius Mallius Alchianus mille peditū tribunus, sclopo ictus moritur, quæ non levis fuit iactura, Hellius item tribunus militum vulnus in crure accipit. Admotis machinis & oppugnatione inchoata, oppidani cum vxoribus, liberis & fortunis omnibus in castrum se recipiunt, oppido nostri nemine obsistente potiuntur. Castrum supererat capiendum, quod munitissimum opere & arte erat, in eoque Roxius quæ ad propugnationem pertinent omnia abundè collocanda curauerat, quod magni ad salutem publicam referre, illud teneri intelligebat. Rex tamē expugnare illud omnino decreuit, remque machinariam ilico expediri iubet.

Ibi cum imperio Cæsaris iussu præerat Sanson quidam veteranus eques Namurcanus, qui magnam in re militari apud Cæsarianos auctoritatem obtinebat, Buberius cum peditibus quingentis, Vandeuillanus cognomento Strumelius cum pari numero, denique circiter sexcenti tum Namurcani tum inferiores Germani. Rex eo die Filerius confedit ad flumen Calchium infra Hedinum. In Regiis castris octo erant peditum Germanorum millia duce Gulielmo Fustembergo, Picardorum quatuor millia, quibus præerant Sercutus, Mallius pridie sclopo interfectus, Hellius & Sasseuallius: Baccouillanus Sallius & Santalbinus Normanos millenos ducebant, Quintius & Haraucurius Lotaringus Campanos millenos. Plurimi insuper erant quos hic nominatim non significamus: ut tota multitudo tum Germanorum tum Gallorum ad sex & viginti peditum millia in eo exercitu esset.

Postero die Rex Menilij manet non amplius quingentorum passuum intervallo ab arce Hedinensi, inter Contium & Hedinum. In arce Contiana præsidium erat à Roxio impositum, qui eius loci dominatum obtinebat. Pedites partim in oppido Hedinensi partim in septo castra habebant, ut castrum undique circumfiderent. Nonnulli ex ducibus, qui arcis Hedinensis situm & naturam tenere se prædicabant, quod omnia sapius & per otium perlustrassent, Regi & Mommorencio, cui Rex maximè confidebat, ostendunt commodissimum esse, ut arx suffossis muris caperetur: nullam esse rationem, ut mœnibus glande concussis aditus fiat, muri crassitiem obstare, & aggerem quo ponere fulciebatur. Itaque fossiles omnibus locis ad opus constituuntur, viri summæ autoritatis operi præficiuntur, princeps Melphitanus, Barbezius, Burius & Villerius: is enim rei machinariæ præfecti locum tenebat. Tanta diligentia res administratur, ut vicesimo circiter die dimidia pars turris quæ oppidum spectat, quâ in castrum ingressus est ad læuam, labefactata rueret: verum reliqua pars quæ castro adhebat incolumis stetit: ut perexiguum ex ea re incommodum hostis acciperet.

Rex magna & temporis & rei pecuniariæ iactura in ea re perspecta, animum ad machinariam oppugnationem conuertere cœpit, præter multorum opinionem, qui muri & aggeris nimiam crassitiem causabantur. Itaque ipse quodam die mane profectus, locum monstrat ubi machinas collocari vellet. Morem omnes iubenti gerunt, & tormenta adeo propè collocantur, ut ipso ore labium fossæ contingerent: verum non sine iactura & morte aliquot rei machinariæ præfectorum tantum opus perfici potuit, Lusarchius & Pontibrianus ambo huius rei peritissimi inter cæteros interficiuntur. Villerius, cui summa cura demanda erat, tantam adhibet diligentiam, & ad motis machinis toto biduo mœnia tanto impetu & fragore concutuntur, ut tertio die meridiano tempore muro collapso ruina centum octoginta pedes lata pateret.

Rex ipse omnia hæc administrari spectabat & vrgebat. Quæ sanè causa fuit cur nonnulli iuvenes præcipue nobilitatis, famæ sibi conciliandæ gratia, quum Regem ipsum virtutis & industriæ testem adesse cernerent, non expectato imperio, neque rebus adhuc ad irrumpendum constitutis, neque ullis qui subsequerentur conspectis, tanto impetu ruerent, ut ad summam labefactati muri partem eniterentur: sed non minori virtute repelluntur quam proruperant. Itaque alij in ipso loco interficiuntur, alij grauius vulnerati reuertuntur. Ex iis Carolus Buellius comes Sancerranus glande traiecto corpore accipit, quo vulnere nocte proxima moritur. Is magnam sui iam expectationem iuuenis concitauerat, ut omnes maiorum virtutem imitaturum esse confiderent. Alfinius item Sercuti legatus, & Damiattus signifer, Haraucurius Lotaringus tribunus militum, vnâ cum fratre legato, Paresio patre prognati, qui legatus Guisij tum in turma ipsius equestri tum in prouincia Campania erat. Fleuerius Mardicoquij filius, & complures alij faucij. Quamobrem Rex præconio publico per tubicinem & tympanistam vetat nequis imperatoris iniussu ad irrumpendum profiliret: qui secus faxit, capitale futurum. Hac re confecta omnes ad signa milites, ad vires colligendas aggrerari iubet: eo ipso die vesperi cataphractos magno numero pedites pugnare iubet, cum ferentariis circiter sexcentis, his ducendis Annobaldum ferentariorum magistrum præficit. Imperat deinde reliquo equitatu, Germanis peditibus, atque iis qui ex reliquo peditatu ad oppugnandam arcem non erant constituti, ut omnes ad hostium aditus acie instructa starent, ne hostes interim molesti essent, dum nostri in arce per vim expugnanda occuparentur.

Hedini arx
machinis qua-
ritur.

1537.

Hedinum de-
dicatione Rex
capit.

Taxio etiam & Martino Bellaio negotium datur ut cum suis quisque equitibus iter Attrebates, Arcam, Betunam & Santaudomarum pergerent, qui si forte hostis ad turbanda castra accederet, nuntiandum curarent, ne nocturno villo facto clamore qui oppugnaturi erant, excitarentur. Omnibus ordine constitutis, qui primi progredi, qui subsequi, qui denique fessis submitti deberent: oppidani qui pridie re ipsa didicerant, quavirtute atque alacritate nostri vallum superassent, veriti ut audaciam & impetum ferre possent, ea ipsa nocte tubicinem quam patebat ruina, emittunt, qui Mommorencium adiret, is autem in fossis erat, suos cohortabatur, & omnibus prospiciebat quae ad futuram oppugnationem pertinebant. Hostes post diuturnum colloquium sese Regis fidei permittunt, ut machinas, commeatum & munitiones relinquerent, ipsi cum impedimentis salui abirent. Haec quum Mommorencius mane Regi nuntiasset, ille pacis omnia capitata rata & firma esse iubet. Oppidani meridiano tempore egrediuntur, quibus praesidium ex nostris attribuitur, ut tuto abirent.

R E X tum oppido tum castro Sereutum praeposit, qui eum locum alias summa fide & virtute defenderat: huic quinquaginta cataphractos & mille pedites attribuit. Ipse exercitum quatuor a Sampaulo passuum millibus ad Munctium Caerum locat, postridie Pernas venit. Et quoniam saepius mentionem a nonnullis iniici audierat, qui affirmabant Sampaulum oppidum & castrum facile muniri posse, qua ex re magnum hosti incommodum inferretur, quod oppidum illud ita situm erat, ut millia passuum duodecim Betuna, octodecim Attrebatibus, duodecim Durleno, totidem Morinis, sex Hedino & Lillerio decem abesset, iam inde quum Hedinum venisset, eo Annobaldum miserat, qui oppidum & arcem in potestatem acciperet. Oppidum hoc cum tota regione & municipiis quae ad illud pertinent, antea & superioribus ipsis bellis in fide & clientela Regis continebatur, ut supremum illic ius obtineret, tametsi omnia a magistratibus iussu & nomine Caesaris administrabantur. Sed omnia ipso statim Annobaldi adventu in Regis manum ac potestatem veniunt. Illic a Caesare Seneschallus constitutus erat Ligorellius: qui cum aliis multis magistratu fungentibus belli iure capti magnam pecuniae summam redimendi sui causa pendere poterant. Sed nullo illos pretio dimitti Rex iussit, quod supremam illam iurisdictionis auctoritatem in eis ad hunc usque diem valere vellet, multis licet dissuadentibus, qui multa dicebant ab illis contra imperium facta esse, quam idoneam esse causam cur ea immunitate non fruerentur.

Sampaulum
Rex commu-
niri iubet.

O P P I D I & arcis deditione facta Rex denuo utrumque inspicere iubet, ut quam brevi temporis spatio muniri posset intelligeret. Aliis aliud videtur: sed una ad extremum obtinet sententia, quam princeps tuebatur quidam Antonius Castellanus Italus. Is recipit se intra sexquimensem inexpugnabile illud oppidum non Caesari modo sed totius orbis viribus effecturum esse. Id quod tam ferio confirmat se praestitutum, ut Rex fidem homini habere in animum induceret, multisque rebus aliis omisiss, quas aggredi antea cogitauerat, castra ad Pernas fieri iuberet, ut hostem incursionibus tantisper prohiberet, dum munitiones absoluerentur.

D V M nostri castrametantur, Mommorencius & Guisus aliquot cataphractis & ferentariis assumptis loca finitima peragrarare instituunt. Lillerio quum appropinquarent, quatuor Pernis passuum millia, aliquot equites praemittunt: qui quum ad repagula procurrissent, ac neminem nec intus nec foris conspicerent, ex iis nonnulli in pedes desiliunt, scalis quas in suburbio forte nacti fuerant, murum conscendere instituunt, idque nullo obistente perficiunt. Nemo enim toto oppido erat praeter aliquot moniales virgines in parthenone, quae nostris sciscitantibus narrant Levinum oppidi praefectum, simulatque exercitum Gallicum appropinquare intellexisset, se porta paludana proripuisse, & suos Sauenantum & Maruillam ad flumen Liliu reduxisse, illic esse Roxium cum parte Caesariani exercitus. Haec ab antecursoribus Mommorencio renuntiantur, qui confestim oppidum venit, poena capitis edicit nequid vel virginibus vel earum fortunis noceatur. Oppido Martinum Bellaium cum suis ducentis equitibus praeficit, cui mille pedites duce Landa attribuit. Cuius rei causam habere visus est, quod oppidum illud loco perquam commodo situm esse perspiciebat, ut quandiu castra nostri ad Pernas haberent, itinera tuta essent, ne hostes Sauenanto & Marvilla castra subinde clamore turbarerent, aut nostris pabulatoribus molesti essent. Nostri tum pedites tum equites crebris

crebris incurfionibus multam prædam tum hominum eius regionis incolarum, tum armentorum ex illis paluſtribus locis agebant: illuc enim ſe contulerant, ubi latere ſe poſſe arbitrabantur. At Sauenantij & Marvillani nihilo ſecius ob noſtrorum præſidium, alia habebant itinera obliqua atque occulta diuerticula, quibus egreſſi noſtros pabulatores & annonarios infeſtabant, deinde Sauenantum ſe recipiebant: qui locus erat natura & ſitu munitiſſimus, vt occupari minimè poſſe videretur. Illic enim flumen Liliū inſulam efficit, quam vndique vallo cinxerant, & cataractis aquam cohibuerant, vt vndique è flumine reſtagnaret, vnūſque eſſet duntaxat aditus, atque is non amplius centum pedes in latitudinem patebat: quo etiam aditu tranſuerſam foſſam magnæ altitudinis & latitudinis duxerāt, latera caſtellis extructis munierant, quibus ſclopovincinatos magno numero iis locis diſpoſuerant, quibus hoſtem aditu maximè prohibere poſſent.

H v i v s loci aditum Mommorencius vi occupare inſtituit. Itaque comitem Guilielmum Fuſtembergum cum quatuor Germanorum peditum millibus & totidem Gallis aſſumit, atque Pernis eo conſilio diuina ope fretus proficiſcitur. Vi, quemadmodum conſtituerat, perrumpit, ſed non niſi ingenti difficultate & labore: nam Germani pedites initio ab hoſtibus ſumma virtute repelluntur, multis interfectis, nec paucioribus faucis. Ac iam dies in veſperum declinare cœperat, quum Carolus Martellus Baccovillanus Normanus ſubſequentē Lauda Picardo, locum in foſſa cōſpicit minore deſenſorum numero cæteris reſertum. Itaq; dum hoſtis animo aliis locis occupatur, vt aggreſſiones ſubmoueret, Normani intrepidi nullo periculi metu in foſſam proſiliunt, & ubi ad parem pugnandi conditionem loco adequato peruenerunt, gloriæ cupiditate & principis ſtudio ita rapiuntur, vt multorum cæde foſſam, vallum & caſtellum perrumperent. Hoſtes vi noſtrorum ad eam partem animaduerſa, reliqua loca deſerunt: cæteri noſtrorum tum Gallum Germani conferti ſubeunt, quibus ſtipatus Mommorencius, eos ad virtutem cohortatur. Denique omnibus ex partibus fit hoſtium fuga, qui à noſtris inſequentibus Normanis & Picardis magna ſtrage conficiuntur, vt ſuorum cædem qui in prælio occubuerant, vleiſcerentur. Reſtabat alterum propugnaculum vi capiendum, cuius aditus vno tantum ponte cuſtodiebatur, qui magnis & craſſis tignis exiguo intervallo iunctis ſeptus erat: tignorum interualla ſclopotariis complebantur. Ad pontem molendinum erat lapide quadrato ædificatum, variis locis commodiſſimè pertuſum, ſclopis vncinatis & aliis magna multitudine reſertum: vt niſi immodico terrore hoſtes primo loco pulſi, ad illud aliterum confugientes trepidationem ſecum attuliſſent, (quos noſtri tam acriter ſubſequebantur, vt ſui colligendi aut ſpiritus ducendi ſpatium nullum darent) longè maior fuiſſet in eo ſecundo occupando difficultas. Sed tanto feruore tum à Germanis tum Gallis vrgebantur, vt eodem impetu ſuperati omnes interneſione delerentur, & ad mulieres ipſas Germanorum iracundia pertineret. Cæſorum numerus amplius mille trecentorum fuit, præter eos quos non levis cōiectura eſt vnā cum ædificiis crematos fuiſſe: nam præda collecta, quæ ingens fanè fuit, tectis omnibus ignis iniectus eſt. Mommorencius multa iam nocte receptui canere iubet, exercitum multis ſpoliis onuſtum Pernas reducit, ubi à Rege cupidiſſimo expectabatur, qui magnam ex ea re voluptatem percepit. Caſtellobriantius cum aliquot machinis eos ſequutus fuerat, ſed paluſtribus locis præcluſus Sauenantum vſque contendere non potuit.

B i d v o poſt Mommorencio nuntiatur hoſtes Sauenantum reuerſos, locum vallo cingere & ruruſ ſe munire decreuiſſe: quod minimo negotio fieri poteſt, quum inſula triquetra aditum perdifficilem habeat. Itaque Martino Bellaio Lillerium ſtatim mandat, vt rem exploratū eat: quod ſi ſibi ſatis militum eſſe perſpiceret, vt perrumperet, rem fortiter aggrederetur: ſin minus, ſubſidium è caſtris accerſeret, quod euertiſſio miſſum iri pollicetur. Hoc accepto mandato Bellaius & Lauda Lillerio proſecti equites circiter triginta præcurrere iubent, attribuunt aliquot ſclopotarios ex maximè expeditis, quod tota illa regio crebris foſſis & canalibus intercepta eſt: reliquos equites cū peditatu ſubſequi iubent. Hoſtes qui in opere erant, ſimulatque antecurſores noſtros conſpexerūt, conſeſtim locum relinquunt, quum quidem ad ſexcentos fere homines eſſent, & in ſuam locis paluſtribus feruntur: priuſquam tamen diſcederent, vt noſtros ſubſequi prohiberent, pontem effringunt. Antecurſores Galli ex equis deſiliunt, ſclopotariorum co-

*Sauenantum
vi à Gallis
capitur.*

*Hoſtes Sauena-
tum reuerſi
ruruſ ſe fugan-
tur.*

1537. mitum opera tumultuariò pontem reficiunt, crates & ædium fores iniiciunt, quæ ex proximo incendio superfuerant, equos pontem frænâ traducunt, subsequentes pedites monent, vt ad custodiendum aditum maturent, pontem maiori otio firmiorem instaurerent, quò redeuntes ex equo transire possint. His perfectis rebus fugientes hostes insequi pergunt, quorum alij rectâ Marvillam contendebant, vbi Roxius cum quatuor peditum millibus & aliquot equitibus castra habebat, alij Motam Boscanam se recipiebant, cui proxima est arx quædam. Sed isti tanta celeritate non potuerunt vt in fugiendo, quin ferentarij nonnullos assequuti caperent, & opimam prædam circa Motam & syluam facerent. Quòd si hominum satis magnus affuisset numerus, qui Sauenâti subsisteret, incredibile damnum hostium finibus intulissent: sed quum vererentur ne Roxius Marvilla profectus eos reditu intercluderet, Lillerium cum præda reuertuntur. Roxius à suis fugientibus ad arma excitatus, cum equitibus circiter quingentis nostros procul subsequebatur, quos tamen nunquam adortus est.

CAL. Maij hostes qui Betunæ præsidio erant, Lillerio tribus passuum millibus, certiores per exploratores facti magnam plaustrorum multitudinem è nostrorum castris emissam esse, quibus ingens farinæ copia Lillerio adueheretur (nam nostri pistrinis illic instauratis cibariis molitis castra iuuabân) de hoc cōmeatu intercipiendo cōsiliū inire cœperunt. Itaque in exigui pontis aditu, quingentorū Betuna passuum spatio mille quingentos pedites in insidiis collocant, equites circiter trecentos emittunt, qui nostris iter ante Lillerium præcludunt, vt eos inter se & pedites in insidiis latentes interciperent. Ita quadrigæ omnes & bigæ capiuntur, atque vnâ cum eis quæstor quidam, qui apud se mille quingentos coronatos habebat, quod pretium erat farinarum. Hostes in his capiendis tantum clamorem attollunt, vt Lillerij exaudiretur. Nostri qui illic erant, initio quū strepitum & equorum hinnitum audirent, suspicari cœperunt hostes è castris Marvillanis ad se opprimendos subito aduenisse, id eo magis quòd in paludibus quæ Marvillam spectant munitiones ad solum ipsum dirutæ fuerant, vt aditus centum quinquaginta pedum in longitudine pateret. Itaque initio ad locum fit concursus: deinde lectis peditibus ad seruandum aditum collocatis, Martinus Bellaius cum centum equitibus egreditur, vt rem certò exploraret. Nō multum processerat, quum Burgundiones conspiciunt prædā agentes. In hos nihil cunctantes impetū tanta vi faciūt, vt illi nostrorum adorientium multitudine nondum planè cognita fugam arriperent. Ita plaustra, equos, captiuos, numos nostri recipiunt, & hostes in fugam præcipientes ad ipsum vsque insidiarum locum agunt. Pedites qui illic delitescabant, conspecta horum equitum fuga ad arma conclamare cœperunt: quod ni fecissent, nostri in illorum insidias sese incauti coniciebant. Sed tympanorum strepitu moniti, sensim conferti se Lillerium recipiunt, præter prædam receptam captiuos sex cataphractos & octo arcitenentes ex turma Roxiana adducunt, præter vnum qui ab hipposclopista interfectus est, & alios fauciatos atque prostratos. Quod nisi imbris interuentu nostri sclopos incēdere prohibiti fuissent, multo plures interfecissent: præterea nostri lubrico itinere quum victoriam vrgerent, crebro labebantur.

Rex exercitū
Pernis abdu-
cit.

40
50
60
70
80
90
100
110
120
130
140
150
160
170
180
190
200
210
220
230
240
250
260
270
280
290
300
310
320
330
340
350
360
370
380
390
400
410
420
430
440
450
460
470
480
490
500
510
520
530
540
550
560
570
580
590
600
610
620
630
640
650
660
670
680
690
700
710
720
730
740
750
760
770
780
790
800
810
820
830
840
850
860
870
880
890
900
910
920
930
940
950
960
970
980
990
1000
1010
1020
1030
1040
1050
1060
1070
1080
1090
1100
1110
1120
1130
1140
1150
1160
1170
1180
1190
1200
1210
1220
1230
1240
1250
1260
1270
1280
1290
1300
1310
1320
1330
1340
1350
1360
1370
1380
1390
1400
1410
1420
1430
1440
1450
1460
1470
1480
1490
1500
1510
1520
1530
1540
1550
1560
1570
1580
1590
1600
1610
1620
1630
1640
1650
1660
1670
1680
1690
1700
1710
1720
1730
1740
1750
1760
1770
1780
1790
1800
1810
1820
1830
1840
1850
1860
1870
1880
1890
1900
1910
1920
1930
1940
1950
1960
1970
1980
1990
2000
2010
2020
2030
2040
2050
2060
2070
2080
2090
2100
2110
2120
2130
2140
2150
2160
2170
2180
2190
2200
2210
2220
2230
2240
2250
2260
2270
2280
2290
2300
2310
2320
2330
2340
2350
2360
2370
2380
2390
2400
2410
2420
2430
2440
2450
2460
2470
2480
2490
2500
2510
2520
2530
2540
2550
2560
2570
2580
2590
2600
2610
2620
2630
2640
2650
2660
2670
2680
2690
2700
2710
2720
2730
2740
2750
2760
2770
2780
2790
2800
2810
2820
2830
2840
2850
2860
2870
2880
2890
2900
2910
2920
2930
2940
2950
2960
2970
2980
2990
3000
3010
3020
3030
3040
3050
3060
3070
3080
3090
3100
3110
3120
3130
3140
3150
3160
3170
3180
3190
3200
3210
3220
3230
3240
3250
3260
3270
3280
3290
3300
3310
3320
3330
3340
3350
3360
3370
3380
3390
3400
3410
3420
3430
3440
3450
3460
3470
3480
3490
3500
3510
3520
3530
3540
3550
3560
3570
3580
3590
3600
3610
3620
3630
3640
3650
3660
3670
3680
3690
3700
3710
3720
3730
3740
3750
3760
3770
3780
3790
3800
3810
3820
3830
3840
3850
3860
3870
3880
3890
3900
3910
3920
3930
3940
3950
3960
3970
3980
3990
4000
4010
4020
4030
4040
4050
4060
4070
4080
4090
4100
4110
4120
4130
4140
4150
4160
4170
4180
4190
4200
4210
4220
4230
4240
4250
4260
4270
4280
4290
4300
4310
4320
4330
4340
4350
4360
4370
4380
4390
4400
4410
4420
4430
4440
4450
4460
4470
4480
4490
4500
4510
4520
4530
4540
4550
4560
4570
4580
4590
4600
4610
4620
4630
4640
4650
4660
4670
4680
4690
4700
4710
4720
4730
4740
4750
4760
4770
4780
4790
4800
4810
4820
4830
4840
4850
4860
4870
4880
4890
4900
4910
4920
4930
4940
4950
4960
4970
4980
4990
5000
5010
5020
5030
5040
5050
5060
5070
5080
5090
5100
5110
5120
5130
5140
5150
5160
5170
5180
5190
5200
5210
5220
5230
5240
5250
5260
5270
5280
5290
5300
5310
5320
5330
5340
5350
5360
5370
5380
5390
5400
5410
5420
5430
5440
5450
5460
5470
5480
5490
5500
5510
5520
5530
5540
5550
5560
5570
5580
5590
5600
5610
5620
5630
5640
5650
5660
5670
5680
5690
5700
5710
5720
5730
5740
5750
5760
5770
5780
5790
5800
5810
5820
5830
5840
5850
5860
5870
5880
5890
5900
5910
5920
5930
5940
5950
5960
5970
5980
5990
6000
6010
6020
6030
6040
6050
6060
6070
6080
6090
6100
6110
6120
6130
6140
6150
6160
6170
6180
6190
6200
6210
6220
6230
6240
6250
6260
6270
6280
6290
6300
6310
6320
6330
6340
6350
6360
6370
6380
6390
6400
6410
6420
6430
6440
6450
6460
6470
6480
6490
6500
6510
6520
6530
6540
6550
6560
6570
6580
6590
6600
6610
6620
6630
6640
6650
6660
6670
6680
6690
6700
6710
6720
6730
6740
6750
6760
6770
6780
6790
6800
6810
6820
6830
6840
6850
6860
6870
6880
6890
6900
6910
6920
6930
6940
6950
6960
6970
6980
6990
7000
7010
7020
7030
7040
7050
7060
7070
7080
7090
7100
7110
7120
7130
7140
7150
7160
7170
7180
7190
7200
7210
7220
7230
7240
7250
7260
7270
7280
7290
7300
7310
7320
7330
7340
7350
7360
7370
7380
7390
7400
7410
7420
7430
7440
7450
7460
7470
7480
7490
7500
7510
7520
7530
7540
7550
7560
7570
7580
7590
7600
7610
7620
7630
7640
7650
7660
7670
7680
7690
7700
7710
7720
7730
7740
7750
7760
7770
7780
7790
7800
7810
7820
7830
7840
7850
7860
7870
7880
7890
7900
7910
7920
7930
7940
7950
7960
7970
7980
7990
8000
8010
8020
8030
8040
8050
8060
8070
8080
8090
8100
8110
8120
8130
8140
8150
8160
8170
8180
8190
8200
8210
8220
8230
8240
8250
8260
8270
8280
8290
8300
8310
8320
8330
8340
8350
8360
8370
8380
8390
8400
8410
8420
8430
8440
8450
8460
8470
8480
8490
8500
8510
8520
8530
8540
8550
8560
8570
8580
8590
8600
8610
8620
8630
8640
8650
8660
8670
8680
8690
8700
8710
8720
8730
8740
8750
8760
8770
8780
8790
8800
8810
8820
8830
8840
8850
8860
8870
8880
8890
8900
8910
8920
8930
8940
8950
8960
8970
8980
8990
9000
9010
9020
9030
9040
9050
9060
9070
9080
9090
9100
9110
9120
9130
9140
9150
9160
9170
9180
9190
9200
9210
9220
9230
9240
9250
9260
9270
9280
9290
9300
9310
9320
9330
9340
9350
9360
9370
9380
9390
9400
9410
9420
9430
9440
9450
9460
9470
9480
9490
9500
9510
9520
9530
9540
9550
9560
9570
9580
9590
9600
9610
9620
9630
9640
9650
9660
9670
9680
9690
9700
9710
9720
9730
9740
9750
9760
9770
9780
9790
9800
9810
9820
9830
9840
9850
9860
9870
9880
9890
9900
9910
9920
9930
9940
9950
9960
9970
9980
9990
10000

negotio occuparetur. Verum Distanus comitis Burani filius timore aut suspitione quadam motus, ne id accideret quod Fustembergus intendebat, egredi eos nunquam passus est, causam speciosam & illis gratam asserens, se in horas quæstores, antigraphos & pecunias expectare, ut cohortes recenserentur: quo facto concessurum se ut ad satietatem usque eruptionibus dimicarent. Ita Fustembergus & Annobaldus irritato conatu se in castra ad Regem recipiunt, quem reperiunt iter Sampaulum instituisse ut opus illic coram inspectaret. Quo consilio Côtæ profectus Sammartinum venit, quod castrum Sampaulo quingentorum passuum intervallo abest: unde etiam oritur riuulus quo oppidum illud perluitur. Huius oppidi dominatum tenet Ballielius. Totum oppidum perlustrat, opus inchoatum inspicit. Porro quum nullas dum Cæsari copias adesse videret, neque ex iis quidem quæ nuntiabantur, appareret intra trimestre tempus eum copias coacturum, quibus magnum quiddam aggredere, statuit in eo oppido militum, machinarum, munitionum & cibariorum relinquere quantum satis ad tam opportunum locum tuendum esse videretur, deinde exercitus partem dimittere, partem ad Pedemontanos mittere, quibus coniungerentur Germani pedites, quos magno numero Christophorus dux Wirtembergensis adducebat.

SAMPAYLO Ioannem Torovillanum cognomento Villabonum Lutetiae præfectum cum imperio præponit, cum turma equestri quinquaginta cataphractorum quos ducebat. Huic Mediancurium cum pari equitum numero attribuit, Martinum item Bellaium cum ducentis ferentariis, Sallium & Santalbinum Normanos, Blerencurium denique & Yuillanum Picardos cum quingentenis peditibus. In ipsa arce Renatum Pallaterium constituit, quem mille peditibus præfecit. His ita constitutis, & pecuniis ad fossorum stipendium & opus perficiendum relictis, Sercampum venit, postmodum Durlenum. Ibi exercitum dimittit, Fustembergum cum Germanis peditibus, quorum numerus ad octo hominum millia erat, Durleni præsidio collocat: addit Stratum cum ducis Stampæi equitibus cataphractis numero quinquaginta, & Rupemenium cum totidem, quibus præerat. Hos voluit Durleni statua habere, qui subsidio opus Sampauli facientibus essent.

Eo tempore Langæus ad Regem venit, quo loco res Pedemontanæ essent plenè renuntiat. De quibus multa sæpe coacto concilio statuuntur, Langæus ipse denuo illuc mittitur. Quæ tum decreta fuerint, erit postea narrandi locus: nunc ad Sampaulum redeo. Villabonus post Regis discessum omnes belli duces secum relictos conuocat: ex quibus quum nonnulli oppidum non inspexissent, ex quo muniri coeptum fuerat, placuit ut una omnes omnia loca obirent, quæ quisque animaduertisset, in concilio declararent, ut quibus locis maxima diligentia opus esse videbatur, iis præcipue opusurgeretur. Omnibus diligenter circumspectis ea fuit uniuersorum sententia, præter ipsum murorum ambitum, quem vallo obiecto muniri omnino oportebat, ne ipsa quidem castella, in quibus totum oppidi robur positum erat, posse ante trimestre tempus ad propugnandum satis firma reddi. Quare ut res maturius conficeretur, oppidi regiones describuntur, quas singulis ducibus defendendas, si obsiderentur, attribui deberet, ut iam tum suos quisque milites in opere cum fossoribus contineret.

VILLABONO Regis legato cum suis equitibus & mille peditibus qui Sallio & Santalbino parebant, obtingit maximum propugnaculum quod iter Munctii spectabat: Mediancurio cum sua equitum turma & Renati Pallaterii peditibus castrum cum propugnaculo proximo quo tegebatur: Martino Bellaio cum ducentis suis ferentariis & peditibus Blerencurij & Yuillani, (quos mille numero esse oportebat) duo infima castella quæ Hedinum & Durlenum vergunt, una cum tribus muri brachiis quæ ea contingebant. His ita descriptis omnes ad opus se accingunt, fossoribus instant, ipsi quoque certatim manum admouent: verum exigua admodum surgentis operis moles extabat ob incommodum oppidi situm. Nondum exacto mense Maio perfertur ad eos hostem Lanfij Artesiorum & locis finitimis magnas copias comparare: qua dere Regem certiores faciunt, & supplementum mitti postulant. Multum quippe ad iustum militum numerum deerat: ubi tria hominum millia esse oportebat, amplius mille quingentorum numerus deficiebat: ex centum equitibus vix octoginta, ex ferentariis denique ducentis vix centum sexaginta reperiabantur. Renuntiari Rex iubet, supplementum

Rex exercitum dimittit.

Sampaulum magna festinatione munitur

1537. quod peterent, propediem missum iri. Interim mittitur iunior Piquetus quæstor cum pecunia, qui exercitum recognosceret, stipendium distribueret, cibariorum etiam & munitionum censum iniret, omnia denique Regi renuntiaret. Sampaulo obuiam illis præsidium Sercampum usque missum fuerat: nam ad hunc locum Durlenij illos profecti fuerant. Vix illi Sampaulo discesserant, quum rure fugientium concursus firin oppidum, hostes non procul hinc visos esse, qui omnia agerent & ferrent, captiuos etiam prædæque abducerent. Cōfestim Mediancurius cum aliquot ex suis equitibus & Martinus Bellaius cum ferentariis equos denuo conscendunt. Mediancurius lentius progreditur, Bellaius præit, itineris duces sequens eos qui profugerant. Non multum progressis illis nuntiatur hostes vicum Sammartinum diripuisse, nonnullos ex Bellaij equitibus captiuos abducere, quos scilicet arci ipsius vici præsidio reliquerant, dum quæstores illos prosequuti reuenterentur. Hoc nuntio intellecto hostes insequuntur, ad sex passuum Sampaulo millia, Attrebatibus autem octo. Hos assequuti adoriuntur, prædæ omnem & captiuos recipiunt, equites eorum quinque & aliquot pedites Sampaulum abducunt.

Hostes ad Sampaulum obsidendum exercitum parant

IAM ipso Iunij octauo die Roxius, qui primam aciem Cæsariani exercitus ducebat, cum mille ducentis equitibus ad oppidum explorandum accedit, aditus obseruat, locum castris collocandis idoneum deligit, ad scalas patibulares consistit, ut omnia latè circumspiceret. Nostri turpe sibi fore arbitrati, nisi eruptionem quādam facerent, equites aliquot ex omnibus turmis collectos emittunt. Committitur leuis inter eos velitatio, qua vnus ex eorum agmine capitur: is eques erat ex Austrati turma. Ex eo nostri audiunt totum exercitum Albinij esse quatuor passuum Attrebatibus millia. Sed ut hæc vera esse certius constaret, iubetur Martinus Bellaius circa solis occasum cum aliquot ex suis equitibus illuc progredi, ut ante auroram eò perueniret, atque aliquem caperet, ex quo intelligeretur num vera ab illo captiuo narrata essent. Ille rem iussus aggreditur, silentio proximè Albinium accedunt, ibi ex incendiorum multitudine hostes castrametatos esse intelligunt. Bellaius cum decem ex suis inter vigilum stationem & primas excubias iter intercipit, deinde subito conflexo itinere primos illos excubitores abducit, seque prius itineri dat quàm hostes in armis essent. Ab his captiuis in animo hostibus esse intelligunt, Sampaulum obsidione cingere. Sic tamen habendum est, comitis Burani non fuisse initio hoc consilium, ut Sampaulum aggrederetur: sed prius comitem Fustembergum, qui castra ad Durlenum habebat, adoriri decreuerat: quod existimaret, si hunc Germanicum peditatum deleteret, se Durleno & Sampaulo perfacile positurum esse. Porro Liquæus ducis Ascotij legatus quū iter Durleno Sampaulum faceret, obuium habet tabellarium, quem Franciscus quidam Italus ad aliquem ex aulicis proceribus Sampaulo mittebat. Is quia fossoribus in opere faciendo præerat, per literas significabat, quàm infirmum esset oppidum illud: tamen sperare, si hostis viginti dierum tempus concederet, ita communitum iri, ut defendi posset. Quo nuntio Buranus accepto, consilium statim mutat, & Durleno omisso iter Sampaulum conuertit. Dominico die, qui Iunij nonus erat, circa solis ortum, conspicitur eorum prima acies ad infimum castellum, quod Durlenum vergit, duce Roxio prætorio apud Cæsarem præfecto. Hi ex itinere castrum Sammartinum pactione ceperunt, in quo relictū tantum fuerant ad fores occludendas quinque numero duntaxat milites, alijs qui antea fuerant inde abductis.

Sampaulum à Cæsarianis obsidetur.

AD primæ aciei aduentum nostri tum equitatu tum peditatu cum illis velitari ceperunt, ut nihilo inferiores essent, quod nostri loca oportuna sclopetariis compleuerant qui sibi essent subsidio: dimicatum est ad meridianum fere tempus. Interim accedit Buranus princeps Cæsaris legatus, qui mediam aciem ad Sammartinum & loca finitima collocat. Ad solis occasum quum vigiles in statione collocarentur, acriter prælium à nostris ante illud castellum instituitur, sic tamen ut soli pedites prodirent: nam equites porta illa iam obstructa (ut pote quæ inutilis visa fuerat & incommoda) egredi non poterant. Postero die totus exercitus riuium qui vicum Sammartinum perluit, transit, locis illis quæ supra castrum sunt iter faciunt, inter syluam & ipsum castrum. Peditatus sui partem in vico quodam amplissimo supra munitionum maximum

num castellum collocant, reliquum tum equitatum tum peditatum loco palustri qui recta Munctium spectat, vicis finitimis collocat. Vigilum statio apud hostes mil-
le ducentis equitibus, & duobus peditum millibus constabat, collocabatur itinere in-
ter Hedinum & Durlenum. Verebantur enim ne Durlenij cum Hedinis iuncti
magno equitatu & peditatu eos adorti castris aliquod incommodum inferrent. Quo-
ties è castris vigilum statio commutanda erat, ante infimum illud castellum praterun-
dum illis erat, vbi erant equites ferentarij & pedites Picardi, qui fenestra quadam ma-
chinaria erumpebant. Itaque matutinis horis quum vigilas collocabantur, ad meridia-
num vsque tempus praelium ferè committebatur, vbi fortissimi è castris Cæsarianis &
10 ex oppidanis aderant: latissima quippe illic erat planities ad dimicandū aptissima. Idem
etiam vesperi accidebat. In his conflictationibus complures vtrinque vulnerati sunt: in-
ter ceteros Gomicurius Roxij signifer sclopi glande traiecto corpore faucibus grauissi-
mè agrotauit, sed postea tamen conualuit. Dum huiusmodi praelia committuntur, ni-
hilo segnius hostes machinas promouendas curabant: quòd verebantur ne Rex, cui
magnus adhuc militum numerus suppetebat, subito instauratis copiis opè ferret: quod
profecto præstitisset, si aduersus tantū exercitum nostri aliquandiu stare potuissent. Dū
machinas promouent, cum alia munimenta tum maximam arcis turrin petebant: pro-
15 pterea quòd ad ipsius fastigium longam colubrinam nostri subuexerant, qua illis fossas
ducentibus mirum in modum nocebant.

20 D I E Mercurij mane (is dies erat Iunij duodecimus) nostri hostium fossas depre-
hendere cœperunt, quibus tormenta ad mœnia labafactanda promouebant. Porro
eam muri partem quaterere parabant, quæ à porta Munctiana ad minimum castellum
portæ Hedinæ vicinum pertinet: quæ sanè pars erat totius oppidi maximè infirma, nec
fossa nec vallo nec munimento vllò tuta, præterquam illo vno castello, quod tamen nō
adeo editum erat, quin duobus montibus obnoxium esset, è quibus in illud despectus
erant. Quibus rebus permoti duces conueniunt, vt dispicerent cuinam locus attribue-
retur, quémque illic propugnare oporteret, si aditus bombardis patefactus esset. Mar-
tino Bellaio cum suis ferentariis & Blerencurio cum suis peditibus hæc prouincia ob-
tingit, Yuillanum cum suis placet ad castellum Durlenium defendendum collocari. Eo
30 die dum hostes machinas appellunt, glande sclopetaria ex oppido emissâ vulneratur
Conradus Bemnelberphus, quem in castris Cæsarianis minorem Hessium agnomina-
bant, quo tamen ex vulnere postea conualuit. Muri brachium quod Bellaio & Bleren-
curio custodiendum tradebatur, quadringentos ferè passus in longitudinem patebat,
quo toto spatio nec fossa nec vallum erat, murus ipse non amplius tres pedes crassus, vt
fossorum numerus pro operis magnitudine valde exiguus esset. Vniuersi tamen ma-
num ea diligentia admouebant, qua putabat suæ quisque salutis sibi esse consulendum,
& famam comparandam. Duces ipsi è loco non discedebant, tum ipsi opus faciendo,
tum alios cohortando, illuc cibum & potum afferri & militibus distribui iuebant: sed
operis vastitas diurni laboris perexiguam molem ostendebat. Præterea non minus tem-
40 poris ponere cogebantur in diruendis ædificiis, quæ murum contigebant, quàm in ipso
vallo & fossa: quum quidem hostis ea parte machinas promouens, aliis locis nihilo ma-
gis quiesceret.

S V P R A maximum & supremum castellum præalta erat salebra, quæ hostes la-
bore fossas ducendi liberabat: quam quidem nostris per otium complanare subito Cæ-
sarianorum aduentu non licuerat. Hac tecti hostes appropinquant, iamque die Martis
circa meridiem imo muro, qua castellum in mucronem prominebat, succedunt, vnde
submoueri nulla ratione potuerunt. Illic abditi interdum ac noctu murum continenter
fussodiebant ad diem Iouis vsque, qui Iunij quartus & vicesimus erat. Hac inuasionem
fecerunt, vt postea demonstrauimus. Qui brachium illud muri quod diximus commu-
50 niebant, nullum neque diei neque noctis tempus ab opere intermittebant, neque vel
vlla operis difficultate, vel bombardarum impetu, vel multitudinis exiguitate impedi-
bantur, quin assidua vsi diligentia triduo amplius centum passus vallo muniissent, quod
spatium à porta ad xenodochium pertinebat. Ibi opus intermittere coguntur, dum xe-
nodochium illud diruunt: quam ad rem mora temporis opus erat. Eò die tertio hostes
admotis machinis tubicinem cum feciali mittunt, adhibito etiam centurione Ton-

1537

nerro Hispano, Grauelinæ præfecto, ad minimum castellum. Hi circa solis ortum Villabonum & cæteros duces deditionem Cæsaris nomine facere iubent, ut omnes in comitis Burani totius Belgij præfecti & Cæsaris legati ante vigintiquatuor horarum spatium potestatem veniant: quod si per vim oppidum caperetur, (quod sanè per loci infirmitatem ægerrimè effugere poterant) omnes internecione deletum iri. Villabonus cum cæteris respondet se iussu & nomine Regis illic constitutos esse, officio se nunquam defuturos, sed vita etiam profundenda strenuè propugnaturus esse. Fœcialis & centurio multis cum eo verbis agunt, ut conatu desisteret: ad extremum hæc Burano renuntiant, simul conqueruntur quosdam ex militibus per ludibrium monuisse, ne prius deditione Sampauli verba facerent, quàm Peronam cepissent. Qua occupata si huc redirent, se postea quid respondendum videretur consilium capturos.

Sampaulum
Gallia cæsis vi
expugnatur.

Hoc responso Buranus accepto oppugnationem instituit, ab eo loco ubi machinale horologium erat, ad castellum portæ Hediniæ proximum. Continuus fuit machinarum strepitus à quarta hora matutina ad quintam vespertinam, ut amplius mille septingentæ glâdes in oppidum adigerentur, atque adeo ruina fere quadringentorum passuum longitudine pateret, ut plurimis locis ex equo irrumpi posset. Hoc etiam mali accedebat, quod hostes in edito loco Durlenum versus, vnde in castellum despectus erat, septem aut octo machinas collocarant, quibus nostros castellum deserere compellunt, quod tamen firmissimum aut potius vnum erat munimentum. His rebus perfectis oppugnare instituunt, productis primum circiter sexcentis militibus: non eo quidem consilio, ut eo impetu inuaderent, sed ut deiectum murum duntaxat agnoscerent, sic tamen ut consilium pro facultate quæ daretur, ex tẽpore caperent. Poterant sanè illi nullo periculo ad imam muri labefactatam partem venire, quod castellum (vbi diximus) iam desertum à nostris erat, qui quidem prout ad ipsam ruinam humi iacere cogebantur. Nam alioqui machinarum illarum ictibus sese eximere non poterant, quæ ex loco superiore totam illam regionem intrinsecus infestabant: quibus tantus nostrorum numerus qui in opere erant, domibûsque diruendis & ruina obstruenda occupabantur, obrutus fuerat, ut amplius tertia parte vel interfecti, vel ita saucij erant, ut planè inutiles redderentur.

HOSTES explorato aditu septem vel octo cohortes constituunt, quæ in fossam descendere, qua maximum castellum ab oppido distinebatur, quæ sic satis alta eaque arido solo erat. In illud castellum ex oppido ingreditibus, ima illa fossa transeundum erat. Et quoniam temporis non satis fuerat, ut duobus muri brachiis transitus vtrinque septus muniretur, dolia tantum ex materia terra oppleuerant, quibus erectis ex utroque latere transitus vtrunque muniretur. Hostes postea fulcris quibus castelli mucro (quem superioribus diebus suffoderant) sustentabatur, ignem subiiciunt: ut toto mucrone collapsio nostri qui ad propugnandum illic erant collocati, in hostium fossas deuoluerentur. Itaque statim eo loco inuadunt, Sallio & Santalbino cum suis fortissimè propugnantibus, ut nunquam hac quidem parte castello potituri viderentur. Verum nostrorum animis ad hunc locum intentis, hostes qui in fossam descenderant, itinere circumacto dolia illa offendunt, quæ quum à triginta ad summum sclopetariis tenerentur, facile vi percurrunt, propterea quod simulatque ad imam fossam venissent, ex omnibus partibus sic tegebantur, ut nullum illis incommodum inferri posset.

NOSTRIS fugientes partim in castellum se recipiunt, alij oppidum subterraneo meatu petunt: utrosque hostes insequuti permixti vna cum eis ingrediuntur. Qui castelli mucronem defendebant, præter opinionem quatuor Burgundionum cohortes ponè se conspiciunt, ut ab utraque parte circumuenirentur. Ibi quicquid virtute & robore ab homine præstari potest, nostri fortiter resistendo faciunt, verum circumstanti multitudine obruti, ad vnum fere omnes conciduntur. Santalbinus cum legato & signifero interficatur, Sallius capitur, sed ita saucius ut paulo post moreretur: eius legatus & signifer illic similiter cadunt, Villaboni item signifer cognomento Sammartinus, interit.

DVM hæc strages editur, ad ruinam quoque à porta Hedina ad horologium acriter dimicatur, nostris strenuè propugnantibus. Iamque ignari quid alio loco accidisset, maximo impetu ruentes hostes submouerant, quum alij maximi castelli porta oppidum ingressi, platea occupata eò rectà conferti veniunt, & propugnantes nostros à fronte & tergo

tergo cingunt. Mediancurius quinquaginta cataphractorum præfectus ex arce decurrerat, ut laboranti Bellaio collegæ opem ferret, qui ruinæ extremam partem plateæ proximam tuebatur. Is quum hostes ponè accedentes animaduerneret, plateam rursus occupare festinat, ubi prælians interficitur, vnaque cum eo frater Yuuius, & qui cum sequebantur omnes. Quibus confectis hostes victoriam vrgentes à tergo ad ruinam veniunt, ubi Bellaius decertabat: ex cuius turma centum quadraginta vndique ruentibus hostibus trucidantur, inter cæteros Laubius Villaboni legatus & ex fratre nepos: reliqui eodem facto perfuncti sunt. Ex hac cede solus euasit viuus Bellaius, quem Germanus quidam centurio Bosius inter cætorum cadauera nactus seruauit: item cum eo Blerencurius superfuit. Villabonus qui alia parte pugnabat, à Tonnerro Hispano capitur, quum quidem se in turrim recepisset, quò scalis admotis ascendi oportebat. Capitur itidem Yuillanus, qui castellum portæ Durleniæ defendebat. Huic mirificum quiddam accidit, ac pene ei simile quod Roma Borbonio capta contigit: hoc ipse visum narro. Yuillani signifer, quem strenuum hominem & animi præsentissimi existimabant, quum in propugnaculo staret signum manu tenens, hostes ad oppugnandum venientes conspicatus, tanto repente terrore corripitur, ut quum in oppidum (credo) fugere cogitaret, fenestra tormentaria egressus ad hostes signo elato excurreret, à quibus ibidem trucidatur. Alium vidi apud me stantem, tanto metu subito consternatum, ut nullo vulnere accepto exanimatus caderet: nam cadauer postea inspicere iussi. Renatus Pallaterius, cui arx

20 custodienda commissa fuerat, hostibus propugnaculo, quod nondum communitum factis erat, vi irruentibus capitur ille quidem, sed dū contendunt, cuiusnam se fidei per-

30 mississet, in ea controuersia interimitur. Cætorum numerus militum, ciuium, seu etiam fossorum repertus est ad quatuor millia quingentos: ne monachæ quidem & impuberes neci eximuntur: nota est enim in victoria Germanorum lenitas & clementia. Quin ipse Bellaius belli iure captus, quum per muri labem extra periculum duceretur, bis aut ter à Cliuensibus tantum non interfectus est: neque hoc deuitasset malum, nisi Diestanus Burani comitis filius interuenisset, qui eum ad patris tabernaculum deduxit. Vesperi remisso cædis ardore Buranus Cæsaris princeps legatus castris edici iubet, ut qui captiuos habebant, ad se eos adducerent. Villabonus Grauelinam mittitur, qui postea decem coronatorum millium pretio redimitur. Bellaius ipso postero die tribus coronatorum mil-

40 libus addicitur, fide interposita dimittitur, ea lege, ut vel decimo die reuerteretur, vel eam pecuniæ summam mitteret. Gladiolio iudicatum solui satisfat: is erat è Cæsariano comitatu nobilis, ab adolescentia in Gallia educatus.

Magna Sampauli cades facta.

Comes Diestanus Burani habuit viros sibi non inimicos.

Q V V M Cæsarianus exercitus progredi cœpisset, iam tum instituerat Rex suas copias instaurare, ut Sampaulo auxilio veniret, quod & munitorum verbis confusus & celeritate, qua summa utebatur, fretus, sperabat Cæsarianorum impetum tantisper à nostris sustineri posse, dum ipse cum vniuersis copiis adesset. Ac ipse iam Delphinus & Mommorencius cum magna nobilium multitudine itineri se dederant, equitibus qui ad Pedemontanum bellum proficiscebantur, magnis itineribus subsequi iussis, (hos enim Rex nūtio huius expeditionis accepto à suscepto itinere reuocauerat) quum ad eos venit Regius quidam tubicen, qui simulatque captum oppidum conspexisset, celeriter inde discesserat: qui ad eos mœstum nuntium perfert. Huius rei famam initio nostri celare conabantur, ne populo nimium terrorem iniicerent: verum tandem ea dexteritate res enuntiatur, ut clades non tanta videretur, quam vulgus eam existimasset, si temere, aliis certatim alia ad auditum rumorem (ut ferè fit) adiicientibus, fama peruagata fuisset. Delphinus & Mommorencius quum de Sampaulo actum esse viderent, nihilo secius tamen quam celerrimè progredi constituunt, tum ut cæteris oppidis ipsius oræ

50 prospicerent, tum ut acceptum incommodum sarcirent.

C A P T O Sampaulo Cæsariani ad oppidum tridui spatio castra habent: quo tempore comes Buranus oppidum incendi, arcem solo adæquari & maximam turrinam dirui iubet, quod re omnium consilio accuratè considerata, reperiret, nec oppidum nec arcem ita posse communiri, ut potentioris exercitus vim ferre posset. Die quarto, qui Iunij decimus erat, Germanici peditatus censum agit: reperta sunt amplius viginti duo hominum millia, Belgarum ferè sex millia, equitum tam ex Cliuia & superiori Germania, quam ex Belgio millia octo. Die Mercurij castra mouent, primum agmen Alcium Monachorū

1537.

venit ad extremam septi Hedinij partem, media acies Blangium Ternorum occupata quæ causa fuit, ut Gallis dubium esset, utrum illi iter Hedin an Montrolii insistere cogitarent. Hedinum tenebat Sercutus cum quinquaginta cataphractis, quibus præerat, & mille peditibus, quibus Philippum Malliū legatum præfecerat: aderat etiam Piennius cum suis quinquaginta cataphractis. Murum regis tormentis labefactatum prorsus instaurauerant: quæ ad tanti momenti oppidum defendendum pertinebant, omnia illis abundè suppetebant. Sed quanta illic omnium rerum erat copia, tanta Montrolienses penuria laborabant. Canaplius siquidem qui oppido præfectus erat, triduo antè demum eò venerat cum mille peditibus tironibus & equitibus subuocatis Normanis ferè ducentis. Oppidi ambitus nullis adhuc fossis interius erat coarctatus, ut ad illud defendendum non paucioribus sex peditū millibus & trecentis cataphractis opus esset. Buranus omisso Hedino rectà Montrolium ire contendit, castra locat partim ad portam Hedinia, quæ infima erat pars oppidi, partim ad Cælestinorum ædes, quâ iter est Teroanam, partim etiam ad maximi fori portam Abbauillam versus: quibus constitutis rebus machinas ad infimam oppidi partem promouet, sic ut pars ad scalas patibulares esset constituta, pars in loco paulo editiore ad maximi fori portam, unde in totum infimi oppidi murum intrinsecus tormentariæ pilæ adigerentur, pars denique in alio tumulo, ubi ædicula est, quâ iter est Belloranium. Muri logo brachio labefactato, quod à porta Hedinia ad aliam maximi fori pertinet, oppugnationem parant. Ruina iusta erat illa quidem, sed aditu hostibus perdifficili, quod fossæ aquis abundabant. Quanquam enim aquam inde deriuant, manebat tamen locus palustris.

Montrolium a
Cæsarianis de
ditione capi-
tur.

Oppidani quoque non mediocri incommodo vrgebantur. Nam si ad defendendam ruinam concurrerent, à duobus locis hostium machinis erant obnoxij. Deinde quum ibi propugnarent, aperto utrinque latere hostibus patebant: neque otium dabatur ut fossis & aggeribus transuersis sese ab hac iniuria tegerent. Denique non idoneus erat totus militum numerus, ut vel dimidiam infimi oppidi partem defenderent: ut quum hostis inuaderet, reliquus ille oppidi ambitus, qui permagnus est, defensoribus nudatus relinqueretur. Quæ quum ita essent, Canaplius ex omnium tum centurionum tum militum sententia, sollicitante Burano, pactione deditionem facit, uti militibus omnibus cum impedimentis & armis exeundi potestas fieret, ciuibus ex suis opibus quatum ipsi efferre possent. Tam honorificam & æquam pactionem Buranus nunquam illis concessisset, quos omnibus rebus ita carere intelligebat, nisi videretur (id quod etià accidit) ne dum Montrolio intentus erat, Morinis hominum & pulueris supplementum submitteretur: quibus eos rebus admodum egere non erat ignarus. Quod si quum Hedino profectus Montrolium moueret, Teroanam rectà petiisset, ægerrimè profecto auxilium ei ferri potuisset.

FRANCISCUS Mommorencius Rupepotæus tum temporis in Picardorū finibus regij legati dignitatem obtinebat. Is quum perspiceret quanti referret Teroanam muniari, illic vix triginta ad summum cataphractos ex turma Berniellij, qui oppido illi præerat, totidem ex turma Crequij fratris eius maioris natu, pedites circiter centum, statuarios denique milites totidem numero esse præsidio: Canium statim legatum ducis Vindocini mittit cum quadraginta illius turme cataphractis, viginti ex sua ipsius turma, quibus Foldrassius legatus præerat, totidem ex Delphini turma cum Dampetri filio signifero: Sambrissium vnum ex Landæ legatis cum quadringentis peditibus. Hi vix satis maturè ingrediuntur, quum Montrolio iam capto Cæsariani quatuor Morinis passuum millia cōsederant. Quod si Buranus Montrolio equitatu nulla interposita mora illuc præmisisset, aut etiam Sampaulo capto iter statim conuertisset, oppidum ob hominum paucitatem quæ commemorauimus, non mediocriter periclitabatur: nam quas Delphinus copias subsidio adducebat, nunquam in tempore adfuissent. Die Iunij xxxi Delphinus Ambianum venit Momorencio comitatus, qui summam imperij secundum eum tenebat. Comitē Gulielmum Fustembergum cum Germanis peditibus accersuerant, Nicolaum itē Rusticum cognomento Boffulum, qui quatuor inferiorum Germanorum millia proximè adduxerat. Hi egregiè instructi belloque Monasteriensi & Danico in armis exercitatissimi erant. Hos Abbauille sibi Iunij xxxi die præsto esse iusserat, quum illic exercitum colligere instituisset. Fusteburgus cum suis in suburbis Vimelliis cōsedit, Rusticus in suburbis Ægidianis quâ Pôdormium itur.

DEL-

DELPHINVS quum reliquum exercitum expectat, Abbauille commoratur: quo tempore statuarius quidam miles Morinis profectus, qui mediam vigilum statione peruaferat (huic Petro Volucris nomen erat) ad eum accedit, docet quanta esset in oppido sclopetariorum paucitas, quanta item pulueris sclopetarij inopia. Placet istarum rerum copiam introduci, Annobaldo negotium datur ut cum ferentarijs quorum magister erat, auxilium oppidanis ferret. Is mandato accepto Hedinum se confert, quod is locus ad rem suscipiendam comodior videretur. Caesariani Montrolio profecti primam aciem ad Rentium, mediam Viridarijs collocauerant, postmodum ad Morinos confederunt. Buranus castra partim ad Delettam, partim sub scalis infelicibus, partim etiam trans arcem locat, quo loco Tallobotus anno 1513 confederat. Machinas quam possunt maxima celeritate admovent, & ad quatiendum murum obuertunt, à turri paludis ad ipsam castris turrim, ad locum quem Patroliam appellabant. Tantam adhibent diligentiam, ut ante duodecim dierum interuallum castrum ipsum quaterent, quod quidem duabus tantum turribus constabat: nam quum Anglus anno supra dicto hoc oppidum cepisset, castrum solo fuerat adaequatum. Nostri tam acri oppugnatione compulsi, castrum relicto in oppidum se recipiunt, fossam ponè ducta aditum praecludunt. His ita perfectis murum catapultis arietare pergunt ad ipsam Patroliam, ut ruina ducetos pedes lata pateret. Neque tamen facilis ad eam erat aditus, propterea quod nostri (ut diximus) quum se reciperent, fossam ponè duxerant, imumque vallum ita foderant, ut hostes in summum enis-
 20 si, in fossam subiectam lateribus probe munitam praecipites ruere cogerentur.

*Annobaldus
Morinos sub
dio iuuat.*

ANNOBALDVS per id tempus (ut demonstratum est) Hedinum venerat, ut quae in mandatis acceperat exequeretur. Quadringentos sclopetarios oppidum introducere constituit, ut saccum coriaceum puluere plenum sibi quisque concinne circumligatum gestaret: ad hanc rem centurionem Briandasium delegerat. Rebus constitutis Hedino ad primam faciem cum suis quinquaginta cataphractis proficiscitur: Piennius totidem ducit, Taxis ducentos ferentarios, Termius, Alfunius, Sanfacus, Franciscus Bernardinus Vicomercatus, Maurus Nouatus, singuli totidem numero, Georgius Capussementius Albanos ducentos & Theodus Manes parem numerum. Iter Guinogattae ingrediuntur, ut superiora loca incedendo tenerent. Equites ducentos praecursores initio emittit, pedites subsequi iubet, ducentis alijs pone iter facientibus. His mandat ut Morinos rectè pergant, nusquam se retineri aut impediri patiantur, potius se capi vel etiam deleri permittant, quam non eò perumpant. Ipse cum equitatu grauis armaturae & reliquis ferentarijs & multis nobilibus qui eò animi gratia, ad decus sibi conciliandum venerant (e quibus erant comes Villartius, Dodius, cum alijs aliquot) supra Guinogattam conferto agmine subsistebat. Ferentarijs negotium dederat, ut peditibus intro-
 30 missis signum continuo receptus procul attollerent, deinde nouissimo agmine equitarent, ut si se hostis moueret, per eos certior fieret. Pedites in oppidum sine incommodo aut strepitu introducuntur, signo sublato Annobaldus se recipit: denique omnia comode & nullo negotio perficiebantur. Verum ferentarij equites qui ad alas constituti fuerant, à iuuenibus illis inducti, qui lanceas confringere gestiebant, hostes in castris praelio
 40 lacessere coeperunt: quos quidem iam equos conscendisse reperiunt. Nam quum de Annobaldi expeditione moniti essent, impedire eum decreuerant: quod per facile illis meo quidem iudicio fuisset. Sed quum equis consensu ad eum locum diuersi ex primo & medio agmine properarent quo nostris transeundum erat, casu accidit ut in se mutuo inciderent, & sibi vicissim ignoti noctis caligine Andabatarum more sese conficerent. Unde plurima perturbatio consequuta est, multi utrinque faucij, & nostris oppidum ingrediendi facultas datur. Haec fuit causa ut nostri qui castris Panicum iniicere cupiebant, paratos illos offenderent.

ANNOBALDVS quum se iam reciperet, ubi suos ferentarios praelio implicatos esse
 50 audit, cunctando eos extrahere conatur. Sed hostis celeritate usus eum in pontis transitu antevertit: quò postquam ventum est, cum suis ille tanta virtute pugnat, ut plures e Caesarianis quam e nostris caderent. Verum quum ad extremum totus ex castris exercitus conuolaret, Annobaldus ex equo deturbatus capitur, Piennius, comes Villartius, Dodius, Georgius Capussementius, Franciscus Bernardinus, Sanfacus ac duces pene omnes praeter eos qui iam pontem transierant. E quibus cum alij nonnulli, tum ipse Alfunius, postquam

*Annobaldus
praelio aduerso
capitur.*

1537. Hedinum cum suis reuertisset, equis commutatis, ad locum prælii redeunt, hostes nullo ordine palantes offendunt, ut qui nullos superesse qui sibi negotium facefferent suspicabantur. Eos necopinantes aggressi profligant, multos capiunt, atque non paucos è nostris captiuos recuperant. Hostes hinc gloriabantur se tali victoria potitos esse, hinc contra molestè ferebant subsidium oppidanis intromissum esse. Superioribus diebus securi ad ipsius fossæ labrum accedere consueuerant, quòd oppidani sclopetarijs & puluere carebant: sed sclopetarij illi qui proximè introducti fuerant, eis tam crebras glandes subministrabant, ut consuetudine illa statim desistere cogerentur. Itaque breuis admodum fuit illa voluptatis vsura quam ex captiuis perceperunt. Paucis post diebus Canius Vindocinilegatus & cum eo nonnulli quum animaduernerent, summæ quosque autoritatis viros ex castris ad fossas ventitare, eos incautos opprimere decreuerunt. Itaque eruptione aliquando facta eos imparatos & parum instructos in fossis opprimunt, sexaginta aut octoginta ex eis concidunt, inter ceteros Ascotij signiferum. Hannoniæ Seneschallus clarissima natus familia illic capitur, quem Canius, ne simul cum cæteris interficeretur seruauit: is postea cum Piennio commutatus est.

Inducie trime-
stres constitu-
untur.

DVM hæc fiunt, Delphinus & Mommorencius coactis copijs auxiliū obsessis ferre instituunt. Itaque Hamum veniunt exiguum vicum inter Durlenum & Alcium: inde rebus omnibus prospectis Alcianum castrum veniunt ad flumen Othiā, postea Feruentum ad Canchiam, eo consilio ut ad Pernas facto itinere inter Teroanam & Guinogattam castra locarent, postremò ex loco superiore hostes glandium multitudine ab eo loco qui trans flumen Guinogattam versus erat submouerent, sicque oppidanis auxilium ferrent, aut certè eos prælium iniquo loco inire cogerent. Nostrorum exercitus constabat ferè mille sexcentis cataphractis, ferentariorum duobus millibus, peditatus erat duodecim ferme millium Germanorum, Gallorum circiter quatuordecim millium. Interim ducis Ascotij opera & reginæ Vngariæ auspicijs cœptum est de conciliatione agi, ut vel pax plena constaret, vel induciæ saltem componerentur, quòd res interim aliqua ratione lenirentur. Negotium eousque promouetur, ut placeret delectos vtrinque conciliatores ad Bommium conuenire. Vicus est ex Sampauli comitatu quatuor Teroana passuum millia. Delphinus eò delectos mittit Santandræum equitem torquatum, Poyetum tertium curiæ Parisiensis præsidem, & Nicolæum Bertheræum, qui Regi & Mommorencio à secretis erat. Hi postquam loco constituto cum Cæsarianis in colloquium venissent, multis vtrinque habitis sermonibus, statuunt ut bellum in trimestre spatium intermitteretur, nequid inter Gallos & Belgas hostile gereretur: interim daretur opera ut pax inter duos potentissimos principes & socios componeretur. Hic quia diu Pedemontanam historiam intermisi, ut Picardica bella melius describerem, ad illa iam mihi redeundum esse censeo.

Simultas &
dissidium Ran-
gonis cum Ca-
guino.

REX quum Hediniam expeditionem susciperet, Humerium in Pedemontanos fines miserat. Et quoniam audiebat inter belli duces non leues illic contentiones coortas esse, Gulielmum Bellauium Langæum eò cum mandatis miserat, qui & contentionum illarum causam, & quo loco omnis res esset, renunciaret. Is postea (ut demonstrauimus) Regem Contæ, quum Pernis ab illa expeditione vnà cum exercitu reuertisset, conuenit, ostendit quid illic à se gestum & administratum fuisset, quo ordine à nobis omnia narrabuntur. Memoria tenendum est (quod huius libri initio à nobis dictum est) quem admodum comes Rango cum regio exercitu Mirandula profectus Carinianum venit, ut Taurinis auxilium ferret: Caguinus verò inscio Rangone cum ijs pactus sit qui arcem Cariniani iussu Cæsaris tenebant. Quod grauiter molestèque Rango tulit, qui se hac ratione contemni arbitratus est, quum Rex ei summam imperij detulisset. Vnde simultates inter illos ortæ eò tandem euaserunt, ut Rango & sororius Cæsar Fregoza inimicitias cum Caguino exercerent. Ea Regi fuit causa Langæum illuc mittendi, qui controuersiam cognosceret & componere studeret. Simul negotium illi dat ut rationes Pedemontani belli perdisceret & renunciaret: eumque à se his mandatis paulo sub Hedinio obfidionem dimittit.

Rangonis ex-
postulatio.

LANGÆVS ad Rangonem postquam venit, ab utroque sigillatim discordiæ causam sciscitari constituit. Comitum Rangonis expositio hæc erat, se, tametsi summam imperij in exercitu Regis iussu tenebat, tamen Caguinum, quantum per eam dignitatem licere

licere putasset perpetuò coluisse, id se fecisse tum gentis claritate & nobilitate, tum sum-
 mis egregiæ fidei officijs permotû, quæ ab eo & eius familia iam olim in regium nomen
 extarent: cuius rei argumento esse, quod sæpius ipse apud eum concilium cogi iuberet.
 Quibus quidem officijs, ad quæ se libenter etiam infra dignitatis modum demiserat,
 nunquam se hominis animum retinere potuisse, quin semper dissuendæ potius aut e-
 tiam soluendæ quàm tuendæ amicitia studuisse videretur, quum quidem maledictis
 eum incesset, se non illius instar ad alias partes ex alijs transisse, ordinem Regis con-
 chulatum se semper in propatulo, nunquam tectum gestasse, aliisque maleuolis sermo-
 nibus multis vteretur. Addebat insuper se non mediocriter offensum fuisse quum ille
 10 arcem Carinianam nouo more in deditiōem accepisset. Has inimicitias etiam grauio-
 res tum extitisse, vbi Caguinus aliquos ex suis peditibus expunctos esse rescuisset, &
 Cæsarem Fregozam, quum ad castra Auenionensia vnà cum Annobaldo venisset, à Re-
 ge humanissimè acceptum fuisse, quinetiam Regem statuisset vt ipse sibi decedenti suc-
 cederet, atque legatus exercitui præfesset. Tum temporis libellos quosdam in ipsum Cæ-
 sarem Fregozam famosos Aretini præfixo nomine sparsos, quos Cæsar comperisset at-
 que patefecisset à Caguino conscriptos fuisse, quem denique missa tabella prouocato-
 ria huius rei causa laceffuisset.

H I S ambobus ostendit Langæus, quantopere negotiorum Reginum cursus
 his controuersijs retardaretur, equitum torquatorum regij sodalitij legibus caueri, ne-
 quis eques cum alio eiusdem dignitatis prouocatione ad duellum agat, nisi Regis per-
 missu, qui ordinis princeps sit. Cæsar purgandi sui causa affert hæc ordinis capita à se vi-
 20 sanon esse illa quidem, verum sibi famæ suæ & existimationis dignitatem tanti fuisse
 debere, vt quæ fecisset, sibi omnino facienda fuisse putaret, pro ea maledictorum atro-
 citate quæ e mentito Aretini nomine literis editis sparsa fuerant. Se tamen, ne in Regem
 contumax esse, vel in commoda publica peccare videretur, vltius iam minimè pro-
 gressurum esse, quandiu quidem bellum hoc constaret: modò ne Caguinus ipse male-
 dicere pergeret.

C A G V I N V S vicissim conquerebatur, quum in Regias partes ipse Rangonem *Caguini expo-
 stulatio.*
 adduxisset, seque ad eius voluntatem, licet exigua inter eos antea necessitudo interce-
 30 deret, studiosè conformasset, & quanta fieri posset maxima concordia negotia regia
 administrarent, se tamen ab eo minoris quàm par erat fieri animaduertisse: aut certè si
 qua in re fortè coli videretur, id perpetuò verbis dubijs & flexiloquis fuisse ab eo signi-
 ficatum, se gradu semper ab eo fuisse dimotum, vt Cæsari Fregozæ amplificando stude-
 ret, ea semper ab illo facta & curata fuisse, quibus ad regias partes deferendas indignita-
 te compelleretur.

A F F E R E B A T insuper vetera suæ gentis in Regē non leuia studia & officia, sui à
 puero educationem, constantem in Regis fide & perpetuam suam rationem, licet am-
 plissimis conditionibus ad defectionem sollicitaretur. Addebat præterea se non minus
 quàm Fregozam, si personarum ratio habenda videretur, bello vtilem esse, se suo, vxor-
 40 ris & nepotum, quorum tutor erat, nomine regiones tenere, vbi exercitum Regi con-
 ducere posset, atque adeo conduxisset, oppida parata ad cogendas & traducendas co-
 pias habere quæ Regi militarent. Comitem Mirandulanum sua opera Regis partes se-
 quutum: quum etiam fuisse causam cur fortunis aliqua ex parte spoliaretur, & nonnul-
 la castra solo adæquarentur. Secum Rege, quo tempore belli initio delectus habeba-
 tur, noluisse pacisci, quod alij facere solerent, studium modò & voluntatem declarasse,
 quo Regis partibus tuendis famæ celebritatem, & principis gratiam sibi conciliaret:
 absque eo enim fuisset, potuisse se domi in otio cum dignitate manere. Quum autem
 hostes in Galliam, infesto exercitu impressionem fecissent, se studio duntaxat Regem
 laborantem iuuandi adductum, nominis & dignitatis imminutionem parui duxisse,
 50 quam sibi propinqui ac necessarij obijciebant, qui sibi autores erant, ne tam humilem
 & parum honorificam conditionem acciperet. Quin & illud adijciebat, Cæsari Frego-
 zæ Genuæ deditiōem sua opera atque diligentia pollicenti amplissima quæque pro-
 missa fuisse, quibus vel Mantuanus quispiam vel eo potentior dux Regi conciliari posset:
 cum tamen non modò quæ recepisset nō prestitis, sed multo minorem quàm plerisque
 alios ad rem perficiendam operam contulisse: quo quidem verbo seipsum designa-

1538.

bat. Itaque Regem meritò quæ illi promississet, in longius tempus fuisse reiecturum, saltem istum in militiam modò ascitum non pluribus ornamentis & beneficijs quàm initio pollicitus esset, aucturum: quæ dignitatis accessio aliorum existimationi officeret, quorum fides & integritas iam pridem esset perspecta. Iniuriam se non leuem accepisse videri, quòd sibi peditatus imminutus esset, quòd isti augeretur. Quod si vitandæ aut circuncidendæ impensæ causa id factum esset, ac non vt alteri daretur quod sibi detractum fuerat, aut si Rex per literas id sibi significasset, ac non ea ratione id perfectum fuisset (hanc autem conquerebatur fuisse, quòd suos esse exautoratos non nisi maleuolorum sermonibus, quos sui contemnendi causa passim iactabant, intellexisset) id se æquius multò latiturum fuisse. Quod porrò de scriptis obijciebatur, hanc sibi causam fuisse cur ea literis proderet quæ conducere arbitrabatur, vt ignaris ostenderet, quòd se neglecto Cæsare ornaretur, id nullo istius merito fieri, aut quòd sibi virtute præstaret. Se à Cæsare his literis commoto ad duellum prouocatum, conditionem certaminis salua sua existimatione detrectare non potuisse. Ad quod tamen cum omni ratione, etiam æquioribus quàm par sit conditionibus propositis, adducere tentaret, ne tamen Regis negotia detrimentum ullum acciperent, non recusare se quin tota hæc cōtentio in belli finem differretur. Nisi fortè post responsum ad hanc tabulam prouocatoriam, aliquid Fregoza scripsisset quod postea ad se perferretur: aut etiam deinceps scriberet, ad quod respondere, quòd suam existimationem agi videret, cogeretur. Quam si factam tectam tueri vellet, à Rege magnopere contendere ne in malam partem acciperet. Postremò Langæo ostendit, quoniam bellum remissè admodum geri videbat, vt valetudini cōsuleret, cupere se fide publica accepta domum redire, vt aquis thermarum vteretur. Bello deinde rursus gliscente, si honestum locum apud Regem obtinere posset, se eo apparatu venturum, vt res sibi decus, Regi vtilitatem afferret: sin minus, domi quietum fore: aut certè si Rex ipse in exercitu esset, ei suam operam nauaturum: se profectò, quocunque res caderet denique crucem rubram nunquam esse gestaturum. Hæc omnia Langæus Regi Contæ reuertit, quum Pernis castra locasset ab Hedinia expeditione reuersus. Caguino Rex permittit, domum vt se valetudinis causa reciperet.

ALIQUANTO priusquam hæc fierent, miles quidam patria Coniensis, cognomēto Tolofanus, collecta quadam manu absque tamen stipendio, tantum Rangonis permissu, oppidum Quersum Cæsarianis ademerat. Rango quum marchionem Gualtium audiret ad illud recipiendum expeditionem parare, illuc equitem Assalium cum duobus peditum cohortibus quibus præerat, mittit, atque quingentos alios ex equitis Biragui cohortibus attribuit. Hi vnà cum Tolofano oppidum summa virtute defendunt, & bis inuadentes hostes repellunt. Qua ex re Assalius tantos sibi spiritus sumere cœpit, vt literas ad Rangonem non minori fastu aut laudum suarum prædicatione scripserit, quàm si imperium quoddam suis armis subegisset. Hanc Rango insolentiam valde culpauit, quicquid hac in re laudis aut honoris esset, Tolofano magis quàm illi tribuendum esse: se tamen non inficiari quin miles strenuus haberetur, cuius etiam fides atque industria laudanda esset. In summa Langæus Regis negotia deterrimo loco esse comperit. Itaque vbi marchionatui Salussiano quemadmodum ei mādatum fuerat, prospexisset, ad eum reuertitur, quis rerum esset status plenè narrat, huic mederi primo quoque tempore oportus esse, ni velit totam prouinciam amittere: Cæsarianum exercitum in dies augeri, nostrum imminui, idque factionibus & contentionibus quæ inter duces intercedeabant, fieri. Ostendit, nisi Humerius (quem Rex Hedino discedens ad Pedemontanos proficisci iusserat) aliquo Heluetici aut Germanici peditatus eoque non minori quàm quatuor millium, aliquo item equitatus Gallici supplemento comitatus illuc veniret, se quidem non videre quàm in castris habendis superior futurus esset. Quòd si copias semel ex agris deduceret, oppidis adeo malè prospectum esse, vt omnia Regi infeliciter euentura esse appareret.

Rex Pedemontanus rebus nostris prospicere constituit.

HIS rebus Rex intellectis, Hedino & Sampaulo, quæ proxima expeditione subegerat, prospicit, exercitum dimittere statuit, ferentarios equites in Pedemontanam regionem rectà progredi iubet, vt exercitui supplemento essent. Ducem Christophorum Wirtembergensem cum Germanico peditatu quem adducebat (is decem hominum millibus constabat) eodem ire iubet, vt se cum Humerio coniungerent. Verum antequam

quam equites Lugdunum præterijissent, nuntiato Cæsarianos magno exercitu Sampaulum venire, (vt suprà demonstratum est) equites illos reuocat, Germanos inceptum iter pergere iubet, Ragonem imperio abdicatum in Italiam ad alias res suo nomine administrandas mittere constituit. Mittuntur insuper Rupematinio & Borranus ordinarius rerum bellicarum quæstor, qui Germanorum exercitum exciperent, recenserent & deducerent. Præterea Rex cataphractos propè quadringentos delegerat, quinquagenos nempe ducibus Barone Curtonio, Fayette & principe Melphitano, sexaginta deinde ex Delphini turma, quibus Humerius legatus præerat, ferentarios ducentos Brissaco duce, Lassinium & Allegrium cum millenis peditibus, præter equites tum cataphractos tum ferentarios & pedites partim Gallos partim Italos, quos in exercitu Rango habuerat. Eodem denique Nicolaum Rusticum cognomento Bossulum mittit, cum quatuor millibus peditum, quos in Germania inferiori ex eorum numero subtraxerat quos Cæsar ad Sampaulinam expeditionem colligebat: ducentos item ferentarios ex Picardico exercitu, qui iam non parum processerant, vt Humerium assequerentur. Ad extremum tamen, quum audiret quantis copijs Buranus in Picardiam contenderet, Bossulum & ferentarios reuocauit.

N O N multo antè comes Rango metuens, ne si hostis in agris superior esset, tota regione excedere cogeretur, quàm celerrimè potuerat, Pinierolam munierat, vt se oppido cum reliquis copijs contineret, hostique resisteret, dum supplementum è Gallia mitteretur. Quod profecto sapienter ab eo prouisum fuit, vt postea intelligetur. Paulo post Vastius eductis legionibus, Francisco marchioni totam Salustianam ditionem restituerat, præter castrum Verculium & Carmaniolanum, quæ adhuc à nostris occupabantur. Qua causa adductus ille Carmaniolam obsidere decreuit, cui à Rangone ducenti milites Itali præsidio impositi erant. Vastius adductis copijs deditiōem eos facere Cæsaris nomine iubet, & recusantibus machinas admouet. Marchio Franciscus, cui castrum sitis magis quàm alijs exploratus erat, duas bombardas dextrâ versus promouet, quâ ab oppido ad castrum iter est, duas ædes quæ sibi doliorum vimineorum vsum præberent ad machinas collocandas, diruit, quas collimatas ipsemet bis torquet. Eum miles quidam ex arce supra portam conspicatus, moscati glande corpus traiicit, quo ille statim ictus interiit.

Marchio Salustius à Carmaniolam interceptus.

V A S T I V S veritus ne eius mors militibus terrorem iniiceret, pallio iniecto tegi iubet, nostros æqua pactiōnis conditione ad deditiōem rursus sollicitat: ad extremum cum impedimentis eos abire fide data permittit. Egressos coram mirificè colaudat ob strenuam operam & virtutem, rogat quis adeo scitè ex fenestra supra portam collimasset. Miles ignarus quid accidisset, nec qua ille mente hæc diceret suspicans, se cum esse respondet qui in ea fenestra perpetuam stationem habuisset. Vastius responso audito hominem perfidiosa leuitate comprehendit & ex ea fenestra suspendi iubet. Postea Rex marchionatum denuo subactum Gabrieli Arensi episcopo (oppidum est in Vasconia) Francisci demortui fratri tradit. Is quum Annobaldi filia in matrimonium ducta absque liberis decessisset, marchionatus ad Regem denuo rediit.

D V M hæc geruntur, Humerius circiter octauo Iunii die Pinierolam venit. Quare Vastius intellecta copias suas Pyrino educit, & Astam ire contendit. Deinde nuntiato Germanici peditatus aduētu, quem Christophorus dux Wirtembergensis ducebat, relicto Astæ Antonio Arragonio, ipse cum reliquo exercitu Versæum iter facit. Humerius Pinierolæ per nuntium certior factus hostes Ceuasum deseruisse, Ludouico Biraguio Vorlinci præfecto imperat vt ex eorum numero quos habebat, ducentos in illud oppidum introduceret. Eodem tempore die Iunii circiter quinto & vicesimo pedites Germani ducis Christophori Wirtembergensis Moncallerium veniunt. Quare nuntiata Humerius Pinierola profectus ad eos contendere statuit, seque cum eis coniungere, vt inde copias in apertum educeret. Ibi Itali milites se parituros negant, nisi prius stipendium debitum persolueretur. Hæc causa fuit cur nostri decem aut duodecim dies illic morarentur, quo temporis spatio hostes sese communirent. Præterea dies etiam quo ipsis Germanis stipendium numerandum erat appropinquabat: quæ sanè non minima causa extitit, quomobrem tota hæc expeditio paruum admodum utilitatem afferret. Etenim marchio Vastius interea (vti antea diximus) Germanos

I 5 3 8.

*Asta obsidio
segniter proce-
rula.*

pedites celeriter conscribendos curavit, qui postea duce comitis Gulielmi Fustember-
genfis fratre maiore natu Tridentum venerunt. Calen. Iul. Itali accepto menstruo dun-
taxat stipendio, fide data reliquum postea numeratum iri, Moncallerium proficiscun-
tur. Ibi Humerius cum belli ducibus & centurionibus de itinere deliberare cœpit, A-
stamne an Vulpianum progredi placeret. Astam omnes proficiscendum censent, hanc
facile occupari posse, in qua pauci admodum pro oppidi magnitudine milites præsidio
essent. Quamobrem triduo post profectus exercitus Ripam Queraffiam venit: ibi Ger-
manis postulantibus machinarum custodia traditur. Postero die nostri Belotum veni-
unt, die mensis sexto mille ab Asta passuum intervallo castra faciunt. Astæ erat Cæsaris le-
gatus (vti diximus) Antonius Arragonius Vastij sororius cum duobus peditum millibus, 10
equitibus ducentis.

CASTRIS collocatis, & oppido explorato, nocte insequenti fossas ducere con-
stituant, cuius rei curam sibi mandari Germani postulant: neque alterum præfici patiū-
tur, licet crebrò & magnis precibus vt Ioannem Paulum Ceretem id facere sinerent, ro-
garentur. Circa secundam noctis vigiliam Humerius cum alijs ducibus opus iniunt, vt
Germanorum celeritatem perspiceret, reperiunt ne inchoatum quidem adhuc esse.
Dum inter se quid facto opus esset contendunt, lux oritur: itaque opus in noctem pro-
ximam rejicitur. Vbi diluxit, Germani, quòd stipendium eo die deberetur, tumultuari
cœperunt: quam ad rem Ioannes Ludouicus Landebergensis eos princeps instigabat.
Apertè denuntiant, nisi stipendium cuestigio numeretur, se complicatis militibus si- 20
gnis discedere statuisse. Quòd incommodum vt vitaretur, propterea quod præcipuum
nostri exercitus robur ex ea gente erat, Humerius viritim ex toto exercitu pecunias æ-
grè corrogat, vt singulis cohortibus quingentenos coronatos mutui nomine repræsen-
taret, dum totus numerus penderetur. Qua illi summa sibi in præsentia satisfieri præse-
ferunt. Hora circiter tertia pomeridiana oppidani eruptione in nostros facta clamorem,
castris iniiciunt: interim à parte pōtis qui est ad Tanaram flumen, è regione castrorum,
oppidum ingrediuntur septem peditum cohortes atque equites trecenti. Quà de causa
Humerio & reliquis ducibus spes potiundi oppidi aut etiam fame premendi decessit,

*Alba à Gallis
capta.*

atque exercitum inde abducere constituit. Porro quum Albæ infirmum valde præfidi- 30
um esse audiret, occupare eam aggreditur. Asta egressis hostium exercitus nouissimos
nostrorum adoriri conatur: verum Brissacus cum ducentis ferentarijs extremum agmè
claudebat, cui etiam aliquot cataphracti attributi erant. Hi hostium conatum adeo fre-
gerunt, vt nullo detrimento accepto totus exercitus ad Sandamianum perueniret. Po-
stero die quum Albam versus progredierentur, Ioannes Paulus Ceres in Hispanos ferè
octingentos incidit, qui Alexandria profecti Albam ingredi conabantur: quos prælio
superauit. Quam ob causam oppidani omni præsidio destituti se & oppidum Hume-
rij fidei permittunt: ibi nostri viginti dies commorantur, dum oppidum instauratur. Quo
etiam tempore Queraffium (nam & illud in Regis potestatem venerat) communitur.

*Cæsar Neapo-
litanus Tauri-
norum oppidum
dolo capere
tentat.*

D V M nostri ad Albam commorantur, Cæsar Neapolitanus Vulpiani præfectus, 40
vir magni ingenij & summæ ad res suscipiendas industriæ, sed parum scilicet, quum no-
stros procul Taurinis abesse animaduertit, quo in oppido præsidium perexiguum pro
loci magnitudine erat, cohortes nimirum Oartij & Algartij: manipuli quendam ducto-
rem genere Vasconem ad se pellicit, qui propugnaculum traderet quod est è regione e-
dis Virginis matris Doariam versus, atque inter se paciscuntur. Qua nocte rem promif-
sam præstare debebat, vicis ordine manipulo eius obtingit vt illius propugnaculi custo-
diæ præponeretur. Itaque secum duos aut tres modò ex manipularibus eosque ignauif-
simos ducit, vt facilius conata perficeret. Cæsar Neapolitanus Vulpiano proficiscitur
(abest autem Taurinis non multo amplius sex passuum millia) cum decem peditum co-
hortibus & trecentis fere equitibus. Ad locum vbi venissent, ille locum commonstrat
ad quem scalæ essent applicandæ. Quòd illi tanta diligentia perficiunt, vt antè quinque 50
cohortes ingressæ essent, quàm ad arma oppidani excitarentur: qui enim in statione e-
rant manipulares, fuga se proripuerat eo intervallo terreo quod inter murum & fossam
interest. Iam verò in oppidi muro porta est qua ex propugnaculo in oppidum est adi-
tus, quam quum apertam hostes propter tenebras non animaduertent, ea res oppido
& ciuibz salutis fuit. Dum enim hostis in admouendis scalis occupatur, clamore subla- 10

to ad arma omnes concurrunt. Butterius præfectus & prorex in multam noctem tabulæ lusoriæ ludum produxerat. Aula egressus quum se in cubiculum reciperet, clamorem exaudit, domo statim in plateam profilit, Heluetios tantum stipatores & paucos nobiles comites secum ducens, ciues magno timore fugientes conspicit, à quibus suæ salutis consulere monetur, hostes oppidum esse ingressos. Ille tanta trepidatione nihil commotus rectà ad propugnaculum se confert, pilum tantum manu gestans, quod repente obuium arripuerat. Sequebantur aliquot ciues quorum egregia erat voluntas, atque adeo arma ceperant. Rectà in portam cursu contendit, quam adhuc patentem quum offendisset, pili mucrone claudit, idque tanta festinatione, ut eius propinquus quidam nobilis qui præibat, vnà cum hostibus propugnaculo includeretur.

CÆSARIANI, qui iam machinas illic repertas instruxerant, colubrinam notham ad portam obuertunt, quam glande emissâ effringunt, eaque traiecta globus proximè Butterium perrumpens nobilem quendam interficit. Interim ciues summum ædis sacræ culmen petunt, magna celeritate tegulas in viam deiiciunt, (est enim via quædam non amplius octo pedes lata, quæ inter ædem illam & oppidi murum intercedit) quam statim complent, ut tegularum multitudo portæ obiecta valli usum præberet. Interim Oartius Nauarrenus, qui duabus peditum cohortibus præerat, relictis ex suorum numero quantum satis esse putabat, à quibus tum castellum cuius curam gerebat, tum alia oppidi loca custodirentur, ne pluribus simul partibus hostes insilirent, cum ducentis sclopetarijs in prælium venit, qui summis turribus & muris occupatis tam strenuos & diligentes se præbent, ut sclopis vncinatis & alijs hostes à propugnaculo submouerent non absque magno dedecore & detrimento, amissis nempe amplius septingentis militibus. Qui cum hostibus pactus fuerat, capitur & suspenditur: quum quidem se nihil nisi Butterij voluntate & mandato fecisse constanter affirmaret, ut hostes irretitos falleret, deinde cum diei constitutæ oblitum non prouidisse ut decebat: se verò illius incogitantæ pœnas nullo suo merito luere. Sed ista, meo iudicio, producendæ vitæ studio miser dicebat: neque enim Butterius is erat qui tanti momenti rem negligendam sibi esse putaret.

HVMERIVS per nuntium Albæ sit certior quantum in discrimen venissent Taurini. Germanorum præterea iniquiorem animum perspicit, & febri iactatus, quæ octauum iam diem laborabat, neminem tamen habebat cui de summa rei consideret, quod multiplici discordia & factionibus exercitus vexaretur. Nam & inter Cæsarem Fregozam primi agminis ductorem & Ioannem Paulum graue erat dissidium, nec leuius inter Annibalem Gonzagam comitem Laniouarium & Brissacum. Nuntiabatur insuper Hispanos ad sex millia, & mille ducentos equites è castris Cæsarianis Mōcalerium ingressos esse. Quibus difficultatibus perculsus, & quod verebatur ne dū tempus terebat, Taurinis ob infirmius præsidium aliquid mali accideret, Albæ Iulium Vrsinum Ioannis Pauli consanguineum relinquit, cui mille pedites attribuit, item Artigodium Vasconem & Petrum Strozium cum quingentenis: Querassio Cæsarem Fregozam præficit cum militibus quot ei libuit accipere. Ipse cū reliquo exercitu ad hostem rectà proficisci statuit, quæ Moncalerij necopinantē opprimi posse sperat. Ea re Vastius audita illuc reliquas copias varijs locis sparsas colligit: quæ res irritum Humerij consilium reddidit. Certior postea factus Vastio in animo esse Pinierolā occupare (is porro & facile se hoc facturum propter defensorum paucitatem confidebat, & hoc perfecto, angustijsque Susanis captis, nostris sui recipiendi atque auxiliij accipiendi facultatem se adepturum sperabat) ex ducum sententia die August. xxii, Alba profectus Querassium ire contendit. Interim comitem Franciscum Pontremium cum cxx ferentarijs & ducentis hipposclopijs præmittit, qui summa celeritate Pinierolam ingrederetur, hos quam celerrimè Gabrielis Ariminensis tribunum subsequi iubet: Lassinium & Alacrium cum millenis peditibus Gallis Taurinos mittit: Aramontianas cohortes, quarū numerus mille peditum erat, Querassium ire iubet: huic præerat eques Assalius, quem octoginta secum milites habere oportebat: denique Ioannem Taurinum cum mille Italis Sauilianum mittit. Ipse rebus ita constitutis cum Germanico peditatu, & reliquo exercitu marchionatum Saussianum petit, ut illic mandata à Rege ac simul stipendium quod Germanis debebatur expectaret.

Factiones & dissidia in exercitu regio.

1538.

*Humerius
Germanos cre-
bro tumultu-
antes ferre co-
gitur.*

DVM iter facit, Busquam exiguum oppidum oppugnare instituit, quod oppi-
dani imperata facere recusassent. Machinas expedit, quibus sanè parum admodum in-
structus erat, quod maximam partem in oppidis in quæ præsidia deducebat, reliquisset.
Muris machinarum ictibus dirui cæptis comes Annibal Laniularius, moræ impatiens
dum iusta ad irruptionem ruina patefacta esset, cū suis aliquot Italis inuadere conatus,
ab oppidanis propugnantibus repellitur, ipse quoque sclopo ictus moritur, & cadauer
Pinierolam defertur. Nostris loco pulsus quum hostes Pyrini essent numero plures, pro-
pter auxilia Germanica quæ accesserant, placet Busquam relinquere, atque iter antea
institutum perficere. Ita Salussiam veniunt. Vbi quum aliquot dies commorari cogita-
rent, dum Rex quid fieri vellet per literas significaret, Germani Humerium proficisci 10
compellunt.

OSTENDIT ille sibi esse in animo oppidum illud seruare: quò si totus exerci-
tus migraret, cibaria citius quàm par sit cōsumptum iri, præsertim quum frumenti exi-
gua, vini minor copia esset. Excipiunt se sibi frumētum quæsituos, vini penuriam aqua
bibenda facilè toleratuos, certum esse Pinierolam proficisci, vt illic stipendium expe-
ctarent, non passuros machinas vel ipsum à se abesse. Ita morem illis gerere cogitur, eos-
que ad riuum quendam Perusa fluentem mille ab oppido passus relinquit: nam in op-
pidum abire illi concesserant, sic tamen vt machinas apud se retinerent. Biduo pòst al-
latis pecunijs Humerium cogunt, vt stipendium ad veteris census rationem pendere-
tur, neque capitem numerus iniretur, qui tamen exiguus admodum erat: nam ex de- 20
cem hominum millibus (ad hunc enim numerum exigenda erat pecuniæ summa) vix
quinque millia supererant. Harum seditionum autor erat Ioannes Ludouicus Lande-
bergensis, qui firmissimam exercitus partem ducebat, quemq; dux Wirtembergensis,
cuius minor per ætatem autoritas erat, cohibere non poterat.

PER id tempus Cæsar Neapolitanus Vulpiani præfectus Cazellam exiguum op-
pidum Regiæ ditionis medio itinere Taurinis Vulpianum occupare instituit. Decem
fere cohortes secum ducit, oppidum tribus locis magno conatu inuadit, sed non mino-
ri virtute ab oppidanis repellitur. Amisissis amplius cxx ex suis non sine dedecore rein-
fecta discedit, quadraginta fere scalis in fossis relictis. Vastius quod videbat Humerium
se Pinierolam recepisse, tredecim peditum cohortes Siciam mittit (quod exiguum op- 30
pidum est in montis cliuo) eo consilio vt transitus Sufani angustias obfideret, nequid è
Gallia ad Taurinenses perferri posset: Riuoliam & Vilaniam arces missis militibus oc-
cupat. Ita transitu illo Sufano Taurinenses ægerrimè quicquam è Gallia audire aut ac-
cipere poterant. Nec verò Pinierola faciliior præbebatur ratio, propterea quod Vastius
Moncalerium, Carinianum & Carmaniolam tenebat, ac campis patentibus longè su-
perior erat.

REX Langæum, à quo totius Pedemontani status narrationem qualem antea
perscripsimus, Contææ didicerat, illuc multas ob causas denuo mittit. Is reuersus Re-
gem Meloduni, vbi febre correptus decumbebat, ad quintum & vicesimum August.
diem conuenit: huic omnia sigillatim narrat, quæ post Humerij aduentum gesta fue- 40
rant, eum tandem coactum esse vt castra locis patentibus habere defineret, copias in
oppida reducere, Taurinenses re frumentaria & numaria vehementer laborare: vt ni-
si ante proxima Martinea iuuarentur, dubium non esset quin maxima fame premeren-
tur, quam vix ac ne vix quidem ad extremum Nouembrem perferrent. Rex quod iam
maximam sui exercitus partem dimiserat, periculum imminere videt, ne Pedemonta-
no agro, quem magnis sumptibus & multo exercitu domuerat, pelleretur. Itaque vt iam
parta tueri posset, ipse copijs collectis eò progredi statuit. Delphinum filium & Mom-
morencium Lugdunum ad colligendas copias præmittit, quos Fustembergi & Bossuli
cohortes subsequi iubet: equites cataphractos & ferentarios, qui iam in præsidia varijs
locis distributi abierant, ad vicesimum quintum Septembris diem Lugduni præsto ef- 50
se iubet: denique ad quindecim Heluetiorum millia conscribenda curat. His ita consti-
tutis rebus, veritus ne stipendij penuria Taurinenses tumultuarentur, rursus Langæum
mittit, qui Humerio viginti quinque coronatorum millia afferret, quam pecuniæ summā
Taurinos deferri iubet, dum ipse maius auxilium submitteret.

LANGÆVS Humerium Suzæ offendit: huc enim relicto Pedemontano agro
sc

*Rex exercitū
alpes traduce-
re instituit.*

se receperat. Taurinis Butterium præfecerat cum ipsius turma equestri cataphractorū, aliquot ferentarijs & peditum quatuor millibus. Querassij (vt dictum est) Cæsarem Fregozam, Albæ Iulium Vrsinum, Sauilliani Ioannem Taurinensem, Pinierolæ denique comitem Franciscum Pontremium reliquerat. Humerius Langæo ostendit quàm difficile esset pecunias illuc perferre, tum quòd hostes Bozolinum, Villanam, Santambrosium & Riuolam tenebant, tum quòd vallis angustum valde transitum habebat, quo iter in ipsorum oppidorum conspectu faciendum erat. Langæus tamen quum periculum esse perspiceret, ne Rex Taurinos, si pecunia milites carerent, amitteret, nullum non discrimen sibi adeundum, quòd id perficeret, existimauit. Itaque Vrsam contendit, quo loco substiterant Germani pedites: à quibus petit vt secum Susam vsque regrederentur, cuius castrum à nostris adhuc tenebatur. Id hoc facilius eis persuadet, quòd gratia apud eos non exigua valebat, maximè quum in causa fuisset vt dux Christophorus in suæ dignitatis & possessionis locum restitueretur. Eò quum peruenissent, Cæsariani qui Bozolinum, Villanam, Riuolam & reliqua per totam vallem loca occupauerant, nostros totis copijs ad se iter conuertisse rati, dum Vastius ad Querassium esset, castra illa deserunt. Quamobrem Langæus Germanos rogat vt se Susis præstolarentur: quod quum illi promississent, secum Mottam Gondrinū assumit cum viginti quinque ferentarijs equis & peritis itineris ducibus. Die Augusti. decimo quinto Taurinos cū pecunijs ingressus magna Butterium & milites lætitia afficit: Tum enim totius finitimæ regionis rustici magnam cibariorum vim in oppidum conuehere cœperunt, quod antea non solebant. Langæus peditum cohortes recenset, cibariorum multitudinem describit, in Galliam se recipit, verum non absq; discrimine. Hostes enim quum Germanos Susis substituisse audissent, reuertentem eum per insidias opprimere parant: vnum tamen ex eius comitibus duntaxat interficiunt, duos captos abducunt.

D v m ista geruntur, Vastius Albæ collecto exercitu, Quersum contendit, secum ducens peditum viginti quinque milia, tria equitum, bombardas viginti quatuor, duodecim nempe cannas, reliquas tum maiores tum nothas colubrinas. Die octauo & vice simo Aug. rem machinariam expedit, vt murum duobus locis quateret. Tanta celeritate rem gerit, vt quarto die iusta vtrinque labefactati muri ruina pateret. Bifariam suos ad oppugnationem eodem temporis vestigio instruit, simul hominum ferè tria millia cum scalis adhibet, qui pluribus simul locis inuaderent. Quum nostri tantum hostium impetum ferre nequirent, vi oppidum captum diripitur. In causa fuit defensorū paucitas pro tanto oppidi ambitu, propterea quòd cohortib. iustus militum numerus magna ex parte deerat, ijs maximè quas Assalius ducebat. Quamobrem capitis causam postea dixit, in qua ipse iudex sedebam: damnatum tamen Rex debito supplicio exemit, & eius opera nihilo secius vsus est. Vastius præsidio quantum satis visum est relicto, Albam cōtendit. Iulius Vrsinus quum subsidium nequicquam sperari videret, oppidum ipsum nec vallo vndiq; adhuc cinctum, nec castellis vsquam munitum, hostibus præterea deiecto muro irrumpentibus nostris ad propugnandum consistendi facultatem adimi, quòd quatuor machinis trans flumen collocatis à tergo infestarentur, cum Vastio ea conditione paciscitur, vt Pinierolam cum suis incolumis & impedimentis deduceretur. Vastius biduū illic commoratur, vt omnibus rebus prospiceret. Exercitum postea ad Querassium obsidendum mouet, quod oppidum quinque passuum millia aduerso flumine Tanara Alba distat. Ad hoc oppidum summo monte situm vnicus est aditus Mondeuissum versus, qui pedes fere quingentos in longitudinem patebat: neque alia via adiri poterat. Ab ea parte Vastius machinas disponit, murum satis lato spatio diruit, suos ad irruptionē producit: quorum maximum impetum Cæsar Fregoza (hunc enim oppido præpositum fuisse ostendimus) cum suis magna animi præsentia & virtute sustinuit. Bis hostes ex summo loco in fossas deturbantur: trium fere horarum spatio continenter dimicatur, vt magnum hostes detrimentum acciperent. Vastius vbi se magna hominum iactura, ab hac parte se nihil proficere animaduertit, machinas aliquot illic reliquit, quæ nostros murum deiectum obstruere prohiberent, alias nocte insequenti ad murorum commissuram Mondeuissum versus obuertit. Muro glandib. percusso & collapsa nostri quū ad defendendum concurrerent, à latere aperto conspiciebantur, vt consistendi in vallo nulla omnino daretur facultas. Idque Cæsaris & eorum quos ad opus faciendum ad-

Vastius Quer
sum vi capit.

Alba & Quer
assium deduxit.

1538.

libuerat, incititia contigit, qui maturè non prospexerant, vt aggere in ea cunci versura per transuersum latus excitato tutò consistendi oportunitatem præstarent. Fregoza quàm iam oppidum tueri se non posse videret, ad colloquium venit, pactione cum hostibus decidit vt cum suis, impedimentis saluis ad eum locum tutò deducerentur, vbi Humerius castra regia habebat.

QVERASSIO capto Vastius ad obsidendam Pinierolam iter conuertit, quòd speraret, si eo oppido potiretur, & Suzanas fauces communiret, Taurinensibus omne subsidium se erepturum, atq; adeo effecturum vt omnis in posterum Gallis in Italiam transundi causa præscinderetur. Dum Pinierolam contendens ad Sauilianum iter facit, Ioanni Taurinensi per tubicinem denuntiat vt oppidi deditioem faciat. Respòdet ille se Regis iussu & nomine loco præfectum esse: postquam cætera Pedemontanæ regionis oppida cœpisset, ad se tum demum reuerti iubet, daturum operam vt laute & prolixè acciperetur. Vastius quòd se illic nequicquam hæsurum esse videret, porro Pinierola capta Sauilianum defendi ob commeatus inuehendi difficultatem non posse, susceptum iter contendere pergit. Pinierola Humerius Suzanam se receperat, relicto illic Francisco Pontremio cum quinque peditum Italarum millibus. Magnum est illud oppidum, & vastum, situ inamœno & inæquali, quòd multis collibus & cliuis interceptum communiri ægerimè posse videtur. Quamobrem præter omnium opinionem, qui deserendū illud ob eas causas censebant, vnus comes Rango ab architectis impulsus, maximè ab Hieronymo quodam Marino Bononiensi, adeo illud opere & arte communierat, vt Vastius quum illuc aduenisset, ex suorum sententia vi non esse tentandum reperiret. Itaq; fame nostros premere constituit: ipse cœnobium se recipit quod in Peruzæ itinere situm erat, reliquas copias vndiq; toto oppidi ambitu collocat, vt vix ac ne vix quidem cœmetus introduci posset. Nostri tamen quotidianis fere eruptionibus Cæsarianos laceßebat, vt nec interdiu nec noctu illis esse quietis liceret.

Ioannes Ludouicus Germanus Lugduni obtruncatur.

DEMONSTRATVM à nobis est quemadmodum exercitus noster ille adeo præclare instructus, penè tamen inutilis redditus fuisset crebris Germanorum tumultibus, qui imperatori dicto minimè erant audientes. Tot seditionum autor præcipuus Ioannes Ludouicus Landebergensis, erat vnus ex potissimis tribunis quos dux Wirtembergensis adduxerat. Is inter cætera Borranum ordinarium bellici erarii quæstorem, quum munere suo fungeretur, iniuria affecerat: imò ne ab ipso quidem prorege Humerio abstinerat, quin gladio aduersus eum manum inieciisset. Quorum tamen scelerum pœnæ nullo pacto sumi vnquam potuerant, quòd amentia nimium multos socios haberet. Ille tandem quum hostes ad Pinierolam obsidendam accederent, Lugduni in vincula conijcitur, deinde causa cognita theatro in platea Granetaria obtruncatur.

Gallicus exercitus alpes transire properat.

REX copias suas quanta fieri potest celeritate maturare iubet, ipse Lugdunum medio ferè mense Octobri aduenit. Illic nuntium accipit, Vastium, vbi nostros aduentare certior factus esset, omnem ex agris commeatum in castra & oppida conferri conuehiq; iussisse, quæ relinquere cogeretur, corrupisse & absumpsisse, eo consilio vt rei frumentariæ penuria regium exercitum transitu prohiberet: Cæsarem Neapolitanum cum decem hominum millibus, qui Susianas angustias cōmuniret, quod summo studio & diligentia administrarat. Quare intellecta Rex vt huic omnium rerū inopia occurreret, ex toto Delphinatu, Arverniam, Foresta, Belliucana, Domba, Lugdunensi Prouincia & Gallia Narbonensis parte omnes mulos, mulas, alinos & iumenta dosuaria cogi iubet, quibus farina & omnis commeatus tanta copia subueheretur, quæ toti alendo exercitui satis esset. Et quoniam in Italiam ipse transire decreuerat, ne regnum, dum abesset, absque regimine deferi videretur, Carolum ducem Aurelium minorem natu proregem Picardiae, Normaniae, Lutetiae, Insulae Francicae & finitimarum regionum cōstituit: eiq; quòd per ætatem nondum magno rerum vsu valebat, cardinalem Bellaium comitem & consiliarium attribuit: in Burgundiam & Campaniam ducē Guisium mittit, in Aquitaniam & Galliam Narbonensem Henricum regem Nauarrae, in Britoniam denique Castellobriantium. His omnibus prospectis Delphinum cum exercitu præire iubet vnaque cum eo Mommorencium, cuius consilio omnia administrabantur: rei machinariae Burium præficit, cui quatuor peditum cohortes attribuit, Mōtitanum decem Gallorum peditum millibus præponit: & quoniam Annobaldus equitum ferentariorū dux,

dux, apud Morinos captus nondum redierat, Cæsarem Fregozam illius locum tenere iubet. Expectabantur equites cataphracti ad numerum mille quadringentorum, Heluetiorum quoque quatuordecim millia, qui eius iussu conscripti, Geneua & Camerino itinere facto ad Gratianopolim se cum exercitu coniungerent. Ipse aliquandiu Lugduni commorari post Delphini discessum statuit, ut reliquos milites qui illuc è Picardia, Normania, Britonia, Campania & alijs longinquis locis quotidie confluebant, ad exercitum properare iuberet.

D I E Octobris decimo Delphinus Lugduno profectus Gratianopolim versus & Ambrodunum iter facit. Ei Humerius & Malgeronius Regis in Delphinatu legatus quū comes Sampaulius abesset, Brigantij præsto sunt, cum duobus aut tribus millib. hominum ex legione Delphinatica, & reliquijs exercitus Humeriani, ijs nempe quos Alba & Queraffio pactiōe cum hoste facta egressos esse demonstrauius. His cum Germanico Fustembergi peditatu, qui octo ferè hominum millibus constabat, cōiunctis, Vrsam ire contendit, ubi reliquas copias expectaret. Abest Vrsa Brigantio octo passuum millia, totidem Suza: qui locus equitibus constitutus erat, in quem vndique diuersi venientes coire debebant, Eò postquam ventum est, Mommorencius ex omnium sententia Exilias proficisci cum exercitus parte constituit (altera cum Delphino Vrsæ relicta) ut hostis animum exploraret, simul belli aleam tentaret, num Suzanas angustias vi occupare posset: deinde re cognita Delphinum qui subsequeretur, certiorē faceret. Eò postquam venit, aliquot equitum præsidio assumpto ipse progreditur, ut trāsitum quem hostes munierant exploraret. Locus erat opere communitus mille passuum interuallo citra Suzam, in ipsis faucibus cliui quo Caldomonte Suzam descensus est: is porro vicus postremus est qui marchionatum Suzanum à Delphinatu diuidit. Mommorencius editum locum conscendit, vnde hostium munitiones despiciere posset. Animaduertit duo castella ab hostibus in duobus collibus ædificata esse, qui angustijs vtrinque impendebant, fossam præterea altam valde atque latam quæ transuersa ad vtrumque pertinebat: in qua milites tecti delitescabant, duobus castellis ab vtroq; latere egregiè communiti. Porro alios colles duos ijs etiam altiores suspicit, quibus superatis arbitratus est facile esse hostes è locis superioribus petere, & castellis illis expellere quibus freti aditum obsidebant.

H I S ita exploratis Exilias reuertitur, Delphino nuntiari iubet ut eòdem celeriter ad se sustinendum veniret, se quidem sub auroram postero die proficisci cogitare, ut transitum vi occupet. Hora constituta proficiscitur, cohortes Fustembergi secum habens, Gallos pedites fere mille ducentos, qui è Pedemontano exercitu redierant, denique legionarios Delphinatus ad numerum trium millium. Reliquos enim tum pedites tum equites qui nondum aduenerant, præstolandos esse non iudicauit, ne dum cunctaretur, hostis maiori dato temporis spatio vires augeret. Equites vix centum ferentarios duce Brissaco (qui ipse aderat) habebat, aliquot præterea nobiles, qui præiabant, impedimentis ponè relictis. Cum his Mommorencius Caldomontem peruenit, hanc progrediendi rationem præscribit. Fustembergo imperat ut cum suo peditatu cliuium montis dextrum teneat, ex eo mille ducentos sclopetarios præmittat, qui in superiorem collem euaderent castello dextro impendentem. Ad læuam centuriones Artigodium & Soricem cum alijs tum Gallis tum Vasconibus mittit: ipse cum reliquis media via incedit. Galli & Vascones quum Germanis essent expeditiores, læuo castello imminentem collem occupant: hoc porro castellum transitum ipsum magis impediēbat, quod longè altero propius esset, ut inde in ipsum iter librata collimatione glandes adigerentur. Hunc igitur collem priores occupant quàm Germani dextrum. Hostes ubi se à nostris è loco superiore vrgeri animaduertunt, quinetiam Gauaretum Artigodij legatum sclopetarijs fretum ipso castello occupato omnes interfecisse qui fuga elabi nō potuerant, relictis angustijs fugæ se mandant. Hos Mommorencius Delphino ponè subsequente ita acriter vrget, ut Suzæ consistendi facultas nulla daretur, sed duomillium passuum itinere in fugam præcipientes ferrentur. Suzæ maxima impedimentorum pars diripitur. Quid nouissimis hostium fugientibus factum sit referre nihil attinet: propterea quòd quisquis fugam arripuit, ei non deest qui fugienti instet. Quòd si Mommorencio adfuissent ducenti cataphracti, aut saltem quingenti ferentarii, qui eos velitando

Mommorencius angustias Suzanas vi perripuit.

1538. detinerent dum pedites Germani appropinquabāt, ex ingenti illo numero (nam ad decem hominum millia erant) pauci credo euasisent qui rem cæteris nuntiarent.

DELPHINVS & Mommorencius præter multorum spem transitu adeo difficili, munito & magnis præsidij firmato potiti, quod suos defatigatos esse perspicerent, ea nocte medio itinere Susa Bossolinum castrametari constituunt, ubi in vallem ingressus patet. Ibidem quoque totum diem commorari decreuerunt, dum machinæ, equitum cataphractorum turmae & peditum cohortes aduentarent, quos cateruatim itineri se dare constabat. Commorandi illis causa fuit, quod Susanam arcem ducenti Hispani præsidio tenebant, quos illi relinquere nolebant, ne commeatum supportari prohiberent. Rex Gratianopoli iam profectus, quod prælio interesse cuperet, Ambrodunum usque progreditur. Vastius qui Pinierolam obsessam, frumentariæ rei penuria grauitè premebat, Cæsaris Neapolitani clade audita, obsidionem relinquit, Riuolam vniuersum exercitum ducit, eo consilio ut se nostris illic opponeret. Burius rei machinariæ præfectus Susam venit, bombardas ad arcem Susanam admouet, duabus cannis bis emissis Hispani perterrefacti in nostrorum potestatem veniunt. In deditionem ea conditione accipiuntur, ut inermes tunica induti emitterentur. Delphinus post machinarum & reliqui exercitus aduentum (præter Heluetios, qui duce generali comite Tendano venire festinabant) Santantonium, deinde Villanam contendit, Vastium illic se repperit sperans, quicum prælio dimicaret. Is Riuolæ castra quum haberet, de nostrorum aduentu per nuntios certior factus, certaminis aleam sibi non subeundam esse arbitrat²⁰us, Moncallerium versus progreditur, illicque ad partem pontis citeriorem resistit. Quare Delphinus & Mommorencius ulterius procedendum non censent, nisi castro Villanio prius capto, ut planum iter ac liberum esset.

Villana arx
vi à Gallis ca-
pta.

H O S T E S castri situ freti (nam in summo murice situm est) nusquam machinas collocari posse arbitrabantur, unde glandes adijci possent. Mommorencius omnia diligenter circumiecta loca perlustrat, alium collem reperit altitudine pene æquali, quâ Sammichelum iter est. Qui tamen paulo remotior arduum valde ascensum habebat, ut machinæ nec bubus nec equis nisi ægerrimè subuehi possent: tamen rudentibus, Germanis & Heluetijs adhibitis, lacertorum robore duas cannas sursum tollit. Hostibus ut se dedant imperat, recusantibus machinis magna celeritate, muros labefactat. Quibus statim deiectis, quod vallum nullum ponere obiectum erat, obsessi (erant autem Hispani numero fere ducenti) quum nec aggerem nec finem ad obstruendam ruinam haberent, quippe arce in viuo saxo posita, se colloqui velle ostendunt, sed serò: propterea quod Galli interim, perterritos illos conspicati, ab opposita ruinæ parte aduersa rupe subeunt, & admotis scalis ingressi omnes obuios trucidant, præter centurionem & signiferum. Hos viuos captos Mommorencius fracta gala suspèdi iubet: quæ res documento cæteris esset, ne primo impetu ruentes Gallos loco minus firmo expectare in animum inducerent.

Vastius aduen-
ienti Delphi-
no cedit.

C A P T A arce & præsidio imposito, prid. cal. Nouem. Riuolam iter facimus. Ibi bi-
duum commoramur, castris eodem loco positis quo loco Cæsariani superiorib. diebus
confederant. Vastius Delphini celeritate per nuntios intellecta Moncallerium se recepe-
rat (ut à nobis iam dictum est) tanta quidem trepidatione ut cibaria vastare festinanti nō
vacasset: quin ipsos quoque ægrotos nostræ potestati permisos reliquerant. Riuolæ to-
tus coit exercitus, exceptis quinque fere Heluetiorum millibus, qui nondum aduene-
rant. Illic res ad concilium deferitur quoniam itinere progredi præstaret, hostemne infe-
qui, an rectà Vulpianum, Cheuassium & Vercellas contendere, illic enim non nihil pos-
se perfici quod in rem nostram esset, quippe oppidis infirmo præsidio munitis, quibus
à Vastio auxilium ferri alibi occupato, maturè non posset. Ad extremum omnes idem
sentiant & probant, ut Grollianum exercitus ducatur, oportuno loco esse ad v-
trumvis iter suscipiendum: abesse exiguum hoc oppidum Taurinis tria passuum millia,
totidem Moncalerio, quod suas hostis copias deduxerat: commodissimè illinc Tauri-
nos supportari posse frumentum, quod ex vicinis undique locis colligeretur, in quibus
magna copia suppetebat. Denique aptissimum esse locum ubi panes alendo exerci-
tui coquerentur, quodcunque tandem iter insistere placeret. Grolliani quum essemus,
renuntiant ferentarij hostem cis Padum flumen castra, è regione Moncallerij fecisse,
sic

sic tamen ut pontem ad tergum haberet, quod se quum videretur, reciperet. Quo nuntio accepto recta illuc exercitum convertere placet, ut vel ad pugnam hostis compelleretur, vel turpiter transmissio flumine discederet. Quamobrem explicatur acies, Martinus Bellaius Riuola accersitur, ubi cum suis ferentariis & duabus Gallorum peditum cohortibus subsistere iussus fuerat, ut Helucios cateruatim aduenientes exciperet, simulque coactos secum adduceret. Itaque cum equitibus & Heluetiis in Moncalerij planitiem venire iubetur, peditibus Gallis ad transitus custodiam relictis.

10 DVM ille iter facit, Delphinus & Mommorencius iam in planitiem processerant, aciemque instructam ea forma constituerant qua decertare decreuerant. Inter Padum
20 & duas acies equestri praelio dimicari ceptum erat, ubi multi ex illis occidunt vel capiuntur, ex nostris pauci. Inter ceteros ex nostro exercitu Alfunius ducentorum equitum praefectus lancea vulneratur. Interim nostrorum acies magna alacritate procedit, hostis perterritus, quum se nostrorum impetui sustinendo imparem cerneret, pontem exercitum traducit, suos continenter velitari iubet, aliquot etiam cum sclopiis & longis pilis relinquit, ad quos se illi subinde reciperet: idque eo animo ut tutum suis receptum pararet. Quo hominis consilio Delphinus & Mommorencius cognito, nonnullos tum equites tum pedites submitunt, qui partem exercitus hostium, quae pontem nondum transierat, adorirentur. Sed obstitit illis fossa quam duxerant, quae aqua abundabat, & propugnaculis erat ab utroque latere munita, ut conferti in eos impetum facere
30 minime possent. Traducto toto exercitu qui pone substiterant, idem faciunt, pontem pone effringunt, ne a nostris urgerentur. Neque tamen tanta celeritate rem conficere potuerunt, quin ex nouissimo agmine multi tum caperentur tum interficerentur. In Regio exercitu equites cataphracti erant centum ex turma Delphini, duce Humerio legato. Mommorencij totidem, Guichio legato: marescallus Albinus centum cataphractos Scotos ducebat: Motianus Gallos totidem, Bellomontius Brisaius, Bonouallanus, dux Mompenserius, baro Curtonius, dux Niuernensis, Fayettus & Fertus Ceparius quinquagenos, Ioannes Paulus sexaginta: ac complures aliae turmae, quas si commemorare aggrediar, prolixus sim. Vindocinus ipse etiam aderat ut Delphinum comitaretur: cuius tamen equites in Picardia resisterant.

30 DELPHINVS & Mommorencius Vastium copias traduxisse conspicati Carinianum contendere statuunt, ubi vel pontem fractum reficerent, vel vado infra pontem flumen transirent. Itaque non parua hominum manu ad Moncalerij pontem relictis, qui hostem transitu prohiberent, post solis occasum Casam & Carpenaium, postridie Carinianum proficiscuntur, quo loco pontem reficiunt. Ea nocte quidam Moncaleriani ciues, qui Gallis studebant, flumen transeunt, Langaeum aliosque quos secum habebat conueniunt, docent Vastium vesperi oppido egressum cum toto exercitu Quersium se contulisse, frumenti farris fere ad triginta millia relictis, quos ex finitimis locis collegerat: quod illic consistere nostrumque aduentum expectare decreuisset. Langaeus re intellecta, scalis, foribus, gerris, cratibus ceterisque rebus efficit ut strato transitu vno comite assumpto Moncalerium perueniret. Ciues obuiam illi procedunt, summo studio & celeritate pontem instaurant, ut antequam diluxisset, milites a Delphino pontis custodiae relictis oppidum absque ulla iniuria aut maleficio ingrederentur. Langaeus rem totam Delphino & Mommorencio per nuntium significat. Illi nuntio accepto Cariniani copias flumen traducunt, Villam Steloniam proficiscuntur. Properandi causa erat, quod Vastium adhuc Quersij se reperturos sperabant: qui tamen statim quam venerat, Astam, quator hominum millibus Quersij praesidio relictis, & Antonio Arragonio sororio praesse iussu, discesserat. Quare nostri passim liberè nullo obsistente vagantur: Pyrinum capiunt, Ripam Quersiam, Villanouam Astanam, Montasium, Aptinianum, ceteraque castella ad portas usque Astae, Quersij, Albæ & Fossani, quae omnia
40 impositis praesidiis firmant, quod illuc totum regionis frumentum comportatum erat. Id maximo fuit adiumento ad castra & oppida commeatu iuuanda. Mommorencius Poyetum curiae Parisiensis praesidem aliosque annonarios Moncalerium mittit, qui frumentum omne illinc tum nauibus tum plaustris Taurinos conuehendum curarent. Ita effectum est, ut paucis diebus in annum tempus reconditi frumenti & vini copiam haberent. Interim ad Quersium crebra committebantur praelia, castra nostri habebant ad

Gallia Moncalerium contendunt.

I 5 3 7.

Rex exercitū
in Insubrian
subsequitur.

Villam Steloniā: propterea quod Rex Mommorencio vetuerat ne Pado transmissio ulterius procederet, priusquam ipse aduenisset.

R E X Brigantij quum esset, exercitum suum monte superato subsequi statuit. Et quoniam per paucos habebat comites, quod Delphinus totam secum aulæ frequentiam abduxerat, Martinum Bellaium, quem sciebat à Moncalleriana planitie Riuolam reuertisse, ut transitum tutum seruaret, ad se cum equitibus Boffolinum accersit, qui ad montis radicem presto sibi & præsidio itineris esset: simul quosdam ex equitibus mitti fluminis Doariæ ripas lustratum iubet, ne hostes qui Vulpianum tenebant, improviso negotium facerent. Bellaius mandatum Regis curat diligenter, eumque Boffolini cum cardinali Lotaringo, comite Sampaulio & primariis aliquot viris circiter VIII No- 10
uembris diem offendit. Rex Boffolino profectus ad Santantonium in montis latere situm non procul Santambrosio prander: deinde Villana iter faciens Iavanum vesperi venit, quo loco Fertæus Ceparius ei cum suis præsto est, huius rei causa à Mommorencio missus. Iavano postridie Carinianum contendit, in itinere Mompenserij equites & Scotos obuios habet, à quibus deducitur. Carinianum postquam venit, Delphinus & Momorencius illum adeunt, ut de summa rei simul deliberarent. Dum simul consilium capiunt, nuntiatur Vulpianenses vallem Suzanam excursionibus infestare, multaque damna nostris inferre qui castra sequebantur: id adeo propterea quod Riuolæ & Villanæ nullus equitatus esset. Quo nuntio Rex intellecto Martinum Bellaium rursus illuc properè mittit. Riuolam ubi venit, ex clamore atque cōcursu audit Vulpianenses egressos quin- 20
que aut sex mulos pecunia onustos, quæ ad militum stipendium ducebatur, ad Santantonium interceptisse, eosque abigere. Quamobrem transmissio flumine Doaria, eorum iter antevertit, tamque accommodatè progreditur, ut tribus Vulpiano passuum millibus Cæsarianos assequutus in fugam ageret, qui mulis relictis solos quæstores captiuos abducunt, ut ne ad falces quidem scindēdos otij illis satis fuerit. Bellaius illos abire sinit, tantum de seruanda Regia pecunia laborat: quam tutò nulla iactura facta in Riuolanū castrum deducit: illic enim reliquæ pecuniæ asseruabantur. Rex cōmunicato cū Momorencio consilio, adhibitis etiam reliquis bellis ducibus, statuit ut Delphinus & Momorencius postridie Villam Steloniā exercitum reducerent, ac Quersium explorarent: omnino enim Rex illud oppidum oppugnare decreuerat. Dum Mommorencius 30
missu Regis oppidum explorat, fortiter vndique tum equestri tum pedestri velitatione dimicatum est.

Induciarū inter
Cæsarem
& Regem cō-
ditiones.

E X induciarum formula quas in Picardia constitutas esse demonstrauimus, concessum est Mariæ Vngariæ reginæ, ut aliquot ex suis tutò per Galliam in Hispaniam mitteret. Idem etiam Regi facere licet, ut vel pacē vel inducias per vniuersas vtriusque principis ditiones componerent. Delecti vtrinque ad rem administrandam ea diligentia vtuntur, ut bello tam in vltiore quam citiore Gallia iisdem conditionibus abstineretur. Quibus cauetur, ut quæ quisque occupata teneret, quum induciæ publico præconio denuntiantur, iis potiretur. Quo accepto nuntio nostri qui Taurinos, Vorlingum, Saulianum & cætera oppida vicina tenebant, suos limites quam latissimè fieri potuit propa- 40
gare cœperunt, omnibus castellis & exiguis oppidis milites præsidio regia autoritate cōstituunt: idem fit ab iis qui Mondeuisij erant. Induciarum forma inter Vastium Cæsaris in Italia legatum & Mommorencium proregem, quam vtrique sequebatur, in hac verba concepta est: Vti quæ oppida ab alterutro exercitu cis alpes tenentur, in iis oppidis præsidia collocentur: in regia quidem ditione & potestate, Mommorencij arbitratu, in Cæsaris dominatu, ex Vastij iudicio atque voluntate: vtrique reliquus exercitus vtrinque dimittatur: vtrique Mommorencius ipso insequenti die, qui xxix eius mensis erat, Regias copias dimittat. Vtrique quandiu constabunt induciæ, in oppida & castra cōmeatus & omnia quæ ad bellum gerendum pertinent comportari, opus ad cōmuni- 50
da loca fieri, qua ratione ipsis oppidorum & castrorum præfectis libebit, nemine obstante aut interturbante liceat. Vtrique si qua cōtrouersia inciderit, ea cōtrouersia Vastij & Mommorencij, aut eorum quos ipsi decedētes legatos relinquent, iudicio dirimatur. Carmaniola die Nouembris xxviii, anno 1537.

Eo die Carmaniola ubi Rex erat, induciæ publicantur, necnon Astæ apud Vastiū, quæ ad secundum & vicesimum Februarij insequentis diem constarent. Triduo post Vastius

Vastius Carmaniolam Regē salutatum venit, à quo summa humanitate excipitur. Et quoniam ipso induciarum pacto conuenerat, ut vtrunque delecti Locatæ coirent, ut de firma & integra pace inter potentissimos principes constituenda inter se agerent, Rex ob eam causam in Galliam redire decreuit, & antequam discederet, Pedemontanis rebus prospicere statuit. Montijanum illis regionibus proregem præficit, Gulielmum Belaium Langæum Taurinis, Pinierolæ comitem Franciscum Pontremium, Sauilliano baronem Castelloperisium, Mondeuisio Carolum Drosium Pedemontanum, cuius virtute atque industria Cæsarianis ademptum fuerat, & ab eo seruatum dum illi viribus superiores essent. Vorlingij Ludouicum Biragium relinquit.

- 10 **H**is ita constitutis Pinierola iter facit, Heluetios ad minuendos sumptus dimittit, comitem Gulielmum Fustembergum vna cum peditatu secum abducit, Carmaniolæ Bossulum relinquit. Delphinatu progressus Lugdunū venit, unde non multo post Ioannem cardinalem Lotaringum & Mommorencium Locatum mittit, ut de pace cū Cæsarianis agerent. Qui post diuturnam moram & disceptationem quum nihil effici posse viderent, ad extremum inducias in semestre tempus a xxii Febr. die prorogant: ut intra id tempus rursus conuenerent, quò pax tandem constitueretur. Quæ omnia illi reuerſi Regi ad Molendinum, ubi eos operiebatur, nuntiant. Per id tempus Regis Ferdinandi exercitus in Vngaria cæsus est, maxima clade accepta omnium quæ nostra ætate contigerunt. Rex quum suos remunerari statueret, quorum bellis superioribus singularem fidem & egregiam operam atque virtutem perspexerat, inter cæteros Annam Mommorencium, cuius cū multa à triginta annis summa officia constabant, tū verò proxima Cæsaris in Prouinciam expeditione, & in faucibus Suzanis, unde hostem sua virtute & prudentia vi submouerat: præterea bellis Picardicis, quum & Hedinum caperetur, & Morinis obsessis subsidium submitteretur, qui quidem absque eius industria atque diligentia fame urgente octiduo deditionem coacti fecissent, fides summa & incredibilis alacritas enituerat: eum ad summum equestris dignitatis gradum elatum Connestabliū creat: qui honos nemini post ducis Borbonij protectionem habitus fuerat. Annobaldum, qui omnibus ferentariis equitibus præerat, mareschallum in Roberti Marcani demortui locum sufficit. Pari etiam dignitate afficit Montijanum, quem proregem in Pedemontanis finibus reliquerat: nempe quia Mommorencio connestablio creato, (qui mareschallus antea fuerat) aliquem succedere oportebat.

Rex in Galliam rebus Pedemontanis constitutis reuertitur.

- T**RIDVO aut quatrivdo post dirimitur controuersia, inter quatuor nobiles Bituricenses pridem exorta, Turrianum, Sarzæum, Venerium & Galcurium. Primus accersitur Sarzæus, à quo controuersie initium nascebatur: rogatur num dixisset Turrianum è pugna Papiensi aufugisse. Assentitur ille, & à Galcurio se accepisse addit. Accersitum Galcurium rogat Sarzæus annò sibi dixisset Turrianum è pugna fuga excessisse. Galcurius nec agnoscit nec inficiatur, sed, Ipse mihi, inquit, narraſti hoc te de Venerio audisse. Confestim Sarzæus, Hoc, inquit, etiamnum aio, & confirmo, Venerium mihi narraſſe. Tum Galcurius, Quando, inquit, iudices, ipsemet Venerium autorem profert, nihil necesse est, me respondere. His dictis Galcurius amittitur, Venerius accersitus negat se dixisse, & Sarzæum mendacij reum agit. Ut rei veritas illustraretur, & calumnie autor cognosci posset, statuitur ut singulari certamine loco cancellis septo pugnarent. Regi duelum præscribendi hæc causa fuit, quòd tres illi delatores prælio aberant, seque domi moliter & quietè eo tempore tractabant, ut quis in pugna fuisset, difficile illis esset iudicare. Venerius arma præscribit, thoracem cum longis femoralibus, manicas loricatas, manicas militares, cassidem, gladium præacutum manu dextra, & alium læua. His armis instructi à fideiussoribus in certamen traducti, & suis uterque necessariis stipati procedunt. Venerij Bonouallanus fideiussor erat, Sarzæi Villabonus, propterea quòd Bosius aberat. Post publicam promulgationem, iusiurandum aliasque ceremonias, certaturi dimittuntur. Summa virtute binis ensibus diu dimicant: sed quum huic pugne generi parum assueuissent, tandem illis abiectis se inuicem corporeprehendunt. Venerius iam pugionem manu tenebat, Sarzæus suum vicissim vestigabat, quum Rex, quòd progredi eos nollet, bacillum proiicit: atque adeo à præfectis duelli (ij erant connestablius, comes Sampaulius dux Totouillanus, Ludouicus dux Niuernensis & mareschallus Annobaldus) dirimuntur, & in suam sedē uterque reducitur. Regis iudicium tale est, ut inter duel-

Singulare inter duos nobiles certamen.

latores pax componeretur, Turriano honor factus testis seruaretur, quem Rex confirmat conspectura non procul à se fuisse, quum strenuè præliaretur. Porro dum Rex ante iudicium suis in consilium adhibitis de causa cognosceret, Venerio sanguis è vulnere profluens, quod in pedis collo non fistebatur, febris quartana, qua iam pridem laborabat, in continentem conuersa paulo post moritur.

Papa paci conciliandæ dat operam, & induciæ decennales statuitur

MENSE Maio insequenti papa Paulus tertius quum totum orbem Christianum his bellis miserum in modum affligi cerneret, de pace inter Cæsarem & Regem constituenda laborare cœpit. Itaque eos Nicæam conuenire iubet, se illuc quoq; licet septuaginta quinque annos natum vêturum, vt pacis per vniuersam Christianam plebem stabilindæ autor esset. Conditionem vterque accipit, dies ineunte mense Iunio anno 1537 constituitur. Eò quum tres conuenissent, papa maxima diligentia, studio & opera omnem controuersiam dirimere conatur. Tandem quum nulla ratio pacis ineundæ posset inueniri, inducias decennales proponere cœpit, sperans fore vt tanto spatio inimicitia, quæ animis penitus insedisse videbantur, euelli possent. Ita inducias in decem annos paciscuntur, quibus mercium & omnium rerum libera communicatio vltro citroque permitteretur, atque ab omni iniuria hostili & damno vtrunque temperaretur. Hæc ambo se seruaturos iureiurando papa sequestre confirmant: inde domum quisque reuertitur, papa Romam, Cæsar Barcinonem, Rex Auenionem. Quò postquâ peruenisset, à Cæsare nuntium accipit, cupere se amplius cum eo colloqui, si ad Fossas Marianas proficisci non recusaret, se libenter eò venturum. Paret Rex, & Cæsar cum eo in continente prandium sumit cum maxima beneuolentiæ & amicitia significatione: postea Rex Cæsaris triremem ingreditur, ibi de rebus maximis inter se colloquuntur. Quos inter se sermones habuerint nescio, vnum illud scio, nihil re ipsa perspectum fuisse quod colloquium illud in commune bonum attulit. Induciis publicatis, reliquo illo anno, & toto insequenti, aliud nihil agitur quàm vt vtriusque possessionum limites circumscriberentur.

Cæsaris cū Rege colloquuntur

Agathina

ANNO 1538 Rex Compendij ex vomica quæ ad imam aluum defederat, grauius & non absque magno vitæ periculo ægrotauit. Eodem tempore per nuntium fertior, mareschallum Montijanum apud Pedemontanos proregem grauissimo morbo nulla salutis spe afflictum decumbere. Itaque mareschallum Annobaldum qui ei succederet mittit, & Langæum Annobaldi legatum, Martinum itè Bellaïum Taurinis præcisse iubet, qua ille prouincia paulo antè Regi cesserat. Annobaldus in itinere Montijani morte audita, maiori celeritate progredi pergit, ne proregis morte rerum status aliquid detrimenti acciperet. Hoc præterea induciarum tempore Rex Pedemontana oppida opere munienda curat. Taurinis quatuor propugnacula, quæ in quatuor oppidi angulis sunt, lapide quadrato obduci, & fossas quales nunc visuntur, fieri iubet. Pinirolæ castrum de integro in veteris loco extruit, quæ quatuor castellis & totidem muri brachiis constaret, veteri castro medio loco relicto, quod pro rocca esset: idem Moncalerij facit, ne ex monte nudatum, vt antea, conspiceretur: tria propugnacula Sauiliani ædificat. Riensis duumvir Regis beneficio Centalium oppidum, in quo dominatum obtinebat, communit: comes præterea Beinenfis Beinam oppidum simili industria cinxit. Hæc oppida tanta arte communita sunt, vt postea quum Cæsarianus exercitus crebrò illac præterierit, nunquam tamen aggredi aut oppugnare sit ausus.

ANNO 1539 Gandauenfes quòd noua quædam & inusitata tributa, quæ iussu Cæsaris exigebantur, grauius ferebant, ipsum porro abesse in Hispania scirent, nec facile in Belgium ad componendum tumultum reuerti posse, iniuriam acceptam vlciisci statuunt, atque adeo nonnullos Cæsarianos magistratus necant. Porro vt vires aliunde sibi ad conata perficienda compararent, missis clam nuntiis Regi ostendunt se eius fidei ac potestati permittere velle, quem supremam in se dominationem obtinere agnoscebant, maximas quasque Flandriæ ciuitates eiusdem cōiurationis participes fore pollicentur. Rex ne quam Cæsari fratri fidem dederat, violaret, præsertim induciis ante biennium sanctè interposita iurisiurandi religione conciliatis, & cōditionem repudiat, & Cæsarem certiorem facit. Is tum ex eo nuntio tum aliis quibus à suis monebatur, intelligit Belgium (in quo præcipuum robur situm habet) non obscurè ad defectionem spectare: qua ex causa non exiguis difficultatibus afficiebatur, quum medèdi rationem faci-

facilem nullam iniri posse videret. Si Germania iter facere institueret, sibi à Protestantibus metuebat, ne transitu eum prohiberent: si nauim conscenderet, periculum esse perispiciebat, ne vento in Angliam potius quàm in Flandriam contra voluntatem delatus in Angli manus incideret, cuius non optimum in se animum esse suspicabatur, ob veterem illam similitudinem, ex eo natam quòd ille cum Catharina ipsius amita diuortium fecisset. His difficultatibus circumsesus tandem se Regis fidei & integritati committere decreuit. Itaque nuntiis ad eum Compendij adhuc ægrotantē missis cum alia multa pollicetur, si media Gallia sibi trāsire liceat, tum ducatum illum Mediolanensem vel ipsi Regi vel alteri ex liberis se traditurum confirmat.

10 R E X quum alios ex suis moribus atque ingenio æstimaret, neque Cæsarem tantum illum principem sibi verba dare vnquam velle suspicaretur, post crebros nuntios ultro citroque missos non modò tutū iter qua ille conditione petebat, concedit, verum etiam ipse quamuis è morbo nondum confirmatus, vt obuiam venienti procederet, itineri se committit. Henricum Delphinum Viennensem maiorem natu & Carolum Aurelium ducem minorem Bayonnam vsque præmittit, qui eum in prima Gallia exceptū eò deducerent, vbi simul congregi possent. Quæ porrò Regi se facturum pollicitus fuerat, rogat ne manu & signo ea confirmare compelleretur, ne multis postea videretur coactus, vt transitum liberum obtineret, id fecisse: fidem sibi à Rege nulla re interposita quàm verbo haberi petit, se tandem, simulatque in primum ditionis suæ oppidum pedem intulisset, iis conditionibus cauturum esse, vt Rex nihil quod præterea requireret, habiturus videretur.

Rex Cæsarem
tum per Gal-
liam iter con-
cedit.

nota cap. 19 fol. 10
56 natus minime

PORRO Cæsar ingenio vir callido & vafro, vbi Galliam sibi ad iter faciendum patere intellexit, vt Regem sociorum & amicorum auxilio nudaret, huiusmodi technam comminiscitur. Veneti fœdus cum Cæsare aduersus Turcam inierant: quod quum sibi detrimentosum esse animaduertent, quippe suas opes in dies imminui, & Reip. salutem in eo sitam esse, vt pacato Turca vterentur, pacem cum eo aut certè diuturnas inducias facere, atque adeo fœdus illud cum Cæsare initum relinquere cogitabant. Id Cæsar metuens, & sibi maximo incommodo fore prospiciens, Regi persuadet, vt Annobaldum mareschallum & apud Pedemontanos proregem vnà cum Vastio Venetias proficisci iuberet, qui legatione honorifica missi, senatui populòq; Veneto ostenderent quanta esset inter suos principes amicitia & voluntatum coniunctio, proinde bono essent animo. Galliarum Regem eodem cum illis fœdere copulatum iri, omnes eodem consensu & animo copiis terra & mari coactis expeditionem suscepturos, vt ex Europa Ottomanorum gentem exigenterent. His rebus effecturum se sperat, vt & Veneti à fœdere Turcico cogitationem abducerent, & Turca Regi inimicior redderetur, necnon Anglo ipsi suspicione quadam animus commoueretur (nec vana fuit hominis spes: quippe Anglus ad illius se amicitiam iam tum cœpit adiungere, & à Rege alienari) omnes denique focii & fœderati hac nouitate percellerentur, quum vtriusque principis summos ministros in Italia coniunctissimos simul versari perspicerent. Rex ergo, quemadmodum postulauerat Cæsar, Annobaldum eò iubet proficisci: qui nauicula ad pontem Padi Taurinensem cōscensa secundo flumine Cazalum maiorem nauigat. Ibi Vastius præsto illi quum esset, eandem nauiculam ingressi Venetias ad obeundam legationem deuehuntur.

1540

Cæsar Galliarum
pacatè traiecit

40 D V M hæc quo modo narrata à nobis sunt geruntur, mense Decembri anno 1540 Cæsar Bayonnam venit, vbi à Delphino & duce Aurelio splendidissimo apparatu excipitur, oppidum Regio more ingreditur, fontibus impunitatem concedit, eosque noxæ exemptos è carcere liberat, non secus atque in proprio regno ac ditione faceret. Illinc Delphino & Aurelio comitatus cæteras vrbes pari splendore & dignitate ingreditur. Ianuario mense Castelloraldum venit, vbi Rex eum summo splendore more suo accipit, à quo nihil mediocre aut ieiunum fieri poterat: inde Ambasiam venit. Iam vero in arce Ambasiana duæ sunt maximæ turres à Rege Carolo octauo ædificatæ, quibus in ipsam arcem ascensus est. Tanta sunt latitudine atque eo artificio extructæ, vt carrucis, arceris & mulis in summam arcem in montis iugo sitam conscendere liceat. Porro Rex, vt Cæsaris ingressus splendidior esset, noctu altera ex iis turribus illum fieri iubet. Ea omni cultu & ornatu Regaliq; luxu instruitur, tot funalibus aliisque luminibus collustratur, vt non maior esset in apertissima planitie lux meridiana. Dum Cæsar media turri

1540.

incederet, nescio quis malè cautus qui facem præferebat, ignem iniecit: quo tota turris subito conflagrare cœpit. Huius incendij tantus fumus ex aulaeis flamma correptis exitit, qui meatu nullo exhalare poterat, ut magnus omnes timor incessest ne Cæsar suffocaretur, quippe omnibus fuga salutis prospicientibus. Comprehenduntur nonnulli, in quos huius facti suspicio cadebat. Eos Rex, licet de industria minimè fecisse putarentur, suspendi iubet: Cæsar tamen veniam illis dari voluit.

AMBASIA Blasas, Aureliam Fontem Bellandi denique venit. Is Locus à Rege ad venationis voluptatem commodissimè extructus fuerat. Itaque quicquid excogitari aut comparari ad oblectationem poterat, prolixè illic exhibetur, venationis, hoplomachiarum velitationum & certaminum tum equitum tum peditum spectaculis, denique nullum hilaritatis genus prætermittitur. Inde Delphino continenter atque Aurelio comitatus Lutetiam venit: ex Vrbe prodeunt omnium ordinum ciues, qui eum non alia cerimonia aut ritu excipiunt quàm Regem ipsum solent. Vinctos omnes tum ex Palatina custodia tum ex aliis locis donat libertate. Inde Cantillium, quæ connestabilij ædes est, profiscitur, à quo honorificentissimè suscipitur. Ad extremum Picardorum fines ingressus turò Valencenas peruenit, quod primum est Belgicæ ipsius ditionis oppidum: ad quem usque locum Delphinus & Aurelius eum prosequuntur.

Eo quum peruenisset, Regij oratores ab eo confirmatum iri credebant, quod ex Hispania discedens pollicebatur. At princeps ingenuus, qui promissis stare nūquam in animo habuerat, rem in illud tempus reiicit, dum eam ad concilium Belgicum retulisset: cæterum simulatque supplicium de iis qui rebellionem fecerant sumpsisset, se Regi satisfacturum recipit. Hoc equidem à vero non puto alienum, promissa fortasse eum præstiturum fuisse, si Belgicæ coniurationis tantam vim reperisset, ut coercere nō posset, idque adeo ut Regiis opibus atque auxiliis ad eos subigendos vteretur. Sed ubi Belgium ingressus est, Gandauenses quū se à Rege desertos Cæsare media Gallia transmissos viderent, ac ipsum Cæsare cū ingenti exercitu progredi eiusque vim à se sustineri propositus desperarāt, resistendi consilio abiecto missis nuntiis supplices veniam petunt. Cæsar postulata concedit, iis tamen conditionibus quas ferre libet. In oppidum cum vniuersis copiis venit, portas & plateam collocatis præsiidiis occupat, septem aut octo qui ciues ad rebellionem concitarant, necat, reliquo populo ignoscit, ea tamen cōditione, ut publicis sumptibus arcem ædificarent, qua in posterum coercerentur, militibus etiam qui ad eam custodiendam collocarentur, pecuniam penderent, priuilegia insuper omnia & libertates illis adimit. Ad eam arcem ædificandam Ioannem Iacobum Medicem Cariniani marchionem constituit.

Rex connestablio Cæsaris causa subira-
tur.

OMNIBVS quæ cogitauerat perfectis, à Georgio Selva episcopo Vaurenfi Regis oratore monetur ut quæ sibi ex Hispania discedens pollicitus, Gallia iter faciens sapius repetierat, præstaret. Ibi tum Cæsar se omni metu liberatum videns, dissimulationis laruam detrahit, seque planè quicquam pollicitum esse negat. Quo responso Rex offensus iniquiorem in connestablium voluntatem præ se ferre cœpit, quem dicebat maioris in Cæsare ingenuitatis quasi sponsorem fuisse. Connestablium non inficior Regi id persuasisse, quod nimirum de tanti principis fide & integritate sibi minimè dubitandum esse arbitretur, quem Regis apud se oratori seriò pollicitum esse certò sciebat. Eodem anno de ducis Cliuiensis, Gueldriensis & Iuliacenſis nuptiis agitur, cui Henrici regis Nauræ & Margaritæ Regis sororis filia nuberet. Res tandem componitur, statuiturque, ut Cliuiensis dux in Galliam ad Regem veniret. Castelloraldum venit, & à Rege amicissimè excipitur. Nuptiæ celebrantur verbotenus & consensu, non reuera, quod sponsa nondum per ætatem viro matura esset. Statuitur, ut simulatque ætatē attigisset, Aquigranum (quæ ciuitas duci Cliuiensi pareat) duceretur, quò nuptiæ illic consummarerentur. In his nuptiis certamina ludicra magnifico splendore in septo Castelloraldensi instaurantur, ubi aliquot equites erronei qui vocantur, decertant, qui omnem illum ritum exactè seruabant, qui de equitibus illis mensæ rotundæ celeberrimo vocabulo narrari literarum monumentis solent. Quibus ludis, epulis & spectaculis editis, Cliuiensis domum redit. Rex Lutetiam reuersus mareschallum Annobaldum apud Pedemontanos pro regem ad se accersit, cuius cōsilio in rerum administratione uti voluit, cuius locum Guilielmum Bellaium cognomento Langæum tenere iussit.

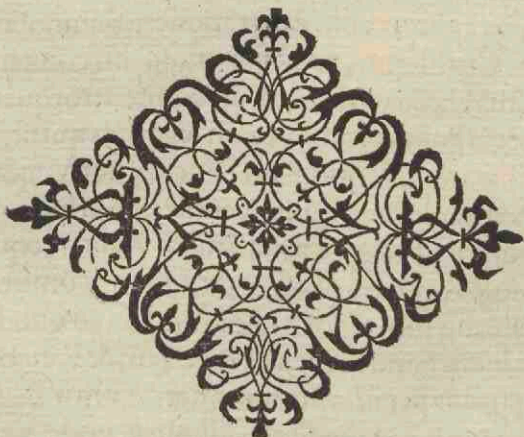
DEMONSTRATVM est antea Regem alpes superasse anno 1537 angustiis Su-
 fanis occupatis, vt suis laborantibus opem ferret: Cæsarianos etiam quò nostros transire
 prohiberent, agros vastasse, inducias præterea intercessisse, quas viri a Rege & Vngariæ
 regina delecti composuerant. His constitutis rebus quum Cæsar & Rex domum rediis-
 sent, Rex tamen ob induciarum breuitatem milites Gallos, qui magna ex parte in Gal-
 liam se receperant, noluerat prius dimittere, quàm cardinalis Lotaringus & Mommo-
 rencius Locata redissent, vbi inducias ad sex menses prorogant. Interim Montianus
 Pedemontanæ regionis prorex, quia stipendium nullum mittebatur, cogitur militibus
 10 rat, consumpserunt. Quare plebs ipsa fame vexata eo anno sementem non fecerat. Vn-
 de tanta anno 1538 consequuta est egestas, vt frumenti faccus decem aut etiam
 duodecim coronatis apud Taurinos vāniret, qui antea vno duntaxat constare consue-
 uerat. Siquid frumenti in foro prostabat, custodes appōni necesse erat, ne cædes per tu-
 multum in plebe fieret. Quam ob causam agri inculti atque inutiles relictī sunt. Quibus
 causis commotus Langæus periculum esse existimat ne nostri ex his regionibus bello
 partis excedere cogerentur. Etenim si hostis legiones violatis induciis educeret, neces-
 se erat vel oppidis ob egestatem cedere, vel cibaria è Gallia supportari, quæ & oppidis
 subministrarentur, & plebi tum ad victum tum ad sementem faciendam sufficerent: id
 quod prorsus fieri non poterat. Nam quum Rex proxima expeditione omnia omnis ge-
 20 neris iumenta ex quatuor prouinciis conduxisset, tamen nec ad exercitū ipsum alendū
 satis cibariū hac quidē ratione suppetebat. His rebus adductus ab Auria muneribus
 aut alia ratione obtinet, vt frumentum nauibus Sauonam, inde plaustris in Pedemonta-
 num agrum conuehi pateretur, ea conditione, vt nonnulla pars pretio numerato illi vē-
 deretur. Sequano agro vberimus erat frumenti prouētus: inde secundo Arari & Rho-
 dano magnam copiam deuehendā curat, vt postea mari nauibus imponeretur. Quā
 ad rem tanta diligentia vitur, vt breui Sauonæ exoneraretur. Deinde montē Dolia-
 num opere humano & labore patefecit, quā plaustra ducerētur, vt tridui itinere Que-
 rassium, inde Raconissum peruenirent. Quo ex loco per totam Regis ditionem distrahi
 iubet, vt faccus trinis coronatis venderetur, qui antea denis constabat. Ex singulis vicis
 30 descriptū numerum afferri iubet, quantum frumenti, & ad serendos agros & ad populū
 alēdum, dum messis fieret, distribui oporteret: pretij dimidiam partem representari, re-
 liquam messe facta numerari, quā summam vno aut altero ciue satisfdarent. Hac ratio-
 ne omnibus agris semente facta regionis salus cōstitit, quippe bellum paulo post denuo
 conflatum est, vt mox narrabimus: alioqui certa perniciēs toti populo impendebat. Hęc
 porro omnia Langæus suis sumptibus administrauit, vt ego ipsius frater post eius
 obitum vni creditori centum millia francorum reliquationis nomine
 dissoluerim. Verū ille parui sua referre arbitrabatur quanti
 essent sumptus faciendi, modò principis rem suo studio
 & opera promoueret.

Grauis apud
 Pedemonta-
 nos fames.

Gulielmi Lan-
 gæi pietas &
 liberalitas.

LIBRI OCTAVI FINIS.

F

MARTINI BELLAI

LANGAEI COMMENTA-

RIORVM LIBER

NONVS.

33

QUEMADMODVM Cæsari per mediam Galliam iter face-
 re Rex non modò cōcesserit, sed & cum quàm fieri potest
 maxima amoris significatione & sanctissimi hospitij sum- 20
 mis officiis prosequutus fuerit: quū illi ad Gandauēses qui
 rebellauerant, domandos festinandum esset, neque vel na-
 uigationem sibi tutam videret, quòd Anglus inimico in cū
 erat animo, vel iter Germania suscipere auderet, quòd &
 longum erat, & sibi à Protestantibus cauendum esse iudi-
 cabat: deniq; nec Gandauenses dedititios, qui se in eius fi-
 dem supremi dominij iure conferre statuebant, idēque
 potissimas quasque Flandriæ ciuitates facturas confirma-
 bant, accipere decruerit, sed fidē seruare Cæsari maluerit, vt paria ab eo expectaret: su-
 periore à nobis commentario demonstratum est. Quæ quum ita haberent, statuebant 30
 fore omnes boni, Cæsarem quæ promiserat non denegaturum, imò amplius quàm pol-
 liceretur, postquam in Belgium peruenisset, præstiturum. Sed non deerant complures
 qui quidem Cæsarem eo esse ingenio nouerant, vt siue fallendo siue alia quauis ratione
 conaretur quæ semel instituerat perficere & ambitioni suæ seruire: id quod euentus ipse
 satis postea comprobauit. Quin & illud docuimus, quemadmodum ille quò omnibus
 principibus & dynastis, necnon ipsi Turcæ suspicionem quandam iniiceret, simul quò
 vniuersos falleret, Regi persuaserat, vt Annobaldum, quem apud Subalpinos proregē
 habebat, ad Venetos vnā cum Vastio, & Giæum ad papam eiusdem rei gratia mitteret.
 Rex qui bona semper fide cum eo agere instituerat, ne id quidem recusare voluit, vt te-
 statum omnibus faceret quàm cuperet verā & firmam pacem inter Christianos statui. 40
 Postquam verò se vana spe lactari & Cæsarem dissimulatione tantum secum agere in-
 tellexit, socios certiores facere, vt omnia gesta fuissent, instituit, simul vt suspicionem ex
 eorum animis euelleret, inde natam quòd Cæsar suorum opera clam illis significadum
 curarat, Regem secum ita egisse, vt sibi eam rationem damnosam fore arbitrarentur: id
 adeo vt illi apud omnes Christianos principes inuidiam conflaret.

Cæsar Frego-
 za & Antoni-
 us Rinco lega-
 ti à Rege di-
 mittuntur.

H I S causis adductus Cæsarem Fregoza equitem torquatum ad Venetos, Anto-
 nium Rinconem ex Regia cohorte ad Turcam legatum mittit, vt quo loco res inter se
 & Cæsarem essent significarent. Et quoniam Rinconi iter Venetiis faciendū erat, simul
 eos illic ire iussit. Rinco Lugdunum quum venisset, ob priuata quædā negotia aliquan- 50
 diu illic commoratur: interim Fregoza prior Susam venit, vt equestrem turmā, cui præ-
 erat, lustraret, cui proximè Rex eum præfecerat. Dū illic cōmoratur, Lāgæus apud Sub-
 alpinos prorex, quū Taurinis tum tēporis esset, rumusculo quodā audit à Vastio colloca-
 tas esse insidias, licet induciæ constarent, vt Fregoza & Rinconē itinere faciendo op-
 primeret. Quamobrem eos per nuntium monet ne prius Rirolam transgrederentur
 quàm ad eos venisset: nuntios quaquauerus dimittit, vt de Vastij rebus certior fieret.

CAL.

CAL. Iul. qui dies Iouis erat 1541 Riuolam veniunt: quò etiam circiter medià noctem Langæus venit, reuertuntur quoque omnes ex variis locis quos ille dimiserat. Hi vno omnes ore nuntiant tum omnia itinera certis hominibus à Vastio constitutis obfessa teneri, tum ipsa etiam Padi loca, propterea quòd Rinconem audierat propter obfessi corporis grauitatem nauigando, quàm equitando iter facere malle: quæ omnia illis Langæus exponit. Quumque sibi in animo esse illi significarent flumine nauigare, rogarèntque vt naues sibi in Padi ponte ad Taurinos præsto esse iuberet, quibus iter peragerent, Langæus, qui Vastij ingenium perspectum habebat, quum satis animo cerne-
 10 ret quantum in ea re esset periculi, à sententia eos deducere conatur, perfecturum se recipit, vt tuto itinere terrestri proficiscerentur. Apud se esse centurionem quèdam Mediolanensem Herculem Viscontium, quo duce prima noctis vigilia profecti, sub diluculum Cisternam venirent, quod castrum in Astisana Regi paret: vbi se posterum totum diem clausis portis continerent, nocte insequenti in aliud castrum contenderent, quod à Viscontij fratre possidetur, vbi idem facerent: tertia demum nocte in agrum Placentinum accederent, vbi tutò illis esse liceret, quippe papalis ditionis. Ad illud iter Rinconem equum Hispanum tolutarium offert, quo commodissimè veheretur.

FREGOZA, q̄ tantum scelus Vastij animum subire posse ne suspicabatur quidem, vt Regis Christianissimi legatos trucidare cogitaret, præsertim induciis factis, pergit in sententia, vt flumine nauigaret: Langæo instat, vt quemadmodum à Rege imperabatur, na-
 20 ues parandas curaret. Rinconi Langæus non aliena quidem dicere videbatur, sed Fregoza sententiæ nō audebat repugnare: ne siquid ea mutata infelicitè accideret, probro illi postea verteretur, quū Fregoza ducendus traditus fuisset. Itaq; de nauigando etiam Fregoza assentitur: quæ sanè itineris ratio commodior, quanuis minus tuta, erat.

DIE Iul. secundo quum duabus nauibus ad turrim vsq; Simeniam non procul Vorlingo progressi essent, Langæus id metuens quod postea contigit, quoniā rumores subinde percrebescabant, eis nuntio rursus misso persuadere conatur vt de sententia decederent: aut si minus id vellent, rogat vt literas fiduciarias, tabulas & cōmentarios mittāt, ne, si interimerentur vel spoliarentur, ista hostes interciperent: se operam daturum vt Veneriis tutò acciperent. Sententiā de itineris genere non mutant, literas comiti Petro
 30 Gentili nepoti comitis Camillo Sueffani, qui Fregoza legatus erat, perferendas tradūt. Eodem die nauem ipsi vnā cum Camillo conscendunt, pars comitum & miles quidā Ludouici Biraguij nomine Bonifacius Sannazarius altera vehuntur, quæ quaternis remigibus pellebantur. Remigat totum diurnum & nocturnū tempus, duo ferè à Cazalo Monferrateni passuum millia. Postridie circa meridiem quum ad plagam Cantilupam quæ appellatur venissent, tribus passuū supra Ticini ostium millibus, obuios habent homines armatos in duabus nauibus. Hi repenti nauē Fregoza & Rinconis aggrediūtur, & quia vi iniuriam propulsare parabant, nauem ingressi ambos interficiūt. Ea res statim ad Langæū perfertur, ac paulo post per nuntiu certior fit comitem Camillū, cui in ea cæde pepercerant, in castrū Papiense, deinde nocte proxima in Mediolanensem intimā ar-
 40 cem ductū esse: remiges omnes & vectores qui tum Gallos tum Hispanos vexerant, in imum castrī Papiensis ergastulū demissos esse, neq; ab illis testimoniū haberi posset: milites qui hoc flagitiū fecerant, ex Papiensi præsidio venisse, triduo ex nauibus non esse egressos, sed in illis armatos sclopis, pilis & parmis delituisse, cibos ex taberna diuersoria proxima ad eos afferri consueuisse, equos loco inferiori paratos teneri qui Stellę portus vocabatur. Altera nauis qua Bonifacius Sannazarius & legatorū comites vehebātur, ad portū deducta est. Hi in syluas fuga contenderunt, qua ad vesperū vsq; abditi in loca tuta se receperunt. His omnibus nuntiis Langæus nō valde dubiis aut obscuris acceptis, Ter-
 50 mium, qui ducentis ferentariis equitibus ex Regio exercitu præerat, atque ad ducis Aurelij comitatum pertinebat, Mediolanum ad Vastium mittit, qui eum de cæde certiorè faceret, sibi non verisimile videri tam indignum facinus contra omne ius naturale, diuinum & humanum, ipso sciente, iubente vel volente patratū esse. Rogat tam atroci supplicio tantum scelus vindicet, vt omnibus cōstaret id illum pati nolle, nedum vt probare videretur. Dum Terminus eò proficiscitur, comes Franciscus Landrianus cum Vastij literis Taurinos venit. Scribebat Vastius Casaris Fregoza vxorem sibi per literas significasse quemadmodum maritus interfectus esset: id sibi omnium maximè mirum accidisse.

Fregoza & Rinco Regis legati interficiuntur.

1541

se. Quinetiam putasse se, quum hæ literæ redderentur, eos iam Venetias peruenisse, id ita esse ex dierum numero quo Cazalo illos iter facere audierat, coniecturam se fecisse. Non dubitare quin se omnia insciente contigisse Langæus statueret: se quidem non minus ea re affici, quàm si in seipsum commissum crimen illud esset, quòd Regis ministros non minori loco habere consueuisset, quàm qui ad ipsum Cæsare pertinent. Porro quia rem maximi esse momenti, & vtrique principi molestissimam fore intelligebat, operam se dare decreuisse, vt totum istud factum illustraretur, & si quos tanto sceleri affines reperiret, in quos autoritatē habeat, se tam acriter vindicaturum, vt exempli memoria in posterum extaret: negotium dedisse prætori Mediolanensi, quem non dubitaret officio diligenter functurū. Proinde si vellet ipse quoq; ex suis aliquot mittere, qui vnā cū præ- 10 tore illo rebus gerendis interessent, sibi vehemēter probatum iri. Ad extremum, si quid qd ad causam pertineret nuntiaretur, vt impij sicarij debito supplicio afficerentur, se vt certiore facienda curret, rogat: id enim & vt inita inter principes amicitia colatur, & vt vtrique satisfiat, necessarium esse. Existimabat porro Vastius rem adeo occultè confectam atque omnia tanta prudentia à se esse administrata, vt nunquam erumpere aut in lucem prodire possent, seque omnibus verba daturum esse confideret.

Langæi prudentia in facinore patefaciendo.

LANGÆVS qui iam sibi veritatis nonnullas scintillas emicantes cernere videbatur, satisprehendit, quæ à Vastio scribebantur, meras esse verborū prestigias. Quare ad ista nihil respondere statuit, dū Terminus rediret. Qui postridie reuersus responsū affert, quo Vastius se nihil habere qd scriberet significat, nisi quæ literis comiti Landriano dat- 20 tis scripserat. Gratias agit qd, eam sui existimationē apud illū esse videat, vt tam immanis sceleris participē vel auctore esse minimè suspicaretur: se quidem à tanto furore toto animo abhorrire. Langæus dum rem planè patefaceret, dissimulare decreuit, Vastio ostendens interim sibi cū facinoris istius participē visum non fuisse, idq; eo consilio ne ab illo impediretur, quominus factum deprehenderet. Illud tamen ab eo petit, ne molestè ferat, quòd ipse ad rem patefaciendam operam suam conferat, quam postea compertam papæ, Cæsari, Regi, Anglo, senatui populòq; Veneto ac reliquis Christianis principibus per literas significaret: hos enim postea iudicatuos, toti orbi cōstare, si induciarū turbatio sequeretur (quod nollet, nec futurum etiam putaret) vtrius culpa videretur accidisse. Inquisitionem iam à se inchoatam esse, quam vbi perfecisset, ad Regem missurum, qui 30 quod optimum esse iudicaret, ex eorum sententia quos apud se habeat, facturum: quorū sanè non adeo hebes esse iudicium, quin rem quæstione illa perlecta satis animaduertent. Scribit præterea se ex comite Landriano, quem ad se miserat, audiuisse, quū diceret metuendum esse ne dux Vrbinensis, cui cū Cæsare Fregoza similtas intercedebat, vel Auria ob Genuensem controuersiam, eius cædis auctor esset. Verum sperare se rei veritatem cognitum iri ea quæstione quam ipse faciendam curaret: hanc porro de maleficio quæstionem Placentiæ institui, quæ vrbs neutri pareret, nequa falsi suspicio subesset.

VASTIVS Landrianum denuo mittit, cui à Langæo rationem subministrari postulat qua tutò Regem adire & redire liceat, qui eum doceret quanta diligentia de scelere, & iis qui tam nefandum facinus in ipsius legatos designant, inquireret. Addit quoque 40 sibi mirum videri, quòd Langæus ipse priuatim de re illustranda tantopere laboraret, tanquam suæ diligentia diffideret. Respondet Langæus, præter superiorem illam expositionem de capto vel cæso Fregoza & cæteris, ad se perlatum esse quemadmodū literæ Venetiis ad Regem ac vicissim Regis ad Venetos in ditione Cæsarea interceptæ essent, & quidem ab iis qui ipsius Vastij notas atque insignia gestarent: id verò cōtra induciarum rationem factum esse. Quamobrem rogat, vt eius autoritate, etiam si inscientipso ista acciderint, sibi satisfiat. Ad ea priusquam Vastius responderet, comes Landrianus à Rege reuersus literas illi reddidit, quibus scribit se à Landriano ipsius mandata intellexisse. Sibi minimè videri tam execrandum scelus eo conscio commissum esse, quòd eum & virum esse probum crederet, neque ignarum quanto hoc in posterum 50 probro & vituperio dignum foret. Quin potius, quando ille remedium tanto malo afferre posset, vt qui sciret quo loco capti essent legati, & vbi in carcere detinerentur, se persuasum habere, illos quamprimum ipsius autoritate liberatos remissum iri. Nam eos captos teneri, non occisos esse, Rex consultò simulabat, vt vel aliquā cedis confessionē Vastio eliceret, vel si criminis non esset sibi conscius, id exemplo edēdo testatū faceret.

QVVM

QVVM Landrianus Taurinis Mediolanū ad Vastium redire pararet, Langæus vn^a cum eo Termium mittit, qui eū doceret, sibi, vt antea significauerat, in animo esse, quæ inquirendo de cæde nefaria compererat, ad eum mittere, tum vt Regi ita iubenti pareret, tum vt ipsi, qui summis precibus à se id cōtendisset, gratum eius rei communicatione faceret: Quas quidem literas quum Termio perferendas dare constituisset, non potuisse tamen, quòd per nimiam Landriani festinationem satis otij ad exemplum describendum non fuisset datum. Illud quidem, pro eo ac illius honori & existimationi stude-
 10 ret, (ne vel nostra vel posterorum memoria vitio ei tantum nefas verteretur, velut ipso probante patratum esset) omni asseueratione cōfirmare, se & alios Regis ministros posse demonstrare quinam, quot numero, qua denique ex gente essent, qui cædem illam
 commiserant: quonam captiui, à quibus, quota hora, quo itinere, quo ordine, qua porta abducti essent, quota hora in primam custodiam & in cuius manus traditi, quandiu il-
 lic morati: denique à quibus, quo die, quota hora, quo itinere, quo ordine, quanto homi-
 num numero inde educti essent. Sic enim habendum est, Langæum, vt rem totam fa-
 cilius coargueret, in partes Regias nonnullos etiam maleficij socios pertraxisse, aliquot
 præterea nautas, tum qui Fregoza tum facinorosos istos sicarios vexerant. Illos quippe
 Vastius in infimum Papiensis castri ergastulum, vt facti veritatem occultaret, detru-
 di iusserat. Per hos indices Langæus omnia comprehendit, quos ex carcere extraxit.
 Cuius rei perficiendæ eam inuenit rationem, vt limis surdis quas vocant (quæ nullum
 20 stridorem edunt) crates ferreas, quæ in imo carcere ad castri fossas erant, radi iuberet: ita
 extractos ad se Taurinos ducendos curat. Id quod sanè nonnisi magna impensa & vigi-
 lantia præstari potuit.

*Mira Langæi
solertia & di-
ligentia.*

SCelere illo hac ratione ex tenebris in apertam lucem extracto, Rex à Langæo per literas petit quinam idoneus illi videretur, cui legatio illa Rinconi commissæ perfi-
 cienda traderetur, quàmque ille tutò transeundi facultatem dare posset. Langæus Ca-
 pitaneum Paulinum peditum ducem nominat, qui postea baro Gardianus dictus est,
 quem quidem statim post parricidium illud patratum ad Regem miserat: vt tutò Vene-
 tias perueniret, curæ sibi fore. Ita Paulinus negotium datum summa fide & industria ad-
 ministrat, vt illius deinde opera Rex ad maiora sibi vtendum esse existimaret.

30 PER id tempus Cæsar in Germania Ratisbonensibus comitiis Protestantibus In-
 terim quod appellatur, concessit. Eo quos quisque ritus & ceremonias diuini cultus v-
 surpasset, tantisper retinere poterat, dum concilium haberetur, quo religionis contro-
 uersæ & dissidia conciliarentur. Qua conditione ab Imperij ordinibus cōstitutum est,
 vt Germanici ærarij sumptibus Sabaudus in suas opes ac fortunas restitueretur. Non
 multo post Gulielmus Rocodolphus, ad quem in Ferdinadi regis exercitu summa im-
 perij spectabat, à Turcicis copiis, quum quidem ei pugna ipse interesset, ad Budam præ-
 lio superatur, quo viginti Germanorum millia cæsa sunt. Qua re intellecta Cæsar quum
 sibi decori minimè fore videret, si in Germania tantæ cladi adeo vicinus Turcico exer-
 citui non occurreret, vt timori prætextum quæreretur, Argerianam expeditionem susci-
 40 pit, quam faciliorem quàm Turcicam arbitrabatur. Præterea Italia iter faciens obiter
 periculum facere cogitat, num Regem imparatum nactus adoriretur. Nihil enim pensi
 habebat, quòd suum ipsius patrimonium prædæ obnoxium desereret, modò suum in
 Regem odium exaturare posset, quæ legatis perfidiosè interfectis offenderat: à quo tan-
 to fuerat affectus beneficio, vt eum media Gallia iter facere sineret, atque ad subigen-
 dos rebelles iuaret. Mediolanum vbi venit, videt omnia Langæi proregis cura & stu-
 dio diligentissimo prouisa esse, vt nulla occupandi facultas daretur: Regē insuper Mas-
 filia & oræ Prouinciali prospexisse. Itaque ad Argerianam expeditionem animum cō-
 50 uertit, quam infelici successu obiit. Quod quum ab aliis memoriæ proditum sit, vt rem
 à meo argumento alienam prætermitto: hoc interim obiter monens, eum Lucæ cum pa-
 pa in colloquium venisse. Rex ad eorum vtrunque missis nuntiis, vt de accepta iniuria
 sibi satisfiat cum eis agit: verum responsa nugatoria accipit. Iam ad institutum nostrum
 redeamus.

VASTIVS vbi factum suum deprehensum, seque sua spe deiectum esse videt,
 quòd Regis consilium neque ex literis & chartis legatorum, neque ex eorum oratione,
 qui interfecti essent, cognoscere posset, insuper per nuntios certior factus Regem apud

2541.

Cæsarem & Imperij ordines de accepta iniuria expostulatum misisse: ad comitia Imperialia, quæ cogebantur, ut de Germania aduersus Turcicum furorem defendenda ageretur, literas purgandi sui causa mittere decreuit. Literæ in ipsis Ratisbonensibus comitiis redduntur, quæ postea ex Latinis Gallicæ factæ sunt. Quarum hæc erat sententia.

Vastij ad Imperij ordines Ratisbonæ coactos epistola.

POST QUAM mihi renuntiatum est, viri clarissimi & colendissimi, me falso apud vos esse delatum, quod induciis inter Cæsarem & Regem Christianissimum violandis Christiani populi pacem turbassem, vtrum ad has calumnias mihi respondendum esset, diu multumque dubitavi. Quum enim veritatem ipsam satis claram esse iudicarem, putabam ipsam per se satis virium habere, ut absque vlla mei purgatione tandem in apertum proferretur. Accedebat quod si respondere conarer, videbã fore, ut ab innata mihi modestia discedere cogerer, propterea quod hoc crimen non possem auctoris ipsius existimatione salua idoneo responso depellere. Sed quum viderem sapenumero veritatem tanta arte regi & verbis adumbrari, ut luce sua & autoritate careat, & suam cuique famam charissimam esse debere, faciendum mihi putavi, ut veritati genuinam & propriam claritatem atque lumen vindicarem, si minus honori meo consulendum arbitrarer: ne silentium mihi probro verteretur. Vobis ergo viri ornatissimi nuntiatum est Regis Christianissimi oratores interfectos, nuntios spoliatos à viris mea nota insignitis fuisse, milites à me in Italiam è Germania accersitos: ex quo inducias à me violatas videri. Ad primum quod attinet, quoniam idem mihi aliquando obiectum fuit, vnum in præsentia afferre constitui. Tum eam tuli conditionem, ut ego & quicumque Regi illius facti nomine suspecti essent, in manus sanctissimi patris nostri traderemur, quo sic rei veritas elucesceret. Has ego cõditiones denuo tuli, postquã ille hinc profectus esset. Quas si quis non idoneas esse putabit, alias ego extremis hisce literis feram, quæ inter viros militares locum potius habere poterit. De altero quod obiiciunt: hoc vnum respõdeo, quum Tridentum Cæsareæ maiestati obuiam procederem, amplius tria hominum millia in comitatu mihi præsto fuisse, qui meis insignibus amicti prodibant. Quod si etiam tantum scelus patrari voluisssem, meos faciliè ornatu mutato incedere iussissem, ne ex tam obuia nota agnosci possent.

DE Germanis in Italiam traductis, quum eum locum & dignitatem hinc Cæsareæ maiestatis iussu teneam, vberius mihi respondendum esse statuo. Quamobrem hoc sci-
re vos velim, viri clarissimi, quum ad me perlatum esset, à Gallis ad quatuor Heluetiorum
millia in Italiam accersiri, quam gentem non præsidio oppidis imponi, sed ad aciem &
pugnam adhiberi consueuisse: à me quoque comitem Lodronem in Germaniam duo
millia peditum conscriptum missum fuisse. Quod si quis diem meis literis ascripta, quas
ad Romanorum regem dabam, cum tempore, quo Heluetij profecti erant, conferre vo-
let, reperiet Heluetios iam in itinere fuisse, quum de conscribendis Germanis agere cœ-
pisssem. Ex quo efficitur, ut si hoc facto induciæ violatæ videantur, is violasse existimerur
qui prior Heluetios, non qui posterior Germanos introduxit. Hæc ad maleuolorum cri-
minationes dicta esse velim. Quod si vltcrius mihi progrediendum esse putarem, non
deesset quod obiicerem Cæsareæ maiestatis cursores spoliatos, literas interceptas, in
ipsius oppidis consilia proditiõis inita, Maranum ex improviso occupatum, denique
Granvellanum mari in fugam actum fuisse. Quæ omnia quæ fieri possint non violatis in-
duciis non intelligo. Sed ista nunc vrgere omitto, de me purgando præcipuè mihi labo-
randum esse existimo. Hoc addere non dubitabo, quorum opera vel iussu literæ illæ in-
terceptæ sunt, eos Cæsaris mentem faciliè potuisse animaduertere, quum disertis ver-
bis me vetabat quicquam facere quod ad induciarum violationem spectare videretur.
Quod quum principis consilium esset, credibile non est ministros contra facere decre-
uisse. Iam verò postquam in eum sermonem de induciis venimus, hoc dico, quum san-
ctissimo sacri Imperij decreto constitutum sit arma aduersus verorum Christianorum
hostes sumere, qui perspicuè cognoscere cupiet, vnde violatio hæc orta sit, eum videre
oportet cui bono sit bellum inter Christianos conflare. Porro vobis non est obscurum
quantopere Cæsareæ maiestatis intersit bellum contra impios geri, quanta diligentiâ huius
rei gratia concordia inter Germanos conciliandæ studuerit, quanta animi alacritate hoc
bellum suscipi cupiat: ad quod gerendum nihil aptius est quam pacem & societatem
Christianorum bona fide iniri. Hoc posito, quis est cui verisimile videatur ipsius mini-
stros

stros de turbanda pace, aut de ijs impediendis quæ ille tantopere promouere studet, cogitasse? Ab utro verisimile est pacem hanc impediri, ab eo qui & illius autor est componenda, & de hac facienda continenter laborat, an qui omnes ingenij & animi vires eò confert ne bellum cum Turcis geratur? Vtrum probabilius est, Cæsarem hoc aduersus Turcam formidoloso bello occupatum, nouo alio suscipiendo velle suas vires separare, an qui nolunt hoc bellum geri, eos hac ratione copias Cæsarianas distingere conari? Quis tandem est qui satis sibi causæ putet esse, cur Cæsarem id agere existimet, ut vires Turcicæ imminuantur, eumne qui illius depressionem sibi ornamento esse nouit, an eum qui si Cæsaris atq; Imperij dignitas augeatur, id sibi detrimento & imminutioni esse existimat?

70 Germania, viri illustrissimi, ut maxima est orbis Christiani pars, ita totius Impij columen est ac fulcrum. Iam cuius magis quam Cæsaris interest illius salutē & dignitatem optare & querere? Nullius sanè. Qui verò melius seruari integra potest quam si Turcæ inuadenti fortiter & summa contentione resistat? Qui facilius resistere potest, quam si quamconiunctissima sibi constet? Si ex coniunctione illius salus pendet, si illius salus Cæsari est charissima, cui verisimile fieri possit eum bellis alijs recentib. illius vires bipartito separare atq; adeo debilitare, ut de salute postea periclitetur? Hoc vnum recordari vos velim viri clarissimi, quisnam ille sit qui perpetuò hoc egit, atq; etiamnum agit, ut hæ vires disiunctæ maneat, qui illas firmiores reddi non vult, qui quæ Imperij sunt, ea per vim occupare conatur, qui bellum cum Turcæ geri non cupit. Quumq; certò statueritis, ista ab ijs agitari atq; tentari, qui ad seiungendos Germaniæ animos quietem pacemq; Christianam interrumpere cupiunt, id nimirum metuentes ne vel sacrosancti Imperij status viribus redintegratis ditiones ademptas recuperet, vel hostium Iesu Christi tyrannica potentia Imperio hoc amplificato atq; confirmato labefactetur: vobis (opinor) dubium non erit quin violati fœderis & induciarum erimen illis sit tribuendum, non vllis eorū qui à Cæsare stant, cuius animum ab hac amentia planè abhorreere constat. Sed ne hac in re prolixior sim, quam vobis iam notioem esse confido quam ut longiorē orationē postulet: quod ad me priuatim spectat, ad id nunc redeo: quodq; antea dixi, rursus profiteor, me purgandi mei nullam rationem defugere, quoties ab eo rogabor ad quæ res pertineat, sic tamen ut id mihi facere per Cæsaream maiestatem liceat, ut sanè mihi cōcessum iri spero.

30 Et quoniam duæ sunt purgand. sui rationes, ciuilis vna, militaris altera, priore demonstraturum me profiteor à me induciarum violationis initium minimè esse factum. Quod si quis est loco non obscuriore cataphractus eques, qui huius me insimulare aufit, & rem ita habere armis probare contendat, hunc ego falsi reum ago, & mendaciū, quoties hoc mihi obijciat, ab eo dictum iri affirmo. Hec ut dicerem, viri illustrissimi, adduxit me summa qua teneor cupiditas, quæq; me vobis purgatum esse studeo. Quod si aliam extare rationem intelligerem, qua à me tam atrox crimen amoliri liceret, ea me vsurum credatis velim. Etenim quum res tam sancta, iusta ac religiosa agatur, nolim in me velleuissimā cadere suspicionem, quasi arma aduersus Christianos sumere in animum induxerim. Id adeo dico, quod aduersus Christum ipsum capere meritò viderer, si bellum inter Christianos intestinum fouerem, quod ita bellum quod contra eius hostes susciperetur, impedirem. Quin potius beatissimum me iudicaret, si diuino beneficio sanguinē in hac causa tuenda profundere, animumq; in summi Patris manus tradere cōtingeret. Valere.

LANGÆVS, quem pauca quæ gerebat Vastius latebant, huius epistolæ exemplum, quum aduersaria duntaxat perscripta essent, clanculum ablatum accepit. In qua quum se ita perstringi animaduertit, ut licet minus apertè, deprehendi tamen posset, præterea modestiæ fines Vastium transire perspiceret, qui contumeliosius de Rege Christianissimo principe suo loqueretur, quem tectis aculeis pungebat: respondere per literas statuit: quas & Latine conscriptas ad Imperij ordines (ut Vastius fecerat) & in Gallicū sermonem conuersas ad Regem in hanc sententiam misit.

50 ETSI mirum fortasse primo aspectu vobis videri potest, viri præstantissimi, quid causæ sit cur vobis in hac grauiissima occupatione patriæ defendendæ laborantibus longè alia scribam, atq; ad certas literas respondeam in quibus nomine quidem nequaquā accusor: tamen si quæ scribo perlegi vobis non molestè feretis, ad calcem epistolæ reperietis, quæ mihi ad vos scribendi occasio data est, hanc coniunctā cum ea esse de qua nūc ad deliberandum conuenitis, neque eam sine graui dedecore à me omitti potuisse agno-

Langæ ad eos
dem Imperij
ordines purga
toria epistola.

1541.

scetis. Etsi enim ijs literis ad quas respondeo, nominatim minimè designor: qui tamen ex varijs Italiae locis ad me earum exempla miserunt, hoc ea mente fecerunt, quòd eas in me aculeatas torqueri existimarèt, ijs permoti rationibus quas ipsi legendo animaduertetis. Atq; vtinam viri celeberrimi, quorum æquissima expostulatio marchioni Vastio has literas scribendi ad quas respondeo, occasionem præbuit (quibus verbo se purgat, re alios accusat) ij tam grauem conquerendi causam nunquam habuissent. Hoc si ita esset, neque vestra negotia interturbarem, neq; grauissimis occupationibus molestus interuenirem, vt ad me interim animum aduerteretis, dum illius orationem refuto, aut verius ostendo quemadmodum ipsa à seipsa refutaretur. Qui quum se purgare instituerit, alios immeritò accusat, cum non ferendo contemptu amplitudinis atque maiestatis principis mei Regis Christianissimi. Quo nullus acrior stimulus vibrari potest in animum generosum & excelsum, vt ad tam indignum sui fastidium vliscendum & contumeliosa maledicta quæ demonstraturus sum, vindicanda commoueatur atque compellatur: quanquam eò nonnisi valde inuitus descensurus est. Cuius rei & ille sibi apud se Deum testē habet, & reliqui mortales vniuersi ex eo facillè possunt intelligere, quòd & tanta lenitate de tam atroci iniuria expostulauit, & tam diuturna patientia vt sibi de ea satisfaceret, adhuc expectauit.

Q V E R I T V R apud vos Vastius, viri illustrissimi, se in vestro consessu induciarum inter Regem & Cæsarem violatarum atque adeo quietis & pacis Christianæ perturbatae accusari. Cuius rei hæc argumenta aduersus se proferri, legatos Regis trucidatos, & aliquot ex eius nuntijs à certis viris ex improviso vulneratos, qui eius nota ornati erant, deinde Germanorum peditum copias in Italiam traductas. De legatis violatis crimen à se depellit, quòd conditionem ipse tulerit, qua tum se tum alios quos Rex tanti maleficijs reos ageret, in manus papæ tradi postulabat, vt ita rei veritas palam emergeret. De nuntijs, ait se magna hominum multitudine stipatum fuisse, quum Cæsari obuiam prodiret, qui omnes eum ornatum gestabant. Vnde effici vult, alios fortasse à suis hoc ornatu indui potuisse, à quibus nefariam cædem patratam esse verisimile videatur: præterea siquid tale à suis designari voluisset, non prætermisurum hoc fuisse, vt ornatum mutare præciperet, ne ex eo agnosci possent. De Germanis conscriptis, profert Heluetios prius à Rege fuisse in militiam ascriptos. Quod ad legato attinet, viri ornatissimi, quum Rex à me pro officij ratione, qui eius iussu eundem locum atque Vastius Cæsaris nomine hic teneo, certior esset factus nefandum hoc parricidium in ditione Cæsarea patratum esse, in Pado flumine frequentissimo, quo tum secundo tum aduerso mercatores noctu atque interdium nauigant, vt insciente Vastio hoc gestum fuisse vix credi posset: sicarios illos fuisse Hispanos non obscuri nominis, qui illi militat, & apud illum assidui sunt, quiq; post crebras ad illum itiones eius qui coniuratorum princeps ac caput erat, & crebras Vastij ad eum literas, varijs portis vesperi Mediolano egressi, & in itinere inter se obuii facti, noctu in Papiense castrum ingressi, vnde postea assumptis alijs eiusdem gentis militibus, in insidijs ad Padum confederant, vbi delituerant, vsque dum facinus hoc horrendum patrasent. Eos insuper abijisse, captiuos secum abductis quotquot in legatorum nauis huic cædi superfuerant tum remigib. & nautis tum cæteris omnibus. Hos captiuos aliquot postea diebus in alium locum fuisse abductos, vbi tamen Vastius dominatum eundem habebat. Postremò cædis illius infandæ autores ad ipsum reuertisse spe potius præmij accipiendi, quàm metu supplicij perferendi, vt quidem ex eorum vultu iudicari facillè poterat. His nuntijs acceptis, ipsi per vos statuatis licet, num Rex pridè persuasum habere debuerit, Vastium huius sceleris conscium & affinem esse, certè nullam afferre causam posse, quin supina quadam incuria incogitantiaque in administratione sua procuranda hoc accidisset.

• A T quoniam ille suis quibusdam ad Regem literis hanc cædem nomine sceleris appellauerat (quo verbo videbatur, aut saltem videri cupiebat ab hoc facto abhorre) Rex comiter ab eo per literas petit, deinde à Cæsare ipso, postea à papa velut induciarum arbitro, denique à Cæsare rursus, sed interposita iusta testificatione, vt de iniuria saltem autorum supplicio sibi satisfaceret. Ac profecto rem fortasse dissimulatā præterijisset, neq; Vastij dedecus prodere studuisset, potius satis habuisset quòd rem nostræ vel posterorū memoriæ iudicio relinqueret, si factum hoc tam illustrib. argumentis patefactum credi posset

posset à se nō rescitū esse. Nūc porro videtis viri illustrissimi, quid tamē profecerit, quam diuturna patientia vsus sit, dum aliqua satisfactio extaret, quam deniq; nullo pudore Vastius suæ culpæ illam conditionem obtendat, quam se subire voluisse prædicat. Etenim si vel tantillo veritatis patefaciendæ studio teneretur (quemadmodum se iactat) non poterat vel carcere utrosque nautas emittere, qui quæ oculis vsurpauerant, atque ut gesta fuerant, narrarent? quibus nulla causa erat cur vilius odio vel studio mentiri vellent? Quod tantum abest tamen ut faciendum sibi putaret, ut contrā præterquam quod illos in vinculis detinuit (ex quibus tamen nonnullos qui aufugerant, apud me habui) in ijs etiam locis ubi res nota esse vulgò poterat, præconio publico interminatus sit nequis de ea mutiret, ac si quis secus faceret, nouum hoc crimen capite sanxerit: qui paulo liberiori antea vocem emisissent, eos malè acceperit: ipsos non solum sicarios, sed & eos qui ad rei veritatem obscurandam ingenium & operam contulerunt, blanditijs & honore prosequutus sit, ac dignitatibus auxerit. Quæ omnia me hercule eiusmodi sunt, ut iure optimo Rex conditionem quam iste se tulisse dicitur, recusandam iudicauerit, ut quæ cum ipsis effectis pugnet, quamque ipse suis ad vos literis pinguiori minerua quam reapse tulerit, commemorat, credo quod rei pridem factæ memoria eum fugit. Malo enim hominem oblitum esse suspicari, quam apud vos, id est in clarissima totius orbis luce de industria mentiri.

Q V O D ad Regis nuntios attinet, illud doleo quod in eo quoque capite refellendo impudentiam illi obijcere cogor, quum nihil ineptius fingi possit quam quod ad illorum ornatum responderet, se, siquid tale à suis fieri voluisset, non ita imperitum esse, quin de eo commutando illos moneret, ne hac ratione deprehenderentur: deinde ut doceat alios à suis id potuisse committere, qui tamen eundem ornatum gestarent, ait non pauciores tribus hominum millibus ita vestitos Tridentum vnā secum Cæsari obuiam profectos fuisse. Enimuero de illo postremo nequaquam cum eo pugnauero, imò planè assentior, quod rem ita habere ijs testibus credo, qui coacti ad illum comitandum arma, vestimenta & equos suis impensis comparare, ita suum patrimonium oppignerarunt, ut iam ad immensa illa vectigalia quæ ab eo in dies imperantur, pendenda opes illis non suppetant. Sed de ipsa aggressionē, quum negari omnino nequeat (nam Venetorum magistratus, in quorum ditione accidit, captos fontes supplicio capitali affecerunt, non solum illo ornatu indutos, sed etiam Vastij mercenarios stipatores) vellem ille, vanæ istius inficialis purgationis loco, tātum sibi fumeret, ut doceret se in ipsam quoque Venetorum ditionem eos persequutum fuisse, cumq; magistratu egisse ut debitis pœnis afficerentur.

N I M I R V M verum est vetus illud, & toties repetitum, ut de eo iam non debeat ambigi, qui semel verecundiæ fines transierit, eum gnauiter impudentem esse oportere: atque adeo quidem, ut qui eò impudentiæ venit, neminem esse putet cui pudendum esse videatur, cuius iam se pudere desisse intelligit. Hoc verum esse non duo illa modò exempla declarant, sed illud etiam quod ad Germanici peditatus delectum respōdet: in quo sanè facilis esset purgatio, si quidem aliunde nulla extaret violatarum induciarum causa, ac in alijs multis non iam ipsas violasset. At quod iste responderet, huiusmodi est, ut si etiam concedamus, nihil tamen illius causam iuuat, neque summa licet arte simulatum, vestrum tamē maximam partem fallere possit. Nihil enim refert quod Heluetij nostri iam iter ingressi erant, quo tempore ad regem Ferdinandum de Germanorum delectu habendo à se scriptum esse ex suis literis constare asserit: si ex vobis nonnulli norunt, iam inde à mense Ianuario & eo maturius tribunos & centuriones ab eo designatos, monitos esse ut suo accersitu quamprimum parati essent: si iam Hispanorum copias & equites ferentarios magno número auxerat, si iam numerosi peditatus Italici duces constituerat, apud quos omnes milites toto ducatu Mediolanensi, nomina profiteri sua publico edicto, eoque non absque grauissimæ pœnæ sanctione promulgato, iusserat. Innumera possum alia commemorare, quibus bellum ab eo parari nemo non intelligat: quod oppida communiri præter pactionis capita, bombardas recentes conflare, puluerem & quæ ad rem machinariam pertinent reliqua congeri, pontes ad transmittenda flumina, scalas ad oppugnandas arces, cistas ad panes condendos, qui in castra comportari debebant, confici, & alia omnia comparari, non procul à

154 I. nobis, occultè quidem illa, sed summa tamen celeritate iusserit. Hæc porro omnia etiā si non ita essent (quæ tamen à me verè affirmari credatis velim) etiam si Rex prior Heluetios conscribi iusserit, quinetiam bellum re ipsa intulerit, ecquod vnquam iustius bellum motum est, quàm ad persequendam legatorum cædem, de qua sibi satisfieri tanta lenitate postulauit, tanta patientia expectauit, denique omnibus ex more tentatis & testificationibus adhibitis desperauit?

I A M verò quando his sermonibus in cædis mentionem rursus incidimus, quod totius huius controuersie caput ac status est: illud mihi quæso videte, etiam si omni ope crimen à se ingeniosè depellere nitatur, tamen adeo ieiunas ad se regendum rationes afferre, vt veritas vndique luce ipsa clarior emineat. Videte quemadmodum hoc dicēs, 10 illud negans, & canis instar (qui quam in partem caput reclinat circumspicit) in omnes se partes circumagens, apertè tamen loqui detrectet, vt planè vel inficietur vel cōfiteatur. Hoc modò ait, non recusasse se quominus in manus papæ tradatur: deinde in extremis literis (vbi hominibus terrorem incutere velle videtur, quum duella & pugnas crepat) nihil quod ad rem omnino pertineat, disertè dicit: sed ijs verborum strophis tanquam aliud agens eludit, vt posticum sibi semper referuer, quo pateat effugium. Deinde illud quoque vobis perspicuum est, quod ijs vsuuenit qui in percontatione deprehenduntur, neque firmum quicquam afferunt, vt alijs percontationibus elabi conentur, idem ab isto nunc fieri. Nam quum se tam frigida purgatione vt intelligat, vt apud sani iudicij ho- 20 mines tacitæ confessionis locum habere videatur, postea recriminationes tergiuerfandi causa subiicit, habere se, si velit (quod etiam facit) quòd dicat Cæsarianos nuntios à Regijs deprehensos, interceptas literas, Regem consilia occulta in eius ditione fouisse, Maranum ex improviso occupatum, Granvellanum mari in fugam compulsam. His positae orationem sic claudit, vt roget quonam pacto ista queant fieri vt non violentur induciae: quasi ad tam obscuram quæstionem quid responderi possit, non reperiatur. Hoc ego labore hominem paruo negotio leuabo, & vno verbo tam molestum scrupulum eximam, ab eo nō violari inducias qui iniuriam propulsat: qui ab hoste inducijs violatis la- 30 fus est, huic fas esse vt quauis ratione illatam iniuriam vlciscatur: maximè quum satisfactio illi non denegatur tantum, sed etiam aduersarius iniuriosus esse pergit, nouas subinde iniurias superioribus adiicit, tam aperto & indigno fastidio contemnens & despiciens amplitudinem & maiestatem eius quem offendit. Ac mihi quidem viri illustrissimi, etiam si iustum hoc & latissimè patens responsum non extaret, quo tota hæc Vastij recriminatio labefactatur & pessum ruit, non deest tamen quod ad singula quæ obicit respondeam.

P R O X I M A hyeme missus ille buccinatore conquestus est, certum cursorem ex Hispania profectum inter Conium & Fossanum, in cædua quadam sylua ab equitibus armatis, bulgis, literarum fascibus & pecuniis spoliatum fuisse. Quos ille facti suspectos habebat, in eius cōspectum exhibentur, quos noxæ eximit. Quum in expositulatione persequeretur, missi sunt qui cum eo locum perlustrarent: sylua est medio inter illa oppida itinere, vtrunque oppidum Cæsareæ ditionis est, non Regiæ, neque vllum ex Regijs præ- 40 fidiis propinquum habet. Hoc possum afferre, illic diuersos literarum fascis sparos, alios resignatos, alios minimè, conspectos fuisse, ex quibus nonnullos à Cæsare ad papam repertos. Ex quo facile colligi potest, fuisse latronum consilium, vt cursori pecunias adimerent, non vt Cæsaris literas aperirent: alioqui non minus id in literis ad papam scriptis quàm in cæteris, facturos fuisse. Quin & illud possum addere, milites Regios neque diuinare potuisse diem, tempus & locum quo cursor ex Hispania veniens cum literis iter esset factururus, vt ita in tempore ad eum spoliandum adessent: neque illud præfensuros fuisse, eum, vt qui cursor ordinarius ad pontificis diplomata & rescripta negotiatorum- 50 que literas perferendas erat, literas Cæsaris allaturum esse. Iam illud cuius iudicandum relinquo, si diu armati illic in insidiis latuissent, num verisimile sit eos tanto tēporis spatium à viatoribus illac prætereuntibus conspici & agnosci non potuisse. Neque verò absurdum fuerit, si dixerò, hominem ipsum, quum sibi exhibitos suspectos culpa exoneraret (sunt autem nobiles ferentarij Regi militantes) dixisse, Conii (quò media circiter nocte venerat) duarum horarum spatio se detentum fuisse, antequam equi præberentur: vt suspicio non absit (a qua ne ille quidem abhorrebat) ipsos Conianos, quum scirent illius bulgas

bulgas pecunijs refertas esse, consultò eum remoratos fuisse, ut interim ad insidias occupandas tempus extraherent. Id ut verum esse credam, eo adducor, quòd memini me aliquando in regia ditione capite quendam Cæsarianum non obscuri nominis damnas-
se, qui in iudicio confitebatur se in ipsos milites Hispanos latrocinia & cædes patrasse, quos meditato consilio nō aliam ob causam trucidarat, quā ut illorum auro potiretur. Nam quòd obiicit Vastius à nostris in hac regione de Cæsarianis oppidis quibusdā locis-
que munitis occupandis consilia fuisse capta, ego, si apertius ageret, tempusque, locum atque autores denotaret, vel prorsus inficiarer, vel idem ab eo cum suis aduersum nos tentatum esse (ita enim res habet) in ipsum transferrem. Necnon illud respondeam, ut
10 nefas sit induciarum tempore vrbes mutuo occupare, nihil tamen prohibere, quin au-
res præbere ei liceat qui fidem suam atque societatem vltro offert, aut socios conciliare, vel in fide continere, aut alias excogitare rationes quibus induciarum tempore exacto hosti damnum inferre possis.

PORRO de Marano quod obiicit, primū non dubitabo affirmare neque Regem vnquam neque quenquam ex ijs quorum opera in rebus administrandis vtitur, vel consci-
um huius rei vel participem fuisse. Id non ita habere, si quis est qui cōtendere aufit, is sciat extare non paucos qui armis contrā disceptare non recusabunt. Hoc quidē vltro fateor,
qui rem tantā susceperunt & perfecerunt, eos, quum satis viderent tātas sibi vires nō sup-
petere, quibus quod ceperant tuerentur, nisi potentioris patroni ope fulti essent, audita
20 insigni hac iniuria Regi à Cæsarianis illata, existimasse non iniucundum illi fore, si tam
munito oppido potiretur, ut quadam quasi cōmutatione legatos suos, siquidem adhuc
viui essent, reciperet, sin occisi, ut inde iustæ vindictæ initium duceret: quā statim spe fre-
tos sublatis Gallicis insignibus, arcem Regi per nuntios obtulisse. Quā in re eo sermonis
genere utebantur, ut testificari tantum non viderentur, non deesse alium cuius fidei se &
oppidum permitterent. Atque ea suæ voluntatis indicia præbuerunt, ut quicum nego-
tari statuerent, non obscurè cognosci posset, talem (ut vno verbo absoluam) negotia-
tionem cum papæ, Cæsari & populo Veneto sigillatim, tum vniuersæ Christianæ rei-
pub. detrimentosam fore.

ID Rex quanti esset momenti perspiciebat, cum illorum principum quos comme-
30 morauit, legatis quos apud se habebat, negotium communicat, ut ad suos scriberent. Cū
Maranijs certam diem constituit, intra quam si nullum ab illis principibus vtilius consi-
lium audirent, se oblatum oppidum accepturum pollicetur, non illud quidem ut tan-
quam suum retineret (etsi enim iure suo sibi vendicare potest, nulli tamen commoditati
sibi esse prospicit) verū hoc animo, tū ne in eius manus veniret à quo res Christiana in-
comparabile damnum acciperet, tum ut quod æquum & probum principē facere de-
cet, quum res & tempus postulare videretur, faceret. Hic vos iudices fero, viri celeberrimi: quid hac in re aliud Regi faciendum fuisse censetis? Nisi fortè Romanorum regi oppi-
dum reddi iuberet. At hoc præstare non erat in ipsius potestate. Poteratne vlla ratione
40 vel ipsi Regi vel Cæsari fratri amplius satisfieri? At enim, dicit Vastius (quod & Cæsaris
legatus exposulauit) Rex eum qui de tradendo oppido nuntius venerat, comprehendi
& suspēdi iuberet, ni Romanorū regi illud redderet. At etiam si istud factū esset, nō idcir-
co fortasse illud recuperasset. Præterea si Cæsariani suo principi tribuendū putant, quòd
legatorum & nuntiorum venerandum nomen violare, ius gentium nihili ducere, nihil
sacro sanctum aut inuiolatum habere soleat, Rex tamen non ita vitam instituit: neque
profecto æquitati consentaneum est, ut quæ iura in sua ipsius causa violare nequaquā a-
nimus induceret, ea in alterius gratiam violet, eius in primis qui ut ei noceat, illa vio-
lat, ac re ipsa demonstrat, se nō ob aliud natum videri, quā ut eius perniciem & interi-
tum quauis ratione machinetur.

SUPEREST ut de fugato Granvellano quæ iste scribit, ad ea respondeamus.
50 Non diu est, viri ornatissimi, quum Cæsar Neapolitanus atque alij Cæsariani duces Vul-
piano egressi, noctu cum magna equitum & peditum multitudine Taurinis appropin-
quarent: quod ille in primis oppidum ut ceruum canis latratu petit. Non patitur tamen
Vastius ut vel iudicem vel suspicer animo occupandi oppidi illos venisse: quamuis me
non lateat alios præterea milites Cæsarianos magno admodum numero eodem tempo-
re, Querlij, quod quinque millium à Taurinis passuum intervallo abest, se continuisse,

x 5 4 1.

ad iter, simulatque accerseretur, parati: quamvis etiam nobilis quidam submissus sit, qui certis ædificijs ignem inijceret, quò omnibus ad restinguendum incendium occupatis scalæ interim muris admouerentur: qui à nostris deprehensus, reus peractus & crimen in iudicio confessus, pœnas in quatuor partes dissectus dederit. Hæc quum ita sint, sicine æquum est, etiam si fateri velim triremium Regiarum duces, quum essent in portu, aliasque triremes se in fugam conijcere animaduenterent (quod quisquis facit, alijs sui insequendi præbet occasionem) in altum subductos fugientes ad aliquod spatium persequutos esse, ut Vastius inde sibi persuadeat ac iudicet eorum fuisse consilium ut Granvellanum adorirentur? Si bene vestram prudentiam & virtutem novi, homini tam equa nobis iura describere non concedetis, ut sibi licere putet quod mihi nefas sit: ut quæ ille 10 suspitionibus leuissimis & obscurissimis fretus affirmat, verissima habeantur, cōtrā quæ vera afferro, quæque iam consequutis rerum euentis exponendis demonstro, refellantur atque repudientur. In hanc mihi sententiam plura & liberius de illo liceret dicere: sed modestiam servare etiam nihil pollicitus decreui, quam ille multis verbis pollicitus non præstitit tamen.

NON sum nescius eum posse ad ista excipere, licet extra eos cancellos quos sibi circundederat (quum sponderet se tantum sui purgandi causa scripturum & refutandi quæ suam existimationem lædere videbantur, ac non ad aliorum accusationem venturum) egressus sit, pedem tamen se intra eos continuisse: ut si in aliquem obiter inuehi visus sit, dicere queat non fuisse sibi hunc scopum propositum, sed crimina coactum transferre, 20 ut purgatio manifestior extaret, doceretque, siquid à se contra inducias factum videretur, eò se non sibi sponte, sed antegressis nostrorum iniurijs & machinationibus provocatum devenisse. Liceat sanè hætenus ista ad excusandum se obtendere. Sed quæ postea addit multo maiorem verborum copia tum orationis vehementia, quam in se purgando usus fuerat (quæ quidem purgatio non magis illius innocentiam arguit, quam si facco madido, quod dici solet, ad imbrem arcendum vteretur) eaverò dicere non queat, sibi in mentem, ut aliud ex alio solet incidere, venisse: imò constat destinato eum consilio velut sub imis terræ latebris occasionem qua Regem accuset, rimari, eius nomine per calumniam abuti, ut eum in totius Christiani populi odium & invidiam vocet. Verum si mihi Dei, qui ipsa est veritas, nutu atque beneficio vobis ad audiendum benevolis 30 tar, dum paucis solum designo & prima lineamenta duco, non iustum responsum profero ad ipsius accusationis capita, spero fore ut victrici veritati locus apud vos detur, quo consistat & maneat, quibuscumque tandem mendacijs & calumnijs oblique coniectis obtrectatores eam obruant, vel certè obruere conentur.

VASTIVS suæ istius accusationis tam sanctum reuera iacit fundamentum, ut si quæ superstruit, eiusdem essent generis, non minus sanctum opus absolueret, quam execrandum futurum est illud quod quis ex ipsius opificio, lapidibus & cœmentis sperare queat. Hoc fundamentum, viri percelebres, ea ipsa est sanctissima sententia, qua vos omnino decrevistis arma in communem Christiani nominis hostem convertere. Hoc iactò fundamento sanctam quandam orationem, & sapiens consilium absque odio, studio aut in- 40 vidia adijci conveniebat, accedere oportebat instrumenta & apparatus necessarium, ut pium hoc consilium Deo fortunante bene instituatur, feliciter administretur & gloriosè absoluat. Iste contra calumniosam accusationem addit, qua Regem Christianissimum proscindit, Regem vobis socium atque amicum, Regem qui quantum vires tulerunt, & quantum per eorum malitiam licuit, qui culpam qua se teneri vident in eum transferunt, hanc tempestatem in vos redundare prohibuit, de qua nunc à vestris cervicibus auertenda laboratis. Regem ipsum nominatim nō designat ille quidem, verum ut maiorem apud vos invidiæ molem sustineat, velut digitum intendit, eumque non suis (quod aiunt) coloribus depingit, sed (ut ex me antequam literas absoluam intelligetis) adulterinis, quos ipsi triuerunt & temperarunt, indignè adumbrat atque transformat. 50

HOC vos persuasum habere vult, illustrissimi principes, Regem nulla occasione data bellum adversus Cæsarem instaurare velle, ut vos vestrum adversus Turcam suscipere prohibeamini, aut certè difficiliore illo implicemini, viribus nempe distractis atque seiunctis: deinde illud quoque nihilominus vobis probare conatur, eidem prorsus non placere ut bellum illud aggrediamini. Ego verò si illud ita esse cōcederem (quod falsum esse

esse confirmo) Regi contra putarem quauis ratione dandam esse operam, ut bellum Cæsari suaderetur, legiones educeret & bellum susceptum acceleraret, quò viribus aliò abductis eo debiliore vteretur. Etenim si bellum inferre cogitat (ut quidem Vastius se verè putat obijcere) faciliorem victoriæ obtinendæ rationem quærere debet: id quod profectò ab eo commodè præstatur, qui hostis vires distinet. Ex quo fit ut qui alium bello laessere aggreditur, eius vires sibi disiungendas ac separandas esse iudicare debeat. Quæ quum ita sint, Rex si quidem in Cæsarem tam potentem hostem bellum gerere decreuit, optare, non timere ac multo minus obstare debet quo minus Cæsar aduersus Turcam bellum suscipiat. id est, ut vires disiungat, & faciliore ad victoriâ aditum patefaciat.

10 H A B E T I S iam viri præstantissimi quid ad hoc in præsentia mihi dicendum putem: nunc Vastij demonstrationes & ratiocinationes inspiciamus. Is primùm quanto damno Cæsari sit hoc futurum ostendit (quæstum & compedium vult dicere, quod Cæsari ex ijs armis aduersus impios sumptis sperandum sit) ut doceat quâto hoc bellum suis priuatis commodis antepone re statuat. Tandem ita ratiocinari pergit, ut multiplices necens syllogismos, inutili eorundem verborum repetitione, interrogationibus atque intempestiua orationis vehementia rogat quâ veri fiat simile, huius pacis & concordia violandæ initium à Cæsarianis factum esse: quâ credi queat, qui aduersus Turcam bellum suscepit, eum nouo bello mouendo proprias vires seiungere velle: cui quàm illi magis optandum sit potentiam Turcicam imminui: cuius tandem magis referat Germaniam saluam atque integram seruari: quam ratione seruari possit, quàm si fortiter atque acriter Turcico furori resistat: quæ porro resistendi commodior ratio iniri queat quàm si domesticam cõiunctionem & pacem colat: hocine sit credibile, Cæsarem, qui Germaniam saluam & incolumem cupit, qui quæ in coniunctione sola & pace salutem, positam esse intelligit, velle alijs bellis seiunctam illam debilitare, atque adeo in salutis periculum vocare. Postea à vobis etiam petit ut reminiscamini quisnam ille sit qui illas vires distinendas curauerit, qui Imperij robur augeri nolit, qui vi & armis quæ Imperialis ditionis sunt occupare conetur. Hunc denique perorando colligit esse, à quo inducias violatas, turbasque ac vexationes quæ in Christiana Republ. metuantur, immixtas esse statuatis.

30 E Q V I D E M quod Vastius primo loco asserit, agnosco & credo verissimum esse, id quod re ipsa comprobatur, Cæsarem nihil magis optare quàm non Turcæ solum, sed omnium principum & dynastarum, quocumque vel dominationis nomine vel religionis professione censeantur, amplitudinè imminui, modò hinc suas opes atque potetiam amplificare possit. Ad alterum hoc respondeo, illius reuera partes esse omnia Germaniæ causa velle, salutem eius atque incolumitatem summæ illi curæ esse debere: quid porro in ea causa efficiat, vos re ipsa satis videtis, qui præ immodica ambitione & cupiditate, sprete honesta & æqua conditione quæ ab ijs quos accusat ferebatur, quæ vobis licebat in otio & quiete dignitates vestras tenere, tam formidabilem vobis hostem concitarit. Itaque eius temeritate ex ipsius regno non multo minus Christianis perijt, quàm superest. Ad caput tertium, 40 quartum & quintum, fateor hac demum ratione Germaniam incolumem conseruari posse, si fortiter & strenuè Turcæ obsistat: fateor optimè tum obsistere posse, si coniunctis voluntatibus coalescat: fateor illud quoque, hoc eius consilium minimè esse, ut alio bello illius vires dissipare atque labefactare cogitet. Cur ergo, quum ista tam bene norit, non omni opera cauendum sibi esse iudicauit, ne Regi hanc tam urgentem belli ineundi occasionem daret, imò necessitatem imponeret? Itaque operam dat, ut officij prætextu, quo illum functurum esse credibile fuerat, id vobis verum esse persuadeat quod omnino secus habere res ipsa clamat: De sexto capite, is meo quidem iudicio (quod & sanis omnibus probatum iri confido) vires vestras disiungere minimè cupit, qui quoties vel 50 minimam dissensionis scintillam inter vos animaduertit, occurrere festinauerit. Id quod diligētissimè præstitit princeps meus Rex Christianissimus. Nam & ex vobis multi sunt testes quàm sæpe ipsius missu & iussu ad vos venerim, ut rationes exponerem, quas ille æquissimas & commodissimas reperisse videbatur, quibus alios alijs placaret & in gratiam reduceret, inter quos non nihil controuersæ inciderat.

A d septimū excipio, qui beneficiarios principatus à suprema Imperij autoritate abstrahere conantur, quos postea in priuatas ditiones Imperiali clientela liberas erigant,

1. 5 4 1. qui Augustanis comitijs adduci se non passi sunt, ut quicquid non illorum sumptibus aut periculo vel Turcæ adimeretur, vel ab eo reciperetur, id imperio Romano adiungi deceret, sed ad suas domesticas & gentilitias opes accedere debere contendebant: eos demum aio esse qui non modò Imperij potentiam augeri non cupiunt, sed eam labefactare & imminuere student. Quin & eos ipsos assero esse (ut ad postremum caput tandem veniam) qui Imperiales possessiones sibi asciscere cupiunt, non eos qui iustissimis de causis in antiqua se patrimonia, quæ ad Imperialem clientelam pertinent, restitui postulant, seseque pro sinceræ fidei erga sacrum Imperium beneficiarijs gerere constituunt atque pollicentur.

HACTENVS vobis viri ornatissimi, rei prima quasi lineamenta duxi: reliquum erit duntaxat ut postea (siquid fieri postulabit) perpoliatur, & suprema imposita manu dilucidius ob oculos vobis ponatur, ac diligentius omnibus Vastij rationibus sigillatim refutandis exprimatur. Quod tamen ut necesse sit fieri, si bene vestram noui prudentiam & accuratum iudicium, quo verum à falso distinguitur, futurum non puto. Itaque prolixiore ratiocinationis ambitu circunciso, sic causæ summam in pauca contrahere posse videor: Quis Christianorum pacem atque concordiam turbat? bellum aduersus impios difficile reddit: arma aduersus Christum ipsum sumit: Si quidem appositè respondet Vastius ab eo sumi qui bellum inter Christianos fouet, vos illud, opinor, non estis inficiaturi, si bellum is suscitare videtur qui renouandi causam præbet, si bellum qui suscitatur, difficultatem oppugnandi Turcæ obijcit, profecto qui belli inter Christianos nouam causam præbuit, bellum ab eo contra Turcas impediri & difficilius reddi non est dubium. Iam illud quoque assensuri estis, si hæc renouandi belli causa ab iniuria Regi illata (quo nihil certius est) nata est, dum eius legati indigno facinore contra ius gentium violati & necati sunt, si nefandæ illius cædis autores Cæsarianarum sunt partium, hinc effici ut à Cæsarianis causam & initium belli renouandi extitisse dicamus. Quin & hoc postremum concedetis, eum iniuriæ factæ agnitionem profiteri, qui in suos ob illatam, quum possit, non animaduertit: qui agnoscit tanquam inferri mandauerit, eodem loco haberi illum atque si intulerit: unde consequi ut iniuria ab eo illata esse videatur, qui vlcisci, quum posset, neglexerit. Iam verò Cæsar iniuriam Regi legatorum nece illatam vlcisci potuit, nec vltus est. Quare Cæsar iniuriæ se autorem agnoscit, Cæsar iniuriam intulit, Cæsar hac iniuria inferenda belli renouandi causam præbuit, Cæsar pacem & concordiam Christianorum perturbat, Cæsar bellum aduersus Turcam difficultate obiecta impedit. Denique (ut summam concludam) Cæsar ipsa Vastij oratione & inductione arma contra Christum sumit, dum bellum inter Christianos fouet.

VIDETIS ornatissimi viri, quemadmodum hæc argumentationes atque enthymemata præ illis alijs optima serie ex differendi artis legibus incedant, quemadmodum firma consistant, ut nulla ratione labefactari & expugnari queant, propterea quòd ipsa veritate nituntur. Itaque quid habet Vastius quod ad ista adferat? Nisi fortè æquum censeret ut Rex tam insigni à Cæsare accepta iniuria, qua vix alius vnquam princeps illi par affectus fuit, de illa tamen persequenda non cogitet, sed patienti animo sit illi mussitanda, si modò Cæsar postea dictitet se populis impijs & infidelibus quos vocant bellum inferre decreuisse. Enimvero quis impius aut infidelis magis est quàm qui fide & lege caret? cui nihil est sacrosanctum? qui quid agat, nihil sua referre putat, dum sua paret commoda? qui quicquid libet, licere putat: quicquid licere putat, audet? quicquid audet & conatur, in eo habere se arbitratur quod prætexat aduersus eos qui iustam vindictam parant: si apud omnes vociferetur, sibi negotium facessi & exhiberi molestiam, dum sanctas expeditiones pro tuenda vel augenda pietate suscipere cogitat: Id nobis omnibus non est compertum, præclaras istas expeditiones, quas iactat & obtendit, nunquam ad pietatis negotium spectasse, ac ne nunc quidem spectare? ista priuatæ tantum ambitionis, dominationisque ac tyrannidis augendæ causa ab eo institui?

NON satis illi est quòd Rex Christianissimus arma quæ in manibus habebat, ut legati Mervillij sceleratam necem vlcisceretur, deposuerit tamen, ne Tunetensem expeditionem remoraretur: Quid porro ex ea re boni Christianis accessit? qua tandem re nostra religio amplificata est? Equidem nihil prorsus video, nisi fortè inde amplificatam esse respondet, quòd regnum illud Mahumetano ademit, ut alteri itidem Mahumeta-

no traderet: quasi religio nostra eo sit potiore conditione, quod Tunetenſe regnū Maurus teneat, quum antea Turca illic regnaret.

Q V O D ſi illam Regis patientiam Cæſar ſibi minus ſufficere ducebat, at illa certe expleri debuit, quod Rex ſecundam hanc iniuriam legatis indigniſſimè illatam paſſus eſt, & multa alia quæ in præſenti omitto, dicturus ſiquis me prouocare pergat, atque ab ea perſequenda abſtinuit, donec ille ab Argeriana expeditione reuertiffet: tametſi occaſionem valde oportunitam tum naſtus videbatur, dum ille aberat, ac poſtea etiā pulſo & proſtigato Cæſariano exercitu: qua ſi vti voluiſſet, poterat tum hanc iniuriam paucis obſiſtentibus vlciſci, tum auitum illud patrimonium recuperare quod Cæſar dominis meis liberis Regijs ademptum pridem per vim & nefas occupat. Quouſque tandem viri illuſtriſſimi, quouſque hac Regis patientia & lenitate Cæſar abutetur? Hocci-
ne poſtulat vt tum denique tot iniurias ille perſequi & ſua repetere incipiat, dum omnibus prouincijs ſigillatim adimendis, toto eum tandem regno ac patrimonio ſpoliet, deinde ne latrocinio ablata repetantur, rumorem ſpargere decreuit expeditionem aduerſus Turcam à ſe ſuſcipi? Ego verò hoc illi faciendum eſſe nego: imò hoc affirmare non dubito, eius eſſe partes, vt non modò fines populi quem ſuæ fidei à Deo creditum tenet, defendat, verum etiam arma aduerſus iſtos primo quoque tempore, & facultate quæ maximè opportuna dabitur, ſumat. Cuiuſmodi ſanè facultas quum illi nuper longè commodiſſima daretur, quod Cæſaris vires diuerſis locis diſiunctæ ſeparatæque e-
rant, ipſi perſpicuè animaduertere poteſtis quàm ſincerè vos per legatos monuerit (vt
qui publicam Chriſtianorum ſalutem priuatæ cupiditati ſemper anteponendam exiſti-
mauit) vt antequam bellum hoc Turcicum ſuſcipiatis, conſideratè apud vos & pruden-
ter conſulatis, num ad incipiendum & ducendum tam graue bellum ſatis vobis virium
ſuppetat, quod proſecto vno prælio aut certamine non conficietur.

E x quo etiam certi cuiuſdam ſycophantæ calumniam cognoscere poteſtis, qui quum ſe Philaethen nominet, hoc pium & prudens Regis Chriſtianiſſimi conſilium, ſumma impudentia vituperare, & animum candidum ſiniſtra obreſtatione in malam partem rapere conatus eſt. Quem tamen dubitare non poteſtis, ſiquidem facilem & paratam victoriæ occaſionem arripere voluiſſet, ac non veſtra omnium negotia pluris feciſſet: quod quidem columen ſeuera eſt ac fulcrum Imperij, Chriſtianiſque orbis pars
potiſſima (quemadmodum Vaſtius ipſe non minus verè quàm loco parum apto in literis
exclamat, quaſi ſolus velut pueri fabam, quod aiunt, in libo id reperiſſet) ſi inquam, pri-
uata commoda publicæ vtilitati antepoſuiſſet, ſuaſurum potius vobis fuiſſet vt temere
in hoc bellum præcipites rueretis, vnde faciliorem multo victoriam ſibi polliceri poſ-
ſet. Sed ita ab incunte ætate familiam ſuam inſtituit, vt vitam viuat Chriſtianam & in-
culpatam, in qua ad extremum vſque ſpiritum perſeuerare decreuit. Quamobrem ſi is
qui huiuſmodi declamationes excudendas & ſpargendas curat, ſe coràm ſiſtere audet,
vt affirmet Regem hoc vobis bellum diſſuadere (quemadmodum Vaſtius extremis ſuis
literis vobis oſtendere conatur) ne veſtrum Imperium confirmetur, & fidei noſtræ ho-
ſtis debilitetur, pro qua ſcilicet tuenda iſte ſanguinem profundere & animam exhalare
cupit, hoc vobis cōfirmo, viri ornatiffimi, huic declamatori & nouo iſti ac glorioſo mar-
tyri non defuturos homines Regiæ dignitatis atque amplitudinis ſtudioſos, qui armati
docebunt eos turpiter & ſcèdè mentiri, ac toties mētīturos quoties id dicere in animum
inducunt.

I N V I T V S me hercule, viri celeberrimi, facio vt in hæc verba prorumpam, ita-
que vobis hac de re purgatum me eſſe ſummopere cupio, quem huc non ferenda in Re-
gem principem meum maledicta & conuicia adegerunt. Atque finem hîc ſcribendi fa-
cerem, niſi & ex ſuperiori mea oratione ſatis vobis conſtare poſſet me Vaſtij literis pri-
uatim perſtringi, quod illa Regis aduerſus eum expoſtulatione non aliunde naſci potuit,
quàm ex ijs quæ illi per literas ſignificaueram, quemadmodum nefaria illa cædes per-
petrata fuerit, & Vaſtius ipſe præter id quod dixit, de integro iactaret ad ſe purgandum
ratione vel ciuili vel militari ſe vti cōſtituiſſe. Quæ quum ab eo dicta ſint, malè proſecto
meo nomini & exiſtimationi conſulere viderer, ſi hæc ab illo ad hunc modum dicta ſi-
lentio præterirem. Quamobrè vt respondeam, Regis principis mei voluntate fretus, à
quo me repulſam non laturū eſſe confido, palam dico hanc me conditionem libentiſſi-

I 5 4 I.

me accipere, ut ad maius lumen veritati afferendum, is sim eques cataphractus quem ipse tanta ferocia laceffit, qui utranvis rationem, qua sui purgandi causa uti constituit, refutem, quam ad rem ipse me, quoties ac quum primum prouocare volet, paratum reperiet. Ita quum diuersam ab illo sententiam defendero, tum vobis tum vniuersis mortalibus planum fiet quam illius oratio à vero aliena sit. Deum opt. Max. oro, ut valetudine integra diuturnam ac foelicem vitam vobis largiatur, Christiano orbi eam quietem & solatium quale illi ex usu esse nouit, concedat.

Rex ad bellum
gerendum ne-
cessarijs causis
adductus.

R E X quum nullam satisfactionis spem superesse videret, nisi eam rationem iniret, quæ cuius principi, qui nullum se superiorem agnoscit, iure gentium permittitur, quum præterea nullum neque domesticum, neque externum consilium sibi dari per-
spiceret, quod non huiusmodi esset, ut non solum sententia illa confirmaretur, sed etiam necesse esse iudicaretur, animum ob tam insignem iniuriam iusto dolore exulceratum ostendi, ne in posterum, si illam nunc in se acciperet, vel socordiae vel abiecti animi vitio notaretur, ac pacis à dissimulato hoste adumbratae simulacrum impedimento fuisse videretur, quominus arma, quæ socij omnes & amici necessaria iudicassent, sum-
psisset: his omnibus, inquam, causis permotus bellum suscipere decreuit. Existimabat enim, qualis tandem rei euentus Dei nutu futurus esset (cuius in arbitrio rem totam reponerebat, sui quæ iuris & æquitatis spem omnem locabat) quod rem susciperet, non nisi laudi datum iri, quod inultam negligeret, turpe & dedecorosum fore. Etenim si tam detestandum facinus impune hostis feret, quis, inquit, dignum me eo loco iudicabit, quem
maiores mei tanta cum dignitate quæsierunt, tenuerunt & seruauerunt? Quis tandem est qui sibi ad huius diadematis, maximè celebratum portum sibi confugiendum esse putet aduersus tyrannorum oppressiones ac tempestates: ut multi superioribus seculis tum reges tum principes vexati non minus foeliciter repererunt, quam necessario quæsierant? Sed quid ego ineptus externa & friuola exempla congero? quid alienorum sententiam confector?

H A B E O rationes vernaculas & familiares, quæ rei gerendæ quasi formam præscribant, ut nihil necesse sit externa incommoda respicere quæ decoro tantum nituntur. Quin potius boni patrisfamilias & sapientis gubernatoris exemplo id arripiamus, quod utilitatem cum honestate coniunctam habet. Si hodie patior ut eius autoritate, à
quo minimè omnium mihi ullam iniuriam oriri oportebat, nulla de causa aut occasione, tam proiecta & impudenti audacia mei legati cæsi & mactati sint, (at qui & quanti viri Deum immortalem? dignitate, fama & familia clarissimi, qui sua virtute & probitate consequuti fuerant, ut alter gradum inter eximiam nobilitatis primarios viros obtineret, alterius laus edito loco atque illustri inter magnates sita emeretur, ambo principum fratres & amici appellarentur) ut nullam ex eorum cæde doloris significationem præbeam: si temporis duntaxat longinquitate & rerum præteritarum obliuione ut illorum sanguis oblitteretur expecto, si dum illorum cladem sepelire studeo, eam denuo excito, si mea turpitudine illorum calamitatem augeo: quis deinceps reperietur, qui ad huius monarchiæ salutem tuendam vitam periculo obijcere sustineat? Omnes me hercu-
le non solum eius causa discrimen adire detrectabunt, sed & eam indignam cui suam quis operam nauare velit, & me indignum qui eam administrem, iudicabunt. Quibus rebus breui fiet ut respub. cui insidiantur inimici, deficient amici, nullæ adsint firmæ hominum voluntates & studia, eum interitum experiatur, qui fere ijs dominationibus imminere solet, quæ vel à minimè sapientibus viris administrantur, vel prudenti & salutari consilio destituuntur.

P R I N C I P I B V S vitio tribui solet, quoties eorum cædem non vindicant quos foedere sibi in societatem asciuerant: quanto id fieri æquius est in ijs quos à natura ipsa in fidem & clientelam acceperunt? Parum honorificum est si quis non resistendo ditio-
nis suæ partem adimi sinat, quam à maioribus acceperit: multo minus futurum est, si
quis absque ullo indignationis documento eum opprimi patitur, quem vel natura sub-
ditum, vel electio addictum ad salutem seruandam conciliauerat. Etenim non raro accidit ut qui provinciæ, cui dominus præest, partem ab alio occupari sinat, eam non de-
teriori se aut etiam præstantiori cedat: ut ista dominij mutatio populo non solum to-
lerabilis, verum etiam utilis interdum ac salutaris existat: quod oppressio nisi molesta
esse

esse non potest. Quare negari hoc nequit, quin maiori probro dignus sit, qui in quos
 auctoritatem habet, eos iniuria affici patitur, quam qui per vim manibus extortos ab alio
 auferri finit. Quæ quum adeo vera sint, ecquod tandem probum, aut potius quod non
 tandem probum mereri videar, si ad meos tuendos tardior me præbuero, qui alios
 opibus & auxilio tanta alacritate iuuare consueui? Quàm mihi turpe fuerit, si potenti-
 am meam exponere non ausim, ut meorum quietem tuear, qui toties caput meum pe-
 riculis obieci ut provincias defenderem? Priuatus aliquando non dubitavi populum
 fufum, fugatum & perterritum hoc corpore tegere, qui aduersus duos principes ocu-
 los tollere non sustinebat, ex quibus alter præpotens & victoria clarus rex erat, alter
 10 non ignauus bello, licet parum fortunatus Cæsar. Nunc quum eiusdem populi caput &
 Rex sim, illi præsidio esse reformidabo, ut aduersum vnus iniuriam eum tuear, qui huic
 populo nec damnum vnquam intulit, nec terrorem incussit? aliquoties tentauit, nun-
 quam domuit: arte non semel, victoria nunquam vexauit: Illum verear ab eius præsentis
 oppressionis liberare, quem pridem prælio superatū illi in manus tradere potui, si post-
 eam me tanta petulantia toties prouocauit, vel semel impetum meum & aduentum
 expectasset? Roma, Germania & Hispania illum immodica verborum magniloquentia
 exultantem audierunt: Valencenæ & Prouincia fugientem se vidisse testari possunt.
 Hoc demum consilium, hæc rata est sententia, quam nos amplecti utilitas monet, ho-
 nor incitat, necessitas cogit. Nam quod ad induciarum violationem pertinet, quam no-
 20 bis aduersarij pro veteri more obijcere poterunt, reperio me in ea re abundè ipsi Deo (si
 loqui sic fas est) satisfecisse, hominibus quidem satis superque meam causam probasse,
 ut omnes sani iudicij homines cognoscent, & sinceri animi fatebuntur: quid alij cogi-
 tent vel loquantur, non valde sum sollicitus.

H I S rationibus facile assentiuntur quotquot Rex in consilium adhibuerat, quo-
 rum vel integritati maximè confidebat, vel prudentiam perspectam habebat. Non de-
 erant sanè in diuersam sententiam rationes, quibus bellum dissuaderetur, nec suo pon-
 dere aut momento illæ carebant: nam & publicè optabilem illam pacis quietem, bo-
 norum vbertatem, & commercij libertatem ostendebant: deinde priuatim quoque, &
 quidem principum in primis causa, eorumque qui primariam dignitatem obtinebant,
 30 occurrebant voluptates, oblectationes, honores & lusus: præter cæteros autem ista ad
 Regem ipsum spectare videbantur. Is enim, utpote homo, (ut quod res est dicam) hu-
 iusmodi hilaritates in tempore non aspernabatur: ac pacatis quidem temporibus, qua-
 lia tunc erant, illis abundè frui supra reliquos poterat: bellum ingressio ipsi eadem carendum
 erat, quippe quæ in aliquod tempus, & fortè etià in totum vitæ reliquum cursum pone-
 re cogebatur. Hæ sunt rationes quæ initio ad dissuadendum bellum proponebantur.
 Verum postquam cum alijs cõferri cœptæ sunt, statim splendorem omnem amiserunt,
 non secus ac quum gemmæ adulterinæ cum germanis & orientalibus comparantur. Ita
 res omnibus approbantibus, nemine dissentiente constituitur. Quanquam nonnul-
 lis videbatur operæpretium esse eam, quum tanti momenti esset, in aliquod tempus tra-
 40 hi, dum auxilia vndique conciliarentur, & res pecuniaria expediretur: præsertim quum
 plerique principes ac dynastæ Regis amicitiam societatemque ambirent, qui vel sangui-
 ne redemptum cupiebant, ut bellum inter potentissimos istos monarchas conflaretur,
 eo consilio ut se in alterius tutelam & fidem cõferrent, quò ab alterius metu tuti essent.
 Quem quum totius orbis Imperium spe pridem vorasse certò scirent, Regi, cuius fidem
 satis exploratam habebant, nihil denegassent, quod quidem ex æquitate ab eis petisset,
 ut arma aduersus communis omnium libertatis hostem caperet.

I L L V D quoque contrà verisimile erat (quod superiorum temporum euenta sa-
 tis superque docuerant) posteaquam semel sua sponte bello indicto incerti exitus alcam
 solus subiisset, reliquos de certamine duntaxat spectando sollicitos fore, ac Regi votis po-
 50 tius quàm factis, studio quàm viribus, societate & confederatione quàm re numaria o-
 pem esse laturos. Ac præter cæteros quidem ab Anglo exiguum fidem expectandam
 esse valde probabile erat. Neque verò Rex ipse ambigebat, quum ille superiore bello
 tot pactionibus & verbis se belli socium fore pollicitus, soli tamen omnem molem gra-
 uissimi belli ferendam reliquisset, quin consimilis ab illo destitutio ac fortè etiam dete-
 rius aliquid metuendum esset. Cur id suspicaretur, in causa hæc erant, quòd ille sibi non

*Rationes qui-
 bus nonnulli
 bellū Regi dis-
 suadebant.*

1542. placere præ se ferebat, Cæsari tam honorificum per mediam Galliam iter ac transitum concessum, & tantam ubique humanitatem præstitam fuisse. Sed magis hominem (si rem ipsam libet considerare) verebatur, quod Rex Scotum duobus amplissimis coniugijs alternatim ornauerat, primum quum filiam Magdalenen illi despondisset, deinde ducis Guisij filiam ducis Longouillani viduam: præterea quod Ardream cōmunisset, quæ Caleto instar freni esset. Hoc autem illi longè omnium molestissimum erat (tamen si dissimulabat) quod nullis nec pollicitis nec pactionibus quamlibet amplis (ut ipse quidem dictitabat, sed reuera supra modum iniquis) Regem eò potuerat adducere, ut religionis statum & morem receptum mutaret. Verum ne sic quidem spes omnis de eo ad societatem asciscendo erepta esse videbatur, quod & de Rege præclarè sentiret, eumq; sen- 10 per non leui honore affecisset, & Cæsari infensus videretur, quum memoria teneret a fidem sibi datam soluisse, & illius ambitionem apertè damnaret.

SED tamen ut æquis quibusdam conditionibus spes esset illum belli socium fore, spatio certè nonnullo temporis opus erat, ut ab eo propter ingenij leuitatem, ratum aliquid ac constitutum haberetur. Idem sperari etiam à nonnullis Germanis, maxime à Protestantibus posse videbatur. Etenim quum antea confederationis quam bona eorum pars ultro proposuerat, repulsam passi viderentur (causa quippe recusandi fuerat quod Rex rei huius siue exemplum præbere, siue suspicionem populo ob sectarum varietatem iniicere verebatur: simul quod Cæsarem, cui omnem de se expostulandi ansam præcidere studebat, suspicari nolebat cum eius hostibus, licet non omnino apertis, quic- 20 quam se necessitudinis habere) huius rei colloquia intermissa tum fuerant. Postea quidam ex eis interrupta clanculum denuo contexere conabantur: cuius rei perficiendæ multo maiorem quàm antea spem dari apparebat. Nam quod Rex Cæsaris cum tanta integritatis religione rationem habuerat, nunc tam insigni læsus iniuria causam reperisset videbatur cur hunc metum deponeret. De exemplo illo quod reformidarat, res in multo commodiorem locum redacta fuerat.

EA enim confederationis ineundæ ratio ostendebatur, ut magna & tantum non certissima spes Germaniæ ad sanitatem fideique concordiam reducendæ fieret, ut gra- uissimæ ille controuersiæ componi possent: ita ex eo fœdere plus boni quam mali ex- 30 emplum etiam homines maxime auersos à vero præberi iudicaturos. Accedebat etiam, quod quum Cæsar antea huiusmodi fœdus & societatem iniri prohibuisset, huius rei periculum magna ex parte sublatum erat. Etenim hominis ambitione Germanis principibus magis patefacta quàm tum fuerat, & simulationis larua detracta, facilius erat huic malo occurrere, & quod ille impedimentum obijcere conaretur, auferre.

HI igitur in summa rationibus adducti plerique differendum esse bellum cen- sebant, dum illos ad societatem adduxisset, maxime verò ut rei pecuniariæ maior copia pararetur. Nam Rex confecto proximo bello, id potius operam dederat, ut populi ege- statem minuendis vectigalibus subleuaret, ut nobiles & primarios viros muneribus am- plissimis afficeret, ut canonem ipsum partim à maioribus partim à seipso alienatum re- 40 dimeret, ut denique pecunias mutuò à multis acceptas restitueret, quàm congerendis nouis studuerat. Hoc ut faceret, ea præcipuè causa permotus fuerat, quod Cæsarem, à quo vno ad tantos illos sumptus faciendos adigi poterat, putabat vel fidei toties interpo- sitæ religione tactum, vel tot beneficiorum & tam crebrò acceptorum memoria addu- ctum, vel denique cura aliqua ac studio si minus publicæ Christianorum quietis, at pri- uati certè commodi cohibitum, neque bellum renouaturum, neque ut ipse renouare cogeretur, occasionem præbiturum. Ac ipsæ sanè Regis rationes hoc potissimum po- 50 stulabant, ut tempus aliquod prorogaretur, cum ob illas superius allatas causas, tum ut spatium daretur ad aliquot oppida munitionibus cingenda, quæ partim in cisalpinis par- tim transalpinis regionibus cœpta, nec dum absoluta, aut certè nondum eò perducta e- rant, ut ad vim hostium arcendam satis firma essent.

Rationes qui-
bus Rex ad bel-
lum suscipien-
dum urgeba-
tur.

HI 3 causis tamen tria repugnabant. Vnum, quod pacis istius adumbratæ simula- crum Cæsari opportunissimum prætextu suppeditabat, quo extremæ Galliæ oppida re- pentina occupatione auferre subinde tentabat. Etenim hoc quotidie in apertam lucem extrahebatur, quod patefacto quodam atque impedito clandestino consilio, ilico tan- quam Hydræ caput, aliud susceptum in eius locum erumpebat. Rex autem ægerime 60 huic

huic malo occurrere poterat, propterea quod per inducias commercio & communicatione Cæsarianis interdicare nefas sibi esse videret, unde proditoria ista consilia nasci intelligebat. Alterum, quod suos non posse impediri perspiciebat, quin ad Cæsaris ditio-
 nes & fines commearët: nisi hoc disertè vetaret, atque adeo non obscurè bellum (quod
 vnicè metuebat) denuntiaret. Illi porro quum tuta sibi omnia itinera pollicerentur, in-
 cauti in hostium manus delapsi summa crudelitate trucidabantur, vt ius nullum in tan-
 ta iniuria obtineri posset. Hoc nuper ad Padum flumen (vti à nobis suprà dictum est) &
 aliis locis acciderat. Ex quorum nece Rex, qui suorum tutelam ad se iure naturæ pertine-
 re statuebat, non leuem iniuriam ad se peruenire arbitrabatur, vt nisi illam vlsceretur,
 10 vitio sibi tandem esse iudicaret. Tertium denique adeo vrgebat, vt vitari nulla ratione
 posset. Multa siquidem cōcurrebant, cur Rex coniecturā faceret (ac sanè præter opinio-
 nes præsumptas id ad illū nuntiis nec incertis nec obscuris perferebatur) Cæsare, quoniā
 sibi bellum apertè indictum iri cognoscebat, nisi intra præfinitum tempus de execran-
 da illa cæde satisfaceret, vt huic periculo obuiam iret, tempusque interim produceret,
 dum quæ machinabatur perfici posset, nouum aliquod spectaculum studij quo totus
 scilicet erga Christianam Remp. ardebat, obiecturum: qualia fuerant illa de Tuncetensi
 & Argeriana expeditione, sicque apud se dicturum, Obtundam atque implebo homi-
 num aures magnifico quodam rumore belli Christianæ religionis hostibus inferendi:
 ingentis cuiusdam apparatus specimen ostentabo, sed meorum sumptibus, atque eorū
 20 quibus maius à finitimis hostibus periculum impendet, quibuscque verba dare minus
 difficile est, vt ad tantas impensas quamminimū ipse conferam. His rebus fiet, vt Rē-
 gem idonea occasione data, magno verborum splendore hoc bellum exornans, rogare
 imò seria adiuratione obsecrare obtestarique, tum per nomen quo ipse nuncupatur, tū
 per amicitiam nostram non dubitem, ad illud gerendum vt me vel viribus vel pecuniis
 iuuet. Tamen si autem eum non putem esse qui facilè in re adeo perspicua decipiatur,
 præsertim cui meæ artes non sunt ignotæ, tamen hoc saltem (eorum exemplo qui ini-
 qua petunt, æqua vt obtineant) impetrabo, vt tantisper suo honori & publicæ omnium
 opinioni, dum expeditionem istam aut apparatus nomen obtendi audiet, adeo seruien-
 dum esse putet, tantamque rationem habeat eorum quæ vulgi sermone in se alioqui di-
 30 ctum iri prospiceret, vt minime dubium sit, quin se quietum contineat, quod famæ suæ
 (qua nihil habet antiquius) consulat, ne scilicet hoc bello quod mihi intulerit, salutem pu-
 blicam retardatam esse homines passim obiciant. Sic suas rationes Cæsar instituerat, a-
 stutè profectò ac veteratoricè, siquidem cū homine parum prudenti & qui dolos artēsque
 illius nō teneret, rē habuisset. Etenim si in vulgus semel sparsus antè fuisset ille belli Afri-
 cani aut Turcici fumus, quàm bellum inter duos principes conflaretur, non est dubitan-
 dum, quin qui vnus ingenium non callebant, alteri tam sanctæ expeditionis retarda-
 tionem vitio daturi essent.

HIS causis Rex adductus, simul quum videret nihilo leuiorem impensam sibi esse
 continenter ferendam, nec paucioribus militibus stipendia numeranda tum in Italia tū
 40 in ora Narbonensi & Prouinciali (quibus clancularias Cæsaris machinationes ad oppi-
 da occupanda impediēbat) quàm si apertè indictum bellum gereret, his (inquam) omni-
 bus consideratis, non diutius cunctandum sibi esse statuit, quin maturè quæ consulue-
 rat, faceret. Omnino duæ occurrebant rationes, quibus hoc bellum capefferetur. Vna
 occultior & non absque dolo, quæ plus tamen vtilitatis ostendebat: altera apertior &
 simplicior, longè minus commoda. Quod enim ad primam spectat, Regi multæ condi-
 tiones à certis viris ferebantur, vel offensione quadam, vel vindictæ cupiditate, vel par-
 tium studio, vel auaritia, vel alia animi perturbatione, à multis denique patriæ amore im-
 pulsus, cuius salutem quærebant, & libertatem opprimi dolebant. Quibus quidem con-
 ditionibus nonnulla oppida in Cæsaris vel ditione sita, vel fidei eius & clientelæ credita,
 50 repentinò & clanculū occupare poterat. Atque ea tanti erant momenti, vt illorū acqui-
 sitio iustum præmium diuturni & formidolosi belli meritò haberi deberet. Itaque quum
 illis occupandis (qui verus erat belligerendi fructus & scopus, quem sibi quispiam im-
 perij propagandi cupidus bellator ob oculos ponere debebat) Rex iniuriam abundè vl-
 cisci posset, pauci has conditiones recusandas putabant, quum illa nullo strepitu, nullo
 periculo, nullo detrimento, nullis armis perfici posset, pecunia tantum, eaq; perexigua,

1 5 4 2.

si rei quæ comparanda erat pretium æstimare liberet. In altera belli inferendi ratione, quæ aperta clarigatione constabat, minus utilitatis conspiciebatur, sed plus honestatis publico hominum iudicio inerat. Nam si clanculum occupatis oppidis bellum facere exorsus fuisset, calumniæ fenestrâ multis aperuisse videbatur, qui illum cupiditate magis quàm æquitate & iure (id enim est quod hoc loco ultionem appellamus) adductum esse criminarentur. Quæ quum apud se expenderet, famæque maiorem quàm commodi rationem habendam iudicaret, consilium repudiat quod multi suadebant, quodque ab illo sperni molestissimè ferebāt, ac bellum apertè duobus locis inferre decreuit, hinc ab Hispania, ut comitatum Rossilionensem inuaderet, hinc à Belgio, exercitu in ditionem Luxemburgensem ducto.

Quas regiones
Rex bello inua-
dendas esse celi-
suerit.

D V A S istas regiones sibi deligendas censuit, quas inuaderet, ut manifestiorem iustæ aggressionis causam afferret, non eam tantum simplicem qua hostem foedifragum adoriri licet, sed aliam magis propriam, ut eas prouincias bello repeteret, quas sibi ademptas nullo iure ab illo occupari sciebat. De Luxemburgensi enim ditione præter illud ius autum quod sibi superiorum ætatum reges vindicabant, maximè quod eius dominium Ludouicus dux Aurelius Carolis Regis sexti frater acquisierat, aliud insuper transscriptitium proximè accesserat, quo illi tum legitimi germani & gentilitij domini (quos Philippus dux Burgundiæ & Carolus filius per vim tantum & iniuriam spoliauerant) tum etiam Marcani ipsi, quibus in eam non vulgare ius erat, cesserant. De Rossilionensi porro seu Ruscinonensi comitatu, non pauci adhuc sunt superstites, qui memoria tenent Carolum octauum Ferdinando, qui tum Arragoniæ regnum tenebat, illum tradidisse, deceptum & in errorem inductum à Franciscano quodam Oliuario Mallario. Is enim quum Regi esset à confessionibus, & mira quadam in speciem vitæ sanctimonia commendaretur, à Rege Arragoniæ pecuniis & largitionibus corruptus (quod iis fere vsu-uenit qui pietatis & virtutis specie sese ostentant) principem suum nefariè & impiè prodiderat. Quamobrem nec eam prouinciam Carolus emancipare Gallici fisci incommodo poterat: nec (ut potuerit) conditiones in transigendo vicissim ascriptas vel Arragonius vel hæredes præstiterant: ac proinde Carolus Cæsar, qui nullum aliud ius obtendere poterat, hunc comitatum non nisi per vim atque iniuriam occupatum tenebat. Neque vero Regi bellum inferre cogitanti decrant alia loca tum cisalpina, tum transalpina, à quibus initium duceret, ad quæ & occupanda maior facultas & ad repetenda non minor causa & ius ei dabatur: verum ea duo præ cæteris deligenda censuerat, in quæ impressionem faceret: Rossilionem, ut aduersarium ad prælium alliceret. Nam quum in propria ditione adeo propinquus esset, imò domi cum viribus federet, in eorum confessu apud quos nominis sui gloriam maximè prædicare & efferre consueuerat, vix credibile erat eum pugnam detrectaturum esse. Luxemburgensis regio commoditatem summam habere videbatur, ut minore suorum periculo Germanorum auxilia exciperet. Potissima tamen eam deligendi causa erat, ut locorum propinquitate facilius duci Cluueni præsidio esset, cui Cæsar extremam perniciem & miserrimam inter vniuersos Christiani nominis mortales conditionem continenter minabatur, se potius ipso diadema te abdicatum iri, quàm ut illi vel tantillam agri latitudinem relinqueret. Quæ quidem minæ clara ab illo voce efferente exaudita fuerant, ac ipse in Belgio grauem aduersus eum tempestatem clanculum concitauerat. Itaque Rex de his omnibus certior factus, suum hoc esse consilium Cæsari ostendere constituit, ut iis locis illum adoriretur, tum ubi ipse præsens aderat, tum ubi maiorem apparatus bellicum fecerat.

R E B V S ita constitutis confestim huic bello gerendo imperatorem præficit ducem Aurelium minorem natu filium, cui cataphractos ad sexcentos attribuit, Germanorum peditum octo millia, Gallorum sex, Claudium ducem Guisium legatum adiungit, qui propter illius adolescentiam rebus administrandis præesset, Iamesium, Sedaniū, Aumalium Guisij primogenitum, Franciscum Borbonium Anguianum Vindocini fratrem, Rupemenium, turmam equestrem connestablij ductore Guichio, atque alios multos equites rei militaris peritia, virtute & vsu præstantissimos. Rossilionem Delphinum mittit, cui tanquam Regiæ dignitatis & nominis hæredi, splendoris & rerum gerendarum magnitudinis stimulo animum excitare ad virtutis maiorem imitationem cupiebat. Annobaldo, quæ virtutis ergo auxerat & ornauerat, cuique non paruum fidem ha-

bebat, imperat, ut apud eum in summa rei bellicae administratione adesset: cui molestiae & curae socium Mompesatum, qui provinciam Narbonensem tum temporis prorex tenebat, & alios magno numero principes, viros nobiles, ordinum ductores, honoratos ac rerum administrandorum peritos attribuit. Delphino hoc maximo studio mandat, ut quam celerrime fieri posset, partem copiarum proximè Perpinianum adduceret, dū reliqui milites accederent: se statim ad ipsa loca venturum. Ad eam rem cum multae rationes deducebant, tum verò Caesar em ad praelium allicere cupiebat. Haec una cogitatio illius animo obuersabatur, ad eamque ceterae omnes reducebantur. Sic enim statuebat, simulatque Perpinianum noster exercitus cinxisset, caput scilicet Rosilionensis comitatus, atque Hispaniarum meridiem versus potissimum, imò vnicum repagulum & propugnaculum, & ab eo oppido multarum rerum commeatum interclusisset, quas ad diuturnam obsidionem tolerandam deesse intelligebat, Caesarem tum demum vel honoris cupiditate vel necessitate impulsum ad certamen venturum: nisi mallet se coram conspicere provincia spoliata à qua ceterae finitimae alerentur, portu commodissimo & maxime necessario totius illius orae maritimae, oppido denique, quo capto non solum quae citra Pyrenaeum saltum tenebat, amissurus esset, verum etiam vel ulteriora omnia praedae exponere vel ad pugnandum venire cogeretur: id quod pridè tam multis locis tanta verborum arrogantia se cupere praedicauerat. Dum Delphinus quae ad bellum pertinebant parat, equitatum, tormenta, commeatum & impedimenta promouet, Mompesatus etiam praeter consuetas illius orae copias legionarios Galliae Narbonensis colligebat, rex item Nauarrae alias ex Vasconia necnon Annobaldus ex Italia Heluetios, equites ferentarios, & veteranorum tum Gallorum tum Italorum cohortes adducebat: Rex eos ponè subsequi incipiebat, non adeo propinquus ille quidem ut militibus itineris rationem perturbaret, aut fori facultatem impediret, sed neque adeo ab eis remotus, quin crebrò nuntium acciperet: dux etiam Aurelius vires suas quoad eius fieri poterat maxima celeritate in vnum cogebat.

OSTENDIMVS autem non paucos fuisse qui Regi autores erant, ut multa loca facillima, & in quibus minimum erat suspicionis, Caesare in cauto occuparet. Inter ceteros Langæus qui provinciae Pedemontanae praerat, de illa Caesarianorum iniuria legatis illata certior factus, satis fore prospiciebat, ut de ea Rex vindicanda cogitaret, ut nempe ius & æquum flagitabant. Quamobrem multa oppida & oppidorum praefectos clanculum in ducatu Mediolanensi in suas partes adduxerat, eo consilio ut copias suas Mirandulae cogeret (quorum centuriones iam paratos & ipsis paludamentis clanculum ornatos habebat) quae decem peditum millibus, octingentis equitibus & decem tormentis constaret, deinde rectà Cremonam contenderet: nam arcis praefectum & praecipuos milites sibi studentes habebat. Inde Laudam moueret, quam se accepturum & duo deditionum millia reperturum confidebat. Inde Mediolanum cogitabat, ubi quum suarum partium homines haberet, arcem munire ciuium sumptibus constituebat, qua & oppidum & castrum, ne illic se hostes commouere possent, contineret, Caesaremque pecunias inde ad belli sumptus exigere prohiberet. Has res principes susceperant Petrus Strossius, comes Petilianus, dux Sommius, alique complures tum Neapolitani, Romani tum ex Venetorum ditione. Iam verò simulatque bellum geri placuit, Annobaldus cum octo Heluetiorum, Gallorum sex, & Italorum totidem millibus, cataphractis quingentis & duobus ferentariorum millibus in Pedemontanorum fines venerat, praeter firmissima praesidia singulis oppidis imposita. Itaque si Vastius ex suis locis profectus vel Mediolanensibus subsidio venire, vel cum Langæo praelio decertare constitueret, futurum erat, ut Annobaldo Quersium, Asta, Vercellae, Alexandria, Casalum Monferrati, Fossanum, Coniū, Alba, Quersium & alia magno numero exigua oppida paterent: propterea quod ne decem quidem hominum millia ille cogere poterat, quin vniuersa oppida praesidiis nudaret. Sin autem exercitum ducere institueret, inter duos nostrorum exercitus interclusus maneret. Huic Langæi consilio si nemo obstitisset, illo sesquimensis spatio quo Annobaldus inutilis cum suis copiis desedit, negotium omne confici poterat Strossij & Neapolitanorum nomine, quibus belli inferendi causa erat, quod sua bona quae Caesar per vim & nefas occupabat, sibi restitui flagitarent. Verum quum Rex (ut antea dictum est) bellum apertè ac non ex improviso mouere instituisset, ab hac sen-

Langæo multae rationes suppetebant belli in Italia feliciter gerendi

1542.

tentia, quam initio sibi probari præ se tulerat, nonnullorum oratione deductus est, conditionemque recusauit. Sed verum esse vetus illud à maioribus didici, qui belli commoda percipit, ad eum decus ipsum & rei bene gestæ laudem peruenire.

*Dux Aurelius
in Lucembur-
gicâ ditionem
exercitum du-
xit.*

REX quum Aurelio exercitum ducendum mandasset, Nicolaum Bossiuium Longouallanum ad ducem Cliuiensem & Iuliacensem ad copias tum equestres tum pedestres cogendas mittit, vt itinere per medios Brabantorum fines facto se cum Aurelio coniungeret. Quod ab eo perfectum esse postea constabit. Dux Aurelius à patre Rege ad Linium Barrorum dimissus ad ducem Guisium cum Gallico peditatu peruenit. Postero die, qui dies erat circiter mensis Iunii decimus, anno 1542, equitatum & peditatus partem in magno quodam vico, qui medio itinere Viroduno Dunū castrense ad Mosam situs est, conducunt. Ibi dum machinæ adueherentur, triduum morantur. Illinc profecti castra ad Danvillerium faciunt, quod oppidum in Lucemburgenfi prouincia est in Cæsaris ditione. Illic se cum illis coniungit baro Hedecanus (is aliquando Gulielmi Fustembergii legatus fuerat) cum peditum Germanorum quatuor millibus. Eodem etiam comes Mansfeldius, Piguelinus & tribunus Recroquius cum suis quisque peditibus Germanis veniunt: vt totus ille peditatus Germanicus ad duodecim fere hominum millia esset. Tum Mansfeldius Regi merere cœpit, & comes etiam Ringrauius egregij animi iuuenis, qui non vulgarem existimationem concitauit, cuius postea non obscura testimonia edidit. Castris ad Danvillerium locatis machinæ promouetur, quæ nulla destinata petitione absque vilo aggeris aut fossæ apparatu disploduntur. Milites qui in præsidio erant, acriorem oppugnationem veriti, colloquendi sibi potestatem fieri petunt. Dum colloquuntur, nostri milites nemine obsistente oppidum ingressi diripiunt. Id verò propter oppidi infirmitatem perfacile fuit. Aurelius oppido potitus, ex ducum sententia, quibus seruari posse non videbatur, excindi & incendi illud iubet. Quod summa celeritate perfectum est, quippe instigante Iamesio, quod Iamesio suo hoc oppidum maximè incommodum esse sciebat.

*Danvillerium
captum diripi-
tur.*

NOTRI Danvillerio profecti Lucemburgum ire contendunt. Postridie nuntiatur aliquam muri partem oppidi Yuesi collapsam esse: qua re audita iter ad eum locum conuertunt. Aurelius & Guisius statim fossis ductis machinas promoueri iubent, quod loco perincommodo sit. Collocantur tres cannae & vna notha quam vocat, proximè oppidi fossam, absque pluteis, aggere & aliis quæ ad tegendos milites pertinent, quibus seruandæ committebantur. Quare simulatque diluxit, nostri crebris ex oppido glandibus petiti stationem deserere coguntur. Hostes plena luce, in exercitus nostri oculis oppido egrediuntur, vt à nemine prorsus lædi possent: machinis lora iniiciunt, quibus eas in fossas deturbarēt. Verum partim ob nimiam grauitatem, partim aliquot scloppis impediti, quibus ex nostri nonnulli paulo cæteris audaciores eminus illos petebant, conata perficere nequeunt. Quare plaustra quibus vehabantur incendunt, vt machinæ ipsæ lapsæ iacerent. Sexto fere die quàm stratae fuerant, extractæ Sedanum mittuntur, vt nouis plaustris imponerentur. Neque verò ea re nostri deterrentur, quin fossas & aggeres ducere ad alias machinas Arduennam versus collocandas pergerent. Deicitur iussu muri spatium, non tamen aditus tentatur. Oppugnatio deinde machinarum duodecim fere dies intermittitur, dum Sedano, Musone & aliis finitimis oppidis aliæ machinæ & glandes conuehuntur. Quibus acceptis alia instituitur oppugnatio, è regione superioris ad Iamesi iter: quo perculsi oppidani ad colloquium veniunt. Multis habitis sermonibus, Guisius (qui ad hanc rem ab Aurelio mandata acceperat) saluis impedimentis abire, sex falconellos & pulueris quantum ad senas glandes mittendas satis esset, euehere illis permittit. Hæc deditio percommode cessit, quod pro militum, machinarum & reorum numero absque permagno discrimine & hominum iactura oppugnari posse minimè videbatur. Accedit quod in media maiori ruina atque ima fossa subterraneum erat propugnaculum, quod nulla ratione obstrui poterat: vnde nostrorum magna in oppugnatione cædes fieri potuisset: vt non sit dubium Deum illis mentē ademisse. Oppido Cæsaris iussu præerant Nothus Sombretus, Nucellius Hannonius, qui ferentariis præerat, Famasius, Ægidius Leuantijs & alij ad duo hominum millia. Quum illic Aurelius castra haberet, ad eum venit Longouallanus, quem Martinus Rossenus mareschallus Gueldriensis cum decem Germanorum peditum millibus, & duobus fere Cliuiensium

fium millibus comitabatur, qui per mediam Brabantiam iter fecerant, ut postea à nobis narrabitur.

CAPITO Yueso præficitur Sedanius, deinde Vitrianus prætor Nantollius, Antonij ducis Lotaringi legatus. Quibus constitutis rebus Aurelius Lucemburgum ire pergit: Arlonem primum venit, quod exiguum est oppidum octo passuum ab ipso Lucemburgo millia, edito loco situm, & natura, sed non perinde arte munitum. Quum nostri appropinquarent, Franciscus Borbonius Anguianus cum sua equestri turma & aliis comitibus præit, atque oppidanis Aurelij verbis ut deditionem faciant iubet. Oppidani Yuesi capti fama perterriti (quod munitissimum totius prouinciæ oppidum, milite & re machinaria instructissimum habebatur) se & oppidum dedunt. Sub oppido castra nostri locant, Aurelius ipsum oppidum ingreditur. Ibi nonnulli prædæ cupiditate adducti (tamen si diripere quicquam prohibitum erat) dum aliquid quod rapiant peruestigant, oppidi partem incendunt, ut ægerrimè impedimenta inde abduci possent, quin flammis nonnihil periret. Incendio restincto aliquod præsidium relinquitur, ne hostes illo occupato nostros com metu prohiberent, qui Stenæo & Musone in castra comportabatur.

Arlonis oppidi deditio.

Yuesi regem 1542 vbi oppidum

ARLONE exercitus Lucemburgum proficiscitur. Statim fossis & aggeribus ductis machinæ promouentur ad superioris oppidi partem, quæ ad dextram est portæ quæ in oppidum à Gallia ingressus est. Murus deiicitur, sed non iusto accessu, propterea quod magna est & prærupta fossarum altitudo, quæ in viuo saxo excisæ sunt. Milites qui præsidium illic habebant, quum numero ad tria millia essent, & quadringenti equites, tanto tamen terrore perculsi sunt, ut saluis impedimentis deditionem facerent, ciuibz sua libertas seruatur. Egressis militibus secunda fere pomeridiana, Aurelius oppidum ingreditur. Res tanta prudentia administratur, ut post vnus horæ spatium mercatorum tabernis apertis merces emendæ prostarent, non minori quiete atque Lutetiæ aut Rotomagi. Ciuitati in fidem acceptæ Aurelius comitem Mansfeldiū & Piguelinum cum Germanico peditatu præficit. Hi bona fide ab omni hostium vi se illa seruatuos pollicentur: sed parum steterunt promissis, ut infra à nobis scribetur. Ad Mommedium Aurelius postea iter facit, quod in summo monte situm vnum habet aditum. Aurelius oppidanos obuersis dūtaxat machinis adeo perterrefacit, ut illi tot iam oppidis subactis perculsi, illius potestati se committerent: cui præsidium quātum satis esse visum est, imponitur. Ita ex toto Lucemburgi ducatu vna Tionvilla Cæsar reliqua potiebatur. Est autem oppidum ad flumen Mosellam octo passum millibus infra Metas, quā Treuironum oppidum iter est.

Aurelius Lucemburgi deditione capit.

Mommedii deditio.

AURELIUS quum apud patrem Regem & fratrem Delphinum esse summo pere cuperet, quod prælium ad Perpinianum commissum iri sperabat, illuc se recipere decreuit. Ducem Guisium in Lucemburgenfi prouincia & Campania pro regem relinquit, ipse ad dimittendas copias Virodunum proficiscitur: Longouallanum cum Martino Rosseno & Germanico peditatu Liesam contendere iubet, qui locus inter duas regni oras situs est, ut illic statua haberent, & vel Picardis vel Campanis, siquid opus esset, auxilium statim ferretur. Viroduni aliquot dies commoratus, ut cæteris rebus prouideret, veredariis equis ad Regem Agathopolim venit, ea spe ut Perpinianū inde contenderet: sed Rex de exercitu reuocando consilium ceperat. Biduo quā ad Regem venit, nuntiatur amissum esse Lucemburgum, deditione à Mansfeldio & Piguelino leuissima de causa facta. Hoc nuntio Rex accepto grauiter & in ipsum filium & in eos excanduit, quibus autoribus exercitum dimiserat: sed ipse sibi meo iudicio huius rei autor fuerat. Hostes præterea Mommedium receperunt: quæ res tum Stenæi tum toto flumine Mosæ magno erat nobis incommodo. Verum Guisius confestim conuocatis ex tempore equitatus reliquiis (nam maxima pars dimissa erat) cum aliqua peditum partim Germanorum partim Gallorum multitudine Mommedium aggreditur, priusquam hostes quo essent numero animaduertere possent: oppidum denuo capit, cui Petrum Landam præficit, cuius egregia postea fides extitit: unde Rex non parum placatus est. Guisius quum sub dio castra diutius habere nequiret, milites in præsidia deducit, Recrocum Germanum cum iis quos babebat peditibus, in Pedemontanorum fines mittit.

Aurelius relicto Lucemburgo regem adit

DVM hæc ad Lucemburgum & Perpinianum geruntur, Antonius dux Vindoci-

1542.

Vindocinus in
Picardia ali-
quot oppida
capit.

nus, qui Picardiam provinciam prorex administrabat, otio indulgere non sustinet. Præ-
sidiis ex tota provincia equitum & peditum, deinde etiam machinis aliquot coactis ho-
stibus sterrendi facultatem adimere constituit. Erant non procul Ardrea tria aut qua-
tuor oppidula, quæ quum ab hostibus tenerentur, non parum tum ipsi Ardree tum Bo-
lonienſi agro nocebant. Inter cætera castrum erat Montorianum loci natura munitis-
simum, in montis exigui iugo situm, quâ in terram Oyanam, quæ vocatur, ingressus est:
ex quo quicquid Ardrea egreditur, facile despici potest: alterum est Turnohanum in
ipſo Bolonienſis agri vestibulo situm, quâ Ardrea Santaudomarum iter est: in eo castro
comes Buranus dominatum tenet, ac totius regionis firmissimum omnivetustate iudica-
batur. Hæc Vindocinus sibi expugnanda esse statuit. Re frumentaria prospecta, & foro
vinario ad Doeram constituto, Montorium primò contendit, quod ab hostibus statim
desertum ipsos regionis incolas excindere iubet: quod illi molestiarum memores quas
illius causa pertulerant, lubentissimè faciunt. Illinc Turnohanum vires suas cōuertit, &
machinis muros quinq; vel sex dierum spatio labefactat. Oppidani quum propter oppi-
di exiguitatem tantū oppugnationis impetum à se sustineri posse diffiderent (nam quæ
hodie oppugnandi ratio est, eam angustiora oppida ferre diutius nequeunt) deditionem
faciunt, vt impedimētis saluis abire liceret. Hoc etiam castrum funditus dirui iubet. Sed
quoniam ob murorum crassitudinem, imprimis autem maximæ turris, res diuturnam
moram poscebat, cuniculos suffodi iubet: deinde subiectis aliquot pulueris tormenta-
rij vasis & aditu cuniculorum obstructo, muros in sublime puluere accenso sustulit, re-
liquam partem à fossoribus solo adæquari iubet. Erant alia magno numero vndique ca-
stella quæ hostes Turnohani firmitate freti tenebant: quæ statim deditione facta excin-
duntur. Vindocinus totam regionem ad Santaudomarum, Aream & Betunam incur-
sionibus vastat, quum quidem hostis maiore licet hominum numero eius aduentū mi-
nimè sustineret: tādē suis in præsidia dimissis domum se recipit. Ac parum sanè abfuit
quin comitem Roxium necopinantem domi opprimeret: qui subito lintriculum na-
ctus flumine transiſſo Santaudomarum fuga se recepit.

Delphinus Per-
pinianum fru-
stra obsidet.

P A V L O ante ostendi Rēgem in animo habere suos à Perpiniana obsidione reuo-
care, quum Aurelius ad eum accessit. Cuius obsidionis summā breui perstringere libet,
vt discessum quamprimum narremus. Delphinus copias suas Auenione coegit, vbi An-
nobaldus ei præsto fuerat, cum octo Heluetiorum millibus, veteranorum peditum Gal-
licæ gentis sex millibus, quibus præerat Carolus Cossæus Brissacus, Italorum sex milli-
bus, cataphractis quadringentis, ferētariis mille sexcentis, quibus Terminus præerat. Del-
phinus Auenione Nemausum & Narbonem Martium proficiscitur: illic Mompeſatus
vires cum eo suas coniungit, Narbonensem legionē & Aquitanicæ nonnullam partem,
Germanorum peditū sex millia, Heluetiorum deniq; qui proximè conscripti erant, ma-
gnū numerum: vt vniuersi Heluetij ad quatuordecim millia essent. Ita totius exercitus
numerus fuit ad quadraginta ferè peditum millia, cataphractorū duo, ferentariorū qua-
tuor millia. Nat bone profectus ad Locatam castra facit, inde Saussas castrum ad dextrā
relinquit, missis aliquot ex suis, qui eos eruptionibus nostris negotiū facere prohiberēt.
Nam ad illud obsidendum morari non decreuerat, quod se improviso aduentu Perpi-
niam capturum esse sperabat. Verū longè aliter accidit. Hominum quidem multi-
tudo minimè tanta illic erat, quæ ad tantum oppidum seruandum requiri videretur: sed
bellicus ille totus apparatus machinarum, glandium & reliquorum instrumentorum,
quem Cæsar ad expeditionem Argerianam congeſſerat, illic asseruabatur. Itaque ad no-
strorum aduentum ex cannis & colubrinis non minor glandium copia quàm ex sclo-
pis vndique emittebatur. Quæ res statim argumento fuit Mompeſatum dubiis & fallaci-
bus nuntiis deceptum hanc expeditionem suasse. Non obscuris cōiecturis iudicari po-
test, hostes fuisse præmonitos, quū Annobaldus amplius mensis spatio apud Pedemon-
tanos cū exercitu desedisset, iamq; inde fama vulgò ferebatur iter Perpinianū institui:
id q; etiā ex ipsa itineris ratione, quū proficisci exercitus cœpit, facile potuit deprehendi.

P E R P I N I A N V M posteaquam ventum est, quibus explorandi accessus ad pro-
mouendas machinas cura commissæ erat, ij suo quisque loco mandatum: curant diligē-
ter: sed locus tam glabro æquore planus erat, solum autem adeo arenosum, vt neq; fosse
duci neq; aggeres excitari possent, quorumvllus esset vsus. Nā & terra vento statim dispel-
lebat

lebatur, & dolia viminea quum arena cōplerentur, quē vsum prābere possent, vt milites tuto ponē consistèrent, facilē iudicari potest. Accedit huc quōd tam crebra erant toto murorum ambitu castella disposita & impositæ machinæ, vt hystricem dicerēs iratum totum setis horrescentem. Omnino duo erant itinera quibus auxilia in oppidum immiti poterāt, mari vnum, alterum angusto quodam aditu, quo Arragonia transitus ferē singulis viris erat. Has angustias occupatum Terminus cum ferentariis equitibus mittitur: sed serō profectus nō antē illuc peruenit quā subsidium in oppidum intromissum esset. Quo factō hostibus studium propugnandi oppidi accessit, nostris potiūdi ipes decessit. Oppidani aliquando ē vallo conspicati nostras machinas negligentius seruari, eruptionem suis machinis freti, quæ ex loco superiore nostros arcerent, faciunt, nostros loco submouent, vt machinas nostras in fossas deturbare conarentur: id quod facturos eos esse valde sanē verisimile erat. Sed Brissacus totius Gallici peditatus ductor, cui tamen huius rei cura nequaquam demandata fuerat, paucissimis comitatus, inermis, præter gutturale quod solum gestabat, quum ex insperato huc aduenisset, tanto eos impetu adoritur, vt cēpto desistere cogeret. Machinam in locum reduxit, vulnere tamen ad guttur aut collum accepto.

Rex interim Agathopoli cōmorabatur, in animo habens ipse in castra proficisci, si Cæsar ad subsidium obsessis ferendum cum exercitu veniret. Tādē quum suos illic cōfici, Cæsarem nullum discrimen subiturum esse pspiceret, q̄ oppidum absq; vllō periculo seruari poterat, Sampaulum & amiraliū Brioniū ad Delphinum mittit, quibus negotium dat, vt quis ex tā numerofo exercitu fructus sperari posset explorarent. Renuntiant de capiēdo oppido minus esse spei q̄ quo die exercitus illuc appulset, hoc esse regionis ingenium, vt instante hyeme (cuius initium proximum erat) primis imbribus nulla ratione copiæ illinc auelli possent, torrentes ingenti aquarū copia ex impendentibus vndiq; montibus deferri, quæ in planitiem delapsæ obiecto mari restagnarent, vt nostri geminō tanq̄ mari & montibus circūclusi tenerentur. Tum demū, quanuis serō, rem nō magna diligentia administratam fuisse animaduertit: itaq; Delphino per nuntiū imperat vt obsidionē soluat. Exercitum ille iussus ab oppido abducit, sed perinuitus & moleste ferens, q̄ videret florentissimum illum nequicquam coactum fuisse. Sed culpa in illo nulla erat, quum in eos duxat cōferri deberet, qui Regem vel ignorance & imperitia rerum, vel inuidia, ne alius præstantius daret consilium, fefellerant. Dum ab oppido discedunt, Hispani multis eruptionibus eos adoriuntur: verū tanta diligentia & prudentia profectiōem fieri curauerat, vt ab illis nihil incōmodi acciperetur. Profectio illa adeo tempestiuē instituta est, vt si triduo adhuc illic exercitus cōsedisset, quōd de magna aquarum illuione timebatur, omnino futurum esset vt accideret. Ipso enim postero die & insequentibus tanta imbrium vis extitit, vt qui extremum agmen claudiebant tum equites tum pedites, natando transire cogerentur, vbi nōnulli etiam submersi sunt. Hic fuit expeditionis tanto exercitu susceptæ exitus, qui si in Italiam missus fuisset, rem Mediolanensem vehementer labefactasset, quemadmodum ex euentis subsequētis facile coniectura fieri potest. Verū Rex ab iis impulsus qui de Perpiniano primo impetu expugnando confirmabant, deteriore conditionem elegit. Equidem mihi ita prorsus videtur, quanquam fieri fortasse potest vt fallar.

ANNOBALDVS quum ē Pedemontana ditione decedēs Perpinianum contēderet, illic Gulielmum Bellauium Langæum, Buterium, Vassæum Pinierolæ præfectum, Mar. Bel. principem Yuetotium Taurinorum, & Alsunium Sauiliani præfectum reliquerat. Illi suos quisq; tum equites ferentarios tum pedites habebant, Heluetiorum duo milia, aliquot deniq; partim Gallos partim Italos pedites, quibus oppida modō ab hostium vi agrē defenderent, ne subita incurfione occuparentur, sic vt tota regio hostium libidini pateret. His de rebus Vastius certior per nuntios factus, copias ad pontem Sturum colligit, qui locus maximā illi cōmoditatem præbebat, vt quo vellet loco vel cispadanā, vel transpadanam regionē inuaderet, q̄ fluminibus pro arbitrato vti ei liceret. Langæus postq̄ hoc esse Vastij cōsiliū rescituit, cōperit Conium, Querasium & Albam infirmis valde præsiidiis teneri, q̄ Vastio non fiebat verisimile, Langæum, cui adeo essent tenuēs copiæ, aliquid armis tentaturum. Ille tamen tria illa eodem tempore oppida aggredi cōstituit: quam ad rem perficiendam aliquot pedites ex suis oppidis abducit Alsunium Sa-

Rex exercitū
Perpiniano
accesit.

1542.

*Querassium à
Gallis capitur*

uiliani præfectum Querassium mittit, & Centalium Riensem quibus milites eo numero attribuit, non qui ad vim inferendam satis essent, sed qui repétino ingressu oppidum occuparent: alios Albam, alios deniq; Conium mittit. Qui ad hæc duo oppida mittebantur, ab itinere aberrarunt, ut dies illos antè ortus deprehenderet, quàm eò peruenirent. Hac ratione effectum est, ut q; Langæus certò sibi pollicebatur, irritum maneret. Alfunius & Centalius Satuliano profecti, summa celeritate cum scalis Querassium veniunt, acceptis à Langæo ducis itineribus, à quibus ad locum perducerentur, ubi scalas ad murum applicari oporteret. Et quoniam exiguum illic castrum est, duæ cannæ paratæ servantur, quæ illuc, siquid opus esset, ducerentur. Neq; tamen illi tanta celeritate iter conficere potuerunt, quin antè dilucesceret, quippe breuissimis totius æstatis noctibus. Unde factum est, ut quos in oppido consilij participes habebant, se aperire non auderent. Nihilominus tamen minus illi q; tantum laborem frustra sumpsisse nollent, ad eum locum perueniunt, quò à ducibus perducebantur: ac toto licet oppido clamore ad arma edito, omniumq; ad sua loca propugnanda còkursu facto, scalas applicant, vi capiunt, & primi Alfunius & Centalius in summum murum euadunt. Oppido potiti machinas aduehi possulant: quibus acceptis castrum oppugnare cœperunt, quò se milites receperant. Præstatim dispoitione altera è machinis subuertitur, simul etiã nuntium accipiunt Vastium magna celeritate aduentare, ut oppido laboranti castrum ingressus opè ferret. Hæc Langæo, qui iam cum Heluetiis & paucis aliis quos è præsiidiis abduxerat, ad Carinianum castra habebat, nuntianda curant, machinarum alteram nulli iam vsum esse, sibi de reditu cogitandum videri, oppido tamen prius incenso & diruto, ne ab hoste occuparetur. Quo nuntio accepto Langæus statim Vassæum ad eos mittit, cum cataphractorum quinquaginta supplemento, hortatur ne illinc discedant, in castris duos tantum farinæ saccos & vnum equum esse: pro hominum multitudine quam illic esse sciret, futurum cõfirmat, ut postero die vel fame perirent, vel ad colloquium venirent, quòd ipso matutino tempore cibaria illos deficerent: Vastium porro triduo ad opem ferendam non affuturum, se in tempore illos certiores facturum, & facultatem præbiturum qua se tutò Mondesium vel Beniam incolumes reciperent. Postridie milites ad colloquium veniunt, armati egrediuntur, compertumque est eos totum sesquidiei spatium cibo caruisse. Langæus illic Centalium præficit, qui statim duo hominum millia è sua ditione & aliis locis colligit, quos præsidio constituit.

*Vastius Villanovam cum ali-
quot aliis oppidis occupat.*

VASTIVS ubi ista per nuntios didicit, conatu desistit, & paria alibi facere constituit. Itaque à ponte Sturio profectus, Villanovam Astanorum vires conuertit, quam propter loci infirmitatem (quanvis Langæus diligenter omnibus rebus prospexisset) per vim, paucis tamen interfectis, occupat: Pirinum itidem, Cambianum & exigua aliquot atque infirma oppidula. Langæus tametsi sibi non satis esse virium animaduvertebat, ut se illi opponeret, (quòd sibi non amplius quinque peditum millia suppeteret, illum ad quindecim peditum millia & duo millia quingentos equites habere videbat) tamè quò sciret illius consilium esse, ut transpadanis locis neglectis, exercitum flumen ad Carinianum traduceret, atque castris ibi collocatis totam planitiem quæ à montibus ad Padum pertinet, nobis adimeret, quò Taurinos, Pinierolam & quicquid in cispadana regione habebamus vexaret, præterea magnis præsiidiis Querassium, Astam, Fossanum, Albam & Conium firmaret, quò loca transpadana eadem difficultate afficeret, nos deniq; iis cõmoditatibus excluderet quas è Salussiano marchionatu percipiebamus: ut tot malis obuiam iret, Carinianum cum copiis suis redit, ibi locum opere munire cœpit, ut quod vi minus poterat, arte tueri posset: nam hostem æquis conditionibus excipere per hominum paucitatem nequaquam illi licebat. Vastius perspecta nostrorum celeritate ad conatus suos infringendos, ad ipsum flumen è regione munitionum castra facit. Porro quum mense Iulio aquarum minima esset altitudo, flumen vado transiri tum supra tum infra Carinianum facili negotio poterat. Quibus rebus fiebat, ut totos quindecim dies duobus exercitibus oppositis creberrima prælia committerentur, nostri noctu & interdiu in armis esse cogerentur, quò hostem transitu prohiberent, ut per vices duntaxat quietem fessis capere liceret. Langæus quum suos tantis molestiis perferendis procedente tempore impares fore animo cerneret, se quidem magnis & diuturnis laboribus bellicis, quos superioribus annis exantlauerat fractum membris captum esse,

ut

vt ingenio duntaxat iam & sermone valeret, rationem iniit qua Italos pedites ad sex fere millia, & equites aliquot ex hostis exercitu ad se alliceret, quo suas copias auxit, hostem debilitauit. Hac re perculsus Vastius, de traiciendo exercitu cogitationem abiicit, veritus ne postquam flumen transisset, perfugæ illi reliquos ad defectionem sollicitarent, sicque copias imminuerent. Itaque Villam Stelloniam versus se recipit, vt Quersio appropinquaret.

LANGÆI & ducum magna ex parte sententia erat, vt exercitus Padum ad persequendum hostem transiret, vt quæ tum in illius castris tum aliis locis consilia occulta habebat, re perficeret. Sed plerique nescio qua causa permoti (nam dum de ea re deliberaretur, consilium hoc sibi probari apertè ostenderant, & ex eorum sententia cum Heluetiis egerat, qui illis præsentibus se flumen transituros confirmauerant) sententiam mutant, & rationem inueniunt, qua Heluetij concitati tumultuarentur: vt quum progredi exercitus deberet, illi cōuersis militaribus signis rectà Pinierolam, qua reditus est in Galliam, proficiscerentur. Huius rei non obscura suspicio in Sanjulianum illorum imperatorem cadebat, neque meo quidem iudicio, immeritò. Buterius Pinierolam se vnà cum illis recipit. Langæus hac tam inopinata destitutione perculsus, quod faceret aliud non habuit, quàm vt cum reliquis quos habebat, se à baiulis cathedra sedentem referri iuberet. Italos quos Vastio ademerat, Gazellas & Siriā dimittit: hæc sunt inter Taurinos & Vulpianum exigua oppida. Vastius de subita nostrorum profectioe certior factus, aliquot ex suis mittit, qui Padum transirent. Hi quum in castro Carinianensi centurionem quendam è Gallia Narbonensi cum quinquaginta militibus esse comperissent, eū Vastij verbis deditionem facere iubent: quem, si cunctarentur dum machinæ illuc adueherentur, iussurum omnes suspendi affirmabant. Centurio cum suis perterrefactus nulla mora interposita deditionem facit. Quare Langæus Taurinis septem illinc passuum millibus intellecta, veritus ne Vastius cum copiis subsequutus, munitionum opus, quod ipse inchoauerat, perficeret, confestim Martinum Bellaium fratrem Taurinorum præfectum mittit. Huic mandat vt cum suis eò profectus videret quemadmodum omnia gesta fuissent, quinam oppidum & castrum tenerent, vt ex iis quæ postea significaret, se ipsum illuc deferri, & machinas conuehi iuberet. Martinus vt omnia rectè atque ordine gereret, oppido egressus, centurionem Marvillanum & comitem Maximum Antonium Sueßanum legatos cum equitibus fere quinquaginta præmittit, qui locum inter Carinianum & Padum flumen occuparent, explorarētque num Vastius flumen denuo transire cogitaret. Illic quum peruenissent, Maximus Antonius collegam in specula relinquit, ipse per tubicinem ad colloquium aliquem è castro euocat. Qua re concessa præfectus data & accepta fide egreditur, qui Maximo Antonio notus erat, vt qui eius ductu aliquando militauerat. Ei ostendit quàm magnæ copię aduentarent, quanta machinarum multitudo adueheretur, se præmissos esse, vt locum tantisper cingerent dum exercitus accederet: si paululum modò cunctaretur quin deditionem faceret, sibi iam minimè integrum fore, illum mortis periculo eximere: qua dere, pro eo ac illum diligebat, plurimique faciebat, monere voluisset. Negotium ita agitur vt ille castrum ei in manus traderet. Cæsariani milites Quersum incolumes deducuntur, præsidium firmissimum, nequid detrimenti deinceps acciperetur, imponit. Rex audito Carinianum à Cæsarianis captum esse, Langæo per veredarium mandat, vt cæteris omnibus omissis in vnā hanc curam incumberet, quò illud reciperetur. Nuntius vti aduenit nostros eo iam potiri comperit: quia ex re magna Regi satisfactio accidit.

*Carinianensis
castris deditio,
quod mox à
Gallis recipi-
tur.*

HAVD multo post Vastius Padum rursus ad Crescentium transit, & Chiuasum obsidet, cui præerat Hieronymus Biraguius. Postquam impetu bis facto repulsus esset, Cazalum cū exercitu se recipit. Per id tempus Cæsar Neapolitanus iter Vulpiano Taurinos tutum reddere cogitat. Gazellas capere instituit: quod eo sibi facilius fore arbitrat, quòd illic Itali duntaxat erant, quos Langæus è Cæsariano exercitu abduxerat: eos porro facile sibi conciliaturum se sperabat. Langæus re intellecta equitem Villaganionem properè illuc mittit, qui summam imperij obtineret: verebatur enim, dum nemo vnus præesset, nequid inter duces controuersia nasceretur. Cæsar ad eos oppugnandos venit, sed tanta nostrorum virtute excipitur, vt amissis fere octoginta viris icalisque tanquam pignori relictis se turpiter recipere cogeretur.

VASTIO Cazalum reuerso, Langæus animaduertit oppidum Bargas, quod iter Pinierola Raelum & Salussas claudit, magnum toti planitiei nocumētum afferre, propterea quod nostris oppidis interiectum est, Vastium verò non facile subsidio illi venire posse. Quamobrem Buterio mandat, vt Pinierola profectus, ne Heluetij desides manerent, Bargas obsideret. Ad hanc rem conficiendam quicquid militum habebat, ad eum mittit, paucis exceptis, quos ad Taurinorum oppidum custodiendum retinet. Ille accēpto statim mādato sex cannis Pinierola eductis profectus, Bargas venit. Cœnobium castrum proximum ab Hispanis munitum esse reperit, q̄ expugnare prius oportebat, quàm ad castrum veniretur. Quare perspecta Buterius machinas summa celeritate promouet & muros quatit, vt vigintiquatuor horarum spatio aditu patefacto, milites Galli cum aliquot equitibus, qui pedites pugnabant, vi irrumperent, qui circiter trecentos homines illic interficiunt. Postea castrum adoriri cœpit (est autē arx quadrata) inferiora munita occupat. Ruina facta hostes colloqui velle se dicunt. Tandē multis habitis sermonibus paciscuntur, nisi Vastius aut alius eius iussu intra sex dies tanto exercitu veniret, vt obsidionem tollere posset, incolumes inde abituros: qua de re obsidibus datis cauent. Vastius hanc esse pacti rationē certior factus, cæteris omnibus posthabitis magnis illue itineribus contendit. Quum Padum iam copias traduxisset, neque procul Villafranca esset, Buterius quod se tanto exercitui imparem esse satis sciret, redditis obsidibus Brequerasso se Pinierolam recipit. Vastius imposito propere præsidio, veritus ne dum abesset, aliquot e suis oppidis occuparentur (neque enim nescius erat multa clanculum vbi-que tentari) Quersium redire maturat. Neque tamen tanta vti festinatione potuit, quin Langæus arte & dolo castrum Montaltium & tria alia Mōferratenſis ditionis oppidula adimeret: quæ recipere ille non nisi ægerrimè poterat, quod hyeme proxima machinas illuc aduehere minimè facile esset. Langæus quum Bargas in Regis manus non venisse doleret, Vassæo qui Pinierolæ præerat, imperat vt Paulum Monnetum loci præfectum ad se alliceret: (cuius rei perficiendæ rationem ipse ostendit) deinde aliquot milites qui proximè e Gallia venerant, cum quatuor cannis assumptis rectā illuc contenderent. Ille quod iubebatur celerrimè perficere aggreditur: erat enim ad res magnas & cum periculo cōiunctas suscipiendas valde impiger. Postquam eò venit, collocatis machinis, quum nulli adessent tormētarij magistri neq; ductores, cum cæteri comites manum rei admo- uent, tum in primis Picardus quidam nobilis Manlij frater, qui ad hanc rem natura effi- ctus videbatur. Horum diligentia turris murus deiicitur, sed non iusta ruina: verum loci præfectus ex ea re colloquij speciē nactus, castrū Vassæo tradit, ac in Regis partes transit.

Rex Annobal-
dum cum exer-
citu in Pede-
montanæ re-
gionem mittit

O STENSVM est antea quibus ex copiis constabat exercitus quem Rex ad Perpinianum habuerat, quis etiā fructus ex tanta expeditione redierit. Hunc Rex ne inutile relinqueret, sed quadam illius parte q̄ idoneum anni tēpus supererat vteretur, Annobaldum in Pedemōtanorum fines proficisci iubet, cui Recroquianos pedites Germanos, veteranos Gallos, Italos, ferentarios omnes, & quadringētos grauis armaturæ milites attribuit, hac spe ductus, vt tāta exercitus accessione (Vastianis viribus quia stipendiū non numerabatur, valde accisis) aliquid magni perfici posset. Annobaldus cum eo exercitu Brigantium venit, copias partim Pinierola partim Susis transmissas Carinianum mittit, propterea q̄ Vastius Carmaniolæ confederat, quod oppidum trās Padum duo passuum millia aduerso flumine abest: ipse Taurinos, vt cōsilia cum Langæo conferret, proficiscitur. Langæus clā naues parandas ad Padum flumen curauerat, quibus quū noster exercitus Cariniani esset, neq; Vastio cōstaret q̄ in partem progressuri essemus, pedites & machinæ secūdo flumine deportarentur: præterea Ludouicū Biraguiū Vorlingi iusserat panes coquendos curare, quibus nostri decē dies alerentur. Quæ omnia eò pertinebant, vt Casalū & alia oppida in quibus cōsiliiorum suorū cōscios habebat, opprimerentur. Quippe nostri illuc diurna & nocturna nauigatione deuchi poterāt, quò Vastio, quātūcūq; festinaret, vix quartis castris accedere licebat. Sed extiterūt maleuoli, qui hominis industriz inuidētes Annobaldum ab hac sentētia, à qua nō alienū se præstabat, deduxerunt.

L A N G Æ V S vbi se oleum & operā perdidisse cōperit, aliam tamen bene gerendæ occasionē affert. Erat ei quidā apud Vastium necessarius, à quo nuntium acceperat, si nostri Padum noctu transirēt, sine dubio fore, vt in Cæsarianos in ipso trāsitu ad Villam Steloniam inciderent, vnde nulla ratione euadere possent, modo præmissis circiter qua-

quadringentis equitibus inter Carmaniolam & Villam Stelloniam, exercitus illi aduersus inter Villam Stelloniam & Quersium occurreret: Vastius enim veritus ne cingere-
 tur, noctu Quersium se recipere decreuerat. Denique qui Lāgæo nuntiari iusserat, se
 itineris ducem fore pollicebatur. Hac de re ad consilium refertur, placet aggredi, con-
 stituntur qui primum agmen ducerent, & qui postremum clauderent. Sed noctis in-
 teruentu nescio quæ causa inciderit cur exercitus nusquam iret. Tantum Franciscus
 Bernardinus Vicomercatus cum ducentis equitibus ferentariis exploratum mittitur,
 qui rem ita habere comperit, vt narratum fuerat, imò ex postremo eorum agmine spo-
 lia multa & impedimenta abduxit. Non dubium erat quin res sceleriter euenisset, quum
 10 in hostium exercitu tria duntaxat essent Germanorum peditum millia, & Hispani mil-
 le, in quibus omnia auxilia externa posita erant. Quibus pulsus & cæsis facile erat dein-
 ceptus ulterius progredi, quum Vastio tantum Italica vires absque ullis Germanis, quos in
 ipsa fronte collocaret, superessent. Langæus tandem quum negligi videret quæ multa
 cura & magnis sumptibus parauerat (multos enim viros magno pretio sibi conciliaue-
 rat, & multa ad tantas res necessaria magna pecuniarum summa confecerat) prospexit
 se aliis in rebus non minori contemptui habitum iri. His causis adductus & corporis va-
 letudine affectus, vt qui diuturnis laboribus in paralyfim incidisset, venia à Rege impe-
 trata Taurinis pensili vehiculo sedens proficiscitur, eo consilio vt ad Regem veniret,
 cui ante obitum cupiebat multa quæ in rem illius essent, aperire, quæ nulli alteri com-
 20 mittenda censebat, ne iis obesset qui sibi fidem habuerant. Verum iter tantum per mor-
 bum illi conficere non licuit. Etenim nono Ianuarij mensis die, anno 1542 ad San-
 saforinum in Tararo monte moritur, magnum bonis omnibus & eruditis viris sui desi-
 derium relinquens.

Guilielmi Lan-
gei mors.

AMIRALIVS Annobaldus quum à tantis rebus perficiendis aberrasset, Car-
 maniolæ, vnde hostis discesserat, castra facit. Illic ab Alfunio & Corsio Sauiliano nuntiū
 accipit, Conij tantam esse hominum paucitatem, vt si celeriter progredi vellet, quò il-
 lam, priusquam subsidium submitteretur, cingeret, primo ipso aduentu potiturum esse
 minimè dubitarent: neque enim satis magnam intus esse hominum multitudinem, quæ
 vel vnum impetum sustineret. Hac re intellecta cum quatuor cannis proficiscitur, reli-
 30 cto Martino Bellaio Taurinorum præfecto, cuius fidei omnia cispadana cōmittit, pro-
 ptere aquod hostis cum exercitu ad pontem Sturium confederat. Postero die Bellaius
 fit certior cohortes Recroquianas Riuolas venisse, quibus vt Padum transirent, ad pon-
 tem Taurinensem veniendum erat, quod Carinianensis & Moncalerienensis confracti es-
 sent. Quamobrem locum & cibaria ad eos excipiendos parari iubet, eo consilio vt eo-
 rum opera aliquid obiter facere aggrediretur. Iam verò trans Padum tria ab oppido
 passuum millia sita erant in iugo Monferratenfi aliquot oppidula, Turris Samboniana,
 Castellio & Sarraphael, quæ Taurinensibus maximo erāt incommodo, propterea quod
 inde, velut è specula, quicquid oppido egrediebatur, facile cōspici poterat: vt Cazalum,
 Burgonem & ad alia loca, ex quibus cum reliquum commeatum, tum verò vinum ma-
 40 gna copia accipiebamus, nostri adducere nequirent, quin hostibus essent conspicui.
 Hac oppida quum antea tentasset occupare, spe deceptus fuerat, nonnullosque ex suis
 amiserat, in primis Malicornius Cœnomanensis peditum tribunus, sclopo ictus dimi-
 dia corporis parte mutilatus fuerat. Quibus causis adductus, hæc loca vi expugnare Ger-
 manorum virtute fretus decreuit. Quatuor cannas cum instrumentis apparari iubet,
 boues ex oppido ad illas vehendas accipit: Germanos prima luce ex oppido proficisci
 iubet, atque vnà cum eis partem quandam equestris turmæ Annobaldianæ, turmam
 insuper Langæi fratris (is tum iter in Galliam faciebat, in quo eum obiisse suprā osten-
 dimus) deinde suam, tres denique peditum Gallorum cohortes ex præsidio Taurinen-
 si. Vbi Sambonium ventum est, constituuntur machinæ, quibus statim fit in muro adi-
 50 tus: quo Germani irruptione vi facta, omnes interficiunt. Solus centurio viuus seruatus
 suspenditur, quod nimia sui præsentia bombardarum impetum tam infirmo loco su-
 stinuisse. Inde Castellionem progreditur, quod oppidum exiguum in summo montis
 iugo situm bombardis peti non potest, nisi ex opposito monte, in quem tormenta sub-
 uehi absque machinamentis & industria aut humano robore non possunt: nam equis
 quidem omnino est inuius. Germani Samboniana præda tanquam visceratione qua-

Bellaius ali-
quot oppida
capit.

dam inuitati, manum rei tam difficili admouent eo conatu & viribus, vt duas cannas eò subducerent non minori facilitate quàm si falconelli fuissent. Hostes intus erant numero quadringenti egregiè instructi: qui tamen Samboniana strage perterriti, præterea tã numerosum è Gallia exercitum præter omnem spem conspicati, tanto metu afficiuntur, vt nulla tormentaria oppugnatione expectata impedimentis saluis deditioem facerēt. Egrediuntur illinc quadringenti milites armis, vultu & corporis habitu totius Italiae præstantissimi. Si viros se præbere animum induxissent, is erat oppidi situs, vt oppugnatio laudis & honoris materiem habitura fuisset videretur. Sarraphaellani non expectato nostrorum aduentu, suos obuiam mittunt, qui se dedere & imperata facere velle dicerent: quorum exemplum alij in quatuor oppidulis sequuntur. Hæc omnia solo adæquantur 10 præter Castellionem, cui præsidium (quod defendi posse videbatur) ad custodiendum transitum imponitur. His confectis rebus Bellaius Germanos Moncalerium secundum illos montes ad Amiralium mittit, qui postridie ad eum veniunt, quum quidem Conium ire cōtenderet. Amiralius Conium cum toto exercitu quum venisset, machinas ad eum locum obuertit quem minimè firmum audierat, sed verba sibi data esse comperit, quod is locus aggere opposito munitus esset. Itaque muro deiecto nostri quum irrumpere conarentur, ac in summum vallum euasissent, aggerem conspiciunt strenuis militibus propugnantibus refertum, vbi ad horæ spatium præliati se recipere tandè coguntur. Multi ex nostris viri fortes cadunt, in quibus centurio Brocotus Normanus cū legato & signifero, comes Gulielmus Biendrasius Monferratenis cum legato, legatus & signifer Sam 20 petri Corsici, ipse lapidū ictibus grauius saucius, Sanctefius centurionis Cauaguij signifer, & alij multi qui ordines ducebant, vulnerantur. Ea quæ insequuta est nocte ducenti equites & octingenti fere pedites à Vastio missi, oppidum aduersa parte quàm oppugnatio facta erat, ingrediuntur. Postquam diluxit, amiralius subsidium oppidanis missum esse certior factus, quum tormentaria tela deficere intelligeret, exercitum abducere decreuit. Multorum ea est sententia, si octo cannas cum iusto apparatu duxisset, vt duobus simul locis muros concuteret, atque adeo vires oppidanorū exiguas distineret, valde verisimile esse vel vi nostros illuc irrupturos, vel hostes deditioe in eius potestatem venturos fuisse, quod non tanto essent numero, vt vbique simul propugnarent. Verum non ea fuit numinis voluntas. Dum illinc discedunt, comes Maximus Antonius & Marvil- 30 lanus Bellaij legati & Theodus Bedanius Albanus ducentos equites Cæsarianos ad Bra sum è regione Queraassij obuios habent, quos adorti prælio superant, & magnam partem capiunt. Hoc memorabile illa expeditione gestum est.

Annobaldus
in alpium tran-
situs valde
periclitatur.

ANNOBALDVS quum se hyeme propinqua à bello gerendo prohiberi animadu- uerteret, in Regium dominatū redactis aliquot oppidulis, Villanoua Astanorum, Pirino, Cambiano & Ripa Queraassia, quæ hostes ipsi deseruerant, exercitum dimittit, Buterio prorege, dū abesset, apud Pedemontanos relicto, Taurinis Martino Bellaio Yuetotensi principe, Pinierolæ Vassæo, Chiuali & Vorlingi Ludouico Biraguio, Sauilianis Ter- mio, reliquo exercitu domū dimisso, præter duo Heluetiorū millia quibus Sanjulianus præerat. Recroquum cū suo Germanico peditatu in Galliā reuerti iubet, quos Rex qui- 40 bus locis videretur collocaret. Ipse vt ad Regem rediret, circiter Cal. Ian. proficiscitur, & monte Ceniso iter ingreditur. Noualæfam vbi venisset, monetur graue procellam toto monte grassari: neque tamen vlla oratione flecti potest, quin eo die transire conaretur, tempestatis sauitia superiorē se fore sperans, idque contra omnium marronū qui appellantur sententiā: qui montium tempestates, vt nautæ maritimas præsentiant & callent. Quum mediam montis partem cōscendissent, inter Ferreriā & xenodochij planitiē, tanta tempestatis vehementia defæuire cœpit, vt comites magna ex parte in summū discrimē venirent, quātūvis peritis ducibus vterentur. Multi niuib. obruti pereunt, inter cæteros Carrugius quidā iuuenis illustri loco natus: alij oculis orbantur, alij pedibus mutilantur, maxima reliquorū pars nunquā postea firma fuit valetudine. Cōplures etiā milites partim Germa- 50 ni, partim alij, q. arbitrarentur talem ac tantū virū nonnisi certissimè explorata loci natura tam periculosum iter suscipere velle, illū sequuti à via aberrarunt. Ipse quidem vbi ad planitiem peruenisset, adeo attonitus cū suis ducibus hæsit, vt absque quorūdam ope qui diuersorū q. ad summā planitiem sunt, egressi illi subuenerunt, minimè sit dubiū eundē illius cum cæteris exitum futurum fuisse. Malgironius, qui loci ingenium perspectū habebat,

bebat, ac tempestatem imminuentem prospiciebat, in xenodochiolo, quod ad montis radices situm est, in posterum diem substiterat: quod nonnullos nobiles gelu semianimes illac iter facientes receperat, qui hac ratione seruati sunt. Huius tanti periculi causa est q̄ in eo loco duo vtrinq; altissimi montes impēdent, qui angustum valde interiectum transitum efficiunt. Quum in his mōtibus tempestas cooritur, moles niuium visuntur, quas ventus præcípites deturbat, quæ ubi colligi incipiunt, ex summo iugo exiguam quandā præbent speciem: verum antequam ad ipsas fauces deuoluantur, instar montis vasta illa magnitudine quicquid in ipso aditu occurrit euertunt. Quin ipsam quoq; subiectam planitiem atq; adeo itinera contegunt, vt duces ipsi viam tenere nequeant, ac suos comites in lacunas niuib. refertas præcípites agant. Amiralius ubi ex tanto casu euasisset, atq; ad mōtis radices peruenisset, equis veredarijs iter perficere statuit, quod nuntium à Rege acceperat, vt Castelloraldi illum conueniret.

Rex exercitu à Perpinianensi obsidione reuocato, quum Agathopoli discederet, per nuntium certior fit Rupellanos tumultuatos esse, vimq; salinarij vectigalis redemptoribus intulisse. Quamobrem quum illinc Castelloraldum ac deinceps Lutetiam cōtenderet, statuit ex itinere supplicium de illis sumere: Ludouicum Germanici peditatus tribunum, cui Mansfeldus antea præfuerat (nam is domum reuerterat) se comitari iubet. Rupellam posteaquam peruenit, ciues vniuersi, quod meritò vererentur ne pro atrocitate debitas pœnas lucrent, omnem lapidem mouere cœperunt, vt sibi illum placarent, ac in eius fidem atq; clientelam rursus acciperentur. Cal. Ian. in horto ædium in quib. Rex erat, conueniunt, vt publico ciuitatis nomine cōdonari sibi rebellionis crimē peterent, quo se multis rationib. obstrinxerant, dum parendi fidem & integritatem, qua subditi erga supremum suum principem obligantur, violant. Ibi Rege p̄ tribunali sedente, Rupellani cum insularum finitimarum ciuib. capitibus apertis, manibus passis, lacrymabundi, suppliciter Regiam clementiā implorare cœperunt, oratore vñ viro quodā, qui illarum insularū aduocatus dicebatur, qui huiusmodi verba fecit. O diē inauspicatum, Rex potentissime, & in sempiternam posteritatis memoriā detestandum, quū nos obsequentiissimi aliquando & addictissimi tuæ maiestatis subditi Rupellani & insulari eō amentia atq; insaniam venimus, vt lenitatis atq; benignitatis tuæ incōparabilis, innumerabiliumq; in nos beneficiorum obliti, tā fœdum & immane crimen admisimus, vt officij & fidei arctissimā obligationem, qua tibi cum rationib. illis tum omni iure diuino atq; humano deuincti sumus, non agnosceremus. Cōmissum id à nobis est, Rex optime, cuius causa irā tuā grauissimē in nos cōcitauerimus, & ab omni apud te gratia nostra culpa exciderimus. Quamquidem eo atrociorē esse cōfitemur, quo tua erga nos humanitas & indulgentia magis nota explorataq; est. Itaq; q̄ miseri isti supplices ad tuos pedes piecti, sibi veniam dari obsecrāt, si eos & sceleris grauitatem spectes, omnino indigni sunt quib. ignoscas: sin quæ tuę clementię ac lenitatis magnitudo sit attendas (quē admodum psalmographus rex ille Dauid immensa Domini misericordia se niti p̄dicebat) bona nos etiam spes habet Rex maxime, fore vt eorum vocem quos habes reos confitentes, quiq; solij maiestatis tuæ subsellium procumbentes deosculantur, exaudias: qui pedib. tuis aduoluti, cum summa animi ægritudine & lacrymis, ob culpā in te cōmissam id orant atq; obsecrant, ne illud maleficium in q̄ incidimus, cuiusq; causa publico mœrore vociferamur, tuamq; fidem & opem imploramus, respicias: potius innatam misericordiam & clementiam tuam prę oculis habeas. Ibi tū orator in genua demissus, voce tremula, luctuosa & flebili misericordiā aliquo temporis spatio inclamans, quasi orationem habere, quā inchoauerat, pgeret, ait: Infaustus atq; ater ille dies nobis accidit, Rex clementissime, quum id à nobis patratum est, cuius causa te meritò infensum habemus, tuo in nos amore & studio indignos nos p̄stitimus, eam deniq; famam & nostrę fidei integritatisq; laudem obscurauimus, qua superiorib. seculis tū apud te tum apud maiores tuos cōmendabamur, vt nunc leuitatis & p̄fidia toti orbi spectaculum p̄beamus. Quam tamen ô Rex, nobis remitti supplices precamur. Ibi vniuersus populus denuo misericordiam sublato clamore implorare cœpit, quoad gemebunda vox cum omnib. qui astabant, tū Regi ipsi ex oculis lacrymas exprimeret. Qui interiecto aliquo spatio sic loquitur.

E Q V I D E M huc non veni vt doceam quantum dolorem ex eo nuntio ceperim, quum ad me perlatum est, quo tempore ipse & liberi de tuendo amplificandōq; honore

Rupellanorū
ob salinarij
eligat rebellio.

Rupellanorū
oratoris ad Re-
gem oratio.

Regis ad Ru-
pelle ciues re-
sponsio.

1541.

nostro & regni salute propugnanda laborabamus, vos nefariam hanc rebellionē, quam nunc agnoscitis, fecisse: sed ut vobis o charissimi ciues (sic enim vos compellare non dubitabo, postquam commissum scelus confitemini) ostendam facinoris quod à vobis designatum est, quum (ut ipsi loquimini) quod subditi erga principem officium sit, obliti estis, eam esse immanitatem & vindicandi necessitatē, ut nihil supra, si quis quæ hinc consequuntur diligenter attendat. Etenim omnis regia potestas omnisque ciuitas recte instituta duabus tantum rebus constat, ut moderatum sit eorum qui præfunt imperium, & ciuium atque eorum qui parent, in obsequendo fides & integritas eluceat. Quorum si alterum desit, perinde est atque quum in hominis vita anima & corpus seiunguntur: quæ vita in animi imperio, corporis seruitio obsequioque consistit. Deum oro, ut quod mihi in vos imperium dedit, ei que acceptum fero, illud modo & ratione administrare largiatur, cuius mihi rationem olim reddendam scio. Porro quanquam imperij altera pars est de vitiis & sceleribus poenas constitutas sumere: qua in re exempla tum prisca tum noua mihi non desunt, quæ imitari queam, ut ius meum summa seueritate & acerbitate exequar (id quod sæpe ad populi insolentiam compescendam necesse fuit facere) tamē non minus decere principem arbitror, (præsertim qui ita semper vitam instituit, ut clementiam inexorabili & rigida seueritati anteponat) populum ad sanitatem reuersum & veniam pudore deiectum petentem complecti, quam populi partes sunt dicto esse audientem, & fidem principi seruare, quem lenitate magis quam asperitate uti experitur. Neque verò illud clam me est, plerumque fieri ut lenitate illa & misericordia tanto opere à Iesu Christo domino nostro eiusque discipulis & apostolis celebrata, ac toto orbepatefacta, populus malæ mentis & animi non modò non emendetur, sed etiam deterior reddatur. Verum illud quoque non minùs exploratum habeo, vos tam probis patribus progenitos esse, quorum fides tot meis maioribus reipsa fuit notissima, quin & vos ad hoc usque tempus mihi tam diligenter paruissē, ut longè recens hoc peccatum quàm vetera illa officia & pietatem obliuioni dare malim: ac profecto non magis est priusini vestri moris non morem gerere, quàm mei ingenij hanc culpā non ignoscere. Lege sanè alij agant, & imperio suo asperius atque adeo acerbius in suos utantur: mihi quidem, quoad eius facere potero, misericordia arridebit: neque vnquam libenter eò adducar, ut in meos ita consulam, quemadmodum Cæsar in Gandauos in leuiore quā vestra hac offensa consuluit. Qua ex re cruentas ille manus gestat, quum ego adhuc, Dei merito, meas à meorū sanguine puras continuerim. Ac ille quidem tanto suorū profuso sanguine simul & multis vitam eripuit, & reliquorū voluntatem atque animum à se alienauit. Ego verò fore confido ut vestri animi magis ac magis in officio hac mea clementia retineantur: ut quum vestra fides egregia semper antea extiterit, deinceps illustrior perspiciatur. Nunc id à vobis peto, ut quod factum est, obliuione deleatis: equidem nunquam quoad superstes ero, in memoriam reuocabo. Hoc modò memoria tenere studeatis velim, ut quales antea fuistis, tales in posterum vos præstetis. Deum equidem precor ut ipsius fauore equiorem me præbeam quàm adhuc feci: Peccatum ipsum & nefas vobis à Deo cōdonari summis precibus opto & oro: quod ad me spectat, noxam totam tum capitale tum pecuniariam prorsus remitto, & debitæ poenæ absq; vlla exceptione gratiam facio, hac nimirum lege ut promissis stetis: quod tamen ipsum multo minoris æstimo, quam quòd vos ex animo facti pœnitere perspicio, ut qui hoc sciam, principis potentiam in ciuium beneuolentia & fide magis quàm in vllā alia re sitam esse.

*Rex clementer
Ruspellanis
ignoscit.*

Ad hanc vocem populus omnia fausta ac felicia acclamatione sublata illi optare cœpit, Deumque precari ut eum diu sospitem & incolumem seruaret. Atque hic populi clamor tandiu durauit, donec Rex rursus ita loqui inciperet: Qui in vincula coniecti sunt, eos omnes mox liberos educi iubeo, clauēs ciuitatis vestræ & arma vobis restitui, & præsidia tum equitum tum peditum abduci, vos mihi reconciliatos, priuilegia vestra & iura planè recuperare, quinetiam vobis stipulatoribus ad mei custodiam uti hodie constitui. Denique ut hodiernum diem nobis tam festum illuxisse gratulemini, volo nolarum sonitu, bombardarum strepitu, & igne accēso in hilaritatis signum, Deo immortalī gratias omnes agamus, qui felices ineuntis anni calendas esse iubeat. His verbis loquendi finem lacrymis obortis faciens, singularem in suos amorem & beneuolentiam testificatus est. Hac oratione habita populus animis mirum in modū exhilaratis vocem repente sustu-

tē fustulit, Regi vitam diuturnam perpetua valetudine & secūdo rerum successu à Deo summis precibus expetens. Rex hac in re, vt plurimis aliis, aperte suam clementiam & misericordiam testatam reliquit: qua quoties res tulit, perpetuò vti consuevit.

EODEM tempore Martinus Bellaius Taurinorū præfectus nuntio de fratris Langæi morte accepto, veniam à Rege petit, vt in Galliam ire & reb. prospicere posset, quod Langæus tercentenis francorum millibus obæratu interiiisset. Prius tamen oppidum illud ab hostium consiliis, quibus illud opprimere clanculum conabantur, tutum reddere constituit. Vnum erat, quòd ante tres fere menses iudex Taurinensis patria Quersius illi indicauerat quemadmodum à Vastio, quum ille Quersium equiti Assalio (vt antea demonstratum est) ademerat, monitus esset, vt Taurinos reuersus siquam rei bene gerendæ facultatem nactus videretur, eam ne prætermitteret: amplissimum fidei & operæ præmium à Casare (vt suos remunerari ille solet) datum iri. Itaque huc orationis summa redit, vt maximè idoneam sibi facultatem datam esse prædicaret, qua Bellaio gratissimum faceret. Se per literas Vastio significaturum, quum prætoris siue iudicis gradum apud Taurinos consequutus esset, rationem se facile inuenturum qua oppidum in eius manus traderet. Ita Bellaium certiorum de rebus omnibus factum, quo die & tempore Vastius venturus esset, illum facile tanquam inescatum allicere, capere & omnes eius comites concidere posse. Bellaius hac oratione audita, hominis sensum alia ratione altius rimari & explorare constituit. Hoc ergo inuentum sibi vehementer probari simulat, sed esse quasdam rationes quamobrem in longius tempus differendum censeret: denique grauissimè ipso capitis periculo interminatur, nequid hac in re præterea nisi disertè iussus tentaret.

HVC iudicem Bellaius iam pridem suspectum habuerat, propterea quòd Montianus iam inde quum hanc prouinciam tenebat, legatum apud Vastium habere tantisper voluerat, dum fœdus iectum constaret. Itaque vnum ex Molarum familia Prouincialem ad Vastium miserat, ipse Hispanum quendam metatorem ab eo acceperat, qui vir cautus & prudens, siquis alius tota Italia, erat. Is vt apud iudicem sibi diuertere liceret petit, qui domi tres filias parum pudicas habebat. Ibi prolixè & lautè cunctos milites maximè Nauarros & Cantabros accipiebat, vt centenos fere & videnos francos in diurnum sumptum impenderet: quæ res iam tum effecerat vt Bellaio iudex ille in suspicionem veniret, ne ob rei familiaris angustiam se facile corrumpi sineret. Quamobrem omnibus locis certos homines disponit, qui literas omnes quæ Quersium (ibi enim Vastius commorabatur) perferebantur, interciperent. Tandem Taurinensis quidam negotiator Lucinus Berga nomine (quem Bellaius, quòd illi confidebat, monuerat) adolescentem quendam iudicis literas ferentem deprehendendum curauit, quibus ille Vastio significabat adesse tempus quum oppidum tradi posset, mortuo Langæo nihil iam timendum esse ne consilia illustrarentur: mitteret ergo quendam cui maximam fidem haberet, ornatu mutato, qui pontem ad Padum cum duobus aut tribus iumentis vino onustis transfireret, deinde iter ad manum læuam conuerteret, portamq; palatij quæ Doariam vergit, quæreret: siquis percontaretur vndenam veniret, responderet se Riuola venire, vinum aduehere quod à sua quadam filia ad se mitteretur. Quòd si tandem ingredi prohiberetur, se cum Bellaio acturum vt ingressum cōcederet. Deniq; nequa dubitatio relinqueretur, eodem ipso nuntio sibi tesseram remitti iubebat: erat autē ipsius signum cæra effictum duab. chartulis inclusum. Bellaius, nequid se absente oppidum incōmodi acciperet, ante profectionem cōiurationem hanc patefacere instituit. Iudicem accersitum remotis arbitris rogat, nū quæ aliquando de capiendō Vastio dixerat, adhuc integra essent. Affirmat ille rem adhuc confici posse, se ad Vastium ipsius permissu literas priori Sandominicano daturum, quas antè tamen ostenderet, deinde q; ab illo rescriberetur, communicaturum. Reb. ita constitutis, horæ spatio interiecto literas affert. Bellaius ad eas legendas Reginaldum Biragium prætorem Taurinensem & Ioannem Valentem generalem apud Pedemontanos regium cognitorem adhibet. Quib. perlectis quærît ex eo nūquas alias scripsisset, ab eo tēpore quū illum cōuenisset. Negat ille se quicq; scripsisse, scelus hoc capite luendum esse, si disertè phibitus hoc ausus esset aggredi. Subitò interceptæ illæ literæ expromuntur: quas quum inficiari nequiret, in castrū abducitur. Interrogatus à Bellaio, prætor & cognitore regio fatetur se cum Vastio pactū esse vt ad se ille

iudicis Taurinensis qui proditionem mouebatur, supplicium.

1543. aliquot carrucas vino onustas mitteret, modò duas, aliàs tres, nequa subesset suspicio: & quoniã dolia longitudine sunt ipsis carrucis equalia, in alijs sclopi vnà cum vino essent, lorica, tragula & omnis generis tela præter hastas longas: hæc dolia in cellas suas demitteret. Postea cõplures Itali milites ornatu rustico alijs atque alijs diebus venirent, specie cibaria in forum adferendi, qui domum suam se reciperent, atque in cellis amplis, altis fornicibus, lucidis & siccis non procul à platea ad numerum octoginta delitescerent. Qui certo die mane quum tumultum esse ad portas & Sabaudiam inclamari audirët, armati plateam occuparent, dum milites ad portam ipsam collecti dimicarent. Bellaius non incertis nuntijs monitus fuerat carrucas ad Linium Cæsarianum oppidũ non procul Vulpiano confici, quibus Taurinorum oppidum tentaretur. Ad eam rem noscendã certos homines collocatos habebat, à quibus de earum profectioe certior fieret. Sed quum sibi propediem proficiscendum esse videret, vt hostis conatum infringeret, iubet hominem causa cognita obruncari. Nihilo tamẽ secius Buterium proregem & Monninum qui Taurinis, dũ abesset, præesse debebat, monet vt carrucas diligenter obseruari, breui conspiracyonem illustratum iri. Alexandrum quendam Cararam illis tradit, qui Groliani tria ab oppido passuum millia manebat, ad quem exploratores se recipiebãt, à quocumque gereretur cognoscerent. In primis hoc à Buterio petit ne hostibus fide publica permitteret scenum in oppidum aduehere: se enim certò scire, quod illi machinabantur, carrucis sceno onustis perfici debere.

Coniuratio facta de occupanda Taurinis.

ERAT præterea aliud consilium de occupando oppido. Duo manipuli ductores ex centurionis Molæ cohortibus bello capti, à Cæsare Neapolitano Vulpiani præfecto sollicitantur vt vnum ex murorum propugnaculis traderent. Quam ad rem, quum illos seriò acturos confideret, ducentenos coronatos eis prærogauerat vnà cum syngrapha Vastij, qua milleni coronati annuo reditu in regno Neapolitano illis darentur. Hãc pactiõnem aut collusionem potius illi Bellaio præfecto indicant: quos ille collaudat, confirmatque vt illud ipsum propugnaculum, quod aliquando ab ipso Cæsare occupatum fuisse antea demonstratum est, pollicerentur: eo cõsilio vt magnam Hispanorum eadem in ea refaceret. Postea tres Hispani milites se bello capi fuerant, vt loci commoditatem explorarent: quibus duo isti locum & rationem ostenderant qua Cæsar conata perficeret. Bellaius totum negotium ita administrare constituit, vt quo die hoc strategema perfici debebat, Heluetij ad duo millia Carmaniola Moncalerium venirent cum totidẽ fere Gallis peditibus, quos ex diuersis vndiq; præsidijs colligeret: equites circiter octingenti partim cataphracti partim ferentarij Padum ad pontem Taurinensem transirent, qui hostes adorirentur: interim Ludouicus Biraguius cum mille quingentis peditibus Vorlinguo, Chiuafo & toto agro Monferratensi eductis ab ea parte quæ Vulpianũ vergit, postremis instaret: ipse in propugnaculo quod medium est, in statione circiter octoginta sclopetarios collocaret, alios in subterraneis cuniculis cum lorice & hastis, turres sclopiis vncinatis compleret. His rebus ita constitutis futurum erat vt dum hostes, qui propugnaculum pactum occupaturi erant, dimicarent, Heluetij cum equitatu ponte transmissi, à latere eos qui foris essent, aggredierentur, Biraguius à tergo, denique homines ad mille ducẽtos porta castrensi egressi à reliquo latere in eos impetũ facerët: vt paucos ex tanto periculo euasuros esse appareret. Quinetiam si perturbatos vrgeret & persequi Vulpianum vsque placeret, valde verisimile videbatur, paucis propugnantibus & perterritis ciuibz ipsum improviso aduentu captum iri. Verum quum animaduerneret rem tantam breui perfici non posse, se porro absente metuendum esse ne secus accideret, si Buterius & Monnius incogitantius paulo se gererent, rem in tuto esse, antequam proficisceretur, metu incerti exitus voluit. Duobus illis imperat vt maiorem Vastij tympanistam Moretum nomine (quo vtrunque illi nuntio utebantur) cum duobus Hispanis accerferent, qui propugnaculum exploratum mittebantur. Hos in diuersorio à magistratu comprehendi, quod fide publica non accepta venissent: deinde indicijs prolatis & confessione audita conuictos obtruncari iubet.

DIE mensis Februarij octauo quum Bellaius calend. profectus fuisset, Alexander Carara Groliani relictus, vt Buterium quicquid fieri perspiceret, certiore faceret, meridie ferme nocte per nuntium ad portam Taurinorum missum significat Linij & Vulpiani octingentos equites & pedites ad quinque millium numerum coactos esse, qui iter Taurinos

Taurinos versus instituerent, sibi quidem videri id Linij suscipi quod pridē Bellaio prænuntiatum fuerat. Buterius statim Franciscum Bernardinum cum quinque & viginti gravibus armaturæ equitibus Vulpianum versus proficisci iubet. Is quum cœnobium Certanum usque processisset, quod duo passuum millia oppido abest quā Vercellas iter est, hostes trans flumen conspicit, eumque illi vicissim, quum quidem primum diluculum esset. Illi quum se conspectos fuisse animadvertissent, re infecta eò vnde venerant reuertuntur. Eiusdem mensis die duodecimo idem Carara literas ad Buterium mittit, quibus cum de hostium profectioe certior facit: quas ille siue incogitātia siue negotiorum multitudine occupatus literas non inspicit. Sub auroram quum pruina crassior esset, hostes

10 peditum insidias iuxta molendinum Serranum ad minorem Doariam, quò sagitta adigi ex oppido poterat, collocant, equites ad ædem Virginis cognomento Campanæ. Postea quinque plaustra fœno onusta quaternis bubus iunctis progredi iubent, contra regionis morem, vbi duntaxat bini iungi solent. Quum autem plaustrorum in illis locis ea sit forma, ut inferior pars oblonga & plana sit, & geminarum scalarum speciem habeat, illic amplissimam quandam caueam collocarant, quam foris totam vndique manipulis fœneis colligatis & tam accuratè circumpositis contexerant, ut nemini non viderentur fœno prorsus referta esse. Cauea senos milites habebat cum tunicis & manicis loricatis, casside, gladio, pugioe & parma, altero genu innixos, ternos facie in duo latera obuersa. Funis erat quo scalarum illarum intus reuinctarum tenebantur: quo abscisso statim pensilis ostij

20 instar dilapsæ, pontis usum militibus ad descendendum præbebant, ut milites eodem simul momento desilire possent. Primum plaustrum ad portam venit, in quo primarius miles erat Alexander Imagius Mediolanensis: boues agebat miles aurigæ ornatu cum tunica loricata & sica quam veste occultabat. Ianitores ad primum pontem rogant, Vnde istud? Linio, inquiunt, statimque libellum fidei publicæ à Buterio subscriptum proferrunt: itaque intromittuntur. Quum ad ades Remoneti centurionis accessissent, qui cum suis custodiendæ portæ præfectus erat (locus erat iactu ferme lapidis à porta) Remonetus quanti fœnum veniret rogat. Auriga magno indicat, quòd ad plateam progredi stunderet. Tum ille Perricionem legatum iubet in fœnum tragulam adijcere: ita enim à Bellaio, quum decederet, imperatum fuisse in mentem illi venit. Ille tragulam adactā cruentam profert. Repente duo catenarum latera collapsa armatis militibus desilientibus pontis

30 instar sternuntur. Primus ex illis egressus gladio Remoneti medium corpus transfuerberat, & digitum abscindit: hunc Remonetus medium amplexus pugioe conficit: reliqui in plateam rectā se conferunt. Milites ex cæteris plaustris, vbi patefactum esse dolū senserunt, statim profiliunt, custodes portæ per vim statione submouent, locum & arma ipsa ad postem pendentia occupant. Quòd si eo temporis articulo qui ad molendinum Serranum erant, celeriter accurrissent, proculdubio actum de oppido erat, neque vlla ratione resisti potuisset. Perpetuum porro hoc erat, ut ad plateam custodiendam manipulus interdiu & noctu astaret: fortè eo die obtigerat Saluatori Aguerrio ut illic stationem haberet. Is audito ad portam tumultu, quum Sabaudia nomen ingeminaretur, il-

40 luc cum suis vadit, è regione diuerforij cuius insigne est corona, quinque illos è primo plaustro egressos cõfligentes reperit, quibus in fugam compulsis portam occupare pergit. Dum acriter dimicatur, ciuis quidam faber ferrarius, qui ad portam habitabat, prudenter sanè re cõsiderata in summam portam subit, & maximo malleo cratem ferream catena reuinctam demittit: quæ quum rubigine obducta labi non posset, tandem catena crebris ictibus fracta cratis decidit. Ea res vna Cæsarianos, qui iam numero mille ducenti ad primi pontis labrum processerant, ingredi prohibuit. Interim adsunt Buterius & Monnius, quorum aduentu porta obscuratur, inter quam & cratem Hispanus quidam interceptus hæsit. Nemini dubitandū est, si aurigæ vnum ex plaustris sub ipsa porta subuertissent, aut boues duntaxat soluissent, quin oppido hostes potirètur, quum nec

50 cratis deijci nec porta claudi posset, hostes autem in primi pontis labro iam consisterent quum cratis decidit. Cæsar Neapolitanus hac spe deiectus, paucis desideratis se recipit. Eius legatus machina interemptus occidit, interficiuntur etiam milites plaustrarij, ac ne ipsi quidem omnes: nam quum cratis breuior esset, nonnulli subter lapsi aufugerunt. Atque ea quidem hostium machinatio hunc habuit exitum. Buterius postea literis quas noctu acceperat apertis, reperit eam rem sibi significatam esse: sed ad istud nondum a-

Hostes carris
cis fœno onus-
tis Taurinos
occupare co-
nantur.

1543.

nimum aduerterat, aut certè nondum prospexerat. Paulo post Paschalia, anno 1543 Rex certior factus Morinos re frumentaria laborare, Antonio duci Vindocino Picardiae proregi mandat copias cogeret, vt commeatum illuc introduceret. Qui acceptum mandatum tam diligenter curat, vt ineunte mense Aprili totus exercitus ad Hedinum coiret. Ibi aderat Franciscus Lotaringus dux Aumalius ducis Guisij primogenitus, dux Niuernensis, mareschallus Dubetius, Lorgius legionariorum imperator, cohortes Germanicæ tribuni Ludouici, cataphracti amplius quingenti, & sexcenti ferentarij. Inde profectus castra ad Gornæum facit, cis sylvam Foccobergam: qui locus maximè appositus est quo cibaria Hedino aduecta sic ducerentur, vt nullam molestiam aut perturbationem alijs Montrolio profectis afferrent. Quinetiam castra adeo commodè collocat, vt neutra parte hostis commeatum intercludere posset. Illic dies circiter quindecim castra habuit, quibus in oppidum quicquid necessarium erat introduxit. Interim Aumalius iuuenili princeps animo cum hostibus congredi cupiens, Morinos proficiscitur, secum circiter centum habens equites nobiles, qui animi gratia illum sua sponte comitabantur, Lauallum, Santandræum, Dampetrum, Castaneraium, & alius complures iuuenes, qui apud Delphinum educati fuerant. Eò postquam peruenisset, crebris incursionibus hostes ad prælium lacescebat, Aculeio comitatus Villaboni Morinorum præfecti legato, cum turma equestri quinquaginta cataphractorum, vt quotidianis ferè prælijs ad Aream & Santaudomarum egregiè decertaretur. Inter cætera Aumalius aliquando cum illis oppido exijt, quibus accesserat Ecarfius cum ducentis equitibus ferentarijs. Postquam diuturna ad Aream velitatione hostes ad prælium elicere conati, vesperi viderent nulla eos ratione egressuros esse, se recipere parant eo itinere quo Bomio & Hedino venit. Illic Aumalius quòd hostes impetum in se facturos, seque ali-quod virtutis specimen editurum esse sperabat, nouissimum agmen claudit. Quum in itinere esset vt Morinos reuerteretur, adsunt quadringenti ferme hostium equites, qui aduerso itinere Hedino ad nostrorum castra contenderant, eo consilio vt commeatum duci prohiberent. Aumalius etsi eos multitudine longè superiores esse intelligebat, tamen suorum virtute fretus ad pontem, quâ illis omnino iter erat, præstolatur, & impetu in eos prætereuntes acerrimo facto multos ex equis deturbat. Illi tamen, quòd numero multis partibus superabant, pontem nostris permixti transeunt, nò parua interim suorum iactura, vt quos Aumalius ad ipsas Areæ portas continenter inuadebat. Illinc se nostri recipiunt, hostium & equorum sanguine multo magis quàm proprio resperfi, & in oppidum captiuos centum equites adducunt. Aumalius causa receptus faciendi fuit, quòd pedites magna multitudine Area egressi, nostros ad pontem quandam, vbi illis transitus erat, anteuertere contendebant. Absque eo enim fuisset, multo acius hostes persequi decreuerat.

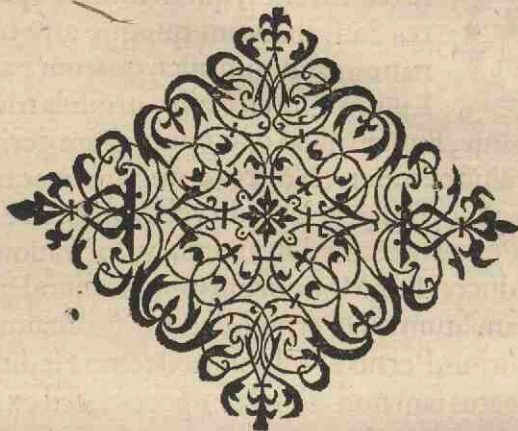
Vindocinus
Lillerium ca-
ptum incendit

EODEM anno die mensis Aprilis quinto & vicesimo Vindocinus Regem misso Sangermanum Layorum nuntio certior facit, exercitus stipendium extremo illo mense deficere: quòd si menstruum adhuc stipendium mitteret, sibi facultatem non deesse, qua finitimum quoddam Cæsarianæ ditionis oppidum, imò ipsam Bapalmam tum oppidum tum arcem subigeret, quòd omnia paucorum præsidio tenerentur. Rex qui ad mensis Maij finem ipse exercitum educere decreuerat (quemadmodum infra dicitur) vltèrius illum quicquam aggredi vetat, ne suas rationes hac de causa conturbare cogeretur. Porro causa cur tota Artesiana & Hannonia ora tam infirmis præsidijs teneretur, hæc erat, quòd dux Cliuiensis exercitu in Brabantorum fines ducto duo iam aut tria oppida Cæsari ademerat. Quare Burgundiones suas illuc vires vniuersas, vt illi obsisterent, contulerant.

VINDOCINVS dum Regis super hac re sententiam per nuntium sciscitatur, & stipendium deficere ostendit, certior fit oppidum esse Lillerium, inter Betunam & Aream, in palustris loci aditu situm, vnde nostris plurimum incommodi inferebatur. Itaq; quod supererat temporis quo militibus stipendium persolutum erat, eo vti ad illud capiendum decreuit, & statim obsessio machinas promouere cœpit. Hostes intus ad quingentos pedites & ducentos equites erant: qui initio se ad defendendum paratos esse præse ferebat: verum illa virtus paulo post elanguescere cœpit: muro deiecto nostros ad irruptionem se parare conspicati, de pactione agere cœperunt. Multis habitis colloquijs cum

eum impedimentis abire permittuntur, oppidi deditioe facta. Quæ res tempestiuè ad-
 modum accidit, propterea quòd igne pulueri tormentario immisso, ægerrimè ipsa tor-
 menta ex incendio extracta fuerant, quin plaustra conflagrarent. Accedebat quòd Au-
 malius excelsi princeps iuuenili ardore animi, ipse irrumpere constituerat: à qua eum
 sententia Vindocinus quum deducere nequaquam posset, ipse eandem periculi ale-
 am subire, quantumuis prorex, parabat. Quæ res nonnisi valde infœliciter cedere po-
 terat, si alter aut etiam vterque in ea dimicatione interiisset: vix enim aliter accidere po-
 terat, quum in primis ipsis ordinibus prorsus consistere decreuissent. Deditioe facta
 oppidum incenditur, & portæ euertuntur, ne cui hostibus vsui esset. Vindocinus multa
 10 exigua castra ad Morinos, Santaudomarum, Arcam, & Betunam sita excindit: deinde
 exercitum in eum locum reducit, dum noui aliquid à Rege acciperet, vnde eodem die
 vel dimisso exercitu se tutò recipere, vel vterius in hostium fines mouere posset, quem-
 admodum sibi à Rege imperari intelligeret. Locus ad eam rem maximè commo-
 dus deligitur, vt Feruentum ad Canchium flumen se reciperet. Illic manda-
 tum à Rege accipit, quo milites in præsidia deducere, solos Legi-
 onarios (quos paucis diebus denuo cogere facile erat)
 ex toto exercitu dimittere ius-
 sus paret.

L I B R I N O N I F I N I S.

MARTINI BELLAI

LANGAEI COMMENTA-

RIORVM LIBER

DECIMVS.

39

Rex de exerci-
tus in Caesaris
ditionem du-
cendo agit.

AM mensis Maij finis appetebat anno 1543, quum Rex Villerii Costeræorum copias suas vndeque colligere constituit, vt quò ex concilij sententia optimum videretur, impressionem faceret. Nonnulli censebant Lillerium, 20 quod proximè captum & incensum fuerat, muniendum esse, id facillè propter loci naturam & situm fieri posse, quòd duabus è partibus palude cingeretur, vnusque Pernas versus aditus esset, quem muniri oportere videretur. Præterea Sanvenantum quoque arte muniendum, quod iam natura munitum esset, quatuor passuum millia Lillerio ad Lilium flumen situm, in insula triquetra, quæ flumine & palude vndique cingitur, flumen nullo opere aut labore deriuari posse, duabus tantum vijs stratis aditum illuc pertinere. Nostros eo loco potitos, totam Flandriam incursionibus nullo remorante aut obstante oppido vel transitu, infestare posse. Insuper ad 30 Sampaulum aut certè Pernas arcem ædificandam, vt hac ratione iter Lillerij tutum esset, & ad com meatum ducendum Morinorum subsidio (quod oppidum millia passuum octo inde abest, ad læuam situm quâ Pernis Lillerium itur) maior facultas daretur. His rebus omnino fieri vt Morinis, Pernis & Lillerio, postremo Hedino (quod pone sit) à nostris occupatis, com meatus iam non aliunde importari, sed ex ipsis locis colligi posset. Alij contra afferebant, oppidum Auennam propter defensorum paucitatem (nam ad bellum Cliuiense milites ex illo præsidio profecti fuerant) improuiso aduentu cingi, atque adeo antè vi expugnari posse quàm hostis auxilio adesset: sin minus, Landrisium captum iri ac communiri cum castro Emeriano & alijs finitimis locis, quibus aditus in Hannoniorum fines peruius pateret. Hoc consilio Rex probato amiraglio Annobaldo 40 (qui in Brionij Lutetiæ demortui locum proximè successerat) negotium dat, vt rectè se illuc conferret, atque oppidum, dum ipse toto exercitu subsequeretur, cingeret, denique subsidium ingredi prohiberet. Vindocino per nuntium mandat, vt exercitum ad Abbauillam denuo colligeret, quem per medios hostium fines duceret, atque ita ex hostico viueret, & Gallico agro parceret, denique sibi ad Catellum Cameracorum præsto esset. Ita fiebat vt amiralij exercitus tanquam prima acies ad manum dextram esset, Vindocinianus ad læuam, ipse medio loco incederet.

Rex exerci-
tus in Belgii
ducitur.

AMIRALIVS à Rege Villerij Costeræorum dimissus Sueffionem venit, inde de Monticornutum Terracinorum, vbi exercitum quem ducturus erat colligit. Ex eo loco Strataem ad pontem ad flumen Osiā iter facit. Inde pabulo recreatis equis, ad 50 crepusculum Longouallanum cum cataphractis quinquaginta, Martinum Bellaium Langæum cum suis & Landam cum mille peditibus proficisci iubet, qui flumine traiecto inter Auennam & sepem Auennæ quam vocant, consisterent, nequid subsidij à locis vltioribus accederet. Porro inter Auennam & Strataem quatuor fere passuum millia cis Auennam, fluuius quidam exiguus è stagno Beuffio ortus fuit, qui propter ripa-

riparum altitudinem paucis locis vado transiri potest: vnus est pons ad vicum nomine Streulium, quo iter facere licet. Ad extremum hunc pontem hostes castellum ædificauerant, quod trecentorum militum præsidio tenebatur. Langæus reliquis præit, secum duodecim fossores ducens, atque inter stagnum illud & castellum ripis complanatis suos flumen vado traducit. Ita ad portas Auennæ prius constitit quàm Longouallanus & Landa Streulium venirent: sicque Auennates in oppido continuit, vt Landa castello per vim expugnato omnes milites interficeret, neque ea de re quicquam illi intelligerent. Auennæ aliud flumen est quod ab ipso oppido nomen habet, & in Sembram influit. Hoc flumen Bellaius quum transire conaretur (postquam castellum expugnatum esse audiisset) vt ad illam Auennæ sepem procederet, antequam eò perueniret, monetur à quodam, Amiralium (qui illum miserat) sententiam commutasse: quocirca rediret ad iter Cartinij, quod est ad flumen Beussium, quà Landrisium itur: cui mandato parendum sibi esse iudicauit.

A V E N N A T E S pedem nostris referentibus eruptione facta aliquoties instare cœperunt. Bellaius porro equites numero fere quadraginta loco depresso collocauerat: quibus non animaduersis hostis audacius progreditur. Eos statim equites incautos ex insidijs adoriuntur, & amplius quindecim ex illorum numero capiunt. Hoc ego planè intelligere non potui, quid causæ inciderit cur tanta sententiæ commutatio tam repente fieret, nisi quòd Sarremigius rei machinariæ præfectus (vt quidem prædicabant) negabat oppidum expugnari posse. Quod si est, non eousque profectò progrediendum erat, quum præsertim alia quædam longè faciliora & vtiliora prætermissa essent. Illud tamen ipsum oppidum si acriter adorti fuissetus, valde credibile est, quum tâta esset propugnantium paucitas, in manus nostras venturum fuisse.

P O S T E A Q V A M Cartinium exercitus noster venit, Langæus iubetur postridie mane Landrisium vsque præire, vt locum castris idoneum deligeret, atque è renata cum oppidanis ageret vt se in fidem Regis traderent: Longouallano negotium datur, vt cum suis equitibus & mille Landæ peditibus subsequatur. Langæus dum iter facit, reperit castrum Prissæum ab hostibus desertum, vbi nonnullos ex suis manere iubet, dum totus exercitus aduentaret. Inde Landrisium venit, atque ex suis aliquot ad ipsa oppidi repagula procurrere iubet: sed oppidani ad prælium cancellos illos non transgrediuntur. Situm est hoc oppidum ad Sembram flumen, quòd tametsi non admodum latum est, tamen quia & non exigua est altitudine, & ripis valde editis alueum habet depressum, absque ponte transiri ægrè potest. Ortum habet ex stagno Osiano quod est in ducatu Guisiano, Catilionem, Landrisium, Marollas, Emerium, Malbeugium alluit, inde pontem ad Sembram, postremò nō longè Namurca in Mosam illabitur. Citra flumen Landrisium situm est, vltra, quantum bombardæ iactus pertinet, est sylua Mormaliana. Langæus quòd memoria tenebat hostes anno 1521 noctu egressos oppido relicto in syluam se abdidisse, quum Vindocinus (qui illud obsidebat) postridie summo mane vi irumpere conaretur, vt locus omnino vacuus repertus fuerit: ne idem tunc quoque fieret, occurrendum esse censet, id eo magis ne discedentes ignem ædificijs & tectis oppidi inferrent, & omnia incendio consumerent: quòd Regis consilium esse sciebat vt illud muniri iuberet.

H I S causis permotus pontem ad molendinum quoddam, vbi turris est quadrata, infra Landrisium Marollas versus, refici præcipit: centum equites è suorum numero transire iubet, duce comite Maximo Antonio Sueffano, vt locum inter oppidum & syluam tantisper occuparent, dum Amiralius adesset. Vbi aduenit, tres peditum cohortes & centum quinquaginta cataphractos sibi dari postulat, locum esse idoneum vbi absque omni discrimine considerent. Amiralius hominis consilium non probat, & redire eos qui transierant iubet. Nec vana fuit Langæi coniectura. Hostes enim de media nocte oppido excedunt, in syluam se recipiunt, quum neminem ad ripam fluminis vltiorem esse animaduertent. Discedentes ignem tot locis immittunt, vt totum flammis in cinerem redigeretur, templo duntaxat excepto, neque vlla industria aut celeritate remedium vnquam afferri potuit. Frumenti, farinæ & reliqui commeatus tantam copiam absumunt, quæ satis esset in annum alendæ hominum multitudini, qua oppidum defendi posset.

Hostes Landrisium incendunt & deserunt.

1543.

DUM hæc geruntur, Vindocinus cum suo exercitu superiorem Artesiam peragrabat, dum Bapalmæ appropinquaret: quod oppidum aggressus statim capit. In castrum quod roccæ (ut vocant) tantum speciem habet, Alcimontius cum mille ciuibus, vxoribus & liberis se receperat: quorum tanta multitudo conuenit, ut puteus quem vnum habebant, biduo arefieret. Quæ res miseros iam eò propè adduxerat, ut se illius voluntati permitterent. Rex tamen quum antea eum rectè ad se venire, nulla neque ad illud oppidum neque ad aliud quodpiam mora facta iussisset, tum denuo hoc præceptum ingeminans disertè imperat, si se morigerum præbere vellet, ac Regiam maiestatem imperiumque reuereretur, sibi ut eo die ad Catellum Cameracorum præsto esset. Quod eo inuitissimo & illis lubentissimis accidit: quum imperium nollet detrectare. Amiralius 10 relicto ad Landrisium exercitu, ad Regem venit, atque illi oppidi descriptionem affert, ut de ea re quod videretur statueret.

Rex Landrisii
oppidum munire
instituit.

REX iubet illum Catellionem venire, quod oppidum quatuor supra Landrisium passuum milibus ad idem flumen situm est, se postero die eodem cum toto exercitu venturum, ut de summa rei aliquid statueretur. Ibi coniunctis in vnum locum copiis reperti sunt equites cataphracti ferme mille sexcenti. Delphinus, Aurelius, Antonius dux Vindocinus, comes Sampaulus, amiralius, dux Guisus & mareschallus Dubetius centenos habebant: Aumalius, Brissacus, Dampetrus, Malgeronius, Bosius, Longouallanus & Bonouallanus quinquagenos. Aderat etiam turma totidem equitibus còstans, cui præerat Anguianus, (tametsi ille in Prouinciam abierat, ut postea dicitur) præter alios complures quos recensere longum esset. Præterea mille sexcenti equites ferentarii, quibus præerat Brissacus, duodecim millia legionariorum tum ex Picardia, Normania, 20 tum Campania: Roniaci, Fraxinij Lotaringi, & Ludouici legati cum quaternis Germanorum inferiorum millibus. Explicatum exercitum inter Landrisium & Catellionem Rex conspiciens, Landrisium commune decreuit. Constitutis ijs quibus huius rei cura committeretur, ipse ad Marollas castra habere statuit: est autem monachorum cœnobium in amplissimo vico quatuor infra Landrisium passuum millibus. Huius enim loci maximè opportunum situm iudicauit esse, quò hostis opus impedire prohiberetur. Landrisio Landam præficit. Sciendum porro illud est, flumen Sembram infimam oppidi partem alluere, quâ syluam spectat. Et quoniam oppidum situ est admodum decliui, Rex totam hanc infimam partem abscindi iubet, propterea quòd versus syluam collis est, ex quo in hanc oppidi partem despectus erat: qua abscissa, nihil iam ab illo colle metuebatur. Itaque deseritur infimum oppidum: excitantur tria amplissima propugnacula, quæ Delphini, Aurelij & Vindocini nominibus appellantur, muri brachium quod ad illam partem abscissam ædificatum est, Regium vocatur. Postremò quum illic esset vetus quoddam castrum, Rex illud aggere còpleri iubet, quod esset vice quarti propugnaculi, & tribus illis à latere munimentum præberet.

Anguianus ad
Barbarossam
prorex mittitur.

Ficta Nicæe
proditio.

REX paulo antè de classe certior factus, quam Barbarossa auxilio illi adduxerat, Franciscum Borbonium Anguianum Vindocini fratrem mittit, eumque illi classi cum sua coniunctæ, quam ad mare Mediterraneum habebat, proregem præesse iubet. Ei, 40 quum Massiliæ Barbarossæ aduentum præstolaretur, Grinianus qui oppido Regis iussu præerat, ostendit tres esse milites Sabaudos qui arcem Nicææ se tradituros pollicebantur, affirmabantque negotium adeo scitè à se comparatum esse, ut dubitandum minime esset quin nostris secum aduenientibus fores paterent. Anguianus Regis voluntate prius audita, rem aggredi statuit, quatuor triremes instrui iubet, quibus præerant Magdalo eques Aquensis baronis Samblacarti frater, Petrus Bonnus & Michaeletus. Ac tametsi ætate iuuenis erat, utpote annos viginti natus, prudenter tamen rem administrare cogitauit, neque se omnino proditoribus credere constituit, qui non minus alienos quam ipsam patriam prodere possent. Simul nequid prætermitteret quod Regis commodum facere posset si illa munitissima arce potiretur, præter quatuor illas triremes vndecim alias 50 subduci iubet: ac tametsi Grinianus omnia facilia esse confirmabat, neque periculi quicquam in re aggredienda formidandum esse, Magdalonem cum quatuor triremibus præire ac proditores vnà secum ducere iubet: ipse cum reliquis in altum prouehitur, ventoque liberiori fruitur, ut vel suis auxilio esset, vel se in portum reciperet, si rem ita postulare intelligeret: ut statim postea sanè intellexit. Etenim quum Magdalo ad portum Nicæum

cenum accederet, sex triremes inde solunt, quæ cum circumfistere conantur, deinde quindecim aliæ subsequebantur duce Ianetino Auria, Salsuspiriano promontorio tectæ: à quibus Magdalo cum suis ad portum usque Antipolitanum in fugam actus est. Ibi quatuor triremes in hostium potestatem veniunt, & ad portum Villafrancanum abducuntur, Magdaloni crus bombardæ glande vulneratur, quo ex vulnere interijt. Anguianus ad promontorium Rufum appulerat: quem quum Ianetinus inopinantem opprimere festinaret, ad lunæ radios conspicitur: tum nostri sublati ancoris oram legētes, remigandi celeritate summa vsi Tauroentam se omnes incolumes recipiunt.

10 REX ad Marollas quum castra haberet, monetur castrum Emerianū quatuor passuum millibus secundo Sembra flumine, muniri posse, si caperetur. Quare Delphinum cum aliqua exercitus parte & aliquot machinis illud expugnatum mittit. Vbi ad eum locum peruenit, paucis defensoribus occupatum, utpote domino ad Gueldriense bellum profecto, statim promotis machinis deditionem illi faciunt. Sanfacus cum ducentis equitibus ferentarijs quibus præerat, & aliquot equitib. illic relinquitur: sed paucis diebus in castra accersitus reuertitur, atque in eius locum Langæus cum suis equitibus mittitur, cui militū cohors attribuitur ex legione Picardica, duce Mediano, insuper Hieronymus Marinus Bononiensis architectus, qui operi præesset. Capitur etiam Barlomon-
20 tium aliud castrum ad idem flumen, totusque ager ad Balneas usque & Montium portas incurfione vastatur. Castrum illud Emerianum roccam quadratam habet, in quatuor angulis turres amplissimas, fossis altissimis cingitur, quæ ad lineam depressæ aquis refertæ sunt. Deinde quatuor sunt muri brachia quatuor roccæ lateribus opposita, sic ut tercentenū pedum vndique spatium intersit. Ad quatuor huius longi muri angulos quatuor crassissimæ turres ædificatæ sunt, ad extremum etiam latissima porta. Situm est in insula Sembra fluminis. Rocca quidem ipsa machinis peti nequit, à quib. eam magnus illius muri ambitus tutam reddit. Bellaius pone quatuor illarum turrium commissuras excitari magna altitudine vallum iubet: deinde quoniam turres ad violētum machinarum impetum sustinendum non erant idoneæ, secundū porrecta illa muri brachia fossam & aggerem perducit: ut muro & turrib. dirutis (quod tamen perdifficile erat, ut pote muris ex nigro marmore constructis) aliud hosti postea obstaculum occurreret. Erat
30 insuper oppidum Malbeugium octo illinc passuum millia secundo Sembra flumine: ubi hostes quoties expeditionem in Galliam suscipiebant, suas copias cogeant. Eius rei Rex certior factus Delphinum eò mittit, qui oppidum ad deditionem compelleret. Vbi quia pauci erant milites, qui machinarum vim sustinerent, ciues in eius potestatem veniunt. Delphinus Hellium mille peditum legionis Picardicæ tribunum & Santivium cū quingentis hominibus ibi relinquit, ipse reliquas copias in castra reducit. In eo oppido egregium est cœnobium quod à nobilibus puellis incolitur, sic tamen ut nullo se cælibatus voto obstringant, sed nubere quum libet, illis liceat.

Aliquot castra à Gallis capiuntur.

SEXTO postea fere die Emeriani audiunt Cæsarianos passim è bello Gueldriensi redeuntes, in Balnearum suburb. & vicis finitimis absque ullo metu securos morari, quod
40 hæc loca à castris viginti passuum millia abesse, Malbeugij porro nullum esse equitatum perspicerent. Qua re animaduersa eos incautos aggredi cōstituunt. Malgeroniū in castris Marollanis per nuntium monent, si ad se cum centum viginti equitib. venire non recusaret, præclarā rei bene gerendæ facultatē præberi, quæ & gloriæ & emolumento esset. Quo ille nūtio accepto cū suis quinquaginta cataphractis & circiter octoginta ex Amiraliana turma, duce Fontanio Harcuriensi legato, venit. Itinere nō longè Emerio facto, Malbeugiū vnā perficiscuntur, ibique cibum sumunt. Inde quoniam tum noctes erant breuissimæ, postquam obtenebrasset discedunt, Santivium ex Malbeugiano præsidio cum quinquaginta equitibus sclopetarijs secum assumunt, quibus ad perfringendas suburbana Balnearū domos vterentur. Insidias duob. ab oppido passuū millib. in sylua collocat.
50 Mittitur Marvillanus Langei legatus, & cū eo Vidamius Carnotēsis & Rupeguionis (qui nullo autoramēto animi causa militabāt) qui cū Santivianis sclopetarijs Cæsarianos sub aurorā in suburbijs opprimerēt. Mittūt deinde Motogondriniū Malgeronij legatū (nam is Malbeugij morbo correptus restiterat) cū ipsa equitū turma, qui ad Montium suburbia percederent, quò iter est Balneis fere millium passuum sex, Balneæ porro Malbeugio octo millia absunt. His mandatur ut aliquot suburbiorum Montanorum ædes incendiant, ut

Cæsariani Balneis à Gallis oppressi.

1543. oppidanos impedirent (erat enim firmissimum illic tum equestre tum pedestre praesidium) ne quæ Balneis gerebantur, perspicerent. Vtrique ad insidias sese recipere iubentur, vbi Langæus succenturiatus substiterat, qui auxilio illis esset, si fortè ab hostibus premerentur. Illi Balneis centum ferè viginti equites Cæsarianos offendunt, qui pridie vesperi venerant, quos omnes in ædibus ex improviso opprimunt, præter paucos quosdam, qui nudi hortis elapsi diffugiunt. Vicos finitimos ac cœnobium quoddam diripiunt, & ingentem prædam colligunt: nemo enim illinc discesserat, quod is locus viginti passuum millia castris abesset, neque ulli equites Malbeugij essent. His confectis rebus se ad locum insidiarum recipiunt. Idem faciunt qui Montes missi fuerant, præda ipsi quoque non modica onusti. Malbeugium vnà reuerfi, & prædam inter se partiti ad suum quique locum redeunt. Eodem die Aumalius ducis Guisij primogenitus Auennates ex oppido ad prælium elicere conatur. Nonnulli egrediuntur illi quidem, sed non longius procedunt quàm quò machinarum globi pertinere poterant. Ille vt magis eorum animos incitaret, ad fossarum labrum progreditur, ibiq; multis eorum cæsis vnum ex suis amittit. Illos tandem quum nihil commoueri cerneret, diu multumque nequicquam allicere conatus, ne plus temporis frustra tereret, se in castra recipit.

Delphinus Balnearum oppidum obsidet.

R E X cum à suis qui Balneis fuerant, tum à captiuis inde abductis certior factus locum minimo præsidio teneri, Delphinum illuc & Annobaldum cum exercitus parte mittit, reliquos apud se continet, qui ad opus Landrisij promouendum præsidio essent. Sed huiusmodi nuntio deceptus est: quippe hostes illo nostrorum aduentu excitati postero die supplementum quatuor cohortium Germanicarum introduxerant. Illis præterea nuntiatum erat, nostros bidui duntaxat cibaria ducere: vnde satis intelligebant primum modò impetum sibi sustinendum esse. Itaque oppidum defendere decreuerunt. Posteaquam huc ventum est, quibus res machinaria curæ erat, ij quum oppidi situm minimè tenerent, machinas ad eum locum statuunt, qui omnium opere maximè munitus erat, vt non admodum latam ruinam facerent. Multi tamen iuuenes Delphini præsentia incitati ad fossas procedere ausi, fortiter ab aduersarijs excipiuntur, cædunturque & vulnerantur cum alij plerique, tum Allegrius interficitur, qui in ea adolescentia egregium virtutis specimen ediderat. Gasparus Collinius Castellionius iuuenis excelli animi sclopo ad iugulum petitur, ex quo tamen vulnere conualuit. Delphinus à patre supplementum machinarum & commeatus sibi submitti postulat, se non nisi perfecta re (quod eius voluntate sibi facere liceret) legiones inde abducere decreuisse. Ille quòd nec copias sine periculo seiungi posse intelligebat, neque ad Delphini castra sibi proficiscendum esse, relicto Landrisij opere inchoato ac nondum perfecto, existimabat, denique se à firmissima exercitus parte nequaquam tutò abesse prospiciebat, veritus ne ab hostibus (quos ad Montes & Quercetum coire audiebat) nocturno aduentu circumueniretur, Delphino per nuntium imperat vt ad se rediret, milites Malbeugio abduceret, oppidi munimenta euerteret, atque ædificia incenderet: hunc enim esse locum vbi soleret Cæsar suas à Germania & Belgio copias conducere. Delphinus, patris imperium reueritus inde discedit, molestissimè interim ferens se sua hac expeditione nihil profecisse.

Oppidorum Tretonis & Gladionis excidium

R E V E R S O Delphino Regi nuntiatum inter Auennam & Simæum duo esse oppida, Tretonem & Gladionem, in quibus milites essent qui continenter oram Terracinae & Campanam admodum infestabant. Quamobrem Bonouallanum illuc cum quinquaginta cataphractis, Stenaium Anguiani legatum qui in Prouinciam profectus erat, Germanos pedites quibus præerat Roniacus, duo denique Gallorum peditum millia & legionem Normanicam ducibus Baccauillano & Santalbino Gobeletto, cum quatuor cannis & toto apparatu illuc mittit. Tretonem simulatque ventum est, oppidani machinas conspicati, quòd totum aduentare exercitum arbitrarentur, ad colloquium veniunt, & editionem faciunt, vt saluis abire liceret. Idem faciunt Gladionenses. Hæc oppida Bonouallanus militibus dat diripienda, postea portis duntaxat dirutis incendit. Quæ causa fuit vt hostes postea Tretonem instaurarent. Nam ante hoc tempus is qui loci dominatum obtinebat, eum munire noluerat, quòd ædificium quoddam muro contiguum diruere non sustineret. His rebus perfectis Bonouallanus in castra se recipit. Rex paulo post Martinum Bellaium Langæum à castro Emeriano quod muniēbat, ad se accersit, & de

& de ipsius castris statu sciscitatur. Respondet opus tanta diligentia factum esse, ut duodecim diebus vel potentissimi exercitus impetus non esset reformidandus, verum rei frumentariae prospiciendum esse, exercitu abducto non facile introduci posse, duo enim flumina inde Landrisium portibus transeunda esse, quibus vadum nullum reperiretur, praeterea ab Auennatibus intercipi posse. Rex ut his rebus prouideret, praesidem Oliuarium, qui postea cancellarius fuit, Sturmeliu, Hagerium & Petrouiuu (hos enim commeatus curam gerere iusserat) accersitos rogat numqua ratio extaret qua id perficeretur. Ostendunt illi non tantam esse copiam quae exercitui & Landrisio satis esset: ut si Emerium cibaria conuehi placeret, milites penuria ilico laboraturi essent, Landrisium porro plaustra duci difficile esse ob nimiam imbrium copiam, qui assidui toto mense fuerant. Rex his rebus auditis, simul quod dux Cliuiensis auxilium sibi propere mitti postulabat, in cuius fines Caesar cum exercitu impressionem facere parabat, milites Emerio abducere, & locum excindere decreuit, statimque Langæum eò redire iubet. Ille accepto mandato tanta celeritate rem administrat, ut tum cuniculis suffossis tum alia ratione quatuor turres quibus rocca circumdabatur, item magni illius ambitus porta cum duabus turribus subiecto igne in sublime elata in fossas deinde corruerent, ac tanta edita est ruina, ut postea instaurari non potuerit. Rex ut breuior esset commeatus vectura, Catellionem reuertitur, qui locus inter Guisiam, Bohanium & Landrisium situs est. Landrisium crebro ventitabat, ut opus maturaretur: quinetiam principes & primarij viri rem ipsam summa diligentia urgebant. Verum quantacunque opera & studium adhiberetur, non poterat opus ob continentes illos imbres valde promoueri.

Castris Emeriani occidit.

EXTREMO mense Iulio Rex quum videret opus eò esse perductum, ut ad perficiendum exercitus praesidio iam non egeret, tantum necesse esse nonnullos tum equites tum pedites Guisiae collocari, qui rei frumentariae conuehendae praesidio essent, Guisiam ire contendit, ut Cliuensi socio laboranti opem ferret. Landrisij Landam relinquit cum ducentis equitibus ferentariis & mille peditibus legionis Picardicae, quibus illum praeficit. Et quoniam Landam febris tertiana male habebat, veritus ne ingrauescens morbus rebus gerendis obesset, Essæum ducis Mompenserij legatum cum quinquaginta ipsius turmae cataphractis illi attribuit, parique eum imperio cum Landa esse iubet: duo etiam peditum millia ad praesidium addit. Guisia Vindocinum in inferiorem Picardiam ad Montrolium & Abbauillam mittit, nequid in his regionibus hostis moueret. Principem Melphitanum cum trecentis ferè cataphractis equitibus, & Brissacum cum mille quingentis ferentariis Guisiae collocat, qui commeatum & reliqua quae opus essent, Landrisium vehi curarent: ipse rebus ita constitutis Marlam & Lieslam proficiscitur, ut Remensi saltu aliquot dies venationibus se oblectaret.

REGE Guisia profecto, comes Roxius non multo post cum Belgico exercitu Landrisium venit, quod repentino aduentu occupaturum se commeatus inopia sperabat, & castra ad syluam Mormallianam collocat. Sed serò expeditionem illam instituit: nam Melphitani principis cura & diligentia huic rei prospexerat. Franciscus Lotaringus dux Aumalius ducis Guisij primogenitus, dux Niuernensis, fratres Rupefocaldi, Andelotus, Brezæi fratres cognomento Mallæi, Creuocurius, Boniuetus frater, Sallaurentius Brito, Moæus Samphalius, & iuuenum magna pars qui Delphinum comitabantur, rei bellicae & famae comparandae studio capti, aula discedunt, & Landrisium ingrediuntur. Comes Roquendolfius tum Caesari maximè acceptus castris Caesarianis aliquando egressus, Sembram flumen ad Marollas equitatu suo traducto, insidias ad iter quod Capellam pertinet, non procul Lonfauerio valle quadam collocat: quadraginta equites praemittit, qui nostros oppido ad pugnam elicerent. Essæus & Landa Ricarvillanum Landæ legatum cum triginta ferentariis equitibus egredi iubent, negotio dato, ut quid lateret à tergo exploraret. Ibi acriter dimicari coeptum est, quod Caesariani omni ope impedire studerent, ne ille insidias deprehenderet. Aumalius, Niuernensis & reliqui iuuenes tam suauis spectaculo deesse nolunt: quocirca dissuadentibus licet veteranis ducibus, egressi nostris laborantibus & loco pullis subsidio veniunt. Roquendolfius ubi suos grauiter premi animaduertit, legatum & centum equites recentes submittit: qui primo statim conflictu equo deiecit, & captus in oppidum abducitur. Roquendolfius hoc indignè ferens tota multitudine ex insidiiseducta, nostros cedere cogit, ut vix in oppidum sui

Caesariani Landrisium obsident.

1543. recipiendi facultatem haberent, nisi Landa cum sexcentis sclopetariis & quadringentis hastatis accessisset. Illorum aduentu praelium restituitur, & Cæsarianis postea fufis multi interficiuntur & capiuntur. Ex nostris vnus Sallaurentius capitur, qui quidem postridie cum Roquendolfij legato commutatur.

H V I V S conflictus Rex nuntio accepto illos ad se reuocat, causâ iniecta quod ad Lucemburgicam expeditionem eos sibi adesse vellet, re autem vera quod vereretur nequid simile aut etiam infelicius tentarent, vnde oppidum ipsum periclitaretur. Ipse interim in Remensi agro versabatur, dum cum suis deliberabat quodnam iter ad ducem Cliuiensem iuuandum maximè accommodum esset. Rebus omnibus accuratè consideratis hæc ineunda ratio videtur, vt exercitus in Lucemburgensis ducatus fines ducatur: sic enim vel Cæsarem vires suas illinc abducturum, vel capto certè Lucemburgo iter facilius futurum, vt exercitus Cliuiensi auxilio mitteretur. Ad hanc rem suscipiendam Longouallanum mittit, cui Langæum attribuit, Dampetrum & Earsium. Hos Stenæum contendere iubet, quod oppidum est ad Mosam flumen inter Virodunum & Musonem in ipsius Lucemburgensis ditionis ingressu, illudque paulo antè ab Antonio duce Lotaringo acceperat commutatione quadam facta: propterea quod hunc sibi locum commodissimum esse iudicauerat, ad exercitum cum apparatu omni & comœtatu illuc introducendum. Illi mandatis ab eo acceptis dimissi, per exploratores aliòsque nuntios quo loco essent res Lucemburgicæ cognoscunt. Quare Langæus veredariis equis vsus ad Regem redire maturat, què sex passuum millibus in certo vico offendit: cique omnia à se gesta narrat, simul etiam Cæsarem nūtiat cum magno exercitu ex Italia & Germania comparato adesse, vt vel in Cliuiensem proficisceretur, vel (quod vero propius erat) Lucemburgensium fines, si inuaderentur, defenderet. Quicquid Langæus de illo Cæsaris exercitu narraret, Rex tamen à prima sententia decedere nulla ratione voluit, quum apud se constituisset, si ipse Cæsar in exercitu adesset, se quoque cum eo in ipsius finibus praelio decertaturum, facturumque periculum, num ille coram tam feliciter pugnaret, atque antea quum per legatos bellum gerebat. Itaque Sammenohaldū ire constituit (quod oppidum est in Lucemburgensis ditionis ingressu) vt si Cæsarem ipsum aduentare nuntiaretur, inde facilius vel ad suos iter faceret, vel hostem anteuerteret. Præterea si ducatum illum totius Christiani populi vetustate celeberrimum Cæsari adimeret (vnde quinque Cæsares prodierant, quorum fere omnium illic sepulcra visuntur) Cæsare tam propinquo cum omnibus copiis ex Hispania, Italia & Germania collectis, qui tamen ad defendendam illam ditionem congregari non sustineret, id verò summæ sibi gloriæ ac laudi fore animo cernebat. Ad rem hanc suscipiendam ducem Aurelium filium natu minorem constituit, cui propter adolescentiam amiraliū Anobaldum ad res gerendas attribuit.

Cæsarianorum equitatus à regio cæsus.
R E X itaque postquam de hoc bello ita gerendo planè constituisset, principem Melphitanum (quem Landrisio reuersus Guisiam præfecerat) ad se cum equitatu cataphractorum ferentariorumque & peditatu in agrum Remensem venire iubet. Vinthodino imperat, vt ab inferiori Picardia cum iis quas habebat copiis Guisiam veniret, vt Landrisio omnibus in rebus adesset. Melphitanus vt Regis mandatum exequeretur, quoniam ferentarij maxima ex parte in duobus vicis dispersi erant, vltra cœnobium Bohurium duobus infra Guisiam passuum millibus, ad flumen Osiā, quā Bohanium & Landrisium iter est, Brissaco per nuntium imperat, vt omnem illum equitatum Guisiam adduceret, vt omnes simul postero die sub auroram discederent. Hunaldæus & Theodus Bedanius Albanus, qui ducentenis ferentariis præerant, quum se commodo loco esse conspicerent, illic pernoctare constituunt, reliquos abire sinūt, quod tam mature se discessuros postridie sperarent, vt Guisiam ante Brissaci discessum peruenirent. Mirificus tum quidam casus interuenit. Nam Cæsarianæ copię quæ tum in illa ora erāt, ipso eo die coierant, vt Bohanianum castrum aggredierentur. Quum iter facerent, Li-quæus ducis Ascotij legatus ab exploratoribus sit certior nostros illos equites ab aliis seiunctos in eo vico restitisse. Eos igitur aggredi atque delere constituit: quam ad rem perficiendam ex equitatu Cæsariano octingentos lectos equites Burgundiones, ducentos Anglos & quatuor peditum cohortes assumit. Dum iter facit sole iam exorto, ne propter peditum tarditatem illuc non satis mature perueniret, eos subsequi iubet, ipse cum

eum equitatu præit. Simulatque eò venit, in ædes Theodi Bedanij irrumpere conatur. Ille equites duntaxat adesse cōspicatus, nullo peditatu adiuncto, fores claudit, dūque ex equis desiliunt, & foribus horrei vbi pernoctarat, effringendis occupantur, ipse lorica induit, equum ascendit, lanceam arripit, & obfirmato animo egressus per medios illos vi perripit, obuia quæque sternit, seque ad suos & ad Hunaldum incolumem recipit. Achæus ducentorum equitum sclopetariorum dux, & Bertrandus Fossius Crenensis tumultu exaudito, ex cenobio Bohuriano egressi & ponte quem hostes tenebant per vim potiti, suis auxilio veniunt: quibus conspectis spes & animus nostris accessit. Horum aduentu hostes submouentur. Rumore Guisiam perlato, Theodus Manes
 10 qui in suburbis erat, iussu Brissaci equitum magistri auxilio suis venire maturat, dū Brissacus à Melphitano sexaginta equites accipit (nam suos iam præmiserat, qui Marlam versus progrediebantur) quibus ad suos iuuandos vteretur. Cum his flumen in suburbio Guisiam transit, eo consilio ut planitiem quæ inter syluam & flumen interest occuparet. Etenim quum hostes longinquitate itineris defatigatos & equos aestu delassatos esse arbitrareretur, sperabat se in turbatos impetu facto magna clade illos affecturum. Quum mille passus progressus in editum locum euasisset, fit certior à Theodo Bedanio hostibus nonnullam trepidationem iniectam esse, quod totum exercitum sibi imminere putaret, urgendos igitur esse, antequam se ex eo metu colligere cœpissent. Quod quū conferto equitatu magna virtute fieret, pulsī hostium equites in suum ipsorum peditatum
 20 retroaguntur, omnesque in fugam vertuntur. Fugientibus nostri tā acriter instant, ut trecenti illic interfecti sternerentur, viui sexcenti, quatuor peditum & duo equitum signa militaria caperentur. Reliqui Cæsariani qui Bohanium tentaturi venerant, huius cladis fama audita, totum nostrorum exercitum adesse arbitrati, metu perculsi conatu desistunt, & Quercetum se recipiunt.

I A M pars exercitus Stenæum venerat, in his erant Aumalius, marchio Menius frater, Longouallanus, procomes Staugius, Dampetrus, Langæus, Ecarsius, & alij plerique, ut numerus esset trecentorum fere equitum grauis armaturæ, ferentariorum ad octingētos: aderat etiam totidem pedites Galli, & Germanorum peditum quatuor milia duce Fraxinio: qui omnes ducis Aurelij, amiralij, Annoaldi & reliqui exercitus aduentum præstolabantur. Hostes qui ad Lucemburgum defendendum mittebantur, numero tria peditum millia & quadringenti equites, in magno quodam vico non longè
 30 Sammario confederant: qui locus duodecim passuum millia Stenæo abest, in comitatu Siniacensi, quod exercitus ægerimè adire posset. Illic lustrato exercitu stipendium erant accepturi, ut mox Lucemburgum ingrederentur. Hac re Longouallanus intellecta, cū aliis belli ducibus illos necopinantes opprimere constituit. Ad id perficiendum Stenæo proficiscimur assumptis duabus cannis & totidem longis colubrinis, quibus Sammarium & finitimas aliquot arces vel vi caperemus, si illuc se hostis reciperet, vel etiam excinderemus, ne hostis equitatu introducto nos commeatu, quum ad Lucemburgum castra haberemus, prohiberet.

N O X dimidiæ horæ spatio iam inceperat, quum syluam ingressi essemus. A qua quum vicus vbi hostes confederant, quingentos fere passus abesset, in planitie ad exiguum flumen situs, aliæque rursum syla pari spatio ultra eum vicum esset, prospici placet ne in eam se reciperent. Itaque Ecarsius cum ducētis equitibus præmittitur, quem quadringenti alij submissi insequerentur, postremò trecenti cataphracti cum Germanico peditatu quàm fieri posset celerrimè eodem contenderent. Huic mandatur, ut quoniā ad syluæ oram circiter auroram peruenturus esset, inde admissis equis in vicum procurreret, ut eos in lectis iacentes offenderet, atque ad pugnam parari prohiberet, dum Aumalius cum illis quadringentis equitibus subsidio accederet. Ecarsius ad syluæ oram qua constitutum fuerat hora progressus, Capellam Bironium cum triginta equitibus in
 50 vicum citato cursu præmittit, ipse præeuntem proximè sequitur. Bironius mandatum diligenter exequitur, hostes magna ex parte in sternendis & frenandis equis occupatos offendit, alios tunicis indutos, perterritos, ut iis accidit qui insperato hostium aduentu opprimuntur: è quibus nonnullos cædit. Hi tandem quum neminem ponè adesse videretur, animum colligunt, & cocuntes illius impetum sistunt: interim impedimenta & stipendium in tuto locant, atque ipsi minimo damno accepto proximas syluas fuga pe-

Galli Lucemburgicam regionem ingrediuntur.

1543. *tunt.* Si quod constitutum fuerat, atque ut rei gerendæ facultas ferebat, diligenter fuisset administratum, non levis est coniectura vtilissimum hoc Regiis negotiis futurum fuisse: quod ea quidem ratione & Cæsaris vires quas his locis habebat, labefactabantur, & stipendium quod pomeridiano tempore tribus illis hominum millibus numerandum erat, intercipiebatur.

*Sammarium
et alia castra
excinduntur.*

AVMALIVS & Longouallanus irritum hunc esse conatum quum animaduicerent, vires ad castrum Sammarianum conuertunt, quod machinariis aliquot glandibus emissis in nostrorum potestatem deditioe cum aliis plerisque finitimis venit, quæ omnia excinduntur, ut hostibus nulli vsui hoc quidē bello fuerint. Quibus confectis rebus nostri se per medias sylvas recipiunt, quum quidem ægrè admodum machinas extraherent, propterea quod totum biduum assiduus imber itineris difficultatem auxerat, locis præsertim illis palustribus, plurimisque sylvarum arboribus cæsis ac transversa via stratis, quæ equis magno erant impedimento. Itaque maximo vix tandem labore ac molestia Nostradamum Anneum venimus citra sylvas, qui locus quatuor passuum millibus Stenæo duobus Mommedio abest. Porro Mommedium atque etiam Yuæsum tum adhuc iam inde à superiori illa ducis Aurelij expeditione Regi parebant, Danvillerium relictum erat.

ILLVC amiralius venit sperans se in tempore ad hanc rem suscipiendam affuturum, subiratus quod ad eam non fuisset adhibitus. Verum nulla ratione in eius aduentum differri potuisset, quod hostis postero die Lucemburgum profecturus erat. Ibi diē unum commorati Viretonem iter facimus, exiguum oppidum ducatus Lucemburgensis, ab hostibus elictum: quod dux Aurelius venit. Nocte insequenti metatores profecti Arlonem contendunt, exiguum etiam oppidum illud quidem, sed loco munito in summo monte situm. Brissacus cum omni ferentariorum equitum multitudine una cum eis profectus, oppidum cingit, dum machine adueherentur, nequis vel ingrederetur vel foras exiret. Milites qui præsidio illic erant numero quadringenti, non expectato totius exercitus aduentu, quum machinas procul, utpote è loco edito aduehi conspiceret, colloqui se velle dixerunt. Ad colloquiū admissi salvis impedimentis abeunt, ciues in Regis ditionem ac potestatem fide data veniunt. Aurelius Tabernarium quendam oppido præficit, cui quingentos pedites attribuit. Postero die, qui mensis Septembris decimus erat, Lucemburgum contendimus, atque illuc hora fere decima matutina peruenimus. Lucemburgi erant quadringenti equites egregiè armati, ex ducum numero erat Ægidius Leuantius, cuius magna erat apud Cæsarianos existimatio, & Ioannes Heussius ex ciuitatis Metensis primariis ciuibus, præterea pedites ad tria millia quingentos, omnium quos vnquam mihi contigit videre optimè armis instructi.

*Lucemburgi
à Gallis obses-
sum.*

CASTRIS ad Lucemburgum positis, Aurelius non longè à templo quodam in exigua valle ædes habebat, quæ iter est oppido ad montem Sanjanium: qui locus oppido non longius aberat, quam quod colubrini iactus pertinere posset, ut glandes illinc emissæ super illius ædes ferretur. Ante eum confederant Germani pedites, quibus Ludovicus præerat, ad dextram alij duce Fraxinio, ad læuam legionarij Normaniæ & Campaniæ. Totus equitatus locis maximè accommodatis dispositus erat, ut pedites oppidum ingredi vel erumpere prohiberentur. Huius oppidi situs valde inæqualis est & inusitatus. Dimidia pars, quæ Galliam spectat, loco edito sita est: è regione sylvas versus extat rupes fastigiata, quæ castrum habet antiquo & superbo opere ædificatum, quod veterum ducum & Cæsarium, qui ex hac familia prodierunt, domicilium erat. In eius corte infirma cænobium est, ubi duo vel tres Cæsares sepulcris magnificè extructis conditi sunt: ibidem quoque sepultus iacet Bohemiæ rex qui in pugna Cressiana cecidit, quum quidem auxilio venisset Regi Philippo Valesio aduersus Angliæ regem Eduardum cognomento Cōquistorem à multis regionibus bello domitis: huius porro Boemi filius Cæsaream dignitatem obtinebat. Ad manum dextram huius arcis est inferius oppidum, ad quod pertinent tres magnæ & depressæ valles, quibus tres torrentes decurrunt, in rupe arte excisa, ut ægerrimè illis pedestri itinere, nisi certis locis descendi possit. Quibus quidem locis auxilium submitti absque vlllo impedimento potest, quod ex Arduennorum finibus eò facile occultis itineribus venit. Hæc causa fuit cur vesperieo ipso die quo huc ventum est, magna celeritate machine promouerentur, quæ ad angulum summi oppi-

oppidi dextram versus, quâ in Galliam vergit, bipartito sic collocantur, ut utrinque emissæ glandes transuersis sese mutuò lineis secantibus ferrentur. Alteram oppugnationem administrandam suscipit Aumalius, adhibito Asserio rei machinariæ præfecto, alteram Petrus Strossius, patricius Florentinus, papæ Clementis demortui cōsanguineus. Is modò ex Italia profectus trecentos secum milites genere Etruscos adduxerat, omnes dignitate militari insignes, ut qui vel centuriones vel legati vel signiferi fuissent. Armis erant auratis induti, equis humilioribus quidem, sed expeditis & celeribus inuehentes, ducenti hasta longa pugnabant, reliqui sclopiis utebantur, semperque cum ferentariis procurrebāt. Hi siue pugna aliquando decertare, siue murum subire, siue transitum vel prohibere vel occupare opus erat, ex equis desiliebant, neque vlla cuiusquâ opera egebant, à quo ad certamen instruerentur: ipsi enim quid facto opus esset, per se intelligebant, ut qui ordines aliquando duxissent.

AUMALIVS qui potiore machinarum locum sortitus erat cum Asserio, ea vititur diligentia, ut horæ spatio priusquam dilucesceret, suas machinas iam instruxisset. Quum autem certum oppidi locum exploraturus ex vallo exiisset, (neque enim quum irruptio tentaretur, ipse deesse decreuerat) & ornatu candido, ut propter tenebras à suis agnosceretur, indutus esset, repente ab hostibus è muro conspectus sclopo vncinato in pedio ad ipsum malleolum vulneratur: vnde in ædes suas, & porro Lōgouicum decem passuum millia Lucemburgo relatus grauissimè ex eo vulnere ægrotauit: ut nisi regionum chirurgorum industria & patris Guisij ducis qui eum inuisit, sollicitudo subuenisset, de salute valde periclitaretur, propterea quòd vulnus eo loco nervos & ossa perfracta grauissimum erat.

POSTQVAM diluxit, amiralius Annobaldus qui toti exercitui secundum Aurelium præerat, & ad fossas pernoctarat, quinque aut sex machinarum displosionibus oppidum petit. Tum oppidanis colloquendi potestatem fieri postulantibus, quatuor illorum primarij fide publica accepta Aurelium adeunt. Post diurnam disputationem ita paciscuntur, ut militibus cum armis atque impedimētis abire liceret, ciues qui in Regis ditione esse vellent, fortunas omnes & bona possidere permitterentur, reliquis abeundi quòd vellent facultas daretur. Hora fere secunda pomeridiana egrediuntur peditum tria millia quingenti, equites quadringenti egregiè instructi, qui Bastoniam in comitatu Siniacensi ire contendunt. Longouallanus oppido prorex præficitur, qui suos equites & Germanos pedites Fraxinij introducit, ne à militibus diriperetur. Ciuium bona pars cum opibus manet, præter præfides & consiliarios, qui cum militibus abire maluerunt.

HIS rebus perfectis Aurelius ducum omnium apud se concilio habito, de summa rei deliberare cœpit, quòd videbat totum Lucemburgensem ducatum in Regis potestate esse, vna excepta Tionvilla. Oppidum est non ita magnum, sed munitissimum ad Mosellam flumen octo passuum millia infra Metensem ciuitatem. De hoc oppido obsidendo Aurelius ad concilium refert. Obsideri non placet. Causa affertur, periculum esse ne dum Tionvilla potiri conarentur, tam propinqua hyeme facultas nulla daretur, qua Lucemburgum comineatus introduci posset, quam tamen ciuitatem Rex in primis feruare velle videretur. Omnes vno consensu mittendum ad Regem censent qui de loci natura certiore eum faceret, oppidum agrè admodum muniri posse propter ipsum situm & montes qui inferiori parti imminet, quas difficultates vna ratione tolli posse, si duæ oppidi partes fossa & muro seiungerentur: quam ad rem diuturna mora & magnis sumptibus opus esse. Præterea ut muniri posset, non facile satis magnam vel in sex mensium spatium rei frumentariæ copiam introduci posse, denique quoties alius comineatus conuehendus esset, non parua manu opus fore, si bellum continenter gereretur. Quæ omnia grauissimo oneri & sumptui futura essent. Hostem enim, quum primū re frumentaria nostros illic laborare sentiret, paucis diebus è Germania, quam à tergo proximam habet, pedites ad viginti millia singulis coronatis conductos proximè oppidum adducturum esse. Regem contrà, etiam si è prima Gallia proficisceretur, non citius sex iustis exercitus diebus tum eundo, tum redeundo hanc rem confecturum. Stenæo quippe Lucemburgum trium dierum iter esse, totidem ad reditum requiri, vno denique ad exonerandas sarcinas opus esse. In summa maximè expedire eius moenia dirui, Arlonem communiri, quòd & facilius opus illic fieret, & cōmeatus supportaretur. Idem pru-

Lucemburgū
deditione capi
tur.

2543. dentissimis quibusque videbatur. Quinetiam tantisper castra facere ad montem Sanjanum octo illinc passuum millibus statuunt, dum Rex quid fieri vellet significaret, ut exercitu ad iter Tionvillæ & Metarum abducto, facilius interim commeatus in oppidum conueheretur. Sic porro fieri, ut Tionvillæ exercitus proximus esset, si Rex illuc expeditionem suscipi iuberet.

DELIGITVR Martinus Bellaius qui hæc Regi nuntiet. Is Regem Sammenohaldi adit, apud quem Sampaulum & cardinalem Turnonium reperit: huic enim absente amiraglio negotiorum regni administrationem crediderat. Mandata diligenter & ordine exponit, quæ à viris rei bellicæ peritis apud Aurelium disceptata essent, commemorat. Sampaulus, cardinalis Turnonius & reliqui apud Regem oppidum propter illam commeatus difficultatem relinquendum & mœnia diruenda censebant, maxime quum præses Oliuarius, qui postea cancellariatum gessit, (huic enim commeatus prospiciendi cura commissa erat) affirmaret vix se exercitui commeatum suppeditare posse, nedum ut Lucemburgi insuper rationem haberet. Rex tamen quicquid tandem illi sentirent, consilium seruandi oppidi noluit abiicere, suum hoc esse patrimonium: quod si Cæsar ducatum Mediolanensem per vim ac iniuriam sibi ademptum occupabat, æquum esse, ut ipse iure & merito Lucemburgensem possideret, ut non alia etiam iustissima de causa sibi vindicare posset: quod si ipsius ditionis caput non teneret, non rectè ducem Lucemburgensem appellandum videri. His ita constitutis omnes cœnomos suos vnde quaque dimittit, Semerium, Stanium (quæ oppida sunt agri Lotaringici) Metas quoque, qui cibaria vndique colligerent. Bordeferium accersit, quem huic rei præficit, quod cum idoneum esse cui hæc cura mandaretur, putabat. Ipse quum Lucemburgum proficisci in animo haberet, Bellaium præmittit, qui Aurelio sententiam suam declararet, ut milites etiam obuiam sibi procedere iuberet. Ipse die Septembris quinto & vicesimo Sammenohaldo profectus, Stenæo, Iameso & Longouico in castra peruenit, ad montem Sanjanum diem vnum moratur, dum de munienda illa arce constituit, cui Sanfacum ducentorum ferentariorum ducem præficit. Postridie, qui dies Michaelis festum antecedebat Lucemburgum peruenit, ubi equestris ordinis more maiorum celebres ceremonias vsurpauit: simul etiam muniendi oppidi rationem descripsit.

PAVLO antè quum amiraglio Annobaldum vltèrùs procedere iussisset, ut cū quadringentis equitibus cataphractis & peditum decem millibus duci Cliuensi auxilium ferret, per nuntium factus certior fuerat, pacem inter eos esse compositam. Quinetiam quum Lucemburgi diutius morari constituisset, nuntium eo ipso Michaelis die accipit, Cæsarem in obsequium redacto Cliuensi, toto exercitu quàm poterat maxima celeritate Landrisium contendere, quod oppidum à Rege proximè in suis finibus communitari ægrè ferebat. Vindocinus insuper Guisia per nuntium ei significat, præter illas copias quas pridem Roxius ad Landrisium habuerat, Ferrandum etiam Gonzaguam summum Cæsaris legatum cum magno supplemento accessisse, qui Cæsaris aduentum præstolaretur. Quibus ille causis permotus, quod vereretur ne præsidium infirmius esset, per mediam Roxij custodiam Renatum Capellam Rinsolinum cognomento Spellium Iarnaciatum cum quinquaginta cataphractis equitibus introduxerat. Id Regi postquàm nuntiatum est, periucundum fuit: & quoniam Cæsarem audiebat Landrisium aduētare & expectari, decreuit eò postridie proficisci, ut vel cum eo collatis signis præliaretur, vel certè suis laborantibus opem ferret. Neque tamen idcirco Lucemburgi curam abiicit, sed Longouallanum proregē illic constituit cum quinquaginta cataphractis equitibus, quibus præerat. Huic Anglurrium cognomento Iurium cum mille peditibus legionis Campanæ attribuit, Haraucurium Lotaringum & vicomitē Riuerium cum quingentis, Hieronymum Marinum Bononiensem cum fere cxx Italīs. Is oppidi muniendi curam suscepit, infimumque oppidū fossa & vallo sic diremerat, ut integrum tamē seruaret. Principem Melphitanum in exercitu proregē ad cōmeatum introducendū constituit, cui Iamesium, Langæum & vicecomitē Staugæum cū sua quemque equestri turma attribuit, Semnerpontium itē Mallerē & Guliaucurium Sedanij legatū cum ipsis equitibus, Fraxinū cū duobus Germanorum peditum millibus, comitem denique Briennium, qui & quinquaginta equitibus grauis armaturæ & decem peditū millibus partim ex Normana partim Capana legione præerat. Ipse cū reliquo exercitu magnis itineribus Landrisiū cōtendit.

QVVM Lucemburgo discessisset, ut dictum est, eo consilio ut cū Cæsare manum
 confereret, à quo Guisiam simul & Landrisium obsidebantur, Brissacus feretariorum e-
 quitum præfectus ostendit, se, si aliquot assumptis sclopetariis equitibus reliquo exerci-
 tui præiret, facile partem aliquam exercitus Cæsariani improviso occupaturum esse,
 quem Ferrandus Gonzaga summus Cæsaris legatus ad Guisiam habebat: non esse du-
 bium, quin equites Cæsariani (ut qui nihil de tam repentino discessu Lucemburgo au-
 diissent) procul à castris prædæ causa vagarentur, quum neminem obsistentem viderent.
 Itaque à Rege petit, ut id sibi eius voluntate facere liceat. Consilium hoc Rex ve-
 hementer approbat: itaque comiti Sāsacundo Italarum peditum duci imperat, ut quot
 10 ille vellet è suis cohortibus milites tribueret. Ille cum lectis ex suo peditatu fortissimis,
 & usu præstantissimis militibus Brissacum ipse comitatur. Itaque Ließam & Petropon-
 tem prætergressi, Marlam octo passuum millia Guisia veniunt. Ibi nuntium accipiunt,
 Gonzagam, audito Regij exercitus Cocium reditu, quod nollet eius aduentum expe-
 ctare, postridie mane Landrisium, ubi reliquæ erant Cæsaris copiae, redire constituisse,
 relicta Guisia, quâ obsidere cœperat. Hac re Brissacus intellecta tribus ante lucem horis
 suos educere cogitat, ut illic in ipso profectionis articulo adesset. Quum in locum editum
 procedendo peruenisset, ut Guisia duobus tantum passuum millibus abesset, atque inde
 proximam syluam, qua occultaretur, habens, Guisianam arcem totam despicere posset,
 cognoscit Bordilionem ducis Niuernensis legatum eruptione ex arce facta cum equi-
 20 tibus Cæsarianis pugnam iniisse. Quare ut hostis consilium melius perspiceret, Theo-
 dum Bedanium cum suis proximè eum accedere iubet: huicque mandat, ut si qua ra-
 tione fieri posset, eum ad insidiarum locum alliciat, ut ita illis iter ad castrum interclu-
 deret. Verum Theodus post longinquam velitationem, vidit se id nequicquam conari,
 quod hostis longius à maiori agmine quod Gonzaga ducebat, discedere nollet: is porro
 dum ita pedem referendo pugnabatur, Landrisium se interim recipiebat. Theodus ad
 Brissacum reuersus, rem totam ordine recenset. Tum ille ex omnium qui aderant sen-
 tentia quingentos equites citatis equis eos iubet adoriri, ipse cum reliquo equitatu, ut
 subsidio esset, eos subsequitur. Nostri impetu fortiter facto obuia queque sternunt, mul-
 ti ex hostibus capti, interfecti & vulnerati. Inter cæteros quos quidam ferentarius ex
 30 Hunaldæi turma Franciscum Estensem ducis Ferrariensis fratrem capit, qui in Cæsari-
 anos equites ferentarios summam imperij obtinebat. Reliquis nostri adeo acriter in-
 stant, ut Gonzaga qui se recipiebat, cogeretur exercitu toto collecto, aduersam aciem
 ad reliquos seruandos cōuertere: isq; fuit certaminis exitus. Ferrandus in castra ad Landri-
 sium, Brissacus Marlam, vnde profectus fuerat, se recipit. Cæsarianus exercitus ad Lan-
 drisium cōsedit, vna cum exercitu quem Roxius pridem illic habuerat: atque illi simul
 Marollas & Capellam versus castra habent, Ferrandus in ea parte quæ Catellum Came-
 racorum spectat, ad syluam Mormalianam. Cæsar ad Quercetum morabatur, dum Ger-
 manica auxilia tum ducis Mauricij Saxonis, & Martini Rossenij mareschalli Guelldrien-
 sis, tum etiam Anglicana aduenirent, quæ decem hominū millibus ab Anglo missis cō-
 40 stabant. Neq; enim nisi omnibus copiis cōiunctis quas Regi obiiceret, eò progredi sta-
 tuerat, q; Regem obsessio oppido auxilium ferre omnino decreuisse persuasum haberet.

PRINCEPS Melphitanus accepto à Rege mandato de comineatu Lucembur-
 gum introducendo, post illius discessum Cellas venit, duobus ab oppido passuum milli-
 bus. Ibi propter plaustrorum penuriam, quæ Stenæi & Musone erat (his enim locis com-
 meatus parabatur) famēs tam grauis exercitum occupauit, ut ne ducibus quidē ipsis pa-
 nis in prandiu suppeteret. Tantæ inopiæ causa fuit q; Stenæi omnia plaustra retenta fue-
 rant, ut vno itinere totus cōmeatus Lucēburgū introduceretur. Quāobré pedites Ger-
 mani & legionarij Galli tam necessariæ causæ nullā rationem habentes, & triduanæ ad-
 summum moræ impatientes tumultuari cœperunt. Tamen Germani oratione adducti
 50 in officio continentur: legionariorum tanta fuit improbitas, ut ex x.m. tum Capanorū,
 tum Normanorum vix trecenti remanerēt, cæteris in Galliā reuersis. Cēturiones rema-
 nent, sed singulis signis militatibus vix tricenos milites habebant. Melphitanus & centu-
 riones qui illi aderant, tanta destitutione perculsi decē passuum millia regredi & Franciū
 se recipere statuunt, lameso millia passuum sex, tum ut facilius frumentarentur, tum ut
 cōmeatum Lucemburgi expectarent. Qui quum triduo adductus esset, nostri licet duo

Lucemburgi
 comineatus
 introducitur.

15 4 3

tantum millia Germanorum haberent quos Fraxinius adduxerat cum equitatu, audirent autem amplius decem millia Germanorum ad Mosellam & castrum Rocodemarium ad eos impediendos coacta esse, rem tamen suscipiunt, equitatusque nostri praesidio commeatus in trimestre tempus in oppidum introducit. Oppidum ingressis Arlonenses per nuntium significant, Tabernarium, qui illic praesidio constitutus fuerat, direpto oppido in Galliam cum suis non accepta venia rediisse, Bastonienfes praeterea a Caesarianis partibus ad occupandum oppidum venisse, verum se obtemperare nequaquam voluisse, quod quam Regi fidem dederant, hanc seruare cogitarent, modo praesidium illis mitteretur. Quapropter petere aliquos ad se tuendos, alioqui ad Caesarianas partes necessitate coactos defecturos esse. Melphitanus egregia illorum voluntate perspecta, qui maiorem fidem quam nequissimus ille cui commissi fuerant, praestitissent, rebus eos necessariis iuuare constituit. Itaque Lucemburgo profecti Arlone iter facimus, illic tres centuriones relinquuntur, qui tricenos pedites ducebant, Lanquius, Monsamperius & alius quidam, cum non exiguo commeatus numero. Quibus confectis rebus Erancium venimus. Inde Melphitanus cunctis quae imperata fuerant administratis, Langaeum veredaria celeritate ad Regem mittit, nunc quid praeterea aliud vellet: a quo dum responsum acciperet, exercitus inter lamefum & Stenaeum reducitur, ubi tuto loco esset, & locis appropinquaret unde cibaria suppeditarentur, propterea quod obortis grauissimis imbribus plaustra progredi non poterant. Langaeus Regem Ferax ad Osiam conuenit, qui confestim per cursorem Melphitano quid fieri vellet significat, se vel infestis signis in hostem contendere, vel certe oppido suo succurrere decreuisse: proinde ad se quamprimum veniret, atque breuissimo itinere ea Regni ora, quae tota syluis circumdata est, peragrata Guisiam veniret, unde quo loco esse audiret, se conferret.

Cesariani magno exercitu Landrisium obsident.

C A E S A R interim Querceti erat, totumque exercitum ad Landrisium habebat, Germanorum octodecim millia, Hispanorum veteranorum millia decem, Belgarum sex, Anglorum ferme decem (has enim auxiliares copias Anglus illi ex pacto miserat) equitum millia tredecim partim ex censu Belgico, partim ex Cliuensi & Germanico equitatu. In eo exercitu Ferrandus Gonzaga summam imperii Caesaris legatus tenebat. Apud Caesarem erat dux Alba, quem paulo ante praetorio praefecerat, comitem vero Roxium (qui hunc magistratum gerebat) Flandriae & Artesiae praefectura ornauerat: aderant etiam summi tum Germaniae tum Belgii procures. Castris collocatis machinas prope disponit, & magna celeritate promouet, ut omnibus locis moenia quateret, hinc toto illo muri brachio quod Regium vocari ostendimus, quodque a castro ad propugnaculum Aurelium pertinet: hinc denique propugnaculo Vindocinensi & brachio quod Catellione spectat. Postea tumultum quendam conspicatus syluam versus, ex quo illud brachium interius nudum despiciebatur, longum colubrinum illuc subiecit, quod oppidani ruinam obstruere ac propugnare impedirentur. Nostri quum id summo sibi damno esse viderent (nam totius munitionis opus vix ad dimidiam iustae magnitudinis partem perductum fuerat) rationem inire ceperunt qua machinam illam inde tollerent. Tandem Germanos quibus illius custodia credita erat, e vallo conspicati negligentius se gerere, ut qui ab una tantum parte nostros erumpere posse arbitrabantur (nam flumen interesse videbant, quod inferius oppidum alluit: hanc porro oppidi partem a reliqua abscissam nostri deseruerant) eos incautos opprimere & machinam clauo adacto obstruere statuunt. Itaque Ricarvillanum cum quadraginta equitibus emittunt & Sansimonium cum triginta pedibus, duodecim denique fossiores cum funibus, quibus pedites flumen transirent. Illi emissi tam nauiter rem gerunt, ut Germanos imprudentes opprimerent, quos statione statim excedere cogunt. Machina potiti, & abducendae facultatem nacti, funibus reuincunt quibus flumen transierant, manibus ad propugnaculum Aurelium, quo egressi fuerant, protrahunt. Hostes re intellecta, toto conatu ad eam recuperandam feruntur: sed non prius assilui possunt, quam in flumen deturbata esset: deinde nostrorum concursu facto in ipsum propugnaculum tuto inuehitur, ac repente, quum puluere & globo onusta esset, in hostes ipsos obuersa disploditur. Multi insuper ex eis, qui ad fossae labrum procurrebant, ut machinam recuperarent, ex ipso vallo sclopis interficiuntur.

F E R R A N D U S Gonzaga quum nostros crebris eruptionibus suis molestos esse videret, fossas ampliores facere & oppidum diligentius cingere decreuit, quod tum pedites tum equites egressu prohiberet. Non multo post Essæus trecetos Anglos fodientes

ex

ex vallo conspicatus, equites ad cxx assumit, & iuvenes aulicos qui illic remanserant, quibus comitatus in eos erumpit. Sed quum Anglos duntaxat adesse putarent, in equites amplius octingentos incidunt, qui insidias ad eos defendendos valle occulta constituerant. Hi Essæum ex insidiis adorti, circiter decem e nostris vel interficiunt vel vulnerant, Essæo ipsi hasta longa brachium traicitur. Ac maior sanè perturbatio extitisset, nisi quingenti sclopetarii egressi nostris subsidio accessissent. Horum ope nostri præliando pedem referunt, seque minimo damno accepto, præter illam primi impetus offensionem, recipiunt.

10 CÆSAR quum Regem audiret omni conatu ad subsidium obsessis ferendū properare, ipse quoque bombardis muros diligentius quaterere instituit, paucis diebus satis latam muri partem deiicit, ruina amplius viginti dies aperta manet: nisi quod nostri noctu aliquid obiciebant: nam interdum nudatis vndique vix operi manum admouere licebat. Ad extremum fascēs & virgultorum magnā copiam ad fossas complendas colligi iubet. Nostris re frumentaria valde laborabant, ut militibus in diurnum demensum dimidius panis daretur, potus nullus præter meram aquam suppeteret. Accedebat etiam hoc incommodi, quod in oppidi inferiori parte a nostris relicta, porta quædam supererat, quam hostes occupatam milite compleuerant, & machinis in suprema collocatis in ipsa ruina nostros vexabant. Essæus & Landa id sibi valde nocere animaduertunt, suos præterea exiguo cibo ali, & assiduo labore fatigari, ut tanto oneri diutius ferendo pares fore nō viderentur, portā illam hostibus adimere statuunt. Omnibus machinis in eum locum comportatis, si fortè vniuersi hostium exercitus concursus fieret, trecentos milites sub auroram emittunt, qui pertinaciter præliati hostes loco tandem cedere inuitos compellunt, antequam e castris auxilium submitteretur. Ea res quietem nonnullam illis attulit: nam ab eo tempore hostes locum denuo occupare non sunt aggressi. Cæsar Querceti se continebat: vbi licet certò nosset satis latam esse muri ruinam ad irruptionē faciendam, tamen eam esse nostrorum virtutem non erat nescius, ut potiundi oppidi spem nullam nisi ingenti suorum clade dari videret. Quibus causis adductus fame illos ad deditionem cōpellere decreuit, quos & commeatus egestate premi, & diurnis nocturnisque laboribus defatigari intelligebat, quibus propediem adeo fractum iri sperabat, ut vires illis ad arma in manus sumenda vix suppeterent. Hoc insuper sibi persuadebat, 30 Regem minimè in tempore affuturum, quin ille conata prius exequutus esset.

DIE mensis Octobris circiter decimo octauo nostri quum rei frumentariæ inopiam, loci infirmitatem, & ingentem laborem considerarent, quem continenter interdum ac noctu ferre cogebantur, capitaneum Yuillanum Normanum (quingentis ille militibus in eo oppido præerat) deligunt, cui loca illa explorata esse sciebant, ut rationem inueniret qua egressus Regi omnia significaret. Is biduo Regem Feræ ad Osiam cōuenit, vbi copias vndique cogebat, & ipsum Melphitanum (vbi à nobis dictum est) accersierat. Yuillanus quo loco essent res oppidi ordine commemorat, nisi breui commeatu iuuarentur, famem inuitos expulsuram esse, virtuti quidem hostium nunquam cessuros, donec vel vnus superstes relinqueretur. Rex eorum egregia voluntate & maxima egestate perspecta, ipse potius capitis periculum adire statuit, quàm ut tot strenuos viros perire sineret. Yuillanum iubet reditum tentare (quod etiam perfecit) eisque omni asseueratione affirmare breui fore, ut auxilium acciperent. Id quo maturius perficeret, cōfestim exercitum in cœnobio Homblariano colligi iubet, duobus supra Sanquintinum millibus passuum ad ipsum flumen, ipse Sanquintinum contendit, ut omnes sequerentur. Illic diem vnum moratus, ad Premontium, magnum vicum extra syluam Bohaniam, quâ Bohanio iter est Cameracum, castra facit. Postero die Sanssuplexium contendit, qui vicus est supra Sammartinum ad flumen: vnde facilè conspiciebatur Cæsarianorum tormentorum locus, quibus acerrimè oppidum quatiebat, quum Regem aduentare 40 audiret. Erant autem tormenta maxima numero quadraginta quinque. Quum obtenebrasset, Rex ut obsessis sui aduentus significationem daret, totam machinarum multitudinem displodi iubet: quæ res animum illis addidit, quod certò statuerent sibi auxilium breui affuturum.

REX ad Sanssuplexium concilio coacto de itinere faciendo deliberare incipit. Nōnulli censent Catellionem proficiscendum esse, quem locum castris idoneum esse præ-

*Lanarifici
borum penuria
laborant.*

2 5 4 3.

dicabāt, esse enim Sembram flumen ab vna parte, ab altera riuum palustrem, vnum relinqui aditum, quem transuersa fossa præcludi diurno opere facile esset, vt hosti ad nos irrumpēdi facultas nulla daretur. Commeatum porro Guisia & Bohanio, vt nihil ab hoste metuendum esset, supportari posse. Porro pontes ad viam stratam Catellionis vno die propter illius firmitatem instaurari posse. Præterea si hostis copias, quas separatas habebat, coniungere nollet, nos flumine transmissio partem illam vltiorem ad Longifauerium adorituros esse. Sin autem ad cōiungendum exercitū suos Longifauerio ad syluam Mormalianam accerferet, tum nos illuc transituros, Landrisium milites, fossiles, commeatum & reliqua quæ ad obsidionem tolerandam pertinent, per otium introducturos, iisq; perfectis rebus Cartinio discessuros. Etenim si Cæsar ad nos prælio laceffendos venire institueret, flumen illi ad Marollas quatuor passuum milliū interuallo transeundum erat. Sin autem castris nostris ad Catellionem locatis, ille copias Mormalianas flumen traductas cum Longifauerianis coniungere conaretur, tum nobis ad eum locū vnde profectus erat progredi facile fore, flumen enim nobis patere, vt vtram in partem iter facere liberet, integrum esset. Hæc sententia non obtinuit: imò tametsi locus Catelli Cameracorum castris parum idoneus erat, illuc tamen in aduersum hostē iter faciendum esse videtur: præstabilius enim esse rectā ad illud proficisci, q̃ huiusmodi circuitu velut tergiuersari. Itaq; comes Sampulius, amiralius Annobaldus, marschallus Dubetius & aliquot alij locum exploraturi mittuntur. Alij addebant, quando illuc proficisci placebat, optimum videri, vt dum Rex Cæsari aduersa castra haberet, interim Guisiam & Vervinum mitteretur quidam regionis peritus, qui armenta & greges toto flumine Cera & agro Laudunensi, omnem farinam, omnia deniq; iumenta quæ Laudunensi & Sueffionensi agro reperiri possent, colligeret, Capellam cōuehi curaret. Inde farina tergo iumentorum imponeretur, sic tamen vt singulorum sarcina non admodum grauis fieret, quò ad iter celerius peragendum rusticus equo & sacco insidere posset, quæ omnia, dum Rex Cæsarem specie certaminis occuparet, Landrisium introducerentur. Quæ sententia quum omnibus probaretur, ad rē perficiendam Langæus deligitur, qui imperio & nomine Regio omnia administraret. Eius quoq; equites, qui Lucēburgo veniebant, Melphitani quoq; Briennij ac Sansaci accersuntur, vt ei ad Vervinum præsto essent. Solus tamē Sansacus cū suis adfuit & equites Bellaj. Comes Sāpaulius, amiralius & reliqui Catello Cameracorū explorato ad regē reuertuntur, qui illuc mouet exercitū.

*Landrisii sub
fidarij milites
introducuntur.* B I D V O post Sampulius & amiralius certiores facti Cæsarianos flumē transisse, & de bombardarum oppugnatione non nihil remitti postquam fama de Regis aduentu percubisset, Catellionē transeunt, vt milites Lādrisio educerent, qui tot erumnas pertulerant, aliōsq; recentes sufficerent. Nihilo certē difficilius vniuersus exercitus illuc progredi potuisset. Sed (vt postea me audisse memini) cōmeatui tum exercitus tum ipsius oppidi adeo parum prospexerant, vt ne vnum quidem plaustrum haberetur, cibarium vix ea copia extaret, quæ exercitui alendo satis esset. Quæ quidem causa fuit, eorum sententia (magis tamen probabilis) qui Catellionē iter esse faciendum cēsebant, minus probaretur. Sampulius certē & Annobaldus oppidum nullo periculo ingressi, inde Essæum, Landam & Capellā Rinsoinum cum militibus educunt, atq; in eorum locum Vervinium proregem constituunt, cū mille peditibus patria Bolonienfibus ex legione Picardica, & capitaneum Rupebaronem, Lineonis fratrem Boloniensem cum aliis quingentis peditibus. Posteaquā Essæus & reliqui in castra p̄uenissent, Rex eorum virtutem amplissimis præmiis remunerari statuit, Essæum in Regiā cohortē allegit, Landam & Capellā æconomos ordinarios cōstituit: militibus omnibus scelera q̃ aliquando do patrarāt condonat, eosq; immunitate nobilium instar toto vitē tēpore donat: aulicos adolefcētes, qui animi & existimationis gratia militauerant, pro generis dignitate auxit.

P E R id tempus duo exercitus nō sine crebris & acribus præliis tam propinqui morabatur. Magna inter illos vallis intererat: hanc imam riuus perlabitur, qui Catelli Cameracorum ortus Hapram latum vicum & prioratum, qui medio itinere est Cameraco Valencenas, influit. Is quanq̃ exiguus est, tamen propter riparum altitudinem vado transiri vix potest. Die mensis Octobris circiter octauo & vicesimo Cæsar cum exercitu ducis Mauricij & Martini Rossenij Querceto in castra venit. Postea summū collis iugū magnā ferentariorum manū sclopetarij permixtis subire iubet, ponē in conualle duos aut tres Ger-

Germanorum peditum cuneos in insidiis collocat, & equites frequenti agmine ad subsidium constituit. Clamore ad arma apud nostros excitato, statim Brissacus ferentarium equitum magister riuum transit, Cæsarianos primo aduentu longè submouet: sed confertas illas equitum turmas & peditatum subsequenter conspicatus, cursum reprimat, & Regem commonefacit. Is in monte acie collocata, prospicit fore, si diutius certamen committeretur, ut iustam pugnam loco iniquiore subire cogeretur, quod graue & incommodum esse iudicaret vallem transire, & aduersus hostem arduo ascensu eniti. Annobaldum submittit, qui nostros è certamine educeret. Ibi dum nostri pedem referunt, nonnulli audacius progressi cadunt: inter cæteros Andoinus sclopi vulnere accipit
 10 pto moritur. Dum hæc fiunt, Rex acie instructa cōsistit, Vindocinus & Guisus duo cornua tenent, suo quisque loco ad pugnam paratus manet, Cæsar tamen transeundum sibi non esse ratus in castra redit.

LANGÆVS interim Vervini mandatum ea diligentia curat, ut Octobris die vicesimo nono mille ducentos arietes, boues centum nonaginta, & farinæ sexcentos saccos cum totidem numero iumentis quibus imponerentur, collectos haberet. Quo die vesperi Capellam venit, ubi totus apparatus adfuit, in primis Sanfacus, qui monte Sanjano Lucemburgorum veniebat, ubi à Rege fuerat constitutus. Nam de Melphitani & Briennij turmis nihil nuntiabatur. Langæus tamen & Sanfacus quia intelligebat, si diutius cunctarentur, dum illi aduentarent, idque hostes aliqua ratione resciscerent, iam se
 20 quod cogitabant nunquam confecturos, Regi per nuntium significant, sibi in animo esse postero die iter ingredi: proinde iuberet ille tumultum castris Cæsarianis eo die excitari, ne consilium hoc ab illis deprehenderetur. Postridie qui Cal. Nouem. erat, conata exequi instituunt: in viam se dant cum ducentis duntaxat peditibus è Capellæ præsidio assumptis, qui com meatui ducendo præsidio essent, usque eo tantum dum syluis egrederentur. Neque enim plus ab eis impetrari potuit, quod verebantur ne hostium interuentu, dum iumenta & armenta seruare studerent, ipsi delerentur. Porro ut iter celerius facerent, iubent suo quemque rusticum iumento & sacco insidere. Iter tanta felicitate conficiunt, ut syluis non longè Prissa nemine occurrente egrederentur: ibi pedites dimittunt, exceptis circiter quadraginta, quos ad armentum ducendum retinet.
 30 Vbi in planitiem descenderunt, hostium equites numero circiter mille ducetos ad manum lauam conspiciunt, qui flumen Catellione transierant: quæ res in dubitationem eos adduxit, num susceptum iter pergere, an relinquere præstaret. Tamen Langæus quoniam apud Regem receperat se mandatum exequuturum, nisi vel interficeretur vel caperetur, ulterius progredi decreuit: quinetiam Sanfaco, licet cum Rege ipse hac de re non egisset, tamen quum ex collega intellexisset quati ad obsessorum salutem rem perfici referret, idem videbatur. Iter ad dextram flectunt, ut longius ab hostibus discederent, riuumque qui Longifauerium alluit, medium interiicerent, idque eo consilio, ut com meatu introducto ipsi operam darent, ut vel incolumes se reciperent, vel hostibus victoriam magno venderent. Quamobrem quoniam festinatio longiorem deliberationem
 40 non patiebatur, ilico iter absolueri constituunt, rusticos equis insidentes velut acie instructa progredi iubent, quibus Langæus Marvillanum legatum cum decem equitibus attribuit, ut eos speciem equitum præbere docerent. Hostes eminus illos conspicati, (ut quidem eos postea narrantes audiui) quum equis bellicis inuehere suspicarentur, gradum sistunt, nosque reuertentes aggredi statuunt. Quæ tamen eos spes fefellit, quippe nos com meatu toto Landrisium introducto, rusticos iumenta denuo ad itineris celeritatem ascendere iussis, Cartinio rediimus, quod iter à superiore prorsus diuersum est. Ita hostibus nostrum reditum nequicquam obseruantibus, nullis ex toto numero desideratis Capellam rediimus. Landrisio quum discederemus, Sanfacus & eques quidam ex Langæi turma Regem adire & de re à se feliciter perfecta certiore facere constituunt.
 50 Itaque assumpto perito itineris duce, quem Langæus illis tradit, paludes ad extremum stagnum Ofium transeunt, Catellumque incolumes ad Regem veniunt. Langæus iter ad Roccoregium facit, ut hostiū occursum vitaret, suos Capellam reducit: inde ad Regem contendit, quo tempore nostrorum exercitus se domum recipiebat.

REX qui id tantum in animo habuerat, ut Landrisianis opem ferret, quos Cæsar
 vniuersis Germaniæ, Flandriæ & totius Belgij viribus, adhibitis etiam veteranis Hispaniis

Landrisiani
com meatu iun-
tur.

Rex exercitū
Landrisio re-
ducit.

1543 nis & Anglicanis auxiliis obsederat, quum à se id quod constituerat cōfectum esse perspiceret, (nam quindecim ad minimum dierum cibaria in oppidum introduxerant) Cæsarem non posse diutius octo diebus milites iis locis in castris continere, omni nimirum regione quā latè ad duodecim passuum millia quaquaversum patet, tum à Cæsarianistum à nostris continenter totos sex menses penitus vastata, deinde appetēte hyeme & imbriū affidua colluue prohibitum: exercitum reducere in hyberna constituit, omnibus imperat, ut ad reditum omnes signo dato parati esset. Sarcinis expeditis & collectis, constituit quo quisque ordine procederet, agmen primum, medium & postremum, denique alaria vtrinque agmina disponit. Ipse in primo agmine iter facit, præmissis aliquot duntaxat equitibus: medium agmen Delphino filio ducendum tradit cum octingentis ferme equitibus cataphractis, & Heluetiis ad quatuordecim millia acie instructa. Brissacus extremum agmen ferentariis equitibus claudit, assumptis aliquot sclopetariis, quorum subsidio, si quis occurreret difficilior transitus, vteretur. Iter Guisiam conuertit secundo Nouem. die, anno 1543. Rebus ad hunc modum constitutis, se quisque ad iter accingit. Rex primus duce Guisio comitatus iter facit, deinde impedimentorum & machinarum turba, sequebatur Delphinus, Sampaulius & amiralius, postremo loco ferentarij illi & sclopetarij. Cæsar prima luce certior factus nostros domum se recipere, Ferrando Gonzagæ imperat, ut redeuntes subsequeretur, spe quadā adductus fore, ut propter impedita syluis itinera ordines minus seruari possent: ferè enim fieri ut qui discedunt, non tam circūspectè se gerant quā qui progrediuntur. Is quum ad syluæ oram venisset, reperit machinas ipsas, impedimenta & totum exercitū iam præterisse, licet singuli fere transire propter loci difficultatem coacti fuissent. Quum porro nostrorum statū propius explorare conaretur, suos syluā iubet ingredi: qui nō longè tamē progressi sunt. Nostros enim sclopetarios tā densa multitudo tota sylua sparso offendunt, ut pauci ex iis qui ingressi fuerant, ad suos rei gestæ nuntij redirent. Dum ita in sylua dimicatur, Cæsar vniuerso exercitu ad bombardæ iactū subsequitur. Quod ubi sensit Gonzaga, rationē inuenit quā alio itinere ad manū dextram Bohanium versus equites ad mille ducentos, sclopetarios aliquot & Anglos ferentarios traduceret: qui nihilo plus quā superiores illi effecerūt. Etenim Delphinus exercitu traducto quū machinas & impedimenta tutò iter facere posse conspexisset, Brissacū vnā cū ferentariis subsistere iubet, cui Guichiū conestablij legatum cū centū cataphractis & alios plerosque adiungit, ut numerus esset ad ccc cataphractos, qui ferentariis subsidio essent, ponè Heluetios acie instructa constituit: ipse reliquū exercitū ad vtrunq; Heluetiorū latus tegendum collocat, ut cum Cæsare, si sylua exiret, collatis signis pugna decertaret. Ferentarij nostri firmiore illō equitatu fulti, sclopetariis instar perditorum quos vocāt, præmissis, Cæsarianos pedē referre & trās syluas recedere cogunt: qui deinceps nunquā prodire sustinuerunt. Multi ex illis tum interficiuntur tum capiuntur, ex nostris aliquot: quod in ea negotiatione vix lucrum absque damno fieri potest.

R E X interim ad Bohurianum vsque cœnobium progressus, quod est ad Osiā flu-
men, ut grauiorem machinam & impedimenta traduceret, nesci pugnandi necessitas in-
cideret, ista peditibus permixta ordines perturbaret, certior sit equites Cæsarianos syl-
uam esse ingressos, & Delphinum, si vltius procederēt, prælium inire decreuisse: quā-
obrem itinere conuerso illuc se confert, quod prælio abesse noller. Vix quingentos pas-
sus processerat, quum nuntium accipit Cæsarem pedem referre, Delphinum pulso ho-
ste diu eodem loco constitisse, si fortè ille prælium redintegrare conaretur, ad extremū
cum exercitu redire. Quo nuntio Rex accepto Guisiam se recipit, Delphino subsequi
iussu, ut adhuc fecerat. Cæsar ex equo cibum sumpserat: sed deinde suos turpiter sub-
motos conspicatus, consilium de insequendo Rege abiicit, postremo aliquandiu cun-
ctatus, videns hoc suum persequendi nostros institutum, non solum irritum sed sibi e-
tiam dānosum esse, eò vnde profectus fuerat reuertitur. Summa est, Rex suis auxilium
tulit in ipso magni Imperatoris conspectu, qui vires omnes totius Germaniæ & Belgij
cōiunctas habebat, additis etiam ex Hispania, Anglia & Italia non paucis. Id quod pro-
fecto, si omnia rectè expendantur, non parui ducendum est.

R E X Guisiam quum venisset, quoniam imminētem hyemem prospiciebat,
atque imbrium tantam vim, ut neque se neque Cæsarem exercitum sub dio habere
posse existimaret, suos ad separatim hyemandum dimittere constituit: quā sanè quiete
valde

Cæsariani
Gallos redeun-
tes frustra sub-
sequuntur.

valde illis opus erat post ingentes illos labores, quos tum Hannonienſi tum Lucembur-
gico agro totos octo meſes pertulerant. Mareſchallum Dubetium cum quadringen-
tis equitibus cataphractis & quatuor peditum millibus Sanquintinum mittit, qui dilige-
ter prouideret, ſiquid his locis à Cæſare tentaretur. Germanicum peditatum Cretij &
Heluetios Affii (quæ ambo oppida ad Ceram flumen ſunt) conſtituit: reliquus exerci-
tus ad flumen Oſiam conſedit, locis quæ commodiſſima viſa ſunt ad Cæſaris conatus
infringendos, ſi Landriſium relinquere coactus (quod propediem facturus videbatur)
regnum inuadere conaretur. Denique Stenæum cum quinquaginta Anguiani (cuius
legatus erat) equitibus cataphractis & Scotos aliquot Landriſianis ſupplemento mittit,
10 ipſe Feram ad Oſiam ſe recipit.

CÆSAR poſt Regis profectionem quatuor aut quinque dies moratus, Cameracum
poſtea contendit. Quumq; apud ſe expenderet quàm turpe ſibi eſſet, qui è Gueldria p-
ficiſcens magnificè prædicauerat ſe Lutetiam venturum, q, exiguum oppidum tumultu-
uario opere munitum, imò ne munitum quidē, ſed vtcunq; cinctum, cape nequaquā
potuiſſet: bilem ſuam in eos effundit, à quibus oppido Imperiali excipiebatur, & Came-
racis ſtultè credulis, opera epiſcopi (qui illos prodebat) abutens, falſo perſuadet, Regi in
animo eſſe ipſum oppidum occupare, libertatem eis adimere (qua perpetuò uſi fuerāt,
vt neutras partes ſequerentur) & ſuo regno adiungere. Cuius rei impediendæ cauſa opus
eſſe arcem ædificari, quam ipſi cuſtodirent, vt ſartam teſtam libertatem tueri poſſent.

20 Cameraci, Epiſcopi, qui ex familia Croyana erat, oratione decepti, facile aſſentiuntur.
Cæſar eorum impenſis opus vrgendum curat: ac militibus quidē ciues ſtipendium ſup-
peditant, ſed ſacramentum illi apud Cæſarem dicunt, & ciuitati imperant: vt ex liberis
eos in ſeruitutem redegerit. Per id tempus ad Fontem Bellandi naſcitur Franciſcus Hen-
rici Vienneniſium Delphini primogenitus, quem auus Rex Baptiſmo à ſe ſuſceptum de
ſuo nomine Franciſcum appellauit. Natalis dies feſtus & maximè hilaris hoplomachiis,
ceteriſq; id genus ludis exhibitis celebratur. Demonstratū eſt antea quemadmodū

Rex Anguianum claiſis ſuæ quam ad mare mediterraneum habebat, nauarchum con-
ſtituerat, vt ſe cum Barbaroſſa, qui claſſem Turcicam adducturus erat, cōiungeret. Illud
quoque oſtendimus, Anguianum ſpe cuiuſdam occultæ machinationis Nicæam iter
fecitſe, ac rei exitum declarauimus. Paucis diebus quàm Maſſiliam redierat, Barbaroſſa
30 cum cx. triremibus Villafrancam nō longè Nicæa præternauigauit, deinde Tolonem &
Maſſiliam ad Anguianum venit, ac de rei ſumma cum omnib. belli ducibus deliberatio
inſtituitur. Nicæam oppugnandam omnes cenſent, quam Rex ſuam eſſe iure cōtendit,
propterea quòd comites Prouinciæ eam duci Sabaudo certa pecunia oppignerauerāt.
Id vbi conſtitutum eſt, ad Villafrancam machinas exponunt, easq; aduerſus Nicæam
prouehunt. Quibus ſumma celeritate collocatis atque diſploſis oppidum paucis diebus
deditione in noſtrorum manus venit, ea lege ne diriperetur. Poſtea caſtrū ipſum machi-
narum glandibus impetere cœperunt, vano tamen conatu & inutili ſumptu, quòd in ru-
pe altiſſima & duriffima ſitum eſt, quam glandibus labefactare perdifficile, ſuffodere e-
tiam difficilius ſit. Barbaroſſa vbi tempus nequicquam illic abſumi & hyemem appete-
re cōſpicit, claſſem Tolonem reducit: neque enim tutò ſe in portu Villafrancano mane-
re aut hyemare poſſe iudicabat. Anguianus Maſſiliam ſe recipit, inde Catellum Came-
racorum ad Regem venit, quòd prælium illic commiſſum iri ſperabat.

MARCHIO Vaſtius Cæſaris in ducatu Mediolanenſi princeps legatus, Nicæa
obſeſſa & capta caſtrum ipſum in diſcrimine eſſe certior factus, omnes ſimul vires Ger-
manorum, Hiſpanorum & Italorum coniungit, quibus obſeſſis ſubſidio venire cogi-
tat. Montes Tendanos ingreſſus, noſtros Tauroentam rediſſe, & caſtrum obſidione li-
beratum eſſe audit. Hoc nuntio accepto ſuas copias aliò conuertere ſtatuit. In Pede-
montanum agrum redit, Mondeuiſium primo aduentu obſidet, quod Regiæ ditionis
40 primum oppidum occurrebat. Buterius prorex quòd paucos pedites Gallos pro loco ma-
gnitudine habebat, Heluetios introducere cogitur, homines parū in eo belli genere ex-
ercitatos, q, in acie inſtructa lōgè maximū uſum habere credūtur: tamē in ea obſidione
ſuſtinenda ſingularis eorū virtus & opera enituit. Tandē multa aſpera perpeſſi, tum ob
cibariorū inopiā tum crebros hoſtium impetus, auxilio deſperato cū Vaſtio paciſcūtur,
vt armis atq; impedimētis ſaluis abire pmitterētur. Oppido p̄erat Carolus Droſius Pede-

Caſar e anno
raci arcem æ-
dificat.

Franciſcus Hen-
rici ſilius naſci-
tur.

Conuerſari rex p̄ tēp̄
no ſup̄p̄uit 1543

Barbaroſſa cō
claſſe Turcica
adiunxit.

Vaſtius Mon-
denſium dedi-
tione cap̄it.

1543

montanus vir magni ingenij & bellica laude clarus: qui quum sciret quanto apud Vastium odio flagraret, fidem illi habere non constituit. Itaque dum de conditionibus ageretur, equum Turcicum conscendit, pseudothyro euadit, Roccobaldum ditionis Mondeuisianæ quatuor millium passuum interuallo ingressus, cōmunire diligentissimè cœpit, ut Vastius illac iter faciens locum tentare non auderet. Heluetij pactis cōuentis cum Vastio freti egrediuntur: quos Hispani contra fidei religionem impedimentis spoliant, nonnullos etiam interficiunt. Hanc illis perfidiam postea Heluetij in pugna Serifolana magno vendiderunt, ut à nobis dicetur.

Carinianum
Caesarianum ca
pitulum.

VASTIVS Mondeuisio profectus ad Beniam & Sauilianum iter facit: quæ oppida quum satis magno præsidio firmata esse intelligeret, tentare noluit. Buterium Pinierolam se recepisse certior factus, & Cariniani Allunium & Franciscum Bernardinum Vicomercatum duntaxat cum suis ferentarijs & perpauca peditibus reliquisse, qui munitiones anno proximo Langæi iussu extructas diruerent: illuc exercitum ducere statuit, ut capto loco munitiones cœptas absolueret. Eo nanq; occupato futurum erat ut nobis totam planitiem cispadanam adimeret, magnam nempe marchionatus Salussianam Vulpiani præsidio. Nam quæ trans Padum tenebamus, Sauilianum, Benia, Roccobaldum & Centalium, omni subsidij spe destituebantur. Ut cogitata perficeret, Cariniam iter facit, tantaque celeritate utitur, ut prius exercitu Padum traducto Carinianum veniret, quàm nostri opus demoliri possent. Qui quum sibi impetum maximi exercitus (qui peditum millibus fere sedecim & equitum tribus millibus constabat) sustinendum esse prospicerent, se Logam versus recipere instituunt, ut Moncalerium vel Taurinos proficiscerentur. Pedites primo loco instruunt, quos Franciscus Bernardinus cum suis ferentarijs subsequeretur, postremus erat Alfunius, qui certaminis molem tantisper sustineret, dum reliqui flumen quod Numo oritur, transirent. Hoc inter Carinianum & Logam fluit, ac propter riparum altitudinem non nisi ponte transiri potest. Hostes accessione sequentium aucti, Alfunium ita premunt (quos ille adhuc fortiter sustinuerat) ut duplici à ponte machinarum iactu multitudine circumuentus ex equo sterneretur, & magna pars equitum in hostium manus veniret. Reliqui interim pontem transeunt, sequæ Moncalerium recipiunt, obuiam illinc nostris ad auxilium egressis. Vastius Cariniano potius, totum illic exercitum collocat, opus à nostris cœptum quàm potest maxima celeritate perficit, suburbiaque ipsa complectitur, ut tricesimo iam die locus esset ad defensionem idoneus. Et quoniam circumiectam regionem undique tenebat, omnis generis commeatum ex planitie quæ ad Pinierolam, Taurinos, Vigonem, Villafrancam pertinet, & ex Salussiani agri parte comportari tanta copia iubet, ut in septimum amplius mensem suppetere posset: machinas præterea & quæ ad rem machinariam pertinent satis magno numero inuehit: Pirrum Epirotam, quem alio nomine Petrum Columnam vocabant, ei loco præficit, cui veteranos milites genere Hispanos mille quingentos & comitem Fœlicem cum duobus millibus quingentis Germanis peditibus attribuit: ipse cum reliquo exercitu Quersium proficiscitur, ubi Ludouicum Vistarinum patricium Laudensem cum tribus hominum millibus constituit, qui Carinianis subsidio essent, propterea quod Villanouâ Astensium tenebamus, ex qua, nisi Quersio iuuaretur, non parum damni accepturus erat. His confectis rebus Astam se recipit.

REX Feram reuersus, postquam Landrisianos commeatu recreasset, his omnibus de rebus nuntium accipit, Caesarianum nempe exercitum latè sub dio vagari, & totam regionem tenere. Quibus intellectis rebus Taxium cohortium Gallicarum quæ apud Pedemontanos erant, tribunum illuc mittit, qui nouas cohortes Gallicas duodecim numero conscriberet. Comitem etiam Grueranum, quem equestris suæ dignitatis insigni ornauerat, mittit, qui è sua ditione quinque Gruæorum millia conscriberet, quos deinde in Pedemontanam regionem traduceret, ac cum totidem Heluetijs, quos illic pridè habebat, cōiungeret. Illos enim eadem cum Heluetijs virtute, utpote eorum finitimos, futuros esse confidebat: verum rem longè aliter accidisse postea ostendemus. Equidem illud semper iactari memini, perdifficile esse ut ex asino Bucephalum efficias. Regi præterea nuntiatur quemadmodum comes Gulielmus Fustembergus cum duodecim Germanorum peditum millibus, magno equitatu & multis machinis Lucemburgum Ca-

faris

faris iussu obsideret, vt nostri iam re frumentaria laborarent. Quamobrem quoniā quæ
 bello acquisierat, omnia tueri statuebat, hyeme licet acerrima & quātam à viginti annis
 non extitisse constabat, principem Melphitanum mittit qui obsidionem liberaret, & re-
 cētes in festorum locum substitueret: cui Brissacum equitum ferētariorum magistrum,
 & circiter quadringentos equites cataphractos attribuit. Tota illa expeditione tam acre
 gelu extitit, vt vinum militibus diuidendum securibus caderetur, & trutina appensum
 distribueretur, quod deinde milites calatis deferabant. Neq; tamen ob eam causam du-
 cum & militum voluntati quicquam decessit: sed Melphitanus Stenæo Eranciū & Lon-
 gouicum venit, deinde iter ad manum dextram montem Sanjanum versus flectit, vt e-
 10 quiore loco cum Cæsarianis confligeret. Comes Gulielmus nostrorum voluntate tum
 equitum tum peditum perspecta, eorum aduentum non esse sibi expectandum statuit,
 legiones inde abductas in Germaniā reducit: ita nostri liberè oppidum nouo milite mu-
 niunt. Longouallanus prorex illinc educitur cum ijs quas secum habebat copijs tum pe-
 destribus tum equestribus, in cuius locum sufficitur vicecomes Staugius, cognomen-
 to Anglurius, cum suis quinquaginta equitibus cataphractis & peditibus mille quingen-
 tis. Princeps Melphitanus mandatis quæ acceperat ex animi sententia confectis, Stenēū
 reuersus exercitum dimittit, qui in Campaniæ & Picardiæ præsidia spargitur, vt reliqua
 hyeme hostibus resisteret, & quæ bello parta fuerāt tueretur. Buterius apud Pedemō-
 tanos prorex accepto à Rege quatuor fere millium peditum Gallorū supplemento, qui
 20 in Prouincia, Delphinatu & locis finitimis conscripti fuerant, quibus accesserant quinq; *Galli aliquot
oppida in In-
subria capiūt.*
 Gruæorum millia & trecenti fere equites cataphracti, tum oppidis exire, quibus antea
 se continuerat, ausus est. Copijs in vnum locum coactis, ex eorum qui aderant sentētia,
 dum hostis in muniendo Cariniano occupabatur (tamen si iam ad obsidionem sustinen-
 dam locus erat idoneus) Vercellas versus iter facere statuit, vt limites Regiæ ditionis ci-
 spadane dilataret. Vercellas & Ivream contendit: multis infirmioribus oppidis subactis,
 Sägermanum, quod est Chiuafo Vercellas, obsidere cœpit. Hoc oppidum quum primo
 aduentu expugnaturum se cōsideret, offendit milites non exiguo numero illic esse: ma-
 chinas ad locum minimè firmum promouet. Illud quidem neq; laterum obiectu neq;
 vallo admodum munitum erat, sed fossarum altitudo erat non pœnitenda, quarum la-
 30 brum mœnium altitudinem adæquabat, vt machinis emissæ glandes ad imum murum
 deferri minimè possent. Tamen muro deiecto fit ruina non minus nostrorum virtute
 digna quā arduo accessu iniqua. Galli pedites quum lucem modò transparentem vi-
 derent, in fossam magno impetu vadunt: in primis Achaicus qui Taxij primipilum ge-
 stabat, Garruius eiusdem Taxij legatus, & Sammarius capitanei Renoardi legatus,
 Cantabri, in summam muri ruinam subeunt, quos multi viri fortissimi sequuntur: sed
 qua virtute irrumpebant, non minore repelluntur. Garruius & Sammarius illic ca-
 dunt: Achaicus tum corpore tum brachijs tribus aut quatuor glandibus vulneratur, &
 in fossam signum militare manu tenēs deturbatur. Vnde quum per vulnere dolor
 & multitudinem globulorum qui ab oppidanis mittebantur, emergere nequiret, se ad
 40 murum cum signo iuxta ruinam applicat, vnde nisi lapidibus expelli non poterat, quod
 oppidi mœnia lateralibus munimentis carebant. Illic ad auroram vsq; manet, quum no-
 stri aliam muri partem machinis deicere ad nouam irruptionem faciendam pararent.
 Oppidani nostrorum virtute & audacia perculsi, non expectandum esse statuunt dum
 rursus oppugnationem instituerent, sed colloquendi potestate exorata, paciscuntur vt
 saluis impedimentis abirent, oppido cum cibarijs & commeatu nostris deditione tradi-
 to. Buterius oppido præsidium imponit, Ivream contendit, quam obsidione vndique
 cingere cœpit. Verum dum ista fiunt (erat autem brumale tempus anno 1543) Rex cer-
 50 tior factus Buterij minorem apud milites esse auctoritatem quā æquum esset, Franci-
 scum Borbonium Anguianum mittit, qui ab eo prouinciam Pedemontanam acciperet.
 Quin & illud Regi non parum displicuerat, quod Buterius hostem tam facilè opere &
 cibarijs Carinianum munire suisset.

*Rex Angui-
 anum in Pede-
 montanā pro-
 uinciā mittit.*

ANGVIANVS Taurinos postquam equis veredarijs peruenit, Buterio, quem ad
 Ivream castra habere sciebat, per nuntium mandat, vt milites sibi obuiam Chiuafo mit-
 tat, quò in castra proregis dignitate veniret. Buterius siue quòd expugnationem despe-
 raret, siue quòd magistratu abire grauer ferret, obsidionem tollere, ac totis copijs ob-

1543. uiam illi procedere statuit. Chiuaſi conueniunt: ibi Anguianus exercitum ducendum ſuſcipit, Buterius domum in Delphinatum ſe recipit. Anguianus ex centurionum conſilio, qui regionis ſitum tenebant, exercitum ſecundo Pado ducit, atque oppida Pallezolum, Creſſentinum, Deſannam aliaque finitima loca Regiæ ditioni adiicit, quæ omnia præſidio & opere muniri iubet. Carinianum ire contendit, quòd ſciret hunc eſſe Regis animum ut illud reciperetur, q̄ inſtar ſpinæ pedi infixæ hærebat, propterea quòd toti Pe demontanæ planitiei infeſtiſſimum erat. Ad eam rem perficiendam Moncalerium iter facit, unde milites non exiguo numero mittit, qui noctu pontem ad Padum incenderet, quo hoſtibus Aſta, Querſio atque alijs locis quæ obtinebant, commodè cōmeatus ſup-
portabatur. Hi diligenter imperata faciunt, ſed non abſque ingenti difficultate & mole-
ſtia, propter intenſum quod tum vigeat frigus, quo multi pedibus & manibus mutilati ſunt. Et quoniam Carinianum loco plano ſitum quinque egregijs propugnaculis ex ag-
gere factis conſtabat, cum muri brachijs & foſſa iuſtæ latitudinis atq; altitudinis, vbi ho-
mines totius Cæſariani exercitus bellicoſiſſimi ad quatuor millia erant, non placuit tam munitum oppidum per vim tentari, quum præſertim illic tantus eſſet militum numerus, qui iuſti exercitus primam aciem conſtituere poſſent: fame potius conſciendi eſſe vi-
dentur. Quamobrem Anguianus Vimeſum contendit, ut illic caſtra locaret (qui locus duo paſſuum millia Cariniano abeſt) & commeatum iutercluderet qui ex ciſpadanis lo-
cis ſumebatur. Quum porro ex ijs locis quæ ſunt aduerſo Pado Pancalerium verſus ma-
gna cibariorum copia conueheretur, ædificatur caſtellum trecentorum fere Cariniano
paſſuum interuallo, quâ iter eſt Pancalerium in æde quadam Sammartino cognomi-
nata, ibique peditum Itolorum cohortes collocantur. Ita hoſtibus omnis commeatus ſpes ex illis loci præciditur.

Galli Carinia-
no commeatū
præcludere ſta-
tuunt.

NON multo poſt Anguiano nuntiatur hoſtem exercitum Querſij colligere, ut ex
transpadana regione ſuos commeatu iuuaret. Quamobrem ipſe Padum tranſire decre-
uit præſidijs Vimeſi, Carpenæi & alijs locis relictis, quibus hoſtes crebrò erumpere citra
Padum prohiberentur. Quò tranſitus commodior eſſet, locus diſpicitur ſecundo flumi-
ne Moncalerium verſus, duobus infra Carinianum paſſuum millibus, cui loco ab are-
nis nomen eſt, vbi ratibus pons iungeretur. Porro ut pons ille noſtris ad vtranque flumi-
nis ripam obeundam vſui eſſet, neue hoſtes eum occupare atque adimere poſſent, ad
duo pontis extrema ſingula caſtella ædificantur, quib. binæ Italiæ cohortes imponun-
tur, quarum duces erant Hercules Butigerus, Hercules Vicontius, Bernardinus Cor-
ſus & alius quidam. His rebus conſectis noſtri Vimeſo proſecti Padum ponte Arenario
tranſeunt, Villam Steloniam veniunt, quæ eſt inter Carinianum & Querſium, hinc tri-
bus paſſuum millibus, illinc duobus diſtans: idque eo conſilio ut hoſtes Carinianum cō-
meatu iuuare prohiberentur. Nam ab Aſte parte agrè hoc perficere poterant, quin ad
prælium veniendum illis eſſet, quòd obſtaret Villanoua Aſtenſium, quæ à noſtris tene-
batur. Ad Villam Steloniam caſtra noſtri munitione cingunt, & caſtellum ad extremū
pontem quem incenderamus extruitur, cui præſidium imponitur duarum cohortium
ex Delphinatu, ducib. Paſſino & alio quodam. Is fuit caſtrorum noſtrorum ſtatus totum
ferè Februarium menſem. Quo tempore crebra committuntur egregia prælia: quòd iu-
uentus Gallica rei militaris ſtudioſiſſima ſubinde pontem tranſibat, quumque pontis,
Vimeſi & caſtelli Sammartini præſidia propinqua haberent, multa vtrinque fortiter ge-
rebantur, prælioque viciffim noſtri & hoſtes ſuperabant & ſuperabantur: nam hoſtium
numerus erat ad quatuor Hiſpanorum Germanorumque millia, & quidem totius Euro-
pæ bello exercitatiſſimorum.

MENSE Martio anno 1543 Anguiano nuntiatur Vaſtium exercitum quàm pote-
rat diligentiffimè comparare, ut obſeſſis opem ferret, cuius rei perficiendæ cauſa Car-
maniolam venire conari: quem proſectò locum ſi occuparet, poterat nullo periculo ſu-
os rebus neceſſarijs iuuare. Communito enim loco, ponte ad flumen facto, tranſeundi
facultatem nactus, nos fame in tranſpadanis locis contabescere ſuiſſet: quum ille Saluſ-
ſianum agrum feraciſſimum & integrum, nos regionem iam prorſus exeam habere-
mus, deinde Querſio, Aſta, Foſſano, Mondeuiſio, Conio, Buſquio & cæteris locis vrge-
batur, ut agrè niſi armati frumentari poſſemus. His rebus intellectis concilio habito
& varijs ſententijs dictis (non deerant enim qui Villæ Stelonix manendum eſſe cenſe-
bant)

bant) tandem placet hostem Carmaniola anteuertere, ei que faciendi potis facultatem adimere, ne ex Salussiano agro rem frumentariam colligeret. Carmaniola à nostris occupata, aduersarios maior penuria quam antè cœpit vrgeret. Itaque Vastium certiore faciant, nisi intra medium Aprilem iuuarentur, se inuitos facturos, quod minimè facere animum inducerent, siquidem subsidium mitteretur. Quo nuntio ille accepto, copias vndiq; festinare iubet, quatuor Germanorum peditum millia ad se reuocat qui Genuæ iam nauigare parati erant. His rebus Anguianus intellectis nuntium propere ad Regem mittit qui omnia exponeret, vt trimestre stipendium, quod militib. debebatur, mitteret. Verebatur enim ne si manum cum hoste conferere necesse esset, illi stipendio non persoluto pugnuros se negarent, maximè Heluetij, in quibus præcipuum robur cum veteranis Gallis positum erat. Tandem quærit, si Vastius loco non iniquo pugnandi potestatem faceret, num sibi Rex potius autor esset vt prælio decertaret, quam vt oppidum com meatu iuuari sineret, quod ad hanc angustiam adduci tanti constiterat. Respondet Rex se propediem Langæum cum pecunijs missurum esse, quem apud se eius rei causa haberet. De prælio incundo, se illius & eorum quos secum habebat iudicio rem totam committere: hos enim, quum in ipsis locis essent, ex præsentis rerum statu melius quam se iudicuros esse. Vbi aula hoc rumore personare cœpit, Regem Anguiano prælio decertandi potestatem fecisse, iuuenes aulici suspicari cœperunt rem nō posse absq; cōflictu transigi. Quamobrem, qui Gallicæ nobilitatis mos est, se ad profectiōem omnes parant: alii accepta à Rege venia, alii sua sponte discedunt. Inter cæteros Santandræus, Dampetrus ex Claromontana familia Delphinatica, ambo Delphino charissimi, Iarnacus, Gasparus Collinius Castillionæus, Franciscus Vindocinus, Vidamius Carnotensis, duo fratres Boniueti, Bordillio, Escarius, duo fratres Genlij, Asferius rei machinariæ præfectus, cuius turma equestris quinquaginta cataphractis constans apud Pedemōtanos erat, Hunaldæus amiralli Annobaldi vnigenitus, Rupefortius, Lufarcius, Oartius & Lassinius, vt pauci ex iuuentute nobili in aula manerent, præcipuè quæ Delphinum sequebatur. Hoc loco sciendum est, Anguianum adeo re numaria tum laborasse, vt neq; quæstores neq; alii quicquam pecuniæ haberent. Itaq; peropportunos fuit iste aulicorum ad castra aduentus. Quum enim amplissimo omnes loco essent, egregiè nummati venerant: e quorum cistis Anguianus pecunias expromit, quibus tantisper militum animos placauit, dum totum à Rege stipendium mitteretur.

Galli nobiles certatim ad Anguianū dimicaturi veniunt.

R E X Enneti extremo Martio crebris nuntijs fiebat certior, Vastium, vt obsessis subueniret, copias vndique cogere. Qua in re satis recordabatur Anguianum per nuntium significasse, militibus animos stipendio non dato à pugna incunda auerti posse. Ista Rex hac in parte considerabat: in altera hæc erant. Ad totum stipendium numerandum trecenta francorum millia non erant satis, alius præterea numerosus exercitus sustinendus erat, quem Cæsar in Germania Galliam ingressurus comparabat, præter alium quo Anglus alia ex parte aggressurus erat. Quibus quum se, vel si totum ærarium effunderet, vix satisfacere posse sciret, tamen Langæum veredariis equis ad castra Pedemontana mittit, quem Lutetiæ quadraginta octo coronatorum millia accipere iubet, quæ summa ægrè quadrantem stipendii conficiebat quod auxiliariis militibus debebatur. Sed omnem moueri lapidem iubet, vt ratio tandem iniretur qua militum animi ad pugnam parari possent.

Langæus pecunias in castra magno periculo defert.

D I E Aprilis quinto, anno 1543 ante Paschalia (nam is dies Iouis dies erat celeberrimas illas ferias proximè antecedens) Langæus Pinierolam venit, vbi audit Cæsarianum exercitum nostris appropinquare. Quoniam autem Carmaniola cōtendēti, vbi nostri castra habebant, non lōgius Cariniano quam ad colubrini iactū iter faciendū erat existimiat se tutō illac absq; præsidio transire non posse, quum ibi (vt dictum est) quatuor hominum millia essent. Quamobrem per varios nuntios (vt si vnus interciperetur, alius euaderet) Anguianum sui aduentus certiore facit, eisq; literas notis scriptas ferendas dat. Ille Bertinum Sollerium biduo ante Paschalia mittit, cui quadraginta cataphractos attribuit, qui è castris Cæsarianis ad nostros Centalii Riuenfis opera transferant. Is Langæo nuntiat, Cercenassii, Vimesi & ad pontem Arenarium alios subinde affuturos, à quibus tutō in castra deduceretur. Illic Landæo non exigua difficultas obiicitur, num illorum fidei tanta pecuniæ summa rectè committeretur, quum homines Itali essent,

1543. qui neque sacramentum apud Regem dixerant, neque stipendium adhuc acceperant. Etenim si hæc pecunia periret, prospiciebat Regis statum plurimum detrimenti accepturum: sin milites ob stipendium non numeratum certamen defugerent, hoc verò sibi vitio datum iri non dubitabat. Ad extremum tamen statuit se & pecuniam potius fortunæ arbitrio committere, quàm ut Regijs negotijs quicquam periculi crearetur: siquidem secus accideret, eos potius in culpa futuros quàm se, qui tale præsidium misissent: præterea aliud præsidium se Cercenassij & Vimesi repturum, cui plus fidei habere posset. Sed neutro loco ullos reperit qui ad hanc rem constituti essent: ut eius animum subiret Moncalerium contendere, ubi pecuniam in tuto deponeret, quòd vereretur ne si hostes Cariniano in prætereuntem erumperent, ab ijs ipsis iugularetur quorum fidei se crediderat. Verùm Cercenassij intelligit Cæsarianos ad Mutam septem passuum millia à nostrorum castris castra fecisse, ac biduo (ut quidem videbatur) prælium commissum iri. Quæ ubi audit, ad pontem Arenarium progressus, tantundem præsidij atque cæteris locis reperit: nisi quòd Bernardinum Corsum iubet equum ascendere, cum omnibus hipposcopistis quibus tum ipse tum Hercules Butigerus & Vicontius præerant, qui in eo ponte stationem habebant. Eis comitatus nocturno itinere Carmaniolam post secundam noctis vigiliam ad Anguianum venit. Confestim totis castris rumor spargitur, pecunias ad stipendium persolvendum à Langæo allatas esse: ex quo nuntio magna militibus voluptas atque animi alacritas injecta est.

ANGVIANVS omnes belli duces ex totis castris ad se accersit. Langæus concilio coacto ostendit quantulas pecunias attulisset, Regem alijs negotijs virgeri, propter exercitus quos Cæsar & Anglus in alia Galliæ loca introducere cogitabant: ac proinde plus pecuniarum mittere non potuisse, quòd ærarium alijs impensis destinatum nollet exhaurire. Eorum tamen prudentia fretum non dubitare, quin rationem essent inuenturi qua milites in prælium se produci paterentur. Rationibus subductis, reperiunt vix ad menstruum stipendium sociis numerandum pecunias suppetere, quibus totum trimestre debebatur: ne tamen militibus ex illa animi alacritate quam perspexerant, quicquid decederet, ilico ad arma totis castris conclamandum esse statuunt, ut suo quisque loco in acie consisteret: interim lucem orituram, tum cohortes separatim secedere iuberentur, ut sigillatim ordine recenserentur, neque aliud in vulgus efferretur quàm stipendium numeratum iri: denique præconio publico significaretur pecunias à mensa numularia accipiendas esse. Ita diem illum lustrando exercitu absumptum iri: posterum diem feriæ pascualium non esse abiturum (quantum quidem ex ijs quæ nuntiabantur facile erat coniectura iudicare) quin hostis adeo appropinquaret, ut loco stipendij numerandi antè manus essent conferendæ, quàm milites de esse pecunias sentirent. Res uti conuenerat, statim perficitur, clamore ad arma edito omnes cum laternis & facibus (quòd lunæ splendor nullus esset) concurrunt, antè diluxit quàm acies eo ordine instructa esset quo ad pugnam prodire oportebat. Cohortibus deinde separatis, censu ineundo dies ille consumitur: & stipendij solutione in posterum diem reiecta, in suum quisque locum dimissus discedit.

Serifolana pugna occasio.

STATIM aduenit capitaneus, qui antea bello captus è Cæsarianorum manibus opera cuiusdam nobilis euaserat, qui Regias partes sequebatur, licet apud Cæsarem stipendia mereret. Is Anguiano ostendit Vastium eo die cum omni Cæsariano exercitu Muta profectum Serifolas venturum esse, eo scilicet consilio ut quum Villam Steloniam à nobis relictam facile contendere posset, pontem Arenarium vi occuparet (quod eum facere non essemus prohibitori) atque copijs flumen Padum traductis, nos in ulterioribus locis manere pecunijs & cibarijs carentes cogeret. Sin autem cum Villa Stelonia arcere conaremur, tum Raconissi iter ingressurum esse, & locis palustribus metu nostri equitatus, (si fortè venienti occurrere cogitarem) ad tergum Carmaniolæ venturum, ut Lombriastum & Casalgrassum prætergressus, ponte nauibus iuncto, quem secum vehi iubebat, Padum trajiceret. Sic enim eum sibi persuasisse, fore ut in agro Salustiano tritici saccos ad triginta millia reperiret (Conij quidem iam extare ad quindecim millia) quam copiam satis fore ad exercitum alendum & Carinianum inopia subleuandum, postremò nos tota regione excedere coacturum. Ea verò ratione exercitus nostro funditus debebatur, propterea quòd stipendio nostris non persoluto exercitum sub dio

dio habere vix poteramus. Quòd si in oppida nos reciperemus, illius consilium erat tota Pedemontana regione vastationem edere, vicos incendere, & omne pecus abigere, quò agri colendi facultas nulla superesset. Postea recentibus militibus Carinianum introductis, & firmissimis præfidijs ubiq; impositis, Ivream profecturus erat, vbi sibi præsto fore arbitrabatur comitem Callanum, quem Cæsar decem hominum millia cōscribere iusserat, vt hoc supplemēto in vallem Austanam, Sabaudiam & Segusianorum regionem contenderent, dum ipse interim grauissima impressione Campanorum fines ingrederetur.

HÆC omnia quum prudenter ab Anguiano & militum ductoribus expensa essent, placet aduersus Cæsarianos exercitum moueri, priusquam in regionem munitā peruenirent. Ac nequid milites de stipendij inopia suspicarentur, summo mane aciem instruendam esse statuunt in ipsis castris, loco ad prælium comparato. Deinde hostium, ppinq̃uitatem prætexendam esse, cur otij non satis esset ad stipendium è mensa numularia accipiendum, atq; adeo suum cuique cohorti quæstorem esse attribuendum. Sperabamus enim antè prælium commissum iri quàm pecuniæ allatæ militibus distribuere. Terminio leuis armaturæ equitum magistro negotium datur, vt viginti equites ad Villam Steloniam mitteret, qui explorarent num hostis illac iter faceret, totidem Sommariuam ac totidem etiam Raconissum: vt nobis exercitu instructo progressis iter ad eam partem conuertendi facultas daretur, in quam eos contendere audiremus, ac proinde eos, vel quum castra locarent, vel quum discedere pararent, adoriremur, priusquam loca munita occuparent.

DENIQUE statuitur tripartita acie, prima, media ac postrema pugnandum esse. Buterio, qui prælium commissum iri certior factus domo redierat, vt ei interesset, prima acies datur cum triginta cataphractis equitibus quibus præerat, & totidem ex turma Tendiana duce Torinio legato. Huic Terminus ferentariorum equitum magister attribuitur cum ducentis suis equitibus, Franciscus Bernardinus Vicomercatus cum pari numero, Cabrius frater ac legatus Mauri Nouatensis cum totidem, Centalius cum quadraginta ferè equitibus quos ex Cæsariano exercitu proximè ad se pertraxerat, denique quatuor millia veteranorum Gallorū peditum, quorum tribunus erat Taxius. In quorum primo ordine consistunt multi nobiles qui aula veredariis equis venerant, vt quoniam equos nullos reperire poterant, pedites pugnarent: inter cæteros tres Bonitietii fratres & minor natus Genlius. Mediam aciem ducebat Anguianus, atque vnà cum eo Langæus Taurinorum præfectus, Asserius cum suis equitibus, turma equestris Baronis Curfolij (is enim absente Langæo apud Taurinos substiterat) turma comitis Monrauelli duce Barone Oinio legato, ac plerique nobiles qui nullo autoramento militabant, ad centum equites. Ex his erant Santandræus, Castillionæus, Iarnacus, vidamius Carnotensis, Bordilio, Rupefortius, Escarius, Lufarcius, Hunaldæus, Genlius, Laffinius, Santamandus, cognomento Rupecoartus, cum alijs: qui omnes vexillum Anguiani à Rubempræo gestatum sequebantur. Alfunius cum centum quinquaginta cataphractis, Gladius Cahorsii, Piscaræus Moncalerii præfectus, & Heluetiorum peditum quatuor millia. Postrema acies Dampetro traditur cum omnibus omnium turmarum equestrium signiferis & sagittariis. Ibi aderant Gruæi pedites, quorum numerus ad tria millia esse debebat, Itali pedites ad duo millia duce Scroto, & mille quorum dux erat Carolus Drosfus Mondeuissij præfectus.

EXERCITVS ita instructo, die Aprilis decimo (qui dies erat Paschaliū anno 1544) prima luce omnes in acie, loco & ordine quo iuebantur, consistunt. Ea ratione ad meridianam vsque horam mansimus, quum nostri equites ferentarij hostem progredi renuntiant, verum quam in partem contenderet, Sommariuam, Raconissum an Villam Steloniam, nulla adhuc coniectura iudicari posse. Ea re intellecta, optinū factū iudicamus, vt si Raconissum aut Villam Steloniam ire contenderet, velitationibus eum retineremus: quod vt fieret, Anguianus cum equitibus ferentarijs, & circiter mille ducentis sclopetarijs, tribus medianis machinis (quæ equis duplici numero iunctis, vt equitum celeritatem adæquarent, veherentur) in collem mille passuum à castris interuallo, non longè à sylua, quæ iter est Serifolas, subirent. Anguianus vbi illuc peruenit, Alfunium cum suis equitibus & peditatu qui pone sequebatur, aliū collem mille inde

1544 passus occupare iubet, unde in subiectam planitiem deiectus erat, quæ inter Serizolas & Sommarium interest.

ALSUVNIVS ex eo loco Cæsarianos despiciit Serizolis Sommarium progredientes: quos ut ab instituto itinere auerteret, sclopetarios in nemus coniicit, loco denso & hostium itineri propinquo, ad quos se, siquid urgere videretur, reciperet. Deinde Anguiano prius comonefacto equestri prælio hostes laceßere cœpit, subinde ad sclopetariorum insidias pedem referens. Hostes tamen, veriti ne ordines turbare cogerentur, eum acius persequi non statuunt. Anguianus interim cum fere trecentis equitibus & reliquis sclopetarijs progreditur, iubet aliquot capitaneos quos apud se habebat, iter explorare, à quibus certior sit posse se absque ullo discrimine in summum collem euadere, 19 propterea quod quum undique præruptus esset, hostes nisi arduo cliuo ad eum adorandum ac vix nisi turbatis ordinibus eniti non poterant. Ibi totum equitatum instruit ut hosti conspicuus esset, sic tamen ut quid pone lateret perspicere non posset, unde potius totum exercitum adesse quàm deesse suspicaretur. Postea tres machinas promouet, quibus è medio equitatu glandes in cuneum peditatus hostium emittuntur, qui in subiecta planitie constitit, quorum nonnulli interficiuntur. Præterea subinde alios atque alios submittebamus, qui equestre & sclopetarium certamen redintegrarent: ducib. interim diserte imperantes ne pedem propius conferrent, ne si eos hostis submoueret, quid in postremo agmine esset, deprehendere posset.

D V M hæc fiunt, Vastius Sommarium locum castris faciendis circumspicit. Ibi Gal- 20 lus quiddam miles ex famulatio comitis Tendani (is enim loci huius dominatum obtinebat) turre castris occupata continenter eum machinis petit, neque, quantumuis ille necem minaretur, desistit, neque de ditionem ut faceret adduci potest, quod nostram aciem ex summa turre conspiciebat: unde etiam postero die pugnam otiosus spectauit. Vastius audito machinarum fragore, sibi vesperi pugnandum esse suspicatus, Sommarium discedit, ac in castra reuertitur. Postea nostrorum gestu atque ordine diligentius considerato, vereri cœpit ne in se impetum facerent quum castrametari vellet. Itaque Serizolas unde profectus fuerat, reuerti & ibi pernoctare instituit.

ANGVIANVS hostem cum ipsis impedimentis Serizolas rediisse, eius exercitum acie instructa secundum sepes considerare, denique noctem instare conspiciat, omnes 30 belli duces conuocat, ut quid facto opus esset viderent. Alij censerent reliquum exercitum accersendum, & eodem illo loco noctem esse transigendam, ut sub auroram infestis in hostem signis festinaretur. Alijs secus omnino videtur, iam ad uesperas cere, ut multa de nocte milites aduenturi viderentur, illos tum equites tum pedites de media nocte continenter in armis absque ullo cibo & potu, tum ingenti totius diei æstu vexatos fuisse, non minus defatigatos esse quàm si longinquum iter fecissent. Quod si tria adhuc passuum millia illis procedendum esset, adeo defessos fore & equos & homines, ut si hostis eos, dum castra locare cogitarent, aggredieretur, vix manus tollere ad arma capienda possent: denique plaustra non suppetere quibus cibaria conueherentur. Quin & illud 40 minimè esse prætereundum, hostem, si nostrarum rerum statum nosset, ne otii quidem satis ad castra faciendâ nobis concessurum esse, sed perturbatos noctem statim iniqua conditione aggressurum: ut Eduardus Angliæ Rex in pugna Creciana Philippum Valefium Regem prælio superauisset. Rebus longa disceptatione utrinque agitatâ redeundum Carmaniolam videtur, sic tamen ut ducenti equites leuis armaturæ relinquerentur, qui explorarent & renuntiarent quid ea nocte hostis faceret. Deinde nostris ex itineris lassitudine recreatis, si quidem fama esset hostem Villam Steloniam iter facere, castra inter illos & Carinianum faciendâ esse, ut pontem ad Padum propinquum haberemus, quod cibaria è ceterioribus locis suppeditarentur. Ita eos neque Carinianum venturos, neque pontem occupaturos esse quin nobiscum dimicare cogerentur. Sin autem Serizolis manerent, nos de media nocte profectos sub auroram ad eum ipsum collem 50 ubi consistebamus peruenturos esse, ut eos Sommarium castra facere prohiberemus. Hac probata sententia Carmaniolam redijmus.

POSTERO die, Aprilis vndecimo, qui dies Lunæ Paschalia insequabatur, anno 1544 hora fere prima matutina è castris profecti iter quod pridie decreueramus quo ordine descripsimus, ingredimur. Vastius Carmaniolâ nos pridie vesperi rediisse conspiciat,

tus, nos Padum transire, & locis vltioribus sibi cedere cogitasse existimauit: quod & valde verisimile erat, & exploratores renuntiauerant. Itaque mutato consilio antelu-
 cano tempore proficiscitur, vt nos, antequam Padum transiremus, assequeretur: nosq; he-
 sterna nostri itineris vestigijs subsequitur. Anguianus postquā Carmaniola mille passus
 processisset, per præcursores, maximè Albano quodam Paulo Bobonea nuntiante, fit
 certior hostes conspectos esse rectà ad nos venire, iamque in eo colle confedis-
 se quem
 pridie occupandum nobis esse statueramus, vt potiori conditione dimicaremus. Adhi-
 bitis in consilium ad eam rem capitaneis, infesto exercitu in eos procedendum esse vi-
 detur, etiam si numero longè superiores essent, vt qui decem peditum millibus nostras
 10 copias excedebant. Etenim si in nostras munitiones, vnde iam mille passus progressi era-
 mus, rediremus, pfectio consimilis fugæ videbatur, vnde nostris animus decederet, ho-
 stib. accederet. Quamobrem vbi intellectū est quo ordine hostium acies instructa esset,
 tres nempe esse confertos peditum cuneos, quibus alarij equites propinqui incedebant,
 sic vt explicati eadem fronte progredierentur: eam quoque rationem imitari placuit,
 quòd latissima esset planities ad dilatandam aciem. Dextrum cornu tenebant veterani
 pedites Galli ad tria hominum millia, præter sclopetariorum multitudinem, duce Ta-
 xio summo eorum tribuno: ad dextram procedebant equites leuis armaturæ duce Ter-
 mio, ad læuam Buterius cum octoginta fere equitibus cataphractis. Huic ad læuam suc-
 cedebant Heluetij pari ferè cum Gallis numero, deinde Anguianus ijs comitatus quos
 20 antea commemorauit. Sequebantur ad læuam Itali & Gruæi ad quatuor hominum mil-
 lia, quorum læuum latus claudebat Dampetrus cum signiferis & sagittarijs. His ita con-
 stitutis, ex pedestribus turmis tum Italarum tum Gallorum sclopetarij circiter octingē-
 ti excerpuntur, qui pro exercitu procurrerent, (quos profligatos seu desperatos vo-
 cant) quibus Monlucius præficitur, adiunctis Heuarto & Vasqueto atque alijs qui maxi-
 mè expediti & idonei videbantur. Ante Heluetiorum agmen Calliacus progrediebatur
 cum octo machinis campestribus, itidem Gruæorum cuneum frater Manlij Picardus,
 cum pari numero præcedebat. Denique Martinus Bellaius Langæus iubetur singula
 agmina vicissim obequitare, vt ad hostium rationem nostram aciem moderaretur.

V A S T I I exercitus sic instructus erat, vt è regione dextri nostrorum cornu ef-
 30 set princeps Salernitanus cum decem millibus Italarum, mediam aciem tenebat Ali-
 sprandus Madrucius cardinalis Tridentini frater, cum plerisque alijs capitaneis & tri-
 bunis Germanis. In hoc cuneo erant Germani pedites ad decem millia, omnes ad v-
 num loricati, quòd Vastius à Maquæ Mediolani repererat, omnia ceperat. Post Ger-
 manos dextram versus, è regione sinistri nostrorum cornu, quod à Gruæis tenebatur,
 erat Remondus Cardonius cum sex hominum millibus, tum Hispanis tum Germanis,
 veteranis militibus, qui bello Tunetensi & Argeriano simul educati fuerant. Ad latus
 principis Salernitani constiterant octingenti fere equites, quos dux Florentinus Cæsa-
 rianis auxilio miserat, duce Rodolpho Ballione. Inter Germanicum peditatum & Hi-
 spanicum Vastius parem equitum numerum habebat: denique extimum Hispanorum
 40 latus claudebat princeps Sulmonensis Caroli Lannosij, proregis Neapolitani demor-
 tui Filius, cum totidem numero equitibus: quiquidem in totum equitatum summam
 imperij tenebat.

H Æ Casariani exercitus turmæ in edito colle consistebant, vnde pridie vesperi
 discesseramus. Quem locū quū denuo occupare in animo habuissemus, Vastius ante-
 uerterat, & denas machinas ad duas villas collocarat, quæ Germanicis & Hispanicis tur-
 mis proximæ erant. Ac tanta erat loci quem occupauerant opportunitas, vt nostris ad
 eos progredi non liceret, quin eorum machine agmen è loco superiore perumperent.
 Rebus ita constitutis, Vastius quinq; aut sex equitibus comitatus in locum superiorem
 secedit, vnde totum exercitum oculis perlustrare, & quæ facienda erant, subinde singu-
 50 lis locis significare posset. Principi Salernitano vetat ne ex eo loco vbi constiterat, suo
 iniussu vltius procederet. Verum ipse postea casu insperato percussus, quum Germa-
 nicum agmen confertissimum à nostris loco pulsus vidisset (vt mox ostendemus) otij sa-
 tis, credo, non habuit, aut certè in tanta trepidatione oblitus est Salernitano imperare
 quid fieri vellet; quamobrem loco suo ille pedem non mouit. Quod profecto nostris
 peropportune cessit. Si enim iuxta Germanorum cuneum cum suis Italis in aciem

Casarianæ aciei descriptio.

pagina ad Gensolus

1543.

Duc acies cō-
mittuntur.

processisset, Gallicum nostrum agmen malè admodum accepisset, dum in cēdendis illis Germanis occupabantur.

ANGVIANVS ad colubrini iactum progressus dum colli succederet, vbi Cæsariani constiterant, providere instituit, quemadmodum aciem ita collocaret, vt machinarum ictibus minimè esset obnoxia. Commodum sol exortus erat, quum dux acies aduersæ stabant. Confestim sclopetariorum vtrinque certamen cōmitti cēptū est, quod ad vndecimam fere horam durat: propterea quòd Itali & Hispani nostram aciem ab vtroque latere circumuenire conabantur, qualiter in pugna Papiensi fecerant anno 1524. Idem quum nostri facere studerent, vtrinque recentes succedebant, vt quinque fere horarum spatio sclopetarij ad quinque millia inter duas acies dimicarent. Equidem hoc affirmare non dubitem, qui otio ad spectandum è loco quopiam extra teli iactum ab undasset, eum multos belli dolos & egregia strategemata animaduersurum fuisse. Ad extremum meridie appetente hostes perspecta nostrorum paucitate, quum tertia parte plures essent, nos adoriri decreuerunt. Taxius qui nostrorum dextram aciem tenebat, in principem Salernitanum impetum conuertit, ac passuum circiter cxx spatio ab Heluetijs discedit. Langæus, cui negotium datum erat vt hostis nutum & gestum obseruaret, nostrosque quid agendum videretur moneret (id quod etiam Monnino mandatum erat) videt Germanos pedites Cæsarianos ad numerum decem millium rectà in nostros Heluetios ferri, quorum numerus duntaxat ad quatuor hominum millia erat, & certamen iniquè comparatum esse, principem insuper Salernitanum pedem non mouere, sed procul consistere.

QVIBVS perspectis rebus Taxio per Grissæum significat vt fronte conuersa proximè Heluetios accederet, alioqui certaminis periculosum esse exitum, quòd tantam si impares viderentur. Quin ipsi quoque Heluetij hoc sibi pridem promissum fuisse dicebant, Gallos sibi proximo loco futuros, quum ad certamen veniendum esset: se enim ad tantam Germanorum multitudinem sustinendam firmos non fore. Capitaneus etiam Florius Heluetius, qui eo die summam in eos imperij tenebat (nam Sanjulianus antea huius dignitatis nomen, titulum & emolumentum perceperat, sed eo die Florio cesserat) Langæo vt progredere iuberet monenti responderat, si suos prodire iuberet, hostium machinas in medium agmen grassaturas: gentis hunc esse morem, vt se machinarum glandibus peti non patiatur, sed rectà ad eas occupandas mox contendere. Itaque si in apertum locum se proriperent, suos turbatis ordinibus illuc cursu properaturos: id quod hostibus occasionem præberet nostros à latere circumueniendi. Quòd si hostes propius accederent, ipsos machinis oppositos fore, atque ita se postea suos in prælium seruatis ordinibus producturum. Taxius ita monitus rationem commutat, & fronte cunei conuersa, proximè Heluetios venit, interstitio duntaxat relicto, quod Buterius cum suis octoginta cataphractis occupat. Germani Cæsariani Gallorum ordinem commutatum conspicati, suum quoque mutant, ac confertum illud agmen bipartito diuidunt, vt altera parte in Heluetios, altera in Gallos ruerent, tanta tamen propinquitate, vt duo cunei à tergo vnus tantum speciem præberet. Anguianus, quem iuxta Heluetios esse oportebat, cum Gruæis subsistere cogitur, quos metu perculsos esse animaduertebat: vt nisi ducum oratione confirmati fuissent, ne primum quidem impetum expectaturi viderentur, tanta eos trepidatio puaferat. Terminus cum leui equitatu Gallicis cohortibus ad dextram proximus, ducis Florentiæ equitatum progredientem conspicit, vt simulatque prælium commissum esset, à latere aperto pedites Gallos adoriretur. Quòd ne fieret, magnis in eos animis impetum facit, dissiat, & in principis Salernitani aciem retrocedere iubet. In quam mediam ipse, dum suos ponere subsequi arbitratur, prorumpit, & equo interfecto viuus capitur. Hic Terminij conflictus maximo fuit adiumento, quod verisimile est, principem Salernitanum alioqui Gallorum peditum aciem aggressurum à latere fuisse. Verum equitatu Florentino pedere ferente progredi impeditus est, vt interim Gallis & Heluetijs res tantum esset cum Germanis peditibus, in quos aduersos ferebantur. Dum enim Terminus ita pugnat, isti cominus interim congregiuntur. Galli inter duos primos ordines, sclopetariorum ordinem infarserant, Germani item Cæsariani pistoletarios eadem ratione interiecerant, qui vtrinque post primi ordinis milites iacularentur. Quum ad mediæ colubrinæ iactum appropinquassent, capitaneus Villafrancus, qui aciei Gallicæ dextrum cornu tenebat, Germanorum

norum frontem latius patere conspicatus, vt eos à latere circumuenturi ipso congressu viderentur, confestim duos postremos ordines, qui armatis militibus constabant, ad primam aciem traducit, atq; ita dilatata fronte hostis consilium anteuerit, & quod ille facere intendebat, ipse efficit. Postea equo animorum ardore pedem conferunt, ac diu utriusque acerrimè dimicant. Tandem equitum Gallorum, quibus præerat Buterius, virtute Germanicus peditatus turbatis ordinibus fusus est. Verè illud affirmari potest, nunquam tantum impetum tantamq; molem à tantulo equitatu & peditatu sustineri visam fuisse. Vastius Germanorum suorum clade cognita, in quibus spem totam collocarat, in fugam se proripit.

10 EODEM temporis puncto Dampetrus cum signiferis Cæsarianos equites quibus princeps Sulmonēsis præerat, vt Hispanis subsidio essent, adortus fundit fugatq;. Itidem Hispanorum & Germanorum cuneus in nostros Gruzos & Italos contendunt, quos facili negotio superant: omnes enim, exceptis solis centurionibus, qui in primo ordine cōstiterant, fugæ sese mandant. Qui profectò omnes ad vnum interiissent, nisi Angui-
 20 anus cum suis superuenisset. Is Hispanos & Germanos ab angulo aggressus, totam aciem obliquè ad oppositum angulum perumpens, transuersos ordines perturbat, vt ne vnum quidem militare signum erectum maneret. Cruentus tamen fuit hic conflictus, in quo ceciderunt Aslerius, Baro Oynius comitis Montrauellij legatus, Mosallæsus baronis Cursolij signifer, Gladius Cahorsij præfectus, Curtauillanus, & duo ipsius Angui-
 30 ni armigeri. Lassinij equus interficitur, ipse pedes saluus è pugna excedit. Santamandus cognomēto Rupecoartus & Fervaquius faucij in occisorum aceruo postea reperti medicorum ope conualuerunt. Complures alij vel interierunt vel vulnerati sunt, atque ex ipsis ducibus vel ijs qui aliquo numero habebantur, quatuordecim vel quindecim. Angui-
 40 anus quum ita hostium agmen transuersum penetrasset, se prælio superiorem esse ea quidem parte existimabat, quod Gruzos & Italos se viros præstitisse putabat: quod longè secus accidisse comperit. Nam dum cursu conuerso hostem denuo aggredi parat, quum suos victores conspecturum se arbitraretur, reperit eos in fugam versos ne primum quidem impetum sustinuisse, præter primum illum ordinem, quemadmodum dictum est. Quamobrem primi hostium ordines nullos pedites aduersos habentes, in e-
 50 um rectà feruntur, vt in altero conflictu plures quàm superiore ex suis amitteret, vt cui nullus superesset peditatus, à quo fulciretur. Iam verò quidnam Gallis & Heluetijs factum esset planè ignorabat: qua de causa illos profligatos esse suspicabatur: eoq; magis quod inter duas acies collis intererat, vt altera de alterius statu nihil posset audire. Ipse tamen cum suis mori potius quàm pedem referre constituit. Itaque prælium aliquoties redintegrat: sed & hostes sclopetarios semper magno numero suo equitatu permixtos reperiēbat, & aliorum cuneo se vrgeri, qui prælongis hastis ordinibus seruatis eum sequebantur, tum sibi non amplius centum tandem equites superesse videbat: quæ nimirum exigua manus erat ad quatuor hominum millia sustinenda. Verùm hæc vna extabat salus, quod nullam salutem sperarent.

40 DV M se dextram versus subducit, vt suis collectis rursus certare ita subiret, vt sclopetariorum multitudine illa permixta non impediretur, quam semper sibi obstitisse cōpererat, Hispani suos esse pulsos intelligunt: vnde pteriti postremo hoc impetu non expectato regredi cœperunt: sed non sinuntur q; cogitabant pficere. Anguianus enim Alfuniū iubet cū quinquaginta equitib. eos à latere adoriri, ipse cum reliquis apud se collectis postremis instat. Hostes ne hunc quidem impeditum sustinent: omnes salutis causa vel syluas vel domos rusticas cursu petunt. Pauci tamen euadunt, quin omnes vel caperentur vel interficerentur. Hoc postremo conflictu (vt intelligas quò nonnunquam iu-
 50 uenilis ardor prorumpat) Anguianus conspecto Santandræo ceteros ad pugnam præeunte, ipse quoque demissa galea idem facere parat, quum quidem sex duntaxat equites apud se haberet. Quumque capitaneus quidam multo rerum vsu præditus eum deterreret, doceretque quid duci Nemorenfi aliquando ob talem conatum ad Rauen-
 60 nam accidisset, ille vnum respondit, coerceretur ergo Santandræus, qui primus prouolabat: itaque generoso adolescenti mos gerendus, & Santandræus reuocandus fuit. Princeps Salernitanus equitum & Germanici peditatus clade perspecta, pedem refert, paruumque facit iacturam: quod Galli & Heluetij victorinam spatio amplius

pugna ad pœi
 2 solut p gallis
 pœia q gallis

Cæsariani ex-
 ercitus clados.

1543. mille passuum persequabantur, obuios quosque cædebant, maximè Heluetij cladis ad Mondeuisium acceptæ memores, vbi Cæsarianis contra armorum leges iniquis & crudelibus vti fuerant, ut à nobis antea demonstratum est. Quare Mondeuisium inclamantes nemini ex hostibus parcebant, imò illos in eorum complexu & manibus interficiebant qui viuos seruare studebant. Illud certè cuius perspicuum esse potest, nisi Anguianus apud Italos & Gruæos consistendum sibi esse animaduertisset, exercitum nostrum planè deletum fuisse. Etenim quum illi ad primum telorum iactum in fugam se cōiecisent, agmen illud Cæsarianorum, quod quatuor veteranorum millib. constabat, in Gallos & Heluetios, qui victos premebant, impetu conuerso, eos celeritate turbatos nacti prorsus concidissent. Id verò facere nequaquam ausi sunt, quòd vererentur ne Anguianus à tergo molestus esset. Contrà si Gruæi viros se pugnando præbuisent, aut certè ingruentibus hostibus substitissent, agmen illud hostium ipso primo congressu pulsum fuisset. Ita Galli & Heluetij equitesque illi qui victoriam persequabantur, cum Anguiano & equitibus, quibus Hispanos profligasset, coniuncti, quod reliquum erat confecissent. Ita nec princeps Salernitanus, nec reliqui equites tam leui detrimento accepto, ex hac pugna se recepissent: quibus debellatis, Astam vsque progressi offendissemus illic Vastium, cui ciues perfugium oclulis portis denegarunt. Sic enim illinc discedens vetuerat ne intromitteretur, nisi victor è prælio rediret. Verum nostri ut Anguiano laboranti succurrerent, victoriam quam persequabantur, interrumpere coacti fuerant.

PRÆLIO prorsus confecto, neque vllis iam extantibus hostib. præter cæsos, faucios & captiuos, certi constituuntur qui cæsorum numerum inirent. Fit illic ingens præda, propterea quòd Vastius primarios viros ex ducatu Mediolanensi secum duxerat, vt numorum & vasorum argenteorum & reliquæ supellectilis, pretium ad trecenta francorū millia esset. Tormenta numero quatuordecim aut quindecim abducuntur, cū pōtib. vniuersis ad traijciendū Padum cōparatis, magna item farinæ aliarumq; rerum copia, quas Carinianum introducere cogitabant. Loricæ numero inito ferè ad octo millia repertæ sunt, vt quod Mediolani duodecim aureis cōstabat, illic viginti ad summum solidis veniret. Rebus vt tempus ferebat constitutis, eques Assalius, Serizolis relinquitur Italorum metator: cui quæque Italorum peditum cohortes attribuuntur, qui modò ex pontis Arenarij custodia veniebant. Hi omnium Italorum erant bello exercitatissimi: qui si cum Gruæis illis constitissent, credibile est hoc agmen non tam turpiter è prælio abiturum fuisse. Haud equidem scio, num Assalius eos accersere, quemadmodum pridie iussus fuerat, oblitus sit, an verò nuntius mandatum non ea qua decebat fide obierit: illud constat, eos prælio demum confecto superuenisse: quæ res nobis detrimentosa valde fuit. Anguianus his rebus perfectis, victoria clarus Carmaniolam redijt, vt suos ex diuturno labore recrearet, quem totum tridui tempus continenter pertulerant. Eò postquam venit, iubet captiuos recenser. Qui in aliquot templa secedere iussi, reperiuntur Germani ad M M D C X X. Inter cæteros Alisprandus Madrucius cardinalis Tridentini frater, in cæsorum strage repertus multis locis faucius, Taurinos relatus, ex vulneribus sanatur. 40

HISPANI captiui D C X X X reperiuntur, in his Remundus Cardonius & Mendoza, Itali ex equitatu Carolus Gonzaga atque octo fere capitanei Hispani. Nuntiatum etiam est repertum esse quingentorum passuum spatio, cæsorū numerum ad duodecim millia & eo amplius ex omni promiscuè gente. Ex nostris occubere fere ducenti numero: ex quibus qui aliquo essent loco, fuerunt (vti dictum est) Alerius: quanquam is sexto demum die obiit: Baro Oynius, Monsallæus Cursolij signifer, Alfunij signifer, item nepos, Carolus Drossius Mondeuisij præfectus, Gladius Cahorsij præfectus, Scrotus ex Niceno comitatu sex Italicarum cohortium tribunus, denique ipsorum Gruæorum tribunus, qui comitis loco eis imperabat: is porro ex Delphinatu genus ducebat. Ex primo Gallorum ordine interierunt Mola Prouincialis, capitaneus Passinus Delphinus, capitaneus Barberanus, item Moncaltus ambo Vascones. Capitaneus Mota Altenensis inter cæsos iacuit, sed incolumis tamen euasit, nisi quòd oculis captus deinceps fuit. Sangeneius quoque & aliquot centuriones qui primo ordine cōstitierant, vel vulnerati vel intercepti sunt. Ex Heluetiis nemo paulo clarior vulnus accepit, præter Baronem Saxanum qui ad fauces longa hasta ictus est.

P O S T Q U A M Deo ob tam illustrem victoriam supplicatum est, cogitur concilium, ut de summa rerum deliberaretur. Placet nuntios Romam, Venetias & Mirandulam ad Regios oratores dimitti, quibus de tanta re certiores fierent. Ad eam rem Hercules Viscontius deligitur, quod commodissimè & tutissimè omnium iter facere posse videbatur. Mittitur etiam ad Regem Escarius, qui partim tam lætum nuntium perferret, partim etiam doceret quàm opportuna rei gerendæ facultas videretur, siquidem men-
 10 struum exercitui stipendium, deinde aliquid numorum ad vehendas sarcinas mittere non recusaret: præterea Rhetos ad numerum sex millium (tot enim iam conscripti erant) Mediolanum duci iuberet, vnà cum copiis quas Italiæ dynastæ, comes Petilianus, comes Mirandulanus, Petrus Strossius ac plerique alij conducebant, ut Mediolani se cum Anguiano cōiungerent. Illum enim hac ratione cum equitatu, Gallis & Heluetiis rectà iter Astam facturum, relictis ad Carinianum septem aut octo hominum millibus Gru-
 æis, Italis & Gallis, qui castellis aggeribusque excitatis & fossis ductis hostes erumpere prohiberent. Ipsos quidem capitaneos omnes ita statuere, in tanta trepidatione & soli-
 tudine propugnantium, quæ post tantam offensionem accidere solet, facile esse ducatum Mediolanensem Cæsari adimere, præter arcem Cremonensem & Mediolanen-
 sem. Vastius certè viginti dierum spatio tympani strepitu ad militem conscribendum
 20 vsus est, quo toto tempore nemo omnino prodiit qui nomen vellet profiteri. Hæc sen-
 tentia Regi initio probabatur, postea animum ab ea abduxit, propterea quod quotidiana
 nis nuntiis certior fiebat, Cæsarem maximas omnium quas vnquam habuisset copias ad
 Rhenum cogere: quocirca suas vires aliò proficisci nolebat, imò ex Italia accersendas
 sibi esse iudicabat, quibus ad Galliam defendendam vteretur. Quare Anguiano man-
 dat ut de Cariniano fame premendo tantum cogitaret, quò facilius Pedemontanas co-
 30 pias ad regni defensionem euocaret. Qua in re, meo quidem iudicio, parum Gallicis ra-
 tionibus consultum est. Etenim si Cæsar motus Mediolani excitari sensisset, ut aliquid
 periculi non obscurè impendere iudicaret, eò vires suas conuertere coactus fuisset, ma-
 ximè quum summæ essent apud Neapolim factiones. Potius enim seruanda esse quæ
 possidebat, quàm aliena nullo profectu tentanda iudicasset.

*Res copias ex
Italia accersit*

A N G V I A N V S hac Regis sententia intellecta, dispicere cœpit qua ratione suis vi-
 30 rictandi facultatem præberet, quibus stipendium nondum erat persolutum: nam quod
 sub pugne diem acceperat, id Heluetiis, quò eos apud se retineret, dederat. Quibus qui-
 dem pecuniis datis, adhuc bimestre stipendium debebatur, præter ipsum etiam pugnae
 mensem. His causis adductus Taxius emittit cum cohortibus Gallicis & equitibus ca-
 taphractis fere ducentis, quos ex omnibus vndique turmis collegerat, ut ex hostico vi-
 uerent, sex cannis & aliis aliquot machinis attributis, quibus sibi in oppida receptum &
 ingressum pararent. Ipse cum reliquo exercitu Padum transit, & ad Carinianum castra
 facit, quâ Vimesum iter est. Totum oppidum castellis passim ædificatis circuncingit, ut
 duo extrema vtrinque ad Padi ripas pertinerent: sicque obsessos eruptionibus prohibe-
 re constituit. Taxius Villa Stelonia profectus (ibi enim castra habebamus) Sandamiani-
 40 num contendit: quod oppidum Monferratenfis ditionis neque Gallis neque Hispanis
 adhuc paruerat. Oppidani auxilio desperato deditionem ea lege faciunt, ut vetusta pri-
 uilegia retinere liceret, Gallos tantum præsidio impositos haberent, nullos Italos, quibus
 conditionibus duas Gallici peditatus cohortes relinquit. Illinc progressus Mocalerium
 locum munitum in medio Monferratenfi dominatu pactione capit: Vigonem itidem,
 pontem Sturium, Saluatorium, Fresenetum ad Padum, quod duobus infra Casalium
 passuum millibus situm est. Denique tanta fuit ob acceptam à Cæsarianis cladem tre-
 pidatio, ut tota Monferratenfis regio in eius potestatem veniret, exceptis Casalio, Tri-
 no & Alba. Interim vix vllus intermittebatur dies ab Aprilis x v i i i ad vicesimum
 Iunij diem, quo non à solis ortu ad decimam diei horam, item à secunda pomeridiana
 50 ad solis occasum inter Carinianum & nostrorum aggeres leuibus certaminibus con-
 tenderetur. Adeo tamen fame premebantur, ut sæpenumero ex eis nonnulli vallum ad
 panem quærendum transilirent: ad extremum ut in fidem deditione acciperentur, pe-
 tere coacti sunt. Quod ut obtinerent, delectos ex suis ad Anguianum mittunt, comitem
 Felicem Germanorum ducem, & Sammiquellum Hispanorum metatorem.

*Carinianum
à Cæsarianis
deditur.*

H I S Anguianus, quando virorum fortium officio functi fuerant, æquisimas con-

2543.

1544

ditiones tulit, ut armatis exire concederet, absque signis tamen militaribus & tympanis. Preterea iurisiurandi religione tum duces tum milites obstrinxit, semestri tempore bellum cum Rege & sociis non esse facturos, Addam flumen transituros, neque eo temporis spatio huc remeaturos. Petrum denique Columnam octavo abhinc die Mediolano reuersum, in Galliam, ut se in manus Regis traderet, profecturum, illicque totum annum moraturum, nisi quid à Rege de temporis diuturnitate remitteretur. His rebus morem gessit Columna. Anguianus quicquid illis pollicitus est, bona fide præstitit. Langæus & Alfunius deliguntur, qui oppidum ingressi omnia quæ illic erant, describerent: quoniã cautum erat ne vel machinas vel è machinario apparatu quicquam auferrent. In com-
 meatu describendo non magna diligentia opus fuit: duo tantum panes fursuracei reper-
 ti sunt, nihil tritici, pisorum, fabarum aut cuiusvis leguminis, nihil vini, salis, aceti aut olei
 denique repertum est. Mirum fortasse cuiuspiam videatur cur tam æquis conditionibus
 pactus sit Anguianus, ac non potius eos nudos ignominiosè dimiserit. Is sic habeat velim,
 Helueticis tum debita esse trium mensium stipendia, absque eo mense quo pugna illa
 commissã est, Gallis etiam ipsis panis tantum in diurnum demensum tribuebatur: ut
 Hispani quoties certamine ad munitiones dimicarent, eos per ludibrium milites pana-
 rios appellarent. Itaque Heluetij quum nos oppido pactione iam potiri posse viderent,
 Anguianum adeunt, docent, nisi has pacti conditiones admitteret, vel stipendium debi-
 tum numeraretur, se postero die domum redituros esse: neque vlla ratione aut verbis
 nisi illa compositione retinere eos potuit. Ita sub armis Cariniano exeunt, vultu & in-
 cessu ad grauitatem dignitatẽque composito: sed nondum mille passus processerant,
 quum adeo viribus omnibus exhaustis defessi sunt, maximè solis æstu post illas durissi-
 mas calamitates torrefacti, ut non solum ad arma, quæ iam gestare non poterant, verum
 ad ipsos etiam vehendos plaustra exhibere opus fuerit.

Strossius à Ca-
 sariis cedi-
 tur.

N V N C ad Herculem Viscontium redeamus, quem Anguianus ad Regios orato-
 res Romæ & Venerias miserat, quos de victoria certiores faceret. Rumore statim huius
 rei sparso comes Petilianus, Petrus Strossius (hi ex Gallia nominatim ad hanc rem orna-
 tu mutato venerant) comes Geogius Martinengus, dux Sommius, Robertus Malatesta,
 alique Gallicarum partium studiosi prodeunt, Romæ atque aliis locis finitimis tympa-
 ni sono militem colligunt, Mirandulæ locum cõstituunt vbi coeant, illinc cum Angua-
 no copias coniungunt, quod sperabant Regem libenter auxilia quæ ille petierat con-
 cessurum, quemadmodum ab Hercule Viscontio intellexerant. Exercitum colligunt ad
 decem peditum millia, equitatu perexiguo, aut planè nullo. Nihilò secius in Placētinum
 agrum properant, libenter ab omnibus excipiuntur, & cibaria eis benignè suppeditan-
 tur. In Cremonensem postea regionem iter faciunt, vbi Guelfi omnes & complures alij
 ex Mediolanensi ditione crucis albæ tesseram sumunt. Has ob causas tantus terror Me-
 diolanenses occupauit, ut valde credibile sit, si exercitus ille qui Monferrati substiterat,
 initio Mediolanum rectà se contulisset, seq; cum Strossianis coniunxisset, antequam du-
 cis Florentini auxilia aduenirent, ciues portas eis aperturos fuisse. Strossius & reliqui cer-
 tiores facti expeditionem Anguiani, quam Mediolanum parabat, irritam esse, quoniam
 equitatu se carere videbant, vltius progredi seq; cum Anguiano coniungere, quo-
 cunque loco esset, decreuerunt. Valtius Salernitanum & Sulmonensem iubet quam-
 maximam manum colligere, qua illis ad certum transitum occurrerẽt. Hac re illi intel-
 lecta à Taxio (is tum Monferrati cum suis erat) per literas petunt, ut equitatum mittat,
 qui die constituta ad Sarrauallium, vbi transitus est fluminis, præsto esset. Taxius se fa-
 cturum quod petebant pollicetur: quod affirmare non dubito, ut qui literas viderim.
 Verum non stetit promissis: cuius rei causam ignoro. Eò Strossius & reliqui postquam
 venerunt, ad vltiorem ripam equitum & peditum multitudinem conspicati, & a præ-
 cursoribus, quos miserant, hostes esse certiores facti, turpe sibi fore statuunt, si pedem
 referrent: & pedites longè ab equitatu seiunctos adorti superant. Postea locum in quo
 constiterant, ad pugnandum commodum relinquunt, & ordinibus neglectis in planitiem
 latè patentem, tanquam victoria parta progressi, ab utroque latere equitatus Casariis
 interuentu cincti funduntur fuganturque. Plurimi clari viri capiuntur, pauci interficiun-
 tur: vnus Valerius Vrsinus eadit, quiquidem aliquo numero esset. Qui ex prælio euase-
 runt, Querassium & Carinianum se receperunt. Id accidit medio ferme Iunio, duode-
 cim

cimo die antequam Carinianum in nostrorum potestatem veniret. Quod si Taxis equitatum misisset, quemadmodum se facturum receperat, à quo fulcirentur, verisimile est illos Cæsarianis superiores futuros fuisse: propterea quod profligato peditatu, ceterum cataphracti victoriam persequi & conficere poterant.

CARINIANI deditione facta Anguianus Regem per nuntium ea de re certior facit, tum etiam quid fieri velit, rogat. Rex mitti ad se ex Pedemontanis locis Gallorum veteranorum sex millia, Italorum parem numerum iubet, his sibi opus esse, ut adversus Cæsarem & Anglum se pararet, qui iam legiones eduxerant, & impressionem in regnum facere maturabant. Cæsar enim pro inueterato odio quo ad illius regni perniciem & interitum incēdebatur, iniurias quas ab Anglo acceperat, deposuerat, aut certe dissimulabat, cumque eo societatem inierat: quanvis papæ serio confirmasset sibi nunquam cum illo amicitiam ullam, sed sempiternum odium atque acerrimum fore, quoad iniuriam sedi Romanæ factam expiaret, quum se Ecclesiæ Anglicanæ secundū Deū caput professus fuerat, eosque capite damnabat qui papæ & Ecclesiæ Romanæ auctoritatem tuebantur. Cuius tantæ audaciæ causa fuerat (ut suprà à nobis est demonstratum) quod papa eum tanquam hæreticum diris deuouerat, eiusque ditionem prædæ addixerat, idque instigante Carolo, quod suam ab eo amitam repudiatam esse dolebat. Illo igitur fœdere constituto sic inter eos conuenerat, ut Cæsar Campanorum fines cum exercitu, quem tum in Germania omnium quos vnquam habuerat maximum comparabat, ingrederetur. Hic tantus exercitus maxima ex parte ab Imperij ordinibus alebatur tum Catholicis tum Protestantibus: nam ipsos etiam Protestantes huc adduxerat, quum prædicaret se omnibus modis operam dedisse & à Rege contendisse, ut Concilium cogeretur, quo Ecclesiæ pax & concordia constitueretur, atque in papam ceterosque Ecclesiæ ministros ex disciplinæ seueritate inquireretur, ac errata emendarentur: verum Regem vnum tam sancto instituto aduersari. Denique adeo illos consueta vanitate & dolo delinierat, ut tum Protestantes principes tum ciuitates Imperiales, quibus nunquam antea fœdus vllum intercesserat, propriis sumptibus hoc bellum gerere constituerent. Anglus porro Caletum cum omnibus suis viribus nauigaturus erat: id quod etiam perfecit. Cum eo comes Buranus & Roxius suas copias coniuncturi erant, ut hic 30 copias è Belgio conductas, ille peditum Germanorum decem millia & equitum eiusdem gentis ad quatuor millia adduceret. Consilium erat, ut relictis à tergo munitis oppidis, rectà vtrunque Lutetiam contenderent: ibique coniunctis simul vniuersis copiis (in quibus pedites futuri erant octoginta fere millia, equitum amplius millia octodecim cum bombardarum, pulueris atque telorum infinita vi) Regem ad dimicandum iniquissima conditione compellerent, nisi mallet patriam & regnum se coram inspectante vastari.

ANGLVS vbi Caletum appulit, magnam offendit tota Picardia propugnantium solitudinem, propterea quod Rex inde in Campaniam vires suas traduxerat, quod Cæsar iter facturum erat, ducemque Vindocinum in Picardia cum exiguis copiis reliquerat. 40 Quinque sunt oppida quibus prospiciendum erat, Ardrea, Bolonia, Teroana, Montrolium & Hedinum: ex quibus Anglus quodcunque primum liberet aggredi, æquè facile poterat. Ad hæc oppida præsidiis firmanda vix satis magnæ copiarum Regi suppetebant, nedum ut hosti obfisteret. Ea fuit Anglo causa cur consilium de ducendo Lutetiam exercitu mutaret: ac proinde ducem Northfolcum cum Burano & Roxio mittit, qui Montrolium obsideret, ipse decimo post die Boloniam cœpit obsidere. Huic oppido præerat mareschallus Dubetius, imò Picardiæ proregem agebat dum abesset Vindocinus, cuique nominatim negotium datum erat, ut quinque illis oppidis prospiceret. Is quum hostem Montrolium progredi videret, eò se relictà Bolonia confert, ac secum connestablianā turmam centum cataphractorum ducit, cui legatus Guichius vir rei militaris peritissimus præerat. Adest etiam Genlius cum quatuor cohortibus Gallorum peditum, comes Berengarius Neapolitanus cum mille Italis peditibus, Franciscus Claromontanus Neapolitanus & ipse cum pari numero. Boloniæ præter omnium opinionem Vervinium generum præficit, virum modico rerum usu præditum, Linionem cum quingentis peditibus, Axiū cognomento Rentium, ambos per ætatem & imperitiā ad rem arduam parum idoneos, capitaneum Philippum Corsum, qui lōgè maximum rerum usum ha-

Bellum à Cæsare & Anglo aduersus Regem paratur.

Nota Cæsaris operam hanc magnam

Angli in Picardiam descensio.

1544. bebat, denique Samblimontium ipsius Dubetij signiferum, cum eiusdem dimidiata equestri turma, quæ centum cataphractos complectebatur. Ardream mittitur Rupertius cum suis equitibus, qui Regis legatus ei præesset. Quod quidem oppidum quum infirmum valde & minimè instructum offendisset, tanta tamen diligentia prospexit ut nihil inde damni acciperetur.

DVM hæc geruntur, Cæsar Spire fit certior Anguianum victoria parta apud Pedemontanos copias continere, neque Mediolanensem expeditionem suscipere, quemadmodum cogitabat: quam Cæsar vehementer reformidabat, quàmque si ille vrgeretur instituisset, dubium non est (quantum quidem postea compertum est) quin vires in Italiam convertere relicta Gallia coactus fuisset. Itaque hoc nuntio accepto comitem Gulielmum Fustembergum cum exercitu Lucemburgum obsidere iubet. Vicecomes Staugius tandem obsidionem tulit, quoad cibarium inopia coactus deditionem facit ea lege, ut ipse cum militibus salvis impedimentis abiret. Inde hostis Commertium proficiscitur: castrum verò hoc ad Mosam flumen situm duodecim passuum millia ultra Linium, sex millibus Valcolorio abest. Maxima turri machinis concussa, & ruina patefacta (in ea autem omnia tela & pulvis tormentarius asseruabantur) centuriones oppidi infirmitate perspecta Cæsari deditionem faciunt, quibus quò vellent abire, impedimentis salvis permittitur. Cæsar Commercio profectus Linium Barrorum obsidet, cuius propugnandi causa comes Briennius (qui huius quoque oppidi dominatum comitis titulo tenebat) illuc venerat, cum comite Ruffio fratre, Schenafius insuper à Rege illuc missus, qui summam autoritatem haberet, cum quinquaginta cataphractis venit, Guzollus præterea hippocomiae Regiæ cursor, & complures alij, ut numerus peditum ad mille quingentos esset, equitum cataphractorum circiter centum. Rex interim quanta maxima poterat diligentia, ut hosti obsisteret, Heluetiorum decem millia, Rhetorum sex, Germanorum peditum totidem, (in quos summam imperij duci Niuernesi detulerat) progredi iubet, duodecim quoque illa tum Gallorum tum Italarum millia quæ ab Anguiano acceperat, denique magnam & legionarium & aliorum militum manum: ut totius exercitus multitudo ex variis gentibus esset ad quadraginta peditum millia, equitum grauis armaturæ duo millia, ferentiariorum totidem. Huic exercitui Delphinum præficit, adiuncto fratre Aurelio, quibus amiraliū Annobaldum attribuit, quibus consilio atque prudentia administrandis incumbere. Dumque tantus exercitus cogeretur, quo hostis cursum obsisteret ac remoraretur, comitem Sancerranum Sandiserium mittit, qui proregis autoritatem illic obtineret, quod profecto oppidum vallo & muro malè munitum erat, & impar exercitui Cæsariano sustinendo. Ille tamen se bonam & fidelem operam nauaturum esse recipit, nec datam fidem fefellit. Aurelij equestris turma centum cataphractorum ei attribuitur, in qua legatus ipse erat, capitaneus item Landa & vicecomes Riucius, qui ambo millenis peditibus præerant.

Linium à Cæsare capitur.

CÆSAR summa celeritate ad Linij arcem oppugnandam machinas promouet: nostri quum nusquam ad propugnandum se consistere posse viderent, quòd illi oppido duo vel tres montes circumiecti imminet, ad colloquium venire statuunt. Dum colloquuntur, hostes porta qua subsidium venturum erat, ingressi, eos à tergo opprimunt qui ad ruinam propugnaturi stabant: quos per paucis interfectis capiunt. Huius tantæ incogitantiae quæ fuerit causa, non possum affirmare, nisi quòd Brethauillanus comitis Briennij legatus primus ad colloquium egressus est. Ipsi quidem duces culpam alij in alios mutuo transferunt: verum purgationem nullam idoneam afferre possunt. Quamquam enim locus infirmior erat, quàm ut Cæsaris potentiam, qui præsens aderat, ferre posset, tamen nondum eò difficultatis venerant, quin æquis quibusdam conditionibus cum hoste pacisci possent. Huc accedebat, quòd primarij ex eorum numero Regi persuaserant oppidum defendi posse, seque seruaturus esse receperant: verum (ut quod sentio dicam) isti pollicitatores Cæsarem aliò progressurum esse arbitrati, hanc gloriam aucupari studebant, quòd oppidum defendere aggressi essent. Non pauci ita decipiuntur, nuntiis parum certis confisi: quorum permulta ipse documenta animaduerti. Rex captum esse tam citò Linium certior factus, confestim ducem Niuernensem cum quadringentis cataphractis & peditibus circiter ad sex millia Catalaunum Campanorum mittit: deinde nuntio accepto Cæsarem ad Sandiserium confedissee, Delphino per nuntium impe-

imperat, ut castris loco commodo ad Matronam flumen positus hostem ulterius progredi prohiberet. Quo Delphinus accepto mandato loca maxime accommodata circumspecti iubet: & ex ducum sententia placet exercitum ad Iallonem collocare, qui locus est citra Matronam medio itinere Spertæ Catalaunum. Ibi etiam Delphino præsto fuit peditatus ille Gallorum & Itolorum, quos Anguianus Regi mittebat, qui & armis egregie instructi & animis ad pugnam optime erant comparati.

P E T R V S Strosius, quem paulo antè infeliciter pugnasse demonstrauiamus, ipse tamen ex ea clade incolumis Mirandulam se receperat, ubi cum duce Sommio (qui in eo prælio captus à principe Salernitano consanguineo dimissus fuerat, quod verebatur ne Cæsar, si in eius manus incideret, grauius aliquid in eum statueret) nouo peditatu ad sex hominum millia coacto, statuunt inuitis Cæsarianis Mediolanensem agrum pertransire, seque cum Anguiano coniungere, cui exigua sanè hominum manus reliqua erat, ut qui præter duodecim illa Gallorum & Itolorum millia quæ Rex accersierat, omnes Heluetios (duobus tantum millibus exceptis) dimiserat, quibus stipendium domi numeratum iri, syngrapha cautum erat. Vastius nuntio de nouis istis copiis accepto, equites & pedites quam potest plurimos conuocat, quibus eos transire prohiberent: ut Strosius, quod equitatu carebat, cogeretur relicta planitie à Parmensi agro alpes Coctias cum summis laboribus & difficultatibus perreptare. Postea quum Vastium intellexisset ad alpium radices descensum obseruare, Anguiano per exploratores significat quæ iter facere & transitum moliri cogitaret. Anguianus tum Taurini se continebat, quod copias duntaxat ad seruanda oppida habere sibi videbatur: qui eodem etiam temporis vestigio à Cætalio Querasij præfecto certior fiebat, Vastium, quod facilius Strosij copias dederet, milites undique ex præsidiis educere, ut paucos tantum relinqueret, qui ad oppidorum portas sederent: quinetiam Albæ duntaxat esse Ciapinum Mantuanum præfectum cum circiter cxx militibus. Quo nuntio accepto Anguianus in summa licet hominum paucitate rei; pecuniariæ inopia (nam præterquam quod ne coronatum quidem habebat, Heluetiis quatuor mensium stipendia debebantur) vtrunque tamen simul perficere aggreditur, ut & Albam occuparet, & Strosio auxilium ferret. Itaque eo ipso temporis articulo Montasienum ad exiguum castrum mittit, quod nomine Castelletum ultra Albam tenebat, quæ Sauonam iter est, qui rationem inueniret qua Strosius monitus Castelletum & porro Albam contenderet, quo quidem itinere eum veterum esse Vastius nunquam suspicaretur: se quidem ad Albam cum peditatu & equitatu quam posset maximo præsto futurum, ut eum exciperet.

H I S ita constitutis Carmaniolam ire contendit, tum ut illic pernoctaret, tum ut Heluetiis progredi persuaderet: quod illi facturos se negabant, docebantque nulla ratione militem ad procedendum adduci posse, quod nihil stipendij acciperent, seque tantum ludi & verba dari conquererentur. Ad extremum pollicetur illis cibaria gratis datum iri, dum Carmaniolam redirent: id enim demum erat quod præstare poterat, quem numi prorsus deficiebant. Addit etiam cohortationem, qua ostendebat magnam gloriæ accessionem fore ad priorem illam qua Germanicum peditatum altero tanto maiorem profligarant, si nunc tanta paucitate Cæsaris legato se auderent opponere: equites quidem Gallos ad extremum spiritum ab ipsis non discessuros. Hac oratione permotis progredimur, & Sommariuam vesperi venimus, postridie Querasium: ubi Helueti se rursus progredi nolle significant, nisi quingenteni in singulas cohortes coronati mutui nomine darentur. Quod quum illis concederetur, Centalio ad hanc summam perficiendam mille quingentos coronatos confert, sororis suæ Montasieni vxoris monilibus oppigneratis. Fauspergus capitaneus Heluetius mille mutuo dedit, ac quingentos suis insuper largitus est, idem Forlius apud suos facit: denique supererat Sanjuliani cohors, qui quidem tribunus erat: statuitur ante lucem discedendum esse, ut Albam iretur. Secunda noctis vigilia Sanjulianus ad me venit, monet renuntiem Anguiano milites tumultuari, neque ut progredierentur adduci posse. Ego tamen inquirendo comperio eum ipsum esse tumultus autorem. Cui malo quandoquidem nullum tum temporis remedium afferri poterat, Anguianus accepto nuntio Strosium circa meridiem Albæ futurum, veritus ne mora interposita auxilium oppidanis ferretur, iter ingreditur. Ibi tum Heluetios pudit resistere, & inuito tribuno nobis iam profectis mouent, ut ad

Strosius cum
Anguiano se
coniungere co-
natur.

1544. solis occasum oppido appropinquaret, quum quidem nos ad murum accedere pararemus. In nostro exercitu erant Anguiani equites cataphracti quiquaginta, Alfunij & Francisci Bernardini ferentarij, & centum circiter equites Mauri Nouati. Cannas murales quatuor tantum habebamus, easque non admodum instructas: ex quibus duas commo dato à Benia domino acceperamus, quod è remotioribus locis accipere nullas liceret: fossorem numorum inopia nullum habebamus. Quinetiam ne ipsas quidem cannas habere potuissemus, nisi Benius suis sumptibus eas vehendas curasset. Equidem ipse, dum Carinianum obsidebamus, triginta coronatorum millia Taurini mutuo acceperam, quibus Heluetios placatos retinueramus.

Galli Albam deditione capiunt. Eo ipso die vesperi pauculas machinas aggeribus obiectis admouemus, ut postero die ad ortum solis moenia versus portam quæ montem spectat trans flumen, concuti & sterni cœpta sint: sitque aditus pertuso muro fere decem pedes patens. Ciapinus videns quoque uersum Strossij & Sommij milites speciem præbere, quasi scalas admouere vel lent, alios ad exiguam illam ruinam (quæ tamè haud multo latior fieri poterat, propterea quod duæ ex machinis nulli iam erant vsui) metu perculsus deditionem facit, ut ipsi cum militibus absque ullis vasis quod liberet discedere liceret. Hoc interim habendum est, Strossij milites discalciatos penitus fuisse, qui calceos montanis itineribus detriuerant. Vastius de nostro aduentu certior factus, cum exercitu magnis itineribus, ut suis auxilio esset, venerat: ut quo tempore oppidum ingrediebantur qui ab Anguiano delecti fuerant, illius præcursores in nostrorum equitum stationem irruerent. Verum intellecta oppidi deditione, celerius quam venerant regredi cœperunt, præter nonnullos quos Alfunius cepit: quæ causa fuit cur Vastius, ubi se spem fefellisse videt, propius sibi accedendum non putaret. Anguianus oppido potitus Cornelium Bentiuiolum constituit, cui duo Italorum millia attribuit, ipse multis per finitimam regionem castris subactis Carmaniolam reuertitur. Postea Vastius Alexandria studio atque opera bellum, ut ad aliquot dies intermitteretur obtinet, vsquedum missis ad Cæsarem & Regem nuntiis scirent num illis inducias fieri placeret. Itaque vtriusque permissu pacem sequestram trimestrem constituunt.

Sandiferium à Cæsare obsidetur. CÆSAR (ut ad Campaniam redeamus) Linij castro deditione capto, præsidium imponit, quod illac iter esset Metis ac Lotaringia, ut Sandiferium (quod exercitum ducere in animo habebat) commeatus veheretur. Itaque ratione constituta, qua illuc tuto importari posset, recta ad oppidum illud decem Linio passuum millia ad Matronam flumen contendit, illucque ad octauum Iulij diem, anno 1544 peruenit. Comes Sanceranus quum eius aduentum præsentiret, stagna quædam supra oppidum versus sylvas perfodi iubet: ut per aliquot dies Cæsar his locis progredi impediretur, atque adeo castra alio loco ad oppugnationem instituendam faceret. Sanceranus Telinium signiferum cum quinque & viginti equitibus emittit, ut de Cæsaris rationibus aliquid cognoscerent. Hi captiuos ad duodecim numero adducunt, ex quibus quod esset hostis consilium intelligit. Cæsar simulatque Sandiferium venit, fossas & aggeres quam celerimè expediri iubet, quæ spatium interest inter molédina & portam quæ recta Partham & Vitrium spectat. Delphinus interim Brissacum iubet ferentariorum equitum magistrum cum duobus fere millibus partim Gallorum partim Italorum Vitrium Parthenorum proficisci, decem Sandiferio passuum millia, medio illinc Catalaunum itinere, qui Cæsaris castris negotium facesseret, comeatum interciperet, & in metu quodam contineret, ne irruptionem in oppidum tēaret. Oppidulum hoc est infirmis admodum moribus cinctum, exiguum item castrum in summo monte situm: oppidum flumine medium alluitur, quod Linio Barlodicum fluit, deinde infra Vitrium in Matronam illabatur. Illinc nostri continenter castris Cæsarianis molestias exhibebant, frumentatores & pabulatores subinde capiebant, unde magna annonæ penuria hostes premebantur. His adductus causis Cæsar loco eos expellere constituit: ac proinde Franciscum Estensem Ferrariæ ducis fratrem, ferentariorum equitum magistrum cum toto equitatu mittit, Mauricium insuper Saxonie ducem cum milibus ducentis Germanis equitibus, ac comitē Guilielmum Fustembergensem cum octo amplius Germanorum peditum millibus, quibus etiā bōbardas aliquot addit. Ita porro constituerant, ut equitatus flumē illud quo alluitur Vitrium in vico Cangio transiret, duobus infra ipsum Vitrium passuum millibus, sicque iter quo Cata-

Catalaunum contenditur occuparent: id eo sanè consilio, ut si nostri illuc se recipere cogitarent, in eos obuios inciderent: si autem Vitrium regrederentur, tum comes Gulielmus cum bombardis subsequeretur, quibus aditum vi in oppidum patefacerent.

PRIVS QVAM Cangium venirent, iam diluxerat: ibi equitum stationem ex tur-
ma Langæi offendunt, quos ducebat Marvillanus legatus, ut pote quum Langæus apud
Pedemontanos esset. Is hostium præcursores conspicatus qui propius ad locum explo-
randum accedebant, conferto agmine ad extremum pontem subsistit: idem fit ab ho-
stibus, dum suorum multitudinem præstolantur. Marvillanus interim Mottogondrinū
ferentariorum equitum ducē moneri iubet: qui statim ubi accessit, traiecto flumine ho-
stium præcursores adortus magno eorum impetu vrgetur, ipse valde faucibus ad eum vs-
que locum summovetur ubi Langæi equites subsistebant: qui quinque aut sex ferentari-
orum equitum turmas in se incumbentes conspicati, pedem referre & præliando Vi-
trium regredi cœperunt. Decem aut duodecim ex eis capiuntur, complures interimun-
tur. Albani, qui non longè ab eis collocati erant, audito tumultu diuersi Catalaunū ver-
sus ire maturant. Nostri non procul Vitrio collecti equestrem Hunaldæi turmam, duce
Michaelæ Angelo legato offendunt, cuius accessione recreati ad oppidum vsque re-
trocedendo & pugnando perueniunt. Ibi Brissacum cum aliquot sclopetariis Petri Cor-
si in vineis reperiunt, à quibus hostis impetus non parum retardatus & cohibitus est. Id
quod commodissimè nostris cessit, qui nisi hoc auxilium occurrisset, planè erant profligati.
Brissacus quod se inferiorem sentiret, se recipere parat, & secundo Matrona flumi-
ne iter facit, ut sese Catalaunum vel certè ad medium iter reciperet. Niuernensis trecentos
amplius cataphractos equites Catalauno emiserat, qui nostris subsidio venirent: verum
iter aliud ingressi (quà locum nomine Calciatam itur) ab eis aberrarunt, ut obuios
non haberent. Quamobrem Brissacus cum iis ferentariis quos habebat reliquos, traie-
cto flumine, dimidiam eorum partem ad dextram collocat, ipse læuam latum tenet, pe-
dites aliquot cum pilis & sclopis ad trāsitum fluminis præmittit, qui hostis impetum in-
fringerent. Ex hostibus ilico prouolant circiter octingenti pistolarij, totidem equites le-
uis armaturæ, & sclopetarij equites magno numero, qui Sanfacum (ille enim nouissimū
nostrorū agmen claudebat) cogunt fuga præcipiti in vicum ferri, ubi transeundum erat.
Ea res nostris peditibus maximè nocuit, quos nostrorum equitum interuētū hostis per-
turbatos & disiectos quum offendisset, vniuersos cōcidit, præter aliquot qui se in ædem
sacram recipiunt. Hi quum ad comitis Gulielmi aduentum deditionem facere recusa-
rent, machinis ædem ille cœpit labefactare, deinde subiectis ignibus omnes cremantur.
Brissacus interim tergo dato se recipiebat, sic tamen ut subinde, quoties facultas da-
batur, in hostes aduersus rueret: quo factum est ut bis ab hoste captus bis ereptus sit. Ita
virtute & prudentia vim superat, & obfirmato animo prælians Catalaunum peruenit.
Cæsariani Vitrij pernoctarunt: ubi relicto comite Gulielmo, qui & oppido & arce poti-
tus pabulatoribus esset præsidio, in castra reuertuntur.

CÆSAR Sandiferium obsidione premere pergebat, omnesque rationes exco-
gitabat, quibus nostros vexaret. Comes Sancerranus omnia quæ ad salutem pertinebāt,
diligenter administrat, oppidi regiones describit, ut suum quisque locum, ubi pugnandum
erat, nosset. Vicecomiti Riuerio defendendum tradit propugnaculum victoriæ, quod
ad portā Parthenam erat: huic vnam ex cohortibus attribuit, alterā esse iubet ab eo pro
pugnaculo ad planum aggerem qui Sāmenchaldum spectat: inde ad castrum vsque aliā
cōstituit. In castrū ingredi iubet capitaneum Nouilletanum Andrēa Alburgum, qui vni
ex Landæ cohortibus legatus præerat. Deniq; à castro ad propugnaculum illud Viceco-
mitis Riuerij cōstituuntur ducenti equites qui Durrerio parebant, qui quidem Linij cap-
tus fuerat. Ad illas oppidi singulas partes denique equites cataphracti cōstituuntur, deinde
viginti qui & plateā seruarent, & laborantibus submitterentur, adiunctis quingentis pe-
ditibus quos Ricarvillanus ex Landæ legatis ducebat. Cæsar non procul à scalis patibularibus
cōfederat. Hinc Hispanos suos ad planiciem procedere iubet, quæ inter flumen
& oppidum interest, ubi nullū à machinis periculum illis impendebat. Hi aggeribus &
fossis ad propugnaculi Victoriani mucronem ductis, bipartito machinarū ordines col-
locant, ut vnus oppugnaretur oppidū ab ipso propugnaculo ad portā, qua ad molédina
descenditur, alteris Parthā versus, cuius oppugnatio in obliquū ferebatur. Sancerranus

Brissacus cum
Cæsariano
quiritate dimi-
cat.

Brissacus cum
Cæsariano
quiritate dimi-
cat.

1544.

conspicua hac hostium diligentia, eò viginti illos cataphractos & Ricarvillanos pedites ex platea traducit, qui locum muro labefactato nudatum obstruerent, Cæsar quum oppidanos crebris eruptionibus e castro factis suis esse molestos perspiceret, Principē Aurangium mittit cum Germanorum octodecim cohortibus & sex prælongis colubrinis, qui ab eo loco interiora oppidi loca infestaret & nostros erumpere prohiberet. Is ad ferrariam quandam officinam e regione castris, castra locat, iuxta pontem qui est ad Matronam flumen, & rationem inuenit, qua ex fossis oppidi aquas deduceret: quæ res oppidanos ad summam aquæ egestatem redegit, ut qui tres tantum puteos reliquos haberent, unde aquæ satis egrè poterat militibus suppeditari. Accessit etiam ad ista hoc mali, quod quum Cæsar tormentorum oppugnationi instaret, Landa diurno labore in ruinis obstruendis defatigatus, quum se in cubiculum recreandi sui causa recepisset, glante tormenti interficitur, quæ à ruina sublimis in ædes delata, caput illi aufert. Illius viri morte magnum acceptum est detrimentum, quippe fortissimi & plurimi in re bellica usus. Huius mortem eo quidem die Sancerranus, ne milites hoc nuntio perterrerentur, celandam curauit. Eodem die Aurangio castris profecto, ut Cæsarem adiret, dum in fossis esset, glans ab oppidanis colubrino librata in summum aggerem lapidibus refertum incidit: lapidum fragmentis dissilientibus ille ictus interficitur, magno Cæsarianorum omnium ipsiusque Cæsaris mœrore & luctu.

Sandiferiū acriter oppugnatū fortiter defenditur.

BIDVO post Cæsar satis latam muri partem deiectam conspicatus, statuit oppidum expugnare, atque ad eam rem suos circiter nonam antemeridianam paratos esse iubet. Hispani Germanis eum honorem inuidentes ne primi prodissse viderentur, nullo expectato imperio repente octodecim cohortibus muro succedunt, & cum nostris minus horæ vnius spatio dimicant: Cæsar quoque ea re perspecta, Germanorum fere decem millia properare subsidio iubet. Nostri acriter summaque virtute dimicantes, Hispanos e summo ruinæ loco deturbant. Cæsar postea ad octingentos prodire iubet paludamentis holosericeis ornatos, Burgundicis galeis indutos: quorum impetum non minori animo nostri sustinent, eosque in fossas deiiciunt. Rursus oppugnationem instaurat octo cohortium peditatus Germanici, cum plurimis tormentarij pulueris doliolis, læcis aliisque id genus ad ignem eiaculari artificiose excogitatis instrumentis. Qui rem tam feliciter gesserunt, ut non solum ista relinquerent, sed ex tribus illis oppugnationibus septingentis homines desiderarentur. Cæsar nostrorum virtute perspecta, quum multos ex suis peritissimos amissos esse videret, ad suum quemque locum recedere iubet. Hic fuit exitus, quo à nona matutina ad quartam pomeridianam continenter dimicatum est. Sancerrano gladius e manu tormentaria glante extorquetur, neque damni quicquam accepit, quæ in facie ruderibus quibusdam ictus est: verum ex suis ad quadraginta tum cataphractos tum sagittarios, pedites ducentos amisit. Paucis post diebus Cæsar misso tubicine nostrorum animum explorare instituit, quod putaret eos virtutis suæ tam illustri semel edito documento, honestas pacti conditiones non recusaturos. Cuius orationem nostri ne audire quidem sustinuerunt, nequid militibus terroris afferret, eorumque animos adhuc firmos & constantes percelleret. Sancerranus excubitorum statione collocata centurionum concilium conuocat, in primis Hieronymum Marinum Bononiensem adhibet, qui operi faciendo præerat, cum his de summa rerum deliberare cepit. Tandem statuunt ipsi Hieronymo & Ricarvillano xx. ex militibus assumptis in fossas descendendum esse, qui ad ruinæ murum infimum crepidinem substernerent. Hoc illi non solum perfecerunt, sed etiam magnam pulueris vim à Germanis secum auferunt: quod commodissime nostris scopetariis accidit, quos ista iam deficere incipiebant. Nihilò segnius ruina obiectis aggeribus & aliis rebus obstruitur, ut mane firmior locus ille quam antea esset. Quibus rebus Cæsar consideratis à machinis ad cuniculos animum cepit advertere, fossas celeritate summa & aggerem quibus recta ad propugnaculum Victorianum ireretur, duci iubet. E regione preterea ipsius ruinæ planum aggerem ex octodecim doliis vimineis serie in latitudinē dispositis excitat, quibus terra oppletis alia ad iustam altitudinē imponebant. Qui in opere erant, ut propugnaculum suffoderent, quum iam ipsi propugnaculo appropinquarent, quod suffodere conabantur, in fontis magnavi erumpentem scaturiginem incidunt, qua ulterius progredi impediuntur. Nostri ex aqua quam fossis haustam eiici conspiciabant, suspicantur hostes vel suffodere vel cuniculos agere velle. Itaque ut rem planè explorarent, noctu

noctu capitaneum Linierium Normanum genere cum aliquot militibus emittunt: qui magno impetu Hispanos adortus loco pellit, & opus totum circumspect, nonnullos ex fossoribus, ceteris interfectis, in oppidum secum adducit, qui rem omnem exponerent.

D v m Sandiferium obsidetur, Aumallius filius ducis Guisij primogenitus Stenē, oppidum ad Mosam (vbi diximus) situm cum c l cataphractis atque aliquot peditibus tenebat, atque eo quidem consilio, vt etiam si Cæsar exercitum illuc adduceret, defensurus omnino esset. Ex eo oppido crebris excursionibus Cæsarianos maximè vexabat, comineatum interciperbat, cum præsertim qui Barloduco aduehebatur: vt Cæsari molestissimæ essent huiusmodi procurfiones. Post illum ad ruinam conflictum octodecim
 10 fere dies intercesserant, quum ex nostris quidam tympanista in hostium castra captiuorum causa profectus esset: is literas notis exaratas reuersus Saccerrano reddit, quas ei dederat quidam subornatus homini ignotus, sibi que à duce Guisio in mandatis esse datū addebat, vt eas ad Saccerranum clam perferendas curaret. Has Saccerranus aperit, & notis explicatis perlegit, deinde capitaneos conuocari iubet, quibus illarum sententiam exponeret. His significabatur Guisium ad eos scribere, Regem, quum sciret quanta rei frumentariæ & machinariæ penuria vrgeri inciperent, monere rationem inirent quam honestis conditionibus cum hoste paciscerentur, vt hominum saluti consuleretur: subsidij quidem mittendi aut auxilij vlllo pacto ferendi nullam omnino rationem suppetere. Iam verò Granvellanus antea literas quasdam interceptas acceperat, quibus nota-
 20 rū alphabetū inerat, quibus Guisius & Saccerranus mutuò inter se scripturi erant: ad has notas subiecto Guisij nomine istas literas conscripserat. Saccerranus & reliqui duces quū hunc dolum planè ignorarent, in varias sententias initio ducebantur. Ad extremū quum apud se diuturnum laborē reputarent, quem milites totum sesquimensem obsessi pertulerant, deinde omniū iam quæ necessaria sunt egestatē proximam prospicerēt, adeo quidem, vt vix satis pulueris superesset, quo hostium primū impetum, si denuo irruptionē tentarēt, sustinere possent: animū Cæsaris explorandū esse censent. Itaq; missio in castra tubicine petunt vt nobili delecto fide publica potestas fiat Cæsarem ad eūdi: quo cōcesso ex omnium sententia mittitur Iacobus Castanereus comitis Saccerrani legatus. Is quū iniquas à Cæsare condiciones ferri animaduertit, re infecta rediit: concilio ter de cō-
 30 ditionibus habito tandem duodecim dierum induciæ constituuntur, quo temporis spatium fidei publicæ præsidio dato Regi omnia significarent, rogarētq; nū intra id tempus vel auxilium laturus esset, vel conditiones ratas habiturus: qui si neutrum assentiretur, illi in priorem statum restituti esse viderentur: si autem conditiones Regi probari constaret, neque aliunde auxilium eo tempore latum esset, tum oppidū Cæsar in deditionē caperet, abirent nostri, equites cum armis & equis, galeati, signis explicatis: pedites item armati, acie instructa, tympani strepitu: impedimenta omnia & quatuor bombardas, quas ex toto numero deligerent, cum toto apparatu abducerent.

H i c causam si quis quærat, cur obsessis nostris, qui Cæsarem omnium potentissimum à Carolo Magno remorati ex cursu fuerant, quum ille ad oppidum imbecille, ob-
 40 scurum & non alio vnquam numero habitum quàm quæ appellantur oppida plana seu rusticana, cū totis occidentalis Imperij viribus cōsedisset, tam honorificæ atq; illustres condiciones ferrentur: is sciat, Cæsare Anglo omnem expostulandi ansam præcidere voluisse: qui quum Boloniā & Montrolium obsedisset, causam hanc afferebat, quāobrem vltèrius non procederet, q inter eos conuenerat, vt ambo nusquā intermisso itinere progressi copias ad Lutetiā coniungerēt, vt Regē illic iniquissima cōditione ad certamē cōpellerēt, nisi coram mallet totius Gallia depopulationē ac vastitatē spectare. Nā Cæsare alioqui q magna nostrorum egestas esset nō fugiebat, quāmq; exigua auxilij spe duceretur, vt vel x v dierum spatium nō dubitaret illos fame ad deditionē faciendā descensuros esse. Verū illud quoq; cōsiderabat, sibi soli, imò vel adiunctis etiā Angli copiis, pēdificile esse Gallicum regnum, quēadmodum cōstituerant, expugnare & delere: propterea q Delphinus exercitum recentē & integrum in propinquo habebat, à quo tandē labore & inedia attritis copiis, miserrimè conficeretur: quæ res longè maiori detrimento & probro quàm Prouincialis illa expeditio futura esset. Quæ quum ita esse animaduertit, ostendere cupiebat minimè per se stare, quominus q ipsi inter se facere decreuissent, reuera perficerentur: ac proinde condiciones istas Sandiferianis vltro tulit, quod Anglum ad

Anglus quæ
Cæsari pollicitus
fuerat, non
præstat.

se allici hac ratione posse confidebat, ut illius exercitu auctus quæ animo agitauerat ex-
 15 4 4 equeretur. Illud quoque è re nata monere libet, iam inde quum hæc expeditio suscipe-
 retur, plurimos ex iis quorum consilio Anglus utebatur, censuisse exercitum in Norma-
 norum finibus exponendum esse, ut in ea re maiorum exemplum imitaretur. Quum e-
 nim triginta hominum millia haberet, si tripartito Normaniam ingressus, tria loca dens
 hominum millibus inuaderet, existimabant amplissimo illo ducatu (quæ prisca est An-
 glia regum possessio) facile esse potiturum, quando & latè vagari propter militum soli-
 tudinem liberè posset, & Rex multis difficultatibus implicaretur, ut totis viribus ægrè
 potentissimo exercitui quem Carolus ducebat, atq; ei quo Roxius & Buranus impres-
 sionem in Picardiam facerent, obfisteret. Verùm Deus Gallici regni custos ac seruator
 aliò eius mentem auertit, ut Montrolium & Boloniam subigere conaretur. Ea enim fuit
 maxima Anglorum calamitas ac propè interitus: ut facile demonstrabūt, qui postea res
 Gallicas Hèrico (qui hodie dominatum tenet) gestas literarū monumētis celebrabunt.

*Cæsar Sandi-
 ferium deditio-
 ne capit.*

Rex pacationem Sandiferianam, quæ suo arbitrio permitti videbat, ratam habet. Itaque
 oppidum in Cæsaris potestatem venit, nostri quibus dictum est cōditionibus & ordine
 egrediuntur. Rex quum Cæsarem secundo Matrona flumine iter cum exercitu facturū
 esse prospiceret, Delphino mandat ut Caralaunum præsidio maiori, commeatu cate-
 risque necessariis rebus firmaret: quod quum infirmum valde esset, hominum virtute
 defendi oportebat: ipse ad flumen copias quam maximas & optimè instructas haberet,
 eaque prudentia suis rationibus prouideret, ut si hostis exercitum traducere conaretur,
 eum conditione sua potiore, quum dimidia pars transisset, aggredieretur: secus diserte
 vetabat ne prælium committeret: rem esse nimij periculi plenam, si prælio in media
 Gallia superaretur, maximè quum Anglus infestus ac potens hostis à tergo immineret.
 Delphinus parentis mandata diligentissimè curauit & secutus est. Quum autè conesta-
 blii Mommorencij (qui tum domi se continebat) maximo desiderio teneretur, cuius cō-
 filio magnopere uti cupiebat, à Rege summis precibus contendere cœpit, ut hominem
 ad se accersere eius volūtate liceret. Regi ista Delphini postulata vehementer displicue-
 runt, adeo tum iniqua erat in conestablium voluntate: & primariis viris qui apud Del-
 phinum locum quendam tenebant, hac de causa valde infensus fuit. Dum Anglus Bo-
 loniam & Montrolium obsidione premeret, præclara multa utrinque facinora edeban-
 30 tur, vnum hoc inter cætera commemorabo. Vindocinus certior factus, Santaodomaro
 & Area magnam cōmeatus vim ad castra Montroliana conueni, eum intercipere, dum
 agro Boloniensi iter faceret, instituit. Quam ad rem suscipiendam profectus, nuntium,
 dum progreditur, accipit illic esse hostium octingentos equites & Germanos pedites
 mille ducentos, quatuor colubrinos mediæ magnitudinis secum ducere, quibus sicubi
 fortè imperus hostis sustinendus esset, sese tuerentur. Vindocinus sex millium passuum
 itinere magna contentione & citatis equis cōfecto, quo toto tēpore cataphractus galeā
 capite & lanceā ad crus gestarat, Villabonū, Strataeum & Aculiū præmittit qui hostē præ-
 lio lacefferent: ipse suos cataphractus equites centum numero, Castanerum cum quin-
 40 quaginta ex Delphini turma, & Senerpontium cum pari numero secū ducit. Hostes cō-
 sequuti tanto impetu adoriuntur, ut eos statim palantes in fugam coniicerent, multi ca-
 si, captiui octingenti Teroanam abducti, ex quatuor colubrinis duo: nam reliqui plau-
 stro confractione loco moveri non potuerunt. Germanici peditatus quatuor signa milita-
 ria ablata. Ipse quidem equites Crequianos & Hellianos centum numero ad nouissimū
 agmen ponē se subsistere iusserat, qui sibi subsidio essent: verum non ita res tulit, ut illis
 utendum esset.

*Angli à Gal-
 lis caduntur.*

CÆSAR ut quæ cogitauerat perficeret, Sandiferio præsidium imponit, & Vitrium
 Parthenorum postridie venit. Ibi per nuntios fit certior, Anglum, quicquid tādē pol-
 lictus esset, in animo habere, non prius copias promouere, quàm Bolonia & Montrolia poti-
 retur. Hæc Cæsar accuratius apud se considerat, si solus ulterius progredi pergat, suis iam
 & labore militari, & inedia, quam & apud Sandiferium pertulerant, & etiam tum perfe-
 rebant, confectis, satis in ipsa fame difficultatis positum esse qua vinceretur, ut etiam Re-
 gius exercitus, quem florentem & sceleriter agentē conspiciebat, non cogeret se quauis
 ratione è Gallia excedere. His causis permotus animū ad obscuros sermones cœpit ap-
 pellere, quos antea de pace inter se & Regē incunda ab eo quæ cōfessionibus habebat
 Gran-

Granvellano quibusdam Regis familiaribus iniectos fuisse reminiscatur. Quaquidem de re sibi agere licere putauit, ut nulla cum Anglo communicatio fieret, quod & ille iam promissis minimè steterat, & eum suspicabatur in posterum, quando suā in locis cismarinis potentiam auctam videret, in pactis ineundis difficiliorem fore: quin & illud animo cernebat, eum Boloniam & Montrolium, si potiretur, sibi deinceps habiturum. Hæc quum ita habere perspiceret, illum tamen per nuntium, priusquam seriò de his rebus ageret, pacti conuenti commonefacere statuit, ut ad exercitus coniungendos propius accederet. Cæsar reuera iam inde quum Galliam ingrederetur, rei susceptæ difficultatem in animo reputans, hos de pace sermones obiter neque suo nomine prodito sparserat: sed postea apud se continuerat, eo tamen consilio, ut illos sibi repetendos esse arbitraretur, siquidem eò se necessitate compelli perspiceret. Itaq; quum magnam suo exercitui calamitatem impendere animaduiceret, quæ de pace componenda animo conceperat, maturare atque vrgere instituit. Dies constituitur qua die delecti vtrunque conuenirent, loco quem Calciatam antea nominauimus, qui medio est itinere Vitrio Catalaunum contendentibus. Delecti à Rege mittuntur amiralius Annobaldus & Chemansius procancellarius, à Cæsare Ferrandus Gonzaga & Granvellanus. Rex præterea cardinalem Bellaium, Remundum primum Rotomagensis senatus præsidem, & Albo spinium ærarij publici secretarium ad Anglum mittit. Qui vtrunque delecti erant, aliquot dies concilio habito quædam pactionum capita informare cœperunt: verum quum nihil certi constitutum esset, amiralius in castra reuersus Regi quid factum esset significat, ut ille quid fieri vellet ostenderet.

CÆSAR interim Thinum Episcopium venit quatuor Catalauno passum millia: deinde inter oppidum & Spinam itinere facto, ad flumen Matronam duobus infra Catalaunum & quatuor à nostris castris passuum millia castra facit, sic ut flumē interesset. Quum ad ipsum oppidum exercitus iter faceret, quia satis constabat Cæsari in animo esse præterire, neque illud aggredi, iuuenes qui apud Niuernensem erant, oppido egredi, ut certamine hostes lacefferent instituunt: sequuntur eos ferentarij. Diu & acriter velitantur, crebris præliis multi vtrunque capti & erepti sunt: ad extremum quum tota hostium exercitus moles incumberet, nostri gradum sistere coguntur. Intereunt vtrunque viri fortes, ex nostris Bordæus & Genlius minor natu, ex Aurelij ducis comitatu, pistolis ambo icti. Sclopi sunt minores, quorum fistula circiter pedem longa est: vnica manu vibrantur, igne rotularum celertimo attritu excitato. Dum Cæsar eo loco quem dixi castra haberet, comes Gulielmus Fustembergus (qui ex eorum numero erat qui principes Cæsari persuaferant, ut iter hoc faceret, cuius ille peritiam multam ab annis ferme octo, quibus Regi militauerat, consequutus fuerat: & quoties è Germania exercitum adduxerat, secundum hoc flumen perpetuò progrediebatur) de media nocte castris egreditur, vno tantum itineris duce comitatus, ut vadum quo se aliàs transiisse memoria tenebat, exploraret, quo totus exercitus flumen traiceret. Ad eum locum ubi peruenit, ducem ad ripam fluminis relinquit, ipse vadum tentat: quod perfacile nactus pertransit.

Aliquot ex Regia turma & nonnulli ex Amiraliana turma equites qui in statione erant, & excubito rem non longè ab eo loco habebant, (nam excubitores ad ipsum flumē collocabantur) hominem deprehendunt, taciti nullo excitato tumultu spatium inter eum & flumen occupant: ut quum se recipere cogitaret, sine vlla vi in nostrorum manus veniret. Ad castra adductus agnoscitur: Lutetiam in arcem Bastildam mittitur, tandem redemptionis pretium triginta coronatorum millia numerauit.

CÆSAR suos fame laborare quum perspiceret, quod commeatus quoquouersum à nostris impediretur, Sueffionensi agro se recipere decreuit. Itaque opera monachi cuiusdam Hispani ex Gosmentiana familia, (quo Cæsarianus ille cōfessor præcipuo organo antea vsus erat) de pace cōponenda rursum ut ageretur curat, sic tamen, ut eos sermones à se prodire dissimularet: interim ut res frumentaria suppeditaretur, secundo flumine iter facit. Ibi sanè futurū erat ut ad summam omnium rerū inopiam redigerentur, nisi Cæsari nuntiatum fuisset, quendam peditum centurionem à Delphino Spernæum missum esse, qui commeatum omnem ex eo oppido educeret, pontē effringeret, quicquid verò frumenti, vini & cæterarum rerum auahi non posset, in profluentem abiiceret & deuastaret. Ille enim rem quum negligentius administraret, à Cæsarianis oppri-

Delecti de pace conueniunt

supra hunc canalē captus.

Magna in Cæsaris castris famis.

1544

mitur, qui ponte nondum diruto magnam commeatus vim nacti (quod illic nostris forum constitutum esset) Castellum Theodorici progrediuntur, vbi nō minorem etiam copiam reperiunt: vt hac ratione exercitus fame prope confectus illic se recrearet. Ibi grauiissima inter Germanos & Hispanos in castris Cæsarianis rixa oborta, vix contineri vtrunque potuerunt quin collatis signis pugnarent. Causa erat quod Germani commeatum demensi instar sibi ab Hispanis præberi grauitè ferebant. Delphinus vbi per nuntium certior factus est rem malè Spernæi administratam fuisse, vt ex ea offensione facultas Cæsari dari videretur qua Lutetiam vsque procederet, Lorgium cum octo fere hominū millibus & quadringentis grauis armaturæ equitibus mittit, qui, si opus esse videret, Lutetiam ingrederetur. Is Lanij ad Matronam subsistit, locum esse commodissimum ad mandata perficienda arbitratus, vt quod Lutetia decem passuum millia abest. Postea magnis itineribus aduerso flumine iter occupat, & Fertam infra Ioarram venit, quod oppidum est octo passuum millium interuallo infra castrum Theodorici, ad idem flumen situm. Meldas insuper magnam militum multitudinem Delphinus mittit, qui Cæsarem transitu prohiberent: ipse cum exercitu Lutetiæ appropinquat, quod vereretur ne Anglus exercitum eò promoueret. Cæsar vbi hæc omnia Delphini iussu perfecta esse cognouit, vt omnes aditus præclusi essent, veritus ne in extremam famem suos adduceret, iter Villerium Costeræorum conuertit, vt transuerso Valesio tractu in Sueffionum oppidum veniret.

Rex ad pacem
faciendā ani-
mum appellit.

REX interim Lutetiæ à multis ad pacem faciendam sollicitabatur: ad quam tandē deduci se passus est, licet amittenda sibi esse videret quæ proximè bello acquisierat. His porro causis ad eam faciendam impulsus est, quod videret pugna se cum Cæsarianis dimicare (quicumque tandem esset rei tam incertæ exitus) absque multorum militū iactura non posse: deinde superesse adhuc Angli & comitis Burani non minorem exercitū, quibuscum alia pugna esset committenda: quarum ex altera vel etiam vtraque si inferior discederet, regni salutem in summum discrimen vocari: si superior euaderet, nihil propemodum sibi accessurum esse, maximè quod ad Anglum insulani regni finibus circūscriptum attinet. Ad hæc Dubetius quotidie per nuntios sibi cibaria Montrolium mitti petebat, alioqui se inopia compulsus deditione hosti oppidum traditurum. Nec verò Vervinium ea virtute & prudentia esse confidebat, qua ad Boloniam propugnandam opus esset: quibus occupatis oppidis magnus hosti aditus in regnum patefactum esse intelligebat. His porro vt subueniret, non nisi pace cum Carolo facta fieri non poterat. Quare amiraliū properè mittit, qui ad Cæsarem in abbatiam Sājani cognomento Vinearij in suburbiis Sueffionensibus peruenit. Vbi quum esset, Rex ei per nuntium significat ad se perlatum esse quemadmodum Vervinius Boloniæ deditionem fecisset, proinde de pace quamprimum constituenda laboraret: quippe Cæsarem fama huius rei audita, tamen si pacem fieri ex illius vsu esset, tamen longè iniquiores condiciones laturum. Superioribus commentariis demonstratum est omnes controuersias inter Cæsarem & Regem inde propemodum ortas esse, quod Rex ducatum Mediolanensem omni contentione repetebat. Nam viuo etiam Francisco primogenito Delphino, eam ditionem Henrico tum duci Aurelio (qui postea Delphinus ac porro Rex fuit) tradi postulauerat, tanquam verum Aureliæ gentis patrimonium. Id verò Cæsar nunquam vt faceret adduci potuit: sed Carolo duci Angolismensi minimo natu ex Regis filiis filiam aut neptim despondere non recusabat, hac lege vt ducem eum Mediolani constitueret. Hanc Rex conditionem non esse accipiendam censuerat, ne inter duos fratres malum aliquod discordiæ coniiceret, quod minorem maiori prætulisse videretur. Nunc postquam hæc pacis cum Cæsare faciendæ occasio rursus oblata est, cuius causa amiralius ad eum à Rege mittebatur, illæ conditiones denuo in medium proferuntur, de Caroli Angolismensis (qui tum dux Aurelius erat) matrimonio.

Pacis inter Cæ-
sarem & Re-
gem conditio-
nes.

ITAQUE illic pacis condiciones statuuntur, vti ipse Cæsaris filiam aut certè eius ex fratre Romanorum Rege neptim intra biennium vxorem duceret: vtique quo tempore exacto biennio coniugium reipsa perficeretur, ei Cæsar vel Mediolani vel Flandriæ ac Belgii dominatum, vtrum tradere mallet, traderet. Vtique Rex ab omni deinceps iure atque actione in ducatu ipso discederet, ac in regno etiam Neapolitano, siquidem Belgium filio Aurelio daretur. Vtique Sabauda omnia quæ adempta fuerant, resti-

restituerentur, simulatque Aurelius alterius ditionis compos esset. Vtique dum biennij illius tempus adesset, quicquid vtrunque tum in transalpinis tum cisalpinis regionib. iam inde à Nicenis inducijs bello captum fuerat, restitueretur, omniaque pristinum statum reciperent, quo esse quum illæ induciæ fierent, constaret. Cæsar cis alpes Regi Sandisefurium, Linium & Commercium restituit, Rex Yuesum, Mommedium & Landrisium. Stenæum Lotaringo duci munitionibus prius dirutis restituitur. In Italia Cæsar Mondeuisium duntaxat restituit, Rex ei reddit Albam, Queraffium, Antinianum, Sandamianum, Palezolum, Crescentinum, Verruam, Moncalium, Bargas, Pontem Asturæ, Lansium, Vigonem, Salsaluatorium, Sangermanum, magnam regionis Linguarū, Marchionatus Scuiiani partem, & Valpergam. Pace ad hunc modum constituta Cæsar Roxio & Burano, qui ad Montrolium cum exercitu apud ducem Northfolcum erant, mandat vt dimisso exercitu domum redirent. Ipse vt Sueffione Valencenas contenderet, Nisium castrum, Crispium Laudunatum ac porro Feram ad Osiam iter facit. Quo loco illi præsto fuit Dux Aurelius, vt cum Gallici regni finibus exeuntem prosequeretur: atque vnà cum eo Ioannes Cardinalis Lotaringus, Meldonijs, comes Lauallius, Hunaldæus & alij, quiquidem Cæsarem velut obsides Bruxellas vsque comitati sunt, donec transalpina oppida à nostris bello capta restituerentur. Cæsar & Rex deinde Vastio & Anguiano legatis per nuntios imperant, vt pacem publico præconio euulgarent, & vterq; ab altero capta mutuò oppida restituerent. Qua in re Vastio non fuit valde laborandum, qui à Nicenis inducijs Mondeuisium duntaxat nobis ademisset.

I A M ad Anglum redeamus, ad quem Rex cardinalem Bellauium cum miserat quū vtrunque delecti de pace missi ad Calciatam (vt dictum est) cōuenissent. Ad eam pacem faciendam Anglus facillè poterat adduci, maximè quum Cæsarem ipsum in ea esse sententia intelligeret: verum quoniam Vervinium Boloniæ præfectum vehementi terrore perculsum esse certò sciebat, dissimulandum sibi esse iudicabat, remq; extrahere cœpit, quòd non dubitabat quin breui suæ obsidionis exitum quem cupiebat, habiturus esset. Interim ipsum Bellauium & comites in castrum Hardeiotium, vbi commodius exciperetur, mittit. Vervinius rei militaris parum peritus (vt demonstrauimus) post vehementem & diuturnam machinarum oppugnationem hostium quoque irruptionem tentatium impetum sustinuit. Verum (vt ex eo ipso audiui) Philippi Corsi virtus in causa fuit vt tandiū propugnaret: qui tandem in ipso ruinæ aditu machina ex hostium castris vulneratus interiit. Vervinius tanto viro orbatus, iuuenes tantum rerum imperitos apud se habens, ipse perterritus ad colloquium venit, resque colloquendo cò processit, vt Sambilmontius, miles veteranus Dubetij signifer & Freumesellus rei machinarie præfectus egrederentur, vt Angli voluntatem cognoscerent: qui conditiones has dat, vt milites & ciues cum impedimentis abirent, oppidum cum tormentis, telis, comæatu & armis (quorum omnium ingens erat copia) sibi traderent. Ciues has conditiones accipere recusabant, imò Maior ipse oppidi qui vocatur, Vervinium alloquitur, si abire statueret, abiret sanè, se ciuium & militum qui sua sponte manere vellent, virtute fretum oppidum defendendum suscipere: sed nihil oratione sua profecit. Postero die quum deditionem fieri conuenisset, obsidibus tamen nondum datis, tanta vis impetusque venti & pluuiæ coorta est, vt in hostium castris ne vnum quidem tabernaculum rectum stare, neq; quicquam pingui illius regionis solo vel progredi vel regredi posset. His tamen rebus Vervinius permoueri nequit, vt sententiam de oppido dedendo mutaret: quòd negaret se fidem hosti datam fallere vnquam velle. At fidem quam ipsi suo principi nato debebat & dederat, fallere non dubitabat: cuius etiam delicti pœnam Lutetiæ postea capite luit. Hoc sanè certò statui potest, si biduo oppidum tenuisset, hostem non fuisse potiturum: quòd & pluuiæ (vt diximus) omnem irrumpendi facultatem hostibus eripiebat, & Delphinus interim illuc magnis itineribus properabat, cuius aduentus Angli rationes & cōsilia perturbasset. Dum obsideretur oppidum, Santandræus maximus vir animi, qui quæ summa apud Delphinum gratia & autoritate valebat, Boloniam se ingressurum recipit, lectissimos viros & magnum in bello vsum habentes asciscit: vt hac ratione principi suo rem gratissimam faceret, si oppidum, cuius salutem vehementer periclitari videbat, seruaret. Quumque pedestri itinere ingrediendi nulla esset facultas, ob ingentes fossas & aggeres quibus magna hostium custodia adhibebatur, nauibus rem tentare instituit: ve

Anglus Boloniam turpi deditione capio.

1544.

rūm venti adeo aduersi extiterūt, & tempestas adeo sēua, vt bis vel ter ad ipsū naualis ostium progressus in altum reijceretur. Itaq; omnibus licet extremis etiam tentatis, cō redire vnde venerat cogitur.

Anglorum ex
ercitus Mont-
rolia discedit.

R E X pace cum Cæsare facta, exercitum suum celeriter progredi iubet, vt hostes qui Mōtrolium obsidebant opprimeret, Anglum ad Boloniam Cæsariano exercitu destitutum vel pugnam committere vel obsidionem tollere & exercitum abducere compelleret, Boloniam ipsam denique, antequam ab Anglo communiretur, (nam valde fuisse tormentis labefactatam fama erat) reciperet. Dux Northfolcus nostrorum exercitiū Hedino appropinquare certior factus, veritus ne inter sua castra & Boloniam medium se interponeret, quō receptu prohiberetur, suos ex obsidione Mōtrolij abducit, & precibus à Burano impetrat vt sibi, dum ad locum tutum perueniret, præsidij causa comes esset. Anglus Northfolco coniuncto, quoniam se à Cæsare seiunctum Regio exercitui imparem esse videbat, Caletum se recipit, maiorem tormentorum partem è Boloniæ nauali in Angliam transportari, ducem Sombressetum quæ illo bello acquisierat tenere iubet. Is alias milordus Semerus appellabatur, eratq; reginæ frater quæ postrema Anglo nupserat, ex qua Eduardum postea regem susceperat. Delphinus nuntio accepto Montrolium obsidione liberatum esse, Anglum, quum Caletum se reciperet, præ nimia properatione magnam tormentorum partem, cibariorum & omnis apparatus ad inferiorem Boloniam reliquisset, Alcio castro profectus, superiori Bolonienli agro iter facit, & ad vicum Scutellas nomine, tum Fossa ad leuam relicta Marcusiam peruenit. Quo loco postquam exercitum itinere fessum ad tres fere horas recreasset, profectus Boloniam antequā dilucesceret, vt constituerat, venit. Sic enim omnia quæ illic erant, opprimi repente aduentu posse cōfidebat, maximè quum oppidum modicis tantum quibusdam fossis cinctum esset. Postquam nostri huc venissent, bipartito suas copias collocant: priorem ducebat Fuxollius, qui quod constitutum fuerat exequi debebat: altera & ea maiore Taxius subsidio veniebat: postremò subsequebantur Rheti numero ad sex milia, qui in vallem abditi expectarent dum eorum opera desiderari videretur. Mihi quidem rectius facturi fuisse videntur si ad decem peditum cohortes inter vtranque Boloniam promouissent, qui hostes è superiori oppido erumpere prohibuissent: quod quidē haud scio an imperatum fuerit, illud scio, non fuisse perfectum. Quin & illud quoq; 30 mitti minimè debebat, vt in Boloniæ inferioris platea, dum Fuxollius rem gereret, starent quatuor vel quinque cohortes instructæ, ad quas omnibus receptus esset. Fuxollius, vt mandatum erat, locum magna vi ingreditur subsequente Taxio, hostes quoscunque obuios habent, sternunt & concidunt, nostri machinis Anglicanis & toto apparatu potiuntur. Ita se planè victores dum putant, rem statim aliter habere comperiunt. Hostes enim superiore oppido aliquot cohortibus egressi, nostros nullo ordine dispersos (vt in præda facienda fere fit) nacti in fugam conijciunt. Fuxollius dum plateam occupare ad sustinendum impetum cogitat, occiditur: Taxius pedem referens sagitta vulneratur: milites territi diffugiunt, neque vel ex fuga colligi vel vlla capitaneorum cohortatione confirmari possunt, vt paucis illis qui cruperant se aduersos opponerent: quin ipsi quoque Itali perturbati ad eum vsque locum fuga effusi perueniunt, quo loco Rhetos collocatos esse diximus: quibus tamen non existimo tota Europa fortiores milites aut bellicosiores tum temporis reperiri potuisse. Vt vel hinc discamus, quum quid suscipere placet, diligenter prouidendum esse quicquid aduersi potest incidere, vt malum maturè antevertatur: propterea quod fere nimium serò, imò nequicquam, vbi semel confusio incidit, remedium queritur. Delphinus ipse omni cōtentione ad eum locum per-rumpere & tantum discrimen adire conabatur, nisi à multis & cordatis viris impeditus destitisset, quod iam diluxerat, hostes ex ipso oppido recta collimatione tormentis nostros petebant, vt sui colligendi nullam haberent facultatem, denique tanta vis erat pluuiæ, vt nostri maxima ex parte igne ad scopos incendendos carerent, reliqui ob cæ- 50 li intemperiem arma tractare nequirent. Aliquot ex nostris equitibus, dum hæc fiebāt, inter Boloniam & turrim Ordream procurrerunt: verum se à peditibus desertos esse cōspicati, pedem referre coacti sunt.

H A C clade accepta Delphinus ex omnium capitaneorum sententia exercitum Montrolium reducit. Causa fuit tum quod imbres assidui molesti erant, tum quod magna

gna rei frumentariae in castris inopia erat, quando quidem tanta celeritate iter veniendo fecerant, ut commeatus, praesertim itineribus ob pluviae copiam difficillimis, tam propere vehi non posset. Quibus difficultatibus effectum est, ut maxima militum pars totum triduum pane careret, & miles libenter vel unum panem armis emeret. Accedebat quod commeatus propius quam Abbauilla haberi non poterat: totus enim Boloniensis ager Motrolium ac porro Abbauillam usque (quae regio triginta amplius passuum millia in longitudinem patet) incendio & populationibus vastatus erat, neque foenum aut pabulum ullum ad alendos equos reperiri poterat. Montrolij acceptis à patre literis Heluetios & Rhetos dimittit, Dubetium cum Gallis & Italis qui ex Insubria venerant, illic relinquit, ut Bolonienses reprimeret, ipse Sangermanum Layorum ad Regem venit. Anguianus etiā relicto apud Pedemontanos Termio, qui ex pacis formula loca bello parta Caesari, cui adempta fuerant, restitueret, ad Regem se recipit, quem Mantae biduo antequam Delphinus eò veniret, reperit. Tota hyeme nihil magni gestum est: nisi quod Dubetius collectis omnibus copiis quae apud Picardos reliquae erant, Porteti castra facit (exigui portus nomen est, in quem se piscatores tantum recipiunt) trecentorum circiter Bolonia passuum intervallo, sic ut flumen interesset, cui à ponte lateritio nomen est. Consilium erat, supra eum locum Boloniam versus ad oram maritimam castellum quoddam communire, quo hostium ex oppido procurfiones coerceret. Sorelius Northfolci ducis filius ut huc hominis conatum infringeret, quicquid militum Anglus in cismarinis locis reliquerat, colligit, Dubetium opprimit antequam locum opere munire posset: ut se Montrolium recipere cogeretur. Quod nisi capitaneus Villafrancus veteranorum Gallorum tribunus postremum agmen claudens, omnibus summa diligentia prospexisset, non multum ab eo nostri aberant, ut graueret profligarentur. Viri utrinque virtute praestantissimi interierunt: ac dum nostri recederent, duo campestris tormenta praeter itineris summa ob pluvias difficultate relinquere coguntur, reliqua auchunt: Dubetius duobus Montrolio passuum millibus, quae iter est Boloniam (ut ex eo oppido commodius cibaria acciperet) castra ponit.

EODEM tempore Iacobus Scotiae rex moritur, cuius morte regnum omni tutela nudatum videbatur. Rex ut opem ferret, illuc comitem Lenotum cum magna militum manu & pecuniarum vi mittit. Is ex familia erat Stuartia, de mortui mareschalli Albinij nepos, centum cataphractorum Scotorum equitatus regij praefectus. Hunc reginae viduae auxilio mittit, quae filia erat ducis Guisij, & ex marito rege unam filiam regni haeredem pepererat. Ille ubi in Scotiam nauigasset, iuuenis nulla prudentia & consilio valens, regiam pecuniam male profundit: cuius rei causa quum se omnibus inuisum esse perspiceret, consilium inire cepit, quo ad Anglum transfret, qui eum libenter excipit, quod illius operam sibi utilem fore putabat, suamque ex sorore neptim in matrimonium dat: sororem enim habuerat, quae Iacobo quarto Scotiae regi istius modò dicti patri nupserrat, quo mortuo nobili cuidam Anglo nupta, hanc de qua nunc agimus, Angli neptim pepererat. Hac defectione Rex intellecta Brossium quendam Borboniensem genere, hominem sapientem & consideratum eò mittit, qui consolatione & consilio Scotiae reginam iuaret: non multo post denique Lorgium equestris dignitatis virum cum exercitu mittit, qui Scotis opem ferret. Rex post missum in Scotiam auxilium Romorantinum se recipit, ubi ad mensem Maium ineuntem commoratur, anno 1545. Ibi quum apud se reputaret quàm male regni sui rationibus consuleretur, si Anglum diutius Bolonia potiri atque adeo in Gallia augeri & inueterascere sineret, omni ratione operam dare constituit, ut eos inde expelleret. Ita numerosam classem instruere decreuit, cui Amiralium praeficeret: eamque tam firmam esse voluit, ut & cum Anglis navali praelio decertare, si occurreret, & in Angliam appellere posset, si quidem res ita ferre videretur. Capitaneum Paulinum (qui postea Baro Gardiae dictus est) è Provincia iubet viginti quinque triremes è sinu Gallico in oceanum occidentalem freto Gaditano traducere. Quod fieri nunquam antea conspectum fuerat, nisi anno 1512, quum capitaneus Pregentius quatuor triremibus traiecit. Constratas naues quoque Genuenses octo ad augendam classem accersit, quae serius adductae nulli usui fuerunt: imò quum ostium Sequanae ingrederentur, nauclerorum imperitia magna earum pars periit. Iubet praeterea magnas terrestres copias comparari, quae, dum classis mari hostem sectaretur, ad Boloniam interiecto flumine castrame-

Iacobi Scotiae
regis mors.

1545
Rex classem
comparare in
stituit aduersus
Anglum.

1545.

taretur, ibiq; castello extructo cui hominum circiter quinque millia praesidio impone-
rentur: ita & Bolonienses reprimi posse, ne citra flumen latius vagarentur, & ex eo ca-
stello (quod nimirum è regione turris Ordrea extructum esset) tormentarijs spheris na-
ues Anglicas prohiberi, ne auxilio hostibus ad portum appellerentur. Sperabat enim
fore, vt medio Augusto mense, quum classis rediret, castellum hoc egregie munitum es-
set: id enim illi plurimi confirmabant. Quibus confectis rebus, vniuerso exercitu tum
terrestri tum nauali collecto ipse expeditionem suscipere cogitabat, vt relictis ad Bolo-
niam in statuiis quatuor ad summum hominum millibus Guineas obsecsum iret, & ca-
ptum oppidum (vi enim facile captum iri confidebat) ita communiret, vt Caletum & a-
grum Oyanum cohiberet, eaque ratione Boloniam fame premeret. Verum longè aliter
tota res accidit, vt à nobis dicetur. In Germaniam quoque, vt vtrunque exercitum nu-
merosorem haberet, comitem Ringrauium, tribunos Recroquium & Ludouicum
mittit, qui peditatum illic conscriberent, vt quum singuli iam fere bina millia haberent,
ad quina tandem millia conficere conarentur. In Narbonensem denique provinciam
& Vasconiam mittit qui decem hominum millia supplemēto ad cohortes Gallicas per-
ficiendas adducerent. Terrestribus copijs Dubetium praeficit.

REBUS hoc modo constitutis Romorentino profectus in Normaniam ire con-
tendit, quòd classem, quum in altum subduceretur, spectare è portu Gratiano cupiebat,
qui est ad Sequanae ostium. Argentano igitur iter faciens extremo Iunio Toccas venit:
vbi quum triremes è mari mediterraneo profectae conspicerentur, suspicio eius animū
subijt (vt qui ignarus rei esset) classem esse Anglicam, quae inferiorem Normaniam in-
gredi, expeditionem illam susceptam remoratura conaretur: statim verò myoparonis
cuiusdam aduentu triremes esse fit certior. Paucis post diebus quinque Anglorum na-
ues ad promontorium Calletorum accedunt, quae aliquot machinas nullo scopo dis-
plodunt: conspectis deinde nostrorum triremibus appropinquantibus in portum se re-
cipiunt. Toccas Langæus ad Regem venit, quem ille in Campaniae oram ad excipien-
dos Germanos miserat. Nuntiat eos Masseriam aduenisse, rectaque (quemadmodum il-
le iusserat) pergere, annonae certis locis disposita, vt Montrolium accederent. Hoc nun-
tio Rex accepto, quòd praecipuum exercitus robur in Germanis erat positum, Dube-
tio mandat vt simulatque Montrolium peruenissent, Boloniam properaret, locum mu-
nirer quem antea descripsimus, seq; certiore faceret quàm breui satis ad propugna-
dum munitus esse videretur. Fossorum sex aut septem millia, magnum item plaustro-
rum numerum, quibus cespites, fascēs & cætera id genus ad opus veheretur, mittit. Du-
betius per nuntium significat, medio Augusto opus ad propugnationem idoneum fo-
re: quod tamen minimè praestitit, vt constabit. Illius pollicitis Rex fretus de summa deli-
berat, & ad pactum tempus rerum gerendarum momenta temperat: vt sexto Iulij die
classem è nauali Gratiano soluentem ipse è Calletorum promontorio spectaret. In eo
numero erat prætoria naus, in qua Amiralius pugnaturus erat (Carraconem vocabant).
omnium amplissima & velis celerrima, quae vnquam in Oceano conspecta sit, octin-
gentorum doliorum capax. Dum illius ancorae tolluntur, tota repente incendio corri-
pitur, vt nulla vnquam diligentia seruari potuerit, quominus in cinerem redigeretur.
Centum ibi erant maxima tormenta aenea, vna cum pecunia regia, quae tamen ex incen-
dio erepta est. Plurimi quum flammam vitare studerent, in mare se dabant praecipites:
quorum non pauci ab ijs qui erant in triremibus, seruati sunt. At posteaquam ad naus
carinam coepit descendere, coacti sunt illi longissimè abscedere: propterea quòd igne
in machinis accenso glandes quoquouersum emittæ omnia protrudebant atq; demer-
gebant. Classis constabat centum quinquaginta nauibus onerarijs quas rotundas vo-
cant, praeter sexaginta acatia & viginti quinque triremes: quae omnia simul die Iulij sex-
to ex omnibus naualibus Gratiano, Evrano, Honflorio, Harflorio & Deppano in altum
subducuntur, & velificationem insulam Huietiam ac nauale Portemutium versus insti-
tuunt: illic enim Angli classis in statione erat, quam nostri praelio adoriri statuerant.

Quarum clas-
sis descriptio.

Ad eam insulam quum venisset Amiralius ipsius mensis die decimo octauo, Baro-
nem Gardiae cum quatuor triremibus praemittit, quem insulam ad Helenes isthmum
vsque explorare & hostium gestum habitumque pertentare iubet. Isthmus ille procur-
rit ad ingressum freti quo insula hæc ab Anglia diuiditur, è regione Portemutij. Hostium
classis

Maxima toti-
us classis naus
incendio absu-
mitur.

classis erat sexaginta nauium lectarum & ad pugnam egregiè instructarum : ex quo numero quatuordecim velis passis è portu contentissimo cursu egrediuntur, tam decenti ordine vt quiuis faciliè suspicaretur, consulto ad nostrorum impetum sustinendum sic fuisset instructas.

10 A M I R A L I V S cum reliquis triremibus illis obuiam procedit: illi verò vniuersa classe progrediuntur. Tum multis vtrinque dispoſitis machinis hostes læuam versus oram legentes cœperunt elabi, tuti hinc castellis quæ locis in litore editis ædificata erant, illinc scopulis qui sub aqua non conspicui iter obsident, vt angustus paucis nauibus itinere obliquo aditus pateat. Hoc Anglorum regressu & noctis interuentu prælium dirimitur, vt nullam insignem iacturam fecisse videremur. Triremibus ad isthmum Hele-

20 nes reductis Amiralio nuntiatur primariam nauem, quam ille conscensurus erat, quæque totius classis erat præstantissima, pessum ire, neque vllam superesse spem nisi vt hominum saluti prospiceretur, & pecunia regia, quæ militibus numeranda erat, eriperetur. Tanti detrimenti causam fuisse putant, quòd quum è portu subduceretur, illi ea cœpisset rimas agere, & carinæ materia ictus vehementia succussa, asseribusque disclusis, stuppa illic infarta aqua imbueretur: ac postridie vento flante humido naui agitata tam tam aquæ copiam influentem hauriret, vt exinaniri, quantumuis magna adhiberetur diligentia, non posset.

H O C nuntio Amiralius accepto eò celeriter venit, vt tum hominibus tum pecu-

Galli navalis
prelio superio-
res.

30 nijs opem ferret. Reperit Malleræum proamiralium eam adhibuisse diligentiam vt exoneratam nauem in portum reduci iuberet, vt illic reficeretur. Amiralius alia naui delecta prætoria, in qua ipse pugnaret, de classe in posterum diem ad cœtam instruenda cœpit statuere. Nauem prætoriam in fronte collocat, cui triginta alias lectas attribuit: Buterium ad dextrum cornu cum triginta sex nauibus, Baronem Curtonium cum eodem numero ad læuam consistere iubet. Et quoniam locus maximam hostibus opportunitatem dabat, ad eos inde educendos statuit vt triremes ad eos prima luce, vbi in ancoris erant, accederent, eosque quæ possent maxima vi machinis impeterent, ac sensim se ad classem reciperent, vt ea ratione ad pugnam illos ex freto in apertum mare elicerent. Res audacissimè perficitur: verum tempestatis repentina commutatio ita periculum ex alijs in alios conuertit, vix vt diiudicari posset, vtris tantulo temporis spatio fortuna magis fauisse videretur.

E T E N I M matutinis horis tranquillo mari, quum neque venti neque æstus vlla esset sæuitia, triremes nostræ faciliè regi atque duci poterant, hostibusque, qui nulla venti aura spirante loco se mouere non poterant, maximè nocebant. Sic enim nostrorum machinis expositæ manebant eorum naues, quas eo facilius attingebant, quòd illæ nostris sunt editiores & vastiores, triremes verò remorum vsu periculum declinare & in locum commodiorem cursu elabi poterant. Hac ratione vnius horæ spatio & eo amplius pugnatum est maximo hostium detrimento, quorum vna ex præcipuis nauibus, Marirosa nomine, glandibus pertusa deprimitur: ex hominibus ferè sexcentis numero

40 vix triginta quinque euadunt: prætoria eorum nauis qua vehabatur. Amiralius, cui Henrici magni nomen erat, ita circumuenientibus nostris iactata est, vt eundem videretur exitum habitura, nisi proximæ naues auxilio aduolassent. Alia multo maiora detrimenta erant accepturi, nisi ea quam dixi tempestatis commutatio accidisset, quæ non solum illos præſenti periculo exemit, sed etiam illis aduersus nos mirificè fauit, exorto duntaxat è continenti vento, quo vnà cum æstus fluxu eorum naues passis velis in nos ferebatur. Quæquidem mutatio adeo repentina extitit, vt agrè nostris oñium & facultas ad conuertendas proras daretur. Etenim mari tranquillo quum in ipso conflictus ardore triremes proximè accessissent, subito naues tanta vi in eas ferri cœperunt, vt penè incumbentes sua mole eas depressuræ viderentur, nisi animi præſentia qua valebant duces, agilitate atque peritia nautarum & remigum, incredibilis celeritas triremibus ad

50 torquendas proras ilico allata fuisset.

H A C ratione nostri circumactis triremibus, temporis puncto ad machinæ iactum summa velocitate velis & remis ab hostib. auulsi, lentius regredi cœperunt, vt eos è locis illis scopulosis ac difficilibus (vt sibi mandatū esse meminerant) in latū aquor elicerent. Est genus quoddam nauium quo hostes utebantur, quæ forma sunt oblōga, multo triremib.

angustiores, quò facilius eas circunducant quò velint, etiam sæuiente æstu, qui multus est in eo mari. Quo in genere nauium gubernando tantam sibi peritiam longo vsu pepererunt, vt cum triremibus de celeritate contendant: cuiusmodi naues Rambergas illi appellant. Aliquot eius generis habebant quum nostri se reciperent, quibus incredibili velocitate triremium nostrarum puppim vrgebant, & machinis mirum in modum instantes negotium facebant. Neque verò illis resisti vllò pacto poterat, quòd auersæ puppes machinas non haberent, vt si pugnare nostri conarentur, obuertenda omnino aduersa prora esset ad eos adoriendos: quod sine certissimo eorum interitu fieri non poterat, qui dum ad pugnandum ita triremem torquerent, hostibus tempus præbituri erant quo passis velis rapidissimo nauium impetu triremes obruerent. Prior tamen *Ca-* 10
puanus Petri Strossij frater rei indignitatem non ferens, suæ triremis celeritate fretus, in nauem illius generis quandam, quæ cæteras cursu anteibat, & vnius triremis puppim pene assequuta erat, aduersus impetum facit. Hostes breuitate nauigij citò elapsi cursum ad suos auertunt, ab eoq; tempore nostros sequi destiterunt. Amiralius interim in prætoriam naui totam classem quo suprà diximus ordine ad prælium instruxerat, iamque signo dato progressurus erat, nisi hostes conspexisset persequi desijisse, ac munitiones versus cursum tenere. Ex quo prorsus hoc esse illorum consilium intellexit, vt putarent nos nostris viribus cōfisos temere in locum iniquiorem progressuros esse, illos verò nostris triremibus regredientibus tantisper à tergo instare decreuisse, dum nullo discrimine id facere possent, vt tandem nos in breuia & scopulos allicerent. In eo conflictu remiges 20
 aliquot & milites gregarios amisimus, nemo quidem qui paulo maiore loco haberetur, interiit.

*Casti Angliæ
 ingrediuntur.*

AMIRALIVS hostium mēte perspecta, alia eos ratione ad pugnam allicere statuit. Anglum quum audijset Protemutium venisse, existimauit, si expositis militibus regionem in eius oculis popularetur atque vastaret, homines in ipsius tantum nō complexu interficeret, illum iniuriæ atrocitate, cædisque ciuium atque patriæ vastationis commiseratione tandem commotum classem ad subsidium ferendum missurum esse, maxime quum à nostris non longius gemino bombardæ iactu abesset: sin minus de suis iuuandis cogitaret, ciues indignè ferentes principis præsentiam nulli sibi præsidio esse, turbarum aliquid tandem moturos. Quamobrem descensionem tripartito ad hostium vires 30
 distinendas, eodem temporis vestigio fieri iubet. Strossius ad exiguum castrum properat, vbi hostes aliquot machinis triremes nostras à latere aperto petebant: eò se pedites incolæ non magno numero receperant. Qui conspecta nostrorum audacia locum deserunt, & fuga in syluas cæduas ad regionem interiorem se abdunt: quorum nonnulli à nostris insequentibus interficiuntur, ædificia vicinis locis incenduntur. Alium locum petunt Taxius peditatus vniuersi tribunus, & Baro Gardiæ trierarcha. Hi neminem descendentes obuium nacti vltèrius procedunt, vt regionis situm accuratè explorarent: neque multum progressi reperiunt peditum aliquot cohortes, qui occultis & cæcis itinibus per syluas coacti, loco quem ad dimicandum opportunum delegerāt freti, nostros accedentes excipiunt, nonnullosque vulnerāt, in quibus Monnino manus sagitta trajicitur. 40
 Postea reliquos ex nostris instructo agmine procedentes conspicati loco excedunt, palantesque quibus venerant itineribus fugæ se mandant: quos insequi nisi turbatis ordinibus propter itinerum angustias nostri non poterant. Tertio loco descendunt Marfaius & Petrobonus triremium centuriones, qui ambo cum Anglis illic occurrētibz pugnantes vulnerantur. Reliqui ex nostris interim in nauibus morabantur, dum exeundi signum Amiralius daret: ex quibus non pauci incendium tota regione & litora defensoribus nudata conspicati, absque imperatoris iussu procul, ne ab eo prohiberentur, taciti appellunt, & nullo duce cuius autoritate in officio continerentur, liberius & minus consideratè vagantur, montem editum, qui totam insulæ Huictiæ latitudinem transuersam dirimit, occupant: ibi ab equitibus & peditibus Anglis magno impetu ir- 50
 ruentibus partim interficiuntur, partim capiuntur, reliqui dispersi insequentibus hostibus, ad montis vsque radices mari propinquas decurrunt. Tum nostrorum acie freti, fossamque ac sepem nacti aduersos se hostibus insequentibus conuertunt. Nonnulli ex ijs qui in nauibus erant, scaphis celeriter eis auxilio nauigant: vnde redintegratis viribus & animis in montem denuo subeunt, hostes in fugam se cōijciunt, qui procul fugientes

entes, riuo transmissio pontem diruunt, ne à nostris longius premerentur: ibique supplementum præstolantes consistunt. Hac re Amiralius intellecta, veritus ne milites nullo duce palantes ab hostibus circumuenirentur, Taxium iubet ad eos reuocandos illuc prodire: quod ille statim perfecit.

10 AMIRALIVS vbi videt nulla ratione hostes ad pugnam allici posse, postridie eos ipsa in statione aggredi constituit, eoque consilio concionem publicam aduocat nauclerorum, nautarum & centurionum, à quibus loci situm ingeniumque disceret, & qua tandem ratione scopulorum illis difficultatibus occurri posse videretur: nos & nauium multitudine & militum numero hostibus longè esse superiores, ex hac victoria (quã
20 pene in manibus haberet, si modò illuc perueniendi vlla ratio posset iniri) maximam utilitatem ad Regem & regnũ peruenturam esse. Ipsorum quidem centurionum & militum voluntas ad prælium egregiè erat comparata: sed loci incommoditas tantum discriminis afferebat, vt naucleri & rei maritimæ præfecti omnino negarent illud sine manifesto exitio posse penetrari. Ostendebant freto ingrediendum esse, quod non latius quàm vt quaternis nauibus aditus daretur, patet, què hostis pari nauium numero facile prohibiturus esset: præterea naues venti tantum impulsu & aquæ fluxu illuc ferri, ita quã quatuor primò ingressæ in conflictu essent, reliquas ponè sequentes fluxus impetu interuenturas esse, à quibus illæ effringerentur. Huc etiam accedere, quod hostes proximè continentem pugnaturi essent, vnde machinarum glandibus iuuarentur, nostri contra læderentur.

30 QVÆ causæ si minus idoneæ reperirentur, hoc quidem certò statuendum esse, si naues implicitæ semel permiscerentur, fluxus vi factum iri vt in litus aceruatim aliæ alijs superiectæ eijcerentur. Ibi sermone iniecto vt in anchoris pugnaretur, subiiciunt naucleri fieri facile posse vt rudentes abscinderentur: quod vt etiam minus fieret, nihil leuius fore periculum: eam enim esse fluxus naturam, vt ad se proram perpetuò conuertere cogat, sicque hostibus necessariò puppis aduersa obijceretur, quum proa aut certè latus obuerti debeat. Addebant denique, deiectis anchoris non esse tamen futurum, vt naues statim sisterentur, quod tanto ferantur impetu, vt si vis fieret, vel pessum irent, vel ancoras aut rudentes dirumperent. Ita sensim rudentes adducendos esse, vt nauis
40 cursus coerceatur: porro hac ratione in littus impactas rimis actis perituras esse. Harum rationum tanta videbantur momenta, vt contradici minimè posset. Amiralius tamen quod existimabat naucleros præ metu rei difficultatem verbis amplificare, licet eos sibi constare perspiceret, non aliter potuit animum explere, quàm si freti altitudinem & latitudinem explorari iuberet, ac denique quàm commodus esset hosti intimus sinus. Tres naucleros cum totidem militum centurionibus ad rem perficiendam mittit, qui totam noctem omnia accuratè tentarent.

MANE reuersi idè renuntiant quod supra ostensum est, illud insuper addentes freti aditum non rectum esse, sed sinuosum & ad hostium classem vergere, vt naus externa ægre illuc absque nauclero etiam nulla prælij suspitione penetrare posse videretur. Res
40 ad concilium refertur, disceptaturque: vtrum fieri satius esset, & ad Regis rationes magis accommodatum, ex eo loco soluerent, ac in Picardiæ oram nauigarent, an insulam Huietiam communirent, id quod Anglo sanè maximè incommodum foret. Qui hoc potius faciendum esse censebant, his potissimum rationibus in hanc sententiam deducebatur, hac insula occupata facile Portemutio nostros potituros esse, qui commodissimus & præstantissimus est totius Angliæ portus: vnde infiniti sumptus hostibus essent sustinendi, qui exercitum terra & mari continenter alere cogerentur, vt nostras pares esse possent. Præterea nauigationem ab Hispania in Flandriam in nostro arbitrio fore: denique insulam ipsam procedente tempore cultu & industria ferendis frugibus idoneam reddi posse, vt inde milites alerentur qui Regis iussu in ea præsidium haberent.

50 MAGNÆ videbantur profecto illæ utilitates: verum ab alijs difficultates longè maiores obijciebantur: principiò, qui locus operi faciendo aptissimus esse videbatur, eum esse forma semicirculi, atque adeo ex Taxij & Sarremigii sententia aliorumque qui huius rei peritiam habere videbantur, eodem tempore tria castella extruenda esse, duo in utroque cornu, quæ nostris nauigantibus & ipsis nauibus in statione præsidio essent, tertium ad cõuexum semicirculi sinum, vbi milites collocarètur: hoc & maxima impensa

1545. egere, nec posse breuiori quàm trimestri tempore absolui, etiam vt tria fossorum millia adhiberentur, deinde non minorem militum numerum quàm ad sex millia præsidio relinqui debere, vtpote loco fere Angliæ intimo: id verò nulla ratione præstari posse, si quidem classem armatam seruare liberet. Præterea exercitum nefas esse prius illic discedere, quàm castella ad propugnationem idonea reddita essent: commorandi autem nullam esse facultatem, quibus nullus esset aduersus ventorum sæuitiam & impetum portus, neque magna satis cibariorum copia suppeteret: deinde appetente autumno (quæ pars anni ventis & imbribus incommoda est) neque naues illic tutò futuras, neque milites qui insulam tenerent, cœli iniuriæ ferendæ pares fore, qui nec ædes nec tabernacula nec aliud quo tegerentur haberent. His difficultatibus consideratis, 10 alij à sententia deducuntur, resq; in aliud tempus reijcitur, dum Rex quid sentiret, nuntiari iuberet. Equidem cum bona Taxii & Sarremigij venia affirmare non dubitem, quum Rex quietem Galliæ ab hoste Anglo conciliare in primis cuperet, eam tum tantæ rei perficiendæ facultatem fuisse oblatam, quæ vix postea ad multos annos dabitur. Verùm Deus omnia suo arbitratu moderatur.

N O S T R I interim triremes aqua recenti instruunt, vt vesperi Darvernum velifico cursu contenderent, insulam Huietiam præternauigantes, ac deinde Boloniam transfretarent. Locus insulæ commodissimus vnde aqua sumebatur, subiectus est monti qui latus oppositum portui Gratiano obtendit. Huc quum venisset eques Auscius, Prouincialis, triremium in Normania ædificatarum præfectus, ne aquari prohibere- 20 tur, neque milites improviso hostium aduentu occupati opprimerentur, naui egressus stationem militum collocat, quòd speculatori nò satis confideret: quo relicto vna cum alijs multis, ipse in summum montis iugum, vt certius adhuc specularetur, euadit. Illic in Anglorum insidias delapsus, à suis desertus (qui hostium impetu territi sui colligendi facultatem nò habuerunt, & fugæ se repente mandarunt) sagitta ad genu ictus cadit, deinde quum assurgere conaretur, tragula in caput tā grauitur vulneratur, vt casside ictus vehementia excussa faucibus in terram rursus procumberet: vbi geminato ictu cerebro humi sparso moritur. Cuius mors non paruo Regi detrimento fuit, vt qui singulari animi magnitudine & plurimo rerum vsu polleret. Eum quum nonnulli ex hostibus armis exuerent, alij nostros insequi pergunt, qui non prius ex fuga se stiterunt, quàm ad litus 30 venirent. Hac re Amiralius intellecta, Taxium mittit, qui dispersos colligeret, atque in vicinis ædificijs consistere iuberet, ne aquatores prohiberentur. Eò quum accederet, strenui quidam milites quos adducebat cum alijs qui aqua toribus præsidio erant, agmine facto in hostes properant, eosque in montem repellunt, neque plus damni nostris illatum est. Priorem Capuanum alibi hostes adoriuntur, sed fortib. viris comitatus, omni bus tanta prudentia prospexerat, vt amplius triginta cæsis reliquos in fugam conijceret.

A M I R A L I V S sub vesperum se recipit, postridie ex eo loco soluit, sic tamen vt ipse cum triremibus apud nouissimos esset, vt hostes, siquam facerent eruptionem, sustineret. Classem adeo secundus ventus propellit, vt prius Valseum fere triginta ab Huietia passuum millia perueniret, quàm triremes eam à tergo consequerentur. Locus hic a- 40 perta planicie amœnus nostris adeo arrisit, vt multorum animos cupiditas descendendi occuparet, idque nullo imperatoris iussu, nulloque ordine. Longius à litore progressi vicum, quem remoto loco conspiciebant, prædæ spe inuitati adeunt. At hostes eos iuxta riuum, cuius magna erat propter æstus accessum altitudo, accedentes præstolabantur, ac nostrorum partem quandam asseribus iniectis transijssis conspicati, repente ex castello, vbi in insidijs latebant, profiliunt, ac ponte effracto, vt reliquos intercluderent, eos qui transierant tanta vi adoriuntur, vt in fugam statim se darent. Quum ad riuum fugiendo ventum est, alij aquæ impetu abrepti submerguntur, alii qui nando aque vim infringere poterant, suorum ope, qui ab vltiore ripa sclopis hostes submoueant, 50 salui & incolumes euadunt.

A M I R A L I V S interim cum triremibus accedit, qui bombardis hostes castello cedere cogit, atque ita suos ad se recipit. Sub vesperum velificationem versus Album promontorium instituit, Riam præternauigans non procul Darverno, Boloniam nauigat, ibiq; classem comiteatu recenti sustentat. Ad Portetum non longè Bolonia quatuor hominum millia & fossorum tria exponit, quibus exercitum terrestrem augeret, sic tamen

Galli aliquot
ab Anglu casti.

tamen ut satis multi nihilo secius in classe remanerent. Ex quo manifestè perspicitur potest quod suprà docui, insulam Huietiam facile à nostris teneri & communiri potuisse, si illam pari hominum multitudine occupari placuisset, dum supplementum mitteretur: nam cibaria quidem ad mensis spatium, & eo amplius, illis relinqui potuisse ipse ab annonæ præfectis audiui. Quum Bolonia proficisceremur, auster spirare cœpit, ut ad locum quærendum ubi tutò essemus, cursu mutato Angliam versus nauigare cogeremur. Postquam ad locum peruenimus quæ Perræsum appellant, illic & venti vehementia & fluctuum sæuitia detinemur, ut classis profligandæ non paruum facultatem sibi tum datam esse Anglus putaret. Qua quum vti decreuisset, nihil diligentia prætermittendum

10 sibi esse censet, ut classem suam in altum subduceret (hæc centum firmis nauibus constabat) ut tempestate tam secunda sibi quæ adeo opitulante inflatis velis nos adoriretur. Quam in sententiam hæc quoque præter cæteras ratio eum deducebat, quod ventorum & maris impetu triremium nobis nullum fore usum prospiceret, quumque ad prælium classem instructam produceret, eò nos adactum iri, ut vel nulla pugnandi facultate in litus impingeremus certissimo interfectionis periculo, vel fretum Caletense adiremus, nullo scilicet ordine, atque adeo non citra graue periculum. Vtrumque Anglo per facile esse videbatur. Siue enim tantisper in ancoris esse mallenus, dum illi ad nos accederent, ut tum demum ancoras tolleremus, ibi & maris & venti vehementia (quibus illi secundis rapidissimo in nos cursu ferebantur) in ipsam continentem classis illisa frangeretur: siue

20 non expectandus esse illorum aduentus videretur, futurum erat ut nos dispersos offenderent, ut qui metu tempestatis coniungere naues non auderemus: hacque conditione multo superiores nos adorti facile profligarent. Iam verò si ut his periculis obuiam iretur, eorum aduentum anteuertere ac maturè soluere placeret, tum vti nos in Flandriam vel inuitos propulsuri erant, ut fretum transire cogeremur, quo postea, quum reuerticonaremur, hostes nos arcerent. Ad quas difficultates hæc quoque accedebat, quod si aduersis ventis diutius fortè illic hærendum nobis esset, in rei frumentariæ penuriam incideremus: interim porro hostes, qui Boloniam ad nos reditu prohibendos nauigarent, munitionum opus, quod illic à Rege fieri iubebatur, impedituri essent. His omnibus malis quum amitalius omni ratione mederi studeret, res ipsa tam præsens remedium

30 flagitabat, quam graue erat periculum: quandoquidem Flander quidam nocte superiore fuga ab illis elapsus affirmabat eo ipso, aut certè postero die, illorum classem appropinquaturam.

*Anglus clas-
sem regiam a-
doriri parat.*

AMIRALIVS his omnibus consideratis rebus, ex communi ducum sententia statuit, in commutatione æstus, siquidem ventus quoque vel mutaret vel omnino poneret, sublatis ancoris soluendum esse, ut cursum perpetuò hostes versus teneremus, ut cum eis aperto equore ventoque secundo videntes dimicaremus: si autem temporis ratio longiorem moram inijceret, faciendum censet ut triremes ad lingulam quandam proximam secederent, quæ ab eis ventum arceret, naues onerariæ quo constiterant loco, puppibus continentem spectantibus manerent, constrictæ denique naues paulo infra ad prælium

40 instructæ starent. Idque eo consilio ut hostibus, quum nos adoriri conarentur, in triremium conspectu transeundum esset, quæ hac quidem ratione vento superiores illi essent. Quod si ut hoc deuiterent malum, in ipsas triremes impetum facere constituerent, id verò nullo pacto facere poterant, quod propter minimam maris altitudinem, ne breuissimæ quidem naues eò accedere possent, quin vado impingerent. Præterea tantulum spatium inter triremes & reliquam classem intererat, ut illi non solum triremes prætergrederentur, verum etiam fluxus rapiditate ultra ipsas naues fortasse ferrentur. Rebus ad hunc modum constitutis, æstus commutationem in ancoris expectamus, siquid fortè tempus afferret.

TEMPESTATIS, eandem sæuitiam experti in diem sequentem morari cogimur: quod die tanta vento mutato extitisset malacia, ut confestim soluere & in eam partem nauigare contenderemus, ubi hostem esse audiebamus. Ea tranquillitas adeo sensim augebatur, ut meridiano tempore nihil magis optaremus, quam eos nobis in conspectum quamprimum dari, qui se aduersus nos venire velle gloriabantur. Quo temporis articulo conspectis procul aliquot velis, triremes nostræ ilico prouolant, ut quoniam essent explorarent: hos esse Flandros reperiunt, qui hostium etiam classem non longè

1545. abesse nuntiant. Hoc nuntio amiralius accepto naudem rotundam ingreditur, qua cum Angliæ amiraglio congregari in animo habebat: triremes præire iubet ut de hostium aduentu certius cognoscerent, ipse quàm potest celerrimè cum nauibus subsequitur. Triremes prima luce in hostium cōspectum veniunt: sed tanta erat maliciæ quies, ut naues vento destitutæ non plus itinētis conficere possent, quàm fluxus vi propellebantur.

H O S T E S triremibus nostris conspectis, ne mari adeo tranquillo inter eas & reliquam classem interciperentur, omni conatu vento secundo uti contendebant, quo & nostræ triremes vicissim potiri enitebantur. His rebus fiebat ut ambæ classes totum prope diem ad nauigando remigarent, adeo quidem propinquæ, ut de nauium numero & magnitudine faciliè iudicari posset. Qua quidem in nauigatione hostes velle congregi 10 præ se ferebant, sic tamen ut à continenti sua non longè discederent. Ad extremum quū nostros ventum secundum obtinuisse, & optimè instructa classe omni dissimulatione posita infestos occurrere perspicerent, velis in altum datis insulam Huietiam cursu petunt. Hac re Baro Gardiæ animaduersa, ut eos moraretur, nostrisque nauibus acceden- 20 di tempus præberet, nouissimas quasdam ex nauibus à tergo adoriri instituit, quæ grauitate reliquas consequi prohibebantur: sic enim totam illorū classem de celeritate aliquid remissuram. Aura statim increbescere cœpit, non tamen ut procellam vllam excitaret: quo effectum est ut seruatīs ordinibus recipiendi sui facultatem haberent. Neque tamen breuior quàm ad duarum horarum spatium pugna fuit, adeo quidem ad motus nauibus ut nostræ bombardæ vix possent displodi. Illi quidem toto conatu in nostros ir- 20 ruebant: verum triremes nostræ sua humilitate illorum machinis minus obnoxie erant. Acriter dimicatum est, ut postridie mane multa in mari cadauera & tabularū fragmenta conspicerentur, & glandes vtrique amplius trecentas emissas esse constaret. Postero die mane missi exploratores comperiunt eos in locum tutum recessisse. Itaque amiralius in portum Gratianum vela facit, ut exercitum recrearet, & ægrotos (quorum non parua erat multitudo) exponeret. Maximæ naues hunc portum tenent: ipse triremem conscendit, qua Deppam die Augusti decimosexto venit, quod Regem Arquijs, quatuor inde passuum millia, esse per nuntium intellexerat.

Dubetius munitiones non promouit, ut pollicitus fuerat.

H o c ipsum nimirum tempus erat quo Dubetius (ut suprà demonstraui) Regi futurum receperat, castelli illius opus quod ad Boloniam extruebatur, ad propugnandum idoneum fore. Postquam igitur ea dies venit, Rex quod Guineanæ expeditionē 30 suscipere cogitare, de qua diximus, Langæum in castra ad Boloniam equis veredarijs mittit, qui opus inspiceret, & quàm promotum esset renuntiaret. Ille haud multo plus processisse comperit quàm octauo die quàm inchoatum fuisset. Principiò non erat ad eas angustias locatum ubi esse debere placuerat, ut è regione turris Ordree positum portus aditum impediret: sed in loco cui Vltraquio nomen erat, fundatum, Boloniam inferiorem aduersam spectabat, ut nihil omnino portum adituris obesset. Causas afferebat Dubetius cur locum alium delegisset, quod illic aquam deesse multis nuntiantibus intellexisset: deinde milites ventorum iniuriæ obnoxios ægrè moraturos esse. Enimvero 40 fidem habebat Italo cuidam Antonio Melloni, quem munitionum atque adeo totius rei bellicæ peritissimum existimabat. Is dimensionum rationem non tenens, opus pentagoni figura ex quinque propugnaculis compositum describerat: deinde quò maturius idoneum ad propugnationem esset, fossas tum propugnaculorum tum brachiorū quadraginta pedes latas octodecim altas duxerat, eo consilio ut quoniam nullus vsquā mons extabat qui illud despiceret, exiguum aliquem neque valde editum aggerem excitaret (cuiusmodi parapetta appellant) quo miles tegeretur. Perfectis fossis & egesta 50 terra intrò coniecta, qua ille agger fieret, ut iam fascēs tantum & cespites deesse viderentur, repertum est illum in metiendo hallucinatum fuisse, ut qui interiora fossarum intervalla ad fundum eo modulo descripsisset, qui ad labrum erat adhibendus, neque statimendi rationem animo tenuisset. Quæ incogitantia factum est, ut ob breuiore dimensiones, propugnaculorum ea fuerit angustia, ut nusquam collocandæ machinæ locus extaret: atque adeo totum operis interioris spatium vix quingentos milites caperet. Itaque fossæ complendæ fuerunt, terramque qua complebantur, quoniam emota erat, vincere necesse fuit infarciendis virgultis & pangendis crassissimis quercubus: quam ad rem perficiendam maxima pars quercuum sylvæ Harelotæ, quæ tribus passuum milli- bus

bus illinc abest, caesa est, & plaustra omnia tum quibus machinae vehebantur tum alia adhibita sunt, denique totum illud duorum propè mēsum opus inutile fuit, ut tempus & sumptus oleo & opera perditis nequicquam constitissent. Langæus omnia Regi Senerponti renuntiat: quò postridie Sangermanus quidam Vasco à Dubetio missus venit, qui Regi persuadere conabatur opus octo diebus absolutum iri. Huius verbis Rex facile fidem habet, quòd à prorege & Galliae mareschallo nuntius missus esset: statimque abbatiam nomine Syluam monasteriensē proficiscitur, unde Langæum rursus in castra mittit, eum dies octo morari iubet, & singulis dieb. videre quantū promoueretur & surgeret tū brachiorum tum propugnaculorum opus: ut hac ratione intelligeretur quando tandem

10 Rex exercitu suo ad aliam rem quam animo agitabat, uti posset. Is porro exercitus duodecim millibus peditum Germanorum, totidem Gallorum, Italarum sex, legionariorum quatuor, amplius mille equitibus cataphractis, & ferentarijs octingentis constabat.

LANGÆVS in conuentu primariorum belli ducum (quales erant Rupemenius, Guichius, Stratæus, Villabonus, Hellius, Brissacus ferentariorum equitum magister, Ringrauius & ceteri) Dubetio madata Regis exponit. Ille subiicit ad se perlatum esse quemadmodum hostes exercitum Caleti cogerent, ut Boloniensib. auxilium terrestri itinere ferrent, quos re frumentaria summo opere laborare dictitabat, quocirca statuisse se exercitum flumen traducere, relictis quatuor hominum millib. qui in opere essent, ad Montilambertum castra facere ubi hostibus occurreret, & praelium committeret, si suis sub-

20 sidio venire conarentur. Plurimis capitaneis non fiebat verisimile, Anglum velle terrestri pugna cum periculo dimicare (quo multis partib. eramus superiores) ut oppidum re frumentaria iuuaret, quòd in oculis nostri exercitus tutò nauib. quotidie cōmeatū importabat, vna naui maiora multo quàm sexcentis plaustris onera vehi. Quæ quum ita essent, minimè omnium probabant, ut relictò opere flumen trajiceretur, præsertim quum illi exercitus pfectione opus admodum retardaretur, præter Regis voluntatē & imperiū. Etenim castris ex eo loco motis tolli dicebant eā comoditatem munitionis accelerandæ, quæ milites tū Galli, Itali tum Germani, ad quatuor ferè millia continenter erant in opere, quingenti præterea calones tormentarij: quos omnes abesse oporteret, & hos in machinis occupari, illos in castris præsto esse: denique quingentos etiam equos machinis vehendis

30 destinatos abducendos esse, qui fascēs & cespites perpetuò suppeditabāt. Verum furdo cane batur fabula: quum enim in illo concilio nihil ea de re statuisset, postero tamen die Villabonum prima luce præmittit, qui pontem lateritium ad machinas & copias traducendas reficeret, & Montilambertum contendit, ne ipso quidem Stratæo mōnito, qui tamen vnà cum Villabono castrorum præfectus erat, id adeo quoniam hanc sententiā ei minimè probari intelligebat. Ut tamen apertè quod sentio dicam, eum puto per insolentiam ista omnia fecisse, quæ in ordinem se coactum vllò pacto videri nollet: nam & ipse remotis arbitris hæc à Regis sententia discrepare docui, sed nihil mea oratione profeci. Quin & ipsum Regem me audiuisse memini, quum diceret Dubetium non optare Boloniā receptā esse, ne summo illo gradu excideret, ad quē illum extulerat, ut in tāto exercitu atque adeo apud principes ipsos summā imperij obtineret. Postquam in aula rumor percrebuit Dubetium cum hoste præliū cōmissurum esse, omnes qui apud Regē erant patricij iuuenes, ex aula alij à Rege dimissi, alij venia non accepta ut prælio interessent, proficiscuntur: in his erant Anguianus, Aumalius, Niuernensis, comes Lauallius, Trimollius, cū alijs, qui Montilambertū veniunt. Aumalius in primā acie se cōfert, cui Brissacus præerat. Locus hic abest Bolonia, ut vtrinq; emissæ glandes ad oppidū & castra acciderent: ibi quotidianis prælijs dimicabatur, quib. vtriq; & illatis & acceptis vulneribus interimebatur. Rex interim in abbatia quā suprā diximus morabatur, viginti passuum Bolonia millib. quā Abbauilla Mōtrolium iter est. Ibi aliquot dierum interiecto spatio Aurelius Regis minor natu filius, ætatis anno tertio & vicesimo, in febrem continen-

Dubetij dubia fides.

Ducis Aurelij mors.

hæc res regis filij
dix. aurelij mors.

15 4 5. gio illa ob ærumnas quæ bella & incendia comitari solent, acere infecto vexabatur) confestim ex eo loco profectus, in vicum quendam Hospitalium nomine in extrema sylua Cressiana situm contendit. Ibi Rex quum tam multa atque varia nuntiari audiret de castello quod extrui iusserat, quo impediabatur quominus de exercitu mouendo quicquam liquidò statuere posset, vt tandem aliquid certi constaret, amiraliū Annobaldum cumque eo principem Melphitanum Gallia mareschallum, Malgeronium item equestris dignitatis virum Delphinatus proregem eò mittit, qui opus perlustrarent, si bi que quo loco res esset renuntiarent. His Langæum, qui aliquoties ipsius iussu locum inuiserat, adiungi voluit, vt in rem præsentem veniret, eis que quicquid antea oculis v-
surpauerat, demonstraret. Nō multis antè diebus qui Ardree, Caleti & Guineis præsidio 10
erant, quotidianis incurfionibus inter se pugnabant. Dampetrus Ardree præfectus ali-
quando accersito è castris ad subsidium Tauanio cum turma equestri ducis Aurelij (cu-
ius ipse legatus erat) hostes adoritur: vbi accepto vtrinque nō nullo detrimento ipse Dam-
petrus interficitur. Amiralius à Rege dimissus Mōttroum inde Nouocastellum sex pas-
suum millibus Bolonia venit, vbi febre ardenti vehementissima correptus, resistere co-
gitur. Melphitanus, Malgeronius & Langæus ire porro pergunt, vt Regi quæ mandata
acceperant, renuntiarent. Postquam ad locum peruenerunt, omnibus accuratè circun-
spectis, quampridem inchoatum esset, & quam diuturnum adhuc opus esset vt absolue-
retur, considerant: iudicantque vix multa demum hyeme eò processurum, vt à militi-
bus defendi absque exercitus propinqui præsidio posset. Ad extremum omnibus dili- 20
genter expensis ad Amiralium redeunt, quem adhuc ægrotantem offendunt in castro
Curtauillæ, qui locus abest Montrolio, quæ Boloniam iter est, sex passuum millibus. Ita
ad Regem vniuersi redeunt, vt quæ coram viderant renuntiarent. Is vbi spe sua excidisse
se vidit, anni porro tempus nimium præceps esse, vt vlli suscipiendæ expeditioni ido-
neum esset, in abbatiā Fuscianam quatuor supra Ambianum passuum millib. (nam pe-
stis in ipso oppido grassabatur) se recipit.

Ducis Guisfi
lancea graui-
ter vulnerat
fortitudo.

PORRO quum nostri tam propinquo loco Boloniæ (vti dictum est) castra habe-
rent, crebra subinde commissa fuisse certamina dubium non est: ex quibus vnum cele-
bre commemorare libet. Franciscus Lotaringus Aumalius ducis Guisfi primogenitus 30
quum hostium impetum à nostris parum fortiter sustinere animaduerneret, vt iamiam
terga daturi viderentur, vt prælium restitueret, Anglorum quoddam agmen quos à la-
tere appropinquare perspiciebat, magna vi atque ardore animi aggreditur, eorumque
cursum omnino sistit. Ibi tamen à suis destitutus, quos sperabat sibi certissimos comites
fore, lancea in aduersam faciem vulneratur, quæ in malam, quæ inter nasum & oculum
patet interuallum, impacta, in ipsum caput lōgitudine ferme dimidij pedis adigitur. Nā
spiculum ipsum totum, quod minimè crassum erat, tribus laterib. constans, palmum lon-
gum, vnā cum fistula & hastili duorum digitorum longitudine, vulnere, lancea fracta cō-
ditur. Neque tamen tanti vulneris vehementia aut sella motus, aut mente vllō pacto per-
turbatus est: quæ res sanè illi salutis fuit: propterea quod si ex equo decidisset, nemo vn-
quam eum è peditum Anglorum manibus, qui paucissimis parcebant, eripuisset. Post- 40
quam in castra redijt, medici omnes vehementer metuere cœperant, ne vis ingens, qua
ad extrahendum spiculum vti necesse erat, eum in manifestū discrimen adduceret, neu
vehementi succussatione exanimaretur. Ille tamen grauissimum cruciatum tam leniter
tulit, quàm si pilus è capite extraheretur: delatus lectica Picennium triduum nulla salutis
spe ægrotauit, vt seriò de migrādo è vita cogitaret, familiaribusque omnibus prospiceret.
Equidem sic statuo, diuino beneficio non medicorum arte vitam illi fuisse prorogatam,
vt Regi postea ad maiora efficienda operā suam præberet. Alia virtutis egregia facinora
edita sunt, quæ difficile sit literis mandare. Franciscus Totouillanus Villaboni frater lan-
cæ & prælongæ hastæ vulneribus confectus interiit. Idem periculum adiit Ioannes Ve-
tiuillanus Frætus, genere Picardus, qui magnam sui expectationē cōcitarat. Sic porro 50
habendum est, in crebris istis certaminib. Angli conditionem longè potiorem fuisse: nā
quo loco ista fiebant (is autem est qui à castro hinc ad turrim Ordream illinc ad turrim
Franciscanā vergit) anno superiore Anglus castra ad oppidum obsidendum fecerat: ac
proinde magnæ erant & latæ fossæ atque aggeres vbi Germanicus illius peditatus consede-
rat. In has fossas nostri deturbabātur, quū Anglos in fugā coniectos persequi conarētur.

R E X

R E X quoniam Guineanam expeditionem irritam esse perspiciebat, audiebatque Anglum è Germania decem peditum & quatuor equitum millia accersisse, qui Belgio iter facerent, & cum reliquis copiis in agro Oyano sese coniungerent, ut tanto supplemento auctus Boloniam obsidione liberaret: statuit has Germanorum copias transitu prohibere, eoque magis ne huius expeditionis prætectu in Terracinorum fines circa Vervinum, Albentonium & Guisiam impressionem facerent. Quamobrem ut totam regni oram ab hoste tutam redderet, ne dum alienos fines ingredi cogitat, alius Galliam inuaderet, Feram ad Osiā ire contendit: quo ex loco commodissime pro data facultate de omnibus statueret. Dubetio antequam proficisceretur, mandat ut agrum Oyanum ingressus popularetur, ferroque & flammis deuastaret: idque eo consilio tum ne Germanicus ab Anglo accersitus exercitus haberet, ubi se ex itineris longinquitate & lassitudine recrearet, tum ut hosti adimeret quasunque ex eo agro commoditates percipit. Etenim Caletum, Guineis & castro Hamæso (quæ oppida Anglus in locis cismarinis tenet) non aliunde commeatus importatur: neque quoties exercitum mare traducit, quos primos exponit, alibi castra facere solent. Nam magna classis vnico traiectu transportari non potest, sed locum parari necesse est, quo excipiantur qui primi appellant, dum reliquus exercitus accedit. Hæc regio palustris est, vliginosa & herbida, patet in longum octo fere passuum millia, in latum sex, ab vna parte litoralis, cuius in extremis hinc Caletum situm est, illinc Gravelina, quæ Flandricæ est ditionis. Quâ ad continentem pertinet, atque in extremis palustrium locorum oris, sitæ sunt Guineæ & castrum Hamæsum: quâ in Artesiorum fines vergit, sita est Ardrea quæ Regi paret. Vterius erat castrum Turnohanum in Flandria, non semel à nostrorum exercitu deletum. Dubetius accepto Regis mandato Mōtilamberto castra mouet, & Oyanū agrū ingreditur. Brissacus cū sua cataphractorum turma & ferentariis quibus præerat, primum agmen ducit: succedunt connestabliani Guichio legato duce, quinquaginta alij quos Hellius ducebat: deinde Bosij, Ecarfij, Rupemenij & aliorum turme: Taxius peditatus Gallici tribunus, multi denique ex aula profecti iuuenes pugnandi cupiditate inducti, ut diximus: in primis Franciscus Borbonius Anguianus, dux Aumalius, dux Niuernensis, comes Laualius, qui in hac expeditione glorie sclopeteria ad brachium ictus est: multique alij, quos enumerare nimium prolixum fuerit. Iam verò Angli Oyanum agrum (quem palustrem esse docuimus) ut excursionibus minus pateret, ab ea parte quæ continentem spectat, latis fossis aqua perpetuò plenis cinxerant, vallum etiam addiderant, & certis intervallis castella (quæ blocuta appellant) quæ vallum ab omni latere munirent, in quibus præsidia semper habent, ut aditus in eam regionē sit longè difficillimus, propterea quod signo ad illa castella dato sit repentinus incolarum ad vallū defendendū concursus: præterea etiam belli tempore præsidium habent in amplo vico nomine Marco in ipsa media regione sito.

P R I M V M nostri exercitus agmen magna celeritate potissimo horum castellorum appropinquat, quod tanta veteranorum Gallorum virtute oppugnatur, ut vi tandem irruptio fieret: hostes ad vñ omnes conciduntur. Potes magno numero à nostris facti fuerant, quibus machinæ & equites fossas illas traducerentur: qui tamē Ardrea relicti erant: quod an præfecti culpa vel negligentia acciderit, non possum affirmare. Manlij frater genere Picardus, rei machinariæ præfectus, tam diligentem & opportunam operam adhibuit, ut de ictis fossarum labris machinas traduceret, quod plerique nulla ratione fieri posse credebant. Equites quoque, ne minorem virtutis & fidei laudem referrent, transeunt: nonnulli ex equis desiliunt, quos fræno ducunt, ipsi sub armis ilium tenus in aquis incedunt: alij equis inuehentes, transire conantur, ex quibus nonnulli cadunt, & ocreas aqua superne ab ipso thorace (quod dici solet) ingrediente opplent: totus denique exercitus euadit. Quo traducto Brissacus rectā Marcum ire cōtendit: equites vix mille passus procurrerant, quum obuios habent Anglos ad numerum duorum millium, qui auxilio suis ad castellum defendendum festinabant, quos cæcos esse ignari erant. Hos equitatus noster maximo impetu facto fundunt & fugant: plurimi illic interficiuntur, reliquis fossæ saluti fuerunt, quas equites transilire nō poterant, ut eos insequerentur. Neque verò incruenta fuit victoria: ex nostris enim fere centum equites vel vulnerati vel interfecti sunt, & complures etiam cataphracti, maximè ex Bosiana turma, cui præerat Saffirius legatus. Castello occupato & deletis qui auxilio veniebant, nostri ca-

Anglus Germanos, quos accersiebat, accipere non potest.

Angli à Gallis cruenta pugna vincuntur

1545. stra faciunt. Pluuiæ mox ingentes accedunt, vt fossæ omnes quæ tota illa regione sparsim sunt ad exiccandos agros, instar fluminum crescerent, ac totidē pontibus opus esset. Quæ quum ita essent, statuunt redeundum esse, præsertim quum machinæ nō sine periculo in tanta eluuie abduci posse viderentur. Bona tamen vicorum pars ad Marcum vsque incendio deletur.

D v m hæc à nostris geruntur, Angli Boloniam tum superiorem tum inferiorem & turrim Ordream firmo & magno præsidio tenebant. Turris hæc in extrema ora sita est, vbi flumen q̄ est ad pontē lateritium in mare influit. Eam I. Cæsar ædificauit quum rursus in Angliam nauigare constituisset, in qua summa lucernā accēdi iussit, cuius lumine nauium cursus dirigeretur, si forte contingeret vt tēpestas in oceano iactarentur: quæ- 10
admodum prima nauigatione acciderat. Hæc Angli castello cespitio vndiq; cinxerāt, egregiè lateralibus munimentis circumdato, tum vt turrim propugnarent (quæ nauibus in ostium fluminis ingredientibus præsidio est) tum vt eo maiore hominum numerum in tuto collocatum haberent. Itaq; suorum multitudine confisi, noctu vniuersi ad octo fere hominum millia magnis animis vndiq; erūpunt, vt munitiones occuparēt, quas in citeriore ripa è regione inferioris Boloniæ ædificaueramus, ad quas magna ex parte absque scalis ascensus facilis erat. Inter eas & inferiorem Boloniā spatium intererat q̄ estus maris occupat, vt glandes vltro citrōq; colubrinis emissæ ad lineam ferrentur: quū æstus decessit aqua vix suram alluit. Munitionibus appropinquāt vnus ante primam lucē ho- 20
ræ spatio. Theobaldus Ruhaltus qui Regis nomine loco præerat, & capitaneus Villafræ-
cus legatus, q̄ suos procul abesse intelligerent, noctu excubias cum maxima militū parte faciebant, inter diu quieti se dabant, sapienter profecto & consideratē. Hostes primo statim aduentu in summū vallum enituntur: sed qua virtute & impetu irrumpebant, nō minori à nostris excipiuntur, vt qui suis rationibus diligentissimè prospexerāt, quidq; faciendum esset, optimè tenebant. Qui in summū euaserant, omnes interficiuntur, reliqui subeuntes deturbantur, & in fugam coniiciuntur, vt tantam rem tentare non auderent. Rex sui exercitus reditu intellecto Dubetium iubet ad Portetum castra facere, vt iis qui in opere erant præsidio esset: nam locus non longius q̄ ad cannæ iactum abest: ipse Corbiam, Hamum & Feram proficiscitur. Ibi nuntium accipit auxilia Germanorum peditū quos Anglus accersiuerat, iam Florinis esse, qui vicus est in Eburonū finibus viginti pas- 30
suum millia Masseria. Quamobrē Anguiantum cum ccc equitibus & aliquot peditibus Guisiam mittit, qui manum illam Germanorum ex parte Galliæ ingressu arceret. Longouallanum in Campaniā ire iubet, vt legionem illius provinciæ cogeret, omnesq; aditus quos hostis tentaturus videretur, teneret. Masseriam (quæ maximi momēti erat, si forte occuparetur) Langæum mittit, cui mille pedites & nobiles qui ex Burgundia subeuatione edicta cōuenerant, itē aliquot ex Cāpania attribuit. Quibus confectis rebus diligenter prouider, vt hostium conatus cognosceret. Quū enim Cæsar Germanos Belgio iter facere non sineret, veritus ne tanta hominū multitudo fines suos ingressa, vbi nulli erāt milites, detrimentum inferret: Rex sibi metuendum esse iudicauit, ne illi denegata 40
transendi facultate Galliā ingredi conarentur. Germani postq̄ Florinis circiter xx dies
consedissent, vt de itinere nihil statuere possent, diēs q; qua stipendium numerari oportebat, venisset, quia pecunias præsentis non videbant, domum redire statuunt, neq; vt fidem cōmissariis & quæstoribus Angli haberēt adduci possunt, qui stipendiū breui affore dicebant: imò eos vnā secum in Germaniam abducunt. Ita Anglus grauem impensam fecit, cuius nulla extitit utilitas, ærariūq; suū valde iam imminutū propè exhaustū.

P o s t illorum discessum Rex quum intelligeret pactas cum Cæsare conditiones morte Aurelij filij irritas esse, amiraliū Annobaldū & Oliuariū Galliæ cancellariū ad Cæsare mittit, qui aliis conditionibus pacē renouarent atque cōfirmarent. Dimissi à Rege Folanbrai Cal. Nouem. Cameraco, Valencenis & Cortraco iter faciunt, Cæsaremque Brugis cōueniunt, qui posteaq̄ aliquoties cum illis egisset, totum negotiū in aliud tēpus 50
prodiffert, quum Antuerpiam venisset. Cæsari causa Brugas veniendi Antuerpiamq; proficiscendi ea tum erat, vt exercitum compararet, quo Germanos Protestantes aliosque principes & Germaniæ ciuitates subigeret, quibus nō tam morigeris utebatur quā cupiebat. Ad hunc exercitum cogendum quum magna pecuniarum vi opus esse intelligeret, Antuerpiā cōtendebat, vt a ciuibus eas tum mutuo tum dono acciperet. Quare legatis

legatis regiis non prius respondere in animo habebat, quàm Antuerpiensium voluntatem cognosceret, ut pro rationum suarum statu æquiores se vel iniquiores præberet. Regis legati octo dies in eius comitatu morati, quum se dissimulationibus diutius duci intelligerent, redeundi potestatem sibi fieri postulant, hoc duntaxat responso accepto, si Rex bellum prior non inferret, se quidem nihil moturum esse. Illi ad Regem Villerium Costerorum extremo Nouembri mense perueniunt. Hoc nuntio Rex accepto ex Cæsaris oratione suis rebus providendum esse statuit, quòd illi hoc vnum deesse videbatur, ut occasio belli conditione superiore incipiendi occurreret. Quibus causis adductus quoniam Anguianum Narbonensi prouinciæ præfecerat, Melphitanum, quem modò
 10 mareschalli dignitate ornauerat, apud Pedemontanos proregem constituit. Insuper quum prospiceret fore, ut Cæsar subacta semel Germania, vires tum Catholicorum tum Protestantium in Galliam conuerteret, Vindocino Picardiæ proregi quæstores cum magna pecuniarum vi ad infirmiora oppida munienda mittit: idem in aliis prouinciis & ad forum Segusianorū (Burgum Bressianorum vocant) fieri iubet. In primis verò quū superiori bello didicisset Germanis in Galliam iter commodissimum & frequentissimū esse ut Campaniam primū ingrediantur, quæ tamen præter cæteras prouincias munitis oppidis nudata est, ut aduenientem magnum exercitū propulsare nequeat, hanc rem sibi cogitandam & curandam esse statuit: statimque Langæum Campaniæ proregem totam prouinciæ oram Vervino Cossium vsque perlustrare iubet, deinde nuntia-
 20 re quæ loca minimè firma ad hostem excipiendum viderentur. Langæus medio circiter Decembri mense profiscitur, secum vnā ducens Hieronymum Marinum Bononiensem virum huius rei peritissimum.

Rex Campaniæ oram munitiōibus firmat.

Tota regione peragrata & circumlustrata, Regi significat optimum factū esse ut locus quidam inter Capellam & Masseriam extrueretur, interesse magnam regionem, quæ amplius triginta passuum millia in longitudinem nuda pateat: commodissimum ad eam rem esse oppidulum Albentonum, ibi ædificari posse in superiore loco arcem versus syluam, quæ oppido immineret. Exitit tamen causa cur Rex nollet hunc locum deligi, statueretque alium muniri supra Malberfontanum in ipso sylvarum egressu, qui locus quindecim Vervino, Masseria decem passuum millia abest. Præterea Masseriam
 30 & Musonem iubet muniri: Verum Musonis locus valde incommodus videbatur, cui mons quā Yuæsum spectat imminet, è cuius regione Galliam versus citra flumen Mosam ex loco superiore despici potest ipsum oppidi solum, & imi eorum pedes qui ad propugnandam ruinam prodirent. Quod tamen in primis necessarium factū esse videbatur, præstitum est, excitatur murus per oppidum interius transversum, quo tegerentur qui ad vallum concurrerent, extra oppidum fossa ingenti latitudine & altitudine ducitur. Postremò quia pace Sueffionensi placuerat Stenæum duci Lotaringo restitui, Rex iubet oppidum in Gallia ad citeriorem Mosæ ripam ædificari inter Stenæum & Dunocastrum. Oppido nomen Villafranca ad Mosam inditum est, non longè à Samorello vi-
 40 co, è regione alterius qui in vltiora ripa est nomine Mozasum. Hoc oppidum Cæsar mense Iunio insequenti, quum Yuæso ad Germanicam expeditionem profectus Lucēburgensem prouinciā perlustraret, & è regione Iamæsi iter faceret, conspexit, & cum regio oratore, quem secum habebat exostulare cœpit locum hūc ad Imperialē ditionē pertinere. Langæus ad eū codices rationarios misit, ante ducentos annos cōfectos, quibus constabat illius tractus incolæ ius petiisse & salinarium vectigal apud Sammenehaldum pendere consueuisse. Hac Cæsar satisfactione accepta Danvillerium contendit, oppidum à duce Aurelio antea deletum instaurari & muniri iubet: deinde Lucemburgum iter facit, ut in Germaniam perueniret. Sed expeditionem hanc, quia nihil cōmune habet cum iis quæ scribenda suscipimus, Cæsaris studiosis relinquimus, qui eam copiosè suis monumentis celebrarunt, maximè verò Ludouico Auilano. Rex præterea
 50 castrum Sammenehaldi communiuit, Sandiserij tria magna propugnacula extruxit, Caldomontem Bassiniorum circumvallare cœpit, Cossij arcem inchoauit. Hic locus ad iactum colubrini accedit ad comitatum Burgundiæ, millia passuum Caldomonte quatuordecim, Lingonibus duodecim distās. Linij denique castrum inchoari iussit in summo monte, quā Commērcium spectat. Quæ omnia tamen morte præuentus absoluerē non potuit.

vid. d. har. r. junij

1545

TOTAM hyemē Angli cum nostris qui in munitionibus erant, continenter bellum gerebant: sed pestis ex intemperie cæli, niuiūque & aquarum copia coorta tem acriter in nostros grassari cœpit, ut vna nocte amplius centum viginti milites sepelirentur: id à me visum fuisse, quum illuc à Rege missus essem, testari possum. Quæ lues nihilo mitior tamen reddita est, ut ad extremum non aliud sepulture genus vsurparetur, quam q̄ vniuersis in domo aliqua mortuis domus ipsa in eos dirutavice sepulchri erat. Quin & domus ipsæ speluncæ duntaxat erant subterraneæ, quibus appēdix quædam straminea imponebatur: quæ non minima fortasse causa fuit huius pestilentie ob nimium humescens hyeme solum. Illic aliquando apud Villafrancum diuersatus sum, cuius ego cubiculum saluberrimum esse omnium existimabam: ea nocte tamen eo ipso loco eius frater & duo filij peste sublati sunt, qui nullam interdiu morbi significationem dederant. Hæc pestis adeo diuturna fuit, ut ex viginti peditum cohortibus vix superessent non-genti homines: milites tamen locum deserere nunquam animum induxerunt, multasque acerbitates illic pertulerunt. Essæus & Rioltus, postquam pestis intermisisset, accepto aliquo supplemento, multa egregiè & fortiter aduersus Anglos gesserunt: vnū subit commemorare. Mense Aprili comœatum in munitiones conuehendum esse necessarium videbatur, quod illic nostri penuria iam laborabant. Senerpontio Dubetij legato datur negotium, ut assumptis sexaginta cataphractis rem conficeret. Montrolio sub vesperum Paschalibus profectus, illuc postero die mane peruenit, cibariaque & cætera id genus introducit. Dum pontem lateritium transit, incidit in trecentos equites Anglos, qui cum transitu prohibere conabantur. Acriter vtrinque dimicatur, duo ex nostris cataphracti & tres arcitenentes ex Senerpontij turma capiuntur, ut eripi nulla ratione possent. Clamore Boloniam perlato, Angli suorum numerum ad septingentos equites augment, quibus quadringentos pedites sclopetarios attribuunt: qui dum Senerpontius comœatum in munitiones introducebat, transmissio flumine insidias in vico Danis nomine collocant, inter Stapas & munitiones, ut nostros reuertentes opprimerent. Senerpontius quum ad locum redeundo peruenisset, videt sclopetarios cum equitibus nondum esse coniunctos: itaque seiunctos adhuc aggredi statuit. Equitum tres erant turmæ, quarum duabus coniunctis, tertia à latere nostros circūuenire conabatur. Senerpontium comitabatur Taxis cum sex aut septem duntaxat nobilibus, & Ringrauius cum pari numero. Hic primo conflictu ex equo saucius deturbatur: Dubetius reliquum exercitum in acie habebat. Cataphracti prælium ingressi tanta vi ferri cœperunt, ut Angli eorum impetum sustinere non possent. Equites vtrinque circiter ducenti cadunt, mareschallus Caletensis, qui rei suscipiendæ autor fuerat, moritur, & centum viginti ferme Angli, viui capiuntur septuagintaquinque, omnes paludamentis holosericeis auro argentoq; intertexto ornati. Aliàs Dubetius certior factus cibaria nostros deficere, supplementum introducere constituit. Castris ad Montrolium profectus iter ad pontem lateritium flectit, vbi Millortum Sorelium cum sex Anglorum millibus obuiū habet, qui eum prohibere conabantur. Cum Dubetio erant quinquaginta cataphracti, comes Ringrauius cum suo peditatu quatuor millium Germanorum, & ducenti sclopetarij ducibus Bruellio Britone & Scarbolliato. Dubetius vbi se in hoc periculū incidisse videt, ex ducum sententia vltius progredi, & cum illis congregi statuit, quāuis se duobus hominum millibus superari cognosceret: amissuros enim esse iumenta & comœatum omnem, si pedem referre cogitarent. Re ita constituta infestus in hostē vadit, prælium diuturnum & arce committitur: Angli tandem pelluntur, seque in locum quandam munitum recipiunt, à quo tamen nostrorum vim defendere nequeunt. Ex hostibus octingenti fere cæsi, Sorelius imperator ducis Northfolci filius cum reliquis fugæ se mandat, centum ferè octoginta capti.

Anglorum
cades.

Pax Anglorum
senti data.

ANGLVS ærarium suum exhauriri videns, ex suis multos esse amissos, magnos sibi sumptus faciendos esse in posterum, quod Rex obfirmato animo Boloniam recipere decreuisset, denique quum Cæsarem (quodcunque tandem fœdus sibi cum eo intercederet) propriis tantum rebus curandis incumbere animaduertaret, statuit huic bello atque adeo omnibus semel controuersis finem imponere. Quamobrè Regi per nuntium significat, si homines delectos Ardream mittere vellet, qui de pace agerent, se quoque ex suis quosdam Guineas missurum. Rex tamen Boloniam iam grauitè premi intellige-

telligebat, quia tamē Cæsaris iniquam in se voluntatem perspectam habebat (cuius rei argumento erat, quòd tam incertę significationis responsum ab eo acceperant quos antea miserat) duos porro potentissimos hostes sibi eodem bello imminere nolebat, colloquium de pace haberi assentitur. Annobaldus amiralius & Remondus primus Rotomagenſis ſenatus præſes Ardream mittuntur, Gvineas venit Angliæ amiralius nomine Dudelæus, poſtea dux Northombellanus. Locus inter duo oppida deligitur, ubi multis habitis colloquiis pacem his conditionibus conſtituunt, ut Rex intra octo annos Anglo octingenta coronatorum millia perſolueret, quæ tum ex reliquatione penſionis annuæ debebantur, tum etiam & ſumptuum cauſa quos bello ob denegatam penſionem illato fecerat, & operum quibus Boloniam Boloniensemque agrum munierat. Vtique Anglus Regi Boloniā Boloniensemque agrū, loca omnia tum vetuſta tum quæ modò extruerat, Montilambertum, turrim Ordream, Ambletellium, Blaconæum integra vnā cum machinis, commeatu ac reliquo belli apparatu reſtitueret. Hęc ab utroque ſtatuuntur & ſubſcripto ſigillo cōfirmantur, deinde Annobaldus ad Anglum proficiſcitur, Dudelæus ad Regem venit, ut iuriſſurandi religione interpoſita ambo ſe pactiōibus bona fide ſtatuos confirmarent.

M E N S E Februario, anno 1546 quum Rex Rupeguione eſſet, in maxima niuium copia certamen conſtituitur inter adoleſcentes nobiles qui apud Delphinum erant, ut alij ædes quaſdam oppugnarent, alij defenderent, utriusque alios niualibus globis petentes: quo certamine Anguianus caſu his ædibus egredi cœpit. Ibi malè conſideratus neſcio quis ciſtam linteis plenam fenestra eiecit, quæ in Anguiani caput delapſa graui vulnere eum affecit, quo paucis diebus mortuus eſt, magno Regis ipſius atque adeo totius aulæ mœrore ac luctu, partim quòd in ipſo adoleſcentiæ flore è vita decedebat, partim quia inopinata vulneris occaſio extiterat. Is ad quaſcunque expeditiones à Rege miſſus fuerat, tanta in rebus adminiſtrandis ſœlicitate, tanta apud omnes exiſtimatione atque autoritate fuerat, quanta alium quenquam eius ætatis noſtro ſeculo vidimus.

P A C E cum Anglo facta Rex quum in Germania Cæsare cum exercitu eſſe intelligeret, ac belli cum Proteſtantibus ancipitem eſſe exitum ſciret, ipſe ſtatuit Campaniæ & Burgundiæ extrema oppida perluſtrare, ut videret qua diligentia res adminiſtrata eſſet ab iis quibus negotium fuerat datum. Iter ingreſſus à Burgundia, principio Burgū Breſſianorum, Catalaunū ad Ararim, deinde Seurram, exiguum oppidum ad idem flumen ſitum, quod nunc primū communire cœperat, Belnam poſtea & Diuionem venit. Campaniam ingreſſus Lingonum oppidum inuiſit, unde amiraliū mittit, qui Coſſiū & Montinium Regium adiret, qui paulo poſt ad Caldomontē Baſſiniorū ei præſto fuit. Inde proſectus Linium Barrorum, Sandiſerium & alia loca obit: Ginvillæ panagia celebrat, quum quidem antea Lotaringiæ duciſſam Barlotici inuiſſet. Vitrium Francū venit: ſic enim oppidum appellari iuſſit quod ad Matronam flumen duobus Vitrio Parthenorum paſſuum millibus inchoauerat. Nā Vitrium iſtud incommodo magis loco ſitum eſſe iudicabat, quā ut muniri poſſet, quòd tribus aut quatuor montibus cinctum eſſet. Inde Sammenohaldum, Villafrancam ad Moſam, Muſonem, Sedanum, Maſſeriam, Malberfontanum itinere facto Moncorneto Arduennorum, denique Lieſſam & Folembæum extremo Nouembri menſe ſe recipit.

F O L E M B R E O deinde Compendium quum veniſſet, ibique menſis ferme vnius moram feciſſet, Sangermanum Layorum venit: ubi nuntium accipit Henricum octauum Angliæ regem diem ſuum obiſſe, relicto filio Eduardo impubere annos octo nato. Huius mortem agere admodum tulit, tum quòd ſperauerat firmiorem cum eo pacem & ſœdus factum iri quā adhuc fecerat, tum quòd æquales & eadem fere conſtitutione ambo erant: unde ſuſpicari cœpit ſibi non multo poſt migraturum eſſe. Imò qui apud eum interiorem conuiſtum habebant, comperiebant eum deinceps magis cogitandum eſſe factum. Interim quoniam bellorum omnium exitus dubios eſſe ſciebat, periculumque eſſe perſpicebat, ne Cæſar conſecto bello Germanico vires omnes in Galliam conferret, quæ res Campaniæ detrimentosa eſſet, Langæum mittit, qui opus ubique accelerandum & perſciendum curaret, ad eamque rem centum nonaginta millia francorum expromi iubet deinde Plancio libellorum ſupplicum magiſtro & Borano mandat, commeatum quantum ſatis eſſet, in ſingula oppida introducerent. Sed ante-

Anguiani
re heros indi-
gna mors.

Henrici An-
glie Regis
mors.

regis anglie obitum
1546

Regis morbus
& mors.

quam ista absoluerentur, mors molientem & administrantem oppressit. Etenim paulo post lenta febris correptus, valetudinis causa Mutam proficiscitur, quam domū proximè ædificauerat, quatuor Sägermano passuum millia in extrema sylua. Vbi eum dies septem vel octo commoratum loci satietas cepit: itaque non repetito Sangermano Villaprobam venit, atque nocte illa febris proximum sensit. Postridie Dampetrum non longè Cebrosia venit: indeque Limorsum contendit, ut illic hilaria quæ vocantur perageret: ac tum omnes consuetudinem illius ac mores in dies mutari perspiciebāt. Illinc post tridui moram Rupefortem proficiscitur, ibique aliquot dies cōmoratur, ac nonnunquam venatum ibat, sic tamen ut quotidie vesperi febris tentaretur: quocirca Sangermanum redire constituit. Porro ut venando se per totum hoc iter oblectaret, Rupefor- 10 te Rambollietum venit, eo consilio, ut illic semel tantum pernoctaret. Sed quum propius accederet, tanta loci amcenitate in venatu & aucupio captus est, ut sententia mutata aliquot dies illic confidere statueret. Ibi febris qua iam pridem vexabatur, variis interuallis subinde grassari atque augeri cœpit, tandemque in continentem conuersa est. Accessit etiam dolor ex vomica, qua paulo antè laborare cœperat, quàm Cæsari obuiam procederet, quum Gallia iter faceret. Tum vitæ finem imminere arbitratus, cœpit animum ad piam cogitationem aduertere, atque ad mortem homine Christiano dignam se comparare. Multis Delphinum, hodie Regem, grauius sapienterque cohortari cœpit, populum Gallicum eius fidei committens & mandans. His perfectis animam Deo tra- 20 didit in arce Rambollietana prid. Cal. April. anno 1546 ante Paschalia.

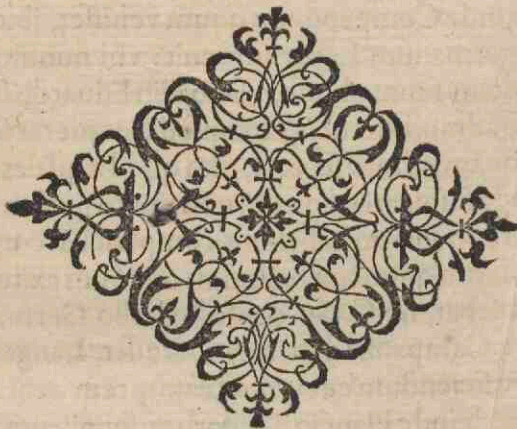
Regis morbus
1546 & apud etatis

53.

Rex hominū
eruditorum
amantissimus

Hic princeps magnum sui tum ciuibus tum exteris desiderium reliquit, quod omnibus se virtutibus præstantem præbuit. Magni erat & generosi animi, bonas literas maximè amauit & fouit. Eius opera, studio & autoritate literæ à situ & tenebris vindicatæ, & magnum artibus bonisque disciplinis, quæ in tenebris velut delitescabant, lumē allatū est. Viros literatos mirificè amauit, gymnasia Lutetiæ instituit ad linguæ Latinæ, Græcæ & Hebraicæ professionem: ad quas docendas viros artium liberalium peritos ex omnibus orbis regionibus accersendos curauit, & amplissimis stipendiis affecit, ut iuentus bonis literis & moribus institueretur. Quanquam autem in literis à puero institutus non fuerat, nulla tamen erat scientia de qua scitè non disliceret, partim quia cum viris omni eruditione excellentibus crebra habebat colloquia, partim quia incomparabili memoria diuinitus donatus erat: ut eruditi omnes fateantur se plus ab eo accepisse quàm illi cōtulisse. Mortuus est anno ætatis quinquagesimo tertio, variā subinde fortunæ vicissitudinem, sæpius tamen aduersam quàm secundam expertus. Neque tamen vel grauissima vnquam calamitas animi eius firmitudinem & constantiam fregit, sed immota spe ab vno Deo suspensas omnes suas rationes habuit. Mentis & memoriæ integrum vsum ad extremum vsque spiritum seruauit.

F I N I S.

INDEX RERVM POTISSI- MARVM QVAE HIS COMMEN- TARIIS NARRANTVR. NUMERVS SI VNICVS EST, PAGINÆ INITIVM NOTAT: SI AL-

*ter accesserit, ad numeros 10. 20, &c. referendus est, qui in interioribus pa-
ginarum marginibus ascripti sunt, ut inter eum & pro-
ximè subsequenter, id quod notatur,
commemorari intelligas.*

A.

CERRIMA Sandiserij
oppugnatio, quam ta-
men Galli fortiter su-
stinuit 410.20
Aciei Gallicæ descriptio,
quum pugna Serifola-
na committenda esset,
397.20, 399.10.

Adriani papæ electio 40.10
Ægrotat Rex captiuus Madrilij 83.50
Alba ab Anguiano modicis copijs capitur 408.

10

Aleonora pacem inter fratrem & maritum foue-
re conatur 112.30

Alexandriâ Lautrecus captâ Sfortiæ restituit 95

Alexandriam & Papiam Prosper Gallis adimit
40.10

Amicitiam veterem statuum Imperij cum Gal-
liæ Regibus perpetuè intercessisse principes
Germani ostendunt, ut Franciscum sibi aduer-
sus Carolū & Ferdinandū cōcilient 113.40.

Andreas Auria à Rege deficit 100.20

Andreas Auria Cæsari, quum in Prouincia esset,
pecuniam & comitatum adducit 291.40

Anglus Boloniam & Montroliū obsidet 405.40

Anglus in Galliam bellum Regi illaturus nau-
gat 2.10

Anglus se arbitrum interponit in controuersijs
Cæsaris & Regis 20.40

Anglus vtile sibi consilium nō sequitur, ita Deo
Galliæ salutem procurante 412

Anglus à pontifice Romano deficit 157.10

Anglus in Picardiam descendit 50.10

Angli erga Regem singularis voluntas & libera-
litas 107.10

Angli à Dubetio profligantur 430.30

Angli à Gallis profligantur 2.20

Angli à Gallis cruenta pugna vincuntur 427.30

Angli propugnaculum Gallorum ad Boloniam
aggrediuntur 428.10

Angli quadringenti à Guisio profligantur 51.40

Anglos Sampaulius profligat 52.10

Anglorum duo millia à Brisfaco profligantur,
427.40

Anguianus ad Pedemontanos prorex mittitur

393.50. Aliquot oppida capit 394
Anguianus fortiter & periculose ad Serifolas di-
micat 401.10

Anguianus Heluetijs agrè morigeris vitur
407.30

Anguianus Massiliam prorex mittitur 376.30

Anguiani virtus & animi celsitudo 401.40

Anguiani verè herois indigna mors 431.20

Anna Bolania Anglo nubit 129.20

Anna Ludouici duodecimi vxor moritur 6.20

Annobaldus à Cæsarianis superatur, postquam
comitatum Teroanā introduxisset 319.20

Annobaldus apud Pedemontanos optima Lan-
gæi consilia non quanti debet facit 364.50.

& 365. Niuibus per alpes iter faciens, pene
obruitur 366.40

Annobaldus Ciriā Cæsarianis adimit 271.50

Annobaldus in demortui Brionij locum amira-
lius creatur 374.40

Annobaldus Montijano succedit 334.30

Annobaldo Venetias eundi quæ causa fuerit
335.30

Antonius Leua Gallorum metu in segete delite-
scit 231.10

Antonius Leua Ioannem Iacobum Medequinū
prælio superat 95

Antonij Borbonij ducis Vindocini Picardiæ
præfecti res gestæ dum Perpinianum obside-
tur 359.50

Aquensis ciuitas in Prouincia adueniente Cæsa-
re deseritur, licet ad eam defendendam Mon-
tijanum suam operam polliceretur 258.30

Ardream Burgundiones capiunt & excidunt,
24.10

Arelatum describitur & comitatur 286.50

Arlonem Lucemburgorum dux Aurelius capit.

359. denuo 382.20

Arlonensium egregia erga Regem fides 386

Atrocitatu prima origo quæ inter Gallos & Bur-
gundiones extiterunt 28

Auennam occupare Rex statuit 374.40

Aumalius Cæsarianos Sandiserium obsidentes
vexat 411

Aumalius grauiter ad Lucemburgum vulnera-
tur 383.10

I N D E X.

- Aumalius Guisij filius cum iuuenibus nobilitatis Gallica Burgundiones aggreditur 372.10
Aumalius lancea grauius in capite ad Boloniam vulneratur 426.30
Aumalius & multi nobiles Landrisium vltro ingressi cum Roquindolfo dimicant 379.40
Aurelius annos natus 23 febre pestilenti moritur 425.40
Aurelij ducis expeditio ad Lucemburgum subigendum 356.40
Auspicia Caesaris quum Prouinciam ingrederetur 246.40
- B.
- B**adij capitanei fortissimi verba nouissima & mors 69.10
Balansonius à Caesare missus cum rege agit de auxilio aduersus Turcam 115.20
Ballietus secundus curiae Parisiensis praeses Brionio à rege missio respondet 64.40
Bapalma à comite Sampaulio & Guisio capitur 50.50
Barbarossa classem auxilio Regi adducit 376.30
Barbarossa & Anguianus Nicæa capiunt, arcem frustra oppugnant 391.30
Barga Pedemontanorum frustra à Buterio obsidentur 364
Bargas Pedemontanorum Vassaus Langai opera capit 364.20
Bartholomaei Alviani mors 14
Bayonam Lautrecus fortiter aduersus Hispanorum impetum defendit 60.30
Bellaius Auennam proximè accedit, deinde reuocatur 375
Bellaius commeatum Landrisium feliciter introducit 389.10
Bellaius in pugna Scisolaniana aciem instructam moderatur 400.10
Bellaius pecunias Anguiano ad castra magna cum difficultate adfert 395.40
Bellaij Martini solertia & diligentia in patefaciendis Vastij consilijs de Taurinorum oppido operimendo 369.10
Bellisecondi inter Caesarem & Regem occasio 172
Bernates Sabauda agri partem adimunt 158.30
Bocartus vir militaris moritur 44.10
Bolonia Anglo turpi & ignaua deditione traditur 415.20
Boloniam Galli incaute occupant, in eaque ceduntur 416.20
Boloniam & omnes munitiones Rex magna pecuniae summa ab Anglo redimit 431
Boniuetus ad Mediolanum infeliciter pugnat 68.30
Boniueto superato Mediolanum amittitur 69.30
Borbonij antequam ad Caesarem deficeret, ad Regem epistola 56.40
Borbonium nonnulli nobiles relicta patria sequuntur 58.30
Borbonium quae causa ad defectionis consilia impulerit 55.10
Bosij praefecti praetorio mors 16.50
Brionius amiralius à Vercellarum obsidione exercitum reducit 196.30
Brissacus ferentariorum magister Caesarianos equites caedit 380.40
- Britoniæ ducatus cum Gallico regno ex regionis ordinum consensu coniungitur 116.30
Brixiam Lautrecus obsidet 15.20
Burgundiones à Martino Bellaio huius historiae scriptore in Picardia profligantur 311.50
Burgundiones à Sampaulio & Guisio profligantur 51
Burgundiones à Telinnio profligantur 42
Burgundiones & Hispani à Pondormio in Picardia delentur 75.10
Burius & Taxis ad Casalum à marchione Vastio superantur 306.30
Buterius Sangermanum in deditionem accipit 393.20
- C.
- C**aesaris aduersus Regem oratio Romae habitata coram Rege à Caesaris oratore recitatur 199.40
Caesar cum Italiae dynastis & populis agit ut bellis sumptus ferant 274.50
Caesar Galliam cum exercitu ingressus de pace facienda cogitat 412.50
Caesar in Angliam nauigat 18.20
Caesar in Prouincia quum esset, auxilium ab Italiae populis petit 375
Caesar iter à Lutetia famis metu auertit 414.10
Caesar Neapolitanus Taurinos scalis & proditio ne tentat 324.40, & plaustris sceno onustis 371
Caesar re infecta & multis amissis à Prouincia discedit 294.10
Caesar Regem Landrisio redeuntem subsequitur 390.20
Caesar Romam ingreditur 182.30
Caesar & Anglus alioqui inimicissimi, Regi bellum inferunt 405.10
Caesaris apparatus bellicus quum Prouinciā vellet inuadere 204.40
Caesaris ab Anglo voluntas alienatur, quum patris non staret 411.40
Caesari in Prouinciam exercitum ducenti nonnulli occurrendum esse contendebant 251.40
Caesarianus exercitus in Campania fame laborans cuiusdam Galli capitanei tarditate recreatur 413.40
Caesariani à Gallis ad Balneas opprimuntur 378
Caesarianae aciei descriptio, quum pugna Scisolaniana committenda esset 399.30
Caesorum in pugna Scisolaniana numerus 402.40
Cameraci arcem Caesar edificat, qua ciuitatis libertatem opprimit 391.20
Cameracensis pacti conditiones cur seruari non possent 111.20
Campania à Rege communitur, qua Germani Galliam ingredi solebant 429.10
Campaniae & Burgundiae oram Rex perlustrat, 431.30
Cancellarius pratenfis magnum in pecunia numeranda damnum infert, dum lucrum querit 107.40
Capitis supplicio afficitur Lugduni Ioannes Ludouicus Germanus, qui tumultum non semel excitarat 328.20
Cardinalis Lotaringus Delphini mortem Regi nuntiat 269.20

I N D E X.

Cardinalis Lotaringi ad Cæsarem oratio 196.
 Cardinalis Lotaringi ad papam oratio 207.40
 Cardinalis Lotaringi cum Antonio Leua collo-
 quium 196.10
 Cardinales in nuptijs Catharinæ Medicæ qua-
 tuor Massiliæ creantur 139.
 Carinianum à Vastio captum statim Langæus re-
 cipit 363.20
 Carinianum Anguianus circumfidet, ne comme-
 atus introducatur 394.10
 Carinianum Cæsariani fame coacti Anguiano
 dedunt 403.50
 Carmaniolam Vastius capit, & Salustij mortem
 perfidè vlciscitur 323.30
 Carolus Austrius quæ educabatur 9.40
 Casellam à Cæsare Neapolitano obsessam Villa-
 gano defendit 363.50
 Castrorum quæ Mommorencius munijt situs &
 forma 266.30
 Catharinæ Medicæ genus 16.10
 Causa ob quam Franciscus Mediolanum amisit
 32.30
 Causa primi belli quod inter Franciscum & Sa-
 baudum gestum est 158.10
 ad Certamen singulare Franciscus Cæsarem pro-
 uocat 91.30
 Certamen singulare Mommorencij & Lorgij cū
 duobus è castris Cæsarianorum 27.20
 Certamen singulare Sarzæi & Venerij Gallorum
 333.30
 Chiualum frustra à Vastio obsidetur 363.40
 Clades Gallorum ad Nouariam 4.10
 Claustra consilia Cæsar in Gallia quænam ha-
 bere videbatur 244.10
 Classis regiæ naues 418.40
 Claudia reginæ mors 70.40
 Clemens papa captiuus è Cæsarianorum manib.
 aufugit 96.20
 Clemens papa pacem inter Cæsarem & regem
 conciliare studet, quo tempore Rex ad Papiā
 erat 72.20
 Colloquium Cæsaris & Regis ad Aquas mortu-
 as 334.20
 Colloquium Clementis papæ & Regis Massiliæ
 138.50
 Colloquium Leonis papæ & Francisci regis Bo-
 noniæ 14.10
 Colloquium papæ, Cæsaris & Regis ad Nicæam
 334.
 Colloquium Regis & Angli Ardrea 17.30, &
 116.50
 Columnæ pace cum papa facta Romam statim
 adoriuntur 87.
 Commeatum Galli recipiunt, quem hostes ade-
 merant, dum Sampaulum duceretur 312.10
 Commeatum Lucemburgum princeps Melphi-
 tanus agrè introducit 385.40
 Comitatus Burgundiæ ordines cum Rege pacē
 ineunt, deprecatoribus Heluetijs 305.30
 Comum Piscarius Gallis adimit 39.20
 Concilium habendum papa negat, principes ha-
 beri postulant 124
 de Concilio habendo Cæsaris & Francisci Regis
 disceptatio 126.10.40
 Concio Cæsaris ad milites, quæ in Prouinciā eos

ducturus esset 243
 Concio Cæsaris in concilio 240.40
 Conditiones iniquas Cæsar fert regi captiuo 82.
 40
 Coniugium Henrici & Catharinæ Medicæ cō-
 ciliatur 121.
 Coniū ab Annobaldo frustra obsidetur 366.10
 Conspirant Italiæ populi aduersus regem, ne Me-
 diolanum recipiat 55.
 Controuersia inter Caguinum Gonzaguam &
 Guidum Rangonem 330.50
 Cremonam amissam Lautrecus confestim reci-
 pit 39.40
 Cremonam Cæsariani capiunt 49.50
 Cremonam fœderatorum Italiæ imperator Cæ-
 sari adimit 86.50
 Cusanus Cæsarianos prælio ad Sauilianum supe-
 rat 272.30. Ibi tamen vulnus accipit quo pau-
 lo post moritur 273.40

D.

D Ammartinus comes Peronæ moritur 298.
 50
 Dania rex à Francisco auxilium accipit 16.20
 Danvillerium Lucemburgorum dux Aurelius
 capit 358.10
 Delphinus Balneas obsidet 378.10
 Delphinus Emerianum castrum & Malbeugium
 capit 377.10 & 378.10
 Delphinus exercitum ducit, quo Cæsari Galliam
 ingresso obsistat 407.
 Delphinus Franciscus nascitur 16.10
 Delphinus Henricus multa apud Pedemontanos
 oppida recipit 331.30
 Delphinus Henricus Vastium ad pugnam elice-
 re conatur 331.
 Decina Regi Francisco ab antistitibus Ecclesiæ
 Gallicanæ conceduntur 119.40
 Diuionem Heluetij obsident 5.40
 Dubetius à Sorelio Anglo opprimitur 417.10

E.

E Merianum castrum à Delphino captum Bel-
 laius à Rege iussus munire cœpit 377.10.
 Excinditur 379.10
 Epistola qua Rex ad Cæsaris inuectivam respon-
 det 199.50
 Exequiæ Delphini Romæ celebrantur papæ ius-
 su, inuitis Cæsarianis cardinalibus 305.40
 Exercitus à Rege aduersus Cæsaris in Prouinciā
 expeditionem conscribitur 216.30
 Exercitus à rege Nauarræ conscribitur quo Gal-
 lia aduersus Hispaniam muniatur, quum Cæ-
 sar Prouinciā aggredereetur 216.50
 Exercitus Francisci regis aduersus Borbonium in
 Prouinciā venientem 70.
 Exercitus in Italia à Regis socijs colligitur, dum
 Cæsar in Prouinciā esset 271.10.20
 Expeditionem Rex in Pedemontanā regionē
 parat, ubi res suas malo loco esse intelligebat
 320.30
 Expeditio Cæsaris ad Franciscum regem Medio-
 lano expellendum 36.30
 Expeditio Cæsaris in Prouinciā 245.

I N D E X.

Expediſio altera Regis ad recipiendum Mediolanum	70.50
Expediſio Franciſci regis ad Mediolanum tuendum	36.40
Expediſio Gallorum in Nauarram Boniueto duce	28.20
Expediſio prima Franciſci regis ad Mediolanum recuperandum	9.20
Expediſio prima Gallorum in Pedemontanorum fines	178.40
Expediſio Regis aduerſus Vaſtium	329
Eruptio acerrima Gallorum Foſſani obſeſſorum	230.40

F.

F ames grauis apud Pedemontanos, cui Langaus ſingulari prudentia medetur	337
Ferdinandus Arragoniæ rex moritur	16.10
Ferentarij equites Galli à Burgundionib. opprimuntur	54.10
Fontirabia à Gallis capta	29.20
Fontirabiam ab Hiſpanis obſeſſam mareſchallus Chabannius liberat	50
Fontirabiam Hiſpani recipiunt	60.50
Florentia à Naſſauuiſſo capitur	22.20
Florentia Caſariani & Papani obſident	110.10
Fœdus Angli cū Rege Franciſco	10.10, & 114.10
Fœdus Ludouici regis, Caſaris Maximiliani & papæ aduerſus Venetos	3
Fœdus Regis cum Anglo	17.10
Foſſanum ab Antonio Leua obſidetur	228.10
Franciſcus è captiuitate Hiſpanica liberatur	84.40
Franciſcus Galliam vndique aduerſus Caſaris expeditionem communit	206.20
Franciſcus imperatoriam dignitatem petit	16.40
Franciſcus Rex Aleonoram Caſaris ſororem in matrimonium ducit	109.30
Franciſcus Rex bonarum literarum in Gallia ſtudia excitauit	432.20
Franciſcus Rex Caſaris oratorem in baſilica Pariſienſi alloquitur	92
Franciſcus Rex exercitum parat ad Caſaris bello primo impetum ſuſtinendum	22.50
Franciſcus Rex Ludouici duodecimi filiam Claudiam vxorem ducit	6.20
Franciſcus Rex Mediolanum recipere inſtituit	9.20
Franciſci Delphini veneno ſublato mors	268.50
Franciſci marchionis Saluſſij fœda & deteſtanda proditiono	228.40
Franciſci Regis mira in rebus aduerſis conſtantia & fortitudo	270.10
Franciſci ducis Mediolanenſis mors	159.20

G.

G abrieli marchionatus Saluſſianus à Rege, & Annobaldi filia in matrimoniū datur	323.30
Galli Anglos incautè adoriuntur qui comæatum in caſtra ad Teroanam ducebant	2.30
Galli milites breuis inedia impatientes relictis caſtris domum redeunt	385.40
Galli nobiles ad Anguianium ex aula veniunt vt prælio intereſſent	395.10
Gallorum ad Bicoccam clades	45.20

Gallorum ad Boloniam exercitū peſtis vehementer infeſtat	430
Gallorum animos Briniolana clade terriſos Mōmorencius confirmat	266
Gallorum in Angli regionem deſcenſio	420.30
Gallorum & Anglorum pugna in inſula Huiſtia na	420.40
Gallicana Eccleſia de curiæ Romanæ immodicis exactionibus conqueritur	117.50
Gandau à Cæſare ob rebellionē puniuntur	334.40
Geneua Sabaudi dominatu excuſſo in libertatē vindicatur ope Franciſci Regis	172.40
Genua à Caſarianis capitur & diripitur	49.20
Genuam Franc. Rex capit	94.40
Genuēſes Auria autore à Rege deſciūt	104.20
Germani pedites à Guiſio delentur	63.10
Germani pedites Campaniā ingreſſi quum à Bonio accerſerentur, à Guiſio caduntur	63
Germanorum auxilia ab Anglo accerſita venire à Rege prohibentur	428.30
Germanorum viginti millia à Turca delentur	341.30
Guiſiam Caſariani quam obſederant, relinquūt	385.10
Guiſia à Naſſauuiſſo per ſummam Gallorum ignam uiam capitur	268.20
Guiſius ex gente Borbonia vxorem ducit	2.50
Gulielmi Langæi mors	365.10

H.

H edinum Angli & Burgundiones fruſtra obſident	51.30
Hedinum Franciſcus Rex capit	38.50
Hedinum Galli capiunt	31.20
Hedinum grauiter oppugnatum Rex deditione capit	310
Heluetij à Rege prælio ſuperati	12.10
Heluetiorum in prælio mos, vt hoſtium machinas rectè petant	400.30
Heluetiorum non conſcio magiſtratu exercitus ad caſtra Auenionenſia	221
Henricus Delphinus venia à Rege accepta in caſtra Auenionenſia proſciſcitur	287.30
Henricus octauus qua ratione quæ alijs locis gerebantur cognoſcebat	203.30
Henrici Angliæ regis mors	431.40
Hérico Aureliæ duci poſtea Regi Catharina Mediciæa nubit	139
Hiſpani ab Anguiani exiguo equitatu delentur	401.40
Hiſpani ad Sauonam à Michaele Saluſſio & Malerao delentur	73.40
Hiſpani Helueticos perfidè ſpoliant	392
Hiſpani in Gallos Perpiniano erumpūt	361.30
Hiſpani nocturno impetu Lorgium & Badium aggrediuntur	66.40
Hiſpanos Mommorencius proſligat	43.20
Humerius Delphinatui ſapienter proſpicit, quo tempore Caſar in Prouinciā venit	216.50
Idem prorex apud Pedemontanos Albam capit, & Queraſſium communit	323.40

I.

I acobus Scotiæ Rex moritur	417.20
Induciæ trimēſtres inter Gallos & Burgundiones	320.20
Induciæ	

I N D E X.

Induciæ violatæ ob legatorum Regis nefariam
 cædem 339.40
 Ioannes Aurelius archiepiscopus Tolofanus car
 dinalis creatur 128
 Ioannes Bellaius cardinalis Lutetiæ diligenter
 prouidet, quo tempore Burgundiones Pero
 nam obsidebant 295.10
 Ioannes Ludouicus marchio Salussius ob rebel
 lionem in vincula coniectus, in libertatem &
 marchionatū à Rege restituitur: postea à fra
 tre deceptus est & in carcerem perpetuum de
 trusus 292
 Ioannes Medices Regi militat 77.20
 Ioannis Medicis mors 87.20
 Ioannis Vngariæ regis ad Franciscum Regem le
 gati 115.10
 Iudicis Taurinensis ob prodicionem susceptam
 supplicium 369
 Iudicium in Regis intimo concilio adhibitis om
 nibus principibus, aduersus eum factum qui
 Delphinum veneno sustulerat 304.40
 Iudicium senatus Parisiensis aduersus Cæsarem
 307.10

L.

L Andavir fortissimus Sandiserij glæde machi
 naria interficitur 410.10
 Langæus Gul. apud Pedemōtanos prorex ut pu
 blicis negotijs inferuaret, proprias facultates
 insumpsit 337.20. Multa fortiter & sapiēter
 aduersus hostes gessit 294
 Lāgæus Gul. in Angliam missus multa ab Anglo
 obtinet 106.50 Rursus eodē mittitur 128.
 50. In Germaniam missus calumnias refutat
 quibus Rex iniquē petebatur 217.20
 Langæus Gul. multorum studia in regione Pede
 montana conciliat, quibus tamen Rex utino
 luit 357.20
 Langei apud principes Germanos orationes due
 pro duce Vvirtembergensi 143.40, 148.10
 Langæi literæ ad principes Germanos 142.10
 Landrisium à ciuibus desertum & incensum Rex
 muniri iubet 375.50, & 376.20
 Landrisiū Cæsar quā magnis copijs obsidebat
 386.20
 Landrisium defendere Rex statuit quum Cæsa
 rem illuc proficisci audijisset 384.40
 Landrisiū recētes milites introducūt 388.30
 Landrisiani tormentum æneum ex Cæsarianis
 castris in oppidum aduehunt 386.30
 Landrisiani ciborū penuria premuntur 387.10
 Lauda ab Hispanis capta 47.10
 Laudam capitaneus Badus capit 61.40
 Lautrecus Brixiam obsidet 15.20
 Lautrecus in Apulia Aurangio pugnādi facit po
 testatem 96.40
 Lautrecus Mediolano reuersus Regise purgare
 conatur 47.30
 Lautrecus Neapolim mittitur 93.50
 Lautreci exercitus ad Neapolim pestilētia labo
 rat 101.40
 Lautreco subsidium Rex in Mediolanensem du
 catum parat 40.50
 Legati à papa missi qui bellum inter Cæsarem &
 Regem oriri impedirent 210.50
 Legionem in Gallia instituuntur 157.20

Leodienfis episcopus Roberti Marcani frater à
 Rege desciscit 21.40
 Leonis papæ præ gaudij magnitudine mors 40.
 10
 Liberi regij in Galliam dato redemptionis pretio
 remittuntur 108
 Linium Barrorum à Cæsarianis ducum incogitā
 tia capitur 406.40
 Lillerium Artesiorum Galli capiunt 310.40
 Lillerium Artesiorum Vindocinus capit 372.40
 Literæ à Cæsarianis effictæ, quibus Sandiserij de
 ditio confecta est 411.10
 Literas Cæsaris Anglus ad se scriptas oratori Re
 gis ostendit 203.20
 Literæ Langæi ad imperij electores 220.40
 Longouillanus Gallis serò subsidio venit 59.20
 Longouillanus in Italiam cū exercitu missus sta
 tim reuocatur 49.30
 Lormarinū in Prouincia, vbi Cæsariani aliquot,
 dum Cæsar in Prouincia esset, opprimuntur
 288.30
 Lucemburgum à duce Aurelio subactum paulo
 post amittitur 358.40
 Lucemburgum deditione à Cæsarianis capitur
 406.10
 Lucemburgi situs, & antiquitatis monumenta
 quæ illic visuntur 282.40
 Lucemburgum à Fustemberggo obsessum prin
 cept Melphitanus liberat 392.00
 Lucemburgum Aurelius secūdò in deditionem
 accipit 383.20
 Lucemburgum captum Rex munire contra om
 nium sententiam decreuit 383.40, & 384
 Lucemburgum dux Aurelius capit 359.20
 Lucemburgum quibus de causis Rex sibi vindi
 caret 356.10
 Lucemburgum Rex denuo exercitum mittere
 statuit 380
 Ludæi in propugnanda Fontirabia incomparabi
 lis virtus 50.10
 Ludouicus duodecimus Caroli Austrij tutor à
 Philippo patre testamento constituitur 2.10
 Ludouicus duodecimus Mediolanum recipere
 instituit 1
 Ludouici Astensis constantia 98.20
 Lumæ ad Masseriam ædificatę dominus rebellio
 nem facit 158

M.

M Agdalene Francisci filia Scotiæ regi nubit
 306
 Malberfontanum à Rege communitur 429.30
 Mandata Lāgæus Gul. accipit ad Germaniæ prin
 cipes 114.40
 M. Antonius Columna moritur 43
 Marefchalli Marcani mors 306.10
 Marefchalli Castillionæi mors 49.50
 Marefchalli Montijani apud Pedemōtanos pro
 regis mors 334.30
 Martinus Bellaius aliquot oppida Tauris vicini
 na capit 365.30
 Masseria obfessa commeatu iuuatur 27
 Masseriam Burgundiones obsident 25.20
 Massiliam Borbonius obsidet 69.40
 Massiliam Cæsar proximè accedit ut eam occu
 paret 278.10

I N D E X.

Massilienses Caſarianos eruptione facta cedunt 279.40
 Mater Franciſci Regis Galliam regit dum ille captiuus eſſet 81
 Mater Franciſci Regis in cauſa fuit cur Mediolanum Galli amiſerint 48
 Maximilianus Sfortia captiuus in Gallia moritur 109.30
 Maximiliani Caſaris mors 16.40
 Mediolanum à Boniueto obſidetur 65.20
 Mediolanum Caſar Fraciſco Sfortiæ reſtituit 110
 Mediolanum capit Rex Franciſcus 13.10
 Mediolanum denuo Franc. Rex capit 71.20
 Mediolanum Proſper Colūna Gallis adimit 38.50
 Mediolano recepto Rex in Galliam redit 14.20
 Mediolanenſem ducatū Caſar Papæ pollicetur modò Regi ſe hoſtem profiteretur 270
 Melpha cum principe vi capitur 98.10
 Merlini vaticinia Angli ſuperſtitioſè colunt 6
 Mervillius ex regia turma Mediolani iuſſu Sfortiæ nefariè necatur 133
 Michael Saluſſius Neapoli cum alijs Gallis nobilibus moritur 103.40
 Mommorencius in caſtris veram Imperatoris eſſe figiem gerit 267.10
 Mommorencius ob ſingularia merita conneſtabilius creatur 333.20
 Mommorencij cōſilium de Prouincia aduerſus Caſaris vires defendenda 250.30. munitio-num quas fecit ſitus & forma 266.50
 Mommorencio Rex ſummam imperij per totam Galliam deſert, quū Caſar Prouinciā adoriretur 249
 Mommorencium, quum aula abeſſet, Delphinus ſibi reddi ſummopere expetit 412.20
 Mondiderium ab Angliſ captum 64.20
 Moniales virgines abſq. cœlibatus voto 377.30
 Montijanus Gallia mareschallus 333.30
 Montijanus & Buterius in agro Mediolanēſi inſœcliter pugnant 68 in Prouincia 262.10
 Montrolium Angli obſidentes Delphini aduentus fama audita relinquunt 416
 Montrolium Burgundiones deditioe capiunt 318.20
 Muſonē ad Moſam Burgundiones capiūt 25.10
 Muſonem Galli recipiunt 28.10

N.

Nāſcitur Henricus poſtea rex 16.30
 Naſſauuius Perona diſcedit 299.10
 Nauale prælium ad Angliam 419.10
 Nauale prælium Anglicanæ claſſis ad Mahæum promontorium 4.30
 Nauale prælium Michaelis Saluſſij ad Sauonam 74
 Nauale prælium ad Neapolim 99.20
 Nauarra regnum ab Aſperralto receptū denuo mox amittitur 18.40
 Nauarra rex auxilium à Ludouico duodecimo ad recipiendum regnum accipit 1.50
 Nauis amiraliana in claſſe Gallica rimis fathiſcēs in portum abducitur 419.10
 Nauis totius claſſis Gallicæ maxima conflagrat 418.40
 Neapolis à Lautreco obſidetur 98.40

Neapolim exercitus partem Rex mittit quū ad Papiam caſtra haberet 72.30
 Neapolim Rex ſubſidium mittit 101.20
 Neapolitana obſidione qui interierint 102.40
 Nicæa prodicionem fictam Anguianus olfecit 376.40
 Niuium procella in alpibus non aliter quàm fluctuum in mari 367
 Noua foſſa Arteſiorum Pondormij virtute capitur 74.10
 Nouaria à Mommorencio capitur 44.10

O.

Omen quum Caſar Romā ingrederetur 182.30
 Oratio Caſaris in Regem acerbiffima ad Papam Romæ habita 186.20
 Oratio Caſaris altera ad papam, qua ſuperioris dicta apertius exponit 192.30
 Oratio cardinalis Lotaringi ad Caſarem quum iter in Prouinciā pararet 211
 Oratio Regis in concilio 205
 Oratione Langai pro duce Vvirtēbergenſi quid effectum ſit 155.50
 Orator regius apud Caſarem captiuus 90
 Oratores Regis acerbitatē qua Caſar in oratione vſus fuerat, diſſimulant 194.40
 Oratorum Regis cum Caſare colloquia de oratione ab eolū Romæ habita 182.40
 Oyana regionis deſcriptio, quam Galli vaſtant 427.10

P.

Pactū Cameracenſe ad liberos Regios in Galliam reducidos 106.30
 Pactum Gallorum Foſſani obſeſſorum cum Antonio Leua 234
 Pactum Madrilianum 84.30
 Pactum marchionis Saluſſij cum Aurangio ad reliquias Gallici exercitus ſeruandas 103.10
 Pactum Nouiodunenſe inter Franciſcum & Carolum Auſtrium 15.50
 Palveſinus cū ſuis à duce Sfortia profligatur 78.10
 Papam erroris damnant omnium academiæ viri eruditi 107
 Papiæ prima obſidio per Lautrecum 44.30
 Papiam Lautrecus captā Sfortiæ reſtituit 95.20
 Papiam Lorgius vi capit 102.30
 Papiam Sampaulius obſidet 102.20
 Papiam Rex Franciſcus obſidet 71.40
 Papienſis clades, qua Rex capitur 79
 Papienſis pugnae occaſio 78.40
 Papienſi pugna qui occubuerint 80
 Pariſini agri mira vbertas 295.30
 Parmam obſeſſam Galli deſendunt 37.10
 Paulus Ceres Italus multa fortiter & ſœcliter aduerſus Caſarianos facit 288.40
 Pax inter Regem & Anglum 430.50
 Pacis poſtremo inter Caſarem & Franciſcum factæ conditiones 414.50
 Pedemōtanam regionem qui deſenderint, quū Caſar Prouinciā ingrederetur 223.50
 Perona à Naſſauio Caſaris legato obſidetur 274
 Peronam à Naſſauio obſeſſam Robertus Marchanus fortiter deſendit 221. & 295.40
 Perona

INDEX.

Perona Burgundiones re infecta discedunt 299.

10

Perpinianum à Delphino obsessum 360.30

Pinierolam marchio Vastius obsidet 328.10

Pistolarum usus recens 413.30

Pondormius Picardiam strenuè cum Trimollio defendit 64.10

Pondormij viri strenui inusitata mors 76.20

Portentum iacturæ Mediolanensis 34

Poyettus cancellarius orationem Latinam mediatatus, quum argumentum aliud sumendum esset, episcopo Parisiensi lampadē tradit 138.

30

Præda ingens è victoria Serisfolana 402.20

Prælium Gallorum aduersum à calcaribus nominatum 5.10

Proditio Guisfæ simulata ad irretiendos Burgundiones 52.20 & Hedin 75.30

Prognostici libelli à Cæsarianis conficti & in vulgus emissi 178.20

Protestantes principes Cæsari aduersus Regem auxilia mittunt 405.20

Prouincia à Rege prudenter aduersus Cæsaris impressionem seruatur 245.30

Prouinciales rustici Cæsariano exercitui negotium faciunt 277

Prouinciales rustici commeatum ex Italia aduectum intercipiunt 289.10

Prouincias Galliarum Rex describit primo bello quod cum Cæsare gessit 23.30

Q.

Quersum apud Pedementanos à Tolosano captum 322.20

Quersum, Quersium & Albam Vastius capit 227.20

Queruntur Rex & Anglus de nimia curiæ Romanæ auaritia & tyrannide 117.30.50

R.

Rambergarum nauium, quibus Angli vtuntur, forma & celeritas 420

Rango Genuam scalis admotis nequicquam occupare conatur 302.40

Rangonis exercitus quem Regis iussu collegit quum Cæsar in prouincia esset 301.40

Regni in Angliam mutatio 6.40

Renata Ludouici duodecimi filia duci Ferrariensi nubit 95.50

Rex ad Cæsarem legatos post Aurelij mortem de pace confirmanda mittit 428.40

Rex classem instituit quæ in Angliam nauiget 417.40

Rex commeatu Landrisium introducto sercipit 389.50

Rex filium Henricum post Delphini mortem alloquitur 270.40

Rex Hispania reuersus magistratus in demortuorum locum sufficit 85

Rex Landrisio ad suos iuuandos appropinquat 387.40

Rex milites & duces qui Landrisij obsidionem pertulerant, remuneratur 388.40

Rex sibi maturè à Cæsare cauendum putat 428.

40

Rex suos victores ex Italia non satis commodo tempore accersit 403.20

Regis ad Mommorencium cohortatio 250.10

Regis in concilio oratio, quo tempore Cæsar Prouinciam ingredi parabat 212

Regis consilium de Cæsaris in Prouinciam expeditione 214.10

Regis de concilio habendo sententia, 125.40.

Quam à Cæsare perperam detortam à calumnia vindicat 126.50

Regis luctus & ad Deum preces nuntiata filij Delphini morte 269.40

Regis morbus & mors 432

Responsum papæ ad Cæsaris orationem Romæ habitam 190.40

Rhetipaulo ante pugnam Papiensem Regem deferunt 77.50

Rinconis & Fregoze Regis legatorum cedes 339.30

Ritus seruati quum liberi regij restituendi essent 108

Robertus Marcanus Peronam defensurus ingreditur 274

Robertus Marcanus primi inter Cæsarem & Regem belli initium dedit 19.10

Roberti Marcani mors 306.10

Rocca Miluia & Castellodelphinum nequicquam à Cæsarianis oppugnantur 238.10

Romam Borbonius dum capit, moritur 88.40

Rupellani à Rege delicti sui veniam obtinent 367.50

Rupemenij equitis cordata & prudens ad Cæsarem oratio 235.20

Russilionensis comitatus à Rege Gallie possideri debet 356.20

Rustici è Germania progressi, à fratrib. Lotaringie ducis profligantur 82.10

S.

Sabaudus ditiones suas cum Cæsare alijs commutare cogitat 173

Sabaudus Regi equa petenti postulata denegat 173.10

Sabaudiam cur Rex inuaserit 172.30

Sabaudiam Sampaulius subigit 177.20

Salustius à Mediolanensi obsidione discedit 87.

20

Samblanceus iniquo cancellarij pratenfis odio opprimitur 48.10

Sammarianum castrum Galli cum aliquot alijs capiunt & excindunt 382

Sampaulum Artesiorum Rex capit 310.20

Sampaulum Burgundiones vi cum magna Gallorum cede capiunt 306.10

Sampaulius in Italiam cum exercitu mittitur 102.

10

Sampaulij in Insubria aduersum prælium 105.

40

Sandamianum à Taxio deditione capitur 403.40

Sandiferium à Cæsare obsideretur 408.30

Sandiferium Cæsar deditione capit 412.10

Sandiferio capto Cæsar cum Rege de pace agit 336

Santandreuus Boloniam ingredi nequicquam conatur 415.50

Sardiniam Galli subigunt, pro regem prælio superant 100

Sauenantum locum munitum Mommorencius capit 311.10

I N D E X.

Sauona à Genuensibus capta 104.50
 Scloporum inuentio qui subiectis furcis torque-
 bantur 34
 Scotia regis in Galliam aduentus vt Regi opem
 ferret, cuius filiam vxorem sibi dari petit 305
 10
 Senerpontius Anglos praelio superat 430.10
 Sententiæ variæ de expeditione Cæsaris in Gal-
 liam 239.10
 Septingenti Cæsariani in oppugnatione Sandi-
 serij cadunt 410.30
 Serisolanæ pugna occasio 396.40
 Serisolanæ pugna quidam è turri summa specta-
 tor 398.20
 Stortia Mediolani obsessus in Borbonij potesta-
 tem venit 86.40
 Signifer quidam attonitus Roma egressus in ca-
 stra Borboniana se confert 88.40. Simile ac-
 cidit in Sampauli expugnatione 317.10
 Strategema Cæsarianorum vsuis Papiæ obse-
 sis pecuniam mitterent 73.10
 Strategema Langai quo hostes Padum transire
 prohibuit, aduersus Vastium 362.30
 Strategema quo Anguianus milites ad pugnam
 nullo accepto stipendio produxit 396.20
 Strossius post pugnam Serisolanā à Vastio pro-
 fligatur 404.20
 Strossius triginta milites egregios secum addu-
 cit 383
 Sulias angustias Momorencius vi occupat 329.
 30
 Suspenditur miles qui Taurinorum oppidum pa-
 ctus fuerat Cæsari Neapolitano tradere 325.
 20

T.

Taurinos Annobalus & Montianus capiunt
 179.30
 Telinius moderatè se in administratione duca-
 tus Mediolanensis gerit 33
 Teroana à Flandris obfessa liberatur 53
 Teroana ab Anglis capta & diruta 5.40
 Teroana ab Anglis & Burgundionibus obside-
 tur 2.20
 Teroanani comes Buranus obsidet 319
 Tornacum ab Anglo capitur 6.10
 Tornacum Anglus Regi restituit 17.10
 Tornacum Cæsar Gallis adimit 32.10
 Termij primus impetus acerrimus in pugna Seri-
 solana 400.40
 Trelonem & Gladionem oppida Bonouallanus
 capit 378.40
 Triremes è mari mediterraneo in Oceanum bis
 Francisco Rege adiectæ 4.30, & 417.50
 Triremes quatuor regiæ ab hostibus capiuntur
 377

Tritica sata per vniuersam Galliam gelu correpta
 65.20
 Tumultus Campanorum & Italarum Arelati 282
 Tumultus Gallorum & Germanorum in regio
 exercitu 182.20
 Tumultus Vasconum Arelati 285.10

V.

Valentiam Rex aduersus Cæsaris copias mu-
 nit 267.50
 Vassæus singulari certamine Hispanum superat
 264.20
 Vastius Carinianum Gallis pulsus & magna cla-
 de affectis occupat 392.10
 Vastius è praelio ad Serisolas fuga discedit 401
 Vastius Mondeuisium Gallis adimit 391.50
 Vastius per literas se apud Germanos de cade o-
 ratorum Regis purgat 342
 Vastij ad Germanos literas Langæus suis ad eof-
 dem literis refutat 343.50
 Vastio è praelio fugienti Astæ portæ occluduntur
 402.10
 Vastitatem Rex tota Proincia fieri iubet, quum
 Cæsar exercitum illuc duxit 248.20
 Velius Regis orator Granvellani & Cannesij stro-
 phas detegit 173.30
 Vercellas Hispani capiunt 67.50
 Veronam Hispani Venetis restitunt 15.30
 Vidamius Ambianensis cū suis ferentarijs equi-
 bus à Burgundionibus profligatur 307
 Vigeuam Galli capiunt 44.30
 Villafranca ad Mosam ædificatur 429.30
 Villanouam Astanorum, Pirinum & Cambianum
 marchio Vastius capit 362.30
 Vindocinus Aleconij sororem in matrimoniū
 ducit 1.40
 Vindocinus Anglos magna clade cædit 412.30
 Vindocinus Bapalma capta, arcem à Rege accer-
 situs relinquere cogitur 376
 Villanæ castrum apud Pedemontanos à Mom-
 morencio captum 330.20
 Vinum securi diuisum & appensum calatis defer-
 tur 393
 Vitrium Parthenorum à Cæsarianis occupatur
 409.30
 Vrbium papa Leo Regis ope Francisco Mariæ
 adimit 15.30
 Vulnus in capite Franciscus rex accipit, quum lu-
 dicro praelio decertat 18.20
 Vvirtembergensis ducatus à Ferdinando rege oc-
 cupatus, Regis ope vero domino restituitur
 139.20

Y.

Yvasum Lucemburgorum dux Aurelius ca-
 pit 358.40

F I N I S.

A D M O N I T I O.

Et si quantum in nobis fuit, operam dedimus ut hi commentarij emendatissimi prodirent, tamen nonnullis mendis fœdatus liber remansit. Quæ quum indicare nos non puderet, hoc etiam volumus lectorem scire, multos esse locos in quibus ab exemplari Gallico discedendum esse omnino iudicauimus. Quos omnes quum notare nollemus, ne tedium potius quam leuationem aliquam afferrent, aliquot tamen unà cū erratis, quæ agnoscimus, hic proferre libuit: ut de his commune factus lector, perspecta veritate, in alijs iudicium suspendere meminerit.

Pag. 57. ver. 19. lege assensus. Ibid. ver. 28. lege Sambonetum. Pag. 76. ver. 40. Eodem tempore Papiæ moritur, &c. Pag. 183. ver. 33. ingredienti. Pag. 202. ver. 45. disceptabatur.

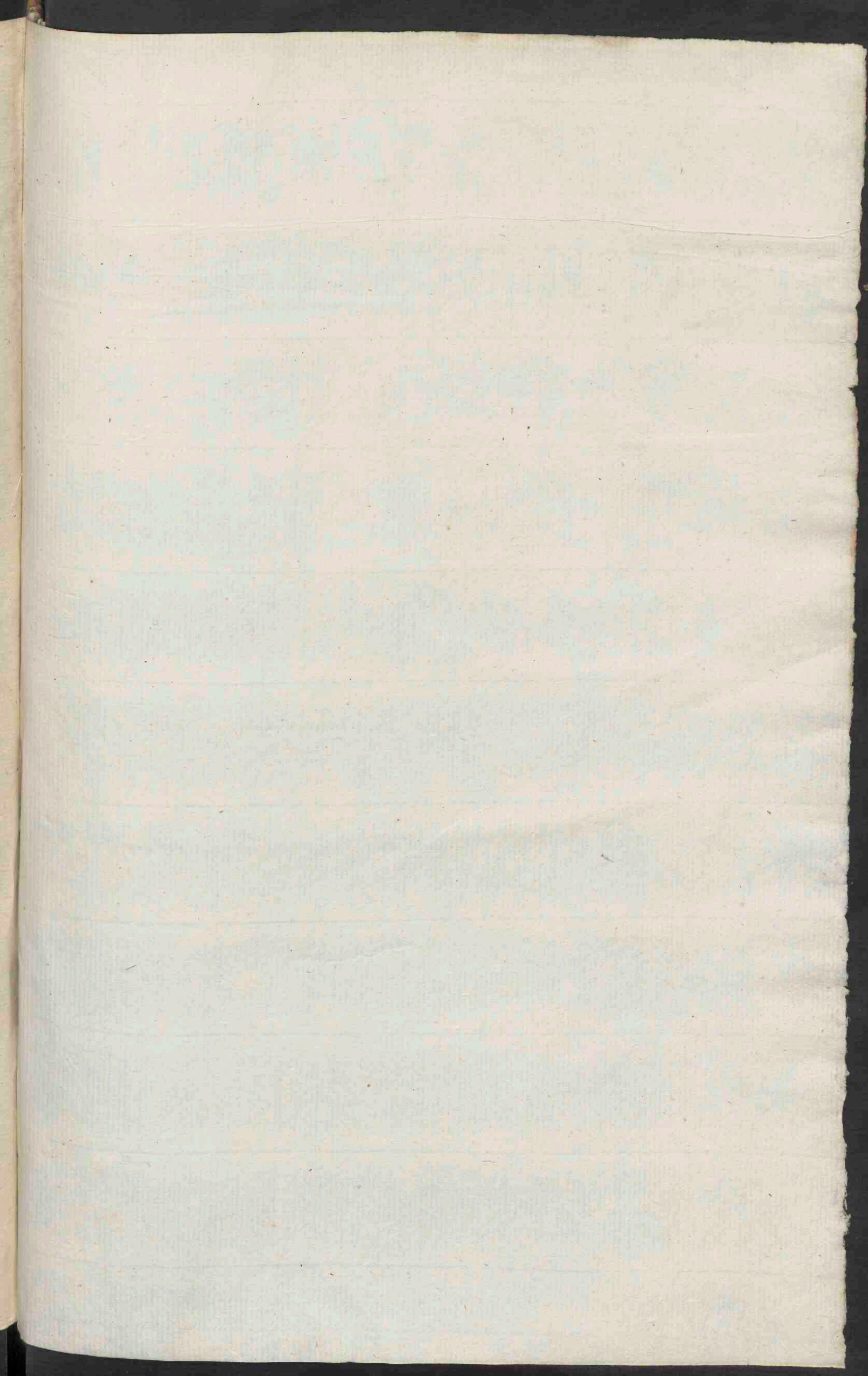
Pag. 302. ver. 4. post dictionem autore, adde ista, *Die vicesimo septimo in oppidum quoddam perveniunt, quod quindecim passuum millia Papiæ abest, quo incolæ deserto Papiam se receperant.* Me autem, quum hunc locum converterem, fefellerat quod statim rursum sequitur iisdem verbis, *Die vicesimo septimo*, &c. Quo factum est ut prius illud prætermiserim. Sed & exemplar Gallicum mendosum mihi hic quidem videtur, & priore loco in numero notando erratum fuisse suspicor, aut sanè secundo loco scribi debere, *Eodem die*, &c. Sed nec illud video, qui fieri possit ut eodem die duobus locis exercitus castra faciat.

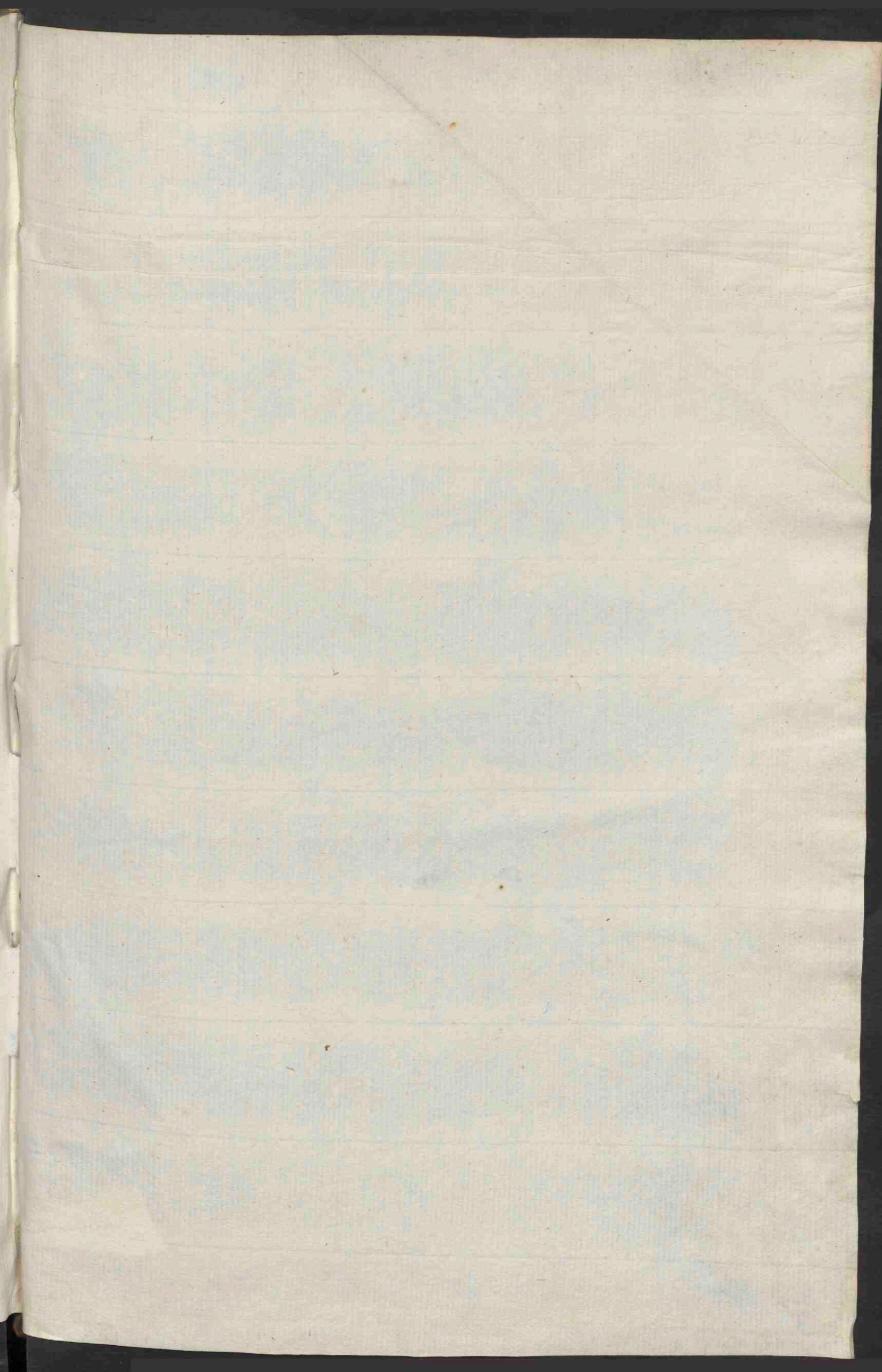
Pag. 374. ver. 31. sic scripsi, *Ut hac ratione iter Lilerij tutum esset, & ad commeatum ducendum Morinorum subsidio (quod oppidum millia passuum octo inde abest, ad leuam situm, quia Pernis Lilerium itur) maior facultas daretur.* Quam ita scriberem, satis intelligebam ex his verbis idoneum sensum vix vllum posse elici: sed Gallici exemplaris obscuritas me valde torquebat, cuius sensum non assequabar. Verba Gallica sic habent, *Pour assurer le chemin à Lilliers avec Terouenne, qui est à quatre lieues de là sur la main gauche, tirant de Pernis audit lieu, pour y mener vivres.* Primum illa, *le chemin à Lilliers avec Terouenne*, mihi obscura videbatur. Deinde illud, *Tirant de Pernis audit lieu*, non minus dubia sunt, neque constat de vtro accipienda sint, Teroana an Lilerio. Præterea quum scribitur, *Qui est à quatre lieues de là*, incertum est, vtrum Pernis an Lilerio Teroana hoc intervallo absit. Itaque ut quoquo modo me extricarem, verteram, *Morinorum subsidio*: tanquam deesset quippiam, & dicendum fuisset, *Avec laide de ceux de Terouenne*, ubi est, *Avec Terouenne*. Postea ex iis quæ sequuntur, planum huius loci sensum elici posse existimaui. Sic autem autor loquitur, *His rebus omnino fiebat, ut Morinis, Pernis & Lilerio, postremo Hedino (quod ponè sit) à nostris occupatis, commeatus iam non aliunde importari, sed ex ipsis locis colligi posset.* Quibus ex verbis statui posse putabam quo ordine oppida illa sita sint. Verum ne error errore tanquam clauus clauo pelleretur, chartam chorographicam consulere malui: unde agnouî Pernas Galliæ proximas esse (statim post Hedinum) qui Lilerium, deinde Teroanam ad leuam. Itaque locum hunc sic conuerto, *Ut hac ratione iter Lilerij ac porro Teroane, quæ ab eo millia passuum octo leuam versus distat, tutum esset, quoties Pernis commeatum illuc deduci oporteret.* Sic enim loci sensum ad regionis situm exigendum puto. Gallica quidem verba paulo aliter legi possent, ut hunc sensum primo aspectu dilucidè ferrent. Sed non statui codicem ipsum mendis repurgare, quibus carere non videtur. Quod ideo moneo, ne quoties ab illius verbis discedere videbor, statim me errasse quispiam existimet: sed rem ipsam, antequam quicquam pronuntiet, propius dispiciat. Quale illud est quod pag. 82. ver. 3. duo peditum Italorum millia ponere non dubitavi, quum ibi ducentos tantum Gallicus codex habeat. Pag. 152. ver. 13. posteritatem verti. Pag. 208. ver. 44. offendunt. Sunt autem verba Gallica *ligne* pro *ligne*, & *troubla*, pro *trouua*. Item pag. 323. ver. 13. ducētos ferentarios interpretatus sum, quum Gallicè sit *donze cens*, nempe pro *denx cens*. Plura non proferam, nequis me quod in mantica tergo est occultare, & alieni codicis errata notare obiciat. Sed qui locos attentè leget quos citaui, reperiet emendationes nostras veras esse. Pag. 376. ver. 3. lege, Alcimontius cum militibus, ciuibus, &c. Pag. 399. ver. 5. Bobonca. Alia quæ superesse facile fateor, quia neque sensum violare neque scrupulum vllum iniicere possunt, lector (ut spero) deprehensa faciliè & humaniter condonabit.

FRANCOFVRTI AD MOENVM
EXCVDEBAT ANDREAS WECHELVS,

ANNO SALVTIS M. D. LXXIIII.

2049739

7116-17.

